





पक्षः

वारि च ॥ पक्षजले ॥

पक्षाधानम् न० पक्षाशये ॥

पक्षान्नम् न० कृतपाकेतण्डुलादौ ॥

यथा । यतीच ब्रह्मचारीच पक्षान्न-  
स्वामिनावुभौ । तयो रन्न मदत्वा तु  
भुक्त्वा चान्द्रायणं चरे दिति सहा-  
चारः आमंशुद्रस्य पक्षान्नं पक्ष  
मुत्सृष्ट मुच्यते । इतितथितत्त्वम् ॥

पक्षाशयः पुं० नाभ्यधःस्थले ॥ पक्षाशय  
स्वधोनाभेरुर्ध्वमामाशयः स्मृतः ॥  
पक्षस्य आशयः ।

पक्षः । पुं० मासादौ ॥ पच्यते० परिगृ-  
ह्यतेदेवकार्यार्थपिष्टकार्यार्थवायः का-  
लविशेषः पक्षः । सचशुक्लकृष्णभेदा-  
द् द्विविधः । शुक्लपक्षेतिथिर्गार्हा  
यस्यामभ्युदितोरविः । कृष्णपक्षे  
तिथिर्गार्हा यस्यामस्तमितोरविः ॥  
पक्षपरिग्रहे । कर्मणिघञ् ॥ पचयति ।  
पच्यतेवा । अच् । घञ्वा ॥ यद्वा ।  
पच्यते चन्द्रस्यपञ्चदशानां कलाना-  
मापूरणं क्षयोवागृह्यतेसः ॥ रुटो-  
वापक्षशब्दोविभक्तोमासस्यैकैकमर्द्ध-  
ब्रूते ॥ यद्वा । पणते । पण० । गृधि-  
पण्योर्दकौचितिसः धातोः कान्ता-  
देशः ॥ पार्श्वगृहे ॥ साध्ये ॥ विरोधे ॥  
केशादेः परतोवृन्दे ॥ मित्रवले ॥  
सहायवले ॥ चुल्लिरंध्रे ॥ पतत्रे ॥  
पक्षिपक्षे । गरुति ॥ राजकुञ्जरे ॥  
खादतिभ ॥ वर्गे ॥

पक्षता

देहाङ्गे ॥ सहाये ॥ यथा । श्रुति-  
शिरः पक्षः समाश्रीयतामित्यु-  
पदेशः ॥ शरपक्षे । वाजे ॥ भित्तौ ॥  
एकतरकोटी ॥ सन्दिग्धसाध्यवति ॥  
यथा० धूमवस्तु हेतौपर्वतः ॥ सिष्ठा-  
धयिषितधर्मविशिष्टो धर्मो पक्षः ।  
यथा । महानसिधूमवन्द्ध्योः सम्बन्ध  
तत्पूर्वकं पर्वतेवज्ज्ञानम् ॥

पक्षकः । पुं० पार्श्वद्वारे खड्गिकायाम्  
खिड्कीद्वारइ० भा० ॥ पार्श्वमात्रे ॥  
पक्षद्रुव । इवेप्रतिकृतावितिक्वन् ॥  
स्वार्थेकोवा ॥ सहाये ॥

पक्षघातः । पुं० पक्षाघाताभिधेवातरोग  
पक्षचरः । पुं० चन्द्रे । विधौ ॥ यद्यभट  
पृथक्चारिगजे ॥

पक्षच्छिद्रम् । न० तिथिविशेषे ॥ अष्टमी  
द्वादशी चैव चतुर्थीच चतुर्दशी ॥ अ-  
मावास्याच सुनिभिः पक्षच्छिद्र मुदा  
हृतम् ॥

पक्षजः । पुं० चन्द्रमसि ॥ पक्षजातः ।  
जनी० डः ॥ चि० । पक्षजन्मनि ॥  
पक्षजन्मा । पुं० चन्द्रे ॥ पक्षजन्मास्य ॥  
चि० । पक्षजाते ॥

पक्षता । स्त्री० अनुमित्साविरहविशिष्टा  
सिद्ध्यभावे ॥ द्वयमनुमितिकारणम्  
तच्च । पर्वतेवन्द्ध्यनुमितौअनुमित्या  
विरहविशिष्टपर्वतधर्मिकवन्दिनिश्चया  
भावः । यथा । सिष्ठाधयिषयाशून्या  
मिद्विर्यजनतिष्ठति । सपक्षस्तत्रवृत्तित्व

## पक्षः

ज्ञानादनुमितिर्भवेदिति ॥ भाषाप-  
रिच्छेदः ॥

पक्षतिः । स्त्री० पक्षमूले ॥ प्रतिपत्तिर्यौ  
पक्षस्यमूलम् । पक्षातिः ॥

पक्षद्वारम् । न० पक्षके ॥ पक्षेपाश्वर्वाद्वा  
रम् ॥

पक्षधरः । पुं० सुधांशौ ॥ इन्दौ ॥ य-  
ज्ञपत्युपाध्यायच्छात्रे । चिन्तामणे  
रलोककारे । मित्रे ॥ चि । पक्षधा-  
रणकर्त्तरि ॥

पक्षधर्म्मता । स्त्री० व्याप्यस्यपर्वतादि  
वृत्तित्वे ॥

पक्षपातः । पुं० आसक्तिविशेषे ॥ अन्या-  
यसाहाय्यकरणे ॥ पक्षपातः ॥  
पक्षिणाञ्चरे ॥ पक्षपातःपतङ्गानामि-  
त्युक्तेः ॥

पक्षपातिता । स्त्री० सहायतायाम् ॥

पक्षपालिः । स्त्री० खड्गिकायाम् ॥

पक्षभागः । पुं० गजस्पपाश्वर्भागे ॥

पक्षयत्यनेन । पक्ष० । चु० । पुंसीति  
घः । पक्षस्यपक्षएववाभागः ॥

पक्षमूलम् । न० पक्षतौ । डानक्० इ०  
गौड़० भा० ॥ पक्षस्यमूलं ॥

पक्षवाहनः । पुं० खगे । विहगे ॥

पक्षः । न० पक्षे । गरुति ॥ पक्षति ।

डुपचष् । पचिवचिभ्यां सुट्चेत्यमुन् ।

पक्षसीतुस्मृतौपक्षावितिशुभाङ्गः ॥

त्यनीकाधिकरणेपूर्वात्तरेव पक्षसी  
इतिशवरस्वाभ्यादयः ॥ साधवस्तु

## पक्षी

पक्षपरिग्रहइत्यस्मादमुन् । पक्षश्छ-  
दिः संबत्सरावर्च्चेत्याह ॥

पक्षसुन्दरः । पुं० लोभ्रे ॥ इतिहारा  
वली ॥

पक्षाघातः । पुं० अधांगइतिख्याते  
भावप्रकाशोक्तवातजन्ये रोगविशेषे ॥

पक्षेआहननम् ॥

पक्षान्तः । पुं० द्वयोः पक्षदृश्योः ॥  
अमायाम् ॥ पूर्णिमायाम् ॥ पक्षस्य  
अन्तः ॥

पक्षालुः । पुं० पक्षिणि ॥ इतिशब्द  
चन्द्रिका ॥

पक्षावसरः । पुं० पूर्णिमायाम् ॥  
अमायां ॥

पक्षिणी । स्त्री० पूर्णिमायाम् ॥ खग्याम्  
। विहग्याम् ॥ शाकिनीभेदे ॥

आगामिवर्त्तमानाहर्गुक्तायांनिशि ॥

आगामिवर्त्तमानेअहनीयुक्तेयस्यां

सारात्रिः पक्षिणी । यथा । द्वेअह्नी

एकरात्रिश्च पक्षिणीत्यभिधीयते ।

इति । रात्रिरित्युपलक्षणम् । तेन

पूर्वोत्तररात्रियुतंदिनमपिपक्षिणी ।

पूर्वापरदिनेरात्री वा पक्षाविवस्ती

यस्याम् । अत इति ॥

पक्षी । पुं० खगे । विहगे । शकुनौ ॥

पक्षी । इतिपंक्षी० इतिचभा० ॥

पक्षावस्यस्तः । अतइतिठनाविती

निः ॥ धान्याङ्गुरचरायेचतेषांमांसं

लघूत्तमम् । आनूपंवलह्णमांसंस्निग्धं

पङ्ककीरः

गुरुतरं स्मृतम् ॥ पश्यविशेषं वि  
ष्किरे ॥ लिङ्गदेहे ॥ पंचमान्निकस्य  
द्वितीयप्रभेदे ऽ । ऽ वाणे ॥

पक्षिपानीयशाला । स्त्री० ( चुण्डीवृ  
पक्षिपानीयशालिका । स्त्री० ( तालबाली  
पक्षिजलपानस्थाने ॥

पक्षिराजः । पुं० सम्पाती ॥ पक्षिणां  
राजा । टच् ॥ शलभरूपेशिवे ॥

पक्षिलः । पुं० वात्स्यायनमुनी ॥

पक्षिशाला । स्त्री० कुलायिकायाम् ।  
नीडे ॥

पक्षिसिंहः । पुं० ताक्ष्ये । गरुडे ॥

पक्षीसिंह इव पक्षिणांसिंहोवा ॥

पक्षिस्वामी । पुं० गरुडे ॥

पक्षीन्द्रः । पुं० जटायौ ॥ ताक्ष्ये ॥

पक्ष्णुः । शि० प्राक्कर्त्तरि । पक्षरि ॥

पक्षः कुरितिवोपदेवः ॥

पक्ष्म ॥ न० सूत्रादिसूत्रांशे ॥ किञ्च-  
ल्की । कुसुमच्छदे ॥ नेत्रलोमनि ॥

अणीयसि । गरुति ॥ पक्ष्यतेऽनेनवा ॥

पक्ष्म । कर्मकरणादौमनिन् ॥

पङ्कः । पुं० न० पापे ॥ कर्द्दमे ॥ पङ्को  
दाहासपित्तार्तिशोथघ्नः शीतलः सरः ॥

पञ्च्यते दुःखमनेन । पचिव्यक्तीकरणे  
हलश्च तिकरणे घञ् । कुत्वम् ॥ पञ्च्यतेवा । पचिविस्तारे । कर्मणि घञ् ॥

पङ्ककर्वटः । पुं० दलाब्धे । जलमुक्तपङ्के ।  
दलदल ० इ० भा० ॥

पङ्ककीरः । पुं० कीयष्टिखगे ॥

पङ्करः

पङ्कगडः । पुं० }  
पङ्कगडकः । पुं० } पाकाल० इ० गौ० भा०

पङ्कगतिः । स्त्री० मत्स्ये ॥

ब्रह्म्याम् ॥

पङ्कगच्छः । पुं० मकरे ॥ इ० हारा  
वली ॥

पङ्कजम् । न० } पद्मे । कमले, ॥ इति  
पङ्कजम् । न० }

राजनिर्घण्टः

पङ्कजिनी । स्त्री० पद्मसमूहे ॥ जलजा  
करे ॥ पङ्कजानिसन्त्यस्याम् । पुष्क  
रादिभ्योदेशे इति इनिः ॥

पङ्कधूमः । पुं० नरकभूभेदे ॥ पङ्क इव  
धूमो ऽ स्मिन् ॥

पङ्कप्रभा स्त्री० कर्द्दमयुक्ते नरकवि० ॥

पङ्कमण्डकः । पुं० शम्बूके । जलडिम्बे ॥

पङ्कवली ॥ स्त्री० वृत्तविशेषे ॥ प्रादकु-  
सुमरवगन्धमनोहरनायकयुगलकरूप  
मपाहर । नागनृपतिवरभाषितमु-  
द्युतिवृत्तममलमिहपङ्कवलीतिहि ॥

यथा । शारदविशदनिशामयिनिन्द  
तिसम्प्रतिहृदयभिदामप्रिबिन्दति ।  
सन्मयविशिखभयेननिमीलतिमाधव  
तवविरहेणविधीदतीति ॥

पङ्कवासः । पुं० कर्काटे ॥ इ० रा० नि ॥

पङ्कशुक्तिः । स्त्री० सितालिकायाम् ।  
दुर्नामायाम् ॥

पङ्कशूरणः । पुं० शालूके ॥ इ० त्रि० ॥

पङ्कारः । पुं० शैवले ॥ सेती ॥ सोपाने ।

## पङ्क्तिः

जलकुब्जके ॥ इतिमे ० ॥  
 पङ्क्तिः । चि० सज्ज्वाले । पङ्क्ताब्ध्ये ॥  
 पङ्क्तोस्मिन्नस्ति । पिच्छादित्वात् डलच् ॥  
 पङ्क्तिवत्त्वम् । न० आर्द्रतायाम् ॥  
 पङ्क्तेजम् । न० पद्मे ॥ पङ्क्तेज्यतम् ।  
 जनी ० । सप्तम्यामिति डः । तत्पु  
 रुषद्रव्यलुक् ॥

## पङ्क्तिपा

व्यक्तीकरणे । क्तिन् ॥ यद्वा । पञ्चते ।  
 पचिविस्तारे । क्तिच् ॥ दशाक्षरच्छन्द  
 सि ॥ दशसंख्यायाम् ॥ सुप्रतिष्ठाभेदे  
 । पञ्चाक्षर पादच्छन्दोभेदे । यथा  
 भृगौगितिपङ्क्तिः ॥ यथा । न  
 सनाथा तर्णकपङ्क्तिः । य  
 च्छे चारुचचार ॥ क्षितौ ति

पङ्क्त्यन्ते पु० ववूरवृत्ते ॥  
 पङ्क्तुः । पुं० शनैश्चरे ॥ परिव्राजि ॥ यथा  
 भिक्षार्थगमनं यस्य विलम्बकरणाय च ।  
 योजनान्नपरं याति सर्वथा पङ्क्तुरेव सः ॥  
 चि० श्रोणे । जङ्घावैकल्पेन चलनाक्षमे ।  
 जङ्घाहीने ॥ पनतिपन० वा० गुः ॥  
 पङ्क्तुकायः । पुं० शनैश्चरग्रहे ॥  
 पङ्क्तुलः । पुं० सितकाचाभघोटके ॥  
 इति हेमचन्द्रः ॥  
 पङ्क्तुल्यहारिणी । स्त्री० शिम्पडीवृत्ते ॥  
 पङ्क्तूः । स्त्री० विकलजङ्घायाम् ॥  
 पङ्क्तुगोश्चेत्त्यूङ् ॥  
 पचः । चि० पाककर्त्तरि ॥ पचति ।  
 डुपचष् । पचाद्यच् ॥  
 पचकः । पुं० पचे ॥ स्वा० कः ॥  
 पचन् । चि० पचमाने ॥ पचति ।  
 लट् । शत्रितिपचेः शट् ॥  
 पचतः । पुं० चन्द्रे ॥ सूर्ये ॥ वङ्गौ ॥  
 पचति । डुपचष् । भृष्टदृशियजि-  
 पर्विपचमितमिनमिहर्षिभ्योतच् ॥  
 पचत्पुटः । पुं० सूर्यमणिवृत्ते ॥

मचस्यवा । स्त्री० दाव्याम् । दारुहरि-  
 द्रायाम् ॥ पचति । पचेः पचाद्यच् ।  
 पृ० ॥ ...  
 पचा । स्त्री० पाके ॥ पचनम् । पचेः  
 षित्वाट् । टाप् ॥  
 पचिः । पुं० अग्नौ ॥ पचति । डुपच-  
 ष् । सर्व० इन् ॥  
 पचेलिमः । पुं० सूर्ये ॥ वङ्गौ ॥ पच-  
 ति । पचेलिमच् । चि० पक्तव्ये ॥  
 यथापचेलिमाः शालयेः पक्तव्या  
 इत्यर्थः पच्यते । पचेः कर्मणि के-  
 लिमरउपसङ्ख्यानं ॥  
 पचेलुकः । पुं० पाचके । सूदे ॥ इति  
 चिकाण्डशेषः ॥  
 पच्छः । अ० पादम्पादमित्यर्थे ॥  
 पच्यमानः । चि० वर्त्तमानपचनकर्म-  
 ताश्रये । वर्त्तमानपाकविशिष्टे तण्डु-  
 लादौ ॥  
 पज्जः । पुं० शूद्रे प्रदो जातः ॥  
 जनी० । डः ॥  
 पज्जटिका । स्त्री० मावावृत्तान्तरे ॥

## पञ्चवल्कलम्

ब्रूयात् । बह्वृत्पत्तिकमठे स्थाप  
येत् । प्रचुर सख्योत्पत्तिकं भूम्यन्त  
रंच तद्वृत्त्यर्थमुपकल्पयेत् सचान्ये  
षामपि प्रव्रजितानां राज चारकर्म  
कारिणां आसाच्छादनादिकंदद्यात्  
॥ २ ॥ कर्षकः क्षीणवृत्तिः प्रज्ञा  
शौचयुक्तो गृहपतिव्यञ्जनः ॥ तजपि  
पूर्वबदुक्त्वास्वभूमौ कृषिकर्मकारयेत्  
॥ ३ ॥ वाणिज्यकः क्षीणवृत्तिर्वैदेहि  
कव्यञ्जनः । तं पूर्वबदुक्त्वा धनमाना  
भ्या मात्मीकृत्य वाणिज्यङ्कारयेत्  
॥ ४ ॥ मुण्डोजटिलो वा वृत्तिकाम  
स्तापसव्यञ्जनः । सोपि क्वचिदाश्रमेव  
सन् बहुमुण्डजटिलान्तर कपटशिष्य  
गणवृत्तो गुप्तराजोपकल्पितवृत्तिस्ता  
पस्यंकुर्यात् । मासद्विमासान्तरितं  
प्रकाशं बदरादि मुष्टिमश्नीयात् ।  
रहसिचराजोपकल्पितं यथेष्टमाहा  
रंकल्पयेत् । शिष्याश्चास्यातीताना  
गतज्ञानादिकं ख्यापयेयुः तेन बहु  
लोकवेष्टनमासाद्य सर्वेषां विश्वस  
नोयत्वात् सर्वे कार्यं मकार्यं च पृच्छ  
न्ति अन्यस्य च कुक्रियादिकं कथय  
न्ति ॥ ५ ॥ एवं पञ्चवर्गं प्रकल्पनेन  
राज्ञः प्रतिराजस्य आत्मोयानां  
चामात्यादीनां मनुष्यागविराजज्ञानं  
भवति ॥ पञ्चानां वर्गाः ॥

पञ्चवल्कलम् । न० त्वक्पञ्चके ॥

यथा । न्यग्रोधोदुम्बराश्वत्थप्लवतस

## पञ्चविपर्ययभेदाः

वल्कलैः । सर्वैरेकात्रसंयुक्तैः पञ्चव  
ल्कलमुच्यते ॥ अपिच । न्यग्रोधोदु  
म्बराश्वत्थ प्लवपिप्पल पीतनाः ।  
क्षीरिवृक्षाश्च पञ्चैषां वल्कलं  
पञ्चवल्कलम् ॥ पञ्चैते क्षीरिणो  
वृक्षास्तेषां त्वक्पञ्च लक्षणम् ।  
त्वक्पञ्च कंहिमं ग्राहिब्रण शोथ  
विसर्पजिदितिराजनिर्घण्टः ॥

पञ्चवाणः पुं० कामदेवे । स्मरे ॥ पञ्च  
वाणाः द्रावणाद्यात्रस्य । तेच । द्र  
वणं शोषणं वाणं तापनं मोहनाऽभि  
धम् । उन्मादनंचकामस्यवाणाः पं  
चप्रकीर्तिताः ॥ अपिच अरविन्दम  
शोकंच चूतंचनवमल्लिका । नीलो  
त्पलंचपञ्चैते पञ्चवाणस्यसायकाः ॥  
पञ्चानां वाणानां समाहारे ॥  
त्रि० । पञ्चवाण विशिष्टे ॥

पञ्चवायवः । पुं० प्राणापानव्यानोदा  
नसमानाख्येषु ॥ पञ्चचते वाय  
वश्च ॥

पञ्चविधकृत्यम् । न० जगज्जन्मस्थि  
तिध्वंसतिरोभावविमुक्तिषु ॥

पञ्चविपर्ययभेदाः । पुं० अविद्यास्मि  
ता रागद्वेषाभिनिवेशेषु यथासङ्  
ख्यंतमोमोहमहामोहतामिस्राव्यता  
मिस्रसंज्ञकेषु ॥ विपर्यय प्रभा  
वानामप्यस्मिता दीनां विपर्यय स्व  
भावत्वात् ॥ यद्वा । यदविद्यायाविप  
र्ययेणावधार्यते वस्तु अस्मिता दय



## पंचशिखः

स्तत्स्वभावाः सन्तस्तदभि निविशं  
ते । अतएव पंच पर्वा अविद्ये त्याह  
वार्षगण्यः ॥ \*

पंचशरः । पुं० कामे । मकरध्वजे ॥ पं  
चशराश्च । ते च उन्मादनुत्तापनश्च  
शोषणस्तम्भनस्तथा । सम्मोहनश्च  
कामस्यपंचबाणाः प्रकीर्तिताः ॥  
पञ्चेन्द्रियार्थाः शराः अस्तेत्यन्ये ॥  
पंचशलाका । स्त्री० विवाहोपयोगिविध  
विशेषे ॥

पञ्चशस्यम् । न० धान्य मुद्गतिल  
यव श्वेतसर्षपरूपे शस्यपञ्चके ॥  
सर्षपस्थाने माषोपीतिदुर्गोत्सव  
पद्धतिः ॥

पञ्चशाखः । पुं० शये । पाणौ । हस्ते ॥  
पञ्च शाखा इव अङ्गुलयोऽस्य ॥ न० पञ्च  
शाखानां समाहारे ॥ चि० । पञ्च  
शाखा विशिष्टे ॥

पंचशिखः । पुं० सिंहे ॥ धर्मस्य  
हिंसाभार्यायां जातेमुनिविशेषे ॥  
यथोक्तं वामन पुराणे ५ अध्याये ।  
धर्मस्यभार्याहिंसाख्या तस्यां पुत्र  
चतुष्टयम् । सम्प्राप्तं मुनि शार्दूल  
योगशास्त्रविचारकम् ॥ ज्येष्ठः सन  
त्कुमारीभूद्द्वितीयश्च सनातनः । तृ  
तीयः सनकोनाम चतुर्थश्च सनन्द  
नः ॥ साङ्ख्य वेत्तारमपरं कपि  
लम्बोदु मामुरिम् । दृष्ट्वा पञ्च  
शिखं श्रेष्ठ योगनिष्ठं तपोनिधिम् ।

## पञ्चस्कन्धी

ज्ञानयोगंनते दद्युर्ज्यायांसो पिकनी  
यसामिति ॥

पञ्चशूरणः । पुं० पञ्चप्रकारशूरणे ॥  
यथा । अत्यम्नपर्णीकाण्डीर माला  
कन्द द्विशूरणैः । कृतोभवतियोगोयं  
पञ्चशूरणसंज्ञकः । इतिराजनिर्वटः  
शूरणः श्वेतशूरणश्चेति शूरणद्वयम् ।  
पञ्चशैरीषकम् । न० शिरीषस्पृत्वगादि  
पञ्चसु ॥ त्वक्पत्रफलमूलानिकुसुम  
ञ्चैवपञ्चमम् ॥

पञ्चषाः । चि० पञ्चवाषडापरिमाण्येषां  
तेषु ॥ बहुवचनान्तोयम् ॥

पञ्चसिद्धौषधयः । पुं० पञ्चप्रकारौ  
षधिविशेषे ॥ यथा । तैलकन्द सुधा  
कन्द क्रोडकन्द रुदन्तिकाः । सर्प  
नेत्रयुताः पञ्च सिद्धौषधिकसंज्ञकः ॥

पञ्चसुगन्धकम् । न० पञ्चप्रकार  
सुगन्धद्रव्ये ॥ यथा । कर्पूरककील  
लवङ्गपुष्प गुवाकजाती फलपञ्च  
केन । समांशभागेनचयोजितेनम  
नोहरं पञ्चसुगन्धकं स्यात् ॥

पञ्चसूना । स्त्री० पञ्चप्रकारग्राणिव  
धस्थाने ॥ यथा । पञ्चसूनागृहस्थस्य  
चुल्लोपेषण्युपस्करः । कण्डनीचाद  
कुम्भश्च वध्यते यास्तुवाहयन् ॥

पञ्चसूरणम् । न० पञ्चशूरणे ॥

पञ्चस्कन्धी । पुं० रूपविज्ञानादिस्क  
न्धानांसमुदाये ॥

पञ्चस्रोतः । पुं० शैवशास्त्रे ॥

## पंचाङ्गः

पंचस्वरा । स्त्री० ज्योतिर्ग्रन्थविशेषे ॥  
पंचस्वरोदयः । पुं० ज्योतिः शास्त्र-  
विशेषे ॥

पंचाग्निः । पुं० अग्निहोत्रिणि ॥ गा-  
र्हपत्यदक्षिणाग्न्याहवनीयसभ्यावस-  
थ्याख्याः पंचाग्नयोयस्यतयोक्तेरुहे ॥  
पवनः पावनस्वेतायस्य पंचाग्नयो-  
रुहे । सायंप्रातः प्रदीप्यन्ते सविप्रः  
पङ्क्तिपावनः ॥ द्युपर्जन्यपृथिवीपु-  
रुषयोपित्मुअग्निदृष्टिंयः कुरुते ०  
सोऽग्निहोत्रादिकारीवापंचाग्निः ॥

पंचाङ्गः । पुं० पुष्पिताश्वे । पंच-  
भेदे ॥ कूर्मे ॥ प्रणामविशेषे ॥ यथा ।  
बाहुभ्यांचैवजानुभ्यां शिरसावचसा  
दृशा । पंचाङ्गोयंप्रणामः स्यात्-  
पूजायांप्रवरोद्धसौ ॥ राज्ञानये ॥  
यथा । सहायाः साधनोपायाविभा-  
गोदेशकालयोः । विनिपातप्रती-  
कारः सिद्धिः पंचाङ्गद्वयतेद्विति ॥  
न० । वृक्षस्यत्वगादिषु ॥ यथा ॥  
त्वक्पत्रकुसुमंमूलं फलमेकस्यशाखि-  
नः । एकत्रमिलितञ्चैतत्पंचाङ्ग-  
मितिसंज्ञितम् ॥ अधिकरणे ॥ यथा ॥  
विषयोविषयश्चैव पूर्वपक्षस्तथोत्त-  
रम् । निर्णयश्चेतिपंचाङ्गंशास्त्रे धिक्-  
स्यांस्मृतमिति ॥ देवाराधनार्थंस्तो-  
त्रादिषु ॥ यथा ॥ स्तोत्रं च कवचं  
चैवपङ्क्तिः पटलंतथा । नाम्नांसह  
समित्येतत्पंचाङ्गं तन्त्रवेदिन इति

## पंचातपा

॥ तिथिवाराद्यात्मकेपचे । यथा ।  
तिथिवारचनक्षत्रयोगः करणमेवच ।  
पंचांगस्यफलंश्रुत्वागङ्गास्नानफलंलभे-  
दिति ॥ अपिच । वारोहरतिदुः-  
स्वप्नक्षत्रपापनाशनम् । तिथिर्भ-  
वतिगङ्गायायोगः सागरसङ्गमः ॥  
करणंसर्वतीर्थानिश्रूयतेयचपंचिकेति ॥  
पञ्चाङ्गगुप्तः । पुं० कमठे । कच्छपे ॥  
पञ्चाङ्गप्रणामः । पुं० भक्तिश्रद्धाति-  
शययुक्तेर्गुर्वादिप्रणतिविशेषे ॥ यथा ।  
जानुभ्यांचसपाणिभ्यां सुरसाशिर-  
सागिरा । पंचाङ्गताप्रणामस्यपूजा-  
यांप्रवरामतेति ॥

पंचाङ्गुलः । पुं० मण्डे । एरण्डे ॥  
शुक्लैरंडे ॥ त्रि । पंचाङ्गुलिमिते ॥  
पंचाङ्गुलयोस्य । तत्पुरुषस्याङ्गुले-  
रित्यच् ॥ अङ्गुलिसदृशावयवेधान्या-  
दिविज्ञेयपकेकाष्ठे ॥ पंचाङ्गुलयोयस्य ।  
अङ्गुलेर्दारुणीतिषच्समासान्तः ॥  
पंचाङ्गुली । स्त्री० तक्राह्वाक्षुपे ॥ इ०  
राजनि० ॥

पंचातपा । स्त्री० तपस्या विशेषे ॥  
यथा । चर्या पंचा तपाचिन्ताशाम्भ-  
वी शाम्भवो जपः । यच्चियैर्दारु-  
भिः शुष्कैश्चतुर्दिक्षुचतुष्कृतम् ॥  
वह्निं संस्थापनं ग्रीष्मे तीव्रांशुस्त-  
त्र पचमः । हस्तान्तरे चतुर्वह्नी-  
न् कृत्वावैश्वानरेष्टिना ॥ तन्मध्य-  
स्था सूर्यविम्बं वीक्षती ब्रह्मलांशुके

## पञ्चामृतयोगः

तिकालिका पुराणम् ॥

पञ्चात्मकः । त्रि० पाञ्चभौतिके ॥

पञ्चाननः । पुं० शिवे । पञ्चाननना  
न्यस्य ॥ सिंहे ॥ पञ्चविस्तृत मान  
नं यस्यसः ॥ यद्वा । मुखं प्रादाश्च  
पञ्चाननानीवयस्यसः ॥ अत्युग्रे ॥

पंचाप्सरः । न० दण्डकारण्यस्थे तटा  
क विशेषे ॥ पंचाप्सरसोनिवसन्  
त्यत्र ॥

पञ्चामरा । स्त्री० पञ्चप्रकारामरल  
तासु ॥ यथा । एकातु अमरा  
दूर्वातस्याग्रत्विं समानयेत् । अन्या  
तु विजया देवी सिद्धिरूपा सरस्व  
ती । अन्यातु विल्वपत्रस्था शिव  
सन्तोषकारिणी । अन्यातु योग  
सिद्ध्यर्थे निगुण्डीचामरालता ॥  
अन्यातु काल तुलसी श्री विष्णोः  
प्रियतोषणी । एताः पञ्चा मरा ज्ञे  
याः योगसाधनकर्मणीति रुद्रयाम  
लोत्तर खण्डे ३६ पटलः ॥

पञ्चामृतम् । न० दुग्धादि पञ्चसु ।  
यथा । दुग्धं सशर्करं चैव घृतं दधि  
तथामधु । पञ्चामृत मिदं प्रोक्तं वि  
धेयं सर्व कर्मसु ॥ पञ्चानाममृतानां  
समाहारः ॥

पञ्चामृतयोगः । पुं० गुडूच्यादि पञ्चा  
नायोगे ॥ यथा । गुडूची गोक्षुरश्चैव  
मुसलीमुण्डिकातथा । शतावरीति  
पञ्चानां योगः पञ्चामृताभिध इ०

## पञ्चालः

राज० नि० ॥

पञ्चाम्नायः । पुं० शिव पञ्चमुख नि-  
र्गत पञ्चप्रकार शैवशास्त्र विशेषे ॥

॥ यथा ॥ पूर्वाम्नायः पूर्वमुखः प  
श्चिमः पश्चिमा मुखः । दक्षिणोद  
क्षिणस्तद्व दत्तरश्चोत्तरः परः । नि  
रुत्तरंतथाचोर्द्धं सिद्धान्तागमरूपिणम्

। ऊर्ध्वाम्नायपरिज्ञानं नाल्पस्यतप  
सः फलम् ॥ पूर्वाम्नायः शब्दरूपो  
दक्षिणः कर्णरूपकः । पश्चिमः  
प्रश्नरूपः स्यादुत्तरश्चोत्तरस्तथा ॥  
ऊर्ध्वाम्नायस्तत्त्वबोधः केवलानुभवा  
त्मकः इति भैरव तन्त्रादि ॥

पंचाम्रवापी । त्रि० पंचानामाम्रसहिता  
नां वृक्षविशेषाणां समारोपके ॥ यथा ।  
अश्वत्थमेकं पिचुमर्दमेकं न्यग्रोधमेकं  
दशपुष्पजातीः । द्वे द्वे तथा दाडिम  
मातुलुङ्गे पंचाम्रवापी नृकं नयाती  
ति वाराहपु० ॥

पंचाम्लम् । न० अम्लवेतसादिपञ्चसु ॥  
यथा । अम्लवेतसवृक्षाम्लं बृहज्जम्बी  
रनिम्बुकैः । चतुरम्लं हि पंचाम्लं  
बीजपूरयुतैर्भवेत् ॥

पंचारी । स्त्री० शारिर्गुह्यलायाम् ॥  
इति शब्दरत्नमाला ॥

पंचार्चिः । पुं० बुधग्रहे ॥ इ० त्रि० ॥

पंचालः । पुं० वर्णवृत्तप्रभेदे ॥ यथा ।  
कर्णेन दंडेन पंचालमाख्याहि ॥

यथा । शर्माणिसर्वाणि । देयानि



## पंचावयवः

रुद्राणि ॥ पुंभूमि । पंचाला : ।  
 नीवृद्धिषे । कान्यकुब्जाहिच्छत्राभि  
 धदेशेषु ॥ पंचते । पचिविस्तारे ।  
 तमि विशि विडीत्यादिना कालन ॥  
 पंचाला : क्षत्रिया : तेषांनिवासी  
 जनपदः पंचाला : । निवासे ऽ  
 णोजनपदे लुप् । लुपियुक्तवद्व्यक्ति  
 वचने ॥ पुराणोक्ता व्युत्पत्तिस्तुहयं  
 श्वान्मुद्गल सृञ्जय वृहदिषु यवीनर  
 काम्पिलसंज्ञाः पंचानामेतेषां विष  
 याणां रक्षणायालमेतेमत्पुत्रा इति  
 पुत्रा ऽ भिहिता इति पंचाला : ।  
 इ० वि० पु० ४ अंशे १६ अध्यायः  
 ॥ कुरुक्षेत्रात् पश्चिमेतु तथाचोत्तर  
 भागतः । इन्द्रप्रस्थान्महेशानि दश  
 योजनकद्वये ॥ पञ्चालदेशो देवेशि  
 सौन्दर्यगर्वभूषित इति तन्वशास्त्रम् ॥  
 पञ्चालिका । स्त्री० वस्त्रादिकृत  
 पुत्रिकायाम् ॥ गीतिविशेषे ॥ पञ्च  
 भिर्वर्णैरल्पते । अलभूषणादौ । घञ्  
 । स्वार्थेकन् । टाप् । प्रत्ययस्या  
 दितीत्वम् ॥ संज्ञायामिति एवुल्वा  
 ॥ संज्ञापूर्वकत्वान्नवृद्धिः ॥  
 पंचाली । स्त्री० पंचालिकार्थे ॥ शारि  
 शृङ्गलायाम् ॥  
 पंचावटम् । न० उरस्कटे । बालोपवीते ॥  
 पंचावयवः । पुं० अनुमाने ॥  
 पंच अवयवाश्च । तैचयथा । प्रति  
 ज्ञाहेतूदाहरणोपनयनिमनानि पं

## पञ्चिका

चावयवाः । यथा । पर्वतोवन्दिमा  
 नितिप्रतिज्ञा० धूमवत्वादिति हेतुः  
 योयोधूमवान् ससोग्निमान् यथाम  
 हानसम् इत्युदाहरणम् तथाचाय  
 मित्युपनयः तस्मात्तथेति निगमन  
 म् ॥  
 पञ्चावस्थः । त्रि० मृते । शवे ॥  
 पंचावस्थाः । स्त्री० भूमि । कौमारं  
 पंचमाब्दंस्यात्पौगण्डं दशमावधि ।  
 कैशोरमापंचदशाद्यौवनंचततः  
 परम् । वार्द्धकंचततः प्रोक्तं पंचाव  
 स्थाः प्रकीर्त्तिताः ॥ त्रि० ।  
 पंचावस्थायुक्ते ॥  
 पंचाशत् । त्रि० सङ्ख्याविशेषे ॥ पंच  
 दशतः परिमाणऽमस्य । पङ्क्तिविं  
 शति त्रिंशदित्यादिना निपातनात्  
 प्रकृतेपंचाभावः शब्दप्रत्ययः ॥  
 सङ्ख्येये ॥  
 पंचास्यः । पुं० सिंहे ॥ पंचते । पचि  
 अच् । पंचंविस्तृतमास्यमस्य यद्वा  
 । मुखं पादाश्च पञ्चास्यानीवयस्यसः  
 ॥ शिवे ॥ पञ्चत्रास्यान्यस्य ॥  
 पञ्चिका । स्त्री० द्यूतविशेषे ॥ सतुपंच  
 भिरक्षैः पंचभिः कपदैः पंचभि  
 शलाकाभिर्वाभवति । तत्रयदा  
 सर्वे उत्तानाः पतन्ति अवाची वा  
 तदा पातयिता न्यं जयति । तस्यै  
 वान्यथापाते सतिपातयिताऽन्येन  
 जीयते ॥

## पंचेन्द्रियम्

पंचकरणम् । न० आकाशादिसूक्ष्मभू-  
तानां परस्परव्यवहर्त्तृप्राणिनिकाय  
व्यवहार निर्वाहकतदीय धर्माधर्मा  
पेक्षपरमेश्वर सान्निध्यादि निमित्ता  
पेक्षया विभागेन मिलितानां स्थूल  
तापत्तौ ॥ तत्प्रकारस्तु । आकाशा  
दिषु पञ्चसु एकैकं द्विधासमंविभ-  
ज्य तेषु दशभागेषु प्राथमिकान् पञ्च  
भागान् प्रत्येकं चतुर्द्धासमंविभज्यते  
षां चतुर्णां भागानां स्वस्वद्वितीयार्द्ध  
भाग परिच्छागेन भागान्तरेषुयोजन  
मिति । तदुक्तम् । द्विधाविधायचैकैकं  
चतुर्द्धाप्रथमं पुनः । स्वस्वतरद्वितीयां  
शैरीजनात् पञ्चपञ्चतेति ॥ स्वार्द्धेषु  
स्वतरार्द्धानां पादशो योजनन्तुतदि-  
तिच ॥ अपिच । द्विधाकृतस्यभूम्या  
दे रर्द्धमेकं चतुष्कृतम् । स्वान्यद्विती-  
यकार्द्धेषु संयुक्तं पञ्चचताकरम् ॥  
एवमर्द्धैर्हिभूताना मितराष्टमभागज-  
म् । स्वांशाधिक्येनभूम्यादि व्यपदे-  
शोचसंस्फुट इति ॥

पञ्चेन्द्रियम् । न० श्रोत्रादिषु । श्रोत्रं  
त्वक्चक्षुषी जिह्वा घ्राणं पञ्चेन्द्रि-  
यंमतम् । पञ्चानामिन्द्रियाणांवै-  
शुभेश्वरदर्शने । श्रवणादस्तुविज्ञानं  
दर्शनाच्चित्तरञ्जन मिति भागवत  
म् ॥ बागादिषु ॥ वाक् पाणि पाद  
पायू पश्चास्यं कर्मेन्द्रियं मतमित्यु-  
क्तेः ॥

## पञ्चि :

पञ्चेषु : । पुं० मद्ने ॥ पञ्चद्वषकोऽ-  
स्य ॥

पञ्चापविषम् । न० उपविषाणां  
पञ्चके ॥ यथा । स्तुह्यर्कं करवी  
राणि लाङ्गली विषमुष्टिका । एता  
ण्युपविषाण्याहुः पञ्चपांडित्य शालिन  
इ० रा० नि० ॥

पञ्चोषणम् । न० पञ्चकोलि ॥

पञ्चोष्माणः । पुं० भूम्नि आहारपा-  
चक शरीरस्थ पञ्चाग्निषु ॥ यथा ॥  
भैत्मा ऽऽ प्याग्नेय वायव्याः पञ्चो-  
ष्माणः सनाभसोः । पञ्चाहार  
गुणान् स्वान् स्वान् पार्थिवादीन्  
पचन्त्यनु ॥ पार्थिवाः पार्थिवानेव  
शेषाः शेषांशदेहगान् ॥ इति सार  
कौमुदी ॥

पञ्जरः । पुं० शरीरे ॥ देहास्थि समू-  
हे । कङ्काले ॥ कलियुगे ॥ गवां  
नीराजनाविधौ चेति सारस्वताभि-  
धान मिति राधाकान्तः । न० । का-  
यास्थिवृन्दे । शरीरास्थिपञ्जरे ॥  
शालारे । पक्ष्यादिवन्धगृहे । पिंजरा०  
इ० भा० ॥

पिंजराखेटः । पुं० पोली० इ०  
गौ० भाषा प्रसिद्धे पल्लवे । मत्-  
स्यमारणीपाये ॥

पञ्चलः । पुं० कोलकंदे ॥

पञ्चिः । स्त्री० सूत्रनालिकायाम् ।  
पांडुज० इ० गौ० भा० ॥ पञ्चि

## पटलप्रान्तम्

पटमयम् । न० बस्त्रालये । दूष्ये ॥

शाम्याम् । पटवासे ॥

पटरकः । पुं० गुन्द्रवृक्षे । पटेरा इ० भा०

पटलम् । न० पिटके ॥ परिच्छदे । परि

बारे ॥ कृदिषि । गृहाच्छादुने ।

कानिद्र० भा० तिलके ॥ दृयोगे ।

दृष्टेरावरके । आंखकापड़दा इ०

भा० यथा । प्रथमे पटलेदोषो यस्य दृ

ष्ट्यां व्यवस्थितः । अन्यक्तानि सत्त्वा

णि कदाचिदथ पश्यति ॥ दृष्ट्यां चत्वा

रि पटलानि सन्ति रसरक्ताश्च यवाद्यम्

द्वितीयमांससंश्रयम् । तृतीयमेदः सं

श्रितम् चतुर्थं झालकाश्रितम् ॥ तथा

चमुश्रुतः । तेजोजलाश्रितं वाह्यं तेष्व

न्यत्प्रश्रिताश्रितम् । मेदस्तृतीयं पट

ल माश्रितं त्वचिचापरम् ॥ पञ्चमां

शसमंदष्टे स्तेषां बाहुल्यमिष्यते ॥ इ-

ति० ॥ अत्र तेजः शब्देन रक्तम् जल

शब्देन रसो व्याख्यातः । तेषु पटलेषु

वाह्यादिभेदेनाधिष्ठानविशेषप्रभावा

त् दोषाणां लिङ्गविशेषमाह प्रथमे

पटले इत्यादि । प्रथमे पटले सर्वाभ्य

न्तरेन तु वाह्ये ० इ० विजयरक्षितः ॥

स्त्री० न० । ब्रजे । वृन्दे । सञ्चये ॥

पुं० न० । अन्यप्रभेदे ॥ पटं विस्तारं ला

ति । ला० । आतोनुपेतिकः ॥ पट

लुङ्कं वा । पटगतौ ग्यर्थः । वृषा

दित्वात्कलच् ॥

पटलप्रान्तम् । न० बलीकनीध्रे । परौ

## पटिष्ठः

ली इति० परावली इति च भाषा०

॥ पटस्य कृदिषः प्रांतम् ॥

पटली । स्त्री० कृदिषि ॥ गौ० डीष् ॥

पटवापः । पुं० अंशुकालये ॥ चूर्णविशे

षि । पटस्य वासः ॥ पटो वास्यते

येन वा । वास० । चु । घः ।

पटवासकः । पुं० चूर्णवि० । पिष्टा

ते । वुक्ता इ० भा० ॥ पटो वास्यते

येन । वासउपसेवायाम् । चु० ।

घः । स्वा० कन् ॥ पटं वासयति-

वा । कर्मण्यण् । कन् ॥ \*

पटहः । पुं० समारम्भे । आरम्भे ॥

युद्धे वाद्यमानठकायाम् । आडम्बरे ॥

पटहोदुन्दुभिरिति स्वामी ॥ हिंसने ॥

पुं० । न० । आनके । टोल इ०

भा० ॥ पटं हन्ति । हन्० । अन्येभ्यो

पीतिडः ॥ पटति शब्दं जहाति

। ओहाक्च्यागे । आतोनुपेतिकः ॥

पटाकः । पुं० पक्षिविशेषि ॥ पट-

ति । पट० । पिना० आकः ॥

पटाका । स्त्री० पताकायाम् ॥ टाप् ॥

इति शब्दरत्नावली ॥

पटालुका । स्त्री० जलौकायाम् ॥

पटिः । स्त्री० पटविशेषि ॥ वागुलौ ॥

कुंभिकाद्रुमे ॥ इति मेदिनी ॥

पटिका । स्त्री० वस्त्रे ॥

पटिमा । पुं० पटुतायाम् । पाठवे ॥

पटोर्भावः । पृष्० इमनिच् ॥

पटिष्ठः । चि० पटुतमे ॥ अयमेषा

## पटलक्षणम्

तिभाषा ॥ ब्रणादीनां बन्धने । पट्टी  
इ० भा० ॥ चतुष्पथे । चौवाटा० इ०  
भा० राजादिशासनवि० पट्टा० इ०  
भा० ॥ पीठे । पट्टा इति पट्टा०  
इतिच भा० ॥ फलके । ठाड्डा० इ  
तिभाषा० ॥ शाकप्रभेदे ॥ कौषिये ॥  
नृपादीनां किरीटविशेषे ॥

पट्टकः । पुं० पट्टार्थे ॥

पट्टजम् । न० वस्त्रान्तरे । पट्टवस्त्रे ॥

पट्टदेवी । स्त्री० महाराज्ञ्याम् । पटरा  
णी० इ० भाषा० ॥

पट्टनम् । न० पत्तने ॥ पटन्तिजनाय च  
पटगतौ ॥ वा० तनन् ॥

पट्टनी । स्त्री० पत्तने ॥

पट्टरङ्गम् । न० पतङ्गे । वकम् । इ० भा

पट्टरञ्जनकम् । न० पट्टरङ्गे ॥

पट्टलक्षणम् । न० नृपादीनां किरीट  
विशेषस्वरूपे ॥ यथा । विस्तरशोनि  
र्दिष्टं पट्टानां लक्षणं यदाचार्यैः ।  
तत्सङ्क्षेपः क्रियते मयात्रसकला  
र्थसम्पन्नः ॥ पट्टः शुभदोराज्ञां म  
ध्येष्ठावङ्गुलानि विस्तीर्णः । सप्तन  
रेन्द्रमहिष्याः षड्युवराजस्य नि  
र्दिष्टः ॥ चतुरङ्गुलविस्तारः पट्टः  
सेनापतेर्भवतिमध्ये । द्वेचप्रसाद  
पट्टः पञ्चैते कीर्तिताः पट्टाः ॥  
सर्वेद्विगुणा यामा मध्यादर्धेन पा-  
श्वर्विस्तीर्णाः । सर्वेच शुङ्कांचन  
विनिर्मिताः श्रेयसो वृद्ध्यै ॥ अत्रै

## पट्टिलः

व शुभाशुभज्ञानमाह । क्रियमाणं  
यदिपत्रं सुखेन विस्तारमेति पट्टस्य  
। वृद्धिजयौ भूमिपतेस्तथा प्रजानां च  
सुखसम्पत् ॥ जीवितराज्यविना  
शंकरोति मध्ये ब्रह्मः समुत्पन्नः ।  
मध्ये स्फुटितस्त्याज्यो विघ्नकरः  
पार्श्वयोः स्फुटितः ॥ अशुभेलक्ष  
णे दृष्टे किङ्कुर्यादित्याह । अशुभ  
निमित्तोत्पत्तौ शास्त्रज्ञः शान्तिमा  
दिशेद्राज्ञः । शस्तनिमित्तः पट्टो  
नृपराष्ट्रविवृद्धये भवति ॥

पट्टशाकम् । न० नाडीचे । नालिता  
शाक० इ० गौ० भा० । नालीकाशा  
क ॥ इ० दे० भा० ॥

पट्टारोहा । स्त्री० पट्टदेव्यां ॥ पट्टे आ  
रोहोयस्याः सा ॥

पट्टाही । स्त्री० पट्टदेव्याम् ॥

पट्टिका । स्त्री० अल्पविस्तारे पट्टवस्त्र  
विशेषे ॥ पट्टी० इ० प्र० वस्त्रे ॥  
वितस्तिविस्तारे वस्त्रे ॥ पट्टिकाख्य  
लोभ्रे ॥

पट्टिकाख्यः । पुं० क्रमुके । रक्तलोभ्रे ॥

पट्टिका आख्यायस्य ॥

पट्टिकालोभ्रः । पुं० क्रमुके । लाक्षाप्र  
सादने । रक्तलोभ्रे ॥

पट्टी । पुं० रक्तलोभ्रे । पट्टिकाख्ये ॥

त्रि० । पट्टविशिष्टे ॥ पट्टोस्यास्ती

ति । अतद्वनिः ॥

पट्टिलः । पुं० पूतिकरजे ॥

पठित :

पट्टिश : पुं० खड्गविशेषे । अस्त्रविशेषे ॥

पट्टित्तः । पुं० परशु : पट्टिशोनाम सएवचपरश्वध इतिभरतः ॥

पट्टी । स्त्री० ललाट भूषायाम् ॥ पट्टि कालोन्ने ॥ तलसारके । अश्ववचो बन्धनरज्जौ ॥ ब्रणवृत्तौ ॥ त्रिजन्तात्पट्टिशब्दात्डीष् ॥

पट्टोलिका । स्त्री० व्यवस्थापत्रे ॥ पट्ट इ० भा० प्र० इ० केचित् ॥

पट्टः । पुं० रथे ॥ भूलोके ॥ पश्यते पट्टगतौ । सर्वनिघृष्वरिष्वेति साधुः ॥

पठकः । पुं० पठनकर्त्तरि ॥ पठति । पठ० । अच् । स्वा० कः ॥

पठनम् । न० वाचने ॥ यथा । भूतप्रेत पिशाचानां पठनादेवनाशनमिति ॥

पठमञ्जरी । स्त्री० श्रीरागस्यचतुर्थरागिण्याम् । अस्यालक्षणं यथा । वियोगिनी कान्तबितीर्णपुष्पां स्रजं वहन्तीव पुष्पातिमुष्मा । आश्वास्यमानाप्रिययाचसख्याविधूषराङ्गीपठमञ्जरीयमिति दामोदरः ॥

पठसमञ्जरी । स्त्री० रागिणीविशेषे ॥ इतिहलायुधः ॥

पठिः । स्त्री० पठने ॥ इ० शब्द० ॥

पठितः । चि० वाचिते । अधीते । कृत पाठे । यथा । मयान पठिताचण्डी त्वयानापिचिकित्सितम् । अकस्मात् नगरोपान्ते कथं धूमा यत्तेचितेतिहा

पणवः

स्थानवः ॥

पठितव्यः । चि० पठनीये । पाठ्ये ॥

पड्वीशशङ्कुः । पुं० अश्वस्य पादबन्धनकीले ॥ पदनशीलाः पादाः । तेषांसं हतिः पड्वी । तस्याईशो नियामक पड्वीशः वर्णविकारश्चान्दसः । सचासौशङ्कुश्चेतिवैदिकीयम् ॥

पणः । पुं० वराटकानां विंशतिगण्डके ॥

मूल्ये ॥ कार्षापणे ॥ क्रय्यशाकाट्टिकायाम् । विक्रय्यशाकादिमुष्टौ ॥

व्यवहारे ॥ भृतौ ॥ धने ॥ दानाय तृष्टे ॥ इतिहेमचन्द्रः ॥ पणनम्

पण्यते ऽनेनवापण० । नित्यं पणः परिमाण इत्यप् । पुंसीति घोवा । हल

श्चेतिघञ्वा । संज्ञापूर्वकत्वान्नवृद्धिः । शौण्डिके ॥ पणितयूतवेतने ॥

ग्लहे । होडइतिभाषा ॥ पण्यतेः उत्सृज्यते । इ० सः ॥ द्यूते ॥ पणो

ग्लहो ऽस्यस्मिन् । अर्शश्चाद्यच् ॥ पण्यन्तिः । पुं० हट्टे ॥

पणनम् । न० विक्रये ॥

पणफरम् । न० लग्नाद्द्वितीय पंचमाष्टमैकादशलक्षे षु ॥

पणबन्धः । पुं० संधौ ॥ फलसिद्धौ ॥

पणवः । पुं० वाद्यविशेषे ॥ गायन पट्टे ढोलकी० इ० प्र० ॥ करताल

इ० ख्याते ॥ मुखवाद्यवि० । नेपा लेगुर्जरेच भूकर इ० नाम्ना प्रसिद्धे

इत्येके ॥ करणालइ० भाषा० प्र०



## पण्डक :

इवाद्ये ॥ पणवाति० गच्छति । आ

त इ० कः ॥ पणायति अन्तस्त

न्त्रोकः पणवइति स्वामी ॥

पणवा । स्त्री० पणव वाद्ये ॥ इतिवि० ॥

पणसः । पुं० पनसे । पण्यइत्यर्थः ॥

पणायतेस्म । पणव्यवहारेस्तुतौच ।

अत्यविचमीत्यसच् ॥

पणाङ्गना । स्त्री० वैश्यायाम् ॥ इ० हे०

पणाया । स्त्री० क्रय विक्रयरूपे व्यव  
हारे ॥

पणायितः । चि० ईडिते । स्तुते ॥ पणा

य्यतेस्म । पण० । क्तः । आयादय

आर्द्धधातुकेवा ॥

पणास्थि । न० वराटके ॥ पणस्यअस्थि ॥

पणास्थिकम् । न० वराटके । कपर्दके ॥

पणिः । पुं० चौरः ॥

पणितः । चि० पणायिते । स्तुते ॥

पणाय्यतेस्म । पण० । क्तः । आया

भावः ॥

पणितव्यः । चि० विक्रेयद्रव्ये ॥ स्तो

तव्ये ॥ व्यवहार्ये ॥ पण्यते । पण० ।

तव्यत्तव्यानीयरः ॥

पण्डः । पुं० क्लीबे । नपुंसके ॥

पण्डाते । पण्डितौ । अच् ॥ यद्वा

पणते ॥ पण० । जमन्ताड्डः ॥

चि० । निष्फले ॥

पण्डकः । पुं० पण्डे ॥ भिच्चौ । परि

ब्राजि ॥ यथा । अद्यजातां यथा

नारीतथा षोडश वार्षिकीम् । शत

## पण्डित

वर्षांच योऽष्टष्टा निर्विकारः सपण्ड  
क इति० ॥

पण्डा । स्त्री० धियि । बुद्धौ ॥ पण्ड्य

तेऽनया । पण्डि० । गुरोश्चेत्यः । टा

प् । तत्त्वानुगायां बुद्धौ ॥ निर्णया

त्मज्ञाने ॥

पण्डापूर्वम् । न० फलजनकापूर्वे ॥

चि० । तद्विशिष्टे ॥

पण्डितः । पुं० विदुषि । दोषज्ञे ।

सङ्ख्यावति । कवौ । धीरे । निषेवते

प्रशंस्तानि निन्दितानि न सेवते ।

अनास्तिकः श्रद्धधान एतत् पण्डि

त लक्षणम् ॥ पठकाः पाठकाश्चैव

येचान्ये शास्त्रचिन्तकाः । सर्वे व्य

निनोमूर्खायः क्रियावान् सपण्डित

इत्यस्यलक्षणं महाभारते वनपर्वण्यु

क्तम् ॥ सम्यदर्शिनि । समदर्शिनि ।

ज्ञानिनि विचारजन्यात्म तत्त्वज्ञा

नवति ॥ शास्त्रकुशले ॥ उपदि

ष्टार्यग्रहणसमर्थे ॥ पण्डाजाता ऽस्य

ता० । इतच् ॥ यद्वा ॥ पण्डतेऽस्मात्

पण्डि० । गत्यर्थेतिक्तः । इट् ॥ ना-

तः परतरं लोके क्वचिदाश्चर्यमद्भुतम् ।

पुत्रदारगृहासक्तः पण्डितः परिगौ

यते ॥ सिल्हके ॥

पण्डितमन्यः । चि० आत्मानं पण्डि-

तमन्यतेयस्तस्मिन् ॥

पण्डितमानो । चि० पण्डिताभि मा-

निनि ॥

## पतग :

पण्यम् । चि० विक्रये । विक्रयक्रिया  
कर्मणि । पणितव्ये ॥ पण्यते । पण०  
अवद्यपण्य वय्यागर्ह्यपणितव्याऽनि-  
रोधेष्वितिसाधु ॥ व्यवहर्त्तव्ये ॥ स्तु-  
त्यर्हे ॥

पण्यवीथिका । स्त्री० विपणौ ॥ पण्या  
नांवीथी । स्वार्थेकन् । वाणीजावी-  
हीद्वतिवजार० इतिचभाषा ॥ आ-  
पणः पण्यवीथीचद्वयवीथीतिसंज्ञि-  
तमितिशाश्वतः ॥

पण्यवीथी । स्त्री० विपणौ । हट्टशून्ये  
विक्रयस्थाने ॥ क्रयविक्रयस्थाने ॥  
हट्टमार्गे ॥ पण्यानांवीथी ॥

पण्यशाला । स्त्री० हट्टे । विक्रय-  
गृहे ॥ पण्यानांशाला ॥

पण्यस्त्री । स्त्री० वेश्यायाम् ॥

पण्या । स्त्री० ज्योतिष्मत्याम् । मालकीं  
गणी० इ० भा० ॥ टाप् ॥

पण्याङ्गना । स्त्री० वेश्यायाम् ॥

पण्याजीवः । पुं० क्रयविक्रयिके । व-  
णिजि ॥ पण्यमाजीवीस्य ॥

पण्याजीवकम् । न० हट्टे ॥

पण्याम्ना । स्त्री० दणविशिषे । कङ्कुनी  
पत्रायाम् ॥ दीर्घामध्यातथाङ्गस्वाप-  
ण्याम्नात्रिविधास्मृता । रसवीर्यवि-  
पाकेषुमध्यमा गुणदायिकेतिराज-  
निर्घण्टः ॥

पतम् । न० पत्ने ॥

पतगः । पुं० पक्षिणि ॥ पतेनपक्षेणग-

## पतत्रम्

च्छति । गम्भृ० । डः ।

पतगोत्तमः । पुं० गरुडे ॥ पतगेषुउ-  
त्तमः ॥

पतङ्गः । पुं० शलभे ॥ शालिप्रभेदे ॥  
पक्षिणि ॥ सूर्ये ॥ कन्दुके ॥ योसौ-  
त्त्वयाकरसरोरुहतः पतङ्गद्वतिलक्ष्य  
म् । जलमधूके ॥ पतति । पतलृ० ।  
पतेरङ्गच्पक्षिणि । बाहुलकात्अ-  
र्थान्तरेष्वङ्गच् । न० । सूते । पार-  
दे ॥ पटरञ्जनके । वकम्० इ० भा०  
प्र० । पतङ्गमधुरंशीतंपित्तश्लेष्मत्रणा-  
स्रनुत् । हरिचन्दनवद्देहं विशेषाद्वा  
हनाशनम् ॥

पतङ्गिका । स्त्री० पुत्तिकायाम् ।  
मधुमक्षिकाप्रभेदे ॥ अङ्गजन्तात्पत-  
तेः स्वार्थेकन्संज्ञायांवा ॥

पतञ्चिका । स्त्री० धनुर्ज्यायाम् ॥  
इ० शब्द ० ॥

पतञ्जलिः । पुं० गोमर्दये । वार्ष-  
गण्ये । महाभाष्यकारमुनौ ॥ वर-  
रुचौ० इतिशब्दरत्नावली ॥

पतन् । पुं० खगे ॥ चि० । पातुके ।  
पतनशीले ॥ पतति । पतलृ० । लटः  
शच्चादेशः ॥

पतत्पतिः । पुं० अण्डजमण्डलिप्रवर-  
ः । गरुडे ॥ पततां पतिः ॥

पतत्रम् । न० पक्षिपत्ने । पंख० इ०  
भा० ॥ पतन्तंचायते । चैङ् ।  
आतीनुपेतिकः ॥ पतत्यनेनवा ।

## पताका

पतेर्बाहुलकादत्रन् ॥ पतति ।  
 पतल् ० । अमिनक्षीत्यत्रन् वा ॥  
 पतत्रिः । पुं० खगे । पक्षिणि ॥  
 पतति । पतल् ० । पतेरत्रिन् ॥  
 पतत्री । पुं० विहंगे । पक्षिणि ॥  
 पतत्रमस्यस्य । अतद्गुनिः ॥  
 पतद्ग्रहः । पुं० कठकौले । प्रति  
 ग्राहे । प्रोष्ठे । निष्ठीवनपात्रे ।  
 पीकदानी इति भा० ॥  
 पतन्तंगृह्णाति । ग्रह० । विभा  
 षाग्रह इतिपक्षे ऽ च् ॥ पततो  
 ग्रह इति वा ॥  
 पतनम् । न० पाते । पडना० इ०  
 भा० ॥ यथा । अशनेः पतने  
 नवेदना पतनज्ञान मतीवदुः सह  
 मिति ॥ पापे ॥ यथा । अकुर्व  
 न्विहितं कर्म निन्दितञ्चसमारन्  
 । प्रसज्जंश्चेन्द्रियार्थेषु नरः पतन  
 मृच्छतीति ॥ पतेर्लुट् ॥  
 पतयालुः । चि० पातुके । पतनशीले  
 ॥ पतयति ॥ पतगतौ । चु० ।  
 अदन्तः । स्पृह्ण्गृहीत्यालुच् ॥  
 पतसः । पुं० पक्षिणि ॥ पक्षि  
 विशेषे ॥ पतंगे ॥ चन्द्रे ॥ पतति  
 । पतल् ० । अत्यविचमीत्यादि  
 ना ऽ सच् ॥  
 पताका । स्त्री० ध्वजाञ्चले । वैजय  
 न्याम् । केतने ॥ शोभमाना  
 ध्वजाग्रेयापताकासा प्रकीर्तिता ॥

## पतिम्बरा

पततिपत्यतेच्चायतेयोधभेदोऽनया  
 वा । पतल् ० । बलाकादयश्चेति  
 साधुः ॥ ध्वजे ॥ सौभाग्ये ॥ ना  
 टकाङ्गे ॥ केतौ ॥  
 पताकिकः । चि० पताकावति ॥  
 पताकास्यस्य ॥ ब्री० ठन् ॥  
 पताकी । चि० पताकासंयुक्ते । वैजय  
 न्तिके ॥ पताकास्यास्तिब्री० इनिः ।  
 रिष्टारिष्ट बोधके ज्योतिर्विदां चक्र  
 विशेषे ॥  
 पताकिनी । स्त्री० सेनायाम् ॥ नान्त  
 लक्षणीडीप् ॥  
 पतिः । पुं० कान्ते । धवे । प्रिये ।  
 भर्त्तरि । विधिनापाणिग्राहके । भ  
 तार० इ० भा० ॥ अनुकूल दक्षिण  
 धृष्टशठभेदात् पतिश्चतुर्विधः ॥ प  
 रमेश्वरे ॥ यथा । सर्वपतिः स्याद  
 कुतोभयः स्वयम् समन्ततः पाति  
 भयातुरंजनम् । सएकएवेतरयामि  
 योभयंनैवात्मलाभादधि मन्यतेपर  
 मिति ॥ मूले ॥ गतौ ॥ चि० । ईशे  
 ॥ चाणशीले ॥ पाति । पारक्षणे ।  
 पातेर्डतिः ॥  
 पतिम्बरा । स्त्री० स्वयम्बरायाम् । स्त्री  
 च्छया पतिकृति कन्यायाम् ॥ प्रति  
 वृणोति । वृज् ० । संज्ञायां भृतृवृ  
 जीत्यादिना खचिपूर्वं पदस्यमुम् ॥  
 पतिंवृणीतेवा । वृड्सम्भक्तौ ॥ कृष्ण  
 जीरके ॥ इ० श० चं० ॥



## पतिव्रता

पतिघ्नी । स्त्री० पाणिरेखाविशेषे ॥ प-  
तिं हन्ति । हन० । अमनुष्यकर्तृके  
चेतिटक् ॥ स्वामिहन्त्याम् ॥ लक्षणे  
जायापत्योष्ठक् । उपधालोपः कुत्व  
म् ॥

पतितः । चि० महापातकिनि । स्व  
धर्मच्युते । पातिच्यविशिष्टे ॥ स्व  
धर्मयः समुच्छिद्य परधर्मसमाश्र-  
येत् । अनापदि स विद्वद्भिः पति-  
तः परिकीर्तितः ॥ गलिते । पत-  
नाश्रये । प्रस्कन्ने । पडा० इ०  
भा० ॥ पत्ल० । क्तः । द्वितीया  
श्रितातीतपतित इति निपातादिट्  
॥ पतितागुरवस्त्याज्या नतुमाता  
कदाचन । गर्भधारण पोषाभ्यां ते  
भ्यो माता गरीयसी ॥

पतिदेवता । स्त्री० पतिव्रतायाम् ॥  
पतिरेव देवतायस्याः ॥

पतिबान्धवः । पुं० पत्युर्मातृ प्रभृति  
षु ॥ यथा । पत्युर्माता पिताभ्राता  
पत्युर्भ्रातुः स्वसुः सुता । पत्युः  
पितुः सोदराश्च विज्ञेयाः पतिबां-  
धवाः ॥ इति महानिर्वाणतन्त्रम् ।  
पतिवती । स्त्री० सधवायाम् । सभतृ  
कायाम् ॥ पतिर्विद्यते यस्याः ।  
मतुप् । अन्तर्वत् पतिवतोर्नु गित्यने-  
न निपातनात् वत्वं नुगागम वि-  
धानञ्च । ततश्चन्नेभ्योङीप् ॥

पतिव्रता । स्त्री० सुचरित्रायाम् । सत्या

## पत्तनवणिक्

म् । साध्व्याम् । पतिशुश्रूषा व्रता-  
याम् ॥ पत्यौव्रतं नियमोऽस्याः ।  
पतिव्रतमस्यावा । पतिशब्दः पतिसे-  
वायां लार्चाणिकः ॥ यथा । आर्त्ता  
र्त्ते मुदिता हृष्टे प्रोषिते मलिना  
कृशा । मृतेभ्येतया पत्यौ साध्वी  
ज्ञेया पतिव्रता ॥ अपिच । मुप्ते प-  
श्चाच्चयाश्रिते पूर्वमेव प्रबुध्यते । ना-  
न्यं कामयते चित्ते सास्त्रीज्ञेया  
पतिव्रतेति ॥ धर्मार्थकामेषु मनो-  
वाक् काय कर्मभिः पतिरेव मया  
परिचरणीय इति व्रतयस्याः सा ॥  
पतेरः । पुं० खगे ॥ पक्षिणि ॥ चि० ।  
गन्तरि । गमनशीले ॥ पतति । पत्-  
ल० । पतिकठिकुठील्यै रक् ॥  
पत्तङ्गम् । न० रक्तचन्दने ॥ वक् ० इ०  
भा० प्र० वृक्षवि० ॥ पतङ्गे । रक्तका-  
ष्ठे । सुरङ्गदे ॥ पत्तङ्गन्तुरक्तसारं सुर-  
ङ्गं रञ्जनं तथा । पटरञ्जन माख्यातं  
पत्तूरचकुचन्दनम् ॥ पत्तङ्गं मधुरं शी-  
तं पित्तश्लेष्मव्रणासनुत् । हरिचन्द-  
वज्ज्ञेयं विशेषाद्वाहनाशनम् ॥  
पत्तनम् । न० नगरे । पुटभेदने ॥ पत-  
न्तिजनायत्र ॥ पत्तल० । विपतिभ्यां  
तनन् ॥ यत्र राजा तत्परिचारकाश्च  
तिष्ठन्ति तत्पत्तनम् ॥ महत्यां पुर्यां  
म् ॥ मृदङ्गे ॥

पत्तनवणिक् । पुं० स्वाध्यायिनि । नगर-  
वणिजि ॥ इति त्रिकाण्डशेषः । पत्त

## पत्नी

नस्यवणिक ॥

पत्तलम् । न० अधनदुग्धे ॥ इति प्रा  
णकृष्णशब्दांस्त्वधिः ॥

पत्तिः । पुं० पदगे । पदातिके ॥ प्रयते  
। पद० । बाहुलकात्तिः । इतिज्वा  
॥ वीरमात्रे ॥ चतुर्मान्निकस्य चतु  
र्यभेदे ॥ स्त्री० । गतौ ॥ सेनाविशे  
षे ॥ एकेभैकरथाव्यश्वापत्तिः पंच  
पदातिकेत्युक्तेः ॥ अपिच । एको  
रयोगजश्चैकोनराः पंचपदातयः ।  
त्रयश्चतुरगास्तज्ज्ञैः पत्तिरित्यभि  
धीयते ॥ समस्तसङ्ख्यया पत्त्यां  
दशते परिकीर्त्तिताः ॥ पतति० प  
च्यतेवा पत्ल० । क्तिन् ॥ पयते  
पद० स्त्रियांक्तिन् । क्तिज्वा ॥

पत्तिकः । पुं० पत्तिपतौ ॥ हस्त्यश्वरथ  
पदात्यात्मकस्पाङ्गदशकस्यैकः पतिः  
कार्यः सचपत्तिकउच्यते ॥

पत्तिसंहतिः । स्त्री० पादाते । पत्तीनां  
संहतिः ॥

पत्तूरः । पुं० शालिञ्जशाके । लोहमा  
रके ॥ न० । पत्तङ्गे । कुचन्दने ॥  
पत्नी । स्त्री० द्वितीयायाम् । पाणिगृही  
त्याम् । सहधर्मिण्याम् ॥ पतिव्रता  
रूपवती स्वाचारासंयतेन्द्रिया । प  
त्नीयदातदावेहि नाल्पस्यतपसःफ  
लम् ॥ पत्युर्यज्ञेसंयोगो यथादम्भ  
त्योः सहाधिकारात् पत्युर्नीयज्ञसं  
योगे० इ० नकारांता देशोडीप्च ॥

## पत्रम्

सर्वावयवसंपूर्णां सुवृत्तामुद्वहेन्नरः ।  
क्रयक्रीताचयानारी पत्नीसानविधी  
यते ॥

पत्नीसंयाजः । पुं० यागविशेषे ॥

पत्न्याटः । पुं० वासागारे । भोगय  
हे । निष्कृटे ॥ इ० चि० शे० ॥

पत्मा । पुं० अन्तरीक्षे ॥ पतन्ति पत्रि  
णोऽस्मिन् । अन्येभ्यो० इ० पतते  
र्मनिन् ॥

पत्रम् । पुं० । न० अश्वादिवाहने । यान  
मात्रे ॥ पलाशे । पर्णे । दले ॥  
शरपत्रे ॥ पत्रिपत्रे ॥ कुर्याम् ॥  
पतन्त्यनेनेत्यर्थे दामनीशसेत्यादि  
नाकरणेष्ट्रन् ॥ पततिवा । पत्ल० ।  
सर्वधातुभ्यः ष्ट्रन् ॥ तेजपत्रे । त-  
मालपत्रे । पत्रके । लेखनाधारे ।  
पत्रा० इ० भा० ॥ यथा । प्राप्ता  
सिकेतुसम्प्राप्ते भ्रान्तिः सञ्जायते  
यतः । धात्राक्षराणि सृष्टानि पत्रा  
रूढान्यतः पुरा ॥ धातुमय पत्राकृ  
ति द्रव्ये । पत्तर० इ० भा० ॥  
दूरदेशस्थ सुहृदादीनां वार्ताबोधक  
लिपिविशेषे । चिट्ठी० पत्री० इ०  
भा० ॥ अथ पत्ररञ्जनम् । सुवर्णरु  
प्य रङ्गाद्यै रञ्जयेत् पत्रमुत्तमम् ।  
सामान्योत्तम मध्यानां पत्ररञ्जन  
मीरितम् ॥ अथ पत्रप्रमाणम् । ष-  
डङ्गुलाधिकं हस्तं पत्रमुत्तममीरि  
तम् । मध्यमं हस्तमात्रं स्यात् सा

पदम्

मान्यं मुष्टिहीनकम् ॥ अथ पत्रभ  
ङ्गप्रकारः । पत्रन्तु त्रिगुणी कृत्य  
जड्वैतु द्विगुणं त्यजेत् । शेषभागे  
लिखित्वान् गद्यपद्यादि संयुतान्  
॥ अथ पत्रस्य रचनक्रमः । राजले  
खकमाह्वय नृपो ब्रूयात् प्रयत्नतः ।  
पत्रं कुशलयायोग्यं गद्यपद्यादिसंयु  
तम् ॥ पण्डितद्वय मानीय लेख  
कोरहसिस्थितः । यथायोग्यानु  
सारेण पत्रं कुर्यान् मनोरमम् ॥ दिन  
द्वयत्रयं वापि विचार्य पण्डितेनैव । स्व  
भ्रान्तेर्दूषणं ज्ञात्वा विलिखित्पत्रपुस्त  
के ॥ सामान्यपत्रं संलिख्य रहसिश्चाव  
येन्नृपम् । नृपाज्ञया शुभे पत्रे विलि  
खेद्राजलेखकः ॥ अथ लेखनप्रका  
रः । अङ्गुशं प्रथमं दद्यान् मङ्ग  
लार्थं विचक्षणः । मध्ये बिन्दु समा  
युक्त मधः सप्ताङ्क संयुतम् ॥  
तदधः स्वस्ति विन्यस्य ततो गद्यं  
मुशोभनम् । ततः श्री शब्दरूपाणि  
पदन्यासक्रमं लिखित् ॥ भाषया संस्कृ  
तेनैव कुशलं विलिखित् सुधीः । ततः  
शुभाशुभांवातां संस्कृतैः प्राकृतै  
स्तथा ॥ ततः प्रमाणसंदेशं ततो वा  
तां नियोजयेत् । कीर्तिप्रीतियुतं पद्यं  
ततः किमधिकादिकम् ॥ पत्रप्रे  
षणश्लोकं च अङ्गमासादिसंयुतम् ।  
सर्वेषामेव पत्रेषु लिखनं चैव मीरि  
तम् ॥ सर्वेषामेव पत्राणां विधिं ज्ञा

पदम्

त्वालिलिखित्युयः । स्वदेशे कीर्तिमा  
प्नोति तथा देशान्तरेष्वपि ॥ एवं  
शास्त्रक्रमं ज्ञात्वा योलिखित् राजपत्र  
कम् । सराज मन्त्रिभिः सार्द्धं यज्ञः  
प्राप्नोत्यनुत्तमम् ॥ शास्त्रसन्दर्भस  
ज्ज्ञात्वा योलिखेद्राजपत्रकम् । स  
राज मन्त्रिभिः सार्द्धं दुर्यशोमहदा  
ब्रूयात् ॥ \* ॥ अथ पत्रनयनक्रमः ।  
राजपत्रं नयेन्मूर्द्ध्नि ललाटे मन्त्रिणां  
मतम् । गुरुपत्रं नयेन्मूर्द्ध्नि ब्राह्मणा  
नांतथैव च ॥ यतिसन्त्यासिनां चै  
व स्वामिनश्च तथैव च । सादरेणैव स  
त्वेन तथाभूढं निधारयेत् ॥ भार्यापु  
त्रस्य मित्रस्य हृदये धारयेत् सुधीः ।  
प्रवीराणां कण्ठदेशे पत्रधारणमौरि  
तम् ॥ एतेषां चैव पत्राणां मुक्तधार  
णलक्षणम् । अन्येषामपि पत्राणां नि  
यमो नात्र दर्शितः ॥

अथ पत्रपठनप्रकारः । पत्रं धृत्वा न  
मस्कृत्य पूर्वाग्रं स्थापयेत् सुधीः । द  
क्षिणाग्रं न सदसि नृपाग्रे राजलेकः  
॥ पत्रं वित्त्य सदसि द्विवारं मनसा  
पठेत् । स्फुटं पश्चात् प्रवक्तव्यमक्षोभो  
राजलेखकः ॥ रहसिश्चावयेत् पत्रं  
शुभं वायदिवाऽशुभम् । पत्रं श्रुत्वा वि  
दित्त्वार्थं सभायां श्रावयेत् ततः ॥  
रहस्यपत्रं रहसि नृपाग्रे श्रावयेत् द्विजः  
। अशुभं नैव सदसि शुभं पत्रं नृपाज्ञ  
या ॥ एवंक्रमेण पत्रार्थं श्रावयित्वा

पदम्

द्विजोत्तमः ॥ नृपतेः सन्निधौ स्थित्वा नृपाज्ञामनुवर्त्तते ॥  
 अथ पत्रचिह्नानि । ऊर्ध्वे षडङ्गुलं  
 ल्यक्त्वा वर्त्तुलं चन्द्रबिम्बवत् । कस्तूरी  
 कुङ्कुमैः कुर्यात् राजपत्रमुचिह्नितम् ॥  
 मन्त्रिणां कुङ्कुमेनैव पण्डितस्यैव चन्द  
 नैः । गुरुणां चन्दनेनैव सिन्दूरैश्चैव  
 स्वामिनः ॥ भार्यायाश्चाप्यलङ्घनेन च  
 न्दनैः पितृपुत्रयोः । सन्यासिनां चन्द  
 नेन यतीनां कुङ्कुमेन च ॥ रक्तचन्दन  
 पङ्केन भृत्यस्य समुदीरितम् ॥ शोणि  
 तेनैव शत्रूणां पत्रचिह्नं प्रकल्पयेत् ॥  
 एतेषां चैव सर्वेषां यथायोग्यानुसार  
 तः । पत्रस्योर्ध्वं तु मतिमान् कुर्यात्  
 चिह्नं सुवर्त्तुलम् ॥ अथ राजपत्रस्य को  
 णच्छेदनप्रकारः । दक्षिणे पत्रकोणस्य  
 अधस्ताच्छेदयेत् सुधीः ॥ एकाङ्गुलप्र  
 माणेन राजपत्रस्य वैवहि ॥ अथ राज  
 पत्रादेः पदन्यासः । महाराजाधिरा  
 जश्च दानशौण्डित्यैव च । तथा सच्चरि  
 तं योज्यं कल्पवृक्षादिकं न्यसेत् ॥ य  
 थायोग्यानुसारेण तथैव गुणभेदतः ।  
 राजपत्रेषु सर्वेषु पदन्यासक्रमविदुः ॥  
 अथ मन्त्रिपत्रस्य । प्रवरंगुणभेदेन त  
 था सच्चरितादिकम् । विन्यस्य विलि  
 खित्प्राज्ञो मन्त्रिपत्रे पदक्रमम् ॥ अथ  
 पण्डितस्य । सङ्ख्यावद्बन्धितपदं शा  
 स्त्रार्थनिपुणादिकम् । पण्डितानां च  
 पत्रेषु विलिखित्वैव पदक्रमम् ॥ अथ

पदम्

गुरुपत्रस्य । साङ्ख्यसिद्धान्तनिपुणं सन  
 मस्कारकंपदम् । विन्यस्य विलिखित्  
 प्राज्ञो गुरुपत्रे पदक्रमम् ॥ \* ॥ अथ  
 स्वामिपत्रस्य । प्रवर्यं सनमस्कारं प्रा  
 णप्रियादिकंपदम् । विन्यस्य विलिखे  
 द्धीमान् स्वामिपत्रे पदक्रमम् ॥ ०  
 अथ भार्या पत्रस्य । प्राण प्रियापदं  
 साधूनां तथा सच्चरितादिकम् । भार्या  
 पत्रे लिखेद् विद्वान् पदक्रममनुत्तम  
 म् ॥ ० ॥ अथ पुत्रस्य प्राणपुत्रपदं  
 तद्वत् तथा सच्चरितादिकम् । आशीर्व  
 चनसंयुक्तं पुत्रपत्रे पदक्रमम् ॥  
 । अथ पितृपत्रस्य । प्रभुवर्यं सनमस्कारं  
 तथा सच्चरितादिकम् । विन्यस्य वि  
 लिखित्पुत्रः पितृपत्रे पदक्रमम् ॥  
 अथ सन्यासियतिपत्रस्य । सर्ववा  
 ङ्काविनिर्मुक्तं सर्वशास्त्रार्थपारगम् ।  
 सन्यासियतिपत्रेषु विलिखेच्च पद  
 क्रमम् ॥ सामान्यस्य । सामान्य  
 भृत्यशत्रूणां विनियोज्यामुक्तं प्रति । श  
 स्त्रावशेषितपदं कागदुल्यादिकं तथा  
 ॥ एतेषामेव पत्रेषु यथायोग्यानुसा  
 रतः । विन्यस्य विलिखित्प्राज्ञः  
 पदक्रममनुत्तमम् ॥ अथ श्रीशब्द  
 विन्यास सङ्ख्या षड्गुरोः स्वामि  
 नः पञ्च द्वे भृत्ये चतुरो रिपौ ।  
 श्रीशब्दानां त्रयमिच्छे एकैकं पुत्रभा  
 र्ययोः ॥ अथ राज्ञः प्रशस्तिः । स्व  
 स्तिगीर्वाणं च यच्चूडारत्नं राजरोचि

पद्यम्

मान्यं मुष्टिहीनकम् ॥ अथ पत्रभ  
ङ्गप्रकारः । पत्रन्तु त्रिगुणी कृत्य  
जड्वैतु द्विगुणं त्यजेत् । शेषभागे  
लिखिद्वर्णान् गद्यपद्यादि संयुतान्  
॥ अथ पत्रस्य रचनक्रमः । राजले  
खकमाह्वय नृपो ब्रूयात् प्रयत्नतः ।  
पत्रं कुसुमयाधोग्यं गद्यपद्यादिसंयु  
तम् ॥ पण्डितद्वय मानीय लेख  
कोरहसिस्थितः । यथायोग्यानु  
सारेण पत्रं कुर्यान् मनोरमम् ॥ दिन  
द्वयत्रयं वापि विचार्य पण्डितेनैव । स्व  
भ्रान्तेर्दूषणं ज्ञात्वा विलिखित्पत्रपुस्त  
के ॥ सामान्यपत्रं संलिख्य रहसिश्चाव  
येन्नृपम् । नृपाज्ञयाशुभेपत्रे विलि  
खेद्राजलेखकः ॥ अथ लेखनप्रका  
रः । अङ्गुशं प्रथमं दद्यान् मङ्ग  
लार्थं विचक्षणः । मध्ये विन्दु समा  
युक्त मधः सप्ताङ्क संयुतम् ॥  
तदधः स्वस्ति विन्यस्य ततो गद्यं  
मुशोभनम् । ततः श्रीशब्दरूपाणि  
पदन्यासक्रमं लिखेत् ॥ भाषया संस्कृ  
तेनैव कुशलं विलिखेत्सुधीः । ततः  
शुभाशुभांवातां संस्कृतैः प्राकृतै  
स्तथा ॥ ततः प्रमाणसंदेशं ततो वा  
तां नियोजयेत् । कीर्तिप्रीतियुतं पद्यं  
ततः किमधिकादिकम् ॥ पत्रप्रे  
षणश्लोकं च अङ्गमासादिसंयुतम् ।  
सर्वेषामेव पत्रेषु लिखनं चैव मीरि  
तम् ॥ सर्वेषामेव पत्राणां विधिं ज्ञा

पद्यम्

त्वालिलेखित्युयः । स्वदेशे कीर्तिमा  
प्नोति तथा देशान्तरेष्वपि ॥ एवं  
शास्त्रक्रमं ज्ञात्वा योलिखेत् राजपत्र  
कम् । सराज मन्त्रिभिः सार्द्धं यत्रः  
प्राप्नोत्यनुत्तमम् ॥ शास्त्रसन्दर्भं रा  
ज्ञात्वा योलिखेद्राजपत्रकम् । न  
राज मन्त्रिभिः सार्द्धं दुर्यशोमहदा  
ब्रूयात् ॥ \* ॥ अथ पत्रगवयनक्रमः ।  
राजपत्रं नयेन्सूत्रिं ललाटे मन्त्रिणां  
सतम् । गुरुपत्रं नयेन्सूत्रिं ब्राह्मणा  
नांतथैव च ॥ यतिसन्त्यासिनां चै  
व स्वामिनश्च तथैव च । सादरं चैव स  
त्वेन तथाभूर्ध्वं निधारयेत् ॥ आर्यापु  
त्रस्य मित्रस्य हृदये धारयेत्सुधीः ।  
प्रवीराणां कस्तुभदेशे पत्रधारणमीरि  
तम् ॥ एतेषां चैव पत्राणां मुक्ताधार  
णालक्षणम् । अन्येषामपि पत्राणां नि  
यमो नात्र दर्शितः ॥  
अथ पत्रपठनप्रकारः । पत्रं धृत्वा न  
मस्कृत्य पूर्वाग्रं स्यापयेत्सुधीः । द  
क्षिणाग्रं सदसि नृपाग्रे राजलेखकः  
॥ पत्रं वित्त्य सदसि द्विवारं मनसा  
पठेत् । स्फुटं पश्चात्प्रवक्तव्यमक्षोभो  
राजलेखकः ॥ रहसिश्चावयेत्पत्रं  
शुभं वा यदि वाऽशुभम् । पत्रं श्रुत्वा वि  
दित्त्वार्थं सभायां श्रावयेत्ततः ॥  
रहस्यपत्रं रहसि नृपाग्रे श्रावयेत्द्विजः  
। अशुभं नैव सदसि शुभं पत्रं नृपाज्ञ  
या ॥ एवंक्रमेण पत्रार्थं श्रावयित्वा



## पदम्

द्विजोत्तमः ॥ नृपतेः सन्निधौ स्थि-  
 त्वा नृपाञ्जामनुवर्त्तते ॥  
 अथ पत्रचिह्नानि । जडैर्षडङ्गुलं  
 च्यत्वा वर्त्तुलं चन्द्रविम्बवत् । कस्तूरी  
 कुङ्कुमैः कुर्यात् राजपत्रं सुचिह्नितम् ॥  
 मन्त्रिणां कुङ्कुमेनैव पण्डितस्यैव चन्द्र-  
 नैः । गुरुणां चन्द्रनेनैव सिंदूरेणैव  
 स्वामिनः ॥ भार्यायाश्चाप्यलक्तेन च  
 चन्द्रनैः पितृपुत्रयोः । सन्यासिनां चन्द्र-  
 नेन यतीनां कुङ्कुमेन च ॥ रक्तचन्दन-  
 पंकेन भृत्यस्य समुदीरितम् ॥ शोणि-  
 तेनैव शत्रूणां पत्रचिह्नं प्रकल्पयेत् ॥  
 एतेषां चैव सर्वेषां यथायोग्यानुसार-  
 तः । पत्रस्योर्ध्वं तु मतिमान् कुर्यात्  
 चिह्नं सुवर्त्तुलम् ॥ अथ राजपत्रस्य को-  
 णच्छेदनप्रकारः । दक्षिणे पत्रकोणस्य  
 अधस्ताच्छेदयेत् सुधीः ॥ एकांगुलप्र-  
 माणेन राजपत्रस्य वैवहि ॥ अथ राज-  
 पत्रादेः पदन्यासः । महाराजाधिरा-  
 जश्च दानशौण्डित्यैव च । तथा सच्चरि-  
 तं योज्यं कल्पवृक्षादिकं न्यसेत् ॥ य-  
 थायोग्यानुसारेण तथैव गुणभेदतः ।  
 राजपत्रेषु सर्वेषु पदन्यासक्रमविदुः ॥  
 अथ मन्त्रिपत्रस्य । प्रवरं गुणभेदेन त-  
 था सच्चरितादिकम् । विन्यस्य विलि-  
 खित्प्राप्तो मन्त्रिपत्रपदक्रमम् ॥ अथ  
 पण्डितस्य । सङ्ख्यावद्वन्दितपदं शा-  
 स्त्रार्थनिपुणादिकम् । पण्डितानां च  
 पत्रेषु विलिखेद्वै पदक्रमम् ॥ अथ

## पदम्

गुरुपत्रस्य । साङ्ख्यसिद्धान्तनिपुणं सन-  
 मस्कारकं पदम् । विन्यस्य विलिखेत्  
 प्राप्नो गुरुपत्रे पदक्रमम् ॥ \* ॥ अथ  
 स्वामिपत्रस्य । प्रवरं सनमस्कारं प्रा-  
 णप्रियादिकं पदम् । विन्यस्य विलिखे-  
 दधीमान् स्वामिपत्रे पदक्रमम् ॥ ०  
 अथ भार्या पत्रस्य । प्राण प्रियापदं  
 साधूँ तथा सच्चरितादिकम् । भार्या-  
 पत्रे लिखेद् विद्वान् पदक्रममनुत्तम-  
 म् ॥ ० ॥ अथ पुत्रस्य प्राणपुत्रपदं  
 तद्वत् तथा सच्चरितादिकम् । आशीर्व-  
 चनसंयुक्तं पुत्रपत्रे पदक्रमम् ॥  
 । अथ पितृपत्रस्य । प्रभुवर्यं नमस्कारं  
 तथा सच्चरितादिकम् । विन्यस्य वि-  
 लिखेत् पुत्रः पितृपत्रे पदक्रमम् ॥  
 अथ सन्यासियतिपत्रस्य । सर्ववा-  
 ङ्माविनिर्मुक्तं सर्वशास्त्रार्थपारगम् ।  
 सन्यासियतिपत्रेषु विलिखेच्च पद-  
 क्रमम् ॥ सामान्यस्य । सामान्य  
 भृत्यशत्रूणां विनियोज्यामुकंप्रति । श-  
 स्त्रावशेषितपदं द्वागुल्यादिकं तथा  
 ॥ एतेषामेव पत्रेषु यथायोग्यानुसा-  
 रतः । विन्यस्य विलिखित्प्राप्तः  
 पदक्रममनुत्तमम् ॥ अथ श्रीशब्द-  
 विन्यास सङ्ख्या षड्गुरोः स्वामि-  
 नः पञ्च द्वे भृत्ये चतुरो रिपौ ।  
 श्रीशब्दानां चर्यमित्रे एकैकं पुत्रभा-  
 र्ययोः ॥ अथ राज्ञः प्रशस्तिः । स्तु-  
 तिगीर्वाण च यच्चूडारत्न राजिरोचि

पदम्

सुखितचन्द्रचूडचरणनखेन्दुवृन्दच  
 न्द्रिकासंदोहास्वादचतुरचेतश्चकोरव  
 रविषमसमरसञ्चरत्प्रवलतरतुरगखु  
 २पुटपटलदलितभूपृष्ठोत्तिष्ठद्भूयिष्ठ  
 धूलिधाराधूसरितसकलहरिदन्तरप्र  
 चण्डभुजदण्डभाजमानखरतरासि  
 विवासितप्रच्यर्थिपृथ्वीपतिसार्धप्रा  
 र्थितानुकम्यासुधासम्पातानवरतवि  
 द्दहारिद्रव्यविद्रावणद्रविणराशिवि  
 श्राणनसमुपार्जितोर्जितयशोमराला  
 बलिकवलितवलिदधीचिसञ्चितोय  
 शोमृणालजालभूपालकुलतिलकश्री  
 युतमहाराजाधिराजेषु ॥ १ ॥  
 स्वस्तिप्रचण्डदोर्दण्डखण्डखण्डिता  
 रिमण्डलमुण्डोन्मुक्तमुक्तावलीमंडि  
 तसङ्ग्रामाङ्गनरिङ्गमाणानेकवारण  
 बाहादिकायकांडवक्रतरनक्रचक्रच  
 ड्क्रमणदुरतिक्रमणीयापगापतिप्रभू  
 तयशश्चन्द्रचन्द्रिकाद्योतविद्योतिता  
 खिलजगन्मंडलविविधद्रविणार्पणस  
 न्तोषितसूरिसमूहस्तूयमानावदात  
 कीर्तननर्तकीनर्तनलीलालेपलेपितगी  
 तिधुरीणोर्वश्यादिवेश्याजनसविला  
 सगीयमानगुणश्रवणान्दोलिताखंड  
 श्रवणकुंडलपरितःप्रसर्पितप्रतापात  
 पनोतापितारातितसमध्यासितनि  
 कुञ्जकुञ्जप्रस्तुतसौन्दर्यगाथामुदितश्री  
 मन्नारायणचरणकिङ्करश्रीयुतमहारा  
 जदानशौण्डेषु ॥ २ ॥

पदम्

अथमन्त्रिप्रशस्तिः । स्वस्तिश्रीमत्स  
 मस्तसामन्त्रसेवकनिर्वाहकेषु को  
 षगोक्तषिकृषीवल गजवाजिगृहपरि  
 वारहर्षहेतुनीतिसेतुरक्षणनिपुणेषु  
 अरुद्विप्रवासैकनिकेतनेषुश्रीश्रीमन्त्रि  
 प्रबोरेषु आशीराशिनिवेदनकोऽयं  
 वर्णभूतोऽचक्ष्यं भव्यमावेदयन् तत्र  
 च्यं भव्यमव्याहृतमनुदिनमनुक्षणं  
 पृच्छतिस्म ॥ ॥

अथगुरुप्रशस्तिः ॥ स्वस्तिश्रीनाराय  
 णपदपाथोरुहनिस्सरन् मकरन्दमधु  
 पायमानमानसेषु । विविधविद्या  
 विद्योतिताखिलगुणगणा लङ्कृत  
 वेदवेदाङ्गपारग स्वाश्रमोचिताचार  
 सम्पन्नपरमहंसपरिव्राजकाचार्यसेव्य  
 मानश्रीगोविन्दस्वरूपगुरुचरणारवि  
 न्देषुकोटिशः प्रणामाः ॥

अथभार्यायाः स्वामिप्रशस्तिः । स्वस्ति  
 श्रीमदुद्दाम प्रेमहेमभूषितास्मदा  
 दिभक्तजनेषु । कर्णयोरधिष्ठानेषु ।  
 नेत्रयोरधिदैवतेषु । कामस्यपरि  
 णामेषु । चतुर्वर्गप्रदायकेषु । म  
 मापररूपेषु । श्रीमत् स्वामिचरणा  
 रविंदेषु । गोविंदद्वेदिरायाः  
 शङ्करद्वयगिरिजायाः महेंद्रद्वय  
 पुलोमजायाः प्रतिदिनं वर्द्धमाना  
 समाराधना प्रणामपूर्वमास्ताम् ॥

\* ॥ अथभर्तुर्भार्या प्रशस्तिः ।  
 स्वस्तिश्रीमत् समस्तप्रेमपारलावण्य

पञ्चम्

मूर्तीप्रियतमायां नेत्रयुग्मस्यकनी  
निकायामिव चन्द्रस्यक्षणादायामिव  
कमलाकरस्य कमलिन्यामिव पथि  
कस्य छायायामिव तृषातुरस्य शीत  
लामृतधारायामिव ममसप्रेमनिवे  
दयन्ती पद्मीशुभाशीराशीन् नैवेद  
यतुसर्वदा ॥ \* ॥ अथपुत्रस्यपितरं  
प्रतिप्रशस्तिः । स्वस्तिश्रीमदभिन  
ववशंवदचित्तचिन्तितस्त्रीयानुरागा  
नुरञ्जितानुगृहीत स्वगृह्यवर्गेषु ।  
निजचरणसरोजरंजितपरागसंरक्ता  
स्मदादि भालस्थलविशालभाग्य सं  
भावुकेषु । श्रीयुतपितृचरण सरो  
रुहेषु । अकिञ्चत्करकिङ्करस्यमम  
वङ्गकर सम्पुटस्यावनीपृष्ठलग्नाः  
साष्टाङ्गप्रणतयः सहस्रमजस्रं वि  
ज्ञाप्यञ्च ॥ \* ॥ अथपितुः पुत्रं  
प्रति प्रशस्तिः । सृस्तिश्री विश्वे  
श्वर चरणसरोरुहानुग्रहसमासादि  
तातिविततानवद्यविद्याविलासपी  
यूषपरम्पराभावुकानुपममाधुरीधु  
रीणविविधगुणालङ्कृतनिजवंशा  
वतंसकलविश्वासनिधाननिजकु  
लपवित्रीकृतात्मप्रायेषु । श्रीयुत  
शुद्धाचारपरिपूरितपुत्रेषु शुभाशिषां  
राशयः सन्तुविज्ञाप्यञ्च ॥ \* ॥ अथ  
सन्त्यासियतिप्रशस्तिः । सृस्तिश्री  
मत्परहंसपरिव्राजकाचार्यकरण  
निपुणतापराङ्मुखेषु । विषमविष

पञ्चम्

यदोषदर्शनदूषितप्रपञ्चरचनाविभा  
वेषु । वेदवेदान्तसाङ्ख्यसिद्धान्त  
वङ्गदेवप्रकृतिपुरुषविवेकज्ञानशीले  
षु । सङ्ख्यावन्मुख्यवन्दितचरणा  
रविन्दसुश्रमोचिताचारपरिपालन  
पवित्रीकृतधरित्रीतलेषु । सकलभू  
देवपूजितश्रीयुतगोसुमिचरणारवि  
न्देषु । ममावनीसंलग्नसाष्टाङ्गप्र  
णामसहस्रमजस्रमोनमोनारायणायै  
तिमन्त्रेणाकलितमस्तु ॥ \* ॥ अथ  
भृत्यप्रशस्तिः । स्वस्तिभगवच्चरणप  
रायणसकलद्रवणाधिरक्षकगोमहि  
ष्यादिप्रतिपालकनिखिलवंशानुसेव  
कवशंवदामुकभृत्यप्रति ॥ \* ॥  
॥ \* ॥ अथारिप्रशस्तिः । सृस्ति  
समराङ्गनभ्रष्टप्रतिभटायशः पार  
पूरितसकलसामन्तराजधानीविजृ  
म्भितवीरशस्त्रावशेषितनिजवंशानु  
रक्षकसततपरित्रस्तशरणागतामुकं  
प्रति ॥ \* ॥ \* ॥ अथविवेकिनां प्र  
शस्तिः । सृस्तिश्रीभगवत्पदपङ्कज  
पूजनोपचितपुण्यपुञ्जपवित्रीकृता  
न्तः करणदिग्विलासिनीविसरधम्  
मिल्लमिलन्मल्लीमालाकलायशोनु  
बन्धिनिरवधिवसुविश्राणनाधरीकृ  
तसुरपुरभूमिरुहेषु । सृस्तिश्रीमत्  
परमेश्वरपादपाथोरुहासादचतुर  
चित्तचञ्चरीकभूवन्दारकवृन्दावन  
जनितामितयशः पटीरपङ्कपट



## पत्रवाहः

तुलस्याम् ॥

पत्रबंधः । पुं० पुष्प रचनायाम् ॥ यथा  
रचनाच परिष्यन्दः पत्रबंध इति  
लयम् । पत्रभङ्ग प्रसूनादि रचनायां  
निगद्यते ॥ इतिशब्द रत्नावली ॥  
पत्रवालः । पुं० तुलाघटेदांड इति  
गौ० भा० ॥

पत्रभंगः । पुं० स्तनकपोलादौ कस्तूरि  
कादि रचित पत्रावल्याम् । पत्रले  
खायाम् ॥

पत्रभङ्गिः । पुं०)

पात्रभङ्गे ॥

पत्रभङ्गी । स्त्री० ) ॥

पत्रयौवनम् । न० नवीनपर्णम् । पल्लवे  
किसलयम् ॥ नवोद्गते किशलयं कि  
शलं पत्रयौवनम् ॥ इतिजटाध  
रः ॥

पत्ररथः । पुं० अण्डजि । पक्षिणि ॥

पत्ररथइवयस्य ॥

पत्रलम् । न० अघनदधिनि इति  
हेमचन्द्रः ॥

पत्रलेखा । स्त्री० पत्रभङ्गे । स्तनादौकस्तू  
रिकादिनारचिते तिलकविशेषे ।

पत्राङ्गुल्याम् ॥ पत्राकारा लेखा ।  
शा० ॥

पत्रवल्ली । स्त्री० पत्रभङ्गे ॥ पलाशील  
तायाम् ॥ रुद्रजटायाम् ॥

पत्रवाहः । पुं० वाणे ॥ पत्रिणि ॥ त्रि०

। लिपिवाहके ॥ पत्रस्यबाहोरथो

## पत्राम्ना

मनुष्यादिर्वा ॥ पत्राणिवहतिवा ।  
अण् ॥

पत्रशाकः । पुं० षड्विध शाकान्तर्गत  
पत्रात्मकशाके ॥

पत्रशिरा । स्त्री० पत्रना डिकायांम् ।  
भाट्यां ॥

पत्रश्रेणी । स्त्री० द्रवन्त्याम् ॥ पर्णपङ्  
क्त्याम् ॥

पत्रश्रेष्ठः । पुं० विल्वे । इ० रा० नि० ।

पत्रसूचिः । पुं० कण्टके ॥ इ० त्रि०

पत्रहिमम् । न० हिमदुर्दिने ॥

पत्राख्यम् । न० तेजपत्रे ॥ तालीश प  
त्रे ॥ हरितालप्रभेदे ॥ यथा ॥ स्वर्ण  
वर्णं गुरुस्निग्धं सपत्रं चाभ्रपत्रवत् ॥  
पत्राख्यं तालकं विद्याद्गुणाढ्यं तद्र  
सायनं ॥

पत्राङ्गम् । न० रक्तचन्दने ॥ भूर्ज्जि ॥ प  
द्मके ॥ रक्तचन्दनसदृशे काष्ठविशेषे ।  
वकम् ० पतङ्ग ० इभा० ॥ पत्रमेवा  
ङ्गमस्य ॥ पत्रेषुअङ्गतिवा । अगिग  
तौ । अच् ॥

पत्राङ्गुलिः । स्त्री० भङ्गे ॥ स्तनकपोला  
दौकस्तूरिकादि रचितपत्रावल्याम्  
॥ पत्रार्थमङ्गुलिः ; अङ्गुलिव्यापारः ॥

पत्राञ्जनम् । न० मस्यां ॥

पत्राढ्यम् । न० पिप्पलीमूले ॥ पर्वतत  
ले । मृगप्रिये ॥ तालीशे ॥

पत्रान्यम् । न० पत्रङ्गे ॥

पत्राम्ना । स्त्री० चुक्रिकायांम् । चूका०

पथ्य :

वेदाः प्रतिष्ठिताः । प्रवृत्तिलक्षणो  
धर्मो निवृत्तौ च विभाषितः ॥ पथंते  
ऽनेन । पथि० । पथिमथिभ्यामिनिः  
॥ पतन्त्यनेन वा । पतेः स्थश्चेतिङ्निः  
। यान्तादेशश्च ॥ पन्थादेयो ब्राह्मणा  
यस्त्रियैराज्ञे ह्यचक्षुषे । वृद्धाय भार  
युक्ताय रोगिणे दुर्वलाय च ॥ यथा ह म  
नुः । चक्रिणो दशमीस्थस्य रोगिणो भा  
रिणः स्त्रियाः । स्नातकस्य चराज्ञश्च प  
न्थादेयो वरस्य च ॥ तेषान्तु समवेता  
नां मान्यौ स्नातक पार्थिवौ । राजस्ना  
तकयोश्चैव स्नातको नृपमानभा गि  
ति ॥ गमनगुणाः । पन्थामेदः क  
फस्थौल्यसौकुमार्यविनाशनः । य  
त्तु चङ्क्रमणं नातिदेहपीडाकरं भवे  
त् ॥ तदा युर्वलमेधाग्निप्रदमिन्द्रि  
यशोभनम् ॥ उपाये ॥ यथा । एष प  
न्था अमृत्त्वप्राप्तये यदेतदात्मज्ञान  
मिति ॥

पथिप्रज्ञः ॥ पुं० मार्गाभिज्ञे ॥ पन्था  
नम् प्रजानाति । प्रेदाज्ञ इति कः ॥

पथिलः । चि० पथिके ॥ पथन्ते ऽने  
न । पथि० । मि० इलच् ॥

पथिवाहकः । पुं० निष्ठुरे ॥ शाकुनि  
के ॥

पथ्यः । पुं० हरीतकीवृक्षे ॥ न० ।  
सैम्वे ॥ चि० । हिते । चिकित्सा  
दौहितकारके ॥ यथा । अशीते-  
नाम्नसास्त्रानं पयःपानं न वाः स्त्रियः ।

पथ्या

एतद्वीमानवाः पथ्यं क्षिग्धमल्पञ्चभो  
जनम् ॥ मानवाः इति सम्बोधनम् ॥  
विनापि भेषजैर्वाधिः पथ्यादेव निव  
र्तते । न तु पथ्यविहीनस्य भेषजानां श  
तैरपि ॥ न० । शुभावहेव चने ॥ शा  
स्त्रीयात्पथोनपेतः । धर्मपथ्यर्थे च्या  
दिनायत् ॥ भूयोपि पथ्यं वक्तव्यमेव मा  
हुर्हितैषिणः ॥

पथ्यशाकः । पुं० तडुलीयशाके ॥

पथ्या । स्त्री० हरीतक्याम् । अभया-  
याम् ॥ विजयारोहिणी चैव पूतना-  
चामृताभया । जीवन्ती चेत्तकी चेति  
पथ्यायाः सप्तजातयः ॥ अलावुवृत्ता  
विजयावृत्ता सारोहिणी स्मृता । पूत  
नास्थिमती सूक्ष्मा अमृतामांस ला  
स्मृता ॥ पञ्चरेखाभया प्रोक्ता जीव  
न्ती सूर्णवर्णिनी । चिरेखा चेत्तकी चे  
या सप्तानामियमाकृतिः ॥ विजया  
सर्वरोगेषु रोहिणी व्रणरोहिणी । प्र  
लेपे पूतना योज्या शोधनार्थे ऽमृता हि  
ता ॥ अक्षिरोगे ऽभया शस्ता जीवन्ती  
सर्वरोगहृत् । चूर्णार्थं चेत्तकी शस्ता  
यथायुक्तं प्रयोजयेत् ॥ बंध्या कर्कोट  
क्याम् ॥ मृगे वारौ ॥ चिर्भिटायाम्  
॥ पथोनपेता । धर्मपथ्यर्थं न्यायाद  
नपेते० इ० यत् । टाम् ॥ चतुर्दशाक्ष  
रच्छन्दः प्रभेदे । यथा ॥ सजसाय  
लौचसहगेन पथ्यामता ॥ यथा । स्थ  
गयन्त्यमूः शमितचातकात् स्वराः

## पदाति :

वरणकारा : ॥

पदनीय : । त्रि० गमनीये ॥ पदेरनी  
यर् ॥

पदन्यास : । पुं० गोचुरे ॥ पदवि  
न्यासे ॥

पदभञ्जनम् । न० निरुक्ते । गूढा  
र्थशब्दव्याख्यायाम् ॥

पदभञ्जिका । स्त्री० पञ्जिकायाम् ।  
व्याख्यायाम् ॥ पदानांभञ्जिका ॥

पदवाक्यप्रमाणज्ञः । त्रि० व्याकरणमी  
मांसातर्काभिज्ञे ॥

पदविः । स्त्री० पदव्याम् । मार्गे ॥ प-  
द्यतेऽ नया । पदगतौ । पद्यटिभ्या  
मवि : ॥

पदवी । स्त्री० अयने । वर्त्मनि । पथि  
। सृतौ ॥ कृदिकारादक्तिनङ्० डी  
ष् ॥

पदमाला । स्त्री० मोहनशीलायाम् वि  
द्यायाम् ॥ इतिदेवीपुराणम् ॥

पदष्ठीवम् । न० पादौचश्चष्ठीवन्तौच०  
तयोः ॥ अचतुरविचतुरेति निपा  
तनात् टिलोपः पङ्गावश्च ॥

पदाङ्कः । पुं० क्रमाङ्के । पादचिह्ने ॥

पदाङ्गी । स्त्री० हंसपद्याम् ॥

पदाजिः । पुं० पत्तौ । पदगे । पादातिके  
॥ पादाभ्यामजति । अज० अज्य  
तिभ्यांपादेचेतीण् । पादस्यपदाजी  
तिपदादेशोऽज्यभावश्च ॥

पदातिः । पुं० पदगे । पादातिके । पङ्के ॥

## पदार्थ :

पादाभ्यामतति । अत० । अज्यति  
भ्यांपादेचेतीण् । पादस्यपदाज्या  
तिगोपहतेष्वितिपदादेशः । चतुर्मा  
त्रिकस्यान्तिमप्रभेदे ॥

पदातिकः । पुं० पत्तौ । पदगे ॥ स्वा०  
कन् ॥

पदानुप्रासः । पुं० शब्दालङ्कारेषुलाटा  
नुप्रासे ॥ पदानामनुप्रासः ॥

पदारः । पुं० पादधूलौ ॥ पादालिन्दे ॥

पदार्थः । पुं० भावे । धर्मे । तत्त्वे । व  
स्तुनि ॥ \* ॥ किंपुनराकृतिः प

दार्थ आहोस्विद्रव्यम् । कथञ्चायते

। उभयताद्याचार्येणसूत्राणि प्रणी

तानि । आकृतिपदार्थमत्त्वाजात्या

ख्यायामेकस्मिन् बहुवचनमन्यतर

स्यामित्युच्यते । द्रव्यं पदार्थमत्त्वा

स्वरूपाणामेकशेष आरभ्यतेइतिभा

ष्यम् । तत्रजातिवादिनआहुः । जा

तिरेवशब्देनप्रतिपाद्यते । व्यक्तीना

मानन्त्यात् सम्बन्धग्रहणासम्भवा

त् ॥ सांजातिः सर्वव्यक्तिष्वेकाकार

प्रत्ययदर्शनादस्तीत्यवसीयते । तत्र

गवादयः शब्दाभिन्नद्रव्यसमवेतां जा

तिमभिदधति ॥ तस्यांप्रतीतायां त

दावेशात्तदवच्छिन्नद्रव्यंप्रतीयते ॥

शुक्लादयः शब्दागुणसमवेतांजाति

माचक्षते गुणेतुतत्सम्बन्धात्प्रत्ययः

। द्रव्ये सम्बन्धि सम्बन्धात्संज्ञाश

ब्दानामप्युत्पत्ति प्रभृत्याविनाशात्

पदार्थः

पिण्डस्य कौमार यौवनाद्यवस्था  
भेदेपिसंवा यमित्यभिन्नप्रत्यय नि  
मित्ता डित्यत्वादिकाजातिर्वाच्या  
क्रियास्वपि जातिर्विद्यते सैवधातु  
वाच्या पठति पठतः पठन्तीत्यादेर  
भिन्नस्य प्रत्ययस्यसङ्गावात् तन्निमि  
त्तजाल्यभ्युपगमः ॥ व्यक्तिवादिन  
स्त्वाहुः शब्दस्य व्यक्तिरेवाभिधेया  
जातेस्तूपलक्षणभावेनाश्रयणादान  
नृत्यादिदोषानवकाशइतिकैयटः ॥  
पदानां घटपटादीनामर्थोऽभिधेयः  
पदार्थः ॥ द्रव्यगुणकर्म सामान्य  
विशेषसमवायाभावेऽसप्तसु ॥  
यथा । द्रव्यं गुणास्तथा कर्म सामा  
न्यं सविशेषकम् । समवायस्तथा  
भावः पदार्थासप्तकीर्तिताः ॥  
एतेवैशेषिकप्रसिद्धाः पदार्था नैया  
यिकानामप्यविरुद्धाः ॥ गोतमो  
क्ताः षोडशपदार्थास्तु । यथा । प्र  
माणप्रमेयसंशयप्रयोजनदृष्टान्त  
सिद्धान्ताऽवयवतर्कनिर्णयवादजल्प  
वितण्डाहेत्वाभासच्छलजातिनि  
ग्रहस्थानानां तत्त्वज्ञानान्निश्रियसा  
धिगमः ॥ एषां लक्षणानि० यथा  
। प्रत्यक्षानुमानोपमानशब्दाः प्रमा  
णानि ॥ १ ॥ आत्मशरीरेन्द्रियार्थ  
बुद्धिमनःप्रवृत्तिदोषप्रेत्यभावफल  
दुःखापवर्गास्तु प्रमेयम् ॥ २ ॥ समा  
नानेकधर्मोपपत्तेर्बिप्रतिपत्तेरुपल

पदार्थः

बध्यनुपलब्धवस्थातश्चविशेषापेक्षो  
विमर्शसंशयः ॥ ३ ॥ यमर्थमधिकृत्य  
प्रवर्ततेतत्प्रयोजनम् ॥ ४ ॥ लौकि  
कपरीक्षकाणांयस्मिन्नर्थेबुद्धिसामान्यं  
सदृष्टान्तः ॥ ५ ॥ प्रतिज्ञाहेतूदा  
हरणोपनयनिगमनान्यवयवाः ॥ ७ ॥  
अविज्ञाततत्त्वेऽर्थकारणोपपत्तितस्त  
त्त्वज्ञानार्थमूहस्तर्कः ॥ ८ ॥ विमृ  
श्यपक्षप्रतिपक्षाभ्यामर्थावधारणं नि  
र्णयः ॥ ९ ॥ प्रमाणतर्कसाधनोपल  
म्भःसिद्धान्ताविरुद्धःपञ्चावयवोपपन्नः  
पक्षप्रतिपक्षपरिग्रहोवादः ॥ १० ॥  
यथोपपन्नकुलजातिनिग्रहस्थानोपा  
लम्भोजल्पः ॥ ११ ॥ सत्प्रतिपक्षस्था  
पनाहीनोवितण्डा ॥ १२ ॥ सव्यभि  
चारविरुद्धप्रकरणसमसाध्यसमकाला  
त्ययापदिष्टाहेत्वाभासाः ॥ १३ ॥  
वचनविधातोर्थविकल्पोपपत्त्याकुलम्  
॥ १४ ॥ साधर्म्यवैधर्म्यांप्रत्यवस्था  
नंजातिः ॥ १५ ॥ विप्रतिपत्तिरप्र  
तिपत्तिश्चनिग्रहस्थानमिति ॥ १६ ॥  
† ॥ अनेकान्तवादिनांजीवाजीवा  
दिसप्तसु ॥ यथा । इहसप्तपदार्थाः  
स्युर्जीवाजीवास्तवास्तवः । संवरो  
निर्जरश्चैव बन्धमोक्षावुभावपीति  
॥ † ॥ शैवानांपतिपशुपाशेषु वि  
षु ॥ \* ॥ अध्यात्मवादिनां पदार्थी  
द्विविधः आत्मा अनात्मा चेति ।  
तत्रापि त्मापिद्विविधः । ईश्वरोजी

## पङ्क्तिः

वञ्चेति एतावपिशुद्धाशुद्धभेदाद्द्वि-  
विधौ । तवाशुद्धौ मायाविद्योपाधि-  
त्वेन भेदव्यवहारहेतू । शुद्धौत्व-  
भेदव्यवहारहेतू । अनात्मापि वि-  
विधः । कारणसूक्ष्मस्थूजभेदात्  
एतदेव शरीरत्रयमिति व्यवहियते  
पदस्यार्थः पदार्थः । सन्निविधः  
शक्तिको लाक्षणिकश्चेति ॥ धर्मा-  
र्थकाममोक्षेषु ॥ यथा । द्वावेवस्तः  
पदार्थानां द्वावेवनिधनङ्गतौ । प्रथम-  
श्चतुरीयश्च त्रिषुलोकेषु दुर्लभौ ।  
अर्थकामौ प्रशस्तौ द्वौ सर्वेषां सम्म-  
तौ प्रियौ । धर्माधर्मेति वाग्वादो  
दम्भोऽयं महतामपि ॥ पञ्चात्ताप-  
वचनमेतद्द्वचासुरवधेमुनीनाम् ॥  
पदार्थाभिनयः । पुं० नृत्ये ॥ पदार्था-  
भिनयोनामन्त्रीयोवागङ्गसत्त्वजः । इ-  
तिभरतः । सत्त्वमन्तःकरणम् ॥  
पदासनम् । न० पादपीठे ॥  
पदिकः । पुं० पदातौ ॥ प्रादाभ्यां  
चरति । पर्या० छन् । ठस्येकः । इ-  
केचरतावितिपदादेशः ॥  
पङ्क्तः । पुं० पदातिके ॥ पदभ्यांगच्छ-  
ति । गम्ल० । अन्यभ्यो० डः ।  
पादेनसमानार्थः पच्छब्दः ॥  
पङ्क्तिः । स्त्री० पङ्क्तौ ॥ वर्त्मनि ।  
। पथि ॥ अनुष्ठानक्रमेण्ये ॥ य-  
थार्थबोधकेग्रन्थे ॥ प्रादाभ्यांहन्यते  
। हन्० । क्तिन् । हिमकाषिहतिषु

## पदमकम्

चेतिपङ्कावः ॥  
पङ्क्ती । स्त्री० पङ्क्तौ ॥ ब्रह्मादिभ्यश्चेति  
बाङीष् ॥  
पङ्क्तिमम् । न० पादशीतलतायाम् ॥  
पङ्क्तः । पुं० नागराजविशेषे ॥ दाशरथौ  
॥ द्वादशजिनचक्रवर्त्यन्तर्गतचक्र-  
वर्तिविशेषे । पङ्क्तोत्तरात्मजे ॥  
बलदेवे । रतिवन्धविशेषे ॥ यथा  
हस्ताभ्याश्च समालिङ्ग्य नारीपद्मा-  
सनोपरि । रमेद्गाढं समाकृष्य ब-  
न्धोर्यपङ्क्तसंज्ञकः ॥ पुं० । न० । नलि-  
ने । अरविन्दे । कमले । तामरसे ।  
राजीवे ॥ बसन्तेशीतभीताश्च को-  
किलस्यवनेरुतम् । अन्तर्जलगताः  
पद्माः श्रोतुकामारवोत्थिता इति ॥  
पङ्क्तके । इमाननविन्दुवृन्दे । व्यूह-  
विशेषे । निधिप्रभेदे । दशार्बुदे  
१००००००००० पङ्क्ताष्टौषधौ  
॥ न० । पुष्करमूले ॥ सौसके  
॥ चित्रकाव्यभेदप्रदे ॥ पद्मालक्ष्मीर-  
स्मिन्नस्ति । अर्शआद्यच् ॥ पद्यते ।  
पद० । अर्त्तिस्तुखितिमन् ॥  
पङ्क्तकम् । न० विन्दुजालके । हस्त्या-  
ननादिस्थविन्दुवृन्दे ॥ पङ्क्ताष्टे ।  
पङ्क्ताकइतिपाजाइतिचभाषा ॥  
ऋषभाद्रिसमुद्भवे पङ्क्तदलसमानवर्णे  
चन्दनविशेषे ॥ पुं० । सुगंधिपुष्पे वृ-  
क्षविशेषे ॥ पदमकंतुवरंतिक्तांशीतलं  
वातलंलघु । विसर्पदाहविस्फोटकुष्ठ



## पद्मरागः

पद्मानिप्रियाण्यस्याः ॥  
 पद्मवन्धुः । पुं० चित्रकाव्यविशेषे ॥  
 पद्मवन्धुः । पुं० सूर्ये ॥ पद्मानावन्धुः ॥  
 भ्रमरे ॥ पद्मावन्धवोऽस्य ॥  
 पद्मभूः । पुं० ब्रह्मणि ॥ ॐ  
 पद्ममुखः । त्रि० पद्मसमानमुखयुक्ते ॥  
 पद्ममुखी । स्त्री० दुरालभायाम् ।  
 फञ्जिकायाम् ॥ पद्मतुल्यास्यविशि  
 ष्टायां ॥  
 पद्मयोनिः । पुं० धातरि । दुहिणे  
 । ब्रह्मणि ॥ पद्मयोनिरुत्पत्ति  
 स्थानं यस्य ॥  
 पद्मरजः । न० चसरेणौ । परमाणव  
 ष्टके ॥  
 पद्मरागः । पुं० रक्तवर्णमणिविशेषे ।  
 शोणरत्ने । लोहितके । माणिक्ये ।  
 माणिक्ये इ० भा० ॥ पद्ममिवरा  
 गोऽस्य ॥ अनेकमन्येति समासः ॥  
 अस्योत्पत्त्यादयो यथा ॥ सौगन्धिक  
 कुरुविन्दस्फटिकेभ्यः पद्मरागस  
 म्भूतिः । सौगन्धिकजाभमराञ्जना  
 भजम्बूरसद्युतयः ॥ कुरुविन्दभवाः  
 शवलामन्दद्युतयश्च धातुभिर्विद्वाः ।  
 स्फटिकभवाद्युतिमन्तो नानावर्णा  
 विशुद्धाश्च ॥ स्निग्धः प्रभानुलेपी  
 स्वच्छोर्चिष्मान्गुरुः सुसंस्थानः ।  
 अन्तः प्रभोतिरागो मणिरत्नगुणाः  
 समस्तानाम् ॥ कलुषामन्दद्युतयो  
 लेखाकीर्णाः सधातवः खण्डाः

## पद्मलाञ्छना

। दुर्विद्वानमनोज्ञाः सशर्कराश्चेति  
 मणिदोषाः ॥ सर्पमणेरलक्षणम्  
 भ्रमरशिखिकण्ठवर्णीदीपशिखास  
 मप्रभोभजज्ञानाम् । भवतिमणिः  
 किलमूर्धनियोऽनर्घ्यः सविज्ञेयः  
 ॥ यत्नं विभर्त्ति मनुजाधिपतिर्न तस्य  
 दोषा भवन्ति विषरोगकृताः कदाचि  
 त् ॥ राष्ट्रे च निच्यमभिवर्षित तस्य देवः  
 शत्रूंश्च नाशयति तस्य मणेः प्रभावात्  
 ॥ ६ ॥ षड्विंशतिसहस्राण्येकस्य म  
 णेः पलप्रमाणस्य । कर्षत्रयस्य विंशति  
 रूपदिष्टानि पद्मरागस्य ॥ अर्धपलस्य द्वा  
 दशकर्षस्यैकस्य षट्सहस्राणि । यच्चाष्ट  
 माषकधृतस्तस्य सहस्रत्रयमूल्यम् ॥ मा  
 षकचतुष्टयं दशशतत्रयं द्वौ तु पञ्चशतं  
 मूल्यौ । परिकल्प्यमन्तराले मूल्यं ही  
 नाधिकगुणानाम् ॥ वर्णान्यूनस्यार्धं  
 तेजोहीनस्य मूल्यमष्टांशम् । अल्प  
 गुणो बहुदोषो मूल्यात् प्राप्नोति विं  
 शंशम् ॥ आधूम्ब्रणवहुलं स्वल्प  
 गुणं चाप्नुयाद्विशतम् । इति पद्म  
 रागमूल्यपूर्वाचार्यैः समुद्दिष्टम् ॥  
 ११ ॥ इत्येको नाशीति वाराह्याम्  
 ॥ विशेषो युक्ति कल्पतरौ द्रष्टव्यः ॥  
 पद्मलता । स्त्री० मृणालिन्याम् ॥  
 पद्मलाञ्छनः । पुं० ब्रह्मणि । वेधसि ॥  
 भास्करे । रवौ ॥ धनदे ॥ गुह्यकेश्व  
 रे ॥ बुद्धभेदे । लोकेश्वरे ॥  
 पद्मलाञ्छना । स्त्री० तारायाम् ॥ लक्ष

## पद्माह्व

लयतिमदनोहृदयमदः । प्रियसखि  
ममनयनं पद्मजनयनं कीर्त्तिं सिंहधर  
णीरमणं यदि मिलति विशालं भवति  
तदालं विरहपयोनिधिसन्तरणम् ॥  
पद्मावती । स्त्री० जरत्कारुमुनेः प  
त्न्याम् । मनसा देव्याम् । नदीप्रभे  
दे । पद्मा० इ० गौ० भा० ॥ पद्  
मचारिण्योषधौ ॥ पद्मावतिका  
वृत्ते ॥ जयदेवकवेः पत्न्याम् ॥  
पद्मावतीप्रियः । पुं० जरत्कारुमुनौ ॥  
पद्मासनम् । न० योगिनामासनविशेष  
॥ यथा । वामोरूपरिदक्षिणं नियम  
तः संस्थाप्य वामंतथा दक्षोरूपरि  
पश्चिमेनविधिना धृत्याकराभ्यां धृत  
म् । अङ्गुष्ठं हृदये निधाय चिवुकं ना  
साग्रमालोकयेदेतद्व्याधिविकारना  
शनकरं पद्मासनं प्रोच्यते इति ॥ अ-  
पिच । जर्वोरूपरिविन्ध्यस्य सम्यक्पाद  
तलिशुभे । अङ्गुष्ठौ च निवध्नीया इस्ता  
भ्यां व्युत्क्रमात्ततः ॥ पद्मासनमि  
ति प्रोक्तं योगिनां हृदयङ्गममिति दे  
वीगीता ॥

पद्मासनः । पुं० ब्रह्मणि । कमला  
सने ॥

पद्मासना । स्त्री० लक्ष्म्याम् । पद्म  
मासनं यस्याः ॥

पद्माह्वयम् । न० पद्मके । पद्मा  
क० इ० भा० ॥

पद्मावहा । स्त्री० पद्मचारिण्योष

## पद्मिनीखण्डम्

धौ ॥

पद्मी । पुं० हस्तिनि ॥ पद्मं विंदु  
जालकमस्त्यस्य । इति ॥ हरौ  
॥ पद्मं हस्तेऽस्य ॥

पद्मिनी । स्त्री० पद्मसङ्घाते ॥  
नलिन्याम् । विसिन्याम् ॥ मूल  
नालदलोत्फुल्लफलैः समुदितापुनः  
। पद्मिनी प्रोच्यते प्राज्ञैर्विसिन्या  
दिश्वसास्मृता ॥ पद्मिनीमधुरा  
तिक्ता कषाया शिशिरा परा । पि  
त्तकृमिशोष वान्ति भ्रान्ति सन्ताप  
दोषहृत् ॥ इति राजनिर्घण्टोक्तं लक्ष  
णगुणाः । अन्यत्रापि गुणायथा ।  
पद्मिनी शीतलागुर्वी मधुरालवणा  
चसा । पित्तामृक्कफनुदूरुक्षावात  
विष्टम्भकारिणी ॥ सरोरुहे ॥ सरस्या  
म् ॥ पद्मयुक्तदेशे ॥ पद्मानिस  
न्त्यत्र । पु० इति ॥ स्त्रीविशेष  
॥ यथा । भवति कमलनेत्रा नासि  
काक्षुद्ररन्ध्रा अविरल कुचयुग्मा  
दीर्घकेशीकृशाङ्गी । मृदुवचनसुशीला  
नृच्यगीतानुरक्ता सकलतनुसुवेशा  
पद्मिनी पद्मगन्धा ॥ हस्तिन्याम्  
मृणाले ॥ पद्मे ॥ सरोवरे ॥

पद्मिनीकण्ठकः । पुं० पद्मकांठा  
इति गौडेषु ख्याते ॥ भावप्रकाशो  
क्तोक्षुद्ररोगविशेषे ॥

पद्मिनीकान्तः । पुं० रवौ ॥

पद्मिनीखण्डम् । न० पद्मिनीनां

पद्र :

समूहे ॥ कम० खण्डः ॥

पद्मिनीवल्लभः । पुं० सूर्ये ॥

पद्मेशयः । पुं० कृष्णे । विष्णौ ॥

पद्मेशेते । शीङ् । अधिकरणेति  
रित्यच् । शयवासेत्यलुक् ॥

पद्मोत्तरः । पुं० कुसुम्भे ॥

पद्मोत्तरात्मजः । पुं० जिनचक्रवर्त्ति  
विशेषे ॥पद्मोद्भवः । पुं० अजयोनौ । सुज्ये  
ष्ठे ॥ पद्मेउद्भवोऽस्य ॥

पद्मोद्भवा । स्त्री० मनसादेव्याम् ॥

पद्यः । पुं० शूद्रे । अवरवर्णे ॥ न०

श्लोके । कविकृतौ ॥ तल्लक्षणं यथा

। गद्यं पद्यमिति प्राहुर्वाङ्मयं द्वि

विधं बुधैः । वर्णमात्राप्रभेदेन पद्यं

बहुविधं स्मृतम् ॥ अपिच । पद्यं च

तुष्पदीतच्च वृत्तजातिरिति द्विधा ।

वृत्तमन्तरसङ्ख्यातं जातिर्मात्रा कृ

ताभवेदिति ॥ शाब्दे ॥

पद्या । स्त्री० वर्त्मन्याम् । वर्त्मनि ॥

पादायहिता । शरीरावयवाद्यत् ।

पद्यत्यतर्द्यङ्गतिपदभावः ॥ कर्दमे

पदं दृश्यमस्मिन् । पदमस्मिन् दृश्य

मिति वायत् ॥ यद्वा ॥ पादौ विध्य

न्ति पद्याः शर्कराः । विध्यत्यधनु

षेति यत् ॥ सुताविति विश्वः ॥

पद्रः । पुं० ग्रामे ॥ जनपदे ॥ पद्य

ते ऽस्मिन् । पद० । स्फायितश्ची

तिरक् ॥

पनसः

पद्मः । पुं० भूर्लोकौ ॥

पद्मा । पुं० पथि ॥ रथे ॥ पद्यते ।

पद० । स्नामदिपदीत्यादिनायनिप् ॥

पद्मरी । स्त्री० गतौ । वनोरचेति  
डीब्री ॥

पनसः । पुं० फलवृक्षवि० । कण्ट

किफले । कण्टहलङ्गतिपनस० इ

तिचभाषा ॥ अख्यपर्यायादयो यथा

पनसः कण्टकिफलः फलशोति

वृहत्फलः । पनसंशीतलं पक्वं स्नि

ग्धं पित्तानिलापहम् ॥ तर्पणं बृंह

णं खादुमांसलं श्लेष्मलं भृशम् । वल्यं

शुक्रप्रदं हन्ति रक्तपित्तक्षतक्षयान् ॥

आमन्तदेविष्टस्त्रिवातलं तुवरंगुरु ।

दाहहृन्मधुरं वल्यं कफमेदोविवर्धन

म् ॥ पनसोद्भूतबीजानि वृष्याणि

मधुराणि च । गुरुणि वङ्गवर्चांसि स्र

ष्टमूत्राणिसंवेदेत् ॥ मज्जापनसजो

वृष्यो वाततिक्तकफापहः । विशे

षात्पनसं वर्ज्यं गुल्मिभिर्मन्दवह्नि

भिः । अलं पनसपाकाय फलं कदल

सम्भवम् ॥ इति भावप्रकाशः ॥

कण्टाफलं सुमधुरं बृंहणं स्निग्धशीत

लम् । दुर्जरं वातपित्तघ्नं श्लेष्मशुक्र

बलप्रदम् ॥ तदेव सर्पिषा युक्तं स्निग्धं

हृद्यं वलप्रदम् । कृद्भिन्नं च चक्षुषं

वृष्यञ्च वातपित्तनुत् ॥ कण्टाफलम

पक्वतुकपायं खादुवातलम् । रक्त

पित्तहरं खादु तत्फलास्यापित्तहु



पन्नगकेशर :

णम् ॥ इतिराजवल्लभः ॥ कण्टके  
॥ वानरविशेषे ॥ पनाय्यतेस्तूयते  
। पन० अत्यविचमितमीत्यादिना  
असच् ॥

पनसतालिका । स्त्री० पनसरूपल्ले ॥  
पनसा । स्त्री० रोगप्रभेदे ॥ राक्षसी  
विशेषे ॥ वानरीविभेदे । नदीवि  
शेषे ॥

पनसिका । स्त्री० भाष्यप्रकाशोक्तेकर्ण  
मध्यजातव्रणेषुद्रोरोगविशेषे ॥

पनायितः । त्रि० शस्त्रे ॥ पनाय्यते  
स्म । पण । पनच । क्तः । आ  
यादयश्चाङ्गधातुकेवा ॥

पनितः । त्रि० ईडिते । पनायिते ॥  
पन० । क्तः । आयाभावः ॥

पन्यकः । त्रि० पयिजाते ॥ पथः पन्य  
चेतिबुन् ॥

पन्नः । पुं० अधोगमने । नीचैर्गतौ  
॥ पनेः कृत्वजृसीतिनन् ॥ त्रि० ।  
च्युते । गलिते । पतिते ॥ पद्य  
तेस्मा । पद० । क्तः । गत्यर्थेति  
कर्त्तरिवाक्तः ॥

पन्नगः । पुं० नागेभ्योभिन्नेपवनाशने  
। सर्पे ॥ पन्नं गच्छति । गम्ल०  
सर्वत्रपन्नयोरुपसङ्ख्यानमितिङः ॥

पद्भ्यांनगच्छतीतिवाविग्रहः ॥

पन्नकाष्ठे ॥

पन्नगकेशरः । पुं० नागकेशरपुष्पे ॥

पन्नगाख्यः केशरः ॥

पयः खल्लः

पन्नगाशनः । पुं० गरुडे । वैनतेये  
॥ पन्नगान्त्रातिचश० । ल्युः ॥

पन्नगाश्चशनयस्येतिवा ॥

पन्नगी । स्त्री० सर्पिण्याम् ॥ सर्पिणी  
क्षुपे । मनसादेव्याम् ॥

पन्नङ्गा । स्त्री० चर्मपादुकायाम् ॥

पन्नघ्नी । चर्मपादुकायाम् ॥ पनहा  
पनही० इतिचभाषा ॥

पपीः । पुं० सीमे । चन्द्रे ॥ सूर्ये ॥

पातिलोकम्पिवतिवा । पा० । या  
पोः किद्ङेचेतिङ् ॥

पपुः । पुं० पालके ॥ स्त्री० । धाव्याम्  
॥ पाति । पा० । कुर्ध्वेतिचकारा  
दन्यतोपिकुर्ध्वतोङेच ॥

पमरा । स्त्री० सल्लुकी० इ० गौ० भा०  
प्र० गंधद्रव्यविशेषे ॥

पम्पा । दण्डकारण्यान्तर्गतसरोविशेषे  
॥ ऋष्यमूकसमीपवर्तिन्यां पुष्करि  
ण्याम् ॥ यथा । पश्यलक्ष्मणपम्पा  
यावक्कः परमधार्मिकः । शनैः  
श्चालयतेपादान्प्राणिनां बधशङ्कया  
॥ वक्कः किंवर्ण्यते रामयेनाहंनिष्  
कुलीकृतः । सहवासी विजानाति  
चेष्टितंसहवासिनामिति ॥ ओङ्गदे  
शस्थनदीविशेषे ॥

पयः कन्दा । स्त्री० क्षीरविदार्याम् ॥

पयः कन्देयस्याः ।

पयःखल्लः । पुं० चतुष्यद्वहनीयेजला  
हरणार्थेचर्मपुटविशेषे । दृती । प

## पयस्विनी

खालइतिभा० ॥

पयः पूरः । पुं० अपांसमूहे ॥

पयः प्रसादि।न० कतके । कइजानिर्म  
ली० इ० भा० ॥

पयःफेनी । स्त्री० । दुग्धफेनीक्षुपे ॥

पयश्चयः । पुं० अपांसमूहे । पूरे ॥ पय  
सांचयः ॥

पयः । न० क्षीरे । दुग्धे ॥ नीरे । जले  
॥ पय्यते० पयतेवा । पयगतौपीड्०  
पानेवा । सर्वधातुभ्यङ्च्यसुन् ॥

पयस्यः । पुं० मार्जारि ॥ चि० । पयःपान  
कर्त्तरि ॥ पयः पिबति । पो० ।  
सुपीतिकः ॥

पयस्याशम् । न० कुत्सितेपयसि ॥ याप्ये  
पाशप् । पाशकल्यककाम्ये ध्विति  
विसर्गस्यसः ॥

पयस्यः । चि० पयोजाताज्यदध्यादौ ॥

पयोहिते ॥ पयसोविकारः । गोपय  
सौर्यत् ॥

पयस्या । स्त्री० दुग्धकायाम् ॥ क्षीर  
काकोल्याम् ॥ स्वर्णक्षीर्याम् ॥ सूर्य  
बह्याम् ॥ कुटम्बिनो क्षुपे ॥ आ  
मिक्षायामितिहेमचन्द्रः ॥

पयस्वान् । चि० पयस्विनि ॥ पयोस्त्व  
स्यमतुप् ॥

पयस्वला । स्त्री० क्षाग्याम् ॥ पयोस्त्व  
स्याम् । अन्येभ्योपीतिबलः ॥

पयस्विनी । स्त्री० नद्याम् ॥ भारतवर्ष  
स्यविशिष्यनद्याम् ॥ धेनौ ॥ विभा

## पयोधिकम्

वर्ध्याम् । रजन्याम् ॥ काकोल्याम्

॥ दुग्धफेन्याम् ॥ क्षीरविदार्याम् ॥

॥ क्षाग्याम् ॥ जीबन्त्याम् ॥ पयो  
स्त्वस्याम् ॥ अस्मायामेधेतिविनिः

क्षीप् ॥

पयोगडः । पुं० द्विपे ॥ घनोपले ॥

पयोघनः । पुं० घनोपले ॥ इ० हा० ॥

पयोजन्मा । पुं० घने । मेघे ॥ पयसोज  
न्मयस्मात् ॥

पयोदः । पुं० मेघे ॥ पयोददाति ॥ डुदा  
ज् ॥ कः ॥

पयोदवान्तम् । न० अस्मःकणे

पयोधरः । पुं० इक्षुविशेषे । क्षीपकारे ॥

नारिकेले ॥ स्त्रीस्तने । कुचे ॥ यथा

। यापांसुपाण्डुरवपुर्विरसापुरासीत्

सैवालकाङ्क्षुरलतामधुनाविभर्त्ति

वक्रं प्रसर्पति तनोर्वितनोति ल

क्ष्मीप्रायः पयोधरसमुन्नतिरचहेतु

रिति ॥ कशेरुणि ॥ मेघे ॥ धर

ति । धृज् ० । अच् । पयसोधरः ॥

गुरुमध्यगतचतुर्मात्रिकप्रभेदे ॥ क

र्णिकारवृक्षे इतिशब्दास्त्वधिः ॥

पयोधाः । पुं० समुद्रे ॥ जलाधारे ॥

पयोदधाति । डुधाज् ० । पयसिचे

ति धाजोऽसिः ॥ मेघे ॥

पयोधिः । पुं० समुद्रे ॥ पयांसिधीयन्ते

ऽच् । डुधाज् । कर्मण्यधिकरणेचे

तिकिः ॥

पयोधिकम् । न० समुद्रफेने ॥

पर :

पयोनिधिः । पुं० समुद्रे ॥ क्षीराब्धौ

॥ पयांसिनितरांधीयन्ते ऽत्र । दुधा

ज्० । अधिकरणेकिः ॥

पयोमुक् । पुं० मेघे ॥ पयोमुञ्चति ॥

मुच्ल० क्तिप् ॥

पयोलता । स्त्री० क्षीरविदार्याम् । पय

सोलतेव ॥

पयोव्रतः । पुं० पयोमात्रपानरूपव्रत

विशेषे । द्वादशाहसाध्ये विष्णु

व्रतवि० ॥

पयोष्णिजाता । स्त्री० सरस्वतीसरि

ति ॥

पयोष्णी । स्त्री० तीर्थविशेषे ॥ विन्ध्या

चलदक्षिणेप्रसिद्धायां नद्याम् ॥ पयो

ष्णी सलिलं रुच्यं पवित्रं पापनाशन

म् । सर्वपापहरं सौख्यबलकान्ति

प्रदं लघ्वितिराजनिर्घण्टः ॥

परः । पुं० देहादन्यस्मिन्नात्मनि ॥ पुं०

ब्रह्मणश्चायुषि ॥ यथा । कालसङ्ख्या

समासेन पूर्वाद्द्वयकल्पिता । स एव

स्यात्परः कालस्तदन्ते परिपूज्यते ॥

निजेन तस्य मानेन चायुर्वर्षशतं स्मृ

तम् । तत्पराख्ये तद्वर्षपरार्द्धम

भिधीयते ॥ अपिच । त्रीणिकल्प

शतानि स्युस्तथा षष्टिर्द्विजोत्तमाः ॥

ब्रह्मणः कथितं वर्षं पराख्यं तच्च तत्पद

म् ॥ इ० कूर्मपुराणे ५ अध्यायः ॥

मायातीते परमेश्वरे ॥ न० । पश्चा

द्भाविनिकार्ये ॥ न० ॥ केबले ॥

परकीयः

भोक्षे ॥ यथा ॥ यस्य बाङ्मनसो

स्यातां सत्यं प्रणिहिते सदा । तप

स्यागश्च सत्यञ्च स वै परमवाप्नुयादि

ति ॥ सत्तायाम् । परसामान्ये ॥

ब्रह्मणि ॥ त्रि० । प्रकृष्टे । श्रेष्ठे ॥

निरतिशये । उत्कृष्टे । प्रकृतिगु

णासंस्पृष्टे । अप्रामाण्यशंकाकलङ्क

शून्ये ॥ यथा एकाक्षरं परम्ब्रह्म

प्राणायामं परंतपः । सावित्र्यास्तु

परं नास्ति मौनात् सत्यं विशिष्यत

इति मनुः ॥ बहुकालीने ॥ अरौ ।

शत्रौ ॥ दूरे । अन्यस्मिन् । व्यति

रिक्ते । स्वस्मादितरस्मिन् ॥ उत्तर

स्मिन् ॥ पिपत्तिरोषम्० पूर्यते० ऽने

नवा । पृ० । प० । ऋदोरप्० पुं

सीति घोवा ॥

परः शतः । त्रि० शतात्परस्मिन् सङ्-

ख्येये । शताधिके ॥ शतात्परः ।

पञ्चमीतियोगविभागात्समासः ।

राजदंतादिः । पारस्करादित्वात्-

सुट् ॥ परः शताद्यास्तेषां परासङ्

ख्याशतादिकात् ॥

परः सहस्रः । त्रि० सहस्रात्परस्मिन् । स

हस्राधिके ॥ सहस्रात्परः । पञ्च

मीति योगविभागात् स० राजदंता

दिः । पारस्० सुट् ॥

परकीयः । त्रि० परसम्बन्धिनि ॥ पर

स्येदम् । गहादिषुकुग् जनस्य परस्य

चेतिच्छः ॥

## परतन्त्रम्

परकीया । स्त्री० नायिका भेदे ॥  
 परकृतिः । पुं० पुरुषविशेषनिष्ठमिथोवि  
 रुद्धकथने । अर्थवादविशेषे ॥  
 परक्षेत्रम् । न० परभूमौ ॥ यथा । वृ  
 षापेहिपरक्षेत्रादायातिक्षेत्रचरक्षकः  
 । इति ॥ परपत्न्याम् ॥ परश  
 रीरे ॥  
 परग्रन्थिः । पुं० पर्ववधौ । अङ्गुलि  
 पर्वणि ॥ इ० हा० ॥  
 परच्छिद्रम् । न० परदोषे ॥ नोचः सर्ष  
 पमात्राणिपरच्छिद्राणिपश्यति । आ  
 त्मनो बिल्वतुल्यानिपश्यन्नपिनपश्य  
 ति ॥ इ० ग० पु० ॥  
 परजातः । पुं० कोकिले ॥ त्रि० । परा  
 चिते । परैधिते ॥ परस्माज्जातः  
 परपोषितत्वात् ॥  
 परजितः । त्रि० शत्रुणापराजिते ॥  
 परञ्जः । पुं० तैलयन्त्रे ॥ कुरिकाफ  
 ले ॥ फेने ॥ असौ ॥  
 परञ्जनः । पुं० वरुणे ॥ इ० तिहेम  
 चन्द्रः ॥  
 परञ्जयः । पुं० वरुणे ॥ त्रिकाण्ड  
 शेषः ॥ त्रि० शत्रुजयकर्त्तरि ॥  
 परतन्त्रम् । न० परकीयशास्त्रे ॥ व्यक्ते ॥  
 यथा । बुद्ध्याहिस्कार्येअहङ्कारे  
 जनयितव्येप्रकृत्यापूरोऽपेक्ष्यते अन्य  
 याक्षीणासतीनालमहङ्कारंजनयितु  
 मितिस्थितिः । एवमहङ्कारादि  
 भिरपिस्वकार्यजनने प्रकृत्यापूरम

## परधर्मः

पेक्ष्यते । तेनप्रकृतिंपरामपेक्ष्यमाणं  
 कारणमपि कार्योपजनने परतन्त्रं  
 भवति । त्रि० । परवशे । पराधीने  
 ॥ परस्तन्त्रं प्रधानंयस्य ॥ परेषां  
 तन्त्रुम् ॥  
 परतः । अ० परस्तादर्थे ॥ परस्मिन्पर-  
 स्याम्परस्मात्परस्याः परः परावा ।  
 वसत्यागतोरमणीयंवा । विभाषाप-  
 रावराभ्यामित्यतमुच् । तद्धितश्चा-  
 सर्वविभक्तिरित्यव्ययत्वम् ॥  
 परत्र । अ० परलोके ॥ परस्मिन् । स-  
 म्प्रत्याखल ॥  
 परत्रभीरुः । त्रि० धार्मिके । परकाल-  
 भयशीले ॥  
 परत्त्वम् । न० परतायाम् । परव्यव-  
 हारकारणे ॥ तद्विविधम् । दिक्कृ-  
 क्ततङ्कालकृतञ्च दूरस्थेदिक्तं  
 परत्त्वम् । ज्येष्ठेकालकृतंपरत्त्वमि  
 ति ॥  
 परदारः । पुं० परभार्यायाम् ॥ तद्ग-  
 मनिदोषोयथा । परदाररताश्चैवपर  
 द्रव्यहराश्चये । अधोधोनरकेयान्ति  
 पीड्यन्तेयमकिङ्करैरिति ॥  
 परदुःखम् । न० अन्यजनपीडायाम् ॥  
 परदेवता । स्त्री० परमात्मनि । पर व-  
 क्षाणि ॥  
 परद्वेषी । त्रि० विदूषके । परद्वे-  
 ष्टरि ॥  
 परधर्मः । पुं० स्वम्प्रत्यविहिते ॥ पर-

## परपाकरत :

स्वपरेषांवाधर्मः ।

परध्यानम् । न० ध्यानविशेषे ॥

परन्तपः । पुं० परतापिनि । शत्रुता-

पने ॥ जितेन्द्रिये ॥ परेषांकाम

क्रोधलोभादिशत्रूणांतापजनके ।

अज्ञानशत्रुदमने ॥ परंशत्रुकाम-

क्रोधादिरूपंशत्रुगणशौर्येणबलवता

विवेकेनतपसाचभानुरिवतापयती

तिविग्रहेतपसन्ताप इत्यस्मात्स्थ-

न्तात्परिकर्मण्युपपदेद्विषत्परयोस्ता

पेरितिखच्प्रत्ययः । खचिह्रस्वः ।

मुम् ॥

परन्तु । अ० प्रागुक्तविरुद्धार्थे ॥

परपदम् । न० मुक्तौ ॥ श्रेष्ठस्थाने पर-

द्वतत्पदञ्च ॥

परपाकनिवृत्तः । पुं० परोद्देश्यकपाक-

रहिते । पञ्चयज्ञाकर्त्तरि ॥ यथा ।

गृहीत्वाग्निंसमारोग्यपञ्चयज्ञान्न-

निर्वपेत् । परपाकनिवृत्तोऽसौमु-

निभिः परिकीर्तितः ॥ इतिमिता-

चरा ॥

परपाकरतः । पुं० परपाकरुचौ ॥

प्रातः पञ्चयज्ञान्निर्वर्त्यपरान्नभो-

जिनि ॥ यथा । पञ्चयज्ञान्स्वयंकृ-

त्त्वापरान्नमुपजीवति । सततंप्रात-

रुत्थायपरपाकरतस्तुसः ॥ परपाक

निवृत्तस्त्यपरपाकरतस्त्यच । अपचस्

यचभुक्त्वान्नं द्विजश्चान्द्रायणंचरेत् ॥

इतिमिताचरायांप्रायश्चिताध्यायः ॥

## परभाग :

परपिण्डादः । त्रि० परान्नि । परा

न्नजीविनि ॥ परस्पपिण्डः । तमत्ति

॥ अद० । कर्मण्यण् ॥

परपुरुषः । पुं० विष्णौ ॥ परश्चासौ

पुरुषश्च ॥ अन्यपुंसि ॥ उपना

यके ॥

परपुष्टः । पुं० कलकंठे । कोकिले

॥ परेणवायसेनपुष्टः पालितः ॥

त्रि० । अन्यपालितेः । परेण

पोषिते ॥

परपुष्टमहोत्सवः । पुं० आत्मे ॥ पर-

पुष्टानांमहोत्सवोयस्मिन् ॥

परपुष्टमहोत्सवा । स्त्री० वैश्यायाम् ॥

परपुष्टमहोत्सवोयस्याः ॥

परपुष्टा । स्त्री० पणाङ्गनायाम् ।

वारनार्याम् ॥ परैः पुष्टा ॥

परपूर्वा । स्त्री० पुनर्भ्याम् । स्त्रैरिण्या

म् । परोऽन्यःपूर्वोभर्तायस्याः सा ।

परपूर्वाःस्त्रियस्त्वन्याःसप्तप्रोक्तायथा

क्रमम् । पुनर्भूस्त्रिविधातासां स्त्रैरि

णीतुचतुर्विधेति नारदः । पतिं हि

त्वाऽपक्वष्टंस्वमुत्कृष्टं यानिषेवते ।

निन्दैवसाभवेहोकेपरपूर्व्वेतिचोच्य

तेइतिमनुः ॥

परप्रतिनप्ता । स्त्री० (इतिहेम

चरप्रपौत्रः । पुं० वृद्धप्रपौत्रे ॥ चन्द्रः ॥

परभाषा । स्त्री० अपशब्दे । स्तेच्छिते ॥

परभागः । पुं० गुणोत्कर्षे ॥ सुस

म्पदि ॥ शेषांशे ॥ शोभातिशये



परमन्तप :

॥ परभागीभवेद्वर्णद्वयसंसर्गजारुचिः  
परभुक्ता । स्त्री० अन्यपुरुषसम्भोगवि  
शिष्टायाम् ॥ परभुक्ताश्चकान्ताश्च  
योभुङ्क्ते सनराधमः । सपच्यते  
कालसूत्रे यावच्चन्द्रदिवाकरौ ॥ इ  
त्यादिनाब्रह्मवैवर्त्ते श्रीकृष्णजन्मखण्डे  
१८५ ध्यायेविशेषोद्द्रष्टव्यः ॥

परभृत् । पुं० काके ॥ परंविभर्त्ति  
डुभृञ्० । क्तिप् ॥

परभृतः । पुं० कोकिले पिके ॥ परे  
णकाकेनभृतः ॥ चि० ॥ परपो-  
षिते ॥

परम् । अ० नियोगे ॥ क्षेपे ॥ किन्त्व  
र्थे ॥ कैवले ॥

परमः । पुं० प्रणवे ॥ चि० । परे ।  
उत्कृष्टे ॥ अग्रेसरे ॥ प्रथमे ॥ अ-  
कारे ॥ प्रकृष्टे । उत्पत्तिविनाशशू-  
न्यस्वप्रकाशपरमानन्दरूपे । निरति  
शयपुरुषार्थपर्यवसायिनि ॥ प्रधाने  
॥ पराउत्कृष्टामायस्यसः ॥

परमगतिः । स्त्री० मुक्तौ ॥ चि० मो-  
क्षहेतौ ॥ यांविप्राःसर्वतः शान्ता  
विशुद्धाज्ञाननिश्चयाः । गतिंगच्छ-  
न्तिसन्तुष्टास्तामाहुः परमांगति-  
मिति मोक्षधर्मः ॥

परमन्तपः । न० इन्द्रियजये ॥ मन-  
सश्चेन्द्रियाणाञ्चक्षैकाग्र्यं परमन्तपः  
। प्राणायामाब्राह्मणस्यत्रयोपिविधि-  
वत्कृताः । व्यावृत्तिप्रणवैर्युक्ता वि

परमहंसः

क्षेत्रं परमन्तपः ॥ आलीचने ॥  
परमपदः । पुं० न० श्रेष्ठस्थाने ॥ पर-  
देवताचरणे ॥ पद्यतेज्ञानिभिः प्रा-  
प्यते इति पदः परमश्चासौपदश्चेति  
परमब्रह्म । न० परमेश्वरे । नारायणे ॥  
परमम् । अ० अनुज्ञायाम् । अनुमती  
। हां० इ० भा० ॥ परंमिमीतेमि-  
नोतिमीनातिवा । डम् ॥

परमर्षिः । पुं० भेलाद्यृषिविशेषे ॥  
सप्तर्षिषु ॥

परमहंसः । पुं० आत्मा नात्मविवेकि  
परिव्राजिव्राह्मणे । संवर्तकारुणि  
श्वेतकेतुदुर्वासाऋभुनिदाघजडभरत  
दत्तात्रेयरैवतकप्रभृतौ ॥ मुखजाना  
मयंधर्मी यद्विष्णोर्लिङ्गधारणं । वाङ्म-  
जातीरुजाताना मयंधर्मी नविद्यते  
॥ \* ॥ चतुर्विधावधूतेषुतुरीये ॥  
यथा । चतुर्णामवधूतानां तुरीयोहं  
स उच्यते । त्रयोन्धे भोगयोगाद्या  
मुक्ताः सर्वेश्वोपमाः ॥ हंसो न  
कुर्यात् स्त्रीसङ्गनवाधातुपरिग्रहम् ।  
प्रारब्धमग्नन्विहरे निषेधविधिवर्जि-  
तः ॥ त्यजेत्स्वजातिचिह्नानि क-  
र्माणि गृहमेधिनाम् । तुरीयोविचरे  
तृतीयो निः संकल्पो निरुद्यमः ।  
सदात्मभावभंतुष्टः शोकमोहविव-  
र्जितः । निर्निकेतस्तित्तुः स्या-  
न्निः शंकोनिरुपद्रवः ॥ नार्पणंभ-  
क्ष्यपेयानां न तस्य ध्यानधारणाः । मु

परमाणु :

क्षीविरक्षीनिर्द्वन्द्वोऽसाचारपरोयति  
रिति महानिर्वाणतन्त्रम् ॥

परमागति : । स्त्री० साक्षान्मोक्षहेतौ  
॥ यथा । कषायपक्तिः कर्माणिज्ञा  
नन्तुपरमागतिरिति ॥

परमाणु : । पुं० परिमण्डले । परमेणौ  
। यतोऽणुर्नास्ति सपरमाणुरित्यर्थः  
॥ जालान्तरगतेभानौयत्सूक्ष्मं दृश्य  
तैरजः । तस्ययः षष्ठकोभागः पर  
माणुः स उच्यते ॥ \* ॥ सौचान्ति  
कादिमतेचतुष्टयेचपृथिव्यादिपरमा  
णवः खरस्त्रे होष्णोरणस्वभावाः । तथा  
हि कठिनस्वभावाः पृथिवीपरमाणवः  
। स्नेहस्वभावाः अपां परमाणवः । उष्ण  
स्वभावास्ते जसः परमाणवः । ईर  
णस्वभावावायुपरमाणवः इति ॥  
परमश्चासावणुश्च ॥ \* ॥ पृथिव्या  
दिभूतचतुष्टयानां द्रव्यणुकानामवय  
वः परमाणुः । सचनित्योनिरवय  
वस्ततः सूक्ष्ममपि नास्ति । यथा ।  
नित्याऽनित्याचसाद्विधा नित्यास्याद  
णुलक्षणा । अनित्यातुतदन्यास्यात्  
सैवावयवयोगिनी ॥ पारिमाण्डल्य  
नासकतत्परिमाणन्तु न कस्यापि क  
रणम् । यथा । पारिमाण्डल्यभिन्ना  
नांकारणत्वमुदाहृतम् ॥ जलादिप  
रमाणुरूपस्य नित्यत्वम् । पार्थिवपर  
माणुरूपस्याऽनित्यत्वम् । यथा ।  
जलादिपरमाणौ तन्नित्यमन्यत्सहेतु

परमाणु :

कम् । इ० भा० प० ॥ तैरेवपरमा  
णुभिराद्युपादानैर्द्रव्यणुकत्रसरेणवा  
दिक्रमेणस्थूलक्षितिजलतेजोमरुतः  
सृजतिपरमेश्वरः । यथा । अयोज  
नं परमाणुकर्म तथा च सर्गाद्यकालीनं  
द्रव्यणुकारम्भकपरमाणुकर्म यत्तज्जन्य  
प्रयत्नवदात्मसंयोगजन्यं वा कर्मत्वाद  
स्मदादिशरीरकर्मवदिति कुसुमाञ्ज  
लिः ॥ प्रलयेऽतिस्थूलस्थूलनाशान  
न्तरं परमाणुक्रियाविभागपूर्वसंयोग  
नाशः दिक्रमेण द्रव्यणुकशानात्तिष्ठ  
न्ति परमाणव एवेति । यथा । दोधूय  
मानास्तिष्ठन्ति प्रलये परमाणवः । इ  
ति प्राचीनकारिका ॥ तस्य महत्त्वा  
भावादतीन्द्रियत्वम् । यथा ॥ मह  
त्त्वं षड्विधे हेतुरिति० भा० प० ॥ \*  
कालविशेषे ॥ यथा । सकालः पर  
माणुर्वैयोभुङ्क्ते परमाणुताम् । सतो  
विशेषभुग्यस्तुकालः सपरमोमहान्  
॥ अणुर्वै परमाणुस्यात्त्वसरेणु  
स्त्वयः स्मृतः । जालार्करश्म्यवग  
तः खमेवानुपतन्नात् ॥ इ० श्री  
भागवते ३ स्कन्धे ११ अध्यायः ॥  
अस्यार्थः । सतः प्रपञ्चस्य परमाणु  
तां परमाणववस्थां योभुङ्क्ते सकालः  
परमाणुः तस्यैवाविशेषं साकल्यं यो  
भुङ्क्ते सपरममहान् । अयमर्थः ।  
ग्रहर्क्षताराचक्रस्थइत्यादिनायत्सूर्य  
पर्यटनं वक्ष्यति तत्रसूर्योयावतापर

## परमार्थवित्

शिविंशत्यानिशाभिः पञ्चभिः सह । परमायु रित्प्रोक्तं नराणांकरि  
णामिह । अष्टाद्वात्रिंशदश्वानांशुनां  
द्वादशवत्सराः । पञ्चविंशतिवर्षाणि  
खरस्यकरभस्यच ॥ चतुर्विंशतिरष्टा  
नां वषस्यमहिषस्यच । मृगशूकरव  
स्तादिपशूनां षड्दशान्विताः ॥ ३०  
शब्दमाला ॥

परमोयुषः । पुं० असनदुमे ॥

परमारः । पुं० पवारं ३० भाषा० प्र०  
क्षत्रियजातिविशेषे ॥

परमार्थः । पुं० सत्ये । एकरूपेणावस्थि  
तेर्ये ॥ परमार्थो द्विधा प्रोक्तो मया हे  
स्वर्गवासिनः । एकः स्वभावतः सा  
क्षात्परमार्थः सदैवतु ॥ सशिवः  
सत्यचैतन्यसुखानन्तस्त्वक्षणः । अपरः  
कल्पितः साक्षात् ब्रह्मण्यध्यस्तमा  
यया ॥ व्यावहारिकसत्यार्थं साक्षात्  
सत्यार्थचिद्गुणं । उभयवक्तिवेदस्तु  
मार्गानिवंदन्ति हि ॥ इत्युक्तं ब्रह्म  
गीतायां ब्रह्मणा ब्रह्मदर्शिना ॥ २ ॥  
अध्याये ॥ चतुर्वर्त्येषूत्कृष्टे मोक्षे ।  
यथार्थे ॥ प्रपञ्चोयदिविद्ये तनिवर्त्ते  
तनसंशयः । मायामात्रमिदं द्वैतम  
हैतं परमार्थतः ॥ परमश्चासावर्थश्च  
॥ स्वर्गादिषु धर्मादिषु वा परमो मोक्षो  
र्थः परमार्थः ॥

परमार्थवित् । त्रि० । तत्त्वदर्शिनि ॥ अश्व  
मेधशतसहस्राख्ययकुरुते ब्रह्मघातल

## परमेष्ठी

क्षाणि । परमार्थविन्नपुण्यैर्न च पापै  
र्लिप्यते विसलः ॥

परमार्हतः । पुं० जैनराजर्षिविशेषे ॥

परमाशक्तिः । पुं० सान्यावस्थमायोपा  
धिकब्रह्मरूपिण्याम् ॥ यदा ह गीता  
सु । अपरेयमितस्त्वन्यां प्रकृतिं वि  
द्विमेपराम् । जीवभूतां महाबाहो य  
येदंधार्यते जगदिति ॥

परमृत्त्युः । पुं० काके । वायसे ॥ परे  
भ्यो मृत्त्युरस्य ॥

परमेशः । पुं० परशिवे ॥ परमात्मनि ॥

परमश्चासावीशश्च । परमा इन्द्रादि  
भ्योऽप्युत्कृष्टा ब्रह्मादयः तेषामीशः ।

परमेश्वरः । पुं० महेश्वरे । शिवे ॥ पर  
मात्मनि । सर्वजडवर्गसत्तास्फूर्तिं  
प्रदत्वेन बाध्यबाधकभावशून्ये । सर्व  
दोषानस्कंदिते । परश्चासावीश्वर  
श्च । परमउत्कृष्टः ईश्वरेभ्यो हिरण्य  
गर्भादिभ्यः सचासावीश्वरश्च ।

परमेश्वरी । स्त्री । दुर्गायाम् । परदेव  
तायाम् । परास्वायाम् ॥ परमा  
चासावीश्वरी च । यद्वा । परमाणां  
ब्रह्मादीनामीश्वरीनियन्त्री ॥

परमेष्ठी । पुं० धातरि । पितामहे । अब्ज  
योनौ ॥ परमेव्योमिचिदाकाशे ब्रह्म  
पदेवातिष्ठतिष्ठा० । परमेष्ठ्यः किदि  
तीनिः । तत्पुरुषे कृतीत्यलुक् । स्था  
स्थिन्स्थूणामिति षत्वम् ॥ गुरुविशेषे ।  
यथा । आदौ सर्वत्र देवेशि मन्त्रदः पर

## परम्परा

मोगुरुः । परापरगुरुस्त्वं हि परमेष्ठी  
 त्वहंगुरुरिति द्वहन्नीलतन्त्रे २ पटलः  
 ॥ मन्त्रदातागुरुः प्रोक्तो मन्त्रस्तु पर  
 मोगुरुः । परापरगुरुस्त्वं हि परमेष्ठि  
 गुरुस्त्वहमिति तन्त्रान्तरम् ॥ शाल  
 ग्रामविशेषे ॥ यथा ॥ परमेष्ठी च शु  
 क्राभः पद्मचक्रसमन्वितः । चित्रा  
 कृतिस्तथापृष्ठे शुषिरश्चातिपुष्कल  
 म् ॥ परमेष्ठी लोहिताभश्चक्रमेकं तथा  
 युतम् । विम्बाकृतिस्तथारेखाशुषि  
 रश्चातिपुष्कलमिति ब्रह्मपुराणम् ॥  
 अपि च । परमेष्ठी च शुक्राभश्चक्रपद्मस-  
 मन्वितः ॥ सवर्तुलस्तथापीतः पृ  
 ष्ठे च शुषिरं ध्रुवमिति पुराणसंग्रहः  
 ॥ परमेष्ठी तुरक्ताभश्चक्रपद्मसमन्वितः  
 । द्विधाकृतस्तथापृष्ठे शुषिरश्चापि व-  
 र्तुलम् ॥ पीतवर्णयुतो वापि भुक्तिमुक्ति  
 वरप्रद इति वैश्वानरसंहिता ॥  
 जिने । बुद्धे ॥

परमेष्ठिनी । स्त्री० ब्राह्म्याम् । वामन  
 हाटी० इ० गौ० भा० ॥ परमेष्ठि  
 नः शक्तौ ॥

परमेष्वासः । पुं० उत्कृष्टधनुषि ॥  
 त्रि० महाधनुर्धरे ॥

परम्परः । पुं० मृगविशेषे ॥ तनयस्य  
 प्रपौत्रे इति मेदिनी ॥ प्रपौत्रादावि-  
 ति हेमचन्द्रः ॥

परम्परा । स्त्री० परिपाठ्याम् । अनुक्र-  
 मे ॥ कवे । हिंसायाम् ॥ अन्ये । स

## परवशः

न्तानि ॥ परम्पराशब्दोऽव्युत्पन्नं प्रा-  
 तिपदिकम् ॥ यद्वा । परं पिपतिं ।  
 पृ० । अच् । श्वपचजारहरेति वत् ।  
 तत्पुरुषे कृतीति बहुलग्रहणादमोलु-  
 क् । पृ० ॥

परम्पराकम् । न० द्रव्यां पशुघाते । श-  
 मने । प्रोक्षणे ॥ परम्परायाश्चक्रनं  
 । अक० । भावे घञ् । अश्चतेर्घञ्  
 वा ॥ यद्वा । परमतिशयेऽव्ययम् ।  
 परंपरः श्रेष्ठः आकोऽस्मात् ॥

परम्परीणः । त्रि० परम्पराप्राप्ते ॥  
 परांश्च परतरांश्च अनुभवति । परोवर  
 परम्परेत्यादिना खः । प्रकृतेः पर-  
 म्परभावो निपातनात् ॥ लक्ष्मीं परम्प-  
 रीणां त्वं पुत्रपौत्रीणां तानयेति भट्टिः ॥  
 पररीणम् । न० पर्वणि ॥ पर्यावृत्तरसे  
 ॥ पर्यासिरायाम् ॥ धृतकम्बले ॥  
 इति हेमचन्द्रः ॥

पररुः । पुं० केशराजे । भृङ्गसोदरे ॥  
 परलोकः । पुं० स्वर्गादिलोकान्तरे ।  
 शत्रुजने ॥ परश्चासीलोकश्च ॥

परलोकगमः । पुं० मृत्यौ ॥

परवञ्चनम् । न० परस्य व्याजेन वशी-  
 करणे ॥ परस्य वञ्चनम् ॥

परवान् । त्रि० पराधीने ॥ परः  
 स्वामी अस्यास्ति । तदस्यास्यस्मिन्नि-

तिमतुप् । सादुपधायाश्चमतोर्बोऽ-  
 यवादिभ्य इति वत्त्वम् ॥

परवशः । त्रि० असुतन्त्रे । परायते

परशु :

। पराधीने ॥ परस्ववशः ॥

परवश्यः । त्रि० पराधीने । परस्याधी  
नताङ्गते ॥परवाणिः । पुं० धर्माध्यक्षे ॥ वत्सरे ।  
वर्षे ॥ कार्तिकेयस्यवाहने ॥

परवैराग्यम् । न० फलभूतवैराग्ये ॥

तत्परमपुरुषस्यातेर्गुणवैतृष्य  
मितियोगसूचम् ॥ १६ ॥ तत्

वैराग्यं परमुत्तकृष्टप्रथमं वैराग्यं

विषयविषयम् । द्वितीयन्तु गुणविष

यमुत्पन्नगुणविवेकस्यातेरेव भवति

। निरोधसमाधेरनुकूलत्वात् । इ०

भोजः ॥ सम्प्रज्ञातसमाधिपाटवेन

गुणत्रयात्मिकात् प्रधानाद्विविक्तस्य

पुरुषस्य स्यातिः साक्षात्कारउत्प

द्यतेततश्चाशेषगुणत्रयव्यवहारेषु वै

तृष्यं यद्भवतितत्परं श्रेष्ठं फलभू

तं वैराग्यम् । तत्परिपाकनिमित्ता

च्चित्तोपशमपरिपाकादविलम्बेन कै

वल्यमिति ॥ परञ्चतद्वैराग्यं च ॥ सं

सारमेव निस्सारं दृष्ट्वा सारदिदृक्षया

प्रव्रजन्त्यकृतोद्वाहाः परं वैराग्यमा

श्रिताः इति विविदिषासन्न्यास

परं वाक्यम् ॥

परव्रतः । पुं० धृतराष्ट्रे ॥

परशम् । न० रत्नविशेषे ॥

परशव्यम् । त्रि० परशवेहिते ॥ उपग

वादिभ्यो यत् ॥

परशुः । पुं० सुधितौ । कुठारे ॥ परं

परशुरामः

शृणाति ॥ शृङ्गिंसायाम् । आङ्प

रयोः खनिशृङ्गोडिच्चै तिकुः ॥

परशुधरः । पुं० गणेशे । लम्बोदरे ॥

धरति । धृज्० । अच् । परशोधरः

॥ त्रि० परशुधारिणि ॥

परशुरामः । पुं० जामदग्न्ये ।

भार्गवे ॥ अवतारे षोडशमे पश्यन्

ब्रह्मद्रुहोन्मपान् । त्रिः सप्तकृत्

त्वः कुपितो निः क्षत्रामकरोन्म

हीम् ॥ परशुनारामः ॥ अयं च

तां युगादाव तीर्थः ॥ अस्योत्पत्त्या

दिकमुक्तं कालिकापुराणे ८५ अ-

ध्याये यथा । भार्कण्डेय उवाच

अथ काले व्यतीते तु यमदग्निं मंहात्

पाः । विदर्भराजस्य सुतां प्रयत्नेन

जितां स्वयम् ॥ भार्यार्ये प्रतिजग्राह

रेणुकां लक्ष्म्यान्विताम् । सा तस्मात्

सा तस्मात् सुषुप्ते पुत्रांश्चतुरो वेदसं

मतान् ॥ रुषग्वन्तं सुषेणञ्च विश्वं वि

श्वावसुंतथा । पश्चात्तस्यां स्वयं ज

ज्ञे भगवान्मधुसूदनः ॥ कार्त्तवीर्य

वधायाशुशक्राद्यैः सकलैः सुरैः

। याचितः पञ्चमः सोभूत्तेषां रा

माह्वयस्तुतः ॥ भारावतरणार्थाय

जातः परशुना सह । सहजः पर

शुस्तस्य तं जहाति कदाचन ॥ अ-

यं निजपितामह्या शरुभुक्तिविपर्यया

त् । ब्राह्मणः क्षत्रियाचारो रामो भू

त् क्रूरकर्मकृत् ॥ सवेदान खिला



## परस्पराहतम्

नृत्तात्त्वाधनुर्वेदांश्चसर्वशः । स्वता  
तात्कृतकृत्योभूत्वेदविद्या विशारद  
इति ॥ विशेषः पाद्मोत्तरखण्डे द्र  
ष्टव्यः ५० अध्याये ॥

परशुरामकः । पुं० शृगूणांपतौ । जा  
महग्न्ये ॥ सूर्येकः ॥

परश्वधः । पुं० कुठारे । परसा०  
द्र० भा० । परश्वयनम् । टुओश्वि  
० । अत्येष्वपीतिङः । परश्वंधय  
ति । घेट् ० । आतोनुपेतिङः ॥

परश्वान् । पुं० दन्तशुकविशेषे ॥

परश्वः । अ० श्वः परदिने । आगामिद्वि  
नात्परदिने । परसौं द्र० भा० ॥  
परश्वतत्त्वश्च । श्वः परंवा । राजद-  
न्तादिः ॥ अतिक्रान्ते पूर्वतरेदिने  
परश्वोजात इति प्रयोगोगौणः ॥

परसंज्ञकः । पुं० आत्मनि ॥

परस्तात् । अ० परतोर्ये ॥ परस्मिन्  
परस्याम्परस्मात्परस्याः परः परावा  
वसत्त्यागतोरमणीयंवा । विभाषा  
परावराभ्यामितिपक्षे अस्तातिः ॥  
परस्परम् । अ० अन्योन्यार्थे ॥ परस्परं  
विप्रानमंति । कर्मव्यतिहारेसर्वना  
मोद्देवाच्ये । असमासवद्भावे पूर्वप  
दस्यसुपः सुर्वक्तव्यः । कस्का  
दित्वात्विसर्जनीयस्यसः ॥

परस्परपराहतम् । न० सङ्गुले । क्लिष्टे  
॥ विरुद्धेवाक्ये । मातामेवन्ध्यति  
विरुद्धार्थवचने ॥ पराधाति । हन्ते :

## पराकः

कर्मणिक्तः । परस्परेणपराहतम् ॥  
परस्मैपदम् । न० तडानौ वर्जयित्वा  
लादेशेषु तिप्० तस् भि । सिप्  
यस् थ० । सिप् वस् मस् एतेषु०  
शतृकसु० इत्येतयोश्च ॥ तादर्थ्ये  
चतुर्थीति योगविभागात् समासः  
। परस्वचेतिचतुर्थ्याञ्चलुक् ॥

परस्वधः । पुं० परस्वधे । कुठारे ॥  
परस्वसंदधाति । काष्ठदण्डधार  
कत्वात् । डुधाञ्० । आतोनुपे  
तिङः ॥

परा । अ० विमोक्षे ॥ प्राधान्ये ॥

लोभ्ये ॥ धर्षणे ॥ आभिमुख्ये  
भृशाऽर्थे ॥ विक्रमे ॥ गतौ ॥ वधे  
॥ द्र० मेदिनी ॥ अपिच । वधेग  
तौ दर्शनेच विक्रमाभि सुखेभृशे ।  
अधीनमोक्षणाप्रातिलोभ्यकेषु पराम  
तः ॥ यथा । वधेपराहतः । गतौ  
परागतः । दर्शने परादृष्टः । विक्र  
मे पराक्रान्तः । अभिमुखेपरावृत्त  
। भृशे पराजितः । अधीने पर  
नः । मोक्षणे पराकृतः । ॥  
लोभ्ये पराङ्मुख इति ॥

परा । स्त्री० वन्ध्याककोटक  
नाभिरूपमूलाधारात् प्रथमं  
दस्वरूपवर्णे ॥ मूलाधारात्  
द्वितीयस्तुतारः पराख्यः  
लङ्कारकौस्तुभे १ किरणः ॥  
पराकः । पुं० खड्गे ॥ लुद्रे

## पराक्रिया

विशेषे ॥ जन्तुभेदे ॥ व्रतविशेषे ॥  
यथाहमनुः । यतात्मनो प्रमत्तस्य  
द्वादशाहमभोजनम् । पराकीनाम  
कृच्छोयंसर्वपापापनोदनइति ॥ द्वा  
दशाहोपवासमपराकः सर्वपापहा ।  
एकैकवर्जयेत्पिण्डं शुद्धो कृणोवद्वास  
येदिति ग० पु० ॥ पराकेपञ्चधेन  
वः । पराकस्य प्राजापत्यपञ्चकतुल्य  
त्वात् ॥

पराकरणम् । न० पराक्रियायाम् । प-  
राङ्मुखकरणे ॥

पराकृतः । चि० प्रत्याख्याते ॥ परा  
कारि । कृजः क्तः

पराक्पुष्पी । स्त्री० अप्रामा ॥ परा  
क्षिपुष्पाग्न्याः ॥

पराक्रमः । पुं० विक्रमे ॥ सामर्थ्ये ॥  
सहसि । बले । शौर्ये ॥ उद्योगे ॥ अ-  
भियोगे ॥ निष्क्रान्ताविति शब्० ॥  
पराक्रमणम्० पराक्रम्यते अनेन वा  
। क्रमु० । हलश्चेति० घञ् । नोदा  
त्तोपदेशस्येति नवद्विः ॥ नसामरक्ष  
स्व गुणायकल्पते नदानमर्थोपचिते  
पुवर्तते । नभेदसाध्याबलदर्पिताज  
नाः पराक्रमस्त्वैवममेहरोचते इति  
रामायणम् ॥

पराक्रिया । स्त्री० पराकरणे ॥ तथाचा  
हुर्वेदान्तविदः । योविप्रजातिंचैत  
न्यादन्यद्वस्त्वभिमन्यते । कैवल्या  
त्तंपराकुर्यात् विप्रजातिपराङ्मुख

## पराचीनः

म् ॥ ब्राह्मणोहमिति भ्रान्त्यादृहस्य  
तिसवादिषु । प्रवृत्तोलभतेजन्मेत्ये  
वैवास्पपराक्रियेति ॥

परागः । पुं० सुमनोरजसि । कुसुमरेणौ  
॥ धूलौ ॥ स्नानीये ॥ गिरिप्रभेदे ॥  
विख्यातौ ॥ उपरागे ॥ चन्दने ॥  
परागच्छति । गच्छ० । अन्येभ्योपी-  
तिवाडः ॥ स्वच्छन्दगमने इति  
शब्० ॥

परागतिः । स्त्री० मोक्षे ॥ यद्वत्त्वाननि  
वर्तन्ते सैव प्रोक्ता परागतिः ॥ स्वर्गे ॥  
कर्मफले ॥ प्रकृष्टायाङ्गतौ ॥ परा  
चासौगतिश्च ॥

परागदर्शी । चि० पराभिधाने ॥

पराङ्गदः । पुं० शिवे ॥

पराङ्गवः । पुं० समुद्रे ॥

पराङ्मुखः । चि० विमुखे । पराचीने  
॥ पराञ्चति० अनभिमुखो भवति  
। अञ्चु० । ऋत्विगित्यादिना क्तिन्  
। पराक्मुखमस्य ॥

पराक् । चि० प्रतिलोमगमनाश्रये ॥  
परा० अञ्चति । अञ्चु ॥ क्तिन् ॥  
प्रश्नादर्थे ॥

पराचितः । पुं० कोकिले ॥ चि० ।  
औदासीन्ये नपरपुष्टे । परिस्कन्दे  
। परैधिते ॥ परेण आचितः । चि  
ञ्० । क्तः ॥

पराचीनः । चि० विमुखे । पराङ्मुखे  
॥ पराञ्चति अनभिमुखो भवति ।

## परादन :

अञ्चु० । ऋत्विगादिनाक्विन् ततः ।  
स्वार्थेविभाषाच्च रदिक् क्षियामिति  
खः ॥

पराजयः । पुं० रणेभंगे । पराभवे ।  
पराजयनम् ॥ जिअभिभवे । पराज  
यनम् एरच् ॥ सर्वत्रजयमन्विच्छेत्  
पुत्रादेकंपराजयमित्यङ्गीकारः ॥

पराजितः । त्रि० पराभूते । निर्जिते  
। जिते ॥ पराजीयतेस्म परैराजी  
यतेस्मवा । जिअभिभवे । क्तः ॥  
पराजिते ॥ परेणआजीयतेस्म । जि०  
। क्तः । यद्वा । परेषामाजः क्षेप-  
णंजातमस्य । ता० । इतच् ॥

पराङ्गः । पुं० परञ्जार्थे ॥

पराङ्गीनम् । न० पक्षिणः पराहत्यगम-  
ने ॥

परात्परः । त्रि० श्रेष्ठतमे ॥ विश्वा-  
त्मनि ॥ परात्ब्रह्मादेरपिपरः श्रेष्ठः  
। दूरार्थकत्वात् पञ्चम्याः स्लोकादि-  
भ्यङ्ग्यलुक् ॥

परात्प्रियः । पुं० तृणविशेषे ॥ त्रि०  
प्रियोत्तमे ॥

परात्मा । पुं० प्रत्यगभिन्ने ब्रह्मणि ॥ उत्सा-  
र्यानात्मनः सर्वानन्वयव्यतिरेकतः  
। प्रत्यक्प्रधानयादृष्ट्यानिजात्मानम-  
वेत्परम् ॥ परश्चासावात्माच । परमा-  
त्मा ॥

परादनः । पुं० पारसीकाश्वे ॥ इति  
चिकाण्डशेषः ॥

## परापरम्

पराधीनः । त्रि० परवशे । परतन्त्रे ।  
नाथवति ॥ परस्मिन्नधि सप्तमीशौ  
ण्डैरितिसमासः । अषडच्चेतिखः  
॥ स्वाधीनवृत्तेः साफल्यं नपराधी-  
नवृत्तिता । येपराधीनकर्माणोर्ज-  
न्तीपिचतेमृताः । इति गरुड । श-  
ण् ११३ अध्यायः ॥

परानन्दः । पुं० निरतिशयमुखस्वरूपे  
॥ परश्चासावानन्दश्च ॥ परानन्दा-  
वाप्तिश्चागमाचार्यात्मानुभवप्रत्ययत्र-  
यस्यैकविषयत्वेनभवति । यथाहु-  
रागमविदः । शास्त्रदृष्टिर्गुरोर्वाक्यं  
तृतीयः स्वात्मनिश्चयः । निरन्त-  
रानुसन्धानंपरानन्दाप्तिहेतव इति ॥

परानसा । स्त्री० चिकित्सायाम् ॥

अन्तकालः । पुं० द्विपराङ्मावसानेपर-  
स्यकार्यब्रह्मणः अन्तकालः विना-  
शकालः ॥

परान्नम् । अन्यस्वामिकभक्तपिष्टकादौ  
॥ परस्पृष्टान्ने ॥ परान्नंपरवासश्च  
नित्यंधर्मरतस्यजत् ॥ त्रि० । पर-  
पिण्डादे । परान्ने नोपजीविनि ॥  
परस्यअन्नम् । परान्नंनित्यमस्य ।  
अर्शआदिभ्योऽच् ॥

परापरम् । त्रि० परेपे ॥ परागताआपो  
ऽस्मिन् । अवर्णान्तादितिपक्षे अपर्द-  
दभावः ॥

परापरम् । न० परूषके ॥ त्रि० परस्मि-  
न्नपरस्मिंश्च ॥

## परामर्श :

परापरगुरु : । पुं० गुरुविशेषे ॥ पार्व  
त्यां ॥

परापरज्ञः । त्रि० विद्याविद्याविभाग  
ज्ञे ॥

पराप्रकृतिः । स्त्री० अपराप्रकृतेर्भिन्ना  
यांप्रकृतौ ॥ अपरेयमितस्त्वन्यां  
प्रकृतिविद्विमेपराम् । जीवभूतां  
महाबाहोययेदंधार्यतेजगत् ॥ चेच  
ज्ञलक्षणायाम्० पराशक्तौ ॥

पराभवः । पुं० तिरस्कारे । न्यकारे  
। तिरस्क्रियायाम् । परिभवे ॥  
यथा । विश्वेश्वरमजं देवं जगतः  
प्रभवाप्ययम् । भजंतियेषुष्कराच्चं  
नतेयान्तिपराभवमिति ॥ ब्राह्मण  
स्याऽपश्यद्भाषणफलंपराभव इति  
विवरणकारः ॥ विनाशे ॥ परा  
जये ॥ विपदि ॥ चत्वारिंशत्स  
ङ्ख्यकेवत्सरे ॥ यथा । पार्थिवैर्नृ  
पसैन्यैश्चसमस्तैः खण्डमण्डले ।  
प्रपीड्यन्ते जनाः सर्वेभयभीताः प  
राभवे ॥

पराभिध्यानः । त्रि० प्राग्दर्शिनि ॥

पराभुक्तिः । स्त्री० पातालादिकला  
न्ताधुवर्ति विचित्रैश्वर्य्यं सम्पन्नत  
त्तद्भुवनाधिपत्ये ॥

पराभूतः । त्रि० जिते । प्राप्ताभि  
भवे । पराजिते । पराभूयतेस्म ।

भू० । क्तः ॥ \*

परामर्शः । पुं० विवेचनायाम् । युक्तौ

## पराम्बा

। वितर्के । विमर्षणे । तर्के ।  
जहे ॥ स्मरणज्ञाने ॥ व्याप्तिवि  
शिष्टपक्षधर्मताज्ञाने ॥ यथा । व्या  
प्यस्यपक्षधर्मत्वधीः परामर्शउच्य  
ते । अस्यार्थः । व्याप्तिविशिष्टस्य  
पक्षेणसहवैशिष्ट्यावगाहिज्ञानमनु  
मितिजनकम् । तच्चव्याप्यः पक्षे  
इतिज्ञानम् । पक्षोव्याप्यवान् इति  
ज्ञानंवा । इतिसिद्धान्तमुक्तावली  
॥ सचानुमतौ व्यापारः । यथा ।  
व्यापारस्तुपरामर्शः करणंव्याप्तिधी  
र्भवेत् । अस्यार्थः । अनुमायामनु  
मितौव्याप्तिज्ञानंकारणंपरामर्शोव्या  
पारः । तथाहि । येनपुरुषेणमहा  
नसादौधूमवज्जि व्याप्तिर्गृहीतापश्चा  
च्चसएवपुरुषः क्वचित्पर्वतादौअवि  
च्छिन्नमूलांधूमरेखांपश्यति तदन्तरं  
धूमोवज्जिव्याप्य इत्येवंरूपं व्याप्ति  
स्मरणंतस्यपुरुषस्यभवतिपश्चाच्चवज्जि  
व्याप्यधूमवान्पर्वतइतिज्ञानंभवति  
सएवपरामर्श इत्युच्यते ॥ इतिसि  
द्धान्तमुक्तावली ॥

परामृतम् । न० गोघृते ॥ वर्षणे ॥

परामृष्टः । त्रि० सम्बद्धे । सम्बन्धयुक्ते  
॥ कृतपरामर्शे ॥ विवेचिते ॥ परा  
मृश्यते । मृश० । क्तः ॥

पराम्बा । स्त्री० पराम्बिकायाम् ।  
साम्यावस्यमायोपाधिक ब्रह्मरूपि  
ण्याम् ॥

प्राज्ञः

परायणः । त्रि० अभीष्टे ॥ तत्परे  
॥ आश्रये ॥ यथा । शुद्धाभवन्ति  
यदन्येऽन्यजाः कृष्णपरायणा इति ।  
न० आसङ्गवचने ॥ परमुत्कृष्टमय  
नं स्थानमस्य । ब्रह्मणि ॥ परमुत्कृ  
ष्टं पुनरावृत्तिरहितं च तदयनं मुक्तप्रा  
प्त्यं स्थानञ्चेति परायणम् । पूर्वपदा  
दितिणत्त्वम् ॥

परायत्तः । त्रि० पराधीने ॥

परारिच० पूर्वतरवर्षे गततृतीयवर्षे  
॥पूर्वतरे वत्सरेइत्यर्थेसद्यःपुरुत्परा  
यैषमङ्गल्यादिनापूर्वतरस्यपरभावः  
आरिचसंवत्सरे ॥

परारिः । त्रि० परशजी ॥

परारिक्ता त्रि० पूर्वतरवत्सरसम्बन्धिनि  
॥ परारिभवद्वयर्थेचिरपकृत् परारि  
भ्यस्त्नोबक्तव्यः ॥

परारुः । पुं० कठिले । कारवेल्ले ॥

परारुक्ः । पं० अश्वनि ॥

परार्थानुमानम् न० परप्रतिपत्त्यर्थः  
 नुमानवचने । यत्र स्वयमेव धूमाद्  
 भिन्ननुमायपरप्रतिपत्त्यर्थं पञ्चावय  
 वं वाक्यं प्रयुङ्क्ते तस्मिन् ॥ यथा । पर्व  
 तो वह्निमान् धूमात् यो यो धूमवान्स  
 स सो भिन्नान् यथा मण्डानसम् तथा  
 चायम् तस्मात्तथेति । अनेन प्रति  
 पादिताह्निगात्परोप्यग्निं प्रतिपद्य  
 ते ॥

पराईम् । न० ब्रह्मणायुषोऽर्द्धे ॥ य-

प्राप्ति :

[illegible]

परार्ध्यः । त्रि० प्रधाने । अष्टे ॥ पर  
स्मिन्नर्द्धे भवः ॥ अर्द्धाद्यत् । पराव  
राधमोत्तमपर्वार्द्ध ॥

परावतम् । न० पदपक्षे । फाल्गुना  
इ० भा० ।

परावरः द्वि० परमात्मनि । ब्रह्मणि  
 । सर्वात्मके ॥ पदं द्विरख्यगर्भपदम्  
 अवरं यस्मात् ॥ यद्वा । परं द्विरख्य  
 गर्भादिअवरं मनुष्यादि परञ्च अपर  
 च्छपरावरम्० सर्वात्मकं ब्रह्मैव त्वर्थाः ॥

परावर्त्तः । पुं० परिवर्त्ते । विनिमये ॥

परावहः । पुं० वायोः षष्ठे स्वार्थे ॥

ईदृक्षः पुरुषो न्याहक्यमितासमदृ  
क् तथा । क्षामश्च प्रतिदृक्षश्च त्यास  
मर्षेः परावहः ॥ सप्तवायुन्तर्गत  
सप्तमवायौ ॥ सतु परिवहवायोरुर्ध्व  
स्थितः ॥

पराविद्धः । पुं० कुवेरे ॥ जि० । परैः श  
च भिराविद्धे । अविद्धे च ॥



## परासु :

पराविद्या । स्त्री० ब्रह्मविद्यायाम् ॥

यथा । पराविद्यां शृणुमुनेयवाब्रह्मा  
वगम्यते । यत्तद्दृश्यमग्राह्यं सगोच-  
रं ध्रुवम् । अचक्षुः श्रोत्रं तद्-  
पाणिपादं नित्यं विभुं सर्वगतं सुसूक्ष्म-  
मिति ॥

परावृत्तः । अपावृत्ते ॥

परावृत्तिः । स्त्री० निवृत्तौ ॥ उल्लङ्घ-  
ने ॥

परावेदी । स्त्री० वृद्ध्याम् ॥

पराशक्तिः । स्त्री० पराप्रकृतौ ॥ परा-  
म्बायाम् ॥ यथाहजनमेजयं प्रति  
व्यासः । यद्यद्विभूतिमत्सत्त्वं श्री-  
मदूर्जितमेववा । तत्तदेवावगच्छत्वं  
पराशक्त्यंशसम्भवम् । एतेचान्ये चरा-  
जानः पराशक्तेरुपासकाः । संसार-  
तरुमूलस्य कुठारा अभवद्भृपेति ॥  
पराचासौशक्तिश्च ॥

पराशरः । पुं० व्यासमुनेर्जनके । श-  
क्तिमुनेः पुत्रे ॥

पराश्रयः । त्रि० अन्यावलम्बे ॥ पर-  
आश्रयोयस्य ॥

पराश्रया । स्त्री० वृद्धोपरिजातलता-  
विशेषे । वृन्दायाम् । वृद्धादन्याम् ॥  
परासनम् । न० मारणे । वधे ॥ असु-  
ल्युट् ॥

परासिसुः । त्रि० परासितुमिच्छौ ॥  
अस्यतेः सन्नन्तादुप्रत्ययः ॥

परासुः । त्रि० मृते ॥ परागता असवो

## परिकथा

स्मात् ॥

परासुता । स्त्री० मृतस्य ॥ निद्रापर-  
वशतायाम् ॥

परास्कन्दी । पुं० चौरैः ॥ परान्त्रास्क-  
न्दितुंशीतमस्य । स्कन्दिर् ॥ सुप्री-  
तिणिनिः ॥

परास्तः । त्रि० अपास्ते । अवज्ञाते ।  
निरस्ते । पराजिते ॥ पराअस्यतेस्म-  
। असु० । क्तः ॥

पराहतः । त्रि० दूरीभूते ॥ ताडिते  
पराहन्यतेस्म । इन० । क्तः ॥

पराहन्ता । स्त्री० समष्ट्यहङ्कारि ।  
पराहन्तारूपश्चहृद्धारण्यके । योवि-  
दाहं ब्रह्मास्मीति वृत्तिरूपउक्तः ।  
तथाच लुप्तिसमयेयः प्रथमोभावो  
व्यक्तस्य परावाहीरूपोऽयमस्मीत्युक्त-  
न्नः पराहन्तारूपः सोहृद्धारः स  
देवसौम्येदमयचासीदित्यचीत्तात्-  
सतउत्पन्न इतिनीलकण्ठः ॥

पराहणः । पुं० अपराहणे ॥ अरपञ्च-  
तदहञ्चेतिविग्रहः ॥

परि । अ० सर्वतोभावे ॥ वर्जने ॥  
व्याधौ ॥ शेषे ॥ इत्यंभूताख्याने ॥  
भागे ॥ वीप्सायाम् ॥ आलिङ्गने  
लक्षणे ॥ दोषाख्याने ॥ निरसने ॥  
पूजायाम् ॥ व्याप्ती ॥ भूषणे ॥ उ-  
परमे ॥ शोके ॥ सन्तोषभाषणे ॥

परिकथा । स्त्री० वाङ्मयभेदे ॥ यथा  
। अथवाङ्मयभेदाः सुखान्यस्य

## परिकर्त्ता

सङ्कथाकथा । आख्यायिकापरिक  
येति । त्रिकाण्डशेषः ॥

परिकम्पः । पुं० भये ॥ कम्पे ॥ परि  
तः कम्पः ॥

परिकरः । पुं० सङ्घे । गणे ॥ पर्यङ्  
के ॥ परिवारे ॥ वस्त्रादिनाप्रगाढ  
गात्रिकावन्धे ॥ यथा । सकृदुच्चरि  
तयेनहरिरित्यक्षरद्वयम् । वङ्गः  
परिकरस्ते नमोक्षायगमनं प्रतीति ॥  
युद्धोचितपरिधाने ॥ समारम्भे ॥  
विवेके ॥ सहकारिणि ॥ यत्ने ॥  
अलङ्कारवि० ॥ यथा ॥ विशेषणैर्य  
त्माकूतैरुक्तिः परिकरस्तुसः ॥ अ  
र्थाद्विशेष्यस्य । उदाहरणम् ।  
यथा । महौजसो मान धना ध  
नार्चिताधनुर्भृतः संयतिलब्धकी -  
र्त्तयः । नसंहतास्तस्यनभिन्नवृत्तयः  
प्रियाणिवाञ्छन्त्यमुभिः समीहि  
तुम् ॥ यद्यप्यपुष्टार्थस्य दोषतमि-  
धानात्तन्निराकरणेनपुष्टार्थस्वीका-  
रः कृतः तथाप्येकनिष्ठात्त्वेनवङ्ग-  
नांविशेषणानामेवमुपन्यासेवैचित्य  
मित्यलङ्कारमध्येगणितः ॥ परिकी  
यते । कृविद्धेपे । ऋदोरप् ॥ परि  
क्रियतेऽनेन । पुंसीतिघः ॥

परिकर्त्तिका । स्त्री० गुदेकर्त्तनवत्पी-  
डायाम् ॥

परिकर्त्ता । पुं० अनूठज्येष्ठाकनिष्ठावि  
वाहस्ययाजकेद्रुत्युदाहृतत्वम् ॥

## परिचित

परिकर्म्मा । पुं० सेवके । परिचारके ॥  
इतिरत् ॥ न० । अङ्गसंस्कारे । कु-  
ङ्कुमादिनाशरीरशोभाधायककर्म  
णि ॥ परिमलवर्जनार्थाक्रियापरि-  
कर्मस्नानोद्धर्तनादीत्यर्थः ॥

परिकर्मी । चि० सेवके ॥ इ० हे० ॥

परिकल्पितः । चि० कृते ॥

परिकल्प्यः । चि० परिकल्पितुयोग्ये ॥

परिकाङ्क्षितः । चि० तपस्विनि ॥ इ-  
तिशब्० ॥

परिकीर्णः । चि० व्याप्ते ॥ परितः की-  
र्णः ॥

परिकूटम् । न० पुरद्वारकूटके । नगर  
द्वारकूटके । हस्तिनखे । हयनो०  
ह० इ० भा० ॥

परिक्रमः । पुं० विहारे । क्रीडार्थप-  
द्भ्यांसञ्चरणे ॥ प्रदक्षिणे । परिक-  
र्म्मा० इ० भा० परिक्रमणम् । क्रमु० ।  
घञ् । नोदात्तोपदेशस्येतिनवद्विः ॥

परिक्रमसहः । पुं० छागले ॥

परिक्रयणम् । न० नियतकालंभृत्या  
स्वीकरणे ॥ परितः क्रयणम् ॥ क्रय-  
णस्यसमीपंवा ॥

परिक्रिया । स्त्री० परिसर्पे । परिजना-  
दिनावेष्टने ॥ परिकरणम् । कृञः  
शच् । रिङ्शयग्लिङ्क्षु ॥

परिक्रान्तः । चि० परिश्रान्ते ॥

परिचित् । पुं० नृपान्तरे ॥ अभिमन्यु  
पुत्रे ॥ अश्वमेधे ॥ परितोदुरितंक्षी

## परिग्रह :

यतेयेनेतिव्याख्यानात् ॥

परिच्छिप्तः । त्रि० जलादिनाऽवच्छि-  
न्ने । परिखादिनावेष्टिते । निवृत्ते ॥  
परितःक्षिप्यतेऽस्म । क्षिप० । त्तः  
सर्वतोभावेनचेप्रयुक्ते ॥

परिखा । स्त्री० खेये । राजधान्यादी-  
नांखातरूपवेष्टने । खाई० इ० भा० ॥  
अस्यामानन्तु । प्रस्थेचपरिखामानं  
शतहस्तप्रशस्तकम् । परितःशिविरा-  
णाञ्चगभीरंदशहस्तकम् ॥ सङ्के-  
तपूर्वकञ्चैवपरिखाद्वारमीप्सितम् ।  
शत्रोरगम्यमित्रस्यगम्यमेवमुखेनचे-  
ति ॥ परितःखन्यते० परितःखाता-  
वा । अन्येभ्योपीतिङः ॥

परिखातः । पुं० गर्त्ते ॥

परिख्यातः । त्रि० विख्याते ॥

परिगणितः । त्रि० सर्वतोभावेनगण-  
नायुक्ते ॥

परिगतः । त्रि० प्राप्ते ॥ विस्मृते ॥  
ज्ञाते ॥ चेष्टिते ॥ गते ॥ वेष्टिते ॥

परिगृह्या । स्त्री० नार्याम् ॥

परिग्रहः । पुं० परिजने । पुत्रमित्र-  
कलत्रादौ ॥ यथा । क्वचिदुपकृतिः  
कर्त्ताऽमीभिःकृताक्रियतेथवानचभु-  
विभवन्त्येतेपुंसांसुखायपरिग्रहाः ।  
दधतिविरहमर्मच्छेदंतदर्थमपार्थकं  
तदपिविपुलायासाःसीदंत्यहोवतज-  
न्तवः ॥ पत्न्याम् ॥ स्त्रीकारे ॥ मूल्ये  
॥ मूले ॥ शाये । शपथे ॥ राहुवक्त्र-

## परिघोष :

स्थभास्करे ॥ प्रतिग्रहे । सैन्यपञ्चा-  
ङ्गागे ॥ सङ्ग्रहे ॥ शास्त्राऽनिप्रिष्ठमा-  
र्गेणदेहयात्रानिर्वाहकाधिकभोगसा-  
धनस्वीकारे । शरीरधारणार्थमस्पृ-  
हत्वे पिपरोपनीतवाह्योपकरणे ॥ प-  
रिगृह्यतेपरिग्रहणम्परिगृह्णातिवा-  
ग्रहवृद्धित्यप्विभाषाग्रहवृत्त्यज्वा ॥  
परिगृह्यतेऽनेनेतिकरणव्युत्पत्तेर्हस्ते ॥

परिघः । पुं० योगविशेषे ॥ तत्रजात-  
स्यफलंयथा । उत्पत्तिकालेपरिघोय-  
दिस्थान्नरस्तदावंशकुठारकल्पः । अ-  
सत्यसाक्षीक्षमयाविहीनःखल्पानु-  
भोक्ताविजितारिपक्षः ॥ लोहांगी०  
इ० प्र० अस्त्रविशेषे । परिघातने ।  
लोहबडलगुडे ॥ अर्गले ॥ घाते ।  
परिघाते ॥ मुद्गरे ॥ शूले ॥ कलसी-  
चतयाकाचघटेगोपुरसङ्गनोरिति  
शब्दरत्नावली ॥ परिहणनम् ०  
परिहण्यतेऽनेनवा । हन० । परी-  
घद्वत्यप् । घादेश्च ॥

परिघातः । पुं० अस्त्रे ॥ हनने ॥ परि-  
तोघातः ॥

परिघातनः । पुं० परिघे । लोहबड-  
लगुडे ॥ लोहबडयष्ट्याम् ॥ परि-  
तोघातद्वत्यनेन । ल्युट् ॥

। न० सर्वतोभावेनहनने ॥

परिघोषः । पुं० निनादे । शब्दे ॥  
अवाच्ये ॥ जलध्वनौ ॥ परितो-  
घोषोऽत्रवा ॥

## परिचारिणी

परिचयः । पुं० संस्तवे । विशेषणज्ञाने ॥  
 परचाङ्गभा० ॥ परिसमन्ताच्चयनम्  
 । चिञ् ० । एरच् ॥ अभ्यासे ॥  
 परिचरः । पुं० युद्धकालेपरप्रहाराद्रथर  
 क्षके ॥ परिधिस्थे । सेनायांराज्ञोद  
 गडनायके ॥ प्रयागेसामन्तस्थापक  
 र्धेद्वत्त्यन्ते ॥ रथगजादेशकपादादि  
 रक्षकेष्व०केचित् ॥ सेवके ॥ परित  
 स्सरति । अद्याद्यच् ॥  
 परिचरणम् । न० गुवादिशुश्रूषा  
 याम् ॥  
 परिचर्या । स्त्री० सेवायाम् । उपासने ।  
 शुश्रूषायाम् ॥ परिचरणम् । चर० ।  
 परिचर्या परिसर्येतिशोयक्चनिपा  
 ल्यते ॥  
 परिचायकः । पुं० लक्षणम् ॥  
 परिचायः । पुं० यज्ञान्ते । समूहे ।  
 उपचाय्ये ॥ परिचीयते । चिञ् ० ।  
 अग्नौपरिचाय्येतिसाधुः । अग्नि-  
 रिहनज्वलनः । किन्त्वग्निधारणार्थं  
 मिष्टकाचयनेननिर्मितंस्थलम् । त-  
 स्मिन्नभिधेये ॥  
 परिचारः । पुं० परिचरणम् ॥ परिचरे-  
 र्वञ् ॥  
 परिचारकः । चि० भृत्ये । दासरे ।  
 दासे । सेवके ॥ परिचरति । चर० ।  
 गबुल् ॥  
 परिचारिणी । स्त्री० परिचरणशीला-  
 याम् । परिचरणचित्तायाम् ॥ परि

## परिच्छेदः

चरतितीचरेर्गिनिः । डीप् ॥  
 परिचाय्यः । चि० सेव्ये ॥  
 परिचितः । चि० परिचयविशिष्टे ।  
 ज्ञाते । समृद्धे  
 परिचयः । चि० परिचयनीये । परि  
 चेत्ये ॥  
 परिच्छेदः । पुं० परिजने । पोष्यवर्गे ।  
 वसनाभरणादौ । युद्धोपकरणे ।  
 युद्धोपकरणे । आच्छादने । परि  
 छाद्यतेऽनेन । कृद० । पुंसीतिचः ।  
 छादेर्घेद्व्युपसर्गस्येत्त्युपधाङ्गस्वः ॥  
 परिच्छन्दः । पुं० परिच्छेदे ॥  
 परिच्छन्नः । चि० परिच्छेदविशिष्टे ॥  
 सर्वतोभावेनाच्छादिते । संहते ॥  
 परिच्छित्तिः स्त्री० परिमाणे । इयत्ता  
 याम् ॥  
 परिच्छिद्यः । अ० निश्चित्य ॥ \*  
 परिच्छिन्नः । चि० परिच्छेदविशिष्टे ।  
 अवधिप्राप्ते ॥ परिमिते । एकदेश  
 वर्त्तिनि ॥ परिच्छिन्नत्वंत्रिविधम्  
 । देशतःकालतोवस्तुतश्चेतिभेदात् ।  
 तत्रदेशान्तरनिष्ठाभावप्रतियोगित्व  
 रूपदेशतःपरिच्छिन्नत्वं । कालान्त  
 रनिष्ठाभावप्रतियोगित्वं कालतःप  
 रिच्छिन्नत्वम् । वस्तुन्तरनिष्ठभेद  
 प्रतियोगित्वलक्षणं वस्तुपरिच्छिन्नत्व  
 मिति ॥  
 परिच्छेदः । पुं० ग्रन्थसन्धौ । ग्रन्थस्य  
 विच्छेदे ॥ यथा । सर्गोवर्गः परिच्छे

## परिजमा

दोषाताध्यायाङ्गसंग्रहाः । उच्छासः  
परिवर्तश्चपटलःकाण्डमस्त्रियाम् ॥  
स्थानंप्रकरणंपर्वाङ्गिकश्चग्रन्थसम्भवः  
॥ अवधौ । सीमायाम् ॥ परिच्छि-  
न्नत्वंपरिमितत्वंवापरिच्छेदः ॥

परिजनः । पुं० अनुचरे ॥ परिवारे ।  
पोष्यवर्गे । नियतसन्निधिवर्त्तिपरि-  
चारके ॥ यथा । किरीटवैरिञ्चंपरि-  
हरपुरःकैटभभिदःकठोरेकोटीरेख-  
लसिजहिजम्भारिमुकुटम् । प्रणख-  
ष्वेतेषुप्रसभमभिधातस्पभवन्हर-  
स्याभ्युत्थानेतवपरिजनोक्तिर्विजयते  
॥ ब्रह्मसम्बन्धिसु कुटमयेत्यज ॥  
विष्णोः कठिनेमुकुटेस्खलांस । इ-  
न्द्रस्यमुकुटेत्यज । एतेषुब्रह्मादिषु  
प्रणखेषुसत्सु, हठात्गृहमागतस्यशि-  
वस्याभ्युत्थानेसतितवसखीनामुक्तिः  
शोभतेइत्यर्थः ॥

परिजय्यः । वि० जेतुंशक्ये ॥ परितोज-  
य्यः ॥

परिजल्पितम् । न० दशाङ्गचिचजल्पान्त-  
र्गतद्वितीयजल्पे ॥ यथा । प्रभोर्नि-  
र्दयताशाठ्यंचापलायुपपादनात् ।  
स्वविचक्षणता व्यक्तिर्भङ्ग्यास्या-  
त्परिजल्पितम् ॥

परिजातः । वि० परिगते ॥ सम्बद्धे ॥  
परितोजातः ॥

परिज्ञानम् । न० तच्च ज्ञाने ॥

परिज्मा । पुं० चन्द्रमसि ॥ बङ्गौ ॥

## परिणामः

परिजायते । जनी० श्वन्नुचनूपूषन्  
ग्रीहन्नितिसधुः ॥ वि० । परितोग-  
न्तरि ॥ अजेःपरिपूर्वस्यश्वन्नुचन्नित्या-  
दिनामनूप्रत्ययोऽकारलोप० आद्यु-  
दात्तत्त्वञ्चनिपात्यते० वेदभाष्ये ॥

परिज्वा । पुं० इन्दौ ॥ याज्ञिके ॥  
परिचारके ॥ उज्ज्वलदत्तोहिश्व-  
न्नुचन्नित्यवपरिज्मेत्यस्यस्थानेपरि-  
ज्वेतिगठित्वाजुःसौत्रोधातुःपरिपू-  
र्वोयणादेशइत्याह ॥

परिडीनकम् । न० सर्वतःपतनरूपे ।  
पक्षिगतिविशेषे ॥

परिणतः । वि० परिणामप्राप्ते । प-  
क्षे ॥ परिणमतिस्म । णम० । अकर्म  
कत्वात्ततः ॥ सर्वतोभावेननते ॥  
पुं० । तिर्यग्घातिगजे ॥ तिर्यग्द-  
न्तप्रहारस्तुगजः परिणतोमतइतिह  
लायुधः ॥

परिणतिः । स्त्री० परिणामे ॥

परिणद्धः । वि० विशाले । परिरब्धे ।  
आलिङ्गिते । वडे ॥

परिणयः । पुं० विवाहे ॥ परिणयन-  
म् । णीज्० । एरच् ॥

परिणयनम् । न० विवाहे ॥

परिणामः । पुं० विकारे । गुणानांप्रा-  
दुर्भावे । प्रकृतेरन्यथाभावे ॥ फल-  
काले ॥ परिपाकावस्थायाम् ॥

परिणमनम् । णम० । घञ् ॥ चर-  
मे । शेषे ॥ पूर्वरूपपरित्यागेनरूपा



## परिदायी

परितः । अ० सर्वतोर्थे ॥ पर्यभिभ्याञ्चे  
तिपरिशब्दात्तसिल्सर्वोभयार्थाभ्या  
मिष्यते ॥ सर्वत्र ॥

परितापः । पुं० दुःखे ॥ नरकान्तरे ॥  
कर्म ॥ भये ॥ शोके ॥ परित  
स्तापः ॥

परितुष्टः । त्रि० परितोषयुक्ते । सन्तु-  
ष्टे ॥

परितोषः । पुं० अतिदृष्टौ । सन्तोषे ।  
सर्वतोभावेनतुष्टौ ॥ यथा । त्वामु  
दरसाधुमन्येशकैरपियदसिलब्धपरि  
तोषम् । हतहृदयं ह्यधिकाधिकावा  
ञ्छाशतदुर्भरं न पुनः ॥

परित्यागः । पुं० सर्वतोभावेनवर्ज  
ने । परित्यजने । छोरणे ॥ मलो  
त्सारणे ॥ परितस्त्यागः ॥

परित्राणम् । न० मारणोद्यतस्थनिवार  
णे । हस्तधारणे । हस्तवारणे ।  
पर्याप्तौ ॥ त्रैङ्० । ल्युट् ॥ र  
क्षणे ॥

परिदरः । पुं० दन्तरोगविशेषे ॥  
यथा । दन्तमांसानिशीर्यन्ते यस्मिन्  
ष्ठीवतिचाप्यसृक् । पित्तासृक्कफ  
जोव्याधिर्ज्ञेयः परिदरोहिंसइति ॥

परिदानम् । न० नैमेये । परीवर्त्ते ।  
विनिमये ॥ परिकृत्यदानम् ॥ न्य  
स्तवस्तुप्रत्यर्पणेपीतिकश्चित् ॥

परिदायी । पुं० अनूढज्येष्ठेतत्कनिष्ठा  
यकन्यादातरि ॥ यथाहहारीतः ।

## परिद्रष्टा

ज्येष्ठेऽनिर्विष्टे कनीयान्निर्विशन्  
परिवेत्ताभवतिपरिविन्नोज्येष्ठः प  
रिवेदनौयाकन्यापरिदायीदाताप  
रिकर्त्तायाजकस्ते सर्वेपतिताइति ॥

परिदीपकः । त्रि० अवबोधके ॥

परिदीपितः । त्रि० प्रकाशिते ॥

परिसर्वतोदीपितः ॥

परिदृष्टः । त्रि० समन्तात्साक्षात्  
कृते ॥

परिदेवनम् । न० अनुशोचनोक्तौ ।  
विलाप्ते ॥ दिवुपरिदेवने । चु० ।  
ल्युट् ॥

परिदेवना । स्त्री० शोकनिमित्ते विला  
प्ते । शोकोक्तौ ॥ यथा । अव्यक्ता  
दीनिभूतानिव्यक्तमध्यानिभारत ।  
अव्यक्तनिधनान्येवतत्रकापरिदेवना  
॥ इतिभगवद्गीता ॥ नमन्त्वबल  
वीर्येणप्रज्ञया पौरुषेणच । अलभ्यं  
लभतेमर्त्यं सत्रकापरिदेवना ॥ ए  
कसार्थप्रयातानांसर्वेषांतत्रगामि  
नाम् । यद्येकस्त्वरितोयातिकात  
त्रपरिदेवनेतिग० पु० ॥ दिवुपरि  
देवने । चु० । ग्यासश्चन्योयुजिति  
युच् ॥ टाप् ॥

परिदूतः । त्रि० परिदेवनांप्राप्ते ॥  
क्षीणचेतने ॥ दिवु० क्तः ॥

परिद्रष्टा । त्रि० समन्ताद्दर्शनस्यक  
र्त्तारि । साक्षिपुरुषे ॥ परिपश्यति  
दृशिरः । वा० लृट् ॥

## परिप्रश्न :

क्रमे ॥ कृदिकारादितिङीष् ॥  
 परिपिष्टकम् । न० सीसके ॥  
 परिपुष्करा । स्त्री० गोडुम्बायाम् ।  
 राजगोमक्ङ्गौ०भा० ॥  
 परिपूतम् । न० निष्पुलाकीकृते ।  
 अपास्तपुलाके । अपास्ततुषधान्ये ॥  
 चि० । सर्वतोभावेनपवित्रे ॥  
 परिपूरी । चि० भक्तवरदे ॥ परिपू-  
 रयतिकामैर्भक्तान् । परिपूरयते  
 णिनिः ॥  
 परिपूर्णः । चि० पूरिते ॥ परितः  
 पूर्णः ॥  
 परिपूर्णता । स्त्री० आभोगे । सम्पू-  
 र्णतायाम् ॥ परितः पूर्यतेस्म ।  
 पूरी० । गत्यर्थेतिक्तः । रदाभ्या-  
 मितिनिष्ठानत्वम् ॥ परिपूर्णस्य-  
 भावः । तस्यभावइतितल् ॥  
 परिपूर्णत्वम् । न० आभोगे । पूर्णता  
 याम् ॥ परिपूर्णस्यभावः । तस्यभा-  
 वस्त्वतलौ ॥  
 परिपेलम् । न० कैवर्त्तीमुस्तके । ना  
 गरमोथा०इ०भा० ॥ यश । परि  
 पेलंघ्रवंवल्पंतत्कुटन्नटसंचकम् ।  
 जायतेमुस्तकाकारंशेवालकुलसञ्च-  
 ये ॥  
 परिपेलवम् । न० कैवर्त्तीमुस्तके ॥  
 परितः पेलवम्सृदु ॥  
 परिप्रश्नः । पुं० कोहंकथमिदंजातंको  
 वैकर्त्तास्यविद्यते०उपादानंकिमस्य

## परिभवः

स्यकयंबद्धोस्मिकेनोपायेनमुच्येइत्या  
 दिपृच्छायाम् ॥ पृच्छामात्रे ॥ प-  
 रितः प्रश्नः ॥  
 परिप्लवः । चि० चञ्चले ॥ परिप्लव-  
 ते । झुङ्गतौ । प०अच् ॥ आ  
 कुले ॥  
 परिप्लुतः । चि० आप्लुते । व्याप्ते  
 सर्वतोव्याप्ते ॥ परितः प्लुतः ॥  
 परिप्लुता । स्त्री० मदिरायाम् ॥ आ  
 भ्यधर्मेवेदनावत्त्यांयोनौ ॥ यथा ।  
 परिप्लुतयाम्भवतिग्राम्यधर्मेरुजाभृ  
 शम् । इतियोनिव्यापन्निदानेमाध  
 वकरः ॥  
 परिपुल्लः । चि० हर्षपुलकिते ॥ फु  
 ल्लते । फुल्ल० । पचाद्यजन्तंनतुफु-  
 ल्लेतिनिष्ठान्तं । अनुपसर्गादितिक-  
 थनाविरोधात् । परितः फुल्लः ॥  
 परिवर्हः । पुं० राजयोग्यद्रव्ये । सि  
 तच्छत्रादौ ॥ परिच्छदे ॥ परिवर्हं  
 तेपरिवर्द्धतेवा । वर्हप्रधान्ये । अ  
 च्०घञ्वा ॥  
 परिभवः । पुं० अनादरे ॥ यथा ।  
 जन्तव्याद्विजजातयः परिभवेत्येतद्-  
 वचः पालनात्पीतः कुम्भसमुद्भ-  
 वेनमुनिनाकिंजातमेतावता । मर्या  
 दांयदिलङ्घ्यतेविधिवशाद्यस्मिन्ल-  
 णेवारिधिस्त्रैलोक्यंसचराचरंय स-  
 तियः कस्तन्नकुम्भोद्भवः ॥ परौ भु-  
 वोऽवज्ञानइ०घञ्भावेऋदोरप् ॥ स

## परिभूयमानः

वर्तोभवने ॥

परिभावः । पुं० अनादरे । परिभवे ॥ परौभुवोऽवज्ञानइतिभावेधञ् । वृद्धिः ॥

परिभावुकः । चि० तिरस्कुर्वति ॥ लष्पतेत्यादिनोकञ् ॥

परिभाषणम् । न० सनिन्देउपालम्भे ॥ उपालम्भोहिद्विविधः । गुणाविष्करणपूर्वकोनिन्दापूर्वकश्च । आद्यो-यथा । महाकुलस्यभवतः किमुचितमिदमिति । द्वितीयस्तुबन्धकीसुतस्यभवतउचितमेवेदमिति । त-चयोद्वितीयःसपरिभाषणशब्दार्थः ॥ भाषव्यक्तायांवाचि । ल्युट् ॥ नियमे ॥ आलापे ॥

परिभाषा । स्त्री० परिष्कृतेभाषणे । पदार्थविवेचकाचार्याणांयुक्तियुक्तायांवाचि । प्रज्ञप्तौ । शैल्पाम् ॥ अनियमनिवारकेन्यायविशेषे ॥ अनियमेनियमकारिणीपरिभाषितलक्षणात् ॥ आधुनिकसङ्केते ॥ इ० शक्तिवादेगादाधरीटीका ॥

परिभूः । पुं० ईश्वरे ॥ सर्वेषामुपर्यु-परिभवनात्०परिसर्व्वतोभवति । भू० । क्तिप् ॥

परिभूतः । चि० परिभवान्विते । अनादृते । अवमते । अवमानिते ॥ परिभूयतेस्म । भू० । क्तः ॥

परिभूयमानः । चि० अनादरानुभवक-

## परिमाणम्

र्त्तरि ॥ यथा ॥ येवालभावेनपठन्ति विद्यांकामातुरायौवननष्टचित्ताः । तेवृद्धकालेपरिभूयमानाः सन्दृष्टमानाः शिशिरेयथावजाइति ॥

परिभोगः । पुं० उपभोगे ॥ परिभोजनम् । भुज० । घञ् ॥

परिभ्रमः । पुं० सर्वतोभ्रमणे ॥

परिभ्रमणम् । न० पर्यटने ॥ धनाशा-पुरुषस्येहपरिभ्रमणकारणम् ॥

परिभ्रामणम् । न० इस्तादिषुगृहीत्वापरितश्चालने ॥

परिमण्डलः । चि० वर्तिले ॥ परितश्चक्राकारे ॥ न० । परमाणौ ॥

परिमण्डलितः । चि० विवर्तिते ॥ वर्त्तुलीकृते ॥

परिमलः । पुं० विमर्दने । कुङ्कुमादिमर्द्दने ॥ विमर्द्दीत्यगम्ये । अतिमनोहरगम्ये ॥ जनमनोहरेमुरतादिवि-मर्द्दनेनोत्पन्नेमाल्यादिगम्ये । मुरतोपमर्दविकसच्छरीररागादिसौरभे ॥ सम्भोगे ॥ पण्डितानांसमूहे । इ० शब्० ॥ परिमलनम् । मलधारणे । घञ् । सञ्ज्ञापूर्वकत्वान्नवृद्धिः ॥ घर्षणसमुद्भवेचन्दनादिगम्ये ॥

परिमाणम् । न० आठककुडवादीप-रिच्छेदके । सर्वतोमाने ॥ आरोहपरिणाहाभ्यांस्वगताभ्यांयेनकाष्ठादिनिर्मितेनत्रीद्यादिपरिमीयतेतत्

## परिमिलित :

परिमाणप्रस्थादिरित्यर्थः । परिः  
सर्वतोभावे । यथोक्तम् । परिमाण-  
न्तुसर्वत । इति ॥ न्यायमतेतुमा  
नव्यवहारासाधारणकारणे । पृथि-  
व्यादिनवद्रव्यवर्तिनि ॥ तच्चतुर्वि-  
धम् । अणुमहत्दीर्घमृक्ष्वर्चतिभे  
दात् । यथोक्तभाषापरिच्छेदे । प-  
रिमाणंभवेन्मानव्यवहारस्यकारणम्  
। अणुदीर्घमहद्भृक्षमितितद्देर्दृ-  
रितः ॥ अनित्येतदनित्यं स्यान्न  
त्येनित्यमुदाहृतम् । सङ्ख्यातः  
परिमाणाच्च प्रचयादपिजायते ॥  
अनित्यं द्रव्यणुकादौतु सङ्ख्याजन्य  
मुदाहृतम् । परिमाणंघटादौतुपरि  
माणजउच्यते ॥ प्रचयः शिथिला  
ख्योयः संयोगस्तेनजन्यते । परि  
माणंतूलकादौनाशस्त्वाश्रयनाशतः  
॥ इति ॥ परिमीयतेपरिच्छिद्यते  
येनतद् ॥

परिमार्जनम् । न० परिशोधने ॥ ख  
द्यविशेषे । मधुमस्तके ॥ यथा ।  
मधुतैलघृतैर्मर्ध्वेवेष्टिताःसमिताश्च  
याः । मधुमस्तकमुद्दिष्टं तस्याख्या  
परिमार्जनमितिशब्दचन्द्रिका ॥  
परिमितः । त्रि० परिमाणविशिष्टे ।  
परिच्छिन्ने । एतावति । इतनाङ्क०  
भाषा० युक्ते ॥ परितोमितः ॥  
परिमिलितः । त्रि० व्याप्ते । समन्ता  
त्सङ्गते ॥

## परिवत्सरः

परिमृष्टः । त्रि० व्याप्ते ॥  
परिमेयः । त्रि० परिमातुंयोग्ये ॥  
माङ्० । अचोयत् । ईदयति । गुणः  
॥ परिमिते ॥  
परिमोक्षः । पुं० मलत्यागे ॥ परितो  
मोक्षणे ॥  
परिमोषी । त्रि० परिमोषणशीले ।  
चौरैः ॥  
परिरब्धः । त्रि० गृहीते ॥ आलिङ्गि  
ते ॥  
परिरम्भः । पुं० आलिङ्गने । परिध्व  
• ङ्गे । बाहुभ्यांनिष्पीडने ॥ परिरम्भ  
णम् । रभ० । घञ् । रभेरशब्दलि  
टोरितिनुम् ॥  
परिरम्भितः । त्रि० आलिङ्गिते । र  
क्षिते ॥  
परिवत्सरः । पुं० वत्सरे ॥ वत्सरवि  
शेषे ॥ यथा । शकाब्दात्पञ्चभिर्ह  
तेयः शेषस्तिष्ठतितेनैकादिक्रमेण  
संपरिद्वदाअनुउदापूर्वकवत्सरसंज्ञ  
काः वत्सरभवन्ति । यथोक्तम् ।  
शकाब्दात्पञ्चभिः शेषात्समाद्या  
दिषुवत्सराः । सम्परीदानुपूर्वाश्च  
तथोदापूर्वकामताः ॥ परिपूर्वेत  
थादानंयवानांचद्विजोत्तमाः । इ०  
ति विष्णुधर्मीत्तरम् ॥ परितोवस  
न्यत्रायनर्त्वादयः । वस० । सपूर्वा  
च्चिदितिसरः । सस्यार्द्धधातुकइति  
सस्यतः ॥

## परिभूयमानः

वर्तुमाने ॥

परिभावः । पुं० अनादरे । परिभवे ॥ परीभुवोऽवज्ञानद्वतिभावे घञ् । वृद्धिः ॥

परिभावुकः । चि० तिरस्कुर्वति ॥ लप्पतेत्यादिनोकञ् ॥

परिभाषणम् । न० सनिन्देउपालम्भे ॥ उपालम्भोहिद्विविधः । गुणाविष्करणपूर्वकोनिन्दापूर्वकश्च । आद्यो-यथा । महाकुलस्यभवतः किमुचितमिदमिति । द्वितीयस्तुबन्धकीसुतस्यभवतउचितमेवेदमिति । त-चयोद्वितीयःसपरिभाषणशब्दार्थः ॥ भाषव्यक्तायांवाचि । ल्युट् ॥ नियमे ॥ आलापे ॥

परिभाषा । स्त्री० परिष्कृतेभाषणे । पदार्थविवेचकाचार्याणांयुक्तियुक्तायांवाचि । प्रज्ञप्तौ । शैल्पाम् ॥ अनियमनिवारकेन्यायविशेषे ॥ अनियमेनियमकारिणीपरिभाषेतिलक्षणात् ॥ आधुनिकसङ्केते ॥ इ० शक्तिवादिगादाधरीटीका ॥

परिभूः । पुं० ईश्वरे ॥ सर्वेषामुपर्युपरिभवनात् ॥ परिसर्वतोभवति । भू० । क्तिप् ॥

परिभूतः । चि० परिभवान्विते । अनादृते । अवमते । अवमानिते ॥ परिभूयतेस्मा । भू० । क्तः ॥

परिभूयमानः । चि० अनादरानुभवक-

## परिमाणम्

संरि ॥ यथा ॥ येवालभावेनपठन्ति विद्यांकामातुरायौवननष्टचित्ताः । तेवृद्धकालेपरिभूयमानाः सन्दृष्टमानाः शिशिरेयथावजाद्वति ॥

परिभोगः । पुं० उपभोगे ॥ परिभोजनम् । भुज० । घञ् ॥

परिभ्रमः । पुं० सर्वतोभ्रमणे ॥

परिभ्रमणम् । न० पर्यटने ॥ धनाश-पुरुषस्येहपरिभ्रमणकारणम् ॥

परिभ्रामणम् । न० हस्तादिषुगृहीत्वापरितश्चालने ॥

परिमण्डलः । चि० वर्तिले ॥ परितश्चक्राकारे ॥ न० । परमाणौ ॥

परिमण्डलितः । चि० विवर्तिते ॥ वर्तुलीकृते ॥

परिमलः । पुं० विमर्दने । कुङ्कुमादिमर्दने ॥ विमर्दोत्थगन्धे । अतिमनोहरगन्धे ॥ जनमनोहरेमुरतादिवि-मर्दनेनोत्पन्नेमाल्यादिगन्धे । सुरतोपमर्दविकसच्छरीररागादिसौरभे ॥ सम्भोगे ॥ पण्डितानांसमूहे । इ० शब्० ॥ परिमलनम् । मलधारणे । घञ् । संज्ञापूर्वकत्वान्नवृद्धिः ॥ घर्षणसमुद्भवेचन्दनादिगन्धे ॥

परिमाणम् । न० आठककुडवादौप-रिच्छेदके । सर्वतोमाने ॥ आरो-हपरिणाहाभ्यांस्वगताभ्यांयेनकाष्ठादिनिर्मितेनत्रीह्यादिपरिमीयतेतत्



## परिमिलित :

परिमाणं प्रस्थादिरित्यर्थः । परिः  
सर्वतोभावे । यथोक्तम् । परिमाण-  
न्तु सर्वत । इति ॥ न्यायमते तु मा-  
नव्यवहारासाधारणकारणे । पृथि-  
व्यादिनवद्रव्यवर्तिनि ॥ तच्चतुर्वि-  
धम् । अणुमहत्दीर्घमृक्खंचैति मे-  
दात् । यथोक्तं भाषापरिच्छेदे । प-  
रिमाणं भवेन्मानव्यवहारस्य कारणम्  
। अणुदीर्घमहद्द्रव्यमिति तद्दे दई-  
रितः ॥ अनित्ये तदनित्यं स्यान्न-  
ित्ये नित्यमुदाहृतम् । सङ्ख्यातः  
परिमाणाच्च प्रचयादपि जायते ॥  
अनित्यं द्रव्यणुकादौ तु सङ्ख्याजन्य  
मुदाहृतम् । परिमाणं घटादौ तु परि-  
माणज उच्यते ॥ प्रचयः शिथिला-  
ख्योयः संयोगस्तेन जन्यते । परि-  
माणं तूलकादौ नाशस्त्वाश्रयनाशतः  
॥ इति ॥ परिमीयते परिच्छिद्यते  
येन तद् ॥

परिमार्जनम् । न० परिशोधने ॥ खा-  
द्यविशेषे । मधुमस्तके ॥ यथा ।  
मधुतैलघृतैर्मध्ये वेष्टिताः समिताश्च  
याः । मधुमस्तकमुद्दिष्टं तस्याख्या  
परिमार्जनमिति शब्दचन्द्रिका ॥  
परिमितः । त्रि० परिमाणविशिष्टे ।  
परिच्छिन्ने । एतावति । इतनाद् ०  
भाषा० युक्ते ॥ परितोमितः ॥  
परिमिलितः । त्रि० व्याप्ते । समन्ता-  
त्सङ्गते ॥

## परिवत्सरः

परिमृष्टः । त्रि० व्याप्ते ॥  
परिमेयः । त्रि० परिमातुयोग्ये ॥  
माङ्० । अचोयत् । ईदयति । गुणः  
॥ परिमिते ॥  
परिमोक्षः । पुं० मलत्यागे ॥ परितो-  
मोक्षणे ॥  
परिमोषी । त्रि० परिमोषणशीले ।  
चौरे ॥  
परिरब्धः । त्रि० गृहीते ॥ आलिङ्गि-  
ते ॥  
परिरम्भः । पुं० आलिङ्गने । परिष्व-  
ङ्गे । बाहुभ्यां निष्पीडने ॥ परिरम्भ-  
णम् । रभ० । घञ् । रभेरशब्दलि-  
टोरिति नुम् ॥  
परिरम्भितः । त्रि० आलिङ्गिते । र-  
क्षिते ॥  
परिवत्सरः । पुं० वत्सरे ॥ वत्सरवि-  
शेषे ॥ यथा । शकाब्दात्पञ्चभिर्ह-  
तेयः शेषस्तिष्ठतितेनैकादिक्रमेण  
संपरिद्वादा अनुदापूर्वकवत्सरसंज्ञ-  
काः वत्सराभवन्ति । यथोक्तम् ।  
शकाब्दात्पञ्चभिः शेषात्समाद्या  
दिषु वत्सराः । सम्परीदानुपूर्वाच्च  
तथोदापूर्वकामताः ॥ परिपूर्वत-  
थादानं यवानां च विजोत्तमाः । इ०  
ति विष्णुधर्मात्तरम् ॥ परितोवस-  
न्यत्रायनत्वादयः । वस० । सपूर्वा-  
च्चिदितिसरः । सस्याद्धातुक इति  
सस्यतः ॥

## परिवर्हः

परिवर्जनम् । न० मारणे ॥ परिव्या  
 ने ॥ यथा । गोप्येनदोषोमथुराङ्ग  
 नानाधूर्तस्यकृष्णस्यहिरीतिरेषा ।  
 विपर्ययोयेनकृतः स्वपित्रीस्तस्योप  
 पत्नीपरिवर्जनंकिम् ॥ वृजीर्वज्ज  
 ने । ल्युट् । परितोवर्जनम् ॥ कु  
 भार्याञ्चकुमिञ्चकुराजानंकुसौहृद  
 म् । कुञ्चकुदेशञ्चदूरतः परि  
 वर्जयेत् ॥ ब्राह्मणंवालिशंज्वम  
 योद्वारंविशंजडम् । शूद्रमक्षरसंयु  
 क्तं दूरतःपरिवर्जयेत् ॥  
 परिवर्त्तः । पुं० नैमेधे । विनिमये ॥  
 कूर्मराजे ॥ प्रवर्त्तने ॥ पलायिते  
 । युगान्ते ॥ परिवर्त्तनम् । वृत्त०  
 । भावेचञ् । ग्रन्थविच्छेदे ॥ अप  
 वर्त्तने ॥  
 परिवर्त्तनम् । न० परिदाने । परिव  
 र्त्ते । विनिमये । परेतना इ०भा०  
 ॥ इतस्ततोभ्रमणे ॥ (\*\*\*\*\*)  
 परिवर्त्तिका । स्त्री० भावप्रकाशोक्ते  
 मेढ्रजातेक्षुद्ररोगविशेषे ॥  
 परिवर्त्तितः । त्रि० निवर्त्तिते ॥  
 परिवर्त्ती । त्रि० विनश्वरे ॥ संसारः  
 परिवर्त्तीतिप्रसिद्धम् ॥  
 परिवर्त्तिनी । स्त्री० विष्टुतिप्रभेदे ॥  
 परिवर्हः । पुं० राजयोग्यद्रव्ये ॥  
 परिच्छेदे ॥ परिवर्हतेपरिवर्हते  
 वा । वर्हप्राधान्ये । पचाद्यच्  
 षञ्वा ॥

## परिवापितः

परिवर्हणम् । न० चाराधने ॥  
 परिवसथः । पुं० ग्रामे ॥ परितो  
 वसन्त्यत्र । वस० । उपसर्गेवमेरित्य  
 थः ॥  
 परिवहः । पुं० परावहवायोरुपरि  
 स्थितेसप्तवाय्वन्तर्गतसप्तमवायौ ॥  
 परिवादः । पुं० परदोषकथने । अप  
 वादे । निन्दायाम् ॥ यथा ॥ सतत  
 सुलभदैव्ये निः सुखेजीवलोकियदि  
 मपरिवादात्प्रीतिमाप्नोति कश्चित्  
 । परिवदतुयथेष्टं मत्समक्षतिरोवा  
 जगतिहिज्जुदुःखेदुर्लभः । प्रीति  
 योगइति ॥ वीणावादनवस्तुनि ॥  
 परिपूर्वाहर्दभविघञ् ॥  
 परिवादकः । त्रि० परिवादकर्त्तरि ॥  
 परिवादी । त्रि० परिवादकर्त्तरि ॥  
 परिवादविशिष्टे ॥  
 परिवादिनी । स्त्री० सप्ततन्वीयुक्तायां  
 वीणायाम् । सतरसिया० इ०भा०  
 ॥ परिवदतिस्वरान् । वद० ।  
 सुप्रीतिणिनिः ॥ परिवादविशिष्टा  
 याम् ॥  
 परिवापः । पुं० पर्युप्तौ । वपने ॥  
 जलस्थाने ॥ परिच्छेदे । परि  
 वारे ॥ परिवपनम् अनेनअचवा ।  
 टुवप् ॥ भाविद्यञ्जलश्चेतिवा ॥  
 परिवापनम् । न० सुगडने ॥ हेतु  
 मण्णिजन्ताहपेल्युट् ॥  
 परिवापितः । त्रि० मुंडिते ॥ परि

## परिवृष्टः

वाप्यतेस्म । मुण्डनार्थोचवपिर्गन्तः

। क्तः ॥

परिवारः । पुं० परिजने । पोष्यवर्गे

॥ खड्गकोषे ॥ परिच्छेदे ॥ परि

वार्यतेनेन परिवारणंवा । घञ् ॥

परिवाहः । पुं० जलोच्छ्वासे । परी

वाहे । समधिकजलस्योपायेर्निष्का

सने ॥ परिवहन्येभिः । वह० ।

इलञ्चेतिघञ्उपसर्गस्यघञोतिपक्षे

दीर्घाभावः यद्वा परिवहनम् ।

भावेघञ् ॥

परिविण्णः । पुं० परिविन्तौ ॥ यथा

। ज्येष्ठेऽनिविष्टे कलौयान्निर्विष

न्परिवेत्ताभवतिपरिविण्णोऽप्येष्टः

परिवेदनीयाकन्यापरिदायीदाता

परिकर्तायाजकः तेष्वेतेसर्वेपतिता

ब्रूत्युदाहृतत्वम् ॥

परिवित्तिः । योप्रेदारपरिग्राहीतस्य

ज्येष्ठे । परिवेत्तुरनूटेज्येष्ठेभातरि

परिवर्जनंविन्दतिलभते । विद्लृ०

। क्तिच् ॥ परिवित्तिः परीवेत्ता

ययाचपरिविद्यते । सर्वेतेनरकंया

न्तिदातृयाजकपञ्चमाः इ० मनुः ॥

परिवीतः । चि० परितोवेष्टिते । भंवृ

ते ॥ व्याप्ति ॥

परिवृहणम् । न० समृद्धौ ॥

परिवृंहितः । चि० परिपूर्णं ॥ वृंहेः क्तः

परिवृक्णः । चि० छिन्नहस्ताद्यवयवे ॥

परिवृष्टः । चि० अधिपे । प्रभौ ॥

## परिवेत्ता

परिवर्हतिवृंहतिवा । वहवृहिवृद्धौ

कर्त्तरिक्तप्रत्ययः ॥ प्रभौपरिवृष्ट

इतिनकारहकारयोर्लोपोनिष्ठातका

रखटत्वञ्चनिपात्यते ॥

परिवृतः । चि० आवृते । समन्ताद्दे

ष्टिते । व्यवहारान्नुः पश्येत्सभ्यैः

परिवृतोऽन्वहम् ॥ परिसर्वतोभावे

नवृतः ॥

परिवृत्तः । चि० सर्वतः प्रवृत्ते ॥

परिवृत्तिः । पुं० अलङ्कारविशेषे ॥

यथा । 'परिवृत्तिर्विनिमयोयोर्यानां

स्यात्समासमैः । परिवृत्तिरलङ्का

रवृत्तिः ॥ उदाहरणंयथा । लताना

मेतासामुदितकुसुमानांमरुदयंमतं

लास्यंदत्त्वाश्रयतमृशमामोदमसम

मूलतास्त्वध्वन्यानामहहृदशभादाय

सहसाददत्त्वाधि व्याधिभ्रमरुदित

मोहव्यतिकारम् ॥ अत्रप्रथमेर्द्धेसमे

नसमस्यद्वितीयेउत्तमेनन्यूनस्य ॥

नानाविधप्रहरणैर्नृपसंप्रहारेस्त्रीकृत्य

दारुणनिनादवतः प्रहारान् । दृष्ट्वा

रिवीरविसरेणवसुन्धरेयंनिर्विप्रलम्भ

परिरंभविधिर्वितीर्णा ॥ अत्रन्यूने-

नोत्तमस्य ॥ विवृत्तौ ॥ परिवेत्ता

विति० हृष्टः ॥

परिवेत्ता । पुं० ज्येष्ठेऽनूटेदारपरिग्रा

हिणिकनीयसि ॥ दाराग्निहोत्रसं

योगंकुरुतेयोगजस्थिते । परिवेत्ता

सविज्ञेयः परिवित्तिसुपूर्वजः ॥

## परिवेषः

परिविन्दतिज्येष्ठपरित्यज्यभार्याम्  
अग्निहोत्रं बालभते । विद्वल्ललाभे  
तन्तृचौशंसिचदादिभ्यः संज्ञायां  
चानिटौ ॥

परिवेदनम् । न० विवाहे ॥ अग्न्याधाने  
सर्वतोभावेनज्ञाने ॥

परिवेदनीया । स्त्री० अनूठज्येष्ठेतत्कनि  
ष्ठेनविवाहितायाम् ॥

परिवेदनी । स्त्री० परिवेत्तुः स्त्रियाम्  
इ० हेमचन्द्रः ॥

परिवेशः । पुं० वेष्टने ॥ परिधाने ॥  
परितोविशति । विश० । घञ् ॥  
परिधौ ॥

परिवेषः । पुं० भोजनार्थमन्नादीनांपरि  
वेषणे ॥ परिवेषेर्भाविषञ् ॥ परि  
वृतौ ॥ परिधौ । चन्द्रसूर्ययोरुत्था  
तभूतरश्मिमण्डले ॥ अत्राहवराह  
मिहिरः सम्मूर्च्छितारबीन्दोःकिर  
णाःपवनेनमण्डलीभूताः । नानाव  
र्णाकृतयोदृश्यन्तेव्योम्नितन्वभ्रौ ॥  
तेषांसंज्ञान्तराख्याह । तेरक्तनीलपा  
ण्डुरकापीताभ्राभशबलहरिशुक्लाः  
। इन्द्रयमवरुणनिर्ऋतिश्वसनेशपि  
तामहाम्बुक्ताः ॥ धनदः करोति  
मेवकमन्योन्यगुणाश्रयेणचाप्यन्ये  
। प्रविलीयतेमुहुर्मुहुर्लपफलः सो  
पिवायुक्तः ॥ वस्तुवशेनफलमाह ।  
चापशिखिरजततैलक्षीरजलाभःस्व  
कालसम्भूतः । अविकलवृत्तःस्त्रि

## परिवेषः

ग्धः परिवेषःशिवसुभिचकरः ॥ सक  
लगगनानुचारीनैकाभःक्षतजसन्नि  
भोरुक्षः । असकलशकटशरासनशृ  
ङ्गाटकवत् स्थितःपापः ॥ शिखि  
गलसमेतिवर्षेवहुवर्णेनृपवधोभयंधूमे  
। हरिचापनिभेयुद्धान्यशोककुसुमप्र  
भेचापि ॥ वर्णेनैकेनयदावहलःस्त्रि  
ग्धःक्षुराभ्रकाकीर्णः । स्वर्त्तौसद्यो  
वर्षंकरोतिपीतश्वदीप्तार्कः ॥ दीप्त  
मृगविहङ्गरुतः कलुषःसन्ध्याचयो  
त्थितोतिमहान् । भयकृतत्तडिदुल्  
काद्यैर्हतोन्पहन्तिशस्त्रेण ॥ प्रति  
दिनमर्कहिमांश्चोरहन्ति शंरक्तयोर्न  
रेन्द्रवधः । परिविष्टयोरभीक्षां  
लग्नास्तमयस्थयोस्तद्वत् ॥ सेनाप  
तेर्भयकरोद्विमण्डलोनातिशस्त्रकी  
पकरः । चिप्रभृतिशस्त्रकीपयुवरा  
जभयंनगररोधम् ॥ \* ॥ विशेष  
माह । वृष्टिस्थिहेणमासेनविग्रही  
वाग्रहेन्दुभनिरोधे । होराजन्माधि  
पयोर्जन्मर्क्षेवाशुभो राज्ञः ॥ \* ॥  
परिवेषमध्यगतानांग्रहाणांफलमा  
ह । परिवेषमण्डल गतोरवितनयः  
क्षुद्रधान्यनाशकरः । जनयतिच  
वातवृष्टिंस्थावरकृषिहन्ता  
च । भौमः कुमारवलपतिसैन्या  
नांविद्रवोग्निशस्त्रभयम् । जीवेप  
रिवेषगतेपुरोहिता मात्त्यनृपपी  
डा ॥ मन्त्रिस्थावरलेखक परिवेष

परिवेषः

विश्वज्जसुवृष्टिश्च । शुक्रवायित्त-  
त्रियराक्षीपीडाप्रियञ्चान्नम् ॥ क्षु-  
दनलमृत्त्युनराधिपशस्त्रेभ्योजायतेभ-  
यंकेतौ । परिवेष्टेगर्भभयंराक्षीव्या-  
धिर्नृपभयञ्च ॥ \* ॥ द्यादिषुग्रहे-  
षुमध्यगतेषुफलमाह । युद्धमनिवि-  
जानीयात्परिवेषाभ्यन्तरेद्वयोर्ग्रह-  
योः । दिवसकृतः शशिनोवाक्षु-  
द्वृष्टिभयंत्रिषुप्रोक्तम् ॥ यातिचतु-  
र्षुनरेन्द्रः सामात्यपुरोहितोवशंमृ-  
त्त्योः । प्रलयमिवविद्विजगतः प-  
ञ्चादिषुमण्डलस्थेषु ॥ \* ॥ अथता-  
राग्रहाणांवापृथक्परिविष्टानांफल-  
माह । ताराग्रहस्यकुर्यात्पृथगेवस-  
मुत्थितोनरेन्द्रवधम् । नक्षत्राणाम-  
थवायदिकेतोर्नोदयोभवति ॥ \* ॥  
तिथिक्रमेणपरिवेषफलान्याह । वि-  
प्रक्षत्रियविट्शूद्रहाभवेत्प्रतिपदा-  
दिषुक्रमशः । श्रेणीपुरकोषाणांप-  
ञ्चम्यादिष्वशुभकारी ॥ युवराज-  
स्याष्टम्यांपरतस्त्रिषुपार्थिवस्यदोषक-  
रः । पुरोधोद्वादश्यांसैन्यक्षोभस्त्र-  
योदश्याम् ॥ नरपतिपत्नीपीडांपरि-  
वेशेभ्युत्थितश्चतुर्दश्याम् । कुर्यात्तु-  
पञ्चदश्यांपीडांमनुजाऽधिपस्यैव ॥  
\* ॥ परिवेषलेखावशेनशुभाशुभमा-  
ह । नागरकाणामाभ्यन्तरस्थिता-  
यायिनाञ्चवाह्यस्था । परिवेषमध्य-  
रेखाविज्ञेयाक्रन्दसाराणाम् ॥ रक्तः

परिवेषणम्

श्यामोरुक्षोभवतिवयेषांपराजयस्ते-  
षाम् । स्निग्धः श्वेतोद्युतिमान्ये-  
षांभागोजयस्तेषामिति ॥ \* ॥ अ-  
पिच । दिनकरपरिवेषः पूर्वयामे-  
तुपीडा० दिनकरपरिवेषोद्विद्युद्वं-  
द्वितीये ॥ दिनकरपरिवेषः क्षेम-  
मायुस्तृतीयेदिनकरपरिवेषः सर्व-  
नाशश्चतुर्थे ॥ दिवासूर्यपरिवेषोरा-  
त्रौचन्द्रेयदाभवेत् । एकस्मिंश्चेदहो-  
रात्रेतदानश्यतिपार्थिवः ॥ एतेन-  
विधिनानित्यं सप्ताहंपरिविध्यते ।  
सर्वभूतविनाशः स्नात्तस्मिन्नुत्पा-  
तदर्शने ॥ परितोविध्यतेऽनेन । वि-  
ष्टव्याप्तौ । घञ् ॥  
परिवेषकः । चि० अन्नादिपरिवेषण-  
कर्त्तरि ॥ सयथा । स्नातश्चन्दनच-  
र्चितः सुवसनः स्रग्वीप्रसन्नाननः  
स्पृष्टात्मासुभगः प्रसन्नहृदयः श्री-  
कान्तपूजारतः । स्वामिस्नेहपरः  
स्वपाकनिपुणः प्रौढोवदान्यः शु-  
चिर्विप्रोवापरिवेषकस्तुकुलजश्चान्यो-  
पिवाभूपतेः ॥ स्त्री० । परिवेषि-  
का ॥ यथा । स्नाताविशुद्धवसनान-  
वधूपिताङ्गीकर्पूरसौरभमुखीनयना-  
भिरामा । विम्बाधराशिरसिवद्धसु-  
गन्धपुष्पामन्दस्मिताक्षितिभृतांपरि-  
वेषिकास्यात् ॥  
परिवेषणम् । न० भोजनार्थमन्नादेः  
पात्रेसमर्पणे । परोसना० इ० भा० ॥



## परिवेषणम्

तत्प्रकारीयथा । पुरस्ताद्विमलं-  
पात्रं सुविस्तीर्णं मनोहरम् । स्थापि-  
तं पीठके शुभेनाभिदेशसमुन्नते ॥ त-  
त्र भक्तं परिण्यस्तं मध्यभागे सुसंयतम् ।  
सूपं सर्पिः पलं शकं पिष्टमन्नं तु मत्स्य-  
कम् ॥ स्थापितं दक्षिणे पार्श्वे भुञ्जा-  
नस्य यथाक्रमम् । प्रलेहाद्याद्रवाः  
सर्वे पानीयं पानकं पयः ॥ चोष्यं स-  
न्धानकं लेह्यं सव्यपार्श्वे निधापयेत् ।  
सर्वानि च विकारांश्च पक्वान्नं पायसं द-  
धि ॥ पुरतः स्थापयेद्भोक्तुर्द्वयोः  
पङ्क्तयोस्तु मध्यतः । एवं विज्ञायम्-  
तिमान् परिवेषप्रकल्पनम् ॥ ततो-  
र्हो भवति प्राज्ञः सम्यक्सम्परिवेषि-  
तुम् ॥ \* ॥ अथ श्राद्धे परिवेषणे म-  
नुः । पाणिभ्यान्तूपसङ्गृह्य स्वयम-  
न्नस्य वर्द्धितम् । विप्रान्तिके पितृन् ध्या-  
यन्शनकैरुपनिक्षिपेत् ॥ अन्नस्येति  
तृतीयार्थे षष्ठी । वर्द्धितं पूर्णं पिठ-  
रानि पात्रम् । उपनिक्षिपेत्वा ह्यणा-  
नां सर्वोपे परिवेषणार्थं मत्स्वरया स्था-  
पयेत् । तथा च पाकस्थाल्या आकृष्य  
प्रथमं भोजनपात्रेन देयम् किन्तु स्था-  
ल्यादिकं पाणिभ्यां पात्रसमीपे भूमौ  
संस्थाप्य पश्चात् पाणिभ्यां पात्रान्तरि-  
ताभ्यां श्राद्धे परिवेषयेत् । उभाभ्या-  
मपि पाणिभ्यामाकृष्य परिवेषयेत् ।  
इति मत्स्यपुराणात् । यत्तु श्राद्धे परि-  
वेषणं तु दक्षिणपाणिमात्रेणैवाऽङ्गा

## परिवेष्टा

नभिधानादिति मैथिलोक्तं तत्र । ए-  
केन पाणिना दत्तं शूद्रादत्तं न भक्षयेदि-  
त्यादिपुराणीयेन एकपाणिदत्तशूद्रा-  
दत्तभक्षणनिषेधेन तस्माच्च परिवेष-  
णस्यापि निषिद्धत्वात् पाणिभ्यामपि  
पात्रान्तरितं कृत्वा देयम् । हस्तद-  
त्ताश्च ये स्नेहालवणं व्यञ्जनानि च ।  
दातारं नोपतिष्ठन्ते भोक्ता भुङ्क्ते च-  
किल्बिषम् ॥ तस्मादन्तरितं देयं प-  
र्णेनाथतणेन वा । प्रदद्यान्न तु हस्तेन  
नायसेन कदाचन ॥ इति वशिष्टवच-  
नेन सामान्यतोऽभिधानात् । पितृ-  
भक्तितरङ्गिण्यामप्येवम् । मनुः ।  
गुणान् सुपशाकाद्यान् पयोर्दधिघृतं  
मधु । विन्यसेद्यत्नतः सम्यक् भूमा-  
वेव समाहितः ॥ आमिषं पानपात्र-  
ञ्च भोक्तुर्दक्षिणतो न्यसेत् । भक्ष्यभो-  
ज्यञ्च विविधं मूलानि च फलानि च ॥  
हृद्यानि चैव मांसानि पानानि सुरभी-  
णि च । उपनीय च तत्सर्वं शनकैः  
सुसमाहितः ॥ परिवेषयेत् प्रयतो गु-  
णान् सर्वान् प्रचोदयन् ॥ गुणान् उ-  
पकरणानि भूमावेव न तु व्यञ्जनादि-  
पात्राणि अन्नादिपात्रोपरि निक्षिपेत्  
॥ इति श्राद्धतत्त्वम् ॥  
परिवेष्टितः । त्रि० परिक्षिप्ते । परि-  
स्कृते । परिते ॥ परितो वेष्टितः ॥  
परिवेष्टा । त्रि० परिवेषणस्य कर्त्तरि ॥  
परिवारे ॥

## परिशङ्कनीय :

परिव्याधः । पुं० अम्बुवेतसे ॥ द्रुमो-  
त्पले ॥ परिविध्यते । व्यधताडने ।  
घञ् ॥ परिविध्यतिवा । श्याद्व्यधे  
तिष्ठः ॥

परिव्रज्या । स्त्री० तपस्यायाम् ॥ इ०-  
हे० ॥

परिव्राट्० इ । पुं० भिच्चौ । कर्मन्दि-  
नि । पारासरिणि । मस्करिणि ॥  
तल्लक्षणं यथा । सर्वारम्भपरित्यागो-  
भैक्षाश्ववृक्षमूलता । निष्परिग्रह-  
ताऽद्रोहः समतासर्वजन्तुषु ॥ प्रि-  
याप्रियपरिष्वङ्गेमुखदुः खाविका-  
रिता । सवाच्याभ्यन्तरं शौचं मुखदुः  
खाविकारिता ॥ सर्वेन्द्रियसमाहा-  
रोधारणाध्याननिश्चयता ॥ भावसं-  
शुद्धिरित्येषपरिव्राट्वर्य उच्यते ॥ इ-  
तिगरुडपुराणम् । परित्यज्य सर्वव्र-  
जति । व्रज० । परौव्रजैः षः पदा-  
न्तइतिक्लिप्० दीर्घश्चपदान्तविषयेष  
स्वञ्च ॥

परिव्राजकः । पुं० सन्यासिनि ॥ परि-  
व्रजति । व्रज० । गबुल् ॥

परिव्राजिः । स्त्री० आवण्णामोषधी ॥

परिशङ्कनीयः । त्रि० सर्वतोभावेनश-  
ङ्काविषये ॥ यथा । शास्त्रं सुचिन्तित  
मपि प्रतिचिन्तनीयं स्वाराधितोऽपि  
नृपतिः परिशङ्कनीयः । अङ्के-  
स्थितापियुवतिः परिरक्षणीयाशा-  
स्त्रेनपेचयुवतौचकुतोवशित्वम् ॥

## परिश्रमः

परिशासनम् । न० भृत्त्यादिप्रेरणे ।  
आकारणपूर्वकभृत्त्यादिप्रेषणे ॥ शा-  
सु० । ल्युट् ॥

परिशिष्टम् । न० परिशेषविशिष्टे ।  
अवशिष्टार्थबोधकेग्रन्थे ॥ त्रि० ।  
अवशिष्टे ॥ परितः शिष्टः ॥

परिशीलनम् । न० श्रुत्यादिविचारे ॥  
परिशीलितः । त्रि० अभ्यस्ते ॥

परिशुष्कम् । न० मांसव्यञ्जनप्रभेदे ॥  
यथा । स्विन्नं यत्कृद्घृतैर्दर्व्यामुहुरा-  
लोड्यभर्जितम् । मात्रयादधिसिंधू-  
त्यरामठैलापरिमुतम् ॥ मरिचार्द्रक  
संयुक्तं मुगन्धिद्रव्यवासितम् । गतद्र-  
वं मुधातुल्यां परिशुष्कं तदुच्यते ॥ अ-  
पिच । मांसं बहुघृतैर्भृष्टं सित्तञ्चे-  
च्छाम्बुनामुहुः । जीरकाद्यैः समायु-  
क्तं परिशुष्कं तदुच्यते ॥ इ० ॥ त्रि०  
सर्वतोनीरसे ॥ निर्मांसे ॥ परितः  
शुष्कम् ॥

परिशेषः । पुं० प्रसक्तप्रतिषेधेऽन्यत्रा  
प्रसङ्गाच्छिष्यमाणेसम्प्रत्यये ॥ प-  
रिशिष्यते । शिष्यलृविशेषणे । घ-  
ञ् ॥

परिशोधः । पुं० परिशोधने । सर्वतो  
भावेनशुद्धौ ॥ परितः शोधः ॥

परिशोषः । पुं० सर्वतोभावेनशुष्क-  
तायां ॥

परिश्रमः । पुं० श्रमे । क्लमे ॥ क्लेशे ।  
प्रयासे । परिश्रान्तौ ॥ परितः श्रमः ॥

## परिस्पन्दनम्

परिसर्पः । पुं० परिक्रियायाम् । प-  
रिजनादिनावेष्टने ॥ परिसमन्तात्  
सर्पणम् । सृष्टृगतौ । घञ् ॥  
परिसर्पणम् । न० प्रसरणे ॥ परि-  
सर्पे ॥  
परिसर्या । स्त्री० परीसारे । सर्वतो-  
गमने ॥ परिसरणम् । सृ० । परि-  
चर्यापरिसर्यामृगयाटाव्यानामुपस-  
ङ्ख्यानमिति शप्रत्ययो यक् गुणौच-  
निपातनात् ॥  
परिसीमा । स्त्री० द्वयत्तायाम् ॥ परि-  
तः सीमा ॥  
परिस्कन्दः । पुं० पराचिते । परपुष्टे  
॥ परिस्कन्दति । स्कन्दिर् । प०  
अच् । परेष्टेति पक्षे षत्वाभावः ॥  
परिस्तरणम् । न० आच्छादने ॥  
परिस्तोमः । पुं० गजपृष्ठस्थचित्रकम्बले  
। प्रवेण्याम् । वर्णे । कुथे ॥ परि-  
स्तूयते । ष्टृज् । अर्त्तिस्तुस्विति  
मन् ॥ यद्वा । परिगतः स्तोमोऽत्र  
वर्णस्तोमत्वात् । यत्क्रियायुक्तादिति  
परेः स्तौतिप्रतिअनुपसर्गत्वान्नपः ॥  
परिस्पन्दः । पुं० कुसुमप्रकरादेः पञ्चा-  
वल्यादेश्वरचनायाम् ॥ शिखास्थ-  
माल्ये ॥ परिवारे ॥ परिस्पन्दन-  
म् । स्पदि० । भावे अधिकरणे वा  
घञ् ॥

परिस्पन्दनम् । न० सर्वतोभावेन कम्प-  
ने ॥

## परीक्षणम्

परिस्पन्दमानः । चि० सर्वतोभावेन  
कम्पमाने ॥  
परिस्फुटः । चि० प्रसिद्धावयवार्थे ॥  
परिस्फुरितः । चि० प्रकाशिते ॥  
परिस्तुत् । स्त्री० वरुणात्मजायाम् ।  
मदिरायाम् ॥ परितः स्तवति ।  
स्तु० । क्षिप्तुक् ।  
परिस्तुतः । चि० स्थन्ने । स्तवयुक्ते ॥  
परितः स्तूयते स्म । स्तुप्रस्तवणे । गत्य-  
र्थेति क्तः ॥  
परिस्तुता । स्त्री० वारुण्याम् । मदि-  
रायाम् ॥ परितः स्तवति । स्तु० ।  
क्षिप् तुक् । भागुरिमते । टाप् ॥  
यद्वा । परितः स्तूयते स्म लोकैः ।  
स्तु० । गत्यर्थेति क्तः ॥  
परिहापितः । चि० त्याजिते ॥  
परिहारः । पुं० अनादरे ॥ परिङ्गियते  
ऽनेनात्रवा । हृज् । घञ् । उपस-  
र्गस्येति पाक्षिको दीर्घाभावः ॥  
परिहाय्यः । पुं० वलये ॥ चि० ।  
त्याज्ये ॥  
परिहासः । पुं० नर्मवाक्ये । परीहा-  
सेठ्ठा इति भाषा ॥ परिहसनम् ।  
हसेहसने । घञ् ॥  
परीक्षकः । चि० निरूपके । कारणिके  
॥ शास्त्रपरिशीलनप्राप्तबुद्धिप्रकर्षे ।  
प्रतिपादके ॥ परीक्षते । ईदृशदर्शने  
। गबुल् ॥  
परीक्षणम् । न० परीक्षायाम् । राज्ञा

## परीक्षा

धर्मकामार्थभयैरमात्या देर्भावतत्त्व  
निरूपणे । यथा । भेदोपजापा वुप  
धाधर्माद्यैर्यत्परीक्षणम् । इति ॥  
सर्वतोभावेनदर्शने ॥ संशय्यपूर्वपक्ष  
निराकरणेनोत्तरपक्षव्यवस्थापने ॥  
परितः ईक्षणम् ॥

परीक्षा । स्त्री० विचारणायाम् ॥ परि  
तईक्षणमनया । ईक्ष० । गुरोश्चैत्यः  
। टाप् ॥ दिव्ये ॥

परीक्षित् । पुं० नृपविशेषे ॥ अभिम  
न्युमुते । विष्णुराते ॥ सयुधिष्ठि  
रानन्तरंकलियुगस्यारम्भे चक्रवर्त्ती-  
राजावभूव । स एव लोकविख्यातः  
परीक्षित्दितियत्प्रभुः । पूर्वदृष्ट-  
मनुध्यायन् परीक्षेत नरोऽप्यह ॥

परीक्षितः । पुं० परीक्षिति । अभिमन्यु  
पुत्रे नृपे ॥ यथा । परिक्षीणेषुवंशे  
पुजातोयस्मादरः सुतः । तस्मात्परी  
क्षितो नाम विख्यातः पृथिवीतले  
इ० देवीभागवतम् ॥ त्रि० । सञ्ज्ञा  
तापरीक्षा यस्य ता० इतच् ॥

परीक्ष्यकारी । त्रि० सम्यग्घेतुभिर्विभृ  
श्र्यकरणशीले ॥

परीतः । त्रि० परिवेष्टिते ॥ व्याप्ते ॥  
परीतत् । त्रि० सर्वतोभावेनविस्तृ-  
ते ॥

परीप्सा । स्त्री० त्वरायाम् ॥ अपादा  
नेपरीप्सायामितिदर्शनात् ॥ प्राप्तु  
मिच्छायाम् ॥ पर्याप्तुमिच्छायाम्

## परीवादः

परीप्सुः । त्रि० जिज्ञासौ ॥ आप्नो-  
तेः सन्नतादुप्रत्ययः । आप्ज्ञपृ-  
धामीदितोकारः । अत्रलोपोभ्या-  
सस्येच्यभ्यासलोपः ॥

परीभावः । पु० तिरस्क्रियायाम्  
अनादरे ॥ परौभुवोवज्ञानइति०-  
भावेघञ् । वृद्धिः । उपसर्गस्यघञी  
तिदीर्घः ॥

परीरम् । न० फले ॥ पृणति । पृषा-  
लनपूरणयोः । कृशृपृकटिपटिशौ  
टिभ्यङ्गन् ॥

परीरणः । पुं० कमठे ॥ दण्डे ॥ प-  
दशाटके ॥ इतिमेदिनी ॥

परीरम्भः । पुं० आलिङ्गने । परिर-  
म्भे ॥

परीवर्त्तः । पु० प्रतिदाने । निमये ।  
नैमये ॥ परिवर्त्तनम् । वृत्तु० । भावे  
घञ् । उपसर्गस्येतिदीर्घः ॥

परीवादः । पुं० अपवादे । निन्दा-  
याम् ॥ परिपूर्वाद्देर्भावेघञ् । उप  
सर्गस्यघञीतिदीर्घः । विद्यमान  
दोषस्याभिधानंपरीवादः । अवि-  
द्यमानदोषाभिधानंनिन्देतिविवे-  
कः ॥ यथा । परीवादस्तथ्योभवतु  
वितथोवापिमहतांतथाप्युच्चैर्धाम्नां  
हरतिमहिमानंजनरवः तुलोत्तीर्णं  
स्यापिप्रकटनिहताशेषतमसोरवे-  
स्तादृक्तेजोनहिभवतिकन्यांगतव-  
तः ॥

## परुत्

परीवापः । पुं० पर्युष्मौ ॥ सलिलस्थाने  
परिवारे ॥ परिवपनम् अनेनात्रवा  
। टुवप्० । भावेघञ् हलश्चेतिवा  
। उपसर्गस्येतिदीर्घः ॥

परिवारः । पुं० परिजने ॥ खड्गकोषे  
॥ परिच्छेदे । शोभाजनके उपकरणे  
कृत्रचामरादौ । सभ्यजनादौ च ॥  
परिवार्यते ऽ नेनपरिवारणंवा । घ  
ञ् । उपसर्गस्येतिदीर्घः ॥

परीवाहः । पुं० जलोच्छ्वासे । परि  
वाहे ॥ परिवहन्येभिः । वह० ।  
हलश्चेतिघञ् उपसर्गस्यघञ्जीति  
पाक्षिकोदीर्घः ॥ परिवहनम् । भा  
वेवा० घञ् ॥ महीभृद्योग्यवस्तुनि  
परीष्टिः । स्त्री० अन्वेषणायाम् ॥ इ-  
षेरनिच्छार्थस्यपरेर्वेतिपक्षेतिन् ॥  
परिचर्यायाम् ॥ प्राकाश्ये ॥ परी-  
सारः परिसर्यायाम् । सर्वतोगम  
ने ॥ परिसरणम् । रु० । घञ् उप  
सर्गस्यघञ्जीतिदीर्घः ॥

परीहारः । पुं० अवज्ञायाम् । अना  
दरे ॥ परिहरणम् । हृञ्० । भावे-  
घञ् । उपसर्गस्येतिपक्षिकोदीर्घः ॥  
परीहासः । पुं० द्रवेकैलौ । नर्मणि ॥  
परिहसनम् । हसि० । घञ् । पा-  
क्षिकोदीर्घः ॥

परुः । पुं० वंशादिपर्वणि ॥ पिपत्तिं ।  
पृ० । वाहलकाटुः ॥

परुत् । अ० पूर्ववत्सरे । गतवर्षे ॥

## परुषा

पूर्वस्मिन्वत्सरेइत्यर्थे । सद्यःपरुदि  
तिपूर्वस्यपरभावः उत्० च । संवत्स  
रे ॥

परुलः । त्रि० पूर्ववर्षभवे ॥ परुद्भ-  
वः । चिरपरुत्परारिभ्यस्त्रोवक्त-  
व्यः ॥

परुद्वारः । पुं० घोटके ॥

परुट् । पुं० पर्वणि ॥ यत्परुषिदिन  
मितिश्रुतौपरुषिपर्वणीत्यर्थात् ॥

परुषम् । न० निष्ठुरवाक्ये ॥ नील-  
भ्रिष्ट्याम् ॥ परुषफले ॥ न० ।  
तिलकवृक्षे ॥ त्रि० कर्बुरे ॥ रुक्षे ॥  
निष्ठुरोक्तौ । परेषादेशजातिकुल-  
विद्याशिल्परूपवृत्त्याचारपरिच्छेद-  
शरीरकर्मजीविनांप्रत्यक्षदोषवचनम्  
परुषमिति वदन्त ॥ पञ्चान्यत्क्रोध-  
सन्तापवाससञ्जननंवचः । परुषंत  
च्चविज्ञेयंयच्चान्यच्चतथाविधम् ॥ च-  
क्षुष्मन्नितिलुप्ताच्चंगण्डालंवाङ्मणे-  
च । प्रशंसानिन्दनं द्वेषत्परुषान्नवि  
शिष्यतेइतिदेवलः ॥ परुषवचना-  
नामेवपरोक्षसुदाहरणमपवादइत्या-  
हः ॥ निष्ठुरवाग्युक्ते ॥ पिपत्तिं पू-  
र्यतिअलंबुर्द्विकरोति । पृ० । पृन-  
हिकलिभ्यउषच् ॥

परुषा । स्त्री० वृत्त्यनुप्रासघटकवृत्ति-  
भेदे ॥ ओजः प्रकाशकैर्वर्णैः परु  
षाख्यासमृतापरा ॥ वामनादिमते-  
गौडीप्यया ॥



## परिपम्

परुः । न० ग्रन्थौ । वंशादिपर्वणि ॥  
पिपत्तिः । पृषालनपूरणयोः । अ-  
त्तिः पृषपीत्युस् ॥

परुषम् । न० फलवृक्षभेदे । अज्याऽ-  
स्थिनि । नीलचर्मणि । परुसाङ्गति  
च फालसा० इति च भाषा० ॥

परुषकम् । न० परुषे ॥ परुषकं कषा  
याम्भमामं पित्तकरं लघु । तत्पक्वम्  
धुरं पाकेशीतं विष्टम्बिवृंहणम् ॥ ह  
द्यं टट्पित्तदाहास्रज्वरक्षयसमीरह  
दिति भावप्रकाशः ॥

परेण । अ० परतोर्थे ॥ विभक्तिप्रतिरू-  
पकमव्ययम् ॥

परेतः । पुं० सूतान्तरे ॥ त्रि० ।  
मृते ॥ परं लोकमुद्गतः ॥ परादूर-  
मितो वा ॥

परेतरः । त्रि० आत्मीये । अवच्छुके ॥  
परादितरः ॥ स्वामिकार्यार्थमितरे  
षां भेदके ॥ परान्विपक्षान्द्वतरय-  
तिभेदेन आत्मसात्करोति । तत्क-  
रोतीति ग्यन्तात्कर्म ग्यन् ॥

परेतराट् । पुं० धर्मराजे । पितृपतौ ।  
यमे ॥ परेतेषु मृतेषु राजते । राजृ० ।  
सत्सु द्विषेति क्विप् । जान्तः ॥

परेदवि । अ० परस्मिन्नहनि ॥ सद्यः  
परुदित्यादिना परस्मादेदव्यहनि-  
निपात्यते ॥

परिपम् । त्रि० परापे ॥ परागता आ-  
पो यत्र । इयन्तरुपसर्गेभ्योर्पईदित्य-

## परोपकारः

चत्रवर्णान्तावेत्युक्तेः पाक्षिकईत् ॥  
परेष्टुका । स्त्री० बहुसूत्र्याम् । वक्षप-  
त्यायाङ्गवि ॥ परमिच्छति परैरिष्य-  
ते वा । वा० तुः । स्वा० कः ॥

परैधितः । पुं० कोकिले ॥ त्रि० ।  
पराचिते । औदासीन्येन परपुष्टे ॥  
परैरेधितः सम्बर्द्धितः ॥

परोक्षः । पुं० तपस्विनि ॥ त्रि० ।  
इन्द्रियाविषये । अप्रत्यक्षे ॥ परो-  
क्षमस्यस्य । अर्श आद्यच् ॥ अचाहुः  
। परोक्षभावः परस्याक्षे परोक्षे लिटि  
दृश्यताम् । उत्पन्नादेः परादब्धः  
सिद्धं वास्मान्निपातनात् ॥ अस्मात्-  
परोक्षे लिङिति निर्देशात् ॥

परोक्षम् । अ० इन्द्रियाविषये ॥ वृत्ति  
विषयेऽक्षिशब्द इन्द्रियमात्रपरः ।  
अच्छः परमिति विग्रहे शरदादिषु-  
प्रतिपरेतिसमासान्तविधानसाम-  
र्थ्यादव्ययीभावः । परोक्षे लिङिति  
निपातनात् परस्यौकारादेशः ॥ पा  
रस्करादित्वात् मुडित्यप्याहुः ॥ श्री  
भोजस्तु परार्थे परश्च शब्दमन्यते ॥

परोपकारः । पुं० परस्य परेषां बाउपकृ-  
तौ । अन्यसम्बन्धिहिते । दधीचि-  
नापुरागीतः श्लोकश्च श्रूयते भुवि ।  
सर्वधर्ममयः सारः सर्वधर्मज्ञस-  
म्मतः ॥ परोपकारः कर्त्तव्यः प्रा  
यैः कष्टगतैरपि । परोपकारजं पु  
ण्यं तुल्यं क्रतुशतैरपीति पाश्चात्तरख

## पर्जन्यः

खंडे २२ अध्यायः ॥

परोवरीणः । त्रि० योहिपरांश्च अव-  
रांश्च अनुभवतितस्मिन् ॥ परोवरपर-  
म्परपुत्रपौत्रमनुभवतीति खः । अ

वरस्यादेरुत्त्वं निपात्यते । गुणः ॥

परोवरीयान् । त्रि० उत्तरमुत्तरं श्रेष्ठाद-  
पिश्रेष्ठे ॥ पुं० । परम्परं वरीयस्तु  
गुणवतिप्राणे ॥

परोष्णी । स्त्री० तैलपायिकायाम् ।  
मुखविष्ठावागुलिकादिनामिकाया  
म् । चटिकाविशेषे ॥ पर्शश्च उष्णं  
यस्याः । गौ० डी ॥

पर्कटिः । स्त्री० प्लक्षवृक्षे ॥

पर्कटी । पुं० प्लक्षवृक्षे । जटिनि ॥  
कमण्डलुतरौ ॥ पाकरि० इति भा-  
षा ॥

पर्कटी । स्त्री० प्लक्षवृक्षे । पाकरि०  
इ० भा० प्र० ॥ पूगादेर्नूतनेफले  
॥ पृच्यते पृचीः । वा० कटः ।  
गौ० डीष् ॥

पर्जनी । स्त्री० दारुहरिद्रायाम् ॥ पि-  
पर्त्ति । पृ० विच् । पर्चासौजनी  
च ॥ परम्पालकं स्वास्थ्यं जनयति  
वा । जनी० ॥ ख्यन्तः । कर्मण्यण् ॥

पर्जन्यः । पुं० मेघशब्दे ॥ ध्वनदम्ब-  
दे ॥ शक्रे ॥ पिपर्त्ति । पर्षतिवा ।  
पृ० । पृषुसेचनेवा । पर्जन्य इ० साधुः  
॥ वृष्ट्यात्मकेदेवे ॥ पर्जन्योनाम वृ-

ष्ट्युपकरणाभिमानिनी देवताविशि

## पर्णभोजनः

ष इति क्कान्दोऽयभाष्यम् ॥ मेघसा-  
मान्ये ॥ यज्ञाद्भवति पर्जन्यः ॥ सूर्ये ॥  
स्वर्गोभिर्भोक्तुमारभे पर्जन्यः का-  
ल आगते ॥

पर्जन्यहर्षः । पुं० इन्द्रे ॥

पर्जन्या । स्त्री० दारुहरिद्रायाम् ॥

पर्णः । पुं० वातपोथे । पलाशे ।

किंशुके । टाक० इ० भा० ॥

॥ पिपर्त्ति । पृ० । धापृवस्यज्यति

भ्योनः ॥ यद्वा ॥ पर्णयति पर्णह-

रितभावे । अच् ॥ न० । पर्चे ॥

ताम्बूले ॥ यथा । अनिधायमुखे

पर्णं पूगं स्वादयते नरः । मतिभ्रंशो

दरिद्रः स्वादन्ते न स्मरते हरिम् ॥

पर्णकृच्छ्रः । पुं० पत्रकृच्छ्रव्रते ॥ यथा ।

पर्णोदुम्बराजीवविल्वपत्रकुशोदकैः ।

प्रत्येकं प्रत्यहं भाष्यस्तैः पर्णकृच्छ्र उदा-

हृतः ॥ इति गरुडपुराणम् ॥

पर्णखण्डः । पुं० वनस्पतौ ॥ ताम्बू-

लैकांशे ॥

पर्णचोरकः । पुं० चोरकनामगन्ध-

द्रव्यं ॥

पर्णध्वत् । त्रि० पर्णध्वंसकर्त्तरि ॥

पर्णनरः । पुं० पित्रादिशवास्यलाभेदा-

हार्थं तत्प्रतिनिधिभूतशरपलाशपत्र-

रचितोर्णातनुवेष्टितयवपिष्टलिप्तन-

राकारिपुत्तलके ॥

पर्णमेदिनी । स्त्री० प्रियङ्गौ

पर्णभोजनः । पुं० छागले ॥ पर्णानि

पईः

भोजनयस्य ॥ वि० । पञ्चभक्षके ॥

पर्णमाचालः । पुं० कर्मरङ्गवृत्ते ॥

पर्णमृगः । पुं० वानरादिमृगगणविशे

षे ॥ यथा । वनौकोवृक्षमार्जार वृ

क्षमर्कटिकादयः । एतेपर्णमृगाः

प्रोक्ताः सुश्रुताद्यैर्महर्षिभिः ॥

स्मृताः पर्णमृगावृष्याश्चक्षुष्याः शो

षिणेहिताः । श्वासार्षकासशमनाः

सृष्टमूत्रपुरीषका इतिभावप्रकाशः ॥

पर्णलता । स्त्री० नागवल्ल्याम् ॥

पर्णवल्ली । स्त्री० पलाशीलतायाम् ॥

पर्णशाला । स्त्री० उटजि । मुनिगृहे ॥

पर्णनिर्मिताशाला । शाकपार्थि

वादिः ॥

पर्णसिः । पुं० पङ्कजि । पद्मे ॥ जल

गृहे ॥ पृणोति । पृथीती । सानसि

वर्णसि पर्णसीत्यादिनाऽसिप्रत्ययः

पृणोतेर्नुक्च ॥

पर्णशिनः । पुं० घने । मेघे ॥

पर्णसिः । पुं० खल्पपत्रतुलस्याम् । क

ठिञ्जरे ॥ पर्णान्यस्यति । असु० ।

कर्मण्यण् ॥ यद्वा पर्णैरसति । अ

सदीप्तौ । पचाद्यच् ॥

पर्णी । पुं० द्रुमे । वृक्षे ॥

पर्णिनी । स्त्री० माषपर्ण्याम् ॥

पर्णोत्तजम् । न० उटजि । पर्णशाला

याम् ॥

पईः । पुं० अपानोत्सर्गे । कुत्सितश

ब्दे । गुदरवे ॥ पईते ॥ पई० ।

पर्णट्टमः

प० अच् ॥

पर्दनम् । न० पदे । पाद० इ० भा० ।

पर्णः । पुं० पङ्कजीठे । येनकाष्ठेन

पङ्कज्वरतितस्मिन्काष्ठे ॥ पर्णग

तौ । हलश्चेति करणे घञ् ॥ न० ।

नवतृणैः ॥ गृहे ॥ पिपत्ति । पृ० ।

खण्डशिल्पशष्येत्यादिनापप्रत्ययान्तः

साधुः ॥

पर्णट्टः । पुं० पितपातडा० इ० भा०

भेषजान्तरे । कवचे । तिक्ते ॥ पर्णट्टो

वरतिक्तेश्च स्मृतः पर्णट्टकश्चसः ।

कथितः पांशुपर्यायस्तथा कवचनाम

कः ॥ पर्णट्टोहन्तिपित्तास्त्रभ्रमट्षणा

कफज्वरान् । सङ्ग्राही शीतलस्ति

तोदाहनुद्वातलोलघुः इतिभाव

प्रकाशः ॥ पापङ्ग० इ० भा० पिष्ट

प्रभेदे ॥ धूमसीरचिताहिङ्गु हरिद्रा

लवणैर्युताः ॥ सर्जिकाजीरकाभ्या

श्चतनूकृत्यचवेक्षिताः ॥ पर्णटास्ते

संदङ्गारभृष्टाः परमरोचकाः । दी

पनाः पाचनारूक्षागुरवः किञ्चि

दीरिताः ॥ मौद्गाश्चतद्गुणाः प्रोक्ता

विशेषाल्लघवोहिताः । चणकस्यगु

णैर्युक्ताः पर्णटाश्चणकोद्भवाः ॥ स्ने

हभृष्टास्तुतेसर्वे भवेयुस्मर्ध्यमागुणै

रितिभावप्रकाशः ॥

पर्णट्टकः । पुं० कवचे । तिक्ते । पर्ण

ट्टे ॥

पर्णट्टमः । पुं० कुम्भीवृक्षे ॥

## पर्यरीकम्

पर्यटी । स्त्री० सौराष्ट्रमृत्तिकायाम् ॥  
 पिष्टप्रभेदे । पापङ्गी० इ० भा० ॥  
 उत्तरदेशभवसुगन्धिद्रव्ये । पपरी०  
 इ० भा० । रञ्जन्याम् । चक्रवर्त्ति  
 न्याम् ॥ अस्यागुणा यथा । पर्यटी  
 तुवरातिक्ताशिशिरावर्णकृष्णघुः ।  
 विषव्रणहरीकाण्डुकफपित्तास्रकुष्ठनु  
 त् ॥

पर्यरीकः । पुं० सूर्ये ॥ वङ्गौ ॥ भूपे  
 ॥ पिपत्ति । पृ० । शृपृवृजांहेरुक्  
 चाभ्यासस्येतिर्द्वकन् ० धातोर्हि  
 त्वरुक्चाभ्यासस्य ॥ वेदभाष्येतुपृ  
 पालन पूरणयोरस्य निपातनमिद  
 माश्रित्यस्तोतृणां पालक० इ० व्या  
 ख्यातं ॥

पर्यरीणः । पुं० पर्यास्यशिरायाम् ॥ दू  
 तकम्बले ॥ पर्या चूर्णरसे ॥ न० प  
 र्वणि ॥ इतिमेदिनी ॥

पर्यीकः । पुं० पङ्गौ ॥ खञ्जे ॥ पर्येण  
 चरति । पर० ॥ स्त्री पर्यीकी ॥  
 पित्तवान्डीष् ॥

पर्यरीकम् । न० किसलये ॥ स्फुरति ।  
 स्फुरस्फुरणे । पर्यरीकादयश्चेतिर्द्व  
 कन्धातोपर्यरादेशश्च ॥ यद्वा । धा  
 तोर्हि त्वम् ॥ उकारस्याकारः सलो  
 पः रुक्चाभ्यासस्य । वेदभाष्येतु  
 जिफलाविशरणेस्य निपातनमाश्र  
 त्यश्चूर्णां विदारयितेति व्याख्या  
 तम् ॥

## पर्यन्तिका

पर्यङ्कः । पुं० मञ्चे । मांजा० इ० भा  
 षा ॥ पल्पङ्के० पलङ्गः इ० भाषा  
 वृथ्याम् । ऋषीणामासने ॥ पर्यस्ति  
 कायाम् खाट० भा० ॥ परितोड  
 कृते । अकिलक्षणे घञ् ॥

पर्यङ्गपादिका । स्त्री० कीलशिंख्य  
 म् ॥

पर्यङ्कः । त्रि० परितोर्ये ॥

पर्यङ्गनम् । न० भ्रमणे । ब्रज्यायाम्  
 । अटायाम् । फिरना० इ० भाषा  
 अट० परिपूर्वः । भावेल्युट् ॥

पर्यङ्गनयोगः । पुं० जिज्ञासायाम् । इ  
 तिहलायुधः ॥ दोषविशेषे ॥

पर्यङ्गन्योपेक्षणम् । न० नियहस्थान  
 प्राप्तस्यनियह ॥ नियहस्थानं प्रा  
 प्तवतोऽनियहः नियहनियहस्थानानु  
 ज्ञावनमित्यर्थः । यच्चत्वेनैकनियह  
 स्थानपाते एकतरोज्ञावनंतत्रनपर्य  
 न्योपेक्षणम् । अवसरेनियहस्था  
 नोज्ञावनत्वावच्छिन्नाभावस्यैवतत्त्वा  
 त् । ननुवादिनाकथमिदमुज्ञाव्यंस्व  
 कौपीनविवरणस्यायुक्तत्वादिति चे  
 त्सत्यम् । मध्यस्थेनैवेदमुज्ञाव्यम् ।  
 वादेचस्वयमुज्ञावनेऽप्यदोषः ॥

पर्यन्तः । पुं० अन्यसीमायाम् । प्रान्तदे  
 शे ॥ परितोऽन्तः ॥ समीपे ॥

पर्यन्तभूः । स्त्री० नदीनगरादिसमी  
 पभूमौ । परिसरे ॥ पर्यन्तभूः ॥  
 पर्यन्तिका । स्त्री० गुणभङ्गे ॥

## पर्याणम्

पर्यायः । पुं० व्यतिक्रमे । क्रमोल्लङ्घने । शास्त्रतोलोक व्यवहाराच्चप्राप्त स्यार्थस्यपरित्यागे । अतिपाते । उपात्यये ॥ पर्यायणम् । इण् गतौ । एरच् ॥  
 पर्यायणम् । न० अश्वसज्जाग्राम् । जीन० इ० भाषा० पलानइतिच ॥  
 पर्यावसानम् । न० चरमे ॥ षोन्तक-  
 कर्मणि ॥ पर्यावपूर्वः । ल्युट् ॥  
 पर्यावसितः । चि० पर्यावसानप्राप्ते ॥  
 पर्यावस्था । स्त्री० विरोधने ॥ पर्याव-  
 स्थानम् । ष्टा० । आतश्चेत्थङ् ॥  
 पर्यावस्थाता । चि० शत्रौ । विरोधि-  
 नि ॥ पर्यावतिष्ठति । ष्टा० । टच् ॥  
 पर्यावरोद्धरि ॥  
 पर्यावस्थानम् । न० विरोधे ॥ ष्टा० ।  
 ल्युट् ॥ सर्वतोभावेनावस्थितौ ॥  
 पर्यायशुः । चि० परिगतानन्दवाधे ॥  
 पर्यास्तः । चि० पतिते । सस्ते । ढै-  
 पडा० इतिभा० ॥ हते ॥ परितोऽ-  
 स्तः ॥ परिबृत्ते । सर्वतः प्रसृते ॥  
 क्षिप्ते ॥  
 पर्यास्तिका । स्त्री० खट्वायाम् ॥  
 पर्याचान्तम् । न० एकपङ्क्तिस्थान् अ-  
 न्यानवमन्ययचान्नेभुज्यभानेकेनचि-  
 दाचमनंक्रियतेतदन्नं पर्याचान्तमु-  
 च्यते ॥  
 पर्याणम् । न० पत्ययने । घोडेकाप-  
 लान० इ० भा० ॥ बङ्कायभागे०  
 इ० चि० शि० ॥

## पर्यायः

पर्याधाता । पुं० आहिताग्नीकनि-  
 ष्ठे ॥ यथा । सोदर्येतिष्ठतिज्येष्ठेअ-  
 ग्न्याधानं करोतिहि । तयोः पर्या-  
 हितोज्येष्ठः पर्याधाताकनिष्ठकः ॥  
 पर्याप्तम् । न० यथेष्टे । निकामे ॥  
 निवारणे ॥ चि० । तप्ते ॥ शक्ते ॥  
 कार्यकारणदत्ते ॥ परिमिते ॥ आ-  
 भ्रुव्याप्तौ । परिपूर्वः । भावे० क्तः ॥  
 प्राप्तौ ॥ तप्तावितिमेदिनिकरः ॥  
 पर्याप्तिः । स्त्री० प्रकामे ॥ प्राप्तौ ॥  
 रक्षणे । मारणोद्यतस्यनिवारणे ॥  
 पर्यापनम् । पर्याप्तिस्त्राणार्थः ।  
 क्तिन् ॥ सामर्थ्ये ॥ स्वरूपसम्बन्ध-  
 विशेषे ॥ सचसर्वेषामेवपदार्थानां-  
 विशिष्टबुद्धिनियामकः । पदार्थभे-  
 देननाना । यथा । पर्याप्तिश्चायमेको-  
 घटइमौद्वाविद्यादिप्रतीतिसाक्षि-  
 कः स्वरूपसम्बन्धविशेषइतिदीधि-  
 तिः । समवायेनगुणगुणस्यासत्त्वे-  
 पिचत्वारोगुणाद्विद्यादिप्रतीत्यागु-  
 णादिषुसङ्ख्यादिमत्त्वनियामको-  
 पितादृशसम्बन्धः । इतिसामान्या-  
 भावेजगदीशः । द्वितीयवादेगदा-  
 धरभट्टाचार्यश्च ॥  
 पर्यायः । पुं० प्रकारे ॥ अवसरे ॥ क्र-  
 मे । आनुपूर्व्याम् । परिपाठ्याम् ।  
 अनुक्रमे । वारी० इ० भा० ॥ निर्मा-  
 णे ॥ द्रव्यधर्मे ॥ क्रमेणैकार्थवाच-  
 काः शब्दाः पर्यायाः इतिविजय



पर्याय :

रक्षितः ॥ सम्पर्कविशेषे ॥ येन स-  
ह्यत्सम्पर्कः सम्बन्धस्तेन सह तत्-  
पर्यायः । यथा । समानं कुलभाव  
सुदानादानन्तयैव च । तयोर्वंशस-  
मानं हि पर्यायश्च प्रचक्षते ॥ इति कु-  
लदीपिका ॥ अलङ्कारवि० । यथा ।  
एकं क्रमेणानेकस्मिन् पर्यायः । एकं  
वस्तुक्रमेणानेकस्मिन् भवति क्रियते-  
वास पर्यायः । क्रमेणोदाहरणम् ।  
श्रीणीभारख्यजतितनुतांसेवते मध्य  
भागः पद्भ्यांभुक्तास्तरलगतयः  
संश्रितालोचनाभ्याम् । धत्ते वक्षः  
कुचसचिवतामद्वितीयश्च वक्रमूतद्वा  
चाणांगुणविनिमयः कल्पितो-  
यौवनेन ॥ यथावा । नन्वाश्रयस्थि-  
तिरियंतवकालकूटकेनोत्तरोत्तरवि-  
शिष्टपदोपदिष्टा ॥ प्रागर्णवस्य हृद-  
येष्टलक्ष्मणोयकण्डे ऽधुनावससि  
वाचिपुनः खलानाम् ॥ यथावा ।  
विस्वीष्टएवरागस्तेतन्विपूर्वमदृश्य-  
त । अधुना हृदयेष्येष्टमृगशावाक्षि-  
दृश्यते ॥ रागस्य वस्तुतोभेदेपि एक-  
तयाध्यवसितत्वादेकत्वमविरुद्धम् ॥  
तत्ताणसिरिसहोच्चररअणाहरणस्मि  
हिअअमेकरसम् । विस्वाहरेपि  
आणं निवेसिअंकुसुमवाणेन ॥ \* ॥  
तत्तेषां श्रीसहोदररत्नाभरणे हृदय-  
मेकरसम् । विस्वाधरेप्रियाणां निवे-  
शितुंकुसुमवाणेनेतिसंस्कृतम् ॥

पर्याय :

श्रीसहोदरं रत्नं कौस्तुभः आभरणं-  
यत्तस्मिन् विष्णौ एकरसमेकतान-  
न्तत्तेषां पातालवासिनाममुण्यामि-  
ति चंडीदासहृदयम् । कुसुमवाणे-  
नमियाणां कान्तानां विस्वसदृशे ऽधरे  
विनिवेशितमित्यनेकत्रस्थितौ प्रयो-  
जकनिर्देशाद्देदः ॥ अन्यस्ततो न्य-  
था । अनेकमेकस्मिन् क्रमेण भवति-  
क्रियते वासीन्यः । क्रमेणोदाहरण-  
म् । मधुहिमरुचिरंवचः खलाना-  
ममृतमहोप्रथमं पृथुव्यनक्ति । अथ-  
कथयति मोहहेतुमन्तर्गतमिव हालह-  
लं विषंतदेव ॥ तर्ह्येह न तभित्तिम-  
न्दिरमिदं लब्धावकाशं दिवः साधेनु  
र्जरतीनदन्तिकरिणामेताघनाभाघ-  
टाः । सज्जुद्रोमुशलः धुनिः कलमि-  
दंसङ्गीतकं योषितामाश्चर्यं दिवसैर्हि  
जोयमियतीं भूमिं समारोपितः ॥ अ-  
चैकस्यैव हानोपदानयोरविवक्षितत्वा-  
न्नपरिवृत्तिः ॥ \* ॥ अपिच लक्षणा-  
न्तरम् । क्रमेणैकमनेकस्मिन्नाधारे  
वर्तते यदि । एकस्मिन्नथवानेकं पर्या-  
यालङ्कृतिर्मतेति ॥ पर्यायणम् ।  
दृग् ॥ परावन्नुपात्ययदृग् इति घञ्  
। व्यत्ययेपि ॥ यथा । प्राप्तः पर्याय-  
कालोव इति ब्रह्माभ्यभाषत इति ॥  
पर्यायशयनम् । न० उपशये । विशा-  
ये । प्रहरिकादीनां पर्यायेण क्रमेण श-  
यनम् ॥

## पर्युदञ्चनम्

पर्यायोक्तम् । न० अलङ्कारविशेषे ॥  
 पर्यायोक्तं विना वाच्यवाचकत्वेन व-  
 स्तुयत् ॥ वाच्यवाचकभावव्यतिरि-  
 क्तेनावगमनव्यापारेण यत्प्रतिपादनं  
 तत्पर्यायेण भङ्ग्यन्तरेण कथकात् प्र-  
 र्यायोक्तम् । उदाहरणम् । यंप्रे च्य  
 चिररूढापि निवासप्रीतिरुज्झिता  
 मदेनैरावणमुखमानेन हृदये हरेः ॥  
 अत्रैरावणशक्रौ मदमानमुक्तौ जाता  
 वितिव्यङ्ग्यमपिशब्दे नोच्यते । ते  
 नयदेनोच्यते तदेव व्यङ्ग्यं यथा तु व्यङ्-  
 ग्यं न तथोच्यते यथा गविशुक्ले चलति  
 दृष्टे गौः शुक्लश्चलतीति विकल्पो य-  
 देवदृश्यते तदेव विकल्पयति० न तु य-  
 था दृष्टं तथा० यतो भिन्ना संसृष्टत्वेन दृ-  
 ष्टं भेदसंसर्गाभ्यां विकल्पयति ॥

पर्यासितः । त्रि० पर्यावर्त्तिते ॥

पर्याहारः । पुं० वीवधे । उभयतो बद्ध  
 शिष्ये स्तम्भवाह्ये काष्ठविशेषे । कां  
 बद्ध इति वहंगी इति च भा० ॥ परित  
 आह्वयतेऽनेन ॥

पर्याहितः । पुं० योऽग्रेऽग्न्याधानं करो-  
 तितस्य ज्येष्ठे ॥ यथा । सोदर्येतिष्ठ  
 ज्येष्ठे अग्न्याधानं करोति हि । त-  
 योः पर्याहितो ज्येष्ठः पर्याधाताक-  
 निष्ठकः ॥

पर्युदञ्चनम् । न० उद्वारे । ऋणे ॥  
 परित उदच्यते । अश्रु० । कृत्यल्यु-  
 ट इति कर्मणि ल्युट् ॥

## पर्वकम्

पर्युदस्तः । त्रि० पर्युदासविशिष्टे । वि-  
 ध्यन्वयिभेदात्मकनञर्थयुक्ते ॥

पर्युदासः । पुं० प्रतिषेधभेदे ॥ प्राधा-  
 न्यन्तुविधेर्यत्र प्रतिषेधेऽप्रधानता ।  
 पर्युदासः सविज्ञे यो यत्रोत्तरपदेन न  
 ज्ञः ॥ सामान्यशास्त्रप्राप्तनिषेधस्यै-  
 व पर्युदासत्वम् ॥ यथा । अमावास्या  
 याम्पि हभ्यो दद्यात् रात्रौ श्राद्धं न कु-  
 रीत । अत्र श्राद्धकरणे रात्रेः पर्युदा-  
 सः ॥ परिसर्वतोभावेन उदास्यते वि-  
 धिर्यत्र स पर्युदास इति गौडाः ॥

पर्युपयुक्तः । त्रि० समाप्ते ॥ यथा ।  
 आगमकालेनैवास्या युः कृतं पय्युप-  
 युक्तं स्यादिति महाभाष्यम् । आगम-  
 कालेन विद्याग्रहणकालेन । अस्य-  
 विद्यार्थिनः । पर्युपयुक्तं समाप्तमिति  
 तदर्थः ॥

पर्युषितम् । त्रि० रात्र्यन्तरितपक्वान्ने  
 । व्युष्टे । वासी० इ० भाषा० ॥  
 यातयामंगतरसंपूतिपर्युषितञ्चयत्  
 । उच्छिष्टमपि चामेध्यं भोजनं ताम-  
 सप्रियमिति भगवद्गीता ॥

पर्येषणा । स्त्री० अन्वेषणायाम् ।  
 दूढणा इति दूढ इति च भा० ॥ अन्याप-  
 र्येषणां चर ॥ तर्कादिना यथा बोधित-  
 धर्माद्यन्वेषणे ॥ इषगत० दि० ।  
 इष आभीक्ष्ये क्र्या० । आभ्यां परे-  
 र्वेति पक्षे युच् । टाप् ॥

पर्वकम् । न० ऊरुपर्वणि । घौटू इति

## पर्वततृणम्

जानू इतिच भा० ॥  
 पर्वकारी । पुं० धनादिलोभेनअपर्वसु  
 अमावास्याक्रियावर्तके ॥  
 पर्वगामी । पुं० पर्वसु स्त्रीगामिनि ॥  
 पर्वतः । पुं० महीध्रे । शिखरिणि ।  
 क्षाभृति । अहार्ये । गोत्रे । गिरौ  
 ॥ पर्वान्सत्यत्र । तपपर्वमरुट्  
 भ्याम् ॥ यद्वा । पर्वति । पर्वपूरणे  
 । भृमृट्शियजिपर्विपच्यमितमिन  
 मिहयिभ्योऽतच् ॥ विंशतिश्चैष्टपर्व  
 ता यथा । हिमवान्हेमकूटश्चनिष  
 धोनीलपर्वतः ॥ श्वेतश्चभृङ्गवान्  
 मेरुर्मात्यवान्गन्धमादनः ॥ महे  
 न्द्रोमलयः सद्यः शुक्तिमान्क्षमा  
 नपि । विन्ध्यश्चपारियात्रश्चकैलासो  
 मन्दिरस्तथा ॥ लोकालोकोमहांस्ते  
 षु तथैवोत्तरमानसः । एतेविंशति  
 र्विख्याताः पर्वतास्तस्युष्मावराः ॥  
 पादपे । वृक्षे ॥ शाकप्रभेदे ॥ पावदा  
 इ० गौ० भा० प्र० मत्स्यविशेषे ॥  
 देवर्षिविशेषे ॥  
 पर्वतकाकः । पुं० द्रोणकाके ॥  
 पर्वतजः । पुं० गिरिसंभववस्तुनि ॥  
 पर्वतजा । स्त्री० पार्वत्याम् ॥ सरिति  
 । नद्याम् ॥ द्राक्षावि० । पहाडी०  
 दाख इ० भा० ॥ पर्वतात्जाता ।  
 जनी० । पञ्चम्यामिति डः ॥  
 पर्वततृणम् । न० तृणविशेषे । तृणाढ्ये  
 । मृगप्रिये ॥

## पर्वतीयः

पर्वतमोचा । स्त्री० अद्रिकदल्याम् ॥  
 पर्वतराजः । पुं० नगाधिराजहिमा  
 द्रौ । पर्वतानाराजा ॥ राजेतिटच् ॥  
 पर्वतराजपुत्री । स्त्री० उमायाम् । दु-  
 र्गायाम् । यथा । शक्रध्वजात्पञ्चयुते  
 दशाहेमूलर्चयुक्तासितसप्तमीया ।  
 आरभ्यतस्यांदशमीञ्चयावत् प्रपूज-  
 येत्पर्वतराजपुत्रीमिति ॥  
 पर्वतवासिनी । स्त्री० आकाशमांस्था  
 म् ॥ गायत्र्याम् ॥ काल्याम् ॥  
 पर्वताधारा । स्त्री० पृथिव्याम् ॥  
 पर्वतारिः । पुं० इन्द्रे ॥ पर्वतानाम  
 रिः ॥  
 पर्वतालयः । पुं० वानरे ॥ पर्वतश्चा  
 लयोयस्य ॥  
 पर्वताशयः । पुं० मेघे ॥  
 पर्वताश्रयः । पुं० शरभे ॥ त्रि० । पर्व  
 तवासिनि ॥  
 पर्वतश्रयदेशः । पुं० देशविशेषेषु ॥ ते  
 यथा । अतोदेशान्प्रवक्ष्यामिपर्वता  
 श्रयिणश्चये । निर्धारहंसवर्णाश्चकुप  
 याअपयाःखशाः ॥ कुथप्रावरणाश्चैव  
 ऊर्णादर्भासमूहकाः । त्रिगतामण्ड  
 लाश्चैवकिराताश्चामरैः सह ॥ इ०  
 तिमब्धपुराणम् ॥  
 पर्वतीयः । पुं० अक्षौटे ॥ पर्वतेभवः  
 । विभाषामनुष्य इतिपक्षेः ॥  
 त्रि० पर्वतोत्पन्नमनुष्यादौपर्वतोनि  
 वासोऽस्य । पर्वताच्चेतिङ् ॥

## पर्वसन्धि :

पर्वधिः । पुं० हिमांशौ । चन्द्रे ॥  
 पर्व । न० उत्सवे । महे ॥ ग्रन्थौ ॥  
 प्रस्तावे ॥ लक्षणान्तरे ॥ दर्शप्रति  
 पदोःसन्धौ ॥ विषुवत्प्रभृतिषु ॥ ग्रन्थ  
 विशेषे ॥ ग्रन्थसन्धौ ॥ यथा । महा  
 भारतेऽष्टादशपर्वाणि । तानियथा  
 आदिः सभावनविराटमथोद्यमश्चभी  
 षोगुरुवरविजमद्रवसौप्तिकश्च । स्त्री  
 पर्वशान्तिरनुशासनमश्वमेधव्यासाश्च  
 मोमुषलयानदिवावरोहइति महाभा  
 रतटीका ॥ तिथिविशेषेषु ॥ चतु  
 र्दश्यष्टमीकृष्णाश्रमावास्याचपूर्णिमा  
 । पर्वाण्ये तानिराजेन्द्ररविसङ्क्रम  
 णंतथा ॥ पर्वति० पर्वतेवा । पर्वपूर  
 णे । वा० कनिन् ॥ यद्वा । पिपत्ति  
 पृणातिवा ॥ पृ० । स्नामदिपद्यत्ति  
 पृशक्तिभ्योवनिप् ॥ क्षणे ॥  
 पर्वपुष्पी । स्त्री० रामदूतीवृत्ते ॥  
 पर्वपूर्णता । स्त्री० आयोजने । सम्भा  
 रे ॥ पर्वणःपूर्णत्वे ॥  
 पर्वमूला । स्त्री० श्वेतायाम् ॥  
 पर्वयोनिः । पुं० इच्छादौ ॥ पर्वणि  
 योनिरुत्पत्तिर्यस्य ॥  
 पर्वरुट् । पुं० पिण्डपुष्पे । दाडिमे ॥  
 पर्ववल्ली । स्त्री० मालादूर्वायाम् ॥  
 पर्वसन्धिः । पुं० प्रतिपत्पञ्चदश्योर  
 न्तरे ॥ पञ्चदशीशब्देनपूर्णमाऽमा  
 वास्ययोर्द्वयोर्ग्रहणम् । अतएवपौर्ण  
 मास्याश्रमावास्यायावाशेषसार्द्धदण्ड

## पर्वत्

चतुष्टयम्प्रतिपदश्चप्रथमसार्द्धदण्ड  
 चतुष्टयं पर्वसन्धिरिति वृद्धाः ॥  
 सैहिकीयोयदाराहुर्ग्रसतेपर्वसन्धि  
 ध्वितियमः ॥ पर्वणोःसन्धिः ॥  
 पर्वितः । पुं० पर्वतमत्स्ये ॥  
 पर्शुः । पुं० कुठारे । परशौ ॥ परंशत्रुं  
 शृणाति । शृङ्गिंसायाम् । आङ्प  
 रयोःखनिशृङ्गाङिच्चेति कुः ॥ पृ०  
 ॥ यद्वा । स्पृश्यते स्पृशसंस्पर्शने  
 स्पृशेःश्वण् शुनौपृचेति० शुन्० । पृ  
 । आदेशश्च ॥  
 पर्शुका । स्त्री० पाश्र्वास्थिनि । पांसु०  
 इतिभाषा ॥ स्पृशति स्पृश्यतेवा  
 । स्पृश० । स्पृशेःश्वण् शुनौपृच  
 स्वार्थेकन् ॥ यद्वा पर्शुरिव । इवेप्र  
 तिकृतावितिकन् ॥  
 पर्शुपाणिः । पुं० गणेशे । विनायके ॥  
 पर्शुरामः । पुं० जामदग्न्ये । परशुरा  
 मे ॥  
 पर्शूः । स्त्री० पर्शुकायाम् ॥ अप्राणि  
 जातेरित्यङ् ॥  
 पश्वधः । पुं० कुठारे । परसा० इ०  
 भा० ॥ परश्वयनम् । टुओश्वि० ।  
 अन्येष्वपीतिङ् । परश्वंदधाति  
 डुधाज् । आतड्गतिकः । पृषोदरा-  
 दिः ॥  
 पर्वत् । स्त्री० सभायाम् ॥ यथाह०  
 याज्ञवल्क्यः । चत्वारोवेदधर्मज्ञाः  
 पर्वत्तत्रैविद्यमेववा । सात्रूतेयंसधर्मः

पलम्

स्यादेकोवाऽध्यात्मवित्तमः ॥ इति ॥  
 अन्यदप्युक्तं लक्षणं भविष्यपुराणे ।  
 द्विगुणाच्चत्रियाणान्तु वैश्यानांचिगु  
 णास्मृता । चतुर्गुणातु शूद्राणां पृषदु  
 क्तामहात्मनामिति ॥ परितः सीद  
 न्यस्याम् । षट्क० । सं० क्तिप् ।  
 सदिरप्रतेरिति षत्त्वम् । वा० परेरन्त  
 लोपः ॥ यद्वा । शृङ्गभसोऽदिरिति  
 च्यदिप्रत्ययो बाहुलकात्पृषेरपि ॥  
 पृषद्वलः । चि० परिषद्वले । सभासदि  
 । सभ्ये ॥ पृषद्वल्यस्य । ऋजः कृष्या  
 मुतिपरिषदो बलजित्यत्र पृषद्वित्ये  
 पिपाठाद्वलच् ॥

पलः । पुं० । पलम् । पलम् । पलम् ।  
 पलम् । पलम् । पलम् । पलम् ।

नाले । पराल० इ० भा० ॥

पलम् । न० । आमिषे । मांसे ॥ उन्मा  
 ने । कर्षचतुष्टये । मुष्टौ । प्रकुञ्चे ।  
 बिल्वे ॥ तत्तुशास्त्रे तोलकचतुष्टयम्  
 । वैद्यके अष्टतोलकम् । लौकिके सा  
 ष्टरक्तिद्विमाषकतोलकचितयम् ॥  
 यथा । पलन्तु लौकिकैर्मानैः साष्ट  
 रक्तिद्विमाषकम् । तोलकचितयञ्जे  
 यञ्ज्योतिर्ज्ञैः स्मृतिसम्मतम् ॥ इ  
 तितियितत्त्वम् ॥ पलं सुवर्णाश्चत्वारः  
 पञ्चवापि प्रकीर्त्तिताः ॥ (\*\* ) ॥  
 विघटिकायाम् । घटिका षष्टिभागै  
 कभागे । षष्टिविपले ॥ पलदण्डयोः  
 प्रमाणान्तु दशगुर्वक्षरोच्चारणकालः  
 प्राणः षडात्मकैः । तैः पलं स्या

पलम्

त्तत्तत्पष्ट्यादगडद्वयमिधीयते ॥  
 तेनच । माकान्तं पञ्चस्थान्तं पर्या  
 काशदेशेखाप्रीः कान्तं वक्ता हतं पुण्यं  
 चन्द्रमत्त्वाराचैचित् । चतुर्जामः  
 प्राटंश्च तश्च तोराहुः क्रूरः प्राद्यात्  
 तस्माद्ध्वान्ते हर्म्यस्थान्तं गय्यं कान्तं  
 कर्त्तव्या ॥ अस्यैकपाठात्पलम् षष्टि  
 पाठादगडो भवति ॥ यथाह कालिदा  
 सः । गुर्वक्षराणामुदितश्च पष्ट्याप  
 लं पलानां घटिका किलैका । षष्ट्याथ  
 टीनां भदिनंतथार्यैस्तिथ्यैकवाचन्द्रम  
 सो दिनं स्यादिति ॥ पलति । पलग  
 ती । पचाद्यच् ॥

पलक्या । स्त्री० । पलक्या । पलक्या ।

नि० ॥

पलगण्डः । पुं० । लेपके । राज० इ०  
 भा० ॥ पलं मांसं तत्तुल्यं नमृदादि  
 नागण्डतिवदनैकदेशमिव करोति ।  
 गडिवदनैकदेशे । पचाद्यच् ॥

पलङ्कटः । चि० । भयशीले । भीरौ ॥  
 इ० चि० ॥

पलङ्करः । पुं० । पित्ते ॥ इति चि० ॥

पलङ्कषः । पुं० । राक्षसे ॥ कण्ठगुग्गु  
 ली ॥ पलङ्कषति । कषहिसायाम्  
 । मू० कः । तत्पुरुषद्व० द्वितीयाया  
 चलुक् ॥

पलङ्कषा । स्त्री० । गोक्षुरके । राक्षायाम् ॥

किंशुके । गुग्गुली । मुण्डरीयाम् ॥ ला  
 चायाम् ॥ क्षुद्रगोक्षुरके ॥ महाश्राव



## पलशतम्

य्याम् ॥ मञ्जिकायाम् ॥ टाप् ॥

पलप्रियः । पुं० द्रोणकाके ॥ त्रि० ।

मांसादे ॥

पलभा । स्त्री० पलविभायाम् । विषुव  
तप्रभायाम् ॥ साचमेषसङ्क्रमणा  
दर्वाक्सपादाष्टदिनेमध्याह्ने द्वादशा  
ङ्गुलजाक्याया । यथोक्तं यहलाघवे  
। मेषादिकेसायनभागसूर्येदिनाह  
जाभापलभाभवेत्सेति ॥

पललः । पुं० राक्षसे । यातुधाने ॥

न० पङ्के ॥ मांसे ॥ तिलचूर्णे ॥ पल

लंतिलकल्कांस्यात् तिलचूर्णञ्चपिष्ट

कः । पललंमधुरंरुच्यं पित्तास्रबल

पुष्टिदम् । इ० राजनिर्घण्टः ॥

सैचवतिलचूर्णे । तिलकुट० इ० भा

॥ यथा । पललन्तु समाख्यातं सैचव

न्तिलपिष्टकम् । पललंमलकद्वयं

वातघ्नं कफपित्तकृत् ॥ वृंहणं गुरुवृ

ष्यञ्चस्निग्धं मूत्रनिवर्त्तनम् ॥ पल-

ति० पल्यतेऽनेनवा । पलगतौ ।

वृषादिभ्यश्चिदितिकलः ॥

पललज्वरः । पुं० पित्ते ॥ इतिहारा  
वली० ॥

पललप्रियः । पुं० द्रोणकाके ॥

पललाशयः । पुं० गण्डरोगे ॥

पलवः । पुं० प्लवे । पञ्चराखेटे । म-

त्स्यधारणोपाये । लोपो० इ० गौ०

भाषा० ॥

पलशतम् । न० तुलायाम् ॥ पलानां

## पलायनम्

शतम् ॥

पलाग्निः । पुं० पित्ते ॥

पलाङ्गः । पुं० शिशुमारि ॥

पलाण्डुः । पुं० सुकन्दके । मुखदूष

णे । शूद्रप्रिये । रोचने । प्याज०

इ० भा० ॥ पलाण्डुर्यवनेष्टश्चदुर्गन्धो

मुखदूषकः । फरणीन्यः पलाण्डु

स्तुलतार्कोद्दुर्गन्धश्चसः ॥ इ० धन्वन्त

रिः ॥ सुश्रुतस्तु । लशुनीदीर्घपत्र

श्चपिच्छगन्धोमहौषधम् । फरणश्चप

लाण्डुश्चलतार्कश्चापदारिका ॥ शृ

ङ्गनं यवनेष्टश्चपलाण्डोर्दंशजातयः

॥ इत्याह ॥ पलाण्डुस्तुगुणैर्ज्ञेयोरसो

नसदृशोबुधैः ॥ स्वादुपाकरसोऽनु

ष्णः कफकुन्नातिपित्तलः ॥ हरते

केवलं वातं बलवीर्यकरो गुणरिति भा

वप्रकाशः ॥ पलति । पलरक्षणे ।

बाहुलकात्पलाण्डुप्रत्ययः ॥

पलादः । पुं० । स्त्री० । राक्षसे ॥ प-

लमत्ति । अद० । कर्मण्यण् ॥

पलादनः । पुं० । स्त्री० । राक्षसे ॥

त्रि० मांसमक्षयशीले ॥

पलान्नम् । न० पाकराजिष्वरोक्तप्रकारे

मांसादियुक्तसिद्धभक्ते । पलौदने ।

मांसौदने ॥

पलापः । पुं० गजगण्डे । हस्तिकपोले ॥

पलायनम् । न० अपयाने । प्रद्रावे ।

भयादिनास्थानान्तरगमने । भाग-

ना० इ० भा० ॥

पलाश :

पलायितः । वि० नष्टे ॥ गृहीतदि-  
शि । तिरोहिते , पलायनविशिष्टे  
॥ इ० हे० ॥

पलालः । पुं० । न० । निष्फलेतृणा  
दिकाण्डे । सस्यशूकधान्यनाले ॥  
पलति पल्यतेवा । पलगतौ । तमि  
विशिविडिष्टिकुलिकपिपलिपञ्चि  
भ्यः कालन् ॥ पलमलतिवा । अ-  
ल० । कर्मण्यण् ॥

पलालदोहदः । पुं० । आम्बुवृक्षे ॥ इति  
शब्दमाला ॥

पलालिनम् । न० । महत्पलालं पलाली  
तद्वति ॥ मत्त्वर्थे० पामादित्वात्नः  
। शाकीपलालीदद्रूणां ह्रस्वत्वञ्च ॥  
शूली । पुं० । महत्पलाले ॥

पलाशः । पुं० । शब्दाम् । राधेसि ॥ नन्द्या  
देशे ॥ हरिते ॥ किंशुके पर्णे ।  
वातपोथे । यात्रिके । ठाक० इ०  
भा० ॥ पलाशोदीपनोद्वह्यः सरो  
ष्णोव्रणगुल्मजित् । कषायः कटु  
कस्तित्तः स्निग्धो गुदजरो गजित् ॥  
भग्नसन्धानकृदोषग्रहण्यर्थः कृमी  
नृहरेत् । तत्पुष्पं स्वादुपाके तु कटु  
तिक्तं कषायकम् ॥ वातलं कफपित्ता  
स्रक्कृजिदग्नाहिशीतलम् । दृष्ट्वा  
हृशमनं वातरक्तकुष्ठहरं परम् ॥ फलं  
लघूष्णं मेहार्शः क्रिमिवातकफापह  
म् । विपाके कटुकं रुचं कुष्ठगुल्मोदरप्र  
णुत् ॥ न० । कृदने । पर्णे । कृदे ।

पलिघः

पत्ता० इ० भा० ॥ पलाशपत्रं ॥  
शासने ॥ परिभाषणे ॥ वि० । हरि  
द्वर्णविशिष्टे ॥ निर्दये ॥ पलाशस्यप  
त्रस्यायम् । अण् । संज्ञापर्वकत्वा  
बृहत्त्वभावः ॥ यद्वा । पलं मांसं  
अश्नाति । अश० । कर्मण्यण् ॥ प-  
लेमांसि आशायस्यवा ॥

पलाशकः । पुं० । शाब्दाम् । किंशुकवृक्षे ॥  
पलाशपर्णी । स्त्री० । अश्वगन्धायाम् ॥  
पलाशसारः । पुं० । शाकद्रुमे ॥  
पलाशाक्षः । पुं० । नाडीहिङ्गुनि ॥  
पलाशाख्यः । पुं० । नाडीहिङ्गुनि ।  
पलाशान्ता । स्त्री० । गन्धपत्रायाम् ॥  
पलाशी । पुं० । वृक्षमात्रे पलाशानि  
सन्त्यस्य । अतङ्गिनिः ॥ राक्षसे  
क्षीरवृक्षे ॥

पलाशी । स्त्री० । लताविशेषे । पत्रवल  
ल्याम् । अम्बुपल्याम् ॥ शब्दाम् ॥  
काश्मीरे गन्धपलाशीति प्रसिद्धे । क  
चूरप्रभेदे ॥

पलिक्वी । स्त्री० । वृद्धायाम् ॥ पलितम्  
स्यस्याः । अर्० । अच् । असितप-  
लितयोर्न । छन्दसिक्रमेक० । इत्ये  
कोक्तेर्भाषायामपि अनयोस्तद्व्यस्य  
स्थानेकू इत्ये षत्रादेशो भवति । ना  
न्तत्वान्डीप् ॥ गर्भिण्यां गवि ॥

पलिघः । पुं० । काचकलसे ॥ घटे ॥  
प्राकारगोपुरे ॥ परिहणनम् । परि-  
हन्यतेऽनेन वा । हन० । परौघद्वयप

## पलिता

घादेशश्च ।

पलितम् । न० केशपाके । जरसाके  
 शानांशौक्ष्ये ॥ फलतिफलनंवा ।  
 फलनिष्पत्तौ । जिफलाविशरणे  
 । नपुंसकेभावेक्तः । लोष्ठपलि  
 तावितिसाधु ॥ फलेरितजादेश्वपो  
 वा ॥ शैलजे ॥ तापे ॥ कर्दमे ॥ के  
 शपाशे ॥ केशशुक्लताहेतौरोगे ॥ त-  
 न्निदानं यथा । क्रोधशोकश्रमकृतः  
 शरीरोष्माशिरोगतः । पित्तञ्चकेशा  
 न्पचतिपलितंतेनजायत इतिमाध  
 वः । अस्यचिकित्सा यथा । लोह  
 चूर्णस्यकर्षणुदशार्द्धञ्चूतमज्जतः ।  
 धात्रीफलद्वयंपथ्ये द्वेतयैकांविभीतक  
 म् ॥ पिष्ट्वालोहमयेभाण्डेस्थापयेन्नि  
 शिवासयेत् । लेपोऽयमचिराद्वन्ति  
 पलितंनेहसंशयः ॥ दशार्द्धपञ्चक-  
 र्पाणि ॥ काश्मर्यामूलमादौसहचर  
 कुसुमंकेतकस्यापिमूलंलोहचूर्णंसभृ  
 ङ्गत्रिफलपलयुतंतैलमेभिःपचेद्यः ।  
 कृत्वालोहस्यभाण्डेक्षितितलनिहि  
 तंस्थापयेन्मासमेकंकेशाःकाशप्रका  
 शात्रपिमधुपनिभा अस्ययोगाद्भव-  
 न्ति ॥ त्रिफलानीलिकापत्रं भङ्गरा  
 जोऽयसोरजः । अवीमूत्रेणसंपिष्टं  
 लेपात्कृष्णीकरंपरमिति भावप्रका  
 शः ॥

पलिता । स्त्री० वृद्धायाम् ॥ असित  
 पलितयोर्नेति० प्रतिषेधात्डीप्

## पल्लविकः

तकारस्यनकारादेशश्चन ॥

पलौदनम् । न० मांसौदने । पलाव०  
 इ० भा० ॥ पलञ्चओदनञ्चअनयोः  
 समाहारः ॥

पल्यः । त्रि० मांसभोजिनि ॥ पलम  
 हति । तदर्हतीतियत् ॥

पल्यङ्गः । पुं० पर्यङ्गे ॥ मञ्चे ॥ वृष्या  
 म् ॥ पर्यस्तिकायाम् ॥ परितोद्ध्यते  
 । अकिलक्षणे । घञ् । परेष्टघाङ्ग-  
 योरितिवालच्च्म् ॥

पल्ययनम् । पुं० पर्याये । पलानङ्गति  
 भर्त्ता ॥ इ० हि० च० ॥ वल्गादन्ता  
 लिकापल्ययनमिति० त्रि० शि० ॥

पल्लः । पुं० स्थूलकुसूलके । पालुइति  
 मरा इ० च० गौ० भा० ॥

पल्लवः । पुं० । न० । किसलये । नव  
 पत्रे । प्रवाले ॥ पर्वपत्रादिसङ्घाते  
 शाखायाः पल्लवोमतः इतिकोशा  
 न्तरम् ॥ पल्यते । सं० त्रिप् । लूय  
 ते । लूञ्० । ऋदोरप् । पल्चासौ  
 लवश्च ॥ विटपे ॥ विस्तरे ॥ अञ्चले ॥  
 शृङ्गारे ॥ अलत्तरागे ॥ षिङ्गे ॥

पल्लवकः । पुं० वेष्ट्याधवे ॥ मत्स्यविशे  
 षे ॥

पल्लवद्रुः । पुं० अशोकवृक्षे ॥

पल्लवाङ्गुरः । पुं० तोकम् । कोपर०  
 इ० भा० ॥

पल्लवाधारः । पुं० शाखायाम् ॥

पल्लविकः । त्रि० कामुके ॥



## पवमान :

षीकरणे ॥ स्वातिनक्षत्रे ॥ लघ्वा  
दित्रिकले ॥ १५। मध्यगुरौचतुष्क  
ले ॥ १५ न० । आपाके । कुम्भ  
कारस्यामघटादीनां पाकस्थाने ।  
आशङ्कतिभा० ॥ जले । त्रि०  
। पवित्रे । प्रयते ॥ पूज्० । ल्युट्  
पवनविजयः । पुं० गरुडोक्तेशुभाशुभ  
सूचकेष्वसवायुजयोपायकेग्रन्थवि-  
शेषे ॥  
पवनव्याधिः । पुं० श्रीकृष्णस्यमित्रे  
। उड्वे ॥ वायुरीगे ॥  
पवनात्मजः । पुं० हनूमति ॥ अग्नौ  
॥ पवनस्यात्मजः ॥  
पवनालः । पुं० तूर्णाह्ने । देवधान्ये  
। जुम्हरी इतिचुवार० इतिचभा०  
पवनाशः । पुं० सर्पे ॥  
पवनाशनः । पुं० सर्पे ॥ पवनोश  
नंयस्य ॥  
पवनाशनाशः । पुं० गरुडे ॥ मयूरे  
पवनेष्टः । पुं० सहानिम्बे ॥ निम्बे  
पवनोम्बुजम् । न० परुषवृक्षे ॥  
पवमानः । पुं० वायौ ॥ पवते ।  
पूङ् । पूङ्ग्यजोःशानन् । आनिमुक् ॥  
स्तोत्रविशेषेषु ॥ ज्योतिष्ठोमेहिद्वाद  
शस्तोत्राणितत्रोद्गात्रायैस्त्रिभिर्यज  
मानार्थं कर्मक्रियते तानिपवमान  
पदवाच्यानिस्तोत्राणीत्यर्थः ॥ नि  
र्मथ्याग्नौ ॥ सचगार्हपत्याग्निः ।  
यथा । अथयः पवमानस्तु नि-

## पवित्रम्

र्मथ्योग्निः सउच्यते । सचवैगार्ह  
पत्याग्निः प्रथमोव्रतणः स्मृतः इ  
तिमत्स्यपुराणम् ॥  
पवनात्मजः । पुं० हव्यवाहने ॥ य-  
था । पवमानात्मजोह्यग्निर्हव्यवाह  
नउच्यते ॥  
पवारुकः । पुं० अश्वनि । पाषाणे ।  
पविः । पुं० कुलिशे । वज्रे ॥ पुना  
ति । हीरकस्यपवित्रत्वोक्तेः पुनाते  
रचङ्गः ॥  
पवितः । त्रि० पवित्रिते । पूते ॥ पू  
यने ॥ पूङ् । त्तः पूङ्ग्यतीडि  
कल्पः । गुणावादेशौ ॥ न० । म-  
रीचे ॥  
पविता । त्रि० पवित्रताकरके ॥ पुना  
ति । पूज्० । ढच् ॥  
पवित्रम् । न० वर्षणे ॥ कुशे ॥ ताम्बे  
॥ पयसि । जले ॥ अर्घोपकरणे ॥  
यज्ञोपवीते ॥ घृते ॥ मधुनि ॥  
पार्वणश्राद्धादावर्घार्थं होमादावाज्य  
संस्काराद्यर्थञ्चसाग्रनिर्गर्भकुशान्तर  
वेष्टितप्रादेशमात्रद्वये ॥ यथा ।  
अनन्तर्गर्भिणंसाग्रं कौशंदिदलमे  
वच । प्रादेशमात्रंविज्ञेयं पवित्रंयत्र  
कुत्रचिदिति ॥ पुं० । तिलकवृक्षे  
॥ पुत्रजीवद्रुमे ॥ त्रि० ब्रतादिना  
शुद्धे । प्रयते । पूते ॥ शुद्धिजनके  
। मेध्ये ॥ पावने । शुद्धिकरे ॥ पु-  
नाति । पूज्० । कर्त्तरिचर्षिदेव



## पवित्रारोहणम्

तथोरितौचः ॥ यद्वा । पवतेपुना  
तिवा । पूङ् । पूञ्वा । अशि  
चोदिभ्यद्बौचौ ॥

पवित्रकः । पुं० अश्वत्थे ॥ उदुम्बरे ॥  
कुशे ॥ मदनके ॥ न० । शणसूत्र  
जाले ॥ पवित्रमुपवीतम्तद्वदिव ।  
द्वेप्रतिकृतावितिकन् ॥ पवित्रा  
द्विपरीतलक्षणयासंज्ञायांकोवा ।  
सम्नन्यतुपवित्रकमितिसमृतिः ॥  
जानूनाभिमानान्तंप्रतिमासुपवित्र  
कम् । इत्यग्निपुराणम् ॥

पवित्रधान्यम् । न० यवे ॥ इन्द्रा०  
नि० ॥

पवित्रा । स्त्री० नदीविशेषे ॥ तुल  
स्वामि ॥ अश्वत्थीवृक्षे ॥ हरिद्राया  
म् ॥

पवित्रारोपणम् । न० श्रीकृष्णसंप्रदान  
कोपवीतदानरूपोत्सवविशेषे ॥ यथा  
। आवणस्यसितेपक्षेद्वादश्यांवैशाखे  
र्मुदा । कर्तव्यः कृष्णदेवस्यपवि  
त्रारोपणोत्सवः ॥ श्रीकृष्णदेवस्ये  
त्युपलक्षणमन्यदेवतानामपि ॥

पवित्रारोहणम् । न० पवित्रारोपणे ॥  
यथा । आषाढशुक्लपक्षस्याष्टमी  
आवणस्यच । पवित्रारोहणंकुर्या  
द्देव्याः प्रीतिकरं परम् ॥ दुर्गाम  
न्तं शमन्तं शदुर्गावीजेनभैरव । वैशा  
खीतंत्रमन्तं शपवित्रारोहणंचरेत् ॥  
विशेषाच्छावणारभ्यदेव्याः कुर्यात्

## पशुः

पवित्रकम् । सर्वेषामपिदेवानांपवि  
त्रारोहणंचरेत् ॥

पवित्राष्टकम् । न० स्यागवादिषु ॥ स्या  
गुस्वर्णाक्षगोकर्णभद्रकर्णमहावलाः  
वस्त्रावदाविमुक्ताह्रद्रकोव्यः खम  
गडले ॥ आकाशतत्त्वे एतत्पवित्रा  
ष्टकमिति सृगेन्द्रसंहिता ।

पवित्रितः । त्रि० पवित्रे । प्रयत्ने ।  
पृते । शुचौ । शुद्धे ॥ पवित्रमज्ञात  
मस्य । ता० इतच् ॥

पशव्यः । त्रि० पशुपभोग्यशालतृणादि  
समृद्धे देशे ॥ पशुभ्योहितमित्यर्थय  
त् ॥

पशु । अ० दर्शने ॥ परमदर्शने ॥ स-  
म्यगर्थे ॥ पशुमन्यमानाः ॥

पशुः । पुं० मृगादौ । सि हव्याघ्रादौ ।  
तिर्थगादिसर्वप्राणिषु ॥ अस्यल  
क्षणम् । लोमबलाङ्गलवस्त्वम् । इ०  
भा० रत्ने कणादः । आस्यारग्यप्रभेदे  
नचतुर्दशविधाः पशवोभवन्ति । यथा  
हपैठीनसिः । गौरविरजोऽश्वोऽश्व  
तरोर्गर्दभोमनुष्यश्चेति सप्तयास्याः  
पशवः । महिषवानरर्क्षसरीसृपक  
पृषतमृगाश्चेतिसप्ताख्याः पशवइति  
दुर्गोत्सवतत्त्वम् ॥ देवाजे । ह्यगे ॥  
ह्यगादौपशुपदप्रयोगमाहयज्ञपार्श्व  
उष्ट्रोवायदिवामेषश्चागोवायदिवाह  
यः पशुस्थानिनियुक्तानांपशुशब्दोभि  
धीते ॥ इतिवलिदानप्रकरणे धि

पशु :

तत्त्वम् ॥ अवैधपशुहननेदोषो यथा  
 गारुडः । वसेत्सनरकेधोरेदिनानि  
 पशुरोमभिः । सम्मितानिदुराचा-  
 रोयोहन्त्यविधिनापशून् ॥ इति ॥  
 प्रमथे । महादेवगणप्रभेदे ॥ स्वर्गा-  
 दिकामेसंसारपरवशेनरे ॥ घृणा  
 द्यष्टपाशबद्धेप्राणिनि ॥ पाशायथा  
 घृणाशंकाभयंलज्जाजुगुप्साचेतिपञ्च  
 मी । कुलंशीलंतथाजातिरष्टौपाशाः  
 प्रकीर्तिताः ॥ पाशबद्धः पशुः प्रोक्तः  
 पाशमुक्तः सदाशिवः इति ॥ ज्ञा  
 नशून्यं जने ॥ यथा । आहारनिद्रा  
 भयमैथुनानिसमानमेतत् पशुभिर्न  
 राणाम् । ज्ञानंनराणामधिकोविशे  
 धोज्ञानेनहीनाः पशुभिः समाना  
 इति ॥ गवादौ ॥ देवे ॥ प्राणिमा  
 त्रे ॥ यज्ञे ॥ यज्ञोदुस्वरे ॥ साध  
 कानांभावचयाणांप्रथमेभावे ॥ तस्य  
 निर्णयोयथा । निच्यश्चाद्वंतथासन्  
 ध्यावन्दनंपितृतर्पणम् । देवताद  
 र्शनंपीठदर्शनंतीर्थदर्शनम् ॥ गुरोरा  
 ज्ञापालनञ्चदेवतानित्यपूजनम् ।  
 पशुभावस्थितोमर्त्योमहासिद्धिलभे,  
 दध्रुवम् ॥ अपिच । पत्रं पुष्पं फलं  
 तोयंस्वयमेवाहरेत्पशुः । नशूद्रदर्श  
 नंकुयान्मनसानस्त्रियंस्मरेत् ॥ आ  
 दौभावंपशोः कृत्वापश्चात्कुर्यादवश्य  
 कम् । वीरभावं महाभावं सर्वभा  
 वोत्तमोत्तमम् ॥ तत्पश्चादतिसौन्द

पशु :

र्यैदिव्यभावंमहाफलमिति रुद्रयाम  
 ले उत्तरखण्डम् ॥ दिव्यस्तुदेवता  
 प्रायःशुद्धान्तःकरणः सदा । वृन्हा  
 तीतोवीतरागः सर्वभूतसमः क्ष-  
 मी ॥ तस्यकालो यथा । आदौद  
 शमदंडेनपशुभावमथापिवा । इ-  
 ति रुद्रजामले उत्तरखण्डम् ॥  
 जन्ममात्रं पशुभावंवर्षषोडशकाव  
 धिद्वितिवामकेश्वरे ५१ पटलः ।  
 पशुभावकर्त्तव्याकर्त्तव्यगर्भतद्भाव  
 निष्कृतामाह रुद्रजामले । पशुभाव  
 रतायेचकेवलं पशुरुपिणः । रात्रौ  
 यन्त्रञ्चमंत्रञ्चनस्पृशेन्नजपेत्कचित्  
 ॥ संशयोवलिदानेच तन्त्रेचसंशयः  
 सदा ॥ मन्त्रेचाक्षरबुद्धिश्चअविश्वो  
 सोगुरौसदा ॥ प्रतिमासु शिलाबु  
 धिर्भेदकोदैवते पुनः । निरामिषेण  
 देवेशिदेवतायाः प्रपूजनम् ॥ अ-  
 ज्ञानेन तथा स्नानंप्रत्यहं देहताड  
 नम् । सर्वेषाञ्चैवनिन्दान्तुयः कुर्या  
 च्चमहेश्वरि ॥ स एवशुभावेनह्यधमः  
 परिकीर्तितः ॥ इति रुद्रजामले  
 उत्तरखण्डे ६ पटलः ॥ रात्रौनैव  
 यजेद्देवीं संध्यायां वापराह्णके ।  
 ऋतुकालंविनादेविरमणं परिवर्ज्य  
 येत् ॥ मांसादिकं महेशानित्यजेत्  
 पञ्चपवसुं । यदन्यद्देवविहितं कु-  
 र्यान्नियमतत्परः ॥ इतिनित्यात  
 न्त्रेप्रथमपटलः ॥ (\*\*\*) ॥ संसा

पशु :

यन्मौ ॥ यथा । चैतन्यं ह्यक्रियाह  
 पंतदस्यात्मनिसर्वदा । सर्वतश्च य  
 तोमुक्तौ श्रूयते सर्वतोमुखम् ॥ सद  
 प्यभासमानत्वात् तन्निरुद्धं प्रतीयते  
 । वश्यो नावृतबीर्यस्य सोतएव विमो  
 चणात् ॥ अस्यार्थः । ज्ञानक्रिया  
 त्मकं यच्चैतन्यं तदात्मन्यस्ति न तु  
 शरीरसमवेतमिति चार्वाकनिराकर  
 णेशास्त्रे प्रतिपादितम् । तच्च सर्वदेवा  
 स्ति न तु मुक्तावेव मुक्तौ तु सं विध्यभा  
 वो यथा । वैशेषिकैरिष्टस्तथाविधा  
 यामोह रूपायामुक्तेर्निराकृतत्वात् ।  
 यतोमुक्तौ मुक्तात्मनां सर्वतोमुखस्यै  
 व ॥ अतः ॥ न च तेषां तदानी  
 मेव तदुत्पद्यते इति वाच्यम् । सदुत्प  
 त्तेः सत्कार्यवादे प्रतिपादितत्वात् ।  
 अथ मुक्तावेव तथाविधचैतन्यश्रुतेः  
 पूर्वञ्च तदनुपलम्भादन्वयव्यतिरेका  
 भ्यां संसारावस्थायां सर्वतोमुखत्वं  
 चैतन्यस्य कुतश्च शङ्कानिरासायाह  
 । सद्गोतिसत्त्वमनुपलम्भः संसाराव  
 स्थायां तथाविधस्य चैतन्यस्य सत्त्वन्यथा  
 सिद्धः । व्यञ्जकाभावकृतो ह्यनुप  
 लम्भः सनाभावसाधकोऽपि तु असति  
 व्यञ्जके यश्चायमनुपलम्भः स व्यञ्जका  
 भावकृतः अतश्चनाऽसत्त्वं साधयति ।  
 तच्च सर्वतोमुखत्वं सदपि यस्मान्न प्रयते  
 ततः केनापि प्रतिबद्धमित्यवसीय  
 ते । अस्माच्च तैत्तिरीयानावृतनिजसाम

पशुपाश :

ध्यस्य पुरामुक्तेः स आत्मावश्यः इति  
 ॥ पश्यति सर्वमविशेषेण । दृशिर्  
 । अर्जिदृशिकस्य मिश्रवाधाभ्यां  
 पशितुं कृधुक् दीर्घहकाराच्च त्वः  
 पशिरादेशश्च ॥ पशवश्च ग्राभ्यां रग्या  
 वेदस्मृत्यागमविहितकर्मसाधनभू  
 ताः । न हितान् विनायज्ञाद्यनुष्ठा  
 नमृशञ्चार्थमेव च तेषां स्मृतिः । तत्र  
 ग्राभ्यां अजादयोगवयादयस्त्वारग्या  
 इति भेदः ॥

पशुक्रिया । स्त्री० सैयुने ॥

पशुजातिः । स्त्री० पशुशब्दवाच्ये ॥

सिंहाद्याहरिणाद्याश्च गवाद्याये च न  
 न्तवः । ते सर्वे शास्त्रदृष्ट्या च प्रोक्ता  
 हि पशुजातयः ॥

पशुपतिः । पुं० चन्द्रमौलौ । शिवे ॥

पशोर्ह्यपस्यपतिः ॥ पालयामि प  
 शून् यस्मात् पशुजामि च यदृच्छया ।

तेषाञ्च पतिरिवाहं तस्मात् पशुपतिः

स्मृतः ॥ पशूनां जीवानां मुरनरति

रश्चां पतिरिति वा । यथा । ब्रह्माद्याभ्या

वरान्ताश्च पशवः परिकीर्तिताः ।

तेषां पतिर्महादेवः स्मृतः पशुपतिः

श्रुतौ ॥ हुताशने ॥ यजमानमृतीं

पशुपत्त्वं लम् । न० कैवर्तीमुसके ॥

पशुपालः । पुं० वृत्त्यर्थतया द्वागमेपा

दिपोषके ॥

पशुपाशः । पुं० पुत्रकलत्रादिषु ॥ घृ

णालज्वाद्यष्टसु ॥ पशूनां पाशो घृणा

## पञ्चात्ताप :

दि : । घृणाशङ्काभयलज्जाजुगुप्सा  
चेतिपञ्चमी । कुलंशीलंतथाजाति  
रष्टौपाशा : प्रकीर्तिता : ॥ षड्द  
र्शनमहाकूपेपतिता : पशव : प्रिये  
। परमार्थनजानन्तिपशुपाशनियन्ति  
ता इतिकुलार्णवे १ उल्लासे ॥

पशुपाशक : । पुं० रतिबन्धविशेषे ॥ य  
था । स्त्रियमानतपूर्वाङ्गीस्वपादान्त  
पदद्वयम् । जडांशेनरमेत्कामीबन्धोयं  
पशुपाशक : ॥

पशुप्रेरणम् । न० गवादीनांचालने  
। उदजे । हांकना० इ० भा० ॥ प-  
शूनांप्रेरणम् ॥

पशुमोहनिका । स्त्री० कटौलतायाम्  
पशुरज्जु : । स्त्री० अश्वादिबन्धनरज्जौ  
। दामन्याम् ॥ पशुबन्धनौरज्जु : ॥  
शाक्तपार्थिवादि : ॥

पशुराज : । पुं० सिंहे ॥ पशूनांराजा  
टच् ॥

पशुवृत्ति : । त्रि० अतिवत्सले ॥  
पशुहरीतकी । स्त्री० आम्रातकफले ॥  
पञ्चात् । अ० प्रतीच्याम् ॥ चरमे ॥ अ  
धिकारे ॥ पृष्ठभागे ॥ अपरस्मिन्०  
अपरस्मात्० अपरोवा । वसत्याग  
तोरमणीयवा । पञ्चादितिसूत्रेणअ  
परस्यपञ्चभाव : आतिश्चप्रत्ययोऽ  
स्तातेर्विषये ॥

पञ्चात्ताप : । पुं० अनुतापे । विप्रती  
सारि । अनुशोचने । पकृतावा० इ०

## पश्यतोहर :

भा० ॥ पञ्चात्तपनम् । तपसंतापे  
। घञ् ॥

पञ्चाई : । त्रि० अपराई । शेषाई ॥  
अपरश्चासावईश्च । अपरस्याईपञ्च  
भावोवक्तव्य : ॥

पश्चिम : । त्रि० चरमे । अन्ते ॥ पश्चा  
द्भव : । अद्यादिपश्चाद्धिमचच् ॥ प  
च्छम० इ० प्रसिद्धेदेशे ॥

पश्चिमक्रतु : । पुं० अन्त्येष्ट्याम् ॥

पश्चिमरात्रि : । स्त्री० अपररात्रे ॥

॥ पश्चिमाचासौरात्रिश्च । विशेषणस  
मास : ॥

पश्चिमा-स्त्री० अस्ताचलावच्छिन्नदिशि  
। प्रतीच्याम् । वास्तव्याम् ॥ तदि-  
ग्भववायुगुणा यथा । पश्चिमोमाकृत  
स्तीक्ष्णः कफमेहविशोषणः । स-  
द्यः प्राणहरोदुष्टः शोषकारीशरी  
रिणाम् इ० रा० नि० ॥ अपिच ।  
पश्चिमोग्निवपुर्वर्णवलारोग्यविवर्धनः  
। कषायः शोषणः स्वर्योरोचनो  
विशदोलघुः ॥ अपालघुत्ववैशद्यशैत्य  
वैमल्यकारकः । सर्वद्रव्येष्वभिव्यक्तः  
प्रभावरसवीर्यकृत् ॥ व्रणसंरोधणस्त्व  
च्योदाहशोथतृषापह इ० रा० व० ॥

पश्य । अ० विस्मये ॥ प्रशंसायाम् ॥

पश्यन् । त्रि० ईक्षणकर्त्तरि ॥ पश्यति  
। टशिर० । लट् : शतृ ॥

पश्यत । अ० प्रशंसायाम् ॥ विस्मये ।

पश्यतोहर : । त्रि० चोरे ॥ यथा ।

## पस्पशा

यः पश्यतो हरेर्दयसचौरः पश्यतो  
हरः ॥ पश्यन्तमनादृत्य हरति । हृज्  
। अच् । पृष्ठीचानादरे । इति पृष्ठी  
। वाग्दिकपश्यद्भ्यो युक्तिदण्डहरे  
ष्विति । षष्ठ्याञ्चलुक् ॥  
पश्यन्ती । स्त्री० मूलाधारोत्थितहृदयग  
तनादरूपवर्णे ॥ यथा । मूलाधारा  
त्प्रथममुदितोयस्तुतारः पराख्यः  
पश्चात्पश्यन्त्यथहृदयगोबुद्धियुङ्मध्य  
माख्यः । इत्यलङ्कारकौस्तुभः ॥  
पश्वाचारः । पुं० आचारविधिषु ॥ य-  
था । वेदोक्तेनयजेद्देवीकामसंज्ञित्य  
पूर्वकम् । स एव वैति का  
तस्मिन् दयसचौरः पश्वा  
न्चारः स उच्यते ॥ इत्याचारतन्त्रम् ॥  
पष्ठवाट् । त्रि० युगपाश्वर्गे । दमन  
कालिकगठारोपितकाष्ठवाहे ॥ पञ्च  
मं पष्ठं वा वर्षं वहति । वह० । वहश्चे  
ति गिवः । पृषोदरादिः ॥  
पष्ठौही । स्त्री० बालगर्भिण्यांगवि ॥  
प्रष्ठं वहति । गिवः । बाह्वद्वितीयां  
पृषोदरादित्वाद्रलोपः ।  
पस्प्यम् । न० निशान्ते । सदनम् । गृहे ॥  
अपस्प्यायति । ष्टैस्त्वैशब्दसङ्घात  
योः । आतश्चोपसर्गइतिकः । पृ० ॥  
पस्पशः । पुं० शास्त्रारम्भसमर्थकैउपो  
दघातसन्दर्भग्रन्थे ॥  
पस्पशा । स्त्री० महाभाष्यस्यादिमा  
ङ्गिके ॥ स्पशबाधनस्पर्शनयोः ।  
यङन्तादचियङोऽचिचेतिलुक् । अ

## पांशुकूलम्

जायतद्वतिटाप् । दीर्घाकितद्वत्य  
भ्यासस्य दीर्घस्तु न भवति । मञ्जापृ  
र्वकविधेरनित्यत्वादित्याहुः ॥  
पल्लवः । पुं० श्मश्रुधारिणश्च ज्ञातिरिति  
शेषे ॥ पारदामुक्तकेशाश्च पल्लवाः ॥ श्म-  
श्रुधारिण इति हरिवंशः ॥  
पल्लिका । स्त्री० कतृणे । वारिप्रश्रन्या  
म् ॥  
पा । स्त्री० रज्जुणे ॥ पाने ॥ पृते ॥  
पूरिते ॥ चि० पातरि ॥ पानम् ।  
पा० । सं० । क्रिप् ॥  
पांशवम् । न० लवणविधिः । रोमवि  
धौ द्विज्जे । ऊषरजे । औषरे । रेह  
इति भा० ॥  
पांशुः । पुं० धूलौ ॥ सस्यार्थचिरसं  
चित्तगोमये ॥ पर्पटे ॥ कर्पूरविशे  
षे ॥ न० ह्रस्वमन्थरे ॥ स्त्री० । नदी  
भेदे ॥ पंशति । पशिनाशने । अर्जि  
दृशिकम्पमिपशिवाधामित्यादिना०  
साधुः ॥  
पांशुका । स्त्री० केतक्याम् ॥ रजस्वला  
याम् ॥ इ० शब्दास्त्वुधिः ॥  
पांशुकासीसम् । न० कासीसे इ० रा० ॥  
पांशुकुली । स्त्री० रथ्यायाम् ॥ इ०  
हारावली ॥  
पांशुकूलम् । न० अनामपट्टोलिकाया  
म् ॥ यथा । शासनधर्मकीलः स्यान्  
मकुतिः शूद्रशासनम् । पट्टोलिका  
कृमकीलापांशुकूलं न कस्यचिदिति



## पांशुला

त्रिकाण्डशेषः ॥  
 पांशुचत्वरः । पुं० घनोपले ॥  
 पांशुचन्दनः । पुं० शिवे ॥ पांशुचन्द  
 नमिवयस्य ॥  
 पांशुचामरः । पुं० दूर्वाञ्चिततटीभुवि  
 ॥ वर्धापके ॥ प्रशंसायाम् ॥ पुरोटौ  
 ॥ धूलिगुच्छके । पटवासे ॥  
 पांशुजम् । न० पाक्ये लवणे । औद्भि  
 दे ॥  
 पांशुपत्रम् । न० वास्तूके ॥  
 पांशुपर्यायः । पुं० पर्षट् । पित्तपा  
 पडा इ० भा० ॥  
 पांशुमहानः । पुं० केदारे ॥  
 पांशुरः । पुं० दंशके । डांस० इ० भा०  
 ॥ पीठसर्पिणि । खड्गे ॥ पांशुरस्या  
 स्थस्मिन्वा । नगपांशुपाण्डुभ्यश्चे  
 तिरः ॥  
 पांशुरागिणी । स्त्री० महामेदायाम् ॥  
 पांशुलः । पुं० पुंश्चले ॥ शम्भोः खट्वा  
 ज्ञे ॥ हरे ॥ पापिनि ॥ पृथिके ।  
 करञ्जविशेषे ॥ त्रि० पांशुयुक्ते ॥  
 पांशुः अस्तित्रयस्य अस्मिन्वा । सि-  
 ध्मादित्वास्तच् ॥  
 पांशुलवणम् । न० औद्भिदे । पांशवे ।  
 वसुके ॥ औद्भिदं पांशुलवणं यज्जा  
 तं भूमितः स्वयम् । क्षारंगुरुकटु  
 स्निग्धं श्लेष्मलं वातनाशनम् ॥  
 पांशुला । स्त्री० असत्याम् ॥ भुवि ॥  
 पांशुपापमस्यस्याः । नगपांशुपाण्डु

## पाककृष्णः

भ्यश्चेतिरः । कपि० । लः ॥ सि-  
 ध्मादित्वास्तच्चा ॥ पांशुलातिवा ।  
 आतोनुपेतिकः ॥ केतक्याम् ॥ रज  
 स्वलायाम् ॥ इ० रा० नि० ॥  
 पांसनः । त्रि० दूषके । दोषोत्पादके  
 पांसुः । पुं० रजसि । धूलौ ॥ चिरसं  
 चितगोमये । खात० इ० भा० ॥  
 पंसयति । पसिनाशने । अर्जिदृशि  
 इतिसाधुः ॥  
 पांसुलः । त्रि० रजस्वले ॥ पांसुरस्त्य  
 स्य । स्ति० लच् ॥  
 पाकः । पुं० परिणतौ ॥ शिशौ ॥ केश  
 स्यजरसाशौक्ल्ये ॥ उदराम्निना  
 हारस्पचने ॥ पचायाम् । स्थाल्या  
 दौपचने ॥ स्थालीमार्जनाद्योदन  
 परीक्षान्तोव्यापारनिचयः पाकः इ  
 तिस्रमृतिः ॥ भर्जनंतलनंस्वेदः  
 पचनं कथितं तश । तान्दूरं पुटपाक  
 अपाकः सप्तविधो मतः ॥ नित्यं  
 नूतनभाण्डेन कर्तव्यः पाक एव च  
 । अथवा पचनं पर्यन्तं ततस्त्याज्यमनी  
 षिभिः ॥ दैत्यविशेषे त्रिभ्रातरि ॥  
 पचनम् । डुपचप्० । घञ् ॥ पच्य  
 ते, परिणस्यतेऽनेन वा । हलश्चेति घ  
 ञ् ॥ पातिपिवतिवा । पारक्षणे पा-  
 पानेवा । अर्भकपृथुक पाकावयसी  
 तिकन्प्रत्ययान्तो निपातित ॥ इ  
 श्भीकापाशलीतिकन्वा ॥  
 पाककृष्णः । पुं० पानीयामलके ॥

## पाकिमा

रिणि ॥

पाकली । स्त्री० कर्कश्यां ॥

पाकशाला । स्त्री० महानसे । रसवत्या  
म् । रसोद्भू० इ० भा० ॥ अग्निको  
रोतस्याः कर्तव्यतोक्ता । प्राच्यां  
दिशिस्नानगृहमग्नेय्यां पचनालय  
म् । शयनंयाम्यदिग्भागनैर्ऋत्यांश  
स्त्वमन्दिरम् ॥ प्रतीच्यांभोजनगृहं  
वायुभागिसभागृहम् । भाण्डारसद-  
नंसौम्यै त्वैशान्यां देवतालयमिति  
पीयूषधारायांकथ्यम् ॥

पाकशासनः । पुं० इन्द्रे ॥ पाकस्थव-  
चभातुः शासनः । शासयति ।  
शासु० । शिजन्तः न० ल्यु० ॥  
पाकशासनिः । पुं० इन्द्रात्मजे । ज-  
यन्ते ॥ पाकशासनस्यापत्यम् अत-  
इज् ॥

पाकशुक्ला । स्त्री० कवख्य्याम् ॥

पाकस्थानम् । न० महानसे ॥ पाकस्थ-  
स्थानम् ॥

पाकस्थाली । स्त्री० रन्ध्रपात्रे ॥ पा-  
कस्थस्थाली ॥

पाका । स्त्री० वालिकायाम् ॥ अजा०  
टाप् ॥

पाकाभिमुखः । चि० सिद्ध्यन्मुखे ॥

पाकारिः । पुं० श्वेतकाञ्चने ॥

पाकिमम् । चि० पक्किमे ॥ पाकेननि-  
वृत्तम् । भावप्रत्ययान्तादिमप् ॥

पाकिमा । पुं० पाकतायाम् ॥ पाकस्थ

## पागलः

भावः । इमनिच् ॥

पाकुक्कः । पुं० सूपकारे ॥ पचति ।

डुपचष्० । पचिनशीर्णुकन्कनुमौ  
चैतिसाधुः ॥

पाक्यम् । न० विड्त्वयणे । खारौलूण  
इ० भा० ॥ पुं० यवक्षारे ॥ चि० ।  
पक्तव्ये ॥ पच्यते । डुपचष्० । ऋ-  
हलोर्ण्यत् । चजोरितिकुच्यम् ॥ पा-  
केसाधुवा । तत्रसाधुरितियत् ॥

पाक्षिकः । चि० पक्षपातिनि ॥ पक्षि-  
घातके । शाकुनिके ॥ पक्षेणनिर्ह-  
तम् । ठज् ॥ पक्षिणीहन्ति । पक्षि-  
मत्स्यमृगान्हन्तीतिठक् ॥ पक्षभवे ॥

पाखण्डः । पुं० पाखण्डे । सर्वलिङ्गि-  
नि ॥ पाखण्डयति । खडिभेदने ।  
पचाद्यच् ॥ यथा । पालनाच्चत्रयीध-  
र्मः पाशब्देननिगद्यते । तंखण्डय-  
न्तितेयस्मात्पाखण्डास्तेनहेतुना ॥  
नानाव्रतधरानानाविशाः पाखण्डि-  
नीमताः ॥ एषांवाङ्मात्रेशाप्यर्च-  
नंनिषिद्धम् । यथाहमनुः । पाख-  
ण्डिनोविकर्मस्थानवैडालव्रतिकान्  
शठान् । हेतुकान्वकवृत्तींश्चवाङ्-  
मात्रेणापिनार्चयेदिति ॥ ( \* ) ॥  
निशामुखेषुखद्योता स्तमसाभान्ति  
नोग्रहाः । यथापापेनपाखण्डा न-  
हिवेदाः कलौयुगे ॥ इतिभागव-  
तम् ॥

पागलः । पुं० उन्मत्ते । वातुले ॥ य

पाचल :

था । पागलायाङ्गहीनायचाभ्यायव  
धिरायच । जडायचैवमूर्खायक्तीवतु  
ल्यायपापिने ॥ ब्रह्महत्यांलभेत्सो  
पिय : स्वकन्यां ददाति चेति ब्रह्मवैव  
र्ते प्रकृतिखण्डे १४ अध्याय : ॥  
पागलायेत्यत्रपङ्कवे० इतिपाठान्तर  
मपिदृश्यते ॥

पाङ्क्तिः । पुं० प्रगाथविशेषे ॥ पङ्क्ति  
रादिरस्य । सोस्यादिरितिच्छन्दसः  
प्रगाथेष्वित्यण् ॥ पङ्क्तिभोजनाहं  
पाङ्क्तियः । त्रि० सद्भिः सैकपङ्  
पाङ्क्त्यः । त्रि० तौभोजनाहं ॥

पाचकः । पुं० अग्नौ ॥ सूपकारे । वि  
क्लित्यनुकूलव्यापारवति ॥ न० ।  
पित्तविशेषे ॥ यथा । पाचकंपचते  
भुक्तशेषाग्निबलिवर्द्धनम् । रसमूत्र  
पुरीषाणिविरेचयतिनिश्चय इति  
भावमिश्रः ॥ पचति । डुपचष्० ।  
खुल् ॥

पाचनः । पुं० अनले । अग्नौ ॥ अम्ल  
रसे ॥ रतौरण्डे ॥ न० । दोषपाच  
कक्राथौषधे । दशमूल्यादौ ॥ यत्प  
चल्याममाहारं पचेदामंरसञ्चयत् ।  
यदपक्रान्पचेद्दोषास्तद्विपाचनमुच्य  
ते ॥ अम्ले ॥ प्रायश्चित्ते ॥ त्रि०  
पाचयितरि ॥

पाचनकः । पुं० टंकणे ॥

पाचनी । स्त्री० हरीतक्याम् ॥

पाचलः । पुं० अग्नौ ॥ पाचके ॥ एध

पाञ्चलोहितकम्

नद्रव्ये ॥ वार्ते । वाद्यौ ॥ न० पाच  
ने ॥ इ० हे० ॥

पाचालः । पुं० पाचलार्थेषु ॥ इ० हे० ॥

पाचितः । त्रि० कृतपाके । सञ्जातपाके  
। पकृया० इ० भा० ॥

पाची । स्त्री० लताविशेषे । मरकतप-  
ल्याम् । हरितपत्रिकायाम् ॥

पाजः । न० वस्त्रे ॥ पाति । पारक्षणे  
पातैर्वलिर्जुट्चैत्यमुन् । पाजसी० पा  
जांसी० इत्यादि ॥

पाञ्चकपालः । त्रि० पञ्चकपालयागस  
म्बन्धिनि ॥ पञ्चकपालस्यायम् ।  
अण् ॥

पाञ्चकलायिकम् । न० परिमाणविशे-  
षे ॥ पञ्चकलायाः परिमाणमस्य ।  
तद्वितार्थेतिस्म० । तदस्यपरिमाणमि  
तिठञ् ॥

पाञ्चजन्यः । पुं० श्रीकृष्णस्यशङ्खे ॥  
पञ्चजनेदैत्ये विशेषेभवः । पञ्चजना  
दुपसंख्यानमितिज्यः । पञ्चजनो  
नामासुरआसीत्तदस्थिभवत्त्वात् ॥  
पञ्चजनेपातालेभवः इ० स्वामी ॥  
जम्बूद्वीपस्थोपद्वीपभेदे ॥ अग्नौ ॥

पाञ्चजन्यधरः । पुं० विष्णौ ॥

पाञ्चनदः । पुं० पञ्चनददेशाधिपे ॥  
त्रि० पञ्चनददेशसम्बन्धिनि ॥

पाञ्चभौतिका । त्रि० पञ्चभूतनिर्मिते ॥

पाञ्चालिका । स्त्री० पाञ्चालिकायाम् ॥

पाञ्चलोहितकम् । न० परिमाणविशे-

## पाठक :

षे । पञ्चलोहिन्योशुद्धाः परिमाणस्य  
। तद्वितार्थेति समासेतदस्य परिमाण  
मिति ठञ् । भस्याद्वृत्तिपुंवङ्गावालो  
हिनीशब्दस्य कारनकारयोर्निवृत्तिः ॥  
पाञ्चशब्दिकम् । न० पञ्चप्रकारवाद्यं ॥  
यथा । अङ्गजं चर्मजं चैव तन्त्रजं कांस्य  
जंतथा । फुल्लकृतञ्चेति मुनिभिः क  
थितं पाञ्चशब्दिकमिति स्कान्दे रेवा  
खण्डम् ॥

पाञ्चार्थिकः । पाशुपते ॥ इ० चि० ॥

पांचालः । पुं० पांचालानां राज्ञि ॥ क्ष  
त्रियसमानशब्दादित्यपत्यवत्प्रत्य  
यः ॥ पंचालाः पुं० बहुल्वे ॥ चि०  
। पंचालदेशोद्भवे ॥

पांचालिका । स्त्री० वस्त्रदन्तादिनिर्मि  
तपुत्रिकायाम् । शालभञ्ज्याम् ॥  
पंचालदेशे भवा । जनपदतदवध्योरि  
ति वुञ् ॥

पांचालनगरम् । न० स्त्री० छे पुफर  
पांचालपुरम् । न० क्वाबाद इति  
ख्यातेपत्तने ॥

पांचाली । स्त्री० द्रौपद्याम् ॥ पुत्रिका  
याम् । पुतली० इति० भा० ॥  
कीमलाख्यवृत्त्यनुप्रासघटकवृत्तिभे  
दे ॥ मागध्याम् । पिप्पल्याम् ॥

पाट् । अ० सम्बोधने ॥ पाटयति । प  
टगतौ । णिजन्तः क्तिप् ॥

पाठकः । पुं० रोधसि ॥ ग्रामैकदेशे ॥  
अक्षादिपातके । अक्षादिचालने ॥

## पाटला

वाद्यप्रभेदे ॥ महाकिष्कौ ॥ मूलद्र  
व्यापचये ॥ कटकान्तरे ॥ पटति ।

पट० । शबुल् ॥

पाटञ्चरः । पुं० चौरैः ॥ पाटयञ्चरति ।

चर० । पचाद्यच् । पृषोदरादिः ॥

पाटनम् । न० छेदने । पाडनाइ० भा०

पाटलः । पुं० आशुधान्ये । प्रष्टिकादौ

॥ श्वेतरक्तवर्णे । गुलाबीरङ्ग० इ०

ग्रामीण० भा० ॥ न० । पाटलापु-

ष्प्ये ॥ कुडुमे ॥ पाटल्यवयवे ॥ पा-

टल्यविकारे ॥ चि० श्वेतरक्तवर्णयु

क्ते ॥ पाटलोवर्णीऽस्यास्ति । अच् ॥

पाटयति । पट० । ख्यन्ताद्वृषादित्वा

त्कलः ॥ पाटल्या अवयवो विकारो

वा । वित्वाद्यण् ॥ पाटलायाः पुष्प

म्पाटलम् । अनुदात्तादेशे च्यजः

पुष्पमूलेषु बहुलमिति बहुलग्रहणात्

नेहलुप् ॥

पाटलद्रुमः । पुं० पुन्नागवृक्षे ॥

पाटला । स्त्री० पाडल इ० भा० पुष्प

वृक्षे । अमीघायाम् । काचस्थाल्या

म् । फलेरुहायाम् । पारुल इ० गौ०

भा० ॥ पाटलातुवरातिक्ताऽनुष्णा

दोषत्रयापहा । अरुचिश्वासशोथा

स्रच्छर्दिहिकातृषाहरी ॥ पुष्पं कषा

यं मधुरं हिमं हृद्यं कफासनुत् । पित्ता

तीसारदाहघ्नं फलं हिक्कासपित्तनुत्

॥ पाटलाति । ला० । कः ॥ पाट

लवर्णायांगवि ॥ अनुदात्तत्वाभावा

## पाटीर :

ब्रह्मी ॥

पाटलापुष्पसन्निभम् । न० पद्मकाष्ठे ॥

पाटलि : । पुं० स्त्री० पाटलायाम् ॥

मुष्ककद्रुमे ॥ पाति । पा० क्तिप् ।

टलति । टलवै क्लव्ये । सर्वधातुभ्य

इन् । पाश्चाऽसौटलिश्च ॥

पाटलिपुत्रम् । न० पाटलिपुत्रके ॥ य

त्रत्यमुदर्शनाभिधस्यराज्ञःपुत्राणांरा

जविद्याधिगमायकलौमत्यर्लोकेवृ

हस्पतिसदृशेनविष्णुशर्मणापंचत-

न्लहितोपदेशादयोग्यंथारचिता : ॥

पाटलिपुत्रकम् । न० पटना० इ०

प्र० नगरवि० । कुसुमपुरे ॥

पाटली । स्त्री० मुष्ककवृक्षे ॥ कटभी-

वृक्षे ॥ पाटलायाम् ॥

पाटवम् । न० पटुच्चे । पटिमनि ॥

पटोर्भावः । द्रुगन्ताच्चलघुपूर्वादि-

त्यण् ॥ आरोग्ये ॥

पाटविकः । त्रि० धूर्त्ते ॥ पटौ । द-

क्षे ॥ पाटववति । मत्वर्थीयष्ठन् ॥

पाटहिका । स्त्री० गुञ्जायाम् ॥ इति०

हारावली ॥

पाटितः । त्रि० दारिते । भिन्ने ॥

पाटी स्त्री० बलायाम् ॥ अनुक्रमे ।

परिपाठ्याम् ॥ यथा । पाटींसङ्गणित

स्येति ॥

पाटीरः । पुं० मूलके ॥ केदारि ॥ वे-

णुसारे ॥ वारिदे ॥ तितऔ ॥

वङ्गे ॥ वातिके ॥ चन्दने ॥ यथा

## पाठक्रमः

। पाटीरतवपटीयान्कः परिपाटी

मिमासुरीकर्तुम् । यत्पिंपताम-

पिनृणांपिष्टोपितनोषिपरिमलैः

पुष्टिम् ॥ पटीरएव । स्वार्थिकोण् ॥

पाठ्यम् । न० पटुणाके ॥ पाठ्यशाक

कुसधुरंदुर्जंरंगुतपाकिच ॥

पाठः । पुं० पठजे । ब्रह्मयज्ञः । शि-

ष्याणामध्यापने ॥ विधिनाविदस्या

भ्यसने ॥ यथा । आहोचप्रणवज-

पत्वास्तीचंवासंहितापठेत् । अन्त

चप्रणवंदद्यादित्युवाचादिपुरुषः ॥

सर्वचपाठेविज्ञेयोच्चन्यथाविफलंभवे

त् ॥ शुद्धेनानन्यचित्तेनपठितव्यं

प्रयत्नतः । नकार्यास्तत्तमनसाकार्यं

स्तोत्रस्यवाचनमिति तान्त्रिकाः ॥

अपिच ॥ आधारेस्यापयित्वातुपुस्त

कंवाचयेत्सुधीः । हस्तसंस्थापनादेव

यस्मादल्पफलंलभेत् ॥ स्वयंचलिखि

तंयत्तुक्कतिनालिखितंनयत् । अत्रा

ह्मणेनलिखितंतच्चापिविफलंभवेदि

ति चण्डीस्तोत्रादिपाठेषुविधिरेप्र-

निरूपितः ॥ पठनम्० पाठनंवा ।

पठ० । भावेघञ् ॥

पाठकः । त्रि० उपाध्याये ॥ धर्मभाण

के । धर्मकथके ॥ पठति । पठ० ।

खुल् ॥ अध्येतरि ॥

पाठक्रमः । पुं० पदार्थबोधकवाक्या-

नांक्रमे ॥ तस्माच्चपदार्थानांक्रमश्चा

श्रीयते । येनक्रमेणवाक्यानिपठिता



## पाठशाला

नितेनैवक्रमेणाधीतान्यर्थप्रत्ययंजन  
यन्ति । यथार्थप्रत्ययंचपदानामनु-  
ष्ठानम् । सचपाठोद्विविधः । मन्त्र  
पाठोब्राह्मणपाठश्चेति । तत्राग्नेया  
ऽग्नीषोमीययोस्तत्तद्याज्यानुवाक्या  
नां पाठक्रमाद्यः क्रमश्चाश्रीयते समन्त्र  
पाठः । सचायं मन्त्रपाठो ब्राह्मणपा-  
ठावलीयान् । अनुष्ठाने ब्राह्मणवा-  
क्यापेक्षया मन्त्रपाठस्यान्तरङ्गत्वात्  
। ब्राह्मणवाक्यं हि प्रयोगादहिरवे  
दमेवं कर्तव्यमित्यवबोध्यकृतार्थम् ।  
मन्त्राः पुनः प्रयोगकाले व्याप्रिय-  
न्ते । अनुष्ठानक्रमस्य स्मरणक्रमाधी-  
नत्वात् तत्क्रमस्य च मन्त्रक्रमाधी-  
नत्वाद् अन्तरङ्गो मन्त्रपाठ इति । प्रया-  
जादीनां समिधो यजतितनूनपातं य-  
जतीत्येवं विधिवाक्यक्रमाद्यः क्रमः  
स ब्राह्मणपाठक्रमः यद्यपि ब्राह्मणवा-  
। क्यान्यर्थविधायकृतार्थानित्यपि  
प्रयाजानां क्रमस्मारकान्तरस्याभावा-  
त्तान्येव क्रमस्मारकत्वेन स्वीक्रिय-  
न्ते इति लौगाक्षिभास्करः ॥ पाठ  
क्रमादर्थक्रमो वलीयान् ॥

पाठभूः । स्त्री० ब्रह्मारण्ये । वेदपाठ  
स्थाने ॥

पाठमञ्जरी । स्त्री० शालिपक्षिण्याम् ॥

पाठशाला । स्त्री० अध्ययनग्रहे ॥ पाठ

स्य अध्ययनस्य शालागृहम् ॥ यद्वा ।

विधिबोधितस्य साङ्गवेदाध्ययनस्य-

## पाठशाला

विधिवद्गुरुमुखादध्ययनाध्यापनरू-  
पं ब्रह्मयज्ञापरपर्यायमभ्यसनं पाठः ।  
तदर्थं शालादेवा लयादिः ॥ तथा हि  
मनुः । तपोविशेषैर्विविधैर्ब्रतैश्च वि-  
धिचोदितैः । वेदः कृत्स्नोऽधिगन्त-  
व्यः सरहस्यो हि जन्मना ॥ २ ॥  
१६५ ॥ तपोविशेषैर्नियमकलापैर्वि-  
विधैर्बहुप्रकारैश्च अध्यय्यमाणस्त्वा-  
चान्तरुत्थादिनोक्तैः सेवेति मांस्तु नि-  
यमानित्यादिभिर्विच्यमासैरपि । ब्र-  
तैश्च ज्ञानिषन्महानात्मिकादिभिः  
विधिदेशितैः स्वगृह्यविहितैः ।  
समयवेदो मन्त्रब्राह्मणात्मकः सोऽपि  
निषत्कोऽपि अध्येतव्यः । रहस्यमु-  
पनिषत् । प्राधान्यस्यापनायपृथङ्-  
निर्देशः ॥ १६५ ॥ अपिच । योन-  
धीत्यद्विजो वेदमन्यचकुरुते श्रमम् ।  
सजीवन्नेव शूद्रत्वमाशुगच्छतिसान्व-  
यः ॥ यो द्विजो वेदमनधीत्यन्यत्रा-  
र्थशास्त्रादौ श्रमं यत्नातिशयं करोति  
सजीवन्नेव पुत्रपौत्रादिसहितः शी-  
घ्रं शूद्रत्वं गच्छति । वेदमनधीत्यापि  
स्मृतिवेदाङ्गाध्ययने विरोधाभावः  
। अतएव शङ्खलिखितौ । न वेदम-  
नधीत्यान्यां विद्यामधीयीतान्यत्र वे-  
दाङ्गस्मृतिभ्यः ॥ १६८ ॥ ( \* ) ॥  
तस्माद्देवा लयेनित्यं धर्मशास्त्रस्य  
वाच्यते । पठनं कारयेद्राजन्यदो-  
च्छेदममात्मन इति वज्रिपुराणम् ॥

## पाठी

यस्तुदेव्यागृहेनित्यंविद्यादानं प्रवर्त्तयेत् । सभवेत्सर्वलोकानांपूज्यः ।  
पूजापदं ब्रजेदितिपुराणान्तरम् ॥

पाठशालिनी । स्त्री० पाठमञ्जर्याम् ॥

पाठा । लताविशेषे । अम्बुषायाम् । वनतिक्तिकायाम् । तिक्तपुष्पायाम् ॥

अस्यागुणायथा । पाठीष्णाकटुकातीक्ष्णावातश्चेष्टहरीलघुः । हन्ति शूलज्वरच्छर्दिकुष्ठातीसारहृद्रजः ।

॥ दाहकण्डूविषप्रवासकृमिगुल्मगरव्रणान् । इ० भावप्रकाशः ॥ ~~अस्या~~

छासकषायाम्नाकफकण्ठरुजापहा ।

वातामयवलासधूीरुचिकृद्दीपनीपरा ॥ इ० रा० नि० ॥

अस्याः शाकप्रकारस्तु । पाठाशाकंगतरविद्धिनेम

व्यतक्रं शासिद्धं प्रातः कालेजरणस

हिते तप्ततैले विपाच्यम् । चूर्णलिप्तं

लवणसहितं मारिचं तत्र नव्यं सर्वे

भ्यस्तद्वतिरुचिदं व्यञ्जनेभ्यः प्रभूतम् ॥ पठ्यते । पठ० ।

कर्मणि घञ् । अजादित्वात् टाप् ॥

अजादित्वात् टाप् ॥

पाठिका । स्त्री० पाठायाम् । पठांडू०

इ० प० भा० ॥

पाठितः । चि० अध्यापिते ॥ यथा ।

माताशत्रुः पितावैरी बालीयेन न पा

ठितः । न शोभते सभामध्ये हंसमध्ये

वको यथेति ॥

पाठी । पुं० चित्रकवृक्षे ॥ यथा चि०

पाठविशिष्टे पाठीस्यास्तीति ।

## पाणिगृहीती

अत्र इति ठना वितीति ॥

पाठीकुठः । पुं० चित्रकवृक्षे ॥

पाठीनः । पुं० वीर्याली० इ० गौ०

भा० प्रसिद्धं जल्यं । सहस्रदर्पे ।

वीर्याली ॥ गुणायथा । पाठीनः स्त्री

फलवल्ग्यो निद्रालुः पिशिताशनः ।

। दूषयेद्रुधिरं पित्तं कुष्ठरोगं करोति च

॥ ३० ॥ पाठीनः खण्डितः

शस्त्रैर्वसवारसमन्वितः । कटुतैले

न समृष्टो हिङ्गुतर्कणयोजितः ॥

पाठीनः कफकृद्वल्ग्यो निद्रालुर्वात-

नाशनः । मांसाशीवातरक्तस्य का

रकोरेत सस्तथा ॥ पाठिपृष्ठं नमय-

ति । शसुप्रहृत्वे । शिच् । अन्येभ्यो

ङः । अन्येषामप्रीतिर्दीर्घः ॥ पा

ठके ॥ गुग्गुलुद्रुमे ॥

पाठ्यः । चि० अध्यापनीये । पाठनी

ये ॥

पाणः । पुं० पाणौ ॥ इति शब्दचन्द्रि

का ॥

पाणविकः । चि० पणवस्यवादके ॥

पाणिः । पुं० पञ्चशास्त्रे ॥ शये । करे । हस्ते

॥ पणायन्ति व्यवहरन्त्यनेन । पण०

। अशिपाणाप्योरुडायलुकोचेतीण्

आयप्रत्यस्यलुक्च ॥ कुलिकवृक्षे ॥

स्त्री० । प्रणवीथ्याम् । इट्

पाणिकम् । न० पणेन क्रीते ॥ असमा

सेनिष्कादिभ्य इति ठक् ॥

पाणिगृहीती । स्त्री० पत्न्याम् । वि-

## पाणिनीयम्

धानेनोढायाम् ॥ अग्निसाक्षिकत-  
यापाणिः गृहीतोयस्याः । पाणि  
गृहीतीभार्यायामितिडीप् । कुतूह  
लादिनापाणिगृहीतोयस्यादास्या-  
देः सातुपाणिगृहीताः ॥

पाणिग्रहणम् । न० विवाहे ॥

पाणिग्राहः । पुं० भर्त्तरि । पत्न्यौ ॥

पाणिगृह्णाति । ग्रह० । अण् ॥

पाणिघः । पुं० पाणिवादे । मृदङ्गादि  
वादके ॥ पाणिंपाणिनावाहन्तीति  
विग्रहेपाणिघताडवौशिल्यनीत्यने  
नपाणावुपपदेहंतेष्टक्ठिलोपोघत्व-  
च्चनिपात्यते ॥

पाणिघातः । पुं० पाणिनाहनने ॥

पाणिजः । पुं० नखे ॥

पाणितलम् । न० कर्षपरिमाणे । तो  
लकद्वये ॥ हस्ताधोभागे ॥

पाणिनः । पुं० पाणिनिमुनौ ॥ इति  
त्रिकाण्डशेषः ॥ पणनम् पण० ।  
घञर्थेकविधानमितिपणेः कः पणो  
ऽस्यास्ति० इ० पणोतस्यगोत्रापत्यम्  
। अण् । गाश्रिविदधिकेशिगणिपणि-  
नश्चेत्यऽणिपरेटिलोपोन ॥

पाणिनिः । पुं० दाक्षीपुत्रे । शालङ्कि  
निः व्याकरणसूत्रकारिमुनौ ॥ पणि  
नोयुवापत्यम् । इञ् ॥

पाणिनीयम् । न० पाणिनिप्रोक्तेव्याक-  
रणे ॥ प्रमाणभूतत्राचार्योदर्भप्रवि-  
चपाणिः शुचाववकाशे प्राङ्मुख

## पाणिसर्ग्या

उपविश्यमहताप्रयत्नेनसूत्राणिप्रण-  
यतिस्मत्तत्राशक्यं वर्णेनाप्यनर्थकेन-  
भवितुमिति महाभाष्यम् ॥ पाणि  
निनाप्रोक्तम्० उपज्ञातंवा । वृडा-  
च्छः ॥ त्रि० तदध्ये त्वेदित्रोः ॥  
पाणिनीयमधीतेवेदवा । प्रोक्तास्तु  
गित्यणोलुक् । तेनस्त्रियाम्पाणिनी  
या० ब्राह्मणीअत्रनडीप् ॥

पाणिभ्यः । त्रि० अश्वकाराद्यावृता  
ध्वनि ॥ तत्रहिपाणयोभ्यायन्ते ऽस्मि  
न्नितिविग्रहेउग्रम्यश्वे रश्मदपाणि-  
भ्यमाश्चेतिखश् । मुम् ॥

पाणिभ्यः । त्रि० पाणिद्वारापानक-  
र्त्तरि ॥

पाणिपीडनम् । न० विवाहे ॥ पाणेः  
पीडनमग्रहणम् । कृद्योगाचषष्ठीस  
समस्यतद्धतिवाच्यम् ॥

पाणिभुक् । पुं० उदुस्वरवृत्ते ॥ त्रि० ।  
पाणिकरणकभोक्तारि ॥

पाणिमर्दः । पुं० करमर्दके ॥ पाणिं  
मृद्नाति । मृदचोदे । कर्मस्थण् ॥  
पाणिमुक्तम् । न० अस्त्रे ॥ इतिहला-  
युधः ॥

पाणिरुहः । पुं० नखे ॥

पाणिवादः । त्रि० मृदङ्गादिवादके ॥  
पाणिंवादयति । वदेय्यन्तादण् ॥

पाणिवादकः । त्रि० पाणिवादे ॥  
इ० हे० च० ॥

पाणिसर्ग्या । स्त्री० रज्जौ ॥ पाणिभ्यां

पाण्डु :

सृज्यते । सृजविसर्गे । प्राणीसृज्यते  
दितिग्यत् । चञ्जोरितिकुचम् ॥

पाणोतलम् । न० प्राणितले ॥ विडा-  
लपदकपर्षोचपाणोतलमुदुस्वरमिति  
शब्दमाला ॥

पाणीकरणम् । न० विवाहे ॥ इति०  
जटाधरः ॥

पाण्डरः । पुं० शुक्लवर्णे ॥ मरुवके ॥  
न० कुन्दपुष्पे ॥ गैरिके ॥ वि० श्वे-  
तवर्णवति ॥

पाण्डरपुष्पिका । स्त्री० शीतलावृक्षे ॥  
पाण्डवः । पुं० युधिष्ठिरादिपञ्चसु ॥  
पांडोरपत्यम् । अण् ॥

पाण्डवाभीलः । पुं० श्रीकृष्णे ॥

पाण्डवायनः । पुं० श्रीकृष्णे ॥ पाण्ड-  
वानामयनः ॥

पाण्डवेयः । पुं० अभिमन्युमुते । पा-  
रीक्षितवृषे ॥

पाण्डित्यम् । न० पाण्डितधर्मकर्मणोः  
॥ वेदान्ततात्पर्याभिज्ञत्वे । अद्वितीय-  
यवस्तुविचारचातुर्यपरिनिष्पन्ने श्रव-  
णे ॥ पाण्डेतिबुद्धेर्नामैतत्साजाता-  
यस्यमानतः । सपाण्डितस्तस्यक-  
र्म्मपाण्डित्यं श्रुतिसम्मतम् ॥ पाण्ड-  
तस्यभावः । वर्णदृढादिभ्यः घ्य-  
ञ्चेतिष्यञ् ॥

पांडुः । पुं० नृपतिविशेषे । कुन्तीप्र-  
ती । युधिष्ठिरादीनांजनके ॥ सिते-  
वर्णे ॥ श्वेतहस्तिनि ॥ प्रतुदाख्यप-

पाण्डु :

क्षिविप्रिषे ॥ यथा पांडुस्तुद्विविधोक्त-  
यश्चित्रपक्षः कलधूमिः । द्वितीयो  
धवलः प्रोक्तः सकपोतस्मृत्पुत्रिः ॥  
चित्रपक्षः कफहरो वातघ्नोयहरी  
प्रणुत् । धवलः पांडुनद्विष्टोरक्तपि-  
तहरोहिमः ॥ रसेपाकेचमधुरः  
सङ्ग्राहीवातशान्तिहृत् ॥ १ ॥

पाण्डुरफलीक्षुपे ॥ पटोले ॥ शुक्लपी-  
तमिश्रितवर्णे । हरिणे । पाण्डुरे ॥  
सितपीतसमायुक्तः पाण्डुवर्णः प्र-  
कीर्तितः । भेदोपिदृश्यते यथा । पा-  
ण्डुरस्तुरक्तपीतभागीप्रत्यूषचन्द्रवत्  
। पाण्डुस्तुपीतभागाङ्गैः केतकीधूलि-  
सन्निभः ॥ रोगविशेषे ॥ तस्योषधं  
यथा । लोहचूर्णतक्रपीतं पाण्डुरोग-  
हरं भवेत् ॥ १ ॥ अण्डिच । समराजं  
गवांमूत्रेभावितंचायसोरजः । पा-  
ण्डुरोगप्रशान्त्यर्थं पयसाप्रपिविन्नरः  
॥ २ ॥ गोमूत्रसिद्धं पाण्डुरचूर्णं सगु-  
डमश्रुतः । पाण्डुरोगः क्षयं याति प्र-  
क्षिशूलञ्चदारुणम् ॥ ३ ॥ अयोमलं  
सुसंतप्तं भूयो गोमूत्रसाधितम् । म-  
धुसर्पिर्युतं लीढ्वा पाण्डुरोगी सुखी भ-  
वेत् ॥ ४ ॥ पुनर्नवात्रिंशद्वोषवि-  
डङ्गं दारुचिचकम् । कुष्ठं हरिद्रं चि-  
फलादन्तीचव्यंकलिङ्गकम् ॥ ५ ॥  
कटुकापिप्पलीमूलं मुस्तं शृङ्गीचकार-  
वी । यवानीकटफलञ्चेतिपृथक्प-  
लमितं मतमिति ॥ चि० । तद्वति ॥

## पाण्डुभूमः

पाण्डुः । स्त्री० माषपण्याम् । माषा  
णी इ० गौ० भा० ॥ खरुसंयोगोप-  
धान्नि तिनडीष् ॥

पाण्डुकः । पुं० शालिविशेषे ॥ पाण्डुरो  
गे ॥ पाण्डुनृपे ॥ पाण्डुवर्णे ॥

पाण्डुकण्टकः । पुं० अपामार्गे ॥ पाण्डू  
निकण्टकान्यस्य ॥

पाण्डुकम्बलः । पुं० श्वेतप्रावारे । श्वे  
तकम्बले ॥ राजास्तरणवर्णकम्बले ॥  
पाण्डुवर्णकम्बलः । पाण्डुश्चासौकम्ब  
लश्चेतिवा । ग्रावभेदे ॥

पाण्डुकम्बली । पुं० पाण्डुवर्णकम्बलावृ  
तेरथे ॥ पाण्डुकम्बलेनपरिवृतोरथः  
। पाण्डुकम्बलादिनिरितीनिः ॥ त्रि०  
। पाण्डुकम्बलयुक्ते ॥ मत्त्वर्थीयद्वनिः ॥

पाण्डुतरुः । पुं० धववृक्षे ॥

पाण्डुनागः । पुं० पुन्नागवृक्षे ॥ श्वेत  
गजनागयोः ॥

पाण्डुपत्नी । स्त्री० कौन्त्याख्यौषधी । रे  
णुकायाम् ॥

पाण्डुपत्रम् । न० परिपक्वपत्रे ॥

पाण्डुपुत्रः । पुं० पाण्डवे ॥

पाण्डुपृष्ठः । त्रि० अलक्षणे । पाण्डुव  
र्णपृष्ठयुक्ते ॥

पाण्डुफलः । पुं० पटोले ॥

पाण्डुफला । स्त्री० चिर्भिटायाम् ॥

पाण्डुभूमः । त्रि० पाण्डुवर्णभूमियुक्तदे  
शे ॥ पाण्डुभूमिरस्मिन् । कृष्णोदक  
पाण्डुसङ्ख्यायाभूमेरजिष्यते ॥

## पाण्डुशर्करा

पाण्डुमृत् । स्त्री० पाण्डुभूमौ ॥ खड्या-  
म् ॥

पाण्डुरः । पुं० श्वेतपीतमिश्रितवर्णे  
॥ ईषच्छते ॥ श्वित्ररोगे ॥ कामला  
रोगे ॥ त्रि० तद्वति ॥ न० मरुवके  
॥ पाण्डुःशुक्लोवर्णोऽस्यस्यास्मिन्वा  
। नगपांशुपाण्डुभ्यश्चेतिरः ॥

पाण्डुरद्रुमः । पुं० कुटजे ॥

पाण्डुरपृष्ठः । त्रि० लक्षणहीने ॥ इ०  
हे० ॥ पाण्डुरवर्णपृष्ठयुक्ते ॥

पाण्डुरफली । स्त्री० वृद्धचुपविशेषे ।  
धूसरायाम् ॥

पाण्डुरा । स्त्री० माषपण्याम् ॥ पाण्डुरव  
र्णायां ॥

पाण्डुरागः । पुं० मदनकवृक्षे ॥ त्रि०  
। पाण्डुवर्णयुक्ते ॥

पाण्डुरेक्षुः । पुं० श्वेतेश्वरी ॥

पाण्डुलेखः । पुं० प्रथमलिखिते । म-  
सौदा० इ० भा० पाण्डुलिपौ ॥ य  
था । पाण्डुलेखिनफलकेभूमौवाप्रथमं  
लिखेत् । न्यूनाधिकतुसंशोध्यपश्चा  
त्पत्रेनिवेशयेदिति व्यवहारतत्त्वे-  
व्यासः ॥

पाण्डुलोमा । त्रि० पाण्डुवर्णलोमभि  
र्युक्ते ॥

पाण्डुलोमशा । स्त्री० माषपण्याम् ॥

पाण्डुलोमा । स्त्री० माषपण्याम् । मा  
षाणी० इ० गौ० भा० ॥

पाण्डुशर्करा । स्त्री० रोगविशेषे ॥ यथा



## पातकम्

। पिष्टं वैमालतीमूलं ग्रीष्मकाले समा-  
हृतम् । साधितं छागदुग्धेन पीतं श-  
र्करयान्वितम् ॥ हरेन्मूत्रनिरोधञ्च  
हरेद्वैपाण्डुशर्कराम् ॥

पाण्डुशर्मिला । स्त्री० द्रौपद्याम् ॥

पाण्डुसोपाकः । पुं० चण्डालेन वैदेह्यां  
जनिते त्वक्सारव्यवहारजीविन्यन्य-  
जान्तरे ॥

पाण्डूकः । पुं० शालिविशेषे ॥ पाण्डू-  
नां जनपदानां राजनि ॥

पाण्डुर्यः । पुं० पाण्डुरोर्गच्छि । देशवि-  
शेषः ॥ यथा । कम्बोजादृचभागे तु  
इन्द्रप्रस्थाच्चप्रश्चिमे । पाण्डुर्यदेशो-  
न्महेशानिमहाशूरत्वकारक इति ॥  
पाण्डोरपत्यमराजावा । पाण्डोर्-  
यण् । टिलोपः ॥

पाण्यः । त्रि० स्तुत्यर्थे । स्तवनीये ॥  
पण० । ग्यत् ॥

पाण्यास्यः । पुं० ब्राह्मणे ॥ पाण्डिरा-  
स्यमस्य । पाण्यास्यो हि विजः स्मृतः ॥

पातः । पुं० निपातने ॥ पतने ॥ रा-  
हौ ॥ पञ्चमषष्ठयोर्मासयोर्गर्भस्य पत-  
ने ॥ पतनम् । पत् ० । घञ् ॥  
नस्त्रीभावे ॥ त्रि० चाते ॥

पातकम् । न० नरकसाधने । पापे ।  
अंहसि । दुरिते ॥ तच्च शुष्कार्द्रभे-  
दाद्द्विविधम् । अकामात्पातकं शु-  
ष्कं कामादाद्रमुदाहृतमिच्युक्तेः ॥  
पातयति अधोगमयति यत्तत् ॥

## पातञ्जलम्

तत्तु नवविधम् । यथा । अतिपातक-  
म् १ महापातकम् २ अनुपातकम्  
३ उपपातकम् ४ सङ्घरीकरणम् ५  
अपात्रीकरणम् ६ जातिभंशकरण-  
म् ७ मलावहम् ८ प्रकीर्णकम् ९  
इति भेदात् ॥

पातकी । त्रि० पापिनि ॥ पातकमस्या-  
ऽस्ति । अत इति ठनावितीनिः ॥

पातङ्गिः । पुं० शनैश्चरगृहे ॥ पतङ्ग-  
स्याऽपत्यम् । अत इञ् ॥

पातञ्जलम् । न० व्याकरणभाष्ये ।  
महाभाष्ये ॥ ( \* ) ॥ पतञ्जलिमु-  
निप्रणीतपादचतुष्टयात्मकयोगकांड-  
निरूपकदर्शनशास्त्रविशेषः ॥ तत्र प्र-  
थमे पादे त्रययोगानुशासनमितियोग-  
शास्त्रारम्भप्रतिज्ञाविधाययोगश्चित्त-  
वृत्तिनिरोधइत्यादिना योगलक्षणम-  
भिधाय समाधिं संप्रञ्चनिरदिक्षु ग-  
वान्पतञ्जलिः ॥ १ ॥ द्वितीये ।  
तपः स्वाध्यायेश्वरप्रणिधानानि क्रि-  
यायोगइत्यादिनाव्युत्थितचित्तस्य कृ-  
यायोगं समादीनि पञ्चवहिरङ्गानि सा-  
धनानि ॥ २ ॥ तृतीये । देशवन्ध-  
श्चित्तस्य धारणा इत्यादिना धारणाध्या-  
नसमाधि त्रयमन्तरङ्गसंयमपदवाच्यं  
तत्रावान्तरफलं विभूतिजातम् ॥ ३ ॥  
चतुर्थे । जन्मौषधिमन्त्रतपः समा-  
धिजाः सिद्धय इत्यादिना सिद्धिप्रपञ्च-  
नपुरस्सरं परमंप्रयोजनकैवल्यम् ॥ ४ ॥

## पातालनिलयः

प्रधानादीनिपञ्चविंशति तत्त्वानिसा  
ह्योक्तान्येवात्रापि । षड्विंशस्तुपरमे  
श्वरोऽधिकः ॥ इतिसर्वदर्शनसंग्र  
हः ॥

पातदुग्धा । स्त्री० वत्सकस्थगव्याम् ॥

पातनम् । न० अधोनयने ॥

पातनिका । स्त्री० पीठिकायाम् ॥

पातालम् । न० अधोभुवने । रसातले

। नागलोके ॥ तानिचसप्त । यथा ।

अतल वितल सुतल रसातल तला

तल महातल पातालान्यधोधोविद्य

मानानिसामान्यतः पातालशब्द-

वाच्यानिभवन्ति ॥ विवरे ॥ वडुवा

नले ॥ लग्नाहृतुर्यभवने ॥ पतन्त्यत्र

पापात् । पतल् ० । पतिचण्डिभ्या

मालञ् ॥ पातम् अलतिपातमाला

तिवा ॥ पुं० । औषधपाकार्थयन्त्रविशे

षे ॥ यथा । ऊर्ध्वमापस्तलेवर्ज्जिर्मध्ये

तुरससंग्रहः । पातालयन्त्रमेतद्वि

शोधयेत्सूतकादिकम् ॥

पातालगरुडी । स्त्री० लताविशेषे ।

वत्सादन्याम् । सोमवल्ल्याम् । ति

क्ताङ्गायाम् । गारुड्याम् । छेउ-

डा० इ० भा० ॥ छिलिहिण्डे ॥

छिलिहिण्डोमहामूलः पातालगरु

डाह्वयः । छिलिहिण्डः परंवृष्यः

कफघ्नः पवनापहः ॥

पातालनिलयः । पुं० दैत्ये ॥ सर्पे ॥

त्रि० पातालवासिनि ॥ पातालनि

## पात्रः

लयोयस्य ॥

पातालयन्त्रम् । न० औषधपाकार्थयन्त्र  
विशेषे । पाताले ॥

पातालौकाः । पुं० दैत्ये ॥ त्रि० पाता  
लवासिनि ॥ पातालेद्योक्तआश्रितो  
यस्यसः ॥

पातिः । पुं० प्रभौ । भर्त्तरि । स्वामि  
नि ॥ पाति । पा० । पातेरतिः ॥

पातिकः । पुं० शिशुमारे ॥

पातितः । त्रि० भंशिते ॥

पप्रतिली । स्त्री० वागुरायाम् ॥ नार्या  
म् ॥ मृत्पात्रविशेषे । पातिल् ० इ०  
गौ० भा० प्र० । पतौली० इ० दे०  
भा० प्र० ॥ इ० मे० ॥

पातुकः । पुं० प्रपाते ॥ जलहस्तिनि  
॥ त्रि० पतयालौ । पतनशीले ॥ प  
तति । पतल् ० । लघपतपदस्थाभू-  
वृषहनकमगमशृभ्यउकञ् ॥

पाता । पुं० कठेरके । गन्धपत्रे । वावु  
इ० इति० भा० ॥ रक्षितरि ॥ पा-  
नशीले इतिकश्चित् ॥

पात्रः । पुं० न० भाजने ॥ याग्ये सु  
वादौ ॥ सुवादिकन्तुयज्ञादौपात्रमि  
त्यभिधीयते ॥ राजमन्त्रिणि ॥ कूल  
योर्मध्ये । तीरद्वयान्तरे । पारावार  
मध्यभागे ॥ पर्णे ॥ यज्ञभाण्डे ॥  
नाय्यानुकर्त्तरि ॥ आठकपरिमाणे  
॥ इतिवैद्यकपरिभाषा ॥ दानपात्रे  
। विद्यातपोयुक्ते । रक्षके ॥ नविद्य

## पाचिकी

याकीनलयातपसावापिपाचता । य  
चवृत्तीदमेचोमेतद्विपाचप्रकीर्तित  
म् ॥ रक्षकोहिसः । यतोविद्यातपो  
भ्यामात्मनोदातुश्चपालनक्षमएवप्र-  
तिगृहणीयादितिशास्त्रम् ॥ विद्यायु  
क्तोधर्मशैलः प्रशान्तः चान्तोदा-  
नः सत्यवादीकृतज्ञः । वृत्तिस्त्रा  
नोगोहितोगोशरख्योदातायज्वात्रा  
ह्मणः पाचमाहुः ॥ जनाहर्ने ॥  
पतनात्त्रायतेयस्मात्तस्मात्पाचं-  
जनाहर्नः ॥ पिवतिअनेनाचवा-  
पान्यस्माद्वा । पाति । पायतेवापी-  
यतेऽनेनवा । पापाने । पारक्षणेवा  
सर्वधातुभ्यष्टन्नितिष्टन् । दादिभ्यश्च  
न्दसौतिचन्वा ॥

पाचटः । पुं० कर्पटके । कर्परे ॥ चि०  
क्षणे ॥

पाचटीरः । पुं० मुक्तव्यापारमन्त्रिणि  
। अपव्यापारमन्त्रिणि ॥ लोहकांस्थ  
रजतपाचे ॥ सिङ्गाणे ॥ पावके ।  
हुताग्नि ॥ पिङ्गाग्नि ॥ वायसे ॥  
कङ्के ॥

पाचसंस्कारः । पुं० पुरोटौ । पचभ-  
ङ्गारे । रायभाटी० इ० गौ० भा०  
। भाजनशुद्धौ ॥

पाचिकम् । न० पाचपरिमितब्रीह्यादि  
वापयोग्येक्षेत्रे ॥ पाचस्थवापः ।  
पाचात्पृष्ठम् ॥

पाचिकी । स्त्री० चैत्रभक्तौ ॥ पित्वा

## पाचः

पूडौष् ॥

पाचियः । चि० पात्य ॥ पाचमर्हति  
। पाचादूर्ध्वम् ॥

पाच्रीः । स्त्री० अमर्च । पाच ॥ पिवत्य  
ऽनया । पा० इत् । डीप् ॥

पाचीयम् । न० यज्ञपाचे ॥

पाचीरः । पुं० न० यज्ञद्रव्य ॥ पचं  
इतिकश्चित् ॥

पाचे समितः । चि० भोजनसमयएव  
सङ्गतेनतुकार्ये ॥ सपाचे समितौ  
न्यत्रभोजनान्मिलितोनयः ॥ पाचेस  
मितादयश्चेतिसप्तस्याञ्जलुक्समास  
अनिपात्यते ॥ पापिविशेषे ॥ यथा  
निधायहृदयेपापंयः परंशंसतिस्व  
यम् । सपाचे समितोऽथस्यादिति-  
शब्दमाला ॥

पाचोपकरणम् । न० भूपभूषणं ॥

पात्यः । चि० पाचिये ॥ पावमर्हति ।  
पाचाहंश्चेतियत् ॥

पात्वम् । न० पापिह्यातरि ॥ सर्वेषा  
मेवयात्राणांपरंपादंमहेश्वरः । प-  
तन्तलायतेयस्मादतीवनरकार्णवा  
त् ॥

पात्वता । स्त्री० पावत्वे ॥

पायः । न० पानीये । जले । उदके ॥

पाति । पारक्षणे । सर्वधातुभ्योऽसु  
न्नित्यमुन् । उदकेषुट्चेत्यमुनःषुट्

॥ भक्ते । भात० इ० भा० ॥ अन्नं चे  
त्यमुनषुट्च ॥

पादः

पायि : । पुं० अश्वौ । समुद्रे ॥ जले  
॥ चक्षुषि ॥ प्रिवति । पा० । पिव  
तेस्यु गितीसिन् ॥

पाथेशः । लि० पथिव्ययोपयोगिनि ।  
शम्बले ॥ पथिसाधुः । पथ्यतिथि  
वसति स्वपतेर्दृज् ॥ कन्याराशौ ॥

पाथोजम् । न० कमले ॥ पाथसिजा-  
तम् । जनी० । सप्तम्यांजनेडः ॥

पाथोदः । पुं० मेघे ॥ पाथोदहाति  
। डुदाज् । आतानुपेतिकः ॥

पाथोधरः । पुं० मेघे ॥ पाथसोधरिः ॥

पाथोधिः । पुं० समुद्रे ॥ पाथांसि  
धीयन्ते ऽस्मिन् । कर्मण्यधिकरणेचे  
तिधाजः किः ॥

पाथोनिधिः । पुं० समुद्रे । अक्षुपारे  
॥ पाथसांनिधिः ॥ पाथांसिनिधी  
यन्ते ऽदवा । पाथोधिब्रह्माजः किः ॥

पात्—द् । पुं० चरणे । पादे ॥

पादः । पुं० बुध्ने । मूले । तुरीयांशे  
। रूपकादेश्चतुर्थभागे ॥ शैलप्रत्यन्तप  
र्वतेमहाद्रेः समौपेक्षुद्रपर्वते ॥ चर  
णे । अङ्घ्रौ ॥ अखलक्षणं यथा ।  
अखेदनौमृदुतलौ कमलोदराभौ-  
शिष्टाङ्गुलीरुचिरताप्रनखौसुप्राणी  
। उष्णौशिराविरहितौचनिगूढगुल्  
फौकूर्मीन्नतौचचरणौमनुजेश्वरस्ये  
ति ॥ अस्याशुभलक्षणानि यथा ।  
सूर्पाकारविरूढपाण्डुरनखौवक्रौशि  
रासन्ततौसंशुष्कौविरलाङ्गुलीचचर

पादचतुरः

शौ दारिद्र्यदुःखप्रदौ । मार्गायो-  
त्कटशौकषायसदृशौवंशस्यचिच्छे  
ददौवृक्षघ्नौपरिपक्वसृष्ट्यु तितलौ  
पीतावगम्पारताविति ॥ विरुद्धाव  
स्निग्धौ । पाण्डुरनखौ० पाण्डुराशु  
क्ताभानखाययोः । वक्रावस्पष्टौदौ  
घौवा । उत्कटकौमध्यादुन्नतौमार्गा  
यत्रध्वनेरतौभवतः । कषायसदृशौ  
कृष्णलोहितौ ॥ मयूखे । उस्त्रे ।  
किरणे ॥ ऋक्पादे ॥ श्लोकस्यतुर्यां  
शे ॥ पद्यतेऽसा । पदगतौ । पदरु  
जविशस्पृशोघज् ॥ पद्यतेगम्यतेऽने  
नवा । हलश्चेतिकरणेघज् ॥

पादकटकः । पुं० नूपुरे ॥ हंसके ।  
शब्दरहितेपादभूषणे ॥ पादस्यक  
टकः ॥

पादकृच्छ्रः । पुं० व्रतविशेषे । यथा । एक  
भक्तेननक्तेनतथैवायाचितेनच । उप  
वासेनचैकेनपादकृच्छ्रउदाहृतः ॥  
इतिगारु१०३ अध्यायः ॥

पादगण्डिरः । पुं० पादरोगविशेषे ॥ श्ली  
पदे । गोद० दू० गौड भा० ॥

पादग्रहणम् । न० अभिवादनम् । नामो  
च्चारणपूर्वकसंस्कृत प्रयोगेणनमस्का  
रे ॥ पादयोर्ग्रहणं स्पर्शः ॥ व्यत्यस्त  
पाणिना कार्यमुपसङ्ग्रहणंगुरोः ।  
सव्येनसव्यः स्पृष्टव्योदक्षिणेनच द  
क्षिणः ॥

पादचतुरः । पुं० क्षाणे ॥ सैकते ॥

## पादपोठ :

पिप्पले ॥ अश्वत्थे । करके ॥  
 परदोषैकप्रवक्तृपरुषे ॥ इ० मे० ॥  
 पादचत्वरः । पुं० पादचतुरे ॥ इ०  
 हेमचन्द्रः ॥  
 पादचारौ । पुं० पादातौ ॥ वि० पदभ्यां  
 गमनशीले ॥  
 पादजः । पुं० शूद्रे ॥ पदभ्यां जातः  
 । जनी० डः ॥  
 पादवाणम् । न० पादुकायाम् ॥  
 पाददद्रुः । पुं० विचर्चिकायाम् ॥  
 पादनिकेतः । पुं० चरणपीठे ॥ पाद  
 योर्निकेतः आश्रयः ॥  
 पादपः । पुं० । द्रौ । वृक्षे ॥ पादैः  
 पिबति । पा० सुपीतियोगविभागा  
 त्कः ॥ पादपीठे ॥  
 पादपखण्डः । पुं० वृक्षसमूहे ॥ पाद  
 पानांसमूहः । वृक्षादिभ्यः खण्डः  
 पादपरुहा । स्त्री० वन्दायाम् ॥  
 पादपा । स्त्री० पादुकायाम् ॥  
 पादपाशः । पुं० दामाच्चने । अश्व  
 पादरज्जौ ॥  
 पादपाशी । स्त्री० शृङ्खलायाम् । पै  
 रकीसकली इ० भा० ॥ खड्गका-  
 याम् । खड्गवा इ० भा० ॥  
 पादपीठः । पुं० न० पादासने ।  
 पादस्थापनपीठे । पादनिकेते ॥ इ०  
 हे० च० ॥ यथा । अस्पृष्टचरणाच्च  
 स्यचूडामणिमरीचिभिः । नीराज  
 यन्तिभूपालाः पादपीठान्तभूतलमि

## पादाकुलम्

तिथीकृष्णमिश्रः ॥  
 पादपीठिका । स्त्री० नापितादिशिल्पे  
 पादपोत्पलः । पुं० कर्णिकारे ॥ पाद  
 पेत्तपलम्तदाकारं पुष्पमस्य ॥  
 पादवल्लयः । पुं० हंसके । पादकटके ॥  
 पादवल्लीकम् । न० श्लिपदे ॥  
 पादमूलम् । न० चरणाधोभागे । गो-  
 हिरि ॥  
 पादरक्षणम् । न० पादुकायाम् ॥  
 पादरज्जुः । स्त्री० पार्याम् । हस्तिपा  
 दवन्धनगुणे ॥ चरणवन्धनदाममात्रे ॥  
 पादरथी । स्त्री० पादुकायाम् ॥  
 पादरोहणः । पुं० वटवृक्षे ॥  
 पादविकः । पुं० पथिके ॥ पदवीं धाव  
 ति । माथोत्तरपदेत्यादिनाठक् ॥  
 पादविरजाः । स्त्री० पादुकायाम् ॥  
 पादविहरणम् । न० पातक्षेपे ॥  
 पादशः । अ० पादम् पादमित्यर्थे ॥  
 पादशैलः । पुं० प्रत्यन्तपर्वते ॥  
 पादशोथः । पुं० पादगतशोफे ॥ यथा  
 । अनन्योपद्रवकृतः शोथः पादस  
 मुत्थितः । पुरुषंहन्तिनारीन्तु मुख  
 जोगुह्यजोदयम् इति माधवः ॥  
 पादस्फोटः । पुं० विपादिकायाम् ।  
 विवाइ० इ० भा० । स्फुटति ।  
 स्फुट० । घञ् । पादस्यस्फोटः ॥  
 पादौस्फोटयतिवा । कर्मण्यण् ॥  
 पादाकुलकम् । न० मात्रावृत्तविशेषे ॥  
 यथा । अक्षरगुरुलघुनियमविरहितं



## पादाभ्यासयमकम्

भुजगराजपिङ्गलपरिभणितम् । भव  
तिसुगुम्फितप्रोङ्गकलकंवाणीभूषा  
पादाकुलकम् ॥ यथा । मलयपवन  
हतकुसुमपरागः परभृतनिभृतरणि  
तवनभागः । चिरतरसञ्चितमान  
दुरन्तः कखनमुद मुपनयति वस  
न्तः ॥

पादाग्रम् । न० प्रपदे । पादस्याग्रम् ॥

पादाङ्गदम् । न० नूपुरे ॥ पादस्याङ्ग  
दमिव ॥ यद्वा । पादएवाङ्गम् । पा  
दाङ्गयति । दो० । दायतिवा । दै  
प्० । दयते । देङ् पालनेवा । आ  
तङ्गतिक् ॥

पादात् । पुं० पादातौ ॥

पादातम् । न० पत्तिसंहतौ ॥ पदाती  
नांसमूहः । भिक्षादिच्चादण् ॥ पुं०  
। पादातौ ॥ पादाभ्यामतति । अ-  
त० । पचाद्यच् ॥

पादातिः । पुं० पत्तौ । पादातिके ॥

पादातिकः । पुं० पादातौ ॥ पादाति  
रेव । विनयादिच्चात्स्वार्थेठक् ॥  
पादाभ्यामतति अत० । बाहुलका  
तङ्गकोवा ॥

पादाभ्यासयमकम् । न० चित्रकाव्यप्र  
भेदे ॥ यथा । आपदिव्यापृतनया-  
स्तथायुयुधिरेनृपाः । आपदिव्या  
पृतनयाविस्मयंजनतायथेतिमाघका  
व्य१६ सर्गे ६० श्लोकः ॥ नृपारा-  
जानः । आपदिव्यसनेऽपि । व्या-

## पादौ

पृतनयाप्रवृत्तिनीतिकाएवसन्तः न  
तुष्वापदवृत्त्येतिभावः । पृतनया  
सेनयासाधनेन । वाक्यान्तरस्थस्या  
पिपृतनाशब्दस्यअचान्वयश्चिन्नेसोढ  
व्यः । तथातेनप्रकारेणयुयुधिरेसम्प्र  
जङ्गुः । यथा दिव्याजनताअन्तरिक्ष  
वर्त्तिसिद्धविद्याधरसङ्घोविस्मयमा  
य । अमानुषयुङ्गचक्रुरित्यर्थः ॥

पादारकः । पुं० पोलिंदे । नौकावयव  
विशेषे ॥

पादार्पणम् । न० पादप्रदाने ॥

पादालिन्दः । पुं० नौकायां ॥

पादावर्त्तः । पुं० अरघटके । रहंटे०  
इ० भा० ॥

पादाविकः । पुं० पादातौ ॥ पादाभ्याम  
वति । अवरक्षणादौ । वा० इकः ॥  
यद्वा । पादेनावोरक्षणम् । तच्चनियु  
क्त० इतिठक् ॥

पादासनम् । न० पादपीठे ॥

पादौ । पुं० पादविशिष्ट कुम्भीरादिज  
लजन्तुषु ॥ तेयथा । कुम्भीर कूर्मन  
नक्राश्चगोधानकरशङ्खवः । घाण्टकः  
शिशुमारश्चेत्यादयःपादिनःस्मृताः  
॥ पादिनो पिचयेतुकोषस्थानां  
गुणैः समाः ॥ चतुर्थ्यांशभागिनि ॥  
यथा । सर्वेषामर्द्धिनोमुख्यास्तदर्धेना  
र्द्धिनोऽपरे । तृतीयिनस्तृतीयांशाश्च  
तुर्थांशाश्चपादिनः ॥ त्रि० । पाद-  
विशिष्टे ॥

## पादोदकम्

पादुका : । त्रि० गमनशीले ॥

पादुका । स्त्री० पादत्राणे । चर्मादि  
निर्मितपादाच्छादने । उपानहि ॥

पादूएव । स्तार्थकः ॥

पादुकाकारः । पुं० चर्मकारे ॥ पादु  
कां करोति । डुकृञ्० । कर्मण्यण् ॥

पादुकाकृत् । पुं० चर्मकारे ॥

पादूः । स्त्री० पादुकायाम् ॥ पद्यतेऽनेनया  
। पद० । णित्कसिपद्यत्तेरित्यः ॥

पादूकृत् । पुं० चर्मकारे ॥ पादूंकरोति  
। कृञ्० । क्तिप् । तुक् ॥

पादोदकम् । न० चरणधौतजले ॥ चर  
णामृते ॥ यथा । हृदिरूपं मुखेनाम  
नैवेद्यमुदरेदरेः । पादोदकञ्चनिर्मा  
ल्यं मस्तकेयस्यसोच्युतः ॥ नैवेद्यम  
न्नं तुलसीविमिश्रं विशेषतः पाद-  
जलं पिबेच्च । योश्नातिनित्यं प्रयतो  
मुरारेः प्राप्नोतिमुपमयुतांसभक्ति  
मिति पाद्मोत्तरखण्डे १०० अध्या-  
यः ॥ अपि च तत्रैव । हत्वां हन्ति  
यदङ्घ्रिसङ्घितुलसीस्तेयञ्च पादो-  
दकं नैवेद्यं बहुमद्यपानदुरितं गुर्वङ्ग  
नासङ्गमम् । भक्त्याधीनमतिस्थिति  
हं रिजनेतत्सङ्गतिः सङ्गजां शाल-  
ग्रामशिलादिमूर्तिसहितां जानन्ति  
केवैहरेरिति ॥ श्रीनृसिंहपुराणे गं  
गाप्रयागगयनैमिषपुष्कराणिपुण्या  
नियानि कुरुजाङ्गलयामुनानि ।  
कालिनतीर्थसलिलानिपुनन्तिपापं-

## पानकम्

पादोदकं भगवतः प्रपुनार्तसद्यश्नति  
पीतिपादोदकेविषाण्यदिप्राणैर्विमृच्य  
ते । हत्वायमभटान्सर्वान् वैष्णवलो  
कमाप्नुयात् ॥

पादितम् । न० पद्वतिसमूहे ॥ भि०  
अण्० ॥

पादः । पुं० वेधसि ॥ न० । पद्मपुराणे ॥

पाद्यम् । न० पादायवारिणि । पादप्र  
क्षालनार्थजले ॥ पाद्यपात्रलक्षणं  
यथा । षडङ्गुलं प्रविस्तारमुत्सेधञ्च  
तुरङ्गुलम् । ओष्ठमेकाङ्गुलं कुर्यान्ना-  
सिकांचतुरङ्गुलाम् ॥ पृष्ठे पादसमा-  
युक्तंचतुरङ्गुलमानतः । पाद्यपात्र-  
मिति श्रुत्या तं सर्वदेवप्रपूजने इति ॥  
पादार्थमुदकम् । पादार्थाभ्याश्चेति  
यत् ॥

पानः । पुं० निःश्वसे ॥ शौण्डिक-  
कालये । शुण्डायाम् । खड्गादेः सं-  
स्कारविशेषे । पाण० इ० भा० ॥

पानम् । न० पीतौ । द्रवद्रव्यस्य गला  
धोनयने । पीना० इ० भा० भाज  
ने ॥ रत्नणे ॥ शौण्डिककालये ॥ पि  
बं त्यत्र । पापानि । अधिकरणे ल्युट्  
॥ पेयेजलादौ ॥ पीयते यत्तत् ।  
कृत्यल्युटो बहुलमिति कर्मणि ल्यु-  
ट् ॥

पानकम् । न० पन्नापानारसवत् ० इ०  
भा० प्र० पेयपदार्थे ॥ तत्रामफल  
पानकम् ॥ यथा । आसमामंजल-

## पानकम्

स्निग्धं मर्दितं दृढपाणिना । सिता-  
शीताम्बुसंयुक्तं कर्पूरमरिचान्वितम् ॥  
प्रपानकमिदं श्रेष्ठं भीमसेनेन निर्मि-  
तम् । सद्योरुचिकरं वल्यं शीघ्रमिन्द्रि-  
यतर्पणम् ॥ अपक्वाम्बरसोद्भूतं पान-  
कं वातनाशनम् । कफपित्तकरं कि-  
ञ्चित्प्रत्यहं यदि सेवितम् ॥ पक्वाम्ब-  
स्य तु । सुपक्वाम्बस्य फलं सुमुष्टिना  
सम्मर्दितं शर्करया समन्वितम् । एला-  
लवङ्गाद्रकवासवासितं वर्णान्वितं  
कस्थनरोचकं भवेत् ॥ पानकं चाम्ब-  
सम्भूतं स्वादु गुरुपित्तजित् । सुहृ-  
द्यं श्लेष्मकृद्वल्यं वर्ण्यं वृष्यं रुचिप्रद-  
म् ॥ - ( \*\*†\*\* ) - ॥ अम्बिकाफ-  
लपानकं यथा । अम्बिकायाः फलं  
पक्वं मर्दितं मवारिणा दृढम् । शर्करा-  
मरिचोन्मिश्रं लवंगेन्दुसुवासितम् ॥  
अम्बिकाफलसम्भूतं पानकं वातनाश-  
नम् । पित्तश्लेष्मकरं किञ्चित्सुरुच्यं  
वज्जिवोधनम् ॥ निम्बफलपानकं  
यथा । भागैकं निम्बजंतोयं षड्भा-  
गं शर्करोदकम् । लवङ्गमरिचोन्मिश्रं  
पानकं पानकोत्तमम् ॥ निम्बफल-  
भवं पानमत्यस्त्वं वातनाशनम् । व-  
ज्जिदीप्तिकरं रुच्यं समस्ताहारपाचक-  
म् ॥ ( ०० ) ॥ धान्याकपानकं यथा ।  
शिलायां साधु समिष्टं धान्याकं व-  
स्त्रगालितम् । शर्करोदकसंयुक्तं कर्पू-  
रादिमुसंस्कृतम् ॥ नवीने मृन्मये पा-

## पानकम्

त्रे स्थितं पित्तहरम् परम् ॥ ० ॥ जम्बूवाः  
पानकं यथा । जम्बूफलं स्थूलतरं सु-  
पक्वं सम्मर्दितं मशर्करयाम्बुनालम् ।  
। सुवासितं वेल्लजभृङ्गपत्रैरुचिं विधत्ते  
विरुचौ जनानाम् ॥ जम्बूफलभवं-  
रुच्यं पानकं कफनाशनम् । कषाय-  
वातकृतस्त्रोकं स्वादु गुरुं वाहकं परम् ॥  
बीजपूरपानकम् । मातुलुङ्गरसे यो-  
ज्यं त्रिगुणं शार्करं जलम् । कर्पूरमरि-  
चोन्मिश्रं पानकं स्याद्विदं वरम् । मातु-  
लुङ्गभवं पानं शूलानाञ्च विनाशनम् ।  
श्वसासेकासेऽरुचौ वातविद्वन्धेऽप्युचपूजि-  
तम् ॥ हेमकिरणान्तु । शर्करानालिके-  
लञ्च बीजपूररसस्युतम् । पटपूतं भ-  
वेद्देमकिरणं नाम पानकम् ॥ पानकं  
हेमकिरणं रुच्यं वृष्यं बलप्रदम् । सु-  
स्निग्धं वातहृत्कुम्भं किञ्चित्कफकरं  
गुरु ॥ करमर्दं पानकं यथा । लवङ्गाद्र-  
कसंयुक्तं सुपिष्टं वारिणायुतम् । क-  
रमर्दं करैर्मर्दयं सप्तभागसितान्वितम्  
॥ वातहृद्गुचिदं भव्यं हृदयमम्लतरं स्मृ-  
तम् । रक्तपित्तकरञ्चोष्णमाकर्ण्यं  
कारमर्दिकम् ॥ नारङ्गपानकं यथा ।  
सुपक्वनारङ्गफलं निपीडितं संयोजि-  
तं शर्करया ति शुभया । सहार्द्रकं चे-  
न्दुकणेन वासितम् पानेच्छया केन  
न संस्तुतक्षणम् ॥ नारङ्गफलसम्भू-  
तं पानकं वातनाशनम् । मधुरं विश-  
दं रुच्यं सुस्निग्धं पित्तहृद्दृढम् । ० ।

## पानवणिक्

चारस्यतु । चारहृत्फलजं सशर्करं  
मर्दितं शिशिरवारिणा दृढम् । ऐल-  
माद्रं कयुतेन सुवासंभक्तसिक्थमिलि-  
तं कृतहासम् ॥ चारस्यफलजं पानं-  
गुरुदृष्ट्यं रुचिप्रदम् । कफपित्तहरं-  
श्रीं हृद्यं मधुरपाकिच ॥ परूषजीरचु-  
क्रादिद्राक्षादाडिमजंतथा । एकैकं  
सम्भवंभिन्नं पानकं क्रियते बुधैः ॥ ए-  
वमस्तस्य पुष्पस्य फलस्यास्तस्य वात-  
था । शर्करामरिचोन्मिश्रं रसं स्यात्  
पानकं वरम् । एवं हि पानककार्यं-  
सुधिया सुष्ठु यत्कृतम् । गुणाद्रव्यानु-  
सारेण ज्ञातव्याः पानकेषु च

पानगोष्ठिका । स्त्री० आपाने । सम्भू-  
यपिवन्ति यत्र० अस्मिन् स्थाने ॥ पा-  
नस्य गोष्ठी । स्वार्यकः ॥

पानगोष्ठी । स्त्री० पानगोष्ठिकायाम् ॥

पानपात्रम् । न० मद्यपानपात्रे । चष-  
के ॥ अस्य परिमाणाद्युक्तं कुलसारे-  
। नयनाग्निवाणसङ्घकर्षेस्तु परमेश्व-  
रि । हेतुपात्रं प्रकर्त्तव्यमिच्छ्युक्तं कुल-  
साधने ॥ इतोऽप्यधिकपात्रन्तु न क-  
र्त्तव्यं च साधकैरिति ॥ कर्षलौकि-  
कतोलकमिच्छ्यर्थः ॥ तदुक्तं कुलोत्त-  
मे । गुञ्जाद्वादशमाषः स्यात्तदष्टौ-  
कर्ष उच्यते इति ॥ पानस्य पानाय वा  
पात्रम् ॥

पानवणिक् । पुं० शौण्डिके ॥ पानेन  
उपलक्षितो वणिक् ॥

## पानीयम्

पानभाजनम् । न० पानपात्रे । कंसे  
। कटोरा० इ० भाषा ॥ पीयते०  
पानम् । क्षीरादि । पापानि । ल्यु-  
ट् । पानस्य भाजनम् ॥

पानसम् । न० पनसंभवमद्ये ॥ त्रि० प-  
नसम्बन्धिनि । पनसस्येदम् । अ-  
ण् ।

पानात्थयः । पुं० मदात्थयरोगे ॥

पानिलम् । न० पानपात्रे ॥

पानीयम् । त्रि० पातव्ये । पेये ॥ र-  
क्षणीये ॥ यथा । पानीयं पानीयं शर-  
दिवसन्ते च पानीयमिति । अस्वार्थः  
। पानीयं जलं शरदि पानीयम् पाना-  
हं भवति निर्मलत्वात् त्रिदोषघ्नात्त्वा-  
त् विशेषतः पित्तोपशान्तित्वात् ।  
वसन्ते च पुनस्तदेव पानीयं रक्षणीय-  
मल्पं देयमिति भावः । पारक्षणे ॥  
न० उदके । जले । सलिले ॥ अस्य  
गुणायथा । पानीयं भ्रमनाशनं क्लम-  
हरं मूर्च्छापिपासापहं तन्द्राकृद्भिर्वि-  
नाशनं बलकरं निद्राहरं तर्पणम् । इ-  
दं गुप्तरसं ह्यजीर्णशमनं निच्छिहृतं  
शीतलं लघुच्छरसकारणं निगदितं-  
पीयूषवज्जीवनम् ॥ तद्देहास्तु । पा-  
नीयमुनिभिः प्रोक्तं दिव्यं भौममिति  
द्विधा । दिव्यञ्चतुर्विधं प्रोक्तं धाराजं  
करकाभवम् ॥ तौषारञ्च तथा हैमन्ते  
पुधारं गुणाधिकम् ॥ भौममस्मोनि-  
गदितं प्रथमं त्रिविधं बुधैः ॥ जाङ्गलं

## पानीयशाला

परमानूपंतत : साधारणक्रमात् ॥  
अनात्तं वंप्रमुञ्चन्तिवारिवारिधरास्तु  
यत् । तत्त्रिदोषाय सर्वेषां देहिनां-  
परिकीर्तितम् ॥ नादेयमौद्भिदंचैव  
नैर्भरंसारसंतथा । ताडागञ्चतथा-  
वाप्यं कौपंचौडाञ्चपाल्वलम् ॥ वि-  
किरञ्चैवकैदारंवार्षिकञ्चापिकीर्त्तिं  
तम् । भौमान्येतानिवारीणि ज्ञात  
व्यानिविचक्षते : ॥ भुक्त्यादौसलि  
लंपीतंकाश्यंमन्दाग्निदोषकृत् । म  
ध्यंऽग्निदीपनंश्चैष्टं चान्ते स्थूल्यक  
फप्रदम् ॥ पानीयं प्राणिनः प्राणाः  
पानीयं पावनं महत् । पानीयस्य प्रदा  
नेन तृप्तिर्भवति शाश्वती ॥ पीयते ।  
पापानि । अनीयर् ॥ पायते वा । पै  
शोषणे । अनीयर् ॥

पानीयतण्डुलीयः । पुं० तण्डुलीय  
प्रभेदे । कञ्चटे ॥

पानीयनकुलः । पुं० उद्रे । जलमार्ज  
रे ॥

पानीयपृष्ठजः । पुं० कुम्भ्याम् ॥

पानीयफलम् । न० मखान्ने । मखाना  
इति भाषा० ॥ शृङ्गाठके । सिंघाडा  
इ० भा० ॥

पानीयमूलम् । न० कुम्भ्याम् । सोमरा  
ज्यां ॥

पानीयमूलकम् । न० सोमराज्याम् ॥

पानीयवर्णिका । स्त्री० बालुकायाम् ॥

पानीयशाला । स्त्री० प्रपायाम् ॥ पानी

## पापम्

यस्यशाला ॥ जलावस्थानगृहे ॥

पानीयशालिका । स्त्री० प्रपायाम् ॥

स्वार्थेकम् ॥

पानीयामलकम् । न० प्राचीनामलके

॥ प्राचीनामलकं लोके पानीयामल-  
कं स्मृतम् ॥

पानीयालुः । पुं० जलालौ । पनिया  
लु० इ० भा० ॥

पानीयाश्ना । स्त्री० बल्लजायाम् ॥

पान्यः । त्रि० पथिके ॥ पन्थानं निच्यं  
गच्छति । पन्थोऽन्यनिच्यम् । इ० प-  
न्थादेशोऽप्यत्रयश्च ॥ स्त्री० । पान्या

पापम् । न० अधर्मे । अनर्थानुबन्धिनि  
। किल्बिषे । वृजिने । एनसि । दु-  
रिते ॥ निषिद्धकर्मानुष्ठानविहित  
कर्माऽननुष्ठानाभ्यां पापोत्पत्तिं सवि  
शेषमाह श्रीसदाशिवः । अनुष्ठानं-  
निषिद्धस्य त्यागो विहितकर्मणः ।

नृणां जनयतः पापं क्लेशशोकामय-  
प्रदम् ॥ स्वानिष्टमात्रजननात्परा-  
निष्टोपपादनात् । तदेव पापं द्विविधं  
जानीहि कुलनायिके ॥ परानिष्टक-  
रात्पापान्मुच्यते राजशासनात् । अ

न्यस्मान्मुच्यते मर्त्यैः प्रायश्चित्त्यास  
माधिना ॥ प्रायश्चित्त्याथवा दण्डैर्न-  
पृतायेकतां हसः । नरकान् न निव-  
र्त्तन्ते इहामुत्र निगर्हिता इति श्री  
महानिर्वाणतन्त्रम् ॥ तद्वशविधंय-  
था । प्राणाभिपातनं स्तैन्यं परदार



## पापकर्म

मथापिच । चीणिपापानिकायेनस  
र्वतः परिवर्जयेत् ॥ असत्प्रलापं  
पारुष्यं पैशुन्यमनृतंतथा । चत्वारि  
वाचाराजेन्द्रजल्पं तनचिन्तयेत् ॥  
अनभिध्यापरत्वेषु सर्वसत्त्वेषु सौहृ-  
दम् । कर्मणां फलमस्तीति त्रिविधं म-  
नसाचरेत् ॥ अपिच । अदत्तानामु-  
पादानं हिंसा चैवाविधानतः । परदा-  
रोपसेवाचकारिकं त्रिविधं स्मृतम् ॥  
पारुष्यमनृतच्चैव पैशुन्यं चापि सर्व-  
शः । असम्बद्धप्रलापश्चैवाज्ञयं स्या-  
च्चतुर्विधम् ॥ परद्रव्यं ह्यपि ध्यानं म-  
नसानिष्ठचित्तनम् । वितथाभिनि-  
वेशश्च त्रिविधं कर्म मानसम् । त्रि० ।  
अधर्मिणि । शास्त्रप्रतिषिद्धकारिणि  
॥ यथा । कथाप्रिखलुपापानामल-  
मश्रयसेभवेदिति ॥ क्रूरे । परद्रो-  
हादिकरे ॥ ॥ पाच्यस्यादात्मानम् ।  
पारक्षणे । पानीविषिभ्यः पः ॥  
पापमस्यास्ति वा । अशं आद्यच् ॥  
पापं चिन्तयते चैव ब्रवीति च करोति च  
। तस्याधर्मे निविष्टस्य गुणानशान्ति-  
साधवः ॥ धर्मनित्यः प्रशान्तात्मा  
कार्ययोगवहः सदा । नाधर्मे कुल-  
ते बुद्धिं न च पापे प्रवर्तते ॥ धर्मनि-  
त्यो धर्मे नितरां रतः । कार्ययोगव-  
हः कार्योपायतत्परः ॥

पापकर्म । न० दुरदृष्टे । पापमनि ।  
पापे ॥

## पापचेलिका

पापकञ्चुकयोगः । पुं० यात्रायोगवि-  
शेषे ॥ यथा । दुर्बलीयदिमार्गेशोनि-  
वसेत्पापमध्यगः । पापकञ्चुकयो-  
गोयंयातुः पत्नीं निहन्ति वै ॥

पापकर्मा । त्रि० पापाचारे ॥ नचिरं  
पापकर्माणः क्रूरालोकजुगुप्सिताः  
। ऐश्वर्यं प्राप्य तिष्ठन्ति शीर्णमूला-  
इव दुःखमाः ॥ पापकर्मयस्यसः ॥

पापकृत् । त्रि० पापकारिणि ॥ पाप-  
कृतवानिति विग्रहे सुकर्मपापमन्त्र-  
पुर्येषु कृत् इति क्विप् ॥

पापकृत्तमः । त्रि० अतिशयपापका-  
रिणि ॥

पापगणः । पुं० पञ्चमात्रस्याष्टमप्रभेदे ॥

पापग्रहः । पुं० अर्द्धानचन्द्रादौ ॥ य-  
था । अर्द्धानेन्दुः कुजोराहुः शनि-  
स्त्रैर्युतद्वन्द्वजः । रविः पापाभवन्त्ये-  
तेशु भाश्यान्ते प्रकीर्तिताः ॥ जन्म-  
राश्यपेक्षया षष्ठादिस्थानस्थाः पा-  
पा अपि शुभाभवन्ति । यथा । केतूप-  
स्रवभौममन्दगतयः षष्ठ्यसंस्थाः  
शुभाश्चन्द्रार्कावपिते च तौ च दशमी-  
चन्द्रः पुनः सप्तमः । जीवः स-  
प्त नवद्विपञ्चमगतो युग्मेषु सोमात्म-  
जः शुक्रः षड्दशसप्तवर्जमितरस-  
र्वेऽप्युपांते शुभा इति ॥

पापघ्नः । पुं० तिले ॥ त्रि० पापना-  
शके ॥

पापचेलिका । स्त्री० अम्बष्ठायाम् ।

## पापरोग :

पाठायाम् ॥

पापचेली । स्त्री० प्राचीनायाम् ॥ अ-  
स्वष्टायाम् । पाठायाम् ॥ पापेचल  
ति । चलविलसने । पचादौचेलडि  
तिनिपातनात्डीप् ॥ पचैर्यङन्ता  
दचिपापक्तीतिपापचोवायुः । तमी  
रयतिवा । अण् ॥

पापपतिः । पुं० जारे । उपपतौ ॥

पापपुरुषः । पुं० पापमयाङ्गनरे ॥ स  
चोक्तः पाप्मे क्रियायोगसारे । सृष्ट्वा  
दौपुरुषः श्रेष्ठः संसारंसचराचर  
म् । सर्वेषां दमनार्थाय सृष्टवान्पाप  
पुरुषम् ॥ द्विजातिहत्यामूर्ध्निमदि  
रापानलोचनम् । सुवर्णस्ते यवदनं  
मुरुतल्पगतिश्रुतिम् ॥ स्त्रीहत्या-  
नासिकाञ्चैव गोहत्यादोषबाहुकम्  
। न्यासापहरणग्रीवंभ्रूहत्यागलंत  
या ॥ परस्त्रीगतिवृत्तान्सुहृत्लोकव-  
धोदरम् । शरणापन्नहत्यादिनाभिं  
गर्भकथाकटिम् ॥ गुरुनिन्दासक्थि-  
भागंकन्याविक्रयशेषसम् । विश्वास  
वाक्यकथनपायुपिष्टवधाङ्घ्रिकाम् ॥  
उपपातकरोमाणंसहाकायंभयङ्करम्  
। कृष्णवर्णपिङ्गनेत्रंस्वाश्रयात्यन्तदु-  
क्खदमिति ॥

पापफलम् । न० रोगे ॥ कर्मविपाके ॥

पापमुक्तः । त्रि० निष्पापे ॥

पापयोनिः । पुं० अजे ॥ तिरश्चि ॥

पापरोगः । पुं० मसूरीरोगे ॥ अष्टौपा

## पामघ्नः

परोगाः । तेच । उन्मादः । त्वग्  
दोषः । राजयक्ष्मा । श्वासः । मधु  
जेहः । भगन्दरः । महोदरः ।  
अश्मरी । इति ॥

पापरोगी । त्रि० कुष्ठिनि ॥ क्षयरोगि  
णि ॥ पापरोगाणामष्टविधत्वादष्टौ  
पापरोगिणोभवन्ति ॥

पापर्द्धिः । पुं० सृगयायाम् ॥ इ० हे०

पापलः । त्रि० पापग्राहके ॥

पापशमनः । त्रि० पापनाशके ॥

पापशमनी । स्त्री० शमीवृक्षे ॥ पाप-  
नाशिकायाम् ॥

पापात्मा । पुं० अधर्मशीले । पापाशये  
। पापिनि ॥

पापित्ता । स्त्री० वर्णवृत्तविशेषे ॥ आ  
दौकर्णद्वयललितं कृत्वा विप्रं गुरुसहि  
तम् । तद्दृष्टं पिंगलभणितं पापित्ते  
तिश्रवणहितम् ॥ यथा । भ्रामंभ्रा  
संभुवनतलंदर्शनं दर्शनं जगदखिलम् ।  
भूयोभूयः परिगुणितम् विष्णोर्नाम  
श्रवणहितम् ॥

पापी । त्रि० पापयुक्ते ॥

पाप्मा । पुं० पापे ॥ त्रि० । तद्वति ।  
आप्नोति । व्याप्नोतिलोकान् । आभू०  
। नामन्सीमन्व्योमन्निति० निपाति  
तः ॥ पातिपिवतिवा । पा० । नामन्नि  
ति० मनिन्० धातोः पुगागमश्च-  
निपातनात् ॥

पामघ्नः । पुं० गन्धके ॥

## पामा

पामघ्नी । स्त्री० कटुकायाम् ॥ इति०  
राजनिर्घण्टः ॥

पाम । न० विचर्चिकायाम् । कच्छाम् ॥  
पायच्यङ्गम् । पेशोषणे । मनिन् ॥  
पायतेदेहोऽस्माद्वा । पारक्षणे । पि  
वतिदेहंवा ॥

पामनः । त्रि० कच्छुरे । पामरोगवि  
शिष्टे । विचर्चिकायुक्ते ॥ पामाऽ-  
स्यास्ति । पामादित्त्वान्नः ॥

पामरः । त्रि० खले ॥ नीचे ॥ मूर्खे ॥  
पामानंरार्ति । रा० । आतङ्गतिकः  
॥ यद्वा । पाधर्मः मृत्यतेयेन । मृड्  
प्राणत्यागे । पुंसीतिघः ॥

पामरोद्गारा । स्त्री० गुडूच्याम् ॥

पामवान् । त्रि० पामने ॥ अस्यैर्येमतु  
म् ॥

पामा । स्त्री० विचर्चिकायाम् ॥ कच्छा  
म् । खर्ज्वाम् ॥ अस्याऔषधं यथा  
। हरिद्राहरितालञ्चटूर्वागोमूत्रसैन्ध  
वम् । अयंलेपोहन्तिदद्रुं पामानं वैग  
रंतथा ॥ अपिच । माहिषं नवनीतं  
चसिन्दूरञ्चमरीचकम् । पामाविले  
पितानश्ये दहलापिष्ठधुज ॥ अन्य  
च्च ॥ मरिचं चित्रतं कुष्ठं हरितालं मन  
शिखला । देवदारुहरिद्रे द्वे कुष्ठं मां  
सीतिचन्दनम् ॥ विशालाकरवीरञ्च  
अर्कवीरंसकृत्फलम् । एषांचकार  
पिंकोभागोविप्रस्यार्द्धफलं भवेत् ॥ प्र  
स्यंकटुकतैलस्यगोमूत्रेष्ठगुणेपचेत् ।

## पायुः

मृत्पाचेलोहपाचे वाशनैर्मृदग्निनाप  
चेत् ॥ पामाविचर्चिकाचैव दद्रुवि-  
स्फोटकानिच । अभ्यङ्गेन प्रणश्यन्ति  
कोमलत्वञ्चजायते ॥ प्रसूतान्यपिश्वि  
त्राणितैलेनानेनमक्षणात् । चिरो-  
त्थितमपिश्वित्रं विवर्णं तत्क्षणाद्भवे-  
दिति गारुडे १६४ अध्यायः ॥ पा  
यच्यङ्गम् । पै० । मनिन् ॥ मनइति  
नडीप् । डाबुभाभ्यामिति डाप् ॥

पामारिः । पुं० गन्धके ॥

पायसः । पुं० न० क्षीरतण्डुलमिश्र  
। परमान्ने ॥ अतप्ततण्डुलार्धाताः  
परिमृष्टाघृतेनच । खण्डयुक्तं नदु-  
ग्धेनपाचिताः पायसोभवत् ॥ पा  
यसः कफकृदल्योविष्टमभी प्रधरोग  
रुः ॥ अपिच । पायसंदुर्जैर्वल्यं-  
धातुपुष्टिविवर्द्धनम् । विष्टमक्षन-  
नंहन्तिरक्तपित्ताग्निमारुतम् ॥ श्री  
वासे । सरलद्रवेटारपिन्इति भा०  
॥ पयएव । प्रज्ञाद्यण् ॥ पयसो वि-  
कारोवा । तस्यविकारइत्यण् ॥ व-  
यसिसंस्कृतोवा । संस्कृतं भक्षा० इ  
त्यण् ॥

पायिकः । पुं० पदातिके । पायक इ  
तिभाषा ॥ इति शब्दरत्नावली ॥

पायितः । त्रि० पानङ्कारिते ॥ पिबते  
स्यन्तात्कर्तरिक्तः । शाच्छासाह्वा  
व्यावेपांयुगितियुगागमः ॥

पायुः । पुं० मलद्वारे । अपाने । गुदे ॥

पारक्य :

अवागतिरपानश्चपायुरध्यात्ममुच्यते । अधिभूतं विसर्गश्चमित्रस्तत्राधिदेवतम् ॥ पायतिशोषयतितैलमितिपायुः ॥ पै० । कृवापाजीत्युक् । आतोयुक् ॥ यद्वापातिमलनिष्कारणेन । पारक्षणे पिवतिवस्थौषधंवा । पापाने । प्राम्वत् ॥ चि० रक्षके ॥ पाय्यम् । न० परिमाणे । यौतवे ॥ मीयतेऽनेन । माङ्माने । पाय्यसान्नाय्येतिनिपातनात्पण्यत्वात्वादेः प्रकारादेशोयुगागमश्च ॥ जले ॥ चि० । निन्दनीये ॥

पारम् । न० परतटे । नदीलङ्घनाद्गतव्यतीरे ॥ पुं० । ज० प्रान्ते ॥ पारयति । पारतीरकर्मसमाप्तौ ॥ पचाद्यच् ॥ समाप्तौ ॥ पुं० । पारदेपीतिकश्चित् । पारकुलीनः । चि० परकुलेसाधौ ॥ प्रति० खञ् ॥

पारक्यः । चि० परकीये ॥ यथा । यन्नाम्नातंस्वशाखायां पारक्यमविरोधियत् । विद्वद्भिस्तदनुष्ठेयमग्निहोत्रादिकर्मवत् इति ॥ पुं० । परलोकहितकर्मणि । यथा । पादेनतस्यपारक्यं कुर्यात्सञ्चयमात्मवान् । अर्द्धेनचात्मभरणं नित्यनैमित्तिकंतथा ॥ पादस्पर्धाईर्मर्यस्यमूलभूतं विवर्द्धयेत् । एवमाचरतः प्रसोद्धयः साफल्यमुच्छतीतिमार्कण्डेयपुराणम् ॥

पारणः

पारगः । चि० । पारगामिनि ॥ पारङ्गच्छति । गम्ल० । अन्तात्यन्ताधूदूरपारसर्वेत्यादिनागमेर्ङः प्रत्ययः ॥

पारगतः । पुं० जिने ॥ चि० । पारगे ॥

पारक् । न० सुवर्णे ॥ पारयति । पार० । पारयतेरजिः ॥

पारजायिकः । पुं० पारदारिके ॥ इतिमहाभारते राजधर्मः ॥

पारटोटः । पुं० । अस्मिनि ॥

पारणः । पुं० मेघे ॥ न० । पारणायाम् ॥ यथा । पारणं पावनं पुंसां सर्वपापप्रणाशनम् । उपवासाङ्गभूतञ्चफलदं शुद्धिकारणम् ॥ सर्वेष्वेवोपवासेषु दिवापारणमिष्यते । अन्यथाफलहानिः स्याद्विधारणपारणम् ॥ नरात्रौ पारणं कुर्याद्व्रते वैरोहिणीव्रतात् । निशायां पारणं कुर्याद्वर्जयित्वा महानिशाम् ॥ पूर्वाण्डे पारणं शस्तं कृत्वा विप्रमुरार्चनम् । सर्वेषां सम्मतं कुर्याद्व्रते वैरोहिणीव्रतमिति ब्रह्मवैवर्ते श्रीकृष्णजन्मखण्डे ८ अध्यायः ॥ जन्माष्टमीव्रते पारणकालस्तु । अष्टम्यामथ रोहिण्यां न कुर्यात् पारणं क्वचित् । हन्यात् पुराकृतं कर्म उपवासार्जितं फलम् ॥ तिथिरष्टगुणं हन्ति नक्षत्रञ्च चतुर्गुणम् । तस्मात्प्रयत्नतः कुर्यात्

पारदः

त् तिथिभान्ते च पारणम् ॥ अत्रो  
भयवियोगे पारणमुक्तम् । यदा सार्द्धं  
प्रहरनिशाभ्यन्तरे एकस्यैव वियोगस्त  
दैकतरवियोगेऽपि पारणम् । तथा च  
नारदीये । तिथिनक्षत्रसंयोगेऽप  
वासोयदा भवेत् । पारणान्तु न कर्त्त  
व्यं यावन्नैकस्य संक्षयः ॥ सांयोगि  
के त्रते प्राप्ते यद्यप्येको विद्युज्यते । त  
त्रैव पारणं कुर्यादेवं वेदविदो विदुः  
॥ यदैकस्यापि । सार्द्धं प्रहरनिशाभ्य  
न्तरेन वियोगस्तदा तयोरवियोगेऽपि प्रा  
तर्क्यवान्ते पारणमिति ध्यन्ते चोत्स  
वान्ते वा त्रती कुर्वीत पारणमिच्छुर्क्ते  
रिति ॥

पारणा । स्त्री० । उपवासोत्तरदिने-  
विहितकाले विहितभोजने ॥

पारतः । पुं० । पारदे । पारा० इ०  
भा० ॥ पारंतनोति । तनु० ।  
अन्येभ्यो० डः ॥

पारतन्व्यम् । न० । पराधीने । परत  
न्वतायाम् । पराधीनविषयताशालिच्चे  
पारत्रिकम् । त्रि० । परलोकभवे ॥

पारदः । पुं० । रसरजि । रसेन्द्रे । महार  
से । चपले । रसे । सूते । यथा । पा  
रदस्तुमनाक्पाण्डुः । सूतस्तुरहितो  
मलात् । पारदस्तुमनाक्शीतः स  
र्वेतुल्यगुणाः स्मृताः ॥ इति शब्दा  
र्थवः ॥ तस्योत्पत्त्यादयो यथा ।  
शिवाज्ञात्प्रच्युतं रेतः प्रतितंधर-

पारदः

शीतले । तद्देहसारजातत्वाच्छुक्ल  
मच्छमं भूयतत् ॥ क्षेत्रभेदेन वि  
क्षेपं शिववीर्यं चतुर्विधम् । श्वेतं तरक्तं  
तथा पीतं कृष्णं तच्च भवेत्क्रमात् ॥  
ब्राह्मणः क्षत्रियो वैश्यः शूद्रस्तु ख  
लुजातितः । श्वेतं शस्तं रुजानां शि  
रक्तं किल रसायने ॥ धातुवादे तु तत्  
पीतं खेगती कृष्णमेव च ॥ पारदः ष  
ड्रसः । स्निग्धस्त्रिदोषघ्नोरसायनः ।  
योगवाही महावृष्यः सदा दृष्टिबल  
प्रदः ॥ सर्वमयहरः प्रोक्तो विशेषा  
त्सर्वकुष्ठनुत् । स्वस्थोरसो भवेद्ब्र  
ह्मावद्वोज्ज्वलनादैनः ॥ रञ्जितः  
क्रामितश्चापि साक्षाद्देवो महेश्वरः ॥  
मूर्च्छित्वा हरति रुजं बन्धनमनुभूय-  
खेगतिं कुरुते । अजरी करोति हिम-  
तः कोन्यः करुणाकरः सूतात् ॥ रसाम्भ  
ते । यस्य योगस्य यो योगस्ते नैव सद्वयो  
जितः । रसेन्द्रो हन्ति तं रोगं नरकुञ्जर-  
वाजिनाम् ॥ तस्य दोषायथा । मलं  
विषं वज्जिगिरित्वचापलं नैसर्गिकं दोष  
मुशन्ति पारदे । उपाधिजौ द्वौ च पुना  
गयोगजौ दोषौ रसेन्द्रे कथितौ मुनी  
श्वरैः ॥ मलेन मूर्च्छां मरणं विषेण दा  
होग्निना कष्टतरः शरीरे । देहस्य जा  
ड्यज्जिरिणा सदा स्याच्चाञ्चल्यतो वीर्यं  
हतिश्च पुंसाम् ॥ वज्जेन कुष्ठं भुजगेन  
गण्डो भवेदतो सौपरिशोधनीयः ।  
वज्जिर्विषं मलञ्चेति मुस्या दोषास्त्र



पारद :

योरसि ॥ एतेकुर्वन्तिसन्तापंमृतिंभू  
 र्छान्दृणांक्रमात् ॥ अन्येपिकथिता  
 दोषाभिषग्भिः पारदेयदि । तथा  
 प्येतेत्रयोदोषाहरणीयाविशेषतः ॥  
 संस्कारहीनं खलुसूतराज्यः सेव  
 तेतस्यकरोतिवाधाम् । देहस्यन्मशं  
 विदधातिनूनंकष्टांश्चरोगान्जनयेन्न  
 राणाम् ॥ पल्लवशब्दवाच्ये स्नेच्छजा  
 तिविशेषे ॥ त्रि० पारदातरि ॥ पा  
 रंददाति । इडाज० । आतीनुपे-  
 तिकः ॥ पारदस्यमारितस्यमूर्च्छित  
 स्यगुणायथा । पारदः कृमिकुष्ठघ्नो  
 जयदोदृष्टिदः सरः । मृत्युहृच्चम  
 हावीर्ययोगपाहीजराहरः ॥ स्मृ-  
 त्योजोरूपदोदृष्ट्योदृष्टिहृत्वातुवर्द्धनः  
 । प्रसूतत्वनशनः शूरः खेचरः सि  
 द्विदः परः ॥ पारदः सकलरोगहा  
 स्मृतः प्रहसोनिखिलयोगवाहकः  
 । पञ्चभूतमयएषकीर्त्तितस्तेनतद्  
 गुणगणैर्विराजते ॥ अथास्वशोधन  
 विधिः । तत्रस्वेदनम् । नानाधान्यै  
 र्यथाप्राप्तैस्तुप्रवर्जैर्जरान्वितैः । मृद्वा-  
 ण्डं पूरितंरक्षेद्यावदम्लत्वमाप्नुयात् ॥  
 तन्मध्ये भृङ्गराणमुण्डीविष्णुकान्ता  
 पुनर्नवा । मौनाक्षीचैवसर्पाक्षीसह  
 देवीशतावरी ॥ त्रिफलागिरिकर्णी  
 च हंसपादीचचित्रकम् । समूलं  
 कुट्टयित्वातुयथालाभंविनिःक्षिपेत्  
 ॥ पूर्वाम्लभागमध्ये तु धान्याम्लक

पारद :

मिदंस्मृतम् । स्वेदनादिषुसर्वत्र  
 रसराजस्ययोजयेत् ॥ विष्णुक्रा  
 न्तागिरिकर्णीच अपराजितैवप्रोक्त  
 नीलपुष्पभेदात् ॥ अत्यम्लमारनालं  
 वातदभावेप्रयोजयेत् । तदभावे ।  
 धान्याम्लभावे । व्यूषणं लवणं रा  
 जीरजनीचिफलाद्रकम् । महा  
 बलानागवलामेघनादः पुनर्नवा ॥  
 मेघशृङ्गीचित्रकञ्चनवसारंसमंसमम्  
 । एतत्समस्तं व्यस्तं वा पूर्वाम्ले नैव  
 प्रयेत् ॥ प्रलिप्स्येत्तेनकल्केनवस्त्र  
 मङ्गललमात्रकम् । तन्मध्ये निःक्षि  
 पेत्सूतंबध्नातत्त्रिदिनंपचेत् ॥ दो  
 लायन्तेऽम्लसंयुक्तेजायन्तेस्वेदितो  
 रसः । मेघशृङ्गीमेढाशृङ्गी । तद्-  
 लाभे कर्कटशृङ्गीयाद्या ॥ नवसारम्  
 नौसादर । अन्यच्च । मूलवानल-  
 सिन्धूत्यव्यूषणाद्रकराजिकाः ।  
 रसस्यषोडशांशेनद्रव्यंयुज्यात्पृथक्-  
 पृथक् ॥ द्रव्येष्वनुक्तमानेषुमतंमा-  
 नमिदंबुधैः । पटावृतेषुचैतेषुसूतं  
 प्रक्षिप्यकाञ्चिके ॥ स्वेदयेद्दिनमेक  
 च्चदोलायन्तेणवुद्धिमान् । स्वेदात्ती  
 व्रोभवेत्सूतोमर्दनाच्चसुनिर्मलः ॥  
 मूलकं मुरद्व । अनलश्चित्रकम् । व्यू  
 षणं चिकटु । राजिकाराद्र ॥ + ॥  
 अथ मर्दनम् । इष्टका चूर्णं चूर्णा-  
 भ्यामादौ मर्दोरसस्ततः । दध्नागु  
 डेनसिन्धूत्य राजिकागृहधूमकैः ॥

पारद :

अन्यच्च । कुमारिका चित्रकरक्तस-  
र्षपैः कृतैः कषायैर्बृंहती विमि-  
श्रितैः । फलत्रिकेणार्पितमर्दितोर-  
सोदिनत्रयं सर्वमलैर्विमुच्यते ॥ †  
अथमूर्च्छनम् । ल्यूषणं चिफलावन-  
ध्याकन्दैः क्षुद्रादयान्वितैः । चित्र-  
कोर्णानिशाक्षारकन्यार्ककनकद्रवै-  
॥ सूतं कृतेन यूपेण वारान्सप्ताभिमूर्च्छ-  
येत् । इत्थं सम्मूर्च्छितः सूतस्थ-  
जित्सप्तापिकञ्चुकान् ॥ वन्ध्याक-  
न्दवांभखखसाकन्द । क्षुद्रादयम् ।  
कोटीकटैश्चा० बड्डीकटैश्चा । ऊर्णा  
ऊर्णामिषका । निशाहरीद्रा । क्षारो  
यवक्षारः । कन्याकुमारी । अर्कोऽ  
र्कपत्ररसः । कनकोधत्तूरपत्ररसः  
अथोर्द्धपातनम् । मयूरग्रीवताप्या-  
स्यानष्टपिष्टीकृतस्य च । यन्त्रे विद्या  
धरेकुर्याद्दूरसेन्द्रस्योर्द्धपातनम् ॥ सूत  
सस्यादूर्ध्वं पातेन सर्वदोषविवर्जितः  
। मयूरग्रीवातूतिषा । ताप्यं सुवर्णं  
माखी । नष्टपिष्टीकृतस्य कुमारिकाद्र-  
वयोगेन तावन्मर्दनं कर्तव्यं यावत्पा-  
रदः पृथङ्न दृश्यते । विद्याधरे यन्त्रे  
डमरुयन्त्रे ॥ अथाधः पातनम् । चि-  
फलाशियुशिखिभिर्लवणासुरिसंयु-  
तैः । नष्टपिष्टं संकृत्वा लिपयेदूर्ध्वं वभा-  
जनम् ॥ ततो दीप्तै रधः पातं मुपलैस्त  
स्य कारयेत् । यन्त्रे भूधरसंज्ञे तु ततः  
सूतो विशुद्ध्यति ॥ स्वेदनादित्रि-

पारद :

याभिस्तु शोधितोऽसौ यदा भवेत् । त-  
दा कार्याणि कुरुते प्रयोज्यः सर्वकर्म-  
सु ॥ † ॥ अथ मुख्य दोष हरशो-  
धनविधिः । गृहकन्याहरतिमलं-  
चिफलाग्निं चित्रको विषं हन्ति ।  
तस्मादेभिर्मिश्रैर्वारान् सम्मूर्च्छ-  
येत्सप्त ॥ ० ( ० † † ० ) ॥ अथ  
सर्वदोषहरः संचिप्तः शोधनवि-  
धिः । कुमारिकाचित्रकरक्तस-  
र्षपैः कृतैः कषायैर्बृंहती विमिश्रितैः  
। फलत्रिकेणार्पितमर्दितोरसोदिन-  
त्रयं सर्वमलैर्विमुच्यते ॥ एवं कर्दधि-  
तः सूतः षण्डो भवति निश्चितम् ।  
वह्नीषधीकषायेण स्वेदितः सवली  
भवेत् ॥ सर्पाक्षीचिञ्चकावन्ध्या भृ-  
ङ्गाद्वैः स्वेदितो वली । ततः सपा-  
वकद्रावैः स्निग्धः स्यादिति दीप्तवा-  
न् ॥ सर्पाक्षीनागफणी । चिञ्चिका  
अस्त्री । वन्ध्यावांभखखसा । भृङ्गी  
भृङ्गराजः । अब्दोमुस्ता । पावक-  
श्चित्रकः ॥ † ॥ अथ रसस्य मारण-  
विधिः । धूमसारं संतोरीगन्धकं-  
नवसादरम् ॥ यामैकं मर्दयेद्मलैर्भा-  
गंकृत्वा समंसमम् ॥ काचकूप्यां वि-  
निः क्षिप्यताञ्च स्रग्द्वस्त्रमुद्रया । वि-  
लिप्यपरितो वक्त्रे मुद्रां दत्त्वा विशेष-  
येत् ॥ अधः सच्छिद्रपिठरीमध्ये कू-  
पीनिवेशयेत् । पिठरीवालुकापूरै-  
र्भृत्वा चाकूपिकागलम् ॥ निवेशयेत्

## पारद :

ल्ल्यांतदधोवज्जिकुर्याच्छनैःशनैः । त  
 स्मादप्यधिकं किञ्चित्पावकं ज्वालये  
 त्क्रमात् ॥ एवं द्वादशभिर्यामैस्त्रिय  
 तेरस उत्तमः । स्फोटयेत्स्वाङ्गशो-  
 तंतमूर्द्धगंगम्वकं त्यजेत् ॥ अधःस्थं च  
 मृतं सूतं गृह्णीयात्तन्तुमात्रया । यथो-  
 चितानुपानेन सर्वकर्मसु योजयेत् ॥  
 अथान्यः प्रकारः । अपामार्गस्य बी-  
 जानां मूषायुग्मं प्रकल्पयेत् । तत्सं-  
 पुटे चिपेत्सूतं मलपूदुग्धमिश्रितम् ॥  
 मलपूः काष्ठोदुम्बरिका ॥ द्रोणपु-  
 ष्पीप्रसूनानि विडङ्गमरिमेदकः ।  
 एतच्चूर्णमधश्चोर्ध्वं दत्त्वा सुद्रां प्रदापये-  
 त् ॥ तद्गोलमाधमेत्सम्यक् सृन्मू-  
 षासंपुटे सुधौः । सुद्रां दत्त्वा शोषयि-  
 त्वा ततो गजपुटे पचेत् ॥ एकैर्नैव पुटे-  
 नैवं सूतकं भस्म जायते । तत्प्रयोज्यं  
 यथास्थाने यथा मात्रं यथाविधि- ॥ †  
 ॥ --( \*\* )-- ॥ अथान्यः प्रकारः  
 ॥ काष्ठोदुम्बरिकादुग्धैरसं किञ्चिद्  
 विमर्दयेत् । तद्दुग्धघृष्टहिङ्गोश्च मू-  
 षायुग्मं प्रकल्पयेत् ॥ क्षिप्त्वा तत्  
 संपुटे सूतं तत्र सुद्रां प्रदापयेत् । धृत्वा  
 तद्गोलकं प्राञ्चो मृन्मूषासंपुटे धिके ॥  
 पचेत् गजपुटे तेन सूतकं याति भस्मता-  
 म् ॥ अन्यः प्रकारोऽपि । नागवल्ली  
 रसैर्वृष्टः कर्कोटीकन्दगर्भितः । मृ-  
 न्मूषासंपुटे पक्कः सूतो यात्येव भस्म-  
 तामिति भावप्रकाशः ॥

## पारलौकिक :

पारदण्डः । पुं० देशविशेषे । स तु०  
 ओड्रदेशे कभागद्वतिकाचित् ॥  
 पारदर्शी । त्रि० पारङ्गते ॥ पारं द्रष्टुं  
 शीलं यस्य । शिनिः ॥  
 पारदारिकः । पुं० परदाररते । परस्त्री  
 गामिनि ॥ यः परस्त्रीषु निरतस्त-  
 स्य श्रीर्वाकुतो यशः । सच निन्द्यः  
 पापयुक्तः शश्वत्सर्वसभासु च ॥  
 परदारान् गच्छति । गच्छती परदा-  
 रादिभ्यद्वतिठक् ॥  
 पारदार्यम् । नं० परदारगमने ॥  
 पारदृष्ट्वा । त्रि० पारङ्गते ॥ पारमन्त-  
 दृष्टवान् ॥ दृष्टेः कनिप् ॥  
 पारमार्थिकः । त्रि० परमार्थयुक्ते ॥  
 मुख्ये ॥ परमार्थादागतः । ठक् ॥  
 पारमेष्ठ्यम् । न० ब्रह्मपदे ॥  
 पारम्पर्यम् । न० आध्याये । कुलक्रमे ॥  
 यस्मिन् देशे यत्राचारः पारम्पर्यक्रमा-  
 गतः । तत्र तं नावमन्यं तद्धर्मस्तत्रै-  
 व तादृशः इति विवादभंगार्णवः ॥  
 परम्पराया आगतः तत आगत इत्यण्  
 । चतुर्वर्णादिस्वात्प्यञ् ॥ परम्परा-  
 शब्दात्स्वार्थेऽप्यञ्वा ॥  
 पारम्पर्योपदेशः । पुं० ऐतिह्ये । उपदे-  
 शपरम्परायाम् ॥ पारम्पर्येण उपदेशः  
 ॥ कर्मधारयोवा ॥  
 पारलौकिकः । त्रि० परलोकसम्बन्धि-  
 नि ॥ पारलौकिककार्येषु प्रसुप्ताभृश-  
 नास्तिकाः ॥ परलोके भवः । अध्या-

## पारसी

त्मादिष्ठजिष्यते । अनुशतिकादिः ॥  
 पारवतः । पुं० कपोते । पारावते ॥  
 पारशवः । पुं० निषादे ॥ यथा । यंब्रा  
 ह्मणस्तुशुद्रायांकामादुत्पादयेत्सुत  
 म् । सपारयन्ने वशवस्तस्मात्पारशवः  
 स्मृतः ॥ ब्राह्मणः त्परिणीतशुद्रा-

यसि । लोहे ॥ शस्त्रे ॥ परान्शृणा  
 ति । शृ० । आङ्परयोः खनिशृ-  
 ष्याङिच्चेत्युः । परशुरेव । प्रज्ञाद्य  
 ण् ॥ परस्त्रियाञ्प्रत्यवा । परस्त्री-  
 परशुच्चेति विदादिषुपाठात्प्रकृतेः  
 परशुरादेशोऽञ्प्रत्ययः ॥ परशव्य-  
 खविकारे ॥ कंस्रीयपरशव्ययोर्यञ्  
 औलुक्चेत्यञ्यतोलुक्च ॥

पारश्वधः । पुं० परश्वधधारिणि ॥

पारश्वधिकः । पुं० कुठारधारिणि ।

पारश्वधे । परश्वधायुधे ॥ परश्वधः  
 प्रहरणमस्य । परश्वधादृञ्च ॥

पारसिकः । पुं० देशान्तरे । पारसीके ॥

पारसी । स्त्री० पारसस्यभाषायाम् ॥

पारसदेशभवलेखनादिशिल्पे ॥ त

दारम्भदिनंयथा गणपतिमुहूर्ते ।

ज्येष्ठाश्लेषामघापूर्वारिवतीभरणीद्व

ये । विशाखाद्रींत्तराषाढशतमेपाप

वासरे ॥ लग्ने स्थिरे सचेन्द्रे च पारसी

मारखीपठेत् । शूद्रइतिशेषः ॥ द्वि

जस्यतदध्ययनाभावात् । योऽनधी-

## पारस्करः

त्यद्विजोवेदमन्यवकुरुतेशमम् । स-  
 जीवन्ने वशूद्रत्वमाशुगच्छतिमान्वय  
 इतिमनूक्तेः । औशनसादिप्रोक्तमर्थ  
 शास्त्रमधीयानोयदिसान्वयः शूद्र-  
 त्वं प्राप्नोतितदापारस्यादिस्नेच्छभा-  
 षाध्ययनं कुर्वाणः सान्वयोस्नेच्छता  
 यन्मोहोर्जननिर्णयः पारस्यादिकमध्ये यम् ।  
 स्नेच्छोहवायदपशब्दइतिमहाभाष्या  
 त् । अपिच । ब्राह्मणेननापशब्दोव  
 त्तव्यः । भाष्यकारेणतदुच्चारणस्य  
 स्नेच्छतापादकत्वप्रतिपादनात् । स्ने  
 च्छानामभूमेत्यर्थे यंव्याकरणमिति-  
 पस्पशाभाष्यम् ॥

पारसीकः । पुं० अश्वविशेषे । आव-  
 द्जि । परादने ॥ देशविशेषे । पार-  
 सिके ॥ चि० । तद्देशोद्भवे ॥ पार-  
 सीकेदेशविशेषेभवेः । कोपधाच्चे-  
 त्यण् ॥

पारसीकयवानी । स्त्री० खुरासानीअ  
 जवायन० इ० भा० प्र० द्रव्ये ।  
 पारसीकयवानीतुयवानीसदृशीगु  
 णैः । विशेषात्पाचनीरूक्षायाहि-  
 णीमादिनीगुः ॥

पारसीकवचा । स्त्री० खुरासानीवच०  
 इ० प्र० वसुनि ॥ पारसीकवचाशु  
 क्ताप्रोक्ताहैमवतीतिसा । हैमवत्यु  
 दितातद्वच्छूलं हन्तिविशेषतः ॥

पारस्करः । पुं० देशविशेषे ॥ पारंक

## पारायणिक :

रोति । डुकुञ्ज० । कृजोहेत्वितिकः ।  
पारस्करप्रभृतीतिनिचसंज्ञाया-  
मितिसुट् ॥

पारस्त्रैण्येयः । त्रि० परभार्यायामुत्प-  
न्ने ॥ परस्त्रियाः अपत्यम् । कल्पा-  
ख्यादित्वाट्ठक् । डुकुञ्जदेशश्च । अनु-  
श्रुतिकादीनांचेत्युभयपदवृद्धिः ॥

पारा । स्त्री० पारिपात्रपर्वतोद्भवन्दी-  
विशेषे ॥ पारात्ठाप् ॥

पारापारः । पुं० पारावारे । समुद्रे ॥

पारमपारमस्य ॥ न० । तुष्टेः प्रभेदे

अर्जितंधनं राजे ॥ अग्निज-  
लादिभ्योविङ् ॥ प्रकृषोनिष्ठः ॥ मह-  
दुःखमितिभा ॥ परमेया-  
तुष्टिः साद्वितीयापारापारमुच्यते ॥  
डुकुञ्जविदः ॥

पारायणम् । न० साकल्यवचने ॥ पा-  
रगतौ ॥ आदितश्चारम्यान्तादविच्छे-  
देनवेदस्याध्यापने ॥ पारमयन्ते सक-  
लंप्राप्नुवन्ति येन । अय० । करणेति  
ल्युट्० युज्वा ॥ पारस्यायनम्वा ।  
पूर्वपदादितिणत्त्वम् ॥ समासङ्गे ॥  
पुराणपाठे ॥

पारायणिकः । पुं० शिष्ये । छात्रे ॥  
पारायणंवर्त्तयति । पारायणंहिवे-  
दाध्यापनम् तच्चगुरुशिष्याभ्यां निव-  
र्त्तयति । अन्यतरासन्निधावध्ययनक्रि-  
याया अनुत्पादात् । तथापिशिष्ये-  
एवपारायणतुरायणेतिठन्प्रत्ययङ्

## पारावताङ्घ्रिपिच्छः

त्याकरः । तथाहि । यश्चैवाधीते  
यश्चपरस्यकरोतिउभौतौवर्त्तयतः ।

यश्चयजतेयश्चरुपुरोडाशान्निर्वपति-  
उभौतौवपतः । उभयवकस्मान्नभ-  
वति । अनभिधानादितिभाष्यम् ॥

पारासुकः । पुं० अश्मनि । पाषाणे ।  
इतिशब्दरत्नावली ॥

पारावतः । पुं० कलरवे । कपोते ॥

पारावतोगुरुस्निग्धोरक्तपित्तानिला-  
पङ्कजः । सङ्ग्राहीशीतलस्तज्जैः  
कथितोवीर्यवर्द्धनः ॥ यात्रायोगान्त-  
रे ॥ यथा । चन्द्रोदयेगुरुश्चास्तेल-

ग्ने वामुरपूजिते । योगपारावतो ॥

यातुः शुक्रे वालग्नकेन्द्रगे ॥ प्रवलो-  
यदियोगोसौगमनेसर्वसिद्धिदः ॥

गिरौ ॥ मर्कटतिन्दुके ॥ दत्तात्रेय-

स्यगुरौ ॥ परंजीवमवति । परात्श-

चोरहङ्काराद्वाज्ञानोपदेशेनवाच्यवति

। अव० । शतप्रत्ययः । द्वितीयेति

पञ्चमीतियोगविभागाद्वासमासः ॥

तस्येदमित्यण् ॥

पारावतपदी । स्त्री० ज्योतिष्मत्याम् ।

पारावताङ्घ्रौ ॥ काकजङ्घायाम् ॥

पारावताङ्घ्रिः । स्त्री० कटभ्याम् ।

पण्यायाम् । ज्योतिष्मत्याम् । माल-

काङ्गणी० इ० भा० ॥ पारावतद्वव

अङ्घ्रिरस्याः ॥

पारावताङ्घ्रिपिच्छः । पुं० पारावता

न्तरे ॥ यथाहराजनिर्घण्ट । पारा



## पारिकाङ्क्षी

वतो न्योवर्द्धी कामुको घुल्लुलार  
वः । पारावताङ्घ्रिपिच्छञ्जेयोग  
लरवश्चसङ्गति ॥

पारावती । स्त्री० गोपगीति ॥ नदीप्र-  
भेदे ॥ लवलीफले ॥

पारावारः । पुं० उदन्वति । समुद्रे ॥  
न० तटद्वये ॥ पारमावृणोति । वृज्  
। कर्मण्यण् ॥ पारावारावस्थस्तद्वति  
वा । अर्शआद्यच् ॥

पारावारीणः । चि० पारावारगामिनि  
। पारावारङ्गच्छति० । इत्थाद्यर्थेषु ।  
अशरपाराद्विगृहीताद्विपरीताच्च ति  
खः ॥ पुं० द्वैपायने । व्यासे ॥ इ  
तिशब्दरत्नावली ॥ पराशरस्यापत्य-  
म् । ऋष्यण् ॥ न० । पराशरोक्ते  
भिन्नसूत्रे ॥ उपपुराणविशेषे ॥ चि०  
। पराशरसम्बन्धिनि ॥

पाराशरिः । पुं० वेदव्यासे ॥ पराशर-  
स्यापत्यम् । अतद्वज् ॥

पाराशरी । पुं० भिक्षौ । मस्करिणि ॥

पाराशर्येण प्रोक्तं भिन्नसूत्रमधीते ।

पाराशर्यशिलालिभ्यां भिन्ननटसूचयो  
रितिणिनिः ॥

पाराशर्यः । पुं० वेदव्यासे । वादरा

यणे ॥ पराशरस्यगोत्रापत्यम् । गर्गा

दित्वाद्वज् ॥ इत्यनन्तरापत्ये पिगो

त्रहपाधारोपात्प्रत्ययः ॥

पारिकाङ्क्षी । पुं० तपस्विनि ॥ परि

## पारिजातः

काङ्क्षितुंशीलमस्य । कान्तिकाङ्-  
क्षायाम् । मुप्रीतिणिनिः । पृ० ॥

यद्वा । पारमत्रास्ति । इनिः । पां  
रिब्रह्मज्ञानंकाङ्क्षति ॥ मस्करिणि  
इ० हेमचन्द्रः ॥

पारिचितः । पुं० अश्वमेधयाजिनि ॥  
परितोदुरितंक्षीयतेयेनसपरिचित-  
अश्वमेधः तद्याजी ॥ जनमेजये ॥

पारिघः । पुं० यात्रायामलङ्घनीये ॥  
यथा । पूर्वादिषुचतुर्दिक्षुसप्तसप्ताऽन  
लक्षतः । वायव्याग्नेयदिक्संस्थं-  
पारिघन्तुनलङ्घयेत् ॥ कृतिकान्त

भानिपश्चिमायामधुनिधृषे । आव-

भान्युत्तरस्यान्निख्यानीतिसर्वत्रानार

शेषः । तत्र० वायव्याग्नेयदिगुपनि  
वदारेखापारिघोदण्डस्तं सर्वथानल

ङ्घयेदित्यर्थः ॥ तत्रशवनेश्वरः ।  
प्राचीमुदग्द्वारिभिः । यथायात्प्राग्-  
द्वारिकैश्चोडुभिः । दीक्षीम् । तत्रैव  
याम्यामपराश्रितैर्भैर्याम्याश्रितैश्चाप्य  
परांप्रयायादिति ॥

पारिधातिकः । पुं० अध्वर्युः ॥

पारिजातः । पुं० मन्दारे । पारिभद्र-  
तरौ ॥ सुरद्रुमे ॥ पारिणीव्वे जातः

॥ पारमस्यास्ति । अतद्वनिः । पा-

रिपारङ्गतंजातंजन्मास्यवा ॥ पारे-  
जातोविष्णुपद्याः पारिजातेतिवि-

## पारिपार्श्विकः

श्रुतद्रव्यागमः ॥

पारिजातकः । पुं० सुरतरौ ॥ मन्दा-

रे ॥ पारिजातात्स्वार्थेकः ॥

पारिणामिकः । पुं० परिणामात्मिके ॥

पारिणाय्यम् । न० परिणयलब्धने ॥

यथा । मातुः पारिणाय्यं स्त्रियो-  
विभजरन्निति ॥

पारिणाद्यम् । त्रि० गृहोपकरणेशय्या

सनकुण्डकटाहादौ ॥ यथा । अर्थ-

स्यसङ्ग्रहेचैनांव्यर्थेचैवनियोजयेत् ।

शौचेधर्मेऽन्नपक्त्वाच्चपारिणाद्यस्य

चेक्षणौ ॥ इतिमानवे ६ अध्यायः ॥

पारितथ्या । स्त्री० पुरुषोनिष्ठम् ॥

सौमन्तस्थितायांस्वर्णादिपट्टिकाया-

म् । सौमन्तस्थितायांस्वर्णादिपट्टिकाया-

म् । इति० इ० गौ० भा० ॥ पारितस्त

थाभूतापरितथा । चतुः० स्वार्थेष्वञ् ॥

पारितोषिकः । त्रि० प्रदेये । तुष्टिदा

ने ॥ पारितोषजनकद्रव्ये ॥ पारितो

षेणलब्धम् । पारितोषादागतंवा ।

शेषिकष्टकम् ॥

पारिपन्थिकः । पुं० चौरैः । पन्थानं वर्जयि

त्वाव्याप्यवातिष्ठति । पारिपन्थं हन्ति

वा । पारिपन्थञ्चतिष्ठतीतिठक् ॥

पारिपात्रः । पुं० कुलाचलविशेषे ।

चिचकूटे । सुदारौ ॥ इतिहेमचं०

पारिपात्रकः । पुं० पारिपात्रपर्वते ॥

पारिपार्श्विकः । पुं० अनुगे ॥ पार्श्व

## पारिभाव्यम्

तर्त्तिनि ॥ पार्श्वे इतिपरिपार्श्वम् ।

विभक्त्यर्थेऽव्ययीभावः । परिपार्श्वं व

र्त्तते । परिमुक्तं चेतिचकाराट्टक् ॥

नव्याः पार्श्वस्थे ।

पारिप्लवः । पुं० नानाविधोपास्यान-

समुदाये । अष्टमेधेकर्मणिजामि

तापरिहारार्थपुत्रादि वृत्तायराक्षेक

थासौष्ठवार्थकथने ॥ मनुर्वैवस्वतोरा

जाद्रव्यादिकासाञ्चित्कथा । तस्यां

रात्रौ पारिप्लव माचक्षीतेतियथा ॥

जलोपरिसंचारिणिपक्षिविशेषे ॥

त्रि० । चञ्चुले ॥ आकुले ॥ परिप्ल

पार्श्विकम् । न० पश्चाद्भक्तसंगद्यण् ॥

पारिभद्रः । पुं० मन्दारे । निम्बतरौ

। पारिजातके । पालितामादार०

इ० गौ० भा० ॥ पारिभद्रोऽनिल-

श्लेष्मशोथभेदः क्लामिप्रणुत् ॥ तत्

पुष्यं पित्तरौगघ्नं कर्णव्याधिविनाश-

नम् ॥ निम्बद्रुमे ॥ देवदारुणि ॥

पारमस्यास्ति । अतद्भुनिः ॥ पारि

पारङ्गतं भद्रमस्य ॥ पारितोभद्रमस्य

तिवा । प्रज्ञाद्यण् ॥

पारिभद्रकः । पुं० भद्रदारुणि । द्रुकि

लिमे । देवदारुणि ॥ निम्बवृक्षे ॥

न० । कुष्ठौषधौ ॥

पारिभाव्यम् । न० कुष्ठौषधौ व्याप्ये । पाक

लेपरिभावेसाधुः ॥ तत्रसाधुरितियत्

स्वार्थेऽण् ॥ पारिषुतोयाशयेषुभवति

। भव्यगेयेतिसाधुरितिसामी ॥ परि

## पार्थिव :

क्षिततनये । जनमेजये ॥ न० । परी  
क्षितेक्षिते श्रीभागवते ॥

पारीणः । त्रि० पारगामिनि ॥ शैषि  
कः खः ॥ पारङ्गामी । अवारपारे  
तिखीवा ॥

पारीन्द्रः । पुं० सिंहे ॥ अजगरसर्पे ॥  
पारीरणः । पुं० कमठे ॥ दण्डे ॥ पट-  
शाटके ॥

पारुः । पुं० बन्ही ॥ सूर्ये ॥ पिवति ।  
पा० । वा० । पिवतेरपिरुः ॥

पारुष्यः । पुं० गीष्पतौ । वृहस्पतौ ॥  
न० । परुष्ये । अप्रियाभिधाने ॥

परुष्यत्वे ॥ गीलत्वे ॥ दुर्वाक्ये  
॥ संक्रन्दनवन ॥ परुषोनिष्ठः ॥

। तस्यभावः । ब्राह्मणादिच्चात्थ्यञ्  
॥ अगुरुणि ॥

पारेरकः । पुं० खड्गे ॥ इतिशब्दमा-  
ला ॥

पार्श्वगटः । पुं० पांशौ ॥ इतिहाराव-  
ली ॥

पार्थः । पुं० पृथातनये । पृथयादेवप्र-  
सादलब्धयुधिष्ठिरादौ ॥ पृथायाअप-  
त्यम् । शिवाद्यञ् ॥ अर्जुनद्रुमे ॥  
राज्ञि ॥

पार्थक्यम् । न० पृथक्त्वे ॥ भावेष्ट्यञ् ॥

पार्थनगरम् । न० इन्द्रप्रस्थे ॥

पार्थवम् । न० पृथुतायाम् ॥

पार्थिवः । पुं० क्षमाभृति । नृपे । भूपे

॥ अरविशेषे ॥ बहुशस्यानिजाय

## पार्वणम्

नोसर्वदेशमुलोचने । सौराष्ट्रेलाट  
देशेचपार्थिवेनात्रसंशयः ॥ १६ ॥

शरावे ॥ न० । तगरपुष्पे ॥ त्रि०  
पृथिवीसमवाधिकारणके । भूमिवि-

कारे । पृथिव्याविकृतौ ॥ पृथिव्या  
ईश्वरः तत्रविदितोवा । सर्वभूमि

पृथिवीस्यामणजावित्यनुवर्तमाने  
तस्येश्वरः तत्रविदितइतिचेत्यञ्

॥ पृथिव्याअयमितिप्राग्दीव्यतीये-  
ष्वर्थेषुपृथिव्याजाजावितिजाऔ ।

तेनजे । स्त्रियांपार्थिवा अजिपार्थि  
वीतिबोधम् ॥ पृथिव्यानिमित्तंसं

जिगम्य सर्वभूमौस्थञ् ॥  
पार्थिवम् । न० पश्चाद्रक्षकसंज्ञे ॥

यथासर्वाणिभूतानिधराधारयतेसम-  
म् तथासर्वाणिभूतानिविभक्तः पा-

र्थिवंब्रतम् ॥

पार्थिवी । स्त्री० सीतायाम् । जनक-  
जायाम् ॥ अजन्तत्वाद्दिट्तेतिङीप् ॥

पार्परः । पुं० भक्तसिक्थे ॥ कीनाशे  
। यमे ॥ राजयक्ष्मणि ॥ जराटे ॥

नीपकेसरे । कदम्बकिञ्चल्के ॥ ग-  
दान्तरे ॥ भस्मनि ॥

पार्याप्तिकः । त्रि० पर्याप्तवादिनि ॥  
पर्याप्तमाह । ठक् ॥

पार्वणम् । न० आहविशेषे ॥ यथा ।  
अमावास्यायत्क्रियतेतत्पार्वणम्

दाहृतम् । क्रियतेवापर्वणियत्तत्

पार्वणमितिस्थितिः ॥ पार्वणपदेनगोष्ठी

## पार्वतीय :

श्राद्धान्यपिष्ठहन्ते तेषां पार्वणविधिना  
विधानत् । यद्यपि पर्वणि भवमिति-  
व्युत्पत्तिस्तथापि देवश्राद्धपूर्वकषट्पु-  
रुषश्राद्धं पार्वणमिति बोध्यं स्मृत्यनुरो-  
धात् ॥ पर्वकर्मणि । पुं० मृगवि-  
शेषे ॥ इति शब्दचन्द्रिका ॥

पार्वतः । पुं० महानिम्बे । वक्रायन  
इति डेक इति च भाषा ॥ त्रि० पर्व-  
तोत्पन्नफलादौ ॥ पर्वते भवः । वि-  
भाषामनुष्य इति पक्षेण ॥

पार्वती । स्त्री० अर्पणायाम् । दुर्गाया-  
म् । मृडान्याम् ॥ शलक्याम् ॥ गो-  
पालकन्यकायाम् ॥ सौराष्ट्रमृत्तिका-  
याम् ॥ धातक्याम् ॥ सैहल्याम् ॥  
क्षुद्रपाषाणभेदायाम् ॥ जीवन्याम्-  
॥ अतस्याम् ॥ द्रौपद्याम् ॥ पर्वतस्य  
इयम् । तस्येदमित्यण् ॥ अपत्यार्थं  
तु अर्पवादित्वादित्यस्यात् । इतो म-  
नुष्येति न डीष् । मनुष्यजातिवाचि-  
त्वाभावात् । क्वचिदपवादविषयेषु  
त्सर्गाभिनिविशत इति वासमाधेय-  
म् ॥

पार्वतीनन्दनः । पुं० स्कन्दे । कार्ति-  
केये ॥ पार्वत्यानन्दनः ॥

पार्वतीपतिः । पुं० सदाशिवे ॥

पार्वत्याः पतिः ॥

पार्वतीयः । पुं० अक्षौटे ॥ त्रि० गण-  
विशेषे ॥ पर्वतीयस्यायम् । छान्ता-  
दण् । असत्पत्वाच्चैपिकाच्चैपिकी

## पार्श्वतीयः

नेतिननिर्देशः । दृष्ट्वा । तद्वज्र-  
रक्षोर्धोरं पार्वतीवैर्गणैरभूत् इति रघुः ॥

पार्वतीयकुमारः । पुं० पार्वतीपुत्रे ॥

पार्वतीयम् । न० सौवीराञ्जने ॥ पुं०

सुवर्चलायाम् । सूर्यावर्त्ते । हुल-

हुलैर्इति प्र० शाके ॥

पार्श्वः । पुं० वृत्ताहर्द्विशेषे ॥ न० ।

कक्षाऽधोभागे ॥ चक्रोपान्ते ॥ पर्शु-

गणे ॥ अन्तिके ॥ पर्शुनां समूहेः ।

पार्श्वान् । सिति चितिपदत्वाद्वाच्चा-

भावादोर्गुणोन ॥ यद्वा । स्पृश्यते ।

स्पृश० । स्पृशेः श्वणशुनौ पृच्छति-

श्वण् सित्त्वाद्दृष्टिः ॥ कटे-  
तरङ्गदुर्गभागे ॥ येषां । मांसलैर्दृ-

दुभिः पार्श्वैर्दक्षिणावर्त्तरोमभिः ।

नराभूम्यधियाज्ञेयाविपरीतैः सु-

दुः खिता इति ॥

पार्श्वकः । त्रि० श्राद्धे नवित्तान्देपि-

णि । कौस्तुतिके ॥ कुसुच्याविभा-

वन्वेपीपार्श्वकः सन्धिजीवकद्रु-

हे ॥ अनृजुरुपायः पार्श्वम् । ते-

नार्थानन्विच्छति । पार्श्वेनान्विच्छ-

तीतिकान्

पार्श्वगः । त्रि० समीपस्थे पुरुषादौ ॥

पार्श्वगतः । त्रि० समीपस्थे

पार्श्वतः । अ० पार्श्वयोरित्यर्थे ॥

आद्यादिभ्य उपसङ्ख्यानं मात-

तसिः ॥

पार्श्वतीयः । त्रि० पार्श्वतो जाता-

पार्श्वः

दौ ॥ मुखपार्श्वतसोर्लीपश्चेतिच्छः ॥  
पार्श्वपरिवर्त्तनम् । न० भाद्रशुक्लैका-  
दश्यांश्रीहरेः पार्श्वपरिवर्त्तनोत्स-  
वे ॥

पार्श्वभागः । पुं० पक्षभागे ॥ प्राश्व-  
स्यपार्श्वमेववाभागः ॥

पार्श्वशूलः । पुं० न० शूलरोगविशे-  
षे ॥ तस्यौषधंयथा । शतपुष्पादेव-  
दारुशालपर्णीवचागुरु । कुष्ठमांसी-  
सैन्धवञ्चपलमेकंपुनर्नवा ॥ पानेन-  
स्य तशाभ्यङ्गेतैलमेतत्प्रदापयेत् । ह

॥ रक्ताचननगल-पुसुम्भ ॥

वेत्तुतिगारुडे १८८ अर्घ्यः ॥

पार्श्वस्थः । पुं० समीपस्थितनटे ॥  
त्रि० पार्श्वस्थिते ॥ पर्यन्तस्थे ॥

पार्श्वस्थि । न० पर्शुकायाम् । कक्षा  
धीभागस्थितेस्थि ॥

पार्श्वोदरप्रियः । पुं० कर्कटे ॥ इ० हे० ॥

र्षती । स्त्री० द्रौपद्याम् ॥ सल्लव्या-

॥ जीवन्त्याम् ॥ गौर्याम् ॥ इतिहे

मचन्द्रः ॥

पार्षदः । पुं० शिवानुचरे ॥ त्रि०

सभ्ये ॥ पर्षदिसाधुः । पर्षदोऽग्य-

इतिपाठेपर्षदइतियोगविभागात् ॥

पार्षदयः । पुं० शिवानुचरे ॥ त्रि० स-

भ्ये ॥ पर्षदिसाधुः । पर्षदोऽग्यः०

इ० ग्यः ॥

पार्श्वः । पुं० पादमूले । पादपश्चाद्भा-

गे । गुल्फाधीभागे । एडी० इ०

पालङ्कः

भा० । जिगीषायाम् ॥ पुं० स्त्री०-

सैन्यपृष्ठे ॥ पादमूले ॥ पृष्ठे ॥ स्त्री०

उन्मदस्त्रियाम् ॥ कुम्भ्याम् ॥ पर्ष

ति० पृष्ठतेऽनेनवा । पृष्ठसेचने ।

घृणिपृष्णिपाष्णीतिसाधुः ॥ स्पृश-

न्त्यनयावा । पूर्ववत्साधुः ॥

पार्श्वग्राहः । पुं० पृष्ठतः शत्रौ ।

जिगीषोः पृष्ठभागस्थितेशत्रुविशे-

षेरान्नि । विजिगीषोररिंप्रतिनि-

र्यातस्यथः पृष्ठवत्तोनुपतिर्देशः क्लृ-

णाद्याचरतिसपार्श्वग्राहइत्यर्थः ॥

पार्श्वम्पश्चात्पदं गृह्णाति । कर्म-

वन्त्यनयावापार्श्वरक्षके ॥

पार्श्वचर्म । न० पश्चाद्रक्षकर्म ॥

पालः । पुं० गवादिपालके ॥ पुं० रा-

न्नि ॥ पतद्गृहे । इ० हे० चं० ॥

पालकः । पुं० मुनिभेदे ॥ घोटकरक्षके ॥

न० चित्रकवृक्षे ॥ त्रि० पालन-

र्त्तरि ॥ पालयति । पालरक्षणे ।

शबुल् ॥

पालकाप्यः । पुं० मुनिविशेषे । करे-

णुभुवि ॥ धन्वन्तरौ ॥ इतित्रिका-

ण्डशेषः ॥

पालकाव्यः । पुं० गजशास्त्रकृतिमह-

र्षिविशेषे ॥

पालघ्नः । पुं० जलजलणभेदे । कृचा-

याम् ॥ पालंक्षेत्रंहन्ति । अमनुष्ये-

तिटक् ॥

पालङ्कः । पुं० शल्लक्याम् ॥ पालङ्कइ०

प्र० शाके ॥ बाज० इ० प्र० खगे ॥



## पालाश :

पालङ्गी । स्त्री० कुन्दुरुनामगन्धद्रव्ये ॥

पालङ्ङ्० भा० प्र० शा० ॥

पालङ्क्यम् । न० पालङ्० इ० प्र०

शक्ते । मधुरायाम् । क्षुरपत्रिकाया  
म् ॥ अस्यगुणा : । ईषत्कटुत्वंमधु  
रत्वम् पथ्यत्वंशीलत्वम् रक्तपित्तह  
रत्वम् ग्राहित्वम्परमतर्पणञ्चेति०  
राज० नि० ॥

पालङ्क्या । स्त्री० कुन्दुरौ । कुन्दुरखो  
टीतिगौ० भा० ॥ पालङ्कशक्तेपालङ्क्या  
वास्तुकाकाराक्षुरिकाचीरितच्छदा ॥

पालङ्क्यावातला ॥ गा

तलकान्यकाश ॥ चिकित्सा  
याम् ॥ विष्टम्भिनीमदश्वासपित्तर  
क्तविषापहा ॥ पालङ्क्यंदलितंशाकं  
तिलतैलेविपाचितम् । अम्लद्रव्यसमा  
क्षौर्णहिङ्गुसैधवसंयुतम् ॥ पालनम् ।  
पाल० । सं० द्विप् । पाल् अङ्गते । अ  
ङ्गपदेलक्षणेच । अदन्तः । अचीयत् ॥

पालनम् । न० रक्षणे ॥ यथा । नभा-  
र्यान्ताडयेत्कापिमातृवत्पालयेत्स  
दा । नव्यजिह्वोरकष्टे प्रियदिसाध्वी  
प्रतिब्रतेति श्रीमहानिर्वाणतन्त्रम् ॥  
पाल्यतेऽनेन । पाल० । करणाधिक  
रणयोश्चेतिल्युट् ॥ सद्यः प्रसूता  
याः गोदुर्गधे ॥

पालनी । स्त्री० प्रतिष्ठापिकायाम् ॥

पालाशः । पुं० हरिद्वर्णे ॥ पलाशस्य  
पत्रस्यायम् । अण् ॥ पलाशदण्डा-  
दौ ॥ पलाशस्यविकारः । पलाशा

## पाली

दिभ्योवेत्यञ् ॥ न० । तमालपत्रे ।

तेजपात० इ० भा ॥ त्रि० हरिद्वर्ण  
वति ॥ पलाशवृक्षसम्बन्धिनि ॥

पालाशषण्डः । पुं० मगधदेशे ॥ प-  
लाशसमूहे ॥

पालाशी । स्त्री० मत्स्यविशेषे ॥ यथा  
। पालाशिखण्डं तिलतैलयुक्तं वि-  
पाचितं सैम्भवकासमर्देः । हिंम्वाद्रे  
धात्रीफलचूर्णपूर्णं नवं नवं रोचनमा-  
तनोति ॥ पालाशीवलदावृष्यावा  
तघ्नीपित्तकृत्सरा । गुर्वीकफकरीचो

श्वसन्निस्त्वाह हि ॥ कटु-  
पालः । स्त्री० कर्णलताया ॥ अश्वौ ॥

पङ्क्तौ ॥ अङ्गे ॥ प्रभेदे ॥ कृत्रादि  
देये ॥ पालयतिपाल्यतेवा । पाल०  
। ग्यन्तः । अचङ् ॥ पाल्याम् ॥

पालिका । स्त्री० कुन्तलिकायाम् । द  
ध्यादिच्छेदन्याम् ॥ अश्वौ ॥ कर्णप  
त्रे ॥ पालयति । पाल० । खुल् ॥

पालितः । त्रि० रक्षिते ॥

पालिन्दः । पुं० कुन्दुरुके ॥ पालयति  
। पाल । वा० किन्दच् ॥

पालिन्दी । स्त्री० कृष्णचिह्नतायाम् ।  
श्यामायाम् ॥ गौरादित्वान्डीष् ॥

पाली । स्त्री० यूकायाम् ॥ सश्मश्रुयो  
षिति ॥ प्रान्ते ॥ सेतौ ॥ कल्पित  
भोजने ॥ प्रशंसायाम् ॥ कर्णलत  
योः ॥ उत्सङ्गे ॥ प्रस्य ॥ चिङ्गे ॥  
वाप्याम् ॥ कृदिकारादितिडीष् ॥



## पाश्चात्याकरसम्भवम्

पाशपाणि : । पुं० वरुणे । अय्यती ॥

पाश : पाणौयस्य ॥

पाशवपालनम् । न० घासे ॥

पाशित : । चि० पाशयुक्ते । वद्धे ॥

पाशी । पुं० वरुणे । प्रचेतसि ॥ व्या

धे ॥ यमे ॥ चि० पाशधरे ॥ पा-

शोऽस्यास्ति । इनि : ॥

पाशीकृत : । चि० पाशवद्धे ॥

पाशुपत : । पुं० शिवमल्ल्याम् । एका

ष्टीले । वक्पुष्पे ॥ पशुपत्यधिदैवते

॥ पशुपतिभक्ते ॥ पशुपतिपाशात्म

कपदार्थत्रयवादिनिशैवे ॥ पशुपते-

रयम्० तत्प्रियत्वात्तस्येदमित्यण्

तत्त्वधिर्ज्ञेयत्वात्स्यवा । सास्यदेव-

पाशुपतव्रतम् । न० पशुपतिदेवताके-

वद्धिपुराणोक्तेव्रतविशेषे ॥ यथापशु

पतिर्नित्यं हत्वा सर्वमिदं जगत् । न

लिप्यते पुनः सोऽपियो नित्यं व्रतमा

चरेत् ॥

पाशुपतास्त्रम् । न० पशुपतेः शूलाद्ये ॥

पाशुपाल्यम् । न० वैश्यवृत्तिविशेषे ।

गोरक्ष्ये ॥ पशुन्गोमहिष्यादीन् पा

लयति । पाल० । कर्मण्यण् । त

स्य कर्म भावीवा । व्यञ्ज् ॥

पाश्चात्यः । चि० अन्त्ये । चरमे ॥

पश्चाद्गतः । दक्षिणापश्चात्पुरस्-

स्त्वक् ॥ पश्चिमदेशजाते ॥

पाश्चात्याकरसम्भवम् । न० रोमके ।

## पाषण्डो

रामलवणे । सांभर० इ० भा० ॥

पाश्या । स्त्री० पाशवृन्दे ॥ पाशानांसमू

हः । पाशादिभ्यो यः ॥

पाषकः । पुं० पादाभरणविशेषे । पा

षुली० गौड़० भा० ॥

पाषण्डः । पुं० बौद्धक्षपणकादौ । वेद

विरोधिनि । वेदवाह्यरक्तपटमौण्डा

दिव्रतचर्याशालिनि । सर्वलिङ्गिनि

॥ त्यजपाखण्डसंसर्गसङ्गभजसतांस

दा । पापंसनोति सनतिवा । षण्णु

दाने । षणसम्भक्तौवा । अमन्ताड्

डः । पृषोदरादिः ॥

पाषण्डकः ।

पाषण्डो । पुं० पाषण्डे ॥ वेदवाह्यर-

क्तपटमौज्यादिव्रतचर्यापाखण्डम्

। तदस्यास्ति । इनि : ॥ तस्मात्पा

षण्डभिः प्रापै रालापस्पर्शनं त्य

जेत् । विशेषतः क्रियाकालियज्ञा-

दौचापि दीक्षितः ॥ क्रियाहानि-

गृहीयस्यमासर्गप्रजायते । तस्या-

वलोकनात्सूर्यपश्येतमतिमान्नरः

॥ किंपुनर्यैस्तु सन्त्यक्तात्रयीसर्वात्म-

नाद्विज । पाषण्डभोजिभिः पादै-

र्वेदवादविरोधिभिः ॥ पाषण्डिनो

विकर्मस्थान्वैडालव्रतिकान्शठान्

। हेतुकान्बकवृत्तीश्चवाङ्मात्रिणा

पिनार्चयेत् ॥ दूरापालस्तुपसर्गः

सहास्यावापिपापिभिः । पाषण्डि

भिर्दुराचारैस्तस्मात्तान्परिवर्जयेत् ॥

## पाषाणमाक्षिकम्

॥ एतेनमास्तवास्यातादृष्ट्याश्राद्धो  
पधातकाः । एषांसम्भाषणात्पुंसां  
दिनपुण्यं विनश्यतीत्यादिपाद्भ्योत्त  
रखण्डम् ॥

पाषाणः । पुं० प्रस्तरे । यावणि ।  
उपले ॥ पिनष्टि । पिष्टलसञ्चू  
र्णने । बाहुलकादानच् । पृ० ।  
मूर्धन्यः षः । पषत्यनेनवापषवा  
धेयन्येच । हलश्चेतिघञ् । अण  
ति । अण० । अच् । पाषाणसौ  
अणश्च ॥

पाषाणदारकः । पुं० टङ्गे । टांकी  
इतिभा० । पाषाणस्यदारकः ॥  
पाषाणदारणः । पुं० टङ्गे ॥ पाषाणो  
दार्यतेऽनेन । दृविदारणे । ग्यन्तः  
। ल्युट् ॥

पाषाणभेदः । पुं० अश्मभेदे ॥

पाषाणभेदनः । पुं० हाथाजुडी० इ०

गौ० भा० प्रसिद्धे । वृक्षविषे ।

अश्मभेदे । शिलाभेदे । पाषाणभे

दइतिभाषा ॥ पाषाणभेदनोश्मघ्नो

गिरिभिर्द्विन्नयोजनी । अश्मभेदोहि

मस्तिक्तः कषायोवस्तिशोधनः ॥

भेदनोहन्तिदोषार्शी गुल्मकृच्छाश्म

हृद्गुः । योनिरोगान् प्रमेहांश्च

ग्रीहशूलव्रणानिचेतिभावमिश्रः ॥

पाषाणभेदी । पुं० अश्मभेदे । पत्थर

चूर० इतिभाषा ॥

पाषाणमाक्षिकम् । न० स्वर्णमाक्षिके ॥

## पिङ्गः

पाषाणी । स्त्री० वटखरा० इ० प्र०

क्षुद्रपाषाणे । पृषाकरायां ॥

पिकः । पुं० कोकिले । वनप्रिये ॥

अपिकायति । कैशब्दे । आतश्चो

पसर्गेकः । वष्टिभागुरिरस्त्रीपमवा

प्योरुपसर्गयोः ॥

पिकप्रियः । पुं० आम्ने । पिकानां  
प्रियः ॥

पिकप्रिया । स्त्री० महाजम्ब्वाम् ॥

पिकवन्धुः । पुं० आम्नेहृत्ते ॥

पिकानां वन्धुरिव ॥

पिकरोगः । पुं० आम्नेहृत्ते ॥

पिकवल्लभः । पुं० आम्नेहृत्ते ॥ पिका  
नां वल्लभः ॥

पिकाक्षः । पुं० रोचन्यां ॥

पिकाङ्गः । पुं० खगान्तरे ॥

पिकानन्दः । पुं० वसन्तकाले ॥ पि  
कानामानन्दोयस्मिन् ॥

पिकी । स्त्री० कोकिलस्त्रियाम् । को  
किलायां ॥

पिकेक्षणः । त्रि० कोकिलचक्षुस्तुल्य  
चक्षुर्युक्ते ॥

पिकेक्षणा । स्त्री० कोकिलाक्षे ॥

पिङ्गः । पुं० हस्तिशिखौ ॥ इ० शब्द  
माला ॥

पिङ्गः । पुं० पिङ्गङ्गवर्णे ॥ मूषिके

॥ न० । वलाके ॥ हरिताले ॥

त्रि० । पिङ्गलवर्णवति ॥ पिङ्ग

ति । पिङ्गवर्णे । अच् । न्यङ्

## पिङ्गल :

क्रादि : ॥

पिङ्गकपिशा । स्त्री० तैलपायिका  
याम् ॥

पिङ्गचक्षुः । पुं० कुंभीरे ॥

पिङ्गजटः । पुं० शिवे ॥

पिङ्गतीर्थम् । न० तीर्थविशेषे ॥

पिङ्गलः । पुं० नागविशेषे ॥ रुद्रं

॥ चण्डांशोः पारिपाश्विके ॥

निधिप्रभेदे ॥ कपौ ॥ अग्नौ ॥

मुनिविशेषे ॥ नकुले ॥ स्थावरवि

षविशेषे ॥ क्षुद्रोलूके ॥ वत्सरविशे

षे ॥ देशभङ्गोद्यदुर्भिन्नसमासात्

कथयाम्यहम् । पिङ्गलेचारुपद्मा

क्षिदुर्भिन्नमदातटे ॥ पिङ्गल

नागाचार्यकृतेप्राकृतचरित्रग्रन्थवि

शेषे ॥ नीलपीतमिश्रितवर्णे ॥

तत्पर्यायाः यथा । कण्डारः क

पिलः पिङ्गः पिशङ्गः कटुः

। केचिद्वचनद्वयं पर्यायमाहुः अत्र

नीलपीतः कपिलः । रोचनाभः

पिशङ्गः । कनकपिङ्गलः कटुः

॥ पिशङ्गोरोचनापाण्डुः कटुः

कनकपिङ्गलः ॥ इतिनाममाला ॥

पिङ्गोदीपशिखाभः स्यात्पिशङ्गः

पद्मधूलिवत् । पीतनीलहरिद्रक्तः

कण्डारस्तृणवर्णिवत् ॥ त्रि० । तद्व

र्णविशिष्टे ॥ सन्ध्यातपवद्भवद्वा

वर्णविशेषः कपिलः इत्यपि व्या

ख्यातारमाहुः ॥ न० । पित्तले

## पिङ्गाशः

॥ पिङ्गति । पिङ्गिवर्णे । वृषादि

त्वात्कालच् । न्यङ्कादित्वात्

कुत्त्वम् ॥ यदा ॥ पिङ्गवर्णीऽस्या

स्ति । सिध्मादित्वात्कालच् ॥ पिङ्ग

लोवर्णीऽस्यास्ति । अर्णआद्यच् ॥

पिङ्गललोहम् । न० पित्तले ॥ इ० रा० ॥

पिङ्गला । स्त्री० वामनाख्यदक्षिणादि

गजस्यहस्तिन्याम् ॥ कुमुदस्यकरि

ण्याम् ॥ वेश्याविशेषे ॥ यथा । आ

शाहिपरमंदुःखं नैराशं परमं सुख

म् । यथासंख्यिकान्ताशंसुखंमुष्वा

प्रपिङ्गलेति श्रीभागवतम् ॥ कर्ण

कायाम् । पक्षिविशेषे ॥ राजरीत्या

म् ॥ शिंशपायाम् ॥ ज्योतिष्मत्या

म् ॥ नाडीविशेषे ॥ दक्षिणाण्डम्

धः स्याधनुर्वक्त्रा दक्षिणतस्मात्पा

तोऽस्यानाडीसापिङ्गलेऽपि स्पर्शनं त्व

पिङ्गलिका । स्त्री० क्रियाकालियज्ञः

पिङ्गसारः । पुं० हारतः ॥ क्रियाहानि-

पिङ्गस्फटिकः । पुं० गोमेदमणी ॥

पिङ्गा । स्त्री० गोरोचनायाम् ॥ हिङ्गु

नालिकायाम् । रामठायाम् ॥ चण्डि

कायाम् । उमायाम् ॥ वंशरोचना

यामिति रा० नि० ॥ हरिद्रायाम् ।

इति श० चं ॥

पिङ्गाक्षः । पुं० शिवे ॥ त्रि० पिंगल-

नेत्रे ॥ पिङ्गेऽक्षिणीयस्य । बहुव्रीहा

वितिषच् ॥

पिङ्गाशः । पुं० पल्लीपतौ ॥ मतस्यवि



पिचु :

शेषे । पाङ्गाश० इ० गौ० भा० ॥

न० जात्यस्वर्णे ॥

पिङ्गाशी । स्त्री० नालिकायाम् ॥ इ०

हे० चं० ॥ नोलिकायामिति मेदि

निकरः ॥

पिङ्गास्यः । पुं० पिङ्गाशमर्त्ये ॥ चि०

पिङ्गलवर्णमुखविप्रिष्टे ॥

पिङ्गी । स्त्री० शमीवृक्षे ॥

पिङ्गेक्षणः । पुं० शिवे ॥

पिङ्गोग्रजः । पुं० रवेः पार्श्वगान्तरे ॥

पिचण्डः । पुं० उदरे ॥ पशोरवयवे

॥ अपिचमच्यन्नम् । चमु० । जम-

न्ताडः । वष्टिभागुरिरस्त्रोपमवाप्यो

रूपसर्गयोः ॥ अपिचण्डातेऽनेन

हेतुनावा । चडिकोपे । पुंसीति

घोवा ॥

पिचण्डिलः । चि० तुन्दिले ॥ अति

शयितंपिचण्डमुदरमस्य । तुन्दादि

त्वादिलच् ॥

पिचव्यः । पुं० कार्पासे ॥ इ० हे० ॥

पिचिण्डः । पुं० पिचण्डार्थे ॥ पृ० ॥

पिचिण्डिका । स्त्री० पिण्डिकायाम् ।

जङ्घापश्चिमभागे । पिण्डली० इति

भाषा० ॥

पिचिण्डिलः । चि० तुन्दिले । बृह-

त्कुक्षौ ॥ अतिशयितंपिचिण्डमुदर

मस्य । तुन्दादित्वादिलच् ॥

पिचुः । पुं० निर्वीजकार्पासे । तुले ।

कुष्ठभेदे ॥ कर्षे ॥ असुरविशेषे ॥

पिच्छा

भैरवे ॥ सस्यप्रभेदे ॥ पिचति ॥

पिचुमर्दने । मृ० कुः ॥

पिचुकः । पुं० मदनवृक्षे । मयना०

इति० गौडभा० ॥

पिचुतूलः । पुं० न० कार्पासतूले ॥

पिचुमन्दः । पुं० निम्बद्रुमे ॥ पिचुं

कुष्ठविशेषंमन्दयति । मदित्तुल्या

दौ । णिच् । कर्मण्यण् ॥

पिचुमर्दः । पुं० निम्बवृक्षे ॥ पिचुंकु

ष्ठभेदंमर्दयति । मृदकोदे । णिच् ।

कर्मण्यण् ॥

पिचुलः । पुं० भावुकद्रुमे । भाउ०

इतिभा० ॥ इज्जले । हिज्जले ॥

जलवायसे ॥ पिचुंतूलंलपति । लप् ॥

। आतोनुपेतिकः ॥

पिच्चटम् । न० सीसके ॥ रङ्गे । चपु-

ण । रांग० इ० भा० ॥ पुं० नेत्र

रोगे ॥ पिच्चयति पिच्यतेवा । पिच्च

च्छेदने । अच् । पिच्चंटीकते । अ-

न्येभ्योपीतिङः ॥ पिच्चयति । श-

कादिभ्योऽटन्वा ॥

पिच्छः । पुं लाङ्गूले । पुच्छे ॥ न० ।

वर्हेशिवरुडे ॥ चूडायाम् । पिच्छ

तिपिच्छयतिवा । पिच्छकुट्टने । अ

चञ्च्वा ॥

पिच्छलः । चि० अशुद्धे ॥

पिच्छलदला । स्त्री० बदरीवृक्षे ॥

पिच्छवाणः । पुं० श्येनपक्षिणि ॥

पिच्छा । स्त्री० रागे ॥ छटायाम् ॥

## पिच्छिलत्वक्

कोषे ॥ मोचायाम् ॥ शाल्मलिवे  
ष्टे ॥ भक्तसंभूतमण्डे । मांड० इ०  
भा० ॥ पङ्क्तौअश्वपदामये ॥ पिच्छि  
ले ॥ चीलिकायाम् ॥ फणिलाला  
याम् ॥ शिंशपावृत्ते । इ० श०  
चं० । पिच्छते । पिच्छवाधे । गुरो  
श्चेत्यः । टाप् ॥ पिच्छतिपिच्छते  
वा । अच्घञ्वा ॥ यडा । पतितु-  
मिच्छति । पत्ल० । सन्नन्तः । प०  
अच् पृषोदरादिः ॥  
पिच्छावान् । त्रि० पिच्छिले ॥ अ  
स्त्यर्थेमतुप् ॥

पिच्छितिका । स्त्री० शिंशपायाम् ॥

पिच्छिलः । उ० बहवारके । श्लेष्मा-  
नकवृत्ते ॥ त्रि० विजिलः । नाल  
सीके । विजिलन्तुभक्तमण्डयुक्तमि-  
तिरायमुकुटःसरसव्यञ्जनादीतिभर-  
तःसूपादीतिरमानाथः । स्निग्धसूपा  
दीतिभानुदीक्षितः । यथा । तरु  
णसर्षपशाकंनवौदनानिपिच्छिला  
निचदधीनि । अल्पव्ययेनमुन्दरि-  
ग्राम्यजनोमिष्टमश्नातीति ॥ मण्ड  
युक्तव्यञ्जनमितिनीलकण्ठः ॥ पि  
च्छाभक्तादिमण्डोस्यास्ति । पिच्छा  
दित्वात्डलच् ॥

पिच्छिलकाः । पुं० धन्वनवृत्ते ॥

पिच्छिलच्छदा । स्त्री० उपोदक्याम् ॥

पिच्छिलत्वक् । पुं० नागरङ्गवृत्ते ॥ ध-  
न्वनवृत्ते ॥

## पिञ्जलः

पिच्छिलसारः । पुं० मोचरसे ॥

पिच्छिला । स्त्री० पोतिकायाम् ॥ शिं-  
शपायाम् ॥ शाल्मली ॥ सिसुवि-  
शेषे ॥ कोकिलाक्षे ॥ वृश्चिकानुपे ॥  
शूलीतणे ॥ अतस्याम् । कच्च्याम् ॥  
शाल्मलिनिर्वासः पिच्छा । सास्या-  
स्ति । पि० डलच् ॥

पिञ्चोदकम् । न० नेत्रमले ॥

पिञ्जः । पुं० वधे ॥ पिञ्जनम् । पिजि-  
हिंसायाम् । चु० । अच् ॥ कर्पूर-  
विशेषे ॥ न० वले ॥ त्रि० ॥ व्याकु-  
ले । व्यग्रे ॥

पिञ्जटः । पुं० नेत्रमले । दूषिकायाम् ॥

पिञ्जनम् । न० कार्पासस्फोटनधनु-  
षि । विहनने । तूलस्फोटनकर्म-  
के । पीजनइ० भा० ॥

पिञ्जरः । पुं० अश्वविशेषे ॥ पीतरक्त-  
वर्णे ॥ न० पोतिका । हरिताले ॥  
स्वर्णे ॥ नागकेशरे ॥ पद्यादिरे-  
धगृहे ॥ त्रि० चित्रिते ॥ पीतव-  
र्णे ॥ पिञ्जनम् । पिजिहिंसाया-  
म्० वर्णेवा । घञ् । निष्ठायामनि-  
ट्वचनान्नकुत्त्वम् । पिञ्जवर्णविशे-  
षंरातिकः ॥

पिञ्जरकम् । न० हरिताले ॥

पिञ्जलः । पुं० अत्यन्तव्याकुलमैत्र्ये ।  
समुत्पिञ्जे ॥ पिञ्जयति० पिञ्जते-  
वा । पिजि० । बाहुलकादलच् ॥  
पिञ्जलातिवा । आतड्रतिकः ॥

## पिटक :

न० ॥ कुशपत्रे ॥ हरिद्राभे ॥ हरि-  
ताले ॥

पिञ्जली । स्त्री० कुशान्तरवेष्टितप्रादेश-  
मात्रसायकुशपत्रद्वये । पवित्रे ॥  
यथा । अनन्तर्गर्भिणंसायंकौशंदि-  
दलमेवच । प्रादेशमात्रंविज्ञेयंपवित्रं  
यत्रकुत्रचित् ॥ एतदेवहिपिञ्जल्या  
लक्षणंसमुदाहृतमितिच्छन्दोगपरि-  
शिष्टम् ॥

पिञ्जा । स्त्री० तूले ॥ हरिद्रायाम् ॥  
हिंसायाम् ॥

पिञ्जानम् । न० स्वर्णे ॥ इतिरा०-  
नि० ॥

पिञ्जिका । स्त्री० तूलनालिकायाम् ।  
पां० इज० इ० गौ० भाषा ॥ इ० चि० ॥

पिञ्जूलम् । न० कुशवर्त्याम् ॥ व-  
र्त्तिकायाम् ॥ पिञ्जति । पि-  
जि० । खर्जपिञ्जादिभ्यजरोलचा-  
वित्थूलच् ॥

पिञ्जूषः । पुं० कर्णमले ॥ इ० हे० ॥

पिञ्जेटः । पुं० नेत्रमले ॥

पिञ्जोला । स्त्री० पत्रकाहलायाम् ॥

पिटः । पुं० नलादिरचितेभाण्डे । कं  
डोले । पेटौपिटार० इतिचभा-  
षा । पेटति । पिटशब्दसङ्घात-  
योः । कर्तरिद्वगुपधेतिकः ॥  
न० चाले ॥ इ० चि० ॥

पिटकः । पुं० पेटके । पेडायाम् ।  
मञ्जूषायाम् ॥ चि० विस्फोटे ॥ पे-

## पिण्डा

टति । पिट० । कृन् स्त्रियां० पि-  
टका । क्षिपकादित्वान्नेत्वम् ॥

पिटक्या । स्त्री० पिटकसमूहे ॥ पिट-  
कानांसमूहः । पाशादिभ्योयः ॥

पिटङ्कशः । पुं० पर्वताभिधेमत्स्ये ॥

पिटङ्कोका । स्त्री० इन्द्रवारुण्याम् ॥

पिटकः । पुं० मुनिविशेषे ॥

पिटकम् । न० दन्तकिट्टके ॥

पिठरः । पुं० स्थाल्याम् ॥ गृहप्रभेदे ॥

कुद्रङ्गे । उद्घाटे ॥ न० । मुस्तायाम्

॥ मन्यानदण्डे ॥ पेटति पिठ्यतेवा

। पिठहिंसासंज्ञेशनयोः । बाहुल

कादरोगुणाभावश्च ॥ पिठेरिगुपधे-

तिकः । पिठराति । रादाने । आ

तोनुपेतिकः ॥

पिठरी । स्त्री० स्थाल्याम् ॥ अधः स

च्छिद्रपि० रीतिलक्ष्यम् ॥

पिडकः । पुं० स्फोटके ॥ इ० हे० ॥

पिडका । स्त्री० स्फोटकविशेषे । पिडि

या इ० फुडिया० इतिचभाषा ॥

पिण्डः । पुं० वोले ॥ बले ॥ सान्द्रे ॥

देहे ॥ अगरैकदेशे ॥ देहैकदेशे ।

अङ्गे ॥ निवामे ॥ गोलि सिङ्गके ॥

ओङ्गपुष्पे ॥ वृन्दे ॥ कबले ॥ गज

कुम्भे ॥ मदनवृत्ते ॥ न० । आजी

वने ॥ अयसि ॥ पुं० न० श्राद्धवि-

शेषद्रव्यनिर्मितविल्वफलाकारेपिट

देयेऽन्ने ॥ पिण्डते । पिडिसङ्घाते ।

अच्० ॥ पिण्डातेवा । कर्मणिघञ् ॥

## पिण्डफला

पिण्डकः । पुं० सिङ्गनामगन्धद्रव्ये ॥

पिण्डाचे ॥ पिंडालौ ॥ वंले ॥ पि  
ण्डमूले ॥ स्वार्थेकन् ॥

पिण्डकन्दः । पुं० । पिण्डालौ ॥

पिण्डखर्जूरः । पुं० राजजम्ब्वाम् । पि  
ण्डखर्जूर्याम् ॥

पिण्डखर्जूरी । स्त्री० मधुस्रवायाम् ।  
स्वादुपिण्डायाम् पिण्डखर्जूर० इ०  
भा० ॥ पिण्डखर्जूरिकात्वन्यासादे  
शेषश्चिमेभवेत् ॥ गुणार्थपश्यखर्जूरी  
म् ॥

पिण्डतालकम् । न० हरितालप्रभेदे ।  
पिण्डाख्ये ॥ निष्पत्रपिण्डसदृशं-  
खल्पसत्त्वं तथागुरु । स्त्रीपुष्पहारकं  
। खलुगुणंतत्पिण्डतालकम् ॥

पिण्डतैलकः । पुं० तुरुष्के । सिङ्गे ॥

पिण्डदः । पुं० पिण्डदानकर्त्तरि ॥  
यथा । लेपभाजश्चतुर्थाद्याः पित्रा  
द्याः पिण्डभागिनः । पिण्डदः स  
प्तमस्तेषां सापिण्डासाप्तपौरुषम् ॥

पिण्डपदम् । न० अङ्गविशेषे ॥

पिण्डपादः । पुं० गजि । हस्तिनि ॥

पिण्डपुष्पम् । न० अशोकपुष्पे ॥ जवा  
पुष्पे ॥ कुशेशये । पद्मपुष्पे ॥ तगर  
पुष्पे ॥

पिण्डपुष्पकः । पुं० वास्तूके ॥

पिण्डफला । स्त्री० अलावाम् ॥ क-  
टुतुम्ब्याम् ॥ पिण्डद्ववफलानि य  
स्याः । सस्रञ्चेतिटाम् ॥

## पिण्डालुकम्

पिण्डमुस्ता । स्त्री० नागरमुस्तके ॥

पिण्डमूलम् । न० गजाण्डे । पिण्ड-  
के । मूलविशेषे ॥ गर्जरे ॥

पिण्डलः । पुं० सेतौ ॥ इ० हारा० ॥

पिण्डबीजकः । पुं० कर्णिकारवृक्षे ॥

पिण्डा । स्त्री० पिण्डायसे ॥ कस्तूरीप्र  
भेदे ॥ वंशप्रत्याम् ॥

पिण्डातः । पुं० सिङ्गके ॥

पिण्डान्वाहार्यकम् । न० अन्वाहार्ये ।  
मासिकश्राद्धे ॥ पितृयज्ञपिण्डाना  
मनुपश्चादाह्रियते इति ॥

पिण्डाभ्रम् । न० घनोपले ॥

पिण्डायसम् । न० तीक्ष्णायसे ॥

पिण्डारः । पुं० क्षपणे ॥ गोपे ॥

महिषीरुजके ॥ दुमे ॥ क्षेपे ॥ विकङ्क

तवक्षे न० । फलशकविशेषे ॥ पिण्डा

रंशीतलंबवन्त्यपित्तघ्नं रुचिकारकम्

। पाकेलधुविशेषेण विषशान्तिकरं  
स्मृतम् ॥

पिण्डारकम् ॥ न० भौमेतीर्थभेदे । द्वा

रवत्यामेतत्तीर्थम् । अत्रमहादेव

स्तिष्ठति । पद्मचिह्नयुक्तामुद्राः शूल-

चिह्नितानि पद्मानि चाद्यापि दृश्यते ॥

पिण्डालुः । पुं० कन्दगुडूच्याम् । अ

न्यले । रोमकन्दे । ताम्बूलपत्रे

। सुथिनी० इ० भा० । चुवडिआ

लु० इ० गौ० भा० प्र० कन्दे ॥

पिण्डालुकम् । न० चुवडिआलु० गो

लआलु० इ० गौ० भा० प्र० कन्दे ॥

## पिच्छीतगरक :

पिंडाशः । पुं० भिच्छौ ॥  
 पिंडाह्वा । स्त्री० नाडौहिङ्गुनि ॥  
 पिंडिका । स्त्री० रथनाभौ । रथचक्र  
 मध्ये सर्वशः काष्ठानियचसज्यन्ते त  
 स्मिन् ॥ पिचिंडिकायाम् । जानुनो  
 धोमांसलप्रदेशे । पिंडली० इ०  
 भा० ॥ श्वेताम्नौ ॥ वेद्याम् ॥  
 प्रतिमायाधारः । पौठे ॥ पौडान्ते  
 अरायस्याम् । पिडि० । हलश्चेति  
 घञ् । गौ० डीष् । स्वार्थेकन् ॥  
 पिंडितः । पुं० तुरुष्के । सिद्ध  
 के । नागौरीगूढ० लोवान० इ०  
 भा० ॥ त्रि० गुणिते ॥ घने ॥  
 पिंडी । पुं० पिंडीतके । मद्ने ॥  
 पिंडिलः । पुं० सेतौ ॥ गणके ॥  
 त्रि० स्थूलजंघे ॥ पिंडते । पिडि०  
 । सलिकलीति० इलच् ॥  
 पिंडिला । स्त्री० गोडुस्त्रायाम् ॥  
 पिंडी । स्त्री० पिंडीतगरे ॥ अलावू  
 प्रभेदे ॥ खर्जूरविशेषे ॥ गौ० डी  
 ष् ॥ ज्ञाननिरूपणार्थकोपन्यासे ।  
 इ० धरणिः ॥ पिंडे ॥ भक्तपिं  
 डीसुगन्धनीमितिकालिकापुराणम् ॥  
 पिंडीतकः । पुं० मरुवके । श्वसने ।  
 मदनवृद्धे ॥ पिंडीतनोति । तनु०  
 अन्येभ्योपीतिङ् । सञ्ज्ञायांकन् ॥  
 तगरे ॥ फणिज्भके ॥  
 पिंडीतगरकः । पुं० तगरविशेषे ।  
 कफवर्द्धने ॥

## पितामहः

पिंडीतगरकः । पुं० तगरे ।  
 पिंडीतरुः । पुं० महापिंडीतरौ ॥  
 पिंडीपुष्पः । पुं० अशोकवृद्धे ॥  
 पिंडीरः । पुं० दाडिमद्रुमे ॥ त्रि०  
 नीरसे ॥  
 पिंडीशूरः । पुं० गेहेनर्दिनि । गेहे  
 शूरे । स्वगेहमात्रेवसन्परदेपिणि  
 ॥ इतिहेमचन्द्रः ॥  
 पिंडोलिः । स्त्री० भुक्तसमुज्झिते ॥  
 पिण्याकः । पुं० न० तिलकल्के ।  
 खल० इ० भा० ॥ तिलकिट्टन्तु  
 पिण्याकस्तथा तिलखलिः स्मृता ।  
 पिण्याकोऽग्नयनोरुद्धो विष्टम्भीदृष्टि  
 दूषणः ॥ हिं गुनि ॥ बाह्लीके ।  
 कुङ्कुमे ॥ सिद्धके ॥ पण्यते । प-  
 ण० । पिनाकादयश्चेतिसाधुः ॥  
 यद्वा । पिनष्टिपिष्यतेवा । पिष्ल  
 सञ्चूर्णने पिनाकादित्वादाकः  
 षस्यणत्वम् । धातोर्युगागमश्च ॥  
 पितरौ । पुं० सहोक्त्यामातापितृः ॥  
 माताचपिताच । पितामाचेत्येक  
 शेषः ॥  
 पितामहः । पुं० विरञ्चौ । पद्मयोनौ  
 । ब्रह्मणि ॥ तापस्यजनके । आर्य  
 के ॥ लोकपितृणांमरीच्यादीनाम  
 र्यमादीनांवापितापितामहः ॥ पितृ  
 व्यमातुलमातामहः पितामहाद्व्यत्र  
 मातृपितृभ्यां पितरिडामहचनिय  
 तितः ॥ आदिगुरुचतुष्कले (५॥) ॥



## पितृगण :

पितामहसरः । न० तीर्थविशेषे ॥

पितामही । स्त्री० पितामहत्पन्याम्

॥ पितुर्माता । मातरिषिञ्चेतिडा  
महच्षित्वान्डीष् ॥

पिता । पुं० ताते ॥ जनके ॥ सचवा

लोपिपितैव । यथाहमनुः । ब्राह्म

स्यजन्मनः कर्त्तास्वधर्मस्यचशासि

ता । वालीपिविप्रोबृद्धस्यपिताभव-

तिधर्मतः अध्यापयामासपितृन्शि

शुराङ्गिरसः कविः । पुत्रकाङ्क्षति

होवाचज्ञानेनपरिगृह्यतान् ॥ तेत

मर्थमपृच्छन्तदेवानागतमन्यवः ।

देवाश्चैतान्समेत्येचुन्याय्यवः शि

शुरुक्तवान् ॥ अज्ञोभवतिवैवालः

पिताभवतिमन्वदः । अज्ञंहिवाल

मित्याहुः पितेत्येवतुमत्रदमिति

॥ पाति । पारक्षणे । नमृनेष्टृत्वद्वि

तिनिपातनात्साधुः ॥ पुं० भू०

पितरः । दिव्यपितृगणे ॥ ऋषिभ्यः

पितरोजाताः पितृभ्योदेवमानवाः

। देवेभ्यश्चजगत्सर्वचरंस्थाखनुपूर्व

शः ॥ पितरोग्निष्वात्तमुख्याः ॥

स्वधापितृणांपत्नी ॥

पितृकम् । त्रि० पितृसम्बन्धिनि ॥ इ

तिशब्दमाला ॥

पितृकाननम् । न० श्मशाने ॥

पितृकार्यम् । न० पितृनुद्दिश्यक्रिय-

माणे श्राद्धादौ ॥

पितृगणः । पुं० आज्यपादीनांसमूहे

## पितृप्रसू :

सोमपादिषु ॥ मनोर्हैरख्यगर्भस्य-

येमरीच्यादयः सुताः । तेषांसृषी

णांसर्वेषांपुत्राः पितृगणाः स्मृताः ॥

पितृगृहम् । न० श्मशाने ॥ पितुर्वैष्म-

नि ॥

पितृतर्पणम् । न० पितृतीर्थे । तर्जन्य

ङ्गुष्ठयोर्मध्ये ॥ निवापे ॥ तिले ॥

पितृतीर्थेन पित्रुद्देश्यकजलदाने ॥

पितृणां तस्मिन्मात्रे ॥ विनारूप्यसु-

वर्णेनविनाताम्रतिलैः खगैः । वि

नादर्भैश्चमन्त्रैश्चपितृणांनोपतिष्ठति

इतिशङ्कः ॥ नेष्टकादिचितेपितृस्त

र्पयेत् । नवेष्टितशिरानक्तृष्णकषाय

वासादेवपितृकार्यं कुर्यात् ॥ \*\*\* ॥

यदेष्टतर्पयत्यङ्घ्रिः पितृन्स्नात्वादि

जोत्तमः । तेनैवसर्वमाप्नोतिपितृ

यज्ञक्रियाफलमितिमन्वादयः ॥

पितृतिथिः । स्त्री० अमावास्यायाम् ॥

पितृतीर्थम् । न० गयायाम् ॥ तर्ज

न्यङ्गुष्ठयोर्मध्ये ॥ पितृणांतीर्थम् ॥

पितृदानम् । न० निवापे । सपिण्ड

नादूर्ध्वं पित्रुद्देशेनदाने ॥ पितृपदं

मृतोपलक्षणम् । तेनमात्रादेरपि

ग्रहणम् ॥ पितृभ्योदानम् ॥

पितृदानकम् । न० निवापे ॥

पितृपतिः । पुं० यमे ॥ पितृणांपतिः ॥

पितृपिता । पुं० पितामहे ॥ पितुः

पिता ॥

पितृप्रसूः । स्त्री० सायंसंध्यायाम् ॥

## पितृलोक :

पितृन्प्रसूते । क्विप् । पितृणां  
प्रसूवा ॥ पितामह्याम् ॥

पितृप्रियः । पुं० भृङ्गराजे ॥ पितृणां  
प्रियः ॥

पितृवाभ्यवः । पुं० पितुर्मात्रादिषु ॥  
यथा । पितुर्मातापिताभ्राता पितु  
भ्रातुः स्वसुः सुताः । पितुः  
पितुः सोदराश्चविज्ञेयाः पितृवाभ्य  
वाः

पितृभोगीणः । त्रि० पितृशरीरहिते  
॥ पितुर्भोगः शरीरम् । तस्मै हि  
तः । आत्मन्विश्वजनभोगोत्तर  
पदात्स्वः ॥

पितृभोजनः । पुं० माघे ॥ न० ।  
पितृणांभक्षणे ॥

पितृभ्राता । पुं० पितृव्ये ॥ पितु  
भ्राता ॥

पितृमान् । त्रि० सुशिक्षिते ॥ प्रशं  
सार्थमतुप् ॥

पितृयज्ञः । पुं० पितृणांतर्पणे ॥

पितृयाणः । पुं० कर्मिणांमार्गविशेषे  
। इष्टापूर्तेदत्तमितिकर्मतेनप्रतिप  
त्तयेपथि । कृष्णगन्धपरपर्यायेद  
क्षिणमार्गे ॥

पितृराजः । पुं० अर्यम्सि ॥ पितृणां  
राजा । टच् ॥

पितृलोकः । पुं० पितृणांभुवने ॥  
दक्षिणमार्गे ॥ यएषदक्षिणः पन्थाः  
पितृलोकः स उच्यते । मनुष्या

## पित्तम्

नन्दतः सोयंगुणैस्तु स्याच्छताधि  
कः ॥

पितृवनम् । न० श्मशाने ॥ पितृणां  
वनम् ॥ पितृन्वनतिवा । वनस  
म्भक्तौ । प्रचाद्यच् ॥

पितृव्यः । पुं० पितुर्भातरि ॥ पितृ  
व्यमातुलेतिनिपातनात् । पितु  
भ्रातरिव्यत् ॥

पितृष्वसा । स्त्री० पितुः स्वसरि  
। पितुर्भगिन्याम् ॥ मातृपितृभ्यां  
स्वसेतिषत्वम् ॥

पितृस्वस्तीयः । त्रि० पितुर्भगिनेये ॥

पितृसन्निभः । त्रि० मनोजवे । पितृ  
समे ॥ पितृवसस्यङ्निभाति ।  
भा० । आतश्चोपसगङ् । कः ॥

पितृसूः । स्त्री० सन्ध्यायाम् ॥

पित्तम् । न० शरीरस्थधातुविशेषः ।  
मायौ ॥ अस्यस्वरूपम् । पित्तमु  
ष्णं द्रवंपीतं नीलं सत्वगुणोत्तरम् ।  
सरंकटुलघुस्निग्धं तीक्ष्णमग्न्यु  
पाकतः ॥ पीतं निरामम् । नीलं  
सामम् ॥ आमाशयगतं सौरतेजः  
पित्तमित्युच्यते ॥ अस्यकोपकालो  
यथा । पित्तस्यवर्षान्तिनिदाघयोश्चे  
ति । अत्रकोपइति संबध्यते ॥  
यतः । आग्निनेकार्तिकेमासि  
वैशाखज्येष्ठयोर्भुवम् । वैद्यशास्त्र  
विचारज्ञैः पित्तो राजा प्रकौर्त्तित  
इति निर्देशात्पुंस्त्वमपि । अस्यप्र

## पित्तद्रावी

कोपकारणान्याहभावमिश्रः । क  
टृस्लोषा विदाहि तीक्ष्णलवणक्रो  
धोपवासातपस्वीसम्भोगहृषाक्षुधा  
भिहननव्यायामनद्यादिभिः । भुक्ते  
ऽजीर्यतिभोजनेचशरदिग्रीष्मे तथा  
प्राणिनामध्याङ्गे च तथा ह्यरात्रसम  
येपित्तप्रकोपोभवेदिति ॥ अन्यच्च  
। माषैस्तिलैःकुलत्थैश्चमत्स्यैर्मेषा  
मिषिणच । गव्ये नदधितक्रैण्ण्टणां  
पित्तं प्रकुप्यतीति ॥ शब्दचन्द्रिका  
यामस्यप्रभेदाः पञ्चीकृताः । यथा  
। पाचकं भ्राजकं चैव रज्जुकालोचके  
तथा । साधकं चैव पञ्चेति पित्तनामा  
न्यनुक्रमादिति ॥ एषां स्थानान्या  
ह । अग्न्याशयेयकृतस्त्रीकृद्धृदये  
लोचनद्वये । त्वचिसर्वशरीरेषुपि  
त्तं निवसति क्रमादिति भावप्रकाशः  
॥ अपि दीयते स्म । दो० देङ्० वा  
। क्तः । अचउपसर्गात्तः । वष्टिभा  
गुरिरल्लोपमवाप्योरुपसर्गयोः । सं  
ज्ञापूर्वकत्वाद्दस्तीति दीर्घो न ।  
पित्तघ्नम् । न० घृते ॥ पित्तं हन्ति । ह  
न० । अमनुष्यकटुकेचेति ठक् ॥  
त्रि० पित्तनाशकद्रव्ये ॥  
पित्तघ्नी । स्त्री० गुडूच्याम् ॥ डीप् ॥  
पित्तज्वरः । पुं० पैत्तिकज्वरे ॥ विशेष  
तः कोमलनारिकेलं निहन्ति पित्त  
ज्वरमूत्रदोषान् ॥  
पित्तद्रावी । पुं० मधुरजम्बीरे ॥

## पिनडः

पित्तरक्तम् । न० रोगविशेषे । रक्त-  
पित्ते ॥  
पित्तलम् । न० धातुविशेषे । आर-  
कूटे । पीतल० इ० भा० ॥ त्रि०  
पित्तवति ॥ पित्तमस्यस्यास्मिन्-  
वा । सि० लच् ॥  
पित्तला । स्त्री० तोयपिप्पल्याम् । ला-  
ङ्गल्याम् ॥ टाप् ॥  
पित्तारिः । पुं० पर्पटे ॥ लाच्यायाम् ॥  
चन्दनान्तरे ॥ पित्तस्य चरिः ॥  
पित्तीयः । त्रि० पित्तं हिते । तस्मै-  
हितमिति च्छः ॥  
पित्त्यः । न० पित्ततीर्थे । अङ्गुठाङ्गु-  
ल्योर्मध्ये ॥ आद्यादौ ॥ मधुनि ॥  
आङ्गकाल्ये ॥ पित्तरोदेवता अस्य ।  
वायुहृतुपिचित्तियत् । रोङ्कृतः ।  
यस्येति च ॥ त्रि० पित्तुरागते ॥ त-  
त आगतद्रव्यधिकारिपित्तुर्यच्चेति य-  
त् ॥  
पित्तन् । पुं० विहङ्गमे । त्रि० पतने-  
च्छौ ॥ पतितुमिच्छुः । लट् : श-  
तृ । सनिमीमेतीम् । अभ्यासलोपः ॥  
पित्तनम् । न० पथि ॥ इति प्राणकृष्ण  
शब्दाम्बुधिः ॥  
पित्तुः । त्रि० पिपतिषति ॥  
पिधानः । पुं० न० तिरोधाने ॥ अ-  
पिपूर्वकडुधाजोत्पुट । वष्टिभागु-  
रिरिति पञ्चे अल्लोपः ॥  
पिनडः । त्रि० आमुक्ते । परिहितक-

## पिपीलक :

वचादौभटे ॥ अपिनह्यतेस्म । गह-  
वंधने । कर्मणिक्तः । वष्टिभागुरि-  
रिच्यल्लोपः ॥

पिनाकः । पुं० न० रुद्रचापे ॥ पांशु-  
वर्षे ॥ विशूल ॥ शाङ्करएवत्रिशूलः  
इति० स्वामी । पातिशिवानुचरान् ।  
पिनाकादयश्चेतिपातेराकः इत्वं-  
नुम्व ॥ पनाय्यते । पनस्तुतौ ॥

पिनाकादिच्चात्साधुर्वा ॥

पिनाकी । पुं० शिवे । पिनाकोधनु-  
रस्यास्ति । इनिः ॥ याचायोगान्त  
रे ॥ रविः षष्ठेसितश्चिद्रे तृतीये-  
भूमिनन्दनः । पिनाकयोगोविज्ञे-  
योयातुर्विजयकारकः ॥

पिपतिषन् । पुं० श्वगे ॥ चि० पितृसौ ।  
पतनेच्छौ ॥

पिपतिषुः । पुं० विहगे ॥ चि० प-  
तितुमिच्छौ ॥ पतेः सन्नन्तादुप्र-  
च्ययः । तनिपतीत्यादिनाङ्कट् ॥

पिपासा । स्त्री० तृषि ॥ लोभस्यभार्ये  
यम् । पश्यन्नुत्पिपासे ॥ पातुमि-  
च्छा । पापाने । धातोरितिसन् ।  
अप्रच्ययात् । टाप् ॥

पिपासुः । तृषिते ॥ पातुमिच्छुः ।  
पिवतेःसन्नन्तादुप्रच्ययः ॥

पिपीलकः । पुं० कीटविशेषे ॥ अ-  
पिपील्यते । पीलप्रतिष्ठम् । घञ् ।  
वष्टिभागुरिरिच्यपेरल्लोपः । स्वार्थे-  
कन् ॥ शनैर्यातिपिपीलकः ॥

## पिप्पलः

पिपीलिका । स्त्री० पिपीलकस्त्रियि ।  
ची० टी० इ० भा० ॥ टाप् । प्रच्यय-  
स्यादितौत्वम् ॥

पिपीली । स्त्री० पिपीलिकायाम् ॥ घ  
ञ्न्तान्डीष् ॥

पिप्पकः । पुं० खगान्तरे ॥

पिप्पटा । स्त्री० खाद्यभेदे । गुडशर्क-  
रायाम् ॥

पिप्पलः । पुं० बोधिद्रुमे । चलदले ।  
अश्वत्थवृक्षे । पीपल० इ० भा० ॥ पि  
प्पलोदुर्जरः शीतः पित्तश्लेष्मत्र-  
णास्त्रजित् । गुरुस्तुवरकोरुक्षीवर्ण्यौ  
योनिविशोधनः इतिभावप्रकाशः ॥

\* अत्रपञ्चपुराणीक्तानिवचनानि-  
लिख्यन्ते । अश्वत्थमूलमासाद्यशा  
केनाग्नोदकेनवा । एकंवाभोजयेद्-  
विप्रंकोटिकोटिफलंलभेत् ॥ \* ॥

अश्वत्थमूलमासाद्यतपोहोमः सुरा  
र्चनम् । अक्षयंमुनिशार्दूलव्रह्मणोव  
चनंयथा ॥ †\*† ॥ एवंसमर्चितोऽ  
श्वत्थः सर्वसौख्यप्रदोभवेत् । यज्ञा  
र्थंच्छेदितोश्वत्थः सर्वारोग्यप्रदोभ-  
वेत् ॥ \*†\* ॥ अश्वत्थः पूजितोये

नपूजिताः सर्वदेवताः । अश्वत्थ-  
श्चेदितोयेनच्छेदिताःसर्वदेवताः ॥

अन्तः शुद्धः सुसन्तुष्टोऽश्वत्थोदेवम-  
योगुरुः । ससेव्यः पूजनीयश्चक्रणच  
यविनाशकः ॥ भृग्वर्कवारिभौमेच-  
मध्याह्ने निशिसंध्ययोः । अश्वत्थदर्श

## पिशाची

पिशङ्गः । पुं० कपिले । पिङ्गलवर्णे  
 । सुवर्णवर्णसदृशवर्णे ॥ चि० ।  
 तद्वति ॥ पिंशति । पिशञ्चवयवे ।  
 बिडादिभ्यः किदित्यङ्गच् ॥  
 पिशङ्गा । स्त्री० कपिलवर्णायाम् ॥  
 पक्षेष्टाप् ॥  
 पिशङ्गी । स्त्री० पिङ्गलवर्णायाम् ॥  
 पिशङ्गादुपसङ्ख्यानमितिप्राक्तिको  
 ङीप् ॥  
 पिशाचः । पुं० देवयोनिविशेषे । पि  
 चास पिशाच० इतिचभाषा० ॥  
 रान्तसादपक्वष्टे अशुचिमरुदेशनिवा  
 सिनि ॥ पिशितमश्नाति । अश० ।  
 कस्म्यण्यप् पृ० शितशब्दस्यलोपः  
 । अशशब्दस्यशाचादेशः । मध्यता  
 लव्यः ॥ प्रेते ॥ यथा । अशीचान्ता  
 द्द्वितीयेङ्गियस्यनोत्पृज्यतेवृषः । पि  
 शाचत्वंभवेत्तस्य दत्तैः प्राद्वशतैरपि ॥  
 पिशाचकः । पुं० पिशाचेकुशलं ॥  
 आकर्षादिभ्यः कन् ॥  
 पिशाचकी । पुं० कुबेरे ॥ पिशाचाः सन्त्यस्य  
 । पिशाचाच्चेतीनिः कुगागमश्च ॥  
 पिशाचद्रुः । पुं० शाखोटवृक्षे ॥ पिशा  
 चानां द्रुः ॥  
 पिशाचपतिः । पुं० रुद्रे ॥ पिशाचानां  
 पतिः ॥  
 पिशाचवृक्षः । पुं० शाखोट ॥  
 पिशाची । स्त्री० गन्धमास्याम् ॥ पिशा  
 चिकायाम् । पिशाचस्त्रियि ॥

## पिष्टपम्

पिशितम् । न० मांसं ॥ पिंशति ।  
 पिशञ्चवयवे । पिशेः किञ्चेतीतन्  
 पिश्यतेस्मवा । क्तः ॥  
 पिशिता । स्त्री० जटामास्याम् ॥  
 पिशिताशी । चि० शाष्कुले । मांस  
 भक्षके ॥  
 पिशी । स्त्री० जटामास्याम् ॥  
 पिशुनः । पुं० कपिवक्त्रे । नारदे ॥  
 काके ॥ न० कुङ्कुमे ॥ चि० सूचके  
 । परोक्षेपरदोषोद्भासके ॥ क्रूरे ॥  
 पिंशति । पिशि० । क्षुधिपिशिमि  
 यिभ्यः किदित्युनञ् ॥  
 पिशुना । स्त्री० पृक्कायाम् । पिङ्गिं  
 शाक इति गौ० भा० ॥ अदन्तल  
 क्षणष्टाप् ॥  
 पिष्टम् । न० सीसके ॥ पूषे ॥ चि०  
 चूर्णिते । चूर्णीकृते । दुग्धे । पीसा  
 इ० भा० ॥  
 पिष्टकः । पुं० घृतपूपादौ । अपूषे  
 पूडा० इति भा० । नेत्ररोगविशि  
 षे ॥ तल्लक्षणं यथा । श्लेष्मामारुत  
 कोपेन शुक्ले पिष्टसमुन्नतम् । पिष्ट  
 वत्पिष्टकंविद्धिमलान्तादर्शसन्निभम्  
 ॥ पिष्टस्यविकारः । संज्ञायामिति  
 कन् ॥ न० । तिलचूर्णे ॥  
 पिष्टकारिणी । स्त्री० चूर्णदास्याम् ।  
 पिसनहारी इ० भा० ॥  
 पिष्टपम् । पुं० न० भुवने । विष्टपे ॥  
 विशल्यस्मिन्मुक्तातिनः । विशप्रवेश



## पिष्टिका

ने । अस्मात् । विटपिष्टपविशपो  
लपाइत्यौणादिकः कपन् । विशते  
रादेः पः प्रत्ययस्य तुट्त्रश्चेतिष  
त्वम् ॥ यद्वा पिश्यते । पिष्यते वा ।  
पिशगती । पिष्लसच्चूर्णने वा ॥  
प्रक्रियापूर्ववत् ॥ सूत्रे विष्टपस्थाने  
पिष्टपद्विपकारादिपाठस्तूज्ज्व  
लदत्तरीत्योक्तः । नायं युक्तः । यत्र  
ब्रध्नस्य विष्टपमिच्छादौ दन्त्योष्ठादि  
पाठस्य दर्शनात् ॥

पिष्टपचनम् । न० ऋजीषि । पिष्टपाक  
पात्रे । तर्ई इ० भा० ॥ तैलाती  
इ० गी० भा० ॥ पच्यतेऽत्र । डुप  
चप् । करणेति ल्युट् । पिष्टस्य प  
चनम् ॥

पिष्टपाकभृत् । पुं० पिष्टकपाकपात्रे ।

पिष्टपचने ॥

पिष्टपूरः । पुं० वटके घृतपूरे ॥ इ० हे० ॥

पिष्टवर्त्तिः । पुं० मुद्गकसूरादिपिष्टे ।

चमस्याम् ॥

पिष्टसौरभम् । न० चन्दने ॥ इ० हा० ॥

पिष्टातः । पुं० पटवासके । धूलिगुच्छ

के । अवीर इति बुक्का० इति भा०

॥ वस्त्रादिवासनार्थं मेकीकृत्य गन्ध  
द्रव्यचूर्णे ॥ पिष्टमतति । अतः ।

कर्मण्यण् ॥

पिष्टकम् । न० तण्डुलोद्भवतवचीरे ॥

पिष्टिका । स्त्री० पिष्टद्विदले ॥ पिष्टो

इ० भा० ॥ यथा । दालिः संस्था

## पीठः

पितातोयेततोपहतकञ्चुका ॥ शि-  
लायां साधुसम्पिष्टापिष्टिकाकथिता  
बुधैरिति भावमिश्रः ॥

पिष्टोडी । स्त्री० श्वेताम्लिकाया  
म् ॥

पिहितः । चि० आच्छादिते । संवी  
ते । आवृते । कृन्ने । टका० इ०  
भा० । तिरोहिते । अपिधीयते स्म  
। डुधाञ् । क्तः । दधातेर्हिः ।  
भागुरिमतेनाहोषाः ॥

पीठः । चि० चौकोतिपीठी । इत्यादि  
नाम्नाच प्रसिद्धे ॥ उपवेशनाधारे ।  
आसनविशेषे । पितृन्त्यच । पिठहिं  
सासंक्लेशनयोः । हलश्च तिघञ् ।  
बाहुलकादीर्घः । पीयतेऽत्र वा । पी  
ड्याने । वा० ठक् ॥ धातुपाषाण  
काष्ठैश्च पीठस्त्रिविध उच्यते । विशेषे  
षोयुक्तिकल्पतरौ पीठोद्देशे द्रष्टव्यः  
॥ एकपञ्चाशद्भेदभिन्ने देवतास्थान  
विशेषे ॥ यथा ॥ कृतयुगे दक्षप्रजा  
पतेर्यज्ञेशिवनिन्दां श्रुत्वा प्राणांस्त्य  
क्तवत्याः सत्याः शरीरं गिरसि धृ  
त्वा भ्रमति शिवे विष्णुना चक्रेण च्छि  
न्ना अवयवाः यत्र यत्र पतितास्त एव  
देशे एकपञ्चाशन्महापीठा अभवन्नि  
ति पौराणिकी कथातिप्रसिद्धास्ति  
॥ \* ॥ अथ तेषां निरूपणम् । ईश्व  
र उवाच । मातः परा परे देवि सर्व  
ज्ञानमयी श्वरि । कथ्यतां मे सर्वपी

पीठ :

ठंशक्तिभैरवदेवताः ॥ देव्युवाच ॥  
 शृणुवत्सप्रवक्ष्यामिदयालीभक्तवत्सल  
 याभिर्विनानसिध्यन्तिजपसाधनत  
 त्क्रियाः ॥ पञ्चाशदेकपीठानि एवं  
 भैरवदेवताः । अङ्गप्रत्यङ्गपातेन  
 विष्णुचक्रक्षतेन च ॥ समान्यवपुषो  
 देवहितायत्वयि कथ्यते ॥ ब्रह्म  
 रंभ्रं हिङ्गुलायां भैरवो भीमलोचनः  
 । क्रोद्वीसामहामायात्रिगुणायादि  
 गम्बरी ॥ १ ॥ शर्करारैत्रिनेत्रं मे  
 देवीमहिषमर्दिनी । क्रोधीशो भैरव  
 स्तत्र सर्वसिद्धिप्रदायकः ॥ २ ॥  
 सुगन्धायां नासिकामेदेवस्य स्वकभै  
 रवः । सुन्दरीसामहादेवी सुनन्दा  
 तत्र देवता ॥ ३ ॥ काश्मीरेकगुठे  
 शशत्रिसंध्ये श्वरभैरवः । महामाया  
 भगवती गुणातीता वरप्रदा ॥ ४ ॥ ज्वा  
 लामुख्यां महाजिह्वादेव उन्मत्तभैरवः  
 । अश्विक्वासिद्धिदानास्त्रीस्तनंजाल-  
 म्बरेमम ॥ ५ ॥ भीषणी भैरवस्तत्र दे  
 वी त्रिपुरमालिनी ॥ हार्दपीठं वैद्य-  
 नाथे वैद्यनाथस्तु भैरवः ॥ ६ ॥ देवता ज  
 यदुर्गाख्या ॥ ७ ॥ नेपाले जानुनीम  
 म ॥ कपाली भैरवः श्रीमान् महा-  
 मायाचदेवता ॥ ८ ॥ मानसे दक्षह-  
 स्तो मे देवी दात्रायणी हर ॥ अमरोभै-  
 रवस्तत्र सर्वसिद्धिप्रदायकः ॥ ९ ॥  
 उत्कलेनाभिदेशश्च विरजाक्षेत्रमुच्य-  
 ते । विमलासामहादेवी जगन्नाथस्तु

पीठ :

भैरवः ॥ १० ॥ गण्डक्यांगण्डपात  
 श्रुतचसिद्धिर्न संशयः । तत्र सागण्ड-  
 कीचण्डीचक्रपाणिस्तु भैरवः ॥ ११ ॥  
 बहुलायां वामबाहुर्वहुलाख्या तु देव-  
 ता । भीरुको भैरवो देवः सर्वसिद्धि  
 प्रदायकः ॥ १२ ॥ उज्जयिन्यां कुर्प  
 रञ्चमाङ्गल्यः कपिलास्वरः । भैर  
 वः सिद्धिदः साक्षाद्देवीमङ्गलच-  
 ण्डिका ॥ १३ ॥ चट्टले दक्षबाहुर्मेभै  
 रवश्चन्द्रशेखरः । व्यक्तहृपा भगवती  
 भवानी तत्र देवता विशेषतः कलि-  
 युगे वसामि चन्द्रशेखरे ॥ १४ ॥ त्रि  
 पुरायां दक्षपादो देवता त्रिपुरामता ।  
 भैरवस्त्रिपुरेशश्च सर्वाभीष्टफलप्रदः  
 ॥ १५ ॥ त्रिस्रोतायां वामपादो भ्राम  
 री भैरवोस्वरः ॥ १६ ॥ योनिपीठं-  
 कामगिरौ कामाख्या तत्र देवता । य-  
 चास्ते त्रिगुणातीतारक्तपाषाणरूपि-  
 णी । यचास्ते माधवः साक्षाद्मान  
 न्दोयभैरवः । सर्वदा विहरेद्देवी-  
 तत्र मुक्तिर्न संशयः ॥ तत्र श्रीभैरवी-  
 देवी तत्र नक्षत्रदेवता । प्रचण्डचण्डि  
 का तत्र मातङ्गी त्रिपुराश्विका ॥ वग-  
 लाकमला तत्र भुवनेशी सुधूमिनौ । ए-  
 तानि वरपीठानि शंसन्ति वरभैरव ॥  
 एवं ता देवताः सर्वा एव ते दशभैरवाः  
 ॥ १७ ॥ सर्वत्र विरलाचाहं कामरू-  
 पे गृहे गृहे ॥ गौरीशेखरमारुह्य पुन  
 र्जन्म न विद्यते ॥ १८ ॥ करतोयां-

पीठ :

समासाद्ययावच् छिखरवासिनौ ।  
 शतयोजनविस्तीर्णं त्रिकोणं सर्वसिद्धि-  
 दम् । देवामरणमिच्छन्तिकिंपुनर्मा-  
 नवाद्यः । भूतधात्रीमहामायाभै-  
 रवः क्षीरखण्डकः ॥ युगाद्यायां-  
 महादेवदत्ताङ्गुष्ठपदोमम ॥ १९ ॥  
 नकुलीशः कालिपीठदक्षपादाङ्गु-  
 लीपुत्र । सर्वसिद्धिकरीदेवीका-  
 लिकातत्रदेवता ॥ २० ॥ अङ्गुली-  
 पुत्रहस्तस्यप्रयागेललिताभवः । ज-  
 यन्त्यां वामजङ्घाचजयन्तीक्रमदीप्त्र-  
 रः ॥ २१ ॥ भुवनेशीसिद्धिरूपा-  
 किरीटस्थाकिरीटतः । देवताविम-  
 लानाम्नीसंवर्त्तोभैरवस्तथा ॥ २२ ॥  
 वाराणस्यां विशालाक्षीदेवताकालभै-  
 रवः । मणिकर्णीतिविख्याताकुण्ड-  
 लञ्चममश्रुतेः ॥ २३ ॥ कन्याश्र-  
 मेचपृष्ठमेनिमिषोभैरवस्तथा । सर्वा-  
 णीदेवतातत्र ॥ २४ ॥ कुरुक्षेत्रेच-  
 गुल्फतः । स्याणुर्नाम्नाचसावित्री-  
 देवता ॥ २५ ॥ मणिवेदके । मणि-  
 बंधेचगायत्रीसर्वानन्दस्तुभैरवः ॥ २६ ॥  
 श्रीशैलेचममयीवा महालक्ष्मीस्तुदे-  
 वता । भैरवः शम्बरानन्दोदेशेदेश-  
 व्यवस्थितः ॥ २७ ॥ काञ्चीदेशेच-  
 कङ्कालोभैरवोरुखनामकः । देव-  
 तादेवगर्भाख्या ॥ २८ ॥ नितम्बः  
 कालमाधवे ॥ भैरवश्चासिताङ्गश्चदे-  
 वीकालीचमुक्तिदा । दृष्ट्वादृष्ट्वा महा

पीठ :

देवमन्त्रसिद्धिमवाप्नुयात् ॥ कुजवारे  
 भूततियौनिशार्द्धयस्तुसाधकः । न  
 त्वाप्रदक्षिणीकृत्यमन्त्रसिद्धिमवाप्नु-  
 यात् ॥ २९ ॥ शोणाख्याभद्रसेन-  
 स्तु । नर्मदाख्येनितम्बकः ॥ ३० ॥  
 रार्मगिरौस्तनान्यञ्चशिवानीचगड-  
 भैरवः ॥ ३१ ॥ वृन्दावनेकेशजा-  
 लेउमानाम्नीचदेवता । भूतेशोभैरव  
 स्तत्रसर्वसिद्धिप्रदायकः ॥ ३२ ॥  
 संहाराख्यजईदन्तेदेवीनारायणीशु-  
 चौ । अथोदन्तेमहारुद्रोवाराहीपञ्च  
 सागरे ॥ ३३ ॥ करतोयातटतल्पं  
 वामेवामनभैरवः ॥ अपर्णादेवता-  
 तत्रब्रह्मरूपाकरीङ्गवा ॥ ३४ ॥ श्री-  
 पर्वतेदत्ततल्पंतौ श्रीसुन्दरीपरा ।  
 स्थसिद्धिकरीसर्वासुन्दरानन्दभैरवः  
 ॥ ३५ ॥ कपालिन्धौभीमरूपावाम-  
 गुल्फोविभासके ॥ ३६ ॥ उदरञ्च  
 प्रभासेमेचन्द्रभागायशेस्त्रिनी । वक्र  
 तुरगडोभैरव ॥ ३७ ॥ शोर्द्धोभैरव  
 पर्वते । अवन्तीचमहादेवीलम्बकर्ण  
 स्तुभैरवः ॥ ३८ ॥ चिबुकेभ्रमरी ।  
 देवीविक्रताख्योजलेस्थले ॥ ३९ ॥  
 गण्डोगोदावरीतीरेविष्वेशीविश्वमा-  
 तृका । दण्डपाणिभैरवस्तुवामगण्डे  
 तुराकिनी ॥ अमायीभैरवोवत्ससर्व-  
 शैलात्मकोपरि ॥ ४० ॥ रत्नावल्यांद-  
 चस्कन्धः कुमारीभैरवः शिवः ॥  
 ४१ ॥ मिथिलायामुमादेवीवामस्क

## पौठ :

श्रीमहोदरः ॥ ४२ ॥ नालाहटां  
 नलापातोयोगेशोभैरवस्तथा । तत्र  
 साकालिकादेवो सर्वसिद्धिप्रदायि  
 का ॥ ४३ ॥ कर्णाटैवैवकर्णमेवभी  
 रुर्नामभैरवः । देवताजयदुर्गाख्या  
 नानाभोगप्रदायिनी ॥ ४४ ॥ वक्र  
 श्वरेमनः पातवक्रनाथस्तुभैरवः ।  
 नदीपापहरातत्रदेवीमहिर्दनी  
 ॥ ४५ ॥ यशोरेपाणिपद्मचन्द्रदेवतायश  
 रेश्वरी । चण्डश्चभैरवायत्रतत्रसिद्धि  
 मवाप्नुयात् ॥ ४६ ॥ अट्टहासिचोष्ठ  
 पातीदेवीसाफुल्लरास्मृता । विश्वे  
 शोभैरवस्तत्रसर्वाभीष्टप्रदायकः ॥  
 ४७ ॥ हारपातो नन्दिपुरेभैरवो नन्दि  
 केश्वरः । नन्दिनीसामहादेवीतत्रसि  
 धिर्नसंशयः ॥ ४८ ॥ लङ्कायां नूपु  
 रश्चैवभैरवोराक्षसेश्वरः । इन्द्राक्षी  
 देवतातत्रइन्द्रेणोपासितापुरा ॥  
 ४९ ॥ विराटदेशमध्ये तुपादाङ्गुलि  
 निपातनम् । भैरवोऽस्मृताक्षश्चदेवी  
 तत्राम्बिकास्मृता ॥ ५० ॥ मगधे  
 दक्षजङ्गामेऽयोमकेशस्तुभैरवः । स  
 र्वानन्दकरीदेवीसर्वकामफलप्रदा ॥  
 ५१ ॥ एतास्ते कथिताः पुत्रपीठना  
 याधिदेवताः ॥ क्षत्राधीशं विनादे  
 वंपूजयेत्पीठदेवताम् । भैरवोऽक्रिय  
 ते सर्वजपपूजादिसाधनम् ॥ अज्ञा  
 त्वाभैरवंपीठं पीठशक्तिञ्च शङ्कर ॥  
 प्राणनाथनसिध्यं तत्कल्पकोटिजपा

## पीठी

दिभिः ॥ नदेयंपरशिष्येभ्यो निन्द  
 कायदुरात्मने । शठायवञ्चकायेदं  
 दत्त्वामृत्युमवाप्नुयात् ॥ दद्यात् श  
 न्तायशिष्याय नैष्ठिकाय शुचिप्रिये ।  
 साधकाय कुलीनाय मन्त्रीमन्त्रार्थसि  
 द्ध्ये ॥ ० ॥ इतितन्त्रचूडामणौ शि  
 वपार्वती संवादे एकपञ्चाशद्विद्यो  
 त्यक्तौ पीठनिर्णयः समाप्तः ॥ अ-  
 न्यानि पीठानि कालीपुराणे ॥ १८  
 । ५० । ६१ । अध्याये च द्रष्टव्यानि ॥  
 पीठकलिः । पुं० नायकविशेषः । पीठ  
 मर्ह ॥  
 पीठमर्हः । पुं० नायकविशेषः । नन्म  
 सचिवे ॥ तल्लक्षणं । कुपितस्त्रीप्रसाद  
 क इति । अस्योदाहरणं यथा । को  
 यं कोपविधिः प्रयच्छकरुणा गर्भं व  
 चोजायतां पीयूषद्रवदीर्घिकापरिम  
 लैऽऽरासोदितामेदिनी । आस्तां वा  
 स्पृहया लुलोचनमिदं व्यावर्तयन्ती  
 मुहुर्यस्मै कुप्यसितस्य मुन्दरितपोवृ  
 न्दालिमन्दामहे इति ॥ नाञ्ज्योक्त्या  
 नायकप्रिये ॥  
 पीठसर्पकः । चि०  
 पीठविसर्पी । खञ्ज  
 पीठसर्पी । पांशुरे । पङ्क्तौ ॥  
 पीठस्थानम् । न० देवताविशेषाणां पू  
 जास्थाने ॥  
 पीठिका । स्त्री० पातनिकायाम् ॥  
 क्रमे ॥  
 पीठी । स्त्री० पीठे । आसने । चौकी

## पीत :

पीठा० पीठी० इत्यादिभाषा ॥  
पीडनम् । न० अवमर्द्दे । देशादेरुप  
द्रवदाने । शस्यादिसम्पन्नदेशस्यपर  
चक्राणपीडने ॥ दुःखे ॥ भरणंपी  
ष्यवर्गस्यप्रशस्तं स्वर्गसाधनम् । नर  
कंपीडनेचास्यतस्माद्यत्नेनतंभरेत् ॥  
मर्द्दने । टीपना फ्रीचना भीचना  
इत्यादिभाषा ॥ यथा । गर्भोभिघा  
तविशमाशनपीडनाद्यैः पक्कद्रुमादि  
वफलंपततिजलेनेति ॥ पीडअवगा  
हने । ल्युट् ॥

पीडा । स्त्री० बाधायाम् । व्यथायाम्  
दुःखे ॥ पीडयति पीडयवगाहने ।  
चु० । भिदाद्यङ् । ग्लिजभावेगुरो  
श्चेत्यः । टाप् । कृपायाम् ॥ शि  
रोमालायाम् । उत्तंसे ॥ सरलद्रु  
मे ॥ इतिमिदिनी ॥

पीडितम् । न० स्त्रीणांकरणे ॥ त्रि०  
। यन्विते ॥ बाधिते ॥ मर्दिते ॥

पीडासञ्ज्ञातास्य । ता० इतच् ॥

पीतः । पुं० गर्जे । हरिद्राभि । पीला  
इतिहल्दिया इतिवभाषा ॥ कु-  
सुम्भे ॥ अङ्कोटे ॥ शाखोटे ॥ पुष्प  
रागे ॥ न० पाने ॥ हरिताले ॥  
त्रि० पीतवर्णवति ॥ कृतपाने ॥  
पिबतिवर्णान्तरम् । औणादिकः क्तः  
॥ पीयते चक्षुषायाम् । प्रापाने । क्तः  
। घुमास्येतीत्वम् ॥ पीतागावद्  
च्यवतु० पीतंपानम् ॥ आसामस्ती

## पीततण्डुल :

तिमत्वर्थीयोऽर्श आद्यजित्यच्प्रत्य  
योबोधः । यदोत्तरपदलोपोत्रद्रष्ट  
व्यः । पीतोदकाः पीताः । अत्रो  
दकस्यपीतत्वं गोष्मूपचर्यते ॥

पीतकम् । न० ताले । हरिताले ॥ अ  
गुरुणि ॥ पद्मकाष्ठे ॥ पित्तले ॥  
माजिके ॥ नन्दीवृक्षे ॥ कुङ्कुमे ॥  
हरिद्रुवृक्षे ॥ किङ्किरातद्रुमे ॥ श्यो  
नाके ॥ पीतशाले ॥ त्रि० पीतेनर  
क्ते ॥ पीतात्कन् ॥ यद्वा । स्वार्थे  
यावादिभ्यः कन् ॥ पीतचन्दने ॥

पीतकदली । स्त्री० स्वर्णकदल्याम् ॥

पीतकद्रुमः । पुं० हरिद्रुवृक्षे ॥

पीतकन्दम् । न० गर्जरे ॥

पीतकरवीरकः । पुं० पीतवर्णकरवी  
रपुष्पवृक्षे । पीतप्रसरे । सुगन्धिकु  
सुमे ॥

पीतकावेरम् । न० कुङ्कुमे ॥ पित्तले ।

पीतकाष्ठम् । न० पीतचन्दने ॥

पीतकीला । स्त्री० आवर्त कीलताया  
म् ॥

पीतघोषा । स्त्री० पीतपुष्पघोषालता  
याम् । धामार्गवे । महाजाल्याम् ॥

पीतचन्दनम् । न० पीतवर्णचन्दने ।  
कालीयके । माधवप्रिये । कालानु  
सार्यके ॥ हरिद्रायाम् ॥

पीतचम्पकः । पुं० प्रदीपे ॥ पीतव  
र्णचम्पकपुष्पवृक्षे ॥

पीततण्डुलः । पुं० कङ्कन्याम् ॥



## पीतपुष्प :

पीततण्डुला । स्त्री० बृहतीप्रभेदे ।  
क्षविकावृक्षे । पुत्रप्रदायाम् । बहु-  
फलायाम् ॥

पीततुण्डः । पुं० कारण्डवृक्षे ॥ सु-  
गृहे ॥

पीततैला । स्त्री० महाज्योतिष्मत्याम्  
॥ ज्योतिष्मतैलायाम् ॥

पीतदारुः । न० देवदारुणि ॥ पीत-  
ञ्जतदारुच ॥ हरिद्रौ ॥ सरले ॥

पीतदुग्धा । स्त्री० हिमचौर्याम् ॥ पी-  
तदुग्धमस्याः ॥ धेनुष्यायाम् ॥

पीतद्रुः । पुं० दारुहरिद्रायाम् ॥  
पीतद्रवति । द्रुगती । मितद्रादि-  
त्वाट्ठः ॥ पीतहासौद्रुञ्चवा ॥  
सरलवृक्षे ॥

पीतनः । पुं० आम्नातके ॥ वृक्षे ॥  
न० पीतदारुणि ॥ कुङ्कुमे । हरिता-  
ले ॥ पीतकरोति । तत्करोतीति  
णिच् । बहुलमन्यवापीतियुच् ।  
स्थुर्वा ॥ यद्वा । पीयते । पीड्पा-  
ने । वा० तनन्० गुणाभावश्च ॥  
पीतवर्णंनयतेवा । नयगतौ । शीज-  
वा । अन्यभ्योपीतिङः ॥

पीतनकः । पुं० आम्नातके ॥

पीतनी । स्त्री० शालपर्ण्याम् ॥

पीतपर्णी । स्त्री० श्वित्रघ्न्याम् ।

पीतपादा । स्त्री० शारिकापक्षिणि ॥

पीतचरणयुक्ते ॥

पीतपुष्पः । पुं० चम्पकवृक्षे ॥ कर्णिक

## पीतयूथी

कारे ॥ पिण्डोत्कप्रभेदे ॥ पीत-  
भिष्ण्याम् ॥ कूष्माण्डे ॥ पीतानि  
पुष्पाण्यस्य ॥ न० । आहुल्यवृक्षे ॥  
हरिद्राभकुसुमे ॥

पीतपुष्पा । आठक्याम् ॥ इन्द्रवारु-  
ण्याम् ॥ भिज्भिरिष्टाक्षुमे ॥ क-  
र्कोटक्याम् ॥

पीतपुष्पी । स्त्री० शङ्खपुष्प्याम् ॥ पीत-  
वाय्यालके ॥ सहदेव्याम् ॥ महाको-  
षातक्याम् ॥ त्रपुष्प्याम् । राजको-  
शातक्याम् ॥

पीतफलः । पुं० शाखोटवृक्षे ॥ कर्ण-  
रङ्गवृक्षे ॥ पीतानिफलान्यस्य ॥

पीतफलकः । पुं० शाखोटवृक्षे ॥

पीतवालुका । स्त्री० हरिद्रायाम् ॥

पीतवर्णसिक्कतायाम् ॥

पीतभद्रः । पुं० किङ्किराते ॥

पीतभृङ्गराजः । पुं० स्वर्णभृङ्गारे ।  
हरिप्रिये ॥

पीतमणिः । पुं० पुष्परणे ॥ गोमेदे ॥

पीतमस्तः । पुं० खगान्तरे । कलिकारे ॥

पीतमाक्षिकम् । न० मधुप्रभेदे ॥

पीतमुण्डः । खगविशेषे । कलिकारे ॥

पीतमुद्गः । पुं० वसौ । प्रवले । शार-  
दे । सोनामूंगा इ० भा० इ० हे० ॥

पीतमूलकम् । न० गर्जर ॥ इ० रा०  
नि० ॥

पीतयूथी । स्त्री० स्वर्णयूथ्याम् । सोन-  
जुही इ० भा० ॥

## पीतस्फटिक :

पीतरक्तः । पुं० पुष्परागमणौ ॥  
 पीतरत्नम् । न० गोमेदमणौ ॥  
 पीतरागः । पुं० पीतवर्णः ॥ किञ्चुल्के  
 ॥ सिक्थके ॥ त्रि० । पीतवर्णवति  
 पीतरोहिणी । स्त्री० काश्मर्याम् ॥  
 पीतलः । पुं० पीतवर्णः ॥ त्रि० तद्वति ॥  
 पीतलकम् । न० पित्तले ॥ इ० रा० ॥  
 पीतलोहम् । न० पित्तलभेदे ॥  
 पीतवासाः । पुं० श्रीकृष्णे ॥ त्रि० पी  
 तवस्त्रवति ॥  
 पीतबीजा । स्त्री० मेथिकायाम् । पी  
 तानिबीजानियस्याः ॥ त्रि० पीत  
 वर्णबीजयुक्ते ॥  
 पीतवृक्षः । पुं० श्योनाकप्रभेदे ॥ सर  
 लवृक्षे ॥  
 पीतशालः । पुं० असनवृक्षे ॥  
 पीतसारः । पुं० मलयजे ॥ गोमेद  
 कमणौ ॥ तुरुष्के ॥ बीजके ॥ अ-  
 ङ्गोठवृक्षे ॥ न० हरिचन्दने ॥  
 पीतसारकः । पुं० सर्जकवृक्षे वि-  
 जयसारइतिख्याते ॥ पीतः सारो  
 स्य ॥ निम्बवृक्षे ॥ अङ्गोठवृक्षे ॥  
 इ० रा० नि० ॥  
 पीतसारि । न० स्रोतोच्चने ॥  
 पीतसालकः । पुं० सर्जकवृक्षे । अ  
 सने । बन्धूके । विजयसार० इ०  
 ख्याते ॥ पीतः सारोऽस्य । रलयो  
 रैकत्वम् ॥

पीतस्फटिकः । पुं० पुष्परागमणौ ॥

## पीतुः

पीता । स्त्री० हरिद्रायाम् ॥ दारुहरि  
 द्रायाम् ॥ महाज्योतिष्मत्याम् ॥  
 कपिलशिंशपायाम् ॥ प्रियङ्गौ ॥  
 गोरोचनायाम् ॥ अतिविधायाम् ॥  
 पीयतेस्म । पीड्पाने० पापानेवा ।  
 कर्मसिक्तः । घुमास्थे तीत्वम् ॥  
 पीताङ्गः । पुं० श्योनाकप्रभेदे ॥  
 पीताब्धिः । पुं० अगस्त्यमुनौ ॥ पीतः  
 अश्विर्येनसः ॥  
 पीताभम् । न० कालीयके । हरिचन्द  
 ने ॥ पीताशभायस्यतत् ॥ त्रि० ।  
 पीतकान्तौ ॥  
 पीताम्बरः । पुं० अच्युते । विष्णौ ॥  
 पीतमम्बरंयस्यसः ॥ शैलूषे ॥ न०  
 हरिद्राभवसने ॥ पीतवर्णकौषेयव  
 स्त्रे ॥ त्रि० पीतवस्त्रयुक्ते ॥  
 पीताम्बरा । स्त्री० वगलादेव्याम् ॥  
 पीताम्बा । पुं० पुष्परागमणौ ॥  
 पीतिः । पुं० घोटके । तुरगे ॥ इत्य  
 मरः ॥ पिवति । पापाने । तिच्  
 । घुमास्थेतीत्वम् ॥  
 पीतिः । स्त्री० पाने । द्रवद्रव्यस्यगला  
 धः करणे ॥ इतिमेदिनीकरः ।  
 पानम् । पा० । स्त्रियांक्तिन् । घु  
 मास्थेतीत्वम् ॥ शुण्डायामिति  
 शब्दचन्द्रिका ॥  
 पीतिका । स्त्री० पीतयूष्याम् ॥ दारु  
 हरिद्रायाम् ॥ हरिद्रायाम् ॥  
 पीतुः पुं० । सूर्ये ॥ दन्धौ ॥

## पीनोद्धी

पिवति । पा० । प : किञ्चेति  
तुन् ॥

पीयः । पुं० अर्के ॥ अग्नौ ॥ काले  
॥ न० । जले ॥ घृते ॥ पिवति ।

पा० । पातृतुदीच्यादिनायक् ॥

पीथिः । पुं० घोटके ॥

पीनः । त्रि० स्थूले ॥ प्यायतेस्म ।

ओयायीवृद्धौ । गत्यर्थेतिक्तः ।

ओदितश्चेतिनत्वम् । प्यायः

पीमावः ॥

पीनसः । पुं० रोगविशेषे । नासा

खावे । प्रतिश्याये ॥ अस्थनिदान

म् ॥ यथा । आनद्यतेयस्यविशु

ष्यतेचप्रक्षिद्यतेधूम्यतिचैवनासा ।

नवेत्तियोगश्चरसांश्चजल्लुर्जुष्टं व्यव

स्येत्खलुपीनमेन ॥ तस्मान्निलम्ने

क्षमभवंविकारं ब्रूयात्प्रतिश्यायसमा

नलिङ्गम् ॥ अस्थौषधम् । यथा ।

पिप्पलीचिफलाचूर्णंमधुसैधवसंयुत

म् । सर्वरोगज्वरश्चासशोषपीन

सहृद्भवेत्इति ॥ पीनंस्थिति० सा

यतिशः । ओअन्लकस्मणि० । चैव

येवा । आतोनुपेतिक्तः ॥

पीनसा । स्त्री० कर्कश्याम् ॥ इ०

रा० नि० ॥

पीनसी । त्रि० पीनसरोगिणि ॥

पीनस्कन्धः । पुं० महिषे ॥

पीनोद्धी । स्त्री० पीवरस्तन्याङ्गवि ॥

पीनमूधोऽस्याः । ऊधसोऽनङ् ।

## पीलुः

बहुव्रीहेरुधसोऽडीष् ॥

पीपरिः । पुं० क्लृप्तवे ॥ इ० रा०

नि० ॥

पीयुः । पुं० काले ॥ रवौ ॥ घूके

। पेचके ॥ सुवर्णवायसयोरिति

दीक्षितः ॥ पिवति । पा० । खरु

शङ्कुपीयुनीलङ्गुलिगु० इतिकुप्र

त्ययः धातोरोत्त्वयुगागमश्च ॥

पीयूषम् । न० अमृते ॥ अमृतायाम्

। गुडूच्याम् ॥ यथा । पीयूष

लोकापः क्षुब्धोऽन्तर्यामिणायक इ०

लोलिस्मराजः ॥ दुग्धे ॥ पुं०

न० नव्यसूतधेनोः सप्तदिवसावधि

क्षीरे । पीयूषे ॥ पीयते० पीय्य

ते० अनेनवा । पीय इ० सौचो

धातुः प्रीती । पीयेरुषन् ॥

पीयूषमहाः । पुं० चन्द्रे ॥ इ० श०

रत्नावली ॥

पीयूषरुचिः । पुं० चन्द्रे ॥ त्रि० ।

अमृतप्रिये ॥

पीलकः । पुं० पिपीलिकायाम् ॥

इ० हेमचन्द्रः ॥

पीलुः । पुं० प्रसूने ॥ परमाणौ ॥

मतङ्गजि ॥ तालस्यास्थिखण्डे ॥

काण्डे । वण्णे ॥ ब्रजादिदेशेषु

खनान्माप्रसिद्धे पादप्रविशेषे । गुड

फले ॥ कृमिविशेषे ॥ पुण्यद्रुमे

॥ पीलयति । पीलप्रतिष्ठम् ॥

मृगव्यादिच्चात्कुः ॥ न० पीलुवृक्ष

## पीवरी

स्यफले । पीलू० इ० भा० ॥ पीलु  
श्लेष्मसमीरघ्नं पित्तलंभेदिगुल्मनुत्  
। स्वादुतिक्तञ्चयत्पीलुतन्नाच्युष्णं  
त्रिदोषहृत् ॥

पीलुकः । पुं० मधूकप्रभेदे ॥

पीलुकुणः । पुं० पीलूनां पाके ॥ तस्य  
पाकमूलद्रव्यादिनाकुण्ठप्रत्ययः ॥

पीलुनी । स्त्री० मूर्वायाम् ॥

पीलुपत्रः । स्त्री० लताविशेषे । मोर  
टायाम् ॥

पीलुपर्णी । स्त्री० विम्बिकायाम् ॥  
मूर्वायाम् ॥ ओषधिभिदि ॥ पी  
लोरिवपर्णान्यस्याः ॥ पाककर्णे  
तिङीष् ॥

पीवा । त्रि० स्थूले ॥ प्यायते ।  
प्यैङ्बुडौ । ध्याप्योः सम्प्रसारणं  
चेतिक्कनिप् ॥

पीवरः । त्रि० स्थूले । मोटा इति  
भाषा ॥ प्यायते । प्यैङ् । क्ति  
त्त्वस्त्वेत्त्वरेतिवरच् प्रत्ययान्तो  
निप्रातितः ॥ पुं० कूर्मे ॥

पीवरस्तनी । स्त्री० स्थूलस्तन्याङ्ग  
वि । पीनीधन्याम् ॥ पीनस्तन  
विशिष्टायां नार्याम् ॥ पीवराः  
स्तनाः पीवरौवास्तनौ अस्याः स्वा  
ङ्गाच्चोपसर्जनादितिङीष् ॥

पीवरा । स्त्री० अश्वगन्धायाम् ॥ शता  
वयाम् ॥ स्थूलायाम् ॥

पीवरी । स्त्री० शालपर्ण्याम् ॥ शतमू

## पुंश्चली

ल्याम् ॥ प्यायते । प्यैङ् । ध्याप्योः  
सम्प्रसारणञ्चेतिक्कनिप् स्त्रियां व  
नोरचेङीब्रौ ॥

पुंश्चः । पुं० गन्धमूपिके ॥

पुंश्चलः । पुं० व्यभिचारिणि ॥ यथा ॥

ललाटोपसृतास्तिस्त्रोरेखाः स्युः शतव  
र्षिणाम् । नृपत्वं स्याच्चतस्रभिरायुः  
पञ्चनवत्यथ ॥ अरेखिणायुर्नवतिर्वि  
च्छिन्नाभिश्चपुंश्चलः ॥ इ० गरुडपु०

पुंश्चली । स्त्री० व्यभिचारिण्याम् । अ  
तिचञ्चलायाम् । असत्ताम् ॥ त-  
स्याश्चरित्रदोषायथा । अहोकोविद  
भुवनेदुर्ज्ञेयं पुंश्चलीमनः । पुंश्चल्यां  
योहिबिष्वस्तोविधिनासविडम्बितः  
॥ वहिष्कृतश्चयशसाधर्म्येणस्वकुले  
नच । वाञ्छितं नूतनं प्राप्य विन-  
श्यतिपुरातनम् ॥ सदास्वकर्मसा  
ध्यासाकोवातस्याः प्रियोऽप्रियः ।  
दैवेकर्मणि पैत्रेचपुत्रेवभौबभर्त्त-  
रि ॥ दारुणं पुंश्चलीचित्तं सदाशृङ्गा  
रकर्मणि । प्राणाधिकं रतिज्ञं साऽ  
मृतदृष्ट्याहिपुंश्चली ॥ रत्नप्रदं रत्न-  
विज्ञं विषदृष्ट्याहिपश्यति । सर्वेषां-  
स्थलमस्त्येव पुंश्चलीनां नकुचचित् ॥  
दारुणापुंश्चली जातिर्नरजातिभ्य-  
एवच ॥ निष्कृतिः कर्मभोगान्ते-  
सर्वेषामस्तिनिश्चितम् ॥ नपुंश्चली  
नाविप्रेन्द्रयावच्चन्द्रदिवाकरौ । अ-  
न्यासां कामिनीनाञ्चकीटं हन्तुञ्चया

पीलु :

दया । सानास्तिपुंश्चलीनाञ्चकान्तं  
हन्तुपुरातनम् ॥ रतिञ्जनूतनं प्रा-  
प्यविषतुल्यं पुरातनम् । कान्तं दृष्ट्या  
हिनस्येवसोपायेनावलीलया ॥ \* ॥  
पृथिव्यां यानि पापानि पुंश्चलीष्वेव-  
भारते । तिष्ठन्ति ताभ्योनपराः प्रा-  
पिष्ठाः सन्तिकेचन ॥ (\*†\*) ॥  
पुंश्चलीपरिपक्वान्नं सर्वं पातकमिश्रि-  
तम् । देवेकस्मिन्निपैत्रेचदेयं न चत-  
याजलम् ॥ अन्नं विष्ठापयोमूत्रं पुंश्च-  
लीनाञ्चनिश्चितम् । दत्त्वापि त्वभ्यो  
देवेभ्योभुक्त्वाचनरकं व्रजेत् ॥ शतव-  
र्षकालमूत्रेपचत्येवमुदारुणे । घोरा-  
न्धकारिक्लमयस्तं दशन्ति दिवानिश-  
म् ॥ पुंश्चल्यन्नञ्चयोभुङ्क्ते देवाद्य-  
दिनराधमः । सप्तजन्मकृतं पुण्यं त-  
स्य नश्यति निश्चितम् ॥ आयुः श्री-  
यशसां हानिरिह लोके परत्र च । त-  
स्माद्यत्राद्रक्षणीयं पाकपात्रं कलत्रक-  
म् ॥ (\*†\*) ॥ पुंश्चलीदर्शने  
पुण्यं यात्रासिद्धिर्भवेद्भुवम् । स्पर्शने  
च महापापं तीर्थस्नानादिशुद्ध्यति ॥  
स्नानं दानं व्रतञ्चैव जपश्च देवपूजनम् ।  
निष्कलं पुंश्चलीनाञ्चभारते जीवनं दृ-  
या ॥ (\*०†०\*) ॥ उपस्थितस-  
कामपुंश्चलीत्यागे दोषो यथारहस्युप-  
स्थितां कामात् पुंश्चलीं चेज्जितेन्द्रियः  
परित्यजेद्ब्रह्मभयादधर्मान्नरकं व्रजे-  
त् ॥ (\*०\*०†) ॥ सर्वदेवतस्या-

पुक्कस :

स्तपस्वित्याज्यत्वं गर्हितत्वं च यथा ।  
उपस्थिता च या योषिदत्याज्यारागि-  
णामपि । श्रुतौ श्रुतमिति त्याज्यास-  
र्वदेवतपस्विनाम् ॥ अहोसर्वाः प-  
रित्याज्याः पुंश्चलीचविशेषतः । ध-  
नायुः प्राणयशसां नाशिनी दुःख-  
दायिनी ॥ स्वकार्यतत्पराशश्वत्प-  
रकार्यविघातिनी । निष्ठुरानरघा-  
तिभ्यः सर्वापद्बीजरूपिणी ॥ विद्यु-  
द्दीप्तिर्जले रेखा लोमान्मौ चीयथा भवे-  
त् । परद्रोहाद्यथा सम्पत्कुलटाप्रेम-  
तत्परम् ॥ सर्वेभ्यो हिंस्रजन्तुभ्यो वि-  
पद्बीजासदेवसा । यो विश्वसेत्तां-  
सम्पदो विपत्तस्य पदे पदे ॥ इति ब्र-  
ह्मवैवर्ते श्रीकृष्णजन्मखण्डे २३ ।  
२४ । ७२ अध्यायः ॥ पुंसो भर्तुः  
सकाशाच्चलति ० पुरुषान्तरंगच्छति ।  
चलगती । अच् । गौरादिः ॥  
पुंश्चिह्नम् । न० शिश्रे ॥  
पुंसवनम् । न० दुग्धे । गर्भे ॥ सं-  
स्कारविशेषे ॥ द्वितीये वा तृतीये वा  
मासि पुंसवनं भवेत् । व्यक्ते गर्भे भवे-  
त्कार्यं सीमन्तेन सहायवा ॥ पुमान्  
सूयतेऽनेन । पुञ्० । ल्युट् ॥  
पुंस्त्वम् । न० रेतसि । श्रुक्ते ॥ पुरुष-  
त्वे ॥  
पुंस्त्वविग्रहः । पुं० भूटणे ॥  
पुक्कसः । पुं० श्वपचे ॥ अधमे ॥ पु-  
त्कुत्सितम् पुण्यं वा पुमांसं वा कस-



पुच्छ :

ति । कसगती । अच् । मू० कीवा

॥ पृ० । निषादाच्छूद्रायांजाते ।

जातोनिषादाच्छूद्रायांजात्याभवति

पुक्कसः ॥

पुक्कसी । स्त्री० कालिकायाम् ॥ नी-  
ल्याम् ॥

पालुपुः । पुं० मङ्गलाचारे ॥ शराङ्गे ।

पुङ्गुः । पुं० दुःखे ॥

बाणमुये ॥ शर्मागाम् ॥

पुङ्गानुपुङ्गम् । न० मङ्गलामङ्गले ॥

यथा । पुङ्गानुपुङ्गविप्रवेष्टतत्

परोपिधीरोनमुह्यति मुकुन्दपदार

विन्दे । सङ्गीतनृत्यगतितालवशंग

तापि गौलिस्वकुम्भपरिरक्षणधीर्न

टीवेति ॥

पुङ्गुः । पुं० न० पुङ्गु ॥ इतिशब्द  
चन्द्रिका ॥पुङ्गुलः । पुं० आत्मनि ॥ इतिभूरि  
प्रयोगः ॥

पुङ्गुवः । पुं० वलीवर्दे । वृषे ॥ पु-

मांश्यासौगौश्च । गोरतद्वितलुकीति

टच् ॥ औषधमाप्रभेदे ॥ उत्तरपद

स्थः श्रेष्ठे ॥ ऋषभौषधे ॥ महो

क्षे ॥ पुरुषर्षभे ॥ पुमान्गौरिव

। उपमितिसमासः । पूर्ववत्टच् ॥

पुच्छः । पुं० पञ्चात्प्रदेशे ॥ पुं० न०

लाङ्गूले ॥ न० कलापे । समूहे ।

लोमवलाङ्गूले ॥ युच्छति । युच्छप्र

सादे । प० अच् । पृ० । पुच्छभा

ण्डेतिनिपातनादायसप्तपः ॥

पुट :

लीवटकाना० इतिभा० ॥

पुच्छदा । स्त्री० । लक्ष्मणकन्दे ॥ इ०

राजनिर्घण्टः ॥

पुच्छी । पुं० कुक्कुटे ॥ अर्कवृक्षे ॥

त्रि० । लाङ्गूलवति ॥

पुञ्जः । पुं० राशौ । धान्याद्युच्छित

वन्दे ॥ पिञ्जयति० पिञ्ज्यतेवा ।

पिञ्जिहिंसा वलादाननिकेतनेषु ।

अच् । वज्रवा । पृ० । यदा । उन्न-

त्यामुत्पत्तिर्भवति । अन्त्ये ० उः ॥

पुञ्जकस्थली । स्त्री० अप्सरोविशिषे ॥

पुटः । पुं० बालपल्लवे ॥ न० । जा

तीफले ॥ उपर्यधोभवापन्नसंयुक्तस्य

दादिकपालव्यरूपौषधपाकपात्रे ॥

धात्वादिमारणोपयुक्तान्पुटप्रकारा

नाहरसप्रदीपः । लोहादिरपुनर्भा

व स्तद्गुणस्त्वंगुणाव्यता । सलिले

तरणश्चापिततसिद्धिः पुटनाङ्गवेत्

॥ गम्भीरेदिसृतकुण्डे द्विहस्ते चतु

रसके । वनोपलसहस्रेणपूरितेपुट

मौषधम् । कोष्ठिकुण्डं प्रयत्नेनगोवि

ष्ठोपरिधारयेत् । वनोपलसहस्रा

र्द्धंकोष्ठिकोपरिनिःक्षिपेत् ॥ व

ह्निविनिःक्षिपेत्तत्रमहापुटमिति

स्मृतम् ॥ १ ॥ कोष्ठंभूषा । गो

विष्टा० गोडूठा ॥ †\*†\* ॥

सपादहस्तमानेनकुण्डे निम्नतया

यते । वनोपलसहस्रेणपूर्णमध्ये

विधारयेत् ॥ पुटनद्रव्यसंयुक्तांको

पुट :

ष्ठिकांमुद्रितांमुखे । अधोर्ध्वानिकर  
गुडानिअर्धान्यपरिनि : क्षिपेत् ॥  
एतद्गजपुटं प्रोक्तं स्यात्तं सर्वपुटोत्तम  
म् । हस्तश्चतुर्विंशत्यङ्गुलप्रमाणः  
सप्तपादः तेन त्रिंशदङ्गुलप्रमाणेने  
त्यर्थः अतएवोक्तम् । साधारणो न  
राङ्गुल्या त्रिंशदङ्गुलको गजः । क  
रगुडानि० आरण्या गोमया : । इ०  
गजपुटम् ॥ २ ॥ ( + + + + ) —  
अरत्निमातृकेकुण्डेपुटं वाराहमुच्यते  
॥ ३ ॥ धितस्तिमातृके खातेकथि  
तं कौकुटपुटम् ॥ ४ ॥ अरत्निस्तु नि  
ष्कनिष्ठे नमुष्टिना । इत्यमरः । नि  
सृतकनिष्ठयामुष्योपलक्षितो हस्तो  
ऽरत्निरित्यर्थः ॥ शोडशाङ्गुलकेभाते  
कस्यचित्कौकुटपुटम् ॥ यत्पुटं दी  
यते खाते ह्यष्टसङ्ख्यैर्वनोपलैः । क  
पोतपुटमेतत् कथितं पुटमण्डितैः  
॥ ५ ॥ गोष्ठांतर्गोखुरक्षुण्णं शुष्कचू  
र्णितगोमयम् । गोवरंतत्समाख्या  
तं वरिष्ठं रससाधने ॥ बृहद्गण्डस्थि  
तैर्यत्र गोवरैर्दीयते पुटम् । तद्गोव  
रपुटं प्रोक्तं भिषग्भिः सूतभस्मकृतम्  
॥ ६ ॥ बृहद्गण्डेतुषैः पूर्णं मध्ये  
मूर्धां विधारयेत् । क्षिप्तवाग्निं मुद्र  
येद्गण्डं तद्गण्डपुटमुच्यते ॥ ७  
॥ इति भावप्रकाशः ॥ पुं० । न०  
। अश्वखुरे ॥ ३ ॥ आच्छादने ॥  
पत्रादिरचिते पुष्पाद्याधारे । पुडा०

पुटपाक :

इति० दौना० इति च भा० । मिथः  
संश्लेषे ॥  
पुटकम् । न० पद्मे ॥ इति शब्द० ॥  
पुटकन्दः । पुं० कोलकन्दे ॥  
पुटकिनी । स्त्री० पद्मिन्याम् ॥ पुट-  
कानि सन्त्यत्र पुष्करादिभ्यो देश इती  
निः ॥  
पुटग्रीवः । पुं० गर्ग्याम् ॥ ताम्रकु  
म्भे ॥  
पुटपाकः । पुं० पुटान्तरितोषधप्रच  
ने ॥ अथ विधिर्यथा ॥ पुटमक्रस्य क  
ल्पस्य स्वरसोऽष्टत्येततः । अतस्तु पु  
टपाकानां युक्तिरत्रोच्यते मया ॥ पु  
टपाकस्य पाकोयं लिपस्याङ्गारवर्णता  
। लिपश्च द्रव्यङ्गुलं स्युक्तं कुर्याद् व्याङ्गुलि  
मात्रकम् । काश्मरीवटजं वादिप-  
त्रैर्वेष्टनमुत्तमम् । पलमात्रो रसो या  
ह्यः कर्षमात्रं मधुक्षिपेत् । कल्क  
चूर्णद्रवाद्यास्तु देयाः कोलमितावु  
धैः ॥ ०० ॥ अपिच । द्वे विल्वे स्नि  
ग्धमांसस्य परं द्रव्यं पलं मतम् । द्रव  
स्य कुडवोन्मानं सर्वमेकचपेष्टयेत् ॥  
तदेकचसमालोडपत्रैः सुपरिवे  
ष्टितम् । पुटपाकविधानेन तत्पक्  
त्वात्तद्रभं बुधः ॥ तर्पणीक्तेन विधि  
नायवावदवधारयेत् । दृष्टिमध्ये नि  
षेच्यः स्यान्नित्यमुत्तानशायिना ॥  
स्नेहनीलेखनश्च वरोपणश्चेति सत्रि  
धा । हितः स्निग्धो विहृष्टस्य स्निग्ध

## पुण्डर्यम्

जातिविशेषे ॥ कुष्ठविशेषे ॥ तल्लक्षणम् । सखेतरक्तपर्यन्तं पुण्डरीकदलोपमम् । सोत्सेधञ्चसरागञ्चपुण्डरीकंप्रचक्षते इति० । पुण्डरीकवर्णयोगात्पुण्डरीकः । अर्शआद्यच् ॥ पुण्डयति । मङ्गिभूषायाम् । पुण्डिच । फर्फरीकादयश्चेत्यरीकन् ॥

पुण्डरीकाक्षः । पुं० विष्णौ । नारायणे । हृत्पुण्डरीकेप्रकाशमानेवासुदेवे ॥ तस्यस्मरणादेवशुचिर्भवति । यथा । अपवित्रः पवित्रोवासर्वावस्थाङ्गतोपिवा । यः स्मरेत्पुण्डरीकाक्षं सवाङ्माभ्यन्तरः शुचिरिति स्मृतैः ॥ पुण्डरीकमिवाक्षिणीयस्य । बहुब्रीहौसक्य्यक्षोः स्त्राङ्गात्षच् । पुण्डरीकेषुअक्षियस्यवा ॥ पुण्डरीकस्थानेअक्षियस्येतिवा ॥ अयमर्थस्तुहरिस्तेसाहस्रमितिपुष्पदन्तस्तोत्रेव्यक्तः ॥ यद्वापुण्डरीकलोकात्मकमक्षति । अक्षूव्याप्तौ । कर्मण्यण् ॥ तत्क्षायतिवा । क्षेप्तये । आतोनुपसर्गइतिक् । अन्येषामपीतिदीर्घः । आङ्प्रश्नेषोवा । तवसुपीतिमूलविभुजेतिक् । न० । पुण्डर्ये ॥

पुण्डरीयकम् । न० प्रपौण्डरीके । स्थलपद्मे ॥

पुण्डर्यम् । न० प्रपौण्डरीके ॥ पुण्ड

## पुणाम्

यति । पुण्डिखण्डने । अच् । पुण्डस्यार्य्यः प्रधानम् । शकन्धादिः पुण्ड्रः । पुं० दैत्यविशेषे ॥ इक्षुप्रभेदे । पौण्डा० इ० भा० ॥ अतिमुक्तकेचिच्चे ॥ कृमौ ॥ पुण्डरीके ॥ तिलके । पुष्पवृक्षविशेषे ॥ ह्रस्वप्रक्षे ॥ देशविशेषेतु पुण्ड्रः ॥ न० । ऊर्ध्वपुण्ड्रादौ ॥ पुण्ड्राते । पुण्डिखण्डने । स्फायितश्चीतिरक् ॥

पुण्ड्रकः । पुं० अतिमुक्ते । वासंख्याम् । माधवीलतायाम् । तिलकवृक्षे । स्थिरपुष्पाम् ॥ इक्षुप्रभेदे । पौण्डा इ० भा० ॥ पुण्ड्रति० पुण्ड्रातेवा । मुण्डिवन्धने० पुण्डिच । स्फायीतिरक् । स्वार्थेकन् ॥

पुण्ड्रकेलिः । पुं० इमे । हस्तिनि ॥ पुण्ड्रेषुकेलिर्यस्य ॥

पुण्ड्रम् । न० धर्मे ॥ मुक्तते ॥ यथा । षण्डितेनापिकिन्ते नसमर्थेनचदेहिनाम् । यत्पुण्ड्रं भारमुद्धेदुमशक्तः पारलौकिकमिति ॥ तस्माद्यतेन पुण्ड्रेषुयद्वच्छेन्महतींश्रियनिति ॥ विधिविहिते ॥ सदाचारे ॥ शोभनकर्मणि ॥ त्रि० । शोभने । मनोरमे । सुन्दरे ॥ पावने ॥ शुद्धे ॥ पुनाति० पूयतेऽनेनवा । पूज् । पूजो यस्मुद्धस्वश्चेतियतण्डह्रस्वश्च ॥ यद्वा । पुणति । पुणकर्मणिशुभे । इगुपधेतिक् । पुणेसाधुः । तत्

## पुण्याभाक्

साधुरितियत् ॥ दयासमं नास्ति पु  
ण्यं पापं हिंसासमं नहीति देवीभा  
गवतम् ॥

पुण्यकम् । न० विधिविहिते उपवास  
कृच्छ्रचान्द्रायणप्राजापत्यनक्तभोज  
नादिब्रते ॥ पुण्यमेव । संज्ञायांकन ॥

पुण्यकव्रतम् । न० ब्रह्मवैवर्तौक्ते ।  
स्त्रीकर्तव्येनियमविशेषे ॥

पुण्यकृत् पुं० अश्वमेधादियाजिनि ॥  
आश्रमकर्मकृति ॥ त्रि० पुण्यक  
र्त्तरि । धार्मिके ॥ पुण्यकृतवान्  
सुकर्मपापमन्त्रपुण्ये पृक्तञ्च : इति  
कृञ्च : क्तिप् ह्रस्वस्येति तुक् ॥ पु  
ण्यं कारयति वा । बहुलमन्यवापी  
ति गितुक् ॥

पुण्यगन्धः । पुं० चम्पके । पुण्योग  
न्योऽसौ ॥

पुण्यजनः । पुं० यज्ञे ॥ राजसे ॥ म  
ङ्गलादिवद्विक्रुडलक्षणया पुण्यश्चासौ  
जनश्च ॥ धार्मिके ॥ पुण्याश्रयो  
जनः । मध्यमपदलोपी समासः ।

पुण्यजनेश्वरः । पुं० कुबेरे । त्वम्बक  
सखे ॥ पुण्यजनाः यक्षाः तेषामी  
श्वरः ॥

पुण्यदणम् । न० श्वेतकुशे ॥

पुण्यदर्शनः । पुं० चापपक्षिणि ॥

पुण्यफलः । पुं० वनविशेषे । लक्ष्म्या  
रामे ॥ न० । धर्मजन्यफले ॥

पुण्यभाक् । त्रि० पुण्यविशिष्टे ॥

## पुण्याहवाचनम्

पुण्यभूः । स्त्री० आर्यावर्ते ॥ पुण्यास्य  
भूः । पुण्याचासौ भूमिश्चेति वा ॥

पुण्याभूमिः । स्त्री० आर्यावर्ते ॥ पुण्या  
स्य भूमिः । पुण्याचासौ भूमिश्चे  
ति वा ॥

पुण्यावान् । त्रि० सुकृतिनि । धन्ये ॥  
पुण्यामस्यास्ति । मतुप् । मादुप  
धायाश्चमतोर्वीऽयवादिभ्यः । इति व  
त्त्वम् ॥

पुण्यश्लोकः । पुं० जनार्दने । विशालौ  
॥ नलद्वतिप्रसिद्धे राजनि ॥ युधिष्ठि  
रे ॥ पुण्यानिपावनानि श्लोकानिय  
शांसि यस्य ॥ पुण्यानिकवीनां पद्या  
निवायस्मिन् ॥ त्रि० पुण्याचरित्रे  
पुण्याश्लोकाः । स्त्री० द्रौपद्याम् ॥ वैदे  
ह्याम् । सीतायाम् ॥ यथा । पुण्या  
श्लोको न लोराजा पुण्याश्लोको युधिः  
। पुण्याश्लोकाच वैदेही पुण्याश्लोको ज  
नार्दन इति पुराणम् ॥

पुण्या । स्त्री० गङ्गायाम् ॥ तुलस्या  
म् ॥ पुण्यजनिकायाम् ॥

पुण्यात्मा । त्रि० धर्मशीले ॥ पुण्या  
आत्मऽस्य ॥

पुण्याहम् । न० शोभनदिवसे ॥ पुण्या  
श्चतदहश्च । राजाहः सखिभ्यष्टजि  
तिष्ठत् । उत्तमैकाभ्यामित्यन्हादेशो  
न । पुण्यासुदिनाभ्यामितिक्रौवत्त्वम्  
॥ मङ्गले ॥ यथा० पुण्याहवाचनम् ॥

पुण्याहवाचनम् । न० देवादिकर्म

पुत्र :

दीमङ्गलार्थं पुण्याहमिति शब्दस्य वा  
रत्रयकथने ॥ यथा । पुण्याहवाचनं  
दैवे ब्राह्मणस्य विधीयते । एतदेव नि  
रोङ्कारं कुर्यात्तच्च त्रिवैश्वयोः ॥  
सोङ्कारं ब्राह्मणे ब्रूयात्निरोङ्कारं मही  
पती । उपांशु च तथा वैश्ये शूद्रे स्व  
स्तिप्रयोजयेदित्यमः ॥

पुत्तलिका । स्त्री० धातुपाषाणादिनि  
र्मितमृत्तौ । पुतली इति भाषा ॥

पुत्तिका । स्त्री० मधुमक्षिकाविशेषे ।  
पतङ्गिकायाम् ॥ यत आह । माक्षि  
कंते लवणं स्यात्तृप्तवर्णं तु पौत्तिकम् ।  
भ्रामरन्तु भवेच्छुक्लं क्षौद्रन्तु कपिलं भ  
वेत् । इति ॥ पुतङ्कुस्त्रितंतायते ।  
तावृसन्तानपालनयोः । बाहुलका  
त्कः । यलोपः । केण इति क्लृप्तः ।  
प्रत्ययस्याद्वितीत्यम् ॥ पिपीलि-  
काप्रभेदे । दीमका इति सीउक० इति  
च भाषा ॥ यथा । धर्मज्ञानैः सच्चि  
नुयाद्वल्मीकमित्रपुत्तिका । परस्त्री  
कसहायार्थं भास्वन्तं स्वशरीरिणमि  
ति ॥

पुत्रः । पुं० लग्नात्पञ्चमभवने ॥ आ  
त्मजे । तनये । सूनौ । सुते । अप  
त्ये । पूत इति भाषा० ॥ अस्य निरु  
क्तिर्यथा । पुत्रास्त्रीनरकाद्यस्मात्पि  
तरं त्रायते सुतः । तस्मात्पुत्र इति  
प्रोक्तः स्वयमेव स्वयम्भुवेति ॥ सं-  
सारिणीयमवश्यमपेक्षितः । अपुत्र

पुत्र :

स्य गतिर्नास्ति स्वर्गे गंतुं प्ररन्तप । येन  
केनाप्युपायेन पुत्रस्य जननं चरेदिति  
वचनात् ॥ सच द्वादशविधो यथा ।  
पुत्रान् द्वादशयानाह नृणां स्वायम्भुवो  
मनुः । तेषां षड्वन्मुदायादाः षड  
दायाद्वान्मवाः ॥ औरसः क्षत्रज  
श्चैव दत्तः क्षत्रिम एव च । गूढीत्य  
न्नोऽप्रविद्वश्च दायादावान्मवाश्च षट् ॥  
कानीनश्च सहोदश्च क्रीतः पौनर्भव  
स्तथा । स्वयंदत्तश्च शूद्रश्च षडदाया  
द्वान्मवाः इति ॥ पुत्रिकापुत्रेण  
सह त्रयोदशविधोऽपि भवति ॥ ‡‡ ॥  
जीवती वाक्यकरणात्तथा हि भूरिभो  
जनात् । गद्यायां पिण्डदानाच्च त्रि  
भिः पुत्रस्य पुत्रता ॥ ( \* ) ॥ चतु  
र्विधाः पुत्रायथा । सुमनोवाच ) ।  
ऋणसम्बन्धिनः केचित्केचित् न्या  
सापहारकाः । रिपवश्च प्रियाश्चैति  
स्वकर्मवशवर्तिनः ॥ भेदैश्चतुर्भिर्जाय  
न्ते पुत्रा मित्रास्त्रियस्तथा । भार्या  
पिताचमाताचभृत्याः स्वजनवान्मवाः  
॥ स्वेन स्वेन हि जायन्ते सम्बन्धेन म  
हीतले । न्यासापहारभावेन यस्य य  
स्य कृतं भुवि ॥ न्यासस्वामी भवेत्पु  
त्रो गुणवान् रूपवान्भुवि । येन चाप  
हृतं न्यासंत स गृहे न संशयः ॥ न्या  
सापहारणाद्दुःखं सदत्त्वादारुणं गतः  
। न्यासस्वामी स पुत्रोऽभूत् न्यासापहार  
कस्य च ॥ गुणवान् रूपवान्श्चैव सर्वल



पुत्र :

क्षणसंयुतः । भक्तिश्चदर्शयेत्तत्सप्त  
पुत्रोभूत्वादिनेदिने ॥ प्रियवाक्यध  
रोवापिवहुन्ने हंप्रदर्शयेत् । स्त्रीयं  
द्रव्यं समुद्राव्यं प्रीतिमुत्पाद्यचातु  
लाम् ॥ भुक्त्वा तु पोषणात्तेन तदादा  
यपुनर्ब्रजेत् । यथा तेन प्रदत्तं तथा-  
सापहरणात्पुनरा ॥ दुःखमेवंस-  
हत्कृत्वा दारुणं प्राणनाशनम् । ता  
दृशं तस्य दद्यात् सपुत्रोभूत्वा महागु  
णैः ॥ अल्पायुषस्तथा भूत्वा मरणं  
यान्ति ते तथा । दुःखं दत्त्वा प्रयान्ते  
वंप्रकृत्यै वंपुनः पुनः ॥ यदाह पुत्रपु  
त्रेति प्रलापं हि करोति सः । तदाहा  
स्यं करोत्येषकः सपुत्रो हि कस्यच  
॥ अनेनापि कृतं न्यासं मदीयं परिचा  
रिणा । द्रव्यापहारोऽपि पिता पूर्वमद्यै  
व तस्य च ॥ पिशाचत्वं मया दत्तमद्यै  
व हि दुरात्मनः । द्रव्यापहरणेनापि  
मम प्राणागताः किल ॥ दुःखेन म  
हता चैव यथा हं पीडितः पुरा । तदा  
दुःखं प्रदत्त्वा हं द्रव्यं मुद्राव्यमुत्तमम्  
॥ भोगेन सर्वमादाय चिरात् विश्वास्य  
सौम्यवत् । गतोऽस्मिन् गृहं चाद्यक  
स्याहं सुत ईदृशः ॥ न चैषोऽपि पिता पू  
र्वमद्यै व न च कस्यचित् । पिशाचत्वं  
मया दत्तमद्यै व च दुरात्मनः ॥ एव  
मुक्त्वा प्रयात्यै व तं ग्रहस्य पुनः पुनः ।  
प्रयात्यनेन मार्गेण दुःखं दत्त्वा सुदारु  
णम् ॥ एवं न्यासस्य सम्बन्धात् पुत्राः

पुत्र :

किन्ति भवन्ति वै । संसारे दुःखवहु  
ला दृश्यन्ति यत्र तत्र हि ॥ १ ॥ कृष्णसं  
वन्धिनः पुत्रान् प्रवक्ष्यामि तवाय  
तः । कृष्णं यस्य गृहीत्वा यः प्रयाति  
मरणं किल ॥ अन्नदाता सुतो भूत्वा  
भ्राता वा यः पिता प्रियः । मित्ररूपेण  
वर्त्तेत अन्तर्दुष्टः सदैव सः ॥ गुणं  
नैव प्रपश्येत् स क्रूरो निष्ठुराकृतिः  
। जल्पते निष्ठुरं वाक्यं सदैव स्वजने  
षु च ॥ निश्चयं मिष्टं समश्नाति भोगा  
न् भुञ्जीत निश्चयः । द्यूतकर्मरतो  
निश्चयं चौरकर्मणि निश्चयः ॥ गृहा  
द्द्रव्यं बलाद्वृत्ता वा र्यमाणः प्रकुप्य-  
ति । पितरं मातरं चैव कुत्सते च दिने  
दिने ॥ द्रावकश्चासकश्चैव वहुनिष्ठ  
रजल्पकः । वञ्चयित्वैव मुद्रांश्च ह  
त्वा सुखेन तिष्ठति ॥ जातकर्मादि-  
भिर्बालो द्रव्यं गृह्णाति दारुणः ।  
पुनर्विवाहसंयोगं ज्ञानाभेदेनैकधा  
॥ एवं संक्षोभेते द्रव्यं नैव गतद्द्रव्या  
पि । गृह्णीतानादिकं सर्वमप्येव हि न सं  
शयः । पितरं मातरं चैव वदत्यै वं  
दिनेदिने ॥ सुदण्डैर्मुसलैश्चैव कचा  
घातैस्तु दारुणैः । मृते तु तस्मिन् पित  
रितया मातरि निष्ठुरम् ॥ निःस्त्री  
होनिर्घृणश्चैव जायते नात्र संशयः ।  
शास्त्रकार्याणि दानानि न करोति क  
दाचन । एवं विधास्य पुत्रा भवन्ति  
चमहीतले ॥ २ ॥ रिपुपुत्रं प्रवक्ष्या

पुत्र :

मितवाग्ने मुनिपुङ्गव । बाल्ये वयसि  
सम्प्राप्ते रिपुवत्वर्तते सदा ॥ पित  
रं मातरं चैव क्रीडमानो हिताडयेत्  
ताडयित्वा प्रयात्थे वंप्रहस्यै वपुनः  
पुनः ॥ पुनरायातितं तत्र पितरं  
मातरं पुनः । सक्रोधो वर्तते निश्चयं  
नैव कर्मणि सर्वदा ॥ पितरं मारयि  
त्वा तु मातरं च पुनः पुनः । प्रया  
त्थे वंसदुष्टात्मा पूर्ववैरानुभावतः  
॥ ३ ॥ अथातः संप्रवक्ष्यामि यस्मा  
ल्लभ्यो भवेत्प्रियः । जातमात्रः प्रियं  
कुर्वात् बाल्ये नटनक्रीडनैः ॥ वयः  
प्राप्य प्रियं कुर्यान्मातापित्रोरनन्तर  
म् । भक्त्या सन्तोषयेद्भित्त्यं तावुभौ  
परिपालयेत् ॥ स्नेहेन वचसा चैव प्रि  
यसम्भाषणेन च । मृतौ गुरुसमाज्ञा  
यस्नेहेन रुदते पुनः ॥ श्राद्धकर्माणि  
सर्वाणि पिण्डदानादिकां क्रियाम् ।  
करोत्येवं सुदुःखार्त्तस्तेभ्यो यात्रां  
प्रयच्छति ॥ ऋणत्रयान्वितः स्नेहा  
न्निर्यापयति निश्चितः । यस्माल्लभ्यं  
भवेत्कान्तप्रयच्छति न संशयः ॥ पु  
त्रो भूत्वा महाप्राज्ञश्चनेन विधिना कि  
ल ॥ ४ ॥ उदासीनं प्रवक्ष्यामि तवा  
ग्ने प्रियसाम्प्रतम् । उदासीनेन भावे  
न सदैव परिवर्तते ॥ ददाति नैव गृ  
ह्णाति न क्रुध्यति न तुष्यति । नैवोप  
याति सन्त्यज्य उदासीनो द्विजोत्तम ॥  
तवाग्ने कथितं सर्वं पुत्राणां गतिरीदृ

पुत्र :

शी । यथा पुत्रास्तथा भार्या पितामा  
ताथ बान्धवाः ॥ भृत्याश्चान्ये समा  
ख्याताः यशस्तुरगास्तथा । गजा  
महिष्यो दास्यश्चक्षणसम्बन्धिनः स्त्व  
मी ॥ ०० ॥ सुपुत्रलक्षणं तु । व-  
शिष्ठ उवाच । पुत्रस्य लक्षणं पुण्यं  
तवाग्ने प्रवदाम्यहम् । पुण्यप्रसक्तो  
यस्यात्मा सत्यधर्मरतः सदा ॥ बु  
द्धिमान् ज्ञानसम्पन्नस्तपस्वी वाग्विदा  
स्वरः । सर्वकर्मसु सद्गुणैर्वेदाध्य  
यनतत्परः ॥ सर्वशास्त्रप्रवक्ता च दे  
वब्राह्मणपूजकः । याजकः सर्व  
यज्ञानां दाता त्यागी प्रियस्वदः ॥  
विष्णुध्यानपरो निश्चयं शान्तो दान्तः  
सुहृत् सदा । पितृमातृपरो निश्चयं स  
र्वसृजनवत्सलः ॥ कुलस्य तारकी  
विद्वान् कुलस्य परितोषकः । एवं  
गुणैः सुसंयुक्तः सुपुत्रः सुखदाय  
कः ॥ पुत्रस्य जङ्गमतीर्थत्वं यथा ।  
सर्वतीर्थाद्वरतीर्थं पुत्रतीर्थमुदाहृतम्  
॥ यद्वै शो वैष्णवद्वेष्टी सर्वधर्मवहिष्कृ  
तः । पृथुना पुत्रतीर्थेन पवित्रोऽगा  
त्परंपदम् ॥ सत्पुत्रं परमं तीर्थं प्राप्य  
मुच्यन्ति पूर्वजाः । पितापित्रणमु-  
क्तः स्यात्जाते पुत्रे महात्मनि ॥  
वैष्णवपुत्रस्य पूर्वपुरुषात्तत्त्वं यथा ।  
वैष्णवीयदिपुत्रः स्यात्स तारयति  
पूर्वजान् । पितृनधस्तनान् वंशं स्ता  
रयत्यतिपावनः ॥ १ ॥ कुपुत्रजन

: पुत्र

नेपितृणां नरकगमनं यथा । तथाय-  
दिकुपुत्रः स्यात्तेन मज्जन्ति पूर्वजाः ।  
सुघोरे नरके दोनाः शपन्ति च मुहु-  
र्मुहुः ॥ यथा जले कुल्लवेन तरन् म-  
ज्जति मूढधीः । तथा पिता कुपुत्रे  
णतमसाम्भे निमज्जति ॥ जातमा-  
त्रे कुले जन्तौ संशेरते पितामहाः ।  
किमेषोऽधो नयेदस्मात् जड्वैवावैशा-  
यो भवन् ॥ इति ब्राह्मवैवर्ते भूमिखण्डे  
११ । १२ । १८ । १२० अध्यायः  
॥ सप्तविधाः पुत्रा यथा । वरजो  
वीर्यजश्चैव चैत्रजः पालकस्तथा ।  
विद्यामन्त्रसुतानाञ्च गृहीतः सप्तमः  
सुतः ॥ इति ब्राह्मवैवर्ते ॥ इति  
ब्राह्मवैवर्ते प्रकृतिखण्डे ५६ अध्या-  
यः पुत्रमुखदर्शने मुख्यं यथा । श्री  
पार्वत्युवाच । गृहमागत्य प्राणेश  
तत्र सांफलदायकम् । कल्पे कल्पे  
ऽध्यासते यं तं पश्याम्यमन्दिरम् ॥  
शीघ्रं पुत्रमुखं पश्य पुण्यवीजं महीत्स-  
वम् । पुत्रा मरकटाणां कारणां भव-  
तारणम् ॥ स्नानञ्च सर्वतोर्येषु सर्वथ  
क्षेपुदक्षिणा । पुत्रस्य दर्शनं स्वास्त्यक-  
लानां हन्ति षोडशीम् सर्वदानेन यत्पु-  
ण्यं यत्पृथिव्याः प्रदक्षिणं पुत्रद-  
र्शनं पुण्यस्य कलां नार्हन्ति षोडशीम्  
सर्वास्तपोभिर्यत्पुण्यं यदेवानश्नैः  
व्रतैः । सत्पुत्रो ज्ञवपुण्यस्य कलानां  
हन्ति षोडशीम् ॥ यद्विप्रभोजनैः पु-

पुत्रः

ण्यं यदेवमुरसेवनैः । सत्पुत्रप्राप्ति-  
पुण्यस्य कलानां हन्ति षोडशीम् ॥  
इति ब्राह्मवैवर्ते गणपतिखण्डे ६  
ऽध्यायः ॥ ० ( + + + ) ० विद्यादि-  
रहितस्य पुत्रस्य निन्दा यथा । कोर्यः  
पुत्रेण जातेन योनविद्वान् धार्मिकः ।  
तथा गवां किं क्रियते यानदोग्धीनग-  
र्भिणी ॥ स च मध्यमोत्तमाधममंदा-  
तृन्निविधः । यदुपात्तं यशः पित्रा  
धनं वीर्यमयापि वा । तन्न हापयते य-  
स्तु स नरो मध्यमः स्मृतः ॥ तद्वीर्या-  
भ्यधिकं यस्तु पुनरन्यत् स्वशक्तितः ।  
निष्यादयति तं प्राज्ञावदन्ति नरमुत्त-  
मम् ॥ यः पित्रा स मुपात्तानि धनवी-  
र्ययशांसि च । न्यूनतानयति प्राज्ञा-  
स्तमाहुः पुरुषा धममिति मार्कण्ड-  
यपुराणम् ॥ \* + \* ॥ जायमानो  
हरेद्दारां बर्द्धमानो हरेद्भनम् ।  
श्रियमाणो हरेत्प्राणान् नास्ति पुत्र-  
समो रिपुरिति तु कुपुत्रजन्तुः श्व-  
मनुभवं कुर्वाणस्तोक्तिः ॥ भंसारिणः  
मुखं पूर्णं सत्पुत्रमुखदर्शनम् । कुपु-  
त्राचरिताद्दुःखं मरणाभ्यधिकं वि-  
दुः ॥ ० ( \* + \* ) ० पुत्रस्य प्रशंसा  
यथा । धनं नान्यच्चरत्नं वा तत्सर्वं पु-  
त्रहेतुकम् । न भवति तं यत्पुत्रेण तद्  
द्रव्यं निष्कलं भुवि ॥ शतकूपाधिका  
वापी शतवापी समं सरः । सरः श-  
ताधिको यज्ञः पुत्रो यज्ञशताद्वरः

## पुत्रदा

॥ तपोदानोद्भवपुण्यं जन्मान्तरसु-  
खप्रदम् । सुखप्रदोपि सत्पुत्रः प्रा-  
णेश्योऽपि सुनिश्चितम् ॥ पुत्रादपि प-  
रोवन्मुनर्भूतो न भविष्यति ॥ † ॥

एष्टव्यावहवः पुत्रायद्यः कोपि गयां  
ब्रजेत् । यजेद्वाचाश्वमेधेन नीलं वा  
वृषमुत्सृजेत् ॥ पुनरनन्तरं स्नात्वा  
यते । वैड्यालने । सुपीतिकः ॥  
यद्वा । पुनाति० पूयते वा । पूज्य-  
वने । पुत्रो ह्यस्त्विति क्तः ॥ उत्तम-  
स्त्रितितं कुर्यात्प्रोक्तकारीचमध्यमः  
। अधमोऽश्वद्वयकुर्याद कर्तोच्चरितं  
पितुरिति महाभारतम् ॥

पुत्रकः । पुं० पुत्रे ॥ शरभे ॥ धूर्त्ते ॥  
शैलविशेषे ॥ वृक्षप्रभेदे ॥ अनुक-  
म्पितः पुत्रः । अनुकम्पायामि  
तिकः ॥ पुत्रकृद्विभे० इति यावादि  
षुपाठाद् कन् ॥

पुत्रकन्दा । स्त्री० लक्ष्मणाकन्दे ॥

पुत्रका । स्त्री० कन्यायाम् । पुत्र्यैव  
। स्वार्थकन् । सूतकापुत्रिकेति डी  
नद्रवर्णस्य पक्षेऽकारः ॥

पुत्रजीवः । पुं० वृक्षविशेषे । श्लेषदा  
यद्वा । जीयापोता इति भाषा ॥ पुत्र-  
जीवो गुरुर्वध्यो गर्भदः श्लेषवातकृ-  
त् । सृष्टमूत्रमलोरुद्धो हिमः स्वादुः  
कटुः पटुः ॥

पुत्रजीवकः । पुं० पुत्रजीववृक्षे ॥

पुत्रदा । स्त्री० लक्ष्मणायाम् ॥ वंध्या

## पुत्रसूः

कर्कोटक्याम् ॥ गर्भदात्रीक्षुपे ॥

पुत्रदात्री । स्त्री० श्वेतपुष्पिकायाम्  
। वृत्तपत्तायाम् । मालवदेशप्रसिद्ध-  
लतेयम् ॥

पुत्रपत्नी । स्त्री० पुत्रस्य भार्यायाम् ।  
क्षुषायाम् ॥ पुत्रः पतिर्यस्याः  
। नित्यं सपत्न्यादिष्विति नान्ता-  
देशेनान्तलक्षणे डीप् ॥

पुत्रपौत्रीणः । द्वि० पुत्रपौत्रानुभव-  
कर्त्तरि ॥ पुत्रपौत्रानुभवति ।  
परोवरैत्यादिना खः ॥

पुत्रप्रदा । स्त्री० वृहतीप्रभेदे । क्षवि-  
कायाम् ॥

पुत्रभद्रा । स्त्री० वृहज्जीवन्याम् ॥

पुत्रवान् । पुं० विद्यमानपुत्रे ॥  
पुत्रोऽस्येत्यस्य । मतुप् ॥

पुत्रवती । स्त्री० विद्यमानपुत्रायाम्  
॥ सर्वासामेकपत्नीनामेकाचेत्पुत्र-  
श्चीभवेत् । सर्वास्तास्तेन पुत्रेण प्राह  
पुत्रवतीर्मनुः ॥ पुत्रोऽस्येत्यस्याः ।  
मत्तुप् ॥

पुत्रवलः । द्वि० पुत्रवति ॥ पुत्रोऽस्य  
स्य । अन्येभ्योपि दृश्यत इति वलच्  
। असंज्ञात्वाद् वल इति नदीर्घः ॥

पुत्रशृङ्गी । स्त्री० अजशृङ्ग्याम् ॥

पुत्रश्रेणी । स्त्री० प्रत्यक्षश्रेण्याम् ।  
मूषिकपण्याम् ॥ पुत्राणां श्रेणिर-  
स्याः ॥

पुत्रसूः । स्त्री० पुत्रजनयित्याम् ॥

## पुत्री

पुत्राचार्यः । पुं० पुत्रेणाध्यापितेपित  
रि ॥ मुख्येनपुत्राचार्यत्वाऽरुम्भ  
वात् ॥

पुत्रान्नादः । पुं० पुत्रान्नभोजनि ।  
कुटीचके ॥

पुत्रिका । स्त्री० कन्यायाम् । दुहितरि  
। तनयायाम् ॥ यथा अपुत्रोनेन  
विधिनासुतांकुर्वीतपुत्रिकाम् ।  
यदपत्यं भवेदस्यांतन्यमस्यात्स्वधा  
करम् ॥ पुत्तलिकायाम् ॥ पा  
ञ्चालिकायाम् । यांवतूलके ॥  
पुत्रीव । इवेतिकन् । यावादित्वा  
द्वा । केणद्वातिङ्गस्वः ॥

पुत्रिकाधर्मः । पुं० भाषावन्धेनक-  
न्यादाने ॥ सचाभ्राह्मकायांकन्या-  
यांपुत्रार्थिनएवप्रसिद्धः । यथा ।  
अभ्राह्मकांप्रदास्यामितुभ्यंकन्यामल  
ङ्कृताम् ॥ अस्यांयोजायतेपुत्रः स  
मेपुत्रोभवदिति ॥

पुत्रिकापुत्रः । पुं० पुत्रिकायास्तन-  
ये ॥ सचौरससमः ॥

पुत्रिकाप्रसूः । स्त्री० कन्याजनन्या-  
म् ॥

पुत्रिणी । स्त्री० पुत्रवत्याम् ॥

पुत्री । पुं० पुत्रवति ॥ ज्येष्ठेनजातमा  
त्रेणपुत्रीभवतिमानवः ॥

पुत्री । स्त्री० सुतायाम् ॥ वृत्रविशे-  
षे ॥ शार्ङ्गंरवादित्वान्ङीन् ॥ य-  
था । भिक्तस्यजीवितंलोकेयस्यपु

## पुद्गलास्तिकायः

वीहिक्कुत्सिता । सर्वपापैस्तुदुःखा  
यपुत्रीभवतिदेहिनामिति ॥

पुत्रीयः । द्वि० पुत्र्ये ॥ पुत्रस्यनिमि  
त्तंसंयोगउत्पातोवापुत्राच्छच ॥

पुत्रेष्टिः । स्त्री० पुत्रनिमित्तक  
पुत्रेष्टिका । स्त्री० यागविशेषे ॥

यथा । गृहीत्वापञ्चवर्षीयंपुत्रेष्टिं  
प्रथमंचरेदितिस्मृतिः ॥

पुत्रेष्ट्या । स्त्री० पुत्रार्थंदारलोकार-  
वाञ्छने ॥

पुत्र्यः । त्रि० पुत्रीये ॥ पुत्रस्यनिमि-  
त्तंसंयोगउत्पातोवा । पुत्राच्छचेति  
यत् ॥

पुद्गलः । पुं० आत्मनि ॥ देहे । का  
ये ॥ पूर्यतेगलतीति० पुद्गलः वृद्धि  
द्वासविशिष्टद्रव्यः ॥ त्रि० । सुन्द  
राकारे । रूपादिमद्द्रव्ये ॥

पुद्गलकाः । पुं० वल्लीके ॥ पुद्गल-  
र्थे ॥

पुद्गलास्तिकायः । पुं० प्रद्विधरूपादि  
मद्द्रव्ये ॥ पृथिव्यादिमहाभूतानि  
चत्वारिदण्डगुल्मलतादिरूपंस्थावर  
म्जरायुजाण्डजस्तेजोद्विज्जभेद-  
भिन्नजङ्गमश्चेतिषड्प्रकारोयंपुद्ग  
लास्तिकायः ॥

पुनः । अ० अप्रथमे ॥ अधिकारे ॥

भेदे । विशेषे ॥ पक्षान्तरे ॥ अवधा  
रणे ॥ पनते । पनस्तुतौ । वा० अ-  
रः अस्योकारश्च ॥



## पुनरुक्तम्

पुनः पुनः । अ० पौनः पुन्ये । वारंवारम् । मुहुः । शब्दत् । अभीक्ष्णम् । असक्तदित्यस्यपर्यायाः ॥  
नित्यवीक्षयोरिति पुनः शब्दस्य द्विर्वचनम् ॥

पुनः पुना । स्त्री० नदीविशेषे ॥ यथा कीकटेषु गयापुण्यापुण्यं राजगृहे वनम् । च्यवनस्याश्रमः पुण्योनदी पुण्यापुनः पुनेति गयामाहात्म्यम् ॥

पुनः संस्कारः । पुं० द्वितीयवारोपनयनादिसंस्कारे ॥

पुनरागमनम् । न० द्वितीयवारागमने । फिरआवना इति भाषा ॥  
यथा । अधुना गम्यतां विप्रपुनरागमनं कुर्विति ॥

पुनरुक्तम् । न० शब्दार्थयोः पुनर्वचने ॥ यथाह गोतमः । शब्दार्थयोः पुनर्वचनं पुनरुक्तमन्यवानुवादात् ॥ ५ अध्याये ५७ ॥ पुनर्वचनं पुनरुक्तम् तस्य विभागार्थं शब्दार्थयोरिति । तेन शब्दपुनरुक्तमर्थपुनरुक्तञ्च लभ्यते । अनुवादेऽतिव्याप्तिवारणाय अन्यत्रानुवादादिति । अनुवादान्यत्वे सतीत्यर्थः । निष्प्रयोजनं पुनरभिधानं हि पुनरुक्तम् । अनुवादस्तु व्याख्यातुः सप्रयोजनक एवेति भावः । तथाच समानार्थकपूर्वानुपूर्वीकशब्दप्रयोगः शब्दपुनरुक्तम् । समानार्थकभिन्नानुपूर्वी

## पुनर्डीनम्

कशब्दस्य निष्प्रयोजनं पुनरभिधानमर्थपुनरुक्तम् । आद्यं यथा घटो घट इति । द्वितीयं यथा घटः कलस इति । एतस्य प्रमादादिना सन्भवः

॥ ५७ ॥ पुनरुक्तभेदान्तरमाह ।

अथादापन्नसास्वशब्देन पुनरभिधानम् ॥ ५८ ॥ पुनरुक्तमित्यनुवर्तते । यस्मिन्नुक्ते यस्यार्थस्यौत्सर्गिकी प्रतिपत्तिर्भवति तस्य तेन रूपेण पुनरभिधानं पुनरुक्तम् । इदमेव च अर्थपुनरुक्तमिति गीयते । यथा वज्रिरुष्ण इति पूर्वपदाक्षिप्तोक्तिरियम् ।

उष्णो वज्रिरिति उत्तरपदाक्षिप्तोक्तिः । एवं वहिरस्ति गेहे नास्तीति विध्याक्षिप्तोक्तिः । जीवन्गेहे नास्ति वहिरस्तीति निषेधाक्षिप्तोक्तिः । पुनरुक्तञ्चैविध्यञ्चेदं भाष्यादिसम्मतम् । अन्ये तु शब्दपुनरुक्तं द्विविधम् । तस्यैव शब्दस्य पुनरभिधानं पर्यायेणाभिधानम् ॥ अन्यत्पुनरर्थपुनरुक्तमित्याहुः ॥ ५८ ॥ द्विगुणे ॥

पुनरुक्तजन्मा । पुं० विप्रे । ब्राह्मणे ॥ पुनरुक्तजन्मास्य यथा मातुरग्रे धिजनं द्वितीयं मौञ्जिवन्धने । तृतीयं दक्षदीक्षायां द्विजस्वश्रुतिचोदनात् ।

इति मनुः ॥

पुनरुक्तिः । स्त्री० पुनः कथने । कथितस्य कथने ॥

पुनर्डीनम् । न० सगडीन एव सामान्य

## पुनर्भवो

गमने ॥

पुनर्भवः । पुं० नखे ॥ पुनरभीक्षां  
नवः ॥

पुनर्नवा । स्त्री० साटीइतिप्रभिद्धे  
आकृतिशेषे । शीथघ्न्याम् ॥ सा  
द्विधा । यथा । पुनर्नवाश्वेतमूला  
दृष्टीरोदीर्घपत्रकः । पुनर्नवापरार  
क्तावर्षाभूरक्तपुष्पकः ॥ पुनर्नवाश्वे  
तमूलाशीथघ्नीद्विपत्रिका । कटुः क  
षायारुच्यर्थः । पांडुहृदीपनीपरा ॥  
शोफानिलगरश्चेष्टहरीत्रधोदरप्रशु  
त् । पुनर्नवापरारक्ता रक्तपुष्पानि  
लाटिका । शोथघ्नीक्षुद्रवर्षाभू वर्ध  
केतुः कठिणकः ॥ पुनर्नवारुणा  
तिक्ताकटुपाकाहिमालघुः । बाल  
लाग्राहिणीश्चेष्ट पित्तरक्तविनाशि  
नीतिभावमिश्रः ॥ पुनरभीक्षां न  
वानूयतेवा । ऋदोरप् । क्षुभादिः ॥

पुनर्नवाशाकम् । न० पौनर्नवे  
पौनर्नवंशाकमतीव कोमलं सुखे  
तं मुष्टिभिरेवपीडितम् । सम्पाचि  
तं मिष्टतमन्तुतैले संवासितं हिङ्गु  
खेन रुच्यम् ॥ पौनर्नवं हि चक्षुष्यन्ति  
क्तं रुच्यं कफापहम् । शोफपांडुक्षय  
प्रदासज्वरहृद्रोगनाशनम् ॥

पुनर्भवः । पुं० नखे ॥ पुनर्भवति ।

भू० अच् ॥ रक्तपुनर्नवायाम् ।

शरीरान्तरे ॥ द्वि० । पुनर्नवाजाते ॥

पुनर्भवो । पुं० आत्मनि ॥ इ० हेम

## पुनर्वसु

चन्द्रः ॥

पुनर्भूः । स्त्री० दिविष्वाम् । द्विरु  
ढायाम् । अक्षतयोनित्वादिधवा  
पुनरुद्यते । इत्यस्य सावन्यस्य भूत्वा  
ऽन्यस्य पुनर्भवतिसंस्कृता । भू०  
क्तिर् ॥ अक्षताचक्षताचैव पुनर्भूः  
संस्कृता पुनरिति स्मृतिः ॥ त्रि  
विधा सा समाख्यातानारदेन महर्षि  
णा । कन्यैवाक्षतयोनिर्यापाणि  
यह्नदूषिता । पुनर्भूः प्रथमा सो  
क्ता पुनः संस्कारकर्माणा ॥ १ ॥  
देशधर्मानवेक्ष्य स्त्रीपितृभिर्याप्रदी  
यते । उत्पन्नसाहसान्यस्मै सा  
द्वितीया प्रकीर्तिता ॥ उत्पन्न  
साहसा उत्पन्नव्यभिचारा ॥ २ ॥  
असत्सु देवरेषु स्त्री बांधवैर्याप्रदीय  
ते । सवर्णाय सपिण्डाय सा तृतीया  
प्रकीर्तिते तिमिताक्षरा ॥ ३ ॥  
त्रि० । पुनर्वारजाते ॥

पुनर्वचनम् । न० पुनरुक्ते ॥

पुनर्वसुः । पुं० अजि । विष्णो ॥ पुनः  
पुनः शरीरेषु वसति चेच्चक्षुरपिण ।  
वस० । उः । पुनः शब्दः पौनः  
पुन्ये वर्तते ० एकस्य पुनः शब्दस्य  
लोपोवा ॥ कात्यायनमुनी ॥ धना  
रम्भे ॥ शिवे ॥ नक्षत्रविशेषे पुनर्वसु  
द्विवचनान्तः ॥ पुनर्वसोर्जाते ॥  
अविष्ठाफालुनीत्यणोलुक् ॥ तत्र  
जातस्य फलम् ॥ यथा । प्रभूतमित्रः

पु. पु. फुस :

कृतशास्त्रवत् : सद्रत्नकामी वरभूष  
णाव्य : । दाताप्रतापीवसुधाधिपो  
सौपुनर्वसौयस्यभवेत् प्रसूरितित्य-  
चैकवचनप्रामादिकम् ॥

पुनान : । त्रि० पवित्रीकुर्वणि ॥ पुना  
ति । पूज्० शानच् । प्वादीनांङ्खः ॥

पुन्नाग : । पुं० सितोत्पले ॥ जातीफले  
॥ पाण्डुनागे ॥ स्वनामख्यातबृहत्  
पुष्पवृक्षविशेषे । पुरुषे । तुङ्गे । केश  
रे । देववल्लभे । गुर्जरदेशसंदेशराज  
तिख्याते ॥ नरश्रेष्ठे ॥ यथा । सर  
त्नाविरलायन्ते घनायन्ते कलिद्रुमाः  
। नशमीनचपुन्नागोऽस्त्यस्मिन्संसार  
कानले ॥ पुमान्नागइव । उपमितस  
मासः । पुन्नागोऽन्तश्चैष्ठः प्राधान्यात्  
सइव ॥

पुन्नाठः । पुं० चक्रमर्दे ॥

पुन्नाडः । पुं० चक्रमर्दे ॥ पुमांसनाड  
यति । बडभंशे । चु० । कर्म्मण्यण्  
। मस्यानुस्वारपरसवर्णौ ॥

पुन्नामनस्कः । पुं० नरकविशेषे ॥ पुन्ना  
मनरकंधोरंविनाशंप्राहसर्वतः ॥

पुपूषन् । त्रि० पवितुंसाधयितुंनिर्वुस्यै  
कर्तुमिच्छतिकर्षके ॥ पुनातेः सन्न  
न्ताल्लटः शब्दादेशः । सनिग्रहशु  
होश्चेतिचकारादिटः प्रतिषेधः ॥

पुपुफलः । पुं० उदरस्थकायौ ॥ इति  
भूरिप्रयोगः ॥

पुपुफुसः । पुं० बीजकोषे । पद्मबीजा

पुर :

धारि । वराटके ॥ फौ० पडा० फेपडा  
चद्वतिख्याते वानपार्श्वस्यमलाशये  
। रक्तफेनजे ॥ यथा । हृदयाद्वामतो  
ऽधश्चपुष्पुसीरक्तफेनज इति ॥

पुमर्थः । पुं० धर्मादिषुचतुर्षु । पुरुषा  
र्थे ॥ पुंसोज्ञातुः पुरुषस्य अर्थः प्रयो  
जनंयस्मिन् ॥

पुमान् । पुं० पञ्चजने । पुरुषे । पुरुषे  
। नरे ॥ पाति । पा० । पातेर्दुम्सु  
न् ॥ कवित्पूजोऽुम्सुन्नितिपाठः  
। तत्रपुनर्नति । पूज्पवने ॥ प्रसाव-  
त्यङ्गुलोत्सेधोयः पुमान्सप्रकाशते  
॥ आत्मनि ॥ देवतिर्यङ्गनुष्येषुपुन्ना  
माभगवान्हरिः । स्त्रीनाम्नीलक्ष्मी  
मैत्रेयनानयोर्विद्यतेपरमितिबिष्णु  
पुराणम् ॥ यावन्नविन्दतेजाऽन्ताव  
दर्द्धीभवेत्पुमान् । यन्नवालैः परि  
वृतंश्मशानमिवतद्गृहम् ॥

पूः । स्त्री० पुर्याम् । नगरे । पत्तने ।  
हृदादिविशिष्टे पुरे ॥ पिपत्ति ॥ पू०  
। भाजभासेतिक्रिप् । उदोष्टेऽप्युल्  
। रपरः । वीरितिदीर्घः ॥ पूर्यते  
। पुर० सं० कृिप्वा ॥

पुरः । पुं० गुग्गुली ॥ पीलभिष्टया  
म् ॥ न० । गेहे ॥ पाटलिपुत्रे ॥ पु  
ष्पादीनांइलाहत्तौ ॥ नागरमुस्ताया  
म् ॥ चर्म्मणि ॥ गृहोपरिगृहे ॥ देहे  
। शरीरे ॥ शरीरंहिपुरमिवपुरम्हा  
रपालाधिष्ठात्राद्यनेकपुरोपकरणस

## पुरञ्जय :

मपत्तिदर्शनाच्छरीरमपि पुरम् । पुरञ्जसोपकरणं स्वात्मनाऽसंहतस्वतन्त्रस्वाम्यर्थे दृष्टम् । तथेदं पुरसामान्यादनेकोपकरणसहितं शरीरं स्वात्मनाऽसंहतं राजस्थानीयस्वाम्यर्थं भवितुमर्हतीत्यनुध्येयम् ॥ राजनामचिह्नितराजधान्याम् ॥ पिपत्ति । पृ० । सू० कः ॥ यद्वा । पुरति । पुरअग्रगमने । इगुपधेतिकः ॥ न० । स्त्री० हृष्टादिविशिष्टस्थाने ॥ बहुव्रीह्यामीयव्यवहारस्थाने । नगरे । पत्तने । कटके । पट्टे । निगमे ॥ अस्य लक्षणं मत्स्यपुराणे राजधर्मद्वष्टव्यम् ॥

पुरःसरः । चि० अग्रगे । अग्रेसरे ॥ पुरः सरति । सृ० । पुरोयतोऽप्येषु सत्तेरिति टः ॥

पुरञ्जनः । पुं० जीवे । कर्म्मणा पुरञ्जनयतीति व्याख्यानात् ॥ पुरुषं पुरञ्जनं विद्याद् यद्व्यनक्त्यात्मनः पुरम् । एकद्वित्रिचतुष्पादं बहुपादं सपादकमिति श्रीभागवतम् ॥

पुरञ्जनी । स्त्री० बुद्धी ॥ यथा । न विदामवयंसम्यक् कर्त्तारं पुरुषप्रभम् । आत्मनश्च परस्यापि गोचरं नाम चयत्कृतम् ॥ राजन्महोयाः सर्वे ते मा माहुश्च पुरञ्जनीमिति भागवतम् ॥

पुरञ्जयः । पुं० सूर्यवंशीयराजविशेषः । काकुत्स्थे ॥ त्रि० पुरजयकर्त्तरि ॥

## पुरविजयी

पुरटम् । न० सुवर्णे ॥

पुरणः । पुं० समुद्रे ॥ पृथ्वीति । पृ० । कृपृहृजिर्मान्तिनिधाजः ज्युः ॥ पुरतटी । स्त्री० हृष्टाम् । हृष्टी पुरतटीमतेति हारावली ॥

पुरतः । अ० अग्रतार्थे ॥ प्रथमे ॥ पुरति । पुर० । बाहुलकात् अतस्तुच् पुरद्वारम् । न० गोपुरे ॥ पुरस्थद्वारम् ॥

पुरद्विष्टः । पुं० शिवे ॥ पुरंद्वेष्टि । द्विष० ॥ क्षिप् ॥

पुरन्दरः । पुं० इन्द्रे । पुरहते । शक्रौ ॥ अरीणां पुरोदारयतीति विग्रहे । पुरःसर्पयोदोरिसर्पौ रतिविदारणार्थकादृद्धातोः खच्प्रत्यये वा चयमपुरन्दरौ चेति निपातितः । चौरौ ॥ यथा । समांससीनायदिषा कशाला समांससीनादशधेनवः ख्युः पुरन्दरस्याविषयं यदि स्यात् पुरन्दरस्यापि पुरं नयाच् ॥ न० । चविज्ये ॥

पुरन्दरा । स्त्री० गङ्गायाः ॥ इति हारावली ॥

पुरन्धिः । स्त्री० पुरन्ध्राम् ॥

पुरन्धी । स्त्री० सप्तमधवायाम् । कटुस्विन्याम् ॥ पुरंगेहंधारयति । धृज् ० । स्वार्थे ण्यन्तः । संज्ञायां भृतृन्निति खचिह्नस्तः । गौ० डीप् । पृ० ॥ स्त्रीमात्रे ॥

पुरविजयी । पुं० पुरां विजितरिशिवे ॥

## पुरस्तात्

पुरश्चरणम् । न० सन्नाशासाधनायज  
पहोमादिज्ञियायाम् ॥ यथा । जप  
होमौतर्पणञ्चाभिषेकोविप्रभोजन  
म् । पञ्चाङ्गोपासनंलोकेपुरश्चरण  
मिष्यते ॥

पुरस्कृदः । पुं० तृणविशेषः । दर्भे । सो  
मपत्रे । उलु० इ० गौडभा० ॥

पुरः । अ० अग्र्ये ॥ प्रथमे ॥ प्राच्यादि  
शि ॥ पूर्वकाले ॥ पूर्वस्मिन्पूर्वस्मा  
त्० पूर्वावाएवंपूर्वस्याम् पूर्वस्याः  
पूर्वावावसत्यागतोरमणीयंवा । पू  
र्वाधरावराणामसि पुरधवश्चैषामि  
तिअसिः पुरञ्चादेशश्च ॥

पुरस्कारः । पुं० पुरस्क्रियायाम् ॥  
अभिशापे ॥ अग्रकरणे ॥ पुरः क्रि  
यतेऽनेन । कृञ्० । घञ् ॥

पुरस्कृतः । चि० अभिशस्ते ॥ अरिष  
स्तं ॥ अग्र्येकृते ॥ ॥ पूजिते ॥  
स्वीकृते ॥ सिक्ते । अभिषिक्ते ।  
पुरोऽकारि । डुकृञ्० । क्तः ।  
पुरोव्ययमितिगतित्वम् । नमस्यु  
रसोरितिसत्वम् ॥

पुरस्कृत्य । अ० पुरतः कृत्वेत्यर्थे ॥

पुरस्क्रिया । स्त्री० पुरस्कारे ॥

पुरस्तात् । अ० प्रथमे ॥ प्राच्याम् ॥

अग्रतोर्ये ॥ पुरार्ये ॥ अग्रभागे ॥

पूर्वस्मिन् पूर्वस्यावा पूर्वस्मात्

पूर्वस्यावा । पूर्वः पूर्वावा ।

दिक्शब्देभ्यः सप्तमीपञ्चमीप्रथमा

## पुराणः

भ्योदिग्देशकालिष्वस्तातिः अस्ता  
तिचेतिपूर्वस्यपुरादेशः ॥

पुरा । अ० पुराणे । निकटे ॥ प्रवर्त्ये  
॥ अतीति ॥ भाविनि ॥ प्रतीपे ॥  
पुरति । पुर० । वा० का ॥ अवि-  
रते ॥ चिरातीति ॥ भविष्यदासन्ने ॥  
गच्छपुरादेवोवर्षिष्यति । समनन्त  
रंवर्षिष्यतीत्यर्थः ॥

पुरा । स्त्री० पूर्वदिशि ॥ सुगन्धिद्रव्य  
विशेषे । दिव्यायाम् । गन्धाढ्या  
याम् । गन्धकुड्याम् ॥

पुराकल्यः । पुं० अर्थवादान्तरे । ऐ  
तिह्यसमाचरिततयाकीर्त्तने । पूर्व  
पुरुषैराचरितत्वाभिधाने ॥ द्रथा ।  
पुराकल्ये षुनारीणांमौञ्जीवन्धनमि  
ष्यते । अध्यापनञ्चवेदानां सावित्री  
वचनंतथेतियमः ॥ युगान्तरे ॥  
यथा । पुराकल्पएतदासीत्० संस्का  
रकालोत्तरं ब्राह्मणाव्याकरणं स्माधी  
यते । तेभ्यस्तत्तत्स्यानकरणनादानु  
प्रदानञ्चेभ्योवैदिकाः शब्दाउपश्रयदि  
न्तेतद्दद्यत्वेनतथा० वेदमधीत्यत्वरि  
तावक्तारोऽवन्तोतिमहाभाष्यम् ॥

पुराकृतम् । चि० प्रारब्धकर्मणि ॥

पूर्वकालकृतपुण्यादौ ॥

पुराणः । पुं० पणे ॥ षोडशपणे ॥

आत्मनि । सर्वकारणे । अनाद्यात्म  
नि ॥ सचपुरापिनवएकरूपएव न  
त्वधुनानूतनांकाञ्चिदवस्थामनुभव



## पुरातन :

ति । यो हि त्रयवोपचयद्वारेणाभिनि  
र्वर्त्यते स इदानीं न बोधयाकुम्भादिः ।  
तद्विपरीतस्त्वात्मा पुराणो ह द्विवर्जि  
तः ॥ न० सर्वपुराणसामान्ये पञ्च  
लक्षण्ये । सर्गश्चप्रतिसर्गश्चदंशोमन्व  
न्तराणि च । वंशानुचरितञ्च ति  
पुराणं पञ्चलक्षणम् ॥ \*†\*‡\*§\*॥  
इति पञ्चलक्षणलक्षितं शुभस्वाद्यष्टाद  
शम् ॥ यथा । रुद्रवंशमहयश्चैव त्रयं  
वचतुष्टयम् । अनापलिङ्गकूस्कानि  
पुराणानि पृथक्पृथगिति ॥ पुराभ  
वमित्यस्मिन्नर्थे सायच्चिरम्प्राह्मेप्र  
येत्येभ्यष्टाव्युलौ । तुट्चेति० व्यु-  
व्युलौ । पूर्वकालैकेति निपातितस्तु  
उभावः ॥ पुराणप्रोक्तेषु ब्राह्मणकल्पे  
ष्विति निपातितो वा ॥ पुं० न० का  
र्षापणे ॥ त्रि० । प्रत्ने । पुरातने ।  
पुराणा० इ० भा० ॥

पुराणगः । पुं० प्रजापतौ । ब्रह्मणि ॥

पुराणपुरुषः । पुं० विष्णौ ॥ पुराण  
स्यासौ पुरुषश्च ॥

पुराणो । स्त्री० चिरन्तन्याम् ॥ पुरा  
भवा । टित्त्वान्डीप् ॥ ब्रह्मादित्वा  
त्पञ्चेडीष्वा ॥

पुरातनः । पुं० परमात्मनि ॥ काले  
नापरिच्छिन्नत्वात्पुराप्रभवतीति  
सतथोच्यते ॥ त्रि० । चिरन्तने ।  
पुराणे । प्रतने ॥ अनादिगुरुपरम्प  
रायते । पुराभवः । सायच्चिरमि

## पुरी

तिव्युलौ । अबाधकान्यपि निपा  
तनानि भवन्तीति पञ्चेतुट् ॥

पुरातनी । स्त्री० चिरन्तन्याम् ॥ टि-  
त्त्वान्डीप् ॥

पुराधिपः । पुं० पुरपालके ॥

पुराध्यक्षः । त्रि० नगराधिकृते ॥

पुरारिः । पुं० त्रिपुरान्तके ॥ शिवे ॥

पुरार्द्धविस्तरः । पुं० खेट ॥ आखा  
नगरे ॥

पुरावसुः । पुं० भीष्मे । ऋगुवाणां  
पितामहे ॥

पुरावृत्तम् । न० इतिहासे । पूर्वच-  
रिते ॥ पूर्ववृत्तप्रतिपादकव्यासा  
दिप्रणीतग्रन्थे ॥ पुरावृत्तमाचष्टे ।  
पुरावृत्तमाख्यानम् । गद्यन्तात्पचा  
द्यच् ॥

पुराश्रुतिः । स्त्री० पुरातन्यां गाथा  
याम् ॥ अन्तकाले हि भूतानि मुह्यन्ती  
ति पुराश्रुतिः ॥

पुरासिनी । स्त्री० सहदेवीलतायाम् ॥

पुरासुहृत् । पुं० शिवे ॥ इ० हे० ॥

पुरहिः । पुं० राजनि ॥ स्त्री० पुर्याम् ॥  
नद्याम् ॥ पिपत्तिं पूर्यते वा । पू०  
। कृगृशृपृकुटिभिदिच्छिदिभ्यश्च ति  
इः ॥

पुरी । स्त्री० नगर्याम् ॥ नृपावासः  
पुरी प्रोक्ता विशांपुरमपीष्यते ॥ तीर्थ  
विशेषे ॥ अयोध्यामथुरामायाकाशी  
काञ्चीअमलिका । पुरीद्वारावतीचैव

पुरु :

सप्तैतासीचदायिका : ॥ तासुवासं  
प्रकुर्वन्तिदेसृतावानरा : परम् ।  
लभन्तेनपुनर्जन्म मातृगर्भेषुकुत्र  
चित् ॥ पुं० । दशनामान्तगतस  
न्धासिनि ॥ यथा । ज्ञानरत्नेन  
सपूर्णा : पूर्णतत्त्वप्रथस्थिति : ।  
परब्रह्मरतनेनित्यं पुरीनामासउच्य  
ते ॥ इतिबृहच्छङ्करदिग्बिजय :  
॥ पुरति । पुर० । इगुपधेति  
क : । गीरादिच्चाज्जातेरितिवा  
चीष्ट ॥

पुरीतत् । पुं० न० चत्वे । चांत०  
इतिभाषा ॥ हृदयपरिवेष्टननाडा  
म् ॥ पुरीशरीरंतनोति । तनु०  
। क्रिप० । गमादीनांकावित्यनुना  
मिकलोप : । तुक् ॥ पुरितनोतीति  
एच्चे० नहिवृतीतिदीर्घः ॥

पुरीसीहः । पुं० धुस्तूरे ॥

पुरीषम् । न० विष्टायाम् ॥ पिपत्ति  
शरीरम् । पृ० । कृतृभ्यामीषन् ।  
शृपृभ्यांकिञ्चेति० ईषन्किञ्च ।  
उद्दीष्ट्यपूर्वस्य ॥ पङ्क्ति ॥

पुरीषणः । पुं० पुरीषे ॥ इतिचि  
काण्डशेषः ॥

पुरीषमः । पुं० माघे । मूर्खे ॥ इ०  
त्रिकाण्डशेषः ॥

पुरुः । पुं० देवलोके । स्वर्लोके ॥

नृपदि० । ययाते : कनिष्ठात्मजे ॥

परागे ॥ दैत्यवि० ॥ त्रि० प्राज्य

पुरुष :

। प्रचुरे ॥ पिपत्ति० । सूर्यतेजा ।

पृ० । ऋभिदीतिकः ॥

पुरुः । स्त्री० नदीविशेषे ॥

पुरुकुत्सवः । पुं० इन्द्रारिविशेषे ॥

पुरुदंशकः । पुं० सरःकाके । हंसे ॥

पुरुदंसा । पुं० इन्द्रे । विडौजसि ॥

पुरुधा । अ० बहुप्रकारे ॥

पुरुरवाः । पुं० पुरुरवसि ॥ पुरुरीति  
। रुशब्दे ॥ पुरुरशब्दीपपदेरीतरसिप्र  
त्ययः । विद्यात् पुरुरवः शब्दे रु  
कारस्यापिदीर्घतामितिद्विरूपको  
षः ॥

पुरुरूपः । त्रि० बहुरूपे ॥ पुरुरिणि  
प्रचुरागिरूपाण्यस्य ॥

पुरुर्यसम् । न० बहुरूपे ॥ इ० वेद  
भाष्यम् ॥

पुरुरक्तिः । त्रि० बहुरक्तिमति ॥

पुरुषः । पुं० पुत्रागपादपे ॥ तिलक  
द्रुले ॥ जीवनविशिष्टकार्यकरण

सङ्घाते । पुरुषे । नरे ॥ अधि  
कृतवर्णश्चमादि विशिष्टे शरीरा  
धिष्ठातरि ॥ यथा । आपत्सु मूढो  
द्युतिमान्यः सम्यक्प्रतिपद्यते ।

कर्माण्यवश्यकायाणि तमाहुः पुरुषं  
बुधाविति ॥ हिरण्यगर्भे । समष्टिलिङ्गा  
त्मनि । व्यष्टिसर्वकरणानुयाहके ॥ अ  
न्तर्यामिरूपेण पृथुपर्ण्ये । आत्मनि ।

पुरेषु पृथुवाशयाने । पृथुत्वात्पु रि  
पुरिवाशयानेपरमात्मनि ॥ पुर्यति

## पुरुषः

स्वेनात्मानाजगदिति भाष्यम् ॥ नव  
 द्वारं पुरुषस्य मेतैर्भाविः समन्वित-  
 म् । व्याप्य श्रुतेः महात्मायस्तस्मात्पु-  
 रुष उच्यते इति महाभारतम् ॥ पुरि  
 श्रुतेयतस्तस्मात्पुरुषो जीव उच्यते ।  
 सर्वं पुरयतीत्येवं पुरुषो ब्रह्म भव्य-  
 ते ॥ प्रमाणान्तरे ॥ पञ्चारविः पु-  
 रुष इति शुक्लसूत्रम् ॥ ऊर्ध्वं बाहुपु-  
 रुषे ॥ सत्रविंशत्यधिकशतमङ्गुलं भ-  
 वति ॥ रविः पाश्र्वं गान्तरे ॥ सा-  
 ङ्ख्यतत्त्वज्ञे ॥ न प्रकृतिर्न विकृतिः  
 पुरुषः । अनुभयरूपः ॥ सूक्ष्मश-  
 रीरमेव पुरुषः । तदपि हि पुरिष्ठ्य  
 लिशरीरे श्रुते मुखदुःखादयः प्रा-  
 कृता बुद्धिगुणाः तत्कथमेवेति चेत्तन-  
 सस्वस्थिर्न भवन्तीत्युच्यते पुरुष  
 इति । पुरिलिङ्गेश्रुते इति पुरुषः ।  
 लिङ्गं तत्तस्वस्थीति चेत्तनोपितत्स-  
 स्वस्थी भवतीत्यर्थः ॥ पूर्वमनेन प्रा-  
 णवद् व्यात्मानाजगत्समस्तमिति पु-  
 रुषः ॥ पुरिमनुष्यशरीरे उषति च  
 हमाकारेण वसतीति वा पुरुषः ॥  
 पुरति पुरलोकं प्रति प्राणादिभ्योऽर्प-  
 गच्छति ॥ तमुत्क्रामन् प्राणो नू-  
 तक्रानतीति श्रुतेः । पुरचग्रगमने ।  
 पुरः कुपन् ॥ यथा । अव्यक्तां तन-  
 इत्याहुः शरीरं पुरुष उच्यते । अव्य-  
 क्तोऽप्युपश्रुते पुरुष इति न चोच्यते इ-  
 ति ॥ यथा पुरुषि फलानि मनोभि-

## पुरुषकारः

लपितानि सनीति दत्ताणि । प्रमुदा-  
 ने । उः ॥ पुरुषि भुवनानि महार-  
 समयेत्यतिशयः । करोति वा । धा-  
 त्कर्मणि । कः । प्रकृतिप्रवृत्ते कं  
 ॥ ०+० ॥ पञ्चलक्षणलक्षितं मनु-  
 जं ॥ यथा । पात्रे च्यानां गुणे रागी-  
 भोगीपरिकर्तृः सहाशास्त्री दीदार-  
 गेयोद्वापुरुषः पञ्चलक्षण इति प्राची-  
 नाः ॥ त्रितेन्द्रिये ॥ यथा । सत्री  
 ग्रानमदं कुर्यात्समुखादृष्टमोक्त-  
 तः । तन्मित्रं यत्र विश्वासः पुरुषः  
 सजितेन्द्रिय इति गारुडे १६५ अध्यायः  
 पुरुषकम् । न० घोटकोर्ध्वस्थितौ ।  
 सीधे पां वखडे पां वद्व० भा० ॥ यथा ।  
 पश्चिमाभ्यान्तुपादाभ्यां भुवि स्थित्वा-  
 यपादयोः । ऊर्ध्वं प्रेरय यास्यानम-  
 श्रुतां पुरुषः स्मृतः ॥ पुरुष एव ।  
 कः ॥

पुरुषकारः । पुरु० प्रयत्ने ॥ पुरुषस्य-  
 कृतौ । चेष्टाशान् । पौरुषेण ॥ य-  
 था । मनुकवाच । देवपुरुषकारेण  
 किञ्चायस्तं ब्रवीहि मे । अचमेश-  
 थो देव केतुमर्हस्य शेषतः ॥ मरु-  
 उवाच । स्वमेव कर्मा देवास्त्यं विजि-  
 देहान्तरार्जितम् । तस्मात्पौरुषमे-  
 वेदं ह्यहमाहुर्मनीषिणः ॥ प्रतिकृ-  
 त्तं तथा देवं पौरुषेण विद्वन्त्यते । मङ्ग-  
 लाचारयुक्तानां नित्यमुत्थानशीलि-  
 नाम् ॥ येषां पूर्वकृतं कर्म सात्त्विकं

## पुरुषदन्तिका

मनुजोत्तम । पौरुषेण विना तेषां कि-  
 षां चिद् दृश्यते फलम् ॥ कर्मणा प्रा-  
 प्यते लोके राजसंख्यतया फलम् ॥ क-  
 र्माणां कर्मणा विदितानसंख्यतया फ-  
 लम् ॥ पौरुषेणाप्यते राजन्मार्गत-  
 व्यफलं नरैः । दैवमेव विजानन्ति-  
 नराः पौरुषवर्जिताः ॥ तस्मा-  
 द्दिकालसंयुक्तं दैवं न सफलं भवेत् । पौ-  
 रुषं दैवसम्पत्त्या काले फलति पार्थिव ॥  
 दैवं पुरुषकारश्च कालश्च मनुजोत्तम ।  
 त्रयमेतन्मानुषस्य पिण्डितस्यात्-  
 फलान्वहम् । कृतेर्वापि समायोगा-  
 द्दृश्यते फलसिद्धयः । तास्तु काले  
 प्रदृश्यन्ते नैवाकालिकप्रवृत्तयः ॥ तस्मा-  
 त्सदैवकर्तव्यं सधर्मा पौरुषं नृभिः ॥  
 एतं तेषां प्रवृत्तीह परलोकफलं प्रवृ-  
 त्तम् ॥ नालसाः प्राप्नुवन्त्यर्थं च दै-  
 वपरायणाः । तस्मात्सर्वप्रयत्नेन  
 पौरुषेण तमाचरेत् ॥ त्वत्कालसान्  
 दैवपरान्मनुष्यानुत्थानयुक्तान् पुरु-  
 षान् हिलक्ष्मीः । अन्विष्य त्वाद्दृष्टु-  
 ते नृपेन्द्र तस्मात्सदोत्थानवताहिभा-  
 व्यम् ॥ इति मातृस्य दैवपुरुषका-  
 रकोनाम १८५ अध्यायः ॥ पुरुष-  
 स्यकारः कर्मवृष्टीतत्पुरुषः ॥

पुरुषघ्नः । त्रि० पुरुषपरिमाणे ॥  
 पुरुषद्वयसे ॥ प्रमाणे द्वयसज्दघ्नञ्  
 माचच इति पुरुषात्प्रमाणे र्येदघ्नञ् ॥  
 पुरुषदन्तिका । स्त्री० भेदायाम् ॥

## पुरुषार्थः

पुरुषनाथः । पुं० राज्ञि ॥ सिनापतौ ॥  
 पुरुषान्नयति । स्त्री० ॥ कर्मण्य-  
 ण् ॥  
 पुरुषपुण्डरीकः । पुं० नरश्रेष्ठे ।  
 पुरुषव्याघ्रे ॥ जिनराजविशेषे ॥  
 पुरुषर्षभः । पुं० नरश्रेष्ठे । पुरुषकु-  
 झरे ॥ स्वकुत्तरपदे व्याघ्रपुङ्गवर्षभ  
 कुञ्जराः । सिंहशब्दे लनामाद्याः  
 पुंसि श्रेष्ठार्थवाचकाः ॥  
 पुरुषलक्षणम् । न० पुरुषस्वरूपे ।  
 तं न्नरूपं यथापश्य वाराह्यां ६६ अ-  
 ध्यायम् ॥  
 पुरुषसारहरः । पुं० गृहे ॥ पुरुषा-  
 णां सारं विवेकधैर्यद्वमाशान्तिप्रमुखं  
 हरतीति तथा ॥  
 पुरुषसिंहः । पुं० पुरुषश्रेष्ठे ॥ जि-  
 नराजविशेषे । शैवी ॥  
 पुरुषादः । पुं० राजसे ॥ निर्दये ॥  
 पुरुषाद्यः । पुं० आदिनायनामनि  
 जिने ॥ विष्णो ॥  
 पुरुषायुषम् । न० वर्षशते ॥ पुरुष-  
 स्यायुः । अचतुरेति निपातनात्सा-  
 धुः ॥  
 पुरुषार्थः । पुं० पुरुषस्य प्रयोजने ।  
 चतुर्वर्गे ॥ धर्मार्थकाममोक्षाश्च पुरु-  
 षार्था उदाहृताः ॥ अत्र मनुः ।  
 वशे कृत्वेन्द्रियग्रामं संयम्य च मनस्त-  
 था । सर्वान् संसाधयेदर्थान् चित्तवन्  
 योगतस्तनुमिति ॥ पुरुषस्यार्थः ॥

## पुरुह :

पुरुषार्थत्वम् । न० पुरुषोद्देश्यप्रत्यक्ष  
फलसाधकत्वे ॥ भावेत्त्वः ॥

पुरुषार्थसाधनम् । न० चतुर्वर्गीपाथे ।  
तैवस्मृतिप्रसिद्धाः । यथा अर्थस्य  
मूलनिष्कृतिः चमाचकामस्वरूपश्च  
वयोवपुश्च । धर्मस्य यागादिदद्यादम  
श्मोक्षस्य सर्वोपरमः क्रियाभ्यः ॥  
तत्र उक्तृष्टपुरुषार्थलाभे सम्भवत्यध  
मं कामममात्रमूर्ख एव ॥

पुरुषास्थिमाली । पुं० शिवे ॥ पुरुषा  
स्थिमाला० साक्षिभ्यः । ब्रीह्या  
दित्वादिनिः ॥

पुरुषोत्तमः । पुं० विष्णौ । भगवति  
। वामुदेवे ॥ पुरुषेभ्यः पुरुषिष्वा  
उत्तमः । ननिर्धारणद्वितीयसमा  
सनिषेधात् । पुरुषाणां मध्ये उत्तमो  
वा । ननिर्धारणद्वितीया निषेधस्तुजा  
त्यादानपेक्षयाऽसमर्थत्वाद्वा प्रवर्त्त  
ते ॥ अन्धकारयेतु सन्महत्परमोत्तमो  
तुल्यः । पूज्यमानैरित्युत्तमपुरुष  
इति स्यात् ॥ यस्मात्परमतीतो  
हमन्तरादपि चोत्तमः । अतोऽस्मि  
लोकैर्वैदेचप्रथितः पुरुषोत्तमः ॥  
नृपतिः । वृत्तार्हद्विजिषे ॥

पुरुसत्तमः । पुं० श्रीहरो ॥ पुरुर्विश्व  
रूपश्चासौ सत्तमश्च ॥

पुरुस्पृहः । त्रि० बहुभिः स्पृहणीये ॥

पुरुहः । त्रि० प्रचुरे ॥ पुरुहन्ति ग  
च्छति । हन० । अन्येभ्यो पीतिडः

## पुरोगामी

॥ यदा । पुरुहन्तिहाति० जिहीते  
वाचातइतिकः ॥

पुरुहूतः । पुं० इन्द्रे ॥ पुरुप्रचुरंहूत  
माह्वानयच्छेदस्य । पुरुणिहूतानि  
नामान्यस्य । युक्ते पुरुनाम्नाऽसुरेण  
हूतइति वा । हुँ अः क्तः । सम्  
प्रसारणम् । हलश्चेति दीर्घः ॥  
पुरुभूयिष्ठं यथा स्यात्तथा यज्वभिर्हू  
यतइति वा ॥

पुरुहूता । स्त्री० देवीविशेषे ॥ पुरुहूता  
पुष्कराक्षे० इति भागवतोक्तेः ॥

पुरुवरवाः । पुं० बुधस्य पुत्रे । उर्वशीर  
म्णे । ऐले । बौधे । चन्द्रवंशीया  
दिराजे । राजर्षी ॥ विश्वदेवे ॥  
पार्वणश्राद्धदेवे ॥ यथा । पुरुवरवा  
माद्रवाश्च पार्वणे समुदाहृतौ ॥ पुरु  
रौति । रुशब्दे । पुरुवरवा इति०  
पुरुशब्दस्य दीर्घो रौतेर्लस्य निपात्यते

पुरोगः । त्रि० अयगे । अयं सरः ॥

पुरोगच्छति । यम्भ० । अन्येभ्यो  
पीतिडः ॥ प्रधाने ॥

पुरोगतिः । पुं० कुकुरे ॥ त्रि० अय  
गे ॥

पुरोगसः । त्रि० अयगे । पुरः सरः ॥  
पुरोगच्छति । गम्भ० । अच्० ख  
च्वा ॥

पुरोगामी । त्रि० पुरोगे । अयं सरः ।  
प्रष्टे ॥ पुरोगन्तु शीलमस्य । सुप्य-  
जाताविति णिनिः ॥



## पुरोहित :

पुरोटिः । पुं० पञ्चभङ्कारे । रायभा  
टिङ्गौ० भा० ॥ पुरोटिः पुरसंस्का  
रे इति हारावली ॥

पुरोडाशः । पुं० हविर्भेदे । यवचूर्णनि  
र्मितेरोटिकाविशेषे ॥ पिष्टकस्य  
चमस्याम् ॥ हुतशेषे ॥ सोमरसे  
॥ पुरोदाश्यते । दाष्टदाने । कर्म  
णिघञ् । पुरोडाशपुरोडाशेत्यत्र  
निपातनादस्यङ्त्वम् ॥

पुरोडाश्याम् । वि० पुरोडाशीये ।  
हविर्योग्ये ॥

पुरोडावा । स्त्री० महानेशायाम् ॥

पुरोधाः । पुं० पुरोहिते ॥ पुरो ऽ  
ग्रे धीयते । डुधाञ्० । पुरसिचेति०  
धाञोऽसिः ॥

पुरोभागौ । वि० दोषैकदृशि । दोष  
मात्रदर्शिनि ॥ पुरः पूर्वभजते  
। भज० । धिनुग् ॥ दोषैकग्रा-  
हिहृदयः पुरोभागौ तु कथ्यते ॥  
अग्रांशिनि ॥

पुरोहितः । पुं० शान्त्यादिकर्त्तरि । पुरोधसि ॥ पुरोदृष्टादृष्टफ-  
लेषु कर्मसु० धीयते आरोप्यते यः ।  
डुधाञ्० । क्तः । दधातेर्हिः ॥  
चव्याञ्चदण्डनौत्याञ्च कुशलः स्यात्  
पुरोहितः । अथर्वविहितं कुर्या  
न्नित्यं शान्तिकपौष्टिकम् ॥ लक्ष  
णान्तरं च यथा । वेदवेदाङ्गतत्त्वज्ञो  
जपहोमपरायणः । आशीर्वाद

## पुलकः

वचोयुक्तएषराज पुरोहित इति ॥  
वर्जनीयस्तु यथा । काणं व्यङ्गमपुचं वा  
ऽनभिज्ञमजितेन्द्रियम् । नङ्गस्वव्या  
धितं वापि नृपः कुर्यात्पुरोहितमिति ॥

पुर्त्यष्टम् । न० पुर्त्यष्टके ॥

पुर्त्यष्टकम् । न० ज्ञानेन्द्रियाद्यष्टके ॥

यथा । ज्ञानेन्द्रियाणि पञ्चैव पञ्चक-  
र्मेन्द्रियाणि च । मनोबुद्धिरहङ्कार  
श्चित्तञ्चेति चतुष्टयम् ॥ प्राचीमान  
स्तथाव्यानउदानास्तथैव च । स-  
मानश्चेति पञ्चैताः कीर्त्तिताः प्राण  
वृत्तयः ॥ खंवायुगन्धर्वरित्यश्चभूत  
सूक्ष्माणि पञ्च च । अविद्याकामक-  
र्माणिलिङ्गं पुर्त्यष्टकं विदुरिति । अ-  
न्यच्च । भूतेन्द्रिययनोबुद्धि वासना  
कर्मवायवः । अविद्याचाष्टकं प्रोक्तं  
पुर्त्यष्टमृषिसत्तमैः ॥ अपिच । ज्ञा-  
नेन्द्रियाणि खलु पञ्च तथापराणि क-  
र्मेन्द्रियाणि मनश्चादिचतुष्टयञ्च ।  
प्राणादिपञ्चकमथो विषदादिपञ्चका  
मश्चकर्मचतस्रः पुनरष्टधापूः ॥ पु-  
रीणामष्टकम् ॥

पुलः । पुं० पुलके । वि० विपुले ॥

पुलकः । पुं० कृमिभेदे ॥ प्रस्तरविशेषे ॥  
तस्य परीक्षान्यवदृष्ट्या ॥ मणिदो-  
षे ॥ रोमाञ्चे । त्वक्पुष्पे ॥ हरिता-  
ले ॥ गजान्नपिण्डे ॥ गन्धर्वे ॥ गल्व-  
र्के ॥ इति हेमचन्द्रे पाठः ॥ असुरा-  
ज्याम् इति हेमचन्द्रः ॥ न० पर्वती

## पुलाक :

यस्युत्तिकावि० । कङ्कुष्ठे ॥

पुलकितः । त्रि० हर्षिते ॥ पुनकः

सञ्जातोऽस्य । ता० वृत्तच् ॥

पुलकी । पुं० धाराकदम्ब ॥

पुलम्बिः । पुं० देशविशेष ॥ गिलह

डात्पूर्वभागे कामरूपात्तयोत्तरं ।

पुलम्बिदेशीर्देवशि नरनारायणः

परः ॥

पुलस्तिः । पुं० पुलस्त्यमुनी ॥

पुलस्थः । पुं० ब्रह्मणः कर्माभ्यांजा  
तेसप्तर्षीणांमध्ये ऋषिविशेषः । हवि  
र्भुवः पत्न्यौ ॥

पुलहः । पुं० ब्रह्मणोनाभितोजाते  
सप्तर्षीणांमध्ये ऋषिविशेषः । गति  
स्वामिनि ॥ स्वायम्भुवमनोस्तनये ॥

पुलहाश्रमः । पुं० हरेः क्षेत्रे ॥

पुला । स्त्री० मृताद्यनेकापरनामनि  
हयगतिवि० ॥ तदुक्तं हयलीलावत्या  
म् । मृतांशवद्विता माहुर्याधारा  
पुलनाभिधा । पुनरेनानलोयान्तां  
पुलामित्याहदेशिकः ॥ तल्लज्जश्रुत  
चैव । क्षियतिसमविशेषानुत्क्षिप-  
त्यग्रपादान्प्रसरतिपुहतीश्वः सा  
यधारापुलाख्या । विलसतिसमपा  
दोत्क्षेपणाकुञ्चनानां करुणमिहग-  
तिज्ञाः प्राहरन्त्ये पुलाख्यामिति ॥  
पार्श्वप्रधानं प्रविधायरागाद्वल्गांश्च  
शीतल्यचरेत्पुलाख्यामित्यादिः ॥

पुलाकः । पुं० तुच्छधान्ये । असार

## पुष्करः

धान्ये ॥ सङ्क्षेपे ॥ भक्तसिक्

षके ॥ पौलनम् । पुल० । सं०

क्षिप् । पुलमकारि । अजः ।

कर्मग्यम् ॥ पौलतित्रा । वलाका  
दयश्चेतिसाधुः ॥

पुलाकी । पुं० वृक्षे ॥

पुलायितम् । न० अश्वगतौ । विक्रा-  
न्तौ ॥ पुलाख्यया अयितंगतिः

पुलायितम् । अय० । क्तः

पुलिनम् । न० तीरोत्थितेतटे । जलाद्  
चिरोत्थितेतटे । चडा० टापृ० इ०  
भा० ॥ पौलति पुलमहत्वे । पुलि  
तलिभ्याश्चेतिनन् ॥ द्वीपे ॥

पुलिन्दः । पुं० अरण्यचरेस्त्वेच्छजा-  
त्यन्तरे । शवरे ॥ पौलति । पुल० ।  
कुणिगुल्योः किन्दच् ॥

पुलोमजा । स्त्री० इन्द्राख्याम् । पुलो  
मोमुनेर्जाता । पञ्चम्यामजातावि-  
तिङः ॥

पुलोमद्विद् । पुं० इन्द्रे ॥

पुलोमा पुं० दानवान्तरे । मुनिविशेषः ॥

पुलोमारिः । पुं० शचीपतौ ॥

पुल्कसः । पुं० पुक्कमे ॥ पृ० ॥

पुषा । स्त्री० लाङ्गलिकौहृक्षे ॥

पुषितः । त्रि० पुष्टे । कृतपोषणेप-  
क्षिम्भगादौ ॥ पुष्यतेम्भ । पुष० ।

क्तः । भौवादिकत्वाद्विद् ॥

पुष्करः । पुं० रोगवि० ॥ नागवि०

॥ सारसपक्षिणि ॥ नृपवि० । नल

## पुष्करवान्

राजभ्रातरि ॥ वरुणपुत्रे ॥ यक्षा-  
न्तरे ॥ नैषाधिपवि० ॥ पुष्करो  
दुष्करजलः ॥ द्वीपवि० ॥ न० खे  
अम्वुनि ॥ पद्मे । सिताम्भोजे ।  
तूर्यवक्त्रे ॥ खड्गफले ॥ हस्तिहस्ताग्र  
॥ काण्डे ॥ कुष्ठौषधे ॥ द्वीपवि० ॥  
तीर्थविशे० ॥ यथा । गायत्र्याश्चपरं-  
स्थानं श्रीमत्पुष्करमीरितमिति ॥  
तत्तत्रह्वयः स्थानम् ॥ पुष्यति ।  
पुष्णातिवा पुष्यते० अनेनवा ।  
पुष० । पुषः किदितिकरन्कि-  
त्त्वञ्च ॥

पुष्करकः । पुं० चिताभूमिराच्छाद-  
नार्थं क्रियमाणेद्रष्टकानिर्मितेदेव-  
कुलाकारेण ॥

पुष्करकर्णिका । स्त्री० स्थलपद्मिन्या-  
म् ।

पुष्करजः । पुं० पुष्करमूले ॥ वि० ।  
पुष्करोत्पन्ने ॥

पुष्करणी स्त्री० पुष्कर द्वीपनद्याम् ॥

पुष्करद्वीपः । पुं० समद्वीपान्तर्गतद्वी-  
पविशेषे ॥ नदीपुष्करणीनामहेम  
पुष्करमण्डिता । तथासपुष्करद्वी-  
पः स्थापितः सुरसेवितः ॥

पुष्करनाडी । स्त्री० स्थलपद्मिन्याम् ॥

पुष्करमूलम् । न० कुष्ठवृक्षमूले । पौ-  
ष्करे ॥ पुष्करस्यकुष्ठौषधस्यमूलम् ॥

पुष्करवान् । पुं० हस्तिनि ॥ पुष्कर  
मस्थस्य । मतुप् ॥

## पुष्करी

पुष्करशिका । स्त्री० पुष्करमूले ॥

पुष्कराक्षः । पुं० विष्णौ ॥ पुष्करे-  
गोप मितेअक्षिणीअस्य । बहुव्रीहौ  
मकथ्यच्छोः स्वाङ्गात्पञ्जितिषच् ॥  
पुष्करहृदयपुण्डरीकमच्छोतिव्या-  
प्तोत्थन्तर्गामिरुपेणेतिपुष्करोपपदा  
हृद्व्याप्तावितिधातोः कर्मण्यश् ॥  
पुरुहतादेव्याः स्थाने ॥

पुष्करावर्त्तः । पुं० मेघभेदे ॥

पुष्कराक्षः । पुं० सारसपक्षिणि ॥

पुष्कराक्ष्यः । पुं० सारसे ॥ न० पु-  
ष्करमूले ॥

पुष्करिणी । स्त्री० इभ्याम् । हस्ति-  
न्याम् । सरोजिन्याम् । कमलिन्या-  
म् । कृविमजलाशये ॥ पुष्करमूले  
॥ स्थलपद्मिन्याम् ॥ समचतुरस्रखा-  
ते । यथा । चतुर्विंशाङ्गुलोहस्तोष-  
नुस्तच्चतुरस्तरः । शतधन्वन्तरश्चैव  
तावत्पुष्करिणीमता । एतत्पञ्चशु-  
णः प्रोक्तस्तडागइतिनिश्चयः ॥ तेन  
चतुर्दिक्षुविंशतिहस्तान्यूनतायांच  
तुः शतहस्तान्यूनान्धन्वन्तरत्वेनपु-  
ष्करिणी । एतज्जलाशयाधारपरंन  
तु० उपरितटम् । शतेनधनुर्भिः पु-  
ष्करिणी । इतिनव्यवर्द्धमानधृतीव  
शिष्ठः ॥ पुष्कराणिसन्त्यस्याम् । पु-  
ष्करादिभ्योदेशे० इतीनिः ॥

पुष्करी । पुं० हस्तिनि ॥ मत्त्वर्थीय  
इनिः ॥

## पुष्टि :

पुष्करेक्षणः । पुं० प्रभासतीयाधिष्ठा  
व्याधिव्याम् ॥

पुष्कलः । पुं० भरतात्मजे । पुष्क  
लावस्थाअवीथी ॥ न० । यासचतुष्ट  
यात्मकभिन्नायाम् ॥ यथा । भिन्ना  
माहुर्यासप्राचमन्नं तस्माच्चतुर्गुणम्  
। पुष्कलं हस्तकारन्तुतच्चतुर्गुणमुच्य  
ते ॥ इति ॥ अष्टकुञ्चिपरिमितेधा-  
न्यमानभेदे ॥ यथा । अष्टमुष्टिर्भवे-  
त्कुञ्चिः कुञ्चयोष्टौचपुष्कलम् । पु  
ष्कलानिचचत्वारिह्याटकः परि-  
कीर्तितः ॥ त्रि० परिपूर्ण ॥ श्री  
ष्टे ॥ पुष्यति । पुष० । पुषः कि  
दित्यनुवृत्तौ० कलंश्चेति कलन्कित्  
॥ स्त्रियांगौरादित्वात्पुष्कली ॥  
सि० लज्जा ॥

पुष्कलकः । पुं० गन्धमृगे ॥ क्षप-  
णे ॥ कीलके ॥

पुष्कसः । पुं० पुक्षसे ॥ पृ० ॥

पुष्टः । त्रि० पालिते । कृतपोषणे । पुषि  
ते ॥ पुष्यतेऽस्म । पुष० । त्तः ।  
दैवादिकत्वान्नेट् ॥

पुष्टिः । स्त्री० पोषणे ॥ वृद्धौ । अव-  
यवोपचये ॥ अश्वगन्धायाम् ॥ मा-  
तृकाविशेषे ॥ यथा । पुष्टिर्गणपतेः  
पत्नीपूजिताजगतोत्तले । यथाविना  
परिजीणाः पुमांसोयोषितोपिचे  
ति भागवतम् ॥ पोषणम् । पुष०  
। कित् ॥ व्रतकले । पुष्टिर्धनजना

## पुष्पकम्

दीनां वृद्धिरित्यभिधीयते ॥

पुष्टिकरः । त्रि० पुष्टिजनके ॥

पुष्टिका । स्त्री० जलशक्तौ ॥

पुष्टिकान्तः । पुं० श्रीगणेशे । विना-  
यके ॥

पुष्टिदा । स्त्री० अश्वगन्धायाम् ॥ वृद्धौ  
॥ पुष्टिदाव्याम् ॥

पुष्पम् । न० समनम् । प्रसूने । कुसुमे

॥ स्नानंकृत्वा तु येकेचित्पुष्पं चिन्व-

न्ति वैद्विजाः । देवतास्तन्नगृह्णन्ति

भस्मीभवतिदारुवदिति लघुहारी-

तः ॥ त्रिकाशे ॥ स्त्रीरजसि ॥ धन

दविमाने ॥ नेचरुग्भेदे । फूला

फूली० इ० भा० प्र० ॥ अस्यौषधं

यथा । हरीतकीवचाकुष्ठं पिप्पली

महिवानिच । विभीतकस्य मज्जाच

शङ्खाभिर्भनः शिला ॥ सर्वभेदत्

समंकृत्वा छागीक्षीरेण पेययेत् । ना

शयेत्तिमिरं कण्डूपटलान्यर्बुदानि

च ॥ अधिकानि च मांसानि यश्चराक्षौ

न पश्यति । अपि दिवार्पकं पुष्पं

मांसैकैकसाधयेत् ॥ वक्तिश्चन्द्रोद

यानामनृणां वृष्टिप्रसादनी ॥ इति च

क्रपाणिदत्तः ॥ पुष्पतिपुष्पतेवा ।

पुष्पविकसने । पचायच्० घञ्वा ॥

पुष्पकम् । न० रीतिपुष्पे ॥ पुष्पवदा

भरणभूते धनदस्य विमाने ॥ पुष्पको

स्त्रीति शब्दार्णवात्पुञ्जिहोपि । नि

चरोगविशेषे । पुष्पे ॥ रत्नकङ्कणे ॥

## पुष्पधन्वा

रसाञ्जने ॥ लोहकांस्थे ॥ मृदङ्गार  
शकव्याम् ॥ कासीसे ॥ पुष्पति ।  
पुष्प० । कुन् ॥ पुष्पमिववा । इवेप्र  
तिहतावितिकन् ॥  
पुष्पकरण्डकम् । न० उज्जयिन्याम्शि  
वस्योद्याने ॥  
पुष्पकरखिडनी । स्त्री० अवन्त्याम् ।  
उज्जयिन्याम् ॥  
पुष्पकाशीशम् । न० किञ्चित्पीतका  
सीसे । कंसके । नेत्रौषधे ॥  
पुष्पकीटः । पुं० भमरे । रोलम्बे ॥  
कुसुमकृमिमात्रे ॥  
पुष्पकेतनः । पुं० कामदेवे ॥  
पुष्पकेतुः । पुं० रीतिपुष्पे । कुसुमा  
ञ्जने ॥ पुष्पस्यकेतुरिवनाशकत्वात्  
पुष्पघातकः । पुं० केतकवृक्षे ॥ दम  
नवृक्षे ॥  
पुष्पजः । पुं० पुष्परसे । पुष्पद्रवे ॥  
पुष्पदः । पुं० वृक्षे ॥ त्रि० । पुष्पदा  
तरि ॥  
पुष्पदन्तः । पुं० वायुकोणस्थदिग्गजे  
॥ विद्याधरविशेषे ॥ सुविध्याख्य-  
जिने ॥ पुष्पमिवदन्ताः यस्यसः ॥  
पुष्पदन्तकः । पुं० गन्धर्वविशेषे ॥  
पुष्पद्रवः । पुं० पुष्पखेदे । पुष्पसारे ॥  
पुष्पधनुः । पुं० कामदेवे ॥ पुष्पधनु  
रस्य । वासंज्ञायामित्यनङ्भावेसा  
न्तः ॥  
पुष्पधन्वा । पुं० मर्दने । कामे ॥ पुष्प

## पुष्परागः

धनुरस्य । वासंज्ञायामित्यनङ् ॥  
पुष्पनिक्षः । पुं० भमरे ॥  
पुष्पनिर्यासकः । पुं० पुष्पद्रवे ॥  
पुष्पस्थयः । पुं० भमरे ॥ पुष्पाणिध  
यति । धेट्० । मुञ्जकुलास्यपुष्पेषु  
धेटः खशितिकेचिदितिखश् । अ  
रुर्दिषदितिमुम् ॥  
पुष्पपथः । पुं० भगे । योनौ ॥  
पुष्पपात्रम् । न० पुष्पाधारे ॥  
पुष्पपुरम् । न० पाटलिपुत्रनगरे ॥  
पुष्पफलः । पुं० कपित्थे ॥ कृष्णाण्डे  
॥ पुष्पयुक्तफलमस्य ॥  
पुष्पबलिः । पुं० वास्तुपूजायाम् ॥  
पुष्पमासः । पुं० वसन्ते ॥ पुष्पाणां  
मासः ॥  
पुष्पयोगः । पुं० यात्रायोगांतरे ॥  
यथा । भौमेस्वराशिगेलम्ने सौम्य  
केन्द्रचिकीर्णगे । पुष्पयोगोरिविपि  
नकुठारः सङ्गराङ्गणे ॥  
पुष्परक्तः । पुं० सूर्यमणिवृक्षे ॥  
पुष्परथः । पुं० चक्रयाने । युद्धं विना  
यात्रोत्सवादी सुखभमणार्थरथे ॥  
सुकुमारत्वात् । पुष्पमिवरथः ॥  
पुष्परसः । पुं० मकरन्दे ॥ पुष्पस्य  
रसः ॥  
पुष्परसाह्वयम् । न० मधुनि ॥  
पुष्परागः । पुं० पीतमणौ । वाचस्प  
तिवृक्षभे । पोखराज० इ० भा०  
॥ अखलक्षणंयथा । मुच्छायपीत



## पुष्पवाटिका

गुहगात्रसुरङ्गशुभं क्षिप्रञ्चनिर्मल  
मतीवमुत्तशीतम् । यः पुष्पराग  
सकलंकलयेदमुष्प पुष्पातिकीर्त्तिं  
मतिशौर्यसुखायुरर्थान् ॥ तस्यापल  
क्षणम्यथा । कृष्णविन्दुद्वितंरुत्तं  
धवलंमलिनंलघु । विच्छायंशर्करा  
गारंपुष्परागंसदोषकं ॥ अस्यपरी  
चालक्षणं यथा । घृष्टोविकाशयेत्  
पुष्परागमधिकमात्मीयम् । नखलु  
पुष्परागोजात्यतयापरीक्षकैरक्तः ॥

पुष्परेणुः । पुं० परागे ॥

पुष्परोचनः । पुं० नागकेशरे ॥

पुष्पलावः । पुं० } मालाकारे ॥

पुष्पलावी । पुं० }

पुष्पलिट् । पुं० भ्रमरे ॥ पुष्पंलिटि  
। लिट् ० । क्षिप् ॥

पुष्पवटी । स्त्री० फुलीरी० इ० प्र०  
खाद्यप्रभेदे ॥

पुष्पवन्तौ । पुं० एकयोक्त्यानिच्यद्वि  
वचनान्तश्चन्द्रसूर्ययोः ॥ चन्द्रा  
र्को० एकयोक्त्यासाधारणवचने०  
पुष्पवन्तौ० प्रत्येकंपुष्पवानितिन  
प्रयोक्तव्यमितिभावः । पुष्पविकस  
ने । भावेघञ् । पुष्पः प्रकाशस्त  
इन्तौ ॥

पुष्पवती । स्त्री० रजस्वलायाम् ॥

तीर्थविशेषे ॥ पुष्पंरजोऽस्त्यस्याः

। मनुप् ॥ वि० पुंविशिष्टे ॥

पुष्पवाटिका । स्त्री० पुष्पवाद्याम् ॥

## पुष्पा

पुष्पवाटी । स्त्री० पुष्पाद्यानि । फुल  
वारी० फुलवरिया० इ० भा० ॥

पुष्पाणांवाटी ॥

पुष्पवाणः । पुं० मन्मथे । कामदेवे  
॥ पुष्पाण्डिवाणाचस्य ॥

पुष्पवाहनः । पुं० पुष्पराजातिधि  
नृपे ॥

पुष्पशकटौ । स्त्री० आकाशवास्याम् ।  
दैवप्रश्ने ॥

पुष्पशून्यः । पुं० उदुम्बरे ॥ वि०  
कुसुमरहिते ॥

पुष्पसमयः । पुं० वसन्ते । चैवधैशा  
खयोः ॥ पुष्पाणांसमयः ॥

पुष्पसायकः । पुं० पुष्पधन्वनि ।  
कामदेवे ॥

पुष्पसारः । पुष्पद्रवे ॥ पुष्पस्यसा  
रः ॥

पुष्पसिता । स्त्री० फूलसङ्कर० इ०  
भा० प्र० द्रव्ये ॥ भवेत्पुष्पसिता  
शीतारक्तपिताहरीलघुः ॥

पुष्पसौरभा । स्त्री० कलिकारीवृद्धे ॥

पुष्पखेदः । पुं० पुष्पद्रवे ॥

पुष्पहासः । कुसुमविकासे ॥ पुष्पा  
णांमुकुलात्मनास्थितानांहासोविका  
शः पुष्पहासः ॥

पुष्पहासा । स्त्री० रजस्वलायाम् ॥

पुष्पहीना । स्त्री० उदुम्बरे ॥ निष्पला  
याम् । रजः शून्यायाम् ॥

पुष्पा । स्त्री० । कर्णपुर्याम् । मालि

## पुष्पिताद्या

न्याम् । भागलपुर० इ० प्र० नग  
रे ॥

पुष्पाजीवः । पुं० मालाकारे ॥

पुष्पाञ्जनम् । न० अञ्जनवि० । कौसु  
म्भे । पुष्पकेतौ ॥

पुष्पाञ्जलिः । पुं० प्रसूनानामञ्जलौ  
। कुसुमाञ्जलौ ॥

पुष्पाखण्डकः । पुं० शालिजातिविशे  
षे ॥

पुष्पाम्बुजः । पुं० पुष्पद्रवे ।

पुष्पावचार्यो । पुं० मालाकारे ॥

पुष्पासवम् । न० सधुनि ॥ पुं० पुष्पम  
करन्दकृतचासवे ॥

पुष्पास्रः । पुं० कन्दर्पे । मकरध्वजे ॥

पुष्पाह्वा । स्त्री० शतपुष्पायाम् ॥

पुष्पिका । स्त्री० दन्तमले ॥ लिङ्गमले ॥

पुष्पितः । वि० जातपुष्पे वृक्षादौ । प्रफु  
ल्ले ॥ पुष्पवति ॥ पुष्पाणिसंजा

तान्दस्य । ता० इतच् ॥ रमणीये

॥ आपातरमणीये ॥

पुष्पिता । स्त्री० रजस्वलायाम् ॥

पुष्पिताजः । वि० वृद्धदृष्टौ ॥

पुष्पिताद्या । स्त्री० वर्णवृत्तेष्वर्द्धसमवृ  
त्तप्रभेदे ॥ ललण्ययथा । अयुजिनयु  
गरेफतोयकारोयुजितुनजीजरगाश्च  
पुष्पिताद्या ॥ य० । करकिसलयशोभ  
याविभान्तीकुचफलभारविनमदेहय  
ष्टिः । स्मितरुचिरविलासपुष्पिता  
द्यात्रजयुषतिव्रततिर्हरमुदेऽभूत् ॥

## पुष्पज्ञानम्

पुष्पेषुः । पुं० कामदेवे ॥ पुष्पाणि  
इषवोऽस्य ॥

पुष्पः । पुं० अष्टमनक्षत्रे । सिध्ये ।  
तिध्ये ॥ पुष्पः सर्वार्थसाधकः ॥

तत्रजातस्यफलं यथा । प्रसन्नगात्रः

पितृमातृभक्तः स्वधर्मयुक्तोऽभिन-

याभियुक्तः । भवेन्मनुष्यः खलुपुष्प

जन्मासङ्मानचामीकरवाहनाद्यः

॥ पौषमासे ॥ कलियुगे ॥ यथा ॥

सत्सम्प्रदायप्रथनायपुष्पे शिष्यैश्च

तुर्भिः सहयोगतीर्थः । उक्तो बृह

त्सङ्गमतन्त्रराजे श्रीशङ्कराचार्यगु

रुतमौडे ॥ पुष्पातिकायां शि० पु

ष्पत्यर्थाश्चक्षिन्निति वा । पुष्पसि-

ध्यौ नक्षत्रद्वयतिर्कर्त्तर्यधिकरणे च क्यच्

निपातितः ॥

पुष्पधः । पुं० भूर्जकण्टके । सङ्करजा  
तिविशेषे । आवल्ये ॥

पुष्परथः । पुं० युद्धं विना मुखभ्रमणा

रथे । चक्रयाने ॥ असीपुष्परथश्चक्र

यानं न समराययत् ॥ पुष्पद्वयरथः ।

पुष्पेयाचोत्सवादीरथोवा ॥

पुष्पज्ञानम् । न० पुष्पाभिषेके ॥ यथा

। मूलमनुजाधिपतिः प्रजातरोस्तदु

पघातसंस्कारात् । अशुभं शुभञ्च लो

के भवति यतो तोनृपतिचिन्ता ॥ पुष्प

ज्ञानं नृपतेः कर्तव्यं देवविपत्तरो

धेभ्याम् । नातः परं प्रविचं सर्वो

त्पातान्तकरमस्ति ॥ अस्य विधिः

## पुस्तकार्था

कालिकापुराणे वाराह्याश्च द्रष्टव्यः ॥  
 पुष्ट्या । स्त्री० पुष्ट्यनक्षत्रे ॥  
 पुस्तम् । न० पुस्तके । लिखितग्रन्थे ॥  
 यथा । विधायपूजयेन्नित्यं पुस्तपूजो  
 क्तसिद्धये ॥ लेप्यादिशिल्पकर्माणि ॥  
 आदिनाकाष्ठपुत्तलिकादयो बोध्याः  
 ॥ यथा । मृदावादारुणावायवर्षणा  
 प्यथ चर्मणा । लोहरत्नैः कृतं वापि पु  
 स्तमित्यभिधीयते ॥ पुस्त्यते । पुस्त  
 आदरादौ णिच् । एरच् ॥

पुस्तकम् । न० पुस्ते । लिखितग्रन्थे ।  
 बोध्या इ० भा० ॥ तस्य परिमाणं  
 यथा । मानं वक्ष्ये पुस्तकस्य गृणुदे-  
 विसमासतः । मानेनापि फलं वि-  
 न्यादमाने श्रीर्हता भवेत् ॥ हस्तमा  
 चन्दुष्टिमाचमाबाहुदादशाङ्गुलं दशा  
 ङ्गुलं तथाष्टौ च ततो ह्येनं नकारयेत् ॥  
 पुस्तकलेखकस्य पूजाफलं यथा । आर  
 ङ्गे च समाप्ती च लेखकं प्रति पूजयेत्  
 हरिश्च गन्धपुष्पाद्यैर्वस्त्रैश्च मुनो ह-  
 रैः ॥ यावदक्षरमङ्गलानां प्रतिपच्च  
 च सन्दरि । तावद्युगमहस्राणि ब्र-  
 ह्मलोके वसेच्चिरम् ॥ वितनय हणो ले  
 खकस्य दोषो यथा । वितनयस्तु गृह-  
 णीयात् लिखित्वा पुस्तकं सतु । याव  
 दक्षरमङ्गलानां तावच्च नरके वसेदिति  
 योगिनीतन्त्रे तृतीय ३ भागे ७  
 पटलः ॥

पुस्तकार्था । पुं० लेप्यादिशिल्पकर्म

## पूगः

कर्त्तरि ॥  
 पुस्तकशिल्पिका । स्त्री० शिल्पिप्रभेदे  
 ॥ पुस्तगिम्ब्याम् ॥  
 पुस्तशिल्पिः । स्त्री० पुस्तकशिल्पि-  
 कायाम् ॥  
 पूगः । पुं० क्रमुके । गुवाके ॥ वृन्दे  
 । नानाजातीयानामनियतवृत्तीना  
 मर्थकामप्रधानानां सङ्घं ॥ ब्रह्मदाक  
 णि ॥ न० गुवाकफले । उद्देगे ॥  
 यथा । पूगंगुरुहिमं रुलं कषायं कफ  
 पित्तहृत् । मोहनन्दीपनं रुच्यमास्य  
 वैरस्य नाशनम् ॥ आर्द्रं तद्गर्वं भिष्य  
 न्दिशङ्किदृष्टिहरं स्मृतम् । स्निग्धं दो  
 षत्रयच्छेदितदृष्टमध्यं तदुत्तमम् ॥  
 अस्य प्राको यथा । गृङ्गाटकं जीरके  
 वं जातीकोषञ्च वंशजम् । लवङ्गं-  
 धान्यकञ्चापि प्रत्येकं कर्षयुग्मकम् ॥  
 हैयंगत्रो नकुडवंसिता चार्द्रतुलोज्ज  
 ला । धात्री वरीद्वयञ्च लिङ्गपूगस्या  
 षट्पलानि च ॥ उलूखले च मं कुच्य चू-  
 र्णं कीराठकान्वितम् । सन्ध्याच्यभ-  
 चितं हन्यात् वासरादौ यथोचितम् ।  
 ज्वरदाहञ्च पित्तञ्च यक्ष्मशूलगुदाङ्कु  
 रान् ॥ कर्दिप्रमेहं मूत्राणामाघातञ्च  
 विनाशयेत् । बलप्रदङ्गर्भदञ्च स्त्रीणा  
 म् चैतद्दूरसाधनमिति ॥ पुनाति०  
 पवते वा० पूयते मुखमनेन वा । पू  
 ज्० । कापूखडिभ्यः । किदिति  
 गन् ॥

## पूजनीय :

पूगकृतः । चि० पुञ्जीकृते ॥ अपूगः

पूगः सन्यस्तमानः कृतः इत्यर्थः  
श्रेयादयः कृतादिभिरितिसमा  
से० श्रेयादिषु च व्यर्थवचनमिति  
च व्यर्थता ॥

पूगतिथः । चि० पूगानांपूरणे ॥  
बहुपूगेति ङटिति युगागमविधाना  
दसंख्यात्वे पिङट् ॥

पूगपात्रम् । न० पूगपीठे । फलव  
के ॥

पूगपीठम् । न० कटकोले । पतद्ग  
हे ॥

पूगपुष्पिका । स्त्री० कुहली । विवाह  
सम्बन्धिषु यताम्बूले ॥

पूगफलम् । न० उद्देगे । चिञ्जण्या  
म् ॥

पूगयाजकः । पुं० बहुयाजके ॥

पूगकोटः । पुं० हिन्तालवृत्ते ॥

पूगिका । स्त्री० क्रामुके ॥

पूगिकाफलम् । न० पूगीफले ॥

पूगी । स्त्री० पूगे । पूगवृत्ते ॥

पूगीफलम् । न० उद्देगे । पूगफ  
ले ॥

पूजकः । चि० पूजाकर्त्तरि ॥

पूजनम् । न० चर्चने । पूजायाम् ।

। यथा ॥ शास्त्रप्रणामशुश्रूषादौ

॥ पूजपूजायाम् । ल्युट् ॥

पूजनीयः । चि० श्रुताचाराभिजना  
दिभिः पूजायोग्ये ॥ पूज्ये ॥

## पूज्यः

पूजेरनीयर् ॥

पूजा । स्त्री० नमस्यायाम् । अपर्चा  
तौ ॥ सपर्यायाम् ॥ पादप्रक्षालना  
र्चनधनदानादिरुपायानर्चायाम् ॥

देवार्चनायाम् ॥ तस्याः सामान्या  
नुष्ठानं यथा । आदाहव्यादिकन्यासः  
करशुद्धिस्रतः परम् । अङ्गुलि  
व्यापकन्यासौहृदादिन्यासएव च ॥

तालत्रयश्च दिग्बन्धः प्राणायाम  
स्ततः परम् । ध्यानं पूजापश्चैव  
सर्वतन्त्रेष्वर्थविधिरितियामलवच  
नम् ॥ पूजनम् । पूज० । चि  
तिपूजीत्यङ् ॥

पूजार्हः । चि० मान्ये । अर्घभाजि  
॥ कुसुमादिभिरर्चनयोग्ये । पू  
ज्ये ॥ पूजामर्हति । अर्हपूजा  
याम् । अर्हङ्गुल्यङ् ॥ स्त्रियांपू  
जार्हा ॥

पूजितः । चि० सत्कृते । अञ्जि  
ते ॥ पूज्यते स्म ॥ पूज० । क्तः  
॥ देवे ॥ पूजितोयः सुरासुरैरि  
त्यादौ भूते क्तोनतुवर्त्तमाने । तेन  
तृतीयातत्रोपपद्यते । अन्यथा क्तस्य  
चवर्त्तमानकृतिषष्ठीस्यात् ॥

पूजितव्यः । चि० पूजनीये ॥

पूजिलः । पुं० देवतायाम् ॥ चि०  
पूज्ये ॥

पूज्यः । पुं० श्वशुरे ॥ चि० वन्द्ये  
पूजार्हे । प्रतीत्ये ॥ पूजार्हा य

पूत :

था । गुरुणासपिसर्वेषांपूज्याः ।  
 पञ्चविंशतः । तेषामाद्यास्त्रयः ।  
 श्रेष्ठास्तेषांमातामुपजीता ॥ यो  
 भावयतिवासूतेयेनविद्योपदिश्यते  
 ज्येष्ठः आताचभर्ताचपंचैतेगुर  
 वस्मृताद्वितिकौर्मै उपरिभागे ११  
 अध्यायः ॥ पूज्यते । पूज० ।  
 । अचोयत् ॥ पूजयितुमर्हः ।  
 पूज० । अर्हैकृत्यतचश्चेतियत् ॥  
 सर्वस्यैवहिदानस्यगृहीतागुरुस्य  
 ते । कन्यायाश्चैव विद्यायाः प्रदा  
 तापूज्यतेगुरुः ॥

पूज्यपादः । पुं० भगवच्छङ्कराचार्यः ॥

पूतः । पुं० शङ्खे ॥ श्वेतकुशे ॥

विकङ्कतहजे ॥ न० बहुलीकृते ।

अपनीतदुपधान्ये ॥ सत्यवचने

॥ त्रि० व्रतादिनाशुद्धे । पवित्रे ।

प्रयते ॥ दधिगोमयादौसामान्यप

वित्रे० स्वभावपवित्रे वा । पवित्रे

मेध्ये ॥ दृष्टिपूतंन्यसेत्पादं वस्त्र

पूतं जलंपिवेत् । सत्यपूतं वदेद्वा

चमनः पूतं समाचरेत् । शठिते

बहुलीकृते ॥ पूयतेस्म । पूङ्०

पूज० वा । क्तः ॥ पवतेस्मवा ।

पूङ्गो गच्छर्थेतिक्तः ॥

पूतक्रतायी । स्त्री० इन्द्राख्याम्

। शच्याम् ॥ पूतक्रतोः स्त्री० ।

पूतक्रतोरैवेत्यैकारादेशोऽङ्गीप्

च ॥

पूतनाहा

पूतक्रतुः । पुं० इन्द्रे ॥ पूतः क्रतवो  
 येन ॥

पूतक्रतुः । स्त्री० देव्याम् ॥ पूताः  
 क्रतवीययासा ॥

पूतगन्धः । पुं० वर्वर ॥

पूतहणम् । न० श्वेतकुशे ॥ कुशे ॥

पूतञ्चतत्तृणाञ्च ॥

पूतद्रुः । पुं० पलाशवृक्षे ॥

पूतधान्यम् । न० तिले ॥ पूतञ्चतद्वा  
 न्यञ्च ॥

पूतना । स्त्री० हरीतक्याम् ॥ पूतना

स्थिमतीसृक्षेतिनिरूपणात् ॥ सिन्धु

देगजास्रत्यत्वक्वहदस्थिहरीतकी

लेपनेप्रशस्तेतिराजवल्लभः ॥ गन्ध

मांस्याम् ॥ बालरोगविशेषे ॥ बाल

मातृकाविशेषे ॥ दानवीविशेषे ।

वकासुरभगिन्याम् ॥ अहोवकीयं

स्तनकालकूटं जिघांसयापायियदप्य

साध्वी । लेभेगतिंधाल्य चितांत-

तो न्यंकं वा दयालुं शरणं ब्रजम ॥ पू-

तंकरोति । तत्करोतीतिणिच् ।

बहुलमन्यवापीतियुच् ॥

पूतनारिः । पुं० बालमुकुन्दे । श्री

कृष्णे ॥ पूतनायाश्चरिः ॥

पूतनासूदनः । पुं० श्रीकृष्णे ॥ पूत

नांसूदितवान् ॥ सूदयतिवा । सूद-

चरणे । नन्द्यादित्वाल्ल्युः ॥

पूतनाहा । पुं० श्रीकृष्णे ॥ पूतनां-

हन्ति । हन० । क्तिप् ॥



## पूतिकर्णक :

पूतपाप : । त्रि० निरस्तस्वर्गभोगप्रति  
धन्यकपापे ॥

पूतफल : । पुं० पनसे ॥

पूता । स्त्री० दूबीयाम् ॥

पूतात्मा । पुं० ईश्वरे ॥ पूत : शुद्धः

सत्त्वादिगुणसम्बन्धरहित : आत्मा  
स्वरूपयस्य ॥ पूतश्चासाआत्माचेति

वा ॥ शुद्धदेहे ॥ शुद्धान्त : करणे ॥

पूतआत्मायस्य ॥

पूति : । स्त्री० दुर्गन्धे ॥ पवित्रताया  
म् ॥ खट्वाशमुष्के ॥ न० गेहिष  
टणे ॥

पूतिक : । पुं० पूतिकरञ्जे ॥  
पुनाति । पूज्० । तित्तिडीका  
दयङ्गति० इकन् ॥ न० विष्टायाम् ॥

पूतिकरज : । पुं० लट्ठाकरञ्जवृक्षे  
। कलिकारके । कलहनाशने । क-  
ण्टवतिकरञ्जे । कांटाकरञ्जवृक्षे  
भा० ॥ पूतिश्चासौकरजश्च ॥

पूतिकरञ्ज : । पुं० पूतिकरजे ॥

पूतिकर्णक : । पुं० कर्णरोगविशेषे ॥  
तल्लक्षणं यथा । कण्विद्रधिपाकाद्वा  
जायते चास्य पूरणात् । पूयंस्त्व  
तिवापूतिसञ्ज्ञेयः पूतिकर्णकः ॥  
अस्यौषधं यथा । निर्गुण्डीसुरसस्तै  
लंसिन्धुधूमरजोगुडः पूरणात्पू  
तिकर्णस्थशमनोमधुसंयुतः ॥ अथ  
वा । वरुणाद्रकपित्याम्बजम्बूपल्लव  
साधितम् । पूतिकर्णपहंतैलंजा-

## पूतिफली

लीपचरसेनवेति चक्रपाणिदत्तः ॥

पूतिका । स्त्री० मार्जार्याम् ॥ पीड

इ० प्र० लताशाके । उपोदक्याम् ॥

पूतिकामुखः । शम्बूके ॥

पूतिकाष्ठम् । न० सरलद्रुमे ॥ देवदो  
रुमहोरुहे ॥ पूतिचतत्काष्ठञ्च ॥

पूते : पावनस्यकाष्ठं वा ॥

पूतिकाष्ठकम् । न० पूतिकाष्ठे ॥

पूतिगन्धः । पुं० गन्धके ॥ हिङ्गुदौवृ  
क्षे ॥ न० रङ्गे ॥ त्रि० दुर्गन्धे ॥

पूतिगन्धिः । } त्रि० दुर्गन्धे ॥  
पूतिगन्धिकः }

पूतिगन्धिका । स्त्री० वाकुच्याम् ॥

पूतितैला । स्त्री० ज्योतिष्मत्त्याम् ॥

पूतिदारुः । न० देवदारुणि ॥

पूतिनस्यः । पुं० नासारोगभेदे ॥ त  
ल्लक्षणं यथा । दोषैर्विदग्धैर्गलतालु  
मूलेसम्भूर्क्षितोयस्यसमीरणस्तु ।  
निरतिपूतिमुखनासिकाभ्यांतंपूति  
नस्यं प्रवदन्तिरोगम् ॥ औषधन्तु ।  
। व्याध्रीदन्तीवचाशिशुस्वरसव्योष  
सम्भवैः । पाचितंलावणं तैलंपूतिना  
सागदंजयेत् ॥ अथवा । त्रिकटुवि  
डङ्गकसैन्धववृहतीफलशिशुस्वरस-  
दन्ताभिः । तैलङ्गीजलमिदं नस्यं  
स्यात्पूतिनस्यस्य ॥

पूतिपत्रः । पुं० श्योनाकविशेषे ॥

पूतिपुष्पिका । स्त्री० मातुलुङ्गायाम् ।

पूतिफली । स्त्री० वाकुच्याम् । सोम

प्रका

पूर्य :

ने । खलु ॥ वीजपूरी ॥ गुणकाहे ॥  
 पुं० प्रीतिदेहिनिष्पादकाशीवकादेय  
 दशपिण्डे ॥ त्रि० पूरककर्त्तरि ॥  
 पूरकः । पुं० सेतौ ॥ विष्णु तैले ॥ न०  
 अङ्कानांगुणने ॥ वृष्टौ ॥ कुल्ल-  
 टे ॥ दानतन्तुषु ॥ पिष्टप्रभेदे ॥  
 हिङ्गुधान्यजलेमांससुखिन्नसूक्ष्मकु-  
 डितम् । संयुक्तं हिङ्गुजीराद्र्वीजपू-  
 रैरसैश्चैः ॥ घृततप्तपरिमृष्ट-  
 धूपितं मांसपूरणम् ॥ मांसस्य पूरणं  
 च्य इत्यं भुष्टिकरपरं । वातपित्तहरं व-  
 ल्यं मन्दाग्निवृद्धनाशनम् ॥ त्रि० पू-  
 रके । पूरणकर्त्तरि ॥ पालनकर्त्तरि  
 ॥ पृथगिति । पृथालनपूरणयोः । ल्यु-  
 ट् ॥ धृत्यतेऽनेन । पूरी० । करणे ल्यु-  
 ट् ॥

पूरणी । स्त्री० शाल्मलिद्रुमे ॥ पटार-  
 क्तकसूत्रेषु ॥ पूरणकर्मणि ॥ पूर-  
 यति । पूरी० । ल्युट् । डीप् ॥

पूराखम् । न० वृद्धाङ्गे ॥

पूरिका । स्त्री० मूषविभेदे । पूरी०  
 कथौरी० इ० भा० ॥ यथा । माषा-  
 यांपिष्टिकांयुज्ज्यालवसाद्र्वीजहिङ्गु-  
 मिः । तथापिष्टिकयापूर्यासनि-  
 ताकृतमोलिका ॥ ततस्तैलेविपक्वा  
 सापूरिकाकथिताबुधैः । रुच्यास्वा-  
 दीगुरुः क्षिग्धावातपित्तामृदुषिका  
 । यक्षुर्लजोहरीचोष्णापाकेवातवि-  
 नाशिनी । तथैवघृतपक्वाऽपिचक्षुष्या

रक्तपित्तहृत् ॥ वदरचूर्णपूरिकातु  
 । घृतमिश्रकनिष्पायांमेलितं पञ्चमां-  
 शकम् । वदरत्वग्भवंचूर्णं कलिमा-  
 लोडपीडयेत् ॥ पूरिकाघृतसंपक्वा  
 खल्वपाकविलेहिता । पूरिकावद-  
 रोन्मिश्राक्षिग्धापित्तहराहिमा ॥  
 मधुराट्टङ्वातघ्नी सराक्षर्दिशिना-  
 शिनी । एवंविप्रायखर्जुरशर्कराना-  
 रिकेरकैः ॥ द्राक्षयापैसुपर्णसुपूरि-  
 काः पूर्ववत्पचैत् ॥

पूरितः । त्रि० कृतपूरणे । पूर्व० ॥ पूर्य-  
 तेत्यम् । पूरी० । क्तः । दाशान्तेति  
 पक्षेष्टुट् ॥ गुणिते ॥

पूरयः । पुं० पूरये । नरे ॥ पुंसि ॥  
 क्षेपणे ॥ यथा । यस्याद्विज्ञमुदेति  
 यदरमतेयस्मिन्पुनर्ज्ञीयतेभासाय  
 स्यजगद्विभातिसहजानन्दोज्ज्वलं  
 रज्जुहः । शान्तं शाश्वतमक्रियं यम  
 पुनर्भावायभूतेश्वरम् हैतधान्तम  
 पास्ययान्तिक्वतितनः प्रस्तौमि तं पूरु-  
 पमिति ॥ पुरति । पुरयद्यग-  
 मने । पुरः कुशन् । अन्यं यामपी-  
 ति दीर्घः । पृषोदरादिव ॥ यद्वा  
 । पूरयति धृत्यतेवा । पूरी० वा०  
 कुशन् ॥

पूर्यः । त्रि० व्याप्ते ॥ पुरिते ॥ पुं०  
 शक्ते ॥ समये । सकले ॥ धृत्यतेत्यम्  
 पूरी० । कर्त्तरि कर्मणि वाक्तः । दा-  
 दान्तेति साधुः ॥

## पूर्वरात्रः

उपदासु ॥ तत्रजातसफलं । जि-  
तेन्द्रियः सर्वकामसुखोजितारि  
पद्यः खलुतस्य नित्यम् । भवेन्मही  
यानुत्तराज वीर्वापदाभाद्रपदा  
प्रसूतो ॥ पूर्वरात्राभाद्रपदाश्च ॥  
एकवचनान्तोपि ॥

पूर्वयचः । पुं० जिनवि० । जलेन्द्रे ।  
नशिभद्रे ॥

पूर्वरङ्गः । पुं० नायिकाशालायाम् ॥ ना-  
य्योपसने । प्राक्प्रज्ञोते । गुणनि-  
काशाम् ॥ रङ्गप्रधानाख्योरङ्गविष्णु  
शान्तिशारीरान्दोपाठगीतवादिवा-  
चनेकाङ्गविशेषोऽन्यादौकर्तव्यः  
कर्मविशेषः पूर्वरङ्गः । तदुक्तं वल-  
न्तराजीये । यन्नाय्यवस्तुनः पूर्वरङ्ग  
विद्भोपगान्नाथे । कुशीलवाः । कु-  
र्वन्तिपूर्वरङ्गः प्रकीर्तितः इति ॥  
पूर्वरङ्गविधायादौसूत्रधारेविनिर्गते  
। प्रविश्यतद्वहारः काव्यनास्त ॥  
टः ॥ प्रथमपूर्वरङ्गश्चतुर्थः प्र-  
नेतिच । चारुसर्वनायानास्तेत  
त्सामान्यमिष्यते ॥ पूर्वरज्यतेऽ  
स्मिन् । रङ्गेर्धञ् । कृत्वम् ॥

पूर्वरागः । पुं० नायिकानादिकयोर्द-  
शाविशेषे ॥ श्रवणादर्शनाद्यापिमि-  
थः संगठरागयोः । दशाविशेषो  
योऽप्राप्तौपूर्वरागः स उच्यते ॥ इ० ॥

पूर्वरात्रः । पुं० रात्रेः पूर्वभागे ॥ रा-  
त्राङ्गाहाः पुंसि ॥

## पूर्वाषाढा

पूर्वखपम् । न० पूर्वलक्षणे ॥ वैद्यके  
भादिव्याधिवोधकचिह्ने ॥

पूर्ववत् । न० अनुमानविशेषे ॥ यथा  
। दृष्टस्वलक्षणसामान्यविषयवत् ।  
तत्पूर्ववदुच्यते । पूर्वप्रसिद्धमृष्ट  
स्वलक्षणसामान्यमिति यावत् । तद्य  
साविषयत्वे नास्ति । अनुमानज्ञान  
स्येति पूर्ववत् । यथाधृमादुवह्वित्व-  
सामान्यविशेषः पर्वतमुमीयते ।  
तस्यवह्वित्वसामान्यस्य स्वलक्षणं  
वह्विविशेषोदष्टोरसवत्याम् । वीता  
वैतभंशस्तद्विविधम् ॥

पूर्ववाही । वि० प्रागभियोक्तारि । प्र-  
थमविदारिणि ॥

पूर्ववित् । वि० अतोतञ्जे ॥

पूर्वमैलः । पुं० उदयपर्वते ॥

पूर्वसरः । वि० अग्रगामिनि ॥

पूर्वा । स्त्री० पूर्वदिशि । प्राच्याम् ॥

तद्विग्भववायुगुणाः । पूर्वस्तुमधु-  
रोवातः स्निग्धः कटुरसान्वितः  
। गुरुर्विदाहश्मनोवातदः प्रित्त-  
नाशनः ॥ इति ॥

पूर्वाद्विः । पुं० उदयाचले । दिनमूर्ध-  
नि ॥

पूर्वाषाढा । स्त्री० कश्चिन्त्यादिसप्तविं-  
शतिनक्षत्रान्तर्गतविंशतिसंख्याकन-  
क्षत्रे ॥ तत्रजातसफलं यथा । भूयो  
भूयः सुप्रमानानुरक्तो भक्तो देवैव  
न्युमान्योतिश्च ॥ पूर्वाषाढाक-

## पूजा

अथकालेयदित्यादावाहः स्याद्वैरि  
 वर्गेनितान्तम् ॥ पूजावर्वाचाषाढाच ॥  
 पूर्वाहणः । पुं० द्विधाविभक्तदिनस्य  
 पूर्वभागे ॥ यथा । आवर्तनात्पू  
 र्वाहणोक्षपराहणस्ततः परः । आ  
 वर्तनात्० वासरस्य छायापरिवर्तना  
 त्प्रागिति शेषः ॥ त्रिधाविभक्तदि  
 नस्यप्रथमभागे ॥ सचत्रिशद्वण्डदि  
 नमानेसूर्योदयावधिदशहारात्मकः  
 कालः यथा । पूर्वाहणीवैदेवानां  
 मध्यदिनमनुष्याणामपराहणः प्रि  
 तृणामिति श्रुतिः ॥ अह्नः पूर्वम्  
 । पूर्वापराधरेत्येकदेशिसमासः ।  
 राजाहः सखिभ्यजिष्टतिष्ठत् । अ  
 ह्नादेशोऽप्यस्वम् ॥  
 पूर्वाहणेतमम् । नि० पौर्वाहणिके ॥  
 पूर्वाहणेभवः । विभाषापूजाह्या  
 पराहणायाम् ० इतिव्युत्पत्तौ तुट् च  
 । अकालतनेष्विच्छलुक् ॥  
 पूर्वद्युः । अ० प्रातः काले । धर्मवा  
 सरे ॥ पूर्वस्मिन्नहनि ॥ सयः पक्ष  
 दित्यादिनापूर्वशब्दादेद्युस्प्रत्ययो  
 निपात्यते ॥  
 पूषः । पुं० ब्रह्मादारुणि । तूत० इ०  
 भा० ॥ पूषहृदौ । इगुपधात्कः ॥  
 पूषकः । पुं० ब्रह्मादारुणि ॥ पूषएव  
 कः ॥  
 पूषा । पुं० सूर्ये ॥ जगतः पोषया  
 त् । पुष्पाति । पुषपुष्टौ । ष्वन्नु-

## पूतना

अनुपपन्नितिनिपातितः ।  
 पूषभाषा । स्त्री० अमरावत्याम् ।  
 इन्द्रनगर्याम् । नुरपुर्याम् ॥  
 पूषसुहृत् । पुं० शिशे ॥  
 पूषा । स्त्री० पिङ्गलापृष्ठवर्तिन्याना-  
 हाराम् ॥ पूषातुपिङ्गलापृष्ठेनील-  
 जीमूतसन्निभा । वास्यभागस्यनेत्रा-  
 नायावत्पादतलंगता ॥  
 पूषा । स्त्री० नरन्मातायाम् । पिङ्गु-  
 नायामोषधी । असारक० इ० भा०  
 । पिङ्गि० इ० गौ० भा० स्यृष्टते । स्यृ  
 षस्पृष्टे । वा० कक् । पु० ॥  
 पूषाम् । न० धने ॥ जि० संहिते ॥  
 सम्पर्वयुक्ते ॥ पृच्यते । पृची० ।  
 क्तः ॥  
 पूषति । स्त्री० सम्पर्के । स्पृष्टौ ।  
 स्पृष्टे—चनम् । पृचीसम्पर्के ।  
 जि  
 पूषी० अनुयोगे । प्रश्ने ॥ प्रच्छ  
 र । प्रच्छन्नीप्सायाम् । गुरीश्चह  
 लब्रह्मः । रुद्रसारवम् ॥  
 पूषितनुः । पुं० प्रश्नलग्ने ॥  
 पूषाम् । जि० प्रष्टव्ये ॥  
 पूतना । स्त्री० सेनामाने ॥ सेनावि  
 श्वे । तिसृषुवाहिनीषु ॥ अनेभाः ॥  
 २४३ । यथाः २४३ । अष्टाः ७२  
 ६ । पादातिकाः १२१५ । समस्तस  
 ङ्ख्यवाखत्रिचतुर्विंशतिभिः स्मृ  
 ता । २४३० ॥ प्रियते । पृङ्ग्या-

## पृथक्पणी

यामे । वा० तनः गुणाभावश्च ॥  
 पृतनाषाट् । पं० इन्द्रे ॥ पृतनांसह  
 ते । पहमर्षणे । कन्दसिसहइति०  
 शिवः सहरितिषः ॥  
 पृथक् । अ० भिन्ने । विनार्थे । अन्तरे  
 ण । ऋते ॥ असङ्कीर्णे ॥ नानार्थे ॥  
 प्रथयति । पृथक्प्रथे । वा० कक् ॥  
 पृथक्त्वम् । न० पृथक्प्रत्ययासाधारण  
 कारणत्वे ॥ यथा । सङ्ख्यावच्चपृ  
 थक्त्वं स्यात्पृथक्प्रत्ययकारणम् ।  
 अन्योन्याभावतोनास्ये चरितार्थत्व  
 मुच्यते ॥ अस्मात्पृथगियंनेतिप्रती  
 तिर्हिविलक्षणा ॥ पृथक्त्वं निरूपयति  
 सङ्ख्यावदिति । पृथक्प्रत्ययासाधा  
 रणकारणं पृथक्त्वम् । तन्निश्चयता-  
 दिकं संख्यावत् । यथानित्यं प्वे क-  
 त्वं नित्यम् । अनित्यं अनित्यम् । आ-  
 श्रयद्वितीयक्षणे चोत्पद्यमाना-  
 शान्नम्यति । तथा पृथक्त्वमादि-  
 वत् द्विपृथक्त्वादिकमपीत्येव । इयो  
 मादेयविवेके ॥ भेदे ॥ भावेत्त्वः ॥  
 पृथग्भावे । परस्परभिन्नत्वे ॥  
 पृथक्त्वचा । स्त्री० मूर्गायाम् । कर्क-  
 रीला० इ० भा० । देव्याम् । म-  
 धुरसायाम् ॥ पृथक्त्वचायस्याः ॥  
 पृथक्पणी । स्त्री० पृश्निपर्ण्याम् । षि  
 चपर्ण्याम् । पीठवनी० इ० भा० ।  
 चाकुल्या० इ० भा० ॥ पृथक्चस  
 क्तपर्वमस्याः । पाककर्णेतिङीप् ॥

## पृथाजः

पृथगात्मता । स्त्री० विविक्ते ॥ व्यती ॥  
 पृथगात्मायसा । तसाम्भावः । त  
 ल् । तलन्तं स्त्रियाम् ॥  
 पृथगात्मिका । स्त्री० व्यती ॥  
 पृथग्जनः । पुं० मूर्खे ॥ नीचे ।  
 अधमे ॥ पृथक्कार्यजनः असम्य-  
 त्वात्पृथग्जनः । शाकपार्थिवादिः  
 ॥ सज्जनेभ्यः पृथग्भूतो जनोवा ॥  
 त्रि० पापिनि ॥ भिन्नलोके ॥  
 पृथग्रूपः । त्रि० बहुविधे ॥ पृथ  
 यूपमस्य ॥  
 पृथग्वर्मात्मा । पुं० वाद्यौ ॥ पृथक्-  
 नानाविधवर्त्मसंश्रयमात्मास्वभा  
 वोऽस्य ॥  
 पृथग्वादः । पुं० द्वैतिनि ॥ पृथक्  
 नानावस्तु० इत्येव वदनेदस्य ॥  
 पृथग्विधः । त्रि० नानारूपे ॥ पृथक्  
 धर्माधर्मादिसाधनवैचित्त्येण० पर  
 स्परविलक्षणाविधायस्य ॥  
 पृथग्वीजः । पुं० भस्मातके ।  
 पृथक् । भिन्ने । विलक्षणे ॥ प्रथयति  
 । प्रथ० ॥ प्रथः कित्सम्प्रसारणञ्च  
 ह्यजिः ॥  
 पृथग्वी । स्त्री० भुवि । पृथिव्याम् ॥  
 प्रथते । प्रथविस्तारि । प्रथेः ष्वन्  
 सम्प्रसारणञ्चैत्येके । षित्वान्ङीप् ॥  
 पृथा । स्त्री० कुन्त्याम् । वसुदेवस्य स  
 रि । पाण्डोः पत्न्याम् ॥  
 पृथाजः । पुं० कुन्तीपुत्रे । युधिष्ठि



## पृथिवी

रभीसादौ ॥ पृथायाः पृथायांवा  
जातः जनी० । डः ॥ अर्जुनपाद  
पे ॥

पृथापतिः । पुं० पोण्डुनृपे ॥ पृथा  
याःपतिः ॥

पृथिका । स्त्री० शतपद्याम् ॥

पृथिवी । स्त्री० गोत्राग्राम् । स्त्रायाम्

। भूमौ । शब्दस्पर्शरूपरसतन्मात्र  
सहिताङ्गमन्तन्मात्रादुत्पन्नायांशब्द  
स्पर्शरूपरसगन्धगुणायाम् ॥ पृथि  
वीपञ्चमंभूतंप्राणश्चाध्यात्ममुच्यते ।

अधिभूतंतथागन्धोवायुस्तत्राधिदैव  
तम् ॥ न्यायमतेनपृथिवीविभजते

। गन्धवतीपृथिवी । साविधा । नि  
त्याऽनित्याच । नित्यापरमाणुरूपा

। अनित्याकार्यरूपा । पुनस्त्रिविधा

। शरीरेन्द्रियविषयभेदात् । शरीर  
मस्यदादीनाम् । इन्द्रियगन्धग्राह

कंप्राणनासाद्यवर्ति । विषयोऽमृत्या-  
पाणादिः । इति ॥ प्रथते । प्रथवि

स्तारे । प्रथेष्टिवन्सम्रसारणञ्च । पि  
त्वान्ङीष् ॥ प्राणप्रदानात्सपृथु-

र्यस्याङ्गमेरभूत्पिता । ततस्तुपृथि  
वीसंज्ञामवाप्ताखिलधारिणी ॥ ग-

न्धोप्राणोन्द्रियश्चापिकाठिन्यंगौरवं  
तथा । वसुन्धरागुणाएतेगदिता

भुववेदिभिः ॥ रविचन्द्रमसोर्या  
वन्मयूखैरवभासाते । ससमुद्रसरि

च्छेलातावतीपृथिवीस्मृता ॥

## पृथुकः

पृथिवीक्षित् । पुं० राजनि ॥ पृथि-  
व्यांक्षयतिवसति । क्षि० । क्षिप्-  
तुक् ॥

पृथिवीगीता । स्त्री० विष्णुपुरोषोक्त  
पृथिवीकथायाम् ॥

पृथिवीतीर्थम् । न० तीर्थविशेषे ॥

पृथिवीपतिः । पुं० भूपाले ॥ पृथि-  
व्याःपतिः ॥ नाक्षत्रिः । कुरुतेकाव्य  
नारुद्रोरुद्रमर्चति । नादेवेशोद्दा-  
त्यन्ननाविष्णुः पृथिवीपतिः ॥ ऋ  
षभाख्यौषधे ॥ कृतान्ते ॥

पृथिवीपालः । पुं० राज्ञि ॥

पृथिवीशक्रः । पुं० राजनि ॥

पृथुः । पुं० अग्नौ । चेतायुगेसूर्यब-  
शौयपञ्चमनृपे । वेशनृपस्यदक्षिण  
करमथनाज्जाते । प्रजारङ्कनादादि  
राजोपाधिप्राप्ते ॥ पृथते । प्रथप्रख्या  
ने । प्रथिस्तीति कुः । सम्रसारणञ्च  
॥ श्योनाकवि० ॥ स्त्री० त्वक्पद्या  
म् । हिङ्गुपद्याम् ॥ कृष्णाजीरके  
अहिफेने० । त्रि० । महति । वि  
स्तीर्णे ॥ स्थूले ॥ निपुणे ॥

पृथुकः । पुं० क्षिपिटे । चिउडा०  
इ० भा० ॥ यथा । शालयः सतु  
षाञ्चार्द्राभृष्टाश्चस्फुटितास्ततः ।  
कुट्टिताश्चिपिटाः प्रोक्तास्ते स्मृता  
पृथुकाश्चपि ॥ पृथुकागुरवोवात-  
नाशनाः स्त्रीपलाश्चपि । सक्षीरा  
वृंहणावृष्यावल्याभिन्नमलाश्चते ॥ पृथु

पृषत :

पृदाकुः । पुं० हस्त्रिके ॥ व्याघ्रि ॥ सर्पे ॥  
चिचके ॥ पर्दते । पर्द० । पर्देर्निस्सम्भ  
सारणमलोपश्च तिकाकुप्रत्ययः ॥  
पृश्निः । स्त्री० रश्मौ ॥ चि० अल्पत-  
नी ॥ स्पृशति स्पृश्यतेवा । स्पृ  
शसंस्पर्शे । वृषृश्रीतिसाधुः ॥ पृ  
च्छति० पृच्छतेवा । पर्षति० पृष्यते  
वा । प्रच्छल्लीसायाम् । पृषुसेचने  
वा । पूर्ववत्साधुः ॥

पृश्निका । स्त्री० कुम्भिकायाम् ॥  
पृश्निगर्भः । पुं० गदाग्रजे । श्रीकृष्णे ॥  
पृश्निपर्णी । स्त्री० पृथक्पर्ण्याम् । अ-  
ङ्घ्रिवल्लिकायाम् । चक्रीत्० इ०  
पिठवनि० इ० च० भा० । चाकु-  
लिया० इ० गौ० भा० ॥ पृश्निप-  
र्णीचिदोषघ्नीघृष्टोष्णामधुरासरा ।  
हन्तिदाहज्वरश्वासरक्तातीसारतृड्  
वमीः ॥ पृश्निरत्यं पर्णमस्याः ।  
पाककर्णेतिङीष् ॥

पृश्निभद्रः । पुं० श्रीकृष्णे ॥  
पृश्निशृङ्गः । पुं० विष्णौ ॥ गणेशे ॥  
पृश्नौ । स्त्री० वारिपर्ण्याम् ॥  
पृषत् । पुं० मृगे ॥ न० विन्दौ ॥ चि  
श्चेतविन्दुयुक्ते ॥ पर्षति । पृषुसे  
चने । वर्त्तमानेपृषद्ब्रह्मन्महदिति  
अतिप्रत्ययोगुणाभावश्चनिपात्यते ।  
शतृवदस्यकार्यम् ॥

पृषतः । पुं० पृषाकमृगे । चिचमृगे ॥  
यथा । पृषतश्चन्द्रविन्दुः स्याद्वरिणा

पृषभाषा

क्लिष्टिदल्पकः ॥ पृषतस्तुभवेत्सादु  
ग्राहकः शीतलोत्प्लवः । दीपनोरोच  
नः श्वासज्वरदोषत्रयासृजित् ॥  
ब्रूति ॥ विन्दौ ॥ चि० श्वेतविन्दु  
युक्ते ॥ पर्षति । पृषु० । पृषिर-  
ञ्जिभ्यांकिदिच्यतच् ॥ यद्वा । पृष  
ताः विन्दवः सन्त्यस्य । अर्शश्चा-  
द्यच् ॥

पृषताम्पतिः । पुं० वायौ ॥  
पृषताश्वः । पुं० वायौ । अनिले ॥  
पृषतोमृगविशेषोऽश्वोवाहनमस्य ॥  
पृषती । स्त्री० मृग्याम् ॥  
पृषत्कः । पुं० वारणे । शरे ॥ पर्षति  
पृषु० । लटः शट् । संज्ञापूर्वक  
त्वान्नगुणः ॥ यद्वा । वर्त्तमाने  
पृषन्महदितिसाधुः स्वार्थेकन् ॥  
पृषदश्वः । पुं० गन्धर्वहे । प्रबले ।  
वायौ ॥ पृषन्मृगभेदोऽश्वोवाहन  
मस्य ॥ पृषतामम्बुकणानामश्वद्व  
वेतिवा ॥

पृषदाज्यम् । न० सदध्याज्ये । दधि  
मिश्रितघृते ॥ पृषच्चतदाज्यञ्च ॥  
यद्वा । पृषद्भिः सहितमाज्यम् ॥  
पृषद्वलः । पुं० वायुश्वे ॥  
पृषन्तिः । पुं० विन्दौ ॥ यथा । पयः  
पृषन्तिभिः स्पृष्टावांतिवाताः श  
नैः शनैरितिजाम्बुवतीविजयका  
व्यम् ॥

पृषभाषा । स्त्री० इन्द्रपूर्याम् ॥

पृष्ठवंश :

पेचक :

पृष्ठाकरा । स्त्री० जुष्टाश्वनि । वट  
खराङ्ग० भा० ॥

पृष्ठातकम् । न० सदध्याज्ये ॥

पृष्ठम् । न० सामगानांमाध्यन्दिन  
सवनेगीयमानस्तोत्राणां नामधेये ॥

त्रि० कृतप्रश्ने । उपामन्विते ॥

पृच्छेः क्तः ॥

पृष्ठव्यः । त्रि० जिज्ञासिते ॥

पृष्ठम् । न० शरीरपश्चाद्भागे । पार्श्वं  
स्थाने । पौठ० इ० भा० ॥ अस्यशु  
भाशुभलक्षणं यथा । भुक्तिग्धं मांस  
लंपृष्ठमभग्नञ्चाप्यरोमशम् । सध  
नानां विपर्यस्तं निर्जनानां प्रकीर्त्तिं  
तमितिसमुद्रः ॥ चरममात्रे ॥  
पृष्यते । पृषु० । तिथपृष्ठगृह्यति  
साधु ॥ स्तोत्रविशेषेऽपि पृष्ठम् । चि  
त्राधिकरणे० पृष्ठैः सुवतइत्यादौ  
तथानिर्णयात् ॥

पृष्ठग्रन्थिः । पुं० गडौ । कृव० इ०  
भा० ॥

पृष्ठतः । अ० पश्चात् । पृष्ठदेशे ॥

पृष्ठे इति । आद्यादित्वात्तसिः ॥

पृष्ठदृष्टिः । पुं० भल्लूके ॥

पृष्ठमांसादः । त्रि० परोक्षदोषाभि  
धायिनि ॥ वाक्याभिधायिनि ॥

इ० चिकाण्डशेषः ॥

पृष्ठमांसादनम् । न० परोक्षदोषक्री  
त्तने ॥ त्रि० तद्वति ॥

पृष्ठवंशः । पुं० रौटके । पृष्ठास्थि

नि ॥ सतुर्गर्भमासमात्रं न भवति ॥

पृष्ठवहः । पुं० पृष्ठयाश्वे ॥

पृष्ठवास्तु । न० गृहस्थोपरिगृहे ॥

पृष्ठवाट्० इ । पुं० युगपार्श्वगृहपे ।  
पृष्ठवाहिनि ॥

पृष्ठवाहः । पुं० ॥ ७षे ॥

पृष्ठवाहकः । पुं० ॥

पृष्ठवाह्यः । पुं० भारवाहकवृषे ।  
स्थौरिणि । पृष्ठे ॥

पृष्ठशृङ्गः । पुं० वनच्छागे ॥

पृष्ठशृङ्गी । पृष्ठशृङ्गी । शभीरौ । सैरिभे ॥  
शंठं ॥ भीमसेने । वक्रोदरे ॥

पृष्ठहायनः । पुं० धान्यविशेषे ॥ मत  
इजे ॥

पृष्ठी । पुं० मत्स्यविशेषे ॥

पृष्ठोदयः । पुं० राशिविशेषे ॥ मेषो-  
दयः कर्कटश्च धनुर्भकर एव च । पृष्ठो-  
दयाः षडेवैतमीनश्चापितथैव च ॥

पृष्ठः । पुं० स्थौरिणि । पृष्ठेन भारवह  
नशीलिवोटके । न० पृष्ठहृन्दे ॥ य-  
ज्ञविषयेऽदः स्मरन्ति ॥ पृष्ठानांस  
मूहः । पृष्ठायन ॥ प्रशस्तमतिश  
यितं पृष्ठमस्य । अन्येभ्योपीतियद्वा

पृष्ठाः । पुं० सूर्ये ॥

पृष्ठाका । स्त्री० ॥ कत्तृणे । कुम्भ्या  
पृष्ठी । स्त्री० ॥ म् ॥

पेचकः । पुं० उलूके । वायसारताौ  
। कौशिके ॥ धूके ॥ गजलाङ्गूल  
मूले । तद्गुदाच्छादकमांसपिण्डवि

## पेपीयमान :

शेषे ॥ पचति० पच्यतेवा० दुःकृत्  
न । डुपचप्० ॥ पचिमध्योरिञो-  
पधायाइतिवुन् । अतइत्त्वम् । पु  
गन्तेतिगुणःपर्यङ्गे० लेप्ते० । यूक्ते ॥

पेचकी । पुं० हस्तिनि ॥

पेचिलः । पुं० गजे । हस्तिनि ॥

पेचु । न० पेचुल्याम् ॥

पेचुकम् । न० नाडीचशक्ते । पेचुल्या  
म् ॥ त्रिकाण्डशेषेकेचुकमितिपाठः

पेचुली । स्त्री० पेचुनि । नाडीचशक्ते  
पेटः । पुं० प्रहस्ते । पेटति । पिट०  
। प० अच् ॥

पेटकः । पुं० न० पिटके । पुस्तका  
दीनामञ्जुषायाम् । पिटार० इ०  
भा० ॥ चि० कदम्बके । समूहे ॥  
पेटति । पिटशब्दसंघातयोः ।

एवुल् ॥

पेटाकः । पुं० पेडायाम् । पेटके ॥

पेटिका । स्त्री० वृक्षविशेषे० । कुवेरा  
च्याम् । कृष्णवृत्तिकायाम् ॥

पेटी । चि० पेटके ॥

पेडा । स्त्री० पेटके । मञ्जुषायाम् ।  
बृहत्पेटाके ॥ प्रिरुडते । पिडिसं-  
घाते । प० अच् । अनित्यत्त्वान्नशु  
म् ॥

पेत्वम् । न० अमृते ॥ हृते ॥ पीयते ।  
पा० । अन्येभ्योपिदृश्यतइति०  
इत्वन् ॥

पेपीयमानः । चि० अत्यासक्त्यापीय-

## पेयूषः

माने ॥

पेयम् । न० पयसि । जले ॥ दुग्धे ॥  
मद्ये ॥ अष्टविधान्नान्तर्गतान्नवि० ।  
यथा॥ भोज्यं पेयं तथा चूष्यं लेह्यं स्वाद्यं च  
चर्वणम् । निष्ये पच्यैव भक्ष्यं स्वाद-  
न्नमष्टविधं स्मृतम् ॥ इ० रा० नि० ॥  
चि० पानयोग्यद्रव्ये । पातव्ये ॥  
पातुयोग्यम् । पा० । यत् । ईदयति  
। गुणः ॥

पेया । स्त्री० आणायान् ॥ अक्षमण्डे  
॥ सिक्थसमन्वितपेयद्रव्ये ॥ पेया  
विधिर्गुणाश्च । चतुर्दशगुणेनीरेरक्त  
शाल्यादिभिः कृता । द्रवाधिका-  
स्त्वल्पसिक्थापेयाप्रोक्ताभिषग्वरैः ॥  
सातिलघ्वीग्राहिणीचधातुपुष्टिबिधा  
यिनी ॥ खेदाग्निजननीक्षयावात-  
वर्चीलुलोमिनी । शुण्ठीसैधवसंयु-  
क्तादीपनीपाचनीचसा ॥ आमशूल  
हरीरुच्यास्यादिवन्धविनाशिनी ॥  
पातुयोग्या । पा० । यत् । ईद्गुणौ  
। टाप् ॥

पेयूषः । पुं० न० अमृते ॥ नव्यदु-  
ग्धे । सप्तदिवसावधिचीरे ॥ आस-  
मराचप्रभवंचीरंपेयूषउच्यते ॥ पीय-  
ते० पीय्यतेऽनेनवा । पीयइतिसौ-  
त्रोधातुः प्रीती । पीयरूपन् । बहु  
लवचनात्पक्षेगुणः ॥ अग्निसंयो-  
गात्कठिनतांगतेनवप्रसूतायाः गोः  
चीरे ॥ चीरंतत्कालसूतायाघन-

पेवलि :

पेवूजमुच्यते ॥ नव्यपुते ॥

पेवु : । पुं० सूर्ये ॥ वल्ली ॥ समुद्रे  
॥ पीयते । पीडपाने । निपीभ्यां  
रु : ॥पेरोजम् । न० उपरत्नवि० । पेरोजि ।  
पिरोजा० इ० भा० ॥ तद्विविधम् ।  
भस्माङ्गरितञ्च । तस्यगुणा : । पे-  
रोजंमुकपायंस्यान्मधुरं दीपनं परम् ।  
स्यावरंजंगमञ्चै वसंयोगाश्चयथावि-  
प्रम् ॥ तत्सर्वनाशयेच्छीघ्रं गूलं भूता-  
दिदोषजम् । पाठान्तरम् यथा ॥  
पेरोजंमुकपायंस्यान्मधुरं दीपनं वयोः  
। स्यावरादिविषण्णं स्याद्वरितञ्चापरं  
शुद्धम् ॥ शीताङ्गनाशयेच्छीघ्रं गूलं ति-  
मिरभूतजम् ॥ इ० रा० जि० ॥

पेलत् । न० अण्डकोषे ॥

पेलवम् । वि० विरले ॥ यच्चसावका-  
शत्वं प्रकारः ॥ पेलनम् । पिलमे-  
दने । घञ् । पेलीत्यास्ति । अन्ये  
भ्योप्रीतिव्यः ॥ कोमले हृषी ॥पेवलि : । स्त्री० नृत्यविशेषे ॥ यथा ।  
तारुण्यवच्चतयालास्यं द्विविधं नृत्यमु-  
च्यते । पेवलिर्वहुरुपाचतागडं द्वि-  
विधं मतम् ॥ अङ्गविज्ञेयवाहुल्यं  
तयाभिनयशून्यता । यच्चसापेवलि-  
स्तस्याः सञ्ज्ञादेशीतिलोकतः ॥  
केदनंभेदनंयत्रवहुरुपासुखावली ॥  
तारुण्यवहुरुपान्तराङ्गणमलमुदत-  
मिति ॥

पेवणी :

पेशलम् । न० सौकुमार्यं ॥ चि० रु-  
चिरे । रम्ये । चारी । सुन्दरे ॥  
दक्षे । कुशले । चतुरे ॥ कोमले  
॥ पिशन्ननयवे । भावेवञ् । पेशं-  
लाति । ला० । कः ॥ वा० पिशि-  
रलज्वा ॥ पेशील्यास्ति । सिद्धा-  
दित्वालज्वा ॥ धूर्ते । कर्मणान्न-  
सावाचावपुषाचशोभनत्वात् ॥ पेश-  
लोविष्णुर्वासुदेवः ॥ तथाविधो  
न्योपि ॥

पेशः । न० रूपे ॥

पेशस्तात् । पुं० हस्तं ॥ कीटवि० ।  
किमिरक्ते० इ० गौ० भा० ॥  
पेशिः । पुं० शलकोटी । वच्चे ॥ स्त्री०  
अण्डे ॥ पिंजिन्ननयवे । नृपिणिस-  
हिष्ठतीत्यादिना० इन् ॥ जापविद-  
ले ॥पेशी । स्त्री० सुपन्नकलिके ॥ मांस्या-  
म् ॥ अण्डभेदे ॥ कृदिकारादतिन-  
वृत्तिजीप् । गौरादिर्वा ॥ पिशाच्या-  
म् ॥ राक्षसीभेदे ॥ नदीविशेषे ॥पेशीकोषः । पुं० पक्षिडिम्बे । अण्डे  
॥ पेशीनामांसखण्डानां कोषोभा-  
गडागारइतिस्वामी ॥पेषणम् । न० चूर्णने । पिष्टसंचूर्णने  
भावेल्घुट् ॥ खले ॥ स्त्रुहीद्रुमे ॥

पेषणिः । स्त्री० ) पेषणशिलायाम् ।

पेषणीः । ) दृशदुपलात्ति-



## पैत्तिकम्

कायान् । पट्टे । गृहकच्छपे । सि  
ल० इ० भा० ॥

पेयलः । त्रि० पेयले ॥

पेष्ठाकः । पुं० पेष्ठाकान् ॥

पैञ्जुषः । पुं० कर्णे ॥

पैठरः । त्रि० उख्ये । स्थालीपक्वमां  
सादौ ॥ पिठरेसंस्कृतम् । संस्कृतं भक्षा  
इत्यण् ॥

पैठीनसिः । पुं० स्मृतिकारके मुनि  
विशेषे ॥

पैण्ड्यम् । न० भैक्षजीविकायाम् ॥

पैतामहम् । त्रि० पित्ये । पितामह  
सम्बन्धनादौ ॥ पितामहस्ये इम्  
। तस्ये इमिच्यच् ॥ स्त्रियां पैतामही  
पैटकम् । त्रि० पितृसम्बन्धनिधनादौ  
॥ सुखेन स्वीयते यच्च सदेशः खलु पै  
ट्टकः ॥ पितुरागतम् । पितुर्यच्  
तिचकाराड् ॥ ङीप् । पैटकीवि  
द्या ॥

पैटकभूमिः स्त्री० । पितृसम्बन्धस्थाने ॥

पैट्ठसेयः । त्रि० पितुर्भागिनी सन्त  
तौ ॥ पितृष्वसुरपत्यम् । ठक्किलोपः  
। अतएव ज्ञापकाड् ॥ स्त्रियां पैट्  
ठ्ठसेयी ॥

पैट्ठस्त्रीयः । त्रि० पितुर्भागिनेये ।

पैट्ठसेये ॥ पितृष्वसुरपत्यम् ।

पितृष्वसुष्कण् ॥

पैत्तः । त्रि० पैत्तिके ॥

पैत्तिकम् । त्रि० पित्तजव्याधौ । पि-

## पैशाचः

तसम्भवे ॥ पितृस्य शयनं कोपनं वा  
वातपित्तस्ये फण्यः शयनकोपनयो  
रिति ठञ् ॥

पैत्रम् । न० पितृतीर्थे । तर्ज्जन्यंगुष्ठयो  
र्मध्ये ॥ पितृणामिदम् । तस्ये इ  
मिच्यण् ॥ त्रि० पितृसम्बन्धिनि ॥

पैत्राहोरात्रः । पुं० पितृलोकस्य दि  
वारात्रौ । नृणामासे ॥ कृष्णपक्षः  
पितृणां दिनम् । शुक्लपक्षो रात्रिः ।  
पितृणामयम् । पैत्रः । पैत्रश्चासा  
वहोरात्रश्च ॥

पैत्यः । पुं० दैवसर्गप्रभेदे ॥

पैप्यलम् । त्रि० पिप्यलकाण्डे ॥ पि-  
प्यलभस्मनि ॥ पिप्यलस्यावयवीवि  
कारोवा । अवयवे चेत्यण् ॥

पैलः । पुं० ऋषिविशेषे । ऋग्वेदधा  
रके व्यासशिष्ये ॥ पीलायाश्च पत्यम्  
। पीलायावेत्यण् ॥

पैलेयः । पुं० पैले ॥ पीलायाश्च पत्य  
म् । अणभावे । द्वाच इति । ठक् ॥

पैशाचः । पुं० अष्टप्रकारविवाहान्त  
र्गताष्टमविवाहे ॥ पैशाचः कान्य-  
कांकलात् । कलमाहमनुः । सुमां  
मत्तां प्रमत्तां वारहोयत्रीपगच्छति ।  
समापिष्ठो विवाहानां पैशाचश्चाष्टमो  
धमः ॥ पिशाचस्ये वायम् । अण् ॥  
पिशाचएववा । स्वार्थिकः प्रज्ञाद्य  
ण् ॥ दैवसर्गविशेषे ॥ त्रि० पिशाच  
सम्बन्धिनि ॥

## पोताधानम्

वा । पूज्० । हसिन्मृगिचितितन्  
॥ यद्वा । पयते । पूज्० । पूर्ववत्  
न् ॥

पोतकी । स्त्री० । श्यामायाम् । सौन-  
विडी० । इ० भा० ॥ पूतिक्कायाम्  
उपोदिकायाम् । मालवे० । अमृतव-  
ल्लरोतिप्रसिद्धा । पोर्दशाक इ० भा०  
॥ पोतकीशीतलास्त्रिधाश्च फलावा-  
तपित्तनुत् । अकंठ्यापिच्छलानि-  
द्राशुक्रदारक्तपित्तजित् ॥ बलदारु-  
चिह्नन् पथ्या वृंहणी तृप्तिक-  
रिणी ॥

पोतजः । पुं० । कुञ्जरादौ ॥

पोतवणिक् । पुं० । सांयात्रिके । नावा-  
नानावाशिज्यकरे ॥ पोतेनोपलक्षि-  
तोवणिक् ॥

पोतवणिकप्रियः । पुं० । बुद्धप्रभेदे ॥

पोतवणिजः । प्रियायस्यः ॥

पोतरत्नकः । पुं० । केनिपाके । पत-  
वार० । इ० भा० ॥ हालि० । इ०  
गौ० भा० ॥

पोतवाहः । पुं० । नियामके । गुणव-  
त्प्रपरिस्थितेनाविक्रि० ॥ वहिच-  
वाहके । दाँडी० । इ० गौ० भा० ॥

पोतवहति । वह० । कर्म्मण्यम् ॥

पोताच्छादनम् । न० । वस्त्रकुट्टिमे ॥

पोताधानम् । न० । क्षुद्राण्डमख्यतंवा-  
ते । पोना० । इ० गौ० भा० ॥

पोतवहिवेद्याधीयन्ते । धाजः क-

## पोलिन्दः

र्मशिल्युट् ॥ यद्वा । पोतोऽर्भकः  
आधीयतेऽत्र ॥ अधिकारेण्युट् ॥

पोतासः । पुं० । कर्म्मरविशेषे ॥

पोतिका । स्त्री० । यत्तदुपायान् ॥

पूतिक्कायाम् ॥ मूलपोल्याम् ॥

पोती । स्त्री० । पक्षिणां सख्यपत्न्ये ॥

पोतस्यद्वन्द्वनौकायाम् ॥ पोतात्त्व-  
यसिप्रथम इतिडीप् ॥

पोता । पुं० । पृथ्विनि ॥ पुनाति ।

पूज्० । तृन्विधाहस्त्रिजुवानुमस-  
र्गस्येतिहन् ॥ नमृनेष्टृस्त्रष्टृहोष्टृपो-  
तृभ्रातृजामातृदुहितृ इति साधुः  
॥ विष्णौ ॥

पोत्रम् । न० । वस्त्रे ॥ शूकरमुख्याय-  
॥ हलस्याये । लाङ्गलाये ॥

पूयतेऽनेन । पूज्० । हलसूकारयोः  
पुत्रवृत्तिश्च ॥ बहिचि ॥

पोत्रायुधः । पुं० । शूकरे ॥

पोत्री । पुं० । कोले । सूकरे ॥ पोत्रमु-  
खायमस्यस्य । अतद्वनिः ॥

पोत्रिरथा । स्त्री० । जिनशक्तिवि० ।

त्रिमुखायाम् । वज्रकालिकायाम् ।  
मायादेव्याम् ॥

पोलिका । स्त्री० । पिष्टकविशेषे ॥ यथा  
। कुर्यात्समितयातीवतन्वीपर्पटि-  
क्कांततः । खेदयेत्तप्तकेतान्तपो-  
लिकांजगदुर्ध्वाः ॥ तांखादेहसि-  
कायुक्तांतस्यामण्डकवद्गुहाः ॥

पोलिन्दः । नौकावयवविशेषे । पादा-

## पोष्यवर्गः

रकी ॥

पोली । स्त्री० पिष्टकवि० । पूपाख्या

न् । चर्पव्याम् ॥

पोषः । पुं० पोषणे ॥

पोषकः । वि० पोषणकर्तारि ॥

पोषणम् । न० पुष्टौ ॥ पुषपुष्टौ ॥

ल्युट् ॥ धृती ॥

पोषयिषुः । पुं० कोकिले ॥ भर्त्तारि

॥ द्विजे ॥ वि० पोषके । पोषणक

र्तारि ॥ पोषयति । पुष० । स्तनि

हृषिपुषीत्यादिना० डेलुच् ॥

पोष्टा । पुं० पूतीये । कांटाकरञ्ज०

द्व० गी० आ० ॥ वि० पोषणकर्त

रि ॥ पुष्णाति । पुष० । लृच् ॥

पोष्टवरः । वि० पोषकश्च उ० ॥

पोष्यः । वि० प्रतिपाल्य ॥ पोषणी

ये । अवश्यसम्बन्धनीये पोष्यवर्गे ॥

पोष्यपुत्रः । पुं० पुत्रप्रतिनिधीपाल

नासुतत्वं प्राप्तं ॥

पोष्यवर्गः । पुं० परिजने । प्रतिपाल

नीयगणे ॥ यथा मातापितासुतः

पत्नीत्वपत्न्यानिसमाश्रिताः । अभ्या

गतोऽतिथिश्चाग्निः पोष्यवर्गाश्च-

मीजव ॥

अपित्र । मातापितासुतर्भाताप्रजाः

दीनाः समाश्रिताः । अभ्यागती

तिथिश्चाग्निः पोष्यवर्गोऽदाहृतः ॥

भरणं पोष्यवर्गस्य प्रशस्तं स्वर्गसाधन

म् । नरकं पीडनेचास्यतस्माद्यत्ने न

## पौण्ड्रकः

तंभरित् ॥ पौष्पाणां वर्गः ॥

पौंसवगम् । न० पुंसवनसंस्कारे ॥

पौंसम् । न० पुंसवे ॥ पुंसवदम् ।

स्त्रीपुंसाभ्यां नञ्सूत्रेण भवनादिति

स्त्रञ् ॥ वि० पुंसुभवे ॥ स्त्रियोपौ

स्त्री ॥

पौगण्डम् । न० प्रह्लादानन्तरं दशाब्द

पर्यन्तरावामवस्थायाञ् ॥ यथा ।

कौमारं पञ्चमाब्दान्तं प्रौगण्डं दशमा

वधिः । कौशोरमापञ्चदशाब्दावन्

न्तुततः परमिति ॥ आचार्यप्रमुखा

नांहि प्रौजः पौण्ड्रे न तस्मिन् । यतो

गण्डावस्थते न प्रौगण्डः स स्पृतीयु

धैरित्युक्तं स दवस्थावति । वि० ॥

पौण्डरीकम् । न० प्रपौण्डरीके ॥ पु-

ण्डरीकमिव । गर्भरादिभ्योऽण् ॥

पौण्डर्यम् । न० औषधीभेदे । स्पृष्टप-

द्मे । प्रपौण्डरीके ॥ पौण्डर्यमधुरं

तिलकं प्रायशुश्रूतं हिमम् । चक्षुष्यं

मधुरं पाकीवर्णं पित्तकफास्रनुत् ॥

पौण्ड्रः । पुं० चण्डेली० द्व० प्र० देशे

॥ भीमसेनसप्तद्वय्य ॥ पौंडा०

द्व० प्र० इक्षुविशेषे ॥ पुण्ड्राते ।

पुडिखण्डने । स्थायीतिरक् । प्र-

ज्ञाद्यण् ॥

पौण्ड्रकः । पुं० श्वेतपौंडा० द्व० प्र०

इक्षौ ॥ वातपित्तप्रशमनो मधुरोर-

सपाकयोः । सुशीतो वृंहणीवस्थः

पौण्ड्रको भीरुकसाया ॥ पौण्ड्रदेशो

## पौत्रिकेय :

इवेचादौचत्रिये पञ्चाद्विहितक्रिया  
लोपादिनाशुद्रस्वमापन्ने दस्युपदवा  
च्यं जात्यन्तरे ॥ शौण्डिकायाम्वै-  
श्याज्जातेजातिवि० । पुं० डो० इ०  
गौ० भा० ॥ पुण्ड्रएव । स्वा० कन् ॥  
पौण्ड्रवर्जिनः । पुं० देशवि० । विहा  
र० इ० भा० ॥

पौण्ड्रकः । पुं० पुण्ड्रं चो । सेव्ये ।  
अतिरसे ॥

पौतिमाष्यः । पुं० वेदप्रसिद्धेऽष्टषिवि  
शेषे ॥ पूतिमाषस्यगोत्रापत्यम् ।  
मर्गादिभ्योयञ् ॥

पौत्तिकम् । न० घृतवर्णमधुनि ॥ या  
कृष्णामशकोपमालघुतराः प्रायो-  
महापिण्डकावधानास्तदकीटरा-  
न्तर्गताः पुष्पासवंकुर्वते । तालज्  
ज्ञैरिहपुत्तिकानिगदितस्ताभिः कृतं  
सर्पिषातुल्यं यन्मधुतद्वनेचरजनैः  
संकीर्तितं पौत्तिकम् ॥ पौत्तिकमधु  
रुचोष्णं पित्तदाहाक्षवातकृत् । वि  
दाहिमेहकृच्छ्रघ्नं ग्रन्थ्यादिक्षतशो-  
षिषु ॥ पुत्तिकाभिः कृतम् । संज्ञा  
यामित्यण् ॥

पौत्रः । पुं० पुत्रस्यपुत्रे । नप्तारि ।  
पोता० इ० नांती इ० भा० ॥ पु-  
त्रस्य० पुत्र्याश्चापत्यम् । अनृष्यानन्त  
र्येविदादिभ्योऽञ् ॥ न० पोतुर्भाव  
कर्मणोः ॥ उद्० अञ् ॥

पौत्रिकेयः । त्रि० पुत्रिकातनये ॥

## पौरवः

पौत्री । स्त्री० पुत्रसुतायाम् । नप्त्या  
म् ॥ पुत्रस्यपुत्र्याश्चसत्यपत्यम् ।  
अजन्तत्वान्डीम् ॥

पौनः । पुनिकः त्रि० पुनः पुनर्भ  
वे ॥ कालाट्टञ् ॥

पौनः पुन्यम् । न० आभीक्ष्ये । पु-  
नः पुनरित्यस्मिन्नर्थे ॥ पुनः पुनरि  
त्यस्यभावः । ष्यञ् । अव्ययानांभ  
माचिठिलोपस्य० प्रातिपदिकाद्यर्थ  
उ० संख्यानमितिठिलोपः ॥

पौनवृत्तिकः । पुं० पुनरुक्तमधीयाने  
॥ उ० ठक् ॥

पौनर्नवम् । न० पुनर्नवांशकी ॥

पौनर्भवः । पुं० द्वादशविधपुत्रान्तर्ग-  
तपुत्रवि० । पुनर्भूपुत्रे ॥ अपत्ये र्ये  
ऽण् ॥ यापत्यावापरित्यक्ताविधवावा  
स्येच्छया । उत्पादयेत्पुनर्भुत्वास-  
पौनर्भवउच्यते ॥

पौरम् । न० कतृणे । रौहिषतृणे । रा  
मकर्पूर० इ० ख्याते ॥ त्रि० नागरे  
। पुरोद्भूते ॥ पुरेभवम् । तत्रभवद्  
त्यण् ॥

पौरकः । पुं० गृहवाह्योपवने ॥ नि-  
ष्कुटस्तुगृहारामोवाह्यारामस्तुपीर  
कः ॥ इतिहेमचन्द्रः ॥

पौरन्दरः । पुं० पुरन्दरापत्ये ॥ त्रि०  
पुरन्दरसम्बन्धिनि ॥ अण् ॥

पौरन्दरी । स्त्री० पुरन्दराधिष्ठितदिशि  
पौरवः । पुं० दुष्यन्तनृपतौ ॥ पुरोरप

## पौरुषम्

त्यम् । पुरोरण् ॥ पुरुवंशे ॥ य० ।  
द्रुह्योस्तुतनयाभोजा अनोस्तुल्लेच्छ-  
जातयः । पुरोस्तुपौरवोवंशीयत्र  
जातोसिपार्थिवेतिमात्स्ये ३४५ध्या  
यः ॥

पौरस्त्यः । त्रि० प्रथमे ॥ पुरोभवः  
। दक्षिणापश्चात्पुरस्त्यक् ॥

पौराणिकः । पुं० पुराणश्च ॥ पुराण  
मधीतेवेदेवा । आख्यानाख्यायिके  
तिहासपुराणेभ्यश्चेतिठक् ॥ लोक  
विदि ॥ पौराणिकोनिष्ठष्टिर्बालियोः  
बास्यतिर्वातत्त्वमित्याह । तत्क-  
ल्पनामात्रम् । सतोऽसतद्योत्यत्वा  
द्यभावमयगौडपादैर्निर्णीतत्वात् ॥

पौराणिकी । स्त्री० पुराणोक्तायाम् ॥

पौरुषम् । न० पुरुषस्यभावे ॥ पुरुष  
स्यकर्मणि ॥ पुरुषस्यतेजसि ॥  
आत्मसासर्प्ये । यत्ने । उद्योगे ।  
केनाप्युपायेनावश्यमिदं सस्याद्वा-  
लीत्येवंविधोत्साहकर्मनिर्वृत्ये ॥  
उच्छास्त्रं शास्त्रितर्ह्यतिशौरुषं द्विवि-  
धं स्मृतम् । तत्रोच्छास्त्रमनर्थायपर-  
मार्थायशास्त्रितम् ॥ उच्छास्त्रं पर-  
स्त्रीगमनपरद्रव्यापहारादि । शास्त्रि-  
तं नित्यनैमित्तिकानुष्ठानादि । अन-  
र्थोन्नरकः । अर्थेषु स्वर्गादिषु परमो-  
र्थो मोक्षः ॥ पुरुषस्यकर्मभावोवा  
। प्राणभृज्जातीयञ् । युवादित्वाद-  
ख्या ॥ क्रीवाहिदैवमेवैकंप्रशंसन्ति-

## पौरोडाशः

नपौरुषम् । दैवंपुरुषकारेण घृष्टि-  
शराः सदीयमाः इत्यग्निपुराण-  
म् ॥ त्रि० ऊर्द्ध्वं विस्तृतदोः पाणि  
नृमाने । पुरुषपरिमाणे । पुरुषा०  
इ० भा० ॥ दोषौ च पाणी च तत्० ऊ-  
र्द्ध्वं विस्तृतदोः पाणिर्येनसः ता  
दृशोयेनसः तादृशोना० तस्यय-  
न्मानं परिमाणम् ॥ तेन वा पुंसायन्त्री  
यतेतत्र ॥ पुरुषप्रमाणमम्यपुरुष  
हस्तिभ्यामन्चेत्यण् ॥ पौरुषो नदः०  
पौरुषी नदी० पौरुषं सरः ॥

पौरुषेयः । पुं० पुरुषसङ्घे ॥ पुरुष  
स्यवधे ॥ पुरुषस्यपदान्तर्द । प-  
रुषस्यस्थाने ॥ त्रि० आधुनिके ।  
पुरुषेण कृते ॥ पुरुषस्यविकारे ॥  
पुरुषस्यहिते ॥ पुरुषाद्वधविकार  
समूहेतिनकृतेष्वर्थेषु० सर्वपुरुषा-  
भ्यां णट्जावितिठन् ॥

पौरोगवः । त्रि० पाकशालाध्यजे । पु-  
रोगा० इ० भा० ॥ पुरः पृजितो-  
गौर्भूमिः पुरोगवी । गोरतहित-  
इतिठच् । तस्याचयम् । तस्येदमि-  
त्यण् ॥ यद्वा । पुरः प्रथमं याच्य-  
वस्तुपुगौर्नैत्रमस्य० पुरोगुः । गोस्त्रि-  
योरितिह्रस्वः । ततः प्रज्ञाद्यण् ॥

पौरोडाशः । पुं० पुरोडाशे । पिष्ट-  
पिण्डे ॥ पुरोडाशएव । स्वार्येऽण् ॥  
पौरोडाशिकः । पुं० पुरोडाशि-  
के ॥ पुरोडाशसहचरितोमन्त्रः-



## पौलस्त्यः

पुरोडाशः । स एव पौरोडाशः ।  
तस्य व्याख्यानस्तत्र भवो वा । पौरो-  
डाशपुरोडाशात् षष्ठन् ॥

पौरोभाग्यम् । न० पुरोभागिनः क-  
र्मणि ॥ ष्यञ् ॥

पौरोहित्यम् । न० पुरोहितस्य कर्म-  
भावयोः । पत्यन्तपुरोहितादिभ्यो  
यक् ॥

पौर्णमासः । पुं० पौर्णमास्यां क्रियमा-  
णं यागविशेषे ॥ पौर्णमास्यां भवः ।  
सन्धिवेलाद्यृतुनक्षत्रेभ्यो ण् ॥

पौर्णमासी । स्त्री० पूर्णिमायाम् ॥  
पूर्णिमासोयस्याम् । बहुव्रीहौ कृते०  
स्वार्थे ण् । सास्मिन् पौर्णमासीति-  
निर्देशात् ॥ यद्वा । पूर्णमासोऽ-  
स्यावर्त्तते० इति । पूर्णमासादण्-  
वक्तव्यः । इच्छण् । ङीप् ॥

पौर्वदेहिकम् । त्रि० पूर्वदेहभवे ॥

पौर्वपदिकः । त्रि० पूर्वपदग्राहिणि ।  
पूर्वपदं गृह्णाति । पदोत्तरपदं गृ-  
ह्णातीति ठक् ॥

पौर्वाययमन्० कार्यकारणभावे ॥ सा-  
ध्यसाधनभावे ॥

पौर्वाहणिकम् । त्रि० पूर्वाहणे भवः ।  
विभाषापूजाह्णापराह्णाभ्यामिति  
पक्षे ठक् ॥

पौलस्त्यः । पुं० कुबेरे ॥ रावणे  
॥ विभीषणे ॥ पुलस्तोर्गोत्रापत्य-  
म् । गर्गादिभ्यो यञ् ॥ बहुत्व

## पौष्टिकम्

पुलस्त्यः ॥ राजसे ॥

पौलिः । पुं० चापक्वे । भर्जिते हरित-  
यवाद्यौ ॥ पोलति । पुलमत्वे ।  
ज्वलादित्वास्त्रः । प्रौलिननिर्वातः  
। सुतङ्गमादित्वादिञ् ॥

पौलुषिः । पुं० सत्ययज्ञे ॥ पुलुष-  
स्यापत्यम् । इञ् ॥

पौलोमी । स्त्री० इन्द्राख्याम् ॥ पुलो-  
मोमुनेरपत्यं स्त्री । तस्यापत्यमि-  
त्यण् । गोत्रत्वे न जातित्वान् ङीप् ॥

पौषः । पुं० तैषे । सहस्रे । हैमने  
॥ तत्र जातफलम् । निगूढमन्त्रः  
सुकुप्राङ्गयष्टिः परोपकारोपिष्टवि-  
त्तहो नः । कष्टान्वितार्थं व्ययकृदि-  
धिञ् । पौषः प्रसूतः पुरुषः  
सुधीरः ॥ पौषीपौर्णमास्यस्मिन्  
। सास्मिन् पौर्णमासीत्यण् ॥ न०  
महे ॥ युष् पुष्ययुक्ते णि ॥

पौषी । स्त्री० पुष्ययुक्ता पौर्णमास्याम्  
॥ पुष्येण युक्ता पौर्णमासी । नक्षत्रे-  
ण युक्तः काल इत्यण् । तिष्यपुष्य-  
योर्नक्षत्राण्यलोपः । ङीप् ॥  
पुष्येण युक्तायां रात्रौ ॥

पौष्करम् । न० पुष्करमूले ॥ पौष्क-  
रंकटुकं तिक्तमुष्णं वातकफज्वरान्  
। हन्ति शोथः रुचिश्चासान् विशेषात्  
पार्श्वं शूलनुत् ॥

पौष्करिणी । स्त्री० पुष्करिण्याम् ॥

पौष्टिकम् । न० पुष्यत्पादककर्मणि

प्रकट :

॥ चौरसमयेगा आच्छादनवस्त्रवि  
शेषे । कावाङ्क० इ० गौ० भा० ॥  
पौष्णः । पु० सूर्यपुत्रे ॥ न० रेवती  
नक्षत्रे ॥

पौष्पयम् । त्रि० पुष्पनिर्मिते ॥  
पौष्कम् । न० धातुप्रभेदे । रीति  
पुष्पे ॥ पुष्पस्यप्रतिकृतिः । रुचे  
प्रतिकृतावितिकन् । ततः स्वार्थे०  
अण् ॥

पौष्पी । स्त्री० पुष्पपुरे । पटना० इ०  
भा० ॥

प्याट् अ० ह्री । भोः । सस्वीधने ॥  
प्यायते । षोडश्वी टप्रत्ययः

प्र । अ० प्रकर्षे ॥ गताद्यर्थे ॥ प्रचादि  
कर्मदीर्घशेभृशसम्भवत्सिपु । विद्यो  
गशुद्धिशक्तीच्छाशान्तिपूजाददर्शने  
॥ यथा आदिकर्मस्थितः० प्रयातः  
। दीर्घे० प्रवलासृषकाः । ईशे०  
प्रभुदेशस्य । भृशार्थेप्रवदन्तिदाया  
दाः । सत्त्ववे० हिमवतीगङ्गाप्रभ  
वति । तृप्ती० प्रभुक्तमङ्गम् । वि  
योगे० प्रोषितः शुद्धीप्रसन्नमुदक  
म् । शक्ती० प्रशक्तोविप्राय । इ  
च्छायाम्० प्रार्थयते कन्याम् ।  
शान्ती० प्रशान्तोऽग्निः । पूजाया  
म्० प्राञ्जलिः स्थितः अग्ने० प्र  
वालम् । दर्शने प्रलोकयति ।  
इत्यर्थः ॥

प्रकटः । त्रि० व्यक्ते । निःसन्दिग्ध

प्रकरणम्

भातीतिव्यवहारगोचरे । स्पष्टे ॥  
उद्भूते ॥ सम्प्रोदृष्टीतिप्रशब्दात्  
स्वार्थेकटच् प्रत्ययः ॥

प्रकटितः । त्रि० प्रकाशिते ॥

प्रकटोदितम् । न० विस्पष्टवाक्ये ॥

प्रकाशवः । पु० देशविशेषे ॥

प्रकथनम् । न० प्रकर्षेणप्रतिपादने ॥

यथागाथाः प्रकुरुते । प्रकथयती

त्यर्थः । गन्धनावक्षेपणेतिप्रकथने

आत्मनेपदम् ॥

प्रकम्पनः । पु० वायौ ॥ नरकविशे  
षे ॥ न० कम्पातिप्रथे ॥

प्रकरः । पु० संहती । सङ्घे ॥  
विकीर्णकुसुमादिषु । न० जोड़  
की ॥ प्रकीर्यते कृविर्त्तये । नदी  
रप् ॥

प्रकरणम् । न० प्रस्तावे ॥ यथा ।  
भोजनप्रकरणे सैव्यवमानयेतिलव  
शे प्रतीतिगमनप्रकरणे तत्त्वज्ञे  
प्रतीतिर्भवतीति ॥ रूपकभेदे ।  
अभिर्न सप्रकारे ॥ विग्रामे ॥ ग्रन्थ  
सन्धी । ग्रन्थस्याविच्छेदे ॥ तल्लक्षणं  
यथा । शास्त्रैकदेशसम्बद्धंशास्त्र  
कार्यान्तरेस्थितम् । आहुः प्रकर  
णं नामग्रन्थभेदविपश्चितः ॥ अव  
सीमांसकाः ॥ विनियोगविधिः  
सहकारिभूतेषुषट्सुप्रमाणेषुचतु  
र्थप्रमाणे ॥ उभयाकांक्षाप्रकरणम् ।  
यथा । प्रयाजादिषुसमिधीयजती

## प्रकरणम्

त्वादिवाक्येफलविशेषस्यानिर्देशात्  
समिद्यागेनभावयेदितिवोधानन्तरं  
किमित्यस्य प्रकाराकाङ्क्षा० दर्श-  
पूर्णमासवाक्ये पिदृशपूर्णमासा  
भ्यांस्वर्गभावयेदितिवोधानन्तरं कथ-  
मित्यस्य प्रकाराकाङ्क्षा० इत्यं-  
चोभयाकाङ्क्षयाप्रयाजादीनां दर्श-  
पूर्णमासाङ्गत्वम् । तच्चप्रकरणं-  
द्विविधम्० महाप्रकरणमवान्तरप्रक-  
रणञ्चेति । तत्रमुख्यभावनासम्बन्धि-  
प्रकरणं महाप्रकरणम्० तेनचप्रयाजा-  
दीनां दर्शपूर्णमासाङ्गत्वम् । एत-  
च्चप्रकृताविबोभयाकाङ्क्षायाः स-  
म्भवात् । नतुविकृतौ० तत्रप्रकृति-  
वद्विकृतिः कर्तव्येतिदेशेन क-  
थम्भावाकाङ्क्षायां उपशयेनापूर्वाङ्गा-  
नामप्युभयाकाङ्क्षयाविनियोगा-  
सम्भवात् । तस्मादपूर्वाङ्गानां स्था-  
नादेवविकृत्यर्थत्वमिति । अङ्गभा-  
वनासम्बन्धिप्रकरणमवान्तरप्रकरण-  
म् । तेनचभिक्रमणादीनांप्रयाजा-  
दाङ्गत्वम् । तच्चसन्दर्शनेवज्ञायते०  
तदभावेचाविशेषात्सर्वेषांफलभा-  
वनाकथम्भावेनयहणप्रसङ्गेनप्रधाना-  
ङ्गत्वापत्तेः । एकाङ्गानुवादेनविधी-  
यमानयोरप्यङ्गयोरन्तरालेविहित-  
त्वंसन्दर्शः । यथा० अभिक्रमणे०  
तद्विसमानयतउपभृतस्ती जीवाइत्या-  
दिनाप्रयाजानुवादेन० किञ्चिदङ्ग-

## प्रकरणम्

विधायविधीयते० तदनन्तरमपिप्र-  
याजानुवादेनप्रयाजत्वम्० यस्यैवं वि-  
दुषः प्रयाजाङ्गत्वन्ते० प्रैभ्यो लोके-  
भ्योभावाद्यान्नुदते० अभिक्रमंजुहो-  
त्यभिजित्यै इतितदनन्तरमपिप्र-  
याजानुवादेनयोवैप्रजानांमिथुनवे-  
देत्यादिनाकिञ्चिदङ्गंविधीयते । अ-  
तःप्रयाजाङ्गमभ्येऽभिहितमभिक्रम-  
णंतदङ्गं प्रयाजैरपूर्वकृत्वायागोप-  
कारंभावयेदितिस्यात्० कथमेभिरपू-  
र्वकर्तव्यमिति० कथम्भावाकाङ्क्षा-  
याः सत्वात् । साचसन्दर्शपतितै-  
रभिः क्रमणादिभिः शाम्यति ।  
नचाङ्गभावनायांकथम्भावाकाङ्क्षा-  
भावः । भावनासाम्येनतत्रापितत्-  
सम्भवात् । यदिदंप्रकरणंतत्क्रिया-  
याएवसाक्षाद्विनियोकंद्रव्यगुणयो-  
स्तुतद्द्वारा । तयाहि० यजेतस्वर्गका-  
मइत्यत्रफलभवनायांकथम्भावाका-  
ङ्क्षायाः सन्निधपठितमथूयमाद्यफ-  
लकंक्रिया- जातमुपकार्याकाङ्क्ष-  
येतिकर्तव्यतात्वेनाऽन्येति० (\*)  
क्रियायाएवलोकेकथम्भावाकाङ्क्षा-  
यामन्वयदर्शनात् । नहिजुठारेणहि-  
न्द्यादित्यत्रकथम्भावाकाङ्क्षायाम-  
नुच्चार्यमाणोपिहस्तोऽन्येति० कितु-  
हस्तो नो यम्यनिपात्येत्यमननि-  
पातनेनएव० हस्तश्चतद्वारैवान्येती-  
तिसार्वजनौनमेतत् । इदंचस्याना

प्रकरणसम :

दिभ्योबलवत् । अतएवाचैर्दीव्यति  
राजन्यमिति विदेवनाद्योधर्माश्चभि  
षेचनीयसन्निधौ पठिताश्चपिस्थाना  
नतदङ्गम् । किन्तुप्रकरणाद्राजसूया  
हसितिमीमांसकाः ॥

प्रकरणसमः । पुं० नैयायिकानांपदा  
यावान्तरविशेषे ॥ तंलक्षयति । य-  
स्मात्प्रकर्षाचिन्तासन्निर्णयार्थमपदि  
ष्टः प्रकरणसमः ॥ ४७ ॥ सहेतुः  
स्वसाध्यस्यपरसाध्याभावस्यवा० नि-  
र्णयार्थमपदिष्टः प्रयुक्तः प्रकरण-  
समउच्यते । सकः इत्याकाङ्क्षया  
माह । यस्मात्प्रकरणं पक्षप्रतिप-  
क्षावितिभाष्यम् । साध्यतदभावव-  
न्तावितितदर्थः । तथाचनिर्णयार्थम्  
प्रयुक्तोहेतुर्थचनिर्णयंजनयितुमशक्त  
स्तुल्यबलेनपरेणप्रतिबन्धात् । किन्तु  
धर्मिणःसाध्यवत्वंतदभाववत्त्वम्वेति  
चिन्ताजिज्ञासांप्रवर्तयतिसप्रकरण  
समः । यद्वा प्रकृष्टंकरणंलिङ्गंपरा-  
मर्शोवा० कोहेतुरनयोः साधकः ०  
एतयोः कः परामर्शः प्रमेतिवा  
यत्रजिज्ञासाभवतीत्यर्थः । यस्मा-  
दित्यादितुवस्तुस्थितिमात्रम् । लज्ज  
यन्तुस्तुल्यबलविरोधिपरामर्शकाली  
नपरामर्शविषयत्वंस्तसाध्यपरामर्श  
कालीनस्तुल्यबलविरोधिपरामर्शो-  
वा । विरोधिपरामर्शस्यचहेतुनिष्ठ  
त्वमेकज्ञानविषयत्वसम्बन्धेन । अ

प्रकाशः

न्यथाहेतोर्दुष्टत्वंनस्यात् । अदृष्टद  
शाविशेषेदोषवृत्त्यतः सहेतोरपि  
विरोधिपरामर्शकालेदुष्टत्वमिष्टमेव  
त्ववधेयम् ॥ ४७ ॥

प्रकारी । स्त्री० नाय्यङ्गे ॥ चत्त्वरभूमौ ॥

प्रकर्षः । पुं० विशेषे । अधिके ॥ उत्-  
र्ध्वे ॥ यथा । गुणप्रकर्षेणजनोनु-  
रज्यतेजनानुरागप्रभवाहिसम्यदः ॥

प्रकर्षणम् । कृप० । घञ् ॥

प्रकाण्डः पुं० न० विठपे ॥ तरोर्मूल  
शाखान्तरे । मूलादारभ्यशाखाव-  
धिवृत्ते । स्कन्धे ॥ चि० प्रशस्ते ॥  
प्रगतः काण्डोऽधमोयस्मात् । प्रश-  
स्तोगौः गोप्रकाण्डं । प्रकाण्डस्य  
रुद्धिशब्दत्वात्प्रशंसावचनैर्येति स  
समासः ॥ प्रकाण्डार्ते । कण्डिभेद-  
ने । चु० । एरच् । पृ० ॥ प्रकाशयते ।  
कमु० गिङ् । वरगडादयस्येतिडोवा ॥

प्रकाण्डरः । पुं० द्रुमे ॥

प्रकाशम् । अ० अतिशये ॥

प्रकाशम् । चि० जिताने । यदेप्सिते  
॥ प्रकमनम् । कमु० । घञ् ॥

प्रकारः । पुं० भेदे ॥ सामान्यस्यभेद-  
केविशेषे ॥ सादृश्ये ॥ प्रकरणम् ।  
ह्यञोघञ् ॥

प्रकाशः । पुं० द्योत्ये । आतपे ॥  
स्फुटे । प्रकटे । उत्पन्ने । व्यक्ते ॥  
प्रहासे ॥ बुद्धिपरिणामविशेषेविष-  
याकारे० दीपवत् । स्वविषयावरण

## प्रकीर्णः

विरोधिनिसत्वकार्ये ॥ प्रभाते ॥ न०  
कांस्ये ॥ त्रि० त्यक्ते । प्रकाशनम्  
प्रकाशतेवा । काश्टदीप्तौ । घञ्०  
प्रचाद्यज्वा ॥ अतिप्रसिद्धे ॥

प्रकाशकः । पुं० सूर्यादिवदन्यावभा  
सकेपरमात्मनि ॥ सूर्यादिषु ॥ त्रि०  
व्यञ्जके । अवभासके । प्रकाशकर्तृ  
रि ॥ प्रकाशयति । काश्ट० । खु-  
ल् ॥

प्रकाशकज्ञाता । पुं० कुक्कुटे ॥ त्रि०  
प्रकाशज्ञातरि ॥

प्रकाशनः । पुं० प्रकाशके ॥ प्रकाश  
यति । काश्ट० ल्युः ॥

प्रकाशमानः । त्रि० भासमाने ॥ वि-  
प्रोपलब्ध्यात्मनासदाप्रकाशमानमे  
वब्रह्मेति यथा ॥

प्रकाशात्मा । पुं० दिवाकरे । सूर्ये ॥  
प्रकाशआत्मास्वरूपं यस्य ॥ त्रि०  
व्यक्तस्वभावे ॥

प्रकाशितः । त्रि० व्यक्तीकृते । दर्शि  
ते । आविष्कृते । प्रकटिते । सञ्ज्ञा  
तप्रकाशे ॥ ता० इतच् ॥

प्रकाशौ । त्रि० दीप्तिजनके ॥

प्रकीर्णः । पुं० पूतिकरञ्जे ॥ न० य-  
न्यविच्छेदे ॥ चामरे ॥ त्रि० असङ्ग-  
ते ॥ नानाप्रकारमिश्रिते ॥ यथा ।  
प्रकीर्णः पुष्पाणां हरिचरणयोरञ्ज-  
लिरयमिति वेणीसंहारः ॥ विस्तृ-  
ते । विचित्रे ॥ य० । प्रकीर्णभा-

## प्रकृतः

रुडमनवेद्यकारिणीसदैवभर्तुः प्र  
तिकूलवादिनीम् । परस्यवेष्माभिर  
तामलज्जालेवंविधांस्त्रीं परिवर्जया-  
मीतिलक्ष्मीचरित्रम् ॥ प्रकीर्यते स्म ।  
कृविच्छेपे । क्तः ॥

प्रकीर्णकः । पुं० अश्वे ॥ न० चाम-  
रे ॥ विस्तारि । ग्रन्थविभेदे ॥ पाप-  
वि० ॥ यदनुक्तं तत्प्रकीर्णकम् ।  
अनुक्तम् अनुक्तनिष्कृतिकम् । प्र-  
कीर्णपालके ज्ञात्वा गुरुत्वमथ लाघ-  
वम् । प्रायश्चित्तबुधः कुर्यात्ब्राह्म  
ज्ञानुमते सदा ॥ विवादपदे ॥ नष्ट-  
ष्टं यच्च पूर्वेषु सर्वतत्स्यात्प्रकीर्णकम्  
॥ संज्ञायांकन् ॥

प्रकीर्तितः । त्रि० कथिते ॥ प्रकर्षे-  
णकीर्तितः ॥ यथा । प्रभूतमल्लं-  
कार्यवायो नरः कर्तुमिच्छति । स-  
र्वा रक्षेयतत्कुर्व्यात् सिंहादेकं प्र-  
कीर्तितम् ॥

प्रकीर्यः पुं० पूतिकरञ्जे । कलिकार  
के । कठकरञ्ज० इ० भा० । नाटा  
करञ्ज० इ० गौ० भा० ॥ घृतकर  
ञ्जे ॥ रौठाकरञ्जे ॥ त्रि० विप्रकी-  
र्ये ॥ प्रकीर्यते । क्त० । अय्यादि  
तत्त्वाद्यक् ॥

प्रकृतः त्रि० प्रसूते । प्रकरणप्राप्ते ॥  
यथा । प्रकृतमनुसरामः ॥ प्रकर्षे  
णकृते ॥ अविहृते ॥ प्रक्रियते स्म  
। क्तञ्ः क्तः ॥



प्रकृति :

प्रकृतार्थः चि० प्रकरणप्राप्त्याऽभिधेये  
 प्रकृतिः । स्त्री० अमात्यादिषु ॥ तैच  
 । यथा । स्वायम्भुवामुहृत्कोषरा-  
 द्रुर्गवसानिच । राज्याङ्गानिप्रकृत  
 यः । इति ॥ प्रकृतेः प्रभावस्तू  
 लोदेवीभागवतेशुद्धं प्रतिहरिश्चन्द्र  
 नृपेण यथा । भुङ्क्तेऽशक्रनृपोराज्यं  
 प्रभावात्प्रकृतेर्भुवम् । यजते चम-  
 हायज्ञैः कर्मपूर्तं करोति चेति ॥ प्र  
 कृष्टं करोति राज्यामिति । क्तिच् ॥  
 स्वभावे ॥ सांसिद्धिकी स्वाभाविकी  
 सहजा अकृता च या । प्रकृतिः सिति  
 विज्ञेया स्वभावं न जहाति या ॥ जा  
 ती ॥ लिङ्गे ॥ लिङ्गम् व्यक्तम् । स्त्री  
 पुन्नपुंसकश्चेति सामी । यथा० हती  
 या प्रकृतिः शरटः ॥ पौरवर्गः । पौ  
 राणां श्रेणिषु ॥ शिल्पिनि ॥  
 शक्ती ॥ सापञ्चविधायया । साप  
 ञ्चविधायया । गणेशजननी दुर्गाराधा  
 लक्ष्मीसरस्वती । सावित्री च सृष्टिवि  
 धौ प्रकृतिः पञ्चमी स्मृतेति ॥ निरुक्ति  
 स्तु । प्रकृष्टवाचकः प्रकृतिश्च सृष्टि  
 वाचकः । सृष्टौ प्रकृष्टाया देवौ प्रकृ  
 तिः सा प्रकीर्तिता ॥ गुणैः प्रकृष्टे  
 सत्त्वे च प्रशब्दो वर्तते श्रुतौ । मध्यमे  
 वर्तते प्रकृतिश्च सृष्टिवाचकः सृष्टे  
 राद्या च या देवौ प्रकृतिः सा प्रकीर्ति  
 तेति ॥ योषिति ॥ परमात्मनि ॥  
 प्रत्ययात्पूर्विकायाम् । प्रत्ययात्-

प्रकृति :

प्रथमे ॥ साविधा । धातुः प्रातिप  
 दिक्च ॥ पञ्चमहाभूतेषु ॥ करणे  
 ॥ मुह्ये ॥ जन्तौ ॥ एकविंशत्यचरा  
 यां च्छन्दोवृत्तौ ॥ एकविंशतित्यङ्गे  
 ॥ मातरि । जनन्याम् ॥ स्वास्य ॥  
 योगी । उपादानकारणे । मूलप्र-  
 कृती । सत्त्वरजस्तमसां साव्याव  
 स्थायाम् ॥ यथा । सत्त्वरजस्तमस्यै  
 व गुणत्रयमदाहृतम् । साव्यावस्थि  
 तिरेतेषां प्रकृतिः परिकीर्तिता ॥ के  
 वित्प्रधानमिच्छाहुरव्यक्तमपरिजगुः  
 । एतदेव जगत्सृष्टिं करोति विकरो  
 ति च ॥ मूलप्रकृतिरविकृतिः ।  
 प्रकरोतीति प्रकृतिः । सा अविकृतिः  
 प्रकृतिरेवेत्यर्थः । कस्मात्० इत्यत  
 उक्तं मूलेति । मूलश्चासौ प्रकृतिश्च  
 ति० मूलप्रकृतिः । विश्वस्य कार्यक  
 लापस्य सामूलं नत् त्वस्यामूलान्तर  
 म्० अनवस्था प्रसङ्गात् । न चानवस्था  
 यामस्ति प्रमाणमिति भावः । इति  
 साङ्ख्यविद्ः ॥ अविद्यायाम् ॥  
 प्रकृतिर्नाममाया । सा च सत्त्वरजस्त  
 मो गुणमयी अवटनघटनापटीयसी-  
 सिध्याज्ञानात्मिका पारमेश्वरी श-  
 क्तिः ॥ प्राग्जन्मकृतधर्माधर्मज्ञाने  
 च्छादिसंस्कारिवर्तमानजन्मन्यभिव्य  
 क्ते० सर्वत्र बलवति ॥ पुरुषार्थभंस-  
 इतुभूतायामनिर्वचनीयस्वभावायां  
 त्रिगुणात्मिकायां सर्वविकारकारण

## प्रकृतित्वम्

भूतावांशमध्यायायान् ॥ सायान्त  
प्रकृतिविद्यात् । प्रक्रियतेऽनयेति-  
प्रकृतिरुपादानकारणविद्याजानी-  
यादित्यर्थः ॥ पराऽपरभेदेन प्रकृ-  
तिर्विधा । पराक्षेत्रज्ञलक्षणा । अप-  
राक्षेत्रज्ञलक्षणा । यथा । भूमिरापो  
ऽनलोवायुः खंमनोबुद्धिरेव च । अ-  
हङ्कारइतीयंमेभिर्नामप्रकृतिरष्टधा  
॥ अग्रेयमितस्त्वन्यां प्रकृतिं विद्विमे  
पराम् । जीवभूतां महाबाहो यदेदं  
धार्यते जातम् ॥ इति ॥ समग्राह्योप-  
देशे ॥ यत्र समग्राह्योपदेशः सा प्रकृ-  
तिः । यथा दर्शनीयमासादिः ।  
तत्प्रकरणे सर्वाङ्गपाठात् ॥ प्रकृति  
वदिकृतिः कर्तव्येति मीमांसका-  
नां व्यवस्था । तत्र यस्मिन् यागे ॥ इति  
कर्तव्यतोपदिष्टा यागान्तरेणोपजी-  
व्यते सा प्रकृतिः । येन चोपजीव्यते  
सा प्रकृतिरिति तदर्थः ॥ प्रकरणम्  
। बुक्तञ् । क्तिन् ॥ प्रकुरुते । क्ति-  
च् ॥

प्रकृतिजः । त्रि० स्वभावप्रभवे । प्रकृ-  
तेरभिप्रेत्य क्तेरपदेशादौ ॥ प्रकृतेर्जा-  
तः । जनौ । डः ॥

प्रकृतित्वम् । न० तत्त्वानुरोपादाने ॥  
तदेव प्रकृतित्वं साङ्ख्यजयेऽभिमत-  
म् । अतो यद्यपि पृथिव्यादीनामपि  
गोघट इत्यादयो विकाराः सन्ति ॥  
एवं तद्विकारभेदानां पयोबीजादीनां

## प्रकृतिसरूपम्

दध्यङ्गुरादयः ॥ तथापि गवादयो  
बीजादयो वा पृथिव्यादिभ्यस्तत्त्वान्त-  
रम् । सर्वेषां गोघटादीनां स्थूलत्व-  
मिन्द्रियग्राह्यत्वं च सममितिनतत्वा-  
न्तरम् ॥

प्रकृतिदान्तः । त्रि० स्वभावतएवोप-  
शान्ते ॥ प्रकृत्या दान्तः ॥

प्रकृतिलयः । पुं० प्रधानलये । प्रकृ-  
तौ संक्षेपे ॥ पुरुषतत्त्वानभिज्ञस्य ॥  
वैराग्यमात्रात् प्रकृतिलयः । प्रकृ-  
तिग्रहणात् प्रकृतिमहदङ्गहारभूते  
न्द्रियाणि मृच्छन्ते । तेऽत्रात्मबुद्ध्या  
स्यमानेषु लयः । वैराग्यात् प्रकृति-  
लयः ॥

प्रकृतिविकृतिः । स्त्री० महदादिसप्त-  
सु ॥ महदाद्याः प्रकृतिविकृतयः  
सप्त । प्रकृतयश्च विकृतयश्च ता इति-  
प्रकृतिविकृतयः सप्त । तथाहि ।  
महत्तत्त्वमहदङ्गारस्य प्रकृतिर्विकृतिश्च  
मूलप्रकृतेः । एवमहदङ्गारतत्त्वतन्मा-  
त्राणामिन्द्रियाणाञ्च प्रकृतिर्विकृति-  
श्च महतः । एवं प्रकृतन्मात्राणित-  
त्त्वानि भूतानां महाकाशदीनां प्रकृत-  
यो विकृतयश्चाहङ्गारस्य ॥

प्रकृतिविरूपम् । न० गगनादौ । तत्त्व-  
विभाजकोपाध्यवच्छिन्नाजनकत्वा-  
त् ॥ विरुद्धं रूपं विरूपम् । प्रकृते-  
र्विरूपम् । त्रि० प्रकृतेरसमानरूपे ॥  
प्रकृतिसरूपम् । न० महदादिसप्तके ॥

## पृथक् :

तत्त्वविभाजकीपाध्यवच्छिन्नजनक-  
त्वात् ॥ समानं रूपं स्वरूपम् । प्रकृतेः  
समानरूपे ॥

प्रकृतिस्य : । वि० जाग्रत्सुप्रभोगज-  
नककर्मक्षये प्रकृतावज्ञाने सत्त्वरूपे-  
ण स्थिते । स्वभावस्ये ॥ प्रकृतीति  
ष्ठति । छा० । सुपि स्थित्वाति कः ॥  
विकारशून्ये ॥ प्रकृतौ साम्यादस्या  
यांतिष्ठतीति तथा ॥

प्रकृत्याख्या । स्त्री० अस्मः पदवाच्या-  
यांतुष्टौ ॥ प्रकृतिराख्यायस्याः ॥

प्रकृष्टः । वि० प्रधाने । अग्रे ॥ उत्त-  
मे ॥ प्रकृष्टतेऽयम् । कृज० । कर्म-  
णिक्तः ॥

प्रकृतः । पुं० चिह्नभूते ॥ प्रकृष्टः के-  
तः ॥

प्रकृतनम् । न० गृहे ॥ प्रकृष्टकेतनम्  
प्रक्रीडः । पुं० भूपकचान्तरे ॥ विस्तृ-  
तकरिहस्ते ॥ मणिवम्बकुर्परयो-  
न्तरे ॥ प्रकृष्टतेऽनेन । कुषणिष्क-  
र्षे । उपिविषीति स्थान् ॥ प्रविष्टः  
कोष्ठं कुसूलं वा । अस्यादय इति स-  
मासः ॥ भुजे ॥

प्रकृष्टरः । पुं० अष्टकवचने । प्रकृष्टे ।  
पाखर० इ० भा० ॥ इ० श० सा० ॥  
प्रकृष्टा । वि० उपक्रमकर्तारि । चार-  
भक्तर्तारि ॥

प्रक्रमः । पुं० पृथमारम्भे । उपक्रमे  
अवसरे ॥ क्रमे ॥ प्रक्रमणम् । क्रमु०

## पृथक्पृथक्

। यम् ॥ अन्त्यरहितोऽर्थिकमपत्तिः ॥

प्रकृतान्नः । वि० प्रकृतेः प्रकरकथ्ये ॥

आरब्धे ॥ प्रक्रामयिष्य । क्रमु० ।

क्तः ॥

प्रक्रियाः । स्त्री० नृपादीनां चामरधू-  
ननच्छवधारणादिव्यापारे । अधि-  
कारे । उत्पादने । साधने ॥ प्रकारे  
॥ औपधिप्रयोगे ॥ प्रकृष्यकारणम्  
। डुकृज्० । कृजः मर्चति शः ।

रिड् । इयड् । टाप् । प्रकृष्टकार्ये ॥

प्रक्रीडितः । वि० क्रीडाकरे ॥ प्रकी-  
डति । क्रीड० । कर्तारित्तः ॥

प्रकृष्टः । वि० प्रकर्षणेन द्युक्ते ॥  
तृप्ते ॥

प्रकृष्टः । पुं० प्रकृष्टः । वीणायाः क-  
रिते ॥ कृष्णशब्दे । कृष्णो वीणाया  
श्चेत्यम् ॥

प्रकृष्टान्नः । पुं० प्रकृष्टे । योषाशब्दे ॥  
कृष्णो वीणायाश्चेति पाणिनीयो वच् ॥

प्रकृष्टः । पुं० अष्टकवचने । प्रकृष्टे ।  
पाखर० इ० भा० ॥ इ० श० चं० ॥

प्रकृष्टान्नम् । न० धावने । मार्जने ॥

प्रकृष्टालितः । वि० वीतलार्जिते ॥

प्रकृष्टः । वि० कृतप्रज्ञेपे ॥ प्रज्ञिष्य-  
तेत्यम् । छिप० । ज्ञः ॥

प्रकृष्टेपः । पुं० औजधादिभुक्षेपक्षी यद्-  
व्ये ॥ विक्षेपे ॥

प्रकृष्टेपणम् । निक्षेपणे ॥ प्रकृष्टेपणम्  
णम् ॥

## प्रगण्डः

प्रक्षोभः । पुं० प्रकृष्टक्षोभे ॥ न० चल  
ने ॥

प्रक्षुब्धनः । पुं० सर्वलोहमयेश्वरे । ना  
राचे ॥ प्रकर्षणक्षुब्धते । जिह्मृदा  
अव्यक्तेशब्दे । ल्युः । पुं० ॥

प्रक्षुब्धनः । पुं० प्रक्षुब्धने । नाराचे ।

प्रखरः । पुं० हयसन्नाहे । पाखर०  
इ० भा० ॥ कुक्कुरे ॥ अश्वतारे ॥  
वेसरे ॥ त्रि० अत्यन्तखरे ॥ अत्यु  
ये ॥

प्रख्यः । त्रि० उत्तरपदेतुल्यार्थवाचके  
। यथा । स्युः उत्तरपदेप्रख्यः प्रकारः  
प्रतिमोनिभ इति हेमचन्द्रः ॥ म-  
हन्मनः प्रख्यपयः सरस्वतेतितुल  
क्ष्यम् ॥

प्रख्या । स्त्री० कान्तौ । प्रख्यानम् ।  
ख्या० । चक्षिडादेशोवा । आतश्चो  
पसर्गइत्यङ् । टाप् ॥

प्रख्यातः । त्रि० प्रसिद्धे । प्रकृष्टख्यात  
युक्ते । विख्याते ॥ प्रकर्षणख्या  
यि । स्याप्रकथने । चक्षिङ् । ख्याच्वा  
। क्तः ॥

प्रख्यातपितृकः । पुं० प्रख्यातवम्पृके  
। विख्यातपितृके । आनुष्यावणे ॥  
प्रख्यातः पितायस्य । कप् ।

प्रख्यातिः । स्त्री० प्रकृष्टायाम् । प्रकृ  
ष्टायांकीर्तौ । विख्यातौ ॥

प्रख्यानम् । न० प्रतीतौ ॥

प्रगण्डः । पुं० कुपरोपरिकक्षपर्यन्त

## प्रगाथः

भागे । भुजसन्धोपरिभागे ॥ प्रत्या  
सन्नीगण्डः कपोलोऽद्य ॥

प्रगण्डी । स्त्री० वह्निः प्राकारे ॥ दुर्ग  
प्राकारभिर्त्तौ शूराबाहुपवेक्षणस्या  
ने ॥

प्रगतजानुः । त्रि० प्रगतजानुके ॥

प्रगतजानुकः । त्रि० प्रक्षौ । वाता-  
दिनाविरलजानुके ॥ प्रगतेविरले-  
जानुनीअस्य । कप् ॥

प्रगन्धः । पुं० पपटे ॥

प्रगल्भः । त्रि० प्रतिभान्विते । प्रष्ट  
व्याद्यवसरे अकौशलाप्रतिपत्त्याद्य  
योगवति । प्रत्युत्पन्नमती । प्रगल्  
भते । गल्भधाष्वर्थ्य । पचाद्यच् ।  
धृष्टे ॥ प्रौढे ॥ वाग्मिनि ॥

प्रगल्भगीः । स्त्री० उदारवचसि ॥  
त्रि० तद्वति ॥

प्रगल्भता । स्त्री० ज्ञानोत्कर्षे ॥ प्रग  
ल्भभावे । उत्साहे । उद्यमे ॥ निः  
शङ्कत्वं प्रयोगेषुबुद्धे रक्ताप्रगल्भता  
प्रगल्भा । स्त्री० नायिकाभिदे ॥

प्रगाढः । त्रि० कृच्छ्रे ॥ दृढे ॥ प्रगा  
द्यतेस्म । गाह्ण० । क्तः । यस्यवि-  
भाषेतिनेट् ॥ भृशे ॥

प्रगाथा । त्रि० उत्तमगायके ॥

प्रगाथः । पुं० चतुर्थपष्ठौपादौवाहते  
प्रगाथेधुनरभ्या सित्वोत्तरयोरवस्थे  
दित्येवमादिवचनाद्यत्रदयोक्तृचो-  
सिसः क्रियन्ते सप्रगाथइत्युच्यते ॥

## प्रचलाकः

प्रपूर्णः । पुं० अतिथौ ॥ त्रि० प्रकृष्ट  
घूर्णयुक्ते ॥

प्रचक्रम् । न० प्रस्थितायां सेनायां  
॥ प्रस्थितचक्रं भैन्यम् ॥

प्रचक्षाः । पुं० वृहस्पतौ ॥

प्रचण्डः । पुं० श्वेतकरवीरे ॥ त्रि०  
दुर्वहे । दुर्वर्षे ॥ प्रतापिनि ॥

प्रचण्डमूर्त्तिः । पुं० वरुणद्रुमे ॥  
त्रि० प्रतापयुक्तशरीरे ॥ प्रचण्डा  
मूर्त्तिर्यस्य ॥

प्रचण्डा । स्त्री० देवीविशेषे ॥ अस्याः  
स्थानं ऋगलण्डः ॥ श्वेतदूर्वा  
याम् ॥

प्रचयः । पुं० समूहे ॥ प्रसङ्गे ॥ पुण्या  
वचये ॥ शिथिलाख्यसंयोगे ॥ अय  
ञ्चपरिमाणजनकः । यथा । सङ्  
ख्यातः परिमाणाच्चप्रचयादपि जा  
यते । प्रचयः शिथिलाख्योयः  
संयोगस्तेन जन्यते ॥ परिमाणतू  
लकादीनां शस्त्राश्रयनाशतः ॥  
इ० भा० प० ॥ प्रचीयते । चिञ्  
एरच् ॥

प्रचयगमनम् । न० बाहुल्येन प्रसरणे  
॥ प्रचयेन गमनम् ॥

प्रचरः । पुं० पथि ॥

प्रचरद्रूपः । त्रि० व्यक्तरूपे ॥

प्रचलकी । पुं० प्रचलाकिनि ॥

प्रचलाकः । पुं० शराघाते ॥ शिख  
ण्डे । भुजङ्गमे ॥

## प्रचुरपुरुषः

प्रचलाकी । पुं० भयूरे ॥ भुजङ्गे ॥

प्रचलायितः । त्रि० निद्रादिना घूर्णि  
ते ॥ प्रचलद्वाचरति । कर्त्तुः  
क्यङ्सलीपश्चेति० सन्नतात्कर्त्त  
रित्तः ॥ प्रचलाया जातास्येति वा  
। प्रचलायते स्म । गच्छयेति क्ती वा ॥

प्रचलितः । त्रि० प्रस्थिते ॥

प्रचारः । त्रि० सततव्यवहारे ॥  
व्यक्ते । प्रकाशे ॥ प्रचरणम् ।  
चर० । घञ् ॥

प्रचितः । त्रि० परिवृंहिते ॥ प्रची  
यते स्म । चिञ् । क्तः ॥

प्रचितकम् । न० दण्डकाविभेदे ॥ य०  
। प्रचितकसमभिधोधीरधीभिः  
स्मृतीदण्डकोनद्वयादुत्तरैः सप्त  
भिर्यैः ॥ यथा मुरहरयदुकुला  
स्त्रोधिचन्द्रप्रभोदेवकीर्णभरत्त्रिलो  
कैकनाथ० प्रचितकपटसुरारिब्रजो  
द्वामदन्तावलस्तोमविद्रावणैर्कीर्णरी  
न्द्र । चरणनखरसुधांशुक्लटोन्मेष  
निःशेषितध्यायिचेतोर्निविष्टास्य  
कार० प्रशतजनपरितापोयदावा  
नलोच्छेदमेव प्रसीदप्रसीदप्रसीद ॥

प्रचीयमानः । त्रि० पुण्यमाणे ॥

प्रचुरः । त्रि० प्रभूते । प्राज्ये ।  
बहुले ॥ प्रचोरयति । चुर० । डगु  
पधेति क्तः । चुरादीनां शिञ्ज्वैक  
ल्पिकः ॥ प्रगतश्चुरायादिति वा ॥

प्रचुरपुरुषः । पुं० चौरैः । बहुनरे ॥



## प्रजाता

प्रजननम् । न० धोनी ॥ जन्मनि ॥

प्रगते ॥ पुत्रोत्पत्तौ ॥ ॥

प्रजनिका । स्त्री० मातरि ॥

प्रजनिष्ठा : । त्रि० प्रजनशीले ॥ प्रपु-  
र्वाञ्जनीप्रादुर्भावइत्यस्मादलङ्कृजनि  
राकृजित्यादिना० द्रष्टुम् ॥

प्रजल्प : । पुं० वाक्यवि० । य० । अ-  
सूयेर्ष्यामिदयुजायोऽवधीरणमुद्रया ।  
प्रियस्यकौशलोद्धारः प्रजल्पः सतु  
कथ्यते । इत्युज्ज्वलनीलमणिः ॥

प्रजवः । पुं० प्रकृष्टवेगे ॥

प्रजवी । त्रि० वेगिनि । प्रकृष्टवेगयुक्ते ॥

प्रजवति । जुः सौत्रोवेगेगतौच ।

प्रजोरिनिः ॥

प्रजा । स्त्री० लोके । जने ॥ सन्ताने ॥

यथा । येप्रजामीश्वरेधीरास्तेऽस्मश-  
नानिर्भेजिरे । येप्रजानि श्वरेधीरा-  
स्तेऽमृतत्वं हिभेजिरे ॥ इति ॥ प्र-  
कर्षेणवीजयोन्धोः सङ्गवाज्जायते ।  
जनी० । उपसर्गचसंज्ञायामिति  
डः ॥ यथाहुः । नशङ्खाङ्गं नच-  
क्राङ्गं नपद्माङ्गमिदं जगत् । बिङ्गा-  
ङ्गश्चभगाङ्गश्चतस्यान्माहेश्वरीप्रजे-  
ति ॥

प्रजागरः । पुं० प्रकर्षेणजागरणे ॥ रा-  
जानं कामिनं चौरं प्रविशन्ति प्रजाग-  
राः ॥ प्रकर्षेणजागर्ति । जागृ० ।  
पचाद्यच् ॥

प्रजाता । स्त्री० जाताप्रत्यायाम् । प्र

## प्रजापतिः

सूतायाम् । प्रजायते ॥ अन्तर्भा-  
वितस्यर्थोचजनिः । गत्यर्थेतिक्तः ॥

प्रजातिः । स्त्री० प्रकृष्टजन्मनि ।  
उपनयने ॥

प्रजातीर्यम् । न० पुत्रोत्पत्तिपुण्यका-  
ले ॥ पुत्रेजातेव्यतीपातेदत्तं भवति  
चाक्षयम् ॥

प्रजात्यानन्दः । पुं० सन्तानार्थस-  
न्धौ ॥

प्रजादा । स्त्री० गर्भदात्रीयुगे ॥ त्रि०  
प्रजादातरि ॥

प्रजादानम् । न० रजते ॥

प्रजाध्यक्षः । पुं० दक्षादौ ॥ प्रजा-  
नामध्यक्षः ॥

प्रजानन्ती । स्त्री० परिणतायाम् । प्रा-  
ञ्ज्याम् ॥

प्रजापः । पुं० राजनि ॥ ॥

प्रजापतिः । पुं० विधातरि । हिरण्यग-  
र्भे । चतुरानने ॥ कश्यपे ॥ दिवा  
करे ॥ वङ्गौ ॥ चष्टरि ॥ जामा-  
तरि ॥ महीपाले । रात्रि ॥ दक्षा-  
दौ ॥ दशप्रजापतयोयथा । मरीचि-  
मन्त्र्यङ्गिरसौपुलस्त्यः पुलहः क्रतुः ।  
प्रचेतसं वशिष्ठश्चभृगुनारदमेवचेति  
॥ एकविंशतिर्यथा । ब्रह्मास्थानुर्भ-  
नुर्दक्षोभृगुर्धर्मस्तथायमः । मरीचि-  
रङ्गिराश्चपुलस्त्यः पुलहः क्रतुः ॥  
वशिष्टः परमेष्ठी च विवस्वान्सोम एव  
च । कर्हमस्यापिथः प्रोक्तः क्रोधो

## प्रजावती

वाक्क्रीतएवच ॥ एकविंशतिकृत्य  
नास्ति प्रजापतयः स्मृताः । इति  
महाभारतेमोक्षधर्मः ॥ प्रजानां  
पतिः ॥ कौटबि० ॥

प्रजापतितीर्थम् । न० कनिष्ठामूले ॥  
प्रजापतिपतिः । पुं० ब्रह्मणि । पि-  
तामहे ॥ प्रजापतीनां दक्षदीनां प-  
तिः ॥

प्रजापालः । पुं० वायौ । यथा ।  
शीतांशुः क्रीदयत्यूर्वा विवस्वान्  
शोषयत्यपि । तावुभावपिसंश्रित्य  
वायुः पालयति प्रजाः ॥ तच्च दक्षि-  
णायनम् वर्ज्जगरदुर्हेमनाः । तेषु  
भगवानाप्यायते सोमोऽस्त्ववणमधु  
राश्वरसावल्बन्तो भवन्ति । उत्तरो  
त्तरश्च सर्वप्राणिनां वलमभिवर्धते ।  
उत्तरायणश्च शिशिरवसन्तग्रीष्माः  
। तेषु भगवानाप्यायते र्कास्तिक्त्वकाषा  
यकटुकाश्चरसावल्बन्तो भवन्ति ।  
उत्तरांशुश्च सर्वप्राणिनां वलमपची-  
यते ॥

प्रजापालनम् । न० लोकानां संरक्षणा  
त्मके भूयतेर्धर्मः ॥ यथा । चाटचार  
णचौरेभ्यो बधवन्मभयादिभिः । प्री-  
डमानाः प्रजारक्षेत्कायस्थेभ्यो  
विशेषत इति वज्रिपुराणम् ॥

प्रजावती । स्त्री० आलजायायाम् ॥

प्रजाऽस्त्यस्याः । तदस्यास्तीति मतु  
प् ॥ सन्तानविशिष्टायाम् ॥

## प्रज्ञा

प्रजाहितम् । न० जले ॥ प्रजाभ्यो हि  
तम् ॥ त्रि० प्रजोपकारः ।

प्रजिनः । पुं० वायौ ॥

प्रजुष्टः । त्रि० प्रसक्ते ॥

प्रजेश्वरः । पुं० नृपे । रात्रि ॥ प्रजा  
नामीश्वरः ॥

प्रज्भटिका । स्त्री० मात्रावृत्तान्तरं ।  
य० । चत्वारिचतुष्कलकानि धेहि  
तत्रापि जगण्मन्ते विधेहि । भणिता  
फणिनायकपिङ्गलेन प्रज्भटिकासा  
प्रोङ्गकलेन ॥ यथा ॥ रमते न-  
मनः परितोषधारिणमनागपि विर-  
सतिनयनवारि । यद्वधिरिणीदृ-  
क्पथमगामितद्वधिविवाधाशतमनु-  
भवामि ॥

प्रज्ञः । त्रि० पण्डिते ॥ प्रज्ञानाति  
। ज्ञत्रवबोधने । आतश्चोपसर्ग इति  
काः ॥ प्रज्ञप्रज्ञीविरलजानुके०  
इति हेमचन्द्रः ॥

प्रज्ञप्तिः । स्त्री० प्रज्ञाने ॥ शब्दादि  
प्रतीतौ ॥ सङ्केते ॥

प्रज्ञप्तौ । स्त्री० जिनविद्यादेवीविशेषे

प्रज्ञा । स्त्री० शिमुष्याम् । बुद्धौ ॥ य

था । प्रज्ञाहीनस्य पठनमवस्यदर्पा

यं यथा । देवीप्रज्ञावतः शम्भुं तत्त्व-

ज्ञानस्य साधनमिति ॥ अतीतानु-

सृतिर्मधातत्कालयाहिणीमतिः ॥

शुभाशुभविचारज्ञाधीरेकदाहता ।

इति विशेषः ॥ प्रज्ञायाम् ॥ अप

## प्रज्ञामात्रा

रोक्षानुभवपर्यन्तविचारे ॥ चेतना-  
यांजीवनधर्मे ॥ प्रजानाति । प्रज्ञा  
यतेऽनयावा । ज्ञा० । आतश्चोप  
सर्ग इतिकः

प्रज्ञाकायः । पुं० मञ्जुघोषे ॥ प्रज्ञै  
वकायोऽस्य ॥

प्रज्ञाचक्षुः । त्रि० अर्थे ॥ प्रज्ञाचक्षु-  
र्यस्य ॥

प्रज्ञातः । त्रि० प्रत्यक्षे ॥ सकलप्रमाण  
श्रेष्ठतयाप्रत्यक्षगोचरः प्रज्ञातइत्यु-  
च्यते । प्रकर्षेणज्ञातः ॥

प्रज्ञानम् । न० बुद्धौ ॥ चिन्हे ॥ प्रज्ञा-  
यतेऽनेनवा । भावकर्मकरणादौ-  
ल्युट् ॥ प्रज्ञप्तौ ॥ ब्रह्मविज्ञाने ॥  
ब्रह्मणि ॥ प्रकृष्टंजन्मादिविक्रिया  
विरहितंकूटस्थंज्ञानंज्ञप्तिरूपं वस्तु०  
प्रज्ञानंतच्चब्रह्मप्रज्ञानंश्रुतेः येनेक्षते  
शृणोतीदंजिप्रतिव्याकरोतिच । स्वा  
दस्वाटूविजानाति तत्प्रज्ञानमुदी-  
रितम् । चतुर्मुखेन्द्रदेवेषु मनुष्या  
अगवादिषु । चैतन्यमेकं ब्रह्मातः  
प्रज्ञानं ब्रह्ममय्यपीति विदुषामनुभ-  
वाच्च । त्रि० पण्डिते ॥

प्रज्ञानघनः । त्रि० प्रज्ञानैकरसेप्राप्ते ॥  
स्वप्नजाग्रन्मनः स्पन्दनानिघनी-  
भूतानीव । यथारात्रीनैशेन तम-  
साऽविभज्यमानं सर्वं घनमिवतद्व-  
त् ॥

प्रज्ञामात्रा । स्त्री० शब्दादिवुद्धिषु श-

## प्रणतिः

व्यादिजनकेन्द्रियेषु ॥

प्रज्ञावान् । पुं० धीरे । प्रज्ञिले ॥ प्र-  
ज्ञाचक्षि अस्त्र । मतुप् ॥

प्रज्ञावादः । पुं० प्राज्ञैर्वक्तुमनुचिते-  
शब्दे ॥ प्रज्ञानामवादः ॥ प्रज्ञा-  
वतांपण्डितानांवादे ॥

प्रज्ञिलः । त्रि० पण्डिते ॥ प्रज्ञास्त्रस्य  
पिच्छादित्वादिलच् ॥

प्रज्ञुः । त्रि० प्रगतजानौ ॥ प्रगतेविर-  
लेजानुनीचस्य । प्रसंभ्यांजानुनो-  
र्च् ॥

प्रज्वरः । पुं० मारकैवैष्णवज्वरे ॥

प्रज्वलः । त्रि० उज्ज्वले ॥ प्रज्वलति ।  
ज्वलदीप्तौ । अच् ॥

प्रज्वलितः । त्रि० उज्ज्वलिते ॥ दीप्ते ।  
दह्यमाने ॥

प्रडीनम् । न० पक्षिणांगतिवि० । उड्डय  
नायक्रमवन्धे ॥ प्रथमंडयनम् । डीङ्  
विहायसागतौ । नपुंसकेभावेक्तः ।  
स्वादयश्चोदितइतिश्चोदित्त्वान्निष्ठा-  
नत्त्वम् ॥ पतनवेगवत्तायामिति-  
कर्णपर्व ॥ अधः पतनेवेगवत्ताया-  
म् ॥

प्रणः । त्रि० प्रत्ने । पुरातने ॥ नस्य-  
पुराणप्रादितिनप्रत्ययः ॥

प्रणतः । त्रि० प्रह्वीभूते ॥ नमस्कृते ॥  
प्रणमतिस्म । णमप्रह्वत्वे । क्तः ।

कर्मणिक्तोवा ॥ प्रकर्षेणनतोवा ॥

प्रणतिः । स्त्री० प्रणामे ॥ प्रणिपा-

पू. श्रव :

ते । अनुनये । नमस्कारे ॥ प्रकृष्टा  
नतिः ॥ ईश्वरोजीवकलयाप्रविष्टो-  
भगवानिति । प्रणमेदण्डवद्भूमा-  
वाश्रवाण्डालगोखरम् ॥

प्रणतोदरः । त्रि० प्रनतोदरे ॥

प्रणयः । त्रि० प्रसरे । प्रश्रये । प्रीत्या  
प्रार्थने ॥ प्रीम्णि । स्त्री हे ॥ याज्ञा-  
याम् ॥ विश्रम्भे ॥ निर्वर्णि । मोक्षे  
॥ सान्त्वनायाम् ॥ परिचये ॥ प्र-  
णयनम् ; गीज्० एरच् ॥ त्रि० ॥

प्रणयनम् । न० प्रापणे ॥ प्रणीयते ।  
गीज्प्रापणे । ल्युट् ॥

प्रणयवान् । त्रि० अभिविणिष्टे ॥

प्रणयी । पुं० स्वाप्तिनि ॥ त्रि० स्त्री हव-  
ति ॥ प्रणयोस्वाप्ति । इतिः ॥ अ-  
र्थिनि ॥

प्रणयिनी । स्त्री० भार्यायाम् ॥

प्रणवः । पुं० तारे । मन्त्रादौ । वेदा-  
दौ । ब्रह्मणि ॥ प्रणवाद्यास्तथादि-  
दाः प्रणवेचप्रतिष्ठिताः । वाङ्मयं  
प्रणवः सर्वतस्मात्प्रणवसम्भवेत् ॥

प्रणमन्तिहयं वेदास्तस्मात् प्रणव-  
उच्यतेइतिसनत्कुमारवचनम् ॥

प्रणम्यते इतिप्रणवः ॥ नमेः  
कर्मेणिवञ् संज्ञापूवकत्वाद्बुद्ध्य  
भावः । पृषोदरादित्वान्मस्यवः ।

प्रणयतेस्तूयते । शस्त्रुतौ । ऋदोर-  
म् ॥ यद्वा प्रणीतिप्रकर्षेणसौतिपर  
मेश्वरम् । श्नु० । पचाद्यच् । उपस

पू. श्राव्य :

गार्हित्यत्पन् ॥

प्रणष्टः । त्रि० प्रकर्षेणनाशयुक्ते ॥

प्रणादः । पुं० तारशब्दे ॥ श्रवणाम-  
ये । कर्णनादे । यथा । कर्णस्रोतः  
स्थितेवातेशृणोतिविविधान्स्वरान्  
। मेरीमृदङ्गशङ्खानांकर्णनादः स उ-  
च्यते ॥ अनुरागजेशब्दे । प्रीतिजनि  
तेमुखकण्ठादिशब्दे । प्रीतिविशेष  
कृतश्रीत्कृतशब्दे ॥ अनुरागकृतेश-  
ब्दे प्रणादःश्रीत्कृतंनृणामितिशब्दा  
र्णवः । प्रणदनम् । गदअव्यक्तेशब्दे ।  
घञ् । उपसर्गादसमासपीतिगत्व ॥

प्रणामः । पुं० प्रणतो प्रणिपाते । भ-  
क्तिश्रद्धातिशययुक्तनमस्कारे । स्वाप-  
कर्षबोधकव्यापारविशेष । अष्टाङ्ग  
पञ्चाङ्गादिभेदभिन्ने ॥ यथा । लोभ्यां  
मपञ्चाङ्गजःनुभ्या सुरसागिरसाह-  
शा । मनसावचसाचेति प्रणामोष्ठा  
ङ्गैरितः ॥ वाहुभ्याश्चैवजानुभ्यां  
गिरसावचसाहशा । पञ्चाङ्गायंप्रणा-  
मः स्यात्पूजासुपुवराविमौ ॥ एक  
हस्तप्रणामश्चैकंवापिप्रदक्षिणम् ।  
अकालेदर्शनं विष्णोर्हन्तिपुण्यंपुरा-  
कृतम् ॥ प्रणमनम् । शमप्रहृत्वे  
। घञ् ॥ यः शूद्रेणार्चितंलिङ्गंवि-  
ष्णुंवाप्रणमेद्विजः । निष्कृतिस्त-  
स्यनास्त्येवप्रायश्चित्तायुतेरपि ॥

प्रणाव्यः । त्रि० अभिलाषविवर्जिते  
॥ असम्भते ॥ प्रणीयते । गीज्० ।

## प्रणिहित :

प्रणायोसम्भतावितिसाधुः॥ प्रणाय  
य्यः साध्वनिन्दितवृत्तिचिकाण्डशे  
षः ॥

प्रणालः । पुं० कृदिसजलनिः सरण  
मार्गे । पयनाला० पनाला० इ०  
भा० ॥ नल्यते । णलबन्धने । क-  
र्मणिघञ् । उपसर्गादितिणत्वम् ॥  
प्रणाली । स्त्री० आनुपूर्व्याम् ॥ कृचि  
साम्बुनिः सरणमार्गे । पयनाली-  
पनाली० इ० भा० ॥ गौ० ङीष् ॥  
प्रणिदानम् । न० विनिमये ॥ अत्य-  
र्पणे ॥

प्रणिधानम् । न० प्रयत्ने ॥ प्रवेशने ।  
अभियोगे ॥ समाधौ । मनसोविष  
यान्तरवारणे । चित्तैकाग्र्ये ॥  
प्रणिधिः । पुं० अनुचरे ॥ गूढपुरुषे ।  
चरे ॥ प्रार्थने । याचने ॥ अवधाने  
॥ प्रणिधानम् । प्रणिधीयतेवा । डु-  
धाञ्० । उपसर्गेघोः किः ; प्रकर्षे  
णनिधीयतेच्चेयमत्रवा ॥

प्रणिपातः । पुं० अनुनये । प्रणतौ ।  
प्रकर्षेणभक्तिश्रद्धातिशयेननीचैः प  
तने । दीर्घनमस्कारे ॥ दण्डवत्पत  
ने ॥ प्रकृष्टोनिपातः ॥

प्रणिहितः । चि० निश्चले । समाहि-  
ते ॥ सम्प्राप्ते ॥ न्यस्ते । स्थापिते ।  
निहिते ॥ प्रणिधीयतेस्म । डुधाञ्०  
। क्तः । दधातेर्हिः अत्यन्ताप्ते ॥  
प्रणिधिकर्मणानियुक्ते ॥

## प्रतनुः

प्रणीतः । पुं० संस्कृताधी ॥ प्रकर्षे  
नीतः ॥ चि० जिप्ते ॥ उपसर्गाद्वे  
। पाक्रेनसंस्कृतेव्यञ्जनादी ॥ विहि  
ते । कृते ॥ प्रवेशिते ॥ प्रणीयतेस्म  
। णीञ्० । कर्मणिक्तः ॥ उत्पन्ने ॥

प्रणीतमनाः । चि० हृष्टचित्ते ॥  
प्रणीता । स्त्री० यज्ञप्राचविशेषे । वि-  
ष्णोरासनार्थं वारिपूरितेचमसे ॥  
टाप् ॥

प्रणुतः । चि० स्तुते ॥ प्रणूयतेस्म ।  
णुणुतौ । क्तः ॥

प्रणुन्नः । चि० कम्पिते ॥ प्रकर्षेणनु-  
न्नः ॥

प्रणेतः । चि० कर्त्तरि ॥ यथा । सर्वा  
सामपिविद्यानांप्रणेतभगवान्शिव  
इति ॥

प्रणेत्यः । चि० वशीभूते । वश्ये ॥  
प्रकर्षेणनेतुंशक्यः । णीञ्० । अचो  
यत् ॥

प्रणोद्यः । चि० प्रत्याख्येये ॥

प्रततः । चि० अभिव्यक्ते ॥ निरन्तरे ॥

प्रततिः । स्त्री० विस्तृता ॥ वल्ल्याम् ॥  
प्रतनोति । तनुविस्तारे । क्तिच्त्तौ  
चसंज्ञायाम् ॥

प्रतती । स्त्री० लतायाम् ॥ विस्तारे ॥  
कृतिकारादितिङीष् ॥

प्रतनः । चि० पुरातने ॥ नञ्पुराणे  
प्रादितिचशब्दात्तनप्रत्ययः ॥

प्रतनुः । चि० उत्कृष्टे ॥



## प्रतानिनी

प्रतमकः । पुं० तमकप्रभेदे ॥ पित्ता  
नुवृद्धज्वरादियोगेन तमकस्यैव प्रतम  
कसंज्ञा । यथा ॥ ज्वरमूर्क्षापरीत  
स्य विद्यात्प्रतमकन्तुतम् । उदावर्त्त  
राजोऽजीर्णक्लिन्नकायनिरोधतः ॥  
तमसावर्द्धतेऽर्च्यं शीतैश्चाशुप्रशाम्य  
ति । मज्जतस्तमसीवा स्य विद्यात्प्र  
तमकन्तुतदिति ॥

प्रतर्कणम् । न० वितर्के । जहे ॥

प्रतर्दनः । पुं० भगवति ॥ प्रलयेभूता  
निप्रकर्षेण तर्दति हिंजस्ति । तर्दहिं  
सायाम् । नन्द्यादिच्छाल्प्युः ॥ ऋ  
षिविशेषे । दिवोदासात्मजेकाशि-  
राजे ॥ प्रकर्षेण तर्दयत्यभिभवति स्त  
शब्दन् ॥ इति ॥

प्रतलः । पुं० चपटे । तताङ्गुलिकरे ।  
थाप्र० इ० भा० ॥ न० पातालवि०  
॥ प्रतलति । तलप्रतिष्ठायाम् । अ-  
च् ॥ संहतले ॥ प्रततेप्रशिष्टे तले अ  
च् ॥

प्रतान् । अ० विस्तारे ॥ प्रतास्यति ।  
तमुकाङ्क्षायाम् । क्तिप् । अनुना-  
सिकस्येति दीर्घः । मोनोधातोः ॥

प्रतानः । पुं० तन्तुसंयुक्तेषु च पुशाला  
वूप्रभृतिषु ॥ शाखापत्रप्रचये ॥ वि  
स्तारे ॥ प्रतननम्० प्रतन्यतेवा ।  
तनु० । घञ् ॥ कुटिलतन्तौ ॥ अ-  
प्रतानकाख्ये वायुरोगविशेषे ॥

प्रतानिनी । स्त्री० प्रतानवक्ष्याम् ॥

## प्रतारणम्

शाखापत्रप्रचयः प्रतानः कुटिल-  
न्तुर्वा ॥ सौख्यस्याः । वृद्धन्तान्डी  
प् ॥ प्रसाग्न्याम् ॥

प्रतापः । पुं० तापे ॥ तेजसि । कोष  
दण्डजतेजसि ॥ कोषोधनम्० दण्डो  
दर्मः तर्द्धे तुत्वात्सैन्यमपि दण्डः ।  
ताभ्यां वत्तेजो जायते तस्मिन्निति-  
यावत् ॥ प्रतापयति० अनेन । तप०  
। ग्यन्तः । पुंसीति घः प्रतपनंवा ।  
भाविघञ् ॥ अकंवृत्ते ॥ प्रतापौपौक  
पातपावितियादवः ॥

प्रतापकः । पुं० रवेः पाश्र्वगान्तरे ॥

प्रतापनः । पुं० नरकविशेषे । कुंभी  
पार्के ॥ न० पीडने ॥ प्रतापयति-  
। तपदाहे । ल्युः ॥

प्रतापवान् । चि० श्रव । तार्क्षणाशशुवि  
दारकत्वेन प्रशस्तपौर्णवे ॥

प्रतापसः । पुं० अलर्के । शुक्लार्कवृत्ते  
॥ प्रतापंचक्षुस्तेजः स्यति । पो० ।  
कः ॥ प्रकृतास्ताप्रसायेनवा ॥

प्रतापान्वितः । चि० शौर्ययुक्ते ॥

प्रतापी । चि० शत्रुलापके ॥ प्रताप-  
यितुंशीलमस्य । ताच्छील्ये णिनिः  
॥ तेजस्विनो ॥ अतद्वनिठनाविती  
निः ॥

प्रताम् । अ० ग्लानौ ॥

प्रतारकः । चि० वञ्चके ॥ प्रतारयति  
। तृ० । खलु ॥

प्रतारणम् । न० वञ्चने ॥

## प्रतिकूल :

प्रतारणा । स्त्री० वञ्चनायाम् ॥ यदो  
च्छसिवशोक्तं जगदेकेनकर्मणा ।  
उपास्यतांकलौकल्यलतादेवीप्रतार  
णेति० धूर्त्तजल्पितम् ॥

प्रतारणीयः । त्रि० वञ्चनीये ॥

प्रतारितः । त्रि० व्यंसिते । वञ्चिते  
कृतप्रतारणे ॥

प्रति । अ० प्रतिनिधौ ॥ इत्यम्भूता  
ख्याने ॥ आभिमुख्ये ॥ मात्रार्थे  
। स्त्रीके ॥ भागे ॥ वीप्सायाम् ॥  
लक्षणे ॥ प्रतिदाने ॥ क्षेपे ॥  
निश्चये ॥ प्राति० प्रयते वा ।  
बाहुलकाद्धतिः ॥ व्यावृत्तौ ॥  
प्रशान्तौ ॥ विरोधे ॥ समाधौ  
स्वभावे ॥

प्रतिकः । त्रि० कार्षापणिके ॥ का  
र्षापणेनक्रीतः । कार्षापणाद्विठन्  
वक्तव्यः ० प्रतिरादेशश्चवा ॥ ५५  
प्रतिकी ॥ स्त्री ॥

प्रतिकर्म । न० प्रसाधने । वेशे ।  
कृतशोभायाम् ॥ प्रत्यङ्गप्रतिख्या  
तवाकर्म । शाकपाथिवादि ॥ वम  
नगदिपञ्चकर्मस्थितिभिषजः ॥

प्रतिकारः । पुं० प्रतीकारे ॥ समे०  
। भट्टे० । प्रतिकरणम् ॥ कृजोघ  
ञ् ॥

प्रतिकूपः । पुं० परिखायाम् ॥

प्रतिकूलः । त्रि० अननुकूले । प्रस  
व्ये । अपसव्ये । प्रतीपे । विरु

## प्रतिग्रहः

द्वार्ये ॥ प्रतीपंकूलात् । प्रतिकूल  
शब्दोहिलक्षणयाविरुद्धे वर्तते ०  
प्रतिलोमवत् ॥ आत्मनः प्रति  
कूलानिपरिषानसमाचरेत् ॥

प्रतिकृतिः । स्त्री० अर्चयाम् ॥ प्र  
तिनिधौ । तृणचर्मकाष्ठादिनि  
र्मितप्रतिमापर्यायेवस्तुनि ॥ प्र  
तीकारे ॥ प्रकृष्टाकृतिः । प्रति  
निधेः कृतिर्वा ॥

प्रतिकृष्टः । त्रि० गुह्ये ॥ विराहत्या  
कर्षिते ॥ प्रतिकृष्यते स्म ॥ कृष०  
। क्तः ॥

प्रतिक्रिया । स्त्री० प्रतीकारे ॥ प्र  
तिकरणम् । कृज् : शच ॥

प्रतिक्षणम् । अ० पौनः पुन्ये ॥

प्रतिक्षयः । पुं० रक्षके ॥

प्रतिक्षिप्तः । त्रि० वारिते । प्रति  
हते ॥ प्रेषिते ॥ आह्वयप्रेषि  
तोयस्तुप्रतिक्षिप्तः स उच्यते ॥

भेषजे ॥ कृताधिकक्षेपे ॥ अधि  
क्षिप्ते ॥ अधिक्षिप्यते स्म । क्षिप  
प्रेरणे । क्तः ॥

प्रतिक्षेपः । पुं० प्रत्याख्याने ॥

प्रतिगतम् । न० प्रतिलोम्नि ॥ प  
क्षिगतिविशेषे ॥ त्रि० प्रतिया  
ते ॥

प्रतिगमनम् । न० प्रतिप्रयाणे ॥

प्रतिग्रहः । पुं० स्वीकरणे । स्वीकृ  
तौ ॥ सैन्यपृष्ठे । सैन्यस्यपश्चो

## प्रतिघ्नम्

झिन्नसङ्घातं ऽनीके ॥ प्रतिगृह्य  
ते ऽनेन । ग्रहवृद्धिच्यम् ॥ पतद्  
ग्रहे ॥ तिजेभ्योविधिवद्देये ॥ दान  
द्रव्यग्रहे ॥ ग्रहविशेषे ॥ क्रिया  
कारे ॥ प्रतिगृह्णाति । ग्रहउपा  
दाने । विभाषाग्रह इतिपक्षे ऽच्  
ब्राह्मणस्यार्थः प्रतिग्रहाज्जितः ।  
यथा । प्रतिग्रहाज्जिताविपक्षे च  
येऽस्त्रनिर्जिताः । वैश्येन्याया  
ज्जिताश्चार्थाः शूद्रे शुश्रूषयाज्जि  
ताः ॥ अयाचितप्रतिग्रहेदोषाभा  
वोयथा । अयाचितोपपन्ने तु नास्ति  
दोषः प्रतिग्रहे । अमृतं तं विदु  
र्देवास्तस्मात्तन्नैव निरुदेत् ॥

प्रतिग्राहः । पुं० पतद्ग्रहे । आचमन  
के । प्रोक्ते ॥ प्रतिगृह्णाति । ग्रह  
। विभाषाग्रह इतिपक्षेणः ॥ प्रति-  
ग्रहणे ॥

प्रतिग्राहितः । त्रि० स्त्रीकारिते ॥  
प्रतिघ्नः । पुं० प्रतिघाते ॥ क्रोधे ॥  
प्रतिहननम् । हन० । अन्यत्रापि दृश्य-  
त इति डेन्यङ्कादिच्चात् कुत्वम् ॥  
मूर्च्छायाम् ॥

प्रतिघातः । पुं० प्रतिवन्धे ॥ प्रतिह  
ननम् । हन० । घञ्० । हनस्तो-  
विश्रुलोः । होहन्तेरितिकुत्वम् ॥  
प्रतिघ्नान्नतनम् । न० सारणे ॥ हन्तेः  
सार्थं यन्ताल्ल्युट् ॥

प्रतिघ्नम् । न० अङ्गे ॥

## प्रतिज्ञा

प्रतिच्छन्दः । न० प्रतिरूपे ॥  
प्रतिच्छाया । स्त्री० प्रतिविम्बे ॥ पुं  
कृष्टाच्छाया ॥  
प्रतिजङ्घा । स्त्री० अग्रजङ्घायाम् ॥  
प्रतिजल्पः । पुं० वाक्यविशेषे ॥  
प्रतिजागरः । पुं० अवेक्षायाम् । प्रत्यवे  
क्षणे ॥

गृहमवेक्षस्वेत्यादिनियोगे ॥ प्रति-  
जागरणम् । जागृ० । घञ् । जा-  
ग्रोऽवैतिगुणः ॥

प्रतिजिह्वा । स्त्री० उपजिह्वायाम् ।  
रसनकाङ्क्षे । आलजिव० द्र० गौ०  
प्रतिजिह्विका । स्त्री० तालुमूलस्थकु  
द्रजिह्वायाम् । प्रतिजिह्वायाम् ॥  
घणिकायाम् ॥

प्रतिज्ञा । स्त्री० अङ्गीकृतौ । अङ्गी  
कारे । साध्याभिधायिकायां वाचि ॥  
नृपाणां प्रतिज्ञापरिपालनं स्वर्गसाध  
नमिति वृद्धाः ॥ कर्तव्यत्वप्रकारक  
ज्ञानानुकूलव्यापारे । इत्यनुमितौ  
गदाधरी ॥ साध्यनिर्देशः प्रति  
ज्ञा ॥ द्र० गोतमसूचम् ॥ ३३ ॥  
साधनीयस्यार्थस्य योनिर्देशः सप्र  
तिज्ञा ॥ साधनीयश्च वल्लिमत्वादि  
नापर्वतादिः । — (†\*†) —  
तथाचपक्षतावच्छेदकविशिष्टपक्षे सा  
ध्यतावच्छेदक विशिष्टवैशिष्ट्यबोध  
कशब्द इत्यर्थः । निगमनवारणाय च  
साध्यांशे । साध्यतावच्छेदकातिरि

## प्रतिज्ञान्तरम्

ज्ञापकारकत्वं वाच्यम् । तदर्थं च  
साध्यतावच्छेदकप्रकारतः बिलक्षण-  
प्रकारताशून्यत्वम् । तेन प्रमेय-  
वतः साध्यत्वेनासिद्धिः उदासीन-  
वाक्यवारणाय च न्यायान्तर्गतत्वे स-  
ति प्रकृतपक्षतावच्छेदकावच्छिन्नप-  
क्षकप्रकृतसाध्यतावच्छेदकावच्छि-  
न्नसाध्यविषयता बिलक्षणविषयता  
कप्रबोधजनकत्वे सति प्रकृतपक्षे प्र-  
कृतसाध्यबोधजनकत्वं तत्प्रतिज्ञा-  
त्वावयवत्वादिकं परिभाषाविशेषवि-  
षयत्वरूपम् । तत्तद्व्यक्तित्वरूपञ्चे-  
त्यपि वदन्ति ॥ प्रतिज्ञायते० इति  
॥ प्रतिपूर्वाज्ञानातिरातश्चोपसर्ग इ-  
त्यङ् । टाप् ॥

प्रतिज्ञातः । त्रि० अङ्गीकृते ॥ प्र-  
तिज्ञायतेस्म । क्तः ॥ प्रतिज्ञात-  
श्च रामेण तदा बालिवधं प्रतीतिरामा-  
यणम् ॥

प्रतिज्ञानम् । न० अङ्गीकारे । प्रति-  
ज्ञायाम् ॥ प्रतिपूर्वकज्ञानाते-  
त्यट् ।

प्रतिज्ञान्तरम् । न० निग्रहस्थानवि०  
प्रतिज्ञातार्थप्रतिषेधधर्मविकल्पा-  
त्तदर्थनिर्देशः प्रतिज्ञान्तरम् ॥  
४६ ॥ प्रतिज्ञातस्यार्थस्य प्रतिषे-  
धे कृतं तद्दूषणोद्दिष्टीर्षया धर्मस्य  
धर्मान्तरस्य विशिष्टः कल्पो विकल्प-  
स्तस्मात् विशेषणान्तरविशिष्टतया

## प्रतिज्ञाविरोधः

प्रतिज्ञातार्थस्य कथनमिति फलिता-  
र्थः । प्रतिषेधद्वयत्वेन न भट्टिति  
संवरणे विलम्बेनापि स्वयं दूषणवि-  
भाव्यविशेषणेन दोषद्वयत्वं क्तम् ।  
प्रतिज्ञातार्थस्य च्युतलक्षणम् ॥  
हेत्वतिरिक्तार्थस्य तितत्वम् । तेन  
उदाहरणान्तरम् । पनयान्तरञ्च प्रति-  
ज्ञान्तरत्वेन सङ्गृहीतं भवति ।  
इदञ्च पक्षसाध्यविशेषणभेदात् प्र-  
त्येकं द्विविधम् । यथा शब्दोऽनि-  
त्यद्वयत्वे क्ते ध्वनौ बाधेन परेण प्रत्यु-  
क्ते वर्णात्मकः शब्दः पक्ष इति प्र-  
तिज्ञान्तरम् । नचेदमर्थान्तरम्०  
प्रकृतोपयोगात् । नचेयं प्रतिज्ञा-  
हानिः पूर्वोक्तस्यापरित्यागात् ।  
एवं पर्वतो बहिमान् सुरभिमलिनधू-  
मवत्त्वादित्युक्ते० कृष्णागुरुप्रभवव-  
ह्निमानित्यत्र० एवतादृशवह्नीसाध्ये-  
यः सुरभिमलिनधूमनान्सर्वह्निमा-  
न इत्युदाहरणे न्यूनत्वेन प्रत्युक्ते०  
सतादृशवह्निमानित्यत्र० एवमन्यद-  
प्युच्यम् ॥

प्रतिज्ञाविरोधः । पुं० निग्रहस्थानवि-  
शेते । प्रतिज्ञाहेत्वोर्बिरोधः प्रति-  
ज्ञाविरोधः ॥ ४७ ॥ अत्रच प्रति-  
ज्ञाहेतुपदे कथाकालीनवाक्यपरे ।  
तथाच कथायां स्ववचनार्थविरोधः ।  
यद्यपि कांचनमयः पर्वतो बहिमा-  
न् हृदी बहिमान् हृदत्वात् पर्वतो ब-

## निष्पन्न

## प्रतिज्ञाहानि

क्लिमान्काञ्चनसयधूमादित्यादौ हे  
त्वाभासान्तरसाङ्ग्यम् । तथापि उ-  
पधेयसङ्करेऽप्युपाधिरसाङ्ग्यमिदो  
पः । नचासङ्कीर्णस्थलाभावः ॥  
पर्वतोवाक्लिमान्धूमात्तयोयोधूमवान्  
सनिरग्निरित्युदाहरणे । निरग्निश्चा  
यमित्युपनयेचतत्सत्त्वात् ॥ एवं नि  
गमनेपि नोपपन्नम् ॥ ४७ ॥

प्रतिज्ञासन्व्यासः । पुं० निग्रहस्या  
नविशेषे । पक्षप्रतिषेधे प्रतिज्ञाता  
यापनयनप्रतिज्ञासन्व्यासः ॥ ४८ ॥  
आभिहितस्यपरिणामप्रतिषेधे  
तार्किकेनेति हीर्षया प्रतिज्ञा  
यया । शब्दोऽनित्यत्वार्थः ॥  
त्युक्ते रामान्ध्वी व्यभिचार्य  
त्युक्ते कएवमाहशब्दो नित्यत्व इति ॥  
४८ ॥

प्रतिज्ञाहानिः । स्त्री० निग्रहस्यान  
वि० ॥ प्रतिदृष्टान्तधर्माभ्यनुज्ञास्व  
दृष्टान्ते प्रतिज्ञाहानिः ॥ ४९ ॥ प्र  
तिकूलोदृष्टान्तो यच्च प्रतिदृष्टान्तः  
परपक्षः स्वः स्वीयः दृष्टान्तोयत्र  
सखदृष्टान्तः स्वपक्षः । तथाच स्व-  
पक्षेपरपक्षधर्माभ्यनुज्ञाप्रतिज्ञाहा-  
निः सूर्यविशिष्टाभिहितपरित्याग  
इतिफलितार्थः । सिद्धान्तस्तुसूर्यवि  
शिष्टनाभिधीयतइति नापसिद्धान्त  
साङ्ग्यम् । सेयंपक्षहेतुदृष्टान्त सा

## प्रतिज्ञा

प्रतिच्छन्दः । न० प्रतिरूपे ॥  
प्रतिच्छाया । स्त्री० प्रतिविम्बे ॥ प्र  
कृष्टाच्छाया ॥

त्युक्ते तिजङ्गा । स्त्री० अग्रजङ्घायाम् ॥  
यमित्युक्ता । पुं० वाक्यविशेषे ॥  
पक्षइति । एवंतत्र चवेच्छायाम् । प्रत्यवे  
तिहेतोरनैकान्तिकत्वमिति प्रत्यु-  
अस्तुक्तकत्वादिति हेतुरिति । एवं  
पर्वतोवाक्लिमान्धूमात् अयोगोल  
वदित्युक्ते । दृष्टान्तः नाधनविक  
इति प्रत्युक्ते । अस्तुतहिमहानमव  
इति । एवमपैवसिद्धसाधनचप्रत्यु-  
क्ते । अस्तुतहिद्वयनवानिति । अ-  
न्यहानिस्तुविशिष्टगहान्यादिः ।  
यथा तत्रैवनीलधूमादित्युक्ते अस-  
र्थविशिष्टगत्वेन प्रत्युक्ते । अस्तुति

प्रतिज्ञाविशेषः । नि० प्रतिज्ञाविशेषः ॥ ४९ ॥ पुं० युग्यं ॥  
पुं० स्तुतिपाठके ॥

प्रतितन्त्रसिद्धान्तः । पुं० सिद्धान्तवि  
शेषः ॥ समानतन्त्रसिद्धः ॥ ५० ॥  
समाशब्दएकार्थः । तेनैकतन्त्रसिद्ध-  
इत्यर्थः । स्वतन्त्रसिद्धइतिपर्यवसि  
तोर्थः । तथावादिप्रविवाद्यै कत  
रमात्राभ्युपगतस्तदेकतरस्यप्रतित-  
त्रसिद्धान्तः इतिफलितार्थः । यथा  
मीमांसकानांशब्दनित्यत्वम् ॥ ५० ॥

प्रतितालः । पुं० तालविशेषे ॥ यथा ।  
कान्तारः समरोक्षश्चैकगुहोवाञ्छि  
तस्तथा । कथिताः शङ्करेणैवचत्वा



## प्रतिज्ञान्तरम्

क्षाप्रकारकत्वं वाच्यम् । तदर्थं च  
साध्यतावच्छेदकप्रकारत्वं विटनय-  
णप्रकारताशून्यत्वम् ॥ १० ॥  
वतः साध्यत्वेनाग्निर्नमये । नैमेये ॥  
वाक्यवारम्भस्तस्यापि ॥ दत्तस्य प्रति-  
निर्यातने ॥ प्रतिकृत्यदानम् । प्रती-  
पंवादानम् ॥

प्रतिदारणम् । न० आजौ । युद्धे ॥

प्रतिदिनम् । न० प्रत्यहम् ॥

प्रतिदिवा । पुं० सूर्ये ॥ प्रतिदीव्यति  
। दिवु० । कनिन्युद्धृषितक्षिराजि-  
धन्विद्यु प्रतिदिवङ्गतिकनिन् ॥ दि-  
वसे ॥ प्रतिदीव्यन्त्यस्मिन्नित्यधि-  
करणे कनिन् ॥

प्रतिदृष्टान्तः । पुं० परपक्षे । प्रतिकू-  
लदृष्टान्ते ॥

प्रतिदेयम् । त्रि० क्रीतद्रव्यस्य दुष्क्रीत-  
बुद्ध्यापराहृत्यदाने ॥ यथा । क्रीत्वा  
मूलेनयः पण्यं दुष्क्रीतं मन्यते क्रयी  
। विक्रेतुं प्रतिदेयं तत्तस्मिन्नेवाङ्गा-  
विद्धतम् ॥ इतिमिताक्षरा ॥

प्रतिद्वन्द्वी । त्रि० प्रतिस्पर्द्धिनि ॥ वि-  
रोधिनि ॥ तत्तेदन्ते स्वतान्यत्वे त्व-  
न्ताहन्ते परस्परम् । प्रतिद्वन्द्वितया  
लोके प्रसिद्धेनात्र संशयः ॥

प्रतिधुनिः । पुं० प्रतिरवे । प्रतिश-  
ब्दे ॥

प्रतिध्वानः । पुं० प्रतिश्रुति । प्रतिश-  
ब्दे ॥

## प्रतिनिर्देशः

प्रतिनन्दनम् । न० वन्दने ॥ आशीर्वा-  
दादिभिः सम्भावने ॥

प्रतिनप्ता । पुं० प्रपौत्रे । पुत्रस्य पौत्रे ॥

प्रतिनवः । त्रि० नूतने ॥ प्रतिनूयते  
शु० । ऋदोरप् ॥

प्रतिनिधिः । पुं० मुख्यसदृशे ॥

॥ मुख्यस्याभावे तत्सदृशो यदपादी-  
यते स प्रतिनिधिरुच्यते ॥ यथा व्रता-  
दावत्यन्तासामर्थ्ये सति० पुत्रं वा वि-  
नयोपेतं भगिनीं भ्रातरं तथा । एषा  
सभावएवान्यं ब्राह्मणं विनियोजयेद-  
ति गरुडपुराणम् ॥ काव्ये प्रतिनि-  
धिर्नास्ति नित्यं नैमित्तिके हि सः ।

काव्ये प्रूपक्रमादूर्ध्वमन्ये प्रतिनि-  
धिविदुरिति ॥ कालमाधवीयवच-  
नान्नित्यं नैमित्तिके कर्मण्येव प्रतिनि-  
धिः कार्यः ॥ विश्वैश्च देवैः साध्वै-  
श्च ब्राह्मणैश्च महर्षिभिः । आपत्सु म-  
रणाङ्गीतैर्विधेः प्रतिनिधिः करङ्गति-  
मनुः । मुख्यस्य विधेः सोमादेर्वैज्ञान-  
यौ हिः प्रतिनिधिर्विश्वप्रतिपदे वा-  
दिभिरनुष्ठितोऽतो सौमुख्यासम्भवे-  
कार्ये न तु मुख्यसम्भवे कार्यं इत्यर्थः ॥  
प्रतिमायाम् ॥ प्रतिनिधीयते० सह-  
शीक्रियते । डु- धाञ् ० । उपसर्गे  
घोः क्तिः ॥

प्रतिनिन्दः । पुं० प्रतिध्वाने ॥

प्रतिनियमः । पुं० व्यवस्थायाम् ॥

प्रतिनिर्देशः । पुं० प्रतिपाद्यतया विधेः ॥

प्रतिपत् ० द्

दतयावाकीर्तने ॥

प्रतिपक्ष : । पुं० अरी । शची ॥ विप  
रीतसाधकत्वेनाभिगते ॥ अन्तरा  
थ ॥ सादृश्ये ॥

प्रतिपक्षव्य : । चि० अवगन्तव्य ॥

प्रतिपक्षि : । स्त्री० प्रवृत्तौ ॥ प्रागल्-  
भ्ये ॥ गौरवे ॥ सम्प्राप्तौ ॥ प्रबोधि  
सम्यग्ज्ञाने । पदप्राप्तौ ॥ सत्यवच-  
ने ॥ साध्यस्यसत्यवचनप्रतिपक्षिक  
दाहता ॥ प्रतिपदन्मनयावा । प  
द० । क्तिन् ॥ मीमांसकमतेफलशु-  
न्यकर्मणि ॥ कर्तव्यज्ञाने ॥

प्रतिपक्षिपटह : । पुं० लम्पापटहे ।  
नगारा० इ० भा० ॥ प्रतिपक्षि :  
पटह : ॥

प्रतिपक्ष्यर्थम् । न० द्रगडवाद्ये ॥

प्रतिपक्ष्यभिसन्धिः । पुं० प्राप्तिपक्ष्य  
॥ प्रतिपक्षे : अभिसन्धिः ॥

प्रतिपक्षफला । स्त्री० लुद्रकारवेत्याम् ।

प्रतिपक्षसिद्धा । स्त्री० हरीतक्याम् ॥

प्रतिपक्षिक : । चि० प्रतिपक्षप्राप्तेप्रा-  
तिपक्षिके ॥ प्रतिपक्ष्येति । ठन् ॥

प्रतिपत् ० द् । स्त्री० तिथिवि० । पक्ष-  
तौ ॥ साचन्द्रस्यप्रथमकलान्तियारू-  
पा । वृद्धिरूपाचेच्छुक्ता । ह्रासरूपा  
चेत्कृष्णा ॥ तत्रजातस्यफलम् । म-  
णिकनकविभूषा संयुतश्चारुकान्ति  
निजकुलकमलोद्घाटमार्तण्ड-  
विम्बः । प्रतिपदिशशिपूर्णाक्ष

प्रतिपालकः

जन्मप्रतापीभवतिविमलवैभवात्  
केशःपुञ्जः ॥ मती । मन्विद्धि । चेतना  
याम् ॥ द्रगडवाद्ये ॥ उप प्रतिपद्यते  
क्षम्यतेऽनया । पदगतौ । सम्पदा  
दिच्वात्किप् ॥ प्रतिपदनम् । कर-  
णेवाकिप् ॥ तिथीनांप्रवरापक्षाद्  
ब्रह्मणासमुद्दीरिता । प्रतिपाद्याप-  
देपूर्वप्रतिपक्षेनसोच्यते ॥ अत्रचन्द्र  
दर्शनकारणंयथा । अमावास्याघटी  
शोध्याघट्याहस्मानसंयुता । सूर्यरा-  
हुघटौभ्यश्चेदधिकाहस्यतेतेश्चीति  
ज्योतिषम् ॥

प्रतिपद्यमानः । पुं० भजमाने ॥

प्रतिपन्नः । चि० अवगते । विदिते ॥  
अङ्गीकृते ॥ विक्रान्ते ॥ प्राप्तौ ॥

प्रतिपद्यतेस्त्र । पद० । क्तः ॥

प्रतिपर्णशिक्षा । स्त्री० द्रवन्त्याम् ॥

प्रतिपादकः । चि० प्रतिपक्षिजनके ।  
बोधके । ज्ञापके । प्रमाणे ॥

प्रतिपादनम् । न० दाने ॥ प्रतिपर्क्षा ॥  
बोधके ॥ पद० । ख्यन्तः । भावे  
ल्युट् ॥

प्रतिपादयिता । चि० समर्थयितरि ॥

प्रतिपादितः । चि० बोधिते ॥

प्रतिपादुकः । चि० प्रतिपद्यमाने ॥

लघपतपदेत्यादिना० उक्तञ् ॥

प्रतिपाद्यः । चि० बोधव्ये ॥ वक्तव्ये ॥

प्रतिपालकः । चि० पालनकर्त्तरि ॥

प्रतिपालयति । पारब्धके । ख्युत् ॥

## प्रतिबन्धः

प्रतिपालनम् । न० पीषणे ॥ रक्षणे ॥

प्रतिपालितः । त्रि० रक्षिते ॥

प्रतिपाल्यः । त्रि० प्रतिपालनीये ॥

प्रतिपिपादयिषा । स्त्री० प्रतिपादयि  
तुमिच्छायाम् ॥

प्रतिप्रयाणम् । न० प्रतिगमने ॥ यथा  
प्रतिप्रयाणेष्वभ्युत्तायमानामिति ॥

प्रतिप्रयातः । त्रि० प्रतिनिवृत्त्यगते ।  
मिलकैलौटे० इ० भा० ॥

प्रतिप्रसवः । पुं० निषिद्धस्य पुनर्विधाने ॥

प्रतिप्रसूतः । त्रि० प्रतिप्रसन्नविशिष्टे  
॥ सामान्यशास्त्रविहितं क्वचिच्छा  
स्वेण प्रतिप्रिद्धं पुनर्विधीयमानं हि प्र  
तिप्रसूतमुच्यते ॥ पुनःसम्भाविते ॥

प्रतिप्रस्तोता । पुं० ऋत्विग्विशेषे ॥

प्रतिप्रियम् । न० प्रच्युपकारे ॥

प्रतिफलनम् । न० प्रतिविस्त्रे ॥ त्रि०  
तुल्यफले ॥

प्रतिफलम् । न० प्रतिविस्त्रे ॥

प्रतिफुल्लः । } पुं० प्रफुल्ले ॥

प्रतिफुल्लकः । }

प्रतिवद्धः । त्रि० गृहीते ॥ मनोहरे ॥

प्रतिवध्यतेस्म । वन्धवन्धने । क्तः ॥

प्रतिवन्धविशिष्टे ॥

प्रतिवन्धः । त्रि० प्रतिवन्धनीये । प्र  
तिवन्धाहर्हे ॥

प्रतिवन्धः । पुं० प्रतिवन्धनीये । कार्यप्र  
तिवाते ॥ प्रतिवन्धनम् । वन्ध० ।  
घञ् ॥

## प्रतिभानम्

प्रतिवन्धकः । त्रि० प्रतिरोधके । वा  
धके ॥

प्रतिवन्धिः । पुं० अनिष्टान्तरप्रसङ्ग  
केवाक्यविशेषे । प्रतिवन्धे ॥ प्रति  
वन्धे रनुत्तरत्वम् ॥

प्रतिबलः । त्रि० समानबले ॥ शक्ते  
। समर्थे ॥

प्रतिबोधः । पुं० स्फुटने ॥ निद्राप-  
गमे ॥ गुरुपदेशे ॥

प्रतिबोधम् । अ० बोधबोधप्रतीत्यर्थे  
॥ अत्रयं विभक्तीत्यादिनायथार्थेऽव्य  
यीभावः ॥ बोधाभिमुखे ॥

प्रतिभयम् । न० भये ॥ त्रि० घोरे ।  
भयङ्करे ॥ प्रतिगतं भयं येन । प्रादि  
समासः प्रतिगतं भयमस्मिन् ।  
प्रादिभ्योधातुजस्येति वा ॥

प्रतिभयाकरः । त्रि० भयङ्कररूपे ॥  
प्रतिभयमाकरोयस्य ॥

प्रतिभा । स्त्री० उपस्थितायां बुद्धौ ॥  
ज्ञानबीजभूते संस्कारविशेषे ॥ नव  
नवोन्मेषशालिन्यां बुद्धौ ॥ प्रज्ञा  
नवनवोन्मेषशालिनौ प्रतिभामता  
॥ पञ्चमण्डहे ॥ प्रतिभानम् । भा०  
। आतश्चेत्यङ् ॥

प्रतिभागः । पुं० राज्ञाप्रातिदिनघ्राह्य  
फलकुसुमशाकटणाद्युपायने ॥

प्रतिभानम् । न० प्रतिभायाम् ॥

जन्मान्तरागतसंस्कारविशेषः क  
वित्त्वबीजं प्रतिभानमिति वासन

## पृतिषा

सूत्रम् ॥

प्रतिभानवान् । त्रि० प्रतिभाविशिष्टे  
॥ प्रतिभैवप्रतिभानम् । प्रतिभान  
ममृत्यस्य । मतुप् ॥ तात्कालिक  
वुद्धिमति ॥

प्रतिभान्वितः । त्रि० प्रगल्भः ॥ प्रति  
भयाचन्वितः ॥

प्रतिभारुखः । त्रि० प्रगल्भी ॥

प्रतिभार्गवः । पुं० प्रतिशुक्ते ॥ यद्विना  
तः समुद्वेद्विचरेत्यङ्गोक्तके ।  
यद्द्वारभेषुविचरेत्त्रिविधः प्रति  
भार्गवः ॥ एकग्रान्नेचतुःशालि  
दुर्भिक्षे राष्ट्रविप्लवे । पतिनानीय  
मानायाः पुरः शुक्रो नटुष्यतीति  
नववध्दानमनेदीपिका ॥

प्रतिभासः । पुं० प्रतीतो ॥

प्रतिभाहानिः । स्त्री० बुद्धिनाशे ॥

प्रतिभूः । पुं० लङ्गके । धनिकाधम  
र्गोर्भध्यस्थे । जामन्ड० पारसी  
यभाषा ॥ सन्निविधः एकोद्दर्शन  
प्रतिभूः । द्वितीयोद्दानप्रतिभूः ।  
अपरः प्रत्ययप्रतिभूरिति ॥ प्रति  
० प्रतिनिधिर्भवति । भू० । भुवः  
संज्ञान्तरयोरितिक्लिप् ॥ निर्णेत  
रि ॥

प्रतिमः । त्रि० उत्तरपदस्थोयंरुस  
दृशे ॥ प्रतिमीयते । माङ् । आत  
इत्यङ् ॥

प्रतिमा । स्त्री० गजदन्तस्यवन्धे ॥

## पृतिघातना

अनुकृतौ । मूर्तिसदृशवृच्छिलादि  
निर्मितप्रतिरूपके । प्रतिमाने ।  
प्रतिविम्बे ॥ प्रतिमीयतेऽनया ।  
माङ्माने । आतद्योपसर्गइत्यङ्  
॥ उपमायाम् ॥

प्रतिमानम् । न० प्रतिच्छायायाम् ।  
प्रतिविम्बे ॥ प्रतिकृत्त्यामीयतेऽ  
नेन । माङ्माने । ल्युट् ॥ गज  
कुम्भान्तराले ॥ गजदन्तद्वयान्तरे ॥  
दन्तयोः समयोर्मध्यं प्रतिमानमिति  
मरुतम् । वाहित्याशोभाणि ॥ प्रति  
मीयतेऽनेन । लीञ्छिंसायाम् ।  
कारणतिल्युट् । मीनातिमीनोती  
त्याचवम् ॥

प्रतिभार्गकः । पुं० पुरविशेषे ॥ उद्ग  
र्ह ॥

प्रतिमुक्तः । त्रि० आमुक्ते । परिहित  
कञ्चुकादौ भटे ॥ प्रतिमुच्यतस्म  
। मुञ्च्यते ॥ क्तः ॥

प्रतिमुखः । पुं० नाटकसन्धान्तरे ॥  
अभिमुखे ॥ विमुखे ॥

प्रतियत्नः । पुं० गुणाधाने । संस्कारे  
॥ लिप्सोयाम् ॥ उपग्रहणे ॥  
त्रि० यत्नवति ॥ प्रतियत्नम् ॥ प्रति  
यत्न्यतेवा । यतीप्रयत्ने ० निकारा  
दौवा । यजयाचेतिनङ् ॥

प्रतियातना । स्त्री० प्रतिकृतौ । पृति  
विम्बे । पृतिमायाम् ॥ पृतिघा  
त्यतेऽनया । यतनिकारोपस्कारयोः

## प्रतिरोपणम्

। चु० । स्यासन्न्यायुच् ॥ तुल्यया  
तनायाम् ॥

प्रतियोगः । पुं० विरोधे ॥ प्रति  
युज्यते । प्रच् ॥ सम्बन्धे ॥

प्रतियोगी । चि० विरोधिनि ॥ यथा  
रानप्रतियोगीविशगः ॥ सत्प्र  
तिपक्षे ॥ यथा ॥ प्रतियोगिनं  
दृष्ट्वाप्रतियोगीनिवर्त्तते ॥ तुल्य  
शक्तिमति ॥ निरूपिते ॥ यथा ।  
सन्मात्रप्रतियोगिकम् । विद्यमान  
वस्तुमात्रनिरूपितमित्यर्थः ॥

प्रतिरथः । चि० प्रतिपक्षे ॥

प्रतिरवः । पुं० प्रतिलम्बे ॥

प्रतिरुद्धः । चि० प्रत्याहृते ॥

प्रतिरूपः । चि० सदृशे ॥ न० ।

प्रतिमायाम् ॥ प्रतिसदृशरूपं  
यस्य ॥

प्रतिरूपकम् । न० प्रतिरूपे ॥ स्वा०  
कः ॥

प्रतिरोद्धा । चि० प्रतिकूलाचरण  
शीले ॥

प्रतिरोधः । पुं० तिरस्कारे ॥ चौर्ये  
॥ सत्प्रतिपक्षे ॥

प्रतिरोधकः । पुं० चौरि । प्रतिबंध  
के ॥

प्रतिरोधी । पुं० चौरि । प्रतिरोधुं  
शीलमस्य । रुधिरं । सुपीतिणि  
निः ॥

प्रतिरोपणम् । न० उत्खाययुना

## प्रतिवासरः

रोपणे ॥

प्रतिलम्बः । पुं० लाभे । सम्भवे ॥

प्रतिलोमः । चि० वामे ॥ विलोमे  
॥ अच्प्रत्ययवैत्यच् ॥

प्रतिलोमजः । चि० प्रतिलोमजातं  
॥ उत्तमवर्णायामधमवर्णाज्जाते ॥

प्रतिवचनम् । न० उत्तरे । प्रति  
वाक्ये ॥

प्रतिवचः । न० प्रत्युत्तरे ॥

प्रतिवन्दी । स्त्री० स्वस्वीकृतदीपसा  
त्ये ॥

प्रतिवसथः । पुं० ग्रामे ॥

प्रतिवस्तुप्रमा । स्त्री० अलङ्कारवि० ॥

प्रतिवाक्यम् । न० उत्तरे ॥ प्रतिव  
चनम् ॥ ग्यत् ॥

प्रतिवाणिः । स्त्री० प्रतिवाक्ये ॥

प्रतिवातः । पुं० वायुवि० ॥ योगुरा  
देशाच्छिष्यदेशमागच्छतिवायुः स  
प्रतिवात इत्युच्यते ॥

प्रतिवादः । पुं० प्रत्याख्याने ॥ प्रति  
वदनम् । वद० । प्रच् ॥ विरोधे ॥

प्रतिवादी । चि० विरोधिनि ॥ प्रतिवा  
दीअस्यास्ति । इनिः ॥ प्रतिपक्षे  
॥ यथा । यदात्वेबंधियः पक्षः  
कल्पितः पूर्ववादिना । दद्यात्  
तत्पक्षसंबन्धं प्रतिवादीतदोत्तरम्  
॥ इतिवृहस्पतिः ॥

प्रतिवापः । पुं० प्रतिवामे ॥

प्रतिवासरः । पुं० प्रतिदिने ॥



## प्रतिशीर्षकम्

प्रतिवासी । त्रि० आसन्नगृहिणि ।  
प्रतिवेशवासिनि । परौसी० इ०  
भा० ॥ प्रतिवसति । वस० । य  
द्यादिणिनि : ॥

प्रतिविधानम् । न० प्रतियत्ने ॥  
प्रतिविधिः । पुं० प्रतीकारे ॥  
प्रतिविम्बम् । न० प्रतिरूपे । प्रति  
मायाम् ॥ तत्तदुपाधिषुविम्बाका  
रेचित्तपरिणामे ॥ प्रतिकृतिर्विम्ब  
स्य । कुगतीतिसमासः ॥

प्रतिविषा । स्त्री० अतिविषायाम् ।  
अतीस० इ० भा० ॥ प्रतीपं विषं  
यस्याः ॥

प्रतिविष्णुः । पुं० मुचुकुन्दवृद्धे ।  
मुचुकुन्दपुण्य० इ० प्रसिद्धे ॥

प्रतिविहितः । त्रि० सज्जिते ॥

प्रतिवेशः । पुं० प्रतिवाशिगृहे ॥ प्रति  
वासिनि ॥ प्रतिविशेषार्थः ॥

प्रतिवेशवासी । त्रि० प्रतिवासिनि ॥

प्रतिवेशी । त्रि० प्रतिवासिनि ॥

प्रतिशब्दः । पुं० प्रतिध्वनिः । मुख्यस-  
दृशध्वन्यक्षरे ॥

प्रतिशरणम् । न० प्रतिगृहे ॥

प्रतिशासनम् । न० आहूयभृत्यादीनां  
कार्ये प्रेरणे ॥ प्रतिपूर्वात्० शासुञ्च  
नुशिष्टाविच्यस्माल्ल्युट् ॥

प्रतिशिष्टः । त्रि० प्रहिते । प्रेरिते ॥

प्रत्याख्याते ॥

प्रतिशीर्षकम् । न० निष्कर्षे ॥

## प्रतिषेधः

प्रतिशुद्धः । पुं० प्रतिभाषिणे ॥

प्रतिश्या । स्त्री० पीनमे ॥ प्रतिश्यायते  
नवाश्याङ्गतौ । आतद्योपसर्गङ्-  
त्यङ् ॥ टाप् ॥

प्रतिश्यायः । पुं० पीनमे । नासास्त्रा  
वरोगे ॥ प्रतिश्यायते । श्द्यैङ्  
। श्यादञ्चधेतिङ् ॥

प्रतिश्रयः । पुं० सभायाम् ॥ आश  
ये । आश्रये ॥ निवासे ॥ यज्ञगृहे  
॥ प्रतिश्रयणम् । अदवा । श्रिञ्०  
। एरच्० घोवा ॥

प्रतिश्रवः । पुं० अङ्गीकारे । अभ्यु-  
पगमे ॥ प्रतिपूर्वाच्छृणोतेः ऋदो  
रप् ॥

प्रतिश्रवणम् । न० आज्ञाङ्गीकरणे ॥

प्रतिश्रुत् । स्त्री० प्रतिध्वनिः ॥ शुश्र-  
वणे । सम्प्रदादित्वात्क्विप् । प्रति  
प्रथमशब्दलक्ष्मी कृत्यश्रूयते० इ०  
प्रतिश्रुत् ॥

प्रतिश्रुतः । त्रि० स्वीकृते । अङ्गीकृते ॥

प्रतिश्रूयतेऽस्मि । श्रु० । क्तः ॥

प्रतिषिद्धः । त्रि० निषिद्धे । प्रतिषेध  
विषये ॥ अप्रतिषिद्धमनुमतं भवती  
तियथा ॥

प्रतिषेद्धा । त्रि० निषेधके । सागन्धि-  
के । प्रतिषेधकर्त्तरि ॥

प्रतिषेधः । पुं० निषेधे ॥ यथा ।  
प्राधान्यनुविधेयं च प्रतिषेधप्रधानता  
। पर्युदासः सविज्ञो यो यत्रोत्तरपदे

## प्रतिष्ठा

ननञ् ॥ इ० ॥ पर्युदासः सदृश  
 ग्राहीप्रतिषेधोनिवर्तकः । इतिच ॥  
 प्रतिषेधकः । चि० निषेधकर्तरि ॥  
 प्रतिषेध्यः । चि० प्रतिषेधकर्तुं यो  
 ग्ये ॥  
 प्रतिष्कशः । चि० सहाये ॥ .वार्ताह  
 रे ॥ पुराणे ॥ कशगतिशासनयोः  
 । प्रतिपूर्वीऽस्मात्पचाद्यचि० प्रति-  
 ष्कशश्चकशेरितिमुट्पत्वञ्चनिपात्य  
 ते ॥  
 प्रतिष्काषः । पुं० चक्ष्मरञ्जौ ॥  
 प्रतिष्ठः । पुं० प्रतिघाते । प्रतिव-  
 स्त्वे । रोधे । प्रतिष्ठन्नम् । छम्भु-  
 रोधे । घञ् ॥  
 प्रतिष्ठः । पुं० सुपाश्वर्णनामकवृत्तार्ह  
 त् पितरि ॥ चि० प्रतिष्ठायुक्ते ॥  
 प्रतिष्ठा । स्त्री० गौरवे ॥ गौरवरूपाप्र  
 तिष्ठाचपुण्यस्यपत्नी । यथा । पुण्य  
 पत्नी प्रतिष्ठासापूजिता पुण्यदास  
 दा । यथाविनाजगत्सर्वजीवन्मृ-  
 तसमंमुने० तिभागवतम् ॥ ++ )  
 क्षितौ ॥ स्थाने ॥ स्थितौ ॥ आत्म  
 यापनायस्थाने । आस्पदे । आश्रये ॥  
 अनिकेताद्यनाहारायेचसायंगृहा-  
 गताः । तेषांगृहस्थः सर्वेषांप्रति  
 ष्ठाद्योनिरेवचेतिविष्णुपुराणम् ।  
 योनिरन्नादिदानेनजीवनहेतुः ॥ या  
 गनिष्पत्तौ ॥ योगसिद्धौ ॥ संस्कार  
 विशेषे ॥ तत्र ० यथाशक्तिसंपना-

## प्रतिष्ठितः

दिपूर्वकं प्रतिमाहृदयेतन्मूलमन्त्र  
 विन्यासेनदेवतायाविशेषसन्निधिः  
 प्रतिष्ठेत्यायातम् । यद्योक्तं भविष्य  
 पुराणे । रूपनादियथाशक्तिरुत्वा  
 तन्मूलमन्त्रकम् ॥ विन्यसेद्दृष्ट्यास्त्रो-  
 जीप्रतिमासुकृताभवेदिति ॥ महा-  
 कपिलपञ्चरात्रे । प्रतिष्ठाशब्दसं-  
 सिद्धिः । प्रतिपूर्वाच्चतिष्ठतेः । व-  
 ह्यर्थत्वान्निपातानांसंस्कारादौप्रतेः  
 स्थितिः ॥ अर्थसदयमेतस्यगीयते  
 शाब्दिकैर्जनैः । विशेषसन्निधिर्यातु  
 क्रियतेव्यापकस्यतु ॥ सन्मूर्त्तौभाव  
 नामन्त्रैः प्रतिष्ठासाभिधीयते ॥  
 इति ॥ अकल्पिते ॥ प्रतितिष्ठ-  
 त्यचेतिकल्पितरूपरहितमकल्पित  
 मुच्यते ॥ स्थानादप्रच्युतौ । प्र-  
 तिपूर्वात्तिष्ठतेरातश्चोपसर्गद्वयत्वं ।  
 उपसर्गात्सुनोतीतिषत्वम् ॥ चतु-  
 रक्षरपद्ये ॥ यथा । भास्वत्क-  
 न्या० सैकाधन्या । यस्याः कूले०  
 कृष्णोऽखिलत् ॥  
 प्रतिष्ठानम् । न० नगरवि० । चक्रव-  
 र्त्तिनः । पुरुरवसोराजधान्याम् । ब्र-  
 ह्मावर्त्त० इ० विठूर० इ० च यस्य  
 प्रसिद्धिः ॥  
 प्रतिष्ठापितः । चि० विनिवेशिते ॥  
 प्रतिष्ठितः । चि० तात्पर्येणस्थिते ।  
 संस्थिते ॥ निष्पन्नयागे ॥ संस्कृ-  
 ते ॥ प्रतिपूर्वः ष्ठा० । गच्छर्थेति-

प्रतिसरः

क्तः । द्यतिस्यतीतीचस् । उपस-  
गात् सुनोतीतिपत्त्वम् ॥ पृति  
ष्टांगते । गौरवान्विते ॥ इतच् ॥  
पृतिष्ठितानांवाक्सीर्त्तिर्मरणादति  
रिच्यते ॥

पृतिष्ठितप्रज्ञः । त्रि० परमार्थनिष्ठे ॥  
यः सर्वज्ञानभिस्त्रे हस्ततत्त्वाष्टगु  
भागभम् ॥ नाभिनन्दतिनर्वृष्टित-  
त्त्वप्रज्ञाप्रतिष्ठिता ॥ अदासंहरते  
चायकृमीज्ञानोवसर्गः । इन्द्रि-  
याणीन्द्रियार्थभस्तत्त्वप्रज्ञाप्रतिष्ठि-  
ता ॥

प्रतिसंलज्यमानः । त्रि० अविभाग-  
सापद्यमाने ॥

प्रतिभंक्रमः । पुं० महाप्रलये ॥

प्रतिसञ्चरः । पुं० महाप्रलये ॥ सर्वे-  
षामेवभूतानांचिविधः प्रतिसञ्चरः ।  
नैमित्तिकः प्राकृतिकस्तथैवात्य-  
न्तिकोमतः ॥ ब्राह्मोनैमित्तिक-  
स्तेषांवात्पान्ते प्रतिसञ्चरः । आत्य-  
न्तिकश्चमोक्षाख्यः प्राकृतोद्विपरा-  
दिकः ॥

प्रतिसन्धानम् । न० अनुसन्धाने  
॥ प्रतिसंस्थीयते । इधाञ्० । ल्यु-  
ट् ॥

प्रतिसरः । पुं० मन्त्रभेदे ॥ माल्ये ।  
स्त्रजि ॥ कङ्कणे ॥ व्रणशुद्धौ ॥  
चमूपृष्ठे ॥ प्रातः काले ॥ पुं०  
न० मण्डने ॥ आरत्ने ॥ करसू-

प्रतिसूर्यकः

चे । कङ्कणा० इ० भा० ॥ जि०  
नियोज्ये ॥ प्रतिसरति न० पचा-  
द्यच् ॥

प्रतिसरा । स्त्री० कङ्कणिकाया-  
म् ॥

प्रतिसर्गः । पुं० पुराणनक्षत्रवि-  
भेदे । अनुसर्गे । ब्रह्मणः सृष्ट्यन-  
न्तरंरुद्रादीनांष्टौ ॥ रुद्रोविषाड्-  
मनुर्दक्षोऽनुरीच्याद्यास्तुभानमाः ।  
ययंसर्गपृथक्चक्रः प्रतिसर्गः स-  
सम्भृतः ॥ प्रतिसञ्जनिम् । प्रति-  
सञ्ज्यतेवा । रुज्जेघञ् ॥ प्रलये ॥

प्रतिसव्यः । त्रि० प्रतिवृत्ति ॥

प्रतिनाम्नानिकः । पुं० मागधे । सु-  
तिपाठके ॥

प्रतिमारणम् । न० दन्तादीनामङ्गुल्या  
घर्षणे ॥ दन्तजिह्वासुखानांयस्यूर्ध्व-  
कल्कावलिहकेः शर्नैर्घर्षणमङ्गुल्या  
तदुक्तंप्रतिसारणम् ॥

प्रतिसीरा । स्त्री० जवनिकाणाम् ।  
व्यवधानपञ्चाम् । कनात० चिक्०  
इ० भा० ॥ प्रातिसिनोति । प्रति-  
सीयतेवा । षिञ्बन्धने । शुसिचि-  
मीनांदीर्घश्चेतिक्कन् ॥

प्रतिसूर्यः । पुं० कृकलासे ॥ द्विती-  
यसूर्ये ॥

प्रतिसूर्यकः । पुं० कृकलासे ॥ उप-  
सूर्यकमण्डले ॥ द्वितीयके ॥ अस्य-  
लक्षणं यथा । प्रतिसूर्यकः प्रशस्तो

## प्रतिहार :

दिवसकृदुवर्णसप्रभः स्निग्धः ॥  
 वैदूर्यनिभः स्वच्छः शुक्लश्चक्षेमसौ  
 भिजः ॥ प्रीतोव्याधिजनयति अ-  
 शोकरूपश्चक्षुस्त्रकोपाय । प्रतिसूर्या  
 णामालादस्य भयातङ्कनृपहर्त्री ॥  
 दिवसकृतः प्रतिसूर्योजलदकृदुद-  
 ग्दक्षिणेस्थितोऽनिलकृत् । उभय  
 स्यः सलिलभयं नृपमुपरिनिहन्त्य  
 धोजनहा ॥ इति ॥

प्रतिरुष्टः । त्रि० प्रत्याख्याते ॥ प्रेषिते  
 ॥ दत्ते ॥ प्रहिते ॥

प्रतिसोमा । स्त्री० महिषबल्ल्याम् ॥

प्रतिस्पर्धा । स्त्री० स्पर्धायाम् ॥

प्रतिस्पर्धी । त्रि० स्पर्धाविशेषे ॥ प्र-  
 तिगर्जिते ॥

प्रतिहतः । त्रि० द्विष्टेप्रतिस्खलि-  
 ते ॥ रुद्धे ॥ बद्धे ॥ प्रतिबद्धे ॥ प्र-  
 तिहन्त्यतेस्म । क्तः ॥

प्रतिहतिः । पुं० विनाशे ॥ प्रतिघा-  
 ते ॥

प्रतिहन्ता । त्रि० विनाशके ॥ प्रतिह-  
 न्ति । हन० । बहुलमन्यत्रापीति  
 तृन् ॥

प्रतिहरणम् । न० इतस्ततो नयने ॥

प्रतिहर्ता । पुं० ऋत्विग्विशेषे ॥ प्रति  
 हरति । हज्ज्० । बहुलमन्यत्रापी-  
 तितृन् ॥ त्रि० वारयितरि ॥ प्रति  
 हर्तात्वमाप्रदाम् ॥

प्रतिहारः । पुं० द्वारि । द्वारे ॥ द्वा-

## प्रतीचा

स्थी । द्वारपाले ॥ प्रतिद्वियतेऽनेना  
 चवा । हज्ज्० । घज्ज्० । उपसर्गस्थे  
 तिपाञ्चिकोदीर्घाभावः ॥ प्रतिहर-  
 णम् । भावेघज्ज् । प्रतिहारोजनवा-  
 रणमस्त्यस्य । अर्शआद्यच् ॥ सास-  
 भत्तयन्तरे ॥ पाञ्चभक्तिकस्यसाञ्चश्च  
 तुर्यभक्तौ ॥

प्रतिहारकः । पुं० मायाकारे ॥ इन्द्र  
 जालादिकारके ॥

प्रतिहासः । पुं० करवीरे ॥ प्रतीपो  
 हासोऽस्य ॥ हासकप्रतिहास्ये ॥

प्रतीकः । पुं० अङ्गे । अवयवे ॥ त्रि०  
 प्रतिकूले । प्रतीपे । विस्तीर्णे । प्रति  
 गताईर्लक्ष्यीर्यथेनवा । नद्यृतश्चेति  
 कप् ॥ प्रत्येति० प्रतीयतेवा । इण्-  
 गती । अलीकादयश्चेतिसाधुर्वा ॥

प्रतीकारः । पुं० कृतापकारस्यप्रत्यप-  
 कारे । वैरशुद्धौ ॥ स्वप्राणादित्राणा-  
 यव्यापारे ॥ प्रतिकरणम् ।  
 क्वाज्ज्० । घज्ज् । उपसर्गस्थेतिदीर्घः  
 ॥ उपाये ॥ चिकित्सायाम् ॥

प्रतीकाशः । पुं० उपमायायाम् । उ-  
 त्तरपदस्थित्यास्वसदृशवचने ॥ प्रति  
 काशते । काशदीप्तौ । पचाद्यच् ।  
 इकः काशइत्युपसर्गस्यदीर्घः ॥

प्रतीक्षणम् । न० प्रतीक्षायाम् ॥ ईक्ष्०  
 । ल्युट् ॥

प्रतीक्षा । स्त्री० प्रतीक्षणे । निज्ञात  
 प्राप्तीष्टार्थप्रतीक्षणे ॥ ईक्षणम् । ईक्ष्

## प्रतीपदर्शिनी

दुर्जनानाम् ॥ वर्ये नान्यस्योपमाया  
अनिष्पत्तिवचस्तत् ॥ सुधाऽपवादो  
मुग्धाक्षित्वन्मृखाभं किलाब्जजम्  
॥ अवर्णे वर्यो यमित्यनिष्पत्तिवच  
नपूर्वेभ्यउत्कर्षाक्षितिसुर्थप्रतीपं ।  
उदाहरणे सुधापवादोक्त्या उपनि  
त्यनिष्पत्तिरुद्घाटिता । यथावा ।  
आकर्णयसरोजाक्षिवचनीयमिदं भु  
वि । शशांकस्तववक्त्रे खपामरैरुपमो  
यते ॥ प्रतीपमुपमानस्य कैमय्यं  
मपिसन्वते । दृष्टञ्चेद्वदनंतस्याः  
किंपद्ये न किमिन्दुजा । उपमेय  
स्त्वैवोपमानप्रातिलोभ्यात् पञ्चमंप्र  
तीपम् । यथावा । तरोजसलद्य  
शसः स्थिता विसौधृषेपिते कुरुते  
यशयश । तनोति भानोः परिवेश  
कैतवातवात्तदापिधिः कुरुडल  
नां विधोरपि । केपिद्वन्द्वयोपमेयो  
पमाप्रतीपानामुपमाविशेषत्वेन त  
दन्तर्भावमन्यन्ते । अन्ये तु पञ्चमंप्रती  
पप्रकारमुपमानाच्चेप रूपत्वात् आ  
क्षेपालङ्कारमाहुः ॥ प्रतिकूलाभा  
प्रोक्षिन् । ऋजुप्रविति अत्रत्ययः  
। इत्यन्तरुपसर्गभ्यद्वुतीत्यम् ॥

प्रतीपगः । त्रि० यत आगतस्तत्रैव ग-  
ते ॥ प्रतिकूलगामिनि ॥

प्रतीपदर्शिनी । स्त्री० स्त्रीमात्रे । प्रती  
पंद्रष्टुंशीलमस्याः अपाङ्गनिरीक्ष  
॥ यात् । सुप्यजाताविति शिनिः ॥

## प्रतीहारी

प्रतीमानम् । न० प्रत्यङ्गोणादिमान  
विशेषे ॥

प्रतीयमानः । ज्ञायमाने । प्रमाणस्य  
विषये ॥

प्रतीरम् । न० तटं । तीरे । तीर्य-  
ति । पारतीरकर्मसमाप्तौ । पचा  
द्यच् । प्रान्योपसर्गनिवृत्तये ॥

प्रतीवापः । पुं० दुग्धादौ इध्यादिभा  
वार्थतन्नादिप्रक्षेपे ॥ निक्षेपे ॥  
खर्णादिर्दु तस्य द्रव्यान्तरेणावचूर्णन-  
द्वुतिस्त्वामी ॥ पानीयौषधविशेषे ॥

प्रतीवेशः । पुं० प्रतिवेशे ॥ उपसर्ग  
स्यवजोतिर्हीर्षः ॥

प्रतीसरः । पुं० कङ्कणे ॥

प्रतीहारः । पुं० द्वारि ॥ दाः स्थि ॥

प्रतीहारो जगत्प्रारणमस्यस्य । अ-  
र्थाद्याद्यच् ॥ अस्यलक्षणं यथा ।

द्वज्जिताकारतत्त्वस्योबलवान्प्रियद  
र्शनः । आमादौ सदादृक् । प्रती

हारः स उच्यते ॥ अपिच । प्रांशुः  
सुखोदक्षश्च प्रियवादीनोद्धतः । वि

त्तया ह्यसर्वेषां प्रतीहारो विधीय  
ते ॥ द्रुति ॥ बुद्धौ ॥ सधिविशेषे

मयास्योपकृतं पूर्वमयञ्चोपकरिष्य  
ति । द्रुतिः क्रियते सन्धिः प्रती

हारः स उच्यते ॥ प्रतीहरणम्०  
प्रतिद्विवर्तनेनात्रवा । हृज् । घञ्

। उपसर्गस्येति हीर्षः ॥

प्रतीहारी । त्रि० द्वारिणि ॥ द्वारार्थे



## प्रत्त :

कप्रतीहारशब्दादख्यर्थेऽनिः ॥

प्रतीहारी । स्त्री० वाःस्थितायाम् ।

हारपालकर्मकल्याम् ॥ गौ० डीष्

प्रतीहासः । पुं० करवीरे । शतप्रा

ज्ञे । हयमारके ॥

प्रतुदः । पुं० हारीतादिपक्षिगणे ॥

यथा । हारीतोधवलः पारुडुश्चित्र

पक्षोवृहच्छुकः । पारावतः खञ्ज

रीटः पिकाद्याः प्रतुदाः स्मृताः

॥ अतमुख्यपाठस्त्वयम् । कालक-

ण्डकहारीतकपोतशतप्रचिकाः ।

सारिकाखञ्जरीटश्चपिकाद्याः प्रतु

दाः स्मृताः ॥ इति । भावप्रका

शीयव्याख्यानुरोधात् ॥ प्रतुदा

मधुरापित्तकफघ्नास्तुवराहिमाः ।

लवजीवज्वर्वस्काः किञ्चिदातक

राः स्मृताः ॥ अपिच । लाया

द्याविष्किरोवर्गः प्रतुदाजाङ्गलाः

मृगाः । लववः शीतमधुराः क

षायाश्चहितानृणाम् ॥ इति ॥

प्रतोदः । पुं० प्राजने । लोहप्रोता

ग्रेष्ठप्रभादिप्रेरणदण्डे ॥

प्रतोरणम् । न० वहिर्द्वारि ॥

प्रतोली । स्त्री० ग्राममध्यमार्गे । रथ्या

याम् । विशिखायाम् ॥ प्रतोलय-

ति । तुलउन्माने । चु० । अच् ।

गौ० डीष् ॥

प्रत्तः । त्रि० दत्ते ॥ प्रदीयतेस्म ॥

हुदाज्दाने । क्तः । अचउपसर्गा

## प्रत्यक्षम्

तद्वतितादेशः ॥

प्रत्तः । त्रि० पुरातने ॥ नक्षपुराणे

प्रादित्तिचेनसमुच्चितस्त्वप्प्रत्ययः ॥

प्रत्यक्चेतनः । पुं० त्वम्पदलज्जे ॥

प्रत्यक्त्वम् । न० सर्वान्तरत्वे ॥

प्रत्यक्पर्णी । अपामार्गं ॥ द्रवन्त्याम् ॥

प्रत्यक्षिपर्णान्यस्याः सा । पाकक

र्णेतिडीष् ॥

प्रत्यक्पुष्पी । स्त्री० अपामार्गं ॥ प्रत्य

क्षिपुस्याग्न्यस्याः पाककर्णेतिडीष् ॥

प्रत्यक्श्रीणी । स्त्री० दन्त्याम् ॥ मृषि

कपर्ण्याम् । सुतश्रेण्याम् ॥ प्रती

चीश्रेणीयस्याः । समासान्तम्या

नित्यत्वान्नकप् ॥

प्रत्यक्षम् । अ० प्रत्यक्षे ॥ अक्षिप्रक्षिप्र

तीतिवौष्पायाम् यथार्थत्वेनसमा

सः । अक्षोरोभिमुख्यमित्यर्थे० लक्ष

णेनाभिप्रतीतिवाच्यधीभावः प्रति

परसमनुभ्योच्चाद्वतिटच् ॥

प्रत्यक्षम् । त्रि० प्रमाणविशेषे । श्रुतौ

॥ प्रामाण्यं प्रत्यक्षपेक्षत्वात् ॥ इन्द्रि

यग्राह्ये । ऐन्द्रियके ॥ इन्द्रियार्थं

सन्निकर्षजन्यार्थाकाराश्रया० इन्द्रि

याश्रितवृत्तिः प्रत्यक्षप्रमाणम् ॥

प्रत्यक्षज्ञानकरणंप्रत्यक्षम् । इन्द्रि

यार्थसन्निकर्षजन्यं ज्ञानंप्रत्यक्षम् ॥

तद्विविधम् । निर्विकल्पकं० सविक

ल्पकञ्चेति । तत्रनिष्प्रकारकञ्चा

ननिर्विकल्पकम् । सप्रकारकञ्चा

प्रत्यक्षम्

नं० सविकल्पकम् । यथा० डित्यो  
यम्० ब्राह्मणोयं० श्यामोयमिति ।  
प्रत्यक्षज्ञानहेतुरिन्द्रियार्थसन्निकर्षः  
षड्विधः । संयोगः संयुक्तसमवायः  
संयुक्तसमवेतसमवायः समवेत  
समवायः विशेषणविशेष्यभावश्चे  
ति । तत्रचक्षुषाघटप्रत्यक्षजनने०  
संयोगसन्निकर्षः ( ॥ + १ + ॥ )  
घटरूपप्रत्यक्षे० संयुक्तसमवायः च-  
क्षुस्संयुक्तेघटे रूपस्यसमवायात्० रूप  
त्वसामान्यप्रत्यक्षे संयुक्तसमवेतसम  
वायः चक्षुःसंयुक्तेघटे रूपसमवेतमूत  
चरूपत्वस्यसमवायात् ॥ ३ ॥ श्रोत्रेण  
शब्दसाक्षात्कारे० समवायः सन्निक  
र्षः कर्णविवरवर्त्याकाशस्य श्रोत्र  
त्वात्० शब्दस्याकाशगुणत्वात्० गुण  
गुणिनोश्चसमवायात् ॥ ४ ॥ शब्द  
त्वसाक्षात्कारे० समवेतसमवायः  
सन्निकर्षः श्रोत्रसमवेतैशब्दे० शब्द  
त्वस्यसमवायात् ॥ ५ ॥ अभावप्रत्यक्षे  
विशेषणविशेष्यभावः सन्निकर्षः  
घटाभाववद्भूतलमित्यत्र० चक्षुस्सं-  
युक्तेभूतले० घटाभावस्यविशेषणत्वा  
त् ॥ ६ ॥ एवंसन्निकर्षषट्कजन्यं  
ज्ञानंप्रत्यक्षम् । तत्करणमिन्द्रियम्  
। तस्मात्० इन्द्रियंप्रत्यक्षप्रमाणमि  
तिसिद्धम् ॥ इन्द्रियार्थसन्निकर्षोत्प  
न्नं ज्ञानमव्यपदेश्यमव्यभिचारिव्यव  
सायात्मकंप्रत्यक्षम् ॥ प्रतिगतोऽक्ष

प्रत्यक्षम्

म् । अत्यादयद्वतिसमासः ॥ अनु  
भवविशेषे ॥ तत्षड्विधम् । प्राण-  
जम् १ रासनम् २ श्रावणम् ३ चा  
क्षुषम् ४ स्पर्शनम् ५ मानसम् ६  
निर्विकल्पकसविकल्पकभेदेनप्रत्ये  
कं द्विविधम् । निर्विकल्पकानुत्तरी  
न्द्रियम् । सविकल्पकमनोग्राह्यम् ।  
षड्विधप्रत्यक्षे० आश्रयस्यमहत्त्वं का  
रणम् । इन्द्रियंकरणम् । विषयेणस  
ह० इन्द्रियसन्निकर्षोऽव्यापारः ।  
यथा । प्राणजादिप्रभेदेनप्रत्यक्षं ष-  
ड्विधंमतम् । प्राणस्यगोचरोगन्धो  
गन्धत्वादिरपिस्मृतः ॥ तथारसो  
रसज्ञायास्तथाशब्दोऽपिचश्रुतेः ।  
उद्भूतरूपंनयनस्यगोचरोद्रव्याणितद्व  
न्तिपृथक्त्वसङ्ख्ये । विभामसंयो  
गपरापरत्वस्ते हद्रवत्वंपरिमाणयुक्त  
म् । क्रियांजातियोग्यवृत्तिंसमवा-  
यज्ञतादृशम् । गृह्णातिचक्षुः स-  
म्बन्धादालोकोद्भूतरूपयोः ॥ उद्भू  
तस्पर्शवद्द्रव्यं गोचरः सोऽपिचत्व  
चः । रूपान्यच्चक्षुषोयोग्यंरूपमत्रा  
पिकारणम् ॥ द्रव्याध्यक्षेतुचोयोगो  
मनसाज्ञानकारणम् । मनोग्राह्यं  
सुखंदुःखमिच्छाद्वेषोमतिः कृ  
तिः ॥ ज्ञानंयन्निर्विकल्पाख्यं तद  
तीन्द्रियमिष्यते । महत्त्वषड्विधेहे  
तुरिन्द्रियंकरणमतम् ॥ विषयेन्द्रि  
यसम्बन्धोऽव्यापारः सोऽपिषड्विधः

प्रत्यक्ष

॥ इतिभाषापरिच्छेदः ॥

प्रत्यक्षत्वम् । न० अविज्ञमितप्रतीति  
कत्वे ॥प्रत्यक्षदर्शनः । त्रि० साक्षिणि ॥ प्रत्य  
क्षदर्शनम् । यस्यसः ॥

प्रत्यक्षदर्शी । त्रि० साक्षिणि ॥

प्रत्यक्षदेवः । पुं० ब्राह्मणे ॥

प्रत्यक्षवादी । पुं० बौद्धे ॥

प्रत्यक्षी । त्रि० व्यक्तदृष्टार्थे ॥

प्रत्यक्षात्मा । पुं० अहंशब्दप्रत्यक्षात्म  
ने० आत्मनि ॥ जडानृताहङ्कारा  
दिभ्यः सत्यज्ञानानन्दादिरूपतया  
प्रतिबुद्धतिप्रत्यक्षम् । सचासावा  
त्माच ॥

प्रत्यक्षाभापतिः । पुं० वक्त्रे ॥

प्रत्यक्षधृतः । त्रि० अन्तर्मुखीकृतं ॥

प्रत्यक्षः । अभिनवे । नृतने ॥ शोभि-  
ते ॥ प्रतिनवमयमस्य ॥

प्रत्यक्षप्रथः । पुं० अहिच्छेदप्रथे ॥

प्रत्यक्षम् । न० कर्णाद्यवयवे ॥ यथा ।

प्रत्यक्षकर्णनासाक्षिलिङ्गाङ्गानिकरा  
दिकम् । इति ॥

प्रत्यङ्गिरा । स्त्री० देवीविशेषे ॥

प्रत्यक्षः । अ० दिशि ॥ देशे ॥ काले ॥

प्रतीच्यादिशि० प्रतीच्यादिशः प्रती  
चीदिग्वा । दिक्शब्देभ्यः सप्तमी  
पञ्चमीत्यादिनाऽस्तातिः । अच्चे लु  
क् । लुक्त्वितलुकि ॥ ॥ एवंदेश-  
कालेच ॥

प्रत्यक्षीक

प्रत्यक्षः । त्रि० दिशि ॥ देशे ॥ काले ॥

प्राग्भवे ॥ सर्वास्तरिहृद्भादन्त्यस्मिन्  
कीदृशत्प्रत्यक्षमिति च त् तादृगीह-  
नितिद्वयम् । यच्चनप्रतरिच्यतत्प्रत्य  
क्षवधार्यताम् ॥ निर्विशेषापरोक्षे  
॥ जडानृताहङ्कारादिभ्यः सत्यज्ञा  
नानन्दादिरूपतया प्रतिबुद्धतीति  
तथा । किन् ॥

प्रत्यक्षितः । त्रि० पूजितं ॥

प्रत्यक्षन्तरः । त्रि० प्रत्यासन्ने ॥

प्रत्यक्षीकः । पुं० अग्ने । शत्रौ । विशि  
धिति ॥ परपक्षसैन्यं ॥ न० अल-  
ङ्कारवि० ॥ यथा । प्रतिपक्षमशक्ते-  
नप्रतिकर्तुंतिरस्त्रिया । यातदीय  
स्यतत्स्मृत्तौप्रत्यक्षीकतदुच्यते ॥ न्य-  
क्कृतिपरमपिपिपक्षं साक्षाद्विरसि  
तुमशक्तेनकेनाप्रियत्तमेवप्रतिपक्षमु  
त्कर्षयितुंतदाश्रितस्य तिरस्कारणम्  
तदनीकप्रतिनिधितुल्यत्वात्० प्रत्य  
क्षीकमभिधीयते । यथानीकेऽभियो  
ज्ये तत्प्रतिनिधिभूतमपरंगूढतया-  
केनचिदभियुज्यते० तथेहप्रतियोगि  
निविजेयेतदीयोन्यो विजीयतइत्य  
र्थः । उदाहरणम् । त्वंविनिर्जितम  
नीभवरूपः साचमुन्दरभवत्वनुरक्ता  
। पञ्चभिर्युगपदेवशरैस्तांतापयत्वनु  
शयादिवकामः ॥ यथा । यस्यकि  
ञ्चिदपकर्तुमक्षमः कायनियहगृ  
हीतविग्रहः । कान्तवक्त्रसदृशाङ्ग

## प्रत्यभिवादः

तिक्ततोरारुहिरिन्दुमधुनाप्रिवाधते ॥  
इन्दोरवतदीयतासत्त्वन्मिसुखसम्ब-  
न्धात् ॥

प्रत्यन्तः । पुं० स्त्री च्छदेशे ॥ प्रतिगतो  
ऽन्तम् । अत्यादयः क्रान्तादर्थे०  
दू० स० ॥ त्रि० सन्निकृष्टे ॥

प्रत्यन्तप्रवर्तः । पुं० पादे । प्रधानाऽ  
द्रिसमीपस्थचुद्राद्रौ ॥ प्रत्यन्ते०  
सहाद्रेः समीपे० यः जुद्धः पर्व  
तः ॥

प्रत्यभिज्ञा । स्त्री० सुखमहत्तमस्यासमि-  
त्याद्यभिज्ञाने ॥ प्रत्यभिज्ञायते ।  
प्रत्यभिपूर्वाज्ज्ञानाते रातश्चोपसर्ग  
द्व्यङ्ग । टाप् ॥

प्रत्यभिज्ञानम् । न० इन्द्रियजिज्ञाने  
॥ प्रत्यभिज्ञानं नाम पूर्वमनुभूतस्य  
कालान्तरे प्रमाणेन तत्त्वोक्तेस्तत्पूर्व  
कं ज्ञानम् । तथाहि । आत्माहिषो  
हं शब्दे पितरावन्वभूवंस एवेदानीं-  
स्याविरनमृन्नुभवासीति । योहं  
सुप्तः स्वप्नमद्राक्षं स एवेदानीं जागर्मी  
ति च बाह्याद्यवस्थासु च० प्रत्यभिज्ञा  
यते । प्रतिपूर्वाज्ज्ञानातेत्युट् ॥

प्रत्यभियोगः । पुं० प्रत्यपराधे ॥

प्रत्यभिवादः । पुं० अभिवादस्य गुरो-  
राशीर्वचने ॥ अभिवादयित्रे आशी-  
र्वादः प्रत्यभिवाद इति व्याख्यानात्  
॥ अत्रोक्तं यतश्चलिना । अविहांसः  
प्रत्यभिवादेनाम्नोयेन प्रतिविदुः ।

## प्रत्ययः

कामन्ते वृत्तुविप्रोष्यस्त्रीष्विवावमहं-  
वदेत् । स्त्रीवन्माभूतेत्यर्थे यं व्याक-  
रणमिति ॥ स्त्रीष्विवेति । प्रत्यभि-  
वादे हि गुरुणा मृतः कार्यः । मृतं  
कर्तुं न जानाति स स्त्रीवद्वक्तव्यः अथ  
महमिति । नत्वभिवादयेदेवदत्तो  
हमित्यादिना संस्कृतप्रयोगेण तिकै  
यटः ॥

प्रत्यभिवादनम् । न० प्रत्यभिवादे ॥

प्रत्ययः । पुं० अधीने ॥ शपथे ॥

ज्ञाने ॥ विश्वासे ॥ उदयति च परिस्मि  
न प्रत्यये शास्त्रयोनी० गतवति विल  
यश्च प्राकृतेऽपि प्रपञ्चे । सपदि पदसु  
दीतं केवलं प्रत्ययो यत् तदियदिति  
मिमीते को हृदा पण्डितोपि ॥ निश्च-  
ये ॥ हेतौ ॥ कार्यं प्रत्ययते० जनकत्वे  
न गच्छति० इति व्युत्पत्त्या प्रत्ययशब्दः  
कारणपचन इत्याहुः ॥ प्रतीयते स्मात्  
कार्यमिति व्युत्पत्तेश्च ॥ रभ्ये ॥ शब्दे ॥  
प्रथितत्वे ॥ तृतीयाध्यायमारभ्य पञ्च  
माध्यायपर्यन्तं प्रकृतेः परतो विहि  
तेषु सन्नादिकवन्तेषु ॥ प्रकृतिपर ए  
व प्रत्ययः प्रयोक्तव्यः । प्रत्ययपरै  
व प्रकृतिरिति भाव्यम् ॥ न केवला  
प्रकृतिः प्रयोक्तव्यानापि केवलः प्रत्य  
यः इति च ॥ आचारे ॥ प्रत्ययन  
म्० प्रतीयतेऽनेन वा । प्रत्येतीति-  
वा । इण् गतौ । एरच् पुंसीति शो-  
वा० पचाद्यज्वा ॥ प्रतिविषयमय-

## प्रत्यवसितम्

तिगच्छतीतिवाविग्रहे । अयं ।

अच् ॥ प्रत्ययाः सहकारिण इतिचि  
काण्डशेषः ॥

प्रत्यवकारिणी । स्त्री० सुद्रायाम् ।

क्रोप० मोरक्रोप० इ० भा० ॥ अ-  
भिज्ञाने ॥ प्रत्ययस्य निश्चयस्य कारि-  
णी ॥

प्रत्ययितः चि० । आप्ति । विश्वस्ते ॥

प्रत्ययोविश्वासः सञ्जातोऽस्य । त  
दस्य सञ्जातमितीतच् ॥

प्रत्ययी । चि० विश्वासिनि ॥ प्रत्ययो  
अस्यस्य । इति ॥

प्रत्यरिः । पुं० पञ्चमतारायाम् ॥

प्रत्ययी । चि० शत्रौ ॥ प्रतिकूलमर्थ-  
यितुंशीलः । अर्थयाच्चायाम् । सुपी-  
तिणिनिः ॥ प्रतिवादिनि ॥ अर्थि  
प्रतिपक्षे ॥ यथा । प्रत्यर्थिनोऽग्रतो  
लेख्यं यथावेदितमर्थिना । समामा-  
सतदर्धाहनामजात्यादिचिह्नितम्  
॥ अर्थ्यते इत्यर्थः साध्यः सोऽस्या  
स्तीत्यर्थी० तत्प्रतिपक्षः प्रत्यर्थी ॥  
प्रत्यर्पणम् । न० निर्यातने । न्यासा-  
र्पणे ॥

प्रत्यर्पितः । चि० प्रतिदत्ते ॥ प्रत्य  
वकर्शनम् । न० कृशत्वक्षरे ॥ नि-  
जीर्तके ॥

प्रक्षमः । चि० निकृष्टे ॥

क् । लुक् । न० भक्षणम् ॥ भोजने ॥  
कालेच ॥ । चि० भक्षिते ॥ प्रत्य

## प्रत्यहम्

वसीयतेस्मा । धोन्तकर्मणि । क्तः ॥

प्रत्यवस्कन्दः । पुं० प्रत्यवस्कन्दने  
प्रत्यवस्कन्दनम् । न० व्यवहारोत्तर  
प्रभेदे ॥ यथा । प्रत्यवस्कन्दनं नाम  
सत्यंगृहीतम् । प्रतिदत्तं प्रतिग्रह-  
लभ्यमितिवा । यथाह नारदः । अ-  
र्थिना लेखितोऽर्थः प्रत्यर्थी यदि  
तंतथा । प्रपद्यकारणं ब्रूयात्प्रत्यव-  
स्कन्दनं स्मृतमिति ॥ बृहस्पतिरपि  
। अर्थिनाभिहितोऽर्थः प्रत्यर्थी यदि  
तंतथा । प्रपद्यकारणं ब्रूयात्प्रत्य-  
वस्कन्दनं हितमिति ॥

प्रत्यवस्थाता । पुं० शत्रौ ॥

प्रत्यवस्थानम् । न० दूषणाभिधाने ॥

प्रत्यवहारः । पुं० प्रलये ॥ प्रत्यव-  
ह्रियन्ते प्राणिनोऽस्मिन् । इज्ज् ।  
अवहाराधारेतिघञ् ॥

प्रत्यवायः । पुं० अङ्गवैगुण्यनिबन्धने  
पाथे ॥ प्रत्यवाय्यते । प्रत्यवपूर्वाद्  
यतेर्घञ् ॥

प्रत्यवेक्ष्यः । चि० एतावत्कृतमेताव-  
त्कर्तव्यमिच्छन् सन्धानेनविचार-  
णीये ॥

प्रत्यश्मा । पुं० गैरिके । गिरिसृदि ॥

प्रत्यस्तः । चि० प्रक्षिप्ते ॥

प्रत्यहम् । अ० प्रतिदिने ॥ अहः

अहः प्रति० यथार्थेऽव्ययीभावेन

पुंसकादन्यतरस्यामिति समासान्त

ष्टच् । टिलोपः ॥



## प्रत्यादेश :

प्रत्याकार : । पुं० खड्गकोषे ॥

प्रत्याख्यात : । पुं० दूरोक्तते । निरा  
कृते ॥ प्रत्याख्यायतेऽस्य । ख्याप्र  
कयने० चक्षिडादेशोवा । क्त :

प्रत्याख्यानम् । न० निराकरणे ।  
निरसने ॥ ख्या० चक्षिडादेशोवा  
। ल्युट् ॥

प्रत्याख्येय : । त्रि० प्रणीये । प्रत्-  
याख्यातुंयोग्ये ॥ अचोयत् । ईत् ॥  
कुशा : शाकंप्रयोगश्चा : प्रत्याख्ये  
यंनवारिच । अयाचिताहृतं ग्राह्य  
मपिदुष्कृतकर्मणः ॥ अन्यचकुल-  
टापण्डपतितेभ्योद्विप्रस्तयेतिगण्ड  
पुराणे अध्याय : ॥

प्रत्यागत : । त्रि० पुनरागते ॥ स-  
न्निवृत्ते ॥

प्रत्यागम : । पुं० प्रत्यागमने । कि-  
रकेआवना० इ० भा० ॥

प्रत्यागमनम् । न० पुनरागमने । प्र-  
त्यागमे ॥

प्रत्यादित्तु : । त्रि० आच्छिद्यग्रहीतु  
मिच्छौ ॥

प्रत्यादिष्ट : । पुं० निराकृते । निर-  
स्ते । मात्रागच्छेत्याद्युक्ते । प्रति  
रुद्धे ॥ प्रत्याख्याते ॥ प्रत्यादिश्य  
तेऽस्य । दिशश्चित्सर्जने । क्त : ॥

प्रत्यादेश : । पुं० निराकृतौ । प्र-  
त्याऽऽख्याते ॥ प्रसङ्गनिवारणे ॥  
भक्तंप्रतिदेवतायाउपदेशे । प्रत्या

## प्रत्याहार :

देशनम् । दिश० । घञ् ॥

प्रत्याय : । पुं० विश्वासि ॥

प्रत्यायक : । त्रि० प्रतीतिजनके ॥  
गथा । वर्णसमूहरूपतयाशब्दोऽर्थ  
स्यप्रत्यायक इति ॥ यथावाग्वद्विरादै  
जित्यचवद्विशब्दस्यप्रत्यायकत्वमा  
दैर्जांप्रत्याय्यत्वम् ॥

प्रत्यायनम् । न० प्रतीतावानयने ॥  
बोधजनने ॥

प्रत्यायित : । त्रि० विश्वसनीये ॥ प्र-  
त्ययए३प्रत्याय : तंप्राप्त : ॥

प्रत्यालीढम् । न० धन्विनांयुद्धकाले  
चरणन्यासभेदे । ऊर्ध्वस्थस्यवामपा  
दप्रसारिदक्षिणपादसङ्कोचे ॥ त्रि०  
अशिते ॥ प्रत्यालेहनम् । लिह० ।  
नपुंसकेभावित्तः ॥

प्रत्याशा । स्त्री० अभिलाषि ॥

प्रत्यासत्ति : । पुं० सासीप्ये ॥

प्रत्यासन्नः । त्रि० निकटवर्तिनि ॥

प्रत्यासर : । पुं० सैन्यपृष्ठे ॥

प्रत्यासार : । पुं० व्यूहस्यपश्चाद्भागे ।  
व्यूहस्यपश्चाद्व्यूहान्तरे । व्यूहपा-  
णी ॥ प्रतीपमासारयतिभग्नान्  
। स० । व्यन्तः । अच् ॥

प्रत्याहत : । त्रि० कुण्ठिते ॥

प्रत्याहरणम् । न० प्रत्याहारे ॥

प्रत्याहार : । पुं० उपादाने । स्वस्व  
विषयेभ्यङ्गिन्द्रियाणांप्रत्याहरणे ॥  
स्वस्वविषयासम्प्रयोगेचित्तस्यस्वरू

## प्रत्युत्तरम्

पानुकारएवेन्द्रियाणामिति प्रातश्च  
लाः । विषयेभ्यो निगृहीतानीन्द्रि-  
याणि चित्तरूपाण्येव भवन्ति । तत  
अविच्छेदाभावात् चित्तधारणादिकं  
निर्वहतीत्यर्थः ॥ सर्वाणीन्द्रिया-  
णि स्वस्वविषयेभ्यः प्रत्याहरतीति-  
तथा ॥ विषयेष्व्वात्मतां दृष्ट्वा मनस-  
श्चित्तमज्जनम् । प्रत्याहारः सवि-  
ज्ञेयोभ्यसनीयो मुमुक्षुभिः ॥ प्रत्या-  
हरणम् । हृज् । घञ् ॥ अक्षरस-  
मास्त्राये । अल्पेन बहूनां ग्रहणे ।  
व्याकरणप्रसिद्धे ष्वज्भलादिषु ॥  
प्रत्याह्रियन्ते सङ्क्षिप्यन्ते वर्णानि च ।  
करणाधिकरणयोश्चैतिल्युटिप्राप्ते  
क्तत्पल्युटो बहुलमिति बहुलोक्तेर-  
धिकरणे घञ् ॥ प्रतिज्ञार्थमाश्रित्य  
क्ते वा ॥

प्रत्याहारयोगः । पुं० श्रीवादीनी  
न्द्रियाण्यन्ये संयमाग्निपुञ्जतोति  
विहिते ॥

प्रत्युक्तः । त्रि० हृत्तोत्तरे । प्रतिज्ञा-  
कथे ॥

प्रत्युक्तिः । स्त्री० प्रत्युत्तरे ॥

प्रत्युत्क्रमः । पुं० प्रयोगार्थे । कर्मरश्मि-  
प्रथमप्रयोगे ॥ प्रत्युत्क्रमणम् । घञ् ॥

प्रत्युत्क्रान्तिः । स्त्री० प्रत्युत्क्रमे ॥

प्रत्युत्तरम् । न० प्रतिवचने । उत्तरे ॥

उत्तरं प्रति० उत्तरे ॥ यथा । समेयं  
भूमिः क्रमागतत्वात् । इति वा युक्ते ॥

## प्रत्युपवेशनम्

समेयं भूमिर्दिव्यधीं प्रमुञ्च्यमानत्वात्  
इति प्रत्युत्तरं ॥

प्रत्युत्थानम् । न० अभ्युत्थाने । गान्धो-  
त्थानपूर्वकसन्धाने । प्रत्युत्थीयते  
ऽत्र । छा० । ल्युट् ॥

प्रत्युत्पन्नः । त्रि० उत्पत्तिविशिष्टे ॥  
प्रत्युत्पद्यतेत्यस्य । पद० । क्तः ॥

प्रत्युत्पन्नमतिः । त्रि० प्रगल्भे ।  
प्रतिभायुक्ते ॥ सूक्ष्मबुद्धियुक्ते । कु-  
शाग्रीयमतौ ॥ कार्यावसरएव प्रत्यु-  
त्पन्नामतिर्यस्य सः ॥

प्रत्युद्गतः । त्रि० प्रत्युद्दिष्टे ॥ प्रत्यु-  
द्गम्यतेत्यस्य । गम् । क्तः ॥

प्रत्युद्गमः । पुं० आगच्छतो गुवादेः  
सम्मुखगमने । अभ्युत्थाने ॥ प्रत्यु-  
द्गमप्रश्रयणाभिवादनं विधीयते  
साधुमित्रैः सुमध्यमे । प्राज्ञैः प-  
रस्मै पुरुषावदेतसां गुहाण्यथायैव दे-  
हसानिने ॥

प्रत्युद्गमनम् । न० प्रत्युद्गमे ॥

प्रत्युद्गमनीयम् । न० धौतांशुकद्वये ॥  
त्रि० उपस्थिते । समुपस्थानयोग्यं  
पूजनीये ॥

प्रत्युद्घातः । पुं० प्रत्युद्गते ॥

प्रत्युद्घातः । त्रि० निवेदिष्टे ॥

प्रत्युपकारः । पुं० उपकारं प्रति उप-  
कारे । प्रतिपिथे ॥ प्रतिकर्तुम-  
शक्तस्य जीवितान्मरणवन्तरम् ॥

प्रत्युपवेशनम् । न० निरोधने ॥

## प्रथित :

प्रत्युप्तः । चि० खचिते ॥

प्रत्युषः । न० प्रभाते ॥ प्रत्योषत्यन्ध  
कारम् । उषदाहे । उषः किदि  
त्यसिः अन्योपसर्गानवृत्तयेप्रतीति ॥

प्रत्यूढः । चि० हृते । वहिष्कृते ॥

प्रत्यूषः । पुं० अहर्मुखे । प्रभाते ॥  
वसौ । प्रत्यूषात् । रुजतिकामुका  
न् । जषरुजायाम् । इगुपधेतिकः ॥

प्रत्यूषः । न० प्रत्यूषे ॥

प्रत्यूहः । पुं० विघ्ने ॥ प्रत्यूहनम्  
। ऊह० । घञ् ॥

प्रत्येकम् । न० एकमेकमप्रतीत्यर्थे ॥

प्रत्येनाः । चि० और्थादिशिचके ॥  
प्रत्येनसः शिचकाः स्त्र्यौर्थादौ  
तत्तदेनसि ॥

प्रथनम् । न० विस्तारे ॥

प्रथमः । चि० आदौ ॥ प्रधाने । सु-  
ख्ये ॥ प्रथते । प्रथप्रथ्यने विस्तारे  
वा । प्रथेरमच् । प्रथमचरमेति  
सर्वनामत्वात्पच् । जसः शी । प्र-  
थमे प्रथमाः ॥

प्रथमा । स्त्री० सु० औ० जस् इति  
चिके ॥

प्रथयन् । चि० विस्तारयति ॥

प्रथा । स्त्री० ख्याती । प्रसिद्धक्रिया  
याम् ॥ प्रथनम् ॥ प्रथ० । भिदा  
वङ् ॥

प्रथितः । चि० विख्याते ॥ प्रथतेस्म  
। प्रथ० । अकर्मकत्वात्कर्त्तरिक्तः

## प्रदक्षिणः

इट् ॥

प्रथितिः । स्त्री० ख्याती । प्रथते  
प्रथ० । पदिप्रथिभ्यामिदितितिः ॥  
तितुचेष्वादीनामितोद् ।

प्रथिमा । पुं० प्रार्थये । पृथुत्वे ॥ प्र-  
थोर्भावः । पृथ्वादिभ्यङ्मनिज्जेति  
ङ्मनिच् । रञ्जतो रितिरञ्जादेशः ।  
टेरितिटिलोपः ॥

प्रथिष्ठः । चि० अतिशयेनप्रथी । अ-  
तिहृहति ॥

प्रथीयान् । चि० पृथुतरि ॥ ईयसुनि०  
रञ्जतो हलादेरितिरेफादेशः ॥

प्रदः । चि० प्रदातरि । प्रकर्षेणददा  
ति । डुदाञ् । कः ॥ प्रेदाञ्  
इतिकर्मण्युपपदेविधानात्प्रकः त  
स्मादसाधुरेवायम् ॥

प्रदक्षिणः । पुं० न० दक्षिणावर्तेनदेव  
तानुद्दिश्यभ्रमणे ॥ यथा । एकंदे  
व्यांरवीसप्त त्रीणिकुर्याद्विनायके ।  
चत्वारिकेषवेकुर्यात् शिवेचार्धप्रद  
क्षिणम् ॥ सर्वदेवतुष्टिदप्रदप्रदक्षि  
णम् यथा । प्रसार्यदक्षिणं हस्तं स्वयं  
नम्रशिराः पुनाः । दक्षिणं दर्शय  
न्पार्श्वं मनसापिचदक्षिणः ॥ सकृ  
त्त्रिर्वावेष्टयेत्तादेव्याप्रीतिः प्रजा-  
यते । सचप्रदक्षिणोज्ञेयः सर्वदेवौ  
घृतुष्टिदः ॥ अष्टोत्तरशतं यस्तुष्टेव्याः  
कुर्यात्प्रदक्षिणं सर्वान्कामान्समा-  
साद्यपश्चान्मोक्षमवाप्नुयात् ॥ मन-

प्रदर :

सापिचयोदद्याद्द्वीभक्त्याप्रदक्षि-  
णम् । प्रदक्षिणाद्यमगृहेनरकाशि-  
नपश्यति ॥ अपिच । दक्षिणाद्याय  
वींगत्वादिशंतस्याश्चशाम्भवीम् ।  
ततश्चदक्षिणांगत्वानमस्कारस्त्रिको  
णवत् ॥ अर्द्धचन्द्रमहेशस्यपृष्ठतश्चस  
मीरितम् । शिवप्रदक्षिणेमन्त्रीअ-  
र्द्धचन्द्रक्रमेणतु ॥ सव्यासव्यक्रमेणै-  
वसोमसूत्रंनलङ्घयेत् ॥ प्रसार्यदक्षि  
णंहस्तंस्वयंनमस्त्रिशिरा : पुनः । दर्श  
येदक्षिणं पाङ्क्तिमनसापिचदक्षिणः ॥  
त्रिधाचवेष्टयेत्सम्यक्देवतायाः प्र  
दक्षिणम् ॥ एकहस्तप्रमाणस्यएकंवा  
पिप्रदक्षिणम् । अकालिदर्शनंविष्णो  
र्हन्तिपुण्यापुराकृतम् ॥ प्रगतोदक्षि  
णम् । तिष्ठन्प्रभृतीनिचङ्कल्यव्ययी  
भावः ॥

प्रदत्तः । त्रि० प्रकर्षेणदत्ते ॥

प्रदरः । पुं० विदीर्णभूभागे । विदारे  
॥ शरे । वाणे ॥ भङ्गे ॥ नारीसम्-  
भेदे । अरुग्दरे ॥ तत्तु फलितयोन्या  
रक्तादिधातुक्षरणे ॥ अस्थनिदानं  
यथा । विरुद्धमद्याध्यशनादजीर्णा  
दगर्भप्रपातादतिमैथुनाच्च । याना  
धृशोकादतिकर्षणाच्चभाराभिघाता  
च्छयनादिवाच ॥ अरुग्दरंभवेत्स  
र्वसाङ्गमर्द्धसवेदनम् ॥ तस्यातिष्ठ  
दधौदीर्घल्यंशमोमूर्च्छामदस्तृषा ।  
दाहः प्रलापः पाण्डुत्वंतन्द्रारोगा

प्रदीपः

श्रवातजाः ॥ सचतुर्विधउत्तोयया  
। तंश्लेष्मपित्तानिलसन्निपातैश्चतुः  
प्रकारंप्रवदन्तिब्रुद्धादिति ॥ प्रदीप्य  
ते० प्रदरणमनेनवा । हविदाररणे  
। ऋदोरप् ॥ मर्त्ते ॥ प्रकृष्टभवे ।  
त्रि० तद्वति ॥

प्रदर्शनम् । न० संदर्शने ॥ दिङ्मात्र  
दर्शने ॥ प्रदृश्यते । दृशिर् । ल्युट्

प्रदर्शितः । त्रि० आलोकिते ॥

प्रदलः । पुं० वाणे ॥

प्रदानम् । न० दाने ॥ प्रदीयमाने ॥

डुदाञ्० । प्रपूर्वः । प्रकृष्टदाने ॥

प्रदानोचितः । त्रि० दानपात्रे ॥

प्रदिग्धम् । न० सांसव्यञ्जनभेदे ॥

यथा । सांसंवहुधृतैर्भृष्टसिक्ताद्यो-  
ष्णाम्बुनामुहुः । जीरकाद्यैःसमा  
युक्तंपरिशुष्कंतदुच्यते ॥ तदेवधृत  
तक्राव्यंप्रदिग्धं सन्निजातकम् ॥  
त्रिप्रकर्षेणलिप्ते ॥

प्रदिक् । स्त्री० विदिशि ॥ दिग्भ्यः  
प्रगता । शान्ता ॥

प्रदिष्टः । त्रि० निर्दिष्टे । प्रदर्शिते ॥

प्रदीपः । पुं० गृहमणौ । दग्नेज्वले ।

कज्जलध्वजे । दीपे । दीवा० इ०  
भा० ॥ दीववृक्षाश्चकर्त्तव्यास्तैजसा  
द्यैश्चभैरव । वृक्षेचदीपोदातव्योनतु  
भूमौकदाचन ॥ सर्वसहावसुमती  
सहतेनत्विदंद्वयम् । अकार्यंपाद-  
घातश्चदीपतापंतयैवच ॥ प्रदीप्यते

## प्रदेशिनी

ऽनेनवादीपयतिप्रकाशयतिवा ।  
दीपीदीप्ता । इगुपधत्वात्कः च-  
ञ्वा । अञ्जा । प्रोन्योपसर्ग  
निवृत्त्यर्थः ॥

प्रदीपनः । पुं० स्थावरविषभेदे ॥ त  
ह्यज्जगंयथा । वर्णतोलोहितोयः स्या  
दीप्तिमान्दहनः प्रभः । महादा  
हकरः पूर्वेःकथितः सप्रदीपनः ॥  
अपिच । प्रदीपनस्तुदहनोरक्तवर्णी  
अनाद्रिजः ॥ इ० ॥ चि० प्रका  
शके ॥ प्रकर्षणदीपयति । शिज  
न्ताद्दीपेल्युः ॥

प्रदीप्तः । चि० प्रज्वलिते । दह्यमाने ॥  
प्रदीप्ता । स्त्री० रवियुक्तदिशि ॥  
प्रदूषितः । चि० उपहृते ॥  
प्रदेयः । चि० प्रारितोषिके ॥  
प्रदेशः । पुं० देशमात्रे । स्थितौ ।  
आस्थाने । अवकाशे ॥ तर्जन्यङ्गुष्ठ  
सम्मिते ॥ भित्तौ ॥ एकदेशे ॥ प्र-  
दिश्यते । दिश० । हलश्चेतिवञ् ।  
उपसर्गस्यवजीति पाक्षिकोदीर्घाभा  
वः ॥

प्रदेशनम् । न० प्राभृते । उपायने ।  
उपहारे ॥ प्रदिश्यते । दिश० । कृ  
त्यल्युट् ॥

प्रदेशनी । स्त्री० तर्जन्याम् ॥ प्रदिश्य  
तेऽनया । दिश० । कर्णेल्युट् ॥

प्रदेशिनी । स्त्री० तर्जन्याम् ॥ प्रदि  
शति । दिश० । सुपीतिणिनिः प्र

## प्रद्योतनः

देशोक्त्यस्यावा । इनि० ॥

प्रदेहः । पुं० आलेपभेदे । प्रलेपे ॥  
आर्द्रौवनस्तथोष्णः स्यात्प्रदेहः श्ले  
ष्मावातहा ॥ अनुलेपनाभ्यङ्गादौ ॥  
प्रदोषः । पुं० रजनीमुखे ॥ त्रिमुह  
र्त्तः प्रदोषस्याद्रवावसंगतेसतीत्ये  
के ॥ प्रदोषोऽस्तमयादूर्ध्वघटिका  
द्वयमिष्यतद्वत् ॥ प्रकृष्टदोषे ॥  
दुष्यति । दुष० । अच् । टाप् ।  
प्रारम्भोदोषायाः प्रादिसमासः ।  
प्रारम्भादोषायस्मिन्वा । गोस्त्रियो  
रितिङ्गसः ॥

प्रदोषव्रतम् । न० प्रदोषदिनेक्रियमा  
णव्रतानुष्ठाने ॥ यथा । यत्रदेवोमहा  
देवोदेवीसंस्थाप्यविष्टरे । नृत्यं करो  
तिपुरतःसार्धंदेव्यानिशामुखे । तत्रो  
पोष्यरजन्यादौ प्रदोषेपूजयेच्छिवा  
म् । प्रतिपक्षंविशेषिततद्देवोप्रीतिः ।  
कारकमितिश्रीदेवीभागवतेश्रीदेवी  
गीता ॥

प्रद्युम्नः । पुं० कामदेवे । कन्दर्पे ।  
बुद्ध्यधिष्ठातरि । वासुदेवांशवि० ।  
यथा । अनिरुद्धः स्वयं ब्रह्माप्रद्यु-  
म्नः कामएवच । बलदेवः स्वयं-  
शेषः कृष्णश्चप्रकृतेः परः ॥ प्रकृ-  
ष्टद्युम्नं बलमस्य ॥

प्रद्योतः । पुं० आतपे । प्रकाशे ॥  
प्रकृष्टोद्योतः ॥ रश्मौ ॥

प्रद्योतनः । पुं० सूर्ये ॥ कृप्रष्टोद्योत-



प्रभव :

॥ यथा । सजसाजगौचभवतिप्रवो  
धिता ॥ यथा शयितामृषाचटुलमा  
ननिद्रया ॥ रतिकेलिकुञ्जनिलयेवि-  
लासिनी । मुरवैरिणावदनचुस्वना  
स्मितमाततानसपदिप्रवोधिता ॥  
प्रवोधिनी । स्त्री० उत्पानैकादश्याम् ।  
प्रवोधन्याम् ॥

प्रभक्षणः । चि० असञ्चयशीले । खा  
उद्धतिख्याते ॥

प्रभञ्जनः । पुं० वायौ ॥ प्रकृष्टभन  
क्ति । भञ्जोच्चासर्दने । युच् ॥

प्रभद्रः । पुं० निम्बे ॥ चि० श्रेष्ठे ॥

प्रभद्रा । स्त्री० प्रसारिण्याम् ॥

प्रभ्रमः । पुं० कामार-  
ण्य ॥ चि० प्रकर्षेणशुद्धिजनके ॥

प्रपितामहः । पुं० पितृपितामहे ।  
पितामहपितरि ॥ विधातरि । ब्र  
ह्मणि ॥ हिरण्यगर्भस्यापिपितरिवा  
सुदेवे ॥ प्रकर्षेणपितामहः । प्राद  
यद्वति समासः ॥

प्रपितामही । स्त्री० पितृपितामह्याम्  
॥ प्रपितामहपत्न्याम् ॥ स्वेनभ  
त्रांसहश्राद्धमाताभुङ्क्ते स्वधामयम्  
॥ पितामहीचस्वेनैवस्वेनैवप्रपि  
तामही ॥ प्रकर्षेणपितामही ॥

प्रपित्तुः । चि० प्राप्तुमिच्छौ ॥

पततेः सन्नन्ताद् ; प्रत्ययः ।

। सनिमीमेत्यादिना० इसादेशः

प्रभा

प्रभविष्णुः । पुं० उत्पत्तिकालेसर्व  
स्यप्रभवनशीले ॥ प्रपूर्वाद्भवतेर्भुव  
श्चेतिङ्णञ्च० यद्यपिभुवश्चेतिह्रन्द  
सि० इष्णुजिष्यते० तथा पि० जगत्  
प्रभोरप्रभविष्णवैष्णवमितिलोकेपि  
प्रयोगदर्शनात् । अत्रनिरङ्कुशाः  
कवयद्वतिसमाधानमकारिभट्टोजि  
तीक्ष्णितेन ॥ प्रभौ ॥ यथा । नभ  
त्तानैवचसुतीनपिताम्मातरोनच ।  
आदानेवाविसर्गेवास्त्रीधनेप्रभवि  
ष्णवः । इ० ॥ चि० प्रकर्षेणभव  
नशीले ॥

प्रभा । स्त्री० शृङ्गकार्याम् ॥

चि० दग्धे । पूरिते ॥

प्रपौण्डरीकम् । न० पुण्डर्ये । हस्ति  
नामनुष्ठानाच्चचक्षुष्येक्षुद्रविटपे ।  
शालपर्णीपत्रतुल्यच्छदे । चक्षुष्ये  
पुण्डरिया इति गौ० भा० प्र० ।  
स्थलपद्मेतिप्र० ॥ पुण्डरीकेणसदृ  
शम् । श्रेष्ठे० इत्यण् । प्रकृष्टपौण्ड  
रीकम् । यद्वास्त्रार्थेऽण् ॥

प्रपौत्रः । पुं० पुत्रस्यपौत्रे । पौत्रस्य  
पुत्रे । प्रतिनप्तारि ॥

प्रपौत्री । स्त्री० पौत्रस्यपुत्र्याम् ॥

प्रफुल्लः । चि० उत्फुल्ले । सम्फुल्ले । फु  
ल्लोविकसिते ॥ फलति । त्रिफला०

। जीतःकृतः । आदितश्चेतीडभा

वः । तिचेत्युत्वम् । अनुसर्गात्फु

ल्लधीवेतिनिष्ठातस्यलः । प्रादिस

## प्रभावती

॥ सूर्यपत्न्या ॥ गोपीविशेषे ॥

प्रभाकरः । पुं० अग्नौ ॥ सूर्ये प्रभां  
करोति । दिवाविभेतिटः अर्कवृत्ते  
॥ चन्द्रे ॥ समुद्रे ॥ मीमांसैक  
देशिनि ॥

प्रभाकीटः । पुं० खद्योते ॥

प्रभाञ्जनः । पुं० शोभाञ्जने ॥ प्रभा  
मनक्ति । अञ्ज० । कर्त्तरि ल्युट् ॥  
बहुलमन्यवापीतियुज्वा ॥

प्रभातम् । न० प्रातः काले । दिना  
दौ । प्रत्युष । उपसि ॥ भातुं प्रवृत्त  
लाचार्यः । कर्त्तरि क्तः ॥ वैद्यः पुरोहि  
प्रवलः । पुं० पल्लवे ॥ त्रि० । प्रभात  
संयुक्ते ॥ प्रकृष्टं वलमस्य न० प्रकृ-  
ष्टवले ॥

प्रवला । स्त्री० प्रसारिण्याम् ॥ प्रकृ  
ष्टं वलमस्यः अस्यांवा ॥ प्रकृष्टव  
लयुक्तायाम् ॥

प्रवालः । पुं० न० अभिनवपल्लवे ।  
किसलये ॥ वीणादण्डे ॥ अङ्गारक  
मणौ । विद्रुमे । लतामणौ । रक्तव  
र्णवर्तुलाकाररत्नवि० । मूंगा० इ०  
भा० ॥ तस्य शुभाऽशुभलक्षणं यथा  
। शुद्धघनदृढवृत्तं क्षिप्रं गान्धर्व  
कम् । समंगुहसिराहीनं प्रवालंधार  
येच्छुभम् ॥ गौरं रङ्गजलाक्रान्तं वक्रं  
सूक्ष्मं सकोटरम् । रुक्मकृष्णं लघु-  
श्च तं प्रवालमशुभं त्यजेत् ॥ विशेषो  
युक्तकल्पतरोरनुसन्धेयः ॥ प्रक-

## प्रभुशक्तिः

प्रभाशयः । वि० सम्यादयितरि ॥  
प्रभाशयति । कर्त्तरि ल्युट् ॥ डी  
प्रिप्रभावनी ॥

प्रभावी । वि० महानुभावे ॥ प्रभावो  
स्त्यस्य । इनिः ॥

प्रभाजः । पुं० वसुविशेषे ॥

प्रभाजितम् । न० वचने ॥ प्रकृष्टभा  
षितम् ॥

प्रभासः । सोमतीर्थे ॥ पुष्करेक्षणा  
देव्याः स्थाने ॥ प्रभासिसोमतीर्थी  
सौदेवीचपुष्करेक्षणेत्यागमात् ॥ जै  
नगणाधिपविशेषे ॥

प्रभिन्नः । पुं० मत्तहस्तिनि । गर्जिते  
हाप्रचिच्छति० विदीर्णं ॥ प्रकृष्टभे  
दावनादिरहितत्वेनबुद्धः ॥

प्रबोधः । पुं० विनिद्रत्वे ॥ ज्ञाने ॥  
यथार्थज्ञाने ॥ चैतन्यप्रधाने । ब्रह्मा  
कारान्तः करणवृत्त्युपहितश्चनाहत  
चैतन्ये ॥ प्रकृष्टोबोधः ॥

प्रबोधनम् । न० अनुबोधे । गतगत्स्य  
साप्रयत्नं नोबोधने ॥ यथाकस्तूरिका  
देर्मद्यादिनाप्रबुद्धिः । बुधश्चवगमने  
। भावे ल्युट् ॥ विबोधने ॥

प्रबोधनी । स्त्री० पुरालभायाम् । का  
र्त्तिकशुक्लैकादश्याम् । देवउठनी०  
इ० भा० ॥

प्रबोधितः । वि० सञ्ज्ञातप्रबोधे ॥  
प्रकर्षेणज्ञापिते ॥

प्रबोधिता । स्त्री० अतिजगतिप्रभेदे

प्रमथ :

प्रभो : पत्न्याम् ॥ प्रभोःशक्तिः ॥  
 प्रभूतम् । त्रि० उद्गते ॥ प्रचुरे । प्रा-  
 ज्ये ॥ पुं० ज्ञानैश्वर्यादिमुखैः सं-  
 पन्ने भगवति ॥ प्रभवतिस्म । भू० ।  
 गत्यर्थेतिक्तः ॥ प्रकृष्टे शुभहाभूतेषु  
 प्रभूषणुः । त्रि० शमे । शक्ते ॥  
 प्रभृतिः । अ० तदादौततः प्रभृति  
 पितरः पिण्डसंज्ञानुलेभिरे ॥ इ-  
 तितित्यादितत्त्वम् ॥  
 प्रभृतिः । पुं० तदादौ ॥  
 प्रमेदः । पुं० भेदे । प्रकारे । विशिष्टे  
 । मिदायाम् । अन्तरे ॥ प्रकृष्टोमे-  
 दः ॥

प्रभृष्टकम् । न० चूडालम्बिमाल्ये  
 । शिखातोलम्बमानमाल्ये ॥ प्रभं  
 शितुं प्रवृत्तम् । आदिकर्मणिक्तः ०  
 कर्तरिच । स्वार्थेकन् ॥

प्रमत्तः । त्रि० अनवहिते । अनवधा-  
 नतायुक्ते । प्रमादिनि । व्यसनास-  
 क्ते ॥ शीलसंरक्षणेनरहिते ॥ यथा ।  
 सन्ध्यापूजाविहीनश्चप्रमत्तः पति-  
 तः स्मृतः इतिसचराज्ञानाज्ञा-  
 नयितव्योयथा । मत्तोन्मत्तप्रमत्ता-  
 र्त्तभृत्यान्नाज्ञानयेन्नृपः ॥ प्रमाद्य-  
 तिस्म । मदी० । गत्यर्थेतिक्तः ।  
 नध्याख्येतिनत्वाभावः ॥

प्रमथः । पुं० षट्त्रिंशत्कोटिसङ्-  
 ख्याके हरपारिषदे ॥ दुष्टान्प्रकर्षे-  
 णमथति । मथे० । प० अच् ॥ भूत-

प्रमथाधिपः

विशेषे ॥ प्रमथ्यतेमन्त्रादिना । ख-  
 नोधचेतिधः ॥ घोटके ॥  
 प्रमथनम् । न० वधे । मारणे ॥ मथ-  
 हिंसायाम् । ल्युट् ॥  
 प्रमथनाग्रः । पुं० महाभैरवे ॥ प्रमथा-  
 नांनाथः ॥ यथा । भवद्भवनेहली-  
 प्रकटचण्डदण्डा हतस्फुटश्लुकुट-  
 कोटिभिर्मघवदादिभिर्भूयते । ब्रजा-  
 मिभवदन्तिकंप्रकृतिमेत्यपैशाचिकीं  
 किमित्यमरसम्प्रदं प्रमथनाधनाथा-  
 महे ॥

प्रमथा । स्त्री० हरीतक्याम् ॥

प्रमथाधिपः । पुं० शिवे ॥ प्रमथानां  
 योगिविशेषगणानामधिपः ॥ ते  
 गणा यथा । षट्त्रिंशत्सहस्राणि  
 प्रमथादिजसत्तमाः । तत्रैकत्र-  
 सहस्राणिभागिषोडशसंस्थिताः ॥  
 नानारूपधरायैवैजटाचन्द्रार्धमंडि-  
 ताः । तेसर्वेसकलैश्वर्ययुक्ताध्यान-  
 परायणाः ॥ योगिनोमहमात्मर्य-  
 दम्बाहङ्कारवर्जिताः । लीलापापा-  
 महाभागाः शम्भोः प्रीतिकराः  
 पराः ॥ नतेपरिग्रहंरागंकाङ्क्षन्ति  
 स्मकदाचन । संसारविमुखाः सर्वे  
 यतयोयोगतत्पराः ॥ ध्यानावस्थं  
 महादेवंपरिवार्यधृतव्रताः । कृत्वा  
 परिषदंरुच्यातिष्ठन्तिविगतकृमाः  
 ॥ यदैवपरमंज्योतिश्चिन्तयत्यस्मि-  
 कापतिः । तदैवतेपारिषदाः स

## प्रमदवनम्

वेसंवेष्टयन्तितम् ॥ तेषोडशसमा  
 ख्याताः कीटयोयेधृतव्रताः ।  
 सिंहव्याघ्रादिसारुष्याअणिमादि  
 समायुताः ॥ इत्यादिकालिका  
 पुराणे पाठोद्वष्ट्यः ॥  
 प्रमथितम् । न० निर्जलतक्री ॥ त्रि०  
 चुसे ॥ प्रकर्षेणमथितम् ॥  
 प्रमथ्या । स्त्री० पेयद्रव्यान्तरे ॥ त-  
 स्याः विधिर्गुणाश्चयथा । प्रमथ्या  
 प्रोच्यतेद्रव्यपलात्कल्कीकृताच्छृ-  
 तात् । तोयेष्टगुणितेतस्याः प्रा-  
 माहुःपलद्वयम् ॥ द्रव्यं० पाच्यद्रव्य  
 म् । तस्याः पलद्वयशेषायाः ॥  
 गुणैः प्रमथ्यापेयाचततोलध्वीवि-  
 शेषतः ॥  
 प्रमदः । पुं० सम्मदे । हर्षे । मुदि  
 । प्रीतौ ॥ धत्तूरफले ॥ त्रि० मत्ती  
 ॥ मदीहर्षे ॥ प्रमदसम्मदीहर्षद्व-  
 ल्यम् ॥  
 प्रमदकाननम् । न० प्रमदवने ॥  
 प्रमदनम् । न० प्रमादे ॥  
 प्रमदवनम् । न० राज्ञीन्तः पुरो-  
 चितवने । यत्रसस्त्रीराजाक्रीड-  
 ति० तस्मिन्नुद्याने ॥ प्रमदानां  
 वनम् । इयापोरितिङ्गस्वः ॥  
 प्रमदा । स्त्री० उत्तम योषिति ॥  
 प्रमदोहर्षोऽस्त्यस्याः ॥ यद्वा । प्रम-  
 दयतिपुरुषम् । मदी० । अच् ।  
 टाप् ॥

## प्रमा

प्रमदाकाननम् । न० प्रमदने ॥  
 प्रमदावनम् । न० प्रमदवने ॥ प्र-  
 मदानांवनम् ॥  
 प्रमनाः । त्रि० हृष्टमानसे ॥ प्रकृष्टं  
 मनोयस्य ॥  
 प्रमयः । पुं० वधे ॥  
 प्रमा । स्त्री० यथार्थानुभवे । प्रमितौ  
 । बोधे । ज्ञाने ॥ यथाहुः साङ्-  
 ख्यविदः । असन्दिग्धाऽविपरीता  
 ऽनधिगतविषयाचित्तवृत्तिर्बोधश्च  
 पौरुषेयः फलं प्रमेति । असन्दि-  
 ग्धेत्यादिप्रमेत्यत्रान्वेति । स्मृति  
 साधारणेत्वनधिगतपदं नदेयम् ।  
 अविपरीतोऽबाधितः । साङ्ख्य  
 सिद्धान्ते० चक्षुरादेः करणत्वा  
 भावादाह०चित्तवृत्तिरिति । प्रमा  
 स्वरूपमाह०बोधः पौरुषेयइति०  
 चैतन्यप्रकाशरूपद्वयार्थः । ननु  
 चैतन्यप्रकाशस्यनित्यत्वात्कथं  
 प्रमाणफलत्वव्यवहारइत्यतआह  
 ०फलं प्रमेति । तथाचैतन्यप्रकाश  
 स्यनित्यत्वं पित्तदर्थोपरक्तवृत्ति  
 प्रतिबिम्बाश्रयत्वेनप्रमाणकार्यं  
 त्वादित्यर्थः ॥ प्रमीयते । माङ्-  
 माने । आतश्चोपसर्गइत्यङ् ।  
 टाप् ॥ अनधिगताबाधितार्थानु-  
 भवरूपाप्रमेतिव्याख्यातारः । सा  
 चप्रत्यक्षानुमित्युपमितिशाब्दा-  
 र्थापत्येनूपलब्धिभेदेनषोढा ॥

## प्रमाणम्

न्यायमते० तद्वतितत्प्रकारकज्ञाने  
। भ्रमभिन्नज्ञाने ॥ अस्याः कार  
णं गुणः । सचप्रत्यक्षे० विशेष्ये  
विशेषणस्य सम्बन्धः । अनुमितौ०  
साध्यविशिष्टपक्षे परामर्शः । शब्द  
बोधे० योग्यतायाः तात्पर्यस्य वा यथा  
र्थज्ञानम् । उपमितौ० शक्ये सादृ  
श्यबुद्धिः । यथा । दोषोऽप्रमाया  
जनकः प्रमायास्तु गुणो भवेत् । प्रत्य  
क्षे तु विशेष्येण विशेषणवता समम्-  
॥ सन्निकर्षी गुणस्तु स्यादयच्छानुमि  
तौ पुनः । पक्षे साध्यविशिष्टे च परा  
मर्शो गुणो भवेत् ॥ शक्ये सादृश्य  
बुद्धिस्तु भवेदुपमितौ गुणः । शब्द  
बोधे योग्यतायास्तात्पर्यस्याथवा प्र  
मा ॥ गुणः स्याद्भ्रमभिन्नस्तु ज्ञा  
नमनोच्यते प्रमा । अथवा तत्प्रका  
रं यज्ज्ञानं स्यात्तद्विशिष्टकम् ॥ इति ॥  
प्रमाणमप्रमाणञ्च प्रमाभासस्तथैव च  
। कुर्वन्त्येव प्रमां यत्र तदसम्भावना  
कुतः ॥

प्रमाणम् । न० नित्ये । शाश्वते ॥ शा  
स्त्रे ॥ सत्यवादिनि ॥ इत्युक्त्याम्  
। परिच्छेदे ॥ यथा । किञ्चत्प्रमाण  
मुदकम् ॥ भयादायाम् । अवधी-  
॥ यथा । राजानं माञ्च प्रमाणं  
कृत्या० अवधिं कृत्ये लक्ष्यं ॥  
चैतौ । ज्ञप्तिनिमित्ते ॥ यथा । अ  
ज्ञौ प्रमाणधूमः ॥ प्रमातरि ॥

## प्रमाणम्

यथा ॥ अत्रार्थे प्रभुः प्रमाणम् ॥  
नित्यस्तीव्रकत्ववानयं शब्दः । य  
था ॥ वेदाः प्रमाणं स्मृतयः प्रमा  
णमित्यादि ॥ बहुवचनान्तमपि ।  
यथा । प्रत्यक्षानुमानोपमानशब्दाः  
प्रमाणानीति ॥ प्रमाकरणे ॥ प्रमा  
तायेनार्थप्रनिर्णयितितत्प्रमाणम् ।  
प्रमीयतेऽनेनेति निर्वचनात् प्रमां प्र  
तिकरणत्वं गम्यते । असन्दिग्धा  
विपरीतानधिगतविषयाच्चित्तवृत्ति  
बोधश्च पौरुषेयफलं प्रमा० तत्साध  
नं प्रमाणमिति । एतेन० संशयवि  
पर्ययस्मृतिसाधने ऽप्रसङ्गः ॥ \* ॥  
प्रत्यक्षानुमानशास्त्रोपमानार्थापत्त्य  
भावाभ्यानि० षट्प्रमाणानीति वे  
दिकाः । प्रत्यक्षानुमानागमाः  
प्रमाणानि त्रीणीति त्रयोऽङ्गाः । प्रत्यक्षा  
नुमानोपमानशब्दाः प्रमाणानी  
ति नैयायिकाः । अत्र तद्वतितत्  
प्रकारकत्वरूपप्रकर्षविशिष्टज्ञानं०  
प्रशब्दविशिष्टे नमाधातुना प्रत्याख्य-  
ते० तत्प्रकरणत्वं प्रमाणत्वम् । ज्ञान  
साधनानुभवो विवक्षितः । तेन स्मृ  
तिकरणे जातिव्याप्तिः । लक्षितानां  
प्रमाणानां विभागः प्रत्यक्षानुमानो  
पमानशब्दाद्वति० विभागस्थोद्देश  
एवार्थार्थतत्त्वाद्यं विशेषोद्देशः । प्र-  
त्यक्षलक्षणस्तु यथास्थाने द्रष्टव्यम् । ए  
षां चाज्ञातार्थवर्तिभावाभ्यां सङ्कोच



## प्रमाणम्

विकाशौद्रष्ट्यौ ॥ † ॥ प्रमितिसा-  
धने ॥ श्रुतिलिङ्गवाक्यप्रकरणस्थान  
समाख्याञ्च० प्रमाणानि । श्रुतिर्द्वि-  
तीयाक्षमताचलिङ्गं वाक्यं पदान्येव  
तुसंहतानि । साप्रक्रियायाकथमित्य-  
पेक्षास्थानंक्रमोयोगवलंसमाख्या ॥  
लक्षणायाम् ॥ बोधके ॥ बाधकज्ञानर-  
हितमगृहीतयाहिज्ञानंप्रमाणम् ॥  
आयामस्तुप्रमाणस्यादितिवार्त्तिक-  
र्थेतु० आयामोदैर्घ्यम् सयेनमीयते  
तत्प्रमाणम् । तच्चक्रचित्तिर्यगव-  
स्थितस्यवस्तुनः । यथा । वस्त्रादे-  
र्हस्तादिः । क्वचिदूर्ध्वाधरदिगवस्थि-  
तस्य । हास्तिनमुदकम्० जरुद्वय-  
समुदकमित्युक्तम् ॥ प्रसीयते० प्रसि-  
मीतेऽनेनवा । करणे० कर्त्तरि० भा-  
वेचल्युट् ॥ प्रत्यक्षमेकंचार्वाकाःक-  
णादसुगतौपुनः । अनुमानञ्चतच्चा-  
पिसाङ्ख्याःशब्दञ्चतेअपि ॥ न्याये-  
कदेशिनोप्यवमुपमानञ्चकेचन । अ-  
र्यापत्यासमेतानिचत्वार्याहुःप्रभाक-  
राः॥अभाषप्रष्टान्येतानिभट्टावेदान्ति-  
नस्तथा । सम्भवैतिह्युक्तानितानि  
पौराणिकाजगुः ॥ प्रभाकरोमीमां-  
सकैकदेशी । वेदान्तिनोपिव्यवहार-  
कालिआहुरितिसम्बन्धः ॥ वेदोऽ-  
नादितयावायवापरमेश्वरप्रणीतत-  
या । भवतिपरमंप्रमाणंबोधोनास्ति  
स्वतश्चपरतोवा ॥ नापेक्षतेयदन्यथा

## प्रमाणविषयः

दपेक्षन्तेऽखिलानिमानानि । वा-  
क्यंतन्निगमानांमानंत्रह्याद्यतीन्द्रि-  
यावगतौ ॥ मानंप्रबोधयन्तबोधमा-  
नेनयेदुभुत्सन्ति । एधोभिरेवदृहन्त-  
ग्धुवाञ्छन्तितेमहात्मानः ॥ वेदो-  
ऽनादिरमुष्यव्यञ्जकईशः स्वयंप्रका-  
शात्मा । तदभिव्यक्तिमुदीच्यप्रोक्तो  
सौसूरिभिः प्रमाणमिति ॥ रूपा-  
णामवलोकितचक्षुरिवान्यन्नकारणंदृष्टं  
। तद्वददृष्टावगतौ वेदवदन्योनवेद-  
कोहेतुः ॥ निगमेषुनिश्चितार्थतन्त्रे-  
कश्चिद्यदिप्रकाशयति । तदिदमनु-  
वादमात्रंप्रामाण्यंतस्यसिद्धातिर्नास्ति  
श्चित् ॥ अनुभूतौप्रमाणानांपरिनि-  
ष्ठासमाप्यते । ततस्तथैवयाज्ञप्तिः  
किन्तन्नान्यैप्रमान्तरैः ॥

प्रमाणवाधितार्थकः । तर्कविशेषे ।  
आत्माश्रयादिचतुष्कान्यपुंसङ्गत्वञ्च  
तस्यलक्षणम् । सद्विधिः । व्याप्ति-  
ग्राहकोविषयपरिशोधकश्चतत्राद्यो-  
यथा । धूमोयदिवह्निव्यभिचारीस्या-  
त्तदावह्निजन्योनस्यात् । द्वितीयस्तु०  
पर्वतोयदिनिर्वह्निः स्यात्निर्धूमः  
स्यात् ॥

प्रमाणभूतः । त्रि० प्रामाण्यं प्राप्ते ॥  
प्रमाणमूलः । पुं० परमात्मनि । च-  
क्षुरादीनांचक्षुरादिरूपे ॥

प्रमाणविषयः । त्रि० अविज्ञातवस्तु-  
नि ॥ अविज्ञातः प्रमाणानांविषयः

## प्रमाता

योवादिनामतः ॥

प्रमाणसामान्यम् । न० त्रिविधप्रमा  
ले ॥ दृष्टमनुमानमाप्तवचनञ्चसर्वं  
प्रमाणसिद्धत्वात् । त्रिविधं प्रमाण  
मिष्टं प्रमेयसिद्धिः प्रमाणाद्वि ॥

प्रमाणिका । स्त्री० अनुष्टुभः प्रभेदे  
॥ यथा । प्रमाणिकाजरीलगी ।

यथा । पुनातुभक्तिरच्युतासदाऽच्यु  
ताङ्त्रिपद्मयोः । श्रुतिस्मृति

प्रमाणिकाभवास्वराशितारिका ॥

प्रमातामहः । पुं० मातामहपितरि ॥

प्रकृष्टोमातामहः । प्रादिसमासः ॥

प्रमातामही । स्त्री० मातामहजनन्या  
म् ॥ प्रकृष्टामातामही । प्रादिस० ॥

प्रमाता । पुं० वृत्तिमदन्तः करणोप

हिते० प्रमाणव्यापाराश्रये० बुद्धिप्र-

तिविम्बितेचिदात्मनि ॥ लौकिक-

वैदिकव्यवहारेष्वभ्रान्ते जीवे ॥ प्र-

माणैर्योर्थं प्रमिणोति० सचचेतनोजी

वउच्यते ॥ प्रकृष्टोमाता ॥ प्रमाता

रम् विनाशास्त्रं कस्यस्त्रार्थावबोधकृ

त् । प्रमाताप्रविनाशास्त्रं केनार्थम

वबुध्यते ॥ स्मृतिनिश्चयसन्देहराग

वैषादिदृष्टिषु । अहंरूपेण्योन्येति

सप्रमातास्यनित्यचित् ॥ वृत्तिमद

न्तः करणावच्छिन्नाचित्प्रमातेति

॥ स्मराम्यहंनिश्चिनोमिसंशयेराग

वानिति । अहंरूपान्वयः स्पष्टः

कर्त्ताभीक्षाप्यसौभवेत् ॥ प्रकृष्टो

## प्रमादवान्

माता ॥

प्रमाथः । पुं० प्रमथने । बलाहकरणे ॥

प्रमाथी । त्रि० प्रमथनशीले । देहेन्द्रि

यक्षोभके । व्याकुलत्वकारणे ॥ अ-

तिबलीयसि । उपमर्दनक्षमे ॥ श-

रीरमिन्द्रियाणिचप्रमथितुंक्षोभयितुं

शीलमस्यतस्मिन् ॥ मथेविलोडने ।

प्रेलपेत्यादिनातच्छीलादिषुधनुर्ण ॥

॥ पुं० वत्सरविषेशे ॥ राष्ट्रभङ्गश्चदुर्भि

क्षंतस्करैश्चोपपीडनम् । जानीया

द्विग्रहंधोरं प्रमाथिनिवरानने ॥ १३ ॥

निष्पत्तिः सर्वशस्यानां सुभिर्क्षंभव

तिप्रिये । प्रमाथिनिजलोद्गारीजल

दोमोदतेप्रजा ॥ ४७ ॥ वानरान्तरे

प्रमादः । पुं० अविमृष्टकृत्ये । अनव

धानतायाम् ॥ यथा० समाधिसाध

नानुष्ठानसामर्थ्येपि अनुष्ठानशील

ता० विषयान्तरव्यावृत्ततयायोगसा

धनेष्वौदासीन्यमितियावत् ॥ वस्तु

विवेकासामर्थ्ये ॥ चित्तविक्षेपे ॥

सत्त्वकार्यप्रकाशविरोधिनि ॥ तत्काल

कर्त्तव्यत्वेनप्राप्तस्यार्थस्यानुसन्धा

नाभावे । पूर्वकर्त्तव्यतयानिश्चिते

प्यकर्त्तव्यताबुद्धौ ॥ मदीहर्षे । भा

वेधञ् । प्रकृष्टोमादः ॥ स्वाभावि

कब्रह्मभावात्प्रच्युतौ ॥

प्रमादवान् । त्रि० जाल्मे । प्रमादयु

क्ते ॥ प्रमादोऽस्यस्यास्मिन्वा । मतु

प् ॥

## प्रमिताक्षरा

प्रमादिका । स्त्री० दूषितायां लन्त्याया  
म् । संवेदायाम् ॥

प्रमादौ । त्रि० प्रमादवति । अनवधान-  
नतायुक्ते ॥ यथा । कुरङ्गमातङ्गप-  
तङ्गभृङ्गमौनाहताः पञ्चभिरेव पञ्च-  
। एकः प्रमादौ सकथं न हन्यते यः से-  
वते पञ्चभिरेव पञ्च ॥ मदौ हर्षे । त-  
च्छीलादिषु० शमित्यष्टाभ्योऽधिनुण-  
॥ अनात्ममात्रप्रवणे । युचपश्चा-  
दिप्रयोजनेष्वास्तक्तमनसि ॥ यथा ।  
प्रत्यक्षगोचरं देवलोकञ्चातिप्रमादि-  
नम् । दृष्टाश्रुतिः शिरस्ताडमनु-  
क्रीशति दुःखिता ॥ स्वप्ने परीक्षि-  
ते द्रष्टादेहादभिनः स्वयम्प्रभः ।  
सुविवेचनार्थाय तं परीक्षन्ते न प्राम-  
राः ॥ अपिच । प्रमादिनो वहिष्ठि-  
ताः पिशुनाः कलहीत्सुकाः ।  
संन्यासिनोऽपि दृश्यन्ते देवसन्दूषि-  
ताश्च ॥

प्रमापकः । त्रि० प्रमाजनके ॥

प्रमापणम् । न० निवर्हणे । मारणे ।  
बधे ॥ मीज्जहिंसायाम् । स्वार्थेण  
तः । भावेत्युट् ॥

प्रमायुकः । त्रि० प्रमरणाशौले ॥

प्रमितः । त्रि० ज्ञाते ॥ नाङ्माने ।  
आदिकर्मणिक्तः कर्त्तरिचेतिक्तः ।  
। यतिस्तृतीतीत्वम् ॥

प्रमिताक्षरा । स्त्री० जगतीकन्दोभेदे ॥

य० । प्रमिताक्षरासजससैः कथि

## प्रमृतम्

ता । यथा । अमृतस्य शीकरमिवो-  
द्विरतीरदमौक्तिकांशुजहरीकुरिता ।  
प्रमिताक्षरासुररिपौर्भणितिर्ब्रज-  
सुभ्रुवामभिजहार मनः ॥ त्रि० प्रक-  
र्षेणमिताक्षरे ॥

प्रमितिः । स्त्री० ययार्थज्ञाने । प्रमा-  
याम् ॥ प्रमाणम् । डुमिञ् ॥  
क्तिन् ॥

प्रमीढः । त्रि० मूत्रिते ॥ घने ॥

प्रमीतः । त्रि० प्रोक्षिते । यज्ञार्थं हत-  
पशौ ॥ मृते ॥ प्रमीयतेत्य् । मी-  
ज् ॥ गत्यर्थेति कर्त्तरि कर्मणि-  
क्तः ॥

प्रमीला । स्त्री० तन्याम् । अत्यन्त-  
श्रमादिनेन्द्रियापटुत्वे । विषया-  
ज्ञाने ॥ प्रमीलनम् । मीलनिमेष-  
णे । गुरोश्चेत्य् ॥

प्रमुखः । पुं० पुन्नागवत् ॥ न० तदा-  
त्वे । तत्काले ॥ त्रि० प्रथमे ॥ श्री-  
ष्ठे । मुख्ये ॥ प्रकृष्टं मुखमस्य ॥

प्रमुखतः । च० सम्मुखे ॥

प्रमुदंत् । त्रि० हृष्टे ॥ आनन्दे ॥ य-  
था । आत्ममयेमहतिपटे विविधज-  
गच्चित्रमात्मना लिखितम् । स्वमे-  
वकीवलमसौ पश्यन् प्रमुदं प्रयाति पर-  
मात्मा ॥

प्रमुदितः । त्रि० हृष्टे ॥ प्रमोदतेत्य् ।  
मुदहर्षे । क्तः ॥

प्रमृतम् । न० कर्षणाख्यवृत्तौ ॥ प्रमृ-

प्रमोचन :

तत्कर्षणं स्मृतमिति मनुः ।। कर्ष-  
णस्य भूमिगतप्रचुरप्राणिमरणनिमि-  
त्तत्वाद्बहुदुःखफलकम् ॥ त्रि० प्र-  
कर्षणं कर्तते ॥

प्रमृष्टः । त्रि० व्यामृष्टे ॥

प्रमेयः । त्रि० प्रमाविषये । प्रत्यक्षा-  
दिप्रमायैः परिच्छेदो ॥ यत्प्रमौ-  
यते तत्प्रमेयम् । यथा जीवन्मूर्त्यम्  
शुद्धचित्तं तन्मैदानानां प्रमेयम् ॥ आ-  
त्मशरीरेन्द्रियार्थबुद्धिभेदः प्रवृत्ति-  
दोषप्रत्येकभावात्फलदुःखापवर्गास्तु  
प्रमेयम् ॥ इ० गोतसमूचम् । ६ ॥  
प्रमृष्टमेयम् ॥ प्रमीयते । माङ्०  
। अचोयत् । ईदयति । गुणः ॥ प्र-  
मातुं योज्योवा ॥ प्रमाणाधीना प्रमे-  
यसिद्धिः ॥ प्रमाणमप्रमाणञ्च प्रमे-  
योनिश्चितिसंज्ञा । यस्मान्निध्यात्प्र-  
सिध्यति तत्प्रसिद्धौ किमपेक्ष्यते ॥  
प्रमेयत्वम् । न० अज्ञातत्वे । प्रमावि-  
षयत्वे ॥ भावे ० त्वः ॥

प्रमेहः । पुं० शुक्रघटितरोगविशेषः ।  
सूत्रदोषे । मेहे ॥ प्रमृष्टोमेहः ॥  
अस्य निदानम् । आस्यासुखं स्वप्नसु-  
खं हृष्टीनिग्राम्यौदकानूपरसाः प-  
यसि । नवान्नपानं गुण्डवैकृतञ्च प्र-  
मेहहेतुः कफकृत्सर्वम् ॥

प्रमोदकः । पुं० मोचने ॥ प्रकर्षणमु-  
च्यते । सुप्० । कर्मणि घञ् ॥

प्रमोचनः । त्रि० प्रमोचने ॥ प्रकृष्ट

प्रयतात्मा

मोचनकर्तरि ॥

प्रमोचनी । स्त्री० गवाक्ष्याम् । गोक्षु-  
खायाम् ॥

प्रमोदः । पुं० हर्षे ॥ मुद० । घञ् ।

प्रकृष्टोमोदः ॥ बह्वरवि० । उच्च-  
तश्च जगत्सर्वधनधान्यसमाकुलम् ।  
नित्योत्सवः प्रजावृद्धिः प्रमोदे जा-  
यते प्रिये ॥ ४ ॥

प्रमोदनः । पुं० विष्णौ ॥ प्रमोदते ह-  
यति स्वरूपानन्दानुभवात् ॥ मुद०  
। अनुदात्ते तस्य हलादेरिति युच् ॥  
ध्यायिनो योगिनः प्रमोदयति हर्षय-  
ति । मुदेः प्रपूर्वाण्यणिजन्तात्कर्त्त-  
रित्युट् ० औणादिकोयुज्वा ॥

प्रमोदितः । पुं० कुबेरे ॥ मुद० । क्तः  
उदुपधादिति वाकित् ॥ त्रि० प्रमो-  
दयुक्ते ॥

प्रमोदी । त्रि० प्रकृष्टहर्षयुक्ते ॥

प्रमोदिनी । स्त्री० जिङ्गिनीवृत्ते ॥

प्रमोचा । स्त्री० अपसरोविशेषे ॥

प्रयन् । त्रि० गच्छति ॥ प्रैति । वृणः  
शतरि० वयादेशः ॥

प्रयतः । त्रि० पवित्रे ॥ अहिंसारते ॥

प्रयच्छति स्म । यम० । अकर्मकत्वा-  
त्कर्तरि क्तः । मलोपः ॥ यदा । प्र-  
यतते । यतीप्रयत्ने । अच् ॥

प्रयतनम् । न० साधने ॥ प्रपूर्वादात्ते-  
र्नपुंसकीभावे ल्युट् ॥

प्रयतात्मा । त्रि० शुद्धबुद्धौ ॥ प्रयतया

प्रयत्न :

त्वायस्यसः ॥

प्रयत्ना । नि० संस्तुते ।

प्रयत्नः । पु० पुस्तककारे । कृती ।

प्रयासे । करणा० करणी० इ० भा० ॥

सर्वमेवेह हि सदा संसारे रघुनन्दन

। सम्यक्पूज्यात्सर्वेषु पौष्टिप्राप्तुम्

मवाप्यते ॥ प्रयत्नम् । प्रयत्नतेऽने

नवा । यतीप्रयत्ने । यजयाचेति न

इ ॥ न्यायमते सत्रिविधो यथा ।

प्रवृत्तिश्च निवृत्तिश्च तथा जीवनकार-

णम् । एवं प्रयत्नश्चैविध्यं तान्त्रिकैः प

रिदर्शितम् ॥ चिकीर्षाकृतिसाधये

ष्टसाधनत्वमतिस्तथा । उपादानस्य

चाध्यक्षं प्रवृत्तौ जनको भवेत् ॥ नि

वृत्तिसुभवेद्द्वे पादौ द्विष्टसाधनता

धियः । यत्रो जीवनयोनिस्तु सर्वदा

तीन्द्रियो भवेत् ॥ शरीरप्राणसंस्कारे

कारणं परिकीर्तितम् । इ० भा०

प० ॥ वैशाकरणीयत्वात्तु वर्णाङ्गकर

णान्तरे । सचाभ्यन्तरवाङ्माभ्यां भेदा

भ्यां द्विविधो मतः ॥ तत्रायश्चतुर्धा

। स्पृष्टेषत्स्पृष्टविबुधतसंबुधतभेदा

त् । तत्र स्पृष्टं प्रयत्नं स्पर्शानाम् ई

षत्स्पृष्टमन्तस्थानाम् ॥ विबुधतमूला

णाम् स्वराणाञ्च । इत्यावर्णप्रयोगे सं

बुधतम् । प्रक्रियादशायान्तु विवृत्तमे

व । एतेषामाभ्यन्तरत्वमवर्णोत्पत्ति

प्राग्भाविकत्वात् । तथाहि । नाभि

प्रदेशात्प्रयत्नप्रेरितो वायुः प्राणी-

प्रयत्नः

वायुः । अर्जुमात्रामन्तुरः प्रभृतीनि

स्थानाभ्या इति । ततो वर्णस्य । तद्

मित्यस्य । अर्जुनेषां । उत्पत्तिः । त

तोत्पत्तेः । प्राग्यदा विज्ञापोपायम

ध्यमूलानि । तत्तदर्थोत्पत्तिस्थानं ता

त्वादिसम्यक्स्पृशति । तदास्पृष्टता

। ईषद्वदास्पृशति तदेषत्स्पृष्टता

। समीपावस्थानमात्रे संबुधतता । दू

रत्वे च विवृत्तता । अतएव चतुश

नांतालव्यत्वाविशेषेपि । तालुस्थाने

न सहजिज्ञायादीनां । चरणींश्चारणे

कर्तव्ये सम्यक्स्पृशः । शकारिकारयो

स्तु दूरेऽवस्थितिरित्याद्यनुभवं शब्दाका

रोक्तिश्चालुसत्यविवेचनीयम् ॥ वा

द्यस्त्वेकादशधा । विचारः संवारः

श्वासी० नाशोद्योषोऽद्योषोऽप्यप्रायो

महाप्राण० उदात्तोऽनुदात्तः स्वरित

श्चेति । वर्गेष्वाद्यानाञ्चतुर्वर्णां पञ्च

मेपरैर्मध्यं यमोनामपूर्वसहशोवर्णः ।

प्रातिशाख्ये प्रसिद्धः २० । यथापलि

क्क्री० चख्खुतुः अग्निः० च्छ

न्ति० इत्यत्र क्रमेण० कखगघेभ्यः परे

तत्सहशा एवयमाः । तथाच० खल्ल

कठयचठतकपाः एतद्यमाः ॥ (क

पौ० विसर्गः शषसाः २६ ए

षां विवारश्वासघोषाः । (०)००)

हयवरलजमङ्गणनक्षमघठधजवग

डशः० एतद्यमाः० खरानुखा

राः ४० एषां संवारनादघोषाः ।



प्रयाग :

कचटतपगजडदवडअणनमाः० तद्य  
माः यरलवाः० स्वराः ३८ एषा  
मल्लप्राणः । खळ्ठथफचभटधभाः  
एतद्यमाः शषसहाः० अनुस्वार  
विसर्ग—क—पाः २८ एषामहाप्रा  
णः । अद्वउळ्ठएऐओऔ ६ एषामु  
दात्तानुदात्तस्वरिताः ॥ विवारसंवा  
रादयस्तु० वर्णीत्पत्तेः पञ्चान्मू  
र्द्धिप्रतिहतेनिवृत्तिप्राणाख्यवाया  
बुत्पद्यन्ते० इतिवाच्यादृत्यच्यन्ते  
। गलविलस्यसङ्कोचात्संवारः  
। तस्यैवविकाशाद्विवारः । एतौ  
चसंघतविहतरूपाभ्यन्तराभ्यांभिन्ना  
विव । तयोः समीपदूरावस्थाना  
त्मकत्वादित्यवधेयम् ॥

प्रयत्नवान् । त्रि० प्रतियत्ने । प्रकृष्टय  
त्नविशिष्टे ॥ प्रयत्नोऽस्ति । म  
तुप् ॥

प्रयत्नः । त्रि० सुसंस्कृते । घृतचतु  
जांतादिद्रव्यान्तरिणप्रयत्नात्संस्कृते  
प्रकृत्यज्ञानादौप्रयस्यतेस्म । यमुप्र  
यत्ने । कर्मणिक्तः ॥

प्रयागः । पुं० तीर्थविशेषे । भा  
स्करक्षेत्रे ॥ अत्रमुण्डनकर्तव्यम् ।  
मुण्डनक्षोपवासश्चसर्वतीर्थेष्वयंवि  
धिः । दर्जदिह्यागयांगङ्गांविशा  
लादिरजांतया ॥ प्रयागेतीर्थयात्रा  
यांमिहमाहवियोगतः । कचानां  
वपनं कुर्याद्दधानविकचोभवेत् ॥

प्रयामः

गङ्गायांभास्करक्षेत्रे मातापित्रोर्गु  
रोर्मुती । आधानेसोमपानेचवपनं  
सप्तसुस्मृतमितिसुस्मृतिसमुच्चय-  
लिखितवचनं प्रयागावच्छिन्नगङ्गाय  
विधायकम् । गङ्गायांभास्करक्षेत्रे मु  
ण्डनंयोनिकारयेत् । सकोटिकुल  
संयुक्तआकल्पं रौरवेवसेत् ॥ यज्ञे  
॥ शतमखे । शक्ने ॥ अश्वे ॥

प्रयागभयः । पुं० इन्द्र ॥

प्रयाजः । पुं० यज्ञाङ्गे ॥ पञ्चप्रया  
जाः । यजेर्धजि० प्रयाजानुयाजी  
यज्ञाङ्गइतिकुत्वाभावोनिपात्यते ॥

प्रयाणम् । न० प्रस्थाने । गमने ॥  
प्रपूर्वाद्यातेल्युट् ॥ उद्घाटितेन  
वहारेपञ्जरेविहगोऽनिलः । यत्ति  
ष्ठतितदाश्चर्यंप्रयारेविस्मयः कु  
तः ॥

प्रयाणकालः । पुं० अन्तसमये ॥

मौहूर्त्तिर्कावेदितेगमनसमये ॥

प्रयाणस्यकालः ॥

प्रयान् । त्रि० धावति ॥ यातेर्लट्  
शचादेशः ॥

प्रयातः । पुं० सौप्तिके । रात्रियुद्धे  
॥ भृगौ ॥ न० गमने ॥ त्रि०  
गतेऽस्थिते । गया० इ० भा० ॥  
पू० कर्षेणयातः ॥ यातेः कर्मणि  
क्तोवा ॥

प्रयामः । पुं० नीवाके । महर्ष्यार्हते  
धान्यसंचये ॥ क्रयादरे ॥ प्रयम

## प्रयोगविधि :

णम् । यमेवञ् ॥

प्रयासः । पुं० आयासे । क्लमे । अमे॥

यसनम् । यसुपयत्ने । घञ् । पृ

कृष्टोयासः ॥

प्रयुक्तः । चि० प्रेरिते ॥ निरूपिते ॥

कृतप्रयोगे ॥ युज्यतेस्त्र । युजिर्०

। क्तः ॥ प्रकर्षेणयुक्ते ॥ य० । गुण

प्रयुक्ताः परमर्मभेदिनः शराङ्गवा

वंशभवाभवन्तिहि । तथाविधायै

तुविशुद्धवंशजा व्रजन्तिचापाङ्गव

तेऽतिनम्रताम् ॥ प्रकर्षेणमिलि

ते ॥

प्रयुक्तिः । स्त्री० प्रयोजने ॥ प्रकृष्ट

युक्तौ ॥

प्रयुतम् । न० नियुते । दशलक्षे ॥

१०००००० ॥

प्रयोक्ता । चि० उत्तमर्थे ॥ प्रवर्त्त

के ॥ अनुष्ठातरि । महाकृतोर्वि

श्वजितः प्रयोक्तेतिरघुः ॥

प्रयोगः । पुं० कर्मणे ॥ प्रयुक्तौ ॥

निदर्शने ॥ वशीकृतौ ॥ अश्वे ॥

अनुष्ठाने ॥ प्रकृष्टोयोगः ॥ शब्दे ॥

प्रयुज्यते प्रयोजनंवा ॥ युजिर्०

घञ् ॥

प्रयोगविधिः । पुं० प्रयोगप्रांशुभाव

बोधकेविधौ ॥ सचाङ्गवाक्यैकवा

क्यतापन्नः प्रधानविधिरेव । सहि

साङ्गप्रधानमनुष्ठापयन् विलम्बे

प्रमाणाभावादविलम्बापरपर्यायंप्र

## प्रयोजकः

प्रयोगप्रांशुभावंविधत्ते । यथा० वेदं

कृत्वावेदीकरोतीत्यादि । नचतद्वि

लम्बेपिप्रमाणाभावइतिवाच्यम् ।

विलम्बेह्यङ्गप्रधानविध्यैकवाक्यता

वगततत्साहित्यानुपपत्तिः । वि

लम्बेनक्रियमाणयोः पदार्थयोरि-

दमनेनसहकृतमिति साहित्यव्यवहा

हाराभावात् । सचाविलम्बो नियते

क्रमआश्रीयमाणेभवति । अन्यथाहि

किमेतदनन्तरमेतत्कर्त्तव्यम्० एत

दनन्तरंवेतिप्रयोगविधेःप्रापत्तिः । अ

तः प्रयोगविधिरेवस्त्वविधेयप्रयोग

प्रांशुभावसिद्ध्यर्थंनियतंक्रममपिप

दार्थविशेषणतयाविधत्ते । अतएवा

ज्ञानांक्रमबोधकोविधिः प्रयोगवि

धिरित्यपिलक्षणम् । तत्रक्रमोनाम

विततिविशेषः पौर्वापर्यरूपोवा ।

तत्रश्रुत्यर्थपाठादीनिषट्प्रमाणानि

भवन्ति ॥

प्रयोगार्थः । पुं० प्रत्युत्क्रमे । प्रधान

प्रयोगानुकूलेप्रयोजनानुष्ठाने ॥ प्र

योजनम् । युजिर्० । घञ् । प्रयो

गोर्थीस्य ॥ प्रयोगस्यहेतौ ॥

प्रयोगी । चि० प्रयोगवति ॥ प्रयोगोऽ

स्यस्य । अतइनिठनौ ॥ प्रयोक्तरि ।

ऋत्विजे ॥

प्रयोग्यः । चि० अश्वदादौ ॥ प्रयुज्यते

। युजिर्० । ऋहलोर्ण्यत् ॥

प्रयोजकः । चि० प्रयोगकर्त्तरि । नि

प्ररोह :

योगकर्त्तरि । यः कर्त्तारं कारयति  
तस्मिन् ॥ प्रेरके । कर्तुर्व्यापारानु  
कूलव्यापारवति ॥ प्रयोजयति ।  
युज्० । ण्वुल् ॥

प्रयोजनम् । न० कार्ये ॥ हेतौ ॥ सर्व  
स्यैव हि शास्त्रस्य कर्मणो वापि कस्यचि  
त् । यावत्प्रयोजनं नीकं तावत्तत्  
केन गृह्यते ॥ सिद्ध्यर्थं सिद्धसम्बन्धं  
श्रोतुं श्रोता प्रवर्त्तते । ग्रन्थादौ तेन वक्त  
व्यः सम्बन्धः स प्रयोजनः ॥ फले ॥ य  
था । वेदान्तानां प्रत्यग्ब्रह्मणोरेक्यप्र  
मेयगताज्ञाननिवृत्तिस्तत्स्वरूपान  
न्दावाप्तिश्चेति प्रयोजनम् ॥ प्रयोज  
नमनुद्दिश्य नमन्दोऽपि प्रवर्त्तते ॥ यु  
जिर्० । ल्युट् ॥ प्रयोजनं लक्षयति  
गोतमः । यमर्थमधिकृत्य प्रवर्त्तते-  
तत्प्रयोजनम् ॥ २४ ॥ अधिकृत्य०  
उद्दिश्य । तथाच० प्रवृत्तिहेतुत्वेच्छा  
विषयत्वं प्रयोजनत्वम् । विषयत्वं  
साध्यतास्य विषयताविशेषः ॥ कर  
णव्युत्पत्त्या प्रयोजके ॥

प्रयोजयिता । चि० नियोजयितरि ॥  
प्रयोज्यः । चि० भृत्ये । प्रयोक्तुं शक्ये ॥  
प्रपूर्वाद्युजेर्यत् । प्रयोज्यनियो  
ज्याविति० कवर्गाभावीनिपातनात्  
॥ न० मूलधने ॥

प्ररुढः । पुं० जठरे ॥ चि० ब्रह्ममूले ॥  
बद्धे ॥ प्रकर्षेण रूढः ॥ जाते ॥

प्ररोहः । पुं० उद्गमे । अङ्गुरे ॥ अज

प्रलयः

न्यग्रोधादौ शाखाबलस्विन्यधीमूले-  
ङ्गुरे ॥ प्रकृष्टोरोहः ॥

प्ररोही । पुं० नन्दोद्गते ॥

प्रलपनम् । न० प्रलापे ॥

प्रलपितः । चि० कथिते ॥ प्रपूर्वाक्षपे  
कर्मणि क्तः ॥

प्रलब्धः । चि० वञ्चिते ॥

प्रलम्बः । पुं० दैत्यभेदे ॥ सचन  
नुष्यवध्यः । यथा । एकाक्षकृष्णभो  
रिष्टः प्रलम्बनरकौ तथा । इन्द्रवा  
धनकेशीचपुरः शङ्खो यधेनुकः ॥  
गवेष्टिकोगवाक्षसतालकेतुश्च वीर्यवा  
न् । एते मनुष्यवध्यास्तु दनोऽपुत्रान्ध  
याः स्मृताः ॥ जपुषे ॥ पयोधरे  
॥ तालाङ्गुरे ॥ शाखायाम् ॥ हार  
प्रभेदे ॥ प्रलम्बने ॥ चि० लम्बमा  
ने ॥

प्रलम्बघ्नः । पुं० रामे । बलदेवे ॥ प्र  
लम्बं हतवान् । मू० क्तः ॥

प्रलम्बभित् । पुं० बलभट्टे ॥ प्रलम्बं  
भिनत्ति । भिदिर्० । क्तिप् ॥

प्रलम्बाण्डः । पुं० दीर्घाण्डकोषिणि  
॥ प्रलम्बः अण्डो यस्य सः ॥

प्रलम्बितः । चि० प्रकर्षेण लम्बमाने  
माल्यादौ ॥

प्रलम्बनम् । न० मिथ्याफलाख्याने ॥  
वञ्चने ॥

प्रलयः । पुं० मरणे ॥ मृत्यौ ॥ प्रक-  
र्षेण लीयन्ते ऽनेनेति व्युत्पत्त्या संहत्

## प्रलापहा

रि ॥ मूर्च्छायाम् । नष्टचेष्टत्वे । सा  
त्त्विकभावे ॥ प्रलयः सात्त्विकोभा  
कोभावद्वयुक्तेः ॥ अपाये ॥ तिरो  
भावे ॥ सत्कार्यवादेहिकपालेषुविद्य  
मानस्यैकघटादेस्तिरोभावप्रलयीय  
यातयैवकारणात्मनाविद्यमानानां-  
तत्त्वानांतिरोभावएवः लयोविवक्षि-  
तः ॥ कल्पान्ते । संवर्त्ते । क्षये ॥  
सचतुर्विधोयथा । नैमित्तिकः प्रा-  
कृतिकस्तथैवात्यन्तिकोद्विज । नि-  
त्यश्चसर्वभूतानांप्रलयोऽयंचतुर्विधः  
॥ ब्राह्मोनैमित्तिकस्तत्रयच्छेतेजगतः  
पतिः । प्रयातिप्राकृतेचैवब्रह्माण्डंप्र-  
कृतौलयम् ॥ ज्ञानादात्यन्तिकः  
प्रोक्तोयोगिनः परमात्मनि । नित्यं  
सदैवजातानांयोनिनाशोद्दिवाऽनि-  
शमिति ॥ पश्यान्वचदैर्नदिनप्रलयं ॥  
प्रलयनम् । प्रलीयन्ते पदार्थाश्च ।  
लौङ् । एरच् ॥

प्रलयान्तः । त्रि० यावज्जीवमनुवर्त्त-  
माने ॥ प्रलयः अन्तोयस्य ॥

प्रलापः । पुं० अनर्थकैवचसि । प्रयोज-  
नशून्ये उन्मत्तादिवचने ॥ रोगाणां  
मुपसर्गोयम् । स्वहेतुकुपिताहाता  
दसम्बद्धं निरर्थकम् । वचनं यन्नरोब्रू-  
ते सप्रलापः प्रकीर्तितः इत्युक्तेः ॥  
प्रलपनम् । लपव्यक्तायांवाचि ।  
घञ् ॥

प्रलापहा । पुं० कुलत्वाच्चने ॥

## प्रलेहः

प्रलीनः । त्रि० निगूढे ॥

प्रलीनता । स्त्री० प्रलये । इन्द्रियस्वा-  
प्ते । चेष्टानाशे ॥

प्रलेपः । पुं० लेपे ॥ प्रलेपनम् । लि-  
प० । घञ् ॥ शीतस्तनुविशोषोचप्र-  
लेपः पित्तहृन्मतः ॥

प्रलेपनम् । न० लेपे ॥ लिपेर्लुट् ॥

प्रलेहः । पुं० मांसस्यप्रकारवि-  
शेषे ॥ यथा । स्थूलानिमांसखण्डा  
निक्षालितानिचवारिणा । तप्तस्ने-  
हेविनिः क्षिप्यदव्यासञ्चालयन्प-  
चेत् ॥ तप्तं तत्रविनिःक्षिप्यलावस्तं  
जलमल्पकम् । पचेत्पटपटाशब्दं  
तस्मिन्मांसं प्रकुर्वति ॥ प्रक्षिपेद्वाङ्घ्रि-  
मीनीरंवहुलेनपचेत्पुनः । मांस-  
पिण्डेषुसिद्धे तुदेयाशुगठीसजीरका  
॥ ततश्चोत्तार्यतन्मांसं पृथक्कुयात्प्र-  
लेहतः । प्रलेहंवाससापूतंस्यापयेद-  
न्यभाजने ॥ हिङ्गुनाघृतयुक्तेनधूपेन  
तच्चधूपयेत् ॥ गौडदेशीयप्रलेहस्तु  
। हिङ्गाद्र्वीजपूरैला लवणैः स-  
म्भृतेनतु । कुट्टितामिषपिष्टेनतत्र  
दाडिमवीजतः ॥ सोपणावेसवारा-  
भ्यांप्रलेहोगौडदेशजः ॥ प्रलेहोरु-  
चिदोवल्गुः कफानिलरुजापहः ।  
सङ्ग्राहीपित्तकृत् किञ्चिच्छिलाध-  
मानगदान्जयेत् ॥ पूर्णप्रलेहस्तु ।  
मांसपूरणयोगेन कोष्ठाकारंविधाय  
च । स्विन्नं कृत्तं घृतेभृष्टं प्रलेहविधि

प्रलेहः

नापचेत् ॥ पूरणस्य प्रलेहोयं विज्ञेयो  
 वातनाशनः । श्लेष्मान्तकारकश्चैव  
 मुखवैरस्य हृद्गुरुः ॥ शुक्रवर्णः प्र  
 लेहः । घृते विसरधान्याकहिङ्गुभृद्व  
 धिसंयुते । वस्त्रपूतेऽर्द्धसम्पक्वेस्त्रिं  
 मांसं विनिः क्षिपेत् ॥ पीतवर्ण  
 स्तु । प्रलेहः पीतवर्णोऽपि कार्यः शु  
 क्रप्रलेहवत् । विशेषो न हरिद्रायाः  
 संसर्गः कुङ्कुमस्य वा ॥ रक्तवर्णोऽपि ।  
 तप्तर्क्षं हि क्षिपेद्विङ्गु संयुतं कासमर्दक  
 म् । धान्यकं लवणाज्जीधौ तं मां  
 सञ्च तत् क्षिपेत् ॥ ततोऽर्द्धं स्फुटितं मां  
 से दाडिमो बीजसंयुते । संपक्वे चाति  
 मृदुले तक्रं शुण्ठीचनिः क्षिपेत् ॥  
 तत उत्तार्य वस्त्रेण गालयेद्भूषयेदपि  
 । रक्तवर्णप्रलेहस्य संसिद्धार्थं विनि  
 क्षिपेत् । कर्मर्दं दाडिमस्य स्थाने शि  
 षन्तु पूर्ववत् ॥ हरितवर्णस्तु । मेघि  
 काकासमर्दं म्लकल्केन च करालिते ।  
 घृते मांसं विनिः क्षिप्य पचेच्छुष्कप्रले  
 हवत् ॥ सिद्धे च गालयेद्वस्त्रे कृत्वा  
 वर्णप्रयोजनम् । ताम्बूलं कष्टजङ्गा  
 रं देयं हरितहेतुना ॥ अरुचौ रुचिदः  
 सद्यो नानावर्णप्रसाधितः । प्रलेहः  
 कफवातघ्नः किञ्चित्पित्तकरो ल  
 घुः ॥ वटकप्रलेहोऽपि । माषस्य पि  
 ष्टिकासूक्ष्मा विसवारेण संयुता ।  
 बहुधा क्रियते तस्या वटिका वटकादि  
 कम् ॥ आम्रविस्वीफलाकारं लङ्गु-

प्रवचनम्

कावटकादिकम् । शृङ्गाटकफला  
 कारं यथा बुद्धिप्रकारजम् ॥ कृत्वा  
 हिवहुधा धारेस्त्रे दितं घृतभाज्जितं  
 म् । सवेसवारजेतक्री कथिते च मनो  
 रमे ॥ निः क्षिप्य चालयेद्दीपदुत्ता  
 र्ये लादिवासिते । एवन्तु बहुधा कार्यो  
 माषमुद्गप्रलेहकः ॥ प्रलेहो वातजि  
 ह्वल्यः शुक्रमांसप्रदोरसः । प्रीण  
 नः प्राणयुक्तानां शुक्रदः क्षीणरेत  
 साम् ॥ मत्स्यप्रलेहस्तु । मांसप्रले  
 हवत्कार्यः प्रलेहो मत्स्यसम्भवः ।  
 आदौ तैले परं पक्वं सर्वमन्यत्तु पूर्ववत्  
 ॥ वर्णस्य करणे देयं पूर्वी तं द्रव्यं कंहिय  
 त् । उड्डूलं सुगन्धाय दातव्यं पूर्वस  
 म्भवम् ॥ मत्स्यखण्डप्रलेहस्तु । स  
 म्यक्प्रचालितं मत्स्यं विसवारेण वेष्टि  
 तम् । तप्ततैले क्षिपेत् खण्डं हिङ्गुसै  
 म्भवमिश्रितम् ॥ प्रलेहविधिवत्सा  
 ध्यो मत्स्यखण्डप्रलेहकः ॥

प्रवक्ता । त्रि० वाग्मिनि । वावटुके ॥  
 वेदादिवाचके ॥ यथा । जातिमा  
 चोपजीवी वाकासं स्याद्वाह्यणब्रुवः ।  
 धर्मप्रवक्ता नृपते न तु शूद्रकदाचने  
 ति ॥ उपदेष्टरि ॥ प्रकृष्टो वक्ता ॥  
 प्रवचनम् । न० आगमे । वेदे ॥ न०  
 प्रकृष्टवचने ॥ प्रोच्यते । वच० ।  
 ल्युट् ॥ अनेकवेदस्वीकरणे ॥ शि  
 चादिवेदाङ्गेषु ॥ अध्यापने ॥ ब्राह्म  
 णस्यैव प्रवचनेऽधिकारो न च त्रियादे-



प्रवर :

ब्राह्मणात्मनासमस्तानां वेदानां प्रव  
चनं कुर्वन् वेदस्यायमिति ब्राह्मण इति  
ब्राह्मणनामार्थभाष्यम् ॥ प्रकर्षेण  
उच्यते वेदार्थे अभिरितितया ॥ त्रि०  
प्रकृष्टवक्त्ररि ॥ यथा । अपिचक्रुः  
प्रवचनमेकं शुश्रूषवोऽपरे ॥

प्रवचनीयः । त्रि० प्रकृष्टरि ॥ प्रवाच्ये  
॥ प्रवक्ति० प्रोच्यते वा । वच० ।  
अनीयर् । भव्यगेयप्रवचनीयेतिसा  
धुः । प्रवचनीयोगुरुः स्वाध्यायस्य०  
। प्रवचनीयः स्वाध्यायोगुरुणा ॥

प्रवचनम् । न० प्रतारणे ॥ वच्नु०

प्रपूर्वः ल्युट् ।

प्रवणः । पुं० चतुर्थ्यर्थे ॥ क्षणे ॥  
आवर्त्ते ॥ त्रि० क्रमनिष्क्रमहीभा  
गे ॥ उदारे ॥ प्रह्वे ॥ प्रगुणे ॥  
आयत्ते ॥ क्षीणे ॥ प्रवन्तीऽनेनाच  
वा । प्रुङ्गतौ । ल्युट् ।

प्रवत्यन् । त्रि० प्रवासं करिष्यति ॥

प्रवत्यत्पतिका । स्त्री० नायिका  
प्रभेदे ॥

प्रवयणम् । न० प्रवतोरे ॥ प्रवीयते  
ऽनेन । अजगतिक्षेपणयोः ।

ल्युट् ॥ वायाविति पाक्षिको विः  
ः कृत्यचङ्कतिगत्वम् ॥

प्रवयाः । त्रि० स्थविरे । वृद्धे ॥ प्र-  
गतं वयोऽस्य ॥

प्रवरः । पुं० सन्ततौ ॥ गोत्रप्रवर्त्तक  
मुनिव्यावर्त्तके मुनिगणे ॥ तथा

प्रवर :

चयमदग्निगोत्रस्य प्रवराः ० यमद  
ग्न्यौर्ववशिष्टाः ३ । भरद्वाजगोत्र  
स्य० भरद्वाजाद्विहसवाहस्पत्याः ३  
विश्वामित्रगोत्रस्य० विश्वामित्रमरी  
चिकौशिकाः ३ । अत्रिगोत्रस्य ४  
अत्र्यात्रे यशातातपाः ३ । गोतम  
गोत्रस्य ५ गोतमवशिष्टवार्हस्प  
त्याः ३ । वशिष्ठगोत्रस्य ६ वशि  
ष्ठः १ । केषाञ्चित् वशिष्टात्रिसाङ्गत  
यः ३ । काश्यप गोत्रस्य ७ काश्य  
पाप्सारनैध्रुवाः ३ । अगस्त्यगोत्रस्य  
८ अगस्ति दधीचिजैमिनयः ३ ।  
सौकालिनगोत्रस्य ९ सौकालिना  
द्विरस वार्हस्पत्याप्सारनैध्रुवाः ५ ।  
भौहल गोत्रस्य १ । और्वच्यवनभा  
गवजामदग्न्याप्रवतः ५ । पराशर  
गोत्रस्य ११ पराशरशक्तिवशिष्टाः  
३ । वृहस्पतिगोत्रस्य १२ वृहस्पति  
कपिलपार्वर्णाः ३ । काञ्चनगोत्र  
स्य १३ अश्वत्थदेवलदेवराजाः ३  
विष्णुगोत्रस्य १४ विष्णुवृद्धि कौर  
वाः ३ । कौशिक गोत्रस्य १५ कौ  
शिकाविजमदग्नयः ३ । कात्याय  
नगोत्रस्य १६ अत्रिभृगुवशिष्टाः  
३ । आत्रेयगोत्रस्य १७ आत्रेय  
शातातपसाङ्ख्याः ३ । काण्व  
गोत्रस्य १८ काण्वाश्वत्थदेवलाः  
३ । कृष्णात्रेयगोत्रस्य १९ कृष्णा  
त्रेयात्रेयावासाः ३ साङ्कृतिगो

## प्रवर :

त्रस्य २० अव्याहारात्रिसाङ्कृत  
य : ३ । कौण्डिन्यगोत्रस्य २१  
कौण्डिन्यस्त्रिमिककौत्सा : ३ ।  
गर्गगोत्रस्य २२ गार्ग्यकौस्तुभ  
माण्डव्या : ३ । आङ्गिरसवशिष्ट  
बार्हस्पत्या : ३ । अनावकाक्ष  
गोत्रस्य २४ गार्ग्यगौतमवशिष्टा :  
३ । अव्यगोत्रस्य २५ अव्यवेलि  
सारम्भता : ३ । जैमिनिगोत्रस्य  
२६ जैमिन्युतथ्यसाङ्कृतय : ३ ।  
वृद्धिगोत्रस्य २७ कुरुवृद्धाङ्गि  
रोवर्हस्यत्या : ३ ॥ शाण्डि  
गोत्रस्य २८ शाण्डिल्यासितदे  
वला : ३ । वात्स्यगोत्रसावर्णगी  
यो : २९ ३० और्वच्यवनभार्गव  
जामदग्न्याप्रुवत : ५ । आलंवा  
यन गोत्रस्य ३१ आलंवायनशा  
लङ्कायन शाकटायना : ३ । वैया  
त्रपद्यगोत्रस्य ३२ साङ्कृति : १  
। घृतकौशिकगोत्रस्य ३३ कुशिक  
कौशिकघृतकौशिका : ३ केषाञ्चित्  
कुशिककौशिकबन्धुला : ३ । शक्ति  
गोत्रस्य ३४ शक्तिपराशरवशिष्टा :  
३ काशवयनगोत्रस्य ३५ का  
शवायनाङ्गिरसवार्हस्पत्यभरद्वाजा-  
जमोढा : ५ । वासुकिगोत्रस्य  
३६ अक्षोभ्यानन्तवाभुकय : ३ ।  
गोतमगोत्रस्य ३७ गौतमाप्सारा  
ङ्गिरसवार्हस्पत्यनैधुवा : ५ के

## प्रवर्त्तकत्वम्

षाञ्चित्गोतमाङ्गिरसावासा : ३ ।  
शुनकगो० ३८ शुनकशीनकगृत्स  
मदा : ३ । सौपायनगोत्रस्य ३९  
और्वच्यवनभार्गवजामदग्न्याप्रुव-  
त : ५ । प्रवरा : ॥ इतिधनञ्जय  
कृतधर्मप्रदीपेगोत्रप्रवरविवेक : ॥  
न० गोत्रे ॥ अगुरुणि ॥ त्रि० अ  
ष्टे ॥ प्रत्रियते० होत्रधूर्यभ्यामुत्०  
कीर्त्यते । वृज्० । ग्रहवृद्धित्वप्  
॥ प्रवरणं वा ॥  
प्रवरललितम् । न० अष्टिप्रभेदे ॥ य-  
था । यमौनस्त्रोगश्चप्रवरललितं नाम  
वृत्तम् ॥ भुजोत्क्षेप : शून्यचलव-  
लयभाङ्कारयुक्तश्चलत्पादन्यास :  
प्रकटिततुलाकोटिनादः । स्मितं व  
त्तुः । कस्मादृशिपटुकटाक्षोर्मिलीला  
हरौजीयादीदृक्प्रवरललितं वल्लवी  
नम् ॥  
प्रवर्गः । पुं० होमाम्नौ ॥  
प्रवर्ग्यः । पुं० वैदिकेकर्मविशेषे ॥ म-  
हावीरे ॥  
प्रवर्त्तकः । चि० प्रेरके । प्रवर्त्तनका  
रिणि ॥ प्रवृत्तिजनके ॥ यथा । प्र-  
वर्त्तकं वाक्यमुवाचचोदनां निवर्त्तकं  
नैवमुवाचभाष्यकृत् । ततश्चविद्मो-  
नहिचोदनास्तिसाप्रवर्त्तिकायानभ  
वेदितिस्थितिः ॥ इतिसङ्क्षेपशो  
रीरकं ॥  
प्रवर्त्तकत्वम् । न० प्रवृत्तिजनकत्वे ॥

प्रदर्षण :

प्रायः प्रवर्त्तकत्वं विधिवच्चसंलो-  
कवेदयोर्दृष्टम् । सिद्धबोधयतोर्थक  
यमेतद्भवतितत्त्वमस्यादेः ॥ ३६ ॥  
विधिरेव न प्रवृत्तिं जनयत्यभिलषित  
वस्तुबोधोपि । राजाभवतिसुतोभू-  
दिति बोधेन प्रवर्त्तकैर्लोकः ॥

प्रवर्त्तनम् । न० प्रेरणे । आज्ञा  
पने ॥ प्रवृत्तौ ॥ आरम्भे ॥

प्रवर्त्तना । स्त्री० पर्येषणायाम् ॥ उत्  
कृष्टस्य निष्कृष्टं प्रत्याज्ञायाम् ॥ प्र-  
वृत्तिजनकत्वे । प्रवृत्तिहेतुव्यापा-  
रे ॥ प्रवर्त्तकराजादिनिष्ठायाम् ॥  
णिजर्थे ॥ सर्वानुगतं प्रवर्त्तनासा-  
मान्यं णिचोर्थः । प्रेषणादयो वि-  
शेषास्तु० अर्थप्रकरणादिगम्या-  
दिति बोध्यम् ॥

प्रवर्त्तयिता । द्वि० कर्त्तरि ॥

प्रवर्त्तितः । त्रि० जाते ॥ उत्पादि-  
ते ॥ यथा । प्रवर्त्तितो दीपद्वयप्र-  
दीपादितिरघुः ॥

प्रवर्द्धनम् । न० विवर्द्धने ॥

प्रवर्षणः । पुं० अद्रिविशेषे ॥ न० प्र-  
कृष्टवर्षणे ॥ तत्र लक्षणमाह वराहा  
चार्यः । ज्यैष्ठ्यानां समतीक्षायां पूर्वा  
षाढादिसंवृष्टे न शुभमशुभं वा वाच्यं  
परिमाणं चाभ्यस्तज्ज्ञैः ॥ जलप्र-  
माणार्थमाह । हस्तविशालकुण्डक  
मधिकृत्याम्बुप्रमाणनिर्देशः ॥ प  
ञ्चाशत्पलमाठकमानेन मिनुयाज-

प्रवर्हः :

जलं पतितम् ॥ प्रवर्षणप्रमाणमा-  
ह । येन धरित्रीमुद्राजनिता वा विन्द  
वस्तृणां ग्रेषु । वृष्टेन तेन वाच्यं परि-  
माणं वारिणः प्रथमम् ॥ मुद्राजनि-  
ता० विगतधूलिजाता । मतान्तरमा-  
ह । केचिद्यथा भिवृष्टं दशयोजनम-  
ण्डलं वदन्त्यन्ते । गर्गवशिष्ठपराशर  
मतमेतद्वा दशान्नपरम् ॥ येषु च भेष्व  
भिवृष्टं भूयस्तेष्वेव वर्षति प्रायः ।  
यदि नाप्यादिषु वृष्टं सर्वेषु तदा त्वना-  
वृष्टिः ॥ नक्षत्राणां वृष्टिप्रमाणमा-  
ह । हस्ताप्यसौम्यचित्राप्रौष्णधनि-  
ष्ठासुषोडशद्रोणाः । शतभिषगैन्द्र  
स्वातिषु च त्वारः कृत्तिकासु च दश ॥  
श्रवणमघानुराधाभरणीमूलेषु दश च  
तुर्युक्तः । फाल्गुन्यां पञ्चकृतिः पु  
नर्वसौ विंशतिद्रोणाः । ऐन्द्राग्न्याख्या  
वैश्वे विंशतिः सार्वभेदशत्यधिकाः  
॥ आहिर्बुध्न्यायं मृणप्राजापत्येषु  
पञ्चकृतिः । पञ्चदशजे पुष्ये च की  
र्त्तितावाजिभेदशद्वीच ॥ रौद्रे षो-  
डशकथिताद्रोणानिरुपद्रुतेष्वेते ॥  
अद्विविशेषमाह । रविरविसुतकेतुपी  
डिते भेदितितनयद्विविधाङ्गताहते  
च । भवति च न शिवं न चापि वृष्टिः शु  
भसहितेनिरुपद्रवे शिवञ्चेति ॥

प्रवलाकी । पुं० भुजङ्गे । चित्रमेख-  
लके ॥

प्रवर्हः । त्रि० प्रधाने । श्रेष्ठे ॥ प्रव-

## प्रह्लिका

हति । वृहद्वै । पचाद्यच् ॥

प्रवहः । पुं० वहिर्यात्रायाम् । पुरा-  
द्वहिर्गमने ॥ वायुमात्रे ॥ सप्तवायु-  
न्तर्गतवायुविशेषे ॥ सतु० आवहवा-  
योर्वस्थितः ॥ सनित्यं प्रत्यग्ग-  
तिः तस्यतुमध्यसंस्थाः । नक्षत्र-  
कक्षाः खचरैः समेतायस्मादत-  
स्तेन समाहतोयम् । भपञ्जरः खे-  
चरचक्रयुक्तोभ्रमत्यजसं प्रवहानिले  
नेतिशितिरोमणिः ॥ यस्माज्ज्योती-  
षिवहतिप्रवहस्तेनसंस्मृतः ॥ \* ॥  
अस्यार्थः ॥ यस्माज्ज्योतीषिप्रकर्षेण  
वहति तेन स वायुः प्रवहः स्मृतः ॥  
प्रवहस्यैवभेदाः सर्वेवायुस्कन्धाः ॥  
इतिविष्णुपुराणेद्वितीयेऽंशे १२ अ-  
ध्यायः ॥ वायोद्वितीयस्कन्धे ॥ ऋ-  
तुजित्सत्यजित्सेनजिदमिवावमि-  
त्रजित् । भूरिमित्रसुषेणौचेत्याभा-  
नोः प्रवहोगणः ॥ प्रकृष्टोवहः ।  
गोचरसञ्चरेतिसाधुः ॥ पुरतो गच्छ-  
न्प्रवहोवायुः ॥

प्रवहणम् । न० कर्णीरथे । डयने ।  
स्त्रियोहनाययानविशेषे । चौडो-  
ला० इ० भा० । अधुना० पीनस-  
खर्खरिया० इ० प्र० ॥ प्रोक्ष्यतेऽने-  
नवा । वहप्रापये । ल्युट् ॥

प्रवह्लिका । स्त्री० प्रहेलिकायाम् ।  
पहेली० इ० भा० ॥ प्रवह्लते० आ-  
च्छादयति । वहवह्लपरिभाषणहिं

## प्रवाहः

प्रादानेषु । कुन्शिल्पिसंज्ञयोः ॥

दुर्विज्ञानार्थप्रश्नादिवाक्यरूपाहिसो

प्रवाक् । त्रि० वाग्मिनि ॥

प्रवाचकः । त्रि० प्रकृष्टवक्त्रि ॥

प्रवाच्यः । पुं० पाठविशेषोपलक्षिते  
ग्रन्थविशेषे ॥ प्रोच्यते । वच० । ॥

ग्यत् । यजयाचेतिनकुत्वम् ॥

प्रवाची । स्त्री० तन्तुवायशलाकायाम्  
प्रकर्षेणजयतेअस्याम् । प्रपूर्वाद्भवते  
ल्युट् ॥

प्रवादः । पुं० परस्परवाक्ये ॥ जनर-  
वे ॥ वादविशेषे ॥ प्रकृष्टोवादः ॥

प्रवादितः । त्रि० शब्दिते ॥

प्रवारणम् । न० निषेधे ॥ काव्यदा-  
ने ॥ महादाने ॥ प्रव्रियते । वृज्-  
चु० ॥ ल्युट् ॥

प्रवासः । पुं० स्वगृहादूरगमने । विदे-  
शस्थितौ ॥ विदेशे ॥ प्रवसन्त्यस्मि-  
न् । वस० । हलश्चेतिघञ् ॥

प्रवासनम् । न० वधे । मारणे ॥ वा-  
सच्छेदे । चु० । प्रपूर्वाद्भावेल्युट्  
॥ प्रवासनायाम् ॥

प्रवासी । त्रि० प्रवासविशिष्टे । प्रोषि-  
ते । पथिके ॥ वस० । प्रपूर्वादस्मात्  
प्रेलपसृद्धमथवदवसः । इतितच्छी-  
लादिषुधिनुण् ॥

प्रवाहः । पुं० प्रवृत्तौ ॥ व्यवहारे ॥  
अम्बुवेगे । जलस्यस्रोतसि ॥ अवि-  
च्छिन्नसन्ततौ । अविच्छेदेनजलादि

## प्रविविचुः

प्रवृत्तौ ॥ प्रवहणम् । वह० । घञ्  
॥ प्रकृष्टाश्वे ॥

प्रवाहकः । पुं० राजसे ॥ त्रि० प्रकृ  
ष्टवहनकर्तरि ॥

प्रवाहणः । पुं० जीवलस्यराज्ञीपत्ये  
। वेदप्रसिद्धे राजर्षिविशेषे ॥

प्रवाहिका । स्त्री० अहस्याम् । सङ्गृह  
णीरोमै ॥ वायुः प्रवृद्धो निचितं व  
लासं नुदत्यधस्तादहिताशनस्य ।  
प्रवाहतोर्लपं बहुशोमलाक्तं प्रवाहिकां  
तां प्रवदन्ति तज्ज्ञाः ॥ प्रवाहतः क  
ण्ठहृदलेन सशब्दं वायुमपानमार्गे  
गत्यजतः ॥ प्रवहति । वह० ।  
श्वल् ॥ प्रवहणम् । प्रवाहयति०  
मुहुर्मुहुः प्रवर्त्तयति वा । रोगाख्या  
यां श्वल् ॥

प्रवाही । स्त्री० बालुकायाम् ॥

प्रविख्यातिः । स्त्री० विश्रावे । अति  
प्रसिद्धौ ॥ प्रविख्यानम् । ख्या०  
क्तिन् ॥

प्रविततः । त्रि० विस्तृते ॥

प्रविदारणम् । न० सम्पराये । युद्धे  
॥ अवदारणे ॥ दृविदारणे । ग्य-  
न्ताद्भावे ल्युट् ॥

प्रविरः । पुं० पौतकाष्टे ॥

प्रविरलः । त्रि० घनेतरे ॥ प्रकर्षेण  
विरलः ॥

प्रविविचुः । त्रि० गृहादौ प्रवेष्टुमिच्छौ  
॥ यथा । कारयेद्भवनशोधनमादौ

## प्रवृत्तिः

सातुरन्तिकमपि प्रविविचुः । आत्म  
शस्यनुगतः प्रविशेद्वासङ्कटे च ग  
हने च न तिष्ठेदिति राजनीतीकाम  
न्दकः ॥

प्रविवत्सन् । त्रि० प्रवासं कर्तुमिच्छति  
। वसेः सङ्गन्ताङ्कटः शचादेशः ॥

प्रविशे प्रः । पुं० विधुरे । प्रकृष्टविश्वे  
षे ॥ प्रविशेषणम् । श्लिषञ्चालिङ्ग  
ने । घञ् ॥

प्रविषा । स्त्री० अतिविषायाम् ॥

प्रविष्टः । त्रि० कृतप्रवेशे ॥ प्रविश०  
। क्तः ॥ निविष्टे ॥

प्रवीणः । त्रि० निपुणे । विज्ञे । नि  
ष्णाते । शिक्षिते ॥ प्रकृष्टावीणाऽ  
स्य ॥ यद्वा । वीणया प्रगायति०  
प्रगीयते वा । सत्यापेति णिजन्तात्०  
पचाद्यच्० कर्मणि घञ्वा ॥

प्रवीरः । पुं० योद्धृपुरुषे । सुभटे ॥  
त्रि० उत्तमे ॥ प्रकृष्टोवीरः ॥

प्रवुद्धः । त्रि० पण्डिते ॥ प्रकर्षेण वु-  
द्धः ॥ सुप्तादितरस्मिन् ॥

प्रवृत्तः । त्रि० आरम्भे ॥ प्रवृत्तिविशि  
ष्टे ॥ प्रकृष्टवर्त्तनविशिष्टे ॥ जाते  
॥ प्रवर्त्तते स्म । वृत्तुः क्तः ॥

प्रवृत्तिः । स्त्री० प्रवाहे । अविच्छिन्न-  
सन्तती ॥ उदन्ते । वार्तायाम् ॥

प्रवर्त्तने । वृत्तौ ॥ अन्तःकरणव

र्त्तिन्यां प्रयत्नलक्षणायाम् ॥ अवन्त्या  
दिदेशे ॥ हस्तिमदे ॥ कर्मणां मार्गे ॥



## प्रवृत्तिक्रमः

नितरांप्रयतमानतायाम् । रजः  
कार्ये आरम्भे ॥ गतौ ॥ प्रवर्त्तते  
व्याप्नोति० प्रवर्तनं वा । वृत्तु० ।  
क्षिच्० । क्षिज्वा । न्यायमतेयत्ववि-  
शेषे ॥ अस्याः कारणम् । चिकीर्षा  
कृतिसाध्यताज्ञानम्० दृष्टसाधन-  
ताज्ञानं० उपादानप्रत्यक्षम् । यथा  
प्रवृत्तिश्च निवृत्तिश्च तथा जीवनकार-  
णम् । एवं प्रयत्नवैविध्यं तान्त्रिकैः  
परिदर्शितम् ॥ चिकीर्षाकृतिसाध्य-  
साधनत्वमतिस्तया । उपादानस्य  
चाध्यत्वं प्रवृत्तौ जनकं भवेत् ॥ इति ॥  
प्रवृत्तिर्वाग्बुद्धिशरीरारम्भः । इति  
गीतमसूत्रम् ॥ १७ ॥ सहज्ञानात्  
प्रवृत्तिः स्यात् तज्ज्ञानात्साकुतो  
भवेत् ॥

प्रवृत्तिक्रमः । पुं० श्रुत्यादिभ्यो दुर्वले  
प्रवृत्तेः क्रमे ॥ तथाहि । सहप्रयु-  
ज्यमानेषु प्रधानेषु सन्निपातिनामङ्गा-  
नामावृत्त्याऽनुष्ठाने कर्तव्ये हि० द्विती-  
यादिपदार्थानां प्रथमानुष्ठितपदार्था-  
नां प्रथमानुष्ठितपदार्थक्रमाद्यः क्र-  
मः । यथा० प्राजापत्यप्रवृत्तेषु०  
प्राजापत्याहिर्वैश्वदेवीकृत्वा प्राजप-  
त्यैश्चरन्तीति वाक्ये न तृतीयानिर्देशा-  
त्सैतिकर्तव्यताकाएककालत्वेन वि-  
हिताः । अतस्तीष्ठांतदङ्गानाञ्चोपा-  
करणनियोजनप्रभृतीनां साहित्यं स-  
म्याद्यम् । तच्च प्राजापत्यपशूनांस-

## प्रवेष्टिः

अतिपद्मे देवताकालेन युगपदनुष्ठाना-  
दुपपद्यते । तदङ्गानाञ्चोपाकरणा-  
दीनां युगपदनुष्ठानमशक्यम्० अत-  
स्तेष्वासाहित्यमव्यवहिताऽनुष्ठाना-  
त्सम्याद्यम् । तच्चैकस्योपाकरणं  
विधायापरस्योपाकरणं विधेयम्०  
एवं नियोजनादिकमपि । तथाच  
प्राजापत्येषु कल्याणित्पशोरारम्भः  
एकं सर्वत्रानुष्ठाय द्वितीयादिः पदा-  
र्थस्तेनैव क्रमेणानुष्ठेयः सप्रवृत्तिक-  
मः ॥ प्रवृत्तेः क्रमः ॥

प्रवृत्तिजनकः । चि० प्रवर्त्तके ॥

प्रवृत्तिज्ञः । पुं० चारभेदे । वार्त्तिके  
। वार्त्तीयने ॥ चि० प्रवृत्तिज्ञानवि-  
शिष्टे ॥

प्रवृद्धः । चि० प्रौढे । एधिते । बृद्धि-  
युक्ते ॥ प्रसारिते । प्रसृते ॥ प्रवर्द्ध-  
ते स्म । बृधुबृद्धौ । गत्यर्थेति ।  
क्तः ॥

प्रवृष्टः । चि० प्रवृष्टवति ॥

प्रवेक्षः । उत्तमे । प्रधाने । प्रमुखे ॥  
प्रविच्यते । विचिरपृथग्भावे ।  
घञ् ॥

प्रवेष्टः । पुं० शितशूके । यवे ॥

प्रवेष्टिः । स्त्री० कुधायाम् ॥ वेष्ट्याम्  
प्रोषितभर्तृकादिधार्यकेशरचनावि-  
शेषे ॥ वेष्टति । वेष्टनिशामनवादि-  
त्रादानगमनज्ञानचिन्तासु । इन् ।  
प्रउपसर्गान्तरव्यावृत्त्यर्थः ॥

## प्रव्यक्तः

प्रवेशी । स्त्री० कुथायाम् । नरिस्तोमे ।  
गजपृष्ठप्रचिन्नकम्बले ॥ वेण्याम् ॥  
प्रकर्षेणवीयतेऽस्याम् । वीगत्यादि  
षु । बीज्याज्वरिभ्योनिः । कृदिका  
रादन्तिनङ्गतिपात्तिकोडीप् ॥

प्रवेलः । पुं० पीतमुह्ने । सोनामूंगा  
द्व० भा० ॥

प्रवेशः । पुं० अन्तर्बिगाडने । गृहा  
द्यन्तर्गमने ॥ प्रवेशश्चतुर्धा । अपूर्व  
प्रवेशः सुपूर्वप्रवेशः द्वन्द्वाभयप्रवे  
शः वधूप्रवेशः दूतिभेदात् । तत्र  
वधूप्रवेशस्यान्यर्थसंज्ञकत्वात् । तद  
न्येषां लक्षणान्युच्यन्ते । यथा ।  
अपूर्वसंज्ञः प्रथमः प्रवेशोयाच्चा  
वसानेतुसुपूर्वसंज्ञः । द्वन्द्वाभयस्त्र  
ग्निसरादिजातस्त्वेवंप्रवेशस्त्रिवि  
धः प्रदिष्टः ॥ भूरिपुष्पानिकरं स  
त्तोरणंतोयपूर्णकलशोपशोभितम् ।  
धूपगन्धवलिपूजितामरं ब्राह्मण  
धूनियुतं बिभ्रिद्गृहम् ॥ प्र० विश०  
। हलश्चेति वञ् ॥

प्रवेशनम् । न० प्रवेशे ॥ सिंहदारे ॥  
प्रविश० । ल्युट् ॥

प्रवेश्यः । त्रि० प्रवेशयितव्ये । प्रवेश  
नीये ॥

प्रवेष्टः । पुं० भुजे । बाही ॥ प्रवेष्टते  
। वेष्टवेष्टने । पचाद्यच् ॥ हस्तिदन्त  
मांसे ॥ गजपृष्ठतल्पने ॥

प्रव्यक्तः । त्रि० उल्लेखे । स्पष्टे । स्पृ

## प्रशत्वा

टे ॥ प्रव्यज्यतेत्य । अञ्जव्यक्त्यादौ  
। क्तः ॥ प्रव्यच्यतेत्यवा । अञ्जु वि  
शेषणे । क्तः ॥

प्रव्ययितः । त्रि० प्रपीडिते ॥ व्याकु  
लीकृते ॥ अतिभीते ॥

प्रव्रजन् । चि० संन्यस्यगच्छति ॥

प्रव्रजितः । पुं० प्रव्रज्याश्रमदिशिष्टे ।  
बुद्धभिद्युशिष्ये । चेलुके । श्रामणे  
रे ॥ त्रि० निष्क्रान्तं ॥

प्रव्रजिता । स्त्री० मांस्याम् ॥ मुण्डी  
र्याम् ॥ तापस्याम् ॥

प्रव्रज्या । स्त्री० वेदवाद्यरक्तपटादौ ॥  
प्रव्रजनम् । व्रज० । व्रजयजीर्भावि  
क्यप् ॥ सञ्जाते ॥

प्रव्रज्यावसितः । पुं० सञ्जासभ्यष्टे ॥

प्रव्राजी । पुं० प्रव्रजनशीले । सञ्जासि  
नि ॥ ताच्छील्यं वैराग्यातिशयश  
लित्वम् ॥

प्रशंसनीयः । त्रि० प्रशंसितुंयोग्ये ॥  
शंसु० । अनीयर् ॥

प्रशंसा । स्त्री० प्रशंसने । वर्णनायाम् ॥

ईडायाम् । स्तवे ॥ परोक्षस्तुतौ ॥

द्विप्रकारादिप्रशंसाभवति । वस्तुनि  
विद्यमानगुणोत्कर्षणकः प्रकारः  
स्तावकीनशब्देन सम्पादितोगुणोत्कर्  
षः परः प्रकारइति ॥

प्रशत्वा । पुं० समुद्रे ॥ प्रशीयते । श  
शदृक्शतने । प्रहरशदोस्तुट्चेति  
कनिम् ॥

## प्रशान्तवाहिता

प्रशच्चरी । स्त्री० नयाम् ॥ डीब्रौ ॥  
प्रशमः । पुं० उपशान्तौ ॥ प्रशमनम्  
। शम० । भावेघञ् ॥

प्रशमनम् । न० मारणे । वधे ॥ शम  
तायाम् । प्रशान्तौ ॥ प्रशमयति ।  
शम० । णिजन्ताल्ल्युःभावेल्मुङ् ॥

प्रशमितः । त्रि० अपाकृते । राज्ञः क  
र्तव्ये ॥ रक्षापौरजनस्य० देशनगर  
ग्रामेषुगुप्तिस्तथा० योधानामपिसङ्ग  
हस्य० तुलयामानव्यवस्थापनम् । सा  
स्य० सङ्घिषु० दानवृत्तिकरणेत्यागः  
सुमानार्चनम्० कार्याण्येवमहीभुजां  
प्रशमनान्येतानिराज्येनव ॥

प्रशस्तम् । न० मङ्गले ॥ त्रि० क्षेमे ।  
शुभे ॥ प्रशंसनीये । अतिश्रेष्ठे ।  
उत्तमे ॥ प्रशसातेत्यम् । शंसु० । क्तः  
। प्रकर्षेणशस्तीवा ॥

प्रशस्तिः । स्त्री० पत्रलेखनप्रक्रियायां ॥

प्रशान्तः । त्रि० प्रकृष्टशमताविशिष्टे ।  
परहिंसारहिते ॥ सर्वत्रसमबुद्ध्या  
रागद्वेषशून्ये । निर्विकारे ॥ स्वल्प  
लाभेनापिसन्तुष्टे ॥ तमोरजसोः  
क्षयाल्लयविक्षेपशून्यत्वेनशुद्धसत्त्वरूपे  
चित्ते ॥ प्रकर्षेणशान्तः ॥ प्रत्यस्तमि  
तक्तेशे ॥

प्रशान्तचित्तः । त्रि० शान्ते । उपरत  
दर्पादिदोषे । समाहितमनसि ॥  
प्रशान्तचित्तं यस्यसः ॥

प्रशान्तवाहिता । स्त्री० तमोरजसोः

## प्रश्नी

क्षयाल्लयविक्षेपशून्यत्वेनशुद्धसत्त्वरूपं  
चित्तं प्रशान्तं । पूर्वपूर्वप्रशमसंस्का  
रपाटवेनतादृशचित्तस्याधिक्यं प्रशा  
न्तवाहितेत्यर्थः ॥

प्रशान्तात्मा । त्रि० प्रशान्तचित्ते ॥

प्रशान् । अ० समानार्थे ॥

प्रशान् । त्रि० शान्ते ॥ प्रकर्षेणशान्त्य  
ति । शम० । क्तिप् । अनुनासिक  
स्यकिभलोरितिदीर्घः । मोनोधा  
तोः ॥

प्रशासनम् । न० प्रकृष्टाज्ञायाम् ॥  
शासु० । ल्युट् ॥

प्रशासिता । त्रि० प्रकृष्टशासनकाले ॥  
ईश्वरे ॥ यथा । प्रशासितारंसर्वेषां  
मणीयांसमयोरिति । रुक्माभंस्त्वन्न  
धीगम्यविद्यात्तंपुरुषंपरम् ॥ देवता  
यागकर्त्तारंपितरः श्राद्धकारिणम्  
। नाप्नुयुर्हव्यकव्यार्थंयदिनस्यात्प्र  
शासिता ॥

प्रशास्ता । पुं० ऋत्विजि ॥ मित्रे । त्रि०  
शासनकर्त्तरि ॥ प्रशास्ति । शासु०  
। तृच् । अप्लङ्गितिदीर्घः ॥

प्रश्नः । पुं० अनुयोगे । पृच्छायाम् ॥  
प्रच्छनम् । प्रच्छ० । यजयाचेतिन  
ङ् । क्षीरितिशः । प्रश्नेचेतिलिङ्गा  
न्नसम्प्रसारणम् ॥

प्रश्नदूती । स्त्री० प्रहेलिकायाम् ॥

प्रश्नी । स्त्री० कुम्भिकायाम् । वारिप  
ण्याम् ॥

## प्रष्टवाट्

प्रश्रयः । पुं० प्रणये । प्रीत्याप्रार्थने ॥

प्रश्रयणम् । श्रिजएरच् ॥

प्रश्रवम् । न० प्रवाहे ॥

प्रश्रितः । चि० विनीते ॥ प्रयमंगुणै  
रश्रायि । श्रिज्० । क्तः ॥

प्रश्रयः । चि० शिथिले ॥

प्रश्रिष्टः । चि० प्रकर्षेणमिलिते ॥

प्रश्रिषः । पुं० संयोगे ॥ प्रश्ने प्रणम् ।  
श्रिप्० । घञ् ॥

प्रश्वासः । पुं० प्राणेनकीष्टस्थवायो  
वर्हिर्निस्सारणे । समोध्यङ्गपूर्वकवि  
रोधिनि ॥ स्वात्प्यविशेषे ॥ प्रश्न  
सनम् । श्रुस० । घञ्० ॥ श्रमाप  
नये ॥

प्रष्टव्यः । चि० प्रश्ने ॥

प्रष्टा । चि० कथङ्कयिके । प्रश्नकर्तरि  
। पृच्छति । प्रच्छ० । लृच् । व्रष्टेति  
लृष्टः ॥

प्रष्टः । चि० अग्रगे ॥ श्रेष्ठे । चाण्डा  
लिकौषधी ॥ प्रतिष्ठते । गच्छति ।  
ष्टा० । आतश्चोपसर्गइतिकः । सुपि  
स्यइतिकोवा । प्रष्टोगगामिनीति  
षः । ष्टुत्वम् ॥

प्रष्टवाट् । पुं० युगपाश्वर्गे । दमनका  
लेकखठारोपितकाष्ठवाहे ॥ प्रष्टमय  
गामिनंवहति । बहश्चेतिशिवः ॥  
स्वामीतु० पञ्चमंषष्ठं वावर्षंवहतीति  
विगृह्यरेफरेहितं पठति० तत्रपृषोद  
रादित्वंबोध्यम् ॥

## प्रसङ्गः

प्रष्टौ । स्त्री० प्रष्टभार्यायाम् ॥

प्रष्टौही । स्त्री० बालगर्भिण्याङ्गवि ।

प्रयमगर्भधृतवक्ष्याम् ॥ प्रष्टंवहति  
। बहश्चेतिशिवः । बाहइतिङीष् ॥

प्रसक्तः । चि० आसक्ते ॥ तद्वति ।  
सर्वप्रातदेकपरे ॥ न० । सतते ॥ प्रा  
सङ्गि । पञ्च० । कर्मणिक्तः ॥

प्रसक्तिः । स्त्री० प्रसङ्गे । प्रवृत्तौ ॥  
अनुमितौ ॥ आपत्तौ ॥ प्र० पञ्च०  
। स्त्रियांक्तिन् ॥ आसक्तौ ॥

प्रसङ्गः । पुं० प्रसक्तौ । अन्योद्देशेनाऽ  
न्यदीयस्यापिसहानुष्ठाने ॥ अन्योद्देशे  
शेनप्रवृत्तावन्यस्यापिसिद्धौ ॥ यथा ।  
दृष्टानुहरतेपापं स्पृष्टानुचिद्विबन्धये  
त् । प्रसङ्गेनापियागङ्गासीतदाद्य  
वगाहिता ॥ गीतवादिवादी ॥ प्रस  
ज्यतेपुरुषोयत्र । पञ्च० । घञ् ॥  
नेहेतार्यान्प्रसङ्गेननविरुद्धेनकर्म  
णा । नविद्यमानेज्यर्थेपुनार्थमपि  
यतस्ततः ॥ यतस्ततः पतितादेः  
॥ प्रस्तावे ॥ प्रस्तावे ॥ य० । यच्चा  
च्युतोद्धारकथाप्रसङ्गः ॥ पुनः पु  
नः प्रवृत्तौ ॥ प्रकृतसत्यम् ॥ स  
ङ्गतिविशेषे ॥ स्मृतत्वेसत्युपोद्घा  
तादिपञ्चकभिन्नत्वमितितस्यलक्षण  
म् । स्मृतस्योपेक्षानर्हत्वंप्रसङ्गत्वम् ।  
तदर्थस्तुस्मृतिविषयतापन्नत्वेसतिद्वे  
षविषयतानापन्नत्वमित्यनुमितिय  
न्यगदाधरभट्टाचार्यः ॥ प्रकृतसङ्गः ॥

## प्रसन्नता

मैथुने ॥

प्रसङ्गत्वम् । न० स्मृतशोपेक्षाऽनर्हत्वे ।  
स्मृतविषयताप्रसङ्गत्वमिति० द्वे प्रविष  
यतानाप्रसङ्गत्वमितितदर्थः ॥

प्रसङ्ख्यानम् । न० आहृत्तौ ॥ आहृ  
त्तिर्हिप्रसङ्ख्यानमित्युक्तेः ॥

प्रसज्यः । पुं० प्रसज्यप्रतिषेधे ॥ पर्यु  
दासः सङ्गश्याहीप्रसज्यस्तुनिषेध-  
कृत् ॥

प्रसज्यप्रतिषेधः । पुं० निषेधान्तरे ॥  
अप्रधान्यविधेयं च प्रतिषेधे विधान  
ता । प्रसज्यप्रतिषेधोयं क्रियया सह  
यत्र नञ् ॥

प्रसङ्गनम् । पुं० प्रसङ्गे ॥

प्रसत्तिः । स्त्री० नैर्मल्ये । प्रसादे ।  
प्रसन्नतायाम् ॥

प्रसत्त्वा । पुं० प्रजापतौ ॥ धर्मे ॥ मूढे  
॥ प्रसीदति । प्रदृष्टे ॥ प्रदूरसदो  
स्तुष्टेति० दृष्टपादीपाठात्सदेरपि  
कनिष् ॥

प्रसत्त्वरी । स्त्री० प्रतिपत्तौ ॥ वनोर  
चेतिङीव्री ॥

प्रसन्नः । जि० अच्चे । स्वच्चे । नि  
र्मले । अच्चा० अच्ची० इ० भा०  
॥ सन्तुष्टे ॥ प्रसन्नयातुष्टे ॥ प्रसाद  
वति ॥ प्रसादत् । प्रसीदति स्वावा  
॥ प्रदृष्टे ॥ गत्यर्थेतिक्तः ॥

प्रसन्नता । स्त्री० नैर्मल्ये । प्रसादे ॥  
प्रसन्नस्यभावः । तल् ॥

## प्रसरणी

प्रसन्ना । स्त्री० सुरायाम् ॥ मद्यप्रभेदे  
॥ प्रसन्नागुल्मवाताशीविविधानाह-  
नाशिनी । शूलप्रवाहिकाटोपकफ  
वातार्शसांहिता ॥ प्रसादविशिष्टा  
याम् ॥

प्रसन्नात्मा । पुं० शमदमाद्यभ्यासाच्छु  
द्धचित्ते ॥ प्रसन्नः रजस्तमोभ्यामकु  
लुपितः आत्मान्तः करणमस्य ॥  
विष्णौ ॥ अवाप्तसर्वकामत्वात्प्रस  
न्नआत्मा स्वभावोऽस्य ॥

प्रसभः । पुं० न० वलात्कारे ॥ प्रगता  
सभाअस्मात् । सभायाः प्रगतोवा ॥

प्रसरः । पुं० प्रणये ॥ वेगे । जवे ॥  
सङ्गरे । युद्धे ॥ विसर्पणे ॥ प्रसरं न  
लभन्ते हिवावत्क्षचनमर्कटाः ।  
नाभिद्रवन्तितेतावत् पिशाचावास्व  
गोचरे ॥ प्रसरणम् । स्रगतौ । वा०  
अप् ॥ अधिकरणे पुंसिसंज्ञायामि  
तिघोवा ॥ प्रकर्षे ॥ समूहे ॥

प्रसरकः । पुं० पियाले ॥ अत्रप्रसव  
कद्रव्यपिपाठः शब्दमालायाम् ॥

प्रसरणम् । न० आसारे । सैन्यानां स  
र्वतोव्याप्तौ ॥ तृणकाष्ठादिहेतवे सै  
न्यानामितस्तोगमने ॥ सर्वतोग  
मने । पसर्ना० फैलना० इ० भा०  
॥ सृ० । ल्युट् ॥

प्रसरणी । स्त्री० प्रसरणार्थे ॥ प्रसरति  
। सृ० । अर्तिस्त्रित्यनिः । कृदि  
कारादितिङीप् ॥



## प्रसविता

प्रसर्पणम् । न० गमने ॥ प्रसरणे ॥

प्रसवः । पुं० उत्पादे ॥ अपत्ये । फले ॥

कुसुमे ॥ गर्भमोचने । गर्भावालकनि

सृती । प्रसूती ॥ अत्यमासनियमो

यथा । नवमेदशमेसासिनारीगर्भप्र

सूयते । एकादशेद्वादशैवाततोऽन्य

त्रविकारतः ॥ इति ॥ अस्यौषधं

यथा । पीतस्तुकाञ्जिकंरुद्रकयितंश

रपुङ्गवा । हिङ्गुसैन्धवसंयुक्तंशीघ्रं

स्त्रीणांप्रसूतिहृत् ॥ मातुलुङ्गस्यै

मूलंकाटिबह्वंप्रभूतिहृत् । अपामा

गस्यैमूलंयोनिस्थस्यप्रसूतिहृत् ॥

अपामार्गस्यैमूलेगर्भवत्यास्तुनाम-

तः । उत्पन्नमानेसकलेपुत्रः स्या

दन्यथासुता ॥ अपामार्गस्यैमूले

नारीणांशिरसिस्थिते । गर्भशूलंविन

श्येतनाचकार्याविचारणा । इति

गारुडे १८ ६ अध्यायः ॥ अभ्यनुज्ञा

ने ॥ प्रसवनम् । प्रसूयतेवा । षूङ्० ।

प्राणिप्रसवे । षूप्रेरणेवा । ऋदोरप्०

पचाद्यज्वा ॥

प्रसवकः । पुं० प्रियालवृत्ते ॥

प्रसवनम् । न० प्रसवे ॥

प्रसववन्धनम् । न० वृत्ते ॥ प्रसूयते ।

षुप्रसवे । ऋदोरप्० । वध्यतेनेन ।

वधबंधने । करणे ल्युट् । प्रसवस्य

पुष्पफलपत्रस्यवन्धनम् ॥

प्रसवस्थली । स्त्री० मातरि ॥

प्रसविता । पुं० ताते । पितरि ॥

## प्रसहचौरः

प्रसवित्री । स्त्री० जनयित्वाञ् ॥

प्रसव्यः । त्रि० प्रतिकूले ॥ अनुकू

ले ॥ प्रगतंसव्यात् । सव्यशब्दा

राच्छब्दवत्त्वामदक्षिणोभयार्धः ॥

प्रसहः । पुं० काकगृध्रादिषु ॥ तेज

। काकोगृध्रउलूकश्च चित्तश्चशशचा

तकः । चापोभासश्चकुररइत्याद्याः

प्रसहाः स्मृताः ॥ प्रसहाः की

र्त्तिताश्चेतेप्रसह्याच्छाद्यभक्षणात्

। प्रसहाः खलुवीर्याणास्तन्मांसम्

क्षयन्ति । तैशोवभस्मकीन्मादैः

शुरुजीषाभवन्तिहि ॥

प्रसहनः । पुं० हिंस्रपशौ ॥ यथा ।

शार्दूलसिंहशर भर्तृतरक्षमुख्याये

न्यान्प्रसह्यविनिहृत्य निवर्तयन्ते

। तैकीर्त्तिताः प्रसहनाः पल्लं

तदीयमर्शःप्रमेहजठरामयलाडग्राहा

रि ॥ इति० राजनिर्घण्टः ॥ न०

क्षमायाम् । सहने ॥ त्रि० तद्वति

अभिभवे ॥ आलिङ्गने ॥

प्रसहा । स्त्री० वृहतिकायाम् ॥

प्रसहिष्णुः । त्रि० अभिभावके ॥

अलङ्कृजितीष्णञ् ॥

प्रसह्य । अ० हठादर्थे । वलात्कारार्थे

॥ प्रकर्षेणषोढा । प्रहमर्षणे । क्त्वा०

ल्यप् ॥

प्रसह्यचौरः । पुं० हठाच्चौर्यकारिणि

। माचले । चिह्नामे । डाकाइत०

दौडा० लुटेरा० इत्यादिभाषा ॥

## प्रसादः

प्रसातिका । स्त्री० सूक्ष्मधार्म्यं ॥  
 प्रसादः । पुं० अनुग्रहे । तुष्टिदाने  
 । प्रीतिदाने ॥ यथा । सत्कीर्त्ति  
 विमलयशःसुकवितापाण्डित्यमारो  
 ग्यता०वादेवाक्पटुताकुलेचतुरता  
 गाभीर्यमक्षोभ्यता । प्रागल्भंप्रभु  
 तागुणनिपुणता यस्यप्रसादाद्भवत्  
 त्वन्दे शिवरूपिणं निजगुरुं सर्वार्थ  
 सिद्धिप्रदमिति ॥ स्वास्थ्ये । आ  
 रोग्ये ॥ सौम्यतायाम् ॥ प्रसत्तौ  
 । प्रसन्नतायाम् । नैर्मल्ये ॥ चित्त  
 संप्रसन्नतायाम् । चित्तसुच्छताया  
 म् ॥ देवनिवेदितद्रव्ये ॥ गुरुणां  
 मुक्तावशेषे ॥ प्रसदनम् । षट्छ् ०  
 । भावेचञ् ॥ वैदर्भीरीतिदुक्तका  
 व्यगुणे । ग्राम्यशब्दभिन्नप्रसिद्धार्थ  
 पदवत्त्वे ॥ यथा । ओजः प्रसाद  
 माधुर्यगुणत्रितयभेदतः । गौडवैद  
 र्भपाञ्चालारीतयः परिकीर्त्तिताः  
 ॥ तत्र० व्यक्तार्थपदमग्राम्यंप्रसा  
 दः परिकीर्त्तितः । कृतिलक्षणम् ॥  
 अपिच । शुष्केभ्यनादिवत्स्वच्छज  
 लवत्सहसैवयः । व्याप्नोत्यन्यत्प्र  
 सादोसौसर्वत्रविहितस्थितिः ॥ अ  
 न्यद्भवति० व्याप्यमहचित्तम् । सर्व  
 चेति सर्वेषुरसिषु० सर्वाभिरुचनानुच  
 । गुणवृत्त्यापुनस्तेषां वृत्तिः शब्दार्थ  
 योर्मता ॥ गुणवृत्त्याउपचारेण ।  
 तेषाम्० ओजआदिगुणानाम् ।

## प्रसारणम्

आकारेशौर्यस्यैव ॥  
 प्रसादनः । पुं० भक्तकारे ॥ न०  
 अन्ने ॥ त्रि० प्रसन्नताकारके ॥  
 प्रसादना । स्त्री० परिचर्यायाम् ॥ से  
 वायाम् ॥  
 प्रसादितः । त्रि० प्रार्थिते ॥ सौमन  
 स्यङ्गमिते ॥  
 प्रसादी । त्रि० अनुग्रहशीले ॥ प्रसा  
 दगुणयुक्ते ॥ शीलेणिनिः । अस्य  
 र्येद्वनिर्वा ॥  
 प्रसाधनम् । न० वेशे । अलङ्काररच  
 नादिकृतशीलायाम् ॥ प्रसाध्यते  
 ऽनेनाङ्गम् । पाध० । कारणे ल्युट्  
 ॥ प्रकृष्टनिष्पत्तौ ॥  
 प्रसाधनी । स्त्री० कङ्कतिकायायाम्  
 ॥ सिद्धौ । डीप्  
 प्रसाधिका । स्त्री० नौवारे ॥ वेशकारि  
 ण्याम् । अलङ्कार्याम् ॥  
 प्रसाधितः । त्रि० अलङ्कृते । भूषि  
 ते ॥ प्रसाध्यतेऽस्य । पाधसंसिद्धौ  
 ॥ स्वार्यण्यन्तः । क्तः ॥ प्रकृष्टनि  
 ष्यन्ने । निष्पादिते ॥  
 प्रसारः । पुं० प्रसरणे ॥ प्रसरणम्  
 । छ० । षञ् ॥ तणकाष्ठादेः प्र  
 वेशे ॥  
 प्रसारणम् । न० पञ्चविधकर्मान्तर्गत  
 विस्ताररूपेकर्म्मणि ॥ यथा । उत्  
 त्वे पणंततोऽवचे पणमाकुञ्चनंतथा  
 । प्रसारणञ्चगमनं कर्माख्ये तानि

## प्रसिद्धः

पञ्चच ॥

प्रसारणी । स्त्री० गंधालिकायाम् ।

सरणायाम् । कुञ्जप्रसारणीतिख्या  
तायाम् । गन्धभाटालिया ० दू०गौ० भा० ॥ प्रसारणीगुरुर्ध्यावल  
सम्भानकृतसरा । वीर्योष्णावात  
हृत्तिक्तावातरक्तजफापहा ॥ क्षीणा  
नास्थविराणाञ्च वातसङ्कोचितात्म  
नाम् । प्रसारयेद्यतोङ्गानितदुक्तै  
षाप्रसारणी ॥ प्रसार्यतेरुपमनया  
। करणेतिस्थुट् ॥प्रसारिणी । स्त्री० लज्जालुलतायाम्  
॥ प्रसारय्याम् ॥प्रसारितः । चि० तर्ते । विस्तारि  
ते ॥प्रसारौ । चि० प्रसरणशीले । विस्तृत्त  
रे ॥ प्रसरति० तच्छीलः । सगतौ  
। प्रेलपल्लुमथवद्वस इतिषिगुण्  
॥ आयते ॥ व्याप्ते ॥प्रसितम् । न० पूये । चि० तत्परे  
। आसक्ते ॥ प्रासायि । पिञ्चवन्ध  
ने । कर्म्मणिक्तः ॥प्रसितिः । स्त्री० बन्धने ॥ बन्धनसा  
धनरज्जुनिगडादौ ॥ प्रसयनम् ।  
पिञ्० । क्तिन् ॥

प्रसिद्धः । चि० भूषिते ॥ ख्याते ॥

प्रसिद्ध्यति० प्रसिद्ध्यते स्मवा ।

पिधुसंराद्वौगत्यावा । कर्त्तरि०  
कर्म्मणिवाक्तः ॥

## प्रसूनम्

प्रसिद्धिः । स्त्री० टङ्कारे । ख्यातौ ॥

उत्कृष्टसिद्धौ ॥ प्रकृष्टासिद्धिः ॥

प्रसुप्तः । चि० निद्रिते ॥ प्रकर्षेण  
सुप्तः ॥प्रसूः । स्त्री० अश्लायाम् ॥ जनन्या  
म् ॥ कन्दल्याम् ॥ बौद्धि ।  
प्रसूते० प्रसूयते वा । षूङ्प्रसवे  
। सत्स्वितिक्रिप् ॥प्रसूका । स्त्री० वाजिन्याम् । बडवा  
याम् ॥प्रसूतम् । न० कुसुमे । पुष्पे ॥ चि०  
सञ्जाते ॥ सूते ॥ प्रासविष्ट । षू-  
ङ् । क्तः ॥प्रसूता । स्त्री० जातसन्तानायाम् ।  
जातापल्यायाम् । प्रजातायाम् ॥  
टाप् ॥प्रसूतिः । स्त्री० प्रसवे । उद्भवे ॥  
तजये ॥ दुहितरि ॥ स्वायम्भुव  
मनोः पुत्र्याम् ॥ प्रसवनम् ।  
प्रसूयते वा । षूङ् । क्तिन् ॥ कार  
णे ॥ प्रकर्षेणसूतिर्जन्यस्मात् ॥प्रसूतिका । स्त्री० प्रसूतायाम् ॥  
प्रासविष्ट । षूङ् । गत्यर्थेतिक्तः  
। स्वार्थेकान् । सूतिकापुत्रिकेती  
त्वम् ॥प्रसूतिजनम् । न० दुःखे । पीडा  
मात्रे ॥ प्रसूतेर्जातम् । प्रसूयाम्  
जातावितिङः ॥

प्रसूनम् । न० फले ॥ पुष्पे ॥ चि०

## प्रसेदिवान्

जाते ॥ प्रसूयते । पुञ् अभिषव  
। सुञोदीर्घश्चेतिनः ॥ यद्वा । प्र  
सूयतेस्म । पूङ् ० । क्तः । ओदि  
तश्चेतिनिष्ठानत्वम् ॥ स्वादस्यो  
दितः ॥

प्रसूनेषुः । पुं० कन्दर्पे । कामे ॥  
प्रसूनानि इषवोयस्य ॥

प्रसृतः । पुं० । अर्द्धाञ्जलौ । निकुञ्ज  
पाणौ । पस्सै० इ० भा० ॥ न०  
पलद्वये ॥ त्रि० सुप्रसारे । तर्ते ॥  
विनीते ॥ वेगिते ॥ निस्सृते ॥  
प्रकृष्टं सृतमस्य ॥ प्रसरतिस्म ।  
सृ० । गत्यर्थेतिक्तः ॥

प्रसृता । स्त्री० जङ्घायाम् ॥ प्रसर  
तिस्म० प्रस्रियतेस्मवा । सृ० ।  
गत्यर्थेति० कर्मणिवाक्तः ॥ प्र  
कृष्टं सृतं गमन मनयावा ॥

प्रसृतिः । स्त्री० आकुञ्चितपाणौ ॥  
अर्द्धाञ्जलौ । प्रसृते ॥ प्रकृष्टासृ  
तिरस्य ॥

प्रसृष्टः । त्रि० प्रेषिते ॥ अनुज्ञा  
ते ॥

प्रसेकः । पुं० सेचने ॥ श्रुतौ ॥ जर  
णौ ॥ प्रसेचनम् । पिच्० घञ् ॥  
प्रसेदिका । स्त्री० जुद्रोपवने । वगी  
ची० इ० भा० ॥

प्रसेदिवान् । त्रि० प्रसन्ने ॥ सदेर्भाषा  
यांसद्वसशुब्रूतिलिठः कसुरादेशः  
लिठिधातोरितिद्वित्वम् । अत

## प्रस्तारः

एकहल्मध्यङ्ग्ये त्वाभ्यासलोपी । न  
खे काजाद्वसामितीडागमः । उ  
गित्वान्नुम् । सान्तेतिदीर्घः ॥

प्रसेवः । पुं० वीणाङ्गे ॥ स्यूते । वस्त्र  
शणादिनिर्मिते० धैला० इतिख्याते ॥  
सूत्ररचितभाग्द्विशेषे । धोकडा०  
इ० गौड़० भा० ॥ दृती ॥ प्रसीव्य-  
तेस्म । षिवु० । अकर्त्तरिचेतिघ-  
ञ् ॥

प्रसेवकः । पुं० वीणाक्रान्तेवक्रकाष्ठे ।  
दण्डाधः शब्दगाभीर्यार्थकाष्ठभा-  
गडे । ० वीणास्थितालावुफले । ०  
ककुभे ॥ सूत्रनिर्मितभाग्द्वे । धौ  
तकटे । स्यूते । धोकडा० इ० गौड़  
भाषा० ॥ प्रसीव्यते । षिद्वसेवने ।  
कृन् ॥

प्रस्करवः । पुं० ऋषिविशेषे ॥ प्रस्करव  
हरिश्चन्द्रावपीडितसाधुः ॥

प्रस्कन्दनम् । न० विरेके ॥

प्रस्कन्नम् । त्रि० अपगते ॥ पतिते ॥

प्रकर्षेणस्कन्नः ॥

प्रस्तरः । पुं० पाषाणे । ग्रावणि । प  
त्यर० इ० भा० ॥ मणौ ॥ प्रस्तृणा  
ति । स्तृज् ० । पचाद्यच् ॥ दर्भमु  
ष्टौ ० इ० कर्ममीमांसकाः ॥ पल्लवा  
द्यैर्विरचितेतल्ले ॥ प्रस्तारे ॥

प्रस्तरिणी । स्त्री० गोलोमिकायाम् ॥

प्रस्तारः । पुं० पत्ररचिततल्ले ॥ दृ-  
शवने ॥ शय्यायाम् ॥ कन्दः प्रभृ

## प्रस्तावना

तीनांप्रभेदज्ञापकेसङ्केतविशेषे ॥

प्रस्तौर्यते । स्तृज्० । प्रेस्त्रोऽयज्ञे

इतिचञ् । भावेवा ॥

प्रस्तारितः । त्रि० प्रकीर्णं । विक्षिप्तं ॥

प्रस्तार्यम् । न० नेत्ररोगभेदे ॥ त-

स्यलक्षणम् । प्रस्तार्यमृतनुस्तीर्णश्या

वरक्तनिभंसिते । इतिमाधवकरः ॥

अपिच । समन्तादिस्तृतः श्यावो-

रक्तोवामांससञ्चयः । सन्निपातेन-

दोषाणांप्रस्तार्यमृतदुच्यते ॥ तस्यौ

षधंयथा । कृतकस्यफलंशङ्ख-

चक्षुषणसैखवान्वितम् । फेनोरसा

ञ्जनंक्षौद्रंविडङ्गमनः शिला ॥

कुक्कुटोण्डकलापानिवर्तिरेषाव्यपो

हति । तिमिरंपटलंकाचमर्मशुक्रं

तथैवच ॥ कण्डुक्लेदारुदहन्तिमल-

माशुमुखावतीति ॥

प्रस्तावः । पुं० प्रसङ्गे ॥ प्रकरणे ॥ अ

वसरे ॥ प्रस्तावनम् । ष्टृज्० । प्रेद्रुस्तु

खुवंइतिचञ् ॥ पाञ्चभक्तिकस्यसा-

म्नोद्वितीयभक्तौ ॥ प्रारम्भे ॥

प्रस्तावना । स्त्री० आरम्भे ॥ प्रतिपा

द्यसार्थस्याकथायाम् । सूत्रधारेणस-

हनटोविद्रूषकाणांपरस्परविचित्रभा

षणे ॥ तस्यालक्षणंयथा । नटीवि-

द्रूषकोवापिपारिपाश्र्विकएववा ।

सूत्रधारेणसहिताः संलापंयत्रकु-

र्वन्ते ॥ चित्रैर्वाक्यैः स्वकार्योत्थैः

प्रस्तुताक्षेपिभिर्मिथः । आमुखत

## प्रस्थः

त्रविज्ञेयंनाम्नाप्रस्तावनापिसेतिसा

हित्यदर्पणः ॥

प्रस्तिरः । पुं० पल्लवादिरचितशय्या

याम् ॥

प्रस्तीतः । त्रि० } ध्वनिते ॥

प्रस्तीमः । त्रि० } संहते ॥ स्त्यूष्टौशब्द

सङ्घातयोः । क्तः । आत्वे क्त-

ते० संयोगादेरिच्छस्यासिद्धत्वात्०-

पूर्व० स्त्यूः पृ० पूर्वस्येति सम्प्रसारणे

पूर्वरूपेचकृतेहलइतिदीर्घः । प-

श्चाद्यखत्त्वादंतत्त्वयोर्विरहान्ननत्व-

म् । प्रस्त्योन्यतरस्यामिति० निष्ठा

तस्यपाचिकीमः ॥

प्रस्तुतः । त्रि० उपस्थिते ॥ प्रति

पन्ने ॥ प्रकरणप्राप्ते । प्राकरणिके ।

प्रासङ्गिके ॥ निष्पन्ने ॥ प्रकर्षस्तुति-

युक्ते ॥

प्रस्तुतिः । स्त्री० प्रत्यक्षस्तुतौ ॥

प्रस्तृतः । त्रि० अन्तरिते ॥

प्रस्तोता । पुं० ऋत्विग्विशेषे ॥ प्रस्तौ-

ति । ष्टृज्० । बहुलमन्यत्रापीति-

हन् ॥

प्रस्तोभः । पुं० परिहासे ॥ प्रोत्साहे ॥

प्रस्तोभितः । त्रि० उपहसिते ॥

प्रस्थः । पुं० न० चतुष्कुडवरूपेधान्य

मानभेदे ॥ चत्वारः कुडवाः प्र-

स्थः ॥ आठकचतुर्थभागे । पर्वतै

कदेशे । सानी ॥ उन्मिमतवस्तुनि ॥

द्विशरावपरिमाणे ॥ इ० वै० प्र० ।



प्रख :

बलनेचविरकेचतयाशोषितमोक्ष-  
णे । अर्धचयोदशपलंप्रस्थमाहुर्मनी  
षिणः ॥ अर्धचयोदशपलं तावद्विषट्-  
कम् ॥ विस्तारे ॥ यथा । दीर्घेप्रस्थे  
समानञ्चनक्षुर्यान्मन्दिरं बुधइति ॥  
प्रकर्षेणतिष्ठति । छा० । आतश्चोप  
सर्गइ० कः प्रतिष्ठन्तेऽस्मिन्ननेन  
वा । घञर्थेकोवा ॥ प्रकर्षस्थितिर्वि-  
शिष्टे ॥

प्रस्थगुणः । पुं० स्वल्पपत्र तुल्यस्याम्  
। मरुवके । मरुवा० इ० भा० ॥  
प्रस्थेसानौपुष्पति । पुष्प० । अच् ॥  
प्रस्थानम् । न० विजिगीषोःप्रयाणे ।  
वाचायाम् । ब्रज्यायाम् । अभिनि-  
र्वाणे ॥ गमनमात्रे ॥ प्रपूर्वात्ति-  
ष्ठतेल्युट् ॥

प्रस्थानविधुः । पुं० गमनव्याघाते ॥  
प्रस्थापितः । त्रि० प्रतिशिष्टे । प्रेरिते ।  
पठाया० इ० भा० ॥ प्रकर्षेण  
स्थापिते ॥

प्रस्थावी । त्रि० प्रस्थास्थितितस्मिन् ॥  
छा० । प्रेस्थइति इनिर्निश्चित् ॥

प्रस्थिका । स्त्री० अम्बछायाम् ॥

प्रस्थितः । त्रि० कृतप्रस्थाने ॥ प्रष्ठा०  
। क्तः । व्यतिस्थतीतीत्यम् । नि-  
र्गच्छति ॥

प्रस्तः । पुं० स्नानार्थकटाहविशेषे ॥  
प्रस्तान्यस्मिन् । स्ना० । घञर्थेकवि-  
धानं स्नात्वा पाव्यधिहनि युद्धार्थम् ॥

प्रखेद :

प्रस्फुटः । त्रि० प्रफुल्ले ॥ प्रकर्षेणस्फु-  
टः ॥

प्रस्फुटितः । त्रि० विकसिते । प्रक-  
र्षेणस्फुटितः ॥

प्रस्फुरितः । त्रि० प्रचलिते ॥ प्रोक्ष-  
सिते ॥

प्रस्फोटनम् । न० शूर्पे ॥ ताडने ॥  
विकाशने ॥ प्रस्फोट्यतेऽनेन । स्फु-  
ट् । करणेल्मुट् ॥ पचने ॥

प्रस्रवः । पुं० प्रवाहे ॥ स्रवणंस्रवः ।  
स्रुगतौ ॥ च्छेदोरप् । प्रकृष्टः स-  
वः ॥ क्षीरादेर्द्रवद्रव्यस्यचरणे ॥

प्रस्रवणः । पुं० किष्कित्यासमीपव-  
र्तिनिगिरिविशेषे ॥ माल्यवत्पर्व-  
ते ॥ खेदे ॥ न० पर्वतस्थानभेदे  
स्रवज्जलस्थितौ० पर्वतमूलादहिः  
स्रवज्जलेवा । उत्से । भर्ना० इ०  
भा० ॥ तज्जलगुणायथा । प्रस्रवण  
जलंस्रवज्जलघुमधुरं रोचनञ्चदीपन  
कृदितिराजनिर्घण्टः ॥ स्रवण्यपोऽ-  
स्मात् । स्रु० । भीमादवद्रु० कृत्यल्यु-  
ट्वा० अशादानेल्युट् ॥ प्रकर्षेणचरणे ॥

प्रस्रावः । पुं० मूत्रे । प्रिस्राव० इ०  
भा० ॥ प्रस्रायते । स्रुप्रस्रावे ।  
प्रदुस्रुस्रुवइतिवञ् ॥

प्रस्रुतः । त्रि० वहति ॥

प्रस्नानः । पुं० उच्चैः शब्दे ॥ प्रकृ-  
ष्टः स्नानः ॥

प्रखेदः । पुं० अतिशयघर्मे ॥ तदौ

## प्रहरकलिका

वधंयथा । चन्दनकुङ्कुममांसीकपू  
रोजातिपत्रिका । जातीकक्षीलपू  
गानांलवङ्गस्यफलानिच ॥ अगुरु  
शीरकाश्मर्यः कुष्ठं तगरनालिका  
गोरोचनाप्रियङ्गुश्च चोलमदनकान  
खम् ॥ सरलः सप्तपर्णश्चलाक्षाचा  
मलकीतथा । कर्बूरकः पद्मकञ्जएतै  
स्तैलंप्रसाधितम् । प्रखेदमलदौ  
र्गन्धकण्डुकुष्ठहरंपरम् । पुमान्  
युवास्याचक्षुःकायः स्त्रीणांचात्यन्तव  
स्त्रभः ॥ स्त्रीशतं गच्छते रुद्रवन्ध्या  
पिल्लवते सुतम् ॥ इति गारुडे १८८  
अध्यायः ॥

प्रहतः । त्रि० वितते ॥ क्षुब्धे ॥ प्र  
हन्त्यक्षिप्त्वा । हन० । त्तः ॥ प्रक  
र्षेण हिंसिते० गते० च ॥

प्रहरः । पुं० दिवसस्य चतुर्थंशे । अहो  
रात्रस्याष्टभागैकभागे । यामे । प्रहर०  
इ० भा० ॥ प्रह्रियते ढक्कादिरस्मिन्  
। ह्रज्० । पुंसि संज्ञायामितिषः ॥  
प्रहरकुटवी । स्त्री० कुटुम्बिनीक्षुपे ॥  
प्रहरणम् । न० शस्त्रमात्रे । आयुधे ॥  
प्रह्रियतेऽनेन । ह्रज्० । करणेति  
ल्युट् ॥ अग्नौ प्रक्षेपे इति कर्ममीमां  
सकाः ॥ युडे ॥ प्रहारे ॥ स-  
मये ॥ ऽः ॥

प्रहरकलिका । स्त्री० शर्करौ प्रभेदे ॥  
ननभनलगिति प्रहरणकलिका ॥ य  
था । व्यथयति कुसुमप्रहरणकलिका

## प्रहाणः

प्रमदवनभवात्तवधनुषितता । विरह  
विपदिमेशरणमिहततो० मधुमयन  
गुरुस्मरणमविरतम् ॥

प्रहरी । त्रि० प्रहरवति । प्रहरेवारौ०  
इ० भा० ॥

प्रहर्ता । त्रि० प्रहारकर्त्तरि । मारकै  
॥ प्रहरति । प्रहजलृच् ॥

प्रहर्षः । पुं० प्रमोदे ॥ प्रकृष्टो हर्षः ॥

प्रहर्षणः । पुं० एकदेहे । बुधग्रहे ॥

त्रि० हर्षविशिष्टे ॥ हर्षकारके ॥

प्रहर्षणी । स्त्री० अतिजगती प्रभेदे ॥

तस्यालक्षणं तथा । म्रौञ्चीगस्त्रि

दशयतिः प्रहर्षणीयम् । अपिच ।

व्याशाभिर्मनजरगाः प्रहर्षणीयम् ।

इ० ॥ लक्ष्यं यथा । गोपीनामधर

सुधारसस्यपानैरुत्तुङ्गस्तनकलसोप

गूहनैश्च । आश्चर्यैरपिरतिविभ्रमैर्मु

रारेः संसारे मतिरभवत् प्रहर्षणीह

॥ हरिद्रायाम् ॥

प्रहसनम् । प्रहासे ॥ आक्षेपे ॥ रूपका

न्तरे ॥ हसे० । ल्युट् ॥

प्रहसन्ती । स्त्री० पूथ्याम् ॥ वासन्त्याम्

॥ प्रहसति । हसे हसने । लट् : श

तृ । उगित्वान्ङीप् । शप्श्यनोरि

तिनुम् ॥ प्रकर्षेण हसन्त्याम् ॥

प्रहस्तः । पुं० चपेटे । प्रतले ॥ प्रह-

तोहस्तः । प्रादयोगतेतिसमासः

॥ रावणस्य सेनापतौ ॥

प्रहाणः । पुं० क्षये ॥ कृत्यचङ् । शत्व

प्रहृत :

म् ॥

प्रहारः । आघाते । चीट० फट० इभा०

॥ प्रहरणम् । हृज् ० ॥ घञ् ० ॥

शान्ते भीतेत्यक्तशस्त्रे पतितेवालके  
तथा । प्रहरन्तिनवीरास्ते धर्मएषस  
नातनः ॥

प्रहारवल्ली । स्त्री० मांसरोहिण्याम् ॥

प्रहासः । पुं० अट्टहासे । शिवे ॥ न

टे ॥ सोमतीर्थे ॥ अत्यर्थहासे । अनु

चिताचरणप्रकाशनेनलज्जोत्पादने

॥ प्रहसनम् । हसि० । घञ् ० ॥

प्रहासी । पुं० वासन्तिके । विदूषके ।

प्रीतदे । भाण्ड० इ० भा० ॥ प्रकृष्ट

हासयति० हसतिवा । णिनिः ।

प्रहासीऽस्यास्तिवा । इनिः ॥

प्रहिः । पुं० कूपे ॥ प्रहियते । प्रेहर

तेः कूपेइति० इनि० ॥

प्रहितम् । न० सूप् ॥ चि० प्रक्षिप्ते ॥

प्रेरिते ॥ प्रधीयतेस्मा । डुधाञ् ०

क्तः । दधातेर्हिः ॥

प्रहीणः । चि० विगते । परित्यक्ते ।

। विहीने ॥ ओहाक् ० । क्तः ॥

घुमास्येतीत्वम् । ओदितश्चेतिनि

ष्ठातस्यनः ॥

प्रहीणदोषः । चि० नितान्तनिर्मलस्त्वा

न्त ॥ प्रहीणाः दोषारागादयो

यस्य ॥

प्रहृतः । पु० पञ्चमहायज्ञान्तर्गतभूत

यज्ञे ॥ प्रकर्षेणह्ययते । हु० । क्तः

प्रहेलिका

प्रहृष्टः । चि० सन्तुष्टे ॥ प्रकर्षेणहृ  
ष्टे ॥प्रहेलकम् ) न० पिष्टकविशेषे । वाय  
प्रहेलकम् ) ने । वाचनके । ब्रलो

पायने । वायना० इ० भा० ॥

प्रहेलिका । स्त्री० प्रवह्लिकायाम् ।

प्रह्वूत्याम् । दुर्विज्ञानार्थप्रश्ने ।

प्रहेली० इ० भा० ॥ लक्षणं यथा ।

व्यक्तीकृत्यकमप्यर्थस्वरूपार्थस्यगोप

नात् । यत्रवाद्यान्तरावर्थैकध्येते

साप्रहेलिका ॥ साद्विधार्थीचशाब्दी

चप्रख्याताप्रश्नशासने । आर्थीत्या

दर्शविज्ञानाच्छाब्दीशब्दविभागतः

॥ आर्थीयथा । तदुक्त्यालिङ्गितः

कण्ठे नितम्बस्थलमाश्रितः । गुरु

णांसन्निधानेपिकः कूजतिमुहुर्मुहुः

॥ पानीयकुम्भइति ॥ शाब्दीयथा ।

सदारिमध्यापि नवैरियुक्तानितान्तर

क्ताप्यसितैवनित्यम् । यथोक्तवादि

न्यपिनैवदूतौकानामकान्तेतिनिवेद-

याशु ॥ सारिका । इति ॥ एवम् ०

सोदर्यवर्येणनितान्तमादौ सम्भावि

तोनिर्गतभीः सभौमः । राजन्भ

वद्वाहुवलेनतुल्यो निगूढनामात्रक

त्रिर्ब्रवीति ॥ अस्याअर्थः । आदौसो

त्० उकारसहितः । भीमोनि

र्गतभीः मकारः । अर्थवर्येणस्वा

मिवाचकेनपतिशब्देनसम्भावितः

पश्चाद्युक्तः । भवद्वाहुवलेनतुल्यो

## प्रह्वीभूत :

दीर्घः । तथाच० उमापतिरितिक  
वेर्नामात्रनिगूढम् । प्रह्वेलिकायाम्  
नेयार्थत्वदूरान्वयादिनदूषणमिति  
ज्ञेयम् ॥ प्रह्वेलयति० अभिप्रायसूच  
ति । हिलभावकरणे । कुन्शिलिपि  
संज्ञयोरितिकुन् ॥

प्रह्वन्नः । चि० हृष्टे । प्रमुदिते । प्री  
ते ॥ प्रह्वायतेस्म । ह्लादीमुखे च  
त्ताः । रदाभ्यामिति नत्वम् । ह्लादो  
निष्ठायामिति ह्रस्वः ॥

प्रह्लादः । पुं० निनदे । शब्दे ॥ हर्षे । प्रसो  
दे ॥ प्रह्लादे । परमभागवते हिरण्य  
कशिपोः पुत्रे ॥ प्रकर्षेण ह्लादय-  
ति० आनन्दयति० परमसात्त्विकत्वे  
न सर्वान्० इति प्रह्लादोदैत्यानां मध्ये  
भगव तोविभूतिः ॥

प्रह्वः । चि० प्रवणे । नस्ते । नते । नम  
नशीले ॥ अनुकूले । प्रह्वयति ।  
ह्वेज्स्पर्धायां शब्दे च । कविधौ सर्व  
त्रप्रसारणिभ्यो ड इति डः ॥ प्रह्वयतेऽ  
सौ । ह्वेज्० । सर्वनिवृष्टे तिसा  
धुः । आकारवकारयोर्लोपः । ज  
हातेर्वा ॥ आसक्तौ ॥ शिरसानम्बे  
॥ महति ॥ यथा । तदा प्रह्वः सर्व  
कार्ये विज्ञानश्रुतुमेशिवे० इति देवीभा  
गवतम् ।

प्रह्वत्वम् । न० शिरसान्तौ ॥

प्रह्वीभूतः । चि० प्रणते । शिरसानम्बे ।  
नमस्कृतवति ॥

## प्रकार :

प्रांशुः । चि० उच्चै । उन्नते । तुङ्गे ॥  
प्रकृष्टाक्षशब्दोऽस्य ॥ जगत्त्रयक्रम  
माणे भगवति वामने ॥ तोयितुपति  
तेहस्ते वामनोभूद्वायनः । सर्वदेव-  
मयरूपदर्शयासासवैविभुः ॥ भूः  
पादो० द्यौः शिरसास्यचन्द्रादित्यौ  
चचक्षुषी । इत्यादिविष्वरूपदर्शयि  
त्वा० तस्य विक्रमतोभूमिं० चन्द्रादि  
त्यौस्तनान्तरे । नभः प्रक्रममाणस्य  
नाभ्यान्तौ समवस्थितौ ॥ दिवमाक्रम  
माणस्य जगत्सूले व्यवस्थिताविति  
प्रांशुत्वं दर्शितं० ह० वं० ॥

प्राकरणिकः । चि० प्रकरणागते ॥

प्राकषिकः । पुं० षिङ्गे ॥ मायान-  
र्तके ॥ परदारोपजीविनि ॥ प्राक  
षति । कषहिसायास् । प्राडिषाणि  
कष इति किकन् ॥

प्राकाम्यम् । न० महादेवस्याष्टविधैश्व  
र्यान्तर्गतैश्वर्यविशेषे ॥ स्वच्छन्दानु  
मतौ । अवसर्गे । स्वाच्छन्दानुमन  
ने ॥ प्राकाम्यमिच्छानभिघातः ।  
यतोभूमावुन्मज्जति० निमज्जति च०  
यथोदके ॥ प्रकामस्य भावः । प्यज् ॥

प्राकारः । पुं० वरणे ॥ साले । व-  
प्रोवर्यन्यत्रवा० इष्टकादिरचितवैष्ट  
ने ॥ अस्य परिमाणं यथा । ऊर्ध्वं  
विंशतिहस्तेभ्यो नैव कुर्वाद्गृहं गृही ।  
ऊर्ध्वं विंशतिहस्तेभ्यः प्राकारं न श-  
भप्रदम् ॥ तस्य द्वारमानम् । प्रस्थे

## प्राकृतज्वर :

स्तव्यात्पूर्वदीर्घहस्तत्रयंतथा । गृ  
हिणांशुभदं द्वारं प्राकारस्य गृहस्य च ।  
नमध्यदेशे कर्तव्यं किञ्चिन्न्यूनाधि  
केशुभमिति । ब्र० पु० ॥ प्रक्रिय-  
ते । डुकृञ् । कर्मणि घञ् । उप  
सर्गस्य जीति दीर्घः ॥

प्राकृतः । त्रि० नीचे । प्रकृतमकृत  
मकार्यमस्य ॥ स्वाभाविके ॥ शा-  
स्त्रासंस्कृतबुद्धौ । बालसमे ॥ सं-  
स्कृतेतरभाषायाम् ॥ संस्कृतप्रकृ-  
तिके । भाषाप्रभेदे ॥ प्रकृतौ संस्कृ-  
ते भवः । ततश्चागतो वा । तत्र भवः  
ततश्चागत इति वा ऽण् ॥ पुं० प्रलय  
विशेषे । प्रकृतौ संस्थितं व्यक्तमतीत  
प्रलयेत्युच्यते । तस्मात्प्राकृतसंज्ञोय  
मुच्यते प्रतिसञ्चरः ॥ प्रकृत्यासिद्धः ॥  
पुं० प्रकृतिप्रवर्तके भगवति ॥ गु-  
णविशेषे ॥ यथा शैवानां मते धर्मज्ञा-  
नवैराज्ञादयो बुद्धिगुणाभावसंज्ञया  
विज्ञाताः । ते च सांसिद्धिकाः । वै न  
यिकाः प्राकृताश्चेति त्रिधा भवन्ति  
। तत्र प्राकृतो देहसंयोगे व्यक्तः स्वप्ना-  
दिवोधवत् । यः स्वप्नमदमूर्च्छाप्रबु-  
द्धस्य० यथा प्रस्तुतसंस्कारद्वयदेहसं-  
योग एव व्यज्यते न देहापायेऽपि स प्रा-  
कृतो नामगुणो विज्ञेयः । इति शै-  
वाः ॥ त्रि० प्रकृतिसम्बन्धिनि ॥

प्राकृतज्वरः । पुं० ऋतुज्वरे ॥ यथा ।  
वर्षाशरद्वसन्तेषु त्रिष्वृत्तुषु क्रमेण वा

## प्राकृतमानुषः

तपित्तकफज्वराः । यथा । वर्षा  
शरद्वसन्तेषु वातादयैः प्राकृतक्रमा-  
त् । इति ।

प्राकृतदोषः । पुं० वर्षाशरद्वसन्तेषु क्र-  
मेण कुपितेषु वातपित्तकफेषु ॥ यथा  
। अथ प्रकोपप्रशमाः पित्तस्य प्राहडा-  
दिषु । श्लेष्मणः शिशिरादेषु वायो-  
र्धर्मादिषु त्रिषु ॥ इति रक्षितः ॥

प्राकृतप्रलयः । पुं० प्रकृतेर्लये ॥ य०  
निर्गुणस्य च नित्यस्य चाद्यन्तरहित-  
स्य च । निमेषाणां सहस्रेण प्रकृतेर्दे-  
ह उच्यते ॥ षष्टिदण्डात्मकस्य वा  
सरश्च प्रकीर्तितः । मासस्त्रिंशद्दि-  
वाराश्चैव वर्षं द्वादशमासकैः ॥ एवञ्च  
तेशताब्दे च श्रौतकृष्णौ प्रकृतेर्लयः ॥ प्र-  
कृत्या च प्रलीनायां तदैव प्राकृतो लयः  
। सर्वाः संहृत्य सा चैकामहाविष्णोः  
प्रसूच्यता । कृष्णवच्चसिलीनाचमू-  
लप्रकृतिरीश्वरी ॥ इ० ब्र० ॥ अपि-  
च का० पु० ॥ प्रकृतौ संस्थितोय-  
स्मात्सर्वस्तन्मात्रसंश्रयः । अह-  
ङ्कारमहत्तत्त्व गतोयत्प्राकृतो लयः  
॥ प्रकृतौ संस्थितो व्यक्तमतीतप्रलय-  
स्तुयत् । तस्मात्प्राकृतसंज्ञोयमुच्य-  
ते प्रतिसञ्चरः ॥ इ० ॥

प्राकृतमानुषः । पुं० सामान्यमनुष्ये  
॥ यथा । एकादशचमूनायं भीमपादे  
नमोऽस्पृश । पञ्चानामपि यो भर्ता  
नासौ प्राकृतमानुषः ॥



## प्रागभाव :

प्राकृतमिचम् । न० स्वदेशव्यवहितदे  
शावस्थितेराजनि ॥

प्राकृतशत्रुः । पुं० एकविषयाभिनिवे  
शिनिनृपादौ ॥

प्रोक्तिकः । पुं० बन्धविशेषे ॥ सच-  
प्रकृतावात्मज्ञानात्० येप्रकृतिमुपा-  
सतेतेषांभवति । योवायुपुराणे० प्र-  
कृतिलयादित्युच्यते । पूर्णशतसह-  
स्रन्तुतिष्ठन्त्यव्यक्तचिन्तकाद्वति ॥  
त्रि० प्रकृतिविकारे । प्रकृतिसम्ब-  
न्धिनि ॥

प्राक्कूलः । त्रि० प्रागर्थे ॥

प्राक्तनः । त्रि० प्राग्भवे ॥ कालवा-  
चिनोऽव्ययात्पुल्लौ ॥

प्राक्तनकर्म । न० अदृष्टे । भाग्ये ॥  
पुराकृतकार्ये ॥

प्राक्फलः । पुं० पनसे ॥

प्राक्फल्गुनी । स्त्री० पूर्वफल्गुन्या-  
म् ॥

प्राक्फल्गुनीभवः । } पुं० बृहस्पतौ  
प्राक्फल्गुनः । } जीवे । चित्र  
प्राक्फल्गुनेयः । }  
शिखण्डजे ॥ तीक्ष्णतायाम् । प्र-  
खरत्वे ॥

प्रागभावः । पुं० कार्यस्थोत्पत्तेः पूर्व-  
वर्तिनि० अभावविशेषे ॥ सच० अ-  
नादिः सान्तः । आकाशादावति-  
व्याप्तिवारणायसान्तइति । घटादाव-  
तिव्याप्तिवारणायानादिरितितार्कि

## प्राग्रहरः

काः ॥ विद्यमानस्येवघटस्यमृत्पि गृहे

ष्वभावः प्रागभावः आविर्भावज  
नकइतिसत्कार्यवादिनः ॥

प्रागल्भ्यम् । न० प्रगल्भतायाम् ।  
प्रतिभातिशये ॥ यथा । प्रागल्भ्य-  
हीनस्यनरस्यविद्या० शस्त्रं यथाकापु-  
रुषस्यहस्ते । नटसिमुत्यादयतेशरी-  
रेवृद्धस्यदाराद्वददर्शनोयाः ॥ इ० ॥  
स्त्रीणामयत्नजेभावविशेषे ॥ य० ।  
प्रागल्भ्यौदार्यमाधुर्यशोभाधीरत्व-  
कान्तयः । दीप्तिश्चा० यत्नजा० भाव-  
हावहेलास्त्रयोद्वजाः ॥ इ० ॥ प्रग-  
ल्भस्यभावः । ध्वज् । प्रागल्भ्यं प्र-  
राभिभवसामर्थ्यमितिगीताभाष्य-  
टीका ॥

प्रागुदीची । स्त्री० पूर्वोत्तरदिशि ॥

प्राग्गमनम् । न० अग्रतोनिश्चरणे ॥

प्राग्ज्योतिषः । पुं० कामरूपे । नर-  
कासुरपुरे ॥ अत्रैवहिस्थितोब्रह्माप्रा-  
ङ् नक्षत्रं सप्तर्षिह । ततः प्राक्  
ज्योतिषाख्यं पुत्रीशक्रपुरीसमा ॥

प्राग्भद्रपदा । स्त्री० पूर्वभाद्रपदनक्ष-  
त्रे ॥

प्राग्भागः । पुं० पर्वतादेरग्रभागे ॥

प्राग्भारः । पुं० प्राकृतिविशेषे ॥ प-  
र्वताग्रभागे ॥ तटे ॥

प्राग्रहरः । त्रि० प्रधाने । अष्टे ॥ प्र-  
कृष्टमग्रम् । प्राग्रहरति । हरतेरनु-  
द्यमनेच् ॥

## प्राङ्न्याय :

प्राग्राटम् । न० अघनेदधनि ॥

प्रायाः । त्रि० अघो । अष्टे ॥ प्रकु-  
ष्टोयाः ॥

प्राग्वंशः । पुं० घृताधारगृहात्पूर्वं  
गृहे । पत्नीशालास्ये । हविः शा-  
लायाः पूर्वभागेयजमानादीनांस्थि-  
त्यर्थेगेहे ॥ प्राञ्चति । अञ्चु० । ऋ-  
त्विगादिनाकिन् । प्राग्-वंशः  
गोत्रंस्थूणावाऽत्र ॥ यज्ञशालायाःपूर्वं  
पश्चिमस्तम्भयोरर्पितेपूर्वपश्चिमायते  
काष्ठे ॥

प्राघातः । पुं० युद्धे ॥ प्रकृष्टन्नाघा-  
तोयस्मिन् ॥

प्राधारः । पुं० घृतादिक्षरणे । श्रृगाले ॥  
प्राधरणम् । घृत्क्षरणदीप्त्योः । घ-  
ञ् । उपसर्गस्यघञौतिदीर्घः ॥

प्राघुणः । ) पुं० अति-  
प्राघुणिकः । ) पु० यौ ॥

प्राघूर्णः । पुं० ) पुं० अति-  
प्राघूर्णिकः । ) यौ ॥

प्राङ्गः । ) पुं० पण्ड-  
प्राङ्गः । ) पुं० वाद्ये ॥

प्राङ्गणम् । न० अङ्गने । जत्वरे । अजि-  
रे । अंगना० अंगन० इ० भा० ॥ सू-  
र्यविद्वस्यतस्तदोषोयथा । अभद्रदंसू-  
र्यवेधंप्राङ्गणञ्चतयैवचेति ॥ अभि-  
व्यक्तिस्थाने । गृहाद्विद्वस्यले ॥ प-  
णववाद्ये ॥ प्रकृष्टम् अङ्गनम् ॥

प्राङ्न्यायः । पुं० चतुर्वीक्षरान्तर्ग

## प्राचिका

तो चरविशेषे ॥ यथाभियुक्ताएवंब्रू-  
यात् । अस्मिन्नर्थेऽनेनाहमभियुक्त-  
स्तत्रचायं व्यवहारमार्गेण पराजित  
इति । उक्तञ्च कात्यायनेन । आचा-  
रेणावसन्नोऽपि पुनर्लेखयते यदि । सो  
भिधेयोजितः पूर्वप्राङ्न्यायस्तु स-  
उच्यते ॥ इ० ॥

प्राक् । अ० पूर्वदिशि ॥ पूर्वदेशे ॥ पूर्व-  
काले ॥ प्राचिदेशे ॥ प्राचोदेशात्-  
प्राङ्देशोवा । दिक्छन्देभ्यः स-  
प्तमीपञ्चमीप्रथमाभ्योदिग्देशकाले-  
ष्वस्तातिरिति० अस्तातिः । अञ्च-  
र्लुक् । एवंदिशि० कालेच ॥ इहका-  
स्मान्नभवति० पूर्वस्मिन्देशेवसतीति  
। नैषदोषः । देशविशेषणमेतत् ।  
इ० भाष्यम् ॥ योहिदेशेनविशेष्यमा-  
णोदेशोभवतिततः प्रत्ययो० नवि-  
शेषणादित्यर्थः ॥ पूर्वस्मिन् ॥ अ-  
वान्तरे ॥ अग्रे ॥ प्रभाते ॥ अतीते ॥  
प्राङ् । त्रि० पूर्वदिशि ॥ पूर्वदेशे ॥  
पूर्वकाले ॥ प्रकर्षेणाञ्चति । सु-  
प्युपपदेअञ्चे ऋत्विगादिनाकिन् ।  
अनिदितामिति नलोपः । उगिद-  
चामिति नुस् । संयोगान्तस्यलोपः ।  
नुमोनस्य० किन्प्रत्ययस्येति कुत्वे-  
नङकारः ॥

प्राचिका । स्त्री० दंशे । डांस० इ०  
भा० ॥ पश्चिदिशि ॥ प्राञ्चति ।  
अञ्चु० । कृन् । इत्त्वम् ॥

## प्राचीनवर्हि :

प्राची । स्त्री० । पूर्वस्यांदिशि ॥ पूज्य  
पूजकयोरर्थ ॥ यत्रैवभानुस्तुवि  
यत्युदेतिप्राचीतितान्वेदविदोवद  
न्ति । तथा पुरः पूजकपूज्ययोश्च  
सदागमज्ञाः प्रवदन्तितन्त्रे ॥ प्रा  
थम्येऽत्रप्रशब्दः । प्रथममञ्चतिप्रा  
प्नोतिसूर्यम् । अञ्चु० । ऋत्वि  
गादिनाकिन् । उगितश्चेत्तुप ॥  
प्राचीनम् । न० । वृत्तौ । प्राचीरे ॥  
त्रि० । प्राग्भव । पूर्वदिग्देशका  
लभवे ॥ प्राचि ॥ प्रागेव । विभा  
षाञ्चैरदिक् स्त्रियामिति० खः ॥  
प्राचीनपनसः । पुं० । विल्वे । गोह  
रीतक्याम् ॥  
प्राचीनयोग्यः । पुं० । वेदप्रसिद्धे सत्य  
योग्याख्यमुनौ ॥ प्राचीनयोगस्य  
गोत्रापत्यम् । गर्गादिस्त्वाद्यञ् ।  
बहुत्वे प्राचीनयोगाः ॥  
प्राचीनवंशः । पुं० । कर्ममीमांसाप्र  
सिद्धे । मण्डपविशेषः । यस्य  
मण्डपविशेषस्योपरिवंशाः प्राग  
द्याभवन्ति सप्राचीनवंश इत्युच्य  
ते ॥  
प्राचीनवर्हिः । पुं० । इन्द्रे ॥ पृथोः  
प्रपौत्रे० प्रचेतसांपितरि० राज  
र्षिर्विशेषः ॥ प्राचीनायाः कुशा  
स्तस्यपृथिव्यांविश्रुतामुने । प्राची  
नवर्हिर्भवत्स्यातो भुविमहाव  
लः ॥

## प्राचीपति :

प्राचीनशालः । पुं० । वेदप्रसिद्धे मुनि  
विशेषे । औमन्यवे ॥  
प्राचीना । स्त्री० । वनतित्तिकायाम्  
। पाठायाम् । आकनादि० इ० गी०  
भा० ॥ नाकुल्याम् । राक्षायाम्  
॥ प्राचिभवा । विभाषाञ्चैरिति  
खः । टाप् ॥ प्राग्भवायाम् ॥  
प्राचीनामलकम् । न० । वारिवदरे ।  
पानीयामलके ॥ प्राचीनामलकं  
दोषत्रयजिद्वर्गातिच ॥  
प्राचीनावीतम् । न० । अपसव्ये ।  
श्राद्धादौवामकरेवहिष्कृते सति०  
दक्षिणस्कन्धापितयज्ञसूत्रे । विप  
रीतधृतयज्ञोपवीते ॥ तथाहि  
। सव्यं बाहुंसमुद्धृत्यदक्षिणे तुधृतं  
द्विजाः । प्राचीनावीतमित्युक्तं  
प्रित्ये कर्मणियोजयेत् ॥ प्राची  
नं प्रदक्षिणमावीयते स्म । अज०  
। अजेव्यं घञपोः ॥ वीगत्यादि  
षुवा । क्तः ॥ यद्वा । प्राचीनं  
प्रदक्षिणमाजतिस्र० आवेतिस्मवा  
गत्यर्थेतिक्तः ॥  
प्राचीनावीती । पुं० । अपसव्यवतिद्विजे  
॥ वामपाणानुद्धृत्यदक्षिणस्कन्धस्य  
तेवामकक्षावलम्ब्य यज्ञसूत्रेवस्त्रे  
वाप्राचीनावीतीद्विजोभग्यते ॥  
प्राचीनावीतमस्यास्ति । अतद्वनि  
ठनावीतीनिः ॥  
प्राचीपतिः । पुं० । इन्द्रे ॥

## प्राजनम्

प्राचीरम् । न० प्रान्ततोद्वतौ । ग्रामादे  
रन्ते कण्टकादिवेष्टने ॥ दुर्गार्थं नग  
रादे : प्रान्तभागिवेष्टुकण्टकवेष्टादि  
मयीवृत्तिर्वेष्टनिकेतिकश्चिद्भरत :  
॥ मृन्मय्यामपिष्ठतौ प्राचीरमुपचा  
रादिति स्वास्यादयः ॥ प्राचीयते  
। प्राङ्पूर्वश्चिञ्चयने । शुसिचि  
मीनां दीर्घश्च तिक्रान्दीर्घौ ॥  
प्राचेतसः । पुं० प्राचीनवर्हिः राज  
पुत्रेषु ॥ सान्तनित्यबहुवचनान्तो  
यम् ॥

प्राचेतसः । पुं० वाल्मीकिमुनौ ।  
रामायणप्रवृत्तिरि ॥ प्रचेतसोऽपत्यम्  
। अण् ॥

प्राच्यः । पुं० शरावत्यानद्यामयादा  
याः प्राग्दक्षिणदेशे ॥ देशान्तरे  
॥ यथा । अङ्गावङ्गामङ्गुरकाञ्चल  
गिरिवर्हिर्गिराः । ततः प्रवङ्गामा  
तङ्गामलथामलवर्त्तकाः ॥ सुहो  
त्तराः प्रविजयाभार्गवाङ्गैयमाल  
वाः । प्राग्ज्योतिषाश्च पुण्ड्राश्च  
विदेहास्ताम्रलिप्तकाः ॥ सात्यामाग  
धगोनर्दाः प्राच्याजनपदाः स्मृताः  
॥ इ० मत्स्यपुराणम् ॥ त्रि०  
पूर्वदेशीये ॥ प्राच्यांभवः । द्युप्रा  
गितियत् ॥

प्राट् । पुं० प्रश्नकर्तारि ॥

प्राजकः । पुं० सारथी । सूते ॥

प्राजनम् । न० तोदने । वृषभादि

## प्राजापत्यः

प्रेरणदण्डे ॥ प्रवीयते नेन ।  
अज० । ल्युट् । वायाविति वी  
न ॥

प्राजापत्यः । पुं० प्रयागे ॥ जैनराज  
भेदे । त्रिपृष्ठे ॥ प्रजापतेरपत्ये ।  
देवे ॥ असुरे ॥ विवाहविशेषे । का  
ये ॥ सहोभौचरतां धर्ममिति वाचा  
नुभाष्यच । कन्याप्रदानमभ्यर्च्य प्रा  
जापत्योविधिः स्मृतः ॥ पञ्चमव  
त्सरे ॥ नीरोगाश्च निरावाधामानवा  
विगतद्विषः । बहुक्षीरास्तथाः गा  
वः प्राजापत्ये वरानने ॥ ५ ॥ दैव  
सर्गान्तरे ॥ प्रजापतेरपत्यम् ० प्रजा  
पतिर्देवताऽस्य ० प्रजापतेरिवायं वेत्या  
द्यर्थे ० दित्यदित्यादित्यपत्युत्तरपदान्  
ण्यः ॥ न० तपसि ॥ पुं० न०  
द्वादशाहसाध्यं ब्रतविशेषे ॥ यथा ०  
त्यहंप्रातस्त्यहंसायं त्यहमद्याद्याचि  
तम् । त्यहंपरञ्चनाश्रियात् प्राजाप-  
त्यं चरन् द्विजः ॥ अचग्रासपरिमाणा  
पेक्षायामाह पराशरः । सायं द्वाविंश  
तिग्रासाः प्रातः षड्विंशतिस्तथा  
। अथाचिते चतुर्विंशः परंचानश  
नं स्मृतम् ॥ कुक्कुटाण्डप्रमाणञ्च या  
वान्वाप्रविशेन्मुखम् ॥ एतंग्रासं विजा  
नीयाच्छुद्धार्थं कायशोधनम् ॥ हवि  
ष्यञ्चान्नमश्रीयाद्यथारात्रौ तथादिवा  
। त्रींस्त्रीण्यहानिशास्त्रीयान्ग्रासा  
न्सङ्ख्याकृतान्यथा ॥ अथाचितं

प्राज्ञः

तथैवाद्यादुपवासस्त्वहंभवेदिति ॥  
पुं० रोहिणीनक्षत्रे ॥ लि० प्रजा  
पतिसम्बन्धिनि ॥

प्राजापत्या । स्त्री० यजुर्वेदीयोपाख्या  
नग्रन्योक्तायाम् । संन्यासश्रमपूर्व  
कर्तव्यप्रजापतिदेवताकसर्वसदृशि  
ण्यामिष्टौ ॥ यथा । प्राजापत्यानिरु  
प्येष्टिं सर्ववेदसदृशिणाम् । आत्मन्य  
ज्जीन्समारोप्यप्राज्ञायः प्रव्रजेद्गृ  
हादिति ॥

प्राजिता । पुं० सारथी । यन्तरि ।  
सूते ॥ प्राजति । अज० । तृच् ।  
अन्तर्भावितव्यर्थोवा । बलादा-  
वार्द्धधातुकेविष्यतइतिवीभावोन ॥

प्राज्ञः । पुं० कल्किदेवस्यज्येष्ठेभात  
रि ॥ परमात्मनि ॥ विदितवेदत  
दुपकरणार्थे० विवेकिनि ॥ प्रज्ञाञ्च  
विनाशिस्वरूपानुभवरूपायस्यसप्रज्ञः  
। प्रज्ञएवप्राज्ञः । प्रज्ञाद्यण् ॥ पक्षिः  
विशेषः । राजशुकः । शतपत्रः । रा-  
जसूत्रा० इ० भा० ॥ कारणशरी  
राऽभिमानिनिजीवे । मलिनसत्त्वप्र  
धानाविद्योपाविकीजीवे ॥ भूतेभविष्य  
तित्रविषयेज्ञातृत्वंतयासर्वस्मिन्नपि  
वर्तमानेविषयेज्ञातृत्वमस्यैवेतिप्रक  
र्षेणजानातीति० प्रज्ञः । सएवप्राज्ञः  
॥ सुषुप्तोपिहिभूतपूर्वगत्याप्राज्ञउ  
च्यते ॥ प्रायेणअज्ञः । लि० प-  
ण्डिते ॥ पण्डितेचगुणाःसर्वेमुखे

प्राङ्बिवाकः

दोषाश्चकेवलम् । तस्मान्मुखसह  
स्त्रेषुप्राज्ञएकोविशिष्यतइतिविष्णु  
शर्मा ॥ दत्ते ॥

प्राज्ञता । स्त्री० विदित्वे ॥ यथा । पदं  
पदाद्विमेकंवाद्याहरेत्सुभाषितम् ।  
मूर्खोपिप्राज्ञतायातिनदौभिः सा  
गरोयथा इति ॥

प्राज्ञमानौ । लि० पण्डिताभिमानिनि ॥  
प्राज्ञा । स्त्री० बुद्धिमत्याम् । धीमत्या  
म् ॥ प्रज्ञाऽत्यस्याः । प्रज्ञाशब्दाच्चा  
भ्योणः । टाप् ॥

प्राज्ञी । स्त्री० स्वयंज्ञात्याम् । प्राज्ञा  
याम् ॥ प्रजानाति । ज्ञा० ज्ञातश्चोप  
सर्गइतिकः ॥ प्र० अण् ॥

प्राज्यः । लि० प्रचुरे । प्रभूते । अदभे  
॥ प्रवीयते । अज० ख्यत् । वा० वी  
भावोन ॥ आज्यसम्पन्ने ॥ प्रभूतमा  
ज्ययस्यसः ॥

प्राञ्जलः । लि० सरले ॥

प्राञ्जलिः । लि० वञ्चाञ्जली । कृतस  
म्पुटकरद्युगले ॥ भक्तिनस्त्रे ॥  
प्रकृष्टोत्तुङ्गकृतोऽञ्जलिर्येन० यस्य  
वा । प्रबद्धः अञ्जलिर्येनवा ॥

प्राङ्बिवाकः । पुं० अक्षदर्शके । विचारा  
र्थराजनियुक्तपुरुषे । व्यवहारद्रष्टरि  
। ऋणदानादीन्यष्टादशविवादपदा  
निव्यवहाराः तेषानिर्णेतारि । ज-  
ज् ॥ इति अङ्गरेजीभाषा ॥ प्रच्छनं  
। प्रच्छन्नीप्तायाम् । क्तिव्वचिप्रच्छि



प्राण :

त्रिलुङ्गकटप्रज्वादीर्घोऽसम्प्रसार  
णञ्चेल्युणादिसूत्रेणक्विदीर्घोऽसम्प्र  
सारणाभावश्च । विवचनम् । घञ् ।  
प्राट्चविवाकश्चप्राड्विवाकौ । प्रश्न  
विवेकावस्थस्तः । अर्शश्चाद्यच् ।  
प्रश्नविचारयोः कुशलद्वत्यर्थः ॥  
यद्वा । पृच्छतिवादिप्रातिवादिवा  
क्यम्प्राट् । च्छोः शूडनुनासिकेचे  
ति० शादेशः । विविच्यवक्त्रीतिवि  
वाकः । घञ् । प्राट्चासौविवा  
कश्चेति० प्राड्विवाकः ॥ यथा-  
हुः । विवादानुगतं पृष्ट्वा पूर्ववा  
क्यं प्रयत्नतः । विचारयति येना  
सौप्राड्विवाकस्ततः स्मृतः इति  
॥ अपिच । अर्थिप्रत्यर्थिनौ पृच्छती  
तिप्राट् । तयोर्वचनं विरुद्धाविरुद्ध  
ससभ्यैः सहविविनक्तिविवेचयति  
वेतिविवाकः । प्राट्चासौविवाक  
श्चेतिप्राट्विवाकः ॥ उक्तञ्च । विवा  
दानुगतं पृष्ट्वा ससभ्यस्तत्प्रयत्नतः  
। विचारयति येनासौप्राड्विवाकस्त  
तः स्मृतः ॥ इति ॥

प्राणः । पुं० प्राग्गमनवति० नासाग्र  
स्थानवर्तिनिवायौ ॥ नासाग्रं प्रत्य  
क्षमुपलभ्यमानत्वात् । प्रागनिती  
तिव्युत्पत्तेश्च ॥ तस्य कर्मवर्हिर्गम  
नम् । तस्य रूपम्० इन्द्रनीलप्रतीका  
शंप्राणरूपं प्रकीर्तितम् । तस्य स्थाना  
नि० चास्य नासिकयोर्मध्ये वर्ततेनाभि

प्राणा :

मध्यगे । प्राणालय इति प्राहुः पादा  
ङ्गुष्ठे प्रिकेचनेतियोगार्णवः ॥ शरी-  
रान्तः सञ्चारिणिवायौ ॥ सचैको  
प्युपाधिभेदात्प्राणापानादिकांसं-  
ज्ञांलभते ॥ इन्द्रियेषु ॥ प्राज्ञे० वी  
जात्मनि ॥ समष्टिलिङ्गशरीराभिमा  
निनिचैतन्ये० क्रियाशक्तिप्रधाने०  
हिरण्यगर्भे ॥ हंसरथे । ब्रह्मणि ॥  
हृन्मासते ॥ बोले । गन्धरसे ॥ का  
व्यजीवे ॥ बले ॥ धातुः पुत्रे ॥ प्रा  
णिनिचनेनवा । अच्० घञ्वा ।  
अनितेरितिणत्वम् ॥ प्रसरणेन० अ  
नितिवा ॥ यस्मिन्सतिजीवनम्०  
यदपगमेचनमदति० सचवायुविशे  
षोलोकेरुढः प्राण इति । निश्वासी  
च्छ्वासकासैस्तुप्राणोजीवसमाश्रितः ।  
प्रयाणंकुरुतेयस्मात् तस्मात्प्राणः  
प्रकीर्तितः ॥ त्रि० पूरिते ॥

प्राणाः । पुं० भूम्नि० असुषु ॥ अस  
वः प्राणा इति० असुप्राणशब्दाभ्यां  
बहुवचनान्ताभ्यां पञ्चप्राणादय उच्य  
न्ते पुनरेकैकाभिधाने बहुवचनम् ।  
अतएव० प्राणोऽपान इत्युक्तम्० हृदि  
प्राणोगुदेपान इत्यादिच दृश्यते ॥ अ  
स्योत्पत्तिर्यथा । मिलितैस्तुप्राणो  
भवतिपञ्चधेति । मिलितैः पञ्चभू  
तानां रजोऽर्थैः प्राणापानादिपञ्च  
उच्यतात्मकाः प्राणोभवतीत्यर्थः ॥  
शरीरस्य पञ्चप्राणायथा । प्राणोपानः

## प्राणधारणा

समानश्चोदानव्यानीचवायवः । शरीरस्याद्रुमेन्द्रियमरः । इमेप्राणा दयपञ्चवायवः शरीरेतिष्ठन्ति तेचनियतस्थानस्थाः । यदाहुः । हृदिप्राणो गुदेपानः समानोनाभिसंस्थितः । उदानः कण्ठदेशेचव्यानः सर्वशरीरगद्गतिः ॥ तेषांव्यापाराश्च यथा । अन्नप्रवेशनं मूत्राद्युत्सर्गोऽन्नविपाचनम् । भाषणादिनिमेषादि तद्व्यापाराः क्रमादसौ ॥ इति ॥

प्राणकः । पुं० सत्त्वजातीये । प्राणिमात्रे ॥ जीवकद्रुमे ॥ चोले । वस्त्रविशेषे ॥ बोले ॥

प्राणधः । पुं० वायौ ॥ तीर्थे ॥ प्रजापतौ ॥ बलवति ॥ प्राणिति । अन० । शीङ्गपिरुगमिवच्चिजीविप्राणिभ्योऽयः ॥

प्राणदः । पुं० जीवकद्रुमे ॥ भगवति ॥ न० जले ॥ रक्ते ॥ प्राणान्ददाति० चेष्टयति । प्राणान्कालात्मना दयति० खण्डयतिवा । प्राणान्दापयति० शोधयतिवा । प्राणान्दातिलुनातिवा । आतद्गतिकः ॥

प्राणदा । स्त्री० हरीतक्याम् ॥ ऋद्धिवृत्ते ॥ टाप् ॥

प्राणधारणा । स्त्री० असूनांधृत्यर्थमाहारे ॥ यथा । अग्रप्रदायभूतेभ्यः सीताथवरवर्णिनी । तयोरप्यददा

## प्राणमयः

दुष्मात्रोर्मधुमांसञ्चसम्भृतम् ॥ तयोस्तृप्तिमयोत्पाद्यवीरयोः कृतशौचयोः । विधिवज्जानकीपश्चाच्चक्रे साप्राणधारणामित्यर्षेणामायणे० अयोध्यावर्णनेदृष्टम् ॥

प्राणनम् । न० जीवने ॥ पुं० गले ॥ त्रि० आप्यायनकरे ॥

प्राणनाथः । पुं० पत्न्यौ ॥ यमे ॥ त्रि०

प्राणधिपे ॥ प्राणानांनाथः ॥

प्राणन्तः । पुं० रसाञ्जने ॥ वायौ ॥

प्राण्यात् । अन० । रुहिनन्दिजीविप्राणिभ्यः षिदाशिषीतिभ् ॥

प्राणन्तो । स्त्री० हिक्कायाम् ॥ क्षुति ।

हिक्कायाम् ॥ षित्वान्डीष् ॥

प्राणपणः । पुं० अतिप्रयासे ॥ प्राणः पणोवस्मिन् ॥

प्राणप्रतिष्ठा । स्त्री० प्रतिभायांजीवन्त्यासे ॥ प्राणानांप्रतिष्ठा ॥

प्राणप्रदः । त्रि० प्राणदातरि ॥

प्राणप्रदा । स्त्री० ऋद्धिनामकौषधी ॥

प्राणप्रददाति । डुदाञ्० । कः ॥

प्राणभास्वान् । पुं० अब्धौ । समुद्रे ॥

प्राणभृत् । पुं० जीवे ॥ प्राणान्बिभर्ति । डुभृञ्० । क्तिप् । तुक् ॥

प्राणमयः । पुं० द्वितीयकोषे । कर्म

न्द्रियैः सहितेप्राणादिपञ्चके । क्रि

याशक्तिमतिकार्यरूपे ॥ अय्यक्रिया

त्मकत्वेनरजोशकार्यत्वम् ॥ स्थूल-

समष्टिकारणीभूतेऽप्यौकृतपञ्चमहा

## प्राणहारकम्

भूततत्कार्यात्मकेहिरण्यगर्भसूत्रेऽ-  
मूर्तिरशौसूक्ष्मसमष्टौ ॥ पूर्णादिहे  
बलयच्छब्दजायायांयः प्रवर्तकः ।  
वायुः प्राणमयीनासावात्माचेतन्य  
वर्जनात् ॥

प्राणरोधः । पुं० नरकान्तरे ॥

प्राणलयः । पुं० मरणे ॥ परमात्मनि  
। प्राणानालये ॥ प्राणलयेजाते० स  
इत्यविकल्पावप्रमनसोनायासेन  
लीनौभवतएव० प्राणमनसोर्दुग्धा  
म्बुवन्मिलितत्वात् । तदुक्तम् ।  
दुग्धाम्बुवत्सन्मिलितावभौतौतु  
ल्यक्रियौमानसमातौतौ । तत्रैक  
नाशादपरस्परनाशस्तत्रैकवृत्त्यपर  
प्रवृत्तिरिति ॥ प्राणलयेसङ्कल्पविक  
ल्पलयेचसमाधिर्भवति ॥

प्राणवान् । पुं० जीवे ॥ प्राणोऽस्यास्य  
स्मिन्वा । मतुप् ॥

प्राणवित् । पुं० हिरण्यगर्भादिषु ॥

प्राणसंयमः । पुं० प्राणायामे ॥

प्राणसमा । स्त्री० पत्न्याम् ॥

प्राणस्पन्दनिरोधः । पुं० चित्तशान्  
त्युपाये ॥ यस्तुवासनानामतिप्राव  
ल्यात्० तास्यक्तंनशक्नोति० तस्यप्रा  
णस्पन्दनिरोधएवोपायः । प्राणस्प  
न्दवासनयोश्चित्तप्रेरकत्वात्० तयो  
र्निरोधेचित्तस्यशान्तिरुपपद्यते ॥

प्राणहारः । पुं० ) वत्स नामे ॥ त्रि०

प्राणहारकम् । न० ) असुनाशके ॥

## प्राणायामः

प्राणा । स्त्री० विहंगी विशेषे ॥ साचा  
रुणगरुडयोः प्रवशूः ॥

प्राणाचार्यः । पुं० वैद्ये ॥

प्राणात्ययः । पुं० आपत्काले ॥ प्रा  
णानामत्ययोयस्मिन्सः ॥

प्राणादिपञ्चकम् । न० प्राणापानव्या  
नोदानसमानात्मके ॥

प्राणाधिनाथः । पुं० पत्न्यौ ॥ प्राणा  
नामधिनाथः ॥

प्राणाधिपः । पुं० प्रिये । पत्न्यौ ॥

प्राणान्तः । पुं० प्राणावसाने ॥

प्राणापानौ । पुं० अश्विनीकुमारयोः ॥

प्राणायामः । पुं० प्राणसंयमे । रेचक

पूरककुम्भकलक्षणप्राणनियहोपाये

॥ तथाचयोगसूत्रम् । तस्मिन्सति

श्वासप्रश्वासयोर्गतिविच्छेदलक्षणः

प्राणायामइति । तस्मिन्नासनस्यैव

सतीत्यर्थः ॥ प्राणः प्रागुदितोवा

युरायामोस्यप्रखेदनम् । प्रेरणाह

ष्टिसंशोधलक्षणः क्रतुदोषनुत् ॥

यवौयान्मध्यमोज्येष्ठः सतालौर्वा

दशादिभिः ॥ उक्तंच । तालद्वाद-

शकोच्चयः प्राणायामस्तुकन्यसः ।

मध्यश्चतुर्भिर्विंशत्याश्चेष्टस्तद्विगुणो

भवेत् ॥ सोपिध्यानतपोपेतः सग

र्भोऽन्यस्तदुज्जितः । यथासगर्भ

स्थिरायमनसोन तथेतरः ॥ अपिच

। सव्याहृतिसंप्रणवांगायत्रीं शिर

सासह । त्रिः पठेदायतप्राणः प्राण

## प्राणायामयज्ञः

यामःसञ्च्यते ॥ सर्वपापहरं प्रीतं  
प्राणायामं द्विजन्मनाम् । ततस्त्व  
भ्यधिकं नास्ति तपः परमपावनम्  
॥ अत्रविशेषो देवीगोतायाम् । इड  
भाकर्षयेद्वायुं वाह्यं षोडशमात्रया ।  
धारयेत्पूरितं योगी चतुः षष्ट्या तु-  
मात्रया ॥ सुषुम्णामध्यगैः सस्यक्त्वा  
त्रिंशन्मात्रयाशनैः । नाड्यापिंगल  
याचैव रेचयेद्योगवित्तमः ॥ प्राणा-  
याममिमं प्राहुर्योगशास्त्रविशारदाः  
। भूयोभूयः क्रमात्तस्य वाह्यमेवंस-  
माचरेत् ॥ मात्रावृद्धिक्रमेणैव सस्य-  
क्त्वा दशषोडश । जपध्यानादिभिः  
सार्द्धं सगर्भं तं विदुर्वृधाः ॥ तदपे-  
तं विगर्भं ह्यप्राणायामं परे विदुः ।  
क्रमादभ्यसतः पुंसो देहं ह्येह दोहमो-  
धमः ॥ मध्यमः कम्पसंयुक्तो भू-  
मित्यागः परोमतः । उत्तमस्य गु-  
णावाप्तिर्यावच्छीलनमिष्यत इति ॥  
अध्यात्मविदस्त्वाहुः । चित्तादिस-  
र्वभावेषु ब्रह्मत्वे नैव भावनात् । नि-  
रोधः सर्ववृत्तीनां प्राणायामः स  
उच्यते ॥ इति ॥ प्राणस्य वायुविशेष  
स्य आयामो रोधः ॥

प्राणायामयज्ञः । पुं० अपाने जुह्वति-  
प्राणं प्राणेऽपानं तथा परे । प्राणापा-  
नगतीरुद्धा प्राणायामपरायणाः ॥  
अपरे नियताहाराः प्राणान् प्राणेषु  
जुह्वतीति भगदुवक्तेः ॥

## प्राण्यङ्गोद्भवः

प्राणियूतम् । न० समाह्वये । पणपू-  
र्वाजादिप्राणिभ्युगे ॥ प्राणिभिर्मेष  
कुक्कुटादिभिः कृतं यूतं ॥

प्राणी । पुं० प्राणविशिष्टे मनुष्यादौ ।  
चेतने । जन्मनि । जन्तौ । शरी-  
रिणि ॥ अहं वै नाशिकमते ॥ अस्य गु-  
णायथा । बुद्ध्यादिषट्कंसङ्ख्या  
दिपञ्चकं भावना तथा । धर्माधर्मौ-  
गुणा एते आत्मनः स्युश्चतुर्दशेति ॥

अयमिन्द्रियायाद्यधिष्ठाता ॥ पुण्यप्रा-  
पाश्रयः । ज्ञानसुखादियोगतो मान-  
सपुण्यत्रविषयः । परदेहादौ प्रवृ-  
त्त्यादिनानुमेयः । अहमित्याकार-  
प्रत्ययाश्रयः । मनोमात्रस्य गोचरः  
। विभुः परममहत्त्ववान् ॥ इति-  
भाषापरिच्छेदः ॥ प्राणाः सन्त्य-  
स्य । अत इति ठनाविति ॥ इति ॥

प्राणिमाता । स्त्री० गर्भं दात्री चतुषे ॥  
प्राणिहितः । त्रि० लोकहितकारि-  
णि ॥

प्राणिहिता । स्त्री० पादुकायाम् । पन-  
हिया ० इ० भा० ॥

प्राणीत्यम् । न० ऋणे ॥

प्राणेशः । पुं० पत्न्यौ ॥

प्राणेशा । स्त्री० भार्यायाम् ॥

प्राण्यङ्गोद्भवः । पुं० गन्धविशेषे ॥

यथा । मृगनाभिसमुद्भूतस्तत्कोषो  
द्भव एववा । गन्धः प्राण्यङ्गजः प्रो-  
क्तो मोददः स्वर्गवासिनामिति ॥

## प्रातर्गेयः

प्रातः सवनम् । न० गायत्र्यच्छन्दस्के  
 प्रातः कालोपलक्षिते कर्मणि ॥  
 प्रातः । अ० प्र० गे । प्र० भाते । पञ्च-  
 धाविभक्तस्य दिनस्य प्रथमे भार्मे ॥ प्रा-  
 तति । अत० । प्राततेररन्निति-  
 अरन्प्रत्ययः ॥ साङ्गप्रहरे ॥ य-  
 थाहमार्ग्यः । ललाटसंस्मृते भा-  
 नौ प्रथमः प्रहरे स्मृतः । स एवा-  
 ध्वर्गसंयुक्तः प्रातरित्यभिधीयत  
 इति ॥ पञ्चपञ्चउषः कालः सप्त  
 पञ्चारुणोदयः । अष्टपञ्च० भवेत्  
 प्रातः शेषः सूर्योदयः स्मृतः  
 इति देवीभागवतम् ॥ श्रोत्रियं शुभ-  
 गांगाञ्च अग्निमग्निचितं तथा । प्रात-  
 रुत्थाययः पश्येदापञ्चाः सविमु-  
 च्यते ॥ तथा ॥ पापिष्ठं दुर्भगां म-  
 द्यं नमनमुत्कृत्तनासिकम् । प्रात-  
 रुत्थाययः पश्येत्तत्कलिरुपलक्ष-  
 णमिति च्छन्दोगपरिशिष्टम् ॥

प्रातरनुवाकः । पुं० शब्दे ॥ यत्प्रा-  
 तः काले शस्यते याज्ञिकैः ॥

प्रातराशः । पुं० प्रातः कालीनभो-  
 जने । कल्पावर्त्ते । कले उ० इ०-  
 भा० ॥

प्रातर्गेयः । पुं० स्तुतिपाठके । स्तु-  
 तिब्रते । वन्दिनि । भाट० इ० भा०  
 ॥ प्रातः काले यद्देवरादिर्येन ॥  
 अहर्मुखे गातव्यं मीतानामसहस्रा-  
 दी ॥

## प्रातिभाव्यम्

प्रातर्भोक्ता । पुं० काके ॥ प्रातः भुङ्-  
 क्ते । भुज० लृच् ॥ त्रि० प्रभाते भो-  
 जनकर्त्तरि ॥

प्रातर्भोजनम् । न० कल्पावर्त्ते ॥

प्रातिः । स्त्री० पूर्त्तौ ॥ प्रादेशे ॥

प्रातिका । स्त्री० जवायाम् ॥

प्रातिकूलिकः । त्रि० प्रातिकूलचा-  
 रिणि । प्र० तिकूले ॥ प्र० तिकूलव-  
 र्त्तते । तत्प्रत्यनुपूर्वमीपलोमकू-  
 लमिति ठक् ॥

प्रातिजनीनः । त्रि० जनेजनेसाधौ-  
 ॥ जवञ्जनम् इति० प्रतिजनम् ।

वीप्सायामव्ययीभावः । प्रतिजने  
 साधुः । प्र० तिजनादिभ्यः खञ् ॥

प्रातिपथिकः । त्रि० प्रतिपथिके ॥  
 प्रतिपथमेति । प्रतिपथमेति ठ-  
 श्चेति पक्षे ठक् ॥

प्रातिपदिकः । पुं० अग्नौ । शिखाव-  
 त्ति ॥ न० । अर्थवदधातुरप्रत्ययः प्रा-  
 तिपदिकम् कृत्तद्धितसमासाश्चेति  
 सूत्राभ्यां लक्षिते० नामनि ॥ प्रति-  
 पदिभवम् । ठक् ॥ धीरः कीदृग्व-  
 चोब्रूते कोरोगीकञ्चनास्तिकः । की-  
 दृक्चन्द्रं न पश्यन्ति तत्सूत्रं पाणिनेर्व-  
 द ॥

प्रातिभम् । न० प्रतिभाविशेषे ॥ ज्ञान-  
 प्रभावविशेषे ॥ प्रतिभैव० प्रतिभायां  
 भवन्वा । स्वार्थे० भवार्थेवा अण् ॥

प्रातिभाव्यम् । न० प्रतिभूत्वेन देयेधने ॥



## प्राथमकल्पिक :

प्रतिभुवोभावे । जामिनी० इ०  
 भा० ॥ यथा । साक्षित्वंप्रातिभाव्यञ्च  
 दानं ग्रहणमेव च । विभक्ताभ्यातरः  
 कुर्युर्नाविभक्ताः परस्परम् ॥ इ० ॥  
 प्रातिभासिकः । त्रि० प्रतिभासमात्र  
 कालसिद्धे । न पुरस्तात्तत्पश्चात्स्थिते  
 ॥ यथाशुक्तिकायां रूप्यं रज्जौवासर्पः ॥  
 प्रातिलोमिकः । त्रि० प्रतिकूले ॥ प्र-  
 तिलोमं वर्तते । तत्प्रत्यनुपूर्वमीप  
 लोमकूलमिति ठक् ॥  
 प्रातिवेश्यः । पुं० निरन्तरगृहवासि  
 नि । परौसी० इति भा० ॥ प्रतिवे  
 शेभवः । यत् ॥  
 प्रातिशाख्यम् । न० वेदभाष्ये ॥ प्रति  
 शाखंभवम् । अव्ययीभावाच्चेति जः ॥  
 प्रातिष्ठितम् । न० आवेशिके स्त्रीये ॥  
 प्रातिस्विकः । त्रि० असाधारणे । आ  
 वेशिके । स्त्रीये ॥  
 प्रातिहारिकः । पुं० मायाकारे । ऐ  
 न्द्रजालिके ॥ प्रतिहरणम् । हृज्०  
 । भावे घञ् । प्रतिहारो व्याजः प्र-  
 योजनमस्य । प्रयोजनमिति ठक् ॥  
 प्रातीपः । पुं० प्रतीपपुत्रे । महाभी  
 ष्मे । शान्तनुराजे ॥  
 प्रातीपिकः । त्रि० प्रतिकूले प्रतीपं  
 वर्तते । तत्प्रत्यनुपूर्वमीपलोमकूल  
 मिति ठक् ॥  
 प्राथमकल्पिकः । पुं० जैत्रे । प्रथमा  
 रज्जवेदे ॥ प्रथमकल्पआधारम्भः

## प्राद्युम्नि :

प्रयोजनं यस्य । प्रयोजनमिति ठञ्  
 ॥ यद्वा । प्रथमकल्पमधीते । वि-  
 द्यालक्षणकल्पान्ताच्चेति वक्तव्यमि  
 ति ठक् ॥  
 प्राथमिकः । त्रि० प्रथमभवे ॥ प्रथम  
 स्य व्याख्यानः प्रथमे भवे वा द्रव्यजृहा  
 त्त्वान्तरं प्रथमाध्वरपुरश्चरणनामाख्या  
 ता ठक् ॥  
 प्राथम्यम् । त्रि० प्रथमस्य भावे ॥  
 प्रादुर्भावः । पुं० प्राकञ्चे । आविर्भावे ॥  
 प्रादुष्कृतः । त्रि० प्रकटिते ॥  
 प्रादुः । अ० नामनि ॥ बिम्बोद्देशप्रा  
 दुर्भावाः । दशनामानौत्थर्यः ॥  
 प्रकाशे ॥ प्राकाशे । स्फुटताया  
 म् । आविरर्थे ॥ सम्भाव्ये ॥ वृत्तौ  
 प्रान्दति । अदिबभूवे । वा० उस्  
 । आगमशास्त्रस्यानित्यत्वान्ननुम् ।  
 प्राप्तिवा । अदभक्षणे ॥  
 प्रादेशः । पुं० तर्जन्यङ्गुष्ठसम्मिते । तर्ज  
 नीसहितविस्तृताङ्गुष्ठे ॥ प्रदिश्यते ।  
 दिश० । हलश्चेति घञ् । उपसर्ग  
 स्य घञ् जीति पादिको दीर्घः ॥  
 प्रादेशनम् । न० दाने ॥ दिशश्चितिस  
 र्जने । प्राङ्पूर्वः । भावे ल्युट् ॥  
 प्रादेशिकः । पुं० अव्याप्यवृत्तौ ॥  
 प्रादोषः । त्रि० } प्रदोषसम्भिनि  
 प्रादोषिकः । त्रि० } ॥ निशाप्रदोषा  
 भ्याच्चेति शैषिके र्थे ठञ् । पक्षे ङ् ॥  
 प्राद्युम्निः । पुं० अनिरुद्धे ॥

## प्रापणम्

प्राधान्यम् । न० प्रधानतायाम् ॥ अ  
गुणीभावे ॥ भावेऽप्यञ् ॥

प्राधीतः । लि० प्रक्रान्ताध्ययने ॥

प्राध्ययनम् । न० प्रकृष्टाध्ययने ॥

प्राधुम् । लि० दूरपथे ॥ प्रह्वे । प्रणते

॥ बन्धने ॥ प्राधुनति । धुनशब्दे ।

डम्प्रत्ययः ॥

प्राधुङ्गत्य । अ० बन्धनेनानुकूलङ्गत्वर्थे

॥ प्राधुस्वन्धने० इतिगतिसञ्ज्ञा ।

कुगतीतिसमासः ।

प्राधुम् । अ० नष्मणि ॥ अनुकूले ॥

प्राधुनति । धुन० डम् ॥

प्रान्तः । पुं० चरमे । अन्तभागे । शेष

सीमायाम् । उपान्ते ॥ यथा । प्रान्त

च्छायाविनिर्मुक्तानमनोज्ञाजलाश

याः । तस्मादधोजलप्रान्ते प्वारामा

न्विनिवेशयेदिति ॥

प्रान्ततः । अ० प्रान्तभागे ॥

प्रान्तरम् । न० ग्रामस्यदूरे० वृक्षल

तादिशून्येवर्त्तानि । दूरशून्यपथे

॥ विपिने । अरण्ये ॥ कीटरे

॥ प्रकृष्टमन्तरम्० व्यवधानमवका

शोवाअत्र । प्रादिभ्यद्वतिबहुव्री

हिः ।

प्रान्तशून्यम् । न० छायादिरहिते०

दूरशून्येऽधुनि ॥

प्रान्त्यः । लि० प्रान्तभवे ॥

प्रापणम् । न० वयने । प्राप्तौ ॥

प्रकर्षेणव्यापने ॥

## प्राप्तपातः

प्रापणिकः । पुं० पण्यविक्रयिणि ।

प्रापणाय्यते । पण० । आडिपणि

कषट्ठतिकिकान् ॥ प्रपणीव्यवहारः

प्रयोजनमस्यवा । तदस्यप्रयोजन

मितिठञ् ॥

प्रापणीयः । लि० फलमात्रे ॥ प्रा-

प्ये ॥ प्राप्यतेयत् । प्रपूर्वापधा

तोः कर्म्मण्यनीयर् ॥

प्रापय्य । अ० गमयित्वेत्यर्थे ॥

प्रापितः । लि० निवेशिते ॥ नीते

प्रकर्षेणप्रापितः ।

प्रापिप्रयिषुः । लि० प्रापयितुमिच्छौ

॥ प्रापयतेः सन्नन्तादुपत्ययः ॥

प्रापेयः । पुं० गन्धर्वगणविशेषे ।

यथा प्रवाच्यजनयत् पुत्रान्दिव्या

न् वैगायनोत्सुकान् ॥ चतुर्दश

देवगन्धर्वाः प्रापेयाः परिकौर्ति

ताः ॥

प्राप्तः । लि० स्थापिते । प्रणिहिते

॥ विन्ने । लब्धे ॥ यथा । प्राप्ते

कर्म्मणिनाऽनेकीविधातुंशक्यते

गुणः । अप्राप्तेतुविधीयन्तेवहवो

प्येकयत्नतद्वतिन्यायः ॥ समञ्जसे

॥ प्राप्यतेस्मा ॥ आप्लु० । गत्य

र्थकर्मकीर्तितः ॥ कर्तरित्त्व इति

स्वामी ॥

प्राप्तपञ्चत्वम् । लि० मृते ॥ प्राप्त

पञ्चत्वम्येन ॥

प्राप्तपातः । पुं० चडांशोः पारिपा

## प्राभवम्

श्रिर्विके ॥

प्राप्तभावः । पुं० जातोक्ति ॥ त्रि०  
लब्धसत्तादौ ॥ मनोहरे ॥ पण्डि  
ते ॥

प्राप्तरूपः । त्रि० प्राप्ति ॥ रूम्ये ॥  
प्राप्तिरूपम् ॥ प्राप्तापत्तेचद्वितीय  
येतिसमासः ॥ प्राप्तरूपयेन  
वा ॥

प्राप्तव्यः । त्रि० प्राप्ते ॥ प्राप्यते य  
त् । प्रपूर्वापधातोः कर्म्मणित  
व्यप्रत्ययः ॥

प्राप्तिः । स्त्री० महोदये । धनादि  
वृद्धौ ॥ अधिगमे । लाभे ॥  
भूत्यन्तरे । अणिमाद्यष्टैश्वर्यान्तग  
तैश्वर्यविशेषे ॥ यतोऽङ्गुल्यद्य  
णस्पृशतिचन्द्रमसम् ॥ प्रापणम्  
आप्लृ० । क्तिन्नावादिभ्यः ॥ ल  
ग्नादेकादशे ॥

प्राप्ता । त्रि० प्राप्तवति ॥ प्राप्नो-  
ति । टच् ॥

प्राप्यः । त्रि० गम्ये । समासाद्ये ।  
प्राप्तव्ये । आप्तुंशक्ये ॥ प्राप्यते  
। आप्लृ० । ऋहलोर्ह्यत् ॥

प्राबोधिकः । पुं० उषः काले ॥  
प्राबोधकोपिपाठः शब्दमालाया-  
म् ॥

प्राभञ्जनम् । न० स्वातिनञ्चने ॥

त्रि० प्रभञ्जनसम्बन्धिनि ॥

प्राभवम् । न० श्रेष्ठत्वे ॥

## प्रामाण्यवादः

प्राभवत्यम् । न० प्रभवतीभावे ॥  
प्यञ् ॥

प्राभाकरः । पुं० आत्मनोचिद्रूपवा  
दिनि० मीमांसकविशेषे ॥ प्रा  
भाकराल्लार्किंकाश्चाहुरस्याचि  
दात्मताम् । आकाशवद्व्यमात्माश  
ब्दवत्तद्गुणस्थितिः ॥

प्राभूतिकः । त्रि० प्रभूतवादिनि ॥  
प्रभूतमाह । आहौप्रभूतादिभ्य-  
इतिठक् ॥

प्राभृतम् । न० उपढौकने । प्रदेशने  
। देवताभ्योभिन्नादिभ्यश्चद्वितीयमाने ।  
भेट० इ० भा० ॥ प्राभ्रियते स्म ।  
भृज्भरणे० डुभृज्धारणपोषणयो  
र्वा । क्तः ॥

प्राभृतकम् । न० कौशलिकायाम् ।  
प्राभृते ॥

प्रामाणिकः । त्रि० प्रमाणलब्धे ॥  
प्रमाणादागतः । ठक् ॥

प्रामाण्यम् । न० प्रमाणत्वे ॥ काल  
त्रयावाधितार्थविषयत्वम् प्रामाण्य  
मितिव्याख्यातारः ॥ संवादाधी  
नंप्रामाण्यमितिताकिंकाः ॥

स्वतः प्रामाण्य मितिमीमांसकाः  
॥ प्रमाणस्यभावः प्यञ् ॥

प्रामाण्यवादः । पुं० प्रमाकरणता  
कथने ॥ तद्वतितत्प्रकारकत्वरूप  
प्रमात्वकथने । चिन्ता मणिन्याय  
ग्रन्थविशेषे ॥

## प्रायश्चित्तम्

प्रामादिकम् । त्रि० प्रमादादवगते ॥  
 प्रामाद्यः । पुं० वासके । अठरूपे ॥  
 प्रामीत्यम् । न० ऋषे ॥ मृतत्वे ॥  
 प्रायः । पुं० सन्यासवति० मरणायान  
 शने ॥ प्रायोपविष्टं गङ्गायामिति  
 लक्ष्यम् ॥ बाहुल्ये ॥ यथा । प्राये  
 णाकृतकृत्यत्त्वान्मृत्योरुद्दिजतेजनः  
 । इति ॥ मृत्यौ । मरणे ॥ तुल्ये ॥  
 वयसि ॥ प्रायणम् । अय० । घञ् ॥  
 प्रकृष्टमयनम् । इण्० । एरज्वा ॥  
 प्रायत्यम् । न० पवित्रतायाम् ॥ प्रयत  
 स्यभावः । घञ् ॥  
 प्रायश्चित्तम् । न० शुद्धिसम्पादकेकर्म  
 विशेषे । अशुद्धत्वनिरसनेनशुद्धेरा  
 पादके० पापक्षयसाधनेकर्मणि ॥  
 प्रायः पापंविनिर्दिष्टं चित्तं तस्यवि  
 शोधनमितिस्मृत्येत्युत्पत्तिः ॥ अ-  
 पिचाहाङ्गिराः । प्रायोनामतपः  
 प्रोक्तंचित्तं निश्चयउच्यते । तपोनि-  
 श्चयसंयुक्तं प्रायश्चित्तमितिस्मृतम् ॥  
 निश्चयसंयुक्तं पापक्षयसाधनत्वेननि  
 श्चितमित्यर्थः ॥ प्रायस्यचित्तम् । पार  
 स्करादित्वात्साधु ॥ प्रायश्चित्तक-  
 र्माणितु० पापक्षयसाधनानिचान्द्रा  
 यणादीनि । विहिताऽकरणप्रतिषि  
 द्धसेवारूपनिमित्तविशेषानुबन्धीनि०  
 प्रायश्चित्तकर्माणि । पापक्षयमात्रोद्दे  
 शेनविहितानोतिवा ॥ पापानामनु  
 रूपाणिप्रायश्चित्तानिकृद्यथा । यथा

## प्रायोपविष्टः

तथैवसंस्मृत्यप्रोक्तानिपरमर्षिभिः  
 ॥ पापेगुरुणिगुरुणिस्वल्पान्यल्पे च  
 तद्विदः । प्रायश्चित्तानिमैत्रेयजगुः  
 स्थायस्मृवादयः ॥ प्रायश्चित्तान्यशे  
 षाणितपः कर्मात्मकानिवै । या-  
 नितेषामशेषाणां कृष्णानुस्मरणं पर  
 मितिपराशरः ॥ प्रायश्चित्तन्तुपापा  
 नांश्रीदेधीनामसंस्मृतिरितिभागव  
 तेव्यासः ॥

प्रायश्चित्तीयः । त्रि० प्रायश्चित्तयो  
 ग्ये । प्रायश्चित्तसाधनत्वेनभवः  
 । प्रायश्चित्तायपापशोधनायश्रुति  
 स्मृतिविहितायकर्मणो हितोवा ।  
 वृद्धाच्छः ॥

प्रायः । अ० भूमि । बाहुल्यार्थे ॥  
 प्रायनम् । अय० । असुन् ॥  
 प्रायिकः । त्रि० प्रायोभवै ॥  
 प्रायुद्धेयी । पुं० घोटके ॥  
 प्रायोज्यम् । त्रि० प्रयोजनाहं ॥  
 यथा । प्रायोज्यं न विभज्येत ।  
 यद्यस्य प्रयोजनाहं पुस्तकादितन्मू-  
 र्खैः सहनविभजनीयम् ॥ इति  
 दायभागः ॥

प्रायोपविष्टः । त्रि० प्रायोपवेशवि  
 शिष्टे ॥ प्रायेणमृत्युपर्यन्तानशने  
 न उपविष्टः ॥ अत्रादित्यपुराणम्  
 ॥ य० । समायुक्तो भवेद्यस्तुपातके  
 र्महदादिभिः । उच्चिकित्सैर्महा  
 रोगैः पीडितोवाभवेत्तु यः ॥

## प्रारब्धम्

स्वयं देहविनाशस्य कालिप्राप्ते महा  
गतिः । आब्रह्माण्डस्वर्गादिमहा  
फलजिगीषया ॥ प्रविशेज्ज्वलनं  
दीप्तं कुर्यादनशनं तथा । एतेषा  
मधिकारोस्तिनान्येषां सर्ववस्तुषु ॥  
नराणामपिनारीणां सर्ववर्णेषु स  
र्वदा ॥ इति ॥

प्रायोप्रवेशः । पुं० सन्न्यासपूर्वकाऽ  
नशनस्थितौ ॥

प्रारब्धम् । न० वर्त्तमानदेहारम्भकै  
कर्मणि ॥ कर्मजन्मान्तरीयं यत्  
प्रारब्धमिति कीर्तितम् । दुर्बलं  
सबलं चेति प्रारब्धं द्विविधं विदुः ॥  
दुर्बलस्य प्रतीकारः सनातिसव  
लस्य तु ॥ अवश्यं भाविभावानां  
प्रतीकारो भवेद्यदि । तदाहुः स्त्री  
नर्लिप्येरन् नलरामयुधिष्ठिराः  
॥ आत्मानं सततं जानन्कालं नय  
महामते । प्रारब्धमखिलं भुञ्जन्  
नोद्वेगं कर्तुमर्हसि ॥ इच्छाप्रार  
ब्धं परेच्छाप्रारब्धमनिच्छाप्रारब्धमि  
तिभेदात्तत्त्रिविधं । तत्र स्वेच्छा-  
कृतं भिक्षाटनादि० समाध्यवस्थायां  
शिष्यादिभिर्दीयमानं परेच्छाकृतम्  
समाध्यवस्थायां व्युत्थानदशायां वा  
आकाशफलपातवदकस्माज्जायमा  
नं पापान्नपतनं कण्टकवधादिकञ्चा  
निच्छाकृतं प्रारब्धमिति विवेकः ॥  
त्रि० प्रकर्षेण प्रारब्धम् ॥

## प्रालेयम्

प्रारब्धः । स्त्री० वत्सवत्सवरज्जौ ॥

प्रारब्धः । पुं० प्रकृष्टारम्भे ॥ प्रक-  
र्षेण प्रारब्धः ॥ प्रारम्भकर्मणां विप्रः  
पुण्डरीकं स्मरेद्भरिम् ॥

प्रारिप्सितः । त्रि० प्रकर्षेण प्रारब्धमुमी  
प्सिते ॥

प्रार्थनम् । न० प्रकर्षेण याचने । प्रार्थ  
नायाम् ॥

प्रार्थना । स्त्री० याच्नायाम् । अर्थना  
याम् । याचनायाम् ॥ प्रकृष्टार्थ  
ना ॥ अभियाते ॥

प्रार्थनीयम् । न० द्वापरयुगे ॥ त्रि०  
प्रार्थनाविषये ॥

प्रार्थितः । त्रि० याचिते ॥ शत्रुसंरुद्धे  
॥ अभिहिते ॥ प्रार्थ्यते स्म । अर्थया  
च्नायाम् । क्तः ॥

प्रार्थ्यमानः । त्रि० याच्यमाने ॥

प्रालम्बः । पुं० पयोधरे ॥ त्रपुष्पे ॥ न०  
कण्ठाद्वक्ष्यस्पृजुलम्बमानमाल्ये ॥  
प्रालम्बते । लविश्रवस्संसेने । पचा  
द्यच् ॥

प्रालम्बिका । स्त्री० हेमविरचितेनाभि  
लम्बिनिमाल्ये ॥ प्रालम्बते । लवि  
। शकुल् ॥

प्रालेयम् । न० मिहिकायाम् । हि-  
मे ॥ प्रलीयन्ते पदार्थाश्चेति० प्रल  
योहिमाद्रिः । ततश्चागतम् । अण्  
। केकयमित्युपलयानां यादेरियङ्  
तियस्ये यादेशः ॥ उदके ॥



प्रियकः

तमेव सर्वेषां नात्मनोऽस्त्यपरं प्रियम् ।  
लोकेस्मिन्नात्मसम्बन्धाद्भवन्त्यन्ये  
प्रियाः शिवे ॥ प्राणबुद्धिमनः स्वा  
त्मदाराऽपत्यधनादयः । यत्सम्प  
र्कात्प्रियाश्चासन्ततः कोन्वपरः  
प्रियः ॥ प्रीणाति । प्रीञ्त्तर्पणे  
इगुपधेतिकः ॥ न० श्रोतुस्तत्काल  
श्रुतिसुखेवाक्ये ॥ चि० हृद्ये । इष्टे ।  
प्रौतिविषये । स्नेहपात्रेपुत्रादौ ॥  
प्रीतिकरे ॥ सर्वः प्रियः खलुभव  
त्यनुरूपचेष्टः ॥ भृत्ये ॥ प्रीणयति  
शुश्रूषादिनास्वामिनम् ॥ प्रियोऽ  
प्रियश्चकार्यवशाद्भवति । यथा । न  
हिकस्यप्रियःकोवाऽप्रियोवाजगत्  
त्रये । कालेकार्यवशात्सर्वेभवन्  
त्येवाऽप्रियाः प्रियाः ॥

प्रियंवदः । पुं० खेचरे । गंधर्व  
विशेषे ॥ चि० प्रियव्राचि ॥ प्रियं  
वदति । वदव्यक्तायांवाचि । प्रिय  
वशेवदः खच् । मुम् ॥

प्रियंवदा स्त्री० खर्वेश्यायाम् ॥

प्रियकः । पुं० प्रीतसालतरौ । जीव  
के । असनकुसुमे । विजयसार०  
इ० भा० ॥ नीपे । धाराकदम्बे  
॥ चित्रकृगे । कम्बलप्रकृतौमृग  
विशेषे ॥ प्रियकोरोमनिर्युक्तौमृग द्व  
चमसृणैर्धनैरिति वैयाज्यंती ॥  
चलो । चञ्चरीके ॥ प्रियङ्गौ ॥  
कङ्कुमे । कश्मीरजन्मनि ॥ प्रीणा

प्रियङ्गुः

ति । प्रीञ्० । कुन्शिल्पिसञ्च  
योरितिकुन् ॥ यद्वा । प्रीणाति०  
प्रीयतेवा । इगुपधेतिकः । स्वा  
र्थेकन् ॥

प्रियकार्ः । चि० प्रियङ्करे । प्रियं  
करोति । डुकृञ्० । क्षेमप्रिये स्त  
ण् ॥

प्रियकृत् । पुं० नारायणे । भजतां  
प्रियं करोति । कृप् ॥ चि० प्रि  
यकारिणि ॥

प्रियङ्करः । चि० हितकारिणि ।  
प्रियकारके ॥ प्रियङ्करोति । क्षेम  
प्रियमद्रेण्चेतिपक्षेखच् ॥

प्रियङ्गरी । स्त्री० बृहज्जौवनत्याम्  
॥ श्वेतकण्टकायाम् ॥ अश्वगन्धा  
याम् ॥

प्रियङ्गुः । स्त्री० राजिकायाम् ।  
राजसर्षपे ॥ कणायाम् । पिप्प  
ल्याम् ॥ कङ्कुसर्षे ॥ खनामख्या  
तसुगन्धिवृक्षविशेषे । प्रियके ।  
श्यामायाम् । लतायाम् । फलि  
न्याम् ॥ प्रियङ्गुः शीतलातिक्ता  
तुवरानिलपित्तहृत् । रक्तातियोग  
दौर्गन्ध्यस्नेहदाहज्वरापहा ॥ शु  
ल्माहृद्विषमोहघ्नीतद्वद्वन्प्रियङ्गु  
का । तत्फलंमधुरंरुच्यं कषा  
यम् शीतलं शुरु । त्रिविधाध्मानव  
लकृत्सङ्ख्याहिकफपित्तजित् ॥  
प्रियंगच्छति । मृगयादौनिपात

## प्रियत्वम्

सिद्धः ॥ मित० डुर्वा ॥ प्रियमङ्ग  
तिजा । अगिगतौ । एयन्तोवा । कुः  
पूर्वत् । शकन्धादिः ॥ कटुक्या  
म् ॥

प्रियचिकीर्षुः । चि० प्रियङ्कर्त्तु  
मिच्छी ॥

प्रियजनः । पुं० हृदलोके ॥ प्रौढभा  
वन्ते ॥ यथा ॥ प्रौढभावानुच्चोय  
स्तस्यप्रियजनोचसः ॥

प्रियजीरः । पुं० श्योनाकवृ  
क्षे ॥

प्रियतमः । पुं० मयूरशिखावृक्षे ॥

आत्मनि ॥ यथा । वित्तात्पुत्रः  
प्रियः पुत्रात् पिण्डः पिण्डात्  
तथेन्द्रियम् । इन्द्रियेभ्यः प्रियः  
प्राणआत्माप्रियतमस्ततः ॥ चि०  
प्रेष्ठे ॥ अतिशयेनप्रिये ॥

प्रियता । स्त्री० हार्दे । प्रेमणि । स्त्री  
हे ॥ प्रीणातीतिप्रियः । तस्य  
भावः । तल् ॥

प्रियतोषणः । पुं० षोडशबन्धातिरि  
क्तरतिबन्धविशेषे ॥ यथा । नारी  
पादौखहस्तेनधारयन्जघनोपरि ।  
स्तनापीडकरः कामीकामयत्  
प्रियतोषणः ॥ चि० प्रियस्तुष्टि  
कारिणि ।

प्रियत्वम् । न० प्रियतायाम् ॥ प्रिय  
स्यभावः । त्वः ॥ प्रीतिकर  
णे ॥

## प्रियश्रवाः

प्रियदर्शनः । पुं० कीरे । शुक्रवि  
हङ्गमे ॥ क्षीरिकाद्रुमे ॥ चि० चक्षु  
ष्ये । सुदर्शने ॥ प्रियदर्शनम  
स्य ॥

प्रियप्रायम् । न० चटुनि । चाटुनि  
। प्रियवाक्ये ॥ इतिहेमच  
न्द्रः ॥

प्रियप्रेम्णुः । चि० वृष्टार्थोद्युक्ते ।  
उत्सुके ॥

प्रियमधुः । पुं० एककुण्डले । बल  
देवे । अच्युताशजे ॥ प्रियमधु  
मद्ययस्य ॥

प्रियरूपः । पुं० कामे ॥ न० चम्प  
रः प्रभृतीनारूपे ॥ चि० मनो  
हररूपवति ॥

प्रियवर्णी । स्त्री० श्यामायाम् । शु  
न्द्रायाम् । प्रियङ्गी ॥

प्रियवल्ली । स्त्री० प्रियङ्गी ॥

प्रियवादी । चि० तत्कालमधुरवाक्य  
वक्त्रि ॥ मनोज्ञवक्त्रि ॥ यथा ।  
कोतिभारः समर्थानांकिन्दूरव्यव  
सायिनाम् । कोविदेशः सुविद्या  
नांकः परः प्रियवादिनामिति ॥

प्रियव्रतः । पुं० स्वायम्भुवसनोः पु  
त्रे । यथा । प्रियव्रतोत्तानप्रादीमनो  
स्वायम्भुवस्यतु । दौपुत्रौसुमहावीर्यौ  
धर्मज्ञौकथितौतव ॥

प्रियश्रवाः । पुं० भगवतिवासुदेवे ॥  
प्रियश्रवोयस्यसः ॥

प्रियाल :

प्रियसखः । पुं० खदिरे ॥

प्रियसत्त्वम् । न० सूनुतवाक्ये ॥

प्रियसन्देशः । पुं० चम्पकवृक्षे ॥ प्रिय  
संवादे ॥

प्रियसालकः । पुं० असनवृक्षे । बिज  
यसार० इ० भा० ॥

प्रिया । स्त्री० भार्यायाम् ॥ नार्याम् ।  
एलायाम् ॥ मदिरायाम् । मल्लिका  
याम् ॥ वात्स्यायाम् ॥ प्रियङ्गौ ॥  
मध्यावृत्तिप्रभेदे ॥ यथा । जोहलंष्ट  
श्रुते । साप्रियाकथ्यते ॥ यथा ।  
नौमिगोपालकम् । देवकीबालकम्  
॥ मृगीतिनामान्तरम् । रोमृगीति  
लक्षणात् ॥ सुप्रतिष्ठाप्रभेदेपि । स  
ख्यैः प्रिया ॥ यथा । ब्रजसुभुवो  
विलसत्कलाः । अभवन्प्रियामुरवै  
रिणः ॥

प्रियाम्बुः । पुं० अश्वहृत्ते ॥ न० आ  
भ्रमले ॥ हृद्यजले ॥

प्रियार्हः । पुं० नारायणे ॥ स्त्रेष्टदेवे  
प्रियाणीष्टान्यर्हतिर्नर्पयितुंयोग्योभ  
वतीतितया । कर्मण्यण् ॥ यथा०  
यद्यदिष्टतमं लोके यच्चास्यदयितं गृहे ।  
तत्तद्गुणवते देयं तदेवाक्षयमिच्छता ॥  
इति मार्कण्डेयपु० ॥ अपिच । यद्य  
दात्मप्रियं द्रव्यं तत्तदिष्टाय कल्पयेत् ॥

प्रियालः । पुं० राजादने । पियाले ॥  
चारुचफलं पक्कं वृष्यं गौल्याम्नकं  
गुरु । तद्बीजं मधुरं वृष्यं पित्तदाहार्ति

प्रीतिः

नाशनम् । प्रीणाति । प्रीज्० । वा०  
कालन् ॥

प्रियाला । स्त्री० द्राक्षायाम् ॥

प्रियोदितम् । न० प्रियवाक्ये ॥ प्रियञ्च  
तत्तदितञ्च ॥ चि० प्रियवाक्यविष  
ये ॥

प्रीणः । चि० पुरातने । प्रतने ॥ नञ्  
पुराणे प्रादिनि० चनसमुच्चितः खः  
॥ प्रीते ॥

प्रीणनम् । न० तर्पणे । तृप्नौ ॥ प्रीज्  
। स्वार्थे ण्यन्ताल् ल्युटि० धृज् प्रीजो-  
रिति नुक् ॥

प्रीणयन् । चि० तर्पयति ॥ प्रीजोऽय  
न्ताल्लुटः । शतृशानचादित्यादिनाल  
टः । अचादेशे० धृज् प्रीजोर्नुस्वक्तव्य  
इति नुगागमः ॥

प्रीणसः । पुं० गरुडके ॥

प्रीतः । चि० हृष्टे । मत्ते । तृप्ते ॥  
नर्मणि ॥ प्रीयतेऽस्म । प्रीङ् प्रीणने ।  
क्तः ॥

प्रीतिः । स्त्री० मुदि । प्रमदे । हर्षे ।  
सुखे ॥ इष्टदर्शनजन्ये सुखे ॥ भोज  
नकालेऽनभिसचिराहित्ये । इच्छौ-  
त्कण्ठे ॥ विष्कम्भादिषु द्वितीययो  
गे ॥ तत्रजातस्य फलं यथा । प्रसूति  
काले यदि प्रीतियोगो नरोच्चरीगः सु  
खवान् प्रमोदी । रक्तानुरक्तो विदुषां  
प्रपन्नः सम्प्रार्थितो यच्छति बित्तमेव  
॥ रक्ष्याः सपत्न्यां सारपत्न्याम् ॥

## प्रीतिदत्तम्

प्रेम्णि ॥ यथा । याप्रीतिरिविवेका  
नांविषयेष्वनपायिनी । त्वामनुस्म  
रतः सामेहदयान्मापसर्पतु ॥ मा  
प० हेतुपते । मापसर्पतुवा ॥ प्रेम  
लक्षणाप्रीतिर्ज्ञातनिमुख्यान्यचगौ  
णी । तथाचोक्तं वार्तिकसारे । स्वा  
त्मभोगस्य हेतुत्वात्प्राणादौप्रीतिरि  
ष्यते । नखतीतोमसामुख्याद्यात्म-  
प्रीतिर्यथातथा ॥ प्रतीचिनिर्मिमित्तै  
वसर्वावस्थामुबोध्यते । प्रीतिरन्मैग  
यावत्तत्त्वान्मुख्यासावितिगम्यता  
म् ॥ सर्वान्तरतरत्वेनयुज्यतेनिर्निमि  
त्तता । बाह्येषुसनिमित्तत्वंप्रीतेः  
स्पष्टंगवादिषु ॥ व्याध्यायुपद्रुतो  
लोकेमृतिमप्यभिवाञ्छति । निर्नि  
मित्तप्रियत्वेतुदेहादेस्तन्नयुज्यते ॥  
इति ॥ प्रीज्जर्पणे । भावेक्तिन् ॥  
यदीच्छेद्विपुलांप्रीतिंत्रीणितजनका  
येत् । बाग्विवादोर्थसम्बन्धः परो  
क्षेदारभाषणम् ॥

प्रीतिजुषा । स्त्री० उषायाम् । अनि  
रुद्धपत्न्याम् ॥

प्रीतिदः । पुं० वासन्तिके । केलिकि  
ले । विदूषके । भांड० इ० भा० ॥  
कामुके ॥ चि० सुखप्रेमदातरि ॥

प्रीतिदत्तम् । चि० प्रीत्यादत्तवस्तुनि ।  
यथा । प्रीत्यादत्तनुयत्किञ्चिच्छ्रुत्वा  
वाश्वशुरेणवा । पादवन्दनिकश्चैव  
प्रीतिदत्ततदुच्यते ॥ प्रीतिदाने ॥

## प्रेक्षा

भावेक्तः ॥

प्रीतिदानम् । न० प्रसादे ॥

प्रीतिभोज्यम् । न० प्रीत्याभजंशीयेऽन्ना  
दौ ॥ यथा । अन्नानिप्रीतिभोज्या  
निश्चापहोज्यानिवापुनः । नचस  
म्प्रीयसेराजन्नचैवापहतावयम् ॥

प्रीतयुक् । चि० स्निग्धे ॥

प्रीत्यात्मकः । पुं० सत्त्वगुणे ॥ प्रीतिः  
सुखमात्मायस्यसः ॥

पुक्षिः । पुं० सुक्षौ ॥

पुष्टः । चि० दग्धे ॥ पुष्टतेस्व । पुष  
हे । क्तः । यस्येतिनेट् ॥

पुष्वः । पुं० ऋतौ ॥ सूर्ये ॥ प्रीषति  
। पुष० । अशुपुषिलटीतिक्कन् ॥

पुष्वा । स्त्री० जलकणिकायाम् । टा-  
प् ॥

प्रेक्षणम् । न० चक्षुषि ॥ दर्शने ॥

प्रेक्षणकूटः । पुं० चक्षुर्गोलके ॥

प्रेक्षणीयः । चि० दर्शनीये ॥

प्रेक्षा । स्त्री० उपलब्धौ । बुद्धौ ॥ नृत्ये  
क्षये ॥ ईक्षणे ॥ प्रकृष्टमीक्षणमन  
यावा । ईक्ष० । गुरोश्चेत्यः । टाप्  
॥ वृक्षशाखायाम् ॥

प्रेक्षन् । चि० चलनविशिष्टे ॥ संसक्ति  
विशिष्टे ॥

प्रेक्षा । स्त्री० पर्यटने ॥ अश्वगतौ ॥  
संवेशनान्तरे ॥ नृत्ये ॥ दोलायाम्  
॥ प्रेक्ष्यते । इखिगतौ ॥ घञ् ।  
टाप् ॥

## प्रेतकार्यम्

प्रेङ्कितः । त्रि० कम्पिते ॥ प्रेङ्कितस्त्र  
। इत्थि० । क्तः ॥

प्रेङ्कोलनम् । न० दोलायाम् । दोलने ॥

प्रेङ्कोलितः । त्रि० दोलिते । तरलिते । लुलिते ॥ न० रतबन्धान्तरे ॥ सर्वतः कटिपरिभ्रमो यदि प्रेङ्कपूर्वमिदमुक्तमारतम् ॥

प्रेतः । पुं० नरकस्थप्राणिनि ॥ भूतप्रभेदे ॥ स्वधर्मात्प्रच्युतो विप्रोदेहपातादूर्ध्वं वायवीयं देहमापन्न उल्कामुखः । भूतनादिसंज्ञः प्रेत उच्यते । यथा । वान्ताशुल्कामुखः प्रेतो विप्रो धर्मात् उल्का च्युतः । इति ॥ भूतप्रेतपिशाचानां लोका यथा । अरीचचरायेच भूतप्रेतपिशाचकाः । वर्जयित्वा रुद्रगणां स्तेतचैव चरन्ति हि ॥ जोर्ध्वं विक्रमये शक्तिस्तेषां तन्मृतपामनाम् । अत उर्ध्वं हि हिमिन्द्रराक्षसायैकृतै नसः ॥ ते तु सूर्यादिधः सर्वे विहरन्त्यूर्ध्ववर्जिताः । इति पाद्मे स्वर्गखण्डः ॥ वैदिकविधानेनोर्ध्वदैहिकाभावात् । षण्ण्डे षाचवहु नरकभोगान्ते प्रेतशरीरं भवतीति पुराणे प्रसिद्धमस्ति ॥ त्रि० मृते ॥ अर्वाक्सपिण्डो ऋणात् । ततो वति वैमृतः ॥ प्रीति । इण्० । यत्पर्यति क्तः ॥

प्रेतकार्यम् । न० मृतस्य दाहादिसपिण्डोक्तं शान्तकर्मणः ॥ यथा । इत्थि०

## प्रेतमाता

त्वाप्रेतकार्याणि प्रेतस्वधनहारकाः ।

वर्णानां यदधे प्रोक्तं तदुन्नतं नियतश्चरेत् ॥ इति ॥

प्रेतकृत्वा । स्त्री० पित्रुपकारार्थायां क्रियायाम् ॥ प्रकर्षेण इतः प्रेतः पितृर्लोकस्य एवोच्यते ॥

प्रेतगृहम् । न० स्मशाने ॥

प्रेततर्पणम् । न० मरणावधिसपिण्डौ करणपर्यन्ते प्रेतशब्दोऽस्ति खेजं जलदाने ॥

प्रेतनदी । स्त्री० वैतरिण्याम् ॥ प्रेतानां नरकस्थप्राणिनां नदी ॥

प्रेतपटहः । पुं० भवरुदि । मृत्युभङ्गुरके । मृत्युकालिवाद्दनीयवाद्यविशेषे । भौरु० इ० भा० ॥

प्रेतपतिः । पुं० यन्त्रे । प्रेतराजि ॥

प्रेतानां पतिः ॥

प्रेतपिण्डः । पुं० मरणावधिसपिण्डौ करणपर्यन्तं प्रेतसम्प्रदानकपिण्डाकाराग्ने ॥ यथा । न स्वधाच्च प्रयुञ्जीत प्रेतपिण्डे दशाहिके । भार्गवै तैत्तचैपिण्डं यच्च दत्तस्य पूरकम् ॥ प्रेतपिण्डानदीयन्ते यस्य तस्य विमोक्षणम् । स्माशानिकेभ्यो देवैश्च आकल्पं नैव विद्यते ॥

प्रेतपुरम् । न० यमालये ॥

प्रेतमाता । स्त्री० काल्यादिषु ॥ कालीकरालोभद्रादभीष्टाचैव भयोत्कटा । राध रौद्रादप्राप्तैः प्रेतैः ॥



## प्रेत्यभावः

प्रेतमातरः ॥

प्रेतराक्षसी । स्त्री० तुलसाम् ॥

प्रेतवनम् । न० श्मशाने ॥

प्रेतवाहितः । चि० भूताविष्टे ॥

प्रेतशिला । स्त्री० पिण्डदानार्थगया  
स्थितप्रस्तरशिष्टे ॥ यथा । येयंप्रे  
तशिलाख्यातागयायांसात्रिधास्थि  
ता । प्रभातेप्रेतकुण्डेवगयासुरशि  
रस्यपि ॥

प्रेतशौचम् । न० मृतसंस्कारादौ ॥

प्रेता । स्त्री० वैतरणीनद्याम् ॥ मृता  
याम् ॥ प्रेतभावापन्नायाम् ॥प्रेत्य । अ० अमुच । जन्मान्तरे ॥ देहं  
त्यक्त्वात्यर्थे ॥ प्रकर्षेणद्वत्वा । इण्०  
क्ताप्रत्ययः । समासेद्वतित्यप् ।  
तुक् ॥ व्यावर्त्येत्यर्थे ॥प्रेत्यभावः । पुं० पुनरुत्पत्तौ ॥ तथा  
चगौतमसूत्रम् । पुनरुत्पत्तिः प्रेत्य  
भावः ॥ १६ ॥ प्रेत्यमृत्वाभावो  
जननं० प्रेत्यभावः । तत्रपुनरित्य  
नेनाभ्यासकथनात्० प्रागुत्पत्तिस्त  
तोमरणंततउत्पत्तिरिति । प्रेत्य  
भावोजननादिरपवर्गान्तः । एतज्  
ज्ञानञ्चवैराग्यउपयुज्यते० इति० प्रे  
त्येतिनव्यर्थम् । तदीयमरणञ्चतदी  
यजीवनादृष्टनाशस्तदीयश्चरमप्राण  
संयोगध्वंसस्तदीयप्राणध्वंसोवा ।  
तदीयोपत्तिस्तु० तदीयविजातीयश  
रीराद्यप्राणसंयोगद्वति ॥

## प्रेयान्

प्रेत्या । पुं० वासवे ॥ वाते । प्राण  
पु ॥

प्रेत्वरी । स्त्री० पुरि ॥

प्रेमा । पुं० न० प्रियतायाम् । हार्दे  
। स्नेहे ॥ हर्षे ॥ नर्मणि ॥ रम्येषु  
दिदृक्षायाम् ॥ प्रियस्यभावः पृ-  
थ्वादित्वादिमनिच् । प्रियस्थिरिति  
प्रादेशः ॥ प्रयणम् । प्रीङ्त्पर्ण  
। मनिन्वा ॥ नपुंसकलिङ्गम् ॥  
गुणतन्ताः प्रेमाणोनपरिचयतन्ताः  
। पुंस्त्वमपि ॥ स्नेहवाचक इत्यक्ष  
णंयथा । सर्वथाध्वंसरहितंसत्यपि  
ध्वंसकारणे । यद्भाववन्धनयूनोः स  
प्रेमापरिकीर्तितः ॥ इत्युज्ज्वल  
नीलमणिः ॥

प्रेमपरिप्लुतः । चि० प्रेमरसमग्ने ॥

प्रेमपातनम् । न० नेत्रजले ॥

प्रेमालिङ्गनम् । न० स्नेहेनपरिप्लव्णे  
॥ नायिकानायिकयोरालिङ्गनविशे  
षे ॥ तल्लक्षणंयथा । नायककटिं  
नायिकयैकपादेनवेष्टयित्वाद्वितीयं  
पादंतस्थजङ्घो परिस्थापयित्वायदा  
लिङ्गनंतदितिकामशास्त्रम् ॥प्रेयान् । पुं० पत्नी । प्रिये । दयिते ।  
कान्ते ॥ कान्ते ॥ चि० प्रियतरे ।  
पशुपुत्रादिलक्षणे ॥ अयमनयोरिति  
शयेनप्रियः । ईयसुन् । प्रियस्थिरे  
तिप्रादेशः ॥ न० सर्वान्तरे० ब्रह्मा  
त्मनि ॥

## प्रेषणम्

प्रेयसी । स्त्री० प्रियतमायां नार्वायाम् ।  
दयितायाम् । कान्तायाम् ॥ वल्ल-  
भायाम् ॥ डीप् ॥

प्रेरकः । पुं० राजादौ ॥ प्रयोजकै ॥  
विधौ ॥ प्रेरणामेव कुर्वन् प्रेरको वि-  
धिः ॥ प्रेरयति । प्रोपमदादीर्ते ह  
तुमस्त्रिजन्तात् ० कर्मणि ० एवुल् ॥

प्रेरणम् । न० प्रेषणे । पठावना ० इ०  
भा० ॥ आज्ञापने । स्वस्वकार्येषु नि-  
योजने ॥ अश्वानां षड्विध प्रेरणं य-  
था । बाहनं प्रतिवाहानां षड्विधं  
प्रेरणं विदुः । रागावल्याकषाप-  
णां प्रतीदरवभेदत इति ॥ प्रकृष्टम्  
ईरणम् ॥

प्रेरणा । स्त्री० चोदनायाम् । विधौ ॥  
प्रेरितः । चि० चोदिते । नियोजिते  
। प्रेषिते ॥

प्रेर्त्वा । पुं० सागरे । समुद्रे ॥ प्रेरय-  
ति । ईरक्षेपे । प्रईरणदोस्तुच्चेति  
कानिप् ॥

प्रेर्त्वरौ । स्त्री० नद्याम् ॥ वनोरचेति  
डीत्रौ ॥

प्रेर्यः । चि० प्रेरकाधीने ॥

प्रेषः । पुं० प्रेषणे ॥ पीडायाम् ॥  
प्रेष्ये ॥

प्रेषणम् । न० प्रेरणे ॥ जानीयात्  
प्रेषणे भृत्यान् बाम्बवान् व्यसनागमे ।  
मित्राणां पदिकाले च भार्याश्च विभव-  
चये ॥

## प्रोक्षणी

प्रेषणा । स्त्री० भृत्यादेर्निष्कृष्टप्रवर्त-  
नायाम् । आज्ञायाम् ॥

प्रेषितः । चि० प्रसृते । प्रेरिते ।  
प्रस्थापिते । प्रतिशिष्टे । पठाया ०  
इति भा० ॥

प्रेष्ठः । चि० प्रियतमे ॥ अयमेषाम-  
तिशयेन प्रियः । प्रियस्थिरेत्यादि  
नेष्टनिसाधुः ॥

प्रेष्ठा । स्त्री० प्रेयस्याम् ॥ प्रसृताया-  
म् ॥

प्रेष्यः । चि० विधेये । सेवके । भृत्ये  
॥ प्रेष्यते । ईषगत्यादिषुवा । ख्य-  
त् । गुणः ॥

प्रेयङ्गवीनम् । न० प्रियङ्गुक्षेत्रे ॥ प्रि-  
यङ्गुणां भवनं क्षेत्रम् । धान्यानां भ-  
वने क्षेत्रखञ्ज् ॥

प्रेषः । क्लेशे ॥ मर्दने ॥ उन्माने ॥  
विधौ ॥ प्रेषणे ॥ प्रेषणम् । इषभां  
वेषज् । प्रादूहेति वृद्धिः ॥

प्रेष्यः । चि० प्रेष्ये ॥ प्रेष्यते । इषु  
इच्छायाम् । इषगती ० आभीक्ष्ण्ये च  
। ख्यत् । प्रादूहेति वृद्धिः ॥

प्रोक्तः । चि० कथिते ॥ प्रकर्षणं च  
ध्यापनेन ० अर्थव्याख्यानेन वा उक्तः  
प्रकाशितः ॥

प्रोक्षणम् । न० सेचने ॥ वधे । वज्रा-  
र्यपशुहिंसने ॥ प्रकृष्टमुक्षणम् ।  
उक्षसेचने । ल्युट् ॥

प्रोक्षणी । स्त्री० जलक्रीडाविशेषे ।

क्रीडाखिलना ० इ० भा० ॥ प्रोक्षणी

## प्रोतोत्सादनम्

भिरुद्वेजितास्त्रुतिप्रयोगात् ॥

प्रोक्षितः । चि० निहते । यद्धे इतप-  
शौ । उपसम्पन्ने ॥ यच्चार्थमन्त्रैः  
संस्कृतभासादौ ॥ यथा । भक्तयेत्  
प्रोक्षितंभासं सक्तद्राक्ष्यकाम्य-  
या । दैवेनियुक्तः प्राड्वेनियमे-  
तुपिवर्जयेत् । आरण्यानामिदा-  
नीतनप्रोक्षणापिचानास्तीत्युक्तम-  
हाभारते । यथा । आरण्याः सर्वहै  
वच्याः प्रोक्षिताः सर्वधीनृगाः ।  
अगस्त्येनपुराराजन्मृगयायेनपू-  
ज्यते इति । सिद्धि ॥ प्रोक्षतेह्य ।  
उच्च० । क्तः ॥ मन्त्रसंस्कृते ॥

प्रोच्छलत् । चि० उच्छच्छति । उच्छल्  
ता० इ० भा० ॥

प्रोच्छनम् । न० प्रवर्जने । लोपने ।  
पूक्ष्णा० इ० भा० ॥

प्रोज्जासजम् । न० मारणे ॥

प्रोज्झितः । चि० त्यक्ते ॥

प्रोष्ठः । पुं० कटकोले । पतद्यहे ॥

प्रोतम् । न० वस्त्रे । वाससि ॥ चि०  
खचिते । व्याप्ति ॥ गुम्फिते । यथि  
ते ॥ स्यूते । प्रविष्टे ॥ प्रगते । प्र-  
तिष्ठिते ॥ प्रक्षिप्ते ॥ पटितिर्यक्तन्तौ  
॥ वह्निर्व्याप्तौ ॥ प्रपूर्वादिजः क-  
र्मणिक्तः । यजोदिच्छात्सम्प्रसार-  
णम् ॥

प्रोतोत्सादनम् । न० कृत्रे । वस्त्रकु-  
ट्टिमे ॥

## प्रोष्ठः

प्रोत्फलः । पुं० सिंहलाख्या ॥ ता  
लवृक्षसदृशवृक्षविशेषे । कुडी० इ-  
डा० इ० गौ० भा० ॥

प्रोत्फलः । चि० विकसिते ॥

प्रोत्साहः । पुं० प्रकटोद्यमे ॥

प्रोषः । पुं० कक्ष्याम् ॥ सिचये । शा  
टके ॥ स्त्रीगर्भे ॥ छागलेवस्त्रे ॥  
गह्वरे ॥ पुं० न० घोणायाम् । अश्वना  
सिक्तायाम् ॥ चि० अश्वगे ॥ प्रवि  
ते ॥ प्रोषति । प्रोष्यपर्याप्तौ । पुंसी  
तिष्ठः । प्रवतेवा । प्रुङ्गतौ ।  
तिष्ठपृष्ठगूययूप्रोषा० : इ० यक् ।  
निपातनाह्णः ॥

प्रोषतः । चि० सोद्यमे ॥

प्रोषः । पुं० सन्तापे

प्रोषितः । चि० प्रवासगते । विदेश  
स्थे ॥ अपगते ॥

प्रोषितभर्तृका । स्त्री० विदेशस्थभ-  
र्तृकायाम् ॥ हाम्यं परगृहयान-  
समाजोत्सवदर्शनम् । क्रीडांशरौ  
रसंस्कारं त्यजेत्प्रोषितभर्तृका ॥  
प्रोषितोभर्तायस्याः ॥ स्त्रीयादिना  
यिकाभेदे ॥ देशान्तरेगतेपत्न्यौस  
न्तापाकुलाप्रोषितभर्तृकेतिलक्षण-  
म् ॥

प्रोष्ठः । पुं० गवि ॥ शफर्याम् । प्रो-  
ष्ठीमत्स्थे ॥ प्रुक्कष्टओष्ठोऽस्य । ओ  
ष्ठोष्ठयोः समासेवा ॥

प्रोष्ठपदः । पुं० भाद्रमासे ॥

प्रौढ :

प्रोष्ठपदा । स्त्री० पूर्वभाद्रपदोत्तरभा  
द्रपदयोः ॥ प्रोष्ठोगीस्तस्येवपादा  
यासाम् सुप्रातसुष्वसुदिशारिकु  
वीत्यादिनावहुव्रीह्यावच्० पद्मा ३-  
श्चनिपातितः ॥

प्रोष्ठपदी । स्त्री० भाद्राभ्याम्पूर्णमा  
याम् ॥

प्रोष्ठपादः । पुं० प्रोष्ठपदासुजाते ॥  
सन्धिवेलीत्यादिनाऽण् । जे प्रोष्ठः  
दानामित्युत्तरपदस्याचामादेरची  
वृद्धिः ॥

प्रोष्ठी । स्त्री० शफरे । शफर्याम् । वै  
वरीसच्छी० सहरी० पोठी० पूठी०  
इ० भा० पु० मत्स्ये ॥ प्रोष्ठीति-  
त्ताकटुः स्वादुः शुक्रघ्नीकफवात  
जित् । स्निग्धाश्च कण्ठरोगघ्नीरोच-  
नीचलघुः स्मृता ॥ प्रोष्ठश्चोष्ठोऽस्याः  
। ओत्त्वोष्ठयोः समासेवा । नासि  
कोदरोष्ठेति० जाते रितिवाङीष् ॥

प्रोष्ठ्य । अ० देशान्तरेऽपि त्वित्यर्थे ॥

प्रोष्ठः । पुं० गजाङ्घ्रौ । हस्तिपादे ॥  
पर्वणि ॥ गजचरणपर्वणि ॥ प्रोष्ठ-  
श्चरणपर्वणीतित्रिकाण्डशेषः ॥ त्रि-  
० निपुणे ० तर्के ॥

प्रौढः । पुं० वत्सरे ॥ त्रि० प्रग-  
ल्भे ॥ प्रवृद्धे । वर्द्धिते । एधिते  
॥ निपुणे ॥ प्रोक्ष्यते स्म । वह० ।

क्तः सम्प्रसारणम् । प्रादूहेतिवृ-  
द्धिः ॥

प्रौढा

प्रौढपादः । पुं० आसनारोपितपाद  
तले । आसनोपरिपादतलद्वयसंयो-  
गपूर्वकोपवेष्टरि ॥ वस्त्रादिनाकृत  
पृष्ठजानुजङ्घावन्धे । वस्त्रादि-  
द्वारापृष्ठजानुजङ्घाद्वयदृढबन्धन  
पूर्वकोपवेष्टरि यथा । आसना  
रूढपादसुजानुनोजङ्घयोस्तथा-  
। कृतावसक्तिकोयस्तुप्रौढपादः  
सउच्यते ॥ स्नानमाचमनं होमं भो-  
जनं देवताऽर्चनम् । प्रौढपादो न  
कुर्वीतस्वाध्यायं पितृतर्पणम् ॥ इ-  
ति कात्यायनः ॥ अनेकोद्वाह्ये दा-  
रुणिलेभूमिसमेदुष्टकाष्ठसङ्कीर्णं  
भूताद्वतिवैधायनवचनात्तथाविधे  
आरूढपादोपिकुर्यात् । इत्याह्निक  
तत्त्वम् ॥

प्रौढा । स्त्री० नायिकाभेदे । चिरंभ्या  
म् । श्यामायाम् ॥ यथा । बाला-  
तुतरुणीप्रौढावृद्धाभवतिनायिका ।  
गुणयोगेनरन्तव्या नारीवश्याभवेत्त  
दा ॥ त्रिंशद्वर्षादूर्ध्वं पञ्चपञ्चाशद्वर्षं  
पर्यन्तं प्रौढावस्था । यथा । आशीड  
शीभवेद्बालातरुणीत्रिंशतामता ।  
पञ्चपञ्चाशतीप्रौढा भवेद्दृढाततः  
परम् ॥ आसां वशत्वकारणं यथा ।  
अलङ्कारादिभिर्बालातरुणीरतियो-  
गतः । प्रेमदानादिभिः प्रौढा  
वृद्धावदृढताडनात् ॥ आसारमखे  
गुणदोषायथा । बालातुप्राणदाप्रौ

पूज :

क्तातरुणीप्राणहारिणी । प्रौढाकरो  
तिष्ठद्वत्वंद्वामरणदाभवेत् ॥ सुग्धा  
द्वित्रिविधान्तर्गतप्रगल्भायांनायि-  
कायाम् ॥ स्मरमन्दीकृतव्रीडाप्रौ  
ढासंपूर्णयौवना ॥

प्रौढि : । स्त्री० उत्साहे । प्रगल्भता  
याम् ॥ उद्यमे । उद्योगे । क्रियदे  
तिकायाम् ॥ सामर्थ्ये ॥

प्रौष्ठपद : । पुं० भाद्रमासि । प्रौष्ठप  
दौपौर्णमास्यस्मिन् । सास्मिन्पौ  
र्णमासौच्यम् ॥

प्रौष्ठपदिक : । पुं० प्रौष्ठपददेवताके ॥  
प्रौष्ठपदोदेवतास्य । महाराजप्रौष्ठप  
दाङ्गम् ॥

प्रौष्ठपदी । स्त्री० भाद्रपौर्णमास्याम् ॥  
प्रौष्ठपदाभिः पूर्वभाद्रपदोत्तरभाद्र  
पदाभिर्युक्तापौर्णमासी । नक्षत्रे  
ष्ययुक्तः कालद्रव्यम् । डीप् ॥

प्रौह : । पुं० प्रोहे ॥ प्रकर्षेणजहः ।  
वृद्धिः ॥

पूज : । पुं० जटिनि । पर्क्याम् ।  
पाखर० इ० प्र० वृक्षे ॥ पूजः क  
षायः शिशिरोव्रणयोनिगदापहः  
। दाहपित्तकफास्त्रघ्नः शोथहारक्त-  
पित्तहृत् ॥ गर्दभाण्डे । कन्दराले  
। गैडो० इ० वृक्षे ॥ कुञ्जराशने ।  
अश्वत्ये ॥ पक्षके । सर्पान्तरे० ।  
पूष्यति । पूष० । पूषेरञ्चोपधाया  
इतिसः ॥ प्रक्षरति० वा० । क्षर-

पूज :

सञ्चलने । अन्यचापीतिङः । कपि  
लकादिः ॥ यद्वा । पूज्यते । पूज  
भक्षणे । कर्मणिघञ् । पूज्यधोग  
च्छतिः । अच् । द्वीपविशेषे ॥  
जम्बुद्वीपस्यविस्ताराद्विगुणं नसम-  
न्ततः । संवेष्टयित्वाक्षीरोदं पूज्यद्वी  
पोव्यवस्थितः ॥ पूज्यद्वीपेचविप्रे  
न्द्राः सप्तासन्कुलपर्वताः । ऋ-  
ज्वायताः सुपर्वाणः सिद्धसङ्गनि  
षेविताः ॥ गोमेदद्रव्यस्येवनामा  
न्तरम् ॥

पूजसरस्वती । स्त्री० तीर्थविशेषे ॥

पूजोदुम्बरः । पुं० तीर्थविशेषे ॥

पूवः । पुं० पूवने । पूतौ ॥ भेले ।

भेलके । डोंगा० इ० प्र० जलतर

णसाधने ॥ भेलके । दर्दुरे ॥ अवी ॥

श्वपचे । चांडाले ॥ कपौ । मर्क-

टे ॥ जलकाके । कुलके ॥ प्रवणे ।

क्रमनिष्क्रमहीभागे । पर्कटीद्रुमे ॥

कारण्डवखगे ॥ शब्दे ॥ प्रतिगतौ ॥

स्नेच्छजातौ ॥ जलान्तरे ॥ जलकु

क्वुटे । हंसादिजलचरपक्षिषु ॥

तेयथाः । हंससारसकाचाक्षवकक्रौ

ञ्चशरारिकाः । नन्दीमुखीसकाद

म्बाबलाकाद्याः पूवाः स्मृताः ॥

पूवन्ते सलिलेयस्मः देतेतस्मात्पू

वाः स्मृताः ॥ पूवाः पित्तहरा

स्निग्धामधुरागुर्वोहिमाः । नात

स्निग्धप्रदाद्यापिबलशुक्रकराः सराः



पुवङ्गम :

॥ ३५ वस्त्ररवि० । दुर्भिक्षजाय  
तेसर्वमिदिनीपुष्यतिप्रिये । पुवङ्ग  
वन्तितोयानि पीडितामानवाभुवि  
॥ ३५ न० कैवर्तीमुक्तके गम्यत्वे  
॥ पुवते सुङ् । अच् ॥ यद्वा । पु  
वनम् । सुङ्गती । ऋदोरप् ।  
सुङ्गतीऽभेनवा ॥

पुवङ्गः । पु० खड्गधारादिनत०के ।  
केलके ॥ चण्डाले ॥ पुजे ॥ भेके ॥  
पुवङ्गः । पु० कपौ । वानरे ॥ भेके ॥  
मण्डूके ॥ सूर्यस्थलारथौ ॥ शिरीष  
वृक्षे ॥ सुमतिनालोर्हृदियेयसुध्वजे  
॥ भवेनगच्छति । गम्ल० । अन्ये  
भ्योपीत्यन्येष्वपीतिवाडः ॥

पुवङ्गतिः । पु० भेके । मण्डूके ॥  
पुवङ्गः । पु० पुवङ्गे । शाखामृगे ॥  
पुवङ्गचे ॥ ४१ ॥ वस्त्ररे ॥ तृणधा  
न्यानिपीडान्तेग्रीष्मवर्षतिवासवः  
पुवङ्गपीडिताः सर्वाः प्रजाश्चसुर  
वन्दिते ॥ ४१ ॥ पुवनम् । पुवः ।  
सुङ्गोप् । पुवेनगच्छति । गम्ल० ।  
अन्येभ्योपीत्यन्येष्वपीतिवाडः ।  
गमश्चेतिखच् । खञ्जडिवा । मुमा  
गमः ॥ मृगे ॥

पुवङ्गमः । पु० मण्डूके ॥ शाखामृगे  
पुवेनपुच्छ्यागच्छति । गम्ल० ।  
गमश्चेतिखच् । मुमागमः ॥ मा  
त्रावृत्तान्तरे ॥ यथा षट्कलमादि  
गुरुप्रथमङ्गुरुसन्ततम् । पञ्चकल

प्रीहङ्ग :

सततोपिबतुष्कलसङ्गतम् । नायना  
गजचतुर्षमितोगुरुमन्तकी० एकाधि  
कविंशतिः पुवङ्गमवृत्तके ॥ यथा  
। विष्णुविरञ्चिदिवाकरवासवव  
दितम् । विष्णुतविषयविषादक  
सुनिजनसेवितम् । चञ्चलयातुलि  
तञ्चसुखंनहिकामये० शङ्करपाद  
सरोजरजः परिभावये ॥ इति ॥  
पुवनः । चि० पुवङ्गे । क्रमनिष्क्रम  
सौ ॥  
पुवमानः । चि० तरति ॥ तैरत०  
तैरता० इ० भा० ॥  
पुविकः । चि० भेलिनतरमाणे ॥  
पुवेनतरतिनीद्व्यचष्टन् ॥  
पुवाचम् । न० पुवफले ॥ पुवस्थफलम्  
। पुवादिभ्योण् । विधानसामर्थ्यात्  
तस्थफलेनलुक् ॥  
पुवानम् । न० द्रवद्रव्यस्योर्वाप्रापणे  
। उच्छलना० उवटाना० इ० भा  
० ॥ य० । तापनंघृततैलानांप्रा  
वनं गोरसस्यच । तन्मात्रमुद्भूतंशु  
ध्योत्कठिनकुपयोदधि ॥ मज्जने  
। बहुतरजलसंयोगे ॥  
पुवावितः । चि० जलादिमग्नस्थाना  
दौ ॥ सिक्ते ॥  
पुहिहा । पु० ग्रीहरोगे । गुल्मे ॥  
यथा । यकृतपुहिहान्वाणिमुखादि  
वक्षिपन्नितिबैद्यकम् ॥  
प्लीहङ्गः । पु० रोहिणि रोहितके

## मृत :

। दाडिमपुष्पके । रोहडागाच्छ०  
 इ० गौ० भा० प्र० वृक्षे ॥  
 प्लीहा । पुं० गुल्मे । कुक्षिवामपार्श्वं  
 स्थमांसखण्डे । पिप्पली० तापतिप्पली  
 ० इ० भा० ॥ शोणिताज्जायते प्ली  
 हा वामतो हृदयादधः । रक्तवाहि  
 शिराणांसमूलिख्यातो महर्षिभिः  
 ॥ विदाह्यभिव्यन्दिरतस्तजन्तोः  
 ब्रह्ममत्यर्गमसृक्कफश्च । प्लीहा  
 भिवृद्धिकुरुतः पृष्ठेऽतः प्लीहसंज्ञं  
 गदंमामनन्ति ॥ प्लेहते । प्लेहगती  
 । श्लेष्मजन् प्लेषन् प्लीहन्नित्यादि  
 नासाधुः ॥  
 प्लीहशत्रुः । पुं० दाडिमपुष्पके ।  
 रोहितकद्रुमे ॥ खल्पफलाम्बुषा  
 याम् ॥ शरपुङ्खे ॥ प्लीङ्गः शत्रुः  
 ॥ विभीतके कोकिलाक्षे० ।  
 प्लीहहन्त्री । स्त्री० अश्वत्थफलायाम्  
 । हवुषायाम् ॥  
 प्लीहा । स्त्री० प्लीहरोगे ॥ यक्तत्  
 स्त्रीहैवसम्बन्धे० इतिप्रयोगात् ॥  
 प्लीहारिः । पुं० अश्वत्थवृक्षे ॥ प्ली  
 हायाश्चरिः ॥  
 प्लीहाशत्रुः । पुं० प्लीहघ्ने ॥ कोकि  
 लाक्षे० ॥  
 मृत्तिः । पुं० अग्नौ ॥ श्लोषति  
 प्लुष० । प्लुषिकुपिशुषिभ्यः  
 क्सिः ॥  
 मृतः । पुं० त्रिमात्रवर्णे ॥ न० अ

## फञ्जिका

श्वगतिविशेषे ॥ त्वरयाभक्त्यनाश्व  
 गतौ ॥ उत्पतने ॥ तिर्यग्गतौ ।  
 चि० आसृते ॥ प्रसृते ॥ भक्त्यगति  
 युक्ते श्वनम् । मृद्धतौ ॥ भावेक्तः ॥  
 मृत्ति । स्त्री० श्वने ॥  
 मृषः । पुं० दहने ।  
 मृषिः । पुं० पुच्छिकायाम् । अल्प  
 मशके ॥  
 मृष्टः । चि० दग्धे ॥ मृष्यतेत्यम् । मृष  
 दाहे । क्तः यस्येतिनेट् ॥  
 श्लोषः । पुं० श्लेष्मि । दाहे ॥ श्लोषणम्  
 मृष० । घञ् ॥  
 मृषा । स्त्री० भक्षणे ॥  
 मृषातम् । चि० भक्षिते ॥ मृषयतेत्यम् ।  
 मृषाभक्षणे । क्तः ॥  
 मृषानम् । न० भोजने ॥  
 \*—†—\*  
 फः । पुं० पर्वगद्वितीयाक्षरे ॥ यक्षसा  
 धने ॥ स्फाने ॥ भक्षणावाते ॥ वर्द्ध  
 के ॥ जंभायाम् ॥ स्फुटे ॥ फलप्रा  
 प्तौ । न० रुचोक्तौ ॥ फूत्कृतौ ॥  
 निष्फलभाषणे ॥  
 फञ्जिका । स्त्री० पूर्वपक्षे । असद्व्यव  
 हारे । चोद्ये । फांकी० इ० भा०  
 ॥ न्यायसम्बन्धिव्याख्याविशेषे ॥  
 फञ्जिका । स्त्री० भाग्याम् । ब्राह्मण्य  
 ष्टिकायाम् ॥ भनक्तिरोगान् । भञ्जो  
 चामर्दने ॥ श्वुल् । पृषोदरादिः  
 देवताडे ॥ दुरालभायाम् ॥

## कथावान्

कञ्जिपटिका । स्त्री० आसुपण्याम् ॥  
कञ्जी । स्त्री० भाग्याम् ॥ भनक्तिरो-  
गान् । भञ्जो० । अच् । पु० गौ०  
डौष् ॥

कट् । अ० अनुकरणशब्दे ॥ विघ्ननि  
राक्षतीमन्त्रे ॥

कटा । स्त्री० कणे ॥ दन्ती ॥ स्फुट  
ति । स्फुटविकसने । चु० । शिज  
भावे० पचाद्यच् । पृषोदरादिः ॥

कडिङ्गा । स्त्री० भिक्षिकायाम् ॥

कणः । पुं० कणायाम् ॥ कणति ।  
कणगतौ । पचाद्यच् ॥ कटायान्तु  
कणाद्योरित्यमरः । शशोर्णकार  
णं कणमिति क्लीवकाण्डे चन्द्रगोमी ॥

कणकरः । पुं० भुजङ्गे ॥

कणधरः । पुं० सर्पे ॥

कणधरधरः । पुं० शिवे ॥

कणभारी । कणाभृति ॥

कणभृत् । पुं० ) सर्पे ॥  
कणवान् ।

कणा । स्त्री० सर्पविस्तृतमलके कटा  
याम् ॥ कणति । कण० अच् ।  
टाप् ॥

कणाकरः । पुं० सर्पे । भुजङ्गमे ॥  
कणाकरोऽय ॥

कणाधरः ) पुं० सर्पकुसुमीनसे ।  
कणाभरः ) पुं० हिरसने ॥

कणावान् । पुं० क्लृप्तनाशने । विषा  
ऽऽये । सर्पे ॥ कणाख्यस्य । मतु

## कणवकान्

पु० ॥

कणिकेसरः । पुं० नागकेसरे । क-  
णिसंज्ञकः केसरः ।

कणिखेलः । पुं० भारतीयपश्चिणि  
गरुदोवनि । भार० इ० गौ० भा० ॥

कणिजिह्वा । स्त्री० महाशतावध्याम् ॥  
महासमझायाम् ॥ सारिकायाम् ॥

कणिज्जकः । पुं० प्रस्यपुष्पे । नरु  
वा० इ० भा० कणिजातोऽस्मा-  
त् । कणाभपत्रपुष्पत्वात् । कणीउ-  
क्ककोवर्जकोऽर्थे तिकेचित् ॥ उभ  
यत्रपृषोदरादिः ॥ स्त्री० रामदूत्या  
म् ॥

कणी । पुं० सर्पे ॥ कणाशक्ति ।  
ब्रीह्यादित्वादिनिः ॥ सर्पिण्यामो  
प्रधौ ॥

कणिप्रियः । पुं० वायौ ॥

कणिफेनः । पुं० अहिफेने ॥

कणिभुवनम् । न० पाताले ॥

कणिवल्ली । स्त्री० नागवल्याम् ॥

कणिङ्गली । स्त्री० रासायाम् । गन्ध  
भाकुल्याम् ॥

कणिहत् । स्त्री० जुद्धदुरालभायाम् ॥

कणीश्वरः । पुं० अनन्ते ॥ कणिना  
मीश्वरः ॥

कण्डः । पुं० जठरे ॥

कण्कारी । पुं० पक्षिमात्रे ॥

करम् । न० फलके ॥

करवकम् । न० पूगमात्रे ॥

फलम्

फलरौकः । पुं० जपेटायात् । न०  
मार्दवे ॥

फलरौका । स्त्री० पादुकायाम् ॥

फलः । पुं० कुटजवृक्षे ॥

फलम् । न० जातीफले ॥ सस्ये । ह  
द्यादीनां फले ॥ फलेषु परिपक्वयद्गुण  
वत्तदुदाहृतम् । त्रिस्वादित्यत्र विज्ञे  
यसामंतद्विगुणाधिकम् ॥ फलेषु स  
रसयत्स्याद्गुणवत्तदुदाहृतम् ।  
द्राक्षावित्त्वशिवादीनां फलं शुष्कं गु  
णाधिकम् ॥ फलतुल्यगुणं सर्वमज्जा  
नमप्रनिर्दिशेत् । फलं हि नाग्निदुर्वा  
तव्यालकूटादिदूषितम् । अकालजं  
कुभूमीजं पाकातीतं न भक्षयेत् ॥ पाक  
मतिक्रम्य शटितम् ॥ व्युष्टौ ॥ लाभे ॥ य  
था । अग्निहोत्रफलावेदादत्तभुक्तफलं  
धनम् । रतिपुत्रफलादाराः शीलवत्त  
फलं श्रुतमिति वज्रिपुराणे ऽग्निवा-  
क्यम् ॥ त्रिफलायाम् कक्षोले ॥  
शस्त्राये । वाणाये ॥ फलके ॥  
निरीषे । फाले ॥ दाने ॥ मुष्के ॥  
यथा । अफलो भुज्यते मेषः सफल  
स्तु न भुज्यते । इति रामायणम् ॥ हे  
तुक्ते । हेतुत्वे । साधननिष्पाद्यो-  
काम्ये ० स्वर्गादौ । अभिसन्धीयमा  
ने ० शरीरग्रहणे । मायामये ॥ फ-  
ला, तयालयमदर्शनं गच्छतीति निरु-  
क्तेः । तच्च फलं कर्मणस्त्रिविधत्वा  
त्त्रिविधम् । पापस्थानिष्टफलं ना

फलम्

रकतिर्यगादिलक्षणम् ॥ २ ॥ पुण्य  
स्यैष्टं फलं देवादिलक्षणम् ॥ १ ॥  
मिश्रस्य तु पापपुण्ययुगलस्य मिश्रम् ०  
कृष्टानिष्टसंयुक्तमभानुषलक्षणम् ३  
कर्माधीने पुत्रपशुस्वर्गादिलक्षणे विन  
श्वरे ॥ जीवः कर्मफलं भुङ्क्ते आत्मा  
निर्लिप्त एव । आत्मनः प्रतिविम्ब  
श्च देही जीवः स एव च ॥ षड्विधलि  
ङ्गे पुत्रतुर्यलिङ्गे । प्रकरणप्रतिपाद्यात्म  
ज्ञानस्य तदनुष्ठानस्य च तत्र तत्र श्रूय  
माणे प्रयोजने ॥ यथा कान्दोग्ये षष्ठे  
प्रपाठके ० आचार्यवान् ब्रह्म्यादिवाक्ये  
न ० अद्वितीयवस्तुज्ञानस्य तत्प्राप्तिः  
प्रयोजनं श्रूयते ० इति ॥ प्रवृत्तिदोष  
जनितार्थः फलम् ॥ २० ॥ इति  
गीतमः । अत्र च मुख्यं फलं सुखदुः  
खोपभोगः । तथा च भाष्यम् । सुख  
दुःखसंवेदनं फलम् । तत्र च धर्मा  
धर्मावृत्तेः प्रयोजकत्वात् ० तत्र च दोष  
स्य हेतुत्वात् ० प्रवृत्तिदोषजनिते-  
त्युक्तम् । लक्षणन्तु सुखदुःखान्य-  
तरसाक्षात्कार इति । गौणफलन्तु  
शरीरादिकं सर्वमेव । तथा च भाष्य  
म् । तत्पुनर्देहेन्द्रियबुद्धिषु सतीषु  
भवतीति । सहदेहेन्द्रियादिभिः  
फलमभिप्रेतम् । तथा हि । प्रवृत्ति  
दोषजनितार्थः फलमेतत् सर्वं भव-  
तीति । इत्युक्तं जन्यत्वमेव फलत्वम् ।  
प्रवृत्तिदोषजनित इति तु निर्बोध्यो

## फलकेशर :

गाढुक्तम् २० ॥ नियतोत्तरभावि-  
 नि ॥ फलति । फलनिष्पत्तौ० जि  
 फलाविशरणेवा । पचाद्यच् ॥ फलं  
 द्विविधम् । सातिशयंनिरतिशयञ्च  
 । तत्रसातिशयंस्वर्गादि०निरतिशयं  
 मोक्षः सचपरमानन्दस्वरूपः ब्रह्म  
 स्वरूपद्रुपत्वात् ॥ फलंफलेधनेबीज  
 निष्पत्तौभोगलाभयोः । सत्यइति  
 केशवः ॥ फलेच्छासाधनंसंक्रामति ॥  
 फलकः । पुं० न० चर्मणि । फले ।  
 ढाल० इ० भा० ॥ फलति । जि-  
 फला० । कृजादिभ्योवुन् ॥ पुं०  
 दारुघटितदीर्घासने । फला०पट्टा०  
 पट्टा० इ० भा० ॥ काष्ठादिपट्ट  
 की ॥ यथा । पाण्डुलेखेनफलकेभूमौ  
 वाप्रथमंलिखेत् । जनाधिकानुसं-  
 शोधपश्चात्पत्रे निवेशयेत् ॥ द्रुति  
 ॥ अस्थिखण्डे ॥ नामकेशरे ॥ रज-  
 कस्यपट्टे ॥ शाल्मलेफलकेस्रच्छेनि-  
 ज्यादासांसिनेजकः । नचवासांसि  
 वासोभिर्निर्हरेन्नचवासयेत् ॥  
 फलकपाणिः । त्रि० चर्मणि । फल-  
 कधारिणि । ढलैत० इ० भा० ॥  
 फलकंपाणीयस्य ॥  
 फलकी । पुं० फलु इ० गौ० प्र० म-  
 ल्ये ॥ त्रि० फलकान्विते ॥  
 फलकीतीर्थम् । न० तीर्थविशेषे ॥  
 फलकृष्णः । पुं० पानीयामलके ॥  
 फलकेशरः । पुं० नारिकेलवृक्षे ॥

## फलप्रदः

फलकोषकः । पुं० अण्डकोषे ॥  
 फलग्राही । पुं० वृक्षे । त्रि० फलग्रह  
 णकर्त्तरि ॥  
 फलचमसः । पुं० दधिमिश्रितवटत्वक्  
 चूर्णे  
 फलचौरकः । पुं० चोरकनामगन्धद्र  
 व्ये ॥  
 फलत्रयम् । न० द्राक्षापरुषकाश्मरी  
 पु ॥ त्रिफलायाम् ॥ फलानांत्रये ॥  
 फलत्रिकम् । न० त्रिफलायाम् ॥ हरी  
 तक्यादित्रये ॥ फलानांत्रिकम् ॥  
 फलदः । पुं० ईश्वरे ॥ वृक्षे ॥ त्रि०  
 फलदातरि ॥  
 फलपञ्चाङ्गम् । न० अम्लपञ्चफले ॥  
 फलपाकः । पुं० पानीयामलके ॥ क  
 र्मद्विके ॥  
 फलपाकान्ता । स्त्री० धान्यकदल्या  
 द्योषधी ॥ फलपाकद्रवान्तोयस्याः ॥  
 फलपाकी । पुं० गर्दभाण्डे ॥  
 फलपुच्छः । पुं० वरंडालौ ॥  
 फलपुष्पा । स्त्री० पिण्डखर्जूर्याम् ॥  
 द्रोणपुष्पाम् । गुम्मा० इ० भा० ॥  
 फलपूरः । पुं० बीजपूरे । विजौरा०  
 इ० भा० । फलेनपूर्यते । पूरी० ।  
 इगुपधेतिकः ॥ कर्म्मणिघञ्वा ॥  
 फलपूरकः । पुं० कोलङ्गे । बीजपूरे ॥  
 फलप्रदः । पुं० ईश्वरे ॥ धनेदानेन  
 नष्टं पितृफलप्रदईश्वरः । यतो-  
 स्तितेनदातारंतंप्रशंसन्तिवैदिकाः



## फलव्याप्यत्वम् ।

॥ नापूर्वफलदंतस्मिन्मानाभावा-  
त्फलंपुनः । ईशादप्युपपन्नत्वा-  
न्नैवापूर्वस्य कल्पकम् ॥ सेव्याद्रा-  
जः फलप्राप्तिर्दृश्यतेनत्त्वपूर्वतः ।  
दानादिक्रिययासेव्यादौशात्तद्वत्-  
फलंभवेत् ॥

फलप्रिया । स्त्री० प्रियङ्ग्वी ॥

फलभूमिः । स्त्री० कर्मफलभोगस्था-  
ने ॥ यथा । भरतान्यैरावतानिवि  
देहाश्चकुरुन्विताः । वर्षाणिकर्म  
भूम्यः स्युः शेषाणिफलभूमयइति  
हेमचन्द्रः ॥

फलमुल्या । स्त्री० पिण्डखर्जूरः ॥ अज  
मोदायाम् ।

फलमुद्गरिका । स्त्री० पिण्डखर्जूरः ॥

फललक्षणा । स्त्री० प्रयोजनवत्त्वाल्लक्ष-  
णायाम् ॥ यथा व्यङ्ग्यमूढागूढ  
त्वाद्बिधास्युः फललक्षणाः इति  
साहित्यदर्पणः ॥

फलवान् । वि० फलिनि । फलसहित  
वृक्षे ॥ फलिने ॥ फलवत् सन्निधा  
धावफलंतदङ्गम् ॥ फलान्यस्यसन्ति  
। मतुप् ॥

फलर्तुलम् । न० कालिङ्गे ॥

फलविषयः । वि० फलव्याप्ये ॥ अना  
त्मनि ॥

फलवृक्षकः । पुं० पनसे ॥

फलव्याप्यत्वम् । न० वाङ्मेन्द्रियसन्निकृ-  
ष्टार्थाकारवाङ्मयीपरिणामावच्छिन्न

## फलान्तः

चिदंशकृते० प्राकव्याश्रयत्वे ॥ फलवृ-  
त्तिप्रतिविम्बितश्चिदाभासस्तद्व्याप्य  
त्वमित्यर्थः ॥

फलशाकम् । न० षड्विधशाकान्तर्ग-  
तफलरूपशाके ॥

फलश्रेष्ठः । पुं० आम्बे ॥ फलेषु श्रे-  
ष्ठः ॥ तद्वृक्षे ॥

फलषाडवः । पुं० दाडिमे ॥

फलशैशिरः । पुं० बदरवृक्षे ॥

फलश्रुतिः । स्त्री० कर्मप्रवृत्तिनिमि-  
त्तप्रलोभजनकवाक्ये ; कर्मफलश्र-  
वणे ॥ यथा । फलश्रुतिरियंनृणां-  
श्रयोरोचनं परम् । श्रयोविवक्षया-  
प्रोक्तं यथाभैषज्यरोचनम् ॥ अपिच ।  
वेदोक्तमेव कुर्वाणोनिः सङ्गोर्धित मी-  
श्वरे । नैष्कर्म्यालभतेसिद्धिरोचना  
र्थाफलश्रुतिः ॥

फलस्नेहः । पुं० अक्षौटवृक्षे ॥

फलहारी । स्त्री० काल्याम् ॥

फला । स्त्री० भिक्षिरिष्टाक्षुपे ॥

फलाब्धा । स्त्री० काष्ठकदल्याम् ॥

फलाध्यक्षः । पुं० राजादने । क्षीरि-  
कायाम् । खिरणी० इ० भा० ॥

फलानामध्यक्षः ॥

फलादनः । पुं० शुक्रे । कीरे । सूत्रा-  
० इ० प्र० पक्षिणि । वि० फलफल-  
निवाअदनंयस्य तस्मिन् ॥

फलान्तः । पुं० वंशे ॥ फलेनफलैर्वा  
अन्तोयस्य ॥

फलैग्रहि :

फलाम्बु : । पुं० अम्बुवेतसे ॥ न० व  
जाम्बु ॥

फलाशन : । पुं० शुकपक्षिणि ॥ त्रि०  
फलभक्षके ॥

फलासव : । पुं० फलरसविकृतौसुरा  
प्रभेदे ॥

फलः । पुं० फलुङ्ग इ० प्र० मत्स्ये ॥

फलिका । स्त्री० निष्ठाव्याम् ॥

फलित : । पुं० वृक्षे ॥ न० शैलेये ।

शिलापुष्पे ॥ त्रि० सफले । सञ्ज्ञात

फले ॥ फलानिसञ्ज्ञातान्यस्य । ता  
रकादित्वादितच् ॥

फलितार्थः । त्रि० निष्कृष्टार्थे ॥ फलि  
तश्चासावर्थश्च ॥

फली । त्रि० फलवति ॥ फलान्यस्यस-  
न्ति । अतद्वनि : ॥

फलिनः । त्रि० फलवति ॥ विद्यमा  
नफले । फलान्यस्यसन्ति । फलव-  
र्हाभ्यामिनच् ॥ पुं० पनसे फलवति  
वृक्षेच ॥ इतिराजनिर्घण्टः ॥

फलिनी । स्त्री० प्रियङ्गुवृक्षे ॥ अग्नि  
शिखावृक्षे ॥ नान्तलक्षणीडीप् ॥

फली । स्त्री० प्रियङ्गुवृक्षे ॥ गौरा-  
दित्वान्डीप् ॥ फलिमत्स्ये ॥

फलीकरणम् । न० तुषे ॥

फलीशः । पुं० पारिषे ॥

फलूषः । पुं० लताप्रभेदे ॥

फलैग्रहिः । पुं० यथाकालफलधरे ।  
अवन्यवृक्षे ॥ त्रि० फलैग्रहणकर्त्त

फलाः

रि ॥ फलानिगृह्णाति । ग्रह० ।

फलैग्रहिरात्मस्वरिश्चेति उपपदस्य  
एदन्तत्वं ग्रहेरिन्प्रत्ययश्चनिपात्य  
ते ॥

फलेन्द्रः । पुं० राजजम्ब्वाम् । फरेदा०  
इ०भा० ॥

फलेपुष्पा । स्त्री० द्रोणपुष्प्याम् ॥

फलेप्सुः । त्रि० सकामेजने ॥ फलंप्रा  
प्तुमिच्छतीतितया ॥

फलैरुहा । स्त्री० पाटलायाम् । पाट  
लिवृक्षे ॥ फलेरोहति । इगुपधे-  
तिरुहेः कः । तत्पुरुषैकतीत्यलु  
क् ॥

फलोत्तमा । स्त्री० काकलीद्राक्षायाम्  
। निर्बीजायाम् । किस्मिस् इ०  
भा० ॥

फलोत्पत्तिः । पुं० आकवृक्षे ॥

फलोदयः । पुं० लाभे ॥ त्रिदिवेशा  
लये ॥ फलस्यउदयः अस्मिन्वा ॥

फल्कः । पुं० विसारिताङ्गे ॥

फलाः । स्त्री० गयास्यनद्याम् मल  
खाम् । काकोदुस्वरिकावृक्षे ॥ गुला  
ल० फाग० इ० प्र० रेणुप्रभेदे ॥ मि-  
थ्यावाक्ये ॥ त्रि० तुच्छे । असारे ॥  
यथा । क्षणमात्रगतिः स्याजगदेतद्  
तिफलं गु । धनलोभमपहायनमप  
न्नयनाय ॥ फलतिजिफलाविशर  
णे० फलनिष्पत्तीवा । फलिपाटीति  
साधुः ॥

फलतूत्सवः

फलगुतीयम् । न० गयानद्याम् ॥

साङ्गक्रोशद्वयमानं गयायांपरिकी  
र्त्तितम् । पंचक्रोशंगयाच्चैवं क्रोश  
मेकांगयाशिरः ॥ तत्रपिण्डप्रदाने  
न तप्तिर्भवतिशाश्वती ॥ नागाञ्ज  
नार्दनाच्चैवकूपाच्चोत्तरमानसात् ॥  
एतद्गयाशिरः प्रोक्तं फलगुतीयं-  
तदुच्यते । तत्रपिण्डप्रदानेनपितृ  
णांपरमागतिः ॥ पृथिव्यांयानिती  
र्यानियेसमुद्राः सरांसिच । फलगु  
तीयंगमिष्यंतिवारमेकांदिनेदिने ॥

फलुदा । स्त्री० गयानद्याम् ॥

फलगुनः । पुं० अज्जुनपाण्डवे ॥  
अज्जुनपादपे ॥ फलतिनिष्पादयति  
फल० फलेर्गुक्चेत्यनु० गुगाग  
मश्च ॥ चि० फलगुन्यांजाते ॥ अ-  
विष्टाफलगुनीत्यणोलुक् । लुक्त्-  
द्वितलुकि ॥

फलानु । स्त्री० नक्षत्रविशेषे । पूर्व-  
फलानुयोः ॥ काकोदुस्वरिकाया-  
म् ॥ फलानुयांजातायाम् ॥ अविष्टा  
फलगुनीत्यणोलुकि० लुक्त्द्वितलु-  
कीतिस्त्रीप्रत्ययस्यचलुकि० फलानु-  
न्यषाठामितिटः ॥ टित्वान् डौ-  
प् ॥

फलुवाटिका । स्त्री० काकोदुस्वरिका  
याम् ॥

फलवृन्तकः । पुं० श्योनाकप्रमेदे ॥

फलतूत्सवः । पुं० दोलयात्रायाम् ॥

फाण्टः

फलयम् । न० कुसुमे ॥

फलयकी । स्त्री० फलिमल्लये ॥

फलफलः । पुं० सूर्पजवाते ॥

फाः । पुं० वृद्धौ ॥ वर्द्धके ॥ सनापे ॥  
निष्फलभाषणे ॥

फाटको । स्त्री० स्पटिकायाम् । फटकि  
री इ० भा० ॥

फाणिः । स्त्री० गुडे ॥ करंभे ॥

फाणितम् । न० मत्स्यण्डायाम् । राव  
० इ० भा० यथा । इक्षोरसस्तुयः  
पक्कः किञ्चिद्गाढोवहुद्रवः । सए  
वेक्षुविकारिषुस्यातः फाणितसंज्ञ  
या ॥ फाणितं गुर्वभिष्यन्दिवृंहणं  
कफशुक्रकृत् । वातपित्तश्चमानुहन्ति  
मूत्रवस्तिविशोधनम् ॥ फण्यते ।  
फाणगतौ । ख्यन्तः क्तः ॥

फाण्टः । चि० अनायासकृते ॥ पुं०  
न० कषायविशेषे ॥ जुलूमौषधजा  
तमुष्णोदकेप्रक्षिप्य सद्योभिषुत्यपू-  
त्वायत्पीयतेतत्फाण्टमित्याहुः ॥  
यथा । क्षिप्तोष्णतोयेमृदितः फा  
ण्टइत्यभिधीयते ॥ अपिच । जुलुद्र  
व्यपलेसम्यक्जलमुष्णं विनिःक्षिपेत्  
पात्रेचतुष्पलमितेतत्सुखावयेज्जल  
म् ॥ सोयंचूर्णद्रवः फाण्टोभिषग्  
भिरभिधीयते ॥ इति वै० य० ॥

फण्यतेस्म । फण० । क्तः । जुलुस्वा  
न्तीतिसाधुः ॥ नवनीतभावात्प्रा  
गवस्थापन्नेद्रव्यं ॥

फाल्गुनानुजः

फाल्गुनः । पुं० महादेवे ॥ बलदेवे ॥ उ  
तप्तुतौ ॥ पुं० न० कृषिके । सीरो  
पकरखे ॥ नवविधदिव्यान्तर्गताष्ट  
मदिव्ये ॥ यथा । आयसंद्वादशप  
लघटितंफालमुच्यते । अष्टाङ्गुलंभ  
वेद्दीर्घं चतुरङ्गुलविस्तरम् ॥ अग्नि  
वर्णततश्चौरोजिह्वालेहयेत्सकृत्  
। नदग्धश्चेच्छुद्धिमयादन्यथातुस  
होयते ॥ चौरोऽत्रगोचौरः । गो-  
चौरस्यप्रदातव्यं तप्तफालावलेहनमि  
तिस्रः । त्रि० कर्पासवाससि  
॥ फालयति । जिफला० । स्थान्ता  
त्० पचाद्यच् ॥ फलस्यविकारः ।  
तस्यविकारइत्यण् ॥

फालवहः । पुं० हले ॥

फाल्गुनः । पुं० गुडाकेशे । पार्थे ।  
अर्जुने ॥ नदीजवृक्षे ॥ अर्जुनभूरुहे  
॥ तपस्वि० मासि । फागुन० इ०  
भा० ॥ तत्रजातस्यफलम् । प्रियं  
वदः सज्जनवलभश्चपरोपकारीवि  
मलाशयश्च । दातानितान्तं प्रमदाभि  
लाषीक्षात्फाल्गुनेयस्यजनस्यजन्म  
॥ अनन्तपुरे ॥ फलतिनिष्पादयति  
। फल० । फलेर्गुक्चेतिउन्नन् । गु-  
गागमश्च । ततः प्रज्ञाद्यण् ॥  
यद्वा । फाल्गुनीपौर्णिमास्यस्मिन्  
विभाषाफाल्गुनीतिपक्षे० अण् ॥

फाल्गुनानुजः । पुं० सुरभी । वसन्त  
काले ॥ अर्जुनस्यकनिष्ठेभातरि ॥

फुः

फाल्गुनिकः । पुं० तपस्यमासि । फा  
ल्गुने ॥ फाल्गुनीपौर्णिमास्यस्मिन्  
। विभाषाफाल्गुनीश्रवणाकार्तिकौ  
चैत्रीभ्यः इतिठक् । ठस्येकः ॥  
फाल्गुनी । स्त्री० तपस्यस्यपूणिमा  
याम् ॥ अत्रगौडदेशीयादोलाया  
चाकुर्वन्ति । नरोदोलागतं दृष्ट्वागो-  
विन्दं पुरुषोत्तमम् । फाल्गुन्यांसं  
यतोभूत्वा गोविन्दस्यपुरं व्रजित् ॥  
अपिच । फाल्गुन्यांक्रौडनंकुर्याद्दो  
लायांभमभूपते इति ॥ पूर्वफल्गु  
न्याम् ॥ उत्तरफल्गुन्याम् ॥ फल्गुनी  
भिर्युक्तापौर्णिमासी ॥ नक्षत्रेणेत्य  
ण् । ततोडीप् ॥

फिः । पुं० पापे ॥ निष्फलवाक्ये ॥  
कोपे ॥

फिङ्गः । पुं० कलिङ्गे । भृङ्गे । भू-  
न्याटविहगे । फिङ्गा० इ० गौ० भा०  
प्र० खगे ॥

फिरङ्गः । पुं० रोगान्तरे ॥ द्वीपान्तरै  
कद्वीपविशेषे ॥ तत्रत्वजने ॥ यथा  
। पूर्वाभायेनवशतंपडशीतिः प्रकी  
र्तिताः । फिरङ्गभाषयामन्ताःतेषां  
संसाधनात्कलौ ॥ अधिपामण्ड  
लानाञ्चसङ्ग्रामेष्वपराजिताः ।  
इङ्गरेजानवषट् पञ्चलङ्गजाश्चापि  
भाविनः । इतिमेरुतन्त्रे २३ प्रका  
शः ॥

फुः । पुं० मन्त्रके ॥ तुच्छवाक्ये ॥

फुल्लः

फुकः । पुं० पक्षिणि ॥

फुटः । वि० सर्पणायाम् ॥

फुत् । अ० अनुकरणशब्दे ॥

फुत्करः । पुं० अम्नौ ॥

फुत्कारः । पुं० फुत्करणे । फूक्० इ०  
भा० ॥

फुत्कृतिः । स्त्री० फूत्कारे ॥

फुप्फुसः । पुं० पुप्फुसे । कोष्ठविशेषः ॥ सचहृदयनाडिकासंलग्नाशय-  
विशेषः । फोपडा० भस्० इ०  
भा० ॥ यथा । स्थानान्यामाग्निप-  
क्वानांमूत्ररुधिरस्थव । हृदगण्डकः  
फुप्फुसश्चकोष्ठद्वयमभिधीयते ॥ अ-  
स्यार्थः । आमस्यस्थानमामाशयो-  
नाभेरुर्ध्वम् । अग्नेः स्थानं पच्यमा-  
नाशयोनाभिमध्यम् । पक्वस्यस्थानं  
पक्वाशयोनाभेरधः । मूत्रस्यस्थानं  
वस्तिः । रुधिरस्यस्थानं यक्तुत्प्लीहा-  
नौ । हृत्हृदयं । इक्षुरसपाकमल-  
वद्यः शोणितमलस्तज्जः उरगुदकः  
सचान्त्रदेशे व्यवस्थितः पुरीषाधान-  
म् । फुप्फुसः हृदयस्य वामपार्श्वे  
फुप्फुगण्ड इति ख्यात इति विजय-  
रक्षितः ॥

फुलतिः । स्त्री० फलने ॥

फुल्लः । वि० विकसिते ॥ पुष्पे ॥

यथा । श्रीपञ्चम्यां श्रियं देवीं फुल्लैः स-  
म्पूजयेत्सदा ॥ फलति । जिफला  
। जीतः क्तः । आदितश्च तीडभा

फेनलः

वः । तिचेत्युत्वम् । अनुपसर्गात्  
फुल्लक्षीवेति० तस्यलः ॥

फुल्लदाम । न० कुन्दोभेदे ॥ यथा ।

मोगौनौतौगौ० शरहयतुरगैः फुल्ल-  
दामप्रसिद्धम् ॥ यथोदाहरणम् । श-  
श्वल्लोकानां प्रकटितकदमनं ध्वस्तमा-  
लोक्यकंसं हृष्यन्ती तोभिस्त्रिदिववस-  
तिभिर्व्योमसंस्थैर्विमुक्तम् । मुग्धा-  
मोदेनस्थगितदशदिशाभोगमाहृत-  
भृङ्गं मौलौदैत्यारिर्न्यपतदनुपमं स्वस्त-  
रोः फुल्लदाम ॥ पुष्पमालायाम् ॥

फुल्लदृक् । वि० विकसितनयने ॥

फुल्लफालः । पुं० शूर्पवाते ॥ इ० त्रि-  
शेषः ॥फुल्ललोचनः । वि० विकसितनेत्रव-  
ति ॥

फुल्लीकः । पुं० देशे ॥ सर्पे ॥

फूत्कारः । पुं० प्र्वासनिर्गमे । प्र्वसि-  
ते ॥ फूत्कारणम् । कृञ्० । घञ् ॥

फेत्कारिणी । स्त्री० तन्त्रविशेषे ॥

फेनः । पुं० हिण्डीरे । अधिकफे ।

समुद्रफेने ॥ तरलद्रव्योपर्युत्थितवु-  
द्बुदाकारवस्तुनि भाग० इ० भा०  
॥ स्फ्रायते । स्फ्रायी० फेनमीना

वित्तिनिपातनात्साधुः ॥

फेनकः । पुं० फेने ॥ पिष्टविशेषे ॥

फेनका । स्त्री० जलपक्वतण्डुलचूर्णे ॥

फेनदुग्धा । स्त्री० दुग्धफेनीक्षुपे ॥

फेनलः । वि० फेनवति । फेनिले ॥



फेनिल :

फेनोस्यास्मिन्वास्ति । फेनादिल-  
च्चेतिचकाराल्लच् ॥

फेनवान् । त्रि० फेनले ॥ फेनोस्यास्मि  
न्वास्ति । फेनादिलच्चेत्यत्रान्यतर  
स्यामित्यनुवृत्तेः पक्षेमतुप् ॥

फेना । स्त्री० क्षुपविशेषे । सातलाया  
म् ॥

फेनाग्रम् । न० बुद्धिदे ॥

फेनायमानः । त्रि० फेनमुदमति ॥  
फेनाच्चेतिवक्तव्यमितिक्यञ् ॥

फेनवाही । पुं० वस्त्रे ॥

फेनाशनिः । पुं० इन्द्रे ॥

फेनिका । स्त्री० पक्वान्नविशेषे । फेनी  
इ० भा० ॥ यथा समितायाघृता  
ठाय्यावर्त्तीर्दीर्घाः समाचरेत् । ता  
स्तुसन्निहितादीर्घाः पीठस्थोपरिधार  
येत् ॥ वेङ्गयेवेङ्गनेनैतायथैकापर्या-  
टीभवेत् । ततश्चुरिकयाताक्तुसंल  
ग्नानेवकर्तयेत् ॥ ततस्तुवेङ्गयेङ्गयः  
शट्केनचलेपयेत् । ततः संवृततां  
लोम्नीं विदधीतपृथक्पृथक् ॥ पुन-  
स्तांवेङ्गयेलोम्नीं यथास्थान्मण्डलाकृ-  
तिः । ततस्तांसुपचेदाज्यं भवेयुश्च  
पुटाः स्फुटाः ॥ सुगन्धयाश्चर्करया  
तदुडूलनमाचरेत् । मिडैषाफेनि  
कानाम्नीमठकेनसमागुणैः ॥ ततः  
किञ्चिल्लघुरिथम्विशेषोयमुदाहृतः ॥

फेनिलः । अरिष्टभूरुहे । रीठा० इ०  
भा० ॥ वदरवृक्षे ॥ न० मदनफले

वंहिष्ठः

॥ वदरफले ॥ त्रि० सफेने ॥ फे  
नोऽस्यास्ति । फेनादिलच्चेतिवृ-  
लच् ॥

फेरः । पुं० शृगाले ॥

फेरण्डः । पुं० शृगाले ॥

फेरवः । पुं० शृगाले ॥ अस्रपे । रा-  
क्षसे ॥ फे० इति० अव्यक्तीरवोऽस्य  
॥ त्रि० धूर्त्ते ॥ हिंस्रे ॥

फेरुः । पुं० जम्बुके । शृगाले । फे०  
इत्यव्यक्तंरौति रुशब्दे । मितद्रा  
दित्वात् डुः ॥

फेलम् । न०  भुक्तसमुभि  
फेलकः पुं०  तै । उच्छि  
ष्टे ॥

फेला । स्त्री० भुक्तोभिते ॥ फेल्यते ।  
फेलगतौ । गुरोश्चेत्यः ।

फेलिः । भुक्तोन्मिषते ।

फेलिका । स्त्री०  उच्छिष्टे । ऊं

फेली । ट० । इ० भा०

—‡०(—)०‡—

ववयोरैक्यमभेददर्शनात् ॥

वः । पुं० पवर्गस्यतृतीयाचरे ॥ वरु  
णे ॥ सिन्धौ ॥ भगे ॥ तोये ॥  
वदने ॥

वंहिमा । पुं० बहुलतायाम् ॥ बहुल  
स्यभावः । पृथ्वादित्वादिमनिच् ।

प्रियस्थिरेतिवहुलस्यवंहिआदेशः ।

वंहिष्ठः । त्रि० अत्यन्तबहुले ॥ अयमे  
षामतिशयेनबहुलः । अतिशायने

## वक्त्रचिह्निका

तमविष्ठनावितीष्ठन् । प्रियस्थिरिति  
वंहिन्नादेशः ॥

बंहीयान् चि० बहुलतरे ॥ अयम  
नयोरतिशयेनबहुलः । द्विवचन  
विभज्योपपदेतरवीयमुनावितीयसु  
निप्रियस्थिरितिवंछादेशः ॥

वक्त्रः पुं० कर्ह्वे । वगला० इ० प्र०  
पक्षिणि ॥ अस्यमांसगुणस्तु । शरा  
रिवक्त्रकाकाश्च दात्यूहाः पवना-  
पहाः ॥ इ० ॥ वक्त्रपुष्पे । शिव  
मल्ल्याम् । अगस्तिद्रुमे । यथा ।  
सितपीतनीललोहितकुसुमभेदाच्च  
तुर्विधोऽगस्तिः । मधुरशिशिरदो  
षश्रमकासविनाशनश्चभूतघ्नः ॥  
तथाचराजनिर्वण्टः । अगस्तिशि-  
शिरंगौल्यं त्रिदोषघ्नंश्चमापहम् ।  
वलासकासवैषम्यंभूतघ्नञ्चवलावह  
मिति ॥ श्रीदे । कुबेरे ॥ रक्षोविशे  
षे । योभीमेनहतः ॥ असुरविशेषे ॥  
सचश्रीकृष्णेनहतः ॥ वङ्कते । व-  
क्त्रिकौटिल्यं गतौच । अच् । आग  
मशास्त्रस्यानित्यत्वान्ननुम् । ववयो  
रैक्यम् ॥ यद्वा वाति । वायतिवा ।  
वागतिगम्यनयोः । ओवैशेषणवा  
क्त्रुन् । आतोलोपः ॥ वेति० वा-  
यतिवा । मूलविभुजादित्वात्कः ।  
वक्तिषा । वचेरच् । न्यङ्क्तादिः ॥  
वक्त्रचिह्निका । स्त्री० मत्स्वविशेषे० ।  
वक्त्राच्याम् ॥

## वकुलः

वक्त्रजित् । पुं० भीमसेने ॥ श्रीकृष्णे ॥

वक्त्रनिसूदनः । पुं० श्रीकृष्णे ॥  
भीमसेने ॥

वक्त्रपुष्पः । पुं० वक्त्रपुष्पे ॥ न० अग  
स्तिकुसुमे ॥

वक्त्रवृत्तिः । पुं० वक्त्रसमानवृत्तौनवि  
शिष्टे । यथा । पाषण्डिनोदिकर्म-  
स्थान्वैडालव्रतिकान्शठान् । हैतु  
कान् वक्त्रवृत्तींश्चवाङ्मात्रिणापिना-  
र्चयेत् ॥

वक्त्रवरी । पुं० श्रीकृष्णे ॥ भीमसेने ॥

वक्त्रव्रतचरः । पुं० वक्त्रव्रतिनि ॥ वक्त्र  
व्रतंचरतीति० तथा । चरेष्टः ।

वक्त्रोहिप्रायेणमीनहननरुचितयामि  
थ्याविनीतः सन्नेवंशीलीभवतीति  
गौणोवक्त्रव्रतशब्दः । तद्वचनान्तु ।

अधोदृष्टिर्नैकृतिकः स्वार्थसाधनत  
त्परः । शठोमिथ्याविनीतश्चवक्त्र  
व्रतचरोद्विजः ॥ इ० ॥

वक्त्रव्रती । पुं० वक्त्रव्रतचरे । वक्त्रव्रत  
वति ॥

वक्त्राची । स्त्री० वक्त्रचिह्निकायाम् ॥

वक्त्रारिः । पुं० श्रीकृष्णे ।

वकुलः । पुं० शीधुगम्ये । सिंहकेशरे  
। मौलसरीति० प्र० इच्छे ॥ वङ्कते ।

वक्त्रिगत्यर्थे । वा० उलच् । आगम

शास्त्रस्यानित्यत्वान्ननुम् ॥ वकुलस्तु

वरोऽनुष्णः कटुप्राकरसोऽगुरुः ।

कफपित्तविषप्रिवृत्तमिदन्तगदाप-

## वणिज्यम्

ह : ॥ पश्यवम् ॥

वकुला । स्त्री० कटुकायाम् ॥

वकुली । स्त्री० काकोल्याम् ॥

वकूल : । पुं० वकुले ॥

वकेरुका । स्त्री० बलाकाभिदि ॥ वा  
तावर्जितशाखायाम् ॥

वकोटः । पुं० शुक्लवायसे । वके ॥

वठरः । पुं० अम्बष्ठे शठे ॥

वणिग्वम्भुः । पुं० नीलीवृत्ते ॥

वणिग्भावः । पुं० सत्यानृते । वाणि  
ज्ये ॥ वणिजोभावः । प्यज् ॥

वणिग्वहः । पुं० उष्ट्रे ॥

वणिक्०ग् । पुं० वाणिजके । वाणिज्य  
कर्त्तरि । क्रयविक्रयकर्त्तरि । वैदे  
हके सार्यवाहे । नैगमे । क्रयवि  
क्रयके ॥ वाणिज्ये ॥ करणान्तरे ॥  
पणते । पण० । एणेरिज्यादेश्चवः ॥  
दैश्ये ॥

वणिक् । स्त्री० वणिज्यायाम् ॥

वणिजः । पुं० ववाद्येकादशकर्णान्त  
र्गतषष्ठकरणे । तज्जातफलं यथा ।  
प्राज्ञः कृतज्ञो गुणशान्गुणज्ञो वणि  
गजनप्राप्तमनोरथः स्यात् । यस्य प्र  
सूतौ वणिजाभिधानं भाण्डप्रधानं द्व  
विण्णिहितस्येति ॥ वणिजि ॥

वणिज्यम् । न० वाणिज्ये । वृत्त्यन्तरे ॥

वणिजांकर्मभावोवा । दूतवणिग्  
भ्याञ्चेति०यः इतिकाशिका ।

भाष्ये तु० दूतवणिग्भ्याञ्चेतिनास्ये

## वदरफली

व ॥

वणिज्या । स्त्री० वाणिज्ये ॥ वृत्त्यन्तरे  
वणिजांभावः । दूतवणिग्भ्याञ्चेति  
यः वणिज्याशब्दः स्वभावात्स्त्री-  
लिङ्गः ० भावएवात्रप्रत्ययोनतुक-  
र्मणीतिमाधवः । भाष्ये तुवार्तिकमे  
वनास्ति ॥ वणिक्कर्मणि ॥वण्डः । पुं० असहायगमने ॥ अकृ  
तोदाहे ॥ खर्वे ॥ कुन्तायुधे ॥ भृत्ये  
। वांठ० डू० भा० ॥ वण्डते । वठि  
। अच् ॥वण्डः । त्रि० विकृतलाङ्गूले ॥ बाँडा  
डू० भा० ॥वदरः । पुं० कोलिपादपे ॥ वदरस्य  
प्रचलेपोज्वरदाहविनाशनः । त्वचा  
विस्फोटशमनीवीजंनेचामयापहम्  
॥ वदतिस्थिरीभवति० छिन्नस्यापिपु  
नः प्ररोहणात् । वदस्यैर्ये । वा०  
अरः ॥ देवसर्पपेवृत्ते ॥ कार्पासस्या  
स्थि । विनौला० कपासिन्ना० वाड  
वा० डू० भा० ॥ न० कोलिफले ॥  
कार्पासीफले ॥ वदर्याः फलम् ।  
फलैर्लुगिति विकारावयवप्रत्ययस्य लु  
क् ॥ लुक्त्वद्वितलुकोति० स्त्रीप्रत्य  
यस्य लुक् ॥ सेविफले ॥ क्षुद्रवदरे ।  
भाडीवेर डू० भाडवेरी० डू० भा०  
॥ गोपगोण्यायाम् ॥ वदरमात्रे ।  
कर्कशौ । वदर्याम् ॥

वदरफली । स्त्री० भूवदर्याम् ॥

वदरीषण्ड :

वदरवल्ली । स्त्री० ) भूवदर्याम् ॥  
वदरा । स्त्री० गृष्टी । वराहकान्ताया-  
मोषधौ ॥ कार्पास्याम् ॥ एलाप-  
ण्याम् ॥ विष्णुकान्तायाम् ॥ टा  
प् ॥

वदरामलकम् । न० प्राचीनामलके ॥  
वदरिः । स्त्री० कीलिबृक्षे ॥  
वदरिकम् । न० तीर्थविशेषे ॥  
वदरिकाश्रमः । पुं० न० तीर्थविशे-  
षे । नारायणाश्रमे । व्यासाश्रमे ॥  
वदरी । स्त्री० कीलिबृक्षे ॥ कपिकच्छा-  
म् ॥ कार्पास्याम् ॥ गौरादिच्चान्डी  
ष ॥ वदरीफले ॥ वदर्याः फल-  
म्, हरीतक्यादिभ्यश्चेति० विका-  
रायं स्तुप् ॥

वदरीखण्डः । पुं० वदरीणांसमूहे ॥  
हृत्वादिभ्यः खण्डः ॥

वदरीच्छदा स्त्री० शङ्खनख्याम् ॥ हस्ति  
कीलिबृक्षे ॥

वदरीपत्रकम् । न० नखीनामगन्ध  
द्रव्ये ॥

वदरीपाचनम् । न० तीर्थविशेषे ॥  
तत्रवशिष्टाश्रमः ॥

वदरीफला । स्त्री० नीलश्रीफालिका  
याम् ॥

वदरीशैलः । पुं० अलकनन्दायाः  
पश्चिमतीरेहिमाचलैकदेशे ॥

वदरीषण्डः । पुं० वदरीखण्डे ॥  
वदरीणांषण्डः समूहः ॥

वद्धशिखः

वदर्याश्रमः । पुं० नारायणाश्रमे ॥  
वद्धः । त्रि० कौलिते । संयते ।  
कारागारादीनिगडिते ॥ वध्यते  
स्म । वधवन्धने । क्तः ॥ मीहा  
द्यावते० सुखदुःखादिधर्मवति०  
पाशाष्टकेनयवितेसंसारिजीवेपशौ॥  
वद्धगुदम् । न० उदरामयविशेषे ।  
तन्निदानं यथा । यस्यान्वमन्नैरुपले  
पिभिर्वावालाश्मभिर्वापिहितं यथा  
वत् । सञ्जीयते तस्यमलः सदो  
पातश्चनैः शनैः शङ्करवचनाडो  
म् ॥ निरुध्यते तस्य गुदेपुरीषं निरे  
तिकृच्छादपिचाल्पमल्पम् । हन्ना  
भिमध्ये परिवृद्धिमेति तस्योदरंवद्ध  
गुदंवदन्ति ॥

वद्धफलः । पुं० करञ्जवृक्षे ॥

वद्धमुष्टिः । त्रि० कृपणे ॥

वद्धमूलः । त्रि० दृढमूले । उत्पाटना  
नर्हमूले । बद्धोमूलोयस्यसः ॥

वद्धमौनः । त्रि० निःशब्दे ॥

वद्धरसालः । पुं० त्रिविधराजास्मा  
न्तर्गतात्पुत्रसाम्ने । मध्यास्ने ।  
मन्मथानन्दे ॥

वद्धशिखः । त्रि० शिशौ । बाले ॥  
संयतचूडेनरे ॥ यथा । सदोप  
वीतिनाभाव्यं सदावद्धशिखेनतु  
। विशिखोव्युपवीतश्चयत्करोतिन  
तत्कृतमिति ॥ वद्धाशिखाय  
स्य ॥

## वधस्थली

वद्धशिखा । स्त्री० उच्चटौषधौ ॥

वधः । पुं० प्राणवियोगफलकव्यापारे

। प्रमापणे । मारणे ॥ हननम् ।

हन० । हनञ्चवधइत्यप् ॥ पुण्यप्रद

वधस्तु यथा । एकस्थयत्रनिधनेप्रवृ

त्तेदुष्टकारिणाम् । बहूनांभवति

क्षेमंतस्यपुण्यप्रदोवधः ॥ रुक्मास्ते

यीसुरापञ्चब्रह्महागुरुतल्पगः ।

आत्मानंघातयेद्यस्तुतस्यपुण्यप्रदो

वधः ॥ इति ॥ अपिच । नैकस्या

र्थेबहून्हन्यादितिशास्त्रेषुनिश्चयः

एकंहन्याद्बहूनांहिनपापीतेन

जायते ॥ इति वामनपुराणे ५५

अध्यायः । पारिभाषिकवधस्तु ।

वपनंद्रविणादानंस्थानान्निर्यापणं

तथा । एषहिब्रह्मवन्धूनांवधोनान्यो

स्तिदैहिकः ॥ इ० ॥ करचरणा

दिच्छेदनादिरूपेताडने ॥ सप्तम

तारायाम् ॥

वधकः पुं० व्याधे । मृत्त्यौ ॥ वध

कर्त्तरि । वद्धक० इ० भा० ॥

त्रि० हिंसे ॥ हन्ति । हन० ।

खलु । बहुलतणीतिखलुलिबधा

देशः ॥ वधहिंसायांबा । तदा०

जनिवधोश्चेतिवद्धिनिषेधः ॥

वधत्रम् । न० आयुधे ॥ वध्यतेऽनेन

। वध० । अमिनक्षयजिवधिपति

भ्योऽन्नम् ॥

वधस्थली । स्त्री० वधस्थाने ॥

## वध्यः

वधस्थानम् । न० आघातने । सूना

याम् ॥ वधस्यस्थानम् ॥

वधाङ्गकम् । न० कारावेश्मनि ॥

वधाहः । त्रि० हननयोग्ये ॥

वध्ये ॥

वधी । त्रि० वधकर्त्तरि ॥

वधिरः । त्रि० एडे । श्रवणशक्तिहीने

बहुरा० इ० भा० ॥ वाधिर्यनिदा

नन्तु । यदाशब्दबहवायुः स्तीतश्चा

वृत्त्यतिष्ठति । शुद्धश्लेष्मान्वितोवा

पिवाधिर्यन्तेनजायते ॥ औषधं

यथा० । कर्णशूलिकर्णनादेवाधिर्ये

च्छेडएवच । चतुर्ध्वपिचरोगेषुसा

मान्यंभेषजंस्मृतम् ॥ शृङ्गवेरञ्च

मधुचसैम्बवंतैलमेवच । कटुष्णं

कर्णयोर्धार्यमेतत्स्याद्देदनापहम्

॥ इ० ॥ वाधिर्यंवालवृद्धोत्थं

चिरोत्थञ्चविवर्जयेत् ॥ वध्नाति

कर्णम् ॥ वध्यतेवा बन्धवन्धने ।

इषिमदिमुदौतिकिरच् ॥ भिक्षु

कलक्षणे ॥ हितमितंमनोरम्यं

वचः शोकापहञ्चयत् । श्रुत्वायो

नशृणोतीववधिरः सप्रकीर्त्ति

तः ॥

वधीद्यतः । त्रि० परवधायोद्युक्ते ।

सन्नद्धे । आततायिनि ॥

वध्यः । त्रि० वधाहे । शीर्षच्छेदे ॥

किन्त्वयानश्रुतंलोकेअवध्याः शत्रु

योषितः । हीनवर्णीपभुक्तायात्याज्या



बंध :

वध्यापिवाभवेत् ॥ अवध्यायथा ।  
मोत्राह्मणं वृद्धमथापिमुषं बालंस्वव  
भ्युल्लनांसुदुष्टाम् । कृतापराधान  
पिनैववध्याचार्यमुख्यादागुरवस्तथै  
वेति ॥

वध्यपालः । पुं० कारागृहरक्षके ।  
वध्रम् । न० नागे । सीसके । सीसा०  
द्र० भा० ॥ वध्यतेऽनेन । सर्वधातु  
भ्यः ण् ॥

वध्री । स्त्री० वध्याम् । वरत्रायाम् ।  
चर्मरज्जी । वरत० लाव० द्र० भा०  
॥ वध्यतेऽनया । घ्नः पित्वान्ङीष्  
वभ्यः । पुं० आदौ ॥ वभ्यने ॥ अन्तः  
करणाशुद्धिरूपेज्ञानप्रतिवम्भे । क  
र्तृत्वाद्यभिमाने ॥ विपर्ययादिष्यते  
वभ्यः । विपर्ययात्० अतस्त्वज्ञानात्  
सच० प्राकृतिकवैकारिकदाक्षिणिक  
भेदात्त्रिविधउक्तस्तत्त्वव्याख्यान  
तोऽवगन्तव्यः ॥ पुनर्वम्भोद्विबिधः ।  
तीव्रोमृदुश्चेति । तत्रसुरसम्पत्०  
साक्षादेवक्लेशहेतुत्वात्तीव्रोवभ्यः  
। इतिमात्रप्रतीतिस्तुस्वयमक्लेशरूप  
त्वाच्चमृदुवभ्यइति ॥ वध्यतेऽनेनवा ।  
वभ्य० । हलश्चेतिघञ् ॥ गृहादि-  
वेष्टने ॥ शरीरे ॥ निगडादिवभ्यने  
॥ अनैकान्तवादिमतेतु० नानानिर  
यसंसरणकारणं मोहादिरष्टविधोग  
णः स्वातन्त्र्यविघातहेतुत्वादभ्यः ।  
उक्तञ्च । मोहादिकोगणश्चैववम्भो

बंधकः

जीवस्यकल्पितः । लोहप्रञ्जरसम्ब  
द्धं यथाक्षिप्तं जलाशये । अलावुक  
मधोयातितद्वज्जीवः संबन्धनइति ॥  
जालंधरोद्गीयनमूलबंधान्जल्पन्ति-  
कण्ठोदरपायुमूले । बंधत्रयेस्मिन्  
परिचीनमानेबंधः कुतोदारुणका  
लपाशैः ॥ इतियोगविदः ॥ षोड  
शप्रकारेरतिबंधे ॥ तैयथा । पद्मा  
सनोनागप्रदोलतावेष्टोऽङ्गसंपुटः ।  
कुलिशंसुन्दरश्चैवतथाकेशरएवच  
हिल्लोलोनरसिंहोऽपि विपरीतस्तथा  
परः । क्षुब्धोवैधेनुकश्चैवसमुत्कण्ठ  
स्ततः परम् ॥ सिंहासनोरतिना  
गोविद्याधरस्तुषोडश । इतिरतिम  
ञ्जरी । एतेषांलक्षणानितत्तच्छब्दे  
द्रष्टव्यानि ॥ सञ्ज्ञाप्रभेदेनान्येऽपि-  
बंधाः सन्ति । यथा कामप्रदोवि  
परीतोनागरोरतिपाशकः । कैयूरः  
प्रियतोषश्चततः समप्रदस्तथा ॥  
ततश्चैकप्रदोऽज्ञेयः सम्पुटश्चोर्ध्वस  
म्पुटः । ततस्तनभवश्चैवततोऽनुर  
तिसुन्दरः ॥ ऊरुपीडस्मरचक्रौत  
तश्चोरुक्रमः स्मृतः । वेष्टकोहंस  
कीलस्तुततोलीलासनस्तथा ॥ अष्टा  
दशक्रमाद्बंधाः स्त्रीणां बहुमुखप्रदाः ॥  
पुंसांकराश्चैवकथितास्तुक्रमात्ततः ॥  
बंधकः । पुं० विनिमये ॥ आधौ ॥ रत  
हिण्डके ॥ सत्यह्वारे ॥ न० आधौ  
। यदुत्तमर्णयभूम्यादाधीयतेतत्र ॥

बंधः

॥ त्रि० उन्नतानते ॥ रम्ये ॥ नखे  
॥ वध्नाति । बंध० । महुरादयश्च  
तिसाधुः ॥

बंधुराः । पुं० भूक्षि० सक्तुषु ॥

बंधुरा । स्त्री० पत्ययोषायाम् ॥

बंधुलः । पुं० असतीपुत्रे ॥ बंधून्ला  
ति । आतद्रतिकः ॥ त्रि० नखे ॥  
सुन्दरे ॥

बंधूकः । पुं० पीतसालके । सर्जके ।  
प्रियके । विजयसार० इ० भा० ॥ प  
यासाल० इ० गौ० भा० ॥ न० पुष्पह  
क्षवि० । रक्तके । बंधुजीवके । दो  
पहरिया० मभनिया० इ० भा० ॥  
बाँटुलौ० इ० गौ० भा० ॥ बं-  
धूकः कफकृद्वाहीवातपित्तहरो  
लघुः ॥ वध्नातिचित्तम् । बंध० ।  
उलूकादयश्चेत्यूकः ॥ खधूपे । ब  
न्दूक० इ० भा० ॥ यथा । बंधूकोबंधु  
जीवेत्यात्खधूपेस्यान्नपुंसकमितिहृ  
चन्द्रः ॥

बन्धूकपुष्पः । पुं० पीतसाले । जीव  
कतरौ । विजयसार० इ० भा० ॥

बन्धूकस्येवपुष्पाण्यस्य ॥ बीजके ॥

बंधूरः । पुं० विवरे ॥ त्रि० शोभने ॥  
नखे ॥ वध्नाति । बंध० । खर्जूरा  
दित्वादूरः ॥ उन्नतानते ॥ बंधूरबंधु  
रौरम्ये नखे हंसेतुबंधुरद्वितिरभसः ॥

बन्धुः । त्रि० अफले । अवकेशिनि ।  
निष्फले । ऋतुप्राप्तावपिफलरहिते

बन्धुजः

वृक्षादौ ॥ वंधेसाधुः । तत्रसाधु  
रितियत् ॥ वंधनीये ॥

बन्ध्या । स्त्री० अप्रजस्त्रियाम् । बांभ  
इ० भा० ॥ अपत्यशून्यायांगवि ।  
वशायाम् ॥ वृषलीविशेषे ॥ यथा ।  
बन्ध्याचवृषलीज्ञेयावृषलीचमृतप्रजा  
। अपरावृषलीज्ञेयाकुमारीयारजस्व  
ला ॥ बलाख्यगंधद्रव्ये । वा-  
य्यालके ॥ वध्नाति । बंध० । ग्यत्  
। अध्न्यादित्वाद्यम्वा ॥ योनिरोग  
विशेषे ॥

बन्ध्याकन्दः । पुं० बन्ध्याककोटक्या  
म् । बांभखखसा० इ० भा० ॥  
बन्ध्याककोटकी । स्त्री० विषकण्टकि  
न्यामोषधी । ककोडी० खखसा०  
इ० भा० ॥ बन्ध्याककोटकीलक्ष्मी  
कफनुद्वृणशोधनी । सर्पसर्पहरीती  
क्ष्णाविसर्पविषहारिणी ॥

बभसः । त्रि० भञ्जणशीले ॥

बभुः । पुं० वैश्वानरे । अग्नौ ॥ शूल  
पाणौ । शिवे ॥ गरुडध्वजे ॥ वि-  
ष्णौ ॥ विशाले ॥ नकुले ॥ स्थूलपु  
ष्पोरत्तनेत्रोवभुर्भेदः सनाकुलः ॥  
मुनिभेदे ॥ देशभेदे ॥ यादवविशे  
षे ॥ सितावरणके ॥ त्रि० पिङ्गले  
। पिङ्गलवर्णवति ॥ विभर्ति० भर  
तिवा । डुभृज्० भृज्० वा । कुर्भ-  
श्चेति० कुर्वित्वञ्च ॥ खलती ॥

बभुजः । पुं० ब्राह्मणे ॥

बल :

वभुधातुः । पुं० सुवर्णगैरिके ॥  
 वरः । पुं० जामातरि ॥ वृत्तौ ॥ देव  
 तादेरभीप्सिते ॥ षिङ्गे ॥ न० कु-  
 डुमे ॥ त्वचे ॥ बालके ॥ आर्द्रके ॥  
 ईषदिष्टे ॥ मनागिष्टे वरं क्रीवेकेचि  
 दाहुस्तद्व्ययम् ॥ चि० । श्रेष्ठे ॥  
 वरा । स्त्री० फलचिके ॥ गुडूच्याम् ॥  
 मेदायाम् ॥ ब्राह्म्याम् ॥ विडङ्गे ॥  
 पाठायाम् ॥ हरिद्रायाम् ॥  
 वरी । स्त्री० शतावर्याम् ॥  
 वडापकः । पुं० पांशुचामरे ॥  
 वर्ब्बटः । पुं० राजमाषे ॥  
 वर्बटी । स्त्री० प्रख्ययोषायाम् ॥ ब्रौहि  
 भेदे ॥  
 वर्बणा । स्त्री० वृहन्मलिकायाम् ।  
 नौलायाम् ॥ पश्यान्तस्यादिवर्बणा  
 म् ॥  
 वर्हः । पुं० न० मयूरपिच्छे ॥ दले ।  
 पत्रे ॥ परिवारे ॥ वर्हति । वृहवृ  
 ष्ठी ॥ पचाद्यच् ॥ वर्हतेवा । वर्ह-  
 हिंसायाम् । घञ् ॥  
 बलः । पुं० हलायुधे । बलदेवे ॥  
 दैत्यप्रभेदे ॥ मयपुत्रे ॥ अस्यस्थान  
 मतलं । यया । प्रथमेविवरेविप्रश्न  
 तलाख्ये मनोरमे । मयपुत्रोवलोना  
 मवर्ततेऽखर्वगर्वकृत् । प्रणवत्योये  
 बसृष्टामायासर्वार्थसाधिकाः । मा  
 याविनीयाश्चसद्योधारयन्तिचकाश्च  
 नेति० दे० भा० ॥ वायसे ॥ वरुण

बल :

द्रुमे ॥ न० गंधरसे ॥ रूपे ॥ शौ  
 र्ये । स्यामनि । शुष्मे । शक्तौ । प  
 राक्रमे ॥ बाहुबलमनोबलोपायबल  
 बंधुबलेषुचतुर्षु ॥ सामादिषु ॥  
 स्थौल्ये ॥ सैन्ये ॥ तत्षड्विधम् ।  
 मौलंभृत्यंसुहृत्श्रेणीद्विषदाटविकं  
 बलमितिभेदात् । तच्च० मित्राटवी  
 बलंचैवमौलंभृत्यबलंतथा । सर्वमेत  
 द्दलंयाद्व्यवर्जयित्वाद्विषद्वलम् ॥  
 इतिनीतिः । देहसामर्थ्ये ॥ पर  
 परिभव निमित्ते शरीरगतसाम-  
 र्थ्यविशेषे ॥ अवश्यमिदंसाधयिष्या  
 मौल्याग्रहे । स्त्रोचितकार्येश्रमाभाव  
 प्रयोजकेदाख्ये । कर्मेन्द्रियपाटवे ॥  
 स्वधर्मानुष्ठानायदेहेन्द्रियादिधारण  
 सामर्थ्ये ॥ रसादिशुक्रपर्यन्तपुष्टधा  
 तुनिमित्तकम् । चेष्टासुपाटवंयत्तुव  
 लंतदभिधीयते ॥ शुक्रे ॥ चि०  
 बलयुक्ते ॥ बलमस्यास्ति । अर्शआ  
 द्यच् । बलते० बलतिवा०  
 बल्यतेवा० अनेन । बलसम्ब  
 रणे० बलप्राणनेवा । पचाद्य-  
 च्० कर्मणिघञ्वा । संज्ञा-  
 पूर्वकत्वाद्बृहत्भावः । पुंसीति० घो  
 वा ॥ बलतेऽनेन । खनोघचेतिघो  
 वा ॥ पारिभाविकबलानियथा । वि  
 द्याभिजनमित्राणिद्विषद्विसत्त्वधनानि  
 च । तपः सहायवीर्याणिदेवद्वन्द्व  
 संवलम् ॥ अपिच । अवलस्यवलंरा

बल :

जावालस्यरुदितंबलम् । बलंमूर्खस्य  
मौनस्तुतस्करस्याऽनृतंबलम् । च-  
पिच० ब्र० । क्षत्रियाणांबलयुद्धंव्या-  
पारस्यबलंविशाम् । भिजावलंभिक्तु-  
काणांशूद्राणांविप्रसेवनम् ॥ हरौ  
भक्तिर्हरेर्दास्य वैष्णवानांबलंहरिः  
। हिंसावलंखलानाञ्च तपस्याचतप-  
स्विनाम् ॥ बलंवेशश्चवेष्ट्यानांयोषि-  
तांयौवनंबलम् । बलंप्रतापोभूपानां  
वालानांरुदितंबलम् ॥ सतांसत्यं व-  
लंभिध्यावलमेवासतांसदा । अनु-  
गानामनुगमः स्वल्पस्वानाञ्चसञ्च-  
यः ॥ विद्यावलंपण्डितानांवाणि-  
ज्यंवणिजांबलम् । शश्वत्सुकर्मा-  
शीलानांगाम्भीर्यंसाहसंबलम् ॥ धनं  
बलञ्चधनिनांशुचीनाञ्चविशेषतः ।  
बलंविवेकः शान्तानांगुणिनांबलमे-  
कता ॥ गुणोबलञ्चगुणिनांचौराणां  
चौर्यमेवच । विप्रवाक्यञ्चकापव्यम-  
धर्ममृणिनांबलम् ॥ हिंसाचहिंस-  
जन्तूनांसतीनांप्रतिसेवनम् । वर-  
शापौसुराणाञ्चशिष्याणांगुरुसेवनम्  
॥ बलंधर्मोऽहस्थानांभृत्यानांराजसे-  
वनम् । बलंस्तवःस्तावकानांब्रह्मच-  
ब्रह्मचारिणाम् ॥ यतीनाञ्चसदाचा-  
रोन्यासः सत्यासिनांबलम् । पापं  
बलंपातकिनांसुभक्तानांहरिर्बलम् ॥  
पुण्यं बलंपुण्यवतांप्रजानांनृपतिर्वल-  
म् । फलंबलञ्चवृक्षाणांजलधीनांज-

बलभद्र :

लंबलम् ॥ जलंदलञ्चसस्यानांमत्स्या-  
नांचजलंबलम् । शान्तिर्वलञ्चभूपा-  
नांविप्राणाञ्चविशेषतः ॥ इ० ॥  
बलचः । पुं० शुक्लवर्णे ॥ चि० तद्वति ॥  
बलचगुः । पुं० चन्द्रे ॥  
बलजम् । न० गोपुरे ॥ क्षेत्रे ॥ सस्ये ।  
सङ्करे ॥ धान्यराशौ ॥ बलेजातम् ।  
जनी० । डः ॥ चि० भद्राकृतौ ।  
सदाकारे ॥ बलजन्ये ॥  
बलजाः । स्त्री० बलादर्शनायाम् ।  
वरयोषायाम् ॥ यूथ्याम् ॥ पृथिव्या-  
म् ॥  
बलदः । पुं० जीवके ॥ पौष्टिककर्मा-  
ङ्गहीमाग्नौ ॥ चि० बलदातरि ॥  
बलदा । स्त्री० अश्वगन्धायाम् ॥  
बलदीनता । स्त्री० ग्लानौ ॥  
बलदेवः । पुं० बलभद्रे । प्रलम्बघ्ने  
। अच्युताग्रजे ॥ अस्यध्यानंयथा ।  
बलदेवंद्विबाहुञ्चशङ्खकुन्देन्दुसन्नि-  
भम् । वामेहलायुधधरंदक्षिणेमुस-  
लंकरे ॥ हालालीलं नीलवस्त्रं हला-  
वृन्तं स्मरेत्परमिति ॥ वाते । वायौ  
॥ बलेनदीव्यति । दिवु० । अच् ॥  
बलदेवा । स्त्री० त्रायमाणायामोषधौ ॥  
बलप्रसूः । स्त्री० रोहिण्याम् । बलरा-  
ममातरि ॥ बलरूपप्रसूः ॥  
बलभद्रः । पुं० सीरिणि । हलायुधे ॥  
बलशालिनि ॥ लोभ्रे ॥ गवये ॥ व-  
लंभद्रंशेष्ठमस्य । बलेनभद्रद्वतिवा

बलस्थिति :

॥ भगणे ॥

बलभद्रा । स्त्री० त्रायमाणौषधी ॥ कु

मार्याम् ॥ बलेनभद्रा ॥

बलभद्रिका । स्त्री० त्रायमाणौषधी ॥

बलेनभद्रा । स्वार्थेकन् ॥ माषरोटि

कायाम् ॥ चमसीरचितारोटी क-

थ्यतेबलभद्रिका । रूक्षोष्णावातला

बल्यादीप्राग्नीनांप्रपूजिता ॥

बलभित् । पुं० इन्द्रे ॥ बलंदैत्यविशे

षंभिनत्ति । भिदिर् ॥ क्षिप् ॥

बलभी । स्त्री० बडभ्याम् ॥ कूटागारे ॥

बलरामः । पुं० बलदेवे ॥

बललः । पुं० बलदेवे ॥ बलंलाति ।

ला० । कः ॥

बलवत् । अ० अतिशये । निर्भरे ॥ व

लमस्यास्ति । मतुप् ॥

बलवान् । चि० मांसले । अंसले । व

लयुक्ते ॥ बलमस्यास्ति । मतुप् ॥

प्रबले ॥

बलवर्द्धिनौ । स्त्री० जीवकौषधी ॥

बलवल्लभा । स्त्री० वारुण्याम् ॥

बलविन्यासः । पुं० व्यूहे ॥ बलस्य

सेनायायुद्धार्यदेशविशेषे० विन्यासो

दुर्लङ्घ्यत्वनिमित्तं विभज्यस्थापन

म् ॥

बलसूदनः । पुं० इन्द्रे ॥ बलनामा

नमसुरंसूदितवान्० सूदयति । सूद

वरणे । नन्द्यादित्वाल्ल्युः ॥

बलस्थितिः । स्त्री० शिविरे ॥ बलस्य

बला

स्थितिः । बलस्यस्थितिर्यस्मिन्वा ॥

बलहा । पुं० श्लेष्मणि । कफे ॥

बला । स्त्री० वाय्यालके । वाडिया

ला० इ० गौ० भा० ॥ बलाचतु-

ष्टयस्यनामादियथा । बलावाय्यालि

कांवाय्यासैववाय्यालकोपिच । म-

हाबलापीतपुष्पासहदेवीचसास्मृता

॥ ततो न्यातिबलाच्छप्रोक्ताकङ्कति

कासहा । गाङ्गेरुकीनागबलाभषा

ह्रस्वागवेधुका ॥ बलाचतुष्टयंशीतं-

मधुरं बलकान्तिकृत् । स्निग्धं ग्राहि

समीरासपित्तास्रक्षतनाशनम् ॥ बला

मूलत्वचश्चूर्णं पीतं सक्षीरशर्करम् ।

मूत्रातिसारंहरतिदृष्टमेतन्नसंशयः

॥ हरेन्महाबलाकृच्छ्रं भवेद्वातानु

लोमिनी । हन्यादतिबलामोहंपथ

सासितयासह ॥ अपिच । वाय्याल

कोवाय्यपुष्पीसंमांसाविललाबला ।

श्वेतवाडिप्राला० इ० गौ० भा०

हृष्यप्रोक्तात्वतिबला पीतपुष्पीमहा

बला । पीतवाडियाला० इ० गौ० ॥

भा० ॥ स्निग्धायुष्याबलावृष्याग्रा

हिणीवातपित्तजित् ॥ बलति ।

बलसंवरणे । पचाद्यच् । बलमस्त्य

स्याः अर्शआद्यच् ॥ रामायविश्व

मित्रेणदत्तायांविद्यायाम् ॥ यथा

। क्षुत्पिपासेनतेरामभविष्यतेनरो-

त्तम । बलामतिबलाच्चैवपठतः प

थिराघवेत्यार्षरामायणम् ॥ शरीरं



## बलात्कार :

बलाधिक्यञ्चबलायाः फलम् ।  
 चातिबलायास्तुफलं मनः सङ्कल्प  
 मार्गेणालौकिकार्थसाधनमिच्छन्  
 वोर्विशेषः ॥

बलाका स्त्री० बकजातिविशेषे ।  
 विसकण्ठिकायाम् । वगुली० इ०  
 भा० । जातिवाच्यायांस्त्रियामेव  
 सर्वदानियतः ॥ बलते । बलसं  
 रणेसंचरणेच । बलाकादयश्चेतिसा  
 धुः ॥ बलेनचकृतिवा । अककु  
 टिलायांगतौ । अच् । बला  
 का० क० उ० कौस्याबलाकाश्लकीषु  
 च । सारसहंसबलाकाचक्राकौ चा  
 दयोजलेल्लवनात् । प्रवसंज्ञाः  
 कथितास्ते तन्मांसं गुरुण्यं च बलदा  
 यि ॥ अन्ये बकबलाकाद्यागुरवः  
 प्राचिभक्षणात् ॥

बलाकौ । चि० बलाकावति ॥ बलाका  
 अस्तिअस्यचक्षिन्वा । ब्री० इनिः ॥  
 बलांघिता । स्त्री० रामबीणायाम् ॥  
 बलाटः । पुं० मुङ्गे ॥  
 बलात् । अ० इठादर्थे । यथा । बला  
 त्सन्द्ध्ययद्यस्तुपरभार्यां नरः क  
 चित् । बध्दण्डोभवेत्तस्वनापराधो  
 भवेत्स्त्रियाः ॥

बलात्कारः । पुं० प्रसभे । हठे ॥  
 बलादितिनिपातो हठे० इ० स्वामी  
 ॥ बलात्करणम् । भावेघञ् ॥  
 बहुधास्वग्रहमानीयताडनाद्यैरुप

## बलाहकः

क्रमैः । ऋणिकोदाप्यते यच्चबला  
 त्कारः प्रकीर्तितः ॥  
 बलात्मिका । स्त्री० हस्तिशुण्ड्याम् ॥  
 बलाद्या । स्त्री० बलायाम् ॥  
 बलाध्यक्षः । पुं० सेनापतिदशकस्यै  
 कक्षिन्सेनानायके ॥  
 बलानुजः । पुं० श्रीकृष्णे ॥  
 बलामोटा । स्त्री० नागदमन्याम् । वि  
 षापहायाम् ॥ बलामोटाकटुस्ति  
 क्तालघुपित्तकफापहा । मूत्रकृच्छ्र  
 व्रणान् रक्षोनाशयेज्जालगर्दभान् ॥  
 सर्वग्रहप्रशमनीनिः शेषविषनाशि  
 नी । जयंसर्वचक्रुस्तेधनदासुमति  
 प्रदा ॥

बलायः । पुं० बरुणद्रुमे ॥  
 बलारातिः । पुं० शचीपतौ । इन्द्रे  
 ॥ बलस्यासुरस्यअरातिः शत्रुः ॥  
 बलालकः । पुं० पानीयामलके ॥  
 बलाशः । पुं० ) श्लेष्मणि ॥  
 बलाशकः । पुं० ) इतिहेमचन्द्रः ॥  
 बलासः । पुं० कफे ॥  
 बलाहकः । पुं० मेघे । अम्बुदे ॥

बारिवाहकोबलाहकः । पृषोदरा  
 दित्वात्पूर्वपदस्यावः उत्तरपदादे  
 शलत्वम् ॥ बलाकाभिहीयते गम्य  
 ते । ओहाङ् । गतौ० पृ० ॥ बले  
 नहीयतेवा । कृन् । गिरौ ॥ दैत्य  
 विशेषे ॥ नागविशेषे ॥ सुस्तके ॥  
 श्रीकृष्णस्यन्दनाश्वे ॥ रमागर्भोद्भव

बलि :

कल्किदेवपुत्रे ॥

बलाहकन्दः । पुं० गुलञ्चकन्दे ॥

बलिः पुं० दैत्यप्रभेदे । विरोचना  
त्मजे ॥ करे । राजग्राह्यभागे ॥चामरदण्डे ॥ उपहारे । उपायने  
। भेट० इ० भा० ॥ पूजासामग्र्याम् ॥ नियोज्योपजीव्ये ॥ पञ्चम  
हायज्ञान्तर्गतभूतयज्ञे ॥ तिर्यग्भिन्नुकादिदाने ॥ ययातिवंशो  
द्भवसुतपोराजपुत्रे ॥ बलिवैश्वनामकपञ्चयज्ञान्तर्गतयज्ञविशेषे ॥  
बलते० बल्यते वा । बलप्राप्तने०बलसंवरणे संचरणे च । सर्वधातु  
भ्यङ्गन् ॥ बलनम् । बलदाने ।बलते वा । खनिकषीति० इवा ॥  
ग्रहा । वणिः । सौत्रः । अस्य०वर्णेर्बलिश्चाहिरण्ये० इतिवलिरा  
देशः ॥बलिः । स्त्री० जरयाश्लयचर्मणि ॥  
चर्मतरङ्गे ॥ गृहदारुप्रभेदे ॥जठरावयवे ॥ यथा । एकबलिः  
शस्त्रमृत्युः स्त्रीभोगीद्विबलिः स्मृतः । त्रिभिराचार्यैर्ब्रह्माहुश्चतु  
भिः स्याद्बहुप्रजः ॥ अबलिस्तु नृपःप्रोक्तो यज्वादानैकतत्परः । विष  
मावलयो येषु ते चागस्याभिगामिनः ॥ ऋज्व्यस्तु वलयो येषु ते नराः  
सुखभागिनः ॥ इति ॥ गन्धके ॥

गुदाङ्कुरे ॥

बलिनी

वलिकम् । न० पटलप्रान्ते ॥

वलिकरः । त्रि० वलिकर्त्तरि ॥ व-  
लिंकरोति । दिवाविभेतिटः ॥

वलिका । स्त्री० अतिवलायाम् ॥

वलिक्रिया । स्त्री० इष्टदेवतापूजावि-  
धौ ॥

वलितः । त्रि० वेष्टिते ॥

बलिदानम् । न० देवोद्देशेन यथावि-  
धिपूजोपहारत्यागे ॥ देवतोद्देशेन  
सङ्कल्पपूर्वकच्छागादिपशुघा-  
तने ॥ बलिदानेन सततं जयेच्छत्रू-  
न् नृपान् नृप ॥बलिध्वंसी । पुं० विष्णौ ॥ बलिम-  
सुरविशेषध्वंसितुं शीलमस्य । ता  
च्छील्ये णिनिः ॥ बलिना पूजा-  
दिना० अविद्याध्वंसितुं शीलमस्ये  
ति वा ॥

बली । पुं० बलदेवे ॥ माघे ॥ वृषभे ॥

महिषे ॥ उष्ट्रे ॥ शूकरे ॥ कर्पे ॥

कंदवृक्षे ॥ त्रि० बलवति । उपचि-  
ते । मांसले ॥ बलमस्यास्ति । व-  
लादिभ्यो मतुबन्धतरशामिति पक्षे-  
द्भनिः ॥बलिनः । त्रि० बलिभे । श्लथचर्मव-  
ति ॥ बलिश्चर्मसङ्कोचो स्यात्ति ।  
पामादिच्चात्तः ॥

बलिनन्दनः । पुं० वाणामुरे ॥

बलिनी । स्त्री० वलायाम् । वाय्याल-  
के ॥ बलमस्यस्याम् । बलादिभ्यो म-

बली

तुवन्यतरश्यामितिपक्षेद्वनिः ॥

बलिमुष्टः । पुं० काके ॥ बलिनापु-  
ष्टः ॥

बलिपोदकी । स्त्री० उपोदक्याम् ॥

बलिप्रियः । पुं० लोभवृत्ते ॥

बलिभः । चि० बलिने । जरयाश्लयच-  
र्मणि ॥ बलिश्चर्मसङ्कोचोस्यास्ति  
। तुन्दिवलिवटेभः ॥बलिभुक् । पुं० वायसे ॥ बलिभुङ्-  
क्ते । भुजपालनाभ्यवहारयोः ।  
क्विप् ॥बलिमन्दिरम् । न० पाताले ॥ बले-  
र्मन्दिरमत्र ॥

बलिमुखः । पुं० बलिमुखे ॥

बलिशम् । न० बडिशे । मत्स्यवेधने  
॥ बलिनोमत्स्थान्० श्यति । शीत  
नूकरणे । आतोनुपेतिकः ॥बलिष्ठः । चि० बलवत्तमे ॥ अतिशये  
नबलवान् । बलशब्दान्मतुबन्तादिष्ठ  
न्प्रत्ययः । विन्मतोर्लुगितिमतु-  
पोलुक् ॥ प्रायश्चित्तविनाप्रूताच्च  
मेवशुद्धमानसा । अकामायावलिष्ठे  
ननस्त्रीजारेणदुष्यति ॥

बलिष्ठाः । चि० अपमानिते ॥

बलिसद्म । न० रसातले । पाताले ।  
बलेः सद्म ॥

बलिहा । पुं० विष्णौ ॥

बली । स्त्री० बली । त्वगूमौ । चर्मत-  
रङ्गे ॥

बल्मीकः

बलीकम् । न० नीध्रे । पटलप्रान्ते ।

कांची० इ० गै० भा० ॥ परावली० इ-  
भा० ॥ बलति । आवृणोतिभिच्या  
दि । बलसंवरणे । चलीकादयश्च  
तिकीकन् ॥बलीमुखः । पुं० वानरे ॥ बलीयुक्तंमु-  
खमस्य ॥

बलीयान् । चि० अतिशयेनबलयुक्ते ॥

बलीवर्धः । पुं० वृषे । वैल० वरध० व-  
र्धा० इ० भा० ॥ वरणम् । वरवृक्षा-  
याम् । सम्पदादित्वात्क्विप् ।वृक्षवर्च० वृक्षरौ । तौददाति । आ-  
तद्वतिकः । अतिशयितंबलमस्य ।  
अतद्वनिः । बलीचासी० वृवर्धश्च ॥तीर्थयात्रायांतदारुढस्यदोषोयथा-  
मात्स्ये । बलीवर्दसमारुढः अणु-  
तस्यापियत्फलम् । नरकेवसतेघो-  
रेगवांक्रोधेहिदारुणे ॥ सलिलञ्च-  
नगृह्णन्तिपितरस्तस्यदेहिनइति ॥

बलुः । स्त्री० हस्तिदंतालिकायाम् ॥

बलूकः । पुं० पद्ममूले । पक्षिविशे-  
षे ॥ बलते । बल० । बलेरूकः ॥बलूलः । चि० बलवति ॥ बलनसहते  
। बलादूलः ॥

बल्मीकः । पुं० न० बल्मीके ॥

बल्मीकिः । पुं० न० बल्मीके ॥

बल्मीकः । पुं० न० वामलूरे । नाकौ  
। पिपीलिकादिकौटविशेषकृतमृत्-  
स्तूपे । बावी० इ० भा० ॥ न० रोग

बल्लकौ

विशेषि । अस्यलक्षणं । यथा । गी-  
वांसकक्षाकरपाददेशसम्भोगलेवा-  
त्रिभिरेवदोषैः । ग्रन्थिः सदल्मी-  
कवदक्रियाणांजातः क्रमेणैवगत-  
प्रवृद्धिः ॥ मुखैरनेकैः स्फुटितोद-  
बद्धिर्विमर्षवत्सर्पतिचोन्नतायैः ।  
बल्मीकमाहुर्भिषजोविकारनिष्प्र-  
त्यनोकांचिरजंविशेषात् ॥ वाल्मी-  
निमुनौ ॥ बलन्तेप्राणिनोऽव । अ-  
लीकादयश्चेति कौकनन्तोनिपाति-  
तः ॥

बल्मीकशीर्षम् । न० स्त्रोतोञ्जने ॥

बल्मीकिः । पुं० बल्मीके ॥

बल्मीकूटम् । न० बल्मीके ॥

बल्यः । पुं० बुद्धिभिक्षुके । श्रमणे ॥

न० प्रधानधातौ । रेतसि ॥ चि०  
बलकरे ॥

बल्या । स्त्री० अतिबलायाम् ॥ अश्व-  
गम्यायाम् ॥ शिमूडीचुपे ॥ प्रसा-  
रिण्याम् ॥

बल्लः । पुं० गुञ्जात्रयपरिमाणे । द्वि-  
गुञ्जेपरिमाणे ॥ सार्द्धगुञ्जायाम् ॥

बल्लते । बल्लसंवरणे सञ्चरणे च ।

प० अच् ॥

बल्लकः । पुं० निष्पावे । राजशिख्या-  
म् ॥

बल्लकी । स्त्री० वीणायाम् । विपञ्चया-  
म् ॥ बल्लते । बल्ल० कृन् । गौरा-  
दित्वान्डीप् ॥ सल्लकीवृत्ते ॥

बहुकः

बल्लभः । चि० दयिते । प्रिये ॥ अध-  
क्षे ॥ न० कुलीनाश्वे । सल्लक्षणतु-  
रङ्गमे ॥ अधक्षोऽवगवाध्यक्ष इति-  
स्वामी ॥ बल्लते० बल्ल्यतेवा । बल्ल०  
। रासिबल्लिभ्यांचेत्यभच् ॥

बल्लभपालः । पुं० ) उत्तमाश्व-  
बल्लभपालकः । पुं० ) पाले ॥ अश्व-  
रक्षके ॥

बल्लभा । स्त्री० प्रियावाम् । प्रियस्या-  
म् ॥

बल्लरम् । न० बल्लुरे ॥

बल्लरिः । स्त्री० मञ्जूर्याम् ॥

वष्कयः । पुं० तरुणवत्से । बहिडा०  
इ० भा० ॥ वष्कते । वष्कगतौ ।  
वा० अयन् ॥

वष्कयणी । स्त्री० वष्कयिण्याम् ॥

वष्कयिणी । स्त्री० तरुणवत्सायाङ्गवि-  
वाखडी० इ० भा० ॥ वष्कयस्तरु-  
णवत्सः ० सोऽस्यस्याः । अतद्वनि-  
ठनावितीनिः । अट्कुप्वाङिति  
यत्त्वम् । डीप् ॥

वहिः । अ० वाह्ये ॥ वहति । वह०  
इस् ॥ ववयोरभेदः ॥

बहु । चि० त्यादिसङ्ख्यासु ॥ विपुले  
। भूयसि ॥ वहते । वहिष्ठवी ॥

लङ्घिवंक्षोर्नलीपश्चेत्युः ॥ स्त्रियां०

वह्नादित्वात्० पाक्षिकोडीषभावः ।

डीष्पक्षे० वह्नी ॥

बहुकः । पुं० कर्कटे ॥ अर्क ॥ दालू

## बहुगन्धि :

हे । जलखातके ॥ त्रि० बहुभिः क्री  
ते ॥ सङ्ख्यायाश्चतिशदन्तायाः  
कन् ॥

बहुकण्टकः । पुं० क्षुद्रगोक्षुरे ॥ यवा  
से ॥ हिन्ताले ॥

बहुकण्टका । स्त्री० अग्निदमन्याम् ॥

बहुकण्टा । स्त्री० कण्टकार्याम् ॥

बहुकन्दः । पुं० शूरणे ॥

बहुकन्दा । स्त्री० कर्कश्याम् ॥

बहुकरः । पुं० वक्रग्रीवे ॥ उष्ट्रे ॥

त्रि० खलपि ॥ स्त्रियांबहुकरा ॥

बहुकार्यकर्तारि ॥ बहुकरोतिभुवंसं

माष्टि । किंयसद्वहुषुकजो ज्विधा

नमित्यच् ॥

बहुकरी । स्त्री० बहुकरभार्यायाम् ॥

पुंयोगलक्षणीडीष् ॥ सस्मार्जन्या  
म् ॥

बहुकर्णिका । स्त्री० आखुकर्णायाम् ॥

बहुकर्चः । पुं० मधुनालिकेरके ॥

बहुक्षमः । पुं० वुद्धे ॥ बहुक्षमते ।

क्षमूष् । ईद्विचमिभ्याश्चेतिणः ॥

बहुगन्धम् । न० त्वचे ॥ पुं० कुन्दरुके ॥

बहुगन्धदा । स्त्री० कस्तूर्याम् ॥

बहुगन्धा । स्त्री० चम्पकलिकायाम् ॥

युधिकायाम् ॥ कृष्णजीरके ॥

बहुगर्घवाक् । त्रि० कुत्सितबहुवादि

नि ॥ जल्पाके ॥ बहुगर्घवागस्य ॥

बहुगन्धिः । पुं० भावुके ॥ बहुबोय

न्ययोयस्मिन् ॥

## बहुदग्धा :

बहुच् । पुं० प्रत्ययविशेषे ॥ सचप्रकृ  
तेः पूर्वभवति० प्रकृतेर्लिङ्गचभज  
तेः । स्यादीषदसमाप्नोतुबहुच्प्रकृ  
तिलिङ्गकः ॥

बहुच्छिन्ना । स्त्री० कन्दगुडूच्याम् ॥

बहुतन्त्रीः । त्रि० बहुतन्त्रीविशिष्टे ॥ यथा

। बहुतन्त्रीः कायः । बहुतन्त्रीर्ग्रीवा ।

बहुतन्त्रिशरीरम् ॥ वज्रास्तन्त्र्योयस्मि

न् । नाडीतन्त्रोः स्वाङ्गे० इ० नकम् ॥

बहुतन्त्रीकः । पुं० बहुतन्त्रविशिष्टे ।

यथा । बहुतन्त्रीकः पटः । बहुत-

न्त्रीकाबीशा ॥ बहुतन्त्रीकवासः । बहु

स्तन्त्र्योयस्मिन्कम् ॥

बहुतरक्कणिशः । पुं० रागीधान्ये ॥

बहुता । स्त्री० बहुत्वे ॥

बहुतिक्ता । स्त्री० काकमाच्याम् ॥

बहुतिथः । त्रि० बहुसङ्ख्याके ॥

बहूनांपूरणः । तस्यपूरणेडट् । व

हुपूगगणसङ्ख्यतिथुक् ॥

बहुदणम् । न० दणकल्पे ॥ ईषदस-

माप्तदणम् । विभाषासुपोबहुच्

पुरस्तात् ॥

बहुत्वम् । न० बहुतायाम् ॥ बहुर्भा

वः । तस्यभावस्त्वतलौ ॥

बहुत्वक् । पुं० भूर्जद्रुमे ॥

बहुत्वक्

बहुदुग्धः । पुं० गोधूमे ॥

बहुदुग्धा । स्त्री० वज्रुलायाम् । बहु

क्षीरायांगवि ॥ बहुदुग्धंयस्याम् ॥



## बहुप्रतिका

बहुदुग्धिका । स्त्री० स्नुहीवृत्ते ॥  
 बहुधा । अ० अनेकप्रकारे ॥ बहवः  
 प्रकाराः । सङ्ख्यायाविधार्थेधावा ॥  
 यद्वा । बहुवारान् । इति० क्रियाभ्या  
 वृत्तिगणने० विभाषावहोर्धाऽविप्रकृ  
 ष्ठकालइतिधा । बहुधाबहुकृत्वा  
 दिवसरुभुङ्क्ते ॥

बहुधान्यः । पुं० वत्सरविशेषे ॥ सु-  
 भिक्षंक्षेममारोग्यं प्रशान्ताः पार्थि  
 वाः प्रिये । तत्करोपहतं वित्तं बहु  
 धान्यवरानने ॥ १२ ॥ अतिप्रस-  
 धान्यविशिष्टे ॥

बहुधारमृगशिशुः ।  
 न० वक्ष्ये ॥

बहुनाडिः । त्रि० काये ॥ नाडीतन्  
 त्र्योः स्नाह्नइतिनकप् ॥

बहुनाडीकः । त्रि० स्तम्भे ॥ दिवसे  
 ॥ बह्व्रोनाडोयस्मिन् । कप् ॥

बहुनादः । पुं० शङ्के ॥

बहुनामा । पुं० असङ्ख्यातनामनि  
 परमेश्वरे ॥ बहूनिनामानियस्य ॥  
 सर्वास्थे तानिनामानिपरस्यब्रह्मणो  
 हरेरितिपुराणोक्तेः ॥

बहुपटुः । त्रि० ईप्रदूनेपटौ ॥ बहुपु  
 कर्मसुदृढे ॥

बहुपत्रः । पुं० पलायडी न० अ-  
 भक्ते ॥ त्रि० अनेकपत्रयुक्ते ॥

बहुपत्रा । स्त्री० तरुणौपुष्पे ॥

बहुप्रतिका । स्त्री० भूष्यामलक्याम् ॥  
 मेथिकायाम् ॥ महाशतावर्याम् ॥

## बहुफलः

बहुपत्री । स्त्री० लिङ्गिन्याम् ॥ गृह  
 कन्यायाम् ॥ तुलस्याम् ॥ जतुका  
 कायाम् ॥ वृहत्याम् ॥ गोरक्षदुग्धा  
 याम् ॥

बहुपर्णः । पुं० सप्तच्छदवृत्ते ॥ त्रि०  
 अनेकपत्रयुक्ते ॥

बहुपर्णिका । स्त्री० आखुकर्णायाम् ॥

बहुपर्णी । स्त्री० मेथिकायाम् ॥

बहुपात् । पुं० वटवृत्ते ॥

॥ बहवः पदार्थावस्थ । सङ्ख्यासु-  
 पूर्वस्य ॥

बहुपादः । पुं० वटवृत्ते ॥

बहुपुत्रः । त्रि० अनेकसुतविशिष्टे ॥

बहुपुत्रा । स्त्री० भूष्यामलक्याम् ॥

बहुपुत्री । स्त्री० शतमूल्याम् ॥

बहुपुष्पः । पुं० पारिभद्रवृत्ते ॥

बहुपुष्पिका । स्त्री० धातक्याम् ॥  
 बहुपुष्पी ।

बहुप्रलः । पुं० मुञ्जतृणे ॥ शूकरे ॥

त्रि० अनेकसन्तानयुक्ते ॥

बहुप्रतिज्ञः । पुं० अनेकप्रदसङ्कीर्ण  
 पूर्वपक्षविशिष्टव्यवहारे ॥ त्रि० अ-  
 नेकप्रतिज्ञायुक्ते ॥

बहुप्रदः । त्रि० अतिदातरि । वदान्य  
 । दानशौण्डे ॥ बहुप्रददाति । प्रे  
 दाज्ञइतिनकः ॥

बहुप्रसूः । स्त्री० क्लमिलायाम् । बहु  
 सन्तानप्रसवकारिण्याम् ॥

बहुफलः । पुं० कदम्बे । नीपे ॥ वि

## बहुमूली

कङ्कते ॥ तेजः फले ॥  
 बहुफला । स्त्री० भूम्यामलक्याम् ॥  
 क्षविकायाम् ॥ माषपर्ण्याम् ॥ का  
 कमाच्याम् ॥ चपुष्याम् ॥  
 बहुफलिका । स्त्री० भूवदर्याम् ॥  
 बहुफली । स्त्री० आमलक्याम् ॥ मृगे  
 वारौ ॥  
 बहुफेना । स्त्री० सातलायाम् ॥  
 बहुवलः । पुं० सिङ्हे ॥ त्रि० अतिशय  
 बलयुक्ते ॥  
 बहुमञ्जरी । स्त्री० तुलश्याम् ॥  
 बहुमतः । त्रि० बहूनांसम्भते ॥ नात्य  
 न्तं संस्कृतेनैव नात्यन्तं देशभाषया ।  
 कथांगोष्ठीयुक्तयङ्गोके बहुमतो भवे  
 त् ॥  
 बहुमलः । पुं० सीसके ॥ त्रि० अने  
 कमलयुक्ते ॥  
 बहुमार्गः । पुं० न० चत्वारि ॥ बहूनां  
 मार्गः समाहारो वा । त्रि० अनेक  
 पथयुक्ते ॥  
 बहुमूर्तिः । स्त्री० वनकापांसे ॥ त्रि०  
 नानाकारे ॥  
 बहुमूर्धा । पुं० विष्णौ ॥  
 बहुमूलः । पुं० इक्षुटे ॥ शिग्रौ ॥  
 स्थूलशरे ॥ त्रि० अनेकमूलयुक्ते ॥  
 बहुमूलकः । पुं० इक्षुटे ॥ न० उ-  
 शीरे ॥  
 बहुमूला । स्त्री० शतावर्याम् ॥  
 बहुमूली । स्त्री० माकल्याम् ॥

## बहुलः

बहुमूल्यः । त्रि० महाधने । महार्घ-  
 वस्तुनि ॥  
 बहुयाज्यः । पुं० अनेकयजमाने ॥  
 बहवोभूयांसो याज्यायाजनौ यायश् ॥  
 बहुरम्बिका । स्त्री० मेदायाम् ॥  
 बहुरसा । स्त्री० महाज्योतिष्मत्याम् ॥  
 बहुरुहा । स्त्री० कन्दगुडूच्याम् ॥  
 बहुरूपः । पुं० शिवे ॥ विष्णौ ॥  
 धूनके । सर्जरसे ॥ सरटे ॥ स्मरे ।  
 कामदेवे ॥ ब्रह्मणि ॥ कुन्तले ।  
 केशे ॥ बुधप्रभेदे ॥ बालयुवादिरूपे  
 देवनरादिरूपे जीवे ॥ बहुरूपइवा  
 भातिसावया बहुरूपया । रममाणो  
 गुणेष्वस्याममाहमिति मन्यते ॥ ना  
 नाकृतिगन्धत्वात्० बहूनि रूपाणां  
 स्य ॥ त्रि० नानारूपयुक्ते ॥  
 बहुरूपकः । पुं० जाह्नकजन्तौ ॥  
 बहुरूपा । स्त्री० दुर्गायाम् ॥  
 बहुरेखा । स्त्री० प्रचुरदीर्घविज्ञायाम् ॥  
 बहुरेखायुक्तायाः स्त्रियादोषीयथा ।  
 रेखाभिर्बहुभिः क्लेशं क्लृप्ताभिर्ध  
 नहीनताम् । रक्ताभिः सुखमाप्नो  
 तिकृष्णाभिः प्रेष्यतां व्रजेत् ॥  
 बहुरेताः । पुं० ब्रह्मणि ॥  
 बहुरोना । पुं० मेघे ॥ त्रि० लोमशे ॥  
 बहुलः । पुं० अग्नौ ॥ कृष्णपक्षे ॥  
 न० विहायसि । आकाशे ॥ सित  
 मरिचे ॥ त्रि० पाज्ये ॥ कृष्णवर्णे ॥  
 बहून् अर्थान् लाति । ला० । आतो

## बहुवार :

नुपेतिकः ॥ बहूनिबीजानिलाति  
वा ॥

बहुलगम्भा । पुं० एलायाम् ॥

बहुलच्छदः । पुं० रक्तशिग्रौ ॥

बहुलवणम् । न० औषरके ॥

बहुलवल्कलः । पुं० भूर्ज् ॥ चारे  
प्रियाले ॥

बहुला । स्त्री० नौलिकायाम् ॥ एला  
याम् ॥ गवि । धेनौ ॥ देवीविशे  
षे ॥ टाप ॥

बहुलाः । स्त्री० भूमि० कृत्तिकासु ॥

बहुलिमा । पुं० । बहुलत्वे ॥ बहुल  
स्यभावः । इमनिच् ॥

बहुलौकृतम् । त्रि० अपनीततुच्छधा  
न्येधान्यादौ । पूते ॥ अबहुलंबहु-  
लमकारि । अभूततद्भावेचिः । अ  
स्यचौ ॥

बहुवचनम् । न० येनबहुवोर्थाउच्यन्ते  
तस्मिन् ॥ बहूनामर्थानांबचनम् ।

वचेः करणेल्युट् । कर्मणिषष्ठ्या  
समासः ॥

बहुवल्कः । पुं० प्रियाले ॥

बहुवल्ली । स्त्री० डोडिलुपे ॥

बहुवारः । पुं० उद्दाले । शिलौ ।

श्लेष्मांतके । लसोडा० इ० भा० ॥

बहुवारोविषस्फोटव्रणवीसर्पकुष्ठनु

त । मधुरस्तुवरस्तित्तः केश्यश्चक

फपित्तहृत् ॥ फलमामन्तुविष्टभि

रुचंपित्तकफास्रजित् । तत्पक्व

## बहुसन्तति :

मधुरंस्निग्धंश्लेष्मलंशीतलंगुरम् ॥

बहुवारकः । पुं० श्लेष्मांतके । बहुवा

रे ॥ बहून्वारयति । वृज् ० । णि

जन्तः । कुन्शिल्लिसंज्ञयोरपूर्व-

स्यापि ॥

बहुविधः । त्रि० विविधे । नानारूपे

। पृथग्विधे ॥ बहवोविधायस्य ॥

बहुविस्तीर्णा । स्त्री० कुचिताकाम् ॥

बहुबीजम् । न० गरुडगात्रे । आढ्ये ॥

बहुवीर्यः । पुं० विभीतके ॥ तरुडु

लीयशाके ॥ शात्मलिवृक्षे ॥ मरुवे ॥

बहुवीर्या । स्त्री० भूम्यामलक्याम् ॥

बहुव्रीहिः । पुं० प्रायोन्यपदार्थप्रधा

नेसमासविशेषे ॥ सचसप्तधा ।

द्विपदः । बहुपदः संख्योत्तरः संख्यो

भयपदः दिगन्तराललक्षणः व्यतिहा

रलक्षणः सहपूर्वपदश्चेतिभेदात् ॥

त्रि० प्रचुरधान्ययुक्ते ॥

बहुशत्रुः । पुं० चटके ॥

बहुशल्यः । पुं० रक्तखदिरि ॥ त्रि०

अनेकशल्ययुक्ते ॥

बहुशः । अ० भूरिशब्दार्थे ॥ बहूनि

। बहुल्यार्थाच्छस्कारकादन्यतरस्या

म् ॥

बहुशाखः । त्रि० अनेकभेदे ॥

बहुशालः । पुं० स्तुद्ध्याम् ॥

बहुशिखा । स्त्री० जलपिप्पल्याम् ॥

बहुश्रवा । स्त्री० शल्लकीतरौ ॥

बहुसन्ततिः । पुं० त्वक्सारप्रभेदे ।

## बहुव्री

वेडुवांस० इ० गौ० भा० ॥ त्रि०  
अनेकसन्तानवति ॥

बहुसम्पुटः । पुं० विष्णुकन्दे ॥

बहुसारः । पुं० खदिरे ॥

बहुसुता । स्त्री० शतमूल्याम् ॥

बहुसूः । स्त्री० शूकर्याम् । बहुप्रसवायाम् ॥

बहुसूतिः । स्त्री० परेष्टुकायाम् । बह्व  
प्रत्यायांगवि ॥ बह्वीसूतिर्यस्याः ॥

बहुसन्तानप्रसवायाम् ॥

बहुस्रवा । स्त्री० शल्लकीवृक्षे ॥ नाना  
क्षरणशीलायाम् ॥

बहुखनः । पुं० पंचके ॥ त्रि० अनेक  
शब्दयुक्ते ॥

बह्वपत्यः । पुं० शूकरे ॥ मूषके ॥

त्रि० बहुसन्तानयुक्ते ॥

बह्वाशी । त्रि० बहुभोजनशीले ॥ बह्वा  
शाविशिष्टे ॥

बह्वी । स्त्री० बह्वर्थे । बह्वादित्वान्  
डीष् ॥

बह्वृक् । स्त्री० ऋग्वेदे ॥ न० भूक्ते  
विशेषे ॥

बह्वृचः । पुं० ऋग्वेदिनिब्राह्मणे ॥  
बह्वृचोऽध्येतव्यायेन । ऋक्  
पूरित्यः ॥

बव्हची । स्त्री० अध्वर्याम् । अध्व  
र्युंशाखाध्वल्याम् ॥ बह्वृचो-  
ध्येतव्याययासेतिविग्रहः । अनृच  
बह्वृचावध्यं तर्क्येतिवचनात् ॥  
ऋक्पूरित्यप्रत्ययः समासान्तः ।

## वाणिज्यम्

। यद्यपि० स्त्रीणां स्वाध्यायाध्ययनं  
प्रतिषिद्धम् ० तथापि पुराकल्पे  
ह्येतदासीत् । यथा । पुराकल्पे  
षु नारीणां मौञ्जीवन्धनमिष्यते ।  
अध्यापनञ्च वेदानां सावित्रीवच  
नं तर्क्येति यमवचनात् ॥ गोचञ्च  
चरणैः सहैति जातित्वान्डी  
ष् ॥

वा । स्त्री० गते ॥ गन्धने ॥ तन्तु  
तानै ॥

वाढम् । न० दृढे ॥ प्रतिज्ञायाम् ॥

भृशे । अतिशये ॥ बाहते । बाह

प्रयत्ने । ओष्ठ्यादिः । गच्छर्येति

क्षप्रत्यये० चुब्जस्वान्तेति निपातित

म् ॥ त्रि० अतिशायिनि ॥ क्रिया

विशेषणं ऽस्यक्तीवत्वम् । द्रव्यविशे

षणत्वे तु वाच्यलिङ्गत्वम् ॥

वाणः । पुं० पश्ययवर्गे ॥

वाणिः । स्त्री० बह्वादीनां वपनक्रिया  
याम् । व्यूतौ ॥

वाणिजः । पुं० वणिजि ॥ बाडवाऽ  
ग्नौ ॥ पणर्ते । पण० । पणेरित्वा  
देष्टवः । स्वार्थे प्रज्ञाद्यण् ॥

वाणिजकः । पुं० वणिजि । बाडवा  
ग्नौ । धूर्ते ॥

वाणिज्यम् । न० सत्त्वानृताख्यवैश्य  
वृत्तौ । वणिज्यायाम् । क्रयविक्रया  
दिलक्षणं वणिजकमणिः । वणि  
जांकर्मभावोवा । ब्राह्मणादित्वा

बाधक :

तृष्यज् ॥

वाणिनी । स्त्री० नक्तं क्याम् ॥ हेका  
याम् । मत्तयोषायाम् ॥ विदग्ध  
वनितायाम् । अवश्यं वणति ।  
वणशब्दे । आवश्यकेति० यच्चादि  
त्वाद्वाणिनिः । ववयोरैक्यं ॥

बाणी । स्त्री० वाण्याम् ॥

अधः । पुं० प्रतिबन्धके । व्याघाते ॥  
अन्वयानुपपत्तौ ॥ अतिदिष्टपदार्थ  
निवृत्तौ ॥ ज्ञानान्तरेण विषयासत्त्व  
प्रतीतौ ॥ न्यायमते साध्याभाव  
इत्युक्ते ॥ य० । इदोर्वाङ्मा  
न ॥

बाधकः । पुं० प्रतिबन्धके ॥ आधिक्यं  
बाधकत्वे हेतुः । बाधते । बाधु०  
। गबुल् ॥ स्त्रीणां रोगविशेषे ॥  
यथा । रक्तमाद्रीतयाषष्ठीचाङ्कुरो  
जलकुमारकः । चतुर्विधो बाधकः  
स्यात् स्त्रीणां मुनिविभाषितः ॥  
तेषां स्वभावं बद्ध्यामियथाशास्त्रं वि  
धानतः । एतेषां पूजनं कार्यं ज  
नैः सन्तानकाङ्क्षिभिः ॥ निः  
सारणं स्थापनञ्च बलिदानं जपस्तथा  
कृत्तव्यौ गुरुवाक्येन यथाशास्त्रं  
विचक्षणैः ॥ चतुर्विधो बाधक  
स्तु जायते ऋतुकालतः । तस्य  
लक्षणं यथा । व्यथा कथ्यांतयानाभेर  
धः पार्श्वे स्तनेऽपि च । रक्तमाद्री  
प्रदोषेण जायते फलहीनता । मास-

बाधितः

मेकं द्वयं वापि ऋतुयोगो भवेदादि ।  
रक्तमाद्रीप्रदोषेण फलहीना तदा भवेत्  
॥ इति रक्तमाद्याः नेत्रे हस्ते भवेज्ज्वा  
लायोनौ चैव विशेषतः । लालासंयु  
तरक्तञ्च षष्ठी बाधकयोगतः ॥ मासै  
केन भवेदाद्याः ऋतुज्ञानं द्वयंतथा ।  
मलिना रक्तयोनिः स्यात् षष्ठी बा  
धकयोगतः ॥ इति षष्ठाः ॥ उद्दे  
गो गुरुतादेह रक्तसावो भवेद्बहु । ना  
भेदो भवेच्छूलं चाङ्कुरः स तु बाधकः  
॥ ऋतुहीना चतुर्मासं त्रिमासं वा भवे  
दादि । कशाङ्गी करपादे च ज्वालाचा  
ङ्कुरयोगतः ॥ इति चाङ्कुरः ॥ स  
शूलाचसगर्भाचश्चुद्देहात्परक्तिका ।  
जलकुमारस्य दोषेण जायते बलहीन  
ता ॥ याकृशाङ्गी भवेत्स्थूला बहुका  
ल ऋतुस्तथा । गुरुस्त्वनीखल्परक्ता  
जलकुमारस्य दूषणात् ॥ इति जलकु  
मारस्य ॥ इति वैद्यकम् ॥ चि० बा  
धाजनके ॥

बाधनम् । न० पीडायाम् ॥ प्रतिबन्ध  
के ॥

बाधा । स्त्री० दुःखे । पीडायाम् ॥ नि  
षेधे ॥ बाधुलीडने । मुरोश्चेत्यः ॥  
बाधितः । पुं० हेत्वाभासविशेषे ॥ यस्य  
साध्याभावः प्रमाणेन निश्चितः स  
बाधितः । यथा । वङ्गिरनुष्णोद्व्य  
त्वादिति । अत्रानुष्णत्वं साध्याभावः  
। उष्णत्वं स्पष्टं न प्रत्यक्षेण गृह्यते ॥ इ-



बांधव :

तिबाधितत्वम् ॥ त्रि० बाधायुक्ते ॥  
पीडिते ॥ तारकादित्वादितच् ।  
निवृत्ते ।

बाधिर्यम् । न० बाधिरत्वे ॥ बाधिरस्य  
भावः । प्यञ् ॥ कर्णरोगविशेषे  
तस्मिन्निदानम् । बाधिरऽवलोकनीयम्  
। औषधन्तु । शुष्कमूलकशुण्ठीनां  
क्षारोहिङ्गुलनागरम् । शुक्रचतुर्गु  
णंदद्यात्तैलमेतैर्विपाचयेत् ॥ बाधि  
र्यं कर्णशूलञ्च पूयसावश्च कर्णयोः ।  
कृमयश्च विनश्यन्ति तैलस्यास्य प्रपूर  
णात् ॥

बाध्यः । त्रि० निराकरणयोग्ये । बा  
धितव्ये । बाधनीये ॥ न्यूनत्वं बा  
ध्यत्वे हेतुः ॥

बांधकनयः । पुं० बंधुले । असती  
सुते ॥ कौलट्ये ॥ बंधक्याचपत्य  
म् । स्त्रीभ्योऽठक्कल्यास्यादित्वा  
दिनडादेशश्च ॥

बांधवः । पुं० मित्रे । सुहृदि ॥ सगो  
त्रे । बंधौ । ज्ञातौ । स्वजने ॥ बां  
धवास्त्रिविधाः । आत्मबांधवाः० पितृ  
बांधवाः० मातृबांधवाश्चेति । यथोक्त  
म् । आत्मपितृष्वसुः पुत्रा आत्म  
मातृष्वसुः सुताः । आत्ममातुल  
पुत्राश्च विज्ञेया आत्मबांधवाः ॥ पि  
तुः पितृष्वसुः पुत्राः पितुर्मातृ  
ष्वसुः सुताः । पितुर्मातुलपुत्राश्च  
विज्ञेयाः पितृबांधवाः ॥ मातुः

बालः

पितृष्वसुः पुत्रा मातुर्मातृष्वसुः सु  
ताः । मातुर्मातुलपुत्राश्च विज्ञेया  
मातृबांधवाः ॥ इति ॥ बंधुरेव ।  
प्रज्ञाद्यन्तु ॥

बाभ्रवी । स्त्री० दुर्मायाम् । प  
वीम् ॥

वारकः । पुं० अश्वगतौ ॥ त्रि० निषे  
धके ॥

वारकी । पुं० शयौ ॥ चित्राश्वे ॥  
पर्णाजीविनि ॥ पयोधौ ॥

वारकोरः । पुं० द्वारग्राहिणि ॥ वा  
हवे ॥ यूक्तायाम् ॥ वैणिवेधिभ्या  
म् ॥ नीराजितहये ॥

वारणः । पुं० मतङ्गजे ॥ न० प्रतिषे  
धे ॥

वारबाणः । पुं० कश्चुके ॥

वार्वटीरः । पुं० रङ्गे । चपुणि ॥

आन्नास्थि । अङ्गुरे ॥ गणिकासुते ॥

बालः । पुं० कुन्तले । चिकुरे । कचे ॥

॥ अश्वस्यबालके । किशोरे ॥ अश्वस्य

बालधौ ॥ इभपुच्छे ॥ नारिकेले ॥

पञ्चवर्षीयहस्तिनि ॥ य० । पञ्चवर्षी

गजो बालः स्यात्पौतो दशवर्षकः ।

इति ॥ पुच्छे ॥ मत्स्यविशेषे ॥ पुं०

न० द्वीवेरे । वहिष्ठे । उदीच्ये ।

बाला० इ० प्र० गन्धद्रव्ये । सुग-

न्धिवाला० इ० च० भा० ॥ त्रि०

मूर्खे ॥ अविवेकिनि । शास्त्रार्थवि-

वेकज्ञानशून्ये । अल्पप्रज्ञे ॥ अर्भ

बाल :

के । माणवके ॥ अप्राप्तव्यवहारे ।  
 पञ्चदशवर्षादनधिकवयस्के व्रतिक-  
 श्चित् । षोडशवर्षपर्यन्तप्रथमवय-  
 स्के ॥ यथा । आपोडशाङ्गवेदालो-  
 यावत्क्षीरनिवर्त्तकः । इ० ॥ अत्र  
 सुश्रुतः । जनषोडशवर्षस्तुनरीवा-  
 लोनिगद्यते त्रिविधः सोपि दुग्धाशी  
 दुग्धान्नाशी तथा न्नभुक् । दुग्धाशीवर्ष  
 पयन्तदुग्धान्नाशी शरद्वयम् । तदुत्तरं  
 ह । दन्नाशी एवं बालस्त्रिधामत इति ॥  
 अन्यत्राप्युक्तम् । आपोडशाङ्गवेदा-  
 लस्तुरुणस्तत उच्यते वृद्धः स्यात्  
 सप्ततेरुर्द्धवर्षीयान्नवतेः परम् ॥ इ०  
 ॥ अनायबालवृद्धानां रक्षिकाः सर्वदेव-  
 ताः ॥ अथ बालपरिचर्याविधिः ।  
 बालमङ्गे मुखं दद्यान्नचैनं तर्ज्जयेत् क-  
 चित् । सहसा बोधयेन्नैव नायोग्यमु-  
 पवेशयेत् ॥ अयोग्यमुपवेशना समर्थ-  
 म् । नाल्प्यस्यापयेत् क्रीडेन चिप्र-  
 शयने चिपेत् । रोदयेन्न कचित् कार्ये  
 विधिमावश्यकं विना ॥ आवश्यको-  
 विधिर्भेषजदानतैलाभ्यङ्गोदत्तना-  
 दिः । तच्चित्तमनुवर्त्तेत तंसदैवानु-  
 मोदयेत् । संसेवितमना एव नित्य-  
 मेवाभिवर्द्धयेत् ॥ बालातपतडिदृ-  
 टिधूमानलजलादितः । निस्त्रोच्च-  
 स्थानतश्चापिरुद्धेदालं प्रयत्नतः ॥  
 बालस्य स्वभा । द्वितान्याह । अभ्यङ्गो  
 वर्त्तने स्नानं नेचयोरञ्जनं तथा । वस

बालखिल्य :

नन्दुयत्तच्चतयाम्बुनूपनम् ॥  
 जन्मप्रभृतिपथ्यानि बालस्यैतानि-  
 सर्वथा ॥ बालस्य कवलादेः समय  
 माह । कवलः पञ्चमाद्वर्षाद्विंशते-  
 श्चैवमैयुनमिति ॥ वलति । बलप्रा-  
 णने । ज्वलितीति णः ॥ बाडते ।  
 बाडृआप्ताव्ये । पचाद्यज्वा ॥  
 यदा । बल्यते । बलसंवरणे । कर्म  
 शिघ्रम् ॥ बालयति ग्यन्तात्प-  
 चाद्यज्वा ॥ जनैकादशवर्षस्य पञ्चव-  
 र्षाधिकस्य च । चरेद्गुरुः सुहृदापि  
 प्रायश्चित्तं विशुद्धये ॥ ततो न्यूनतर  
 स्यात्स्य नापराधेन पातकम् । नचा-  
 स्य राजदण्डोपि प्रायश्चित्तं न विद्यत  
 इत्यङ्गिराः ॥

बालकः । पुं० शिशौ ॥ अङ्गे ॥ हस्तबाल-  
 धौ ॥ हस्तिपुच्छे ॥ अङ्गुरीयके ॥  
 ह्रीवेरे । सुगन्धिबाला० इ० प्र० ॥  
 बालकं शीतलं रुक्मं लघुदीपनपाचन-  
 म् । हृस्वासारुचिवीसर्पहृद्गोशस्त्व-  
 तिसारहृत् ॥ वलये । केशे ॥ निर्व-  
 ले ॥

बालकप्रिया । स्त्री० इन्द्रवारुण्याम्  
 ॥ कदल्याम् ॥

बालकृमिः । पुं० केशकीट ॥

बालक्रीडनम् । न० बालकखिलाया-  
 म् ॥

बालक्रीडनकः । पुं० कपटं के ॥

बालखिल्यः । पुं० तपोविशेषलब्ध-

## बालधि :

संज्ञकेतापसान्तरे । नवान्नलब्धे पू  
र्वसञ्चित्त्यागिनि ॥ मुनिविशेषेषु  
॥ केशजातावालखिल्या : ॥ येके  
शास्त्रे बालखिल्या इति श्रुतेः ॥

बालगर्भिणी । स्त्री० प्रथमगर्भव-त्त्वां  
गवि । प्रष्टौह्याम् ॥ बालाचा-  
सौगर्भिणीच ॥

बालगोपाल : । पुं० श्रीकृष्णमूर्तिं  
विशेषे ॥

बालग्रह : । पुं० बालकहृदयहविशेषे  
॥ यथा बालग्रहाचनाचारात्पी  
डयन्ति शिशुं यतः । तस्मात्तदुप-  
सर्गेभ्योरक्षेपलं प्रयत्नतः ॥ अथते-  
षां नामानि । स्कन्दग्रहस्तु प्रथमः  
स्कन्दापस्मारणवच । शकुनीरेवती  
चैव पूतना गन्धपूतना । पूतनाशी-  
तपूर्वाचतयैव मुखमण्डिका । नव  
मोनै नमो यश्च प्रोक्ता बालहायश्चमी ॥

बालचय्यः । पुं० सिद्धसेने ॥ कार्ति  
केये ॥

बालजीवनम् । न० चौरि । दुग्धे ॥

बालतनयः । पुं० खदिरि ॥ बालाः  
तनयाः पचाण्यस्य ॥ बालकपुत्रे ॥

बालतन्त्रम् । न० कुमारभृत्यायाम् । ग  
र्भिण्यवेक्षणे । बालचिकित्सायाम् ॥

बालदण्डम् । न० शष्पे । नवदण्डे ॥

बालदण्डम् ॥

बालधि : । पुं० केशसंयुते० लाङ्गुले ॥

बालाधीयन्ति ऽत्र । करणाधिकरणे

## बालमूलकम्

तिक्कि : ॥

बालपत्र : । पुं० खदिरि ॥ यवाक्षे ॥

दुरालभायाम् ॥ न० नूतनपर्णे ॥

बालपत्रकः । पुं० खदिरवृक्षे ॥

बालपाश्या । स्त्री० पारितय्यायाम् ।

सीमन्तस्थितायां स्त्रियादिपट्टिकाया  
म् ॥ वन्दी० वीणी० इ० भा० ।

सिन्ति० इ० गौ० भा० ॥ बालपाश्र्वे

॥ केशसमूहे साधुः । तत्र साधुरिति  
यत् ॥ बालेषु पाश्यापाश्र्वसमूहो वा ॥

बालपुष्पिका । स्त्री० यथिका  
बालपुष्पी । याम् ॥

बालभद्रः । पुं० विषभेदे । शास्त्र  
बालभद्रकः । पुं० वे ॥

बालभैषज्यम् । न० रसाञ्जने ॥ बाल  
शौषधे ॥

बालभोज्यः । पुं० चणके ॥ चि० वा  
लकभक्षणीये ॥

बालमुकुन्दः । पुं० श्रीविष्णोर्मूर्त्यन्तरे  
॥ यथा । करारविन्दे न पदारविन्दं  
मुखारविन्दे विनिवेशयन्तम् । वट  
स्य पत्रस्य पट्टे शयानं बालं मुकुन्दं मन  
साक्षरामि ॥

बालमूलकम् । न० लघुमूलके ॥ मूल  
कंबालकं रुच्यं स्वर्योष्णं पाचनं लघु ।  
दोषत्रयज्वरश्वासनासाकृष्टाक्षिरो  
गनुत् ॥ महत्तदेवरुक्षोष्णं गुरुदो  
षत्रयप्रदम् । कृत्स्नं तदेव स्थाहो  
षत्रयविनाशनम् ॥

## बाला

बालमूषिका । स्त्री० गिरिकायाम् ॥

बालाचासौमूषिकाच ॥

बालयज्ञोपवीतम् । न० उपवीतवि  
शेषे । उरस्कटे । पञ्चवटे ॥

बालयज्ञोपवीतकम् । न० बालयज्ञो  
पवीते ॥

बालराजम् । न० वैदूर्यमणौ ॥ पुं०  
बालकश्चेष्टे ॥

बालरोगः । पुं० बालकस्यव्याधी ॥

बालवायः । पुं० वैदूर्यप्रभवे देशविशेषे ॥

बालवायजम् । न० वैदूर्यमणौ ॥

बालवासः । न० केशरचितवस्त्रे ॥  
त्रि० तद्वति ॥

बालवाद्यः । पुं० वनच्छागे ॥ त्रि०  
बालकवहनेये ॥

बालव्यजनम् । न० चामरे । रोमगु  
च्छे । प्रकीर्णके ॥ बालव्यजनमोज  
स्यमल्लिकादीन्व्यप्रोहति ॥ बाल-  
कस्यव्यजने ॥

बालव्रतः । पुं० पञ्चचीरे । सिंहके  
ली । मञ्जुघोषे । पूर्वजिने ॥

बालसंध्याभः । पुं० अरुणवर्णे ॥  
त्रि० तद्वति ॥

बालसूर्यः । पुं० उदितमात्रेऽर्के ॥  
न० वैदूर्यमणौ ॥

बालहस्तः । पुं० केशयुक्ताङ्गुलमात्रे  
। बालधी ॥ बालः । हस्तद्वय-  
दंशादिवारकत्वात् ॥

बाला । स्त्री० बुद्ध्याम् ॥ योवायाम् ॥

## बालिखिल्यः

हरिद्रायाम् ॥ मल्लिकाप्रभेदे ॥ च

स्वष्ठायाम् ॥ नीलम्लिव्याम् ॥ एक

वर्षवयस्कायांगवि ॥ यथा । वर्षमा  
त्रातुबालास्मादतिबालाद्विवर्षिकी

॥ षोडशवर्षीयायांस्त्रियाम् ॥ वा

लाषोडशवर्षिकीत्युक्तेः ॥ शरदि

ग्रीष्मकालेचबालाग्रस्ताचहर्षदा ॥

देवताविशेषे ॥ वयसिप्रथमेऽपि

प्राप्ते । अजादित्वाद्वा ॥ घृतकुमा

र्याम् ॥ द्वीवेरे ॥ कन्यायाम् ॥

बालाची । स्त्री० केशपुष्टा । इ० गौ०

भा० प्र० वृत्ते । दुर्गपुष्पाम् ॥

बालातपः । पुं० प्रथमोदितादित्य ता  
पे ॥ कन्यार्कातपे ॥

बालार्कः । पुं० प्रातःकालिकेसूर्ये ॥

कन्याराशिस्थे सूर्ये ॥ यथा । शुष्क

मासंस्त्रियोद्वाबालार्कस्तरुणंदधि

प्रभातेमैथुनंनिद्रासद्यः प्राणहरा

णिषट् ॥

बालिः । पुं० ऐन्द्रे । सुयीववानर

भातरि ॥

बालिका । स्त्री० बालायाम् । कन्याया

म् ॥ बालुकायाम् ॥ पञ्चकाहलाया

म् । पिच्चोलायाम् ॥ कर्णभूषणे ।

बाली० इति० भा० ॥

बालिखिल्यः । पुं० ऋषिविशेषेषु ॥

पुलस्त्यकन्यायांसन्नत्यां क्रतोः ष-

ष्टिसहस्रसङ्ख्यकपुत्रेषु ॥ तेचाङ्ग

ष्ठपरिमाणाः ॥

## बालुका

वाली । पुं० ऐन्द्रे । इन्द्रपुत्रेवानर  
 राजविशेषेसुग्रीवभातरि ॥ नमस  
 कुचितः पन्यायेनवालीहतोगतः  
 । समयेतिष्ठसुग्रीवमावालिप्रथम  
 न्वगाः ॥ त्रि० बालविशिष्टे ॥  
 बालिनी । स्त्री० अश्विनीनक्षत्रे ॥  
 बालिपुत्रः । पुं० अङ्गदे । तारेये ॥  
 बालिमा । पुं० बालतायाम् ॥ बाल  
 स्यभावः । पुं० इमनिच् ॥  
 बालिशः । त्रि० शिशौ । मूर्खं ॥ वा  
 लिशस्यमल्यवेधनस्यायमधिकारी  
 मूर्खत्वादपूज्यत्वात् । तस्यैदमित्य  
 ण् ॥ वाडनम् । वाडृ० । इन् ।  
 बालिंश्यति । शो० आतोनुपेतिकः ॥  
 बालिश्यम् । न० मूर्खत्वे ॥ बालिश  
 स्यकर्मभावोवा । ब्रा० ष्यञ् ॥  
 बालिहन्ता । पुं० श्रीरामचन्द्रे ॥  
 वाली । स्त्री० मेघे ॥ खनाम्नाप्रसि  
 द्धे । अलङ्कारविशेषे ॥  
 वालीशः । पुं० मूत्रकृच्छ्ररोगे ॥  
 बालुः । स्त्री० एलबालुकनाम्निगंधद्र  
 व्ये ॥  
 बालुकम् । न० एलबालुके ॥ बलते  
 । बलप्राप्तने । वा० उण् । स्वार्थेक  
 न् ॥ पुं० पानीयामलके ॥  
 बालुका । स्त्री० सिकतासु । बालू०  
 इ० भा० ॥ बालुकालेखनीशीता  
 ब्रणोरः क्षतनाशिनी ॥ टाप् ॥ क  
 पूरे ॥ कर्कश्याम् ॥ यन्त्रविशेषे ॥

## बालुकी

बालुकागडः । पुं० बालियामच्०  
 इ० गौ० प्र० मत्स्ये । सिताङ्गे ॥  
 बालुकात्मिका । स्त्री० शर्करायाम् ॥  
 त्रि० बालुकामये ॥  
 बालुकाप्रभा । स्त्री० नरकविशेषे ॥  
 बालुकामयः । त्रि० सैकते ॥  
 बालुकायन्त्रम् । न० औषधपाकार्य  
 यन्त्रविशेषे ॥ यथा । भाण्डे वितस्ति  
 गम्भीरेमध्ये निहितकूपके । कूपिका  
 कण्ठपर्यन्तं बालुकाभिश्चपूरिते ॥  
 भेषजंकूपिकासंस्थं वह्निनायत्रपच्य  
 ते । बालुकायन्त्रमेतद्वियन्त्रतंत्रबुधैः  
 स्मृतम् ॥ इतिभावप्रकाशः ॥  
 बालुकाखेदः । पुं० तप्तबालुकाभि  
 स्तापने ॥ यथा । वातश्चेष्टकृतेखे  
 दान्कारयेद्रूक्षनिर्मितान् । स्निग्धः  
 खेदोनिषिद्धोऽत्रविनाकेवलवातजान्  
 ॥ खर्परभृष्टप्रटस्थितकाञ्चिकसंसिक्त  
 बालुकाखेदः । शमयतिवातकफा  
 मयमलकशूलाङ्गमङ्गादीन् ॥ स्रोत  
 मांसार्दवंकृत्वानौत्वापावकमाशय  
 म् । हत्वावातकफस्तम्बंखेदोज्वर  
 मपोहति ॥ इ० भा० प्र० ॥  
 बालुकी । स्त्री० कर्कटीभेदे । बहुफला  
 याम् । स्निग्धफलायाम् ॥ बालुकी  
 वातशमनीशीताहृद्याश्रमापहा ।  
 पित्तास्रशमनीरुच्याकुरुतेकासपीन  
 सी ॥ स्याद्बालुकीशरदिवर्षजदोषक  
 र्चिह्नमन्तजाचखलुपित्तहराचरुच्या



बाल्मीकीय :

क्षिप्रं करोति खलु पीनसमर्द्धपक्षाप-  
क्षात्वतीवमधुराफलकारिणी च ॥

इ० रा० नि० ॥

बालुङ्गा । स्त्री०) इवारी । कर्कश्याम् ॥  
बालुङ्गी ।

बालूकः । पुं० विषप्रभेदे ॥

बालेयः । पुं० गर्दभे ॥ रासभे ॥

अङ्गारवल्लर्याम् ॥ दैत्यविशेषे ॥ चा-  
णक्यमूलके ॥ त्रि० मृदौ । कोमले  
॥ बलिहिते । बल्यर्थे । पूजायोग्ये  
बलये उपहाराय हितम् । छदिरुप-  
धिवलेढञ् ॥ बलिरपत्यं वा । गृष्ट्या  
दित्वात्० ढञ् ॥

बालेयशाकः । पुं० अङ्गारवल्ल्याम्  
वर्वरे । भाग्याम् ॥ बालेयस्य शाकः  
। गर्दभभक्षशाकत्वात् ॥

बालेष्टः । पुं० बदरे ॥ त्रि० बालका  
भिलषिते ॥

बालोपवीतम् । न० बालकपरिधान-  
वस्त्रे । पञ्चावटे ॥

बाल्मीकिः । पुं० मुनिविशेषे । रामा-  
यणवक्त्ररि ॥ बल्मीकस्य नाकोरपत्य-  
म् । बल्मीकप्रभवो यस्मात्तस्माद्वा  
ल्मीकिरित्यस्य इति ब्रह्मवैवर्त्तकी  
बल्मीकप्रभवत्वेन गौणपुत्रादिवद्गौ-  
णमस्य बल्मीकापत्यत्वं गृहीत्वैव साधु-  
रपत्यार्थः ॥ यदा । बल्मीक इति०  
अप्रिविशेषस्य संज्ञेत्यङ् ॥

बाल्मीकीयः । त्रि० बाल्मीकिसम्बन्धि

बाहुः

नि । तस्यैदमित्यर्थे । वृद्धाच्छः ॥  
बाल्यम् । न० अस्याविशेषे । शै-  
शवे ॥ तिथिवर्षमतं बाल्यमित्यु-  
क्तेः पञ्चदशवर्षपर्यन्तावस्थायामि-  
त्यर्थः ॥ चापल्ये ॥ ज्ञानि-  
नो बस्याविशेषे । ज्ञानमनाविष्कु-  
र्वन्नगर्वितत्वे । दम्भदर्पाहङ्कारादिरा-  
हित्ये । युक्तितः श्रुतार्थानुसन्धान-  
कुशलत्वे ॥ बालस्य भावः कर्मवा ।  
। ब्राह्मणादित्वात्प्यञ् । पुरोहि-  
तादित्वाद्यम्वा ॥

बाष्पः । पुं० न० नेत्रजले ॥ ऊष्मणि  
॥ बाधते नेत्रम् । बाधृ० । स्वप्नशि-  
ल्पशब्दबाष्परूपपर्यंतत्वाः । इति  
प्रत्ययः ॥ धातोः षादेशश्च निपा-  
त्यते ॥ बाष्पमूष्माश्च० इत्यमरः ॥

बाहुः । पुं० स्त्री० कक्षादङ्गुल्यग्रप-  
र्यन्तावयवविशेषे । भुजे । प्रवेष्टे ।  
दोष्णि । बांह० इ० भा० ॥ अस्य-  
शुभाशुभलक्षणं यथा । उद्वज्जबाहुः  
पुरुषो वधवन्धमवाप्नुयात् । दीर्घवा-  
हुर्भवेद्राजा समुद्रवचनं यथा ॥ प्रल-  
म्बबाहुरैश्वर्यं प्राप्नुयाद्गुणसंयुतम् ।  
ह्रस्वबाहुर्भवेद्दासः परप्रेष्यकरस्त-  
था । वामावर्तभुजायेतु ये च दीर्घभु-  
जानरः ॥ संपूर्णबाह्वो येतुराजान-  
स्तैः प्रकीर्तिता इति० ॥ कूर्परश्चोर्ध्व-  
भागे ॥ बाधते । बाधृ० । अर्जिद-  
शिकम्यमिषशिवाधामृजिपशितुक्

## वाहुदा

धुक्दीर्घहकाराश्चेति कुर्ह्यऽन्त्य  
स्य ॥ सगणे० पुं० ॥ रवेः पाश्व  
गे ॥

वाहुकः । पुं० नलाभिधनूपे । पुस्त्य  
श्लोके । अश्वविदि । नैषधे ॥  
त्रि० वाहुभ्यांतरतियस्तस्मिन् ॥  
नौद्व्यचष्टन् । स्त्रियाम्० । वाहु  
का ॥

वाहुकुण्ठः । त्रि० कुण्ठितवाहुयुक्ते  
। कुम्भे । दोर्गडौ ॥

वाहुकुन्यः । पुं० गरुति । पक्षे ।  
पतत्रे । पङ्ख० इ० भा० ॥

वाहुजः । पुं० जत्रिये । कीरे ॥  
खयञ्जाततिले ॥ त्रि० वाहुजाते  
॥ वाहुभ्यांजातः । पञ्चम्यामजा  
तावितिङः ॥ बाह्वीर्जातोवा । स  
प्तम्यांजनेङ् ॥

वाहुत्राणम् । न० अस्त्राघातवारणा  
यं वाहुवडलीहादौ । वाहुले ॥

वाहुदन्तौ । पुं० इन्द्रे ॥

वाहुदा । स्त्री० तीर्थविशेषे ॥ सैत  
वाहिन्यांनद्याम् ॥ कदाचिल्लिखि  
तस्यर्षेर्भातुः शून्याश्रमेफलभक्ष  
णाद्राज्ञाबाह्विन्नौ० तौचासंतिप  
स्यतस्तस्यजातावित्यतः ० बाह्व०  
छिन्नौदत्तवतीलिखितस्यर्षेः । डुदा  
ज्० । आतोनुपेतिकः ॥ यद्वा  
। बहुदस्यकार्तवीर्यस्ययम् । ते  
नावतारितत्वात् । तस्येदमित्य

## वाहुसहस्रभृत्

त् ॥

वाहुभूषा । स्त्री० केयूरे ॥ वाहुभूष  
णमात्रे ॥

वाहुमूलम् । न० कर्त्तृ । काख० इ०  
भा० ॥ बाह्वोर्मूलम् ॥

वाहुयुद्धम् । न० नियुद्धे । दोर्भ्याम्  
सङ्ग्रामे । वाहुभिर्युद्धम् ॥

वाहुलः । पुं० कार्तिकमासे । जर्ज  
॥ बहुलाकृतिका० तयायुक्तापौर्ण  
मासी० वाहुली । वाहुलीपौर्ण  
मास्यस्मिन् । सास्मिन्पौर्णमासी  
त्यण् ॥ अग्नौ ॥ शाक्यमुनेः सुते  
। यशोधरेये ॥ न० वाहुत्राणे ॥

वाहुलकम् । न० प्राचुर्ये ॥ यथा ।  
क्वचित्प्रवृत्तिः क्वचिदप्रवृत्तिः  
क्वचिद्विभाषा क्वचिदन्यदेव । विधे  
विधानम् बहुधासमीक्ष्य चतुर्वि  
धं वाहुलकं वदन्ति ॥ बहुलस्य भा  
वः । इन्द्रमनोज्ञादिभ्यश्चेतिबु  
ज् ॥

वाहुलेयः । पुं० कार्तिकेये । गुहे ।  
स्कन्दे ॥ बहुलानां कृतिकानाम  
पत्यम् । स्त्रीभ्योठक् ॥

वाहुल्यम् । न० बहुल्ये । बहुलस्य  
भावः । ष्यञ् ॥

वाहुशर्बी । पुं० इन्द्रे ॥ बाह्वो  
स्त्रीययोरेवशर्द्धीवलंयस्य ॥

वाहुसहस्रभृत् । पुं० कार्तवीर्यार्जुने  
॥ बाह्वनांसहस्रम्० विभक्तिः ।

वीभत्स :

डुभञ् । क्तिप् । तुक् ॥

बाह्वाहवि । अ० बाहुयुडे ॥ बाहु  
भ्यांबाहुभ्यांप्रहृत्येदं युङ्गं प्रवृत्तम् ।  
तत्रतेनेदमितिस्वरूपे ० इतिवहुव्री  
हौ० इच्छ्क्कम् व्यतिहारइतीच्  
समासान्तः । अन्येषामपिदृश्यत  
इतिदीर्घः । ओर्गुणः । अच् ।  
तिष्ठद्गुप्रभृतिषु पाठादव्ययीभावा  
दव्ययत्वम् ॥

विदूरः । पुं० देशविशेषे ॥ यत्रबाल  
वायजः संस्क्रियते ॥

विभिक्ता । स्त्री० भेत्तुमिच्छायाम्  
॥ भिदिर् ० । सन्हलन्ताच्चेति  
क्त्वाङ्गुणाभावः । अप्रत्ययादि  
त्यकारप्रत्यये ० टाप् ॥

विभ्यत् । चि० विपमाने ॥ विभीतेः  
शतरि० नाभ्यस्ताच्छतुरितिलुमभा  
वः ॥

विभ्राणः । चि० दधानि ॥ भञ्जः  
कर्त्तरिशानच् ॥

वीभत्सः । पुं० अर्जुने । पार्थे ॥ चि०  
क्रूरे ॥ घृणात्मनि ॥ विकृते ॥ रस  
विशेषे ॥ जुगुप्सास्यायिभावस्तुवीभ  
त्सःकथ्यतेरसः । नीलवर्णोमहाकाल  
दैवतोयमुदाहृतः ॥ वधेनिन्दा  
यांसन् । भावे ० घञ् ॥ यद्वा । अ  
प्रत्ययात् । वीभत्साऽस्त्यच् । अर्श  
आद्यच् ॥ यद्वा । वीभत्सते० वी  
भत्स्यतेवाऽनेनवा । वधवत्सने । स

बुद्धः

ब्रह्मन्तः । मान्वधेत्यभ्यासदीर्घः ।

पचाद्यच् ० घञ् ० घोवा ॥

वीभत्सा । स्त्री० वीभत्से ॥

वीभत्सुः । पुं० अर्जुने । विजये ॥

बुक्ताः । पुं० बुक्ते ॥

बुक्ताः । पुं० छागे ॥ न० अग्रमांसि ।

बुक्तायाम् ॥ बुक्यते । स्वादुत्वान्

मृग्यते । बुक्कभषणे । घञ् ॥ हृद-

ये ॥ पुं० स्त्री० समये ० इतिरभ

सः ॥

दुक्कनम् । न० भषणे । श्वरवे ॥

बुक्ता । स्त्री० बुक्ते । हृदयान्तर्गतमांस

विशेषे ॥ मेदः शोणितयोः सारा

द्वुक्कयोर्युगलं भवेत् । तौतुपुष्टिक-

रौप्रोक्तौजठरस्थमेदसः ॥ हृद-

ये ॥

बुक्कारः । पुं० सिंहनादे केशरिध्व-  
नौ ॥

बुक्की । स्त्री० बुक्के ॥

बुडिलः । पुं० ऋषिविशेषे । आश्वत

राश्वौ ॥

बुद्धः । पुं० लब्धवर्णः । विचक्षणो ।

विदुषि । पण्डिते ॥ परमार्थदर्शि-

नि । ब्रह्मविदि ॥ विष्णोरवतारवि

शेषे । सर्वज्ञे । सुगगले । धर्मरा-

जे । जिने । अजिनमुते । मुनो-

न्द्रे ॥ यथा । ततः कलौसंप्रवृत्ते

सोहान्मयसुरविषाम् । बुद्धीनाम्नाऽ

जिनमुतः कीकटेषु भविष्यति ॥

बुद्धः

ईश्वरनिरूपणे बुद्धविशेषाणां मतमा  
ह । सर्वज्ञ इति सौगताः । निराव-  
रण इति दिगम्बराः । लोकव्यवहा-  
रसिद्ध इति चार्वाकाः । शरीराण्ये-  
व चेतनानि । गौरोहं जानामीत्या-  
दिज्ञानेन । गौरवत्वज्ञानवत्वयोः  
सामानाधिकरण्यानुभवादिति चार्वा-  
काणां मतम् । तेषां मते जगतः  
क्षणभङ्गुरत्वम् । नन्वस्तु क्षणभङ्गः  
पूर्वपुञ्जाच्चोत्तरपुञ्जोत्पत्तिः तथा च  
पुञ्जनिष्ठकुर्वन्त्यास्यजातिविशेषः स्म-  
रणजनकतावच्छेदक इति न दोष इति  
कुसुमाञ्जलिप्रथमस्तवकटीकायां रा-  
मभद्रः ॥ बुद्धानां दशविधमतभेदमा-  
ह । वदन्ति पुत्र आत्मेति १ दृढप्रा-  
कृतबुद्ध्यः । देह आत्मेति २ चार्वा-  
का । इन्द्रियाण्यपरे ३ चते ॥ तेऽ-  
न्ये प्राण ४ सतो न्ये ते मन आत्मेति  
५ वादिनः । बुद्धिरात्मेति ६ बौ-  
द्धा वै । शून्यमात्मेति ७ तेऽपरे ॥  
यान्त्रिकायज्ञपुरुषं सर्वज्ञं ८ सौग-  
ता विदुः । निरावरणमाहुर्द्विग-  
म्बरमतानुगाः ॥ चार्वाकाश्चापिलो-  
कानां व्यवहारप्रसिद्धकम् १० । इ-  
त्यात्मप्रकाशः ॥ त्रि० बुद्धिर्ज्ञा-  
ते । विदिते ॥ प्रशस्ता बुद्धिरस्य । अ-  
र्थ आद्यच् । प्राशस्त्यञ्च सुगति साध-  
कत्वात् ॥ यहा । बुद्ध्यते स्म । बु-  
ध अवगमने । क्तः । दिवादि रनि-

बुद्धिः

ट् ॥ प्राबुद्धे ॥

बुद्धद्रव्यम् । न० सौपिके । औघा०  
इ० भा० ॥

बुद्धवान् । त्रि० ज्ञातवति । ज्ञानि-  
नि ॥

बुद्धान्तः । पुं० जागरे ॥

बुद्धिः । स्त्री० आत्मगुणे ॥ सर्वव्यव-  
हारहेतुर्ज्ञानं बुद्धिः । सा द्विधा । अ-  
नुभूतिः स्मृतिश्च । यथा । विभुर्वु-  
द्ध्यादिगुणवान् बुद्धिस्तु द्विविधाम-  
ता । अनुभूतिः स्मृतिश्च स्यादनु-  
भूतिश्चतुर्विधा । प्रत्यक्षमप्यनुमिति  
स्तथोपमिति शब्दजं ॥ इति नैयायि-  
कमतो बुद्धेर्विभाग ईरितः ॥ अध्यव-  
सायलक्षणायां मनीषायाम् । धि-  
षणायाम् । धियि ॥ अध्यवसायो-  
बुद्धिः क्रियाक्रियावतीरभेदविव-  
क्षया । सर्वव्यवहर्ता । अलोच्य० म-  
त्वा० अहमन्नाधिकृत इत्यभिमत्य० क-  
र्तव्यमेतन्मयेत्यध्यवस्यति० (†) तत-  
श्च प्रवर्तत इति लोकसिद्धम् । तच्च क-  
र्तव्यमितियोयं निश्चयश्चित्सन्निधा-  
वापन्नचैतन्याया बुद्धिः सोध्यवसायो  
ऽसाधारणव्यापारः तदभेदा बुद्धिः  
सच बुद्धेर्लक्षणम् । समाना समान-  
जातीयव्यवच्छेदकत्वात् ॥ तच्चा-  
तत्त्वविवेकसामर्थ्ये । महत्तत्त्वे ॥  
अन्तःकरणे ॥ निश्चयात्मिकाया  
मन्तःकरणवृत्तौ ॥ बुद्धिरुपलब्धि

## बुद्धिः

ज्ञानमित्यनर्थान्तरम् । नतुसाङ्ख्या  
नामिव० बुद्धितत्त्वस्य० महत्तत्वापर  
पर्यायस्यपरिणामविशेषो ज्ञानम् ।  
तथाच० बुद्ध्यादिपदवाच्यत्वमनुभव  
सिद्धज्ञानत्वजातिरेववा० लक्षणम्  
॥ ज्ञानस्यभार्यायाम् । पश्यमेधा  
म् । मती । श्रेमुष्याम् ॥ अध्यात्मं  
बुद्धिरित्याहुः षडिन्द्रियविचारिणी  
। अधिभूतञ्चमन्तव्यं ब्रह्मातत्राधि  
दैवतम् ॥ इत्याश्वमेधिकपर्व । स-  
त्त्वादिगुणभेदेनबुद्धेस्त्वै विध्यमीरित  
म् । गीतायांवासुदेवेनअर्जुनायानु  
पृच्छते । यथा । प्रवृत्तिनिवृत्तिञ्च  
कार्याकार्येभयाभये । वन्धंमोक्षञ्च  
यावेत्तिबुद्धिः सापार्यसात्त्विकी ।  
१ ॥ यथाधर्ममधर्मञ्चकार्यञ्चाकार्यं  
मेवच । अयथावत्प्रजानातिबुद्धिः  
सापार्यराजसी ॥ २ ॥ अधर्मधर्म  
मितियामन्यतेतमसावृता । सर्वा  
र्थान्विपरीतांश्चबुद्धिःसापार्यताम  
सीति ॥ ३ ॥ भारतेमोक्षधर्मेत्यागु  
णाः पञ्चप्रकीर्तिताः । यथा । इ  
ष्टानिष्टविपत्तिश्चव्यवसायः समा  
धिता । संशयः प्रतिपत्तिश्चबुद्धेःप  
ञ्चगुणान्विदुरिति ॥ इष्टानिष्टानां  
वृत्तिविशेषाणां० विपत्तिर्नाशः ०  
निद्रारूपावृत्तिरित्यर्थः । व्यवसायः  
उत्साहः । समाधिता० चित्तवृत्ति  
निरोधइत्यर्थः । संशयः० कोटि

## बुद्धिभेदः

द्वयस्पृक्ज्ञानम् । प्रतिपत्तिः प्रत्य  
क्षादिप्रमाणवृत्तिः ॥ इतितट्टीका  
॥ अस्याःसप्तगुणायथा । शुश्रूषाश्रव  
णञ्चैवग्रहणंधारणन्तथा । ऊहापो  
हौर्यविज्ञानंतत्त्वज्ञानञ्चधीगुणाः ॥  
इति ॥ अस्यावृत्तयःपञ्च । यथा । प्र  
माणविमर्शयविकल्पनिद्रास्मृतयइ  
ति ॥ बुद्धातेऽनया । बुध० । क्तिन्॥  
बुद्धितत्त्वम् न० बुद्धिस्वभावे ॥ तच्च  
प्राकृतत्वाच्चेतनमिति० तदीयोध्य  
वसायोप्यचेतनोघटादिवत् । एवं  
बुद्धितत्त्वस्य० सुखादयोपिपरिणाम  
भेदाच्चेतनाः० पुरुषस्तुसुखाद्यन  
नुषङ्गीचेतनः । सोयंबुद्धितत्त्ववर्ति  
नाज्ञानसुखादिनातत्रप्रति विम्बित  
स्तच्छायापत्त्या ज्ञानसुखादिमानिव  
भवतीतिचेतनोनुगृह्यते० चिच्छा  
यापत्त्याच० अचेतनापिहिबुद्धिस्त  
दध्यवसायश्चेतनइवभवति । उक्त  
ञ्च । तस्मात्तत्संयोगाच्चेतनं चे  
तनावदिवलिङ्गम् । गुणकर्तृत्वेच  
तथा कर्तेवभवत्युदासीन इति ॥  
बुद्धिधर्मः । पुं० धर्मादिषु ॥ धर्मो  
ज्ञानंविरागऐश्वर्यम्० सात्त्विकमेत  
द्रूपंतामसमस्माद्विपर्ययस्तम् ॥  
बुद्धिभेदः । पुं० बुद्धेर्विचालने ॥  
बुद्धिरहमेतत्कर्म्मकरिष्ये० एतत्  
फलञ्चभोक्ष्ये० इति० तस्याः० भेदो  
विचालनम्० अकर्त्तात्मोपदेशेन ॥



बुद्धिस्त्वन्वमय :

बुद्धिभ्रंसः । पुं० मतेर्विषयेषु पतनक  
र्तरि ॥ रजोगुणे ॥

बुद्धिमान् । त्रि० बुद्धियुक्ते । ज्ञानवति  
॥ तद्भुज्यते यद्बुद्धिजभुक्तशेषं स बुद्धि  
मान्योनकरोति पापम् आत्मज्ञान  
वति । विवेकिनि ॥ प्रशस्तबुद्धौ ॥  
बुद्धेः प्राशस्त्यं नाम । शुश्रूषाश्रवणं चै  
व ग्रहणधारणं तथा । जहा पोहोर्यवि  
ज्ञानं तत्त्वज्ञानञ्च धीगुणाः ॥ प्रशंसा  
यामनुत्तमम् ॥

बुद्धियुक्तः । त्रि० बुद्धिमति ॥ परमा-  
त्मसाक्षात्कारवति । समत्वबुद्ध्या  
युक्ते ॥

बुद्धियोगः । पुं० आत्मबुद्धिसाधनभूते  
निष्कामकर्मयोगे । आत्मतत्त्वविष-  
ये सम्यग्दर्शने ॥ अप्रचलितेन सम्यग्-  
ज्ञानस्थैर्यलक्षणेन समाधिना युज्यते  
इति ॥ बुद्ध्या व्यवसायात्मिकया कृ-  
तः कर्मयोगः बुद्धियोगः ॥ बु-  
द्धिसाधनभूतो वा योगः ॥

बुद्धिवित् । पुं० बौद्धे ॥ बुद्धिरेवा-  
त्मेति बौद्धानां भ्रान्तिमात्रमेव ।  
सुप्ते व्यभिचारात् वेद्यस्य च घटवद-  
तिरिक्तवेद्यत्वात् ॥

बुद्धिसम्पत्तिः । स्त्री० धीशक्तौ ॥  
बुद्धेः सम्पत्तिः ॥

बुद्धिसहायः । पुं० धीसचिवे स-  
न्निधि ॥ मतेः साहाय्यकर्तरि ॥

बुद्धिस्त्वन्वमयः । पुं० संसारवृत्ते ॥

बुधः

वृक्षस्य हि शाखाः स्क्रभ्यादुद्भवन्ति  
संसारस्य च बद्धेः सकाशाद्भाना-  
विधाः परिणामाभवन्ति तेन साध-  
र्म्येण ० बुद्धिरेव स्वस्त्वन्वमयस्तत्प्र-  
चुरोयं संसारवृक्षः ॥

बुद्धीन्द्रियम् । न० ज्ञानेन्द्रिये । धीन्द्रि-  
ये ॥ तत्रेन्द्रियं तावत्त्रिविधं भवति  
। बुद्धीन्द्रियं कर्मेन्द्रियमन्तरिन्द्रि-  
यञ्च । यथाहमनुः । बुद्धीन्द्रिया-  
णि पञ्च पांशोनादीन्यनुपूर्वशः ।  
कर्मेन्द्रियाणि पञ्च पांशोनादीनि प्र-  
चक्षते ॥ एकादशमनोज्ञेयं स्वगुणे  
नोभयात्मकम् । यस्मिन् जितेजिता  
वेतौ भवतः पञ्चकौ गणाविति ॥  
बुद्धेः करणत्वाद्बुद्धीन्द्रियम् ।  
सङ्कल्परूपेणोभयरूपेन्द्रियगणप्रवर्त-  
कस्वरूपम् । मनस्त्वन्तरिन्द्रियं ज्ञात-  
व्यं । बुद्ध्यर्थमिन्द्रियं ॥

बुद्ध्यमानः । त्रि० गम्यमाने ॥

बुद्बुदः । पुं० जलस्फोटे । वर्तुलाका-  
रे जलविकारे । बुल्लुला० इ० भा०  
॥ अभ्रच्छायादृणादग्निनौ च सेवा-  
पथे जलम् । वेश्यारागः खले प्रीतिः  
षडेते बुद्बुदोपमाः ॥ गर्भस्थावयववि-  
शेषे यथा । पञ्चरात्रेण कललं बुद्बु-  
दाकारतां व्रजेत् ॥

बुद्बुददृष्टिः । त्रि० पुष्पिताक्षे ॥

बुधः । पुं० विदुषि । विपश्चिति ।  
दोषज्ञे । सति । परिहृते ॥ विवे-

## बुधाष्टमी

किनि । विवेकेनावगततत्त्वे । अ-  
धिष्ठानसाक्षात्कारेण निवृत्तभ्रमे ।  
आत्मतत्त्वज्ञे । ब्रह्मविदि ॥ चतु-  
र्थेयहे । रौहिणेये सौम्ये ॥ अस्य  
वारजातलफलम् । यथा । गुणीगु-  
णज्ञः कुशलः क्रियादौविलासशी-  
लोमतिमान्विनीतः । मृदुस्वभा-  
वः कमनीयमूर्तर्वुधस्य वारेप्रभवो  
मनुष्यः ॥ सूर्यवंशीयदेवामीठनृप-  
स्यपुत्रे ॥ बुद्ध्यते । बुध० । इगुप-  
धेतिकः ॥ बुद्धमुनौ ॥ सर्वज्ञः ॥  
सुगतोबुधः ॥ इ० व्याडिकोषः ॥  
बुधग्रहम् । न० मियुनराशी ॥ कन्या-  
राशी ॥ बुधग्रहम् ॥  
बुधचारः । पुं० पश्यवाराहीम् ॥  
बुधतातः । पुं० विधौ चन्द्रे ॥  
बुधरत्नम् । न० मरकतमणौ ॥  
बुधराशिः । पुं० मियुने । कन्यायाम् ॥  
बुधमुतः । पुं० पुरुरवसि ॥  
बुधा । स्त्री० जटामांस्याम् ॥  
बुधानः । पुं० गुरौ । जीवे । बृहस्प-  
तौ ॥ चि० विज्ञे ॥ ब्रह्मवादिनि ॥  
प्रियवादिनि ॥ बुध्यते० बोधयति  
वा । बुध० । युधिबुधिदृशः किञ्च-  
त्यानच् ॥  
बुधाष्टमी । स्त्री० व्रतविशेषे ॥ पतङ्गे  
मकरेयातेदेवेजायतिमाधवे । बुधा-  
ष्टमीप्रकुर्वीतवर्जयित्वातुचैत्रकम्-  
॥ प्रसुप्ते च जगन्नाथे सन्ध्याकाले मधौ

## बुम्बारवः

तथा । बुधाष्टमीनकुर्वीतकृताहन्ति  
पुराकृतम् ॥  
बुधितः । चि० ज्ञाते । बुद्धे । विदि-  
ते ॥ बुध्यतेस्य । बुध०भादिः सेट्-  
। क्तः ॥  
बुधिनः । ) चि० पण्डिते ॥  
बुधिलः । )  
बुधुः । पुं० मूले ॥ रुद्रे । गिरिशे ॥ वधू-  
ति० वध्यतेवा । वधवन्धने । वन्धे  
ब्रधिवुधीचेतिनक् ॥ वर्तुले ॥ यथा  
। पृथुबुधोदराकारोघटइति ॥  
बुभुक्षा । स्त्री० क्षुधि । अशनायायाम्  
॥ भोक्तुमिच्छा । भुजपालनाभ्यव-  
हारयोः । धातोः कर्मणद्धतिसन्  
। अप्रत्ययादित्यः । टाप् ॥  
बुभुक्षितः । चि० क्षुधार्ते । क्षुधिते ॥  
बुभुक्षासङ्घातास्य । तारकादित्वा-  
दितच् ॥  
बुभुक्षुः । चि० संसारभोगासक्तजने ॥  
बुभुक्षा । स्त्री० बोद्धुमिच्छायाम् ॥  
बुभूषुः । चि० भवितुमिच्छौ ॥ भुवः  
सन्नन्तादुप्रत्ययः ॥  
बुम्बारवः । पुं० हस्तमुखयोगेनक्रिय-  
माणेशब्दे ॥ कस्मिंश्चिदनर्थेसम्प्रा-  
प्ते एवतंशब्दलोकाः कुर्वन्ति ।  
यथा । गत्वादैत्यपतिसर्वेचक्रवृ-  
म्बारवंमुहुः । रत्नरत्नमहाराजमन्त्र-  
यत्त्यद्यकालिकेतिशुभंप्रतिरणात्  
परावृत्त्यागतानां दैत्यानामुक्तिर्भाग

## बृहत्

वते ॥ वींवी इ० भा० ॥  
 वुलि : । स्त्री० भगे ॥  
 वुषम् । न० वुसे ॥  
 वुसम् । न० तुच्छधान्ये । कडङ्गरे ।  
 भुस्० भूसा० इ० भा० ॥ वुस्यति  
 वुस उत्सर्गे । इगुपधेतिकः ॥  
 वुस्तः । पुं० न० मांसपिण्डविशेषे ॥  
 स्थालीभृष्टमांसे ॥ पनसादिफलस्या  
 सारभागे ॥ वुस्यतेस्म । वुस० ।  
 क्तः ॥  
 वृद्धः । पुं० पश्यान्तस्थादिम् ॥  
 वृहच्चक्षुः । पुं० महाचक्षुःशके ॥  
 वृहच्चित्तः । पुं० बीजपूरे ॥  
 वृहच्छल्कः । पुं० चिङ्गटमत्स्ये ॥  
 वृहच्छुकः । पुं० दावाघाटे । कठको  
 रवा० इ० भा० ॥  
 वृहच्छ्रवाः । चि० महायशसि ॥  
 वृहच्छ्लोकः । पुं० भगवतिवासुदेवे ॥  
 वृहन्तः श्लोकाः कवीनांपद्यानिय  
 स्मिन् ॥  
 वृहज्जीरकः । पुं० कृष्णजीरके ॥  
 मंगरैलाइतिलीकेइतिभावप्रकाशः ॥  
 वृहज्जीवन्तो । स्त्री० वृहज्जविशेषे ।  
 पत्रभद्रायाम् । जीवपुष्टायाम् ॥  
 वृहड्ठका । स्त्री० दण्डठकायाम् ॥  
 वृहत् । चि० महति ॥ वर्हति । वृहवृ  
 द्धौ ॥ वर्तमानेपृषद्वृहन्महज्ज  
 गच्छद्वच्येत्यतिप्रत्ययान्तोनिपाति  
 तः ॥ वृहत्तानि ॥ वृहत्त्वाद्बृहणत्वा

## बृहती

बृहत्तानि ॥ बृहत्तानि ॥ बृहत्तानि ॥  
 कर्त्तृसाधारणकर्त्तृत्वसामान्यं प्रति  
 पाद्यते । वर्हतिवृद्धिप्रोत्थितवृह  
 यतिवर्द्धयतिचेतियोगात् । तथाच  
 बृहद्वात्त्वर्थवृद्धिप्रतिकर्त्तादितुकर्त्ता  
 चेत्युभयमपिकर्त्तृत्वेनरूपेणलभ्य-  
 तइतिवर्धितावर्धयिताचेति वृह  
 त्पदेनोच्यते ॥ आदित्यदैवत्यसाम  
 विशेषे ॥ वृहत्सामतथासाम्नामिति  
 भगवदुक्तेः ॥  
 वृहताम्यतिः । पुं० सुराचार्ये ॥  
 वृहतिका । स्त्री० उत्तरीये । उपरिव  
 स्त्रे । उपर्ना० इ० भा० ॥ वृहती  
 वसनान्तरे० वृहत्येव । वृहत्याआच्छा  
 दने० इतिकन् ॥ कण्टकार्याम् ॥  
 वृहती । स्त्री० वसनान्तरे ॥ वारिधा  
 न्याम् ॥ वाचि ॥ विततायाम् ॥  
 महत्याम् ॥ क्षुद्रायांक्षुद्रवार्ताक्याम्  
 वृहतीतिनिगद्यते । श्वेतक्षुद्राचन्द्र  
 हासालक्ष्मणाक्षेत्रदूतिका ॥ गर्भदाच  
 न्द्रभाचन्द्राचन्द्रपुष्पाप्रियङ्गुरी ॥ वृह  
 तीयाहिणीहृद्यापाचनीकफवातहृ  
 त् । कटुतिक्तास्थवैरश्मलारोचक  
 नाशिनी ॥ उष्णाकुष्ठज्वरप्रवासशूल  
 कासाग्निभान्द्यजित् ॥ कण्टकार्याम्  
 ॥ विश्वावसोवीण्यायाम् ॥ नशचरा  
 यांवृत्तौ ॥ वर्हति । वृह० । वर्तमा  
 नेपृषदितिसाधुः । शतृवत्त्वान्डी  
 प् ॥

## बृहत्फला

बृहतीपति : । पुं० बृहस्पती ॥  
 बृहतीसहस्रम् । न० महत्युक्ते ॥  
 बृहत्कन्दः । पुं० गृञ्जने ॥ विष्णुक  
 न्दे ॥  
 बृहत्कालशाकः । पुं० कासमर्दान्त  
 रे ॥  
 बृहत्काशः । पुं० पोटागले ॥  
 बृहत्कुक्षिः । त्रि० तुन्दिले ॥ विशाल  
 जठरेजने ॥ बृहत्कुक्षिरस्य ॥  
 बृहत्तालः । पुं० पाठायाम् ॥  
 बृहत्तृणः । पुं० वंशे ॥  
 बृहत्त्वक् । पुं० समर्पणे ॥ रोध्रे ॥  
 ग्रहनाशनवृक्षे । छातियान्० इ०  
 भा० ॥  
 बृहत्पञ्चमूलम् । न० पञ्चमूले ॥  
 बृहत्पत्रः । पुं० दीर्घपत्रे ॥ पट्टिका  
 लोभ्रे ॥ हस्तिकन्दे ॥  
 बृहत्पत्रा । स्त्री० त्रिपरिंकायाम् ॥  
 बृहत्पाटलिः । पुं० धुस्तूरे ॥  
 बृहत्पादः । पुं० बटवृक्षे ॥  
 बृहत्पारेवतम् । न० महापारेवते ॥  
 बृहत्पाली । पुं० वनजीरे ॥  
 बृहत्पीलुः । पुं० महापीली ॥  
 बृहत्पुष्पः । पुं० कुञ्जके ॥  
 बृहत्पुष्पो । स्त्री० घण्टारवायाम् ॥  
 बृहत्फलः । पुं० पनसे ॥ कूष्माण्डे  
 ॥ चचेण्डायाम् ॥  
 बृहत्फला । स्त्री० कटुतुम्व्याम् ॥  
 महेन्द्रवारुण्याम् ॥ कूष्माण्डायाम् ॥

## बृहद्वातः

महाजम्ब्वाम् ॥  
 बृहत्साम । न० गीतिविशेषे ॥  
 बृहदङ्गः । पुं० मतङ्गजे ॥  
 बृहदम्लः । पुं० रुजाकरे । कर्मरङ्गे ॥  
 बृहदारण्यकम् । न० यजुर्वेदीयोप  
 निषद्विशेषे ॥ यथा । अरण्ये ऽध्याप  
 नादेतदारण्यकमुदाहृतम् । बृह  
 त्वादग्रन्यतीर्थाच्चबृहदारण्यकं मत  
 म् ॥ बृहच्चतदारण्यकञ्चेतिविग्रहः  
 बृहदेला । स्त्री० पृथ्वीकायाम् । स्थ  
 लैलायाम् ॥  
 बृहद्गुहाः । पुं० भू० कारूपदेशेषु । विन्ध्या  
 बृहद्गुहाः । पुं० द्रिः पश्चान्मालवदेशस्य स  
 मीपेतेदेशावर्तन्ते ॥  
 बृहद्गोलम् । न० तरम्बुजे । तरवूज  
 इ० भा० ॥  
 बृहद्दलः । पुं० पट्टिकालोभ्रे ॥ हिन्ता  
 ले ॥  
 बृहद्दलम् । न० हली । जित्वायाम् ॥  
 बृहद्द्वारिका । स्त्री० दुर्गायाम् ॥  
 बृहद्ज्ञानुः । पुं० अनले । दङ्गौ ॥  
 बृहन्तोभानवोद्य ॥ चित्रके ॥  
 बृहद्ग्रथः । पुं० पराशरशिष्ये ।  
 शाङ्गरवे ॥ इन्द्रे ॥ यज्ञपात्रे ॥  
 मन्त्रविशेषे ॥ सामवेदांशे ॥  
 बृहद्रावी । पुं० क्षुद्रोलूके ॥  
 बृहद्वनम् । न० गोकुले ॥ महद्वने ॥  
 बृहद्वल्कः । पुं० पट्टिकालोभ्रे ॥  
 बृहद्वातः । पुं० अश्मरीहरे । देवधो

वृहस्पति :

न्ये ॥

वृहद्वाक्यी । स्त्री० महेन्द्रवाक्य्या  
म् ॥

वृहद्वीजः । पुं० आम्नातके ॥

वृहद्वलः । पुं० महापीठगले ॥ अर्जु  
ने । सुभद्रेशे ॥

वृहद्वला । स्त्री० अर्जुने ॥ द्वादशवर्ष  
वनवासानन्तर मञ्जातवासे विरा  
टभवने विराटकन्यायानृत्यगीता  
दिशिचार्यं स्त्रीक्रीववेशिनाञ्जुनी  
वृहद्वलेति नाम्नाख्यातो ऽ भूत् ।  
यथा । अर्जुनउवाच । गायामिन्वृ  
त्त्याम्यववादयामि भद्रोस्मिन्वृत्त्य  
कुशलोस्मिन्गीते । त्वमुत्तरायै प्रदि  
शस्वमांखयं भवामिदेव्यानरदेवनत्  
कः ॥ इदन्तु रूपं ममयेन किन्तवप्र  
कौत्तयित्वा भृशशोक्तवर्चनम् ।  
वृहद्वलांमानरदेवाविद्धिसुतं सुतांवा  
पितृमातृवर्जिताम् ॥ विराटुवा  
च । ददा।मतेहन्तवर् वृहद्वले  
सुतांचमेनत्तयथाश्चतादृशीः ॥ इ  
तिमहाभारते विराटपर्व ॥

वृहस्पतिः । पुं० सुराचार्ये । गीष्प  
तौ ॥ पंचमवारि ॥ तद्वारजातफल  
म् । नृपेन्द्रमन्त्रीनृपलब्धकामोवि  
द्याविनोदीचतुरः प्रगल्भः । आ  
चार्यपूज्योमधुरस्वभावोवारिभवेद्देव  
वगुरोर्मनुष्यः ॥ वृहताम्पतिः ।  
तद्वृहतोरितिसुट् तलोपी ॥

बोधः

वृहस्पतिग्रहम् । न० धनूराशौ ॥  
मीनराशौ ॥

वेटकः । पुं० वैकटिके । मणिकारे  
॥ मत्स्यप्रभेदे । भंकटी० इ०  
गौ० दे० भा० ॥ यूनि । जातता  
रुख्ये ॥ विटूषके ॥

वेठमिका । स्त्री० वेठमी० वेठजी०  
इ० भा० प्र० खाद्ये ॥ यथा । मा  
षपिष्टिकयापूष्णं गर्भागोधूमचूर्णतः  
। रचितारोटिकासैवप्रोक्तावेठमि  
काबुधैः ॥ भवेदेठमिकावल्याह  
प्याकृच्छानिलापहा । उष्णासन्तपि  
णीगुर्वीवृहणीशुक्रलापरम् ॥ भि  
न्नमूत्रमलास्तन्य मेदः पित्तकफ-  
प्रदा गुदकीलादिर्दृष्टश्चासंपत्ति  
शूलानिनाशयेत् ॥ पङ्क्तीत्यत्र०  
यकृदिति पाठान्तरम् ॥

वोकडी । स्त्री० वस्तान्त्वाम् ॥

बोद्धव्यः । त्रि० ज्ञातव्ये । प्रतिपा  
द्ये ॥

बोद्धा । त्रि० बोधकर्त्तरि ॥ बुद्ध्य  
ति । बुधश्चवगमने । लृच् ॥

बोद्ध्यमानः । त्रि० उपदिश्यमा  
ने ॥

बोधः । पुं० ज्ञाने ॥ यथा । बोधविही  
ने श्रोतरिवक्तुं वाक्यं प्रयातिवैफ  
ल्यम् । नयनविहीने भर्त्तरिलावय्य  
मिव खञ्जनाक्षीणमिति ॥ साक्षा  
न्मोक्षसाधने ज्ञाने ॥ यथा हुरा



## बोधनीय :

चार्याः । बोधोन्यसाधनेभ्यो हि सा  
 ज्ञानमोक्षैकसाधनम् । पाकस्य वज्रि  
 वत् ज्ञानं विना मोक्षो न सिद्ध्यती  
 ति ॥ वृत्तिज्ञाने ॥ जागरणकाले  
 चैतन्ये ॥ निर्णयात्मकज्ञाने ॥  
 आत्मसाक्षात्कारे ॥ प्रमाणे न यश्च  
 तनाशक्ते रनुग्रहस्तत्फलं प्रमाबो  
 धद्वतिसाङ्ख्याः । बोधनम् ।  
 बुध ० । बुद्ध्यते येन बाधज् ॥  
 बोधकः । पुं० सूचके ॥ प्रमाणे ॥  
 त्रि० बोधकर्त्तरि ॥ बोधजनके ।  
 बोधकरः । पुं० निशान्ते बोधका  
 रकेस्तुत्यादिना प्रातर्बोधके ॥ बोधं  
 करोति । डुकृज् ० । कृजो हेत्व  
 ति टः ॥  
 बोधज्ञः । पुं० श्रीकृष्णे ॥ य० । स-  
 र्वभावविदांश्चेष्टो बोधज्ञः कामशा  
 स्त्रवित् । कामिनीं बोधयामास वा  
 सयामास वक्षसि ॥ त्रि० अभिप्राया  
 भिच्चे ॥  
 बोधदः । पुं० अर्हति ॥ त्रि० बोध-  
 दातरि ॥  
 बोधनम् । न० गन्धदीपने ॥ विज्ञाप  
 ने । वेदने ॥  
 बोधनी । स्त्री० कार्तिकशुक्लैकादश्या-  
 म् ॥ बोधौ ॥ पिप्पल्याम् ॥ शिव-  
 चक्रे षु कैलासादुपरिस्थे ॥  
 बोधनीयः । त्रि० बोध्यै । बोधित-  
 व्यै । बोधयोग्ये ॥

## बौद्धः

बोधभानुः । पुं० ज्ञानाके ॥ यथा ।  
 सतितमसिमोहरूपे विश्वमपश्यन्त  
 देतदिच्यखिलम् । उदितवतिबोध-  
 भानौ किमपि न पश्यामि किन्तिदं चि  
 त्तम् ॥  
 बोधवासरः । पुं० भगवतः प्रबोधदि  
 ने । उत्थानैकादश्याम्  
 बोधात्मा । पुं० ज्ञानस्वरूपे परमा-  
 त्मनि । यथा । कदाचिदावहारेतु  
 द्वैतं यद्यपि श्रूयति । बोधात्मव्यति  
 रेकेण न पश्यति चिदन्वयात् ॥ किन्तु  
 पश्यति मिथ्यैव दिङ्मोहिन्दुविभाग  
 वत् ॥  
 बोधायनः । पुं० ऋषिविशेषे । ज्यो  
 तिष्टोमादियज्ञपरमार्थवादिनि ॥  
 बोधिः । पुं० बौद्धसमाधौ ॥ पि  
 प्पलपादपे ॥ बोधे ॥ त्रि० ज्ञातरि  
 ॥ बुद्ध्यते । बुध० । सर्वधातुभ्य-  
 इन् ॥  
 बोधितः । त्रि० ज्ञापिते ॥ सञ्ज्ञातबो  
 धे ॥ ता० इतच् ॥  
 बोधितरुः । पुं० अश्वत्थद्रुमे ॥ बो-  
 धिश्चासौ तद्रुश्च ॥  
 बोधितव्यः । त्रि० ज्ञापितव्ये ॥  
 बोधिद्रुमः । पुं० पिप्पलवृक्षे ॥ बो-  
 धिश्चासौ तद्रुमश्च ॥  
 बोधिवृक्षः । पुं० अश्वत्थे । चलदले ॥  
 बोधिसत्त्वम् । न० बुद्धे । श्रीघने ॥  
 बौद्धः । पुं० बुद्धशास्त्रावलम्बिनि ॥

## ब्रह्मकर्म

भिन्नके क्षपणे । अहीके । वैना-  
यिके । अस्तिनास्तीत्यादिसप्तका-  
रैः पदार्थानामनेकरूपत्ववादिनि-  
विवसने ॥ वैशेषिके ॥ न० बुद्ध-  
मुनिप्रणीतेनिरीश्वरशास्त्रे ॥ चि०  
बुद्धिभवेप्रत्यये ॥

बौद्धैकदेशी । पुं० बाह्यास्तित्ववा-  
दिनि ॥

बोधः । पुं० पुरुरवसि ॥ बुधस्याऽप-  
त्यम् । अण् ॥

व्रततिः । स्त्री० लतायाम् ॥ विस्तार-  
रे ॥ वृजत्तीततिर्विस्तृतिरस्याः ।  
पृषोदरादिः ॥ यद्वा । प्रतनोति  
। तनु० । क्तिच्क्तीचसंज्ञायामि-  
तिक्तिच् । पृषोदरादित्वात्पत्य-  
वः ॥ व्रतमिवकरोति । व्रतशब्दा-  
त्० तत्करोतीतिष्ठन्ताद्वाहुलकाद्-  
तिर्वा ॥

व्रतती । स्त्री० वल्क्याम् । लताया-  
म् ॥ विस्तारे ॥

वर्धनः । पुं० सूर्य्ये ॥ वृक्षमूले ॥ गि-  
रिषे । रुद्रे । अर्कवृक्षे ॥ वर्धनाति ।  
वन्ध० । वन्धे ब्रधिवृधीचेतिनक्०  
धातोर्ब्रधादेशश्च ॥ रोगविशेषे ॥

ब्रह्मकन्यका । स्त्री० सरस्वत्याम् ॥  
ब्राह्मणमोषधौ ॥

ब्रह्मकर्म्म । न० ब्राह्मणजातेः कर्म-  
णि ॥ शमोदमस्तपः शौचं दान्ति-  
राजं वमेवच । ज्ञानं विज्ञानमास्ति

## ब्रह्मवातकः

क्यं ब्रह्मकर्म्म स्वभावजम् ॥

ब्रह्मकर्म्म समाधिः । पुं० ब्रह्मण्येव-  
कर्मात्मकेचित्तैकाग्रि ॥ यथा ।  
ब्रह्मार्पणं ब्रह्महवि ब्रह्माग्नौ ब्रह्म-  
णाहुतिम् । ब्रह्मैव तेन गन्तव्यं ब्रह्म-  
कर्म्म समाधिना ॥

ब्रह्मकल्पः । पुं० सृष्ट्युपक्रमे ॥

ब्रह्मकुण्डम् । न० ब्रह्मणानिर्मिते सरो-  
विशेषे ॥ य० पाण्डुनाथस्योत्तरस्यां  
ब्रह्मकुण्डाद्वयंसरः । ब्रह्मणानि-  
र्मितपूर्वस्नानायस्वर्गवासिनाम् ॥  
आयामेन शतव्यामंबिस्तीर्णेन तदर्द्ध-  
कम् । सर्वपापहरं पुण्यं देवलोका-  
त्समागतं ॥

ब्रह्मकूटः । पुं० पर्वतविशेषे ॥ यथा  
ब्रह्मकुण्डजले स्नात्वा पूजयित्-  
त्वा उमापतिम् । ब्रह्मकूटं समा-  
ह्वमुक्तिमेवाप्नुयाद्भरः ॥

ब्रह्मकूर्चम् । न० व्रतविशेषे ॥ तत्तु उ-  
पवासपूर्वपञ्चगव्यपानम् । य० ।  
अहोरात्रोपितोभूत्वा पौर्णमास्यां  
विशेषतः । पञ्चगव्यं पिबेत्प्रातः  
ब्रह्मकूर्चं विधिः स्मृतः ॥ इति  
प्रायश्चित्तविवेकः ॥

ब्रह्मकोशी । स्त्री० अजमोदायाम् ॥

ब्रह्मगर्भा । स्त्री० आदित्यभक्त्यायाम् ॥

ब्रह्मगिरिः । पुं० ब्रह्मशैले ॥

ब्रह्मवातकः । चि० ब्राह्मणवधकर्त्तरि  
॥ यथा । रागादिषात्प्रमादाच्च स्वतः

## ब्रह्मचर्यम्

परतएवच । ब्राह्मणं घातयेद्यस्तुऽ  
समवेत्ब्रह्मघातकः ॥ अपिच । गो  
भूहिरण्यग्रहणे स्त्रीसम्बन्धे कृते  
पिबा । यमुद्दिश्यत्यजेत्प्राणांस्त  
माहुर्ब्रह्मघातकम् ॥

ब्रह्मघोषः । पुं० मन्त्रपाठे ॥ ब्रह्मणो  
वेदस्यघोषः ॥

ब्रह्मघ्नः । पुं० आत्मघातिनि ॥ यथा ।  
भूमिजं वृक्षजं वापि च्छेत्ताकं भक्षय-  
तिये । ब्रह्मघ्नांस्तान् विजानीयाद्  
ब्रह्मवादिषुमर्हितान् ॥

ब्रह्मघ्नी । स्त्री० गृहकन्यायाम् ॥

ब्रह्मचर्यम् । न० आश्रमविशेषे ॥  
गुरुकुलनासादिलक्षणे तपसि ॥ ब्र-  
ह्मचर्यस्थितौ नैकमन्नमद्यादनाप-  
दि । ब्राह्मणः काममश्रीयाच्छास्त्रे  
व्रतमपीडयन् ॥ मधुमांसंतथाश्ली-  
लमिच्छादिपरिवर्जयेत् । प्रतिवेदं  
ब्रह्मचर्यं द्वादशाब्दानि पञ्चवा ॥ य  
हणांतिकमित्येके० केशान्तश्चैव घो-  
डशे ॥ सचकलौनास्थेव । ब्रह्मच-  
र्याश्रमो नास्ति वानप्रस्थोपनिष्ये ।  
गार्हस्थोभैक्षु कश्चैव आश्रमो द्वौकलौ-  
युग इति महानिर्वाण तन्मोक्षेः ॥  
स्त्रीविषयवृत्त्यात्यागे ॥ निषिद्धमैथुन  
निवृत्तौ ॥ अष्टाङ्गमैथुनाभावे ॥ य  
थोक्तम् स्मरणं कीर्तनं केलिः प्रे-  
क्षणं गुह्यभाषणम् । सङ्कल्पो ध्यव-  
सायश्चक्रियानिर्वृत्तिरेवच ॥ एत

## ब्रह्मजन्म

न्यैथुनमष्टाङ्गं प्रवदन्ति मनीषिणः ।  
विपरीतं ब्रह्मचर्यं मेतदेवाष्टलक्षण-  
मिति ॥

ब्रह्मचारिणी । स्त्री० भाग्याम् ॥

ब्रह्मचारी । पुं० प्रथमाश्रमिणि ॥ उप-  
नयनानन्तरं नियमं कृत्वा गुरोः स  
न्निधौ स्थित्वा साङ्गवेदाध्ययनकारि-  
णि ॥ स द्विविधः । उपकुर्वाणो नै-  
ष्ठिकश्चेति ॥ यथा । ब्रह्मचार्युप-  
कुर्वाणो नैष्ठिको ब्रह्मतत्परः । योऽ-  
धीत्यविधिवद्देवान् गृहस्थाश्रममा-  
ब्रजेत् ॥ उपकुर्वाणकोच्चे यो नैष्ठि-  
को मरणान्तिक इति ॥ ब्रह्मवेदः ।  
तदध्ययनार्थं व्रतमर्थीपचाराङ्गम् ।  
ब्रह्मचरितुं शीलमस्य । व्रते इति०-  
सुपीति वाणिनिः ॥ यद्वा ब्रह्म०  
तपो० ज्ञानं वा० आचरत्यर्जयत्यव-  
श्यम् । आवश्यकं० णिनिः ॥

ब्रह्मचारिणी । स्त्री० दुर्गायाम् ॥ वेदे  
षु चरते यत्नात्तेन सा ब्रह्मचारिणीति  
देवीपुराणम् ॥ कर्तुणीवृत्ते । ब्रह्मी  
शाक्ते ॥ ब्रह्मचर्यं व्रतधारिण्याम्  
ब्रह्मजः । पुं० अग्नौ ॥ ब्रह्मणो हिर-  
ण्यगर्भाज्जाते ॥

ब्रह्मजन्मः । पुं० अग्नौ ॥ ब्रह्मजश्चा-  
सौजन्म ॥

ब्रह्मजन्म । न० उपनयनजन्मसंस्कार-  
रूपे ॥ ब्रह्मणो वेदेऽग्रहणार्थं ज-  
न्म ॥

## ब्रह्मज्ञानम्

ब्रह्मजटा । स्त्री० दमनकवृक्षे ॥

ब्रह्मजिज्ञासा । स्त्री० ब्रह्मविचाराये-  
च्छायाम् ॥

ब्रह्मजीवी । पुं० द्विजकार्येषुमूल्ये न-  
परिचारके ॥

ब्रह्मज्ञः । त्रि० ब्रह्मविदि । ब्रह्म  
जानाति । ज्ञा० । आतद्भूतिकः ॥

यथा । सव्रह्मज्ञः सवेदज्ञः सो-  
मिहोत्रीसदीक्षितः । चीनाचार  
क्रमाचारैर्योजित् तारिणीनरः ॥

अपिच । सांसारिकसुखासक्तं ब्रह्म  
मज्ञोऽस्मीतिवादिनम् । त्यजेत्तत्स  
ततवीरचण्डालमिवदूरतः ॥ इति

श्रीरुद्रजामलवचनम् ॥ न० श्रीकृ-  
ष्ण । परमात्मनि ॥ ब्रह्मशब्दार्थ  
भूतान्वेदान्प्रलयेप्रलयेऽस्मात्प्रनिप्र-  
लीनान्मृष्टादौहिरण्यगर्भोपदेशा-  
र्यजानात्यनुसम्भत्ते इतितथा ॥

ब्रह्मज्ञानम् । न० ब्रह्मविषयकज्ञाने  
इतिसमञ्जसावृत्तिः ॥ मिथ्यावास  
नाविरहविशिष्टात्मभिन्नभिन्नज्ञा-  
ने० इतिमुक्तिवादः ॥ प्रकृतिपुरु-  
षयोर्विवेकविषयज्ञाने० इतिसाङ्-  
ख्यमतम् ॥ क्लेशकर्मविपाकाशयनि-  
वर्त्तकहिरण्यगर्भविषयकेज्ञाने० इ-  
तिपातञ्जलमतम् ॥ तत्त्वमस्यादि-  
वाक्यजन्यप्रतिफलितवृत्त्यारूढज्ञा-  
ने इतिवेदांतलघुचन्द्रिका ॥ प्रत्य-  
क्तयापरोक्षज्ञाने ॥ प्रतिबोधमव-

## ब्रह्मतालः

भासाञ्चित्प्रतिविम्बास्ते षांप्रत्यगा-  
त्मतयाऽव्यभिचरितस्वरूपेणविश्व-  
स्थानीयेनैकैरूपेणयद्ब्रह्मवेदनंत  
द्ब्रह्मज्ञानम्० तदेवसम्यग्दर्शन-  
मितिब्याख्यातारः ॥

ब्रह्मज्ञानी । त्रि० ब्रह्मज्ञानविशिष्टे  
॥ यथा । कुशलाकुशलावृत्तिरहितः  
समदर्शनः । लिङ्गाग्रमपरित्या-  
गीब्रह्मज्ञानीनिगद्यते ॥ कृष्णभ-  
क्तिस्तुतेनापिकर्तव्यंतिपुराणगीः  
॥ यथा । ब्रह्मानन्देनपूर्णहृतेना  
नन्देनपूर्णधीः । तथापिशून्यमा-  
त्मानंमन्येकृष्णरतिंविना ॥ इति  
पाद्मे पातालखण्डे जाबालिंप्रतिब्र-  
ह्मविद्यावचनम् ॥

ब्रह्मण्यः । पुं० विश्वी ॥ ब्रह्मदारु-  
वृक्षे ॥ शनैश्चरे ॥ मुञ्चत्ये ॥ तूल-  
वृक्षे ॥ त्रि० ब्रह्मसाधौ ॥ ब्रह्म-  
रते ॥ ब्रह्मणिवैदिके० साधुः ।  
तत्रसाधुरितियत् । येचाभावकर्म-  
णोरित्यन्प्रकृत्या ॥ ब्रह्महिते ॥  
तपोवेदाश्चजातिश्च ज्ञानञ्चब्रह्मसं-  
तम् । तेभ्योहितः । खलयवमाष-  
तिलवृषब्रह्मणश्चैतियत् ॥

ब्रह्मण्यदेवः । पुं० श्रीकृष्ण ॥

ब्रह्मतालः । पुं० चतुर्मुखताले ॥

सतुदशतालात्मिकः । तत्र ७ मा-  
त्राः । मात्रातु० क च ट त पु०-  
इतिपञ्चाक्षराणामुच्चारणकालः ।

ब्रह्मदत्त :

सैवलघुमात्रा । तद्वर्द्धुतमात्रा ।  
तन्मध्ये ४ लघवः ६ द्रुताः ० । ०  
। ०० । ००० । यथा । चतुर्मुखा  
भिधेतालेजगणानन्तरंभुतः । इति  
सङ्गीतदामोदरः ॥

ब्रह्मतोयम् । न० पुष्करतीर्थे ॥ पुष्क  
रमूले ॥ ब्राह्मेतीर्थे ॥ तीर्थविशेषे ॥  
ब्रह्मत्वम् । न० ब्रह्मभूये । ब्रह्मसा  
युज्ये ॥ ब्रह्मणोभावः । तस्यभा  
वस्त्वतली ॥ ब्रह्मणोऽऋत्विग्विशे  
षस्यकर्मभावयोः ॥ ब्रह्मणस्त्वः ।  
नेतिवाच्ये० त्ववचनंतलोबाधनार्थ  
म् । ब्राह्मणपर्यायात्तु ब्रह्मन्शब्दा  
त्वतलीभवतएव । ब्रह्मत्वम्०  
ब्रह्मता ॥

ब्रह्मदण्डः । पुं० ब्राह्मणशापे ॥  
वशिष्ठमुनेः सिद्धयष्ट्याम् ॥ यथा ।  
धिग्वलं च त्रियवलं० ब्रह्मतेजोबलं व  
लम् । एकेन ब्रह्मदण्डेन ब्रह्मोना  
शितामस ॥ पाशे ॥ केतुविशेषे ॥  
उक्तं च नारदसंहितायाम् । पिताम  
हात्मजः क्रूरस्त्रिवर्णशिखिरान्वि-  
तः ब्रह्मदण्डो ह्ययं केतुः सर्वभूत  
विनाशनः ॥ इति ॥ ब्राह्मणयष्टि  
कायाम् ॥

ब्रह्मदण्डी । स्त्री० क्षुद्रक्षुपविशेषे ॥

अजदण्डायाम् । कष्टपत्रफलायां ॥

ब्रह्मदत्तः । पुं० इन्द्राकुवंशीयराजवि  
शेषे । ब्रह्मसूनी ॥

ब्रह्मा

ब्रह्मदर्भा । स्त्री० यमान्याम् ॥ अज  
मोदायाम् ॥ ब्रह्मणादृश्यते । दृभी  
यन्ये । घञ् । कर्त्तृकरणेकृतेतिस  
मासः ॥

ब्रह्मदर्भिका । स्त्री० यमान्याम्  
ब्रह्मदारु । न० स्वनाम्नाख्यातेऽश्व  
त्वाकारवृक्षविशेषे । नूदे । पूगे ।  
क्रमुके । ब्रह्मण्ये । अश्वत्वाकारे  
पार्श्वपिप्पल इति ख्याते । तूत इ०  
भा० ॥ ब्रह्मणो० ब्रह्मणिवा०  
दारु ॥

ब्रह्मदेया । स्त्री० ब्राह्मविवाहेनोटा  
याम् ॥

ब्रह्मदैत्यः । पुं० प्रेतयोनिप्रसूतब्राह्म  
णे ॥

ब्रह्मद्विट् । चि० ब्राह्मणानां द्वेष्टरि  
॥ ब्राह्मणान् द्वेष्टि । द्विष्० । द्वि  
प् ॥

ब्रह्मा । पुं० चतुर्मुखे । वेधसि । वि  
श्वभृजि । हिरण्यगर्भे ॥ तदण्डम-  
भवद्वैमंसहस्रांशुसमप्रभम् । तस्मिन्  
जज्ञे स्वयं ब्रह्मा सर्वलोकपितामहः  
। ऋत्विग्विशेषे ॥ विष्कम्भादिसप्त  
विंशतियोगान्तर्गतपंचविंशयोगे ॥  
तत्रजातस्यफलम् । नानाशास्त्रा  
भ्याससंनैतकालोवर्णाचारैः संयुत  
श्चारुकीर्तिः । शान्तोदान्तोजायतेचा  
रुकर्मासूतीयस्य ब्रह्मयोगप्रयोगः ॥  
इति ॥ विप्रे । ब्राह्मणे ॥ अर्हदुपास



ब्रह्म

कविशेषे ॥ वृंहति० वड् यतिप्रजाः  
 । वृंहिहड् । अन्तर्भावितव्यर्थः ।  
 वृंहिर्नोच्चेति० मनिन्० धातोर्नस्या  
 दादेशः ॥ वृंहति० वड्तेवा ॥  
 ब्रह्म । न० वेदे ॥ तपसि अव्यक्ते ।  
 सर्वकारणकारणे० परमात्मनि ॥  
 यत्तत्कारणमव्यक्तं नित्यंसदसदा  
 त्मकम् । तद्विदुः सपुरुषोलोके  
 ब्रह्मेति कीर्त्यते ॥ अध्यात्मे ॥ ज्ञा  
 ने ॥ तपोवेदाश्चजातिश्चज्ञानंचब्रह्म  
 मसंज्ञितम् ॥ प्रत्यक्षमितभेदयत्स  
 त्तामात्रमगोचरम् ॥ वचसामात्म-  
 संवेद्यं तज्ज्ञानं ब्रह्मसंज्ञितम् ॥ इ०  
 वि० पु० ॥ वृहत्त्वाद्बृंहणत्वाद्वास  
 त्यज्ञानादिलक्षणम् । ब्रह्मानन्तं हि  
 विज्ञेयं शास्त्राचार्योपदेशतः ॥ सा  
 चादपरोक्षात्सर्वान्तरे० आत्मनि०  
 अशनायाद्यतीते० नेतिनेत्यस्यूलम  
 नशिवल्येवमादिलक्षणे० औपनिषदे  
 तत्त्वे अव्यावृत्ताननुगतं वस्तु ब्रह्ममि  
 रोच्यते । अकारणमकार्यं नित्यं ने  
 नोदितं भवेत् ॥ अव्यावृत्तपदेन० अ  
 कार्यम् । अननुगतपदेन० वस्तुतोऽ  
 कारणमितितत्रोक्तं भवतीत्यर्थः ॥ न  
 व्यावृत्तं विशेषेभ्यो नानुवृत्तं च गोत्व-  
 वत् । अव्यावृत्ताननुगतं चैतन्यं केन  
 वीक्ष्यताम् ॥ तदिदं तादृशमीदृश  
 मेतावत्तावदिति च यन्न भवेत् । ब्रह्म  
 मतदित्यवधेयं नो चेद्विषयो भवेत्परो

ब्रह्म

वृत्त ॥ यज्ञाभाद्रपरीलाभोयत्सुखा  
 न्नापरंतुसुखम् । यज्ज्ञानान्नापरं ज्ञा  
 नंतद्वह्यं व्यवधारयेत् ॥ यदृष्टानाप  
 रं दृश्यं यद्वत्त्वानपुनर्भवः । यज्ज्ञा-  
 त्वानापरं ज्ञेयंतद्वह्यं ॥ तिर्यग्  
 र्धमधः पूर्णं सच्चिदानन्दमद्वयम्  
 अनन्तं नित्यमेकं यत्तद्वह्यं ॥  
 अतद्व्यावृत्तिरूपेणैव दान्तैर्लक्ष्यते  
 ऽद्वयम् । अखण्डानन्दमेकं यत्तद्वह्य-  
 ह्यं ॥ दृश्यतेऽयं यतयद्वह्योऽन्य-  
 न्नतद्वह्येत् । तत्त्वज्ञानाच्चतद्वह्यसच्चि-  
 दानन्दमद्वयम् ॥ सर्वगं सच्चिदा-  
 त्मानं ज्ञानं एव निर्णीयते । अज्ञा-  
 नचक्षुर्नो ज्ञेयं तन्मास्त्वन्मानुमन्धव  
 त् ॥ वृहत्तमे । ब्रह्मचतुर्विधम् ।  
 यथा । विराट्, १ हिरण्यगर्भः २  
 ईश्वरः ३ तुरीय ४ । इतिभेदा-  
 त् ॥ अपिच । सत्यमानन्दमद्वयम-  
 मृतमेकरूपं वाङ्मनसागोचरं स-  
 र्वगंसर्वातीतंचिदेकरसंदेशकालाप  
 परिच्छिन्नमपादमपिशोऽग्रमपाणि  
 चसर्वश्रमचक्षुरपिसर्वदृष्टं अश्रोत्र  
 मपिसर्वश्रोतं अचिन्त्यमपिसर्वज्ञ  
 सर्वनियन्तृ सर्वशक्तिसर्वेषांसृष्टि-  
 स्थितिप्रलयकर्तृ किमपि वस्तु ब्रह्मे  
 तिवदन्ति ॥ तत्र शुद्धबुद्धस्वभाव  
 इत्यौपनिषदाः । १ । आदिब्रह्मा  
 न्सिद्धं ब्रह्म तिकापिलाः । २ । क्री  
 शकर्मविपाकाशयैरपरामृष्टो निमां-

बृह्म

णकायमधिष्ठासम्प्रदायप्रद्योतकीऽनु  
 ग्राहकश्चेति पातञ्जलाः । ३ । लोक  
 वेदविरुद्धैरपि निर्लेपः स्वतन्त्रश्चेति म  
 हापाशुपताः । ४ । शिवइति शैवाः  
 पुरुषोत्तम इ० बैष्णवाः । ६ ।  
 पितामहइति पौराणिकाः । ७ ।  
 यज्ञपुरुषइति याज्ञिकाः । ८ । स  
 र्वज्ञइति सौगताः । ९ । निरावर  
 णमिति दिग्म्बराः । १० । उपास्य  
 त्वेन देशितइति मीमांसकाः । ११ ।  
 लोकव्यवहारसिद्धइति चार्वाकाः ।  
 १२ । यावदुक्तोपपन्नइति नैयायिका  
 । १३ । विश्वकर्मेति शिल्पिनः ।  
 । १४ । इतिकुसुमाञ्जलिः ॥ वि-  
 श्वेशे० परमेश्वरे० विश्वात्मनि० वि-  
 श्वाश्रये ॥ स एक एव सद्रूपः सत्यो  
 वैत परात्परः । स्वप्नकाशः सदा पूर्णः  
 सच्चिदानन्दलक्षणः ॥ निर्विकारो नि  
 राधारो निर्विशेषो निराकुलः गु  
 णातीतः सर्वसाक्षी सर्वात्मा सर्वदि  
 ग्विभुः ॥ गूढः सर्वेषु भूतेषु सर्व  
 व्यापी सनातनः । सर्वेन्द्रियगुणा  
 भासः सर्वेन्द्रियविवर्जितः ॥  
 लोकातीतो लोकहेतुरवाङ्मनसगो  
 चरः । सर्वेति विश्वं सर्वज्ञस्तं न जा  
 नाति कश्चन ॥ तदधीनं जगत्सर्वं चै  
 लोक्यं सचराचरम् । तदालम्बनत  
 स्तिष्ठेदवितर्क्यमिदं जगत् ॥ तत्सत्य  
 तामुपाश्रित्य सद्ब्रह्मातिपृथक्पृथक् ॥

बृह्म

तेनैव हेतुभूतेन वयं जातामहेश्वरि  
 कारणं सर्वभूतानां स एकः परमेश्व  
 रः ॥ लोकेषु मृष्टिकरणात् स्रष्टा ब्र  
 ह्मेति गीयते । विष्णुः पालयितादे  
 विसंहर्ता हन्तृदिच्छया ॥ इन्द्रादयो  
 लोकपालाः सर्वे तद्वशवर्तिनः ।  
 स्वे स्वे धिकारे निरतास्ते शासन्ति त-  
 दाज्ञया ॥ त्वं पराप्रकृतस्य पूज्यासि  
 भुवनत्रये । तेनान्तर्यामि रूपेण तत्  
 तद्विषययोजिताः ॥ स्वस्वकर्मप्र  
 कुर्वन्ति न स्वतन्त्राः कदाचन ॥ यज्ञ  
 यावातिवातोपिसूर्यस्तपतियज्ञयात् ।  
 वर्षन्ति तोयदाः काले पुष्यन्ति तरवो  
 बने ॥ कालं कालयते काले मृत्योर्मु  
 त्युर्भियो भयम् । वेदान्तवेद्यो भगवा  
 न् तत्तत्तत्कण्डोपलक्षितः ॥ सर्वेदे  
 वाश्च देव्यश्च तन्मयाः सुरवन्दिते ।  
 आब्रह्मस्तम्बपर्यन्तं तन्मयं सकलं जग  
 त् ॥ तस्मिंस्तुष्टे जगत्तुष्टुं प्रीणिते  
 प्रीणितं जगत् ॥ तदाराधनतो देवि  
 सर्वेषां प्रीणनं भवेत् ॥ तरोर्मूलाभि  
 षेकेण यथा तद्गुजपल्लवाः । तृप्यन्ति  
 तदनुष्ठानात् तथा सर्वे मरादयः ॥  
 यथा तवार्चनादध्यानात् पूजनाज्जप  
 नात् प्रिये । भवन्ति तुष्टाः सुन्दर्यस्त  
 याजानीहि मुव्रते ॥ यदा गच्छन्ति स  
 रितोऽवशेनापि सरित्पतिम् । तथा  
 चादीनि कर्माणि तदुद्देश्यानि पावर्-  
 तित ॥ यो यो यान्यान्यजेद्देवान् श्र

ब्रह्म

इयायद्यदाप्तये । तत्तद्ददातिसोध्य  
क्षस्तीस्तीर्देवगणैः शिवे ॥ बहुनात्र  
किमुक्तेनतवाग्रे कथ्यतेप्रिये । ध्येयः  
पूज्यः सुखाराध्यस्तं विनानानास्ति  
मुक्तये ॥ नायासोनोपवासंश्चकाथ-  
क्लेशेनविद्यते । नैवाचारादिनिय  
मोनोपचाराश्चभूरिशः ॥ नदिक्का  
लविचारोस्तिनमुद्रान्याससंहतिः  
। ब्रह्माधनेकुलेशानितंविनाकोन्य  
माश्रयेत् ॥ इतिश्रीमहानिर्वाणत  
न्त्रेसर्वधर्मनिर्णयसारे श्रीमदाद्या  
सदाशिवसंबादेजीवनिस्तारोपायप्र  
शोत्तरद्वितीयोक्तासेपरब्रह्मपासनो  
पक्रमः ॥ अपिच । श्रीसदाशिव  
उवाच । ज्ञेयंभवतितद्ब्रह्मसच्चि  
द्विस्वमयंपरम् । यथातत्त्वस्वरूपेण  
लक्षणैर्वाग्महेश्वरि ॥ सत्तामाचंनि-  
र्विशेषमवाङ्मनसगोचरम् । अस  
त्त्रिलोकीसङ्गानस्वरूपं ब्रह्मणःस्मृ-  
तम् ॥ समाधियोगैस्तद्देयं सर्वं च स  
मदृष्टिभिः । इन्द्रातीतैर्निर्विक  
ल्पैर्देहात्माध्यासवर्जितैः ॥ यतो  
विश्वं समुद्भूतं येन जातं च तिष्ठति ।  
यस्मिन् सर्वाणि लीयन्ते ज्ञेयं तद्ब्रह्म  
लक्षणैः ॥ स्वरूपबुद्ध्यायद्देयं तदे  
वलक्षणैः शिवे । लक्षणैराप्तुमि  
च्छूनां विहितं तत्र साधनम् ॥ इति-  
॥ महानिर्वाणतन्त्रे तु शिवेनोक्तं हि  
साधनम् । तत्तत्स्मादवगन्तव्यं ते

ब्रह्मपुत्रः

ननिः श्रेयसंभवेत् ॥ वृंहतिवर्द्धते  
निरशयमहच्चलक्षणवृद्धिमान्भवति  
। वृहि० । वृंहर्नीच्चेतिमनिन्० नु  
मोनस्याकारादेशश्च ॥  
ब्रह्मनालम् । न० काश्यांचक्रतीर्थस्य  
पूर्वभागेपितामहेश्वरलिङ्गस्याधस्ती  
र्थविशेषे ॥  
ब्रह्मनिर्वाणम् । न० ब्रह्मणिनिर्वृ-  
तौ ॥ मोक्षे ॥ ब्रह्मपरमानन्दरूप  
म्० कल्पितद्वैतोपशमरूपत्वेननि  
र्वाणं तदेव० कल्पितभावस्याधिष्ठा-  
नात्मकत्वात् ॥  
ब्रह्मनिष्ठः । त्रि० कृतब्रह्मसाक्षा  
त्कारे ॥ हित्वासर्वाणिकर्माणिके  
बलेऽहयेब्रह्मणि० निष्ठातदेकपरता  
यस्यसः ॥  
ब्रह्मनिष्ठत्वम् । न० औपनिषद्ब्रह्-  
मात्मविज्ञानपरिपूर्णत्वे । वेदान्त  
वेद्यब्रह्मात्मनावस्थितत्वे ॥  
ब्रह्मपत्रम् । न० पलाशच्छदे ।  
टाककापत्ता इ० भा० ॥  
ब्रह्मपथः । पुं० सत्यलोकस्थब्रह्मणः  
प्राप्तिमार्गे ॥ गन्तव्यं न ब्रह्मणोपल-  
ब्धितः पन्थाब्रह्मपथउच्यते ॥  
ब्रह्मपथी । स्त्री० पृथ्निपथ्याम् ॥  
ब्रह्मपवित्रः । पुं० कुशे ॥ दर्भे ॥  
ब्रह्मप्रादपः । पुं० पलाशे ॥  
ब्रह्मपुत्रः । पुं० क्षेत्रविशेषे ॥ नदवि-  
शेषे ॥ अमोघानन्दने । लौहिल्ये

## ब्रह्मवन्धुः

॥ ब्रह्मणःपुत्रः ॥ सत्ये ॥ धर्मे ॥  
मरीच्यादिषु ॥ विषप्रभेदे ॥ ब्रह्म  
पुत्रस्तुकपिलोमलयाद्रिभवः खरः ।  
द्वतितलक्षणम् । अपिच । वर्णतः  
कपिलोयः स्यात्तथा भवतिसारकः  
। ब्रह्मपुत्रः सविज्ञे यो तो जायते मल  
याचले ॥

ब्रह्मपुत्री । स्त्री० सन्ध्यायाम् ॥ सर  
स्वतीनद्याम् ॥ शिखायाम् ॥ वारा  
हीकन्दे ॥

ब्रह्मपुरम् । न० शरीरे ब्रह्मोपल-  
ब्धिहेतुत्वात् ० ब्रह्मणः सदास्य  
स्यपुरमिवपुरम् ॥

ब्रह्मपुराणम् । न० अयुतश्लोकात्मकेम  
हापुराणविशेषे ॥ यथोक्तदेवीभाग  
वते । तथाचायुतसङ्ख्याकंपुराणं  
ब्रह्मसंज्ञकमिति ।

ब्रह्मपुरी । स्त्री० काश्याम् ॥ त्रैलो-  
क्ये ॥ ब्राह्मणानां निवासस्थाने ॥

ब्रह्मवन्धुः । पुं० अधिष्ठिते । निन्द्य  
विप्रे ॥ ब्राह्मणस्य निर्देशे ॥ ब्राह्म  
णस्य बान्धवे ॥ ब्रह्मेव ब्राह्मणजातिः  
बन्धुरस्य । ब्रह्मणो ब्राह्मणस्य ब-  
न्धुरेव ० अनुष्ठानाभावादिति ० जाति  
ब्राह्मणो धिक्क्षिप्यते ॥ ब्राह्मणा  
न्वन्धून्व्यपदिशति न स्वयं ब्राह्मण  
इत्यर्थः ॥

ब्रह्मवन्धूः । स्त्री० वृत्तखाध्यायही  
नायां ब्राह्मणजातौ ॥ ऊडुतइत्य्

## ब्रह्मयज्ञः

ङ् ॥

ब्रह्मभूतः । पुं० ब्रह्मणि ॥ ब्रह्म  
मैवभूत उच्यते ॥

ब्रह्मभूतिः । स्त्री० सन्ध्यायाम् ।  
ब्रह्मभूमिजा । स्त्री० सिंहल्याम् ॥  
ब्रह्मभूयम् । न० ब्रह्मसाक्षात्कारे  
। ब्रह्मभवने । मोक्षे । ब्रह्मत्वे  
। ब्रह्मणोभावः । भुवोभाव इति  
कथम् ॥

ब्रह्ममयः । त्रि० ब्रह्मस्वरूपे ॥  
ब्रह्ममीमांसा । स्त्री० उत्तरमीमांसाया  
म् । ब्रह्मकाण्डवेदविचारग्रन्थे ।  
वेदव्यासप्रणीते ० वेदान्तत्वे न प्रसि  
द्धे ० ब्रह्मस्तूत्रे ॥

ब्रह्ममूर्द्धभृत् । पुं० शिवे ॥

ब्रह्ममेखलः । पुं० मुञ्जे ॥

ब्रह्मयज्ञः । पुं० विधिनावेदानाम  
ध्ययने ॥ विधिनाशिष्याणामध्याप  
ने ॥ अध्यापनं ब्रह्मयज्ञः पितृ  
यज्ञस्तुतर्पणमिति मनुः ॥ ब्रह्म  
यज्ञरूपमिदं बहुवेदाध्ययनाशक्तौ ०  
सावित्रीमात्राध्ययनेनापि सिध्यती  
त्याहमनुः । अपांसमीपे निय  
तो नैत्येकं विधिमास्थितः । सावि  
त्रीमप्यधीयीत गत्वारण्यं समाहित  
इति ॥ अत्रोक्तं ऋग्वेदो गपरिशिष्टे । यश्च  
श्रुतिजपः प्रोक्तो ब्रह्मयज्ञः स उच्यते ।  
स चार्वाक् तर्पणात् कार्यः पश्चाद्वा प्रा  
तराहुते ॥ वैश्वदेवावसाने वा

## ब्रह्मरात्रि :

नान्यवर्त्तनिमित्तकात् । कृते  
निमित्तकात् जलस्य तर्पणादिनि  
मित्तविना ॥

ब्रह्मयष्टिः । स्त्री० भार्याम् ॥ विप्र  
यष्ट्याम् ॥

ब्रह्मयष्टिका )। स्त्री०

ब्रह्मयष्टी । ) स्त्री० भार्याम् ॥ विप्र  
यष्ट्याम् ॥

ब्रह्मयोनिः । पुं० ब्रह्मगिरौ ॥ ती  
र्थविशेषे ॥

ब्रह्मयोनी । स्त्री० कुरुक्षेत्रे सरस्व  
तीतीरे पृथूदकनिकटे तीर्थविशे  
षे ॥ तत्र ब्रह्मणा चत्वारो वर्णाः सृ  
ष्टाः ॥

ब्रह्मरन्ध्रम् । न० उत्तमाङ्गे ॥

ब्रह्मरातः । पुं० शुक्रदेवे ॥

ब्रह्मराक्षसः । पुं० भूतविशेषे ॥

यथा । संयोगपतितैर्गत्वा परस्यै  
व वयोषितम् । अपहृत्य च विप्रस्वभ  
वति ब्रह्मराक्षसः ॥ महादेवस्य गण  
विशेषे ॥ पारिभाषिकब्रह्मराक्षसा  
यथा । मूर्खः स्त्रीकच्छपश्चैव वा  
जीवधिरप्येव च । गृहीतार्थं न मुच  
न्ति पञ्चैते ब्रह्मराक्षसाः ॥ इ  
ति ॥

ब्रह्मरात्रिः । पुं० याज्ञवल्क्यमु  
नी ॥

ब्रह्मरात्रः । पुं० ब्राम्हमुहूर्त्ते ॥

ब्रह्मरात्रिः । पुं० याज्ञवल्क्यमुनी-

## ब्रह्मलोकः

॥ ब्रह्म० ज्ञान० रात्रि० ददा  
ति यः । ब्रह्मोपपदाद्वाते स्वि-  
प् ॥

ब्रह्मरात्रिः । स्त्री० ब्रह्मणो निशाया  
म् ॥ सदैव सहस्रयोगेन भवति ॥

ब्रह्मरीतिः । स्त्री० पित्तलप्रभेदे ॥

राजरीतौ ॥ इ० रा० नि० ॥

ब्रह्मरूपम् । न० अस्त्यादिषु ॥

यथा । अस्तिभातिप्रियं रूपं नाम  
चेत्यंशपञ्चकम् । आद्यत्रयं ब्रह्म  
रूपं जगद्रूपं ततो द्वयम् ॥

ब्रह्मर्षिः । पुं० भृगुवादिषु । ब्रह्म  
णो मानसतनयेषु ॥ ते यथा । भृगुं  
पुलस्त्यं पुलहं क्रतुमङ्गिरसं तथा  
। मरीचिन्दक्षमन्त्रिश्च वसिष्ठश्चैव  
मानसान् । नवब्राह्मण इत्येते  
पुराणे निश्चयं गताः ॥

ब्रह्मर्षिदेशः । पुं० कुरुक्षेत्रादिदेश  
चतुष्टये ॥ यथा । कुरुक्षेत्रं च मत्स्या  
श्च पञ्चालाः शूरसेनकाः । एष ब्रह्म  
र्षिदेशो ब्रह्मवर्त्तनदिनन्तरः ॥ ए  
तद्देशप्रसूतस्य सकाशादग्रजन्मनः ।  
स्वस्वचरित्रं शिखरेन पृथिव्यां सञ्च-  
मानवाः ॥

ब्रह्मलोकः । पुं० ब्रह्मणि ॥ लोकनली  
कः । ब्रह्मैव लोको ब्रह्मलोकः ॥

कार्यब्रह्मणि ॥ ब्रह्मणः कार्यस्य सञ्च  
नि । ब्रह्मणो भुवने ॥ यथा । सत्य  
सुसप्तमोलोको ह्यपुनर्भववासिना



## ब्रह्मवनम्

म. । ब्रह्मलोकः समाख्यातो ह्यप्र-  
तीघातलक्षणः ॥ इ० देवीपुराण-  
म् ॥ अपिच । षड्गुणेन तपोलो-  
कात् सत्यलोको विराजते । अपुन-  
र्मारकाय च ब्रह्मलोको हि स स्मृतः  
अर्थात् । जनलोकापेक्षयैव षड्-  
गुणेन द्वादशकोट्युच्छ्रायणतपोलो-  
कानन्तरं सत्यलोकः । न तु तपोलो-  
कात् षड्गुणेनेति मन्तव्यम् । तथा स-  
त्यष्टाचत्वारिंशत्कोट्युच्छ्रायत्वेन ब्र-  
ह्माण्डे तस्यावकाशाभावात् । सू-  
र्याण्डमोलयोरन्तः कोट्यः स्युः ।  
पञ्चविंशतिरिति श्रुकोक्तेः । सत्य-  
लोक एव कक्षाभिर्देन ब्रह्मधिष्ण्यात्-  
परं वैकुण्ठलोकादिर्ज्ञेयम् । एवञ्च ।  
भूतलादूर्ध्वं पञ्चदशलक्षोत्तरास्त्रयो-  
विंशतिकोट्यो भवन्ति । सत्यलोका-  
दूर्ध्वञ्च पञ्चदशलक्षोत्तरास्त्रयो-  
विंशतिकोटीदृयाद-  
ण्डकटाह इति ज्ञेयम् । अपुनर्मार-  
काः पुनर्मृत्युशून्याः । इति वि-  
ष्णुपुराणे २ अंशे ७ अध्यायः ॥  
ब्रह्मवयम् । न० ब्रह्मोद्ये ॥ ब्रह्मवेद-  
स्तस्य वदनम् । वदः सुपिक्यपचेति  
भावेयत् ॥  
ब्रह्मवद्या । त्रि० ब्रह्मोद्यायाम् ॥ टा-  
प् ॥  
ब्रह्मवनम् । न० संसाररूपे ॥ ब्रह्मणो  
जीवरूपस्य भोग्यवननीयसमञ्जनी-  
यम् ।

## ब्रह्मवित्

ब्रह्मवर्चसम् । न० ब्राह्मणस्य । वृत्ताऽध्य-  
यनद्वौ । वेदाध्ययनतदर्थज्ञाना-  
दिप्रकर्षकृते तेजसि ॥ ब्रह्मणो वेद-  
स्य तपसो वा० वर्चः । ब्रह्महस्तिभ्यां  
वर्चस इत्यच् ।  
ब्रह्मवर्चसी । पुं० वृत्तस्वाध्यायनिमि-  
त्तं तेजो ब्रह्मवर्चसम् तद्वति ॥  
ब्रह्मवर्चस्यम् । त्रि० ब्रह्मवर्चसो नि-  
मित्ते ॥ ब्रह्मवर्चसश्च० निमित्तं० स-  
योगः । उत्पातो । ब्रह्मवर्चसा-  
दुपसङ्ख्यानमिति यत् ॥  
ब्रह्मवर्चस्वी । पुं० श्रुताध्ययनसम्पत्ति-  
कतेजोयुक्ते ॥  
ब्रह्मवर्चनम् । न० ताम्ने ॥  
ब्रह्मकादः । पुं० वेदपाठे । श्रुतादा-  
ने ॥  
ब्रह्मवादी । त्रि० मुक्ते । वेदान्तिनि ॥  
वेदार्थज्ञे ॥ ब्रह्मणिवदितुमवस्थातुं  
शीलमस्य । वद० । सुप्यजाता वित्य-  
च० ब्रह्मणिवद इति णिनिः ॥ वेदव-  
क्तरि ॥  
ब्रह्मवादिनी । स्त्री० गायत्र्याम् ॥ मै-  
त्रेयीप्रभृतिषु ॥ ब्रह्मवदितुं शील-  
लमस्याः । णिनिः । डीप् ॥  
ब्रह्मवित् । पुं० वेदार्थाभिज्ञे । परमा-  
र्थदर्शिनि । ब्रह्मसाक्षात्कारवत्ति-  
। अक्षर्मणि ॥ ब्रह्मवेदं वेदार्थं ज्ञय-  
थावद्वेत्ति० विन्दते वा । विदज्ञाने०  
विदल्ललाभे वा । क्तिप् ॥ प्रसन्ने न्दि-

## ब्रह्मवित्

यप्रहसितवदनश्चनिश्चिन्तः कृता-  
 धीर्ब्रह्मविद्भवतीति० भाष्यम् ॥ अ-  
 स्यमाहात्म्यं स्मृतौ यथा । यद्येको  
 ब्रह्मविद्भुङ्क्ते जगत्तत्पर्ययते ऽखि-  
 लम् । तस्माद्ब्रह्मविदेदेयं यद्यस्ति-  
 वस्तु किञ्चनेति ॥ अस्य लक्षणम् । नि-  
 यतं लक्षणं किञ्चिन्न ह्यस्ति ब्रह्मवेदि-  
 नः ॥ रागीकश्चिद्दिरक्तोऽन्यः क्रु-  
 द्धोऽन्यः शान्तिमान्परः । प्रारब्ध-  
 भोगनानात्वात्कथं लक्ष्मणनियम्यते  
 ॥ देहेन्द्रियमनोबुद्धिधर्मानिषोक्त्यव-  
 र्त्तत । प्रत्यगैकात्म्यसम्बोधात्त-  
 द्भर्मैर्लक्ष्यते कथम् ॥ सर्वसंसारभा-  
 वोऽन्यथा लक्षणं तथा । सर्वाभा-  
 वोऽपि न वस्यात्सुषुप्ते व्यभिचारतः  
 ॥ ननु ज्ञानात्पूर्वयत्साधनममानि-  
 त्वादि० तत्सर्वमूर्ध्वज्ञानिलक्षणमि-  
 तिसम्प्रदायविदः० न तदन्यथयि-  
 त्तुं युक्तमत आह । शोभते श्रद्धावानां  
 लक्ष्मैतन्नविवेकिनाम् ॥ साम्प्रदा-  
 यिकाः श्रद्धालवः सन्तो बिदुषो य-  
 ल्लक्षणमाचक्षते० तत्सर्वव्यवहार-  
 म्यैव न तदतीतस्येत्यर्थः । तर्हि-  
 व्यवहारातीतस्य किं लक्षणमित्याश-  
 ङ्क्य० ब्राह्मणलक्षणमेव तल्लक्षण-  
 मित्याह । वेद्यानुरोधतो यस्मा-  
 द्युज्यते लक्ष्मतद्विदः ॥ भावाभावोभ-  
 यध्वंसि ब्रह्मवेद्यततः श्रुतिः । येनेदगे-  
 वतेनेतिलक्षणं तद्विदोऽब्रवीत् ॥ ब्र-

## ब्रह्मवृत्तिः

अथादृक्तादृगेव भवेद्विद्वान्निबोधतः  
 । बोधो तोलक्षणं तस्य बोधश्च स्वात्म-  
 साक्षिक इति ॥ तस्य विष्णुस्वरूप-  
 त्वं बोध्यम् । ज्ञानीत्वात्मैव मे मतमि-  
 ति भगवद्वचनात् ॥  
 ब्रह्मविद्या । स्त्री० वेदार्थपरिज्ञाने ॥  
 ब्रह्मणो वेदत्रयस्य० विद्या शिखादिरू-  
 पा ॥ ब्रह्मज्ञाने ॥ यथा । न्यायाग-  
 तधनः शान्तो ब्रह्मविद्यापरायणः ।  
 स्वधर्मपालको नित्यं सोऽमृतत्वाय क-  
 ल्पते ॥ परविद्यायाम् ॥ ब्रह्मपर-  
 मात्मा० तदयथावेद्यते० सा ब्रह्मविद्ये-  
 ति भाष्यकाराः ॥  
 ब्रह्मविन्दुः । पुं० वेदपाठकाले मुखा-  
 न्निर्गतविन्दौ ॥ ब्रह्मणो विन्दुः ॥  
 ब्रह्मविन्दुकः । पुं० ब्रह्मविन्दौ ॥  
 ब्रह्मबीजम् । न० प्रणवे ॥  
 ब्रह्मवृत्तः । पुं० किंशुके । पलाशवृ-  
 क्षे ॥ पलाशो ब्रह्मरूपधृतिपद्म  
 पुराणीकैः ॥ उदुम्बरे ॥ ब्रह्मणो  
 वृत्तः ॥ परमात्मना ऽधिष्ठिते० सं-  
 सारवृक्षे ॥  
 ब्रह्मवृत्तिः । स्त्री० ब्राह्मणस्य जीवनो-  
 प्राये ॥ यथा । स्वदत्तां परदत्तां वा ब्र-  
 ह्मवृत्तिं हरेत्तु यः । षष्टि वर्षं सह  
 स्वाणि विष्ठायां जायते क्लमिरिति ॥  
 पूर्णवृत्तौ ॥ ब्रह्माकारवृत्तौ ॥  
 यथा । ये तु वृत्तिं विहायैनां ब्रह्मा-  
 ख्यां पावनीं पराम् । ते तु वृत्तैव जीव-

## ब्रह्मसंहिता

न्तिपशुभिस्समानराः ॥

ब्रह्मवेदः । पुं० ब्रह्मज्ञाने

ब्रह्मवेदिः । स्त्री० देशविशेषे । य-

था । ब्रह्मवेदिः कुरुक्षेत्रे पञ्चरा

महृदान्तरमिति हेमचन्द्रः ॥

ब्रह्मवैवर्तम् । न० अष्टादशमहापु

राणान्तर्गतदशमपुराणे ॥ य० । अ

ष्टादशमहस्रञ्च ब्रह्मवैवर्तमीप्सित

म् । सर्वेषाञ्चपुराणानांसारमेववि

दुर्बुधाः ॥

ब्रह्मशल्यः । पुं० सीमवल्के । बबू

र० दू० भा० । इतिरत्नमाला ॥

ब्रह्मशासनम् । न० ब्रह्मविचारगृ

हे । धर्म्मकीलके ॥ ब्रह्मणश्चाज्ञा-

याम् ॥ पञ्चविशेषे ॥

ब्रह्मसंस्थः । पुं० मुख्यपरिव्राजि

ब्रह्मणिसम्यक्स्थिते । निवृ

त्तसर्वकर्मतत्साधने० परिव्राज्य

त्याश्रमिणि० परमहंसे ॥ ब्रह्म

णोपरमात्मनि० सम्यगव्यभिचारि

णिस्थितिर्निष्ठायश्चपरब्रह्मसा

क्षात्कारवतः सः ॥ निवृत्तकर्म्म

भिर्बुक्कएवब्रह्मसंस्थइतिभाष्य

म् ॥

ब्रह्मसंस्पर्शः । पुं० ब्रह्मतादा

तम्ये ॥

ब्रह्मसंहिता । स्त्री० भगवत्सिद्धा

न्तसङ्ग्रहग्रन्थविशेषे ॥ अध्याय

शतसम्यग्नाभगवद्ब्रह्मसंहिता ।

## ब्रह्मसुवर्चला

कृष्णोपनिषदांसारैः सञ्चिताब्र

ह्मणोदितेति जीवगोखामी ॥

ब्रह्मसचम् । न० अध्यापने ॥ आ

त्मनोविचारे ॥ यत्रसमानाएवब्र

ह्मवादिनोवक्तृश्रोतृभावेनब्रह्म

मीमांसन्तेतद्वब्रह्मसचमित्युच्य

ते ॥

ब्रह्मसभा । स्त्री० चतुर्मुखसभाया

म् ॥ सभाविशेषे ॥ यथा । यस्मि

न्देशे निसीदन्तिविप्रावेदविदस्त्र

यः । राज्ञश्चाधिकृतोविद्वान्ब्र

ह्मणस्तांसमांविदुः । ब्रह्मणः

सभेवसभा ॥

ब्रह्मसंभवः । पुं० द्विपृष्ठनामक

जैर्नाविशेषे ॥

ब्रह्मसर्पः । पुं० सर्पविशेषे ।

हलाहले ॥

ब्रह्मसात् । अ० ब्रह्माधी

ने ॥

ब्रह्मसायुज्यम् । न० ब्रह्मसत्त्वे ॥

युनक्ति । युजिर्० । इगुपधे

तिकः । युजेनसह । तेनसहेति

बहुव्रीहिः । बोपसर्जनस्थेतिसहस्र

सः । यद्वा । योजनंयुक् । सम्यदा

दित्वात्किप् । सहयुजा । सयुजश्च

सयुजोवाभावः । ब्राह्मणादित्वा

त्प्यञ् । ब्रह्मणः सायुज्यं ॥

ब्रह्मसावर्णिः । पुं० दशमेमनौ ॥

ब्रह्मसुवर्चला । स्त्री० सुवर्चलायाः

## ब्रह्मस्तेयी

प्रभेदे । इयंतित्ताकषायोष्णासराह  
चालघुः कटुः । निहन्तिकफपित्ता  
खश्वासकासारुचिग्रहान् ॥ विस्फो  
टकुष्ठमेहास्रयोनिरुक्कृमिप्राण्डु-  
ता ॥

ब्रह्मसूः । पुं० । भूषकेतौ । काम  
देवे ॥ अनिरुद्धे । उषापतौ ॥ ब्रह्-  
मतपः सुवतिचालयति । धूपरेणे  
। अन्येभ्योपीतिक्विप् । इतिकाम  
पक्षे ॥ अनिरुद्धपक्षेतु । ब्रह्माणं  
सूतवान् । कल्पान्तरे किजानि  
रुद्धमूर्त्तेर्भगवतोब्रह्माजातः ॥  
तथाचब्रह्मपुराणम् । अनिरुद्धात्  
ततोब्रह्मातन्नाभिकमलोद्भवः ॥  
इति ॥

ब्रह्मसूत्रम् । न० । यज्ञसूत्रे । पवित्रे  
। यज्ञोपवीते ॥ व्याससूत्रे ॥ ब्रह्म  
सूच्यते । एभिरिति व्याख्यातारः  
॥ तटस्थलक्षणपरिष्पन्निषहाक्ये  
षु ॥

ब्रह्मसूनुः । पुं० । ब्रह्मवाक्कुवंशोद्भव  
राजविशेषे । ब्रह्मदत्ते ॥

ब्रह्मस्थानम् । न० । तीर्थविशेषे ॥

ब्रह्मस्थूणा । स्त्री० । तीर्थविशेषे ॥

ब्रह्मस्तेयी । त्रि० । आचार्यानुमतिं वि-  
नायेनकेनापिप्रकारेणवेदं गृह्णा-  
ति । यथाहमनुः । ब्रह्मयस्त्वननु-  
ज्ञातमधीयानादवाप्नुयात् । सब्र-  
ह्मस्ते यस्युक्तो नरकं प्रतिपद्यतइ

## ब्रह्महा

ति ॥

ब्रह्मस्वम् । न० । ब्राह्मणसम्बन्धिधने ॥  
तद्वरणे दोषोयथा । ब्रह्मस्वं वागुरु  
स्वं वादेवस्वं वापियोहरेत् । सकृत्  
घ्नतिज्ञेयोमहापापीचभारते ॥  
अवटोदेवसेतसोपियावदिन्द्रशतं  
शतम् । ततोभवेत्सुरापीतिस्ततः  
शुद्धस्ततः शुचिरिति वृ० वै०  
पु० ॥

ब्रह्महत्या । स्त्री० । ब्राह्मणवधे । वा  
ह्मणस्यहननजन्ये महापातकविशे-  
षे ॥ ब्राह्मणप्राणवियोगरूपफलके  
व्यापारे ॥ सव्यापारः साक्षाद-  
न्यवानियुज्य । तथागोहिरण्यादि-  
निमित्तकार्यकस्यापि तदुद्देशेन  
ब्राह्मणमरणे ब्रह्महत्या । एव  
अशास्वतोयस्य ब्राह्मणहन्तृत्वं प्रती-  
यते । स एव ब्रह्महन्तेतिज्ञेयम्  
॥ ब्रह्मणोहननम् । हन०

० । हनस्तचेति० हन्तेर्भावेक्यप्०  
तकारश्चान्तादेशः ॥ अन्तश्चसु-  
त्कर्षेराजगामिचैशुभम् । गुरोश्चा-  
लीकनिर्वन्धः समानिब्रह्महत्या  
येति मनुः ॥ निद्राभङ्गः कथा  
च्छेदोदम्पत्योः प्रीतिभेदनम् । शि-  
शुमातृविभेदश्च ब्रह्महत्यासमं स्मृ-  
तमिति देवीभागवतम् ॥

ब्रह्महा । पुं० । ब्रह्मघ्ने । ब्राह्म-  
णवधकर्त्तरि ॥ ब्रह्मकरखरोडा

## ब्रह्माणी

शांगोजाविमृगपक्षिणाम् । चण्डा  
लपुक्कसानाञ्च ब्रह्महायोनिमृच्छ  
ति ॥ ब्रह्माण्व ब्रह्मवाहतवान्  
। हन० ब्रह्मभूणवृक्षेषु किप् ॥  
ब्रह्महानभवत्यन्यो ब्रह्महावृष  
लीपति : । यस्तस्यामाहितोगर्भः  
स तेन ब्रह्मणो हतः ॥

ब्रह्महृतम् । न० पञ्चमहायज्ञान्तर्ग  
तयज्ञविशेषे । नृयज्ञे । अतिथि  
पूजने ॥

ब्रह्माक्षरम् । न० प्रणवे ॥

ब्रह्माग्रभूः । पुं० क्रतुपशौ । घोट  
के ॥

ब्रह्माञ्जलिः । पुं० वेदपाठका  
लाञ्जली । अध्ययनस्यादावन्ते च  
गुरवे प्रणवोच्चारणपूर्वकेऽञ्जली ॥  
ब्रह्मारम्भेऽवसाने च पादौ ग्राह्यौ  
गुरोः सदा । संहत्यहस्तावध्ययं  
सहिव्रह्माञ्जलिः स्मृत इति म  
नुः ॥

ब्रह्माणी । स्त्री० ब्रह्मणः पत्न्या  
म् ॥ ब्रह्माणमणतिकीर्तयति ॥  
अणशब्दे । कर्मण्यण् । डीप् ॥  
यद्वा । ब्रह्माणमानयति० जीव  
यति । अनप्राणने । ग्यन्तात्कर्म  
ण्यणि० शेरनिटीति णिलोपे० टि  
ड्ठेति डीपि० पूर्वपदातिणत्वे  
च० ब्रह्माणीति रूपसिद्धिः । अ  
न्यथा इन्द्रवरुणतिसूत्रे ब्रह्मन्शब्द

## ब्रह्मानुभवः

स्य पाठाभावादानुगनुपपन्न एव ।  
दुर्गायाम् ॥ ब्रह्माणी ब्रह्मजन  
ना ब्रह्माक्षरपरामर्तेति देवीपुरा  
णम् ॥ रेणुकानामगन्धद्रव्ये ॥ रा  
जरीतौ । पित्तलविशेषे ।

ब्रह्माण्डम् । न० भुवनकोषे । वि  
श्वगोलके ॥ चतुर्दशलोकाः स्वा  
वरणभूतलोकालोकपर्वततद्वाह्य  
पृथिवीतद्वाह्यसमुद्रैः सहिता ब्र  
ह्माण्डमित्युच्यते ॥ अथ ब्र  
ह्माण्डगोलमाह भास्कराचार्यः  
। भूभूधरत्रिदशदानवमानवाद्याये  
याश्च धिष्ण्यगगने चरचक्रकक्षाः  
। लोकव्यवस्थितिरुपर्युपरिप्रदिष्टा  
ब्रह्माण्डभाण्डजठरे तदिदं सम  
स्तमिति ॥ द्वादशैव सप्तसाणिव  
ह्माण्डश्च शताधिकमित्युक्तसंख्या  
के महापुराणविशेषे ॥ महादान  
विशेषे ॥

ब्रह्माण्डकपालम् । न० योजनावुद  
कोटिविस्तृते ॥

ब्रह्मात्मभूः । पुं० अश्वे ॥

ब्रह्मादनी । स्त्री० हंसपद्याम् ॥

ब्रह्माद्रिः । पुं० गिरिविशेषे ॥

ब्रह्माद्रिजाता । स्त्री० गोदावर्या  
म् ॥

ब्रह्मानुभवः । पुं० अविषयतयैव  
विषयानुपरक्तचित्स्फुरणे ॥ ब्र  
ह्मणोऽनुभवः ॥



## ब्रह्मासनम्

ब्रह्मापितः । पुं० साधमासेसूर्य  
निकटस्थितराक्षसे ॥

ब्रह्मारण्यम् । न० वेदपाठभूमौ  
॥ वनवि० ।

ब्रह्मार्पणम् । न० ब्रह्मर्पणिसम  
र्पणम् ॥ तत्प्रकारउक्तः कूर्मपु  
राणे यथा । ब्रह्मणादौयते देव  
ब्रह्मणे सम्प्रदौयते । ब्रह्मैव  
दौयते चेति ब्रह्मार्पणमिदं पर  
म् ॥ नाहं कर्त्ता सर्वमेतद्ब्रह्मै  
व कुरुते तथा । एतद्ब्रह्मार्पण  
म् प्रोक्तमृषिभिस्तत्त्वदर्शिभिः ॥  
प्रीणातु भगवानौशः कर्मणानेन  
शाश्वतः । करोतिसततं बुद्ध्या  
ब्रह्मार्पणमिदं परम् ॥ यद्वाफला  
नांसन्यासं प्रकुर्यात्परमेश्वरे । कर्म  
णामेतदप्याहुर्ब्रह्मार्पणमनुत्तम  
मिति ॥

ब्रह्मावर्तः । पुं० देशवि० । तपोवटे ॥  
सरस्वतीद्विषद्वत्योर्देवनयोर्यदन्तरम्  
। तं देवनिर्मितं देशं ब्रह्मावर्त्तं प्रचक्ष  
ते ॥ तीर्थविशेषोयं ॥

ब्रह्माश्रमः । पुं० ब्रह्मज्ञानसाधनीभू  
ते संन्यासाश्रमे ॥

ब्रह्मासनम् । न० ध्यानयोगासने ।  
ध्यानं प्रत्ययैकतावताच० योगश्चित्त  
वृत्तिनिरोधश्च तयोरासनम् ॥ यद्वा  
ध्यानस्य योगउपायः ० ध्यानमेव यो  
गीवा । तस्यासनमित्यर्थः ॥ ब्रह्म

## ब्रह्मीघृतम्

णः सन्ध्याश्रितम् ॥

ब्रह्मास्त्रम् । न० ब्रह्मस्त्ररूपास्त्री ।  
ब्राह्मे ॥

ब्रह्मास्त्रविद्या स्त्री० वगलामुख्याम्  
। पीताम्बरायाम् ॥

ब्रह्मिष्ठः । त्रि० ब्रह्मविदि ॥ अति  
शयेन ब्रह्मवान् । मतुवन्ताद्ब्रह्म  
शब्दादिष्ठन् । विन्मतीर्लुगिति मत्तु  
पोलुक् । नस्तद्धित इति टिलोपः ॥  
ब्रह्मिष्ठा । स्त्री० दुर्गायाम् ॥ ब्रह्मि-  
ष्ठावेदमाहत्वाद्वायवीचरणाग्रजा ।  
वेदेषु चरते यस्मात्तेन सा ब्रह्मचारि  
णी ।

ब्रह्मी । स्त्री० फल्गिकायाम् ॥ शाक  
विशेषे । मत्स्याख्याम् । सुरमाया  
म् ॥ पङ्कगडकमत्स्ये ॥

ब्रह्मीघृतम् । न० औषधविशेषे ।  
सारस्वतघृतमिति ख्याते ॥ यथा ।  
समूलपत्रामुत्पाद्य ब्रह्मीं प्रक्षाल्य वा  
गिणा । उलूखलेक्षोदयित्वा रसं वस्त्रे  
ण गालयेत् ॥ रसे चतुर्गुणे तस्मिन्  
घृतप्रस्थं विपाचयेत् । हरिद्रामाल-  
तीकुष्ठं ब्रह्मी सहरीतकी ॥ एतेषां  
पलकैर्भागैः शेषास्तु कार्षिकाः स्मृ  
ताः । पिप्पल्योथविडङ्गानि सैन्धवं  
शर्करावचा ॥ सर्वमेतत्समालोड्य  
शनैर्मृद्वग्निना पचेत् । एतत्प्राशित  
मात्रेण वा ग्विशुद्धिः प्रजायते ॥ स  
मरात्रप्रयोगेण किन्नरैः सह गीयते ॥

ब्राह्म :

अर्द्धरात्रप्रयोगेण स्वरो भवति कौलि-  
कः ॥ मासमेकं प्रयोगेण भवेच्छ्रु-  
तिधरो नरः । पञ्चगुल्मान् प्रमेहांश्च  
कासं पञ्चविधं जयेत् ॥ बन्ध्यानां चैव  
नारीणां नराणामल्परेतसाम् । घृतं  
सारस्वतं नाम वलवर्णवपुः प्रदमिति  
चिकित्सारत्नसङ्ग्रहः ॥

ब्रह्मोदयम् । त्रि० ब्रह्मणो वेदस्य वदने  
। ब्रह्मवदो ॥ वदः सुपिक्यप् ॥  
ब्रह्मोद्याश्च कथाः कुर्यात्पितृणामे-  
तदीप्सितम् ॥

ब्रह्मोपनिषद् । स्त्री० वेदगुह्ये ॥

ब्रह्मोपनेता । पुं० पलाशवृक्षे ॥

ब्रह्मोदनम् । न० यज्ञेऽष्टत्विग्भ्योद-  
त्तेऽन्ते ॥

ब्राह्मः । पुं० ब्रह्मोपासके । ब्रह्मा-  
राधनतत्परे ॥ ब्रह्मास्त्रे ॥ विवाह-  
विशेषे । वरमाहूय यथाशक्त्यलङ्कृता-  
याः कन्यायादाने ॥ यथा । आच्छा-  
द्य चार्चयित्वा च श्रुतिशीलवते स्वयम्  
। आहूय दानं कन्याया ब्राह्मो धर्मः  
स उच्यते ॥ जननं चापि मरणं-  
शरीराणां यथासकृत् । दानं त-  
थैव कन्याया ब्राह्मो दाहः सकृत् सकृ-  
त् ॥ ब्रह्मण इवायम् । न तु ब्रह्म-  
देवतात्वं विवाहस्य सम्भवति ॥ ना-  
रदे ॥ न० ॥ मानसी सरसि ॥ ब्रह्म-  
तीर्थे ॥ अङ्गुष्ठमूलस्य तले ब्राह्मं तीर्थं  
प्रचक्षते ॥ अनेन द्विजस्याचमनं य-

ब्राह्मणः

था । अन्तर्जानुशुचौ देशे उपविष्ट-  
उदङ्मुखः । प्राग्वा ब्राह्मेण तीर्थेन  
द्विजो नित्यमुपस्पृशेत् ॥ अङ्गुष्ठोत्तर-  
तोरेखाया पाणोर्दक्षिणस्थच । एतद्  
ब्राह्ममिति स्यात्तं तीर्थमाचमनाय वै  
ब्रह्मपुराणे ॥ त्रि० ब्रह्मदेवताके  
॥ ब्रह्मादेवताऽस्य । सास्यदेवतेत्य-  
ण् । ब्रह्मोजाताविति साधुः ॥ तस्य  
दमित्यण्वा ॥ नस्तद्वितद्वतिटिलोप-  
ब्राह्मणः । पुं० प्रथमवर्षे सत्त्वप्रधाने  
द्विजातौ । अयजन्मनि । भूदेवे ।  
वाडवे । विप्रे । वक्रजे । वर्णज्येष्ठे  
। षट्कर्मणि । द्विजोत्तमे । द्विजे ॥  
ब्राह्मणोजङ्गमामूर्तिः श्रीविष्णोः प-  
रमात्मनः । अतएव हि विख्याता  
भूदेवास्ते महामते ॥ राज्ञो ब्राह्मणः  
पितृवन्मान्यउक्तो मनुना । ब्राह्मणं  
दशवर्षन्तु शतवर्षन्तु भूमिपम् । पिता  
पुत्रौ विजानीयात् ब्राह्मणस्तुतयोः  
पितेति वचनात् ॥ जात्या कुलेन वृ-  
त्तेन स्वाध्यायेन श्रुतेन च । एभिर्युक्तौ  
हियस्तिष्ठेन्नित्यं सद्विज उच्यते ॥ इ०  
वह्निपुराणम् ॥ अपि च । तपः श्रु-  
तञ्च यो निश्चय एतद् ब्राह्मणकारकम् ।  
तपः श्रुताभ्यां यो हीनो जातिब्राह्म-  
ण एव सः ॥ अविदुषो ब्राह्मणस्यापू-  
ज्यत्वं यथा । अविद्वान् ब्राह्मणः कोपि  
नैव पूज्यः कदाचन । आहारादधि-  
कं नैव देयं मूर्खाय कर्हिचित् इति भाग-

ब्राह्मण :

वतम् ॥ ब्राह्मणस्य तु देहोयं न कामार्था  
यजायते । इह क्लेशाय तपसि प्रेत्य त्व  
नुपमं सुखमिति भारते मोक्षधर्मे पाव  
काध्ययनाध्यायः । १४५ ॥ अस्य-  
वर्जनीयानि कर्माणि आह नारदः ।  
। ज्याकर्षणं शत्रुनिवर्हणञ्च कृषिर्वणि  
ज्यापशुपालनञ्च । शुश्रूषणञ्चापि-  
तथार्थहेतोरकार्यमेतत्परमं ब्राह्मण  
स्य ॥ राजप्रेष्यं कृषिधनं जीवनञ्च  
वणिज्यया । कौटिल्यं कौलटीयञ्च  
कुषीदञ्च विवर्जयेत् ॥ शूद्रो राजन्  
स भवति धर्मापितो दुराचरः । वृषलीं  
रमते यस्तु पिशुनो न रतं न स्तथा ॥ या  
मप्रेष्यो विकर्माच यो द्विजश्चरितश्च्यु-  
तः । वेदानपि जपन् शूद्रैः समः  
स परिकीर्तितः ॥ कृत्ये पुवर्जनीयो  
सौ वैदिके तान्त्रिकेऽपि च । निर्मयादि  
चाशुचौ क्रूरवृत्ते हिंसात्मकेत्युक्तध-  
र्मेऽवृत्ते । हव्यञ्च कथञ्च न देयमेव दा-  
नं च दत्तं विफलं भवेदिति ॥ ब्राह्मणी  
क्षत्रिया वैश्यामु ब्राह्मणाज्जातो ब्रा-  
ह्मणाज्जातो ब्राह्मणः । यथा ।  
ब्राह्मण्या ब्राह्मणाज्जातो ब्राह्मणः  
स्यान्न संशयः । क्षत्रियायास्तु यः  
पुत्रो ब्राह्मणः सोऽप्यसंशयः ॥ क्ष-  
त्रियायां यथैव श्यायामपि चैव  
हीति महाभारते : दानधर्मः ॥ ब्र-  
ह्मणोऽपत्यम् । तस्यापत्यमित्यण् ।  
अन्निति । टिलोपीन ॥ यद्वा । ब्रह्

ब्राह्मण :

मं वेदः । तदधीते वेदवा तदधीते  
तद्देव्यण ॥ अपरोक्षीकृतपरमार्थ  
तत्वे ब्रह्मविदि ॥ यन्न सन्तं न चा-  
सन्तं न श्रुतं न बहु श्रुतम् । न सुवृत्तं-  
न दुर्बृत्तं वेदकश्चित्स ब्राह्मणः ॥  
गूढधर्माश्रितो विद्वान् अज्ञातचरितं  
चरेत् । अश्ववज्जडवच्चापिमूकव-  
च्चमर्ही चरेत् ॥ न क्रुध्यन् प्रहृष्ये च  
मानितो मानितश्च यः । सर्वभू-  
तेष्वभयदस्तं देवा ब्राह्मणं विदुः ॥  
अनाशिषमनारम्भं निर्ममस्कारम-  
स्तुतिम् । अक्षीण क्षीणकर्माणं  
तदेवा ब्राह्मणं विदुः ॥ अक्षीणं  
पूर्णम् ॥ अनुत्तरीयवसनमनुपस्ती-  
र्यशायिनम् । बाहूपधानीयं शान्तं  
तदेवा ब्राह्मणं विदुः ॥ येन केनचिदा-  
च्छन्नो येन केनचिदाशितः । यत्र क-  
चन शायी च तदेवा ब्राह्मणं विदुः ॥  
कन्याकौपीनवासास्तु दण्डधृग्धान्य  
तत्परः । एकाकी रमते नित्यं तदेवा  
ब्राह्मणं विदुः ॥ यो हेरिवगणाङ्गो  
तः सन्मानान्नरकादिव । कुणपा-  
दिवयः स्त्रौभ्यस्तं देवा ब्राह्मणं विदुः ॥  
येन पूर्णमिवाकाशं भवत्येकेन सर्वदा  
। शून्यं यस्य जनाकीर्णं तदेवा ब्राह्मणं  
विदुः ॥ संन्यासिनि ॥ अमौ न च मौ  
नञ्च निर्विद्याय ब्राह्मण इति श्रुतिः ।  
ब्राह्मणो बुद्धवाक्यार्थः साक्षादित्या-  
दिलक्षणः । ब्राह्मण्यं गौणमन्यस्य-

ब्राह्मणप्रियः

ब्रह्मवीधार्यजन्मनः । विपजन्मनो  
ब्रह्मधीशोग्यत्वात्तत्रब्राह्मणशब्दो-  
गौणः । विदुषिसुख्यद्वयर्थः ॥ ब्रह्म  
णोवेदस्यायम् । तस्येदमित्यण् ॥

ब्राह्मणम् । न० ब्रह्मसङ्घाते । विप्रस  
मूहे ॥ मन्त्रेतरवेदभागे ॥ सचविधि  
वचनत्वेनार्थवादवचनत्वेनअनुवा-  
दवचनत्वेनचत्रिधास्मृतः ॥

ब्राह्मणकः । पुं० आयुधजीविब्राह्म  
णानांदेशे ॥ ब्राह्मणकोष्णिकेसंज्ञा  
यांक्त्वं ॥

ब्राह्मणकीयः । त्रि० ब्राह्मणकेजाते  
॥ ब्राह्मणकोनामजनपदः० यत्र  
ब्राह्मणाआयुधजीविनः०तत्रजातः  
। छः ॥

ब्राह्मणचाण्डालः । पुं० ब्राह्मण्यां  
शूद्राज्जाते ॥

ब्राह्मणधनम् न० ब्राह्मणानांसमता  
दिरूपेवित्ते ॥ नैतादृशंब्राह्मणस्या  
स्तिवित्तंयथैकतासमतासत्यताच ।  
शीलंस्थितिर्दण्डनिधानमार्जवंतत-  
स्ततश्चोपरमःक्रियाभ्यः । ब्रह्मस्त्वे ॥

ब्राह्मणप्रियः । पुं० नारायणे० भग  
वति०वासुदेवे ॥ ब्राह्मणानांप्रियः ।  
ब्राह्मणाः प्रियाश्चस्यवा । घृन्तंश  
पन्तंपरुषंवदन्तंयोब्राह्मणंनप्रणमेद्य  
थाहम् । सपापकृद्ब्रह्मदवाम्निदग्धो  
वध्यश्चदण्डश्चनचास्मदीयः ॥ इति  
भगवद्वचनम् ॥ अपिच । यंदेवंदेव

ब्राह्मणहितः

कीदेवीवसुदेवादजीजनत् । भौमस्य  
ब्रह्मणोगुप्त्यैदीप्तमग्निरिवारणिरि  
तिभारतम् ॥

ब्राह्मणब्रुवः । पुं० जातिब्राह्मणे ।  
जातिमात्रोपजीविब्राह्मणे । योब्रा  
ह्मणः क्रियारहितआत्मानंब्राह्-  
मणंब्रवीतिसूत्यर्थः ॥ यथा । वि-  
प्रः संस्कारयुक्तोननित्यसंस्थादिक  
र्मयः । नैमित्तिकन्तुनोकुर्याद्ब्राह्-  
मणब्रुवउच्यते ॥ युक्तः स्यात्सर्वसंस्का  
रैर्हिजस्तुनियमव्रतैः । कर्मकिञ्चि  
न्नकुरुतेवेदोक्तंब्राह्मणब्रुवः । गर्भा  
धानादिभिर्युक्तस्तथोपनयनेनच ।  
नकर्मकन्नचाधीतेसत्तेयो ब्राह्मण-  
ब्रुवः ॥ अध्यापयतियः शिष्यान्  
नाधीतेवेदमुत्तमम् । गर्भाधानादिसं  
स्कारैर्युतः स्याद्ब्राह्मणब्रुवः ॥  
इति ॥ तस्मैदानेफलविशेषोयथा  
। सममब्राह्मणेदानंविगुणंब्राह्म  
णब्रुवे । अधीतेशतसाहस्रमनन्तंवेद  
पारगे ॥ इ० मनुः ॥

ब्राह्मणयष्टिका । स्त्री० फल्लिकायाम्  
। पद्मायाम् । भाग्याम् । ब्राह्मणे  
टी० इ० भा० भारङ्गी० इ० च० ॥  
ब्राह्मणयष्टी । स्त्री० अङ्गारवल्ल्याम् ।  
बालियशकि । भाग्याम् ॥

ब्राह्मणहितः । त्रि० ब्राह्मणस्य  
हितकारिणि । ब्रह्मण्ये ॥ यद्ब्रा  
ह्मणस्यकुशलं तदेवमततंबदेत् ।

## ब्राह्मण्यम्

तृष्णीमासीतनिन्दायां कुर्वन्मैषज्य-  
मात्मनः ॥

ब्राह्मणाच्छंसी । पुं० ऋत्विग्विशेषे ॥  
ब्राह्मणे विहितानि शस्त्राणि० उप-  
चाराद्ब्राह्मणानि । तानि शंसति ।  
ब्राह्मणाच्छंसिन उपसङ्ख्यानमित्य-  
लुक् । द्वितीयाथे पञ्चम्युपसङ्-  
ख्यानादेव ॥ अयं शब्दश्चादसः ।  
ब्राह्मणाच्छंसिनः कुन्दसीत्युपसं-  
ख्यानात् ॥

ब्राह्मणाच्छंसीयम् । न० ब्राह्मणाच्छं-  
सिन ऋत्विग्विशेषस्य कर्मभावयोः  
॥ होत्राभ्यश्च ॥

ब्राह्मणायनः । पुं० शुद्धसन्तानजीविप्र-  
॥ ब्राह्मणस्यापत्यम् । नडादिभ्यः  
फक् ॥

ब्राह्मणिका । स्त्री० तीर्थविशेषे ॥  
ब्राह्मणी । स्त्री० विप्रभार्यायाम् । ब्रा-  
ह्मणपत्न्याम् ॥ ब्रह्मण्डयम् । तस्ये-  
दमित्यण् । शाङ्गैरवादित्वान्ङी-  
न् ॥ फल्लिकायाम् ॥ पृक्कायाम् ॥  
वरव्याम् ॥ पिपीलिकाभेदे । स्थू-  
लशीर्षिकायाम् ॥ रक्तपुच्छिकाख्य-  
जन्तौ । ब्राह्मणी० इ० भा० ॥

ब्राह्मण्यम् । न० ब्राह्मणत्वे ॥ ब्राह्मण-  
स्य कर्मभावो वा । गुणवचनब्राह्मणा-  
दिभ्यः कर्मणि च तिथ्यञ् ॥ ब्राह्मण्यं  
बहुभिरवाप्यते तयोभिस्तत्त्वबुधानर-  
तिपरेण हेलितव्यम् । स्वाध्यायेतप-

## ब्राह्मावधूतः

सिद्धमेव नित्ययुक्तः क्षेमार्थी कुश-  
लपरः सदायतस्वेति भारतेशान्तौ  
मोक्षधर्मे पावकाध्ययनम् ॥ पाणिड-  
त्यवाख्यसौनानि श्रवणादीनि तैरय-  
म् । भवति ब्राह्मणस्तच्च ब्राह्मण्यं ब्रह्म-  
रूपता ॥ विप्रहृन्दे ॥ ब्राह्मणानां स-  
मूहः । ब्राह्मणववाडवाद्यन् ॥  
त्रि० ब्राह्मणहिते ॥ ब्राह्मणे षु हितः  
। यत् ॥ ब्राह्मणे भ्यो हितो वा ॥  
ब्राह्मण्यः । पुं० दृष्टप्रभेदे । मुञ्जे ।  
दृढतृणे ॥

ब्राह्ममुहूर्तः । पुं० अरुणोदयकालस्य  
प्रथमदण्डद्वये ॥ ब्राह्ममुहूर्तमाह-  
पितामहः । रात्रे अष्टमिमेयामेमु-  
हूर्ती ब्राह्म उच्यते । अष्टमियामे शेषा-  
र्द्धप्रहरे । शेषार्द्धप्रहरे ब्राह्मो मुहूर्तः  
इति मदनपारिजातात् । तत्रापि-  
सूर्योदयात् प्रागर्द्धप्रहरे द्वौ मुहूर्तौ  
० तत्राद्यो ब्राह्मः ० द्वितीयो रौद्रः  
॥ ब्राह्मश्चासौ मुहूर्तश्च ॥ ब्रह्मणो  
मुहूर्तः ॥ स तु ० एकमनुस्थिति-  
कालः । दैविकानां युगानां तु सह-  
स्रं ब्रह्मणो दिनम् । मन्वन्तरं तथै-  
वैकं तस्य भागश्चतुर्दश इति लिङ्गपु-  
राणम् ॥

ब्राह्मावधूतः । पुं० अवधूतविशेषे ॥  
ब्रह्ममन्त्रोपासका ये ब्राह्मणक्षत्रियाद-  
यः । गृहाश्रमेव सन्तोपि ज्ञेयान्ते  
यतयः प्रिये ॥



ब्राह्मी

ब्राह्माहोरात्रः पुं० ब्रह्मणो दिनयामि-  
न्योः । द्वयोर्दैवयुगसहस्रयोः ॥ दै-  
वैः षष्ट्यधिकौस्त्रिभिरहोरात्रश-  
तैर्दिव्यवर्षम् । तैर्द्वादशभिः स-  
हस्रैर्मानुषचतुर्युगम् । तच्च चदे-  
वानामेकयुगम् । तत्सहस्रं ब्रह्मणो  
दिनं भूतानां स्थितिकालः । ताव-  
त्त्र्यवरात्रिः प्रलयकालः ॥ ब्राह्म-  
श्चासावहोरात्रश्च ॥

ब्राह्मी । स्त्री० भारत्याम् । सरस्वत्या-  
म् ॥ दुर्गायाम् ॥ अष्टमातृकान्त-  
र्गतमातृकाविशेषे । ब्रह्मणः श-  
क्तौ ॥ शाकप्रभेदे । हिलमोचिका-  
याम् । हिलिं चा० इ० गौ० दे० भा०  
॥ फल्लिकायाम् ॥ रोहिणीनक्षत्रे  
॥ वाराहीकन्दे ॥ महाज्योतिष्म-  
त्याम् । वडीमालकङ्कुनी० इ० भा०  
॥ मत्स्यप्रभेदे । पङ्कगडके \*  
खनाज्ञाप्रसिद्धायां महीषध्याम् ।  
सोमवज्र्याम् । सौख्यलतायाम् ।  
मण्डूकमातरि । मेधायाम् । ब्रा-  
ह्मीहिमासरातिक्ता लघुर्मेध्याच-  
शीतला । कषायामधुरास्वादुपाका-  
युष्यारसायनी ॥ खर्यास्तृतिप्रहाकु-  
ष्ठपाण्डुमेहास्रकासजित् । विषशो-  
थज्वरहरीतद्वन्मण्डूकपर्णिनी ॥ मत्-  
स्याख्याम् । मङ्केली० कङ्कमकरिया०  
इ० प्र० पुष्पशाके ॥ बृह्मणद्वयम्  
। तस्येदमित्यण् । ब्राह्मोजाता-

व्रीहिः

वितिःटिलोपेटिड्ढेतिङोप् ॥

ब्राह्मीकन्दः । पुं० वाराहीकन्दे ॥  
ब्राह्मीघृतम् । न० मेधाकरौषधविशे-  
षे ॥ पश्यमेधाम् ॥

व्रीहिः । पुं० यवादिसामान्यधान्ये  
॥ चाशुधान्ये ॥ अस्य सामान्यनाम  
गणनागुणाश्च यथा । धान्यं भोग्यञ्च  
भोगार्हमन्नाद्यं जीवसाधनम् । तच्च  
तावत्त्रिधा ज्ञेयं शुकशिखीतृणाह्वय-  
म् ॥ व्रीह्यादिकंतदिह शुकसमन्वितं  
स्यात्तच्छूकधान्यमथ मुद्गमकुष्ठका-  
दि । शिखीनिगूढमिति तत्प्रव-  
दन्ति शिखीधान्यं तृणोद्भवमथोद-  
णधान्यमन्यत् ॥ तत्र त्रिदोषशमनं  
लघुशूकधान्यं ते जीवलातिशयवीर्यं  
विवृद्धिदायि । शिखीभवं गुरुहिम-  
ञ्च विबन्धदायि वातालकस्तु शिशिरं त-  
णधान्यमाहुः ॥ देशे देशेशूकधान्ये  
षु सङ्ख्याज्ञातुं शक्या नोनरैर्दैवतैर्वा  
। तस्मादेषां येषु भोगी प्रभोगास्तान्य-  
स्याभिव्याक्रियन्ते कियन्ति ॥ शाल-  
यः कलमारुच्याव्रीहिश्चेष्टानृपप्रि-  
याः । धान्योत्तमाश्च विज्ञेयाः कैदा-  
राः सुकुमारकाः ॥ राजा ब्रह्मपटिक-  
सितेति रक्तमुण्डस्य लानुगन्धतिरिया-  
दिकशालिसंज्ञाः । व्रीहिस्तयेति  
दशधा भुवि शायनाः स्युस्तेषां क्रमे-  
ण गुणनामगणं ब्रवीमि ॥ व्रीहिर्गौ-  
रो मधुरशिशिरः पित्तहारी कषायः

ब्रीहिक :

स्निग्धोबृष्यः कृमिकफहरस्तापर  
 क्तापहञ्च । पुष्टिं दत्ते श्रमशमनकृद्  
 वीर्यवृद्धिं विधत्ते रुच्योत्थानं जनयति  
 मुदं वातकृन्मे चकोनाः ॥ इतिरा  
 जनिर्घण्टः ॥ अपिच । वार्षिकाः  
 कण्डिताः शुक्लाव्रीहयश्चिरपाकिनः  
 । कृष्णाव्रीहिः पाटलश्चकुक्कुटाण्डक  
 इत्यपि ॥ शालामुखोजतुमुखइत्या  
 द्याव्रीहयः स्मृताः । कृष्णाव्रीहिः  
 सविज्ञेयोयः कृष्णातुषतण्डुलः ॥  
 पाटलः पाटलापुष्पवर्णकोव्रीहिरु  
 च्यते । शालमुखः कृष्णशूकः कृ  
 ष्णातण्डुलउच्यते ॥ लाक्षावर्णमुखय  
 स्यज्ञेयोजतुमुखस्तुतः । व्रीहयः  
 कथिताः पाकेमधुरावीर्यतोहिमाः  
 ॥ अल्पाभिष्यन्दिनोबहवर्चस्काः  
 षष्टिकैः समाः । कृष्णाव्रीहिवर-  
 स्तेषांतस्मादल्पगुणाः परे ॥ इति  
 भावप्रकाशः ॥ बह्वर्तिउपचयंग  
 ष्यति । बृहवृद्धौ । इमपधात्किदि  
 तीन् । पृषोदरादिः ॥ व्रीयते ब्रीह्या  
 म् । बाहुलकात् ० हिक्वा ॥ यद्वा ।  
 ब्रीणाति । ब्रीवरणे । ब्रीहिशाल्योठं  
 गितिज्ञापकात् ० हिक् ॥ व्रीहेः फ  
 लम् ० व्रीहिः । विल्यादिभ्योण् ।  
 फलपाकशुषामितिलुपि ० युक्तवद्वा  
 वः ॥

व्रीहिकः । त्रि० धानाविशिष्टे । व्री  
 हिणि ॥ व्रीह्यादित्वात्ठन् ॥

भ :

व्रीहिकांचनः । पुं० मसूरे ॥  
 व्रीही । त्रि० व्रीहिमति० ज्ञेयादौ ।  
 ब्रीहिके । व्रीह्यादित्वादिनिः ॥  
 व्रीहिपर्णी । स्त्री० शालिपर्णाम् ॥  
 व्रीहिभेदः । पुं० अणौ । चीणा०  
 इ० भा० प्र० धान्ये ॥  
 व्रीहिमयः । पुं० पुरोडाशे ॥ व्रीहे-  
 र्विकारः । व्रीहेपुरोडाश इतिम  
 यट् ॥

व्रीहिराजिकः । पुं० कङ्गुधान्ये ॥  
 चीनकधान्यम् ॥  
 व्रीहिश्रेष्ठः । पुं० शालिधान्ये ॥  
 व्रीह्यगारम् । न० धानागृहे । कुमूले ॥  
 ब्रुवन् । त्रि० कथयति ॥  
 ब्रुवाणः । त्रि० आचक्ष्णाणे । वक्तारि ॥  
 ब्रूहि । अ० प्रैषे ॥ अनुज्ञायाम् ॥  
 अवसरे ॥

ब्रीहः । त्रि० व्रीहिनिर्मिते ॥  
 व्रीहेयम् । त्रि० आशुधान्योपयुक्त  
 भूष्यले । धान्यसामान्यस्यकलमा  
 देशोत्पत्तियोग्यं ज्ञेये ॥ व्रीहीणां  
 भवनं ज्ञेयम् । व्रीहिशाल्योठंक् ॥

—†— —\*— —†—

भः । पुं० भवर्णे । भकारे ॥ भृगु  
 नन्दने । शुक्लाचार्ये ॥ भमरे ॥  
 आदिगुरौत्रिकले ० ऽ ॥ ० ॥ भांतौ  
 ॥ न० उडुनि । नक्षत्रे ॥ राशौ ।  
 ज्ञेये । गृहे ॥ भाति । भादौमौ  
 । अन्येष्वपीतिडः ॥

भक्त :

भक्तूटम् । न० वैवाहिकविचारोप  
योगिनिषोटकविशेषे ॥ यथा ।  
एक राशौ च दम्पत्योः शुभस्यात्म  
मसप्तके । चतुर्थ दशके चैव तृती  
यै कादशेतयेति ॥

भक्तः । त्रि० भक्तियुक्ते । तत्परि  
। पूज्यविषयकानुरागोभक्तिः ०  
तद्वति । भगवदनुरक्तिविशिष्टे ।  
शरणागतत्वे सत्यच्यन्तप्रीतिमति  
॥ भज्यते स्म । भजसेवायाम् ।  
कर्मणिक्तः ॥ भक्त्यागेदोषउक्तः  
श्रीदेवीभागवते ॥ ब्रह्महत्यासु  
रापानं गोबधः स्त्रीबधस्तथा । तुल्य  
मेभिर्महतपापं भक्त्यागादुदाह  
तम् । भजन्तं भक्तमत्याज्यं त्यज  
तः स्यात्कथं सुखमिति ॥ न०  
अन्ने । अन्धसि । ओदने । भात  
० इ० भा० ॥ तस्यविधिगुणाश्च ।  
यथा । जलेचतुर्दशगुणे तण्डुला  
नांचतुष्पलम् । विपचेत्स्त्रावये  
न्मण्डं तद्भक्तमधुरं लघु ॥ चक्रदत्त  
स्तु । अन्नपंचगुणे तोये यवागूंषड्गु  
णे पचेत् । अन्नान्नं भक्तम् ॥ अपि  
च । सुधीतांस्तण्डुलान्स्त्रीतां  
स्तोये पंचगुणे पचेत् । तद्भक्तं प्रस्य  
तंचोष्णं विशदं गुणवन्मतम् ॥  
भक्तं बल्लिकारं पश्य तर्पणं रोचनं  
लघु । अधीतमस्तु तं शीतं गुर्व  
रुच्यं वक्रप्रदम् ॥ अपिच । वारिणा

भक्ति :

भूरिणाशालितण्डुलान्क्षालितान्  
बहु । तत्रेणासिच्यतत्तप्ते स्थाल्य  
न्मसिबिनिः क्षिपेत् ॥ ततः पर्य  
घृतं क्षिप्त्वा प्रस्विन्नान्स्त्रावयेद्दिमा  
न् । राजार्हं तद्ववेद्भक्तगन्धवर्ण  
रसान्वितम् ॥ यस्य धान्यस्य यद्भ  
क्तं तस्य तद्गुणमाहरेत् । भक्तं ल  
घुपुराणस्य शालिस्तक्षिपिटोगुरुः ॥  
भक्तकरः । पुं० कृत्रिमधूपे ॥  
भक्तकारः । पुं० पाचके । औदनि  
के ॥ भक्तं करोति । डुक्तज० क  
र्मण्यण् ॥  
भक्ततूर्यम् । न० नृपाभौरे । भूभु  
जांभोजनकालावेदके वाद्यविशि  
षे ॥  
भक्तदासः । पुं० पंचदशदासान्तर्गत  
दासविशेषे । सुभिद्येपि भक्तेना  
ङ्गीकृतदास्ये ॥  
भक्तमण्डः । पुं० अन्नाग्ररस्ते । मास  
रे । माण्ड० इ० भा० ॥  
भक्तवत्सलः । पुं० श्रीहरौ । भ  
क्ताः वत्सलायस्य ॥ त्रि० भक्तस्ते  
हवति ॥  
भक्तिः । स्त्री० विभागे ॥ गौणवृत्तौ  
॥ भङ्ग्याम् ॥ श्रद्धायाम् । भजने  
॥ अनुरक्तौ ॥ अनुरागविशेषे ॥  
पूज्यं नुरागोभक्तिरित्युपदेशः  
॥ परमेश्वरविषये परमप्रेमणि । न  
चेष्टदेवात् परमस्तिकिंचिदिति

भक्ति :

बुद्धिपूर्विकायां प्रीती ॥ उपास  
नीयाम् । उपास्याकारचित्तवृत्त्या  
वृत्तिरूपायां परिपक्वनिदिध्यासना  
ख्यायां श्रवणमननाभ्यासफलभूताया  
मनुरती । तात्पर्ये ॥ जन्मान्तर  
सहस्रे षु तपोज्ञानसमाधिभिः ।  
नराणां क्षीणपापानां कृष्ण भक्तिः प्रजा  
यते ॥ उक्तानिलक्षणा निगौतमी  
यतन्ते । देवतायां च मन्त्रे च तथा  
मन्त्रप्रदेयुरौ । भक्तिरष्टविधायस्य  
तस्य कृष्णः प्रसीदति । तद्भक्त  
जनवात्सल्यं पूजायां चानुमोदनम्  
। सुमनाश्चर्ये निश्चित्य तदर्थे दम्भ  
वर्जनम् ॥ तत्कथाश्रवणे रागस्तदर्थे  
चाङ्गविक्रिया । तदनुस्मरणं निश्चित्य  
० यस्तन्नाम्नोपजीवति । भक्तिरष्ट  
विधा ह्येषा यस्मिन् मन्त्रे च पितृत्वं  
ते । समुनिः सत्यवादी च कौत्तिं  
मान्सभवेन्नरः ॥ श्रीभागवते  
प्रह्लादोक्तिर्यथा । श्रवणं कौत्तं न  
विष्णोः स्मरणम्पादसेवनम् । अर्च  
नं वन्दनं दास्यं सख्यमात्मनिवेद  
नम् ॥ इति पुंसां पिता विष्णो भक्ति  
श्चैव लक्षणा । क्रियते भगवत्पूजा  
तन्मध्ये ऽधीतमुत्तमम् ॥ इति ॥  
उदाहरणम् यथा । विष्णोस्तु श्रवणं  
परीक्षितिरभूद्वैयासकिः कौत्तं  
ने प्रह्लादः स्मरणं तदङ्गं भिजने  
लक्ष्मीः पृथुः पूजने । सुग्रीवस्तु

भक्ति :

भिवन्दने ऽथ हनुमान् दास्ये ऽथ  
सख्ये ऽर्जुनः सर्वस्वात्मनिवेदने  
बलिरभूत्कैवल्यमेषाम् पदमिति  
॥ हिमालय उवाच । स्त्रीयां भक्ति  
वदस्वाम्बयेन ज्ञानं सुखं न हि । जा  
यते मनुजस्यास्य मध्यमस्याविरागि  
णः ॥ मध्यमस्य मध्यमाधिमा रि  
णः विरागिणो भक्तिरहितस्यापि  
दुर्लभं ज्ञानं येन भक्तिहेतुना जायेत  
तां भक्तिं वदेत्तथः ॥ श्रीदेव्यु  
वाच । मार्गास्त्रयो मे विख्याता मी  
क्षप्रप्तौ नगाधिप । कर्मयोगो ज्ञान  
योगो भक्तियोगश्च सत्तम ॥ मोक्ष  
प्राप्तौ त्रयो मार्गाः ते च कर्मोपासना  
ज्ञानभेदेन त्रिविधाः । तत्र ज्ञान  
मार्गः सात्वान्मोक्षसाधनम् इत  
रौचित्तशुद्धिद्वारेति विवेकः । तान्मा  
र्गान् दर्शयति कर्मयोग इति भक्तियोग  
उपासनायोग इत्यर्थः ॥ त्रयाणाम  
प्ययं योग्यः कर्तुं योग्योऽस्ति सर्वथा  
। सुलभत्वात् मानसत्वात् कायचित्ता  
द्यपौडनात् ॥ गुणभेदान्मनुष्याणां  
साभक्तिस्त्रिविधामता । परपौडांस  
मुद्दिश्य दम्भं कृत्वा पुरस्सरम् ॥  
मात्सर्यं क्रोधयुक्तो यस्तस्य भक्तिस्तु  
तामसी । परपौडादिरहितः स्वक  
ल्याणार्थमेव च ॥ निश्चयं सकामहृद  
यो यशोर्थी भोगलोलुपः । तत्तत्  
फलसमावाप्त्यै मामुपास्तोति भक्ति

भक्ति :

त : ॥ भेदबुद्ध्यादिमांसस्मादन्यं  
जानातिपामरः । तस्मिन् भक्तिः स  
माख्यातानगाधिपतुराजसी ॥ पर  
मेशार्पणं कर्मपापसङ्क्षालनाय  
च । वेदोक्तत्वादवश्यंतत्कर्तव्यं  
तुमयानिशम् ॥ इति निश्चितबु  
द्धिस्तु भेदबुद्धिमुपाश्रितः ।  
करोति प्रीतये कर्मभक्तिः सानग  
सात्त्विकी ॥ परभक्तेः प्रापिकेयं  
भेदबुद्ध्यबलम्बनात् । पूर्वप्रोक्ते  
ह्युभे भक्ती न परप्रापिकेयते ॥  
अधुना परभक्तिन्तु प्रोच्यमानानि  
बोधये । मद्गुणश्रवणं निश्चयं मम  
नामानुकीर्तनम् ॥ कल्याणगुण  
रत्नानामाकरायां मयि स्थिरम् ।  
चेतसोऽर्चनञ्चैव तैलधारासमं  
सदा ॥ हेतुस्तु तत्र कोवापि न कदा  
चिद्भवति । सामोष्पमाष्टिसा  
युज्यसालोक्यानां न चेषणा ॥ मत्  
सेवातोधिकं किञ्चिन्नैव जानाति  
कहिंचित् । सेव्यसेवकताभावा  
त् तत्र मोक्षं न वाञ्छति ॥ परा  
नुरक्त्या मामेव चिन्तयेद्यो ह्यतन्द्रि  
तः । स्वाभेदेनैव मां निश्चयं जाना  
ति न विभेदतः ॥ मद्रूपत्वे न जी  
वानां चिन्तनं कुरुते तु यः । यथा  
स्वस्यात्मनि प्रीतिस्तथैव च परात्म  
नि ॥ चैतन्यस्य समानत्वात् न भेदं  
कुरुते तु यः । सर्वत्र वर्तमानां मां

भक्ति :

सर्वरूपाश्च सर्वदा ॥ नमर्ते यजते  
चैवाप्याचारण्डालान्तमौश्वरम् ।  
न कुचापि द्रोहबुद्धिं कुरुते भेदवर्ज  
नात् ॥ मत्स्थानदर्शने यद्वा मद्  
भक्तदर्शने तथा । मच्छास्त्रश्रवणे  
शङ्कामन्तत्रादिषु प्रभो ॥ मयि प्रे  
माकुलमतीरोमाञ्चिततनुः स  
दा । प्रेमाश्रुजलपूर्णाक्षः कण्ठ  
गद्गदनिस्वनः ॥ अनन्ये नैव भावे  
न पूजयेद्योनगाधिप । मामीश्वरीं  
जगद्योनिं सर्वकारणकारणाम् ॥  
दानानि मम दिव्यानि निश्चयैर्मित्ति  
कान्यपि । निश्चयः कुरुते भक्  
त्या वित्तशाठ्यविवर्जितः ॥ मदुत्स  
वदिदृष्टावमदुत्सव कृतिस्तथा ।  
जायते यस्य नियतं स्वभावादेव भू  
धर ॥ उच्चैर्गायंश्च नामानिममैव  
खलु नृत्त्यति । अहङ्कारादिरहितो  
देहतादात्म्यवर्जितः ॥ प्रारब्धे  
न यथायच्चक्रियते तत्तथा भवेत् ।  
न मे चिन्ता स्तु तत्रापि देहसंरक्षणा  
दिषु ॥ इति भक्तिस्तु या प्रोक्ता पर  
भक्तिस्तु सा स्मृता । यस्यां दिव्यति  
रिक्तन्तु न किञ्चिदपि भाव्यते ॥  
इत्थं जाता पराभक्तियं स्वभूधरतत्त्व  
तः । तदेव तस्य चिन्मात्रे मद्रूपे  
विलयो भवेत् ॥ भक्तेस्तु या परा  
काष्ठासैव ज्ञानं प्रकीर्तितम् ।  
वैराग्यस्य च सीमासाञ्जानेत दुभयं



भक्ति :

यत : ॥ भक्तौकृतायांयस्यापि प्रार  
 अवशतो नग । नजायते ममज्ञानं स  
 णिद्वीपं सगच्छति ॥ तत्रगत्वाखिला  
 न् भोगाननिच्छन्नपिचच्छति ॥  
 तदन्ते ममचिद्रूपज्ञानं सम्यग् भवे  
 न्नग । तेनमुक्तः सदैवास्याज्ञाना  
 न् मुक्तिर्न चान्यथा ॥ ब्रह्मैवयस्य  
 ज्ञानं स्याद्बृहत्तत्प्रत्यगात्मनः ॥  
 ममभंवित्परतनोस्तत्प्राणाब्रजन्ति  
 न । ब्रह्मैवसंस्तदाप्नोतिब्रह्मैव  
 ब्रह्मवेदयः ॥ कण्ठचामीकरस  
 ममज्ञानात्तुतिरोहितम् । ज्ञाना  
 दज्ञाननाशिनलब्धमेवहिलभ्यते ॥  
 विदिताविदितादन्यन्नगोत्तमवपु  
 र्मम । यथादर्शेतयात्मनिवयाजले  
 तयापिहलोके ॥ क्वायातपौयथा  
 स्वच्छौविविक्तौतद्वदेवहि । मम  
 लोकेभवेज्ज्ञानं वै तभानविवर्जि  
 तम् ॥ यस्तुवैराग्यवानेवज्ञानही  
 नोमियेतचेत् । ब्रह्मलोकेव  
 सेन्नित्यंयावत्कल्पं ततः परम्  
 ॥ शुचीनांश्रीमतांगेहेभवेत्तत्स्य  
 जनिः पुनः । करोतिसाधनं  
 पश्चात्ततोज्ञानं हिजायते ॥ अ  
 नेकजन्मभीराजन्ज्ञानं स्यान्नैक  
 जन्मना । ततः सर्वप्रयत्नेनज्ञाना  
 र्थंयत्नमाश्रयेत् ॥ नोचेन्महा-  
 विनाशः स्याज्जन्मेतद्दुर्लभं-  
 पुनः । तत्रापिप्रथमेवर्णेवेदप्रा

भक्तिकरः

मिश्चदुर्लभा ॥ शमादिषट्कसम्प  
 त्तिर्योगसिद्धिस्तथैवच । तथोत्तम  
 गुरुप्राप्तिः सर्वमेवावदुर्लभम् ॥  
 तथेन्द्रियाणांपटुतासंस्कृतत्वंत  
 नोस्तथा । अनेकजन्मपुण्यैस्तु  
 सोचेच्छाजायते ततः । साधने  
 सकलेष्वेवंजायमानेपियोनरः ।  
 ज्ञानार्थंनैवयततेतस्यजन्मनिरर्थक  
 म् ॥ तस्माद्राजन्यथाशक्त्याज्ञा  
 नार्थंयत्नमाश्रयेत् । पदेपदेऽश्व  
 मेधस्यफलमाप्नोतिनिश्चितम् ॥  
 घृतमिवपयसिनिगूढं भूतेभूतेचवस  
 तिविज्ञानम् । सततंमन्ययितव्यमन  
 सामन्यानभूतेन ॥ ज्ञानंलब्ध्वा  
 कृतार्थः स्यादितिवेदान्तडिगिडिमः  
 । सर्वज्ञसमसेनकिंभूयः श्रोतुमि  
 च्छसि ॥ ४५ ॥ इतिश्री देवीभाग  
 वतेमहापुराणे सप्तमस्कन्धे देवी-  
 गीतायांसप्तत्रिंशोऽध्यायः ॥ ३० ॥  
 भक्तिश्चवैराग्यस्यपत्नी । यथा । वैरा  
 ग्यस्यचद्वेभार्येश्चभक्तिश्चपूजिते ।  
 याभ्यांशश्वज्जगत्सर्वयज्जीवन्मुक्ति  
 मन्मुने । इति ॥ भज्यतेसेवाते । भज  
 सेवायाम् । कर्मणिक्तिन् । भजइ  
 त्येषवैधातुः सेवायांपरिकीर्तितः  
 । तस्मात्सेवाबुधैः प्रीक्ताभक्तिसा  
 धनभूयसी ॥

भक्तिकरः । पुं० भक्ते ॥ भक्तिं करोति  
 दिवाविभेतिठः ॥

## भक्षणीयम्

भक्तिमान् । त्रि० भक्तियुक्ते ॥  
 भक्तियोगः । पुं० प्रेमलक्षणे ॥ यथोक्तं दे-  
 वीगीतायाम् । त्रयाणामप्ययं योग्यः  
 कर्त्तुं शक्योऽस्ति सर्वथा । सुलभत्वा-  
 न्मानसत्वात्कायचित्ताद्यपीडनात्  
 ॥ अस्मार्थः । त्रयाणामपिमार्गा-  
 णांतन्मार्गगामिनां त्रयाणांपुरुषाणा-  
 मप्ययं भक्तियोगः कर्त्तुं योग्यः श-  
 क्यश्च भवति । कुत इति चेत् । अस्म-  
 भक्तियोगस्यान्यापेक्षया सुलभत्वात्  
 मानसत्वात् । द्रव्यव्ययशरीरायास-  
 मन्तरेण केवलं मनोवृत्त्यैव सम्पाद्य-  
 त्वात् । यस्मिन् भक्तियोगे । कायचि-  
 त्तद्रव्यव्ययादिपीडनाभावो भवति  
 तस्मादित्यर्थः । तस्मात्सर्वैरप्ययं  
 भक्तियोगो नियमेनाश्रयितव्य इत्य-  
 र्थः ॥

भक्तिलः । पुं० साधुहृये ॥

भक्षकः । त्रि० भक्षणतत्परे । अक्षरे  
 । घञ्कारे ॥ भक्षयति । भक्ष्यदने ।  
 खलु ॥

भक्षटकः । पुं० क्षुद्रगोक्षुरे ॥

भक्षणम् । न० द्रवितरद्रव्यस्य गलाधः  
 करणे । नादे । खदने । खाददने  
 । भखना० खाना० इति भाषा ॥  
 भक्ष्यर्तुः ॥ शणशकां वृथामांसं करे-  
 ण कथितं दधि । तर्जन्यादन्तधा वञ्च-  
 सद्योगो मांसभक्षणम् ॥

भक्षणीयम् । त्रि० भक्ष्यद्रव्ये । भक्षण

## भक्ष्याभक्ष्यम्

योग्ये ॥ भक्ष्यतेयत् । भक्ष० । अनी-  
 यर् ॥

भक्षपत्रा । स्त्री० नागवल्ख्याम् ॥

भक्षितः । त्रि० कृतभक्षणवस्तुनि ।  
 चर्विते । प्रत्यवसिते । खादिते ।  
 अभ्यवहते । अशिते । भुक्ते ।  
 खायलिया० इ० भा० ॥ भक्ष्यतेस्म-  
 । भक्ष० । क्तः ॥

भक्ष्यः । त्रि० अदनीयद्रव्ये । अपूपा-  
 दौ ॥ दन्तैरवखण्ड्यावखण्डायत्  
 भक्ष्यते० तद्वक्ष्यम् । खरविशदमभ्य-  
 वहार्यभक्ष्यमिति व्याख्यातारः ।  
 खरंकठिनम्० विशदं विविक्तावय-  
 वं खाद्यं० भक्ष्यमित्यर्थः ॥ यत्प्रत्य-  
 यान्तस्य च भक्ष्यते स्तत्रैव प्रयोगात् ॥  
 भक्ष्यञ्च नाम क्षुत्प्रतिघातार्थमुपादी-  
 यते० शक्यञ्चानेन श्वमांसादिभिर-  
 पि क्षुत्प्रतिहन्तुम् । तत्र नियमः  
 क्रियते इदमभक्ष्यमिदमभक्ष्यमिति म-  
 हाभाष्यम् ॥ भक्ष्यञ्च नामेत्यस्य तद्व-  
 तियदिति शेष इति विवरणम् ॥

भक्ष्यकारः । त्रि० पिष्टकादिखाद्यद्र-  
 व्यविक्रयजीविनि । आपूपिके ।  
 कांदविके । कांदो इ० हलवाई० इ०  
 भा० ॥ भक्ष्यं करोति । कर्मस्थण् ॥

भक्ष्याभक्ष्यम् । न० खाद्याखाद्यद्रव्ये ॥  
 यथा । भक्ष्याभक्ष्यास्यनेकानि ब्राह्मण-  
 स्तु विशिष्टतः । अत्र शिष्टायथाब्रूयुस्त-  
 था कार्यो विनिर्णयः ॥

भगम्

भक्त्यालाबूः । स्त्री० राजालाब्जाम् ॥  
भगः । पुं० भाग्ये ॥ ऐश्वर्यादिषु ॥  
यथा । ऐश्वर्यस्य समग्रधर्मस्य यश  
सः श्रियः । ज्ञानवैराग्ययोश्चैव  
प्रसांभगद्वितीकना ॥ सूर्ये । रवी ॥  
भज्यते । भजसे वायाम् । पुंसी  
तिवः । खनोघचेतिघिक्करणाद्वा  
घः ॥

भगम् । न० स्त्रीचिह्ने । योनौ ।  
वराह्णे । उपस्थे । स्मरमन्दिरे  
। रतिगृहे । जन्मवर्त्मनि ॥ तस्य  
लक्षणं यथा । विस्तीर्णं च गभीरं च  
द्विविधं भगलक्षणम् । तद्गुणा  
यथा । कूर्मपृष्ठं गजस्कंधं पद्मगंधं  
सुकुसुमलम् । अकुसुमलं सुविस्तीर्णं  
पंचैते च भगोत्तमाः ॥ तद्दोषा  
यथा । शीतलं निम्नमत्युष्णं गोजि  
ह्वासदृशं परम् । इत्युक्तं कामशा  
स्त्रे भगदोषं चतुष्टयम् ॥ विस्ती  
र्णमुषलं योज्यं गभीरेवं शबोजकम्  
॥ इति ॥ श्रियि ॥ वीर्ये ॥ इच्छा  
याम् ॥ ज्ञाने ॥ वैराग्ये ॥ कौ  
र्त्तौ ॥ माहात्म्ये ॥ ऐश्वर्ये ॥  
यत्ने ॥ धर्मे ॥ मोक्षे ॥ रूपे ॥  
स्त्रियि । सौभाग्ये ॥ कान्ती ॥  
सूर्ये । तपने ॥ चन्द्रे ॥ पूर्वफल  
गुनीनचक्षुः ॥ पूर्वफलगुन्योर्देव  
तायाम् ॥ पुंसांगुदमुष्कमध्यभा  
गे ॥

भगन्दरः

भगणः । पुं० नक्षत्रसमूहे ॥

यद्वा । भगमायासमाख्यातायोनिः  
सर्वस्य सायतः । तद्वतीति तद्दीशा-  
नीनास्त्राभगवतीस्मृतं ततिशिवपुराणा  
न्तर्गतो मासं हितोक्तेः सर्वकारण  
त्वाद्योनिस्थानापन्नायामायाशक्तिस  
स्यास्त्रामिनीत्वात् तद्वतीयासच्चिदा  
नन्दरूपिणी देवी सा भगवती प्रदेनो  
च्यते ॥

भगदत्तः । पुं० नरकासुरस्य ज्येष्ठा  
त्मजे ॥ यथा । सकरी भगदत्ते न प्रेर्य  
माणो मुहुर्मुहुः । न करोति वचस्तस्य  
दरिद्रस्य वयोषितः ॥

भगदैवतम् । न० पूर्वफलगुनीनच  
क्षुः ॥ बृहस्पतेर्जन्मभे ॥

भगन्दरः । पुं० अपानदेशे ब्रह्मलोकवि  
शेषे ॥ तस्मिन्माह । गुदस्य द्वाङ्ग  
लेक्षेत्रे पार्श्वतः पिण्डकार्तिकत् ।  
भिन्नो भगन्दरो ज्ञेयः स च पंचविधो  
भवेत् ॥ आर्त्तिकृत् पीडाकृत् । पं  
चविधः ० वातिकपैतिकश्चैषिज  
सान्निपातिकश्च लज्जभेदैः ॥ भगंदा  
रयति । भगे च दारैरितिकाशिका  
क्तेः खच् । मुम् ॥ तथा च भोजः  
। भगपरिसमन्ताच्च गुदवस्तीतयै-  
व च । भगवद्धारयेद्यस्मात्तस्मादेष  
भगंदरः ॥ इ० । भजन्यनेनेति भगं  
मेहनम् । भजन्यस्मिन्निति भगं  
योनिः । अत्र भगशब्दे नक्षत्रसमूह

## भगवान्

भिहितम् । भगवत्० योनिवत् ॥  
 कटीकपालनिस्तोददाहकण्डूजा  
 दयः । भवन्तिपूर्वरूपाणिभविष्यति  
 भगन्दरे ॥ कटीकपालमत्रकटीफल  
 कम् ॥ अघात्यपिडकामेवतथायत्ना  
 दुपाचरेत् । शुद्धदध्यस्तसु तिसैका  
 दैर्ययापाकानंगच्छति ॥ लङ्घनं  
 खेदगलेप विस्त्रापनविरचनैः  
 । रक्तमोचादिभिः शीघ्रगुदजांपि  
 डकांजयेत् ॥ तथायत्नमिषङ्कुर्या  
 दयापाकनियच्छति । अपक्ववाध  
 पक्वबाजलोकापातनंहितम् ॥ त  
 दभावे तु गृह्णामिदं रक्तमोक्षण  
 म् ॥ गुग्गुलुचिफलायुक्तं पौत्खान  
 श्लेष्मभगन्दरः ॥

भगमन्नकः । पुं० कुण्डाशिनि । कुट  
 ना० इ० भा० ॥ तस्यान्न भक्षण  
 निषेधोयथा । योवाभ्यवैः परि  
 त्यक्तः लाघुभिर्ब्राह्मणैरपि ।  
 कुण्डाशीयश्च तस्यान्नं भुक्त्वा चान्द्रा  
 यणचरेदिति ॥

भगवान् वि० अचिन्त्यैश्वर्यादिगु  
 णे० ईश्वरशब्दवाच्ये ॥ भगंमाहा  
 त्त्यं षड्विधमैश्वर्यंचनित्यम  
 प्रतिबन्धेनयत्रवर्तते० सभगवान्  
 नित्ययोगमतुप् ॥ उत्पत्तिनिधन  
 चैवभूतानामागतिङ्गतिम् ।  
 वेत्तिविद्यामविद्याञ्चसवाच्योभगवा  
 निति विष्णुपुराणम् ॥ पूजावति

## भगवती

। पूज्ये ॥ आत्मनि ॥ जिने ॥  
 भगवती । स्त्री० अचिन्त्यैश्वर्यायामा-  
 द्यायाम् । गौर्याम् । दुर्गायाम् । प  
 रस्यांप्रकृतौ ॥ तस्याः स्वरूपं यथा  
 । यथानित्योहिभगवान् नित्याभगव  
 तीतथा ॥ स्वमाययातिरोभूतातत्रशे  
 प्राकृतैलये ॥ आब्रह्मस्तस्वपर्यन्तं स  
 र्वं मिथ्यैव कृत्रिमम् । दुर्गासत्यस्व  
 रूपासांप्रकृतिर्भगवान्यथा । सि-  
 द्ध्यैश्वर्यादिकंसर्वं यस्यामस्तियुगेयु  
 गे । सिद्ध्यादिकेभगोच्चेयस्तेनभ  
 गवतीस्मृता ॥ इतिब्रह्मवैवर्तपुरा  
 णम् ॥ अपिच । सेव्येतयासुरैः  
 सर्वैस्ताञ्चैवभजतेयतः । धातु-  
 र्भजतिसेवायांभगवत्येवसास्मृते-  
 ति ॥ चतुर्व्यूहात्मकंभगवत्याः  
 स्वरूपंक्रमेणदर्शितंश्रीदेवीभागवते ।  
 तद्यथा । सर्वस्याद्यामहालक्ष्मीर्वरे-  
 ण्याशक्तिरुत्तमा । सात्विकीयमही  
 पालाजगत्यालनतत्परा ॥ सृजतेया  
 रजोरूपासत्वरूपाचपालने । संहारे  
 चतमोरूपात्रिगुणासासदामता ॥  
 निर्गुणापरमाशक्तिः सर्वकामफ-  
 लप्रदा । सर्वेषांकारणंसाहिव्रह्मा  
 दीनानृपोत्तमाः ॥ सर्वस्याद्येति ।  
 एकापालयित्रीसात्विकीमहालक्ष्मी  
 विष्णुशक्तिः सर्वप्रपञ्चसाद्येय-  
 म् । द्वितीयातु० सृजतेयारजोरूपा  
 सा० सत्वरूपाचपालने० इतिपुनरु

भगवतो

क्तिरनुवादरूपा : संहारतमोरुपा-  
यासेयंततीयाशक्तिः । एतासां ना-  
मानिप्रथमस्कन्दएवोक्तानि । तस्या  
स्तुसात्विकीशक्तीराजसीतामसीत-  
या । महालक्ष्मीसरस्वतीमहाकाली  
तिताः स्त्रियद्वयम् । ननुरहस्येतु-  
सत्वाख्ये नातिशुद्धे नशुद्धेनेन्दु प्रभं-  
दधाविति वचनेन महालक्ष्मीरजोगु-  
णासरस्वतीसत्त्वगुणेति लभ्यत इति-  
चेन्न । कल्पभेदेन गुणभेदव्यवस्था-  
याः सुस्पष्टत्वात् । एतासां च शक्ती-  
नां शक्तसत्त्वरूपाव्यतिरेकाद्ब्रह्माश्रयं  
विहायावस्थानासम्भवेन । तत्तद्गु-  
णविशिष्टं ब्रह्मैव महालक्ष्म्यादिना  
मकमिति बोध्यम् ॥ निगुणेति ।  
अथ यागुणत्रयकारणभूतासां व्याव-  
स्थात्मिकासानिगुणाः । तस्या अपि प-  
राशक्तित्वेन । ब्रह्माश्रयं विनाऽवस्था-  
नासम्भवेन । सांख्यावस्थमायोपाधि-  
कं ब्रह्मैव । पराशक्तिमायाभुवनेश्व-  
रीशब्दवाच्यं भवति । सर्वचेदमुपो-  
त्वाते स्पष्टम् । तन्न निगुणां सर्व-  
षां कारणमित्याह । सर्वेषां कारणं  
साहीति । सर्वकारणस्यानवस्था-  
भियाकस्मादप्युत्पत्त्यभावेन नित्य-  
त्वमुक्तम् । तेन च कीयं शक्तिः कुतो  
जातेत्यस्तीत्तरंदत्तं भवति ॥ रूपच-  
तुष्टयमध्ये प्याह । निगुणां सर्वथा-  
ज्ञातुमशक्यायोगिभिर्नृपाः । सगु-

भगवद्भक्तः

यागुल्लेख्यासाचिन्तनीयासदाबुधै  
॥ अयोगिभिरिति च्छेदः । अयो-  
गिभिर्निर्विकल्पसमाधिरहितैर्निगु-  
णाज्ञातुमशक्यायोगिबुद्धिगम्यैव से-  
च्यर्थः । तथा च श्वेताश्वतरेति ध्या-  
नयोगानुगता अप्रपञ्चन्देवात्मशक्ति-  
स्त्वगुणैर्निगूढामिति । मध्यमाधि-  
का रिणामयोगिनान्तुसगुणामहा-  
लक्ष्म्यादिरूपाचिन्तनीयेत्यर्थः ।  
तद्द्वरामूलप्रकृतेरेव सर्वत्रोपाश-  
त्वमिति रहस्यम् । सर्वं हि दंशकित-  
त्वविमर्शिन्यां स्पष्टम् ॥ पूज्यायाम्  
॥ उगित्वान्डीप् ॥

भगवत्पदी । स्त्री० गङ्गायाम् ॥

भगवत्पूज्यपादः । पुं० श्रीशङ्कराचा-  
र्ये ॥

भगवद्द्रुमः । पुं० तगरवृक्षे ॥

भगवद्ब्रह्मः । पुं० हरिपरितोषकेद्वाद-  
श्यादिनियमस्वरूपे धर्मे ॥ त्रि० त  
द्विशिष्टे ॥

भगवद्भक्तः । त्रि० स्थितप्रज्ञे ॥ य० ।

दैवाधीनं जगत्सर्वम् जन्मकर्मशुभा-  
शुभम् । तं योगाश्च विद्योगाश्च न च दै-  
वात्परंबलम् ॥ कृष्णाय तच्च तद्दैवं  
सदेवात्परतस्ततः । भजन्ति सततं  
संतः परमात्मानमौश्वरम् ॥ दै-  
वं वर्द्धयितुं शक्तः क्षयं कर्तुं स्वली-  
लया । न दैवबद्धस्तद्भक्तश्चाविनाशी  
च निगुणः ॥



## भग्नपादर्वम्

भगलम् । न० नृकरोटिकाया  
म् । नृमस्तके ॥ भनक्ति । भञ्जो  
आमर्दने । बाहुलकात्कालन् ।  
नलोपः । न्यङ्क्तादित्वात्कुत्व  
म् ॥

भगाली । पुं० चन्द्रमौली । सदाशि  
वे ॥ भगलमस्यास्ति । इनिः ॥

भगिनी । स्त्री० सहोदरायाम् ॥  
खसरि ॥ भगंकल्याणम् । इच्छा  
वास्यस्याः । इनिः । डी  
प् ॥

भगनीपतिः । पुं० आबुक्ते ॥ भामे ।  
। भगिन्याः पतिः ॥

भगीरथः । पुं० सूर्यवंशीयनृपति  
विशेषे । दिलीपात्मजे ॥ योहि  
गङ्गां स्वर्गादानोद्यभागीरथीतिसंज्ञां  
चकार ॥

भगोलः । पुं० अपञ्चरे । नक्षत्रचक्रे ॥

भगो । अ० ) हेभगवन् ॥

भगोः । अ० ) इतिसम्बोधने ॥

भग्नः । चि० पराजिते ॥ स्फुटिते ।

फूटा० इ० भा० ॥ भङ्गे ॥ तोडा०

इ० भा० ॥ यथा । चिरकालोपित-

जोर्णकौटनिष्कृषितधनुः । कि

ञ्चित्रयदिरामेणभग्नचत्रियकान्ति

के ॥ भञ्जेः क्तः ॥ न० रोगविशेषे

। अस्थिविस्त्रेपलक्षणे ॥

भग्नपादर्वम् । न० पुष्कराख्यनक्षत्र

पटके ॥ यथा । पुनर्वसूत्तराषाढाः

## भङ्गा

कृत्तिकोत्तरफल्गुनी । पूर्वभाद्रः  
विशाखे च षडेते पुष्कराः स्मृताः ॥

॥ भग्नपादर्वसंयोगात् ० द्वितीया  
द्वादशी यदि । सप्तमी चार्कमन्दारे-  
जायते जारजोध्रुवम् ॥

भग्नपृष्ठः । पुं० सम्मुखे ॥ इ० चि०  
शेषः ॥

भग्नसन्धिः । पुं० शरीरस्य सन्धिस्या  
नभग्नरोगविशेषे ॥ तस्योषधं यथा  
। अभयात्रिफलाव्योषः सर्वैरेभिः  
समौकृतैः । तुल्योगुग्गुलुनायो  
ज्योभग्नसन्धिप्रसारकः ॥

भग्नसन्धिकम् । न० घोले ॥

भग्नात्मा । पुं० चन्द्रमसि ॥

भग्नाशः । चि० हताशे ॥

भग्नी । स्त्री० भगिन्याम् ॥

भङ्गारी । स्त्री० दंष्ट्रे ॥

भङ्क्ता । चि० भङ्गकर्त्तरि ॥ भनक्तिः ।

भञ्जो० । लृच् ॥

भङ्गः । पुं० तरङ्गे । वीच्याम् । ख-

ल्पोन्याम् ॥ भज्यते । भञ्जो० । क-

र्मणिघञ् ॥ जयविपर्यये । पराजये

। भञ्जनम् । घञ् ॥ भेदे ॥ रोगविशे-

षे ॥ रोगभञ्जे ॥ स्फोटने ॥ कौटि-

ल्ये ॥ भये ॥ विच्छित्तौ ॥ जलनि-

र्याये ॥ न० खण्डे ॥

भङ्गवासा । स्त्री० हरिद्रायाम् ॥

भङ्गसार्थः । चि० कुटिले ॥

भङ्गा । स्त्री० शशाख्यशस्त्रान्तरे । मा

भङ्गुर :

तुलान्याम् ॥ इन्द्राग्ने । विजया  
याम् । भाङ्ग० इ० भा० । भङ्गाक  
फहरीतिक्ताद्याहिणीपाचनीलघुः  
। तीक्ष्णोष्णापित्तलामोहमदवाग्-  
वह्निवर्द्धनी ॥ भज्यतेऽनया । भङ्गो०  
। अकर्त्तरिचेतिहलश्चेतिवा० घञ्  
। टाप् ॥ चिब्रतायाम् ॥

भङ्गाकटम् । न० भङ्गारजसि ॥ अला  
वूतिलेति० कटच् ॥

भङ्गानः । पुं० सत्यविशेषे ॥ दोर्घज  
ङ्गले । भाङ्गन० इ० गौ० दे० भा०  
भङ्गिः । स्त्री० भक्तौ ॥ वीच्याम् ॥  
विच्छेदे ॥ कौटिल्यप्रभेदे । त्रिभ  
ङ्ग्याम् ॥ विन्यासे ॥ भङ्गे ॥ व्याजि  
॥ छलनिभे ॥ नानाविधशब्दरचना  
वैदग्ध्यविशेषाभङ्गयङ्गुतिव्याख्या-  
तारः ॥ भङ्गस्यकरणम् । तत्करोती-  
तिस्थान्तादचङ् ॥

भङ्गिमा । पुं० भङ्ग्याम् ॥ यथा । अ  
धरेकज्जलंचारुदृशोस्ताम्बूलरङ्गिमा  
। प्राणनाथकिमेतत्तेवेशविन्यास-  
भङ्गिमा ॥

भङ्गी । स्त्री० त्रिभङ्ग्याम् । कौटि-  
ल्ये । अंगमनोहरविन्यासे ॥ जा-  
नामिमानमलसांगिवचोविभङ्गीभं-  
गीशतनयनयोरपिचातुरींच । आ-  
भीरनन्दनमुखाम्बुजसंगशंसीवशी  
रवोयदिनमामवशीकरोतीत्युङ्गटः

भङ्गुरः । पुं० नयावङ्के । चि० कुटि

भवक्रम्

ले । वक्रि ॥ नङ्गुरे ॥ भज्यतेमयसे  
व । भङ्गो० । भङ्गभासितिचुरच्०  
कर्मकर्त्तर्येव ॥

भङ्गुरा । स्त्री० अतिविषायाम् ॥ प्रिय  
ङ्गी ॥

भङ्ग्यम् । न० भांगीने ॥ भङ्गायाभव  
नन्तेचम् । विभाषातिलमाषोभाभ  
ङ्गाण्य इ० पञ्जेयत् ॥ भङ्गार्हे ॥ भ  
ङ्गमर्हति । दण्डादिच्चायत् ॥

भवक्रम् । न० राशिवक्रि ॥ यथा ।  
भ्रमावर्त्तीभवक्रि स्त्रिन्ध्रुवोनाभौव्य  
स्थितः । आराचक्रि त्विन्दुभौमौशु  
क्रजीवशनैश्चराः ॥ राहुः केतुरग  
स्त्यश्चनचचाख्यराशयः । यदादि  
क्षुसुअष्टासुमेरोर्भूगोलकीर्णवा ॥ का  
याभवेत्तदाराचिः स्याच्चतद्विरहा  
दिनम् । सूर्येन्दोस्तपरागस्तुगोलच्छा  
ययाभवेत् ॥ अन्योन्ययोस्तयोरिवका  
रणात् । यासमोच्चौतुजायेततत्रातः  
पूर्वपश्चिमौ ॥ तत्रपुण्यफलाङ्गागः  
कृतोराहोस्तुविष्णुनेत्याद्येवङ्गिपुरा  
राणेभेदनामाध्यायः ॥ अथभवक्र  
भ्रमणव्यवस्थामाहसिद्धान्तशिरोम  
णौ ॥ निरक्षदेशेक्षितिमंडलोपगौ  
ध्रुवौनरः पश्यतिदक्षिणोत्तरौ ।  
तदाश्रितंखेजलयन्त्रवत्सदाभ्रमन्न  
चक्रं निजमस्तकोपरि ॥ उदग्दिशंया  
तियथायथानरस्तथातथाखान्नतमृच्छ  
मंडलम् । उदग्ध्रुवंपश्यतिचोन्नतं

भञ्जरु :

क्षितेस्तदन्तरेयीजनजाः प्रलांशकाः  
॥ योजनसङ्ख्याभांशैश्चैर्गुणिता  
कुपरिधिहृता ४६६७ भवन्त्यंशाः  
भूमौ कक्षायां वा भागेभ्यो योजनानि च  
व्यस्तम् ॥ इति ॥

भजन् । त्रि० विभजति । भागकर्त्तरि  
॥ सेवाकर्त्तरि । सेवति ॥ भजति ।  
भजसेवायाम् । लटः शत्रादेशः ॥  
भजनम् । न० भक्तौ ॥ भागे ॥ सेवा-  
याम् ॥ भजिर्भावे ल्युट् ॥ दारास्ते-  
ये भजनसहाया पुत्रास्ते ये तद्वनकायाः  
। धनमपितद्वद्वरिभजनार्थं नोचे देत  
तत्सर्वव्यर्थम् ॥

भजमानः । त्रि० औपधिके । न्याया  
गते ॥ शरणागते ॥ भजते फलमनु  
वध्नाति । भज० । ताच्छील्येति०  
चानश्० शानज्वा ॥ भागकर्त्तरि  
॥ सेवाकर्त्तरि ॥

भजिष्णुः । त्रि० भजनशीले ॥

भञ्जकः । पुं० त्रि० भञ्जनकर्त्तरि ॥

भनक्ति । भञ्जो० । लटः शट् ॥

भञ्जनम् । न० खंडने ॥ भञ्जिर्भावे ल्यु-  
ट् ॥

भञ्जनकः । पुं० मुखरोगविशेषे ।

यथा । वक्त्रं वक्त्रं भवेद्यस्मादन्तभंगश्च  
जायते । कफवातकृतो व्याधिः स  
भञ्जनकसंज्ञितः ॥

भञ्जरुः । पुं० देवकुलोद्भूततरौ ।  
काचिमे ॥

भट्टाचार्यः

भञ्जा । स्त्री० अन्नपूर्णायां देव्याम् ॥

भञ्जितः । त्रि० खंडिते ॥

भटः । पुं० योद्धरि । वीरे ॥ पामर  
विशेषे ॥ म्लेच्छप्रभेदे ॥ मिथ्याभा-  
षिणिसेवके ॥ रात्रिचरे ॥ वर्णसङ्घ-  
रजातिविशेषे ॥ यथा । बर्द्धकारा  
झटोजातो नटिक्यां वरवाहकः । इ०  
प० पु० ॥ भटति । भटभृतौ ।  
पचाद्यच् ॥

भटा । स्त्री० इन्द्रवारुण्याम् । राखा  
लशसा० इ० दे० भा० ॥

भटिचम् । न० शूलाकृते । शूल्ये ।  
शूलपक्वमांसे । शूला० इ० भा०  
भटति भव्यते वा । भट० । अशिचा  
विति० इच्चः ॥

भटी । स्त्री० भटयोषिति ॥

भट्टः । पुं० मीमांसकविशेषे भाट०  
इ० भा० प्र० वर्णसङ्घरजातिविशे-  
षे ॥ तस्योत्पत्तिर्ब्रह्मवैवर्त्ते यथा ।  
वैश्यायां शुद्रवीर्येण पुमानेको वभूव  
ह । स भट्टो वा वटूकश्च सर्वेषां सुति  
पाठकः ॥ अपिच तत्रैव । क्षत्रि-  
यादिप्रकन्यायां भट्टोजातो नृवाचकः  
। इति ॥ शिविरान्तिके राज्ञा तस्य वा  
सीदेयः । यथा । भट्टवैद्यपुष्पका-  
रं स्थापयेच्छिविरान्तिके । इ० ॥

भट्टाचार्यः । पुं० भट्टाचार्ययोर्मताभि-  
ज्ञे ॥ तुतात भट्टमतं मीमांसाशास्त्रम्  
उदयनाचार्यमतं न्यायशास्त्रम् ० एत

भडिल :

दुभयमतनिष्णातोभट्टाचार्यः ॥

भट्टारः । त्रि० पूजे ॥ भटति । भट  
। क्रिप् । भट्चासौतारश्च । पृषो-  
दरादिः ॥ भट्टञ्छतिवा । कर्म  
ग्यण् ॥

भट्टारकः । पुं० नाव्यवाचा० नृपे ॥  
नाव्योक्ता० देवे ॥ तथा० तपोधने ॥  
त्रि० पूजे ॥ भटति । भटपरिभा-  
षणे । क्रिप् । भट्चासौतारकश्च  
। पृषोदरादित्वात्० ष्टुत्वनिषेधेन  
॥ भट्टं स्वामित्वम्० ऋच्छतिवा । क  
र्मग्यण् । ततः स्वार्येकः ॥

भट्टारकवारः । पुं० अदित्यवारः ॥

भट्टिः । पुं० सनाम्नाप्रसिद्धिरामकथा  
श्रवेमहाकाव्ये ॥

भट्टिनी । स्त्री० नाव्योक्ताऽकृताभिषे  
कायांराजयोषायाम् ॥ ब्राह्मण्याम्

भडः । पुं० वर्णसङ्हरजातिविशेषे ॥  
संतुलेटात्तीवरकन्यायांजातः ।  
यथा । लिट्स्तीवरकन्यायांजनयाम्  
सषण्णरान् । मास्त्रं सस्त्रं सातरस्त्रभ  
डंकोलञ्चकन्दरम् ॥ इ० ब्र० वै०  
पु० ॥

भडाग्निः । पुं० अग्निविशेषे ॥ भड  
भडइतिशब्दयुक्तेवह्नौ ॥

भडिलः । पुं० शूरे ॥ सेवके ॥ भडइ  
तिसौचीधातुः । सलिकल्पनि-  
महिभडिभं डिशं डिपिं डितुं डिकु  
किभूभ्यङ्लजिति० ड्लच् ॥

भण्डीरः

भणितः । त्रि० कथिते । शब्दि  
ते ॥

भणितिः । स्त्री० वाचि ॥

भण्टाकी । स्त्री० वार्ताक्याम् ॥ भण्य  
ते० भण्यते वा । भटभृतौ० भणश  
ब्दे वा । पिनाकादयश्चेतिसाधुः  
॥ वृहत्याम् ॥

भण्टिका । स्त्री० वृन्ताकि । भटा०  
भण्टा० इ० भा० ॥

भण्टुकः । पुं० श्योनाकवृक्षे ॥

भण्डः । पुं० चाटुवटौ । अश्लीलभा  
षिणिभांड० इ० भा० ॥ भंडते ।  
भडिकल्याणे० पचाद्यच् ॥

भंडकः । पुं० खड्गनखगे ॥

भंडनम् । न० कवचे ॥ युद्धे ॥ खली  
काकारे ॥

भंडहासिनी । स्त्री० वेश्यायाम् ॥

भंडिः । स्त्री० वीच्याम् ॥

भंडिका । स्त्री० मञ्जिष्ठायाम् ॥

भंडिरः । पुं० भंडिले ॥ शिरीष  
वृक्षे ॥ रलयोरेकत्वम् ॥

भण्डिलः पुं० । शिरीषवृक्षे । भण्डते  
। भडिकल्याणे० परिभाषणे वा ।  
सलिकलीति० ड्लच् । त्रि० दूते  
। शुभे ॥ शिल्पिनि ॥

भण्डी । स्त्री० मञ्जिष्ठायाम् ॥ भण्ड  
ति । भण्डआभण्डने । पचाद्यच्  
। गौ० डीष् ॥ शिरीषवृक्षे ॥

भण्डीतकी । स्त्री० मंजिष्ठायाम् ॥

भण्डीरः । पुं० कोविदारः । काञ्च

भद्र :

नारे ॥ तण्डुलीयवीज ॥ शिरी  
षवृक्षे ॥ भण्डरीरन् ॥

भण्डोरलतिका । स्त्री० मञ्जिष्ठाया  
म् ॥

भण्डरी । स्त्री० मञ्जिष्ठायाम् ॥ भण्ड  
ति । भण्डायामर्दने । वा० इरन्  
गौ० ॥

भण्डील : । पुं० मञ्जिष्ठायाम् ॥

भण्डुकः । पुं० मत्स्यविशेषे । भाकुर०  
इ० गौ० दे० भा० ॥

भण्डूकः । पुं० श्योनाकवृक्षे ॥

भदन्तः । पुं० सौगतादिबुद्धे ॥ सुते  
जसि ॥ मायादेवीसुते ॥ त्रि० प्रव्र  
जिते ॥ पूज्ये ॥ भन्दते ॥ भद्रिक  
ल्याणसुखेच । भन्देर्नलोपश्चेतिभ  
क् ॥

भद्राकः । पुं० न० मंगले ॥ भन्दते ।  
भद्रि० । पिनाकादिच्छात्सा  
धुः ॥

भद्रम् । न० कल्याणे ॥ शर्मणि ।  
सौख्ये ॥

भद्रः । पुं० शिवे ॥ खंजरीट ॥  
वृषभे ॥ कदम्बके । करिजाति  
विशेषे ॥ नवशुक्लबलान्तर्गतबल  
देवे । रामचरे ॥ स्तुह्याम् ॥ न०  
मङ्गले ॥ मुस्ते ॥ काञ्चने ॥ त्रि०  
श्रेष्ठे । भन्दनीये ॥ स्तुत्ये ॥ सा  
धौ ॥ पुं० स्त्री० करणान्तरे ।  
विष्टिसंज्ञके ॥ मृणाले ० । भन्द

भद्रतुरगम्

ते । भद्रि० । ऋजुन्द्रेतिरन्०  
भन्देर्नलोपश्चनिपात्यते ॥

भद्रकः । पुं० देवदारुणि ॥ सुपाश्वर्वा  
ख्यविष्कम्भशैलमूले ० धृतिमन्ना  
मक्राननम् ० तत्रत्यहृदे ॥ न०  
भद्रमुस्तके ॥ त्रि० मनोज्ञे

भद्रकण्टः । पुं० गोक्षुरे ॥

भद्रकर्णः । पुं० सिद्धस्थानविशेषे ॥  
भद्रास्याङ्गद्रकर्णके ॥

भद्रकर्णहृदः । पुं० तीर्थविशेषे ॥

भद्रकर्ण । स्त्री० गन्धालिकायाम् ॥  
॥ गोकर्णाधिवासिन्यादेव्याम् ॥

भद्रकाली । स्त्री० कात्यायन्याम् ।  
महिषमर्दिन्याम् ॥ औषधीभेदे  
। गन्धोल्याम् ॥ भद्रकल्याणं का  
लयति वर्धयति । कर्मण्यण्भद्रा  
चासौकालीचेतिवा ॥

भद्रकाशी । स्त्री० भद्रमुस्तायाम् ॥

भद्रकुम्भः । पुं० पूर्णकुम्भे । भद्रस्य  
० भद्रोवाकुम्भः

भद्रगन्धिका । स्त्री० मुस्तके ॥

भद्रङ्गरः । त्रि० क्षेमङ्करे । शुभङ्क  
रे ॥

भद्रचूडः । पुं० स्त्रुहीभेदे । लङ्का  
स्थायिनि ॥

भद्रजः । पुं० इन्द्रयवे ॥

भद्रतरुणी । स्त्री० कुञ्जकवृक्षे ॥

भद्रतुरगम् । न० जम्बुद्वीपस्यनवव  
र्षान्तर्गतवर्षविशेषे ॥ यथा ।



## द्रवला

माल्यवज्जलधिमध्यशक्तिं यत् तत्  
 भद्रतुरगं जगुर्वुधा : ॥ इ० सिवा  
 न्तशिरोमणिः ॥  
 भद्रदक्षिका । स्त्री० दक्षीवृजप्रभेदे  
 । केशरुहायाम् । जयावहाया  
 म् ॥  
 भद्रदारुः । पुं० न० देवदारुणि ॥  
 न० सरलवृजे ॥ भद्रंदारु ॥  
 भद्रदार्वादिकः । पुं० औषधगण  
 वि० ॥  
 भद्रनामा । पुं० काष्ठकुट्टखगे ॥  
 भद्रनामिका । स्त्री० त्रायन्तोवृजे  
 । बहला० गौ० दे० भा० प्र० ॥  
 भद्रनिधिः । पुं० महादानविशे  
 षे ॥  
 भद्रात्री । स्त्री० सुभगायाम् ॥ भद्रः  
 पतिर्यस्याः ० इतिविग्रहे० निच्यं  
 सप्तन्यादिष्वितिपतिशब्दभ्यनान्ता  
 देशे० नान्तलक्षणेडीप् ॥  
 भद्रपदाः । स्त्री० प्रोष्ठपदासु । पूर्व  
 भाद्रपदोत्तरभाद्रपदनक्षत्रयोः ॥  
 भद्रं पदं यासाम्० ताः । अत्रारो  
 पाङ्गुत्वं ॥  
 भद्रपर्णी । स्त्री० गम्भार्याम् ॥ भद्रा  
 णिपर्णान्यस्याः । पाककर्णेतिडी  
 ष् ॥ प्रसारण्याम् ॥  
 भद्रपीठः । पुं० सिंहासने ॥  
 भद्रवलनः । पुं० बलरामे ॥  
 भद्रवला । स्त्री० लताविशेषे । प्रसा

## भद्रवल्ली

रख्याम् । कटभरायाम् ॥ भद्रं  
 बलमस्याः ॥ वलायाम् ॥  
 भद्रमल्लिका । स्त्री० वल्लीतिख्यातप्र  
 षे ॥  
 भद्रमल्ली । स्त्री० अपराजितायाम् ॥  
 भद्रमुञ्जः । पुं० शरे । इजुवेष्टने ।  
 सरकण्डा० इ० भा० ॥  
 भद्रमुस्तः । पुं० भद्रमुस्तके ॥ भद्रश्चा  
 सौमुस्तकश्च ॥  
 भद्रमुस्तकः । पुं० नागरमुस्तके ॥  
 भद्रश्चासौमुस्तकश्च ॥  
 भद्रमुस्ता । स्त्री० भद्रमुस्तके । गुन्द्रा  
 याम् ॥  
 भद्रयवम् । न० कुटजफले । कलि  
 ङ्गे । इन्द्रयवे ॥ यत्राकारबीजत्वा  
 दयवम् । भद्रञ्चतदयवंच ॥  
 भद्ररेणुः । पुं० ऐरावतहस्तिनि ॥  
 भद्रवटः । पुं० भौमतीर्थविशेषे ॥  
 भद्रवत् । न० देवदारुणि ॥  
 भद्रवती । स्त्री० भद्रपण्याम् ॥ कट्  
 फले ॥  
 भद्रवर्मा । पुं० नवमालिकायाम्  
 नवाल्याम् । नवारा० इ०  
 भा० ॥  
 भद्रवल्लिका । स्त्री० गोपवल्ल्याम् ।  
 अनन्तमूल० इ० भा० प्र० ॥  
 भद्रवल्ली । स्त्री० मल्लिकायाम् ॥  
 माधवीलतायाम् ॥ लताविशेषे ।  
 शातभीरौ । अष्टापदिकायाम् ।

भद्रा

भद्रमाली०द्र० हापरमाली०द्र०

च०गौ०दे०भा० ॥

भद्रश्रयम् न० चन्दने ॥

भद्रश्रीः । पुं० चन्दनवृक्षे ॥ भद्रा  
श्रीरस्य ॥

भद्रसोमा । स्त्री० गङ्गायाम् ॥

भद्रा । स्त्री० राक्षायाम् ॥ कृष्णायाम् ॥ व्योमनयाम् ॥ यथा । भद्रा

तथोत्तरगिरीन् उत्तरांश्चतयाकुरुन्

अतीत्योत्तरश्मोधिमभ्यतिचमहा

मुने ॥ प्रसारिण्याम् ॥ कट्फ

ले ॥ अनन्तायाम् ॥ तिथिभेदे ।

द्वितीयासप्तमौढादशीषु ॥ जीव

त्याम् । अपराजितायाम् ॥ नील्या

म् ॥ बलायाम् ॥ शस्याम् ॥

वचायाम् ॥ दन्त्याम् ॥ हरिद्रा

याम् ॥ श्वेतदूर्वायाम् ॥ काश्म

र्याम् ॥ सारिवाविशेषे ॥ गवि ॥

काकोटुम्बरिकायाम् ॥ बुधशक्तिविशे

षे । तारायाम् ॥ छायागर्भजात

सूर्यकन्यायाम् ॥ श्रीकृष्णभगिन्याम् ॥

सुभद्रायाम् । दुर्गायाम् ॥ यथा ।

भद्रास्याद्भद्रकर्णके०इति ॥ विष्ट्या

म् ॥ यथा । शुक्ले पूर्वार्द्धेऽष्टमौ

पञ्चदश्याभर्तृकादश्यांचतुर्थ्यां प

रार्द्धे । कृष्णेऽन्यार्द्धे स्यात्तृतीया

दशम्योः पूर्वभागेसप्तमौशभुति

थ्योः ॥ विहायविषरौद्राणिविष्टिं

सर्वत्रवर्जयेत् । विष्टिशेषेचिदण्डे

भन्दम्

हिप्रच्छेकार्थंजयावहम् ॥

भद्राकरणम् । न० मुरडजे ॥

भद्राक्षः । त्रि० शोभननेत्रे ॥

भद्रात्मजः । पुं० खड्गे ॥

भद्रारक्तः । पुं० अष्टादशक्षुद्रद्वीपान्त  
र्गतद्वीपविशेषे

भद्रालपत्रिका । स्त्री० )

भद्राली । स्त्री० ) गन्धाल्याम् ॥

भद्रावती । स्त्री० कट्फलवृक्षे ॥

भद्राश्वम् । न० भुवोनववर्षान्तर्गत

वर्षविशेषे । इलावृतवर्षे ॥ भद्रा

श्वम् माल्यवत्प्राच्यांवर्षभद्रजना

कुलम् ॥

भद्रासनम् । न० नृपासने ॥ भद्रश्च

तदासनंच ॥ तृतीययोगाङ्गविशेषे

तद्यथा । सीवन्याः पाश्वर्योन्यं

स्येद्गुल्फयुग्मं सुनिश्चलम् ।

वृषणाधः पादपाष्णिपाणिभ्यां प

रिवन्धयेत् ॥ भद्रासनंसमुद्दिष्टयो

गिभिः सारकल्पितम् ॥

भद्रेश्वरः । पुं० कल्पयामस्यशिवे ॥

शिवप्राप्त्यर्थं दुर्गराधितहिमाल

यस्यपार्थिवशिवलिङ्गे ॥

भद्रैला । स्त्री० स्थूलैलायाम् ॥

भद्रौदनी । स्त्री० बलायाम् । वरि

आरा०द्र०भा० । नागबलाया

म् ॥

भन्दम् । न० कल्याणम् ॥ पचाद्य

च् ॥

भयम्

भन्दिलः । पुं० दूते न० शुभे ॥ क  
म्पे ॥

भन्धुकः । पुं० भारतवर्षान्तर्गतदे  
शविशेषे ॥

भपञ्जरः । पुं० नक्षत्रचक्रे ॥

भपतिः । सुधांशौ ॥ भानांप  
तिः ॥

भम्भः । पुं० धूमे ॥

भम्भरालिका । स्त्री० भङ्गायाम् । दं  
शे ॥

भम्भराली । स्त्री० मलिकायाम् ॥  
दंशे ॥

भम्भासारः । पुं० मगधराजविशेषे ।  
श्रेणिके ॥

भयम् । न० घोरे । भयङ्करे ॥ कुञ्जक  
प्रसूने । प्रतिभये । दरे । चासे ।  
भौतौ । भिबि । साध्वसे । अना  
गतप्रतिकूलप्रतिसन्धाने ॥ तल्लक्षणा  
नियथा । रौद्रशक्त्यातुजनितं चि  
त्तवैल्लव्यदंभयम् । व्याघ्रादिदर्शना  
धीनचित्तवृत्तिविशेषे ॥ भयम् ॥  
गर्भवासादिदुःखरूपम् । रागवि  
षयस्य विनाशके समुपस्थिते तन्निवा  
रणासामर्थ्यात्मात्मनोमन्यमानः दै  
न्यात्मकश्चित्तवृत्तिविशेषः ॥ सर्वान्  
विषयान्परित्यज्यज्ञानमार्गेऽप्यजी  
वितव्यमिति चासः ॥ अनिष्टहेतूपनि  
पाते तत्परित्यागानर्हताज्ञानम् ॥  
परतः स्वानिष्टसम्भावनायाम् ।

भयङ्किङ्किमः

भयं द्वितीयाभिनिवेशतः स्यात् ॥

यथा व्याघ्रादिभेति । व्याघ्राधीनत्वे  
न स्वीयमरणं सम्भावयतीति ॥ विभे  
त्यस्मात् । जिभीभये । अज्विधौ  
भयादीनामुपसङ्ख्यानं न पुंसके  
क्तादिनिवृत्त्यर्थम् ॥ विभेत्यनेनेति  
विग्रहे । एरजितिकरणे ऽच् ॥ भयं  
द्विविधम् । दैवम् । मानुषञ्च । यथा  
हकामकन्दकः । हुताशनोजलं  
व्याधिर्दुर्भिक्षं मरणं तथा । इति प  
ञ्चविधं दैवमानुषव्यसनं ततः ॥  
आयुक्तकेभ्यश्चौरिभ्यः परेभ्यो राजव  
त्तभात् । पृथिवीपतिलोभाच्च नरा  
णां पञ्चधा भयमिति ॥ आगतं भये  
० अभीतवत् स्यात्तव्यम् । यथा । ता  
वद्भयस्य भेतव्यं या भवद्भयमनागतम्  
। उत्पन्ने तु भये तीव्रे स्यात्तव्यं तैरभी  
तवत् ॥ पुं० रोगे ॥

भयङ्करः । पुं० डुगडुलपक्षिणि ॥  
त्रि० भयोत्पादके । भैरवे । दारु  
णे । भीषणे । भयानके ॥ भयं क  
करोति । मेघर्षिभयेषु कृञ्ङिति  
खच् । सुमागमः ॥ पुं० यात्रायो  
गान्तरे ॥ यथा । एकर्त्तगौशुक्रजी  
वौ स्यातामन्योन्यसप्तगौ । भयङ्क  
राख्यो योगो यं यातुर्भौति प्रदाय  
कः ॥

भयङ्किङ्किमः । पुं० सङ्ग्रामपट  
हे ॥

भर :

भयद्रुतः । त्रि० कान्दिशीके । भी  
त्यापलायिते ॥ अदुद्रुवत् । द्रुग  
ती । कर्त्तरिक्तः । भयात्द्रुतः ।  
पंचमौतियोगविभागात्समासः ॥  
भयनाशिनी । स्त्री० भयनाशकल्याम्  
। विद्यायाम् ॥ चायमायालता  
म् ॥

भयभीतः । त्रि० चासेनातद्धिते ॥  
यथा । एकतोभयभीतस्यप्राणिनः  
प्राणरक्षणम् । नातो गुरुतमोधर्मः  
कश्चिदन्योस्तिखेचरेति ॥ वङ्गियु  
राणे शिविराजोपाख्यानं ॥

भयभ्रष्टः । त्रि० भयद्रुते ॥

भयानकः । पुं० व्याघ्रे ॥ राहौ ॥  
शृङ्गाराद्यष्टरसान्तर्गतपष्ठरसे ॥  
त्रि० भयानके । भीषणे ॥ विभेद्य  
स्मात् । जिभी० आनकः शीङ्  
भियङ्गुत्यानकः ॥

भयापहः । पुं० राजनि ॥ परमेश्वरे  
॥ भयं सारजं मुमुक्षूणामपहंती  
ति । हन० । अन्येभ्योपिदृश्यतङ्  
तिडः । भयमपवद्ध्याद्वा । आशि  
षिहनङ्तिडः ॥ त्रि० भयापहरण  
कर्त्तरि ॥

भयावहः । त्रि० भयङ्करे ॥

भरः । पुं० अतिशये । भरति । भृज्०  
। पचाद्यच् ॥ भरणं भरः० पुं  
सीतिघोवा ॥ अस्यद्रव्यवाचित्वेपि  
पुंस्त्वमेव । घञजबन्ताः पुंसी

भरणडा

तिवचनात् ॥ चन्द्रे ॥ भनञ्चत्रं  
राति । रा० कः । यत्ने ॥ भारे  
॥ शीते धराभराक्रान्ते शेषे नाराय  
णः स्वयम् । लक्ष्मीवन्तो न जान  
न्तिदुः सहांपरवेदनाम् ॥

भरटः । पुं० कुम्भकारे ॥ भृतके ॥  
विभर्त्ति । डुभृज्० जनिदेत्या  
दिना० रटच् ॥

भरणम् । न० वेतने ॥ भृतौ । भू  
ल्ये ॥ भ्रियते ऽनेन । भृज्०  
ल्युट् ॥ पोषणे ॥ यथा । भरणं  
पोष्यवर्गस्यप्रशस्तं स्वर्गसाधनम् ।  
नरकं पीडनेचाऽस्यतस्माद्यत्नेनतं  
भरेत् ॥ पुं० भरणीनचत्रे ॥

भरणी । स्त्री० द्वितीयनचत्रे । यमदै  
वते ॥ तत्रजातस्यफलम् । यथा  
। सदापकीर्तिर्हि महापवादोनाना  
विनोदैश्चिनीतकालः । जजेवि  
लासीचपलः खलः स्यात् प्राणिप्र  
णीतोभरणीषुजातः ॥ प्राणिप्रणीतः  
प्राणिभिर्क्षिप्तः ॥ घोषके ॥ टि  
त्वान्डीप् ॥

भरणीभूः । पुं० राहुग्रहे ॥

भरणीयः । त्रि० पोष्ये । भरण्यो  
ग्ये ॥

भरण्डः । पुं० स्वामिनि । कृमौ ॥ नृपे  
॥ वृषे ॥ भरति । भृज्० । अण्डन्  
कृष्टभृज् ॥ इत्यण्डन् ॥

भरणडा । स्त्री० भूमौ ॥

भरत :

भरख्यम् । न० वेतने । मूल्ये ॥  
भरणे साधु । तत्र साधुरित्य  
त् ॥

भरख्यभुक् । त्रि० वैतनिके । कर्मक  
रे । मूल्येन कर्म कुर्वति ॥ भरख्यं  
वेतनं भुङ्क्ते । क्विप् ॥

भरख्या । स्त्री० वेतने ॥

भरख्याद्वा । स्त्री० रामदूतीति गौ० दे०  
ख्यातायां पूर्वपुष्प्याम् ॥

भरख्युः । पुं० शरण्ये ॥

भरतः । पुं० नाट्यशास्त्रे ॥ अलङ्-  
कारादिशास्त्रस्य सूत्रकारे० मुनी ॥  
रामानुजे ॥ श्वरे ॥ क्षेत्रे ॥ भरता  
त्मजे ॥ देवर्षिविशेषे ॥ तन्तुवा-  
ये ॥ नटे ॥ भरतस्य मुनेः शिष्यः ।  
तस्येदमित्यण् । संज्ञापूर्वकत्वाद्-  
वृद्धिः ॥ यद्वा । विभर्ति स्वाङ्गं ।  
डुभृज्० । भृष्टदृशीत्यतच् ॥ च  
न्द्रवंशीयनृपविशेषस्य दुष्यन्तस्य पु-  
त्रे । शाकुन्तलेये । दौष्यन्तौ । सर्व  
दमने ॥ निरुक्तिश्चास्य श्रीभागवते ।  
माताभस्त्रापितुः पुत्रोयेन जाता-  
स एव सः । भरख्यपुत्रं दुष्यन्तमाव-  
संस्थाः शकुन्तलाम् ॥ इति ॥ ऋ  
षभदेवादिन्द्रदत्तजयन्त्यां कन्याया  
मुत्पन्नशतपुत्रान्तर्गतज्येष्ठपुत्रे ॥  
यथा ॥ अथाह भगवानृषभदेवः स्व  
वर्षकर्मक्षेत्रमनुमन्यमानः प्रदर्शि  
तगुरुकुलवासोलवधवरैर्गुरुभिरनु-

भरवान्

ज्ञातागृहीमेधिनांधर्माननुशिष्यमा  
णोजयन्त्यामिन्द्रदत्तायामुभयविध-  
कर्मसमाम्नाय मभियुञ्जन्नात्मजा-  
नामात्मसमानानां भवजन्तयामास  
। येषां ह्यमु महायाज्ञो भरतो ज्येष्ठः  
श्रेष्ठगुणश्चासीत्० येनेदं वर्षं भारतमि-  
ति व्यपदिशन्तीति ॥ पावकस्य पुत्रे ॥

भरतखण्डम् । न० भारतवर्षान्तर्गत-  
कुमारिकाखण्डे ॥

भरतज्ञः । त्रि० नाट्यशास्त्रज्ञे ॥

भरतपुङ्गवः । पुं० गाङ्गेये । भीष्मे

भरतपुत्रकः । पुं० शैलूषे । नटे ॥

भरतप्रसूः । स्त्री० केकय्याम् ॥

भरताग्रजः । पुं० श्रीरामचन्द्रे ॥

भरथः । पुं० लोकपाले ॥ विभर्ति ।

डुभृज्० । भृजश्चिदित्यथः ॥

भरद्वाजः । पुं० मुनिविशेषे ॥ व्याघ्रा  
टे । भारुद्र० गौ० दे० भा० प्र० पक्षि-  
णि । भर्दुल० इ० भा० ॥ गुरोः पु  
त्रे । उत्तम्यपत्न्याम् ममतायां वृह  
स्पतेर्वीर्याज्जाते मुनिविशेषे ॥ अस्य  
नामनिर्वचनं यथाविष्णुपुराणे ।  
मूढे भरद्वाजमिमं० भरद्वाजं बृहस्पतेः ।  
यातौ यदुक्त्वा पितरौ भरद्वाजस्तत-  
स्वयम् ॥ इति ॥ भरन्धारकोवा-  
जोऽस्य ॥ यद्वा । भरद्वाजस्यापत्य-  
म् । ऋष्यण् । संज्ञापूर्वकत्वाद्-  
वृद्धिभावः ॥

भरवान् । पुं० शिवे ॥ भरश्चन्द्रोऽस्य



भर्गः

स्य । सतुप् ॥ भरसहिष्णौ ॥  
भरिणी । स्त्री० हरिद्वर्णे हरा० इ०  
भा० ॥

भरितः । पुं० हरिद्वर्णे ॥ चि० तद्धति  
॥ भृते ॥ पुष्टे ॥ परिपूर्णे । भरा०  
इ० भा० ॥ भरः सञ्जातोऽस्य । ता०  
इतच् ॥

भरिता । स्त्री० हरितायाम् ॥

भरिमा । पुं० भरणे ॥ कुटुम्बे ॥ भर  
ति० विभर्त्तिवा । भृज्० डुभृज्०  
वा । हृभृधृस्त्वृशृभ्यङ्मनिच् ॥

भरुः । पुं० स्वर्णे । कनके ॥ हरे ।  
शिवे ॥ भर्त्तरि । स्वामिनि । भर-  
ति० विभर्त्तिवा । भृज्० डुभृज्०  
वा । भृमृशीतृचरित्सरितनिधनि  
मिससजिभ्यउः ॥

भरुजः । पुं० लुद्रशृगाले ॥

भरुटम् । न० निष्कायपक्वसांसि ॥

भरुटकम् । न० भृष्टामिषे ॥

भर्गः । पुं० स्मरहरि । शिवे ॥

भर्जते । भृजौभर्जने । प० अच्

। न्यङ्क्वादित्वात्कुत्वम् ॥ भृज्य

न्ते कामादयोऽनेनेतिवा । हलश्चे

तिषञ् ॥ भृज्यते० पच्यते जगद्

चेतिवा ॥ सवित्तमण्डलगतादि

त्यरूपे पुरुषे ॥ चिन्तयामोवयं

भर्गधियोऽनः प्रचोदयात् । ध

र्मार्यकाममोक्षेषु बुद्धिहृत्तीः

पुनः पुनः ॥ अपिच । भस्ज

भर्त्ता

पाकेभवेद्वातुर्यस्मात्पाचयते ह्य  
सौ । भाजते दीप्यते यस्माज्जगच्चा  
न्ते हरत्यपि ॥ कालोऽग्निरूपमास्या  
यसप्ताचिः सप्तरश्मिभिः । भाज  
ते यत् स्वरूपेण तस्माद्भर्गः स उच्य  
ते ॥ भेतिभीषयते लोकान् रेति  
रञ्जयते प्रजाः । गत्यागच्छत्यजसं  
यो भगवान् भर्ग उच्यते ॥ इतियो  
गियाञ्जवल्क्यः ॥

भर्गः । न० तेजसि ॥ भर्जते ।

भृजौभर्जने । अज्यञ्जियुजिभृ

जिभ्यः कुश्चिद्यसुन्० कवर्गश्चा

न्तादेशः । भर्गसी० इत्यादि ॥

स्वरूपभूते तेजसि ॥

भर्ग्यः । पुं० शिवे ॥ भर्जते । भृ

जौ० । ऋहलोऽयत् । चजोरिति

कुत्वम् ॥

भर्जनम् । न० भृष्टौ । भूनना०

इ० भा० ॥

भर्जितः चि० दग्धे ॥ भृजौ० ॥

क्तः ॥

भर्तव्यः । चि० भरणीये । पोषणीये

॥ वृद्धौ च मातापितरौ साध्वीभार्या

सुतः शिशुः । अप्यकार्यशतं

कृत्वा भर्तव्यामनुरवधीत् ॥

भर्त्ता । पुं० स्वामिनि । नाथे । पत्न्यौ

। परिवृढे । नेतरि ॥ विष्णौ ॥

प्रपञ्चस्याधिष्ठानत्वे भरणात् ॥

विभर्त्तिस्वाध्वस्तं सर्वमधिष्ठान

## भर्त्सपत्रिका

तयाधारयति सत्तास्फूर्तिप्रदाने  
नपोषयतिवेति विभर्त्तधरणापो  
षणार्थात्तृच् ॥ वि० धातरि ।  
धारके ॥ सुखसाधनस्यदातरि ॥  
देहेन्द्रियमनोबुद्धीनांसंहतानां  
चैतन्याभासविशिष्टानां स्वसत्तया  
स्फुरणेन धारयतिरि ॥ विभर्त्ति  
भरतिवा । डुभृज्० भृज्०वा ।  
तृच् ॥

भर्तृदारकः । पुं० नाय्योक्त्यायुव  
राजे । द्रियते । दृङ् आदरे०  
तुदादिः । खलु । भर्तृराज्ञो  
दारकः ॥

भर्तृदारिका । स्त्री० नाय्योक्त्यौराज  
कन्यायाम् ॥ भर्तृराज्ञोदारि  
का ॥

भर्तृप्रपञ्चः । पुं० औपनिषदमन्य  
वेदान्तानां व्याख्यातविशेषे ॥

भर्तृस्थानम् न० तीर्थविशेषे ॥

अत्रकार्त्तिकेयस्तिष्ठति ॥

भर्तृहरिः । पुं० व्याकरणकारिका  
कर्त्तरिऋषिविशेषे ॥ स्वनाम्नाप्र  
सिद्धे काव्यकर्त्तरिराजविशेषे ॥  
सचविक्रमादित्यराजभाता ॥

भर्त्सनम् । न० अपकारगिरि । चौ  
रोसित्वं घातयिष्यामित्वा मिच्याद्य  
पकारार्थवचने ॥ भर्त्सतर्जसन्तर्ज  
ने । ल्युट् ॥

भर्त्सपत्रिका । स्त्री० महानील्या

## भल्लकः

म् ॥

भर्त्सितः । वि० अधिच्छिप्ते ॥

भर्त्सम् । न० ॥ स्वर्णे ॥ भृतौ ।  
नाभौ ॥

भर्त्सकम् । न० रोगविशेषे ॥ विड  
ङ्गे ॥ कलधौते । सुवर्णे ॥

भर्त्सण्या । स्त्री० गणिकाशुल्के ॥

भर्त्सम् । न० भारे ॥ काञ्चने ॥ भृतौ  
। भरणे । पोषणे । कुमारभृत्या

कुशलैरधिष्ठितेभिषगिभिराप्तैरथ  
गर्भभर्त्सणीति रघुः । अन्नगर्भहेम

प्रभृतिषुद्धतिमस्त्रिनाथधृतः शोषतः  
॥ नाभौ ॥ धुस्तूरे ॥ विभर्त्ति०

भरतिवा । भियते ऽनेनवा । डुभृ  
ज्०भृज्० । मनिन् ॥

भलता । स्त्री० प्रसारण्यामोषधौ ।  
राजबलायाम् ॥

भलन्दनः । पुं० कान्यकुब्जदेशीय  
नृपविशेषे ॥

भल्लकः । पुं० भालुके ॥ भलते ।  
भलभल्लपरिभाषणहिंसादानेषु

॥ उल्लादयश्चेतिसाधुः ॥

भल्लः । पुं० भल्लुके । ऋक्षे ॥ पुं०  
न० शस्त्रप्रभेदे । भाला० इ०भा०

॥ वाणविशेषे ॥ लुहीदलफलो  
भल्लद्वलियादवः ॥ भल्लते । भल्ल०

। पचाद्यच् ॥ न० भट्टे । शिवे ॥  
इ० वि० शे ॥

भल्लकः । पुं० भल्लुके ॥ संज्ञायां

भल्लुक :

भवती

कन् ॥

भल्लपुच्छी । स्त्री० गवेशकायाम् ॥

भल्लाटः । पुं० न० शशिवज्रराजपुरे

भल्लातः । पुं० भल्लातके ॥

भल्लातकः । पुं० अग्निमुख्याम् । अ

रुष्करे । शोथकृति । भिावा०

इ० भा० ॥ भल्लातकफलंपक्कं स्वा-

दुपाकरसंलघु । कषायं पाचनं स्निग्धं

तीक्ष्णोष्णं हृदिभेदिनम् ॥ मेध्यं वह्नि

करं हन्ति कफवातव्रणोदरम् ॥ कुष्ठां

शीघ्रहिणीगुल्मशोफानाहज्वरक्रिमी

न् ॥ तन्मज्जामधुरोवृष्योष्ठं हणोवा

तपित्तहा । वृन्तमारुष्करं स्वादुपित्त

घ्नं केश्यमग्निकृत् ॥ भल्लातकः

कषायोष्णः शुक्रलोमधुरोलघुः ।

वातश्लेष्मोदरानाहकुष्ठाशीघ्रहिणीग

दान् ॥ हन्तिगुल्मज्वरश्चित्रवह्निमा

न्यक्तमिव्रणान् ॥ भल्लद्ववातति

अत० । क्नुन् ॥

भल्लातकी । स्त्री० वीरवृत्ते । अग्निमु-

ख्याम् । भल्लातके ॥ गौरादिच्वा-

न् डीष् ॥

भल्लिका । स्त्री० ) भल्ला

भल्ली । स्त्री० ) तके ॥

भल्लुः । पुं० भल्लुके ॥ भल्लते । भल्ल०

बाहुलकादुः ॥

भल्लुकः । पुं० दुर्घोषे । ऋत्ते । रींछ

भालू० इ० भा० संचायांकन् ॥

भल्लुकः । पुं० ऋत्ते । भल्लुके ॥ भल्ल

ते । भल्ल० । उलूकादित्वात्साधुः

॥ श्योनाकप्रभेदे ॥ कुक्कुरे ॥

भवः । पुं० ईशे । शिवे । शङ्करे ।

हरे ॥ क्षेमे । श्रेयसि ॥ समृद्धौ ॥

यस्यावतारोभूतानां क्षेमाय च भवा-

यर्च ॥ संसारे ॥ अपामार्गलतेवायं

विरुद्धफलदोभवः । प्रत्यग्दृशां वि

मोक्षाय संसाराय पराग्दृशाम् ॥ स

त्तायाम् ॥ प्राप्ता । भद्राप्ता ॥ उद्भवे

। जन्मनि ॥ लग्नादेकादशे ॥ भव-

ति० भवते वा सर्वम् । भूपाप्ता ।

पचाद्यच् । अन्तर्भावितख्यर्थो वा ॥

जन्मनितु० भावे० ऋदोरप् । न०

फलविशेषे । भव्ये । चालता० इ०

गौ० दे० भा० त्रि० क्षेमाम्बिते ॥

भवघस्मरः । पुं० दावानले ॥

भवच्छिद् । त्रि० संसारनिवर्तके ॥ भ

वंछिनत्ति । छिदिर० । सत्सूक्ष्मे

त्यादिना० क्तिप् ॥

भवान् । त्रि० युष्मदर्थे ॥ भाति । भादी

प्तौ भातर् डवतुः ॥ लिंगत्रये रूपन्तु

। भवान्० भवती० भवदिति ॥ पूज्ये

॥ सति । विद्यमाने ॥ भवतेर्लटः

शत्रादेशे । भवन्० भवन्तीभवत्०

इति त्रिलिङ्गे रूपं बोध्यम् ॥ जायमा

ने ॥

भवती । स्त्री० विषाक्तवाणी ॥ पूज्या

याम् ॥ दीप्तमत्याम् ॥ उगितश्चेति

डीप् ॥

## भवावनाशिनौ

भवदास । न० देवदासवृत्ते ॥  
 भवदीयः । त्रि० भावत्वे ॥ भवताम  
 यम् । भवतष्ठक्कृसाविति० छस् ॥  
 भवनम् । न० अगारे । मन्दिरे । गृहे  
 । भावे ॥ भवन्त्यत्र । भू० । ल्यु  
 ट् ॥ राशौ ॥ ज्ञेचे ॥  
 भवनाशनः । पुं० आत्मगोत्रोधे ॥  
 भवनाशिनौ । स्त्री० सखायांतरिति ॥  
 भवनीयः । त्रि० भवितव्ये ॥ उत्पत्त्य  
 हे ॥  
 भवन्तः । पुं० कालसामान्ये ॥ वर्तमा  
 नकाले ॥ भवति० भूयाद्वा ॥ भू०  
 तृभूवहिवसिभासिसाधिगङ्गिमण्डि  
 जिनन्दिभ्यश्चेति० भक्त् ॥ सचषित् ।  
 भवन्तिः । पुं० वर्तमानकाले ॥ भव  
 ति । भू० । भुवोभिव् ॥  
 भवन्ती । स्त्री० पूर्वाचार्याणां लटःसंज्ञा  
 याम् ॥ यया । अस्तिर्भवन्तीपरोऽ  
 प्रयुज्यमानोप्यस्तीत्यादिभाष्यम् ॥  
 पित्वान्डीष् ॥  
 भवभावनः । त्रि० संसारकारणे ॥  
 भवः संसारस्तस्यभावनंयेन ॥ उत्प  
 त्तिकृत्ये ॥  
 भवभूतिः । पुं० भोजराजस्यसभास्ये  
 कविविशेषे । मालतीमाधवादिना  
 टककर्तारि । भूगर्भे ॥ महादेवस्यै  
 श्वर्ये ॥

भवरुत् । पुं० प्रेतपटहे ॥

भवावनाशिनौ । स्त्री० गङ्गायाम् ॥

## भवाभीष्टः

भवात्मजा । स्त्री० सनसादेव्याम् ॥  
 भवाद्वयः । त्रि० भवाद्वये ॥ भवानि-  
 वपश्यति० भवन्तमिववा । दृशिर्-  
 प्रेक्षणे । त्यदादिष्वित्यत्र० कसोपि  
 वाच्यवृत्ति० क्तः ० । आसर्वनाम्न-  
 इत्यत्र० दृक्षे चेतिवार्तिकदाका-  
 रोन्तादेशः ॥  
 भवाद्वक् । त्रि० भवाद्वये ॥ भवानिव-  
 पश्यति० भवन्तमिववा । दृशिर्० ।  
 त्यदादिष्वित्यत्रिन् । आसर्वना-  
 म्नः ॥  
 भवाद्वशः । त्रि० युष्मात्सद्वशे । भवद्वि  
 धे ॥ भवानिवपश्यति० भवन्तमिव-  
 वा । दृशिर्० । त्यदादिषुदृशोनालो  
 चनेकञ्चेति० कञ् । आसर्वना-  
 म्नः इत्याकारोन्तादेशः ॥  
 भवानी । स्त्री० पार्वत्याम् । दुर्गाया-  
 म् ॥ भवस्यस्त्री । इन्द्रवरुणभवश-  
 र्वेत्यादिना० डीषानुक्तौ ॥ परदेवता  
 याम् ॥ एकैवशक्तिः परमेश्वरस्य-  
 भिन्नाचतुर्धाव्यवहारकाले । भोगिभ  
 वानीपुरुषेषुविष्णुः कोपेषुकाली-  
 समरेषुदुर्गा ॥ चङ्गलपीठवासिन्या-  
 मम्बायाम् ॥  
 भवानीगुरुः । पुं० हिमालये ॥  
 भवानीपतिः । पुं० महादेवे ॥  
 भवापवर्गः । पुं० मीक्षे ॥ भवस्यअ-  
 पवर्गः नाशः ॥  
 भवाभीष्टः । पुं० गुण्गुली ॥

## भविष्यम्

भवाब्धिः । पुं० संसाररूपसमुद्रे ॥  
भवाब्धितरणोपायः कुलमार्गोहि-  
नापरः ॥

भवायना । स्त्री० गङ्गायाम् ॥

भविकम् । न० भव्ये । कुशले ॥ भवो-  
भद्राप्तिरचास्ति । अतद्वनिठनाविति  
ठन् ॥ चि० तद्वति ॥

भवितः । चि० अतीतोत्पत्तिके । भूते ॥  
भवितव्यम् । चि० भवनीये ॥ भवितव्य  
म्भवत्येव नारिकेलफलाम्बुवत् । ग-  
न्तव्यं गतमित्याहुर्गजमुक्तकपित्थव-  
त् ॥

भवितव्यता । स्त्री० नियती । भाग्ये ।  
अर्थानामनर्थानाञ्चावश्यं भावित्वे ।  
कालभार्यायाम् ॥

भविता । चि० भविष्णौ ॥ भवनशीलः  
भू० । दन्नितिठन् ॥

भविनः । चि० काव्यकर्त्तरि ॥

भविलः । पुं० भव्ये ॥ भवति । भू० ।  
सलिकल्यणीत्यादिना० इलच् ॥ पि-  
ङ्गे । विदूषके ॥

भविष्णुः । चि० भवितरि । भूष्णौ ॥  
भवनशीलः । भवञ्छिति० भवतेरि-  
ष्णुच् ॥

भविष्यम् । न० पञ्चशताधिकचतुर्दश  
सहस्रश्लोकात्मकेपुराणविशेषे ॥  
यथा । चतुर्दशं भविष्यं स्यात्तथा  
पञ्चशतानि च तिस्र्ये भागवतम् ॥  
अपि च । चतुर्दशसहस्राणितथा

## भषणम्

पञ्चशतानि च । भविष्यं परिसंख्या-  
तं मुनिभिस्तत्त्वदर्शिभिरिति देवी  
भागवतम् ॥ चि० भविष्यत्काले ॥

भविष्यत् । चि० आगामिकाले । वर्त-  
मानप्रागभावप्रतियोगिनिकाले-  
॥ वर्त्तमानकालोत्तरकालीनोत्प-  
त्तिकत्वे । अनागते । श्वस्त-  
ने ॥

भव्यः । पुं० कर्मरंगतरौ ॥ न० अ-  
स्यनि ॥ फलविशेषे चालता० इ०  
गौ० दे० प्र० । वभेवक्चशोधने  
॥ भव्यं स्नादुकषायास्नं हृद्यमास्य  
विशोधनम् । तदेवपक्वं दीपघ्नं गुरु  
ग्राहिविषापहम् ॥ पुं० न० रस-  
भेदे ॥ चि० शुभे ॥ सत्ये ॥  
योग्ये ॥ भाविनि ॥ जनिष्यमाणे  
॥ भवति० भाव्यमनेन वा । भव्य  
गेयप्रवचनीयोपस्थानीयजन्यान्ना  
व्याप्राच्यावेति० कर्त्तरि० भावे  
वायतासाधुः ॥

भव्या । स्त्री० उमायाम् । करिकणा-  
याम् ॥

भषः । पुं० कुक्कुरे ॥ भषति । भष०  
। अच् ॥

भषकः । पुं० कुक्कुरे । शुनि  
॥ भषति । भषपैशुन्ये ।  
कुन् ॥

भषणम् । न० वृक्कने । श्वरवे ॥



## भस्त्रा

भष० ल्युट् ॥

भषा । स्त्री० खर्णक्षीर्याम् ॥

भषी । स्त्री० शुन्याम् ॥ भषतिपान्य  
म् । भषभर्त्सने । पचादौ० भष  
डितिपाठात्० टिड्ढेतिङी  
प् ॥

भसद् । स्त्री० भाखरे ॥ योनौ ॥  
जघने ॥ काले ॥ मांसे ॥ कारण्ड  
वखगे ॥ प्लवे । भेलके । वभस्ति  
। भसभर्त्सनदीप्ल्योः । श्रृद्  
भसोदिः ॥

भसनः । पुं० भमरे ॥

भसन्तः । पुं० काले ॥

भसितम् । न० भस्मनि ॥

भसूचकः । पुं० दैवज्ञे ॥

भस्त्रका । स्त्री० चर्मप्रसेविका  
याम् ॥

भस्त्रफला । स्त्री० औषधिविशेषे ॥

भस्त्रेवफलान्यस्याः । पाककर्णेति  
प्राप्तं डीषं वाधित्वा० सस्त्राजिने  
तिटाप् । ड्यापोरितिह्रस्वः ॥

भस्त्रा । स्त्री० अग्निदीपकचर्मनिर्मि  
तयन्त्रविशेषे । चर्मप्रसेविकाया  
म् ॥ जलादिनीयते येनलोहादि  
ध्मायते तथा । चर्मणोविकृतिः  
सावैभस्त्राशास्त्रे प्रकीर्तिता ॥  
भस्यतेऽनया । भसदीप्तौ । हुयामा  
श्रुभसिभ्यस्त्वन् । तितुञ्जेतिनेट् ।  
। अजादित्वाट् टाप् ॥

## भस्त्रगर्भः

भस्त्राका । स्त्री० भस्त्रिकायाम् । भस्त्रा  
यां ॥

भस्त्रिकः । त्रि० भस्त्रयाजलाहरणक  
र्त्तरि । भिस्त्री० इ० भा० ॥ भस्त्रया  
हरति । भस्त्रादिभ्यः ङन् ॥ स्त्री०-  
भस्त्रिकी । पित्वान्ङीष् ॥

भस्त्रकः । पुं० रोगविशेषे ॥ तस्य  
निदानसम्प्राप्तिपूर्वकं लक्षणं । य  
था । कट्पादिरुज्जात्रभुजानराणांक्षी  
र्ये कफे मारुतपित्तवृद्धौ । अतिप्रवृद्धः  
पवजान्वितोऽग्निर्भुक्तं क्षणाद्भस्म  
करोतियस्मात् ॥ तस्मादसौभस्त्रक  
संज्ञकोऽभूदुपेक्षितोयं पचते च धा  
तून् ॥ अस्यसोपद्रवमरिष्टं यथा ।  
लट् लृट् ददाहमूर्च्छादीन् कृत्वैवात्य  
ग्निसम्भवान् । पक्त्वान्नमाशुधात्वा  
दीन् सन्निप्रं नाशयेद्भ्रुवम् ॥ इ०

भस्त्रकारः । पुं० रजके ॥

भस्त्रगन्धा । स्त्री० रेणुकायाम् । हरे-  
णौ ॥

भस्त्रगन्धिका । स्त्री० हरेण्वामोषधौ ।  
रेणुकायाम् ॥ भस्त्रजोगन्धः । भस्त्र  
गन्धोऽस्यस्याः । अतद्गन्धि । ठनावि-  
तिठन् । टाप् ॥

भस्त्रगन्धिनी । स्त्री० रेणुकायाम् । ह  
रेण्वामोषधौ ॥ गन्धद्रव्यमेतदिति  
स्तामी ॥ भस्त्रगन्धोऽस्यस्याः अत  
द्गन्धिठनावितीनिः । डीप् ॥

भस्त्रगर्भः । पुं० तिनिशद्रुमे ॥

भा

भस्मगर्भा । स्त्री० । कपिलवर्णपुष्पायां  
शिंशपायाम् ॥ रेणुवानामगन्धद्र  
व्ये । ओषधिभेदे ॥ भस्मगर्भेयस्याः  
शुक्लसारत्वात् ॥

भस्मतूलम् । न० ग्रामकूटे ॥ पांशुव  
र्षे ॥ हिमे ॥

भस्म । न० काष्ठादेरग्निहृतेविकारे ।  
शिवाङ्गभूषणे । भूतौ । भसिते ।  
विभूतौ ॥ वभस्ति । भसभर्त्सन  
दोष्योः । सर्वधातुभ्योमनिन् ॥  
विनाभस्मत्रिपुण्ड्रेणविनारुद्राक्षमा  
लयः । पूजितोपिमहादेवोनभ्यात्  
तत्प्रफलप्रदः ॥ अश्वरीविकारे ॥

भस्मरीहा । स्त्री० दग्धाक्षवृक्षे ॥

भस्मविधक् । पुं० कर्पूरे ।

भस्मसात् अ० भस्मीभावे ॥ कृतस्त्रं  
भस्मसम्पद्यते । विभाषासातिका  
त्पू० इतिसातिः प्रत्ययः ॥

गन्धस्नानम् । न० सप्तविधस्नानान्तर्ग  
तान्नेयस्नाने ॥ यथा । आग्नेयंभ  
स्मनास्नानंवायव्यं गौरजः स्नातम्

भस्माह्वयः । पुं० कर्पूरे ॥

भस्मितः । त्रि० दग्धे ॥

भा । स्त्री० भासि । प्रभायाम् । क्ववी  
। दौष्टी । रोचिषि ॥ ज्ञाने । चैतन्य  
रूपे ॥ यथा । अभाहूपस्यविश्वस्य  
भानंभासन्निधेर्विना । कदाचिन्नाव  
कल्पे तभाचाहंतेनसर्वगः ॥ भाति  
भादीप्ती । दृशियहणात्० डः ।

भागव्यागलक्षणा

टाप् ॥

भाकुटः । पुं० भेक्टी० इ० गौ०  
दे० भा० प्र० मत्स्ये ॥

भाकुटः । पुं० शैलप्रभेदे ॥ भाषविशे  
षे । भेक्टी० इ० भा० ॥ भाकुटो  
मधुरः शीतोवृष्यः स्त्रीष्मकरोगुरुः ।  
विष्टस्मजनकश्चापिरक्तपित्तहरः स्मृ  
तः ॥

भाकोषः । पुं० सूर्ये ॥

भाक्तः । त्रि० औपचारिके । गौणे ।  
लाक्षणिके ॥ भक्तसम्बन्धिनि ॥ अ  
न्नेनपोष्ये । भाक्तिके ॥ भक्तमस्मै  
नियुक्तं दीयते । भक्तादन्यतरस्या  
मित्यण् ॥ न० शालिधान्ये ॥ भ-  
क्तेसाधु । भक्तासुः इतिणः ॥

भाक्तिकः । त्रि० अन्नेनपोष्ये । भा  
क्ते ॥ भक्तमस्मै नियुक्तं दीयते । भ  
क्तादन्यतरस्यामितिपक्षेठक् ॥

भागः । पुं० अंशे । वण्टके । स्त्रीक्रि  
यमाणंशे ॥ रूप्यार्द्धके भाग्ये ॥  
एकदेशे ॥ भज्यते । भजसेवायाम्  
। कर्मणिघञ् ॥ भागानामैश्वर्या-  
दिषस्तांसमूहोवा । अण् ॥ राशे-  
स्त्रिंशभागैकभागे ॥ त्रिंशंशकस्त-  
थाराशेभागद्वयमिधीयते इत्युक्तेः

भागव्यागः । पुं० जहदजहल्लक्षणा  
याम् । विरुद्धांशपरित्यागे ॥

भागव्यागलक्षणा । स्त्री० जहदजहल्लक्ष  
णायाम् । अंशान्तरपरित्यागेना-

## भागवतम्

शान्तरत्नचरणायाम् ॥

भागधेयः । पुं० करे । राजस्वै । या  
मादेराजग्राह्ये षष्ठभागादौ ॥ दा-  
यादे ॥ भागएव । भागरूपनामभ्यो  
धेयइतिस्त्वर्थे० धेयप्रत्ययः ॥ न०  
भाग्ये । प्राक्तनेकस्मिन् । दैवे ॥  
भागलक्षणा । स्त्री० भागव्यागलक्षणा  
याम् ॥

भागलक्ष्यम् । न० भागपत्रे ॥ भागा  
यलक्ष्यम् ॥

भागवतः । पुं० भगवद्भक्ते ॥ यथा  
। सर्वदेवान्परित्यज्यनित्यं भगवदा-  
श्रयः । रतस्तदीयसेवायांसभाग-  
वतउच्यते ॥ शङ्खोयस्यगृहेना-  
स्तिघण्टावागरुडान्विता । पुरुतो  
वासुदेवस्यनसभागवतः कलौ ॥  
उत्तमभागवतस्तु । सर्वभूतेषु यः  
प्रथमेभगवद्भावमात्मनः । भूतानि  
भगवत्यात्मन्येषभागवतोत्तमः ॥  
नयस्यस्वपरद्रतिवित्तेष्वात्मनिबा-  
भिदा । सर्वभूतसमः शान्तः  
सर्वभागवतोत्तमः । गृहीत्वापी-  
न्द्रियैरर्थान् योनवेष्टिनङ्काचति  
। विष्णोर्मायामिदं पश्यन्सर्वभाग-  
वतोत्तमः ॥ शिवेचपरमेशाने  
विष्णौचपरमात्मनि । समबुद्ध्या  
प्रवर्तन्ते ते वै भागवतोत्तमाः ॥  
भगवतोयम् । अण् ॥

भागवतम् । न० अष्टादशपुराणान्त

## भागी

गतेअष्टादशसहस्रश्लोकात्मकेउपपुर-  
णविशेषे ॥ महापुराणविशेषे ॥  
तत्राष्टादशाध्यायोत्तरत्रिंशताध्याया-  
त्मकं देवीभागवतं नाम महापुरा-  
णं द्वात्रिंशदध्यायाधिकत्रिंशताध्या-  
यात्मकं विष्णुभागवतमिति विवे-  
कः ॥ अष्टादशसहस्रं वै पुण्यं भाग-  
वतं किलेति देवीभागवतम् ॥ आत्म-  
तत्त्वदीपकेज्ञाने ॥ भगवता प्रोक्त-  
म् । तेन प्रोक्तमित्यण् ॥ भगवत्या-  
मायीपाधिकब्रह्मरूपिण्याः प्रातिप-  
दिकं० सर्वं खल्विदमेवाहं नान्य-  
दस्ति सनातनमित्यर्द्धश्लोकात्मकसू-  
त्रभूतमेव सर्वं वेदसारं सर्वं खल्वि-  
दं ब्रह्मनेहनानास्ति किञ्चिन्नेति सर्वं  
वेदतात्पर्यार्थं प्रतिपादकवाक्यार्था-  
भिलाषकं पुराणं मन्त्ररूपं भगवत्या-  
वटपत्रशयानायविष्णवे प्रकटीकृतं  
यत्तत् । भगवत्या प्रोक्तम् । तेन  
प्रोक्तमित्यण् ॥

भागिकम् । त्रि० भाग्ये । सर्ववृद्धि-  
मुद्रादौ ॥ भागोरूपकस्यार्द्धवृद्धिः  
आयः० शुल्कम्० उपदावाअस्मि-  
न्दीयते । भागिकं शतम्० भागि-  
काविंशतिः । भागाद्यच्चेति ठ-  
न् ॥

भागी । त्रि० अंशिनि ॥ ग्राहिणि ॥  
सम्पृच्येत्यादिना० भजेर्विनु-  
ण् ॥

## भाग्ययोग :

भागिनेयः । पुं० भगिनीपुत्रे । स्व  
स्त्रीये ॥ भगिन्याः अपत्यम् । स्त्री  
भ्योटक् ॥

भागिनेयी । स्त्री० भगिन्यास्त्यपत्ये ।  
भानजी० इ० भा० ॥ टिड्ढेति  
ङीप् ॥

भागीरथी । स्त्री० गङ्गायाम् ॥ भगी  
रथयेयम् । तथेदमित्यण् ।  
ङीप् ॥

भागुरिः । पुं० स्मृतिव्याकरणकर्त्तरि  
रिमुनिविशेषे ॥ मार्कण्डेयपुराण  
प्रसिद्धिमुनी ॥ कविविशेषे । शत  
लुम्पके० इति जटाधरः ॥

भाग्यम् । न० प्राक्तनशुभाशुभकर्म  
णोः । नियतौ । दैवे । दिष्टे ।  
फलोन्मुखी भूतपूर्वदैहिकशुभा  
शुभकर्मणि । जडानामविवेकाना  
मशूराणामपिप्रभो । भागभोग्या  
निराज्यानि सन्त्यनीतिमतामपि  
॥ भज्यते ऽनेन० भजते वा । भज  
सेवायाम् । ऋहलोऽर्थत् । चजो  
रितिकुत्वम् ॥ चि० भागिके ॥  
भागोवृद्ध्यादिरस्मिन्दीयते ।  
भाग्यशतम्० भाग्याविंशतिः ।  
भागान्यच्चेति० यत् ॥ भागाह् ॥  
भागमर्हति । दण्डादित्वाद्य  
त् ॥

भाग्ययोगः । पुं० यात्रायोगान्तरे ॥  
पञ्चमेजोरविःषष्टेवर्त्तते नवमेगुरुः

## भाजी

। भाग्ययोगाभिधे योगेनिहन्तावैरि  
णांसदा ॥

भाग्यवान् । चि० भाग्ययुक्ते ॥ भाग्य  
वतांसर्वश्रेयसेभवति ॥

भाग्याख्या । स्त्री० तुष्टिविशेषे ॥ य-  
था । यातुनप्रकृतेर्न कालान्नाप्यु  
पादानाद्विवेकख्यातिरपितुभाग्या-  
देव० अतएवमदालसाऽपत्यानिअति  
वालानिमातुरुपदेशमात्रादेवविवे-  
कख्यातिमन्तिमुक्तानिबभूवुः० त  
स्माद्भाग्यमेवहेतुर्नान्यदिह्युपदेशे  
तुष्टिः साभाग्याख्यातुष्टिर्हृष्टि-  
च्यते ॥

भाङ्गोनम् । चि० भङ्ग्ये । भङ्गात्ते  
चे ॥ भङ्गायाभवनम्चेचम् । वि  
भाषातिलमाधोमाभङ्गाण्युभ्यङ्-  
तिपक्षेखज् ॥

भाजक् । अ० शैष्ये ॥

भाजनम् । न० पात्रमात्रे ॥ योग्ये ॥  
यः संवाद्यतेनित्यं योऽतिवादां-  
स्तितिचति । यच्चतप्तोनतपतिदृढं  
सोऽर्थस्यभजनम् ॥ आठकपरिमा-  
णे इतिवैद्यकपरिभाषा ॥ भाज-  
यति । भाजपृथक्कर्मणिल्यु-  
ट् ॥

भाजितः । चि० पृथक्कृते । विभ-  
क्ते ॥ न० भागे ॥

भाजी । स्त्री० श्राणायाम् । पक्तायाम्  
॥ जानपदेतिङीप् ॥

## भांडपुट :

भाज्य : । त्रि० भागाहे । भाजनीये ॥

भाटक : । पुं० न० व्यवहारार्थं दत्त  
गृहशकटादिलभ्यधने । भांडा० इ०  
भा० ॥

भाट्ट : । पुं० आत्मनश्चिदचिद्रूपत्व-  
वादिनिभट्टाचार्यमतानुसारिणि-  
मीमांसके ॥ गूढं चैतन्यमुत्प्रेक्ष्य  
द्रव्यबोधस्वरूपताम् । आत्मनोब्रुव  
तेभाट्टाश्चिदुत्प्रेक्षोत्थितस्मृते : ॥  
जडोभूत्वातदाऽस्वाप्समितिजाड्य  
स्मृतिस्तदा । विनाजाड्यानुभूतिं  
नकथंचिदुपपद्यते ॥ द्रष्टुर्दृष्टेरलो  
पञ्चश्रुतः सुप्तौततस्त्त्वयम् । अ-  
प्रकाशप्रकाशाभ्यामात्माखद्योतव-  
द्द्युतः ॥

भाण : । पुं० नाटकादिदशरूपकान्त  
र्गतरूपकविशेषे ॥

भाण्ड : । पुं० गृहभाण्डवृत्ते ॥

भाण्डम् । न० पात्रे । घटककादि-  
भाजनमात्रे ॥ पण्यद्रव्ये । वणि-  
ड्मूलधने ॥ भूषायाम् । भूषणे ॥  
अश्वभूषायाम् । तुरङ्गाणांमण्डने  
॥ नदीकूलद्वयमध्ये ॥ भण्यते ।  
भण्यते । जमन्ताड्डः ।  
॥ भणतिवा । डः । प्रज्ञाद्यण् ॥  
यद्वाभन्दते । भदिकल्याणं सुखं च  
। अच् । पृषोदरादिः ॥ भण्डव-  
त्तौ । भंडीआ० इ० भा० ॥

भाण्डपुट : । पुं० नापिते ॥ भाण्डे-

## भाद्र :

पुटा : यस्यसः ॥

भाण्डपुष्पः । पुं० सर्पविशेषे । कौ  
कुटिकन्दले ॥

भाण्डागारम् । न० गृहशेषे । अन्ना  
दिद्रव्याणांगृहे ॥ भाण्डानामागा-  
रम् ॥ धनागारे ॥

भाण्डागारिकः ॥ त्रि० भाण्डागारे-  
नियुक्ते । भण्डारी० इ० भा० ॥ अ-  
गारान्ताड्डन् ॥

भाण्डागारी । त्रि० भाण्डारिणि । भा-  
ण्डागारवति ॥ भाण्डागारमस्या-  
स्ति । इनिः ॥

भांडारौ । पुं० भांडागाराध्यक्षे । स्व  
नाम्नैवप्रसिद्धे ॥ यथा क्षुधितस्तृ-  
षितः कामीविद्यार्थी कृषिकारकः  
। भांडारीचप्रवासीचसप्तसुप्तान् प्र-  
बोधयेत् ॥

भाण्डिः । पुं० नापितक्षुराद्याधारे ॥

भाण्डिलः । पुं० ) नापिते ॥

भाण्डिवाहः । पुं० )

भाण्डीरः । पुं० वटवृत्ते ॥ व्रजमण्ड-  
लान्तरेषोडशवटवनमध्ये द्वितीयव-  
टवने ॥

भातम् । न० प्रभाते ॥ भा० । क्तः ॥  
दौप्तौ ॥ त्रि० तद्वति ॥

भातिः । स्त्री० शोभायां ॥

भातुः । पुं० आदिच्छे । सूर्ये ॥ भा-  
ति । भादीप्तौ । कस्मिन्मीतितुः ॥

भाद्रः । पुं० नभस्ये । प्रौष्ठपदे । ना



भानु :

द्रपदेमासि ॥ भाद्रीपौर्णमास्यस्मि  
न् । सास्मिन् पौर्णमासीत्यण् ॥  
अत्रजातस्यफलम् । नभस्यमासेखलु  
जन्मयस्यधौरोमनोज्ञश्ववराङ्गनाना  
म् । रिपुप्रमायीकुटिलोऽतिमर्माप्र  
पन्नभर्त्तासंभवेत्सहासः ॥ अत्रगोः  
प्रसवेनारदः । भानौसिंहगतेचै  
वयस्यगोः सम्प्रसूयते । मरणंत  
स्यनिर्दिष्टषड्भिर्मासैर्नसंशयः ॥  
प्रसूतांतत्क्षणादेवतांतांगांविप्राय  
दापयेत् । पश्चाच्छान्तिं प्रकुर्वीतशा-  
न्तिशास्त्रोक्तवर्त्मनेति ॥

भाद्रपदः । पुं० वर्षर्तुद्वितीयमासि  
। भाद्रे ॥ भद्रपदाभिर्युक्तापौर्णमा  
स्यस्मिन् । सास्मिन् पौर्णमासीत्य-  
ण् ॥

भाद्रपदा । स्त्री० प्रोष्ठपदासु । भद्रप  
दासु । पूर्वभाद्रपदानक्षत्रे० उत्तर  
भाद्रपदानक्षत्रेच ॥ भद्रमेव० ॥ भा  
द्रम् । भाद्रपदंयासां० ताः ॥

भाद्रमातुरः । पुं० सतीतनये ॥ भद्र  
मातुरपत्यम् । मातुरुत्सङ्ख्यास  
भद्रपूर्वायाः ॥

भानम् । न० आभासे ॥ प्रतीतौ ॥  
प्रकाशे । साक्षात्कारे ॥ नहिभाना  
दृतेसत्त्वं नर्तेनानंचितोऽचितः ।  
चित्सम्भेदोपिना ध्यासादृतेतेनाह  
मदयः ॥ भाति । भा० । ल्युः ॥

भानुः । पुं० किरणे । मयूखे । अ-

भामः

शौ । करे ॥ रवौ । सूर्ये । हंसे ।  
सहस्रांशौ ॥ दिने ॥ भाति । भा०  
। दाभाभ्यांनुः ॥ यद्वा । भाति०  
चतुर्दशभुवनमध्ये अग्न्यादिस्त्वयंप्र  
काशेभ्यः अधिकंदीप्यतेवा । पूर्व  
वत् ॥ अर्कवृक्षे ॥ प्रभौ ॥ राजनि  
॥ वृत्तार्हत्पितृविशेषे ॥

भानुः । स्त्री० भानुमत्याम् ॥

भानुफला । स्त्री० रम्भायाम् । कद  
ल्याम् ॥ भानुरिवकलान्यस्याः  
अजादिः ॥

भानुमान् । पुं० सूर्ये ॥ भानवोविद्य  
न्तेऽस्य । मतुप् ॥ त्रि० दीधिति  
युक्ते । सकिरणे ॥

भानुमती । स्त्री० विक्रमादित्यनृपस्य  
पत्न्याम् ॥ यथा । देवगुरोः प्रसादे  
नजिह्वायमेसरस्वती । तेनाहंनृपजा  
नामिभानुमत्यास्तिलंयथेतिवररुचिः  
भानेमिः । पुं० गभस्तिहस्ते । सूर्ये ॥  
भामः । त्रि० नक्षत्रकान्तौ ॥ भश्यामे  
वाभायस्ययस्यसः ॥

भामः । पुं० क्रोधे ॥ रवौ ॥ दीप्तौ  
रुचौ ॥ पूज्ये ॥ भगिनीपती ॥  
यथा । अहोभगिन्यहोभाममया  
वांवतपाप्मना । पुरुषादइवापत्यं  
सुहृदोहिंसिताः सुताः ॥ भाति । भा०  
अर्तिस्तुसुहृदधृच्छिन्नुभायावापदिय  
क्षिणीभ्योमज्जितिमन् ॥ भामते ।  
भामक्रोधे । अच्वा

भारत :

भामकः । पुं० भगिनीपती ॥ स्त्री  
र्थकः ॥

भामा । स्त्री० कोपनायांयोषिति ॥  
सत्यभामायाम् । बिनापिप्रव्यय  
मितिपूर्वपदलोपः ॥

भामी । त्रि० क्रोधिनि ॥

भामिनी । स्त्री० कोपनायाम् ॥ अव  
श्यंभामते । भाम० । आवश्यके  
णिनिः । यच्चादिणिनिर्वा ॥ स्त्री  
मात्रे ॥

भामिनीविलासः । पुं० जगन्नायमि  
अपण्डितराजकृते विलासत्रयात्मके  
ग्रन्थविशेषे ॥

भारः । पुं० वीरधे । विष्णौ । विंश  
तितुलापरिमाणे । पलानाद्विसहस्रे  
। अष्टसहस्रतोलकात्मके ॥ द्विशूपां  
गोष्ठ्युदाहृता ॥ तामेवभारंजानी  
याद्वाहोभारचतुष्टयम् ॥ भ्रियते  
। भृज्भरणे । अकर्त्तरि चकार  
कैसंज्ञायामितिषज् ॥

भारंडः । पुं० उत्तरकुरुदेशजशकुन  
पक्षिणि ॥

भारतः । पुं० छागवाहने । वज्रौ ॥ नटे  
॥ भरतस्यमुनेः शिष्यः । अण् ॥  
भरतात्मर्जे ॥ भरतवंशोद्भवे ॥  
महाकुलप्रसूते ॥ भरतस्यराज्ञीय  
म् । तस्येदमित्यण् ॥ सङ्ग्रामवि  
शेषे ॥ भरतायोद्धारीऽस्यसङ्ग्राम  
स्य । सङ्ग्रामेप्रयोजनयोद्धृभ्यङ्ग

भारतवर्षः

ण् ॥ त्रि० ज्ञानधिरते ॥ भाज्ञा  
नम् ० तत्वरतः ॥

भारतम् । न० व्यासप्रणीतलक्ष्मोका  
त्मकमहाभारतसंज्ञके ॥ इतिहासे  
॥ तस्यश्रवणादिफलंयथा । भारतं  
शृणुयाद्विष्यंभारतंपरिकीर्त्तयेत्  
। भारतंभवनेयस्यतस्यहस्तगतोज  
यः ॥ योगोशतंकनकशृङ्गमयंद  
दातिविप्रायवेदविदुषेचबहुश्रुताय  
। पुण्याच्चभारतकथांशृणुयाच्चनि  
त्यं तुल्यंफलंभवतितस्यचतस्यचै  
व ॥ नवनीतंयथादध्नीद्विपदांब्रा  
ह्मणोयथा । हृदानामुदधिः श्रेष्ठो  
गोवैरिष्टश्चतुष्पदाम् । यथैतानी  
तिहासानांतथाभारतमुच्यते ॥ य  
च्चैनंश्रावयेच्छाड्ब्राह्मणान्पादम्  
ततः । अक्षय्यमन्नपानंवैप्रितृस्त  
स्योपतिष्ठते ॥ इतिहासपुराणा  
भ्यांबेदंसमुपवृहयेत् । विभेत्त्य  
ल्यश्रुतादिदोमामयंप्रहरिष्यति ॥  
काष्णवैदमिमंविद्वान्श्रावयित्वा  
थमश्रुते । भूणहत्याकृतञ्चापिपा  
पंजह्यादसंशयम् ॥ इति ॥ जम्बु  
द्वीपनवमांशेवर्षविशेषे ॥

भारतवर्षः । पुं० न० जम्बुद्वीपस्य  
नववर्षान्तर्गतवर्षविशेषे । यथा  
। हिमाच्छंदक्षिणवर्षंभरतायददौ  
पिता । तस्माच्चभारतंवर्षंतस्यना  
म्नामहात्मनः ॥ तस्यनवभागायथा

भारतवर्ष :

भारतस्यास्यवर्षस्यनवभेदान्निबोध  
मे । समुद्रान्तरितार्क्ष्यास्तत्त्वगम्याः  
परस्परम् ॥ इन्द्रद्वीपः कश्चेरुच्यता  
सर्वर्णीगभस्तिमान् । नागद्वीपस्तथा  
सौम्योगात्सर्वीवारुणस्तथ ॥ अयन्तु  
नवमस्तेषां द्वीपः सागरसंवृतः  
। योजनानांसहस्रं वै द्वीपोयंदक्षि  
णोत्तरात् ॥ पूर्वैकिरातायस्यान्ते  
पश्चिमेयवनाः स्मृताः । ब्राह्मणाः  
क्षत्रियावैश्याः शूद्राश्चान्तःस्थि  
ताहिज ॥ इज्यायुडवणिज्याद्यैः  
कर्मभिः भक्तपावनाः । तेषां  
संव्यवहारश्च एभिः कर्मभिरिष्यते  
॥ स्वर्गापवर्गप्राप्तिश्च पुण्यं पापंच  
वै तथा । महेन्द्रोमलयः सद्यः  
शुक्तिमानृक्षपर्वतः ॥ विन्ध्यश्च-  
पारियात्रश्च सप्तैवात्रकुलाचलाः  
तेषांसहस्रश्चान्ये भूधरायेतमीप  
गाः ॥ विस्तारोच्छ्रायश्चैरम्याविपु  
लाश्चिचसानवः । कीलाहलः स  
वै भ्राजोमन्दरोददुर्ग्राचलः ॥ वा  
तस्वमोवैद्युतश्चमैनाकः सुरसस्त  
था । तुङ्गप्रस्थोनामगिरिर्गोधनः  
पांडुराचलः ॥ पुण्यवौर्यजयन्ती  
चरेवतोवृद्धएवच । ऋष्यमूकः  
सगोमन्तः वृट्शैलः कृतः सरः  
॥ श्रीपर्वतश्चकोरश्च शतशो न्येऽल्प  
पर्वताः । तैर्विमिश्राजनपदान्ते  
काश्यायाश्चभागशः । तैः पीय

भारतवर्ष :

न्ते सरिच्छेष्टायास्ताः सम्यङ्निबो  
धमे । गङ्गासरस्वतीसिन्धुश्चंद्रभा  
गातथापगा । यमुनाचशतद्रुश्चवि  
तस्तैरावतीकुङ्गः । गोमतीधूतपा  
पार्चबाहुदाचदृषती ॥ विप्राशा  
देविकाबंचुर्विशालागण्डकीतथा  
। कौशिकीचापराविप्रहिमवत्पाद  
निःसृताः ॥ वेदस्मृतिर्वेतसि  
नीरात्रिघ्नैसिन्धुदेवच । वेणाच  
स्यन्दनाचैवसवान्नीरामहीतथा ॥  
पाराचर्मस्वतीलूपीविदिशावेचव-  
त्यपि । क्षिप्राश्चवन्तीचतयापारिपा  
चाश्रयाः स्मृताः ॥ शोखीमहान  
दक्षैवनर्मदासुरसाक्रिया । मन्दा  
किनीदशार्णाचचिचकूटातथापगा ॥  
चिचोत्यलाचतमसाकरतोयापिशा  
चिका । तथान्यापिप्यलाश्रीणीवि-  
पाशावञ्जुलानदी ॥ सरोरुजाशुक्ति  
मतीमङ्गुलीचिदिवाक्रतुः । ऋक्ष-  
पादप्रसूतावैतथान्यावेगवाहिनी ॥  
शिप्रापयोष्णीर्निर्विन्ध्यातापीचनि  
प्रधावती । वेणावैतरणीचैवसिनी  
वालीकुमुदती ॥ तोयाचैवमहागौ  
रीदुर्गाचान्तः शिवातथा । विन्-  
ध्यपादप्रसूतास्तानयः पुण्यजला-  
शुभाः ॥ गोदावरीभीमरथीकृष्ण-  
वर्णातथापगा । तुङ्गभद्रासुप्रयोगा-  
वाह्याकावेर्यथापगा ॥ सद्यपादवि  
निष्क्रान्तादमास्ताः सरिदुत्तमाः ।

भारतवर्षः

कृतमालाताम्रपर्णी पुष्पजात्युत्प  
लावती । मलयाद्रिसमुद्रतानयः  
शीतजलास्त्रिमाः ॥ पितृसोमर्षि  
कुल्पाचद्वलान्निदिवालयः । ला-  
ङ्गुलिनीवंशकरामहेन्द्रप्रभशः स्मृ-  
ताः ॥ ऋषिकाचकुमारीचमन्दगा  
मन्दवासिनौ । कृशापलाशिनीचै-  
वशक्तिमत्प्रभवाः स्मृताः ॥ स-  
र्वाः युग्याः सरस्वत्यः सर्वाङ्गा-  
समुद्रगाः । विश्वस्यमातरः सर्वाः  
सर्वाः पापहराः स्मृताः ॥ अ-  
न्याः सहस्रशश्चोक्ताः क्षुद्रनयो-  
द्विजोत्तमः । प्रावृट्कालवहाः स-  
तिसर्वकालवहाश्चयाः ॥ मल्याः  
कुशूलाः कुल्याश्चकुंतलाः काशि  
कोशलाः ॥ अर्बुदाश्चकुलिङ्गाश्चस-  
मकाश्चवृकैः सह । मध्यदेशेजनप-  
दाः प्रायशोमौप्रकीर्तिताः ॥ सञ्च  
स्यचोत्तरेणैवयत्रगोदावरीनदी ।  
पृथिव्यामपि कृतज्ञायां सप्रदेशोम-  
नोरमः ॥ गोवर्द्धनपुरं रम्यं भार्ग-  
वस्य महात्मनः ॥ बाह्लीकावाटधा-  
नाश्च आभीराः कालतोयकाः ॥  
अपरान्ताश्च शूद्राश्च पल्लवाश्च मखण्डि-  
काः । गान्धारायवनाश्चैव सिन्धु  
सीवीरमद्रकाः ॥ शतद्रुहलालित्या  
श्च पारदाहारमूषिकाः । माठरार-  
क्षतकाः कैकयादशमानिकाः ॥  
क्षत्रियोपनिवेशाश्चैव शूद्रकुलानि

भारतवर्षः

च । काम्बोजादरदाश्चैव वर्वराश्च-  
ङ्गलौकिकाः ॥ नीचाश्चैव तुषारा-  
श्च पल्लवाश्च तोदराः । आर्चेयाः  
सभरद्वाजाः प्रस्थलाश्च देशेरकाः ॥  
लम्बकाः सूनकाराश्च चूलिकाजा-  
ङ्गवैः सह । अप्रधाश्चालिमद्राश्च-  
किरातानाश्च जमतयः ॥ तामसाहं  
समार्गाश्च काश्मीरास्तङ्गनास्तथा ।  
चूलिकाहुडकाश्चैव जर्णादावर्ति-  
यैव च ॥ एते देशाश्चुदीच्यास्तु प्रा-  
च्यान्देशान्निबोधमे । अन्ध्रवाका  
मुद्गरकाश्चान्तर्गिरिबहिर्गिराः ॥ त  
थाप्लवङ्गाश्चैव यामलदामलवर्तिकाः  
ब्रह्मोत्तराः प्रविजया भार्गवाश्चैव  
मर्दकाः । प्राग्ज्योतिषाश्च मद्रा-  
श्च विदेहास्तामलिप्तकाः । मल्वा-  
मगधगोमेदाः प्राच्याजनपदाः  
स्मृताः ॥ अथापरेजनपदादक्षिणा  
पथवासिनः । पाण्ड्याश्च केरलाश्चै-  
व चोलाः कुल्यास्तर्थाश्चैव ॥ सेतुका  
मूषिकाश्चैव कुमारावानवासिकाः ।  
महाराष्ट्रामाहिषिकाः कलिङ्गाश्चै-  
व सर्वशः ॥ आभीराः सह-  
चैषीकाश्चाटव्याश्वराश्चैव । पु-  
लिन्दाविन्ध्यमालिया वैदर्भादण्ड-  
कैः सह ॥ पौरिकामौलिकाश्चैव  
अश्मकाभोगवर्द्धनाः । तैलकाः  
कुन्तलाश्च न्द्रा उद्दिना लकारकाः  
॥ दक्षिणात्वास्ति नैदेशः । अपरा

## भारतवर्षः

नूतान्निबोधमे । सौपर्णिका : का  
 लनदादुक्तास्तालीयकै : सह ॥ का  
 रस्करलोहजङ्घावानेयाराजभद्र-  
 का : ॥ तोसला : कोशलाश्चैवत्रै पु  
 राविदिशास्तथा ॥ तुषारास्तुम्बरा  
 शैवपाटवोनैषधै : सह । पुलिन्दा-  
 श्चमुशीलाश्चरुपमांस्तामसै : सह ॥  
 तथाकुरुमिनश्चैवसर्वेचैवकरस्कराः  
 नासिकाख्याश्चैवान्येचैवान्तर-  
 जर्मदा : ॥ मास्तकच्छा : समाहिताः  
 सर्वेसारस्वतै : सह । कच्छीयाश्च-  
 मुराष्ट्राश्चावन्त्याश्चार्जुदै : सह ॥  
 इत्येतेह्यपरान्ताश्चमृशुविन्ध्यनिवा-  
 सिनः । मललायककुरुणाश्चमेकला-  
 शोत्कलै : सह ॥ उत्तमर्णादशार्णा  
 श्चभोजा : किष्किन्धकै : सह ।  
 अनूपास्तुगिडकेराश्चवीरहोत्राश्चबन्त-  
 यः ॥ एतेजनपदा : सर्वे विन्ध्य  
 पृष्ठनिवासिनः ॥ अतोदेशान्प्रव-  
 द्यामिपर्वताश्रयिणश्चये ॥ निर्हारा  
 हंसमार्गाश्चकुपवास्तङ्गणा : खशा :  
 । कुत्सा : प्रावर्णाश्चैवऊर्णादवाः  
 सहहका : ॥ त्रिगर्तामालवाभै  
 वकिरातास्तामसै : सह । कृतचे  
 तादिकाश्चचतुर्थ्यगकृतोविधिः ॥  
 एतत्तुभारतंवर्षंचतुः संस्थानसंस्थि-  
 तम् । दक्षिणे परतोऽस्यपूर्वेणचम-  
 होदधिः ॥ हिमवानुत्तरेणास्यका-  
 र्मुकस्ययथागुणः । तदेतद्भारतं

## भारती

वर्षंसर्वबीजं द्विजोत्तम ॥ देवत्वमम-  
 रेशत्वदेवत्वमर्त्यतांतथा । मृगपञ्च  
 स्वरचरायोनीस्तद्वत्सरोदपाः ॥ स्था  
 वराश्चाश्चसर्वेषामतोव्रह्मन्शुभाशु-  
 भैः । प्रयान्तिकर्मभूर्ब्रह्मन्नान्य  
 लोकेषुविद्यते । देवानामपिविप्रर्षे  
 सदैवैषमनोरथः ॥ अपिमानुषमा  
 प्स्यामोदेवत्वात्प्रच्युताः चितौ ।  
 मनुष्याः कुर्वतेतत्तुयन्नशक्यं सुरा-  
 सुरैः ॥ स्वकर्मनिगडयस्तुः स्वकर्म  
 क्षपणोत्सुकैः । नकिञ्चित्क्रियते  
 कर्मसुखलेषोपवृंहितैः ॥ इतिस्त्री  
 मार्कण्डेयपुराणे भारतखण्डवर्णनं  
 नामाध्यायः ॥  
 भारतिः । पुं० दशनामसत्र्यासिनां  
 मध्ये सत्र्यासिविशेषे ॥ यथा । ना  
 नाशास्त्रेषुयोविज्ञोनानाकर्मविशा-  
 रदः । सदेष्टदेवीभावेनभावयेद्यो  
 हिचावलाम् । सएवभारतिवीरोम  
 हाज्ञानीजितेन्द्रिय इति ॥  
 भारती । स्त्री० वचने ॥ सरस्वत्याम् ।  
 अर्थपरिज्ञानफलाहिभारती गरुडो  
 धिनिपक्षिविशेषे । भार० ब्र० गौ०  
 दे० भा० प्र० ॥ ब्राह्मणमोषधौ ॥  
 नाय्यवृत्तिप्रभेदे ॥ शृङ्गारेकौशिकी  
 वीरेसात्वत्पारभटौपुनः । रसिरोद्रे  
 चवीभत्सेवृत्तिः सर्वत्रभारती ।  
 भारतीवृत्तिस्तुसंस्कृताप्रायोबाग्व्या-  
 पारोनराग्रयः ॥ विभर्ति । डुभृज्



## भारवि :

भृमृदृशियजीत्यतच् । ततः प्रज्ञा  
दाणि० डीप् ॥

भारद्वाजः । पुं० वृहस्पतेः पुत्रे ॥  
व्याघ्राटास्यविहङ्गमे द्रोणाचार्ये ॥  
ऋषिविशेषे ॥ मङ्गलग्रहे ॥ भारद्वा  
जशृगोवापत्यम् । विदाद्यञ् ॥  
अगस्त्यमुनौ ॥

भारद्वाजी । स्त्री० वनकार्पास्याम् ।  
भरद्वाजस्य मुनेरियम् । तेन निष्क्रि  
तत्वात् । तस्येदमित्यण् । डीप् ॥

भारभूतिः । पुं० पुण्यस्थानविशेषे ॥  
भारभूतीभवद्भूतिरिति भागवतम् ॥

भारयः । पुं० भरद्वाजपत्निनि ॥  
भारयष्टिः स्त्री० उभयतोवद्वशिक्ये  
स्त्रधवाद्येकाष्टे । विहङ्गिकाया  
म् ॥ भारस्ययष्टिः ॥

भारवम् । न० ज्यायाम् । गुणे ॥

भारवाहः । त्रि० भारिके ॥ भारंवह  
ति । वह० । कर्मण्यण् ॥

भारवाहकः । त्रि० भारवहनकर्त्त-  
रि ॥ भारम् वहति । वह० । श्व-  
ल् ॥ भारस्यवाहकोवा ॥

भारवाहणः । त्रि० उष्ट्रादीभारवाह  
के ॥ वह्नेत्यन्तात्कर्त्तरिल्यट् । भो  
रस्यान्नादिर्वाहनः । वाहनमाहिता  
दिति णत्वम् ॥

भारवाहो । पुं० धुर्य्ये ॥

भारवाही । स्त्री० नील्याम् ॥

भारविः । पुं० किरातार्जुनीयका-

## भारी

व्यक्तैरिक्विविशेषे । शतलुप्त्ये  
इति त्रिकाण्डशेषः ।

भारवृक्षः । पुं० काशीनामकगंधद्र-  
व्ये ॥

भारगृहः । पुं० रुक्मनामकहरिणजा  
तौ । वारैसिंगा० द्र० भा० ॥

भारहरः । पुं० भारिके ॥ हरति । ह  
ञ्० । अच् । भारस्यहरः ॥

भारहारः । पुं० भारिके ॥ भारं हर-  
ति । हञ्० । कर्मण्यण् ॥

भाराक्रान्तः । त्रि० भारवाहे ॥ भारे  
ण आक्रान्तः ॥

भाराक्रान्ता । स्त्री० अत्यष्टिवृत्तिप्रभे  
दे ॥ भाराक्रान्तामभनरसलागुरुः  
श्रुतिषड्ढयैः ॥ यथा । भाराक्रा-  
न्ताममतनुरियंगिरीन्द्रविधारणा  
त्० कम्पधत्तेश्चमजलकण्ठतथापरिसु  
ञ्चति । इत्यावृत्तवृजयतिजलद-  
स्वनाकुलवल्लवीसंश्लेषेत्यस्मरविल  
सितविलोक्यगुरुं हरिः ॥

भारिकः । पुं० भारवाहे ॥ भारोस्ति  
वाद्यत्वेनास्य । अतइजिठनाविति  
ठन् ॥

भूरिः । पुं० सिंह ॥

भारिटः । पुं० पक्षिविशेषे । श्यामच  
टके । शैश्वरे । कणभञ्जके ॥

भारी । पुं० भारवाहके ॥ त्रि० भारपी  
डिते ॥ भारयुक्ते ॥ भारोऽस्यस्य०  
अस्मिन्वा । इनिः ॥

भाय्यः

भारीही । स्त्री० भारवाहिकायाम् ॥  
भार्गवः । पुं० गजे । मतङ्गजे ॥ ध  
त्विजि । धानुष्के ॥ मुक्ताचार्ये-  
॥ परशुरामे ॥ भृगोरपत्यम् । ऋ-  
ष्यम् । बहुत्वे । तस्य अत्रिभृगुकुत्स  
वसिष्ठशतमाङ्गिरोभ्यवेति । लुकि०  
भृगवः ॥

भार्गवाः । पुं० भू० भारतवर्षमध्ये  
प्राच्यदेशान्तर्गतदेशविशेषे ॥

भार्गवप्रियः । पुं० हीरके ॥ शुक्रा-  
धिष्ठातृदेवताकत्वात् ॥

भार्गवी । स्त्री० पार्वत्याम् ॥ श्रियि ॥  
कृष्णदूर्वायाम् ॥ श्वेतदूर्वायाम् ॥  
मद्यन्तरे । भृगोरियम् । तस्येदमि-  
त्यम् । डीप् ॥

भार्गी० । स्त्री० ब्राह्मणवष्टिकायाम् ।  
फञ्ज्याम् । भारही । डू० भा० ॥ य  
था । भार्गीरुक्षाकटुस्निग्धाहृद्यो  
ष्णापाचनीलघुः । दीपनीतुवरागुल्म  
रक्तनुज्जाशयेद्ध्रुवम् । शोथकास-  
कफश्वासपीनसज्वरमारुतान् ॥ भ  
र्जनम् । अस्त्रपाके । घञ् । अस्त्रो  
रोपधयोरमन्यतरणाम् । इतिरमाग  
मः । चञोरितिकुत्वम् ॥ भृजीभ  
र्जनेवा । घञ् । भर्गी स्त्र्यस्याः ।  
ज्योत्स्नादिभ्योपसङ्ख्यानमित्य  
म् । डीप् ॥

भार्वाजी । स्त्री० बर्नाकापायाम् ॥

भार्य्यः । वि० भरणीये । भृ० डु०

भालाङ्गः

ध्व० वा । खत् ॥

भार्या । स्त्री० जायायाम् । द्वितीया  
याम् । पाणिगृहीत्याम् ॥ साभार्या  
याप्रियंवदात्सपुत्रोयस्तुजीवति  
। सजीवतिगुणोयस्यधर्मोयस्यसजी  
वति । गुणधर्मविहीनोयोनिकलं  
तस्यजीवनम् ॥ भ्रातृर्ज्येष्ठभार्या  
यागुरुपत्न्यनुजस्यसा । यवीयसस्तुया  
भार्यास्तुप्राज्येष्ठस्यसास्तृता ॥ भ  
याकान्त्वाचार्या । भर्तुयोग्या ।  
डु० भृज् । भृभस्सर्निवमः कृहलोर्ण्य  
त् । टाप् ॥

भार्याटः । पुं० अन्यार्थसंखीदा  
तरि ॥

भार्याटिकः । पुं० स्त्रीजिते ॥ हरिणा  
न्तरे ॥ मुनिभेदे ॥

भार्यापती । पुं० सद्योक्त्वाजायाप  
त्योः । दम्पत्योः ॥ भार्याचपति  
स्यती । राजदन्तादिः । नित्यद्विव  
चनात्तोयम् ॥

भार्यारुः । पुं० शैलविशेषे ॥ रुद्रप्र  
भेदे । क्रौडयापरस्मार्त्वाजांपुत्रोत्पाद  
के ॥

भालम् । न० महसि । तेजसि ॥  
ललाटे ॥

भालदर्शनम् । न० सिंदूरे ॥

भालहृक् । पुं० शिवे । भाललोच  
ने ॥

भालाङ्गः । पुं० करपत्रे । क्रकचे

भाव :

॥ शाकविशेषे ॥ रोहितमत्प्रे  
॥ महालक्षणसम्पन्नपुरुषे ॥ कच्छ  
पे ॥ हरे ॥

भालूकः । पुं० ऋक्षे । अक्षभस्त्रे ।  
भल्लूके ॥ भल्लते । भल्लहिंसायाम् ।  
बाहुलकादुः । सञ्ज्ञायाकनं । प्र  
ज्ञायण् ॥

भालूकः । पुं० भालूके ॥ भल्लते ।  
भल्लपरिभाषणादौ । उलूकादिच्चा  
त्साधुः । प्रज्ञायण् ॥

भाल्लवेयः । पुं० इन्द्रद्युम्ननामनि  
ऋष्यन्तरे ॥ भल्लवेरपत्यम् । भाल्ल  
विः । तस्यापत्यम् । शुभादेराह  
तिगुणत्वात्० टक् ॥

भाल्लूकः । पुं० भल्लूके ॥ )

भाल्लूकः । पुं० )

भावः । पुं० सत्तायाम् । सत्त्वे ॥  
परमार्थसत्तारूपे ॥ स्वभावे ॥ मान  
सधर्म ॥ उपसनोपायसाधके ।  
सचोक्तः श्रीमहानिर्वाणतन्त्रे ।  
पशुवीरदिव्यभावदेवतामन्त्रसिद्धिदो  
वृत्तिः ॥ तथापि । पशुभावः कलौ  
नास्तिदिव्यभावोपि दुर्लभः । वीर  
साधनकर्माणि प्रत्यक्षाणिकलौ युगे  
वृत्तिः ॥ अपिच । शृगुभावत्रयं  
देविदिव्यवीरपशुक्रमात् । दिव्यसु  
देववत्प्रायोवीरश्चोद्धतमानसः ॥  
सत्यचेतावर्षयन्तं दिव्यभावविनि  
र्णयः । चेताहापरपर्यन्तवीरभा

भावः

वदतीरितम् ॥ मद्यं मत्स्यं तथा  
मांसं मुद्रामैथुनमेवच । ज्ञान  
साधनं भद्रे चिन्तासाधनमेवच ।  
एतत्ते कथितं सर्वं दिव्यवीरमतं प्रि  
ये । दिव्यवीरमतं नास्तिकलिकाले  
सुलोचन इतिकालीविलासतन्त्रम्  
॥ अभिप्राये ॥ आत्मनि ॥ चेष्टाया  
म् ॥ प्रकृतिजन्यबोधविषये प्रका  
रे ॥ क्रियायाम् ॥ लीलायाम् ॥  
पदार्थे ॥ विभूतौ ॥ नाम्योक्त्या  
विदुषि । वुधे ॥ कन्ती ॥ मानस  
विकारे ० रत्त्यादौ ॥ योनौ ॥ उप  
देशे ॥ शृङ्गारादिकारणे ॥ शब्द  
प्रवृत्तिहेतौ ॥ गौरविते ॥ अभिन  
यान्तरे ॥ धात्वर्थे ॥ संसारे ॥  
भवने । भावनायाम् । चिन्तने ॥  
सङ्गावे ॥ परमार्थतत्त्वाग्रहणप्रेम्  
णि ॥ भक्तौ । अनुरागे ॥ तत्तादा  
त्त्ये ॥ भू० विभाषाग्रहद्वयत्रयं  
भवतेत्येति ० काशिकावचनात् ॥  
॥ भावयतिकरोतिरसान् । भावय  
ति० परिभावयतिवा । पदाद्यच्  
॥ भवनं वा । शिष्यीभुवोनुपेतिवज्ज  
वा ॥ भावावुद्धिगुणाधर्मज्ञानवैराग्य  
भूतयः । सात्त्विकाव्यत्ययेनैते  
रागमुत्सृज्यतामसाः ॥ धर्मज्ञान  
वैराग्यैश्वर्याख्या वुद्धिगुणाः ०  
भाव सञ्ज्ञया चिन्त्रियाः ।  
एतेचसात्त्विकावीडव्याः । व्यत्यये

## भावः

न० रागमुत्सृज्यवैराग्यविवर्जिता  
 सामसाः । अधर्माज्ञानैश्वर्यरूपाः ०  
 अबैराग्यलक्षणस्तुभावोराजसद्व्यर्थः  
 । धर्मादिभिरन्विताबुद्धिस्तदन्वितं  
 सूक्ष्मशरीरमित्युक्तम् । भावयन्तिय  
 तोलिङ्गतेनभावाद्भूतिस्मृताः ॥  
 सचसात्त्विकादिभेदात्त्रिविधः ।  
 तत्र० सात्त्विकः शमदमादिरूपः  
 राजसोर्हर्षदर्पादिरूपः ० शोकमो  
 हादिरूपस्तुतामसः । बाह्याध्यात्मि  
 कभेदाद्विधिविशययासाध्यसाधनत  
 यास्थितोबाह्यः सुखदुःखंज्ञानंरागश्च  
 त्वेवमाकाराध्यात्मिकः ॥ विभावः  
 स्थायिसंज्ञश्चसानुभावोयसात्त्वि  
 कः । व्यभिचारीतिप्रज्ञैतेभावभे  
 दाः प्रकीर्तिताः ॥ अष्टमवत्सरे  
 ॥ बहुचोरास्तयागावोधान्यञ्चबलव  
 त्तरम् । जायन्तेसर्वशस्यानिभावे-  
 वर्षेवरानने ॥ ८ नवशहाणांशयना  
 दिद्वादशचेष्टासु॥तन्वादित्वादशसु॥  
 स्त्रीणांयौवनकालेस्वभावजाष्टाविंश  
 त्त्यलङ्कारन्तर्गतांगजप्रथमालङ्कारे ॥  
 यथा । यौवनेसत्त्वजास्तासामष्टाविं  
 शतिसङ्ख्याकाः ॥ अलङ्कारा  
 स्तत्रभावहावहेलास्त्रयोङ्गजाः । तत्र  
 भावोयथा । निर्विकारात्मकेचि  
 तेभावःप्रथमविक्रिया । जन्मतःप्र  
 प्रभृतिनिर्विकारेमनसि० उद्बुद्धमा  
 नोविकारोभावः । यथा । सएवसुर

## भावना

भिःकालः सएवमलयानिलः । सैवे  
 यमवलाकिन्तुमनोन्यदिवदृश्यतद्भ-  
 ति ॥ प्रतिक्षणपरिणामिनःसर्वेभा  
 वावृत्तेचिच्छक्तेः ॥  
 भावकः । पुं० भावे । मानसविकारे ॥  
 त्रि० सत्ताश्रये ॥  
 भावकरणम् । न० अभिप्रायस्यसूचने ॥  
 तत्रभावज्ञः । त्रि० अभिप्रायज्ञे ॥  
 भावतः । त्रि० भवदीये । भावत्के ॥  
 भवतोऽयम् । भवतष्टक्छसावित्यत्र  
 वृद्धादित्यनुवृत्तेः शतान्तादखेव ॥  
 भावत्कः । द्वि० भवदीये ॥ भवतामय  
 म् । भवतष्टक्छसाविति ० ठक् ।  
 इत्सुसुक्तान्तात्कः ॥  
 भावनः । पुं० परमेश्वरे ॥ सर्वेषांभो  
 क्तृणांफलानिभावयतिउत्पादयती  
 तिव्याख्यानात्भवतेष्यन्तालल्यु  
 ट् ॥ न० कल्पने ॥ भावनायाम् ॥  
 भावनन्तुननाध्यानेपर्यालोचेऽधिवा  
 सने ॥ भव्ये । चाल्ता इ० गौ०  
 दे० भा० प्र० फलविशेषे ॥  
 भावना स्त्री० ध्याने ॥ पर्यालोचे ॥  
 अधिवासने ॥ कल्पनावाम् ॥ सं  
 स्कारे ॥ भावनानामभवितुर्भवानु  
 कूलोभावयितुर्व्यापारविशेषः । सा  
 द्विधा । शब्दभावना० । अर्थभावना  
 चेति ॥ भाव्यस्यविषयान्तरपरिहारे  
 णचेतसिपुनःपुनर्निवेशने । निदि  
 ध्यासनात्मिकायांविजातीयप्रत्यया

## भावना

नन्तरितसजातीयप्रत्ययप्रवाहरूपा  
याम् ॥ भावनातिङ्प्रत्ययवाच्येति  
मीमांसकाः ॥ उत्पादनायाम् ॥ ०  
उत्पत्त्यर्थाद्भवतेत्यन्तात् ० युच् ॥  
त्रिविधाभावनायथा । त्रिविधाभा  
वनाविप्रविश्वमे तन्निबोधमे । ब्र  
ह्माख्याकर्मसंज्ञाच तथाचैवोभया-  
त्मिका ॥ ब्रह्मभावात्मिकाह्येकाक  
र्मभावात्मिकापरा । उभयात्मिकात  
यैवान्यात्रिविधाभावभावना ॥ सन  
न्दनादयोब्रह्मभावभावनयायुताः ।  
कर्मभावनयाचान्ये देवाद्याः स्याव  
राश्चराः ॥ हिरण्यगर्भादिषुचब्रह्म  
कर्मात्मिकाद्विधा । बोधाधिकार  
युक्तेषुविद्यतेभावभावना ॥ इति  
विष्णुपुराणे ६ अंशे ७ अध्यायः ॥ त्रि  
विधभावनाश्रयजीवात्मकत्वात्तदु  
पचारेणत्रिविधाभावनैत्युच्यते । एत  
द्बिहरेः स्थूलरूपम् । अतः पररू  
पप्राप्त्युपायत्वात् ० तत्रप्रथममनः  
सम्भार्यमितिभावः । भावनानाम  
ज्ञानविशेषजावासना । तांत्रिविधा  
मपिसंज्ञामादिशति ० ब्रह्माख्येति ।  
तामेवविषयत्रैविध्येनद्विविनक्ति ०  
ब्रह्मभावनात्मिकेति ॥ । भावभाव-  
ना ० भावोवस्तु ० तद्विषयाभावनात्रि  
विधा । तत्रवयंब्रह्मैवभावयामः ।  
वयंकर्मैवकुर्मः । वयन्तूभयमिदम  
नुसन्दध्मइत्येवंत्रिविधाभावना ।

## भावानुगा

भावनायुक्तान्जीवानुदाहरति ० सन  
न्दनादयइतिद्वाभ्याम् । इतितट्टी  
का ॥  
भावबोधकः । पुं० अनुभावे ॥ भाव  
स्यरत्यादेर्बोधकः सूचकोगुणः क्रि  
यादिरनुभावः । अनुभाव्यतेप्रती  
तियोग्यतांनीयतेरत्यादिरनेनेति ०  
अनुभावः । घञ् ॥ तद्वरतेरनुभावाः  
लोचनचातुर्यभूषादयः । हासस्यच  
कपोलाकुंचनाः ० नासोत्फुल्लनाद-  
योऽनुभावाः ० एमन्यचानुमन्तव्यम् ॥  
भावरूपम् । न० दृश्ये ॥  
भाववृत्तः । पुं० ब्रह्मणि ॥ भावः सृ  
ष्टिः ० तद्वृत्तः प्रवृत्तः ॥  
भाववृत्तिः । स्त्री० घटाद्याकारवृत्तौ ॥  
भावशुद्धिः । स्त्री० चन्तः करणशुद्धौ ॥  
कलिकल्मषयुक्तानांसर्वदास्थिरचे-  
तसाम् । निद्रालस्यप्रसक्तानां-  
भावशुद्धिः कथंभवेत्इतिमहानि  
र्वाणतत्र ॥  
भावसंशुद्धिः । स्त्री० हृदयस्यकामक्रो  
धलोभादिमलनिवृत्तौ पुनरशुद्  
ध्युत्पादराहित्येनसाम्यत्वेनविशि  
ष्टायाम् ॥ परैः सहव्यवहारकाले  
मायाराहित्ये ॥  
भावसरोरुहम् । न० हृदयकमले ॥  
भावाटः । पुं० भावके ॥ साधुनिवेशे  
॥ कामुके ॥ नटे ॥  
भावानुगा । स्त्री० छायायाम् ॥



## भावी

भावार्थः । पुं० सत्तारूपे । परमार्थे ।  
भावालीना । स्त्री० छायायाम् ॥

भाववः । चि० विप्रवृत्तातरि ॥ भावा  
न० अवति । अव० । कर्मण्यम् ॥

भाववबोधः । पुं० अभिप्रायपरिज्ञा  
ने ॥ यथा । भाववबोधविहितो न  
दुनोति दोष इति ॥

भाविकम् । न० अलङ्कारविशेषे ॥ यथा  
। प्रत्यक्षाद्वयज्ञावाः क्रियन्ते भूत  
भाविनः । तद्भाविकम् ॥ भूताश्च  
भाविनश्चेति द्वन्द्वः । भावः  
कवेरभिप्रायोऽस्तीति० भाविकम्  
। उदाहरणम् । आसीदञ्जनमत्रे  
ति पश्यामितवलोचने । भाविभूष  
णसम्भारांसाद्यात्कुर्वेतवाकृतिम् ॥  
अत्रायं भूतस्य० द्वितीये भाविनोद  
र्शनम् ॥

भावितः । चि० वासिते । संस्कृते ।  
साहितहिङ्ग्वादिगम्यव्यञ्जनादौ  
॥ प्राप्ते ॥ चिन्तिते ॥ भाव्यतेस्म ।  
भूपाप्तौ । आधृषाद्वि ति वाणिजन्तः  
। क्तः ॥ भुजोवकल्कल इति स्थान्ता-  
त्० क्तोवा ॥ संपादिते शुद्धे ॥

भावितत्वम् । न० संस्कृतत्वे ॥

भावितात्मा । चि० शुद्धचित्ते ॥

भावित्रम् । न० त्रैलोक्ये ॥ भवति ।

भू० । भूवादिगृभ्योणिञल् ॥

भावी । चि० भविष्यति ॥ भविष्यत्का  
ले । वर्तमानप्रागभावप्रतियोग्य-

## भाषा

त्यक्तिके ॥ भू० । भुवश्चेति० इनि-  
णित् ॥ भवितुं योग्ये ॥

भाविनी । स्त्री० नारीविशेषे ॥ भावः  
शृङ्गारचष्टाविशेषो विद्यतेऽस्याः ।  
अतइनिः । डीप् ॥ वर्तमानप्रा-  
गभावप्रतियोगिन्याम् ॥

भावुकः । पुं० नाय्योक्त्या भविनीप  
तौ ॥ न० भविके । कल्याणे । म-  
ङ्गले । शुभे ॥ शीलम् । भूपाप्तौ ।  
लषपतपदे ल्युक्ञ् ॥ चि० मङ्गल-  
वति ॥ रसविशेषभावनाचतुरे ।  
उत्पत्तिशीले । भवनाश्रये ॥ भवति  
यः । कर्त्तरि० उक्ञ् ॥

भाव्यम् । चि० कार्ये ॥ विभावनीये ॥  
भवितव्ये ॥ भवति । भू० । बाहु  
लकात्कर्त्तरिण्यत् । यथा । कृत-  
स्यकरणं नास्ति देवाधिष्ठितकर्मणः  
। भावीत्यवश्यं यद्भाव्यं तच्च ब्रह्माप्य-  
वाधकः ॥ इति ॥ न० अश्नभवि  
तव्ये ॥ शोरावश्यकै । इति ण्यत् ॥  
साध्यै ॥ भावयतीति भवतेर्णन्ता  
त्कर्मणि यत् ॥

भाषणम् । न० वयने ॥ यथा । सं  
लापो भाषणमिति ॥ भाषयत्तायां  
वाचि । ल्युट् ॥ नस्तेष्वाशुच्यधा  
मिकैः सहसम्भाषेत ॥

भाषा । स्त्री० व्याहारे । उक्तौ । वच  
ने ॥ भाष्यते प्रयोज्यप्रयोजकवृद्ध  
व्यवहारेण प्रयुज्यते । भाष० । गु

## भाषा

रीच्येत्यप्रत्ययः । टाप् । शास्त्रीया  
 षादशभाषायथा । संस्कृता १ प्राकृता  
 २ उड़ीची ३ माहाराष्ट्री ४ मागधी  
 ५ सिन्धुभाषा ६ गजभाषी ७  
 मल्लिक ८ द्राविडी ९ ओड़िया १०  
 पाश्चात्या ११ प्राच्या १२ बाङ्गिका  
 १३ रन्तिका १४ द्राक्षिणात्या १५  
 पैशाची १६ आबन्ती १७ शौरसे  
 नी १८ । एतासां लक्षणोदाहरणा  
 निप्राकृतलङ्केश्वरव्याकरणे द्रष्टव्या  
 नि ॥ अथभाषाविभागः । पुरुषा  
 णामनीचानां संस्कृतं स्थातुं कृता  
 त्मनाम् । शौरसेनीप्रयोक्तव्या तादृ  
 शीनाञ्च योषिताम् ॥ आसामेव तु  
 गाथासु महाराष्ट्रीं प्रयोजयेत् ।  
 अत्रोक्ता मागधीभाषा राजान्तः पु  
 रचारिणाम् । चेटानां राजपुत्रा  
 णां श्रेष्ठिनां चार्द्धमागधी । प्राच्या  
 विदूषकादीनां धूर्तानां स्यादवन्तिका  
 ॥ योधनागरिकादीनां द्राक्षिणात्या  
 हिदीव्यताम् । शकाराणां शकादी  
 नां शाकारीं सम्प्रयोजयेत् । बाल  
 होकभाषादिव्यानां द्राविडीद्रविडा  
 दिषु । आभीरेषु तथाभीरीचाण्डा  
 लीपुङ्गसादिषु ॥ आभीरीशावरी  
 चापिकाष्ठपत्रोपजीविषु ॥ तथैवा  
 झारकारादीपैशाचीस्थात्प्रिशाच  
 वाक् । चेटानामप्यनीचाना  
 मपि स्याच्चौरसेनिका ॥

## भाषा

बालानां प्रण्डकानां च नीचग्रहविचा  
 रिणास् । उन्प्रत्तानामातुराणां सैव  
 स्यात्संस्कृतं कचित् ॥ ऐश्वर्येण  
 प्रमत्तलुटारिदृष्टीपस्कृतस्य च भित्तु  
 बन्धधरादीनां प्राकृतं सम्प्रयोजयेत् ॥  
 संस्कृतं सम्प्रयोक्तव्यं लिङ्गिनीषूत्तमा  
 मुच । देवीमन्त्रिसुतावेष्ट्यास्त्रपिकै  
 श्चित्तथोदितम् ॥ यद्देशं नीचपात्र  
 न्तु तद्देशं तस्य भाषितम् । कार्यतश्चो  
 त्तमादीनां कार्योभाषाविपर्ययः ॥  
 योषित् सखीबालवेष्ट्या कितवाप्सर  
 सांतथा । वैदग्ध्यार्थं प्रदातव्यं सं  
 स्कृतञ्चान्तरान्तरा ॥ एषामुदाह  
 रणान्याकरेषु बोद्धव्यानि । भाषाल  
 क्षणानि भाषार्णवे ॥ इतिसाहित्य  
 दर्पणे ६ परिच्छेदः ॥ संस्कृतं प्रा  
 कृतं भूतभाषाऽपभ्रंशिकागिरः । ना  
 टकेनियताः शस्ता एताभाषारसाव  
 हाः ॥ भाषाविभाषामेदेन प्राकृतन्तु  
 चतुर्दश । मागध्यवन्तिका प्राच्या शौ  
 रसेन्यर्द्धमागधी ॥ बाङ्गोकादाक्षि  
 णात्यावभाषाः सप्तचप्राकृते ॥ ॥ श  
 काराभीरचाण्डालशबरद्रविडौड्र  
 जाः । वनौकसीविजातीनां विभाषाः  
 सप्तकीर्तिताः ॥ कैकेयीशौरसेनी  
 चकाञ्चीपाञ्चलमागधी । द्राविडीपा  
 पांयदेशीचभूतभाषाप्रकीर्तिताः ॥  
 ॥ वैदर्भीमागधीनाटीकाग्वोजीचोप  
 नाभगरी । पाञ्चालीषडपभ्रंशभाषा

## भाषितम्

स्युर्देशभेदतः ॥ इतिसङ्गीतदामोद  
रः ॥ आसामुदाहरणं मुरारेरनर्घराघ  
वे० भवभूतेरुत्तरचरिते० कालिदा  
सस्याभिज्ञानशाकुन्तलेऽवलोकनी  
यम् ॥

भाषापादः । पुं० चतुष्पादव्यवहारा  
न्तर्गतप्रथमपादे ॥ तस्यलक्षणं यथा ।  
अर्थवद्वर्मसंयुक्तं परिपूर्णमनाकुलम्  
। साध्यवद्वाचकपदं प्रकृतार्थानुव  
न्विच ॥ प्रसिद्धमविरुद्धञ्च निश्चि  
तं साधनक्षमम् । संचिप्तं निखिला  
र्थञ्च देशकालाविरोधिच ॥ वर्षभुंसा  
सपञ्चाहोवेलादेशप्रदेशवत् । स्थाना  
वसथसाध्याख्या जालाकारवयोयुत  
म् ॥ साध्यप्रमाणसङ्ख्यावदात्म  
प्रत्यर्थिनामच । परात्मपूर्वजानेक  
राजनामभिरङ्कितम् ॥ क्षमालि  
ङ्गात्मपीडावत्कथिताहर्तृदायकम्  
। यदावेदयतेराज्ञेतद्भाषेत्त्यभिधीयते  
॥ इतिमिताक्षरा ॥ अस्यविवरणं  
भाषाशब्देकल्पदुर्मेददृष्टव्यम् ॥

भाषितम् । न० वचने । वचसि ॥  
यथा । आचारः कुलमाख्यातिव  
पुराख्यातिभोजनम् । सन्ततिः पु  
रानमाख्यातिदेशमाख्याति भाषित  
मिति ॥ भाषणम् । भाष० । भावे  
क्तः ॥ त्रि० कथिते । उक्ते । अ-  
भिहिते ॥ भाष्यतेस्म । भाषेः कर्म  
णिक्तः ॥

## भासनं

भाष्यम् । न० चूर्ण्यम् ॥ सूत्रोक्तार्थ  
प्रपञ्चके । सूत्रानुकारिभिर्वाक्यैः  
सूत्रार्थस्य स्वपदानाञ्चीपवर्णनपरे०  
ग्रन्थविशेषे ॥ तथाचभरतः । सूत्रा  
र्थोवर्ण्यतेयत्रपदैः सूत्रानुसारिभिः  
। स्वपदानिचवर्ण्यतेभाष्यंभाष्यवि-  
दोविदुरिति ॥ त्रि० कथनीये ॥

भाष्यकारः । पुं० श्रीशङ्कराचार्ये ॥  
महाभाष्यकर्त्तरिमुनौ । गोर्नदीये  
। पतञ्जली । चूर्णिकृति ॥ अहञ्चभा  
ष्यकारश्चकुशाग्रोयधियावुभौ । नैव  
शब्दाम्बुधेः पारंकिमन्येजडवुद्ध  
यः ॥ भाष्यं करोति । डुकृञ् ।  
कर्मण्यण् ॥

भाष्यकृत् । पुं० भाष्यकारे ॥

भाः । स्त्री० प्रभायाम् । दीप्तौ ॥

प्रभावे ॥ मयूखे ॥ इच्छायाम् ॥

भासते । भासदीप्तौ । भाजभासेति  
क्लिप् । भाः० भासौ० भासः ॥

भासः । पुं० प्रभायाम् ॥ विहगविशे  
षे । शकुन्ते ॥ गृध्रे ॥ कुक्कुटे ॥  
गोष्ठे ॥ व्याप्यव्यापकतादिप्रतिभा  
से ॥

भासनम् । न० दीप्तौ ॥ प्रकाशने ॥  
स्वतस्तावदिदं जगत्विज्जडोभयात्म  
कं भासते । यद्यपिशब्दस्पर्शादिजडव  
स्तुभासनायैवेन्द्रियाणिसृष्टानितथा  
पिचैतन्यस्य० चित्तगतव्यवहारस्य०  
उपादानतथाचैतन्य पूर्वकमेवजडं

## भास्कर :

भासते । तथासति । पञ्चाङ्गा  
ससमानखजडस्यप्रथमतोभा समानं  
चैतन्यमेवशास्त्रं रूपमिति नि  
श्चित्य । जडमुपेक्षन् चिन्मात्रं चित्ते वा  
संयदिति जीवन्मुक्तिप्रकरणम् ॥

भासन्तः । पुं० भासपक्षिणि । शकुन्ते  
॥ सूर्ये । भे । नक्षत्रे ॥ चन्द्रे ॥  
त्रि० रम्ये । सुन्दराकारे ॥ भासते ।  
भासु० । तृभूवह्निवसिभासिसाधौति  
भक्ष्येति ॥

भासन्ती । स्त्री० नक्षत्रे ॥ डीप् ॥

भासमानः । त्रि० प्रकाशमाने ॥

भासितः । त्रि० प्रकाशिते ॥

भासुः । पुं० सूर्ये ॥

भासुरः । पुं० स्फटिके । वीरे ॥

प्रमाणनिरपेक्षतयैवभासनशीले०

आत्मनि ॥ न० कुष्ठौषधे ॥ त्रि०

भासनशीले । दीप्तियुक्ते ॥ भासते

तच्छीलः । भासु० । भक्ष्यभासमि

दोषुरच् ॥

भासुरपुष्पा । स्त्री० वृश्चिकाल्या

म् ॥

भास्करः । पुं० आदित्ये । प्रभाकरे

॥ यथा । सदायजन्तियज्ञेनसदा

दानं ददन्ति च । सदाचवायुभक्षा

स्ते निश्चयेऽर्चन्ति भास्करमिति भ

विष्यपुराणम् । अग्नौ । वज्रौ ॥

भाः करोति । दिवाविभेतिटः

। कस्कादित्वात्सः । तेन विसर्ज

## भिक्षा

नीयजिह्वामूलौ यौ सकारस्य न भवतः  
वीरे ॥ अर्कवृक्षे ॥ न० सुव  
र्णे ॥

भास्करक्षेत्रम् । न० प्रयागे ॥

भास्करप्रियः । पुं० पद्मरागमणौ । च  
न्नी० इतिकेचित् ॥

भास्करेष्टा । स्त्री० आदित्यभक्ताया  
म् ॥

भास्करः । त्रि० भस्ममये ॥ भस्मनो

धिकारः । अण् । अन्निति प्रकृति

आशन्नसदृशित्वेति टिलोपोन ॥

भास्वान् । पुं० सूर्ये ॥ अर्कवृक्षे ॥

दीप्तौ । प्रभायाम् ॥ भासः सन्त्य

स्य । तदस्यास्तीति लट् ॥ त्रि०

भास्वरे । दीप्तिविशिष्टे । प्रकाश

वति ॥

भास्वरः । पुं० दिने ॥ न० कुष्ठौष

धौ । कूठ० इ० भा० ॥ त्रि० प्रका

शवति । भासनशीले ॥ भासते०

तच्छीलः । भासुदीप्तौ । स्थेशभा

सपिसकसोवरच् ॥

भिः सटा । स्त्री० भिस्सटायाम् ॥

भिक्षा । स्त्री० भृतौ । याज्ञायाम् । अथ

नायाम् ॥ सेवायाम् ॥ भिक्षितवस्तुनि ॥

अत्रयासमात्राभवेद्भिक्षेति शातात-

पः । सम्भवेत्त्वधिकमपि देयमिति०

भिक्षाञ्च भिक्षवेदयादिविवद्वाह्या

रिणे० इत्यत्र कुक्षूकभट्टः ॥ यदैव

यतिब्रह्मचारिणोरुपस्थितिरादौ ॥

भिक्षु :

कुर्वीत न द्रोहं सर्वं सङ्गांश्च वज्जये-  
त् ॥ एकरात्रस्थितिर्ग्रामे पञ्चरात्रस्थि-  
तिः पुरे तथा तिष्ठेद्यथा प्रीतिर्दे-  
षो वानास्य जायते ॥ प्राणयात्रानिमि-  
तञ्च व्यङ्गारे भुक्तवज्जने । काले प्रश-  
स्तवर्णानां भिक्षार्थं पर्यटं दृष्ट्वान-  
॥ कामः क्रोधस्तथा दर्पमोहलोभा-  
दयश्च ये । तांस्तु दोषान् परित्यज्य परि-  
व्राण् निर्ममो भवेत् ॥ अभयं सर्वं  
सत्त्वेभ्यो दत्वा यश्चरते मुनिः । न त-  
स्य सर्वभूतेभ्यो भयमुल्लस्यते क्वचित् ॥  
कृत्वाग्निहोत्रं स्वशरीरसंस्थं शरीर-  
मग्निञ्च मुखे जुहोति । विप्रस्तुभैक्षोपर-  
तैर्हविर्भिश्चिताग्निना स ब्रजति स्म लो-  
कान् ॥ मोक्षाश्रमं यश्चरते यथोक्तं शु-  
चिः सुसङ्कल्पितबुद्धियुक्तिः । अनिम्बनं  
ज्योतिरिव प्रशान्तं स ब्रह्मलोकं श्रय-  
ति द्विजातिः ॥ इति विष्णुपुराणे  
३ अंशे ६ अध्यायः ॥ अपि च  
। चतुर्विधा भिक्षवस्तुकुटीचरवहूद-  
कौ । हंसः परमहंसश्च योयः प-  
श्चात् स उत्तमः ॥ एको भिक्षुर्ग्र-  
योक्तः स्याद्द्वौ चैव मिथुनं स्मृत-  
म् । त्रयो ग्रामः समाख्यातजध्वं-  
न्तुनगरायते ॥ नगरं नहिकर्त-  
व्यं ग्रामो वा मिथुनं तथा । राजादि-  
वार्त्तादिषु स्याद्भिक्षावार्ता परस्परम्  
इति स्मृतिः ॥ पुनश्च । अजिह्वः  
प्रण्डकः पंगुरन्धो वधिर एव च ।

भिक्षि :

सुगन्धश्च मुच्यते भिक्षुः । पद्भिर्गतेन  
संशयः ॥ अत्र च्याजिह्वादिषु द्रव्या-  
ख्यानं यथा स्थाने द्रष्टव्यम् ॥ अपि  
च । न निन्दान्स्तुतिं कुर्यान् न क-  
श्चिन्मर्मणि मृशेत् ॥ नातिव्याधि-  
र्भवेत् तद्वत् सर्वं चैव समो भवेत् ।  
न सम्भाषेत् स्त्रियं काञ्चित् पूर्वदृ-  
ष्टाञ्च न स्मरेत् । कथाञ्च वज्जयेत्  
तासां न पश्ये ह्यिच्छितामपि ॥ इति ॥  
भिक्षुणशीलः । भिक्षया च्छायाम् ।  
सनाशं स भिक्षुः ॥ बुद्धिभिक्षु-  
के ॥ श्रावणौजुषे ॥ कोकिलार्धे ॥  
भिक्षुकः । त्रि० याचके । अर्थिनि ॥  
भिक्षुसङ्घाटी । स्त्री० चीवरं ॥  
भिक्षुः । पुं० भिक्षुञ्चुपे ॥ )  
भिक्षुकः । पुं० )  
भिक्षुः । स्त्री० शाकचुपविशेषे ।  
तत्फलच । चोचसम्भावे । सुशाके  
। करपर्णे । वृत्तबीजे । भिक्षुः ।  
० इ० भा० ॥ भिक्षुः स्त्रीणां ग्राहि-  
णी च तयारुचिकरा स्मृता ॥  
भिक्षुः । पुं० भिक्षुञ्चुपे ॥  
भिक्षुः । न० खण्डे ॥ भिक्षुः ।  
भिदिर्विदारणे । क्तः । भिक्षुः  
कलमिति निष्ठातकारश्च नत्वाभावो  
निपात्यते । यथा । भिक्षुः तिष्ठति  
० खण्डमित्यर्थः ॥  
भिक्षुः । स्त्री० कुक्षे । कांथ० कांथ०  
कांथ० भीत० इ० भा० ॥ भिक्षुः



भिदु :

ते । भिदिरु० । क्तिन् ॥ प्रदेशे  
॥ प्रशस्ते ॥ मतल्लिकोद्घमिश्राः  
स्युः प्रकाण्डस्यालभित्तयद्वतिगण  
रत्नमहोदधिः ॥

भित्तिका । स्त्री० भित्तौ ॥ पल्लिकाया  
म् । पल्ल्याम् ॥ भिनत्ति० भि  
द्यतेवा । भिदिरु० । क्तिभिदिल  
तिभ्यः क्तिदिति० तिकान् ॥

भित्तचौरः पुं० चौरविशेषः । कुडा  
च्छेदिनि । सौधचौर० इ० भा०  
भित्तिपातनः पुं० महामूपके । घूं  
स० इ० भा० ॥

भिद् । स्त्री० प्रभेदे ॥ भिनत्तिभिदिरु०  
० । तच्छीलादिषु० अन्यतोपिदृ  
श्यतद्वतिक्तिप् ॥ चि० भेदकर्त्त  
रि ॥

भिदकः । पुं० खड्गे ॥ न० वज्र ॥  
भिदा । स्त्री० भेदे ॥ वस्त्रादेर्विदारणे  
। विदरे । स्फुटने । फाडा० फटा  
० फाडना० इ० भा० ॥ भेदन  
म् । भिदिरु० । भिदाद्यङ् । टाप्  
॥ धन्याके ॥

भिदिः । पुं० वज्र ॥ भिनत्ति । भि  
दिरु० । कृगृशृपृकुटिभिदिक्किदि  
भ्यश्चेति० इ० सचकित् ॥

भिदिरम् । न० वज्र ॥ भिनत्ति । मि  
दिरु० । इषिमहोत्यादिनाकिरच् ।

भिदुः । पुं० पवौ ॥ वज्र ॥ भिनत्ति ।  
भिदिरु० । पृभिदिव्यधीतिकुः ॥

भिन्नः

भिदुरम् । न० कुलिशे वज्र ॥ भिन  
त्ति । भिदिरु० । विदिविदिच्छिदे  
कुरच् ॥ न० वज्रवज्रे ॥ चि० मि  
श्रे ॥

भिदेलिमः । चि० भेत्तव्ये ॥ भिद्यते  
कर्मणिभिदेः केलिमर ॥

भिद्यः । पुं० नदे । भिनत्तिकूलम् । भि  
दिरु० । भिद्योड्यौनदे० इति०  
तजपवादः कर्त्तरिक्चप्निपात्यते ॥

भिद्रम् । न० शतधारे । वज्र ॥ भिन  
त्ति । भिदिरु० स्फायौतच्चीत्यदि  
नारक् ॥

भिन्दिः स्त्री० कृपाणिकायाम् ॥ भि  
न्दति । भिदिञ्चवयवे । सर्वधातुभ्य  
ङ् ॥

भिन्दिपालः । पुं० क्षेपणीये । सृगे ॥  
गोफण० इ० १० ॥ भिभिन्दिं पा  
लयति । पालरक्षणे । कर्मण्यण्  
भिन्नः । वि० भेदविशिष्टे । दारिते । भे  
दिते । खण्डितावयवे । अन्यत्रसङ्  
गते ॥ फुल्ले ॥ विद्धे । भिद्यतेस्म ॥  
भिदिरु० । क्तः । रदाभ्यानिष्ठातो  
नः पूर्वस्यचद्वति० दकारतकारयो  
र्नौ ॥ न० अन्यार्थवचने । पुं० न०  
क्षतरोगविशेषे ॥ तल्लक्षणं यथा ।  
शक्तिशुन्तेषु खड्गाग्रविषाणैराश  
योहतः । यत्किञ्चित्प्रसवेत्त  
दिधिभिन्नमित्यभिधीयते ॥ आश  
यः कोष्ठः ॥

## भिक्षतरु :

भिक्षकः । पुं० जपणे । बौद्धे । त्रि०  
ईषद्विन्ने ॥ अनन्तच्यन्तगतौक्तादि  
तिकन् ॥

भिक्षगात्रिका । स्त्री० कर्कटीविशेषे ।  
फूट० इ० भा० ॥ भिक्षगात्रमभ्याः  
भिक्षदर्शी । वि० अक्षे । कुतार्किके ।  
अविद्यामोहितात्मानः पुरुषाभि  
न्नदर्शिनः ॥ भिक्षद्रष्टुंशीलंयस्य  
। शिनिः ॥

भिक्षधीः । त्रि० भ्रंसितमतौ ॥

भिक्षभिक्षात्मा । पुं० चणके ॥

भिक्षयोजनी । स्त्री० पाषाणभेदद्वये ॥

भिक्षार्थकः । त्रि० अन्यस्मिन् ॥ भि  
न्नार्थकाचन्यतरणकत्वान्यतराअपि  
इत्यमरः ॥ भिक्षः अर्थीयस्यसः ॥  
भिया । स्त्री० भये ॥ जिभीभये । भि  
दाद्यङिद्वयङ् । टाप् ॥

भिरिष्टिका । स्त्री० श्वेतगुञ्जायाम् ॥

भिक्षः । पुं० स्त्री चण्डजात्यन्तरे । भील  
इ० भा० ॥ यथाह । हेमचन्द्रः ।  
मालाभिक्षाकिराताश्चसर्वेपिस्त्रीच्छ  
जातयःइति ॥ सचब्राह्मणकन्यायां  
तीवराज्जातः । यथा । पुलिन्द  
मेदभिक्षाश्चपुल्लोमल्लश्चावकः । कु  
न्दकारोडोखलोवामृतपोहस्तिपस्त  
था ॥ एतेवैतीवराज्जाताः कन्या  
यांब्राह्मणस्यचेतिप० पद्धतिः ॥

भिक्षगवी । स्त्री० गवय्याम् ॥

भिक्षतरुः । पुं० लोभे ॥

## भिक्षटा

भिक्षी । स्त्री० लोभे ॥

भिक्षपाशः । पुं० निन्द्यवैद्ये ॥

कुत्सितोभिक्षः । याप्ये पाशप् ॥

भिक्षप्रिया । स्त्री० गुडूच्याम् ॥

भिक्षजितम् । न० औषधे ॥

भिक्षग्भट्टा । स्त्री० भट्टदन्तिकायाम् ॥

भिक्षड्माता । स्त्री० वासके ॥

भिक्षः । पुं० वैद्ये ॥ हेतौलिङ्गेप्रश

मनेरोगाणामपुनर्भवे । ज्ञानंचतु

र्विधंयस्यसराजार्होभिक्षक्तमः ॥

दण्डनीयोयथा । अज्ञातौषधमन्त्र

स्तुयस्त्व्याधेरतत्त्ववित् । रोगिभ्यो

ऽर्थसमादत्ते सदण्डाश्चौरवद्भिषक् ॥

भिक्षजोन्नस्याभोज्यत्वंयथा । शूद्रा

न्नब्राह्मणोभुक्त्वातथारङ्गावतारिणः

। चिकित्सकस्यक्रूरस्यतथास्त्रीमृग-

जीविनाम् ॥ शौण्डिकान्नसूति

कोन्नभुक्त्वाभासं व्रतीभवेत् । व्र-

तीयावकेन । तत्रधेनुद्वयमितिप्राय

श्चित्तविवेकः ॥ अपिच । यूयंचि

कित्सकस्यान्नं पुंश्चल्यास्त्वन्नमिन्द्रिय

म् । विश्वावार्द्धे षिकस्यान्नंशस्त्वविक्र

यिणोमलम् ॥ इतिमानवे ४ अध्या

यः ॥ भिक्षज्यति । भिक्षज् रुग्जये

। कण्डादिः । क्षिप् ॥ विभेतिवा

। जिभी० । भियः पुग्प्रस्त्वस्येत्वा

जिः ॥

भिक्षटा । स्त्री० दग्धिकायाम् । दग्धा

न्ने ॥ भिक्षांटीकते । टीकृगतौ ॥

## भीरुक :

रावाससंज्ञः । पांशुः पिञ्जोऽञ्ज  
सारस्तदनुहिमयुताबालुकाजूटिका  
च । पञ्चादस्यास्तुषारस्तदुपरिसहिमः  
शीतलः पत्रिकाख्याकूरखेतिभे  
दागुणरसमहसावैसदृश्येनदृश्याः ॥

भीमसुता । स्त्री० दमयन्ताम् ॥

भीमा । स्त्री० दुर्गायाम् ॥ रोचनाञ्च  
गन्धद्रव्ये ॥ कशायाम् ॥

भीमाकाली । स्त्री० ) दुर्गायाम् ॥  
भीमादेवी ।

भीमास्थानम् । न० तीर्थविशेषे ॥

भीमेश्वरी । स्त्री० भीमपीठस्थायाम् ॥

भीमैकादशी । स्त्री० माघशुक्लैकाद  
श्याम् ॥ भैम्याम् ॥

भौरः । त्रि० भयदे ॥ भियंराति ।

रा । कः ॥

भीरुः । पुं० इक्षुप्रभेदे ॥ यथा । भी  
रुः श्लेष्मकरः स्वादुरविदाहीगुरुः  
स्मृतः इति ॥ व्याघ्रे ॥ शृगाले ॥  
त्रि० आर्त्ते । कातरे ॥ भीरुके ।  
चक्षौ । दरपोक० इ० भा० ॥ रणे  
भीरोः स्वर्गाभावः ॥ विभेति ।  
जिभीभये । भियः क्रुक्लुकनावि  
ति० कुः ॥ स्त्री० भयशीलायाम् ।  
वरयोषिति ॥ कण्टकार्याम् ॥ श-  
तावर्याम् ॥ अजायाम् ॥ द्याया  
याम् ॥ स्त्रीमात्रे ॥

भीरुकः । पुं० इक्षुप्रभेदे । भोररौ०  
इ० दे० भा० प्र० ॥ वातपित्तप्रश

## भीष्मजननी

मनोमधुरोरसपाकयोः । सुशोतोवृंह  
शोवत्यः प्रौढकोभीरुकस्तथा ॥

पेचके ॥ न० वने ॥ त्रि०  
भयशीले । भीलुके । चक्षौ ॥ विभे  
ति । जिभी० । क्रुक्लुक् ॥

भीरुहृदयः । पुं० मृगे ॥

भीरुः । स्त्री० भयशीलायांयोषिति  
॥ ऊडुतडुलूङ् ॥

भीलः । पुं० भिक्षे ॥ भियंलाति ।  
ला० कः० ॥

भीलभूषणा । स्त्री० गुञ्जायाम् ॥

भीलुकः । त्रि० भयप्रकृतिकेजने ।  
चक्षौ ॥ विभेति । जिभी०  
। भियः क्रुक्लुकनावितिक्रुक्  
न् ॥

भीषणः । पुं० भयानकरसे ॥ शस्त्र-  
क्याम् ॥ कुन्दरुके ॥ कपोते ॥  
हिन्ताले ॥ भैरवविशेषे ॥ त्रि०  
गाढे ॥ दारुणे ॥ भीरुसान्विते  
॥ भीषयते । जिभी० । नन्द्यादि  
त्वाल्ल्युः । भियोहेतुभयेषु गिति  
षुक् ॥

भीष्मः । पुं० गाङ्गिये । पाण्डवानां  
पितामहे ॥ रुद्रे ॥ राजसे ॥ भया  
नकरसे ॥ त्रि० भयहेतौ । भयङ्क  
रे ॥ विभेत्यस्मात् । जिभी० ।

भियः पुष्पेति० मक्० पुगागमश्च-

भीष्मकः । पुं० रुक्मिण्याः पितरि ॥  
भीष्मजननी । स्त्री० गङ्गायाम् ॥

भुक्ति :

भीष्मपञ्चकम् । न० कार्तिकशुक्लपक्षी  
यैकादश्यादि पूर्णिमान्तपक्षतिथि  
कर्तव्यव्रतविशेषे ॥

भीष्मरत्नम् । न० हिमालयोत्तरदेश  
जातशुक्लवर्णप्रस्तरविशेषे । भीष्म  
पाषाणे ॥

भीष्मसूः । स्त्री० गङ्गायाम् ॥ भीष्म  
सूते । षूङ् । क्षिप् ॥ शान्तनो-  
र्महिषीभूत्वाभीष्मसूतवतीयतः ।  
तस्मात्त्वाभीष्मसूः प्रोक्तागङ्गात्रैली  
क्यपावनी ॥

भीष्माष्टमी स्त्री० माघशुक्लाष्टम्याम् ॥  
तत्रभीष्मस्यतर्पणकर्तव्यम् ॥

भीसटम् । न० श्वेमान्तके ॥

भुक्तम् । न० भक्षणे ॥ त्रि० भक्षिते ।  
खादिते । अभ्यवहृते । अशिते ॥

भुज्यतेस्मभुज० । क्तः भुक्ताब्राह्मणा  
इत्यत्रतुभुक्तमेवामस्तीत्यकारोमत्व  
यीद्योनतुकर्तरिक्तः । सकर्मके  
भ्यस्तल्यविधानाभावात् ॥ यद्वोत्तर  
पदलोपोऽत्रद्रष्टव्यः । भुक्तान्नाभु  
क्ताः । अत्राब्रह्मभुक्तत्वं ब्राह्मणे  
षूपचर्यते ॥

भुक्तसमुज्झितः । त्रि० फेलायाम् ॥  
पूर्वम्भुक्तम्० पश्चात्समुज्झितम्  
। पूर्वकालैकेतिसमासः ॥

भुक्तिः । स्त्री० भोजने ॥ भोजनम् ।  
भुजपालनाभ्यवहारयोः । स्त्रियां  
क्तिन् ॥ भोगे ॥ यथा । भुक्तिस्त्रिपु

मुजग :

रुषीसिध्दिरिति ॥

भुक्तिप्रदः । पुं० मुद्गे ॥ त्रि० भोगदा  
तरि ॥

भुक्तोज्झितः । त्रि० फेलायाम् ॥  
पूर्वम्भुक्तम्० पश्चादुज्झितम् । पूर्व  
कालैकेतिसमासः ॥

भुग्नः । त्रि० रोगादिनाकुटिलीकृते  
रुग्मे ॥ नञ् ॥ भुज्यतेस्म । भुजो  
कौटिल्ये । क्तः । ओदितश्चेति  
नत्वम् ॥ भुजतिस्मवा । गत्यर्थेति  
क्तः ॥

भुजः । पुं० स्त्री० करे ॥ बाहौ ॥  
अस्यशुभाशुभलक्षणं यथा । कक्षाश्च  
त्यदलाश्रेष्ठासुगन्धिन्यूर्ध्वरोमिका ।  
अन्यथाअर्थहोनानामसौनिः स्वस्य  
रोमशौ ॥ निर्मांसौचैवभज्जाल्यौश्चि  
ष्टौचत्रिपुलौभुजौ । आजानुलम्बि  
नौवाह्वत्तौपीनीनौनरेश्वरे ॥ नि  
स्नानारोमशौऋक्षौश्चैष्टौकरिकरप्र  
भौ । इति ॥ भुज्यतेऽनेन । भुज  
पालनाभ्यवहारयोः । भुजन्युजौ  
पाण्युपतापयोरितिसाधुः ॥ यद्वा  
। भुजति । भुजकौटिल्ये । इगुप-  
धितिकः ॥ चतुष्कलेशेषगुरुसंज्ञा  
याम् ॥ ० ॥ पुं० ॥

भुजकोटरः । पुं० कक्षे ॥

भुजगः । पुं० सर्पे ॥ भुजः सनगच्छ  
ति । अन्यत्रापीतिडः ॥ भुजेनकौ  
टिल्ये नगच्छतिवा ।

## भुजङ्गप्रयातम्

भुजङ्गप्रयातम् : । पुं० गरुडे ॥

भुजङ्गभोगी । ० मयूरे ॥

भुजङ्गराजः । पुं० शेषाह्वी ॥ भुजङ्गा  
नाराजा । टच् ॥

भुजङ्गशिशुभृता । स्त्री० बृहतीकन्दः ।

प्रभेदे ॥ भुजङ्गशिशुभृतानैर्मः ।

यथा । हृदतटनिकटक्षौणीभुजङ्गशि  
शुभृतायासीत् । सुररिपुदलित  
नागेव्रजजनसुखदासा ऽ भूत् ॥

भुजङ्गान्तकः । पुं० गरुडे ॥

भुजङ्गभोजी । पुं० मयूरे ॥

भुजङ्गाशनः । पुं० पक्षिसिंहे । गरु  
डे ॥ भुजङ्गान्ध्रश्राति । अश० ।

ल्युः । भुजङ्गाअशनं यस्य वा ॥

भुजङ्गः । पुं० अह्वी । सर्पे ॥ पिङ्

गे ॥ भुजङ्गनकौटिल्ये नगच्छति ।

गमेः सुपिखच् खच्चडिद्वावाच्य  
इतिडित्वपक्षे टिलोपः ॥ सीस  
के ॥

भुजङ्गवातिनी । स्त्री० सर्पाच्याम् ।

लुत्कार्याम् । कङ्कालिका० इ०  
गौ० दे० भा० ॥

भुजङ्गजिह्वा । स्त्री० महासमङ्गायाम्  
॥ सर्परसनायाम् ॥

भुजङ्गप्रयातम् । न० जगतीकन्दः ।

प्रभेदे ॥ भुजङ्गप्रयातं चतुर्भिर्यका

रैः ॥ यथा । सदारात्मजज्ञाति

भृत्योविहायस्वमेतं हृदं जीवितं लि

प्समानः । मयाकेशितः कालिये

## भुजङ्गसङ्गता

त्यं कुरुत्वं भुजङ्गप्रयातं द्रुतं साग  
राय ॥

भुजङ्गभुक् । पुं० मयूरे ॥ भुजङ्गं  
भुङ्क्ते । भुजं० । क्षिप् ॥ गरु  
डे ॥

भुजङ्गभोजी । पुं० राजसर्पे ॥

भुजङ्गमः । पुं० सर्पे । भुजङ्गनकौ  
टिल्ये नगच्छति । गमेः सुपिवा  
च्यइतिखच् । खच्चडिद्वावाच्यइति  
डिदभावे टिलोपाभावः ॥ न०  
सीसके ॥

भुजङ्गलता । स्त्री० नागवल्ल्या  
म् ॥

भुजङ्गविजृम्भितम् । न० उत्कृति  
कन्दः प्रभेदे ॥ वस्तीशाश्वैश्छेदो  
पेतं ममतनयुगलसज्जगैर्भुजङ्  
गविजृम्भितम् ॥ यथा । हेलोदश्च  
न्यच्चत्पादप्रकटविकटनटनसरोर  
णत्करतालकश्चारुप्रेङ्खच्चूडावहः  
श्रुतितरलनवकिशलयतरङ्गितहा  
र धृक् । अस्यन्नागस्त्रीभिर्भक्त्या-  
मुकुलितकरकमलयुगं कृतस्तुतिर  
च्युतः पायान्नश्चिन्दन्कालि  
न्दीहृदकृतनिजवसतिवृहद्भुजङ्ग  
विजृम्भितम् ॥

भुजङ्गसङ्गता । स्त्री० बृहतीकन्दः

प्रभेदे ॥ सज्जरैर्भुजङ्गसङ्गता ॥

यथा । तरलातरङ्गरिङ्गितैर्य

मुनाभुजङ्गसङ्गता । कथमेतिव-



भुज्यु :

त्सवारकश्चपलः सदैवतांहरिः ॥  
भुजङ्गहा । पुं० श्रीकृष्णस्यन्दन  
ध्वजे । गरुडे ॥

भुजङ्गाक्षी । स्त्री० राक्षायाम् ॥ भुज  
ङ्गान् अक्षति । अक्षूय्याप्तौ । कर्म  
खण् ॥ यद्वा । भुजङ्गोक्षयस्थाः ।  
अक्षोदर्शनादित्यच् । जातेरिति०  
गौरादिच्वादा० डीष् । भुजङ्गशब्द  
स्यभुजङ्गाक्षिसदृशेलक्षणा ॥

भुजङ्गाख्यः । पुं० नागकेसरे ॥

भुजशिरः । न० स्कन्धे ॥ भुजस्यशि  
रः ॥

भुजा । स्त्री० बाहौ ॥ करे ॥ भुजाट्टा  
म् ॥

भुजाकण्ठः । पुं० काम्नाङ्कुशे निखे ॥

भुजादलः । पुं० हस्ते ॥ भुजान्तरम्  
न० क्रोडे ॥ भुजयोरन्तरम् ॥

भुजिः । पुं० वङ्गौ ॥ भुनक्ति० भुज्य  
तेवा । भुज० । भुजेः किञ्चेति०  
इः ॥

भुजिष्णुः । पुं० स्वतन्त्रे ॥ हस्तमूत्रे ।  
दासे ॥ भुङ्क्ते० स्वाभ्युच्छिष्टम्०  
भुज्यतेवा । भुज० । रुचिभुजिभ्यां  
किष्णन् ॥

भुजिष्ठा । स्त्री० दास्याम् ॥ गणि  
कायाम् ॥ टाप् ॥

भुज्युः । पुं० भोजने । अग्नौ ॥

भुनक्तिपालयतिसर्वाणिभूतानि ।

भुजसृङ्भ्यांयुक्त्युकावितियुक् ॥

भुवनकोषवित्

भोजनंश्च ॥ भाजने ॥ ऋषिविशे  
षे ॥

भुञ्जन् । त्रि० भोगकर्तारि । भुञ्जाने ॥

भुजि० लट् : शब्द ॥

भुञ्जानः । त्रि० भुञ्जति । यथा । त्रि  
षुधामसुवद्भोज्यंभोक्तायश्चप्रकी  
र्तितः । वेदैतदुभयंयस्तुसभुञ्जानो  
नलप्यत इति । त्रिषुधाममुजाग्र  
दादिषु । भुजिः कर्त्तरिलटः शा  
नच् ॥

भुरिक् । स्त्री० पृथिव्याम् ॥ विभ  
र्त्ति० भरति मनुष्यादीन् । डुभृ  
ज् ॥ भृजउच्चेति० इच्प्रत्ययः

भुवनम् । न० सलिले । जले ॥ गग  
ने । जने ॥ पिष्टपे । जगति ॥ भू  
रादिसर्वलोके ॥ चतुर्दशभुवनानिय  
या । भूभुवः स्वर्महश्चैवजनश्चतस्र  
एवच । सत्यलोकश्चसप्तैतेलोकास्तु  
परिकीर्त्तिताः ॥ अतलंमूलंलवैव  
वितलञ्चनभस्तिमत् । महातलंर  
सातलंपातालंसप्तमंस्मृतम् ॥ इ  
ति ॥ भवन्त्या नूभूतानि० इति  
भुवनमयंलोकः ॥ भुयते । भूमाप्तौ ।  
भूसूक्ष्मसृजिभ्यश्चन्दसीतिभ्युन् ॥  
यद्वा । भवन्ति० उत्पद्यन्तेऽनेनक  
रक्षेद्युद् । संज्ञापूवकत्वाद्गुणा  
भावः ॥

भुवनकोषः । पु० भूगोले ॥

भुवनकोषवित् त्रि० । चतुर्दशभुवना

भुवर्लीक :

निवस्तूनि० द्रुतितात्यर्थेणाभिज्ञे ॥  
कल्पनामात्रमेतत् । तेषामदृष्टत्वा  
त् । नचवचनेभ्यस्तद्दर्शनम् । ते  
षामिथोविप्रतिपत्तिदर्शनात् ॥

भुवनेश्वरः । पुं० एकास्वरे ॥

भुवनेश्वरी । स्त्री० महाविद्याविशेषि

साम्यावस्थमायोपाधिकब्रह्मरूपि-  
ण्याम् ॥ मणिद्वीपाधिवासिन्याम् ॥

यथा । पाशाङ्कुशधराभीतिधरादेवीं  
चिदात्मिकाम् । वन्देसमन्दहसितां

मणिद्वीपाधिवासिनीम् ॥ आयुध-

स्थानानिवासाधः करमारभ्यदक्षि-  
णाधः करपर्यन्तम् । तदुक्तं महास-

म्नोहनतन्त्रे । दक्षिणेचाङ्कुशंदद्या-

द्वामेपाशंप्रदापयेत् । अभयंदक्षिणे

दद्याद्वरं वामेप्रदापयेदिति । दशप-

टल्यामपिभुवनेशीध्याने । दक्षेङ्कु-

शाभयेप्रोक्तेवामेपाशमयेष्टदमिति ॥

भुवन्युः । पुं० भानौ ॥ सूर्ये ॥ ज्व-

लने । वज्रौ ॥ शशलाञ्कुने । श-

शिनि ॥ भवति । भू० । कन्युच्-

क्षिपेच्चैति० चाङ्गुवः कन्युच् ॥

भुवर्० । अ० अन्तरिक्षे । गगने ॥ प्र-

ष्ठान्तप्रतिरूपकमव्ययम् । भवति ।

भू० । भूरङ्घ्रिभ्यांकिदित्यसुन् । उ-

वङ् ॥

भुवर्लीकः । पुं० भूरादिसप्तलोका-

न्तर्गत द्वितीयलोके ॥ यथा । भूमि

सूर्यान्तरं यच्चसिद्धादिमुनिसेवितम् ।

भूकदम्बः

भुवर्लीकस्तुसोप्युक्तोद्वितीयोमुनिस-

त्तम । अपिच । तिथिलक्षोभुव-

र्लीकोध्रुवप्रान्तोमहीतलात् ॥ भूपृ-

ष्ठादारभ्यध्रुवप्रान्तद्वति० ज्योतिश्च

क्रावलस्वनभूतध्रुवपर्यन्तपञ्चदशल-

क्षोच्छायोभुवर्लीकद्वत्यर्थः ॥

भुविः । न० अर्धौ । समुद्रे ॥ भवन्य-  
स्मिन् । भू० । भुवः किदिति० इ-  
सन् ॥

भुशुण्डी । स्त्री० अस्त्रांतरे । अग्निय-  
न्त्रे ॥ यथा । उड्डीयोड्डीयचप्राप्यन-  
दन्तोदशकटंका । क्रमतेचानता-  
ङ्गीयासाभुशुण्डीनिगद्यते ॥

भू । अ० रसातले ॥

भूः । स्त्री० स्थानमात्रे ॥ एकाङ्गे ॥

व्याहृत्यन्तरे ॥ धरण्याम् । भूमौ ॥

दृष्टात्मविजयव्यथान्नृपान्हसति

भूरियम् । अहोमांविजिगीषन्तिमृ-

त्योः क्रीडनकानराः ॥ भवति०

भवनंवा । भू० सत्तायाम् । कर्त्त-

रिभावेवाक्किप् ॥ भवन्यस्यांसर्व-

मित्यधिकरणेबहुलवचनाद्वाक्किवि-

त्येके ॥ भवन्यस्याभूतानीत्यपा-

दानेवाक्किवित्येके ॥ उत्पत्तौ ॥

भूकः । पुं० न० काले ॥ क्षिद्रे ॥

अन्धकारे ॥ भवति ॥ भू० । सृष्टभृशु-

षिमुषिभ्यः कक् ।

भूकदम्बः । पुं० अलम्बुषट्क्षे । को-

कसिम० इ० गौ० दे० भा० ॥

भूकम्पः

भूकदम्बकः । पुं० यवान्याम् ।

भूकदम्बिका । स्त्री० महाश्रावणिका  
याम् ॥ सुण्ड्याम् ॥

भूकन्दः । पुं० महाश्रावणिकायाम् ॥

भूकम्पः । पुं० उत्पातविशेषे ॥ स-  
यथा । यामक्रमाच्चभूकम्पोद्भिजादी  
नामनिष्टदः । अनिष्टदः क्षिती  
शानांसन्ध्ययोरुभयोरपि ॥ इतिव  
शिष्टः ॥ यदाविजृम्भतेनन्तोमदाघू  
र्णितलोचनः । तदाचलतिभूरेषा  
साद्रिज्ञीपाब्धिकानना ॥ भुवः कम्पो  
भूकम्पः ॥ मेषेष्टश्चिकभे गजः प्र-  
चलतिव्यासादिभिः कथ्यते चापे  
मीनकुलीरभे चवृषभे सत्यं चलेत्क-  
च्छपः । यूकेकुम्भधरेऽमृगेन्द्रमिथुने-  
कन्यामृगेपन्नगस्तेषामेकतमो यदि  
प्रचलतिक्षीणतदाकम्पते ॥ कच्छ  
पे मरणं च यं मरणं चापि पन्नगे । सर्वं  
च मुखदञ्चैव पृथिव्यां चलिते गजे ॥  
प्रथितनरेश्वरमरणं व्यसनान्याग्नेय  
माकृतयोः । जुह्वयमतिवृष्टिभि  
रुपपौडान्तेजनाश्चापि ॥ त्रिचतु  
र्यपञ्चमदिने मासे पक्षे चिपक्षके । भव  
तियदाभूकम्पः प्रधाननृपनाशनं कुरु  
ते । सचायं भूमिजीत्पातविशेषः ॥ यथा  
। चरस्थिरभवं भौमं भूकम्पमपि भूमि  
जम् । जलाशयानां वैकृत्यं भौमतद-  
पि कीर्तितम् ॥ भौमं याप्यफलं ज्ञे-  
यं चिरेण परिपच्यते ॥ अपिच । क्षि

भूकलः

तिकम्पमाहुरेके बृहदन्तर्जलनिवा  
सिसत्त्वकृतम् । भूभारखिन्नदिग्ग  
जविश्रामसमुद्भवंचान्ये ॥ अनिलो  
ऽनिलेन निहतः क्षितीपतन्सख-  
नं करोलान्ये । केचित्स्वदृष्टकारित  
मिदमन्ये प्राहुराचार्याः ॥ गिरि  
भिः पुरासपक्षैर्वसुधाप्रपतद्भिरुत्प  
तद्भिश्च । आकम्पितापितामहमा  
हामरसदसिसत्रीडम् ॥ भगवन्नाम  
ममैतत्त्वया कृतं यदचलति तन्न तथा  
। क्रियतेऽचलैश्चलद्भिः शक्ताहं ना  
स्य खेदस्य ॥ तस्याः सगद्गदगिरं  
किञ्चित्स्फुरिताधरं विनतमीषत् ।  
साशुविलोचनमाननमवलोक्य पिता  
महः प्राह ॥ मन्युं हरेन्द्रधात्याः  
क्षिपकुलिशं शैलपक्षभङ्गाय । शक्रः कृ  
तमित्युक्त्वामाभैषीरिति च वसुमतौ  
माह ॥ किन्त्वनिलदहनमुरपति  
वरुणाः सदसत्फलावबोधार्थम् ।  
प्राग्द्वित्रिचतुर्भागेषु दिननिशोः क  
म्पयिष्यन्ति ॥ अतो विशेषो द्रष्टव्यो  
वाराह्यामुविचक्षणैः ॥

भूकर्वुदारः । पुं० ) जुद्धश्लेषान्तके ।

भूकर्वुदारकः । पुं० ) भूशैली । कोटा  
लसोडा० इ० भा० ॥ भूकर्वुदा  
रोमधुरः कृमिशूलापहः परम् ।  
बातप्रकोपनः किञ्चित्शीतलः  
स्वर्णमारकः ॥

भूकलः । पुं० दुर्विनीताश्वे ॥

## भूचर :

भूकश्यपः । पुं० वसुदेवे ॥

भूकाकः । पुं० खलपकङ्के ॥ क्रौञ्चे ।

नीलकपोते ॥

भूकुम्भी । स्त्री० भूपाटल्याम् ॥

भूकुष्माण्डो । स्त्री० विदार्याम् ॥

भूकेशः । पुं० शैवले ॥ वटे ॥

भूकेशा । स्त्री० राक्षसाम् ॥

भूकेशी । स्त्री० अवल्लुज ॥

भूक्षित् । पुं० सूचीरोम्णि । शूकरे ॥

भूखजूरी । स्त्री० क्षुद्रखजूर्याम् ।

भूयुक्तायाम् ॥ भूखजूरौतुमधुरा

शिशिरादाहपित्तनुत् ॥

भूगरम् । न० विषे ॥

भूगर्भः । पुं० भगवति । भूगर्भेशस्य

भूः सर्वभूताश्च भूतागर्भ इवान्तर्ब

र्तिनीश्च भूस्तत्तागर्भेऽस्येतिवा ॥

भवभूतिनामनि० कवी ॥

भूगोलः । पुं० ज्योतिष्शास्त्रप्रसिद्धे

भुवनकोषे ॥ भोज्यं यथासर्वरसं वि

नाज्यं राज्यं यथाराजविर्वाजितञ्च ।

सभानभातीवमुक्तृहीनागोलानभि

ज्ञोगणकस्तथैव ॥ वादीव्याकर

णं विनैव विदुषां धृष्टः प्रविष्टः सभां ज

ल्पन्नल्पमतिः स्मयात्पटुवटुभूभ

ङ्गवक्रोक्तिभिः । क्रीतः सन्नपहा

समेतिगणकोगोलानभिज्ञस्तथाज्यो

तिर्वित् सदसिप्रगल्भगणकप्रश्नप्रप

ञ्चोक्तिभिः ॥

भूचरः । चि० भूमिचारिणि ॥

## भूतकृत

भूक्षायम् । न० अंधकारे ॥ भुवः

काया । कायावाहुल्ये० इति

क्षीवता ॥

भूजन्तुः । पुं० भूनागे ॥

भूजस्वूः । स्त्री० गोधूमे ॥ विकङ्कत

फले ॥ भूमिजस्वाम् ॥

भूतः । पुं० देवयोनिविशिष्टे ॥ सच

अधोमुखोर्ध्वमुखादिपिशाचभेदोक्त

द्रानुचरोवालग्रहः ॥ कुमारे ॥

क्षणाचतुर्दश्याम् ॥ योगीन्द्रे ॥

शम्भोर्गणविषेशेषिणु । न० द्वादौ ।

पृथिव्यप्तेजोवाय्वाकाशेषु ॥ पि

शाचादौ ॥ जन्तौ । युक्ते ।

न्याय्ये ॥ वस्तुतत्त्वानुसरणे । चि०

उचिते ॥ प्राप्ते ॥ वित्ते ॥ कृते

। सत्ये ॥ प्राणिनि ॥ कालविशिष्टे

। हृत्ते । अतीते । गते ॥ परमार्थे

॥ विद्यमानेवस्तुनि ॥ अतीतोत्पत्तिके

। जाते ॥ समे ॥ उत्तरपदस्थेव

भूतशब्दः समार्थइतिशाब्दिकाः

। यथा पितृभूतः । देवभूतोयमि

ति । पूर्वमपि विद्यमाने ॥ भवन

धर्मिणि ॥ भाव्यते स्म । भूप्राप्तौ

। आधृषादितिणिजभावः पक्षे०

क्तः ॥ भूतिरस्यास्तिवा । अर्थआ

द्यच् ॥ अभवद्वा । भुवोगत्यर्थेति

० भूतार्थकर्तारिक्तः ॥ अर्द्धचा

दिः ॥

भूतकृतः । पुं० धातरि । द्रुहिष्ये ।

## भूतचतुर्दशी

भूतानि करोति । डुकृञ्० ।  
 क्रिप् । तुक् ॥ रुद्रे ॥ भूतानि  
 कृन्तति० छिनत्ति । कृतीर्छेदने  
 । क्रिप् ॥ कृणोति छिनस्तिवा ।  
 कृञ्० । क्रिप् तुक् ॥ विष्णौ ॥  
 रजोगुणं समाश्रित्य विरिञ्चिरूपेण  
 ० भूतानि करोति इति तथा ॥

भूतकेशः । पुं० । तृणविशेषे । गो  
 लीम्याम् । अल्पकेश्याम् ॥ भू  
 तानां केश इव । भूतः केशोऽस्य  
 वा ॥

भूतकेशी । स्त्री० । भूतकेशे ॥ शेषा  
 लिकायाम् ॥ नीलसिन्दुवा-  
 री ॥

भूतक्रान्तिः । स्त्री० । भूतावेशे ॥

भूतगणः । पुं० । पृथिव्यादिपञ्चके ॥

भूतानां गणः ॥

भूतगन्धा । स्त्री० । मुरानामनिगंधद्र  
 व्ये ॥

भूतग्रामः । पुं० । देहेन्द्रियसङ्घा  
 ताकारेण परिणते पृथिव्यादिभूत  
 समुदाये ॥ सच० । जरायुजाण्डज  
 स्वेदजोद्भिज्जभेदाच्चतुर्विधो भवति  
 । भूतानां पृथिव्यादीनां ग्रामः ॥

भूतघ्नः । पुं० । भूर्जवृक्षे ॥ उष्ट्रे ॥  
 लशुने ॥ त्रि० । भूतनाशके ॥

भूतघ्नी । स्त्री० । तुलस्याम् ॥ मुण्डति  
 कायां ॥

भूतचतुर्दशी । स्त्री० । कार्तिककृष्णच

## भूतपतिः

तुर्दश्याम् । यमचतुर्दश्याम् ॥  
 भूतजटा । स्त्री० । जटामांस्याम् ॥  
 गन्धमांस्याम् ॥

भूतत्वम् । न० । वर्त्तमानध्वंसप्रतिप  
 गिसमयवृत्तित्वे ॥ बहिरिन्द्रियग्रह  
 णायोग्यविशेषगुणवत्त्वे ॥ पृथिव्य  
 दयस्तुजातिविशेषाः ॥

भूतदर्शनम् । न० । परमार्थदर्श  
 ने ॥

भूतद्राघी । पुं० । भूताङ्कुशवृक्षे ॥  
 रक्तकरवीरे ॥

भूतद्रुमः । पुं० । श्लेष्मांतकवृक्षे ॥

भूतध्रुक् । पुं० । भूतानामपकारके ।  
 भूतानिद्रुह्यति । दुह० । सत्सू  
 र्षेति क्रिप् ॥ भूतध्रुक् कोलभेत  
 शम् ॥

भूतधात्री । स्त्री० । भूमौ ॥ भूतानां  
 धात्री ।

भूतनाथः । पुं० । शिवे ॥ भूतानां  
 नाथः ॥ भूतैर्जन्तुभिर्याच्यते ।  
 तानुपतापयति० तैश्च आशास्ते० तै  
 षामभीष्टमिति वा भूतनाथः ॥

भूतनायिका । स्त्री० । दुर्गायाम् ॥

भूतनाशनः । पुं० । श्वेतसर्पपे ॥  
 सर्पपे । भस्मातके ॥ न० । रुद्राक्ष  
 ॥ भूतान्नाशयति । शशचदर्शने  
 ल्युट् ॥

भूतपतिः । पुं० । महादेवे ॥ भूतानां  
 पतिः ॥



## भूतयज्ञः

भूतपत्नी । स्त्री० तुल्यस्यम् ॥

भूतपुत्रः । पुं० श्योनाकवृक्षे ॥

भूतपूर्णमा । स्त्री० आश्विनपूर्णमा  
याम् । शारदाम् । कीजागरायाम् ॥

भूतपूर्वः । चि० अतिक्रान्ते ॥ पूर्व  
भूतः । सुष्पुपेति समासः । भू-  
तपूर्वचरडितिर्देशात् भूतशब्दस्य पूर्व-  
निपातः ॥

भूतप्रादुर्भावः । पुं० अतिक्रान्तोत्प-  
त्तौ ॥ भूतस्य प्रादुर्भावः ॥

भूतभावनः । पुं० सर्वभूतपितरि ।  
ईश्वरे । भूतानि भावयति जनय-  
ति० प्रापयति वा । भवतेत्यन्ताद्  
युच् ॥

भूतभृत् । पुं० विष्णौ ॥ भूतानि  
विभर्त्ति धारयति० पोषयति वा० ।  
डु० अ० । क्तिप् । तुक् ॥

भूतभैरवः । पुं० भैरवविशेषे ॥ शी-  
तज्वरापहेचूर्णविशेषे ॥ यथा । ए-  
लाजातिफलं व्योषविफलाजीरकं च  
नः । सविडङ्गसितायुक्तचूर्णशी-  
तज्वरापहमिति ॥

भूतमात्रा । स्त्री० शब्दादिषु ॥ पृथि-  
व्यादिषु विषयेषु ॥

भूतमारी । स्त्री० चीडानामनिगंध-  
द्रव्ये ॥

भूतयज्ञः । पुं० पञ्चमहायज्ञान्तर्ग-  
तबलिष्वेव देवकर्मणि भूतेभ्यो बलि

## भूतसञ्चारिणी

हरणे ॥

भूतयोनिः । पुं० परमात्मनि ॥ भू-  
तानां योनिः ॥

भूतलिका । स्त्री० पृष्ठायां ॥

भूतवासः । पुं० कलिद्रुमे ॥ भूता-  
नां वासः । भूतानां वासोऽस्मिन्वा ॥

भूतविक्रिया । स्त्री० अपस्माररोगे ॥

भूतवित् । पुं० लौकायतिके ॥ स च  
पृथिव्यग्ने जोवायवस्तत्त्वानि० तानि-  
चत्वारि भूतानि जगत्कारणानीति  
कल्पयति ॥

भूतविद्या । स्त्री० भूततन्त्रे ॥ यथा ।  
भूतविद्यानाम० देवासुरगन्धर्वयक्ष  
रक्षः पितृपिशाचनागयक्षाक्षुपसृ-  
ष्टचेतसां० शान्तिकर्मवलिहरणादि  
ग्रहोपशमनार्थमिति सुश्रुतः ॥

भूतवृक्षः । पुं० शाखोटवृक्षे । श्योना-  
कवृक्षे ॥ कलिब्रक्षे ॥

भूतवृक्षकः । पुं० शाखोटे ॥ बहुवार-  
के लसोडा० इ० भा० ॥

भूतवेशी । स्त्री० श्वेतशेफालिकायाम्  
श्वेतसुरसायाम् । श्वेतन्यवारी०  
इ० भा० ॥ भूतानि विशन्ति । वि-  
शप्रवेशने । कर्मण्यण् ॥

भूतब्रह्मा । पुं० देवले ॥

भूतसञ्चारः । पुं० भूतोन्मादरोगे ।  
भूतक्रान्तौ । ग्रहागमे ॥

भूतसञ्चारिणी । स्त्री० कृष्णचतुर्ह-  
स्याम् ॥

## भूतात्मा

भूतसञ्चारी । पुं० दावानले ॥  
 भूतसर्गः । पुं० भूतसृष्टौ । देवासुरभे  
 देनभूतानांसृष्टौ ॥ यथा । ब्राह्मः  
 प्रजापतीयञ्चसौम्येन्द्रस्तथैवच ।  
 गान्धर्वीप्यथकौबिरोरक्षः पैशाचमा  
 नुषाः ॥ स्थावरः पाशवोमार्गः  
 सार्पः शाकुनिकस्तथा । चतुर्दशवि  
 धोह्येषभूतसर्गः प्रकीर्तितः ॥

भूतसारः । पुं० श्योनाकप्रभेदे ॥

भूतसृष्टः । पुं० ब्रह्मणि ॥

भूतहन्त्री । स्त्री० वंध्याकर्कोटक्याम् ।  
 नीलदूर्वायाम् ॥

भूतहरः । पुं० गुग्गुली ॥

भूतहारि । न० देवदारुणि ॥

भूता । स्त्री० कृष्णचतुर्दश्याम् ॥ य-  
 था । स्कान्दे । ब्रह्माण्डोदरमध्ये  
 तुयानितीर्थानिसन्तिवै । पूजिता  
 निभवन्तीहभूतायांपारणेकृते ॥ अ-  
 पिच । शिवरात्रिव्रतेभूतांकामवि-  
 हांबिवर्ज्येत् ॥

भूताङ्गुशः । पुं० गौ० दे० खनाम्ना  
 प्रसिद्धेवृक्षे । जवके । ग्रहाक्षये ॥

भूताङ्गुशस्तीव्रगन्धः । कटुरुष्णास्त  
 धोत्कटः । भूतग्रहादिदोषघ्नः क-  
 फबातनिकृन्तनः ॥

भूतात्मा । पुं० देहेष्वृथिव्यादिभूता-  
 रश्मत्वात् । भूतान्येवात्मास्वभावो  
 यमसः ॥ परमेष्ठिनि । दुहिणे  
 हिरण्यगर्भे ॥ भूतानांव्यष्टापाधी

## भूताविष्टः

नामात्मानियन्तासमष्टापाधित्वा-  
 त्० इति ॥ सदाशिवे ॥ जीवात्म-  
 नि ॥ विष्णौ ॥ भूतानांप्राणिनामा  
 क्ताञ्चन्तर्धामी ॥

भूतादिः । पुं० सर्वजगत्कारणे । ता-  
 म्साहङ्कारे ॥ भूतानामादिः ॥ प-  
 रमेश्वरे ॥ भूतानांभवनधर्मकाणां  
 मुत्पत्तिमतांसर्वेषामादिः कारणं  
 कर्तुंपादानोभयात्मकमितियावत् ॥  
 भूतादिसर्गः । पुं० भौतिकसर्गे ॥ भू-  
 तादेः सर्गः ॥

भूतारि । न० हिङ्गुनि ॥

भूतात्तः । त्रि० भूताविष्टे ॥ भूतेन-  
 ऋतोदीप्तः । ऋतेचतृतीयासमास  
 इतिवृद्धिः ॥ भूतेनआर्त्तीवा ॥

भूतार्थः । पुं० सिद्धार्थे ॥

भूतार्थवादः । पुं० प्रमाणान्तरविरो-  
 धस्तुतिरहितार्थबोधकेवेदवाक्ये ॥  
 यथा । इन्द्रोहन्नायवच्चमुदयच्छदि-  
 त्वादिः ॥

भूताली । स्त्री० भूपाटल्याम् ॥ मुष-  
 ल्याम् ॥

भूतावासः । पुं० विभीतके । वहेडा०  
 इ०भी० ॥ भूतानामावासः ॥ आ-  
 काशाद्याश्रयेवासुदेवे ॥ भूतान्या  
 भिमुख्येनवसन्त्यत्र ॥ वसन्तिच्ययि  
 भूतानिभूतावासस्ततोभवान् । इ-  
 तिहरिवंशः ॥ कार्ये ॥

भूताविष्टः । त्रि० पिशाचग्रस्ते ॥ भू

## भूतणम्

ताक्रान्ते ॥ भूतादिनारोगयस्ते ॥  
भूतावेशः । पुं० आवेशे । भूतस-  
ञ्चारि ॥

भूतिः । स्त्री० भस्मानि ॥ सम्पत्तौ ॥  
हस्तिशृङ्गारे ॥ मांसपाकविशेषे ॥  
उत्पाते ॥ शिवश्याणिमाद्यष्टविधै-  
श्वर्ये ॥ अग्निनामहिमाचैवलघिमा  
नरिमातथा । प्राप्तिः प्राकाम्यमीशि  
त्ववशित्वंचाष्टभूतयः ॥ शम्भुधृ  
तभस्मानि ॥ भूतणे ॥ उत्पत्तौ । जा  
तौ ॥ वृद्धिनामीषधौ ॥ रोहिषतणे ॥  
विभूतौ ॥ भवनम् ॥ भूतिः ॥ स्त्रियां  
क्तिन् ॥ भवत्यनया । क्तिञ्चा ॥  
भूतिकः । पुं० यवान्यामोषधौ ॥ न०  
कट्फलौषधौ । घनसारे ॥ भूनि  
म्बे ॥ भूस्तृणे ॥ भवति । भू० ।  
क्तिचत्तौचसंज्ञायामिति० क्तिच् ।  
संज्ञायांकन् ॥

भूतिकामः । पुं० ऐश्वर्याभिलाषि  
णि ॥

भूतिकीलः । पुं० भूखाते ॥  
भूतिगर्भः । पुं० भवभूतिकवौ ॥  
भूतिनिधानम् । न० धनिष्ठानक्षत्रे ॥  
भूतिमान् । त्रि० ऐश्वर्ययुक्ते ॥  
भूतिकम् । न० भूनिम्बे ॥ यवान्या  
म् । कपूरे ॥ भूस्तृणे ॥ तृणे ॥  
भूतणम् । न० गन्धतृणे । गन्धखेडे  
। रोहिषे ॥ पुं० रोहिषे । भूति-  
के । मालातृणे । सुगन्धरोहिषे ॥

## भूध्रः

परिमलदगङ्गनि० इ० आन्ध्रभाषाप्र  
सिद्धे ॥ भूतणकटुकंतिक्ततीक्ष्णो  
ष्णरोचनलघु । विदाहिदीपनं रुज  
मनेत्यं मुखशोधनम् ॥ अतृष्यं बहुवि  
ट्कञ्चपित्तरक्तप्रदूषणम् । भुव-  
स्तृणम् ॥

भूतेशः । पुं० शिवे । सर्वभूतनियन्तरि  
॥ भूतानांप्रमथादीनां बालग्रहाणां  
प्राणिनां वार्द्धशः ॥

भूतमम् । न० स्वर्णे ॥ भुवि उत्तमम् ॥  
भूदरो भवा । स्त्री० आखुकर्ण्याम् ॥  
भूदारः । पुं० वराहे । सूकरे ॥ भुव  
न्दारयति । दृ० कर्मण्यण् ॥

भूदेवः । पुं० ब्राह्मणे । ब्राह्मणोजङ्ग  
मामूर्तिः । श्रीविष्णोः परमात्म-  
नः । अतएव हि विख्याता भूदेवा-  
स्ते महाकृते । भुवः भुवि वा दे-  
वः ॥

भूधनः । पुं० रात्रि ॥ कृष्णवले ॥

भूधरः । पुं० पर्वते । महीधरे ॥ धरति  
धृजः पचाद्यच् । भुवोधरः ॥ य  
न्त्रविशेषे ॥ यथा । जलकच्छपपाता  
लदोलाभूधरवालुकाः । वकाद्या  
यन्त्रभेदाः स्युरिति शब्दचन्द्रिका ॥

भूधात्री । स्त्री० भूम्यामलक्याम् ॥  
भूधात्रीवातकृत्तृक्ताकषायामधु  
राहिमा । पिपासाकासपित्तासृक्  
कफपाण्डुक्षतापहा ॥

भूध्रः । पुं० पर्वते ॥ भुवन्धरति । धृ-

भूपाठरी

भूपा

भू० । भूविभुजादित्वात् ।  
भूनागः । पुं० उपरसविशेषे । किति  
नागे ॥

भूनिम्बः । पुं० लुपविशेषे । किरातति  
क्ते । चिरायता० इ० भा० ॥ भूवोनि  
म्बद्वय ॥

भूनीपः । पुं० भूमिकदम्बे । भृङ्गव  
ल्लभे । लघुपुष्पे ॥ चिकदम्बाः क  
टूष्णाश्चवृष्ट्यादोषहराहिमाः । कषा  
यतिक्ताः पित्तघ्नावीर्यवृद्धिकराः  
पराः ॥

भूनेता पुं० राज्ञि । भूवोनेतानायकः ॥  
भूपः । पुं० राजनि ॥ भुवंपाति । पा  
रक्षणे । आतोनुपेतिकः । १६ सं  
ख्यायाम् ॥

भूपतिः । पुं० नृपे । राज्ञि ॥ भू  
पुत्रीयस्यपत्नीसतुभवतिकथंभूपती  
रामचन्द्रः । इतिरामायणकिकयी  
वाक्यम् ॥ भुवः पतिः ॥ ऋष  
भौषधे ॥

भूपदः । पुं० वृक्षे ॥ भूविपदानियस्य ॥  
भूपदी । स्त्री० मल्लिकायाम् । वेलो०  
इ० भा० ॥ भूविपदमस्याः । गौरादिः ॥  
भूपलाशः । पुं० वृक्षविशेषे । विशाली  
इ० गौ० दे० भा० ॥ भुवः पला-  
शः ॥

भूपाठला । स्त्री० भूपाठल्याम् ॥

भूपाठली । स्त्री० भूकुम्भ्याम् । रक्तपु  
ष्पिकायाम् ॥ भुवः पाठली ॥

भूपालः । पुं० राज्ञि ॥ भुवंपालयति  
। पालरक्षणे । कर्मस्थान् ॥ यथा ।  
राज्यंपालयतेनित्यं सत्यधर्मप्राय  
णः । निर्जित्यपरसैन्यानिक्षिपतिधर्म  
णपालयेत् ॥

भूपुत्री । स्त्री० सीतायाम् ॥ भुवः पु  
त्री ॥

भूपेष्टः । पुं० राजादनौवृक्षे ॥  
भूवदरी । स्त्री० लघुवदर्याम् । चिति  
वदर्याम् । भडवेरी० इ० भा० ॥

भूमर्त्ता । पुं० नृपे ॥ भूवोभर्त्ता । पत्य  
र्यभर्तृशब्दश्रयाजकादित्वात् । याज  
कादिभिश्चेतिसमासः । तेन० अ  
पांस्तृष्टा० वज्रस्यभर्त्तेतिवत् ० तज  
काभ्यांकर्त्तरीति० नसमासनिषेधः ॥

भूमृक् । पुं० राज्ञि ॥ भुवंभुनक्तिपाल  
यति । भुज० । क्षिप् ॥  
भूमृत् । पुं० अद्रौ । गोत्रे । गिरौ ॥  
महीपतौ ॥ भुवंविभर्ति । डुभृज०  
। क्षिप् तुक् ॥

भूमा । पुं० बहुत्वे ॥ भूमामहान्नि  
रतिशयंवह्नितिपर्यायाः ० इतिभा  
ष्यम् । सकलसांसारिकव्यहाराभा  
राभावोपलक्षितेतत्त्वे । ब्रह्मणि ॥  
यत्रनान्यद्विज्ञानातिनान्यद्यत्रशृणो  
तिच । नान्यत्पश्यतियस्मिन्वैस  
भूमाप्रोच्यतेश्रुतौ ॥ योभूमासीऽमृ  
तः प्रोक्तः सुखंनारूपे विचारय ॥  
वहीर्भावः । पृथ्वादित्वादिमनिच्

## भूमि :

। वहीर्लोपोभूचवहो : ॥ त्रि० बहु  
त्वविशिष्टे ॥

भूमयः । त्रि० मृदात्मके । भूमिमये  
भूमयो । स्त्री० सूर्यपत्न्याम् ॥ व्याया  
याम् ॥

भूमिः । स्त्री० स्थानमात्रे वसुधैरायाम्  
। क्षितौ । अचलायाम् । रसाया  
म् । स्थिरायाम् ॥ विष्णुर्भूमिसं-  
म्पूज्योवाच । सर्वाधाराभवशुभेस-  
र्वैः सम्पूजितासुखम् । मुनिभि  
र्मनुभिर्देवैः सिद्धैश्चदानवादिभिः ॥  
अम्बुवाचीत्यागदिनेगृहारम्भेप्रवेश  
ने । बापीतडागारम्भेचगृहेचकृषि  
कर्मणि । तवपूजांकरिष्यन्तिमहरेण  
सुरादयः । मूढायेनकरिष्यन्तिया  
स्यन्तिनरकंचते । इति ॥ अम्बुवा  
चीत्यागदिनेगृहारम्भेप्रवेशने । तद्भि  
न्नदिनेतवपूजांकरिष्यन्तीत्यन्वयः ॥  
अस्त्राः गुणामहाभारते मोक्षधर्मे  
यथा । भूमेस्थैर्यङ्गुलत्वञ्चकाठिन्यं  
प्रसवार्थता । गन्धोगुरुत्वं शक्तिश्चस  
ङ्घातः स्थापनाधृतिः ॥ इति ॥  
अस्यार्थः । स्थैर्यमचाञ्चल्यम् १ ।  
गुरुत्वंपतनप्रतियोगीगुणः २ । का  
ठिन्यम् ३ । प्रसवार्थता० धान्या-  
द्युत्पत्तिस्तदर्थता ४ । गन्धः ५ ।  
गुरुत्वं पिण्डपुष्टिः ६ । शक्तिः ग  
न्धग्रहणसामर्थ्यम् ७ सङ्घातः ०  
स्थिरावयवत्वम् ८ । स्थापना० मनु

## भूमिका

प्याद्याययत्वम् ८ । धृतिः पाञ्च  
भौतिकेमनसियोधृत्यंशः १० । इ  
ति ॥ षष्टिवर्षसहस्राणिरुर्गेतिष्ठति  
भूमिदः । उक्तेताचानुमन्ताचता  
वन्तिनरकंवसेत् ॥ योगिनामवस्था  
विशेषे ॥ यथा । निरुद्धे चेतसिपुरा  
सविकल्पसमाधिना । निर्विकल्प-  
समाधिस्तुभवेदत्रिभूमिकः ॥ व्यु-  
त्तिष्ठतेस्वतस्त्वाद्येद्वितीयेपरबोधितः ।  
अन्तर्व्युत्तिष्ठतेनैवसदाभवतितत्त्व-  
यः ॥ एवंप्राग्भूमिसिद्धावप्युत्तरो  
त्तरभूमये । विधेयाभगवद्भक्तिस्तांवि  
नासानसिध्यति ॥ भवन्त्यस्यांभूता  
नि । भूसत्तायाम् । भुवः किदि  
ति० मिः ॥

भूमिकदम्बः । पुं० कदम्बविशेषे । भू  
नीपे । भूमिजे । लघुपत्रे । वृत्तपु  
ष्पे । विषघ्ने ॥

भूमिकन्दली । स्त्री० कन्दल्याम् । द्रो-  
णपर्ण्याम् ॥

भूमिका । स्त्री० रचनायाम् ॥ वेशान्त  
रपरिग्रहे । रूपान्तरस्त्रीकारे यथा ।  
हहेमचन्द्रः । पात्राणिनाय्येऽधि-  
कृतास्तत्तद्वेशास्तुभूमिकाः । इ  
ति ॥ ज्ञानिनामवस्थाविशेषे ॥  
यथाहुः । ज्ञानभूमिः शुभेच्छा-  
स्याप्रथमासमुदाहृता । विचारणा  
द्वितीयास्यात् तृतीयातनुमानसा ।  
सत्त्वापत्तिश्चतुर्थीस्या ततोऽसं सक्ति



## भूमिपुत्र :

तित्तोसौकटुरुष्णश्च कफवातहरस्त  
था । उमाप्रियश्चभूतघ्नोमेध्यः सौ  
रभ्यदायकः ॥

भूमिजम्बुः । स्त्री० भूमिजम्बुका  
याम् । नादेय्याम् ॥ भूमेर्जम्बुः ॥  
भूमिजम्बुका । स्त्री० जुद्रजम्बुयाम् ।  
नादेय्याम् ॥ ह्रस्वत्वात्स्वार्थेकम् ॥  
यद्वा भूमिलम्बाजम्बुका । शाकपा  
र्थिवादिः । भूमिलम्बपञ्चत्वात् ॥  
भूमिजम्बुः । स्त्री० जुद्रजम्बुयाम् । ह्र  
स्वफलायाम् । भ्रमरेष्टायाम् ।  
पिकभक्ष्यायाम् । काष्ठजम्बुयाम् ॥  
भूमिजा । स्त्री० जनकात्मजायाम् ।  
सौतादेय्याम् ॥ भूमेर्जाता । जनी०  
। डः । टाप् ॥

भूमिजीवी । स्त्री० विशि ॥  
भूमिदानम् । न० दानोत्तमे ॥ यथा ।  
इक्षुभिः सन्ततांभूमियवगोधूम  
शालिनीम् । ददातिवेदविदुषेसन  
भूयोभिजायते ॥ भूमिदानात्परं  
दानं नभूतंनभविष्यतीति ॥

भूमिदेवः । पुं० ब्राह्मणे । भूदेवे ॥  
भूमेर्भूमौवादेवः ॥

भूमिपः । पुं० राजनि ॥  
भूमिपक्षः । पुं० वाताश्वे ॥  
भूमिपिशाचः । पुं० तालवृक्षे ॥  
भूमिपिशाची । स्त्री० माधवीलताया  
म् ॥

भूमिपुत्रः । पुं० अरि । मङ्गले ॥ भू

## भूमिरुहः

मेःपुत्रः ॥

भूमिमण्डः । पुं० अष्टपादिकायाम्  
। मदनमाली० हापरमाली० इ०  
गौ० दे० भा० ॥

भूमिमण्डपभूषणा । स्त्री० माधवील  
तायाम् । अतिमुक्ते । पुण्ड्रके ॥  
भूमिमान् । त्रि० भूमिविशिष्टे ॥  
यवादित्वादित्वंन ॥

भूमिरक्षकः । पुं० वाताश्वे ॥  
भूमिलाभः । पुं० मृत्त्यू ॥ भूमेर्लाभो  
येन ॥ भूमिप्राप्तौ ॥

भूमिलेपनम् । न० गोमये ॥ भूमेर्लेप  
नंथेन ॥ भूमेर्लेपे ॥

भूमिवर्द्धनः । पुं० न० शवे ॥  
भूमिसम्भवा । स्त्री० सौतायाम् ॥

भूमिसुतः । पुं० मङ्गलग्रहे । नरका  
सुरे ॥ भूमेः सुतः ॥

भूमिसुता । स्त्री० जानक्याम् ॥

भूमिस्पृक् । पुं० मानवे ॥ वैश्ये ॥  
चौरविशेषे ॥ अम्भे ॥ खड्गे ॥ भूमिं  
स्पृशति । स्पृशस्पर्शने । स्पृशोऽ  
नुदकेक्किन् ॥

भूमौ । स्त्री० भूमौ । क्षितौ ॥ भवति  
। भू० भुवः क्षिदितिभिः । कृदि  
कारादक्षिन्नङ्गति० ङीष् ॥

भूमौन्द्रः । पुं० नृपे । राजनि ॥

भूमिरुहः । पुं० वृक्षे ॥ यथा । दीर्घा  
स्तापयुतायथाविरहिणीश्वासास्तथा  
वासरायामिन्यश्चपलायथाकुलवधू

## भूयिष्ठः

दृष्टिः सरोषाप्रिये । कथावाञ्छा  
तमानवोदवनितावाणीवभूमीरुहा  
निष्पन्दाः सुचिराद्यथामिलितयो  
र्यूनोर्मिथोदृष्टयः ॥

भूमीसहः । पुं० द्रुमान्तरे । द्वारदा  
तौ ॥ भूमीसहस्तुगिशिरोरक्तपित्त  
प्रसादनः ॥

भूम्यामलकी । स्त्री० क्षुपविशेषे । बहु  
पुष्प्याम् । जडायाम् । अर्धगुण्डाया  
म् । तामलक्याम् । भूङ्गामला  
ङ्ग० भा० ॥

भूम्यामली । स्त्री० तमाल्याम् । चा  
रव्याम् । भूम्यामलक्याम् । भुङ्गा  
मलाङ्ग० गौ० दे० भा० ॥ अरुनेली०  
ङ्ग० भा० ॥

भूम्याहुल्यम् । न० कुष्ठकेतौ । क्षुपे  
। मार्कण्डेयी । महौषधे । भुजित  
खड्ग० । ङ्ग० भा० ॥

भूयः । अ० अधिकारे ॥ पुनरर्थे ॥  
भूयान् । त्रि० बहुतरे । प्रचुरे ॥ अ-  
परिमितमहिमनि ॥ अयमनयोर  
तिशयेनबहुः । द्विवचनविभज्योप  
पदेतरवीयसुनाविति० ईयसुन् । व  
होलीपोभूचबहोः ॥ स्त्री० भूयसी  
अतिमहत्याम् ॥ ङीप् ॥

भूयिष्ठः । त्रि० प्रचुरे । बहुतमे ॥ अ  
यमेषामतिशयेनबहुः । अतिशोयने  
द्वष्टन् । द्वष्टयिष्टचेति० बहोःपर  
स्येष्टस्यलोपः० विडागमश्च० बहोः

## भूरिमल्ली

स्थानेभूरादेशश्च ॥

भूयुक्ता । स्त्री० भूमिखर्जूर्याम् ॥

भूयोभूयः । बारंवारमर्थे ॥ यथा । भू  
योभूयोभाविनोभूमिपालान्नत्वान  
त्वायाचतेरामचन्द्रः । सामान्योयं  
धर्मसंतुनृपाणां कालिकालिपालनी  
योभवद्भिरिति ॥

भूः । अ० रेफान्तमव्ययम् । भूर्लीके ।

भूरिः । पुं० वामुदेवे ॥ हरे ॥ परमे  
ष्ठिनि ॥ न० सुवर्णे ॥ त्रि० प्राज्ये  
। प्रचुरे ॥ भवति० भूयतेवा । भूस  
त्तायाम्० प्राप्तीवा । अदिशदिभूश  
भिभ्यः क्तिन् ॥

भूरिगम्भा । स्त्री० पुरानामनिगम्भद्र-  
व्ये । गम्भाद्यायां ॥

भूरिगमः । पुं० खरे । गर्दभे ॥

भूरिदावा । पुं० बाहुदातरि ॥

भूरिपत्रः । पुं० उखवालत्तणे ॥

भूरिपलितदा । स्त्री० पाण्डुरफल्या  
म् ॥

भूरिपुष्पा । स्त्री० शतपुष्पायाम् ॥

भूरिप्रेमा । पुं० चक्रवाके ॥

भूरिफेना । स्त्री० समलायाम् । च  
र्म्मकषौषधौ ॥ भूरयः फेनाय-  
स्याः ॥

भूरिवला । स्त्री० अतिवलायाम् ॥

भूरिवलं सामर्थ्यं यस्याम् ॥

भूरिभागः । त्रि० महद्भाग्ये ॥

भूरिमल्ली । स्त्री० अम्बष्ठायाम् ॥

भूर्जकण्ठक :

भूरिमायः । पुं० शृगाले ॥ भूरयो  
मायायस्य ॥

भूरिरसः । पुं० इक्षौ ॥ ॥

भूरिशः । अ० बहुशब्दार्थे । बहुधा  
च्छस्कारकादन्यतरस्याम् ॥भूरिश्रवाः । पुं० चन्द्रवंशीयसोमदत्त  
पुत्रे ॥ चि० बहुयशोविशिष्टे । भू  
रिप्रचुरंश्वीयशोयस्यसः ॥भूरुण्डी । स्त्री० श्रीहस्तिन्याम् । हस्ति  
कर्णपत्रायाम् ॥ शाकविशेषद्वि-  
स्वामौ । भुवंरुण्डयति० आच्छाद-  
यति । रुटिलुटिस्तेयकरणे० इत्य-  
च० माधवीयायां वृत्तौ० रुडिलुडी  
त्यपरे० इति पाठान्तरमुपन्यस्तम् ।  
कर्मण्यण् ॥भूरुट् । चि० भूरुहे ॥ भुविरोहयति ।  
रुहजन्मनि प्रादुर्भावे । क्तिप् ॥भूरुहः । पुं० वृक्षे ॥ रोहति । रुह-  
० । इगुपधेतिकः । भुविरुहः स-  
प्तमौसमासः ॥भूर्जः । पुं० मृदुत्वचि । भूतव्रि ।  
रक्षापत्रे । भोजनपत्र इति भाषा  
भूर्जो भूतग्रहश्चेष्टकर्षरूपित्तर-  
क्तजित् । कषायोराक्षसघ्नश्चेदोवि-  
षहरः परः ॥ ऊर्जनमूर्जः ऊ-  
र्जवलप्राणनयोः । घञ् । भूः  
ऊर्जोऽस्य ॥भूर्जकण्ठकः । पुं० सङ्करजात्यन्त-  
रे । ब्राह्म्या ब्राह्मणात्सर्वगणायामुत्प-

भूशयः

ने । आवन्त्ये ॥

भूर्जपत्रः । पुं० ) स्वनाम्नाप्रति-

भूर्जपत्रकः । पुं० ) इ । मृदुत्वचि ॥

भूर्शिः । स्त्री० भूमौ । पृथिव्याम् ।

मरुभूमौ ॥ विभक्तिः । डुभृज्० ।

घृणिपृश्निपाश्चिर्चूर्णिभूर्णीति० वि

भर्त्तेरुत्वं निप्रत्ययश्च ॥

भूर्लोकः । पुं० अन्तरीक्षादधोलोके ।

सप्तवीपसमुद्रसन्निवेशविशेषे ॥ पृ-

थिव्याम् । मर्त्यलोके ॥ अस्थलक्ष-

णं । यथा । पादगम्यच्चयत्किञ्चित्

वस्त्वस्ति पृथिवीमयम् । सभूर्लोकः

समाख्यातो विस्तारोऽयमयोदितः ॥

इ० वि० पु० २ अंशे ५ अध्यायः ।

विस्तारोमयोदित इति । सर्वतो लो-

कालोकावधिः पञ्चविंशतिकोटि

प्रमाणः ॥ भूः सञ्जकोलोकः ॥

भूलम्बा । स्त्री० शङ्खपुष्प्याम् ॥

भूलता । स्त्री० किञ्चुलुके ॥

भूवायुः । पुं० आवहाभिधेयवने । भूमेर्व

हिर्वाद्दशयोजनान्यस्य स्थानमत्रासुद

विद्युदादयश्चरन्तीति शिरोमणिः ॥

भूशयः । पुं० नकुलगोधादौ ॥ वि-

ष्णौ ॥ लङ्काप्रतिमार्गान्धेषणं कुर्वन्

समुद्रं प्रतिव्रताचरणाय तदुपकण्ठे

भूमौ शिथे दाशरयिरुपेति भूशयः ।

अधिकरणेशेतेरित्यच्प्रत्ययः ॥ त

थाचरामायणम् । ततः सागरवे-

लायां दर्भानां स्त्रीर्यराधवः । अञ्ज-

## भृगुकच्छः

एरच् । भृवाकुंसोभाषणमस्य ।  
पृषोदरादिः ॥

भृकुटिः । स्त्री० भृकुड्याम् । क्रोधादि  
नाभृवः कौटिल्ये ॥ कुटकौटिल्ये ।  
इगुपधात्किदिति० इन् । भृवोः  
कुटिः । पृषोदरादित्वात्कृत्कारः ॥

भृकुटी । स्त्री० भृकौटिल्ये । क्रोधा  
दिनाललाटसङ्कोचने ॥ कुट० ।  
इगुपधादिति० इन् । कृदिकारा  
दितिङीष् । पृषोदरादित्वाद्  
कृत्कारः ॥

भृगुः । पुं० ब्रह्मणस्त्वचोजाते मह  
र्षिर्विशिष्टे । महर्षीणांभृगुरहमि  
तिभगवद्वचनाद्भगवद्विभूतौ । म  
नुपुत्रे ॥ वङ्गे स्तनये ॥ अग्नेर्भृष्टा  
द्रेतसउत्पन्नत्वात्भृगुः ॥ हरे  
। शिवे ॥ शुक्राचार्ये ॥ यमदम्नौ  
॥ सानौ । निरवलम्बनपर्वतपा  
श्वरे । यस्मात्पतने ऽवलम्बनक्रि  
याविशिष्टोनास्ति । तस्यपर्यायौ ।  
प्रपातः । अतटः । इति ॥ भृज्ज  
ति० तपसा० भृज्यतेवा । भस्ज  
पाके । प्रथिम्नदिभस्ज्जांसम्प्रसार  
णंसलोपश्चेति० भस्ज्जेः कुप्रत्य  
यः० सम्प्रसारणंभस्ज्जेः सलोप  
श्च । न्यङ्कादित्वात्कुत्वम् ॥

भृगुकच्छः । पुं० शककारकबलेजं  
न्मस्थानपत्तनविशेषे ॥

## भृङ्गरजः

भृगुतुङ्गम् । न० तीर्थविशेषे ॥

भृगुपतिः । पुं० परशुरामे ॥

भृगुप्रसवणः । पुं० हिमवतः पा  
दे ॥

भृगुभवा । स्त्री० भाग्याम् ॥

भृगुषट्कः । पुं० योगविशेषे ॥

लग्नात्षष्ठोभवेच्छुक्रोभृगुषट्क  
इतीरितः ।

भृगुसुतः । पुं० शुक्रग्रहे ॥

भृगूणांपतिः । पुं० परशुरामे ॥

भृङ्गः । पुं० भ्रमरे । मधुव्रते ।

भृङ्गराजे ॥ धूस्याटे । कलिङ्गप  
क्षिणि । फिङ्गा० इ० गौ० दे०

भा० भृङ्गद्वक्त्रात्त्वात्० भृङ्गः

॥ षिङ्गे ॥ न० गुडत्वचि । त्वक्

पत्रे ॥ अभक्ते ॥ विभक्ति । डुभृ

ज्ज० । भृज्जः किङ्कुट्चेति० ग  
न् ॥

भृङ्गकः । पुं० राजवासनपक्षिणि ॥

भृङ्गजम् । न० अगुरुणि ॥

भृङ्गजा । स्त्री० भाग्याम् ॥

भृङ्गपर्णिका । स्त्री० सूक्ष्मैलाया  
म् ॥

भृङ्गप्रिया । स्त्री० वासन्याम् ।

माधवीलतायाम् ॥ भृङ्गाणांप्रिये  
व ॥

भृङ्गमूलिका । स्त्री० भ्रमरच्छल्याम्  
लतायाम् ॥

भृङ्गरजः । पुं० भृङ्गराजे ॥ भृङ्गद्वक्

## भृङ्गरील :

रजोऽस्य ॥

भृङ्गरजाः । पुं० भृङ्गराज ॥ भृङ्ग  
द्ववरजोऽस्य ॥भृङ्गराजः । पुं० मार्कवे । कुन्तल  
वर्द्धने । केशरञ्जने । भंगरा० इ०  
भा० ॥ भृङ्गराजः कटुस्तिक्तो  
रुक्षोऽणः । कफवातनुत् । केश्यस्  
त्वच्यः । कृमिश्वासकासशोथामपा  
ण्डनुत् ॥ दन्त्योरसायनोबल्यः  
कुष्ठनेत्रशिरोर्त्तिर्जित् ॥ अक्षप  
क्षिविशेषे ॥ भ्रमरे ॥ यज्ञविशेषे  
॥ भृङ्गद्ववराजते । राजद्वीप्ता ।  
अच् ॥भृङ्गराजादिचूर्णम् । न० भैषज्यर  
त्नावल्युक्ते चूर्णविशेषे ॥ यथा ।  
सञ्ज्ञाकृतं भृङ्गराजस्य चूर्णं ति  
लाङ्कं चामलकाङ्कं च । सशर्क  
रं भक्षयते गुडैर्वानतस्य रोगो न जरा  
नमृच्युः ॥ अम्भः पश्येत्तमनरहि  
तो मत्तमातङ्गामी मूकवाग्मी  
श्रवणरहितो दूरशब्दानुसारी । नी  
रुग्मर्त्यो भवति पलितो नीलजीमूत  
केशोजीर्णादन्ताः पुनरपि न वाः जी  
रगौराभवन्तीति ॥भृङ्गरिष्टः । पुं०  
भृङ्गरिष्टः । पुं०  
भृङ्गरीष्टः । पुं० } शिवहारपाले ॥भृङ्गरौलः । पुं० कीटान्तरे । विषसृ  
क्तायाम् । वरोले । तृणघटपदे ।  
भीमरुलङ्गौ० भा० ॥

## भृङ्गी

भृङ्गवल्गुभः । पुं० भूमिकदम्बे ॥  
धाराकदम्बे ॥भृङ्गवल्गुभा । स्त्री० भूमिजम्बाम् ॥  
भृङ्गमसोदरः । पुं० केशराजे । नाग  
मारि ॥भृङ्गानिन्दा । स्त्री० यूथिकायाम् ॥  
भृङ्गाभीष्टः । पुं० आम्बवृक्षे । रसा-  
ले ॥ न० आम्बमुकुलफलयोः ॥भृङ्गारः । पुं० कनकालुकायाम् ।  
स्वर्णघटितजलपात्रे । भृङ्गराजे ।  
मार्कवे ॥ विभर्त्तिजलम् । डुभृ-  
ज्० । शृङ्गारभृङ्गारावितिसा  
धुः ॥ न० लवङ्गे ॥ काञ्चने ॥

भृङ्गारिः । स्त्री० केविकापुष्पे ॥

भृङ्गारिका । स्त्री० भिक्षिकायाम् ॥

भृङ्गारी । स्त्री० भिक्षिकायाम् । भीं  
गुरदिति ख्याते कीटे । भृङ्गभृङ्ग  
पमाराति । रादाने । मूलविभुजा  
दित्वात्कः । गौरादिः । यद्वा ।  
विभर्त्ति । डुभृज्० । शृङ्गारभृङ्गा  
राविति० भृज्भारन्० नुम्० गुक्०-  
ऋस्वश्च ॥ यद्वा । रूपेण भृङ्गमृच्छ-  
ति । ऋगतौ । कर्मण्यण् ॥

भृङ्गाहः । पुं० जीवके ॥ भृङ्गराजे ॥

भृङ्गाह्वा । स्त्री० भ्रमरच्छलल्याम् ॥

भृङ्गिः । पुं० भृङ्गिणि । शिवदाः स्थे ॥

भृङ्गिणी । स्त्री० वटीवृक्षे ॥

भृङ्गी । पुं० शिवहारपालविशेषे । अ  
स्थिविग्रहे । नाडीदेहे ॥ वटद्वी ॥



भृतकाध्यापित :

भृङ्गी । स्त्री० अतिविषायाम् ॥ गौ  
रादित्त्वान्डीप् ॥

भृङ्गीफल : । पुं० आम्नातकवृत्ते ॥

भृङ्गीश : । पुं० महादेवे । शिवे ॥

भृङ्गेरिटि : । पुं० भृङ्गरीटे । भृङ्-  
गिणि ॥

भृङ्गेश । स्त्री० काकजम्बाम् ॥ घृत-  
कुमार्याम् ॥ तरुण्याम् ॥ भार्या-  
म् ॥

भृज्जन : । पुं० न० अम्बरीषे । भ-  
र्जनपात्रे ॥ भृज्जन्यत्र । भृज्जपाके ॥

भूसूधूभसृजिभ्यश्चन्दसौतिक्युन् ॥

भृत : । चि० भरिते । धारिते ॥ वेतने  
नक्राते ॥ भृज्० । क्तः ॥ भरणी-  
ये ॥ पुष्टे ॥

भृतक : । पुं० वेतनग्राहिकर्मकर्त्तरि ।

भृतिभुजि । कर्मकरे । वैतनिके ॥

सचचिविधः । यथा । उत्तमस्त्वा-

युधीयोऽचमध्यमस्तुक्कषीदलः । अ

धमोभारग्राहीस्यादित्येवचिविधो

भृतः ॥ इति ॥ भ्रियतेस्म । भृज्

भरणे । क्तः । स्वार्थेकः ॥ यद्वा ।

भृतिं करोति । तत्करोतीतिणि-

जन्ताकुन् ॥

भृतकाध्यापकः । पुं० अपाङ्क्तेये-

द्विजाधमे ॥ भृतकः सन्योऽध्याप

कः ॥ अयञ्चसर्वानर्थक्यव्यत्वा-

त् ॥

भृतकाध्यापितः । पुं० वेतनदत्त्वापा

भृमि :

ठिते । अपाङ्क्तेयेद्विजाधमे ॥ भृति

वेतनम् । तद्ग्राहीभृतकः । भृ-

तकः सन्योऽध्यापितः सतथा ॥

भृतिः । स्त्री० भरणे । वेतने ॥ भू-

ल्ये ॥ भ्रियन्ते कर्मकराश्चनया । भृ

ज्भरणे । कर्मणिभृतावितिनि-

द्देशात्किन् ॥

भृतिभुक् । चि० भृतके । वैतनिके ॥

भृतिवेतनं भृङ्क्ते । भृज्० । क्ति-

प् ॥

भृत्त्यः । पुं० किङ्करे । दासे ॥ भृत्या-

वहुविधाज्ञेयाउत्तमाधममध्यमाः ।

नियोक्तव्यायथार्थेषु चिविधेष्वेव-

कर्मसु । भ्रियते । भृज्० । भृजोऽ-

संज्ञायामितिक्यप् ॥ चि० पोष्णे ॥

अवश्यभरणोयेवद्विजाधमापिचादौ ॥

भृत्या । स्त्री० भृतौ । वेतने ॥ भ्रिय

न्ते कर्मकराश्चनया० भरणंवा । भृ

ज्० । संज्ञायांसमजनिषदनिपतम

नविदषुज्शीङ्भृजिण्डितिक्यप् ॥

चिकित्सायां ॥ यथा । कुमारभृत्या

कुशलैरितिर्घुः ॥

भृमिः । पुं० वायुविशेषे । घुरन्वा

यु० इ० भाषा ॥ जलादिभ्रमणे ॥

भ्रमति० भ्रास्यतिवा । भ्रमुचनव

स्याने० भ्रमुचलनेवा । भ्रमेः सम्प्र

सारणञ्चेति० इन्० कित् ॥ भृमि

भ्रमणशीलंदरिद्रंजनमितिवेदभाष्य

म् ॥

भेकल :

भृशम् । न० अतिशये ॥ चि० अतिश  
यान्वते ॥ भृशते । भृशुभंशुअधः  
पतने । अन्तर्भावितव्यर्थादिगुपधे  
तिकः ॥

भृशम् । अ० प्रकर्षार्थे ॥ शोभने ॥

भृषत्-द् । पुं० पाषाणे ॥

भृष्टः । चि० जलोपसेकेनविनापक्वे ॥

भूना० भुजैना० इ० भा० ॥

भृष्टतण्डुलः । पुं० भर्जनविशिष्टधा  
न्यनिकरे । भूनाचावल० इ० भा०

सुगन्धिः कफहारुलः पित्तलोभृ  
ष्टतण्डुलः ॥

भृष्टमांसम् । न० शूल्ये ॥ भृष्टं चत  
न्मांसं च ॥

भृष्टयवः । पुं० धानासु । बहुरी० इ०  
भा० ॥ भृष्टासौयवश्च ॥

भृष्टान्नम् । न० भृष्टतण्डुले ॥

भृष्टिः । स्त्री० भर्जने ॥ शून्यवाटिका  
याम् ॥

भेकः । पुं० मण्डूके । वर्षाभिः । मेघे  
॥ चि० भीरौ ॥ विभेति । जिभी  
भये । इण्भीकेतिकन् ॥

भेकटः । पुं० मत्स्यवि० ॥

भेकभुक् । पुं० कुम्भीनसे । सर्प ॥

भेकान्मुङ्क्ते । भुज० । क्तिप् ॥

भेकरावणः । पुं० मेघे ॥ भेकान् राव  
यति । रुशब्दे । नन्द्यादित्वाल्-  
ल्युः ॥

भेकलः । पुं० वनस्पतिविशेषे ॥

भेदः

भेकलिः । पुं० मत्स्यविशेषे । भाङ्गन  
इ० गौ० दे० भा० प्रसिद्धे ॥ भेक  
लिर्मधुरः शीतोद्विष्यः श्लेष्मकरो-  
गुरुः ॥

भेकी । स्त्री० भेकस्त्रियाम् । शिल्याम्  
। गण्डूपद्याम् । वर्षाभ्व्याम् ॥ जुद्र  
मण्डूके ॥ जातेरस्त्रीतिङ्गीष् ॥ म-  
ण्डूकपण्याम् ॥

भेडः । पुं० मेघे । मेढा० इ० भा०  
॥ इतिहे० ॥

भेडी । स्त्री० भेडस्त्रियाम् ॥

भेडोदुग्धम् । न० आविके ॥

भेत्ता । चि० भेदकर्त्तरि ॥ भिनत्ति ।  
भिदिर् ० । तृच् ॥

भेदः । पुं० उपजापे । शचीरमात्या  
दीनामुपायेन० परतोविश्लिष्यात्म  
सात्करणे । ऐकमत्येनस्थितानां रा  
जामात्यादीनां भयजननादिनापृथक्क  
रणे ॥ तद्विशेषीयथा । मत्स्यउवा  
च । परस्परन्तुयेदुष्टाः क्रुद्धाभीता  
वमानिताः । तेषां भेदं प्रयुञ्जीत भेद  
साध्याहिते मताः ॥ येतुर्ये नैव दोषे  
ण परस्माद्वापराध्यति । तेतुतदोष  
पाकेन भेदनीया भृशततः ॥ आत्मी  
यंदर्शयेद्दोषं परस्माद्दर्शयेद्भयम् । एवं  
हि दर्शयेद्भिन्नं यथावद्वशमानयेत् ॥  
संहताहिविना भेदं शक्रेणापि सुदुःस  
ह्यः । भेदमेव प्रशंसन्ति तस्मान्नयवि  
शारदाः ॥ स्वमुखेनाशयेद्भेदं पर

## भेदः

मुखेन च । परीक्ष्य साधुमन्यन्ते भेदं  
 परमुखाच्छ्रुतम् ॥ भेदाः स्वकार्यं  
 मुद्दिश्य कुशलैर्येहिभेदिताः । भेदिता  
 स्ते विनिर्दिष्टानैव राजार्थवादिभिः  
 ॥ अन्तः कोपो बहिः कोपो यत्र स्था  
 तांमहौचिताम् । अन्तः कोपो म  
 हंस्तत्र नाशकः पृथिवीचिताम्  
 ॥ सामन्तकोपो वा ह्यस्तु कोपः प्रीतो  
 मनीषिभिः । महिषीयुवराजाभ्यां  
 तथा सेनापतिर्विजः । अमात्याम  
 न्निष्णुश्चैव राजपुत्रास्तथैव च । अन्तः  
 कोपो विनिर्दिष्टो दारुणः पृथिवी  
 चिताम् ॥ बाह्यकोपो समुत्पन्ने सुम  
 हत्यपि पार्थिवः । शुद्धान्तस्तु महा  
 भागशीघ्रमेव जयी भवेत् ॥ अपिश  
 क्रसमो राजा अन्तः कोपे न नश्यति  
 । अन्तः कोपे समुत्पन्ने तस्माद्रक्ष  
 न्महौचिताम् ॥ परतः कोपमुत्पा  
 द्य भेदेन विजिगीषुणा । ज्ञातीनां  
 भेदनं कार्यं परेषां विजिगीषुणा ॥  
 रक्ष्यश्चैव प्रयत्नेन ज्ञातिभेदस्तथा  
 त्मनः । ज्ञातयः परितप्यन्ते सत  
 तं परितप्ययम् ॥ तथापि तेषां कर्त्त  
 व्यं सुगंभीरेण चेतसा । ग्रहणं दान  
 मानाभ्यां भेदस्तेभ्यो भयंकरः ॥  
 न ज्ञातिरनुग्रहणातिन ज्ञातिर्दग्धु  
 मिच्छति । ज्ञातिभिर्भेदनीयास्तु  
 रिप्रवस्तेन पार्थिवैः ॥ भिन्नाहि  
 शक्यारिप्रवः प्रभूताः स्वल्पेन

## भेदनम्

सेन्यं न निहन्तुमाजौ । सुसंहता  
 नाहिततस्तु भेदं कार्यं रिपूणां नय  
 शास्त्रविद्धिः ॥ इति मात्स्ये राज  
 धर्म १८७ अध्यायः ॥ द्वैधे ॥  
 आपद्यात्मीयानात्मीययोर्भेदः ॥  
 विशेषे ॥ विदारणे ॥ मन्त्रभेदे  
 कार्यहानिरिति विद्वांसतम् ॥ वे  
 धे ॥ भिद्यमानभावे ॥ भेदनम् ।  
 भिदिर्० घञ् ॥ विरेके ॥  
 भेदकम् । न० व्यावर्त्तके । विशेष  
 णे ॥ त्रि० नाशके ॥ विदारणे ॥  
 विरेचकौषधादौ ॥ पृथक्कारके  
 ॥ यथा । भेदयति० अन्यपदार्थं  
 पृथक् करोतीति भेदकम् । नाम्ना  
 शिवः गोत्रेण गार्ग्यः ॥ अपि च ।  
 भेदभेदकयोः श्लिष्टसंस्वंधोन्यो  
 न्यमिष्यते । द्विष्टाय दपि सस्वन्धः  
 षष्ठ्युत्पत्तिस्तु भेदकादिति भट्टह-  
 रिः ॥  
 भेददर्शी । त्रि० अपराधिनि ॥  
 यथा । यदस्ति तन्न ज्ञानाति यन्नेहा  
 स्ति तदीक्षते । इत्येवमपराधीत्य  
 विद्यते भेददर्शिनः ॥ किञ्च जाय  
 तस्वप्नयोरविद्यावद्भिर्भान्ते रूपलम्भा  
 त्० सुषुप्तिसमाध्योर्भान्त्यभावेऽ  
 नुपलम्भान्निष्ठ्यात्त्वं भेदस्य सिद्धमि  
 त्यनुभवाच्च भेददर्शिनो मिथ्यात्वादिति  
 तत्त्वात्सापराधत्वमिति निश्चयः ॥  
 भेदनम् । न० विदारणे ॥ भिदेत्यु

## भेरुण्डः

ट् ॥ हिङ्गुनि ॥ पुं० अस्त्रवेत  
से ॥ सूकरे ॥

भेदनिम्नः । त्रि० संसारानुगे ॥

भेदितः । त्रि० दारिते । भिन्ने ॥

भेद्यते स्म । भिदिर्० । चुरादि  
ण्यन्तः । क्तः ॥

भेदी । पुं० अस्त्रवेतसे ॥ त्रि० भे  
दकर्त्तरि । तद्विशिष्टे च ॥

भेदुरम् । न० भिदुरे । कुलिशे ॥

भेद्यः । त्रि० व्यावर्त्ये । विशिष्ये ॥

अमानितजने ॥ भेत्तुं शक्ये ।

विघट्टनीये । वाच्ये ॥

भेरः । पुं० पटहे ॥ विभेद्यस्मात्

। जिभीभये । ऋज्जेन्द्राद्येत्यादि

नारन् ॥ भेर्याम् ॥ दुन्दुभौ ।

भेरिः । पुं० वाद्यप्रभेदे । करणाल-

० इ० भा० ॥ विभेद्यस्मात् ।

जिभी० । वङ्क्राद्यश्चेति० क्ति-

न् । बाहुलकाद्गुणः ॥

भेरी । स्त्री० वृहड्ढकायाम् । आन-

के ॥ वाद्यविशेषे । करणालवृत्ति-

ख्याते ॥ कृदिकारादितिपक्षे ङीष् ॥

विभेते ऋज्जेन्द्रितिरन् ॥ गौरादि-

त्त्वान्ङीष् ॥ इतितुरामाश्रमः ॥

वितस्त्रिचयदीर्घाताम्रनिर्मिताचर्म

ऋन्नाचतुर्विंशत्यङ्गुलवदनद्वयाभे-

रीतिकश्चित् ॥ अन्तस्तन्वीकाठका

भेरीतिस्वामी ॥

भेरुण्डः । पुं० खगे ॥ त्रि० भयानके

## भैक्षम्

भेरुण्डा । स्त्री० देवतान्तरे ॥ यक्षिणी  
विशेषे ॥

भैलः । पुं० प्लवे । डौंगा० इ० भा

प्र० जलतरणसाधने । मुनिविशे

षे ॥ त्रि० भीरौ । अक्षे । बुद्धिविवर्जि

ते । मूर्खे ॥ विभेद्यस्मात् । जिभी

। ऋज्जेन्द्राद्येत्यादिनारन् । निपात

नाल्लत्वम् । चंचले ॥

भैलकः । पुं० न० उडुपे । प्लवे ।

स्त्रलपे जलतरणसाधने ॥ स्तार्थिकः ॥

भैषजम् । न० औषधे । जायौ ॥ भैष

यति । भैष्टृभये । ण्यन्तः । अच्

भैषरीगंजयति । जि० । अन्येभ्यो

पीतिङः ॥ भैषजायतिवा । जैक्ष

ये । आतोनुपेतिक् । ॥ भिषजइद

म् । तस्येदमित्यण् । अनन्तावस

येतिहभैषजादितिनिर्देशादत्वमित्य

न्ये ॥ संसाररोगस्य स्वसाक्षात्कारे

णभैषजवत्भैषजनिवर्तकं ब्रह्माभि

ज्ञात्मज्ञानम् ॥

भैषजाङ्गम् । न० अनुपाने ॥

भैक्षम् । न० भिक्षानिकुरखे ॥ भि

क्षाणांसमूहः । भिक्षादिभ्योण् ॥

ब्राह्मणक्षत्रियविश्वश्रियुर्भैक्षमन्वह

म् । सजातीयगृहेष्वेवंसर्ववर्णिके

मेववा ॥ सर्ववापिचरेद्यामंपूर्वमे

क्तानामसम्भवे । अन्यवर्जसङ्गमभा

गशास्त्रेष्वित्यं विनिश्चयः ॥ भैक्षे

णवृत्तिनोवृत्तिरुपवाससङ्गोपायता ।

## भैरवी

भैक्षचर्या । स्त्री० भिक्षासमूहाहरणे ॥  
भैक्षजीविका । स्त्री० भिक्षयाजीवनो  
पाये पैण्डित्ये ॥ इतित्रिकाण्ड  
शेषः ॥

भैक्षभुक् । त्रि० भैक्षाशिनि ॥ भैक्षभु  
नक्ति । भुज० । कर्त्तरिक्विप् ॥

भैक्षाणः । पुं० परिव्राजि । प्राणस  
सम्भारणार्थं यथाशास्त्रं माधूकरादि  
भिक्षांकुर्वाणे ॥

भैक्षुकम् । न० भिक्षुकवृन्दे ॥ भिक्षू  
णांसमूहः । खण्डिकादित्वादञ् ॥

भैमी । स्त्री० दमयन्त्याम् ॥ भौमति  
थौ । माघशुक्लैकादश्याम् ॥ भौमी  
क्तलप्सिकाप्रभेदे ॥ यथा । श्रेष्ठं गोधू  
मचूर्णं प्रचुरघृतप्लुतं नालिकेरिणसा-  
ब्धं द्राक्षाखजूरशुण्ठीत्वचमरिचयु-  
तं शर्करापूर्णं गर्भम् । पक्वं तास्त्रिक-  
टाहेटलविटलटलेपावकेमन्ददीप्तौ  
धन्यैर्हैमन्तकाले मुजनपरिवृतैर्भुज्य  
तेलापनश्रीः ॥ भौमस्थेयम् । अ  
ण् । डीप् ॥

भैरवः । पुं० शङ्करे । रुद्रे ॥ रागवि  
शेषे ॥ नदविशेषे ॥ भयानकरले ॥  
भैरवपर्वतइतिप्रसिद्धे ॥ भैरवा  
क्षे भैरवीदेवी ॥ सिद्धान्तविशेषे ॥  
त्रि० भयानके । भौषणे । भौरो  
रिदम् । तस्यैदमित्यण् ॥

भैरवी । स्त्री० देवताभेदे । चामु  
ण्डायाम् ॥ रागिणीविशेषे । भैरव

## भोक्ता

रागपत्न्याम् ॥

भैषजम् । न० भैषजे ॥ लावकपक्षि  
णि ॥

भैषज्यम् । न० औषधे ॥ भैषजमेव  
। अनन्तावसथेतिहभैषजाञ्ज्यः  
भो । अ० सम्बोधने ।

भोक्तव्यः । त्रि० भोजनीये ॥ भोज्ये  
। यथा० । यत्नेनभगिनीहस्ताद्भो  
क्तव्यं पुष्टिवर्द्धनम् ॥

भोक्ता । पुं० पत्न्यौ ॥ शरीरेन्द्रियमन्त्रो  
भिः संयुक्तआत्मनि० संसारिणि ।  
अवस्थात्रयविशिष्टे जीवे ॥ भोक्तै  
वात्मानकर्त्तृत्तिसाङ्ख्याः ॥ सु  
खादिभोगकर्त्ता० यथा कर्त्ताच  
देहीभोक्ताचआत्माभोजयितासदा  
। भोगोदिभवमिदञ्चनिष्कृतिर्मुक्ति  
रेवचेति त्र० वै० पु० वैश्वाकरे  
ज्यौ ॥ सर्वे प्रायश्चानांतपसाञ्चकर्तृ  
रूपेण देवतारूपेणचभोगकर्त्तरि ॥

आनन्दमये ॥ बुद्धेः सुखदुःखमो  
हात्मकान्प्रत्ययान्स्वरूपचैतन्येनप्र  
काशयतीतिनिर्विकारएवोपलब्धरि ॥

त्रि० पालके ॥ भोगकर्त्तरि । भो  
जनकर्त्तरिचेतनेदेवदत्तादौ ॥ तस्य  
प्रकारोयथा । स्नातः सुधौतमृदुसु  
न्दरशुक्लवासास्तत्कालधौतचरणः  
सहपुत्रमित्रैः । सखीप्रसन्नहृदयो  
रसपाकवेद्यांभोक्ताविशेषसततंहिस  
हाप्तवैद्यैः ॥ मृदुतूलमयेष्टुल्लेचारुव



## भोग :

स्नावगुण्ठिते । आसनेप्राङ्मुखो-  
भोक्तोप्रविशेवाप्युदङ्मुखः ॥ भुङ्-  
क्ते । भुज० । लृच् ॥

भोग : । पुं० सुखे ॥ क्षुद्रसुखलवानु-  
भवे ॥ सुखसाधनविषये० पञ्चन्नहि  
रण्यादौ ॥ नह्यनुत्साहवतामननु-  
तिष्ठतामलसानांभोगप्राप्तिर्लीकेद-  
ष्टेतिपूज्यपादाः ॥ सुखादिग्रहणे ।  
सुखदुःखानुभवे ॥ धने ॥ अहे :  
शरीरे ॥ अहेरितिप्रयोगवाहुल्याभि-  
प्रायम् ॥ भोगशब्दस्यशक्तिस्तुशरीरमा-  
त्रे० इत्याकरः ॥ अहे : फणायाम्  
॥ पालने । अभ्यवहारे ॥ योषिदा-  
दिभृतौ । वैश्यादिवेतने ॥ आदिना  
हस्यश्वादिर्मकराणांभृतौभाडा०-  
इ०भा० ॥ विषये । राज्ये ॥ भोज-  
नम् ॥ भुज्यतेवा । भुजपालनाभ्यवहा-  
रयोः । भुजोक्तीटिल्येवा । भावे  
कर्मणिवाचञ् ॥ योगिनोजीः न-  
हेतौभिच्चाव्यापारे० वर्णाश्रमोचि-  
तव्यापारेच ॥ यथा । चित्तस्यभो-  
गैर्द्वौभागौशास्त्रेणैकंप्रपूरयेत् । गु-  
रुशुश्रूषयाभागमव्युत्पन्नस्यसक्रमः ॥  
किञ्चिदव्युत्पत्तियुक्तं भागंभोगेन  
पूरयेत् । गुरुशुश्रूषयाभागौभागंशा-  
स्वार्थचिन्तया ॥ व्युत्पत्तिमनुयात-  
तस्यपूरयेच्चेतसोन्वहम् । द्वौभागौ  
शास्त्रवैराग्यैर्द्वौध्यानगुरुपूजयेतिव-  
शिष्टः ॥ भूम्यादीनांभोगो यथा ।

## भोगवती

त्रिपुरुषभोगमाहव्यासः । प्रपिता  
महेनयङ्मुक्तं तत्पुत्रेणविनाचतम् ।  
तौविनायस्यपित्राचतस्यभोगस्त्रि-  
पौरुषः ॥ पितापितामहोयश्चजी-  
वेच्चप्रपितमहः । त्रयाणांजीवतां  
भोगोविज्ञेयस्त्वैकपुरुषः ॥ नार-  
दः । तथारूढविवादस्यप्रेतस्यव्यव-  
हारिणः । पुत्रेणसोऽर्थः संशोध्यो-  
नतंभोगोनिवर्त्तयेत् ॥ विभवभे-  
दे ॥ य० । कर्त्ताचिदेहीभोक्ताचआ-  
त्माभोजयितासदा । भोगोविभव-  
भेदश्चनिष्कृतिर्मुक्तिरेवच ॥

भोगगृहम् । न० वासगृहे ॥

भोगदेहः । पुं० स्वर्गनरकादिभोगार्थं  
सूक्ष्मशरीरे ॥ यथा । कृतेसपिरण्डी-  
करणेनरः संबत्सरात्परम् । प्रेतदे-  
हंपरित्यज्यभोगदेहंप्रपद्यते० इति ॥

भोगपालः । पुं० अश्वरक्षके । त्रि०  
भोगरक्षके ।

भोगप्रशाचिका । स्त्री० क्षुधायाम् ॥

भोगभूमिः । स्त्री० सुखस्थाने ॥ भा-  
रतवर्षातिरिक्तवर्षे ॥ यथा । तत्रापि  
भारतंश्रेष्ठंजम्बुद्वीपेमहामुने । य-  
तोहिकर्मभूरेषाततोन्द्याभोगभूम-  
यः ॥

भोगवान् । पुं० अही । सर्पे ॥ भोगो-  
स्त्यस्य । मतुप् ॥ नाव्य । त्रि०  
भोगविशिष्टे ॥

भोगवती । स्त्री० नागपूर्याम् ॥ पा-

## भोगीश :

तालगंगायाम् ॥ डीप् ॥ वासुकि  
तीर्थे ॥

भोगसङ्ग । न० वासगृहे । भोगाय-  
सङ्ग ॥

भोगार्हम् । न० धने ॥ भोगाय अर्ह  
म् ॥

भोगार्हम् । न० धान्ये ॥

भोगावली । स्त्री० नागपुर्याम् । व-  
न्दिनांसंस्तुतौ । वन्दिपाठे ॥

भोगावासः । पुं० वासगृहे ॥ भोग-  
स्ववासः ॥

भोगिकः । पुं० भोगपाले । अश्वरक्ष-  
के ॥

भोगिकान्तः । पुं० कम्पलक्ष्मणि ।  
वायौ ॥

भोगी । पुं० जिह्वगे । भुजङ्गे । सपे<sup>०</sup>  
॥ भोगः । फणोवक्त्रगतिर्वाऽस्यास्ति  
। अतद्वनिठनावितीनिः ॥ ग्राम-  
पात्रे । ग्रामण्याम् । ग्रामाधिपतौ  
॥ नृपे । राज्ञि ॥ नापिते ॥ बैया-  
वृत्तिकरे ॥ त्रि० सवैर्भागोपकरणै  
रुपेतै ।

भोगिनी । स्त्री० महिषीविहायान्य-  
राजयोषिति ॥ अतिशयितोभोगो  
स्यथाः । इन्द्रन्तान्नालक्षणीडो  
प् ॥

भोगिवल्लभम् । न० चन्दने ॥

भोगौन्द्रः । पुं० )

भोगीशः । पुं० ) अनन्ते । नागरा

## भोजनम्

जे । शेषे ॥ वासुकौ ॥ भोगिना-  
म्० इन्द्रः ० ईशोवा ॥

भोग्यम् । न० धने ॥ धान्ये ॥ फ-  
ले ॥ आधिविशेषे । फलभोग्ये ॥  
त्रि० भोगार्हे । शब्दादिविषयेषु ॥  
भोक्तुमर्हः । भुज्येत् ॥

भोग्या । स्त्री० वेश्यायाम् ॥ भोक्तुम-  
र्ह्याम् ॥ टाप् ॥

भोजः । पुं० यादवे ॥ दूरेऽभवन् भो-  
जवत्लग्नाच्छतद्वतिमाघः ॥ देश-  
विशेषे ॥ धारानगरीपतौ० कलिप्र-  
सिद्धे नृपविशेषे ॥ देशविशेषे ।  
भोजकटे ॥

भोजकटः । पुं० रुक्मिणिर्मितेयुरे  
रुक्मिभोजकटं नामपुरं कृत्वा तस्य  
तत्तदेति वि० पु० ॥ देशविशेषे ॥

भोजकटीयः । त्रि० भोजकटदेशोद्भवे  
॥ वृद्धाच्छः ॥

भोजनम् । न० आहारे । निषसे ।  
जिमेने । जीवन० इ० भा० ॥ बहूनां  
पङ्क्तावशने ॥ भुज्यते । भुज० ।  
ल्युट् ॥ भोज्यरूपतया प्रकृतौ ॥ अ-  
थ भोजनगुणविधानादियथा । भो-  
जनाग्रे सदापथ्यं जिह्वाकण्ठविशो-  
धनम् । अग्निसन्दीपनं हृद्यं लव-  
णार्द्रकभक्षणम् ॥ आयुर्वृत्ते गुडे  
रोगो मृत्युर्लीनो विदाहिषु । आ-  
रोग्यं कटुतिक्तेषु वलं मांसं पिपयस्सु-  
च ॥ अन्नादष्टगुणं पिष्टं पिष्टादष्टगु

## भोजनम्

शंपयः । पयसोष्टगुणं मांसं मांसा  
दष्टगुणं घृतम् ॥ घृतादष्टगुणं तै-  
लं मर्द्दनान्नचमज्जनात् । आहारः  
प्रीणनः सद्योबलकृद्देहधारणः ।  
फलमादौ हि चाश्लोयाज्जो जनस्तनो  
त्तमः । विनामोचाफलं तद्वज्ज-  
नीयाचकर्कटौ ॥ मृणालविसशा-  
लूककन्दे च प्रभृतीन्यपि । पूर्वमे  
व हि भोज्यानि न तु भुक्त्वा कदाचन ॥  
याममध्ये न भोक्तव्यं यामयुग्मं न ल-  
ङ्घयेत् । याममध्ये रसोत्पात्तियु-  
ग्मेऽतोतिवलक्ष्यः ॥ आयुष्यं प्रा-  
ङ्मुखो भुङ्क्ते यशस्यं दक्षिणामु-  
खः । श्रियं प्रत्यङ्मुखो भुङ्क्ते कृ-  
तं भुङ्क्ते ह्युदङ्मुखः ॥ कुक्षे र-  
न्ने न भागौ वा विकं पानेन पूरयेत् ।  
वायोः सञ्चारणार्थं चतुर्थं भवशे-  
षयेत् ॥ दन्ते चावगतां चान्नं शौचे  
नाव हरिज्जलैः । कुर्यादनिर्गतं त-  
द्विमुखस्यानिष्टगन्धताम् ॥ भुक्त्वा पा-  
णितलं घृष्टाचक्षुषोर्यदि दीयते । अ-  
चिरैरेव तद्वारितमिराणिव्यप्रोह-  
ति ॥ भुक्त्वा च म्भकरं वा मंदत्वा कु-  
क्षौ ततः पठेत् । भुक्तं महेन्द्रहस्ते  
न वै श्रानरमुखेन च ॥ गरुडस्य च क-  
ण्ठे न समुद्रस्य च वज्रिणा । वाता-  
पिर्भक्षितो येन पीतो येन महोदधिः  
॥ यन्मया खादितं पीतं तदगस्त्यो-  
जरिष्यति । पठित्वैतत्सुखासीनः

## भोजनम्

क्षयं तिष्ठेदनाकुलः ॥ भुक्-  
त्वा प्रादशतंगत्वा वामपार्श्वे न सं-  
विशेत् । एवं ह्यधीगतं चान्नं सुखं-  
तिष्ठति जीर्यते ॥ भुक्त्वा संविश-  
तस्तुन्दं वलमुत्तानशायिनः । आ-  
युर्गमकमुप्तस्य मृत्युर्द्वावतिधावतः  
॥ अपि च । ततो भोजनवेलायां  
कुर्यान्मङ्गलदर्शनम् । तस्य प्रदक्षि-  
णं नित्यमायुर्धर्मविवर्धनम् । लोके  
ऽस्मिन्मङ्गलान्यष्टौ ब्राह्मणो गौर्हुता-  
शनः । हिरण्यं सर्पिरादित्य आपो  
राजा तथाष्टमः ॥ पादुकारो हणं कु-  
र्यात्पूर्वं भोजनतः परम् । पादरोग-  
हरं हृष्यं चक्षुष्यं चायुषेहितम् ॥ अ-  
श्लीयात्तन्मना भूत्वा पूर्वस्तु मधुरं रस-  
म् । मध्ये स्मलवणौ पश्चात्कटुतिक्तक-  
षायकान् ॥ विदाहीन्यन्नपानानि  
यानि भुङ्क्ते हि मानवः । तद्विदाह-  
प्रशान्त्यर्थं भोजनान्ते पयः पिबेत्  
॥ एवं भुक्त्वा समाचामेत् रुक्षग्रहण-  
पूर्वकम् । भोजने दन्तलग्नानि नि-  
र्हृत्या च मनश्चरेत् ॥ दन्तलग्नमनि-  
र्हर्तुं लेपं मण्ड्यं तदन्तवत् । न तत्र बहु-  
शः कुर्यात्त्यक्तं निर्हरणं प्रति वि-  
स्तरस्त्वनाच ॥ अस्नाताशीमलं भुङ्-  
क्ते अजपीपूयशोणितम् । अहृत्वा तु  
कृमिं भुङ्क्ते अहृत्वा विड्विभोजन-  
म् ॥ अघंसकीवलं भुङ्क्तेयः प्रचल्या-  
त्मकारणात् । इन्द्रियप्रीतिजनकं

## भोज्यम्

वृथापाकं विवर्जयेदिति जावलि : ॥  
 बालं सुवासिनीं वृद्धं गर्भिण्यां तुरकन्य  
 का : । सम्भोज्यातिथिभृत्यांश्च दम्प  
 त्यो : श्रेष्ठभोजनम् । इति याज्ञवल्  
 क्य : ॥ न भोजनार्थं स्त्रे विप्रः कुल  
 गोत्रं निवेदयेत् । भोजनार्थं हितेशं  
 सन्वान्तां शौत्युच्यते बुधैरिति मनुः ॥  
 भोजनपात्रम् । पुं० । आहारभाजने ॥  
 हैमदोषहरपात्रं चक्षुष्यं राजतं शु  
 चि । कांस्यं बुद्धिप्रदं रम्यं पालाशं रु  
 चिकारकम् ॥  
 भोजपतिः । पुं० । कंसासुरे ॥ भोजा  
 नां च त्रियविशेषाणां पतिः ॥  
 भोजपुरम् । न० । स्वनाम्ना प्रसिद्धे देशे  
 वि० ॥  
 भोजयिता । त्रि० । भोजनकारयितरि ॥  
 भोगप्रयोजके । पुं० । ईश्वरे ॥  
 भोजविद्या । स्त्री० । ऐन्द्रजालिकविद्या  
 याम् ॥  
 भोजाधिपः । पुं० । कंसासुरे ॥ भोज  
 नाधिपः ॥  
 भोज्यम् । न० । भोजनीयद्रव्यं । यत्का  
 वलं जिह्वया विलोड्य निगूर्यते सूपौ  
 दनादितस्मिन् । पायसादौ ॥ वि  
 षयमात्रे ॥ भुज्यते । भुज० । ऋह-  
 लोर्णत् । भोज्यं भक्ष्यं इति ण्य  
 तिकवर्माभावो निपातनात् ॥ आ-  
 हारादधिकं भोज्यं ब्रह्माण्डविभवे  
 पिन ॥ अभ्युदयार्थं ब्राह्मणभोजने ॥

## भौतिकः

स्वाराज्यसाम्राज्ययोर्भोगभाक्त्वे ॥  
 सोमे ॥  
 भोज्यवित् । पुं० । सूपकारे ॥ सूपका  
 रोहिभोज्यं वस्तुत्वेन जानाति ॥  
 भोज्यसम्भवः । पुं० । शरीरस्थरसधातौ ॥  
 भोज्या । स्त्री० । भोजस्य राज्ञो गोत्रापत्ये  
 स्त्रियि ॥ क्रौञ्चादिभ्यश्चैत्यत्र भोजञ्च  
 त्रिये० । इत्युक्तेः । प्यङादेशः ।  
 प्यङञ्चाप् ॥  
 भोटः । पुं० । भोटाङ्गि । भोटान्ते ॥  
 भोटाङ्गः । पुं० । स्वनाम्ना प्रसिद्धे देश-  
 विशे० । भोटान्० । इ० । भा० । प्र० ॥  
 भोटान्तः । पुं० । देशविशेषे ॥ यथा ।  
 काश्मीरन्तुसमारभ्य कामरुपात्तुपश्चि  
 मे । भोटान्तदेशे देवेशिमानसेशा-  
 च्च दक्षिणे ॥  
 भोभो । अ० । सम्बोधने ॥  
 भोलिः । पुं० । वक्रग्रीवे । उष्ट्रे ॥  
 भोः । अ० । सम्बोधने । विषादे ॥ प्र  
 श्ने ॥ भाति । भा० । बाहुलका-  
 त् । डोस् ॥  
 भौतः । पुं० । देवलि ॥ भूतयज्ञे ॥ न०  
 भूतसङ्घे ॥ भूतानां समूहः । भि  
 क्षाद्यण् ॥ त्रि० । भूतसम्बन्धिनि ॥  
 भौतिकः । पुं० । स्थानी ॥ शिवे ॥  
 सर्वविशेषे ॥ यथा । अष्टविकल्पो-  
 दैवस्तैर्यग्ये निश्चप्रसङ्गो भवति । मा  
 नुष्यश्चैकविधः समासतो भौति-  
 कः सगर्गः ॥ भौतिकाः स्यात्सगर्गः

## भौमावाया

स्यैतन्योत्कर्षनिष्कर्षतारतम्याभ्या  
मूर्धाधोमध्यभावेनत्रैविध्यम् । य-  
था । ऊर्ध्वसत्त्वविशालस्तमोवि-  
शालश्चमूलतः सर्गः । मध्यरजो  
विशालोब्रह्मादिस्तम्बपर्यन्तः ॥ न०  
मुक्तायाम् ॥ त्रि० भूतसम्बन्धिनि ॥  
रूपादिषु ॥ चक्षुरादिषु ॥ शरीरा-  
दिषु ॥

भौती । स्त्री० तम्याम् । राजौ । रज-  
न्याम् ॥

भौत्यः । पुं० भूतिमुनेः पुत्रे चतुर्द-  
शेमनौ ॥

भौमः । पुं० कुजग्रहे । मङ्गले ॥ नर-  
कासुरे ॥ अम्बरे ॥ रक्तपुनर्नवाया-  
म् ॥ न० पानोयविशेषे ॥ भौमम-  
न्मोनिगदितप्रथमं त्रिविधंबुधैः ।  
जाङ्गलंपरमानूपंततः साधारणं क्र-  
मात् ॥ भौमानामभिसंप्रायोग्रह-  
णंप्रातरिष्यते । शीतत्वं निर्मलत्व-  
ञ्चयतस्तेषांमहान्गुणः ॥ त्रि० भू-  
मिभवे ॥ तले ॥ अन्नमयभूमिकार्ये ॥  
भूमेरप्रत्यम् । शिवादित्वाद्दण् ॥  
भूमौभवति शैषिकाण् ॥ भूमेरिद-  
म् । तस्येदमित्यण् ॥

भौमवारः । पुं० पश्यवाराद्यांप्रष्टा-  
धायम् ॥

भौमनः । पुं० विश्वकर्मणि ॥

भौमरत्नम् । न० प्रवाले ॥

भौमावाया । स्त्री० गोसहस्रोतिवि-

## भ्रुकुटी

ख्यातायाममायाम् । यथा । अमा-  
बास्यांभवेद्वारोयदिभूमिसुतस्यच ।  
गोसहस्रफलंदद्यात्स्नानमात्रेणजा-  
ह्नवीतिव्यासः ॥

भौमी । स्त्री० सीतायाम् । जानक्या-  
म् ॥

भौरिकः । पुं० कनकाध्यक्षे ॥ भूरि-  
णि । सुवर्णेनियुक्तः । तत्रनियुक्त-  
इतिठक् ॥

भंशः । पुं० अधः पतने ॥

भंसः । पुं० भंशे ॥

भ्रकुंसः । पुं० स्त्रीवेशधारिणिनक्त-  
के । भ्रकुंसे ॥ पटपुटेतिदण्डको-  
क्तभाषार्यकुसिधातोश्चुरादिग्यन्ता-  
देरच् । भ्रुवाकुंसाभाषणमस्य । इ-  
कोह्रस्वोङ्योगालवस्येतिसूत्रे० अ-  
भ्रकुंसादीनामितिवाचिकस्यअ-  
कारोनेनविधीयतइतिव्याख्याना-  
न्तराद् । भ्रकुंसः ॥

भ्रुकुटिः । स्त्री० क्रोधादिनाभ्रुवःकौ-  
टिल्ये । भ्रुकुट्याम् ॥ कुटकौटि-  
ल्ये । इगुपधात्किदिति० इन् ।  
भ्रुवाः कुटिः । इकोह्रस्वइत्यत्र०  
अभ्रकुंसादीनामितिवाचिकीनाका-  
रोविधीयते ॥

भ्रुकुटी । स्त्री० भ्रुकुटी । कुटेरिन्नन्ता-  
त् । कृदिकारादितिङोष् ॥ भ्रुवाः  
कुटी ॥ इकोह्रस्वइतिसूत्रे० अ-  
भ्रकुंसादीनामितिवाचिकस्य०



भ्रमः

अकारोनेनविधीयतइत्यर्थादकारः ॥  
 भ्रमः । पुं० अम्बुनिर्गमे । प्राकारगृह  
 भित्तिषुजलनिर्गमनजाले ॥ कुन्दा  
 ख्यशिल्पियन्त्रे ॥ चरख० इ० भा०  
 भ्रमणे । भ्रान्तौ । मिथ्याज्ञाने । मिथ्या  
 मतौ । व्यसनहेतौ ॥ माविनश्यत्वस्य  
 भोगोवर्द्धतामुत्तरोत्तरम् । माविघ्नाः  
 प्रतिबध्नन्तुधन्योऽस्मादितिभ्रमः ॥  
 भ्रमणम् । भ्रमुञ्जनवस्थाने । भावे  
 घञ् ॥ नद्यादावधस्यलस्योर्ध्वनिः  
 सरणे ॥ भ्रमन्तिजलान्यनेन । हल  
 श्चेतिघञ् । नोदाहोपदेशस्येति  
 वृद्धाभावः ॥ देहेन्द्रियाद्यध्यासे ॥  
 न्यायमते० भ्रमस्यनामान्तरमप्रमा ।  
 भ्रमोद्विविधः । विपर्यासः ० सं-  
 शयश्च । आद्योयथा । देहेन्द्रात्मबु  
 धिः ० शङ्खादौपीततामतिः ।  
 सानिश्चयरूपा ॥ द्वितीयोयथा । किं  
 खिन्नरोवा० स्याणुर्वेत्यादिवुद्धिः ।  
 तस्यकारणम् । पित्तदूरत्वमोहभया  
 दिनानाविधदोषः । यथा । अप्रमा  
 चप्रमाचेतिज्ञानंद्विविधमुच्यते । त  
 च्छून्यतन्मतिर्यास्यादप्रमासादिरु  
 पिता ॥ तत्प्रपञ्चोविपर्यासः संश  
 योपिप्रकीर्तितः । आद्योदेहेन्द्रात्म  
 बुद्धिः शङ्खादौपीततामतिः ॥ भवे  
 निश्चयरूपासासंशयोयप्रदर्श्यते ।  
 । किंखिन्नरोवास्याणुर्वेत्यादिवु-  
 द्धिस्तुसंशयः ॥ तदभावाप्रकारा

भ्रमरच्छली

धीस्तत्प्रकारातुनिश्चयः । ससं  
 शयोभवेदाधीरेकत्राभावभावयोः  
 ॥ साधारणादिधर्मस्यज्ञानंसंशय  
 कारणम् । दोषोऽप्रमायाजनकः  
 प्रमायास्तुगुणोभवेत् ॥ पित्तदूरत्वा  
 दिरूपोदोषोनानाविधः स्मृतः ।  
 इ० भा० प० ॥  
 भ्रमणम् । न० अनवस्थितौ ॥ गमन  
 विशेषे । पर्यटने ॥  
 भ्रमणी । स्त्री० कारुण्डिकायाम् ।  
 जलौकायाम् ॥ अधीशितुः क्रीडा  
 व्यायाम् । अधीशितुः क्रीडादौ ॥  
 भ्रमत्कुटी । स्त्री० तृणादिच्छन्ने ॥  
 कावार्याम् । जङ्गमकुव्याम् ॥  
 भ्रमरः । पुं० कीटविशेषे । मधुमे ।  
 मधुव्रते । द्विरेफे । चञ्चरीके ॥ का  
 मुके ॥ वेधनशस्त्रे । वर्मा० इ०  
 भा० ॥ भ्रमति । भ्रमु० । अतिरिक्तमि  
 भ्रमिचमिदेविवासिभ्यश्चिदित्यरः ॥  
 भ्रमरकः । पुं० भृङ्गे । मधुलिङ्गे ॥  
 गिरिके । बालमूषिके ॥ चूर्णकेशे ।  
 अलके । ललाटलम्बितचूर्णकुन्तले  
 ॥ जलभ्रमे ॥ भ्रमरइव । इवेप्रतिकृ  
 तावितिकन् ॥ भ्राम्यतिवा । भ्रमु०  
 अतिरिक्तमीत्यरः । स्वार्थेकन् ॥  
 भ्रमरकीटः । पुं० कीटान्तरे । कुह्या  
 री० इ० भा० ॥  
 भ्रमरच्छली । स्त्री० लताविशेषे । भृ  
 ङ्गाद्यायाम् ॥ भृङ्गच्छलीचकटुका

## भ्रातृवल :

मियुक्ते ॥ दौमिशालिनि । विभा  
जि ॥ भाजते । तच्छीलः । भाज  
दीप्तौ । भुवश्चेतिचकारात् । भाजं  
रपिब्रूणुच् ॥ स्वप्रकाशचिद्रूपे ॥  
भाता । पुं० सहोदरे ॥ भाजते वि  
भर्ति वा । भाजृ डुभृज् । वा ।  
नमृनेष्टृत्वष्टृहोतपोतभ्रातृजामातृ  
पितृदुहित । इतिसाधुः ॥

भ्रातरौ । पुं० २०० सहोक्त्याभ्रातृभ  
गिन्योः । भ्राताचस्वसाचः । भ्रा  
तृपुत्रौस्वदुहितभ्यामित्येकशेषः  
स्वसाचभ्राताचेतिवा ॥

भ्रातृकम् । चि० भ्रातुरागतेधनादौ  
॥ ऋतष्टज् । डीपि० भ्रातृकी ॥  
भ्रातृयोग्ये ॥

भ्रातृजः । पुं० भ्रातृपुत्रे ॥ भ्रातृजातः  
। पञ्चम्यामितिङः ॥

भ्रातृजा । स्त्री० भ्रातृपुत्र्याम् । भ्रात्री  
यायाम् ॥ टाप् ॥

भ्रातृजाया । स्त्री० भ्रातृपत्न्याम् ।  
प्रजावत्याम् ॥ भ्रातुः जाया ॥

भ्रातृपत्नी । स्त्री० प्रजावत्याम् ॥ भ्रा  
ताप्रतिर्यस्याद्विबिधहे० नित्यं स  
पत्न्यादिष्विति० भ्रातृपतिशब्दस्य  
नान्तादेशे० ऋन्नेभ्यद्विडिपि ॥

भ्रातृपुत्रः । पुं० भ्रातृजे ॥

भ्रातृभगिन्यौ । स्त्री० भ्रात्रीः ॥ भ्रा  
ताचभगिनीच ॥

भ्रातृवलः । चि० भ्रातृमति ॥ भ्रा

## भ्रान्तिदर्शनम्

ताऽस्यास्ति । अन्येभ्योपिदृश्यतइ  
ति० वलच् । संज्ञामित्यनुवृत्तेर्बल  
इतिनदीर्घः ॥

भ्रातृव्यः । पुं० भ्रातृपुत्रे ॥ भ्रातृ  
रपत्यम् । भ्रातृव्यच्च ॥ शत्रौ ॥  
व्यन्सप्रबे ॥

भ्रातृश्वशुरः । पुं० पतिज्येष्ठभ्रातृ  
रि । जेठ० भाशुर० इ० भा० ॥

भ्रातृस्थानम् । न० सहोदरगृहे ॥ लग्ना  
तृतीयभवने ॥ भ्रातृस्थानम् ॥

भ्रात्रीयः । पुं० भ्रातृजे ॥ भ्रातृरपत्य  
म् । भ्रातृव्यच्चेति० चाञ्च् ॥

भ्रान्तः । पुं० मत्तद्विषे ॥ राजधुस्तू  
रे ॥ न० भ्रमणे ॥ चि० भ्रमान्वि  
ते ॥ भ्रान्तिमापन्ने ॥ अद्वितीयं-  
ब्रह्मतत्त्वं न जानन्ति यदातदा । भ्रा  
न्ता एवाखिलास्ते पांक्तमुक्तिः क्वह  
वासुग्वम् ॥ भ्रमेः कर्त्तरि क्तः ।  
अनुनासिकस्य क्तिभलोः क्ङिति०  
इ० दीर्घः ॥

भ्रान्तिः । स्त्री० भ्रमे । मिथ्यामतौ  
। अतस्मिंतज्ज्ञाने ॥ युक्तिहीनप्र  
काशत्वाद्भ्रान्तेर्नञ्चस्तिलक्षणम् ।  
यदिस्थानलक्षणं किञ्चिद्भ्रान्तिरेव न-  
सिध्यति ॥ भ्रान्तिभाजिभवतिकवि  
वेकः ॥ भ्रमणे । अनवस्थितौ ॥  
भ्रमणम् । भ्रमु० । क्तिन् । अनुना  
सिकस्येतिदीर्घः ॥

भ्रान्तिदर्शनम् । न० असाधनेसाधनत्व

भ्रामरः

बुद्धौ ॥ साधनेष्यसाधनत्वबुद्धौ ॥  
भान्यादर्शनम् ॥ शुक्तिकायारजत  
वह्निपर्ययज्ञाने ॥

भ्रान्तिमान् । त्रि० भ्रान्तिविशिष्टे ॥

भ्रान्तिरस्यास्ति । मतुप् ॥ डौपि०

भ्रान्तिमती ॥ पुं० अलङ्कारविशेषे

॥ भ्रान्तिमानन्यसंवित्तत्त्वदर्श-

ने । तदिति० अन्यदप्राकरणिकं नि

र्दिश्यते० तेनसमानमर्थ्यादिहप्रा-

करणिकमाश्रीयते । तस्यतथावि

धश्यदृष्टौसत्यायदप्राकरणिकतया-

संवेदनम्० सन्नान्तिमान् । नपैषरु

पकम्प्रथमातिशयोक्तिर्वा० तत्रवस्तु

तोभ्रमस्याभावात् । इहचार्थानुगम

नेनसंज्ञायाः प्रवृत्तेस्तस्यस्पष्टमेव

प्रतिपन्नत्वात् । उदाहरणम् । कपा

लंमार्जारः पयइतिकरास्त्रेदिशशि

नस्तस्मिच्छिद्रप्रोतान्विसमितिकरी

सङ्कलयति । रतान्तेतल्पस्थान्हरति

वनिताप्यंशुकमितिप्रभामतश्चन्द्रो

जगदिदमहोविप्लवयति ॥

भ्रान्तिहरः । पुं० मन्त्रिणि ॥ त्रि०

भ्रमनाशके ॥

भ्रामकः । पुं० जम्बुके । फेरौ ॥

धूर्त्ते ॥ सूर्यावर्त्ते ॥ अस्सप्रभेदे ।

चुम्बक० इ० भा० प्र० ॥ त्रि० भ्र

मजनके ॥

भ्रामरः । पुं० चुम्बक० इ० प्र० पा

षाणे । भ्रामके ॥ न० शुक्लवर्णं म

भ्रुकुंसः

धुनि ॥ भ्रमरैः कृतम् । चुद्राभ्रम

रेत्यादिनाऽञ् ॥ किञ्चित्सूक्ष्मैः प्र

सिद्धेभ्यः षट्पदेभ्यो लिभिश्चितम्

। निर्मलंस्फटिकाभंयत्तन्मधुभ्राम

रंभ्रमृतम् ॥ भ्रामरंरूपित्तघ्नंभ्रज

जाडाकरंभ्रजः । स्वादुपाकमभिष्य

न्दिविशेषात्पिच्छिलंहिमम् ॥ रत

वन्धान्तरे ॥ यथा । तत्कटिंसमधि

रुच्छबलभः । स्वादुपादिपशुसंस्थि-

तिस्यितः । चक्रवद्भ्रमतिकुञ्चित

त्रिकोभ्रामरंनिगदितंसमुद्धतम् ॥

नृत्यविशेषे । रासे । मण्डलनृत्ये

। हल्लोसे ॥ त्रि० भ्रमरसम्बन्धिनि ॥

अण् ॥

भ्रामरी । त्रि० अपस्मारिणि ॥ इति

कुल्लूकभट्टः ॥

भ्रामरी । स्त्री० पार्वत्याम् ॥

भ्रामितः । त्रि० आघूर्णिते ॥

भ्रोष्ट्रः । पुं० भर्जनपात्रे । अम्बरीषे ।

भडसां० इ० भाड० इ० भा० ॥

भृज्यतेऽत्र । भ्रुसजपाके । भ्रुसजि

गमिनमिहनिविश्यशां वृद्धिश्चेति० ध्र

न्० वृद्धिश्च ॥

भ्रियमाणः । पुं० पोष्यमाणे ॥

भ्रुकुंसः । पुं० भ्रुकुंसे ॥ भ्रुकुंसे । स्त्री

वेशधारिणिनर्त्तके । नचनिजा०

इ० भा० ॥ भ्रुवाकुंसोभाषणमस्य

। इकोह्रस्वोऽङो गालवस्य तिसूत्रे०

इयडुवडभाविनामव्ययानाञ्चेति

## भूकुटि :

वक्तव्यनितिनिषेधोत्तरपठितेन ।  
अभ्रुकुंसादीनामिति वक्तव्यमिति  
वार्त्तिकेन तन्निषेधाद्भ्रस्वः ॥ एवं  
भ्रुकुटि शब्दं पिवोध्यम् ॥

भ्रुकुटि : । स्त्री० भ्रुकुटी । भ्रुकुट्या  
म् । क्रोधादिनाललाटसङ्कीर्णने ॥

कुटे रिगुपधात्किद्वितीन् । भ्रुवोः  
कुटि : । भ्रुकुं सवत्प्रक्रिया ॥

भ्रुकुटी । स्त्री० भ्रुकुटी । भ्रुवोः  
कौटिल्ये ॥ कुटे रिगुपधाद्वितीन् ।  
कृदिकारादितिङीष् । भ्रुवोः  
कुटी ॥ अभ्रुकुंसादीनामिति वा  
र्त्तिकाद्भ्रस्वः ॥

भ्रूः । स्त्री० नेत्रोपरिभागस्थरोमराज्यां  
चिह्निकायाम् । भ्रौ० इ० भा० ॥  
भ्रमु० । भ्रुमेषडूः । टिलोपः ॥ यद्वा ।  
भ्रमति । भ्रमुचलने । भ्रुमेषडूः  
॥ यद्वा । भ्राम्यति । क्तिप् । ऊङ्  
मादीनामिति० गमः क्वाचित्यच्  
वार्त्तिकेन० मलोपऊङ्चादेशः ॥

भ्रुकुं सः । पुं० भ्रुकुंसे । भ्रुकुंसे  
। नचनिजा० इ० भा० ॥ भाषणा  
यकचुरादिष्यन्तात्कुसरेरच् ।  
भ्रुवाकुंसीभाषणमस्य । इकोङ्गस्त्वो  
ऽङ्गो गालवस्थे तिसूत्रे० इयङ्० वङ्  
भाविनामयानाच्चनेति वार्त्तिका  
द्भ्रस्वः । षेधः ॥

भ्रुकुटि : । स्त्री० भ्रुकुट्याम् ॥ भ्रुवोः  
कुटि : इयङ्० वङ्० भाविनामिति

## भ्रूणहृत्यम्

निषेधाद्भ्रस्वीनभवति ॥

भ्रुकुटी । स्त्री० भ्रुकुट्याम् । भ्रुकुटी  
॥ कुटे रिगुपधाद्वितीन् । कृदिकारा  
दितिङीष् । भ्रुवोः कुटी ।  
इयङ्० वङ्० भाविनामितिङ्गस्व नि  
षेधः ॥

भ्रूणः । पुं० स्त्रीगर्भे । उदरस्थजन्तौ  
॥ डिङ् । अर्भके ॥ गर्भिण्याम्  
॥ श्रोत्रियद्विजे ॥ भ्रूण्यते । भ्रूण  
आशाविशङ्कयोः । घञ् ॥

भ्रूणहत्या । स्त्री० गर्भस्थबालकहन्  
ने ॥ यद्वा । त्रिविवाहकृतयेननकरो  
तिचतुर्थकम् । कुलानिपातयेत्स  
मभ्रूणहत्याव्रतचुरेत् ॥

भ्रूणहा । त्रि० गर्भस्थबालकहन्तरि  
॥ भ्रूणहृतवान् । हन० । ब्रह्म  
भ्रूणहृत्तेषु क्तिप् ॥ ब्रह्महणि ॥  
भ्रूणहा० वरिष्ठब्राह्मणहन्तोच्यत  
इति व्याख्यानात् ॥

भ्रूभङ्गः । पुं० भ्रूविच्छीपे । भ्रुवः  
कौटिल्ये ॥ भ्रुवोभङ्गः ॥

भ्रूषः । पुं० अधः पाते । यद्योचि  
तात्० भ्रूषे ॥ भ्रूषणम् । भ्रूष्टृच  
लने । घञ् ॥ चलने ॥

भ्रूषणम् । न० चलने ॥

भ्रूणहृत्यम् । न० भ्रूणघ्नोभावे ॥  
प्यञ् । दाण्डिनायनेति निपातना  
त्तकारादेशः ॥

## मकेश्वर :

मकुतिः । स्त्री० शूद्रशासने ॥

मकुरः । पुं० मुकुरे दर्पणे ॥ वकु  
लद्रुमे ॥ कुलालदण्डे ॥ कोरके ॥  
मङ्कते । मकि० । मकुरददुरावि-  
तिसाधुः ॥

मकुलः । पुं० न० मुकुले ॥ वकुलद्रु-  
मे ॥

मकुष्ठः । पुं० वनमुद्गे । मौठ० इ० प्र०  
ब्रीहिविशेषे ॥ मकुष्ठोवातलोया-  
हीकफपित्तहरीलघुः । वांतिजि-  
न्मधुरः पाकेल्लमिक्षज्वरनाशनः ॥  
त्रि० मंथरे ॥

मकुष्ठकः । पुं० वनमुद्गे । मयुष्ठके ।  
मकुष्ठे ॥ मङ्कते० मङ्क्यतेवा । म  
कि० । बाहुलकादुनु० मभावश्च ।  
तिष्ठति । छा० । कुन् । मकुष्ठा-  
सौस्थकश्च । पूर्वपदादितिषः ॥

मकुलकः । पुं० मुकुलके । लघु  
दन्त्यामोषधौ ॥ मङ्कते । मकि० ।  
खर्जपिञ्जादिभ्यजरोलचाविति०-  
पिञ्जादित्वाटूलच् । स्वार्थेकान् ॥

मकुलः । पुं० शूलरोगविशेषे ॥ य  
था । सूतायाहृच्छिरोवस्तिशूलमक  
ल्लसंज्ञितम् । यवचारं पिबेत्तत्र-  
मस्तुनोष्णोदकेनवा ।

मक्का । स्त्री० खुराशानोभिधेदेशे ॥

मकुलम् । न० शिलाजतुनि ॥

मकेशः । पुं० ) खुराशानदेशस्थे

मकेश्वरः । पुं० ) शिवे ॥

## मखान्नम्

मकोलः । पुं० शिलाधातौ । सितो  
पले । मकोलः खडियामाटी० गो  
लू० इ० भा० ॥

मक्षः । पुं० स्वदोषाच्छादने ॥

मक्षवीर्यः । पुं० पियालवृक्षे ॥

मक्षिका । स्त्री० कौटविशेषे । ग  
न्धलोपपायाम् । वमनीयायाम्

। मक्खी० इ० भा० ॥ मक्षति ।

मक्षशब्दोरोपकृतेच । हनिमक्षिभ्यां  
सिकन् ॥ मक्षतिवा । मक्षरोषस  
ङ्घाते । कुन्० खल्वा ॥

मक्षिकामलम् । न० सिकथके ॥

मक्षीका । स्त्री० मक्षिकायाम् ॥

मखः । पुं० यज्ञे ॥ मखन्तिदेवाश्च  
अनेनवा । मखहेतौ । उलञ्चेति०  
घञ् । संज्ञापूर्वकत्वान्नवृद्धिः ॥  
यद्वाक्चिदपवादविषयेषु त्सर्गाभि  
जिविशते० इतिघञ्विषयेपिपुंसी  
तिघः ॥ यद्वा । मक्षते । मह० ।  
नहेर्हलोपश्च० महेष्टे तिखोहलोपश्च० ॥

मखचाता । पुं० श्रीरामचन्द्रे ॥ मखा  
नां चाता ॥

मखवह्निः । पुं० प्रणीते । यज्ञाग्नौ ॥

मखानलः । पुं० महावीरे । यज्ञा  
ग्नौ ॥

मखान्नम् । न० पद्मबीजाभे । पानी  
यफले । मखाना० इ० भा० ॥

मखान्नपद्मबीजस्यगुणैस्तुल्यं विनि  
र्दिशेत् ॥



लङ्गल :

मङ्गलः । त्रि० शठे ॥ मङ्गले । मङ्गि०  
। वङ्ग्यादित्वात्साधुः ॥

मङ्गलम् । न० जङ्घात्राणे ॥ इति  
हारावली ॥

मङ्गु । अ० शीघ्रे ॥ भृशार्थे ॥ म-  
ज्जति । टुमसुजोशुद्धौ । बाहुलका  
त्सुः । मसुजिनशोरितिनुम् । स्त्री  
रितिसलोपः ॥

मङ्गुणम् । न० जङ्घात्राणे ॥ इति  
त्रिकाण्डशेषः ॥

मङ्गः । पुं० नौमस्तके ॥ मङ्गति । म-  
गिसर्पणे । पचाद्यच् ॥

मङ्गलः । पुं० अङ्गारके । कुर्जे । तृती  
यग्रहे ॥ अष्टवारेजातस्यफलं यथा ।  
उग्रः प्रतापीदितिप्रोलमन्तौरणप्रि  
योवक्रवचाः सरोधः । सत्वान्वि-  
तः शूरगणप्रखेलाकुजस्यवारेप्रभ-  
वोमनुष्यः ॥ न० कल्याणे ॥ सर्वा-  
र्थरक्षणे ॥ अगर्हिताभिप्रेतार्थसि-  
द्धौ ॥ यत्खलु क्रियमाणमेवमनः  
प्रह्लादनं समीहितसाधनञ्चतन्मङ्ग-  
लमुच्यतइतिव्याख्याकाराः ॥ आ-  
शौनंमस्त्रियावस्तुनिर्देशोवापित  
न्मुखमित्यालङ्कारिकोक्तेः काव्या  
दिमुखे क्रियमाणे ॥ यथाहभगवा-  
न्भाष्यकारः । मङ्गलादीनिमङ्गल  
मध्यानिमङ्गलान्तानिशास्त्राणिप्रथ-  
न्ते वीरपुरुषाण्यायुष्मत्पुरुषाणिच-  
भवन्तिअर्धे तारश्चप्रवक्तारोभवन्ती-

मङ्गलच्छायः

तिमङ्गलानुष्ठानप्रयोजनानि ॥ प्रश-  
स्ताचरणं नित्यमप्रशस्तविवर्जनम् ।  
एतद्विमङ्गलं प्रोक्तमृषिभिस्तत्त्वदर्शि-  
भिः ॥ लोकेऽस्मिन्मङ्गलान्यष्टौ-  
ब्राह्मणोगौर्हुताशनः । हिरण्यं स-  
पिरादित्यत्रापोराजातथाष्टमः ॥  
एतानिसततं पश्येन्नोचेदर्थ्यादिना  
यजेत् । प्रदक्षिणन्तुकुर्वीततथाचा-  
युर्नहीयते ॥ अपिच । रोचनं चन्द-  
नं हेममृदङ्गदर्पणं मणिम् । गुरुम-  
स्ति तद्यासूर्यं प्रातः पश्येत्सदाबु-  
धः ॥ मङ्गति० दुरदृष्टमनेन । मणि-  
सर्पणे ॥ गतौवा । मङ्गेरलच् ॥ अ-  
शुभानिनिराचष्टे तनोतिशुभसन्तति-  
म् । स्मृतिमात्रेणयत्पुंसां ब्रह्मत-  
न्मङ्गलं विदुर्इतिविष्णुपुराणम् ॥  
त्रि० कल्याणवति ॥

मङ्गलगृहम् । न० मेघराशौ ॥ वृश्चि-  
कराशौ ॥ मङ्गलस्यतृतीयग्रहस्यगृ-  
हम् ॥

मङ्गलचण्डिका । स्त्री० ) दुर्गायाम् ॥  
मङ्गलचण्डी । स्त्री० ) यथा । प्रधा-  
नांशस्वरूपाचदेवीमङ्गलचण्डिका  
। प्रकृतेर्मुखसम्भूतासर्वमङ्गल  
दासदा ॥ सृष्टौमङ्गलरूपो-  
रेकोपरूपिणी । तेनमङ्गलचण्डी  
सापण्डितैः परिकीर्तितेतिभागव-  
तम् ॥

मङ्गलच्छायः । पुं० प्रचक्षते ॥

## मङ्गल्यः

मङ्गलपाठकः । पुं० स्तुतिपाठके ।  
वन्दिनि ॥

मङ्गलप्रदा । पुं० दुर्गायाम् ॥ हरि  
द्रायामितिकश्चित् ॥ त्रि० मङ्गल  
दातरि ॥

मङ्गलप्रस्थः । पुं० भारतवर्षस्यपर्व  
तान्तरे ॥

मङ्गलमालिका । स्त्री० सज्जोभेदे ॥  
मङ्गलायामालिका ॥

मङ्गला । स्त्री० उमायाम् । कात्या  
यन्याम् ॥ गयायामङ्गलास्मृते-  
तिदेवीगीता ॥ सितदूर्वायाम् ॥  
साध्याम् ॥ करञ्जभेदे ॥ हरिद्रा  
याम् ॥ नीलदूर्वायाम् ॥ वृत्ताह-  
न्मातृविशेषे ।

मङ्गलागुरु । न० अगुरुचतुष्टयान्त-  
र्गतागुरुविशेषे ॥ यथा । मङ्ग-  
ल्यामल्लिकागन्धामङ्गलागुरुवाच-  
काः । मङ्गल्यागुरुशिशिराग-  
न्धाव्यायोगवाहिका ॥

मङ्गलाचरणम् । न० ग्रन्थाद्वारम्भे  
मङ्गलकरणे ॥ मङ्गलाचरण-  
शिष्टाचारात्फलदर्शनाच्छ्रुतितश्चा  
वश्यं कर्तव्यमित्याहुर्व्याख्याकाराः ॥

मङ्गलारुहा । स्त्री० दूर्वायाम् ॥

मङ्गलिकाच्छोरणम् । न० असादृश्य  
कथायाम् ॥

मङ्गल्यः । पुं० ज्ञायमाणायाम् ॥ अ  
श्वत्थे ॥ विल्वे ॥ मसूरके जीर

## मचर्चिका

के ॥ नारिकेली ॥ कपित्थे ॥ रौ  
ठाकरञ्जे ॥ न० दध्नि ॥ चन्दने  
॥ मङ्गलागुरुणि ॥ सिन्दूरे ॥  
स्वर्णे ॥ त्रि० शिवकरे ॥ रुचिरे  
॥ शाधौ ॥ मङ्गलेसाधुः । तत्र  
साधुरितियत् ॥

मङ्गल्यकः । पुं० मसूरे ॥ स्वार्थे  
कन् ॥

मङ्गल्यकुसुमा । स्त्री० शङ्खपुष्प्याम्  
॥ मङ्गल्यानिकुसुमान्यस्याः ॥

मङ्गल्यनामधेया । स्त्री० जीवन्त्याम्  
। शाकश्रेष्ठायाम् ॥

मङ्गल्या । स्त्री० मल्लिगन्धगुरुणि ॥  
शम्याम् ॥ अधः पुष्प्याम् ॥ मि  
स्याम् ॥ शुक्लवचायाम् ॥ रोचना  
याम् । प्रियङ्ग्वाम् ॥ शङ्खपुष्-  
प्याम् ॥ माषपर्ण्याम् ॥ जीवन्त्या  
म् ॥ ऋद्धिनामौषधी ॥ वचाया  
म् ॥ हरिद्रायाम् ॥ चीडायाम् ॥  
दूर्वायाम् ॥ मङ्गलेसाधुः । त  
त्रसाधुरितियत् ॥ गौर्याम् । शि  
वायाम् । भवान्याम् ॥ शोभना  
निचश्रेष्ठानियादेवीददते हरे । भ  
क्तानामार्तिहरणीमङ्गल्यात् नसा  
स्मृता ॥

मङ्गिनी । स्त्री० नावि । नौकाया  
म् ॥

मचर्चिका । स्त्री० प्रशस्ते ॥ मंश  
म्बुचर्चति । चर्च अध्ययने । गवु

## मज्जसमुत्तवम्

ल् ॥ यथा । प्रगस्तोत्राङ्गणः ।  
ब्राह्मणमचर्चिकारुटिशब्दत्वात् ।  
प्रशंसावचनैश्चेतिसमासः ॥

मज्जः । पुं० मत्स्ये ॥

मज्जका । स्त्री० मज्जायाम् ॥ मज्जै  
वस्तार्थकः ॥

मज्जकृत् । न० अस्थिनि ॥

मज्जा । पुं० वृक्षसारे । वृक्षादेरुत्तम  
स्थिरभागे ॥ फलमज्जगुणायथा ।  
यस्ययस्यफलस्यैववीर्यंभवतियाह  
शम् । तस्यतस्यैववीर्येणमज्जान  
मपिनिर्दिशेत् ॥ अस्थिमध्यगती  
धातौ । अस्थिसारे ॥ मज्जस्वरूप  
माह । अस्थियत्स्वाग्निनापकृतं  
स्यसारोद्वोषनः । यः स्विदवत्  
पृथग्भूतः समज्जेत्यभिधीयते ॥  
स्थानन्तु । स्थूलास्थिषु विशेषेण  
मज्जात्त्वभ्यन्तरेस्थितः । इति ॥  
अस्यगुणायथा । बलशुक्ररसश्लेष्म  
भेदीमज्जविवर्द्धनः । मज्जाविशे  
षतोऽस्यनाञ्चबलकृत्स्नैर्हनेहितः  
॥ मज्जत्यस्थिषु । टुमसृजोशुद्धौ  
। श्वन्नृक्षिन्नितिसाधुः ॥ शिरोस्थि  
मध्येपिण्डितस्त्रैहै । मस्तिष्के ॥  
मज्जनम् । न० स्नाने ॥ मज्जत्यनेन ।  
टुमसृजो० । बहुलमन्यत्रापीति  
युच् ॥ मज्जायामिति शब्दचन्द्रि  
का ॥

मज्जसमुत्तवम् । न० बीजे । शुक्रे ।

## मज्जरी

मज्जसम्भवः । पुं० शुक्रे ॥

मज्जा । स्त्री० वृक्षसारे । अस्थिगत  
धातौ ॥ मज्जतेः पचाद्यजन्टाट्  
टाप् । मज्जीकामज्जयासहेति०  
विरूपः ॥

मज्जज्जः । पुं० भूमिजगुणालौ ॥

मज्जजारसः । पुं० शुक्रे ॥

मज्जज्जारम् । न० जातीफलं ॥

मज्जजिका । स्त्री० मज्जकायाम् ॥

मज्जः । पुं० खट्वायाम् ॥ कर्णवंशे  
। मांचा० मांजा० इ० भा० ॥ उच्चम  
गडपविशेषे ॥ दोलायमानं गोवि  
न्दं मज्जस्यं मधुसूदनम् । रथस्थं वा  
मनं दृष्ट्वा पुनर्जन्मनविद्यते इति  
पुराणम् ॥ मज्जते । मचिधारणो  
च्छायपूजनेषु । पचाद्यच् ॥

मज्जकः । पुं० इन्द्रकोषे । उच्चमगड  
पे ॥ खट्वायाम् ॥

मज्जकाश्रयः । पुं० मत्कुणे ॥

मज्जमगडपः । पुं० शस्यरक्षार्थकुटीरे  
। कुद्रङ्गे ॥

मज्जिका । स्त्री० आसङ्गायाम् ॥

मज्जरः । पुं० वल्लरौ ॥ मुक्तायाम् ॥

तिलकद्रुमे ॥ वल्क्याम् । लतायाम् ॥

मज्जरिः । स्त्री० वल्लर्याम् ॥ मज्जुत्व  
मृच्छति । ऋगती । अचद्रः । शक  
म्वादः ॥

मज्जरी । स्त्री० तिलकद्रुमे ॥ स्थूलमुक्ता  
याम् ॥ वल्लरौ ॥ तुलस्यामृडौ ॥

## मञ्जु गमना

प. ॥

मञ्जरीनम्रः । पं० वेतसवृक्षे ॥

मञ्ज्वा । स्त्री० मञ्जर्याम् ॥

मंजिः । पं० मंजर्याम् ॥

मञ्जिका । स्त्री० वारसुन्दर्याम् । दे-  
श्यायाम् ॥

मञ्जिफला । स्त्री० कंदल्याम् ॥

मञ्जिष्ठा । स्त्री० विकसायाम् । जिङ्-  
ग्याम् । समङ्गायाम् । मञ्जीठ०  
इ० भा० प्र० द्यौषधौ ॥ मञ्जिष्ठा  
मधुरातिक्ताकषायस्वर्णवर्णकृत् ।  
गुरुरूष्णाविषश्लेष्मशोथयोन्यक्षिकर्ण-  
रुक् । रक्तातीसारकुष्ठस्रपिसर्पव्र-  
णमेहनुत् ॥ मञ्जौशोभनेवर्णोतिष्ठ-  
ति । छा० । सुपिस्थद्वितिवः । अ-  
स्वाम्बेतिषत्वम् ॥ यद्वा । अतिशा-  
यनेतमविष्टनौ ॥

मञ्जौ । स्त्री० मञ्जर्याम् ॥

मञ्जौरः । पं० मन्थानदण्डरज्जुबन्ध-  
नार्थस्तम्भे । कुटरे ॥ पं० न० नूपु-  
रे ॥ मञ्जति । मजिध्वनौ० सौत्रः ।  
बाहुलकादीरन् ॥ गुर्वचरे० ऽ, ॥

मञ्जरीरा । स्त्री० वर्णवृत्तान्तरे ॥

मञ्जुः । त्रि० मनोज्ञे ॥ मञ्जुज्यते ।

मजि० । बाहुलकाद् ॥

मञ्जुकेशी । पं० श्रीकृष्णे ॥ त्रि० म-  
नोज्ञचिकुरविशिष्टे ॥

मञ्जुकेशी । स्त्री० स्वर्गवेश्याभेदे ॥

मञ्जु गमना । स्त्री० हंस्याम् ॥ त्रि०

## मञ्जुश्रीः

सुन्दरगामिनि ॥

मञ्जुघोषः । पं० शिवे ॥ उपास्यदेव-  
ताविशेषे ॥ पूर्वजिने ॥ बुद्धानां  
देवताभेदे ॥ मञ्जुः घोषः शब्दो  
ऽस्य ॥ शोभनशब्दे ॥ त्रि० शो-  
भनशब्दवति ॥

मञ्जुपाठकः । पं० शुक्रे । कीरे ॥

त्रि० सुन्दरपाठकर्त्तरि ॥

मञ्जुप्राणः । पं० ब्रह्मणि ॥

मञ्जुभद्रः । पं० पूर्वजिनविशेषे ॥  
ज्ञानदर्पणे । मञ्जुघोषे ॥ शिवे ॥मञ्जुभाषिणी । स्त्री० अतिजगतीक-  
न्दः प्रभेदे ॥ यथा । सजसाजगौ-  
चयदिमञ्जुभाषिणी ॥ अमृतोष्मि-  
शीतलकरेणलालयंस्तनुकान्तिरोचि-  
तबिलोचनोदरे । नियतंकलानिधि-  
रसीतिबलवीमुदमच्युते व्यधितम-  
ञ्जुभाषिणी ॥ सुनन्दिनीतिशम्भौ ॥मञ्जुमणिः । पं० पुष्परागे । पोख-  
राज० इ० भा० ॥मञ्जुलः । पं० जलरङ्गौ ॥ न०  
जलाञ्जले । शैवाले ॥ निकुंजे ॥त्रि० मञ्जौ ॥ मञ्जु० मञ्जु-  
त्वंलाति । ला० । कः ॥ मञ्जु-  
मञ्जुत्वमस्यस्यास्मिन्वा । सिद्धा-  
दित्वाल्लच् ।

मञ्जुवक्त्रः । त्रि० सौम्यावनयुक्ते ॥

मञ्जुवाक् । त्रि० मधुरवचने ॥

मञ्जुश्रीः । पं० मञ्जुघोषे ॥ म-

मठ :

अजुर्मनोक्षाश्रीर्यस्य ॥

मज्जुषा । स्त्री० मज्जुषायाम् । पि  
टके ।मज्जुषा । स्त्री० पिटके । दावादिनि  
र्मितपेटके ॥ पाषाणे । प्रस्तरे ॥  
मज्जिष्ठायाम् ॥ हिरण्यादिनिचे  
पाधारे ॥ मज्जत्यत्रवा । टुमस्जो  
मस्जेनुं म्चेत्यूषन् ॥मठची । स्त्री० मर्दनहेतुभूतेपाषाणवृ  
ष्टादौ ॥ अशन्याम् ॥

मठस्फटिः । पुं० दर्पारम्भौ ॥

मट्टकम् । न० गृहमस्तके ॥

मठः । पुं० छात्रादिनिलये ॥ मठन्ते  
अत्र । मठमदनिवासयोः हलश्चे  
तिघञ् । संज्ञापूर्वकत्वान्नवृद्धिः ॥  
यद्वा । मठतिनिवासयति । पचाद्य  
च् ॥ मांठ० इतिख्यातेपक्वान्नविशे  
षे ॥ यथा । समितामर्दयेदाज्यैर्ज  
लेनापिचसन्नयेत् । तस्यास्तुबटकं कृ  
त्वापचेत्सर्पिषिनीरसम् ॥ एलाल  
वङ्गकपूर्मरिचाद्यैरलङ्कते । म  
ज्जयित्वासितापोकेततस्तच्चसमुद्धरे  
त् ॥ अयंप्रकारः संसिद्धोमठइत्य-  
भिधीयते ॥ मठस्तुवृहणोवृष्ट्योवत्यः  
सुमधुरोगुरुः । पित्तानिलहरोरु च्यो  
दीप्ताग्नीनांसुपूजितः । समिता  
शर्करासर्पिर्निर्मिताअपरेप्रिये । प्र  
काराअमुनातुल्यास्ते पिचैतद्गुणाः  
स्मृताः ॥

मणिकर्णिकेश्वरः

मठरः । पुं० मुनिविशेषे ॥ शौगडे ॥

मन्यते । मनज्ञाने । मनुतेवा ।  
मनुअत्रवोधनेवा । वचिमनिभ्यां  
किञ्चेतिअरष्ठोन्तादेशश्च ॥

मडकः । पुं० मडुवा० इ० प्र० शस्ये

मड्डुः । पुं० वाद्यप्रभेदे ॥ मज्जति०

मज्जन्तिशब्दाअत्रवा । टुमस्जोशु  
द्धौ ॥ भृमृशीतृचरित्तरितनिधनि

मिमस्जिभ्यउः । पृषोदरादिः ॥

डमरुरेवमहान्मड्डुइत्युच्यते ॥

चुचुक० इ० गौडेपुयस्यप्रसिद्धिः ॥

मड्डुकः । पुं० मड्डुवाद्ये ॥ स्वार्थे

कः ॥ मर्दले ॥

मणिः । पुं० स्त्री० अश्वजातौ । रत्ने

॥ मुक्तादौ ॥ अजागलस्तने ॥ लि-

ङ्गाग्रि ॥ अलिंजरे ॥ योन्यग्रभागे ॥

स्तने ॥ मणिवन्धे ॥ मण्यते । मण

शब्दे । सर्वधातुभ्यङ् ॥

मणिकम् । न० अलिंजरे । मांठ०

इ० भा० प्र० ॥ मणति । मण० ।

ङ् ॥ स्वार्थेयावादित्वात्कन् ।

संज्ञायांकोवा ॥

मणिकरः । पुं० मणिकारे ॥

मणिकर्णिका । स्त्री० काश्यन्तर्गतप्र

धानतीर्थे ॥ दृश्योविश्वे श्वरोदेवो

स्नातव्यामणिकर्णिका ॥

मणिकर्णिकेश्वरः । पुं० काश्यन्तर्गत

शिवलिङ्गविशेषे ॥ मणिकर्णिका

याः ० मणिकर्णिकायांवाङ्मेश्वरः



## मणिमाला

आदितुरीयं पञ्चमकं षष्ठमथान्यं स्या  
दगुरुच त् । इन्द्रियवेदैश्च हिरति-  
स्तन्मणिवन्धं प्राहफणी ॥ मणिमध्य  
मितिनामान्तरम् ॥

मणिवन्धनम् । न० हस्तमूले ॥

मणिभद्रः । पुं० जिनानां पूर्वयक्षवि  
शेषे । जन्मले ॥ कुवेरसेनापतौ ॥

मणिभूमिः । स्त्री० कुट्टिमे । रत्नस्य ख  
नौ ॥

मणिमञ्जीरम् । न० रत्नमयनूपुरे ॥

मणिमण्डपः । पुं० रत्नमयगृहे ॥

मणिमध्यम् । न० दृहती ६ कन्दोभे  
दे । मणिवन्धे ॥ लक्षणं यथा । स्या  
न्मणिमध्यं चैकमसाः । यथा । का  
लियभोगाभोगगतस्तन्मणिमध्यस्फो  
तरुचा । चित्रपदाभोनन्दमुतश्चारु  
ननर्त्तस्मैरमुखः ॥

मणिमथ्यम् । न० सैन्धवलवणे ॥ पर्व  
तविशेषे ॥

मणिमान् । त्रि० मणिविशिष्टे । रत्न  
भूषिते । पुं० तीर्थत्वेन वर्णिते प  
र्वतविशेषे ॥

मणिमन्दिरम् । न० बहुमूल्यप्रस्तरयु  
क्तगृहे ॥

मणिमाला । स्त्री० हारे ॥ स्त्रीणां दन्त-  
क्षतान्तरे ॥ लक्ष्म्याम् ॥ जगती-  
१२ कन्दोभेदे । यथा । त्र्यौत्थौम  
णिमाला किन्नागुहवक्त्रैः ॥ यथा ।  
प्रह्वामरमौलौ रत्नोपलक्ष्मणे जातप्र

## मण्डः

तिविंवाशीणामणिमाला । गोविन्द  
पदाब्जे राजीनखराणामास्तां ममचि  
त्ते ध्वान्तं शमयन्ती ॥ मणीनां मा  
ला ० मालिववा ॥

मणिरागम् । न० हिङ्गुले ॥

मणिवः । पुं० नागविशेषे ॥ मणि  
रस्यास्ति । अन्येभ्योऽपि दृश्यत इति  
वः ॥

मणिवरः । पुं० हीरके ॥

मणिवीजः । पुं० दाडिमवृक्षे ॥

मणिसरः । पुं० मुक्ताहारे ॥

मणी । स्त्री० मणौ ॥

मणीचक्रम् । न० इन्द्रकान्ते । चन्द्र  
वर्णरूप्ये ॥ पुं० मत्स्यरङ्गख  
गे ।

मणीव । अ० मणितुल्ये ॥

मणीवकम् । न० पुष्पे । कुसु  
मे ॥

मण्डपी । स्त्री० क्षुद्रोपोदक्याम् ॥

मण्डः । पुं० पक्वान्नाविशेषे । मठे ।

मांठ० द्र० भा० ॥ मण्डते । मठि  
शोके । शोकद्रुहाध्यानम् । पचाद्य  
च् ॥

मण्डः । पुं० पञ्चाङ्गुले । एरण्डवृक्षे  
॥ शाकभेदे ॥ मस्तुनि ॥ भूषा  
याम् ॥ सारे ॥ पिच्छे ॥ ददुरे  
॥ भक्तादिभवरसे ॥ तल्लक्षणं यथा  
भक्तैर्विनाद्रवीमण्डः । पेयं भक्तस  
मन्वितम् ॥ अपि चास्यलक्षणं विधि

मण्डल :

मण्डनता । स्त्री० प्रसाधनत्वे ॥

मण्डपः । पुं० न० जनाश्रये । जन  
विश्रामसञ्चनि ॥ मण्डनम् मण्डि  
। घञ् । मण्डं पाति । पारचये ।  
आतोऽनुपसर्गेकः ॥ देवादिदत्तवे  
श्मनि ॥ त्रि० मण्डपानकर्त्तरि ॥  
मण्डं पिबति । पा० । कः ॥

मण्डपी । स्त्री० निष्पाव्याम् ।

मण्डयन्तः । पुं० नटे ॥ वधूसमूहे ।  
अत्रे ॥ अलङ्कारे । भूषणे ॥ मण्ड  
यति । मण्डिभूषायां हर्षे च । तृभूव  
हिवसीत्यादिना० भृञ्० सचषित्  
मण्डयन्ती । स्त्री० योषिति । वध्वाम् ॥  
नञ्याम् ॥ पित्वान्ङीष् ॥

मण्डयमानः । त्रि० मण्डनं कुर्वाणे ॥

मण्डयति० तच्छीलः । मण्डि० ।  
ताच्छील्यवयोवचनशक्तिषुचानश् ॥  
मंडरी । स्त्री० घुर्वुर्याम् ॥

मंडलः । पुं० ककुबरे ॥ सर्पप्रभेदे ॥

न० परिधी । चन्द्रसूर्ययोर्वहिवेष्टने  
। चन्द्रसूर्ययोस्त्यातजरश्मिमंडले ॥  
य० वातेऽसं डलीभूताः सूर्याः चन्द्रम  
सोः कराः । आलाभाव्योन्नितन्व  
न्ते परिवेष्टः प्रकीर्तितइति ॥ चक्र  
बाले । मंडलाकारेण परिणते समूह  
मात्रे ॥ चतुरस्रादौ ॥ यथा । चतु  
रस्रं त्रिकोणं वा वर्तुलं चाहं चन्द्रकम्  
। कर्तव्यमानुपूर्वेण ब्राह्मणादिपुमं  
डइति ॥ कोठरीगे । मंडलवत्

मण्डलः :

कुष्ठे ॥ देशे ॥ समन्तादिंशतियोजने  
। चत्वारिंशद्योजने दादेशइतिकेचि  
त् ॥ द्वादशराजके ॥ द्वादशराजसु  
द्वादशराजमंडलं तु कामन्दकेनोक्तं  
। यथा । अरिर्मित्रमरिर्मित्रमित्रमि  
त्रमतः परम् । तथारिमित्रमित्र  
श्च विजिगीषोः पुरः स्थिताः ॥  
पार्ष्णिग्राहः स्मृतः पश्चात् आक्र  
न्दस्तदनन्तरम् । आसारावनयोश्चै  
व विजिगीषोस्तु पृष्ठतः मंडलम् ॥  
अरिश्च विजिगीषोश्च मध्यमो भूम्यनन्त  
रः । अनुग्रहे संहतयोः समर्थी व्य  
स्तयोर्बधे ॥ मंडलाद्विहरेतेषामुदा  
सीनो वलाधिकः । अनुग्रहे संहता  
नां व्यस्तानाञ्च बधे प्रभुः ॥ पञ्चविजि  
गीषोः पुरः सराः । पार्ष्णिग्राहा  
क्रन्दपार्ष्णिग्राहासाराक्रान्दासारा  
श्चेति पृष्ठतश्चत्वारः । मध्यमो दासी  
नीद्वौ । विजिगीषुरेकद्वये वं द्वादश  
राजमंडलमभवति ॥ गोले ॥ चक्रे ॥  
सङ्घाते ॥ नखाघाते ॥ गदायुद्धे ग  
तिभेदे ॥ धन्विनां स्थानपञ्चकान्तर्ग  
तस्थितिविशेषे ॥ यथा । मंडला-  
कारपादाभ्यां मंडलं स्थानमीरितम् ॥  
व्यायनखाख्यगन्धद्रव्ये ॥ व्यूहविशे  
षे ॥ यथा । तिर्यग्वृत्तिश्च दंडः स्याद्  
भोगोन्वावृत्तिरेव च । मंडलं सर्वतो  
वृत्तिः पृथग्बृत्तिरसंहतः ॥ मंडयति ।  
मण्डि० । वृषादिच्चात्कलः ॥ मंडं

## मण्डलेश्वर :

भूषांलातिवा । मंडते० इतिवा ॥

यद्वा । मंडमस्त्यस्य । सिन्धादित्वा

स्तच् ॥ त्रि० निबहे । बिम्बे ॥

मण्डलकम् । न० बिम्बे ॥ कुष्ठभेदे । म

ण्डलाकारकुष्ठे । कोठे ॥ दर्पणे ॥

मण्डलाकारव्यूहे ॥ पुं० कुकुरे ॥

मण्डलमिव । इवेप्रतिकृताविति

कन् ॥

मण्डलनृत्यम् । न० उल्लीषे । मण्ड

लाकारनृत्ये ॥

मण्डलपत्रिका । स्त्री० रक्तपुनर्नवाया

म् ॥

मंडलसङ्ग्रहः । पुं० राशिसङ्ग्रहे ॥

मंडलाग्रः । पुं० कृपाणे । खड्गे ॥ मंडल

मयमस्य ॥

मंडलायितम् । न० वतुले ॥

मंडलाधीशः । पुं० मंडलेश्वरे । मध्यमे ॥

मंडलिका । स्त्री० परिधौ ॥ मंडलात्

स्वार्थकः । कात्पूर्वस्वीकारः ॥ मंड

ल्याम् ॥ स्वार्थके० केणः ॥

मण्डली । पुं० भुजङ्गे ॥ विडाले ॥

जाह्नके ॥ गोनासे० सर्पे ॥ वटवृक्षे ॥

मण्डली । स्त्री० मण्डलाकारेणपरिण

तसमूहे ॥ दूर्वायाम् ॥ गौरादित्वा

नडीष ॥

वा शिशः । पुं० एकजन्मनि । भया

मण्डनमन । मण्डलेश्वरे ॥ शाण्डक्यादे-

पहे कः । स्थाने ॥ मण्डलस्य ईशः ॥

व्याः इतिप्र० । पुं० नृपान्तरे ॥ भूम्येकदे

मण्डलेश्वरः

## मण्डूकी

शाधिपे ॥ चतुर्योजनपर्यन्तमधिका

रीनृपस्य च । योराजातच्छतगुणः

स एवमण्डलेश्वरः ॥ मण्डलस्य च

रिमित्रादिरूपस्य देशस्य ईश्वरः ॥

मण्डहारकः । पुं० शौण्डिके ॥ मण्डं

सुराग्रसंहरति । हृज् ० । कर्मण्य

ण् । स्वार्थकः ॥

मण्डा । स्त्री० आमलक्याम् ॥ सुरा-

याम् ॥ ॥ मण्डेः पचाद्यजन्ताडा

प् ॥

मण्डितः । पुं० बौद्धगणाधिपविशेषे

॥ त्रि० भूषिते ॥ मंडते । मण्डि०

क्तः ॥

मण्डूकः । पुं० सङ्ग्रहे ॥

मण्डूकः । पुं० गूढवर्चसि । दर्दुरे ।

भेके ॥ शोणके ॥ मुनिविशेषे ॥

न० बन्धविशेषे ॥ मण्डयति० ज-

लाशयम्० मंडतेवा । मण्डि० । श

लिमण्डिभ्यामूकण् ॥

मण्डूकपर्णः । पुं० पत्रोर्णे । स्थोना

कवृक्षे ॥ शोणके ॥ मण्डूकवृक्षपर्णम

स्य ॥ कपीतने ॥

मण्डूकपर्णी । स्त्री० मञ्जिष्ठायाम् ॥

ब्राह्मण्याम् ॥ गोजिह्विकीषधी ॥

आदित्यभक्तायाम् ॥ मण्डूकवत्पर्ण

मस्याः । पाककर्णेतिडीष ॥

मण्डूकमाता । स्त्री० ब्राह्मण्याम् ॥

मण्डूका । स्त्री० मञ्जिष्ठायाम् ॥

मण्डूकी । स्त्री० मण्डूकपर्ण्याम् ॥ धृष्टये

## मतानुज्ञा

षिति । भेक्याम् । ब्राह्मणम् ॥ सू-  
र्यभक्तायाम् ॥

मंडूरम् । न० लौहमले । सिंहाणे ।  
शिङ्गाणे ॥ ध्मायमानस्यलोहस्य म-  
लंमंडूरउच्यते । यल्लोहं यद्गुणं प्रोक्तं  
तत्किदृशमपितद्गुणम् ॥ शतीर्द्धमुत्त-  
मं किदंमध्यश्चाशौतिवाष्पिकम् ।  
अधमम्षष्ठिवर्षीयंततोहीनोविषोप-  
मम् ॥ मूण्डते । मडि० । खजूरादि-  
त्वादूरः ॥

मंडोदकम् । न० चित्तरागे ॥ आतर्प-  
णे । आलिम्पने ॥

मतम् । त्रि० सन्मते ॥ ज्ञाने ॥ अर्चि-  
ते ॥ शिष्टसंमते ॥ तर्किते ॥ मन्य-  
ते । मनज्ज्ञाने । मतिबुद्धिपूजार्थेभ्य-  
श्चतिवर्तमानेक्षः ॥ न० अभिप्रा-  
ये ॥ निश्चये ॥

मतङ्गः । पुं० मुनिविशेषे ॥ नेत्रे ॥

मतङ्गकेदारः । पुं० तीर्थविशेषे ॥

मतङ्गजः । पुं० गजे । हस्तिनि ॥ म-  
तङ्गात्कृष्टेर्जातः । जनी० । पञ्च-  
स्यामजातावितिङः ॥

मतल्लिका । स्त्री० प्रशस्ते ॥ मतं० म-  
तिम्० अलति । अलभूषणादौ ।  
खुल्ल । पृषोदरादिखादल्लः । प्र-  
शस्तः पुरुषः० पुरुषमतल्लिका ।  
मतल्लिकायार्द्धशब्दत्वात्० प्रशंसाव-  
चनैश्चेतिसमासः ॥

मतानुज्ञा । स्त्री० निग्रहस्यानभेदे ॥

## मतिः

तल्लज्जगंयया । स्वपक्षेदोषाभ्युप-  
गमात्परपक्षेदोषप्रसङ्गोमतानुज्ञा ।  
इ० गो० सूचम् । ६३ ॥ अस्यार्थः  
। दोषाभ्युपगमात्० दोषमनुद्धृत्ये-  
त्यर्थः । यथाशब्दोनित्यः प्रावण-  
त्वादित्युक्ते० ध्वनावनैकान्तिकत्वेन  
हेत्वाभासोयमित्युक्तौ० शब्दोऽनि-  
त्यः कृतकत्वादितिसाधितेध्वनेर-  
पिपक्षत्वान्नदोष इत्युक्तौ० असिद्ध-  
त्वात्तवापिहेत्वाभासोयमित्युक्तौ०  
सोयंमतानुज्ञयानिगृहीतः स्वाद-  
प्रतिषिद्धमनुमतंभवतीतिस्वपक्षेदो-  
षाभ्युपगमात् ॥ इति ॥ ६३ ॥

मतिः । स्त्री० इच्छायाम् । धियि ॥  
बुद्धौ । य० यत्रकुलेजन्मतन्मतिस्ता-  
दृशीभवेत् । स्मृत्याम् ॥ श्रुतस्यमन-  
ने ॥ मतिकरीषधंयथा । पाठाद्वैजो-  
रकेकुष्ठमश्वगन्धाजमोदकम् । वचा-  
दिकटुकञ्चैवल्लवणं चूर्णमुत्तमम् ॥ ब्रा-  
ह्मीरसेभावितञ्चसर्पिर्मधुसमन्वितम्  
। सप्ताहभक्षितंकुर्यान्मदैश्वर्यंमतिं  
परामितिगरुडपुराणम् ॥ मन्यतेअ-  
नया । न त्तिन् ॥ मतिर्म-  
नन तर्कोमन्तव्यविषयश्चादर इति  
च्छान्दोग्यमहाभाष्यम् ॥ आर्ये ॥ शा-  
कभेदेइत्यजयपालः ॥ अतीतानुस्मृ-  
तिर्मेधातत्कालग्राहिणीमतिः । शु-  
भाशुभविचारज्ञाप्रज्ञाधीरैरुदाहृते-  
तिविशेषः ॥

मत्तालम्बः

भेदे ॥ यथा । यत्र रेफः परः स्व  
च्छयागुम्फितः ॥ सस्मृतोदंडकोम  
त्तमातङ्गलीलाकरः ॥ हेमगौरि  
वसानोऽशुकेन्द्रनीलासितवर्ष्णि  
स्पष्टदिव्यानुलेपाङ्कितोऽहारतारां  
शुक्लोन्माश्विचमालाञ्चितोभव्यभू  
षोष्मलाङ्गः समंसीरिणा । अञ्ज-  
नाभास्वरेणन्दकुन्दाभदेहेनलीला  
परौहसङ्गासोमिकौतूहलैः कं-  
सरङ्गाद्रिगः पातुनक्षत्राणिर्गति  
क्रौडयामत्तमातङ्गलीलाकरः ॥  
मत्ता । स्त्री० मदिरायाम् ॥ भदेनमू-  
ढायाम् ॥ पङ्क्तिच्छन्दः १० प्रभे-  
दे ॥ यथा । ज्ञेयामत्तामभसगच्छा ॥  
यथा । पौत्त्वामत्तामधुमधुपाली-  
कालिन्दीयेतटः नकुञ्चे । उद्दीव्य-  
न्तीव्रजजनरामाकामासत्तामधुजि-  
तिचक्रे ॥  
मत्ताक्रीडम् । न० विकृतिच्छन्दः २३  
प्रभेदे ॥ यथा । मत्ताक्रीडं वस्त्रिष्वा  
शायतिमयुगयुगमनुलघुगुरुभिः  
॥ यथा । सुग्धोन्मीलनमत्ताक्रीडं  
मधुसमयसुलभमधुरमधुरसात्० गा  
नेयानेकिञ्चित्पुण्ड्रपदमरुणनयन  
युगलसरसिजम् । रासोल्लासक्रीड-  
त्कम्पद्रजयुवतिवलयविहितभुजरस  
म्० सान्द्रानन्दवन्दारण्ये स्मरजह-  
रिमनवचरणपरिचवम् ॥

मत्तालम्बः । पुं० प्राङ्गनावरणे । अ

मत्सरः

पाशये । प्रगीधे मत्तवारणे ॥  
मर्त्त भगमना । स्त्री० स्त्रीविशेषे । म-  
त्तगजगामिन्याम् ॥ मत्ते भवद्गम-  
नयस्थाः सा ॥  
मत्पूर्वः । त्रि० मदीयप्राचीने ॥  
मत्त्यम् । न० दाचादिमुष्टौ । वण्टे  
वैटा० द्र० भा० ॥ मत्तज्ञानम्० तस्य  
करणम्० भावः साधनं वा । मत्त  
जनहलात्करणजल्पकर्षेषु० इतिय  
त् ॥  
मत्त्वर्थीयः । पुं० मत्तुवर्थीयेप्रत्यये ॥  
मत्त्वर्थाच्छः । बहुलवचनादकार-  
लोपः ॥  
मत्सः । पुं० मत्स्ये ॥  
मत्सगण्डः । पुं० गलगण्डे । मत्सघण्ट  
द्र० गौ० दे० प्र० व्यञ्जनविशेषे ॥  
मत्सरः । पुं० मात्सर्ये । अन्यशुभहे-  
षे ॥ क्रोधे ॥ वैरे ॥ त्रि० असद्व्यप-  
रसम्पत्तौ । परोत्कर्षासहनपूर्विका  
यांस्वोत्कर्षवाञ्छायाम् । स्वप्रयो-  
जनप्रतिसन्धानं विनापराभिमतनि-  
वारणे च्छायाम् ॥ अन्यशुभहेषव-  
ति ॥ कृपणे ॥ माद्यतिपरकृच्छे ।  
मदीहर्षे । कृधूमदिभ्यः क्तिदिति  
सरः ॥ मत्सरं हर्षं हेतुमिति वेदभा-  
ष्यम् ॥ आत्मधिकारविशेषे ॥ य-  
था । निन्दन्ति मांसदालोकाधिग-  
स्तुममजीवनम् । इत्यात्मनिभवेद्य  
स्तुधिकारः सचमत्सरः ॥



मत्स्य :

मत्सरा । स्त्री० मत्सिकायाम् ॥  
 मत्सरी । त्रि० अन्यशुभद्वेष्टरि । कर्णे  
 जपे । दुर्जने । पिशुने । सूचके ।  
 नीचे । द्विजिह्वे । खले ॥ मत्सरोऽ  
 स्थस्यास्मिन्वा । इनि : ॥  
 मत्सी । स्त्री० मत्स्यस्त्रियाम् ॥ मत्स्य  
 शब्दात्स्त्रीत्वेच्छायांगौरादित्वान्  
 डीषि० सूर्यतिथ्यतिथ्यलोपः । स  
 चमत्स्यस्यङांसिङ्गः ॥  
 मत्स्यः । पुं० मीनान्तरे ॥ अभिख्य-  
 यादवे । नारायणे ॥ द्वादशराशौ ।  
 मीने ॥ अष्टादशपुराणान्तर्गतचतु  
 र्दशसहस्रश्लोकात्मकेपुराणविशेषे ॥  
 दशोवतारान्तर्गतप्रथमावतारे ॥  
 मत्स्याः भूम्नि । देशविशेषे ॥ पु  
 लिन्दादुत्तरेभागेकच्छाच्चपश्चिमेशि-  
 वे । मत्स्यदेशः समाख्यातो मत्स्यवा  
 हुल्यकारकः ॥ मत्स्यानां निवासोजन  
 पदः मत्स्याः । अणोलुप । लुपियुक्तवद्भा  
 वः ॥ देशविशेषे ॥ विराटनगरे ॥  
 मायति । मदी० । ऋतन्यञ्जीति  
 मदेः खन् । जनिदेच्यादिना०  
 स्त्रीवा । स्त्रिभेदः ॥ पुं० स्त्री०  
 जलजन्तुविशेषे । पृथुरोम्णि ।  
 भर्षे । मीने । वैसारिणे । अ  
 ण्डज्जे । मच्छी० इ० भाषा ॥  
 रोहिताद्यास्तुथी जीवास्ते मत्स्याः  
 परिकीर्तिताः ॥ अथैतेषांगुणाः  
 । यथा । मत्स्याः स्निग्धोष्णमधुराः

मत्स्य :

गुरवः कफपित्तलाः । वातघ्नाः  
 हृणावृष्यारोचकावलवर्द्धनाः ॥  
 अध्वव्यवायसक्तानां दीप्ताग्नीनाञ्चपू  
 जिताः ॥ शुष्कमत्स्यानवल्क्षाः  
 स्युर्दुर्जराविड् विवन्धनाः । दग्ध  
 मत्स्योगुणैः श्रेष्ठः पुष्टिकृद्बलव  
 र्द्धनः ॥ सूक्ष्ममत्स्यास्तु । भर्जि  
 तास्तिलतैलेन सर्वसम्भारसम्भृताः  
 । सूक्ष्मामत्स्याः स्वादुरसादोषत्र  
 यनिवहणाः । परं सूक्ष्मास्तु येतेषु  
 ते सर्वे पुंस्त्वनाशनाः ॥ अथ कृपादि  
 मत्स्यानांगुणाः । कौपमत्स्याः  
 शुक्रमूचकुष्ठश्चेष्टाविवन्धदाः । स  
 रोजामधुराः स्निग्धावल्क्षावातवि  
 नाशनाः ॥ नादेयावृहणामत्स्या  
 गुरवो निलनाशनाः ॥ रक्तपित्तक  
 रावृष्याः स्निग्धोष्णाः स्वल्पवर्च  
 सः ॥ चौड्याः पित्तहराः स्नि  
 ग्धामधुरालववोहिमाः । ताडा  
 गागुरवो वृष्याः शीतलावलमूच  
 दाः ॥ ताडागवन्निर्भरजावलायु  
 र्मतिहकराः ॥ अथर्तुविशेषे म  
 त्स्यगुणाः । यथा । हेमन्ते कूप  
 जामत्स्याः । शिशिरैसारसाहि  
 ताः । वसन्ते तैतुनादेयाग्नीष्टौ  
 ड्यसमुद्भवाः ॥ तडागजास्तेव  
 र्षामुतास्ते पथ्यान्दीभवाः । नैर्भा  
 राः शरदिश्रेष्ठाविशेषीयमुदाह  
 तः ॥ अपिच । निःशल्कानि

मत्स्य :

न्दितामत्स्या : सर्वेशक्त्युताहि-  
ता : । वपुः स्थैर्यकरावीर्यवल  
पुष्टिविवर्धना : ॥ ऋदकुल्याजल  
निर्भरतडागवाप्रीजलेषु येमत्स्याः  
। तैऽतिजडानादेयायथोद्धरं लघु  
तरास्तुदेया : ॥ चाराम्बुमत्स्या  
गुरवोविदाहिनोविष्टभदास्ते लव  
णार्णवादिजाः । नानाश्रिताः  
स्वादुजलस्थिताअपिज्ञेयाजडास्ते  
पितयाश्रिताइमे ॥ चूद्रमत्स्याः  
स्वादुरसादोषत्रयविनाशनाः ।  
लघुपाकारुचिकराः सर्वदातेहि  
नामताः ॥ अतिसूक्ष्माः पुंसत्व  
हरारुच्याः कासानिलापहाः ।  
मत्स्याण्डगुणास्तु । मत्स्यग  
भीर्भृशवृष्यः स्निग्धः पुष्टिकरो  
गुरुः । कफमेदः प्रदोषल्योम्ला  
निकृन्महेनाशनः ॥ अथरत्न  
प्रकाराः । मत्स्यखण्डानिसङ्घ  
प्यक्षालयेत्प्रथमं जलैः । ततोवे  
शनतक्राभ्यांवहुशः क्षालयेत्पुनः  
॥ गन्धनाशनप्रकारस्तु । हरिद्रा  
शुण्ठीधान्याककटुतैलैर्विमर्दये  
त् । प्रक्षाल्यहिङ्गुनालिम्पेद्गन्ध  
स्तेनोपशाम्यति ॥ मत्स्योत्तमरत्न  
नन्तु । तप्ततैलेक्षिपेद्धान्याकास  
मर्दंसहिङ्गुकम् । भृष्टसलवणं त  
त्रे मत्स्यं क्षिपत्वापुनः पचेत् ॥ अत्र  
पक्वे क्षिपेदम्लं सिद्धचूर्णं क्षुणागरम् ।

मत्स्य :

दग्धं हिङ्गुविनिः क्षिप्यसाधयेन्मत्स्य  
मुत्तमम् ॥ मत्स्यपिष्टिकातु । गत  
त्वक्कण्टकोमत्स्योवेसवारिणसंयु-  
तः । शिलायांपिष्टितोभूयः प्रोच्य  
तेमत्स्यपिष्टिका ॥ तैलेविपाचयेत्प  
श्चाच्चतुर्थसाम्नसंयुतम् । वेसवारिण-  
संयुक्तं शिलायांपिष्टयेत्पुनः ॥ अ  
नयापूर्ववत्कुर्यान्मांसस्येवप्रकार-  
काः । वटिकावटकाद्याश्चसूपका  
रधियोचिताः ॥ मत्स्यपूरणम् ।  
तत्रेणस्त्रिभ्रमत्स्यस्यखण्डान्प्रक्षाल्य  
पिष्टयेत् । बीजपूराद्रंमरिचैर्हिङ्गुसै  
न्धवजीरकैः ॥ संयुक्तकटुतैलाद्यै  
र्वृतेपक्त्वायधूययेत् ॥ मत्स्यपुटपा-  
कस्तु । गतत्वक्क्षालिते मत्स्यं कद-  
लीफलवेष्टितम् । मृदालिप्तं पुटेपक्वं  
संस्कृतं दाडिमादिना ॥ यच्चमत्स्यं पु  
टेपक्वं जीरतण्डुललेपितम् । तापि-  
कायांपुनः पक्वं संमिश्रं मरिचादि-  
ना ॥ केचिद्वदन्यमृतमस्तिपुरेसुरा  
णां केचिद्वदन्तिवनिताधरपल्लवेषु ।  
ब्रूमीवयं सक्तवशास्त्रविचारबुद्ध्या-  
जम्बीरनीरपरिपूरितमत्स्यखण्डेद्भ-  
तिमणिमिश्रः ॥ मत्स्यभक्षणनिवेद्यो  
यथा । योयत्समांसमश्नातिसत-  
न्मांसोदउच्यते । मत्स्यादः सर्वमां  
सादस्तस्मान्मत्स्यान्विवर्जयेत् ॥ वि  
न्यस्यपश्चिमेभागेमत्स्यभुक्प्राततो-  
भवेत् । अन्यत्रकामतो जग्ध्वासोपवा

## मत्स्यजालम्

सस्य्याहंसेत् ॥ अज्ञानतस्तदहम् ।  
 मत्स्यभक्षणप्रतिप्रसवो यथा । मत्-  
 स्यान्सशस्त्रान्मुञ्जीतमांसरौरवमे-  
 वच । निवेद्यदेवताभ्यश्चब्राह्मणेभ्य-  
 श्नानान्यथा ॥ सफरसिंहतुण्डञ्चतथा-  
 पाठीनरोहितौ । मत्स्यास्त्वेतेसमु-  
 द्धिष्ठाभक्षयायतपोधनैः ॥ प्रोचित-  
 भक्षयेदेषांमांसञ्चद्विजकाभ्यया ।  
 यथाविधिनियुक्तश्चप्राणानामपिचा-  
 स्यते ॥ इतिक्रीर्मेउपरिभागे १६  
 अध्यायः ॥ अपिच । पाठीनरोहि-  
 तावाद्यौनियुक्तौहव्यकव्ययोः । रा-  
 जीवान्सिंहतुण्डांश्चशस्त्रांश्चैवसर्व-  
 शः ॥ इतिमनुः ॥ अनिवेदनभो-  
 क्तव्यमत्स्यमांसञ्चयज्ञवेत् । अन्नवि-  
 ष्ठापयोमूत्रंयद्विष्णोरनिवेदितम् ॥  
 मत्स्यकराण्डका । स्त्री० मत्स्यर-  
 क्षणपात्रे । मत्स्याधान्याम् । कु-  
 वेण्याम् । खालु इ० इ० गौ० दे०  
 भा० ॥

मत्स्यगन्धा । स्त्री० व्यासदेवस्यमा-  
 तरि ॥ तीयपिप्पल्याम् । लाङ्ग-  
 ल्याम् ॥ मत्स्यस्यगन्धद्रवगन्धो-  
 स्याः । उपमानाच्चेतिद्रवत्वाभाव-  
 श्छान्दसः ॥

मत्स्यगर्भः । पुं० मत्स्याण्डे ॥

मत्स्यघण्टः । पुं० मत्स्यघटितव्यञ्ज-  
 नविशेषे । गलगहे ॥

मत्स्यजालम् । न० जालाये । जाले ॥

## मत्स्यनाशनः

मत्स्यशिडका । स्त्री० मत्स्यशुडाम् ।  
 राव० इ० भा० ॥ मत्स्यशिडकाखं-  
 डसिताः क्रमेणगुणवत्तराद्वतिवाग्-  
 भटः । मत्स्यशुडोव । स्वार्थेक-  
 न् ।

मत्स्यडौ । स्त्री० फाणिते राव०  
 इ० काशीभाषा ॥ तल्लक्षणम् ॥  
 यथा । इक्षोरसीयः सम्पक्कोधनः  
 किञ्चिद्द्रवान्वितः । गन्धंमत्स्यन्द-  
 तेतस्मान्मत्स्यण्डौतिनिगद्यते ॥ मत्-  
 स्यण्डौभेदिनीवल्गालध्वीपितानि  
 लापहा । मधुराहं हृषीधृष्यारक्तदो-  
 षापहास्मृता ॥ मत्स्याण्डाकार-  
 त्वात् । मत्स्यडौ । शकट्यादिः ॥  
 मदमुदंवास्यन्दते । स्यन्दप्रसवणे  
 । कर्मस्यण् । डीप् । पृषोदरादिः ॥  
 मत्स्यधानी । स्त्री० मत्स्याधान्याम् ।  
 कुवेण्याम् ॥ मत्स्याधोयन्तं च ।  
 करणाधिकरणयोरितिधाजो ल्यु-  
 ट् ॥

मत्स्यध्वजः । पुं० मत्स्याकारेध्वजे  
 ॥ गिरिकामरूपप्रसिद्धेपर्वते ॥ य-  
 था । मणिकूटाचलात्पूर्वमत्स्यध्व-  
 जकुलाचलः । निर्दग्धोयत्रमदनो  
 हरनेत्राग्निनापुनरित्यादिकालिका  
 पुराणे ॥ ८१ अध्यायेऽस्ति ॥

मत्स्यनाशकः । पुं० कुररपक्षिणि ।  
 त्रि० मीननाशकर्त्तरि ॥

मत्स्यनाशनः । पुं० कुररपक्षिणि ॥

## मत्स्यसन्तानिक :

मत्स्यपित्ता । स्त्री० कटुरोहिण्याम् ।  
 कृष्णभेद्याम् । कटुक्याम् ॥ मत्  
 स्यानांपित्तमिवतत्स्वादुत्वात् ॥  
 मत्स्यप्रलेहः । पुं० मत्स्यस्यव्यञ्जना  
 न्तरे ॥ विषेशः प्रलेहे ॥ •  
 मत्स्यबन्धी । पुं० कैवर्त्ते । धीवरे ॥  
 मत्स्यबन्धनी । स्त्री० कुवेण्याम् । म  
 त्स्याधान्याम् ।

मत्स्यमण्डकः । पुं० व्यञ्जनान्तरे ।  
 मत्स्यस्यपिष्टिकांकृत्वापर्णस्यामण्ड  
 लाकृतिम् । आसुरेषसमुत्स्विन्नां-  
 संयुक्तांधूलनेनतु ॥ मत्स्यमण्डक-  
 इत्युक्तः सूदशास्त्रे विचक्षणैः ॥

मत्स्यरङ्गः । पुं० )  
 मत्स्यरङ्गकः । पुं० ) पक्षिविशेषे । भ  
 स्याशिनि । जलमङ्गौ । मणीच-  
 के । माचराङ्गा० इ० गौ० दे० भा० ।  
 मच्छरङ्ग० इ० दे० भा० ॥

मत्स्यराजः । पुं० विराट्पदे ॥ रोहि  
 तमत्स्ये ॥ मत्स्यानां राजा । ट-  
 च् ॥

मत्स्यविन्ना । स्त्री० कटुकायाम् ॥  
 मत्स्यवेधनम् । न० वडिशे ॥ विभ्यते  
 नेन । विधविधाने । करणेतिल्यु-  
 ट् । मत्स्यानांवेधनम् ॥  
 मत्स्यवेधनी । स्त्री० मद्गुपक्षिणि ॥  
 वडिशे ॥

मत्स्यसन्तानिकः । पुं० मत्स्यव्यञ्ज-  
 नविशेषे ॥ यथा । दग्धोद्गारेसलव

## मत्स्याधानी

णोविसवारैरुपस्कृतः । सार्द्रकः क  
 टुतैलेनमत्स्यसन्तानिकोभवेत् ॥  
 मत्स्यसुता । स्त्री० उत्तरायाम् । परी  
 क्षिन्मातरि ॥ सत्त्ववक्ष्याम् ॥

मत्स्याक्षी । स्त्री० तोयपिप्पल्याम् ॥  
 सोमलतायाम् । ब्राह्म्याम् ॥ यथा  
 ब्राह्मीवयस्यामत्स्याक्षीमीनाक्षीसो  
 मवल्लरी । मत्स्याक्षीशिशिरारुच्या  
 व्रणदोषक्षयापहा ॥ इतिराजनिघ  
 ण्टः ॥ गण्डटूवायाम् ॥ हिलमो-  
 चिकायाम् ॥ मत्स्यस्याक्षीवपुष्प-  
 मस्याः । मत्स्यशब्दः स्वासावय-  
 वेगौणः । बहुव्रीह्यावितिषच् ।  
 डीप् ॥ मच्छेक्षी० इतिलोर्कप्रसिद्धौ  
 षधौ ॥ मत्स्याक्षीग्राहिणीशीताकु  
 षपित्तकफास्रजित् । लघुस्तिक्ताकपा-  
 याचस्वाक्षीकटुविपाकिनी ॥

मत्स्यात्खगः । पुं० मत्स्यान्त्र-  
 त्ति । अद० । क्तिप् । मत्स्याच्चा-  
 सौखगश्च ॥

मत्स्यादनी । स्त्री० लाङ्गल्याम् । तो  
 यपिप्पल्याम् । मत्स्याच्याम् ॥  
 मत्स्यैरद्यते । अद० । ल्युट् । क्ति-  
 प् । डीप् ॥

मत्स्याधानी । स्त्री० मत्स्यरक्षार्थपा  
 च । कुवेण्याम् । खारयी० खालु-  
 इ० इ० गौ० देशभा० ॥ मत्स्याच्चा-  
 धीयन्तेऽत्र । डुधाज् । करणा-  
 धिकरणयोरितिल्युट् ॥

## मदन :

मदकलः । पुं० अन्तर्मदगजे । मदी  
त्कटे ॥ चि० मदेनव्यक्तवचने ॥  
मदेनकलते । कलशब्दसङ्ख्यान  
योः । अच् ॥ मदेसति० कलो  
ध्वनिर्यस्येतिवा ॥

मदगन्धः । पुं० सप्तच्छदवृक्षे ॥ मद  
सदृशोगन्धोऽस्य ॥

मदगन्धा । स्त्री० सुरायाम् ॥ अतस्या  
म् ॥

मदगमना । स्त्री० महिष्याम् ॥

मदघ्नी । स्त्री० पूतिकायाम् ॥

मदच्युत् । पुं० अमृतरसच्यावयित  
रि० अमृतरूपेऽसौमे ॥ मदं मदकर  
मानन्दकरं रसममृतरूपं च्यावयत्य  
सौमदच्युत् ॥

मदनः । पुं० मन्मथे । कामदेवे ॥  
वसन्ते ॥ धूसूरे ॥ पीण्डीतके ।  
मरुवके । प्रवसने । मयनफलवृत्ति  
भाषा ॥ मदनोमधुरस्तिक्तोवीर्यो  
ष्णोलेखनोऽलघुः । वातकृद्द्विद्रधि  
हरः प्रतिष्ठायव्रणान्तकः ॥ रुक्षः  
कुष्ठकफानाहशोथशुल्मव्रणापहः ॥  
सिक्थके । मधूच्छिष्टे । मैत्रेण०  
सोम० इतिचभाषा ॥ मदनं मृदु  
सुस्निग्धं भूतघ्नं व्रणरोपणम् । भग्न  
सन्धानकृदातकुष्ठबीसर्पं रक्तजित्  
॥ माषे ॥ खद्विरे ॥ लग्नात्सप्त  
मभवने ॥ आलिङ्गनविशेषः ॥ तत्  
स्वरूपं यथा । नायकोनायिकायाः

## मदनत्रयोदशी

कण्ठे हस्तं दत्त्वा० द्वितीयहस्तंतस्या  
मध्यदेशे दत्त्वायदाश्लिषति० इति  
कामशास्त्रम् ॥ मदयति मदीह  
र्षं ग्लेपनयोः । ल्युः ॥ न० ज  
ले ॥

मदनकाकुरवः । पुं० पारावते ॥

मदनगृहम् । न० लग्नात्सप्तमर्चे च  
॥ मात्रावृत्तप्रभेदे ॥ यथा । प्रथमं  
कुरुषट्कलमन्ते कुण्डलमिहमथ्ये  
वसुतुरगधरं सन्तापहरम्० दशवसु  
भुवनाष्टभिरत्रचरणमभिभर्वाति वि  
रामीयदिललितं कविवलयहितम्  
फणिनायकभक्षितं जगण्किरहितं  
चत्वारिंशत्कलकलितं भुवनेमहि  
तम्० वृत्तं रसनिबद्धं तन्मदनगृहं नरप  
तिसं सदिलब्धपदं गुरुशोकगदम् ॥ य  
था । विरहानलतप्रासीदतिमुत्सारचि  
तनलिनदलतल्पतले मरकतविम  
ले० करकलितकपोलं गलितनिचो  
लं नययतिसततरुदिते ननिशाम  
निमेषदृशा । नसखीमभिनन्दति  
रुजमनुविन्दति निन्दति हिमकर  
करनिकरं परितापकरम्० मनुते  
हृदिभारं मुक्ताहारं दिवसनिशा  
करदीनमुखी जीवितविमुखी ॥

मदनगोपालः । पुं० श्रीकृष्णे ॥

मदनत्रयोदशी । स्त्री० चैत्रशुक्लचतुर्द  
श्याम् ॥

मदनत्रयोदशी । स्त्री० चैत्रशुक्लत्रयो-



## मदाख्य :

मदयिता । त्रि० मादके ॥ मदयति ।

मदी० । लट् : शट् ॥

मदयितुः । पुं० कामदेवे ॥ शौण्डिके ॥ मेघे ॥ न० मद्ये ॥ मदयति ।

हर्षयति० म्लेपयतिवा । मदी० ।

स्तनिहृषिपुषिगदिमदिभ्योऽणिरिबुजिति० इत्तुच् । णेरयादेशः ॥

मदलेखा । स्त्री० उष्णिक् ७ छन्दः

प्रभेदे ॥ मसृगाः स्यान्मदलेखा ।

यथा । रङ्गेवाहुविलम्बादन्तीन्द्रान्म

दलेखा । लम्बाभून्मुरशचौकस्तूरी-

रसचर्चा ॥

मदविक्षिप्तः । पुं० मत्तहस्तिनि ॥

मदव्यायामः । पुं० मदाधिक्ये ॥

मदशाकः । पुं० उपोदक्याम् ॥

मदसारः । पुं० तूदवृक्षे । ब्रह्मकाष्ठे ॥

मदस्थलम् । न० )

मदस्थानम् । न० ) मद्यपानस्थले । शु

खडायाम् । पानगृहे ॥

मदहस्तिनी । स्त्री० महाकरञ्जे ॥

मदहेतुः । पुं० धातक्याम् ॥ मदस्य-  
कारणे ॥

मदाख्यः । पुं० तालवृक्षे ॥ त्रि० मद-  
युक्ते ॥

मदाख्या । स्त्री० लोहितभिण्ड्याम् ॥

मदातङ्कः । पुं० मदाख्यरोगे ॥

मदाख्यः । पुं० मद्यपानजन्यरोगवि-  
शेषे । पानाख्ये । मदव्याधौ ॥

## मदामदः

निदानानितु । विषस्ययेगुणाद-

ष्टाः सन्निपातप्रकोपणाः । तएव-

मद्येदृश्यन्ते विषे तुवल्लवत्तराः ॥

तस्मादविधिपीतेनतथाभावाधिके

नच । युक्तेनचाहितैरन्नैरकालेसिषि

तेनच । मद्येनखलुजायन्तेमदाख्य-

यमुखागदाः ॥ अविधिप्रयुक्तंमद्य-

विकारान्तरमप्युत्पादयतीत्याह ।

निर्भुक्तएकान्ततएवमद्यंनिषेव्यमा

णंमनुजेननिक्ष्यम् । उत्पादयेत्क

ष्टतमानविकारानुत्पादयेच्चापिश

रीरभेदम् ॥ इत्त्वन्तरमप्याह । क्रु

द्धेनभीतेनपिपासितेनशोकाभित-

प्तेनबुभुक्षितेन । व्यायामभाराध्वष

रिद्धतेनवेगावरोध्राभिहितेनवापि॥

अत्यस्त्ररुद्धावततोदरेणसाजीर्णभु-

क्तेनतथाऽवलेन । उष्णाभितप्तेनच

सेव्यमानंकरोतिमद्यंविविधान्वि

कारान् ॥ तेचविकाराग्रन्यान्तरे-

ज्ञातव्याः ॥ चिकित्सातु । मद्योत्था

नान्तुरोगाणामद्यमेवहिभेषजम् ।

यथादहनदग्धानांदहनंस्वेदनंहित

म् ॥ मिथ्याविहितमद्येनयोव्याधि

रुपजायते । मद्येनैवनिपीतेनमद्ये

नसहशाम्यति ॥ विशेषीन्यत्रद्रष्ट-

व्यः ॥

मदामदः । पुं० परमेश्वरे ॥ आत्म-

नि ॥ आत्माहिसमदोऽमदश्च० सह

र्षोऽहर्षश्च० विरुद्धधर्मवानतोदैशि

## मदिरा

कोपदेशं विनाऽशक्यो ज्ञातुम् ॥  
 मदाभ्यातः । पुं० गजठकायाम् । हा  
 योपरकाडङ्का० इ० भा० ॥  
 मदास्वरः । पुं० मत्तहस्तिनि ॥  
 मदायुधः । पुं० चतुर्दन्ते । ऐरावते ।  
 मदारः । पुं० हिरदे । हस्तिनि ॥ शु  
 करे ॥ धूर्त्ते । कामुके ॥ मत्तहस्ति  
 नि । गन्धभेदे ॥ नृपान्तरे ॥ मा  
 दाति । मदी० । अगिमदिमन्दिभ्यच्चा  
 रन् ॥ वस्त्रनविशेषे ॥  
 मदार्मदः । पुं० मत्त्यभेदे । राज-  
 ग्रीवे ॥  
 मदालसा । स्त्री० मार्काण्डेयपुराणप्र  
 सिद्धायाम्गन्धर्वकन्यायाम् ॥ यथापुत्र  
 स्तारितः ॥  
 मदालापि । पुं० कोकिले ॥  
 मदाश्रवः । चि० मदेकशरणे ॥  
 मदाह्वयः । पुं० कस्तूर्याम् ॥  
 मदिरः । पुं० रत्नखदिरे ॥ मदव-  
 ति । मदि० । किरच् ॥  
 मदिरा । स्त्री० मादकद्रव्यविशेषे । सु  
 रायाम् । हलिप्रियायाम् । वरु-  
 णात्मजायाम् । गन्धोत्तसार्याम् ।  
 मदनसुन्नायाम् । कादम्बर्याम् । इरा  
 रिको । मदी० । सुप्रतिभायाम् ।  
 मदनलिक् । मदी० । महानन्दायाम् ।  
 मदनायकः । वरुष्टायाम् । अविजा-  
 मदनाङ्कुशः । पुं० दशविधेयं यथा । मा  
 मदनाडी । स्त्री० गजखजूरतालमै-

ताश्चसप्तयथाहपालः

## मदिरा

लवम् । मैरेयं माक्षिकं टाङ्कं मधू-  
 कं नारकेलजम् ॥ मुख्यमन्नप्रकारो  
 त्यं मद्यानिद्वादशैव च ॥ ऋतुविशे  
 षे पेयमदिरायथा । गौडीतुशिशि  
 रे पेया० पैष्टीहैमन्तवर्षयोः । शर  
 द्दृष्टीभ्रवसन्ते पुमाध्वीयाह्वानचा  
 न्यथा ॥ कादम्बरीशर्करादिमद्यं  
 सुशीतलं वृष्यकरं मदाढ्यम् । मा  
 ध्वीसमं स्यात्तृणहृत्तजातं मद्यं सु  
 शीतं गुरुतर्पणञ्च ॥ अन्यथा कुरुते  
 पानं मद्यं सन्तापशोषदम् । अन्नदो  
 षमदाद्यादिकारकं मूर्च्छं नञ्चतत् ॥  
 नवजीर्णं मद्ययोगुणास्तु । मद्यं न  
 वं सर्वं विकारहेतुसर्वं नुवातादिक  
 दोषदायि । जीर्णं तु सर्वं सकलाम  
 यन्नघूर्णं प्रदं वृष्यकरञ्च दीपनम् ॥  
 मद्यप्रयोगं कुर्वन्ति शूद्रादिषु महा  
 त्तिषु । द्विजैस्त्रिभिस्तु न ग्राह्यं यद्य  
 प्युज्जीवयेन्मृतम् ॥ गौडीपैष्टीत  
 यामाध्वीचिविधाचोत्तमासुरा ।  
 सैबनानाविधाप्रोक्ता तालखजूरस  
 न्धवाः ॥ तथादेशविभिर्देननाना  
 द्रव्यविभिर्दत्तः । बहुधेयं समा  
 ख्याताप्रशस्तादेवतार्चने ॥ अन्ये  
 द्वादशधामद्यभेदानाहुर्मनीषिणः  
 । उक्तस्यान्तर्भवन्तीति नान्ये प्रांपृथ  
 गीरितम् । प्रायशोभिनवं मद्यं गुरु  
 दोषलसीरितम् । स्त्रोतसांशोधनं  
 जीर्णं दीपनं लघुं रोचनम् ।

मदी

हर्षणं प्रीणनं बल्यं मद्यं शोकश्च मा  
पहम् । प्रागल्भ्यप्रतिभापुष्टिवीर्यं  
तुष्टिस्वरप्रदम् ॥ अपिच । सम्यग्  
विधिविधानेन सुसमाहितचित्तसा ।  
पिबन्ति मदिरामर्त्याश्च मर्त्या एव ते  
क्षितौ ॥ आकृतिच्छन्दः २२ प्र  
भेदे ॥ यथा । सप्तभकारयुतैक  
गुरुर्गदितेयमुदारतरामदिरा ।  
यथा । माधवमासिविकस्तरकेशर  
पुष्पलसन्मदिरामुदितैर्भृङ्गकुलैरु  
पगीतवनेवनमालिनमालिकलानि  
लयम् । कुञ्जगृहोदरपल्लवकल्पित  
तल्पमनल्पमनोजरसं त्वं भजमाध  
विकास्यदुनर्त्तनयामुनवातकृतोप  
गमा ॥ मादयत्वनया । मदीहर्षे ।  
इषिमदिमुदीत्यादिनाकिरच् ॥  
मत्तखञ्जने ॥

मदिराक्षी । स्त्री० मत्तनेत्रायाम् ॥  
मदिरावदक्षिणीयस्याः सा । यथा  
। अविदितमुखदुःखं निर्गुणं वस्तु  
किञ्चिज्जडमतिरिहकश्चिन्मोक्षद  
त्थाचचर्च । समतुमतमनङ्गस्मै  
रतारल्यधूर्णन्मदकलमदिराक्षीनी  
विमोक्षोहिमोक्षः ॥ इतिविटोक्तिः ॥  
मदिरागृहम् । न० गङ्गायाम् । मदा  
संधानगृहे ॥ मदिरायाः गृहम् ॥  
मदिरासखः । पुं० आस्रवर्च ॥  
मदिष्टा । स्त्री० मदिरायाम् ॥  
मदी । स्त्री० चषकवस्तुनि ॥ कृष्यङ्गे ॥

मद्गुरः

मदीयम् । चि० मदकरे । हर्षोत्पाद  
के । मदीयं सरः इतिवदेदर्शना  
त् ॥ मामके ॥ ममेदम् । कृः ॥  
मपर्यन्तस्यमादेशः ॥  
मदोत्कटः । पुं० अन्तर्मदेहल्लिनि ।  
मदकले ॥ मदेनदानेनाप्नुना०  
उत्कटः मत्तः ॥ चि० मदमत्ते ॥  
मदोत्कटा । स्त्री० मदिरायाम् ॥ मदे  
नोन्मत्तायाम् ॥ मदेनउत्कटा ॥  
मदोदयः । चि० मदनोन्मत्ते ॥  
मदोदया । स्त्री० नार्याम् ॥  
मद्गतप्राणः । चि० मद्गजनार्थजीवने  
॥ मद्गताः प्राणायस्थ ॥  
मदोद्धतः । चि० मत्ते ॥ मदः  
पौरुषादिधर्मः तेनउद्धतः ॥  
मद्गुरः । पुं० कारणद्वये ॥ जलकाके ॥  
मज्जति । टुमस्जीशुद्धौ । भृष्ट-  
शीत्युः । न्यङ्क्तादिच्चात्कुत्वम् ।  
सस्यजश्च्चेनदः ॥ ब्राह्मणेनवन्दि  
भार्यायांजनिते ॥  
मद्गुरः । पुं० मगुरी० मागुर० इ०  
ख्यातेमव्ये ॥ मज्जति । टुमस्जो०  
। मद्गुरादयश्चेतिनिपातितः । य  
हा । माद्यति । मदी० । मद्गुराद  
यश्चेत्युरच्० धातोर्गुरादेशः । म  
द्गुरीवातहृद्दृष्ट्योबल्यः कफकरोल  
घुः ॥ मद्गुरः खण्डरहितः कटु  
तैलेसुभर्जितः । माणिमन्यनिशा  
युक्तोहिङ्गनाधूपितेरसः । मद्गुरो-

मद्यम्

वातहापथ्योरुच्योद्वेष्योबलः प्रदः ।  
अग्निसञ्जननीहृद्यस्तद्वदुक्ताचशृ-  
ङ्गिका ॥

मद्गुरकः । पुं० मद्गुरमीने ॥  
मद्गुरस्त्री । स्त्री० शृङ्ग्याम् ॥  
मद्गुक्तः । चि० प्रेम्णामय्यनुरक्ते ॥  
मद्यम् । न० सुरायाम् ॥ माद्यन्यनेन  
। मदी० गदमदचरेत्यादिनाय-  
त् ॥ अस्थलक्षणादि यथा । मेयंय  
न्मादकंलोकैस्तन्मद्यमभिधीयते ।  
यथारिष्टं सुरासीधुरासवाद्वमनेक  
धा ॥ गौडीपैष्टीतथामाध्वीचिविधा  
चोत्तमासुरा । सैवनानाविधाप्रोक्ता  
तालखजूरसम्भवा ॥ तथादेशविभे-  
देननानाद्रव्यविभेदतः । बहुधेयंस  
माख्याताप्रशस्तादेवतार्चने ॥ तद्  
द्वादशविधंयथाहपुलस्त्यः । पानस  
द्रोक्षमाधूकंखार्जूरंतालमैक्षवम् ।  
माध्वीकंटाङ्गमाद्वीकमैरेयंनारिके-  
लिजम् ॥ समानानिद्विजातीनांम  
द्यान्येकादशैवतु । द्वादशन्तुसुरा  
मद्यंसर्वेषामधमस्मृतम् ॥ मद्यं  
सर्वंभवेदुष्णं पित्तकृद्वातनाशनम् ।  
भेदनंशीघ्रपाकञ्चरुक्षंकफहरं परम्  
॥ अम्लञ्चदीपनंरुच्यं पाचनंवासका-  
रिच । तीक्ष्णंसूक्ष्मञ्चविशदंवायि-  
चविकाशिच ॥ मद्यंनवमभिष्टुन्दि-  
चिदोषजनकंसरम् । अह्वयं वृंहणं  
दाहिदुर्गन्धं विशदंगुरु ॥ जीर्णं तदे

मद्यपङ्कः

वरोचिष्णुक्रमिस्त्रेष्णानिलापहम् ।  
हृद्यंसुगन्धिगुणवल्लघुस्त्रीतोविशोध-  
नम् ॥ सात्त्विकादिविभेदेनचेष्टाञ्जे-  
यामनीषिभिः । तेभेदास्तु । पर्याया  
वर्गभवेन्मद्यंतामसंराक्षसप्रियम् ।  
मण्डलावर्गाजसंतततद्रूढंसात्त्वि-  
कंभवेत् ॥ सात्त्विकेगीतहास्यादि-  
राजसेसाहसादिकम् । तामसेनि-  
न्द्यकर्माणिनिद्राञ्चमदिराचरेत् ॥ वि-  
धिनामात्रयाकालेहितैरन्नैर्यथावल-  
म् । प्रहृष्टोयः पिवेन्मद्यंतस्यस्या-  
दमृतंतथा ॥ किन्तुमद्यंस्वभावेन-  
यथैवान्नंतथास्मृतम् । अयुक्तियुक्तं  
रागाययुक्तियुक्तंयथास्मृतम् ॥ मद्य-  
गन्धस्यनाशायउपायोयमुदीर्यते ।  
मुस्तैलवालगदजीरकधान्यकैलाय  
श्वर्वयन्सर्दसिवाचमभिव्यनक्ति । स्वा-  
भाविकंमुखजमुज्झतिपूतिगन्धं गन्ध-  
श्चमद्यलशुनादिभवंचनूनम् ॥ \* ॥  
नालिकेरोदकंकांस्थेताम्रपात्रेस्थि-  
तंमधु । गव्यञ्चताम्रपात्रस्थंमद्यतु-  
ल्यंघृतंविनेतिकर्मलीचनम् ॥  
मद्यगन्धः । पुं० वकुलद्रुमे ॥  
मद्यद्रुमः । पुं० माडे । ध्वजवृक्षे । वि-  
तानके ।  
मद्यपः । चि० सुरापे ॥ सुराव्यतिरि-  
क्तमद्यपातरि ॥  
मद्यपङ्कः । पुं० सुराकल्के । मेदके ॥  
जगले । मेया० द्र० गौ० दे० भा० ॥

मद्रकार :

मद्यपाचनी । स्त्री० धातक्याम् ॥  
 मद्यपाशनम् । न० उपदंशि । अवदं  
 शि । चक्षणे । पानरोचकभक्ष्ये ॥  
 मद्यपुष्पी । स्त्री० धातक्याम् ॥  
 मद्यमण्डः । पुं० सुरायभागे - मद्य  
 फलेने । कारोत्तरे ॥  
 मद्यवासिनी । स्त्री० धातकीवृद्धे ॥  
 मद्यबीजम् । न० नानाद्रव्यकृतसुरा  
 बीजं । किण्वे । नमनहि । वाखर०  
 इ० गौ० दे० भा० ॥ मद्यस्यबीजम् ॥  
 मद्यसन्धानम् । न० अभिषवे । आसु  
 तौ । मद्यचुआवना० इ० भा० ॥  
 मद्याजी । चि० मत्पूजापरे ॥ मांय-  
 दृशीलयस्य । णिनि : ॥  
 मद्यामोदः । पुं० वकुलवृद्धे ॥ मद्य  
 स्यआमोदोऽस्मिन् ॥  
 मद्योगः । चि० मदेकशरणे । मयि  
 सर्वकर्मसमर्पणे ॥  
 मद्रः । पुं० हर्षे ॥ देशविशेषे ॥ वै-  
 राटपाण्डायोर्मध्येपूर्वदक्षक्रमेण  
 तु । मद्रदेशः समाख्यातोमाद्रीहा  
 तत्रतिष्ठति ॥ मन्दते । मदिस्तुति-  
 मोदमदस्वप्नकान्तिगतिषु । स्फा-  
 यितञ्चीतिरक् ॥  
 मद्रकः । चि० मद्रदेशभवे ॥ मद्रेषु  
 जातः । कन् ॥  
 मद्रकारः । पुं० मद्रङ्करे ॥ मद्रं क  
 रोति । डुकृञ् । चेमप्रियमद्रेण  
 चेतियण् ॥

मधु :

मद्रङ्करः । चि० चेमङ्करे । शङ्करे ॥  
 मद्रं करोति । डुकृञ् । चेमप्रियम  
 द्रेण चेतियण् ॥  
 मद्रसुता । स्त्री० माद्व्याम् । नकुलसह  
 देवयोजनन्यांपाण्डुपत्न्याम् ॥  
 मद्दान् । पुं० विधौ० । वायले ॥  
 मद्रती । स्त्री० शिवायां ॥  
 मद्रा । पुं० शिवे ॥ माद्यति । म-  
 दी० । क्षामदीत्यादिनावनिप् ॥  
 राजवत्० रूपाणि ॥  
 मद्ररी । स्त्री० सुरायाम् ॥ माद्यत्यन-  
 या । मदी० । वनिप् । वनोरचेति  
 डीब्री ॥  
 मद्रगीर्णः । चि०  
 मद्रगीर्णः । चि०  
 मद्रग्यः । चि० } मद्रगसम्बन्धि-  
 नि ॥ शैषिकेष्वा  
 र्थेषु० अशब्देयत्वावन्यतरस्यामि-  
 त्यनेनक्रमात्० खल्यत्प्रत्यवाः ॥  
 मधुः । पुं० मधुद्रुमे । मधूके । म-  
 हुवा० इ० भा० ॥ वसन्तर्तौ ॥ दै-  
 त्यविशेषे ॥ यंहत्वा० विष्णुर्मधुसूद  
 नोऽभूत् ॥ चैत्रेमासि ॥ जीवाशी-  
 के ॥ असुरविशेषे ॥ सचशत्रुघ्नेनह  
 तः । यस्यनाम्नामधुरा० मधुपुरीति  
 स्यातिंगता ॥ मधुयज्याम् ॥ न०  
 जीरे ॥ जले ॥ मद्ये ॥ मधुररसे ॥  
 इक्षौ ॥ वर्णवृत्तान्तरे ॥ यथा । ह  
 यमपि । लघुमधु ॥ यथा । रतिम-  
 य । वरतनु ॥ कर्मफले ॥ मन्यन्ते-



मधु :

एतम् । मनञ्जाने । फलिपाटीत्युः  
धनान्तादेशः ॥ पुं० न० माद्वीकम-  
ये ॥ पुष्परसे । मकरन्दे । कुसुमा-  
सवे । जौद्रे । माक्षिके । पुष्पास-  
वे । पवित्रे । पित्ये । वरटीवान्ते ॥  
रक्षिकावरटीभङ्गवातपुष्परसोद्भव-  
म् । मधुशीतलघुखादुरुक्षं ग्राहि-  
विलेखनम् ॥ चक्षुष्यं दीपनं स्तर्यत्र-  
णशोधनरोपणम् ॥ सौकुमार्यकरं-  
सूक्ष्मं परं स्तोतोविशोधनम् । कषा-  
थानुरसंज्ञादिप्रसादजनकं परम् ॥  
वर्ण्यं मेधाकरं हृष्यं विशदं रोचनं ह-  
रेत् । कुष्ठार्शः कासपित्तास्रकफ-  
मेहं क्लमकृमौ ॥ मेदस्त्वृष्णावमि-  
श्रासहिक्कातीसारविग्रहान् । दाह-  
क्षतक्षयांस्तत्तु योगवाह्यलघुवातल-  
म् ॥ माक्षिकं भामरं जौद्रं पौलिकं-  
क्षात्रमित्यपि । आर्यमौहालकं दा-  
लमित्यष्टौ मधुजातयः ॥ एषां स्वरूपं विज्ञेयं स्वस्वस्थाने मनोषिभिः ॥  
नवं मधु भवेत्पुष्ट्यै नातिश्लेष्महरं स-  
रम् । पुराणं ग्राहकं रुक्षं मेदोघ्नमति-  
लेखनम् । मधुनः शर्करायाश्च गुड-  
स्यापि विशेषतः । एकसंवत्सरेतीति  
पुराणत्वं स्मृतं बुधैः ॥ विषपुष्पाद-  
पिरसंसविषाभमरादयः । गृहीत्वा  
मधुकुर्वन्ति तच्छीतंगुणवन्मधु ॥ वि-  
षान्वयात्तदुष्णानुद्रव्यं शोष्णो न वा-  
सह । उष्णात्तच्छोष्णकाले च स्मृतं-

मधुकुट्टी

विषसमं मधु ॥ मकरन्दस्य मद्यस्य भा-  
क्षिकस्यापि वाचकः । अर्द्धादिग-  
णे पाठात्पुत्रपुंसकयोर्मधुः ॥

मधुः । स्त्री० जीवन्तीवृक्षे ॥

मधुकुः । पुं० खगविशेषे । श्रौवदप-  
क्षिणि ॥ वल्ल्यन्तरे । मधुयष्ट्या-  
म् ॥ वंशपरम्पराशंसके । मागधे-  
॥ न० क्लौतके । मधुयष्टिकायाम्-  
त्रपुणि ॥ मध्विव । इवे प्रतिकृता-  
धितिकन् ॥ यद्वा । मधु० मधुरं-  
कायति । कै० आतद्धितिकः ॥

मधुकण्ठः । पुं० कोकिले ।

मधुकरः । पुं० भ्रमरे । मधुपे । म-  
धु करोति० तच्छीलः । कृजोहेत्व-  
तिटः ॥ भृङ्गराजे । भृङ्गरा० इ०  
भा० ॥ कामिनि ॥

मधुकर्कटिका । स्त्री० सिष्टबीजपूरे ।  
मधुकर्कट्याम् ॥ मधुकर्कटिकास्वा-  
दीरोचनीशीतलागुरुः । रक्तपित्त-  
क्षयश्वासकासहिक्काभ्रमापहा ॥ म-  
धुखर्जूरिकायाम् ॥

मधुकर्कटी । स्त्री० मधुकर्कटिकाया-  
म् । मधुकाकरोति० भाषा ॥

मधुका । स्त्री० मधुपाल्याम् । मधु-  
पण्याम् ॥ मधुयष्ट्याम् । टाप ॥

मधुकुट्टिका । स्त्री० )

मधुकुट्टी । स्त्री० ) जम्बीरविशे-  
षे । मातुलुङ्गायाम् । सुगन्धायाम्  
। गिरिजायाम् । पूतिपुष्पिकायाम् ॥

## मधुजित्

मधुकृतः । पुं० भ्रमरे ॥ मधुकरो  
ति । डुकृज्० । कृिप् ॥ मधुकर  
मल्लिकायाम् ॥

मधुकेशटः । पुं० भृङ्गे । भ्रमरे ॥  
मधुकोषः । पुं० मधुमल्लिकाभिः  
कृतेमध्वाधारे । मधुकचक्री० इ०  
भा० ॥

मधुक्रमः । पुं० मधुपानावृत्तौ । श  
श्वन्मधुपानक्रमे । मधुवारे । मधु  
नः क्रमः ॥

मधुक्षीरः । पुं० खर्जूरवृक्षे ॥  
मधुखर्जूरिका । स्त्री० मधुकर्कटि-  
कायाम् । कोलककर्कटिकायाम् ।  
माध्वीमधुरायाम् ॥

मधुगन्धः । पुं० वकुले ॥  
मधुगायनः । पुं० कीकिले ॥  
मधुगुञ्जनः । पुं० शोभाञ्जनवृक्षे ॥  
मधुघोषः । पुं० कीकिले ॥  
मधुच्छदा । स्त्री० मयूरशिखायाम् ॥  
मधुच्छन्दाः । पुं० ऋषिविशेषे । वि  
श्वामित्रपुत्रे ॥

मधुच्युत् । चि० अमृतस्त्राविणि ॥  
मधुजम् । न० सिक्थके ॥  
मधुजम्बीरः । पुं० मधुरजम्बीरे ॥  
मधुजा । स्त्री० पृथिव्याम् ॥ मधोजा  
ता । जनी० । डः ॥ महाश्वेता  
याम् । सितायाम् ॥

मधुजित् । पुं० विष्णौ ॥ मधुदैत्यवि-  
शेषम्० अजैषीत् । जि० । सत्सू-

## मधुनी

द्विषेतिक्लिप् । तुक् ॥

मधुवृणः । पुं० न० इक्षौ ॥  
मधुचयम् । न० मधुरचये ॥  
मधुदीपः । पुं० कामदेवे ॥  
मधुदूतः । पुं० आस्रवृक्षे ॥  
मधुदूती । स्त्री० पाटलावृक्षे ॥  
मधुद्रः । पुं० भ्रमरे ॥

मधुद्रवः । पुं० रक्तशिशौ ॥  
मधुद्रुमः । पुं० मधूके । गुडपुष्पे ।  
महुवा० इ० भा० ॥ मधुनामाद्रुमः ॥

मधुद्विट् । पुं० विष्णौ ॥  
मधुधातुः । पुं० स्वर्णमात्रिके ॥  
मधूलिः । स्त्री० खण्डे । खांडइ०-  
भा० ॥

मधुधेनुः । स्त्री० दानार्थमध्वादिनि  
र्मितसवत्सायांगवि ॥

मधुनाडी । स्त्री० मध्वाधारच्छिद्रे ॥  
मधुनारिकेलः । पुं० माध्वीकफले ।  
मधुफले । बहुकूर्चे । ह्रस्वफले ।  
मोहानारल० इ० गौ० दे० भा० । ए  
रनारिकेल० इ० कोकणदेशभा० ॥  
माध्वीकनालिकेरफलमतिमधुरंदु  
र्जरंजन्तुकारिस्निग्धवातातिसारभ  
मशमनमयध्वंसनं वल्लिदीप्तः । आ  
मश्लेष्मप्रकोपजनयतिकुरुतेचारुका  
न्तिबलञ्चस्थैर्येदेहस्यधत्तधनमद-  
नकलावर्द्धनं पित्तनाशम् ॥

मधुनी । स्त्री० क्षुपविशेषे । घृतम-  
ण्डायाम् । वायसोल्याम् । सुमङ्ग

## मधुपर्णिका

लायाम् । माकण्डहाता० इ० माक  
चाउली० इ० च० गौ० दे० भा० ॥

मधुनेता । पुं० भमरे ॥

मधुपः । पुं० भमरे ॥ मद्यपे ॥ मधु-  
पिबति । पा० । आतोनेपसर्गे० इ  
तिकः । पिबते : सुरासीधोरिति-  
निवमान्नटच् ॥

मधुपतिः । पुं० श्रीकृष्णचन्द्रे ॥

मधुपर्कः । पुं० षोडशोपचारपूजा-  
न्तर्गतषष्ठोपचारे ॥ तस्यप्रमाणं य  
था । दधिसर्पिर्जलं क्षौद्रं सितैताभि  
स्तुपञ्चभिः । प्रोच्यते मधुपर्कस्तु स-  
र्वदेवौघतुष्टये ॥ जलन्तु सर्वतः स्व  
ल्पं सितं दधिवृतं समम् । सर्वेषा-  
मधिकं क्षौद्रं मधुपर्कप्रयोजयेत् ॥ त  
द्भवेत्कांस्यपात्रेण रौक्मश्चेत भवेन  
वा । ज्योतिष्टोमाश्वमेधादौ पूर्त्तं चे-  
ष्टे प्रपूजने ॥ मधुपर्कः प्रतिष्ठोयं-  
सर्वदेवौघतुष्टिदः । धर्मार्थकाममो  
गांसाधकः परिकीर्तितः ॥ मधु-  
पर्कः सौख्यभोग्यतुष्टिपुष्टिप्रदाय-  
कः ॥ आज्यं दधिमधुमिश्रं मधुप-  
र्कं विदुर्बुधाः । इति च ॥ न० दधि-  
संयुक्तमधुनि । महीदये ॥ मधुना  
पृच्यते । पृची० । घञ् ॥

मधुपर्क्यः । त्रि० मधुपर्काहे ॥ मधु-  
पर्कमर्हति । दण्डादिभ्यङ्गति यत् ॥

मधुपर्णिका । स्त्री० गम्भार्याम् ॥ नी-  
लीवर्त्ते ॥ मध्विव० मधुराणिवा०-

## मधुफलिका

पर्णान्यस्याः । पाककर्णेति डीष् ।

स्वार्थेकन् । ह्रस्वः ॥ सुदर्शनायाम् ॥

मधुपर्णी । स्त्री० गम्भार्याम् । नी-  
ल्योषधी ॥ गुडूच्याम् ॥ मधुबीज  
पूरे निवराहक्रान्तायाम् ॥

मधुपा । स्त्री० मद्यपायाम् ॥

मधुपाका । स्त्री० षड्भुजायाम् ।  
खर्वजा० इ० भा० ॥

मधुपायी । पुं० भमरे ॥ त्रि० मधुपा  
नकर्त्तरि ॥

मधुपालिका । स्त्री० गम्भार्याम् ॥

मधुपिपासुः । त्रि० मधुपातुमिच्छौ  
॥ मधुपिपासुः । गम्यादिच्चाहि-  
तीयासमासः ॥

मधुपीलुः । पुं० महापीलौ । राजपी-  
लौ । महावृक्षे ॥

मधुपुरी । स्त्री० मयुरायाम् ॥

मधुपुष्पः । पुं० मधुद्रुमे ॥ रोध्रे ॥  
शिरीषवृक्षे ॥ अशोकवृक्षे ॥ वकु-  
लवृक्षे ॥

मधुपुष्पा । स्त्री० दन्तीवृक्षे ॥ नाग-  
दन्तीवृक्षे ॥

मधुप्रियः । पुं० बलदेवे । अच्युता-  
ग्रजे ॥ मधुमद्यं प्रियं यस्त्वसः । भू-  
मिजम्बाम् ॥ त्रि० मद्यप्रिये ॥

मधुफलः । पुं० मधुनालिकेरे ॥ वि-  
कङ्कतवृक्षे ॥

मधुफलिका । स्त्री० मधुखजूरिका-  
याम् ॥

## मधुमती

मधुवकुला । स्त्री० वासन्तीलतायाम् ॥  
मधुभारः । पुं० मात्रावृत्तान्तरे ॥ क  
गणं विधायजगणं निधाय सुखस्तौ  
स्वधाममधुभारनाम ॥ यथा । क-  
विमुञ्चमानमवटौवधान • भुजपा-  
शकेनभयनाशकेन ॥

मधुभिः । पुं० विष्णौ ॥

मधुभुक् । त्रि० मधुपे ॥

मधुमक्षिका । स्त्री० सरघायाम् ॥

मधुनीमक्षिका ॥

मधुमज्जा । पुं० आखोटहृत्ते ॥

मधुमान् । त्रि० माधुर्यपिते ॥

मधुमती । स्त्री० मूर्वायाम् । काश्म

र्याम् ॥ नदीविशेषे ॥ तस्याजल

गुणास्तु । चन्द्रभागगुणसाम्यदंज

लं किञ्चमाधुमतमग्निदीपनम् ।

इति ॥ मध्वस्त्रिभ्याम् । मध्वादि

भ्यश्चेतिमतुप् ॥ उपाख्यनायिका

विशेषे ॥ यथा । तथामधुमतीसि-

द्धिर्जायतेनाचसंशयः । देवचेटी-

शतशतं तस्यवश्याभवन्तिहि ॥ स्व-

र्गे मर्त्ये च पाताले स यत्र गन्तुमिच्छ-

ति । तत्रैवचेटिकाः सर्वानयन्ति

नाचसंशयः ॥ अपिच । शब्दानेष

शृणोति योजनशतादाविर्भवन्त्यश्रु-

तास्तेवेदपुराणभारतकथागाथाद

योवाङ्मयाः । ग्रथ्नातिस्वयमि-

च्छयाशुचिपदैः शास्त्राणिकाव्या-

निवालोकान् भ्राम्यति पश्यति स्फुट

## मधुरः

रुचोरत्नस्थलीमैरवीः ॥ उष्णिक्कृ

न्दः ७ प्रभेदे ॥ यथा । जनगिमधु

मती । यथा । रविदुहितृतटं व

नकुसुमततिः । व्यधतमधुमतो

मधुमयनमुदम् ॥

मधुमत् । पुं० विष्णौ ॥ मधुमयना-

ति । मदे० । किप्चेति किप् ॥

मधुमयनः । पुं० विष्णौ ॥

मधुमल्ली । स्त्री० मालत्त्र्याम् ॥

मधुमस्तकम् । न० खाद्यविशेषे ।

परिमार्जने ॥

मधुमाक्षिकम् । न० स्वर्णमाक्षिके ॥

मधुमाध्वीकम् । न० मद्ये ॥

मधुमारकः । पुं० भ्रमरे ॥

मधुमूलम् । न० आलुके । सौत्रालुङ्क-

गौ० दे० भा० प्रसिद्धे । हिङ्गूले ॥

मधुयष्टिः । स्त्री० इक्षौ ॥

मधुयष्टिका । स्त्री० मधुकायाम् । म-

धुयष्ट्याम् । मुलहठी० मुहलेठी-

तिख्यातौषधौ ॥ मधुयष्टीव । इवे-

तिकन् ॥

मधुयष्टी । स्त्री० मधुयष्टिकायाम् ॥

मधुनोयष्टी ॥ गुणान्पश्ययष्ट्या-

म् ॥

मधुरः । पुं० मिष्टरसे । गौल्ये । स्वा

दौ । रसज्येष्ठे । गुल्ये ॥ तस्यगु-

णाः । मधुरः पिच्छलः शीतो-

धातुस्तन्यबलप्रदः । चक्षुष्योवात

पित्तघ्नः कुर्यात्स्थौल्यबलकृमीन् ॥

## मधुरनिखना

सोतियुक्तोज्वरप्लासगलगंडादिरो  
गकृत् ॥ अपिच । मधुरसुरसञ्चिनो  
तिकेशान्वपुषः स्यौर्यवलौजवौर्य  
दायौ । अतिसेवनतः प्रमेहशैत्य-  
जडतामान्द्यमुखान्करोतिदोषा-  
न् जीवकौषधौ ॥ रक्तशियौ ॥  
राजास्त्रे ॥ रक्तेक्षौ गुडे ॥ शालौ  
हैमन्तधान्ये । न० विषे ॥ बङ्गे ॥  
त्रि० रसनाकर्षिणि । खादौ । म-  
धुररसयुक्ते ॥ मधुमाधुर्यमस्नास्ति ।  
जषसुषीतिरः ॥ मधुमाधुर्यं राति  
वा । आतोनुपेतिकः ॥ प्रिये ॥  
दधिमधुरंमधुमधुरंद्राक्षामधुरासि-  
तातुमधुरैव । तस्यतदेवहिमधुरंय-  
स्मनोयन्नसंलग्नम् ॥

मधुरकः । पुं० जीवकौषधौ ॥ खा-  
र्येकः ॥

मधुरकण्टकः । पुं० मत्स्यविशेषे । क-  
ज्जलायाम् ।

मधुजम्बीरः । पुं० मधुजम्बीरे । रस-  
द्राविणि । शर्करके ॥

मधुरत्वचः । पुं० धवे । पीतफले ॥

मधुरचयम् । न० दुग्धसितामाक्षिके-  
षु । सितामाक्षिकसर्पिषु ॥

मधुरत्रिफला स्त्री० द्राक्षाकाश्मर्यख-  
ज्जूरिफलेषु ॥

मधुरनिखना । स्त्री० मधुरस्वरयुक्ता  
यांनार्याम् ॥ मधुरोनिखनोय-  
स्याः ॥

## मधुरा

मधुफलः । पुं० राजवदरे ।

मधुरमांसम् । न० क्षीरामृते ॥ तद्वि-  
धानंयथा । घृताम्बुस्वेदितेमांसेशु  
खीचूर्णंविनिःक्षिपेत् । दुग्धञ्चश-  
र्करोऽतिपञ्चात्सौगन्धिकंक्षिपेत् ।  
नातिसार्द्रं नातिशुष्कमिदंक्षीरामृ-  
तंस्मृतम् ॥ क्षीरमृतं बहुरसंरोचकं  
चातिशीतलम् । वातपित्तहरं व-  
त्स्यं सुस्निग्धमतिकोमलम् ॥

मधुरवल्ली । स्त्री० मधुबीजपूरे ॥

मधुरसः । पुं० द्रुक्षौ । मधुर्मधुरो  
रसोऽस्यास्मिन्वा ॥ तालवृक्षे ॥

मधुरसा । स्त्री० मूर्वायाम् ॥ द्राक्षा-  
याम् ॥ दुग्धिकायाम् ॥ गम्भा-  
र्याम् ॥ मधुरसोऽस्याः ॥

मधुरस्त्रवा । स्त्री० पिण्डखर्जूर्याम् ॥

मधुरा । स्त्री० शतपुष्पायाम् । सौ-  
फ० दू० भा० ॥ मिश्रेयायाम् । शा-  
लेये । शीतशिखे । सलूफा० दू०  
गौ० दे० भा० ॥ मधुरोरसोऽस्य  
स्याः । अर्णआयच् ॥ अयुरापूर्या-  
म् ॥ यथा । हत्वाचलवखरक्षोमधुपु-  
त्रं महाबलः । शत्रुघ्नोमधुरांनामपुरीं  
तत्रचकारवै इति मधुकर्कटिका-  
याम् ॥ मोदायाम् ॥ मधूल्याम्  
यष्टिकायाम् ॥ काकोल्याम् ॥ श-  
तावर्याम् ॥ वृहज्जीवन्याम् ॥ पा-  
लङ्क्यशके ॥ मनोहरायाम् ॥  
टाप् ॥



## मधुवनम्

मधुराकृतिः । त्रि० सौम्यरूपे ॥  
 मधुराम्नः । पुं० ) आम्नातके ॥  
 मधुराम्नकः । पुं० )  
 मधुराम्नफलः । पुं० रेफले । आरे ॥  
 मधुरालापा । स्त्री० शारिकायाम् ॥  
 मधुरालावुनी । स्त्री० राजालाव्याम्  
 मधुरिका । स्त्री० मिस्याम् । शालिये ।  
 शीतशिवे । धनसौफ० इ० भा० ॥  
 मधुरोरसोऽस्यस्याः । अच् । स्वार्थे  
 कन् ॥  
 मधुरिपुः । पुं० विष्णौ ॥ मधोरसुरवि  
 शेषस्यरिपुः ॥  
 मधुरेणुः । पुं० कटभीवृक्षे ॥  
 मधुरोदकः । पुं० सप्तसमुद्राणां शेषस  
 मुद्रे । जलसमुद्रे । स्वादूदके ॥  
 मधुलम् । न० आसवे । मद्ये ॥  
 मधुलग्नः । पुं० रक्तशीभाङ्गने ॥  
 मधुलता । स्त्री० शूलितृणे ॥  
 मधूलिका । स्त्री० राजिकायाम् ॥  
 मधुलिट् । पुं० भ्रमरे ॥ मधुलेटि । लिङ्  
 आस्वादने । क्तिप् ॥  
 मधुलेही । पुं० भृङ्गे । भ्रमरे ॥  
 मधुलोलुपः । पुं० भ्रमरे ॥  
 मधुवटी । स्त्री० तीर्थविशेषे ॥  
 मधुवनम् । न० मधुरायाम् ॥ कदा  
 चिन्मधुसंज्ञेनदैत्येनाधिष्ठितं यतः ।  
 ततो मधुवनं नाम्नाख्यातमत्रमहीत  
 ले ॥ पुण्यं मधुवनं तत्र सान्निध्यं निश्च  
 दाहरेः ॥ मधोःवनम् ॥ किष्कि

## मधुशर्करा

मध्यां सुग्रीवस्य वनविशेषे ॥  
 मधुबलः । पुं० कीकिले ॥  
 मधुबल्ली । स्त्री० यष्टीमधुनि ॥ क्षीत  
 नके ॥  
 मधुवारः । पुं० मधुक्रमे । पुनः पु  
 नर्मधुपानपरिपाद्याम् । मधुपाना  
 वसरे ॥ मधुनोमद्यस्य वारोऽवसरः ।  
 मधुपानावृत्तिरितियावत् ॥  
 मधुवारुणी । स्त्री० मधुरूपायां वारुण्या  
 म् ॥  
 मधुबीजः । पुं० दाडिमे ॥  
 मधुबीजपूरः । पुं० मधुरफलायाम् ।  
 महाफलायाम् । मधुकर्कश्याम् ।  
 मीठाविजौरा० इ० भा० ॥  
 मधुवृक्षः । पुं० मधुके । महुवा० इ०  
 प्रसिद्धे ॥ मधुनामावृक्षः ॥  
 मधुव्रतः । पुं० भ्रमरे ॥ मधुव्रतं भक्ष्यं  
 यस्य ॥ यद्वा मधुसकरन्दं व्रतयति  
 भुङ्क्ते । कर्मण्यण् ॥  
 मधुशर्करा । स्त्री० मधुजातशर्कराया  
 म् । सिताखण्ड० इ० गौ० दे०  
 भा० प्र० द्रव्ये । यथा । माध्वीसु  
 तामधूत्यन्नामधुजामधुशर्करा । सा  
 क्षीकशर्करा चैव क्षौद्रजा क्षौद्रशर्करा  
 ॥ यद्गुणं यन्मधुप्रोक्तं तद्गुणातरं श  
 र्करा । विशेषाद्बलवृद्ध्या च तर्पणं क्षी  
 णदेहिनाम् अपि च । मधुजाश  
 र्करा रुक्षा कफपित्तहरी गुरुः । क  
 र्द्यतीसारतृड्दाहरकृत्तुवराहि

मधुसूदनः

मा ॥ मधुनःशर्करा ॥

मधुशाखः । पुं० मधुष्ठीले ॥

मधुशिशुः । पुं० रक्तशोभाञ्जनवृत्ते ।

सुनगा० इ० काश्यादौख्याते ॥ म

धुः मधुरः शिशुः ॥ मधुप्रधानः

शिशुर्वा ॥

मधुशीर्षकम् । न० समितानिर्मितेप

क्तावविशेषे ॥

मधुशेषम् । न० सिक्थके ॥

मधुश्रेणी । स्त्री० मूर्वायाम् ॥ मधुनः

श्रेणिरत्र ॥

मधुश्वासा । स्त्री० जीवन्तीवृत्ते ॥

मधुष्ठीलः । पुं० मधूकवृत्ते । महुवा

इ० विख्याते ॥ मधुष्ठीवति । छिबु

निरसने । इगुपधेतिकः । पृषोद

रादिः ॥ मधुष्ठीले गर्भेऽस्येतिवा ॥

मधुसखः । पुं० कामदेवे ॥

मधुसारथिः । पुं० कामदेवे ॥

मधुसिक्थकः । पुं० स्थावरविषभेदे ॥

मधुसुहृत् । पुं० कामदेवे ॥

मधुसूदनः । पुं० भ्रमरे ॥ वनमालि

नि । श्रीकृष्णे । वैदिककर्ममार्गके

भगवति० दुष्टनियङ्कर्तरि ॥ मधु

नामानमसुरंसूदितवान्० सूदयति

स्मवा । सूदचरणे । नन्द्यादित्वा-

ल्ल्युः ॥ विष्णुकर्णमलोद्भूतमधु

नाममहासुरम् । ब्रह्मणोपचितिकु

र्वन्जघानपुरुषोत्तमः ॥ तस्य ताव

दधादेवतदासर्वेषिमानवाः । मधु

मधूकः

सूदनमित्याहुर्दृष्टयश्चजनार्दनमि

तिभारते ॥

मधुसूदनी । स्त्री० पालङ्गीशाके ॥

मधुस्रवः । पुं० मधूकवृत्ते ॥ मोरटल

तायाम् ॥ न० तीर्थविशेषे ॥

मधुस्रवाः । पुं० मधूकवृत्ते ॥

मधुस्रवा । स्त्री० जीवन्त्याम् । डोडी

तिगुर्जरदेशभाषयाप्रसिद्धायाम् ॥

मूर्वायाम् ॥ हंसपद्याम् ॥ मधुय

ष्टिकायाम् ॥

मधुस्वरः । पुं० कोकिले ॥ मधर्मधरः

स्वरोयस्यसः ॥ मधौस्वरोयस्यवा ॥

मधुहा । पुं० विष्णौ ॥ मधुदैत्यविशे

षंहन्ति । हन० । क्षिप्चेतिक्षिप्

ब्रह्मभूवृत्तेषु क्षिवितिनियममध्यं प्रा

यिकत्वात् ॥

मधूकः । पुं० गुडपुष्पे । मधुद्रुमे ।

महुवा० इतिख्यातेवृत्ते ॥ अश्वगु

णाः मधूकपुष्पं मधुरं शीतलंगुरु-

वृंहणम् । बलशुक्रकारं प्रोक्तं वातपि

त्तविनाशनम् ॥ फलं शीतं गुरु स्वादु

शुक्रलं वातपित्तनुत् । अह्वयंहन्ति

तृणास्त्रदाहश्वासक्षतक्षयान् ॥ त-

न्मज्जगुणास्तत्फलवत् । यथा । य

स्यस्यफलस्यैववीर्यं भवति यादृश-

म् । तस्य तस्यैववीर्येण मज्जानमभि

निर्दिशेत् ॥ तस्य त्वग्गुणाः । म

धुत्त्वक्रक्तपित्तघ्नी ब्रह्मशोधनरोपणी

॥ मद्यते० मन्यतेवा । महपूजाया



## मध्यामः

कुल्याश्चकुल्यः कान्तिकीशलाः ।  
आवल्याश्चभुलिङ्गाश्चलीकाश्चैवाश्च  
कैः सह ॥ मध्यदेश्याजनपदाः  
प्रायशः परिकीर्तिताः ॥

मधादेश्यः । त्रि० मध्यदेशभवे ॥ दि  
गादित्वात्० यत् ॥

मधान्दिनः । पुं० वन्धूकवृक्षे । मभ  
निजा० इ० भा० ॥

मधापञ्चमूलकम् । न० प्राचनविशे-  
षे ॥ यथा । वलापुनर्नवैरण्डसूर्पप  
णीद्वयेनतु । एकत्रयोजितेनैवस्यान्म  
ध्यपञ्चमूलकम् ॥

मध्यमः । पुं० तन्त्युत्थितेकण्ठोत्थि  
तेचसप्तस्वराणामध्ये पञ्चमे ॥ मध्य  
देशे ॥ मृगविशेषे ॥ रागप्रभेदे ॥  
शरीरावस्थाविशेषे ॥ यथा । षोड  
शाब्दं समारभ्यथावद्वैसप्ततिर्भवेत्  
। मध्यमः सतुविज्ञेयः परतोष्ठव  
उच्यते ॥ यथोक्तम् । तद्वदेवोत्थि  
तोवायुररुः कण्ठसमाहतः । ना  
भिप्राप्तोमहानादोमध्यस्थस्तेनमध्य  
मः ॥ क्रौञ्चोनदतिमध्यममिति  
च ॥ भूपालविशेषे ॥ अरेष्टविजि  
गीषोश्चमध्यमोभूष्यनन्तरः ॥ पुं०  
न० अवलम्बे । देहस्यमध्यमेभागे  
॥ त्रि० मध्यर्जे ॥ उत्कृष्टादधमेचै  
वापकृष्टादुत्तमेपिच । मध्यभवः  
। मध्यान्मः ॥ यद्वाणांसामयिक  
संज्ञायाम् ॥

## मध्यामीयम्

मध्यमपाण्डवः । पुं० अर्जुने ॥

मध्यमभृतकः । पुं० कृषीवलभृतके  
। कृषाण० इ० भा० ॥ यथा ।  
उत्तमश्चायुधीयोत्रमध्यमश्च कृषी  
वलः । अधमोभारवाहीस्थादित्ये  
षचिविधीभृतः ॥

मध्यमलोकः । पुं० भूमौ ॥

मध्यमसङ्ग्रहः । पुं० स्त्रीसङ्ग्रहणा  
ख्यविवादविशेषे ॥

मध्यमहलम् । न० षड्गवेहले ॥

मध्यमा । स्त्री० दृष्टरजोनायाम् । रज  
स्वलायाम् कन्यायाम् ॥ कर्णिका  
याम् ॥ अङ्गुलिप्रभेदे । मध्याङ्गुली  
॥ त्यक्षरकन्दसि ॥ हृदयोत्थितबु  
द्धियुतनादरूपवर्णे । नायिकाभेदे  
॥ लज्जामन्मथमध्यस्थामध्यमोदित  
यौवनेतिलक्षणम् ॥ मध्येजाताया  
म् ॥ अदन्तत्वाद्वाप ॥ मध्यमस्य  
भार्यायाम् ॥ मध्यमस्यस्त्री । पुं० यो  
गलक्षणं डीषं वाधित्वाऽजादित्वा  
द्वाप ॥ वाल्ययौवनयोर्मध्ये भवा ।  
मध्यान्मः । तयोर्मध्ये भाशोभाय  
स्थावा ॥

मध्यमाग्निः । पुं० अकार्थमग्निवि  
शेषे ॥

मध्यमिका । स्त्री० मध्यमायाचर्ये ॥

मध्यमैव । कन् ॥

मध्यमीयम् त्रि० मध्य ॥ मध्येभवम्  
। मण्मीयौचप्रत्ययौवक्तव्याविति

## मध्यास्य :

मीय : ॥

मध्यमेश्वर : । पुं० काशीस्थे शिवलिङ्ग  
विशेषे ॥ शर्वाणामध्यमाभिधे ॥

अत्रशर्वाणोऽस्थानम् ॥

मध्ययव : । पुं० षट्पर्वतसर्पश्चपरि  
माणे ॥मध्यरात्रः । पुं० निशीथे । अर्द्धरात्रे  
॥ मध्यरात्रे : । पूर्वापराधरेतिसू  
त्रे० सर्वैकदेशः कालेनसमस्य  
तेनत्वज्ञैव० ज्ञापकस्यसामान्यापे  
क्षत्वादित्युक्ते : समासे० अहः  
सर्वैकदेशेत्यच् ॥

मध्यलोकः । पुं० पृथिव्याम् ॥

मध्यलोकेशः । पुं० नृपे । राज्ञि ॥

मध्यलोकानामर्थात्मनामीशः ॥

मध्यस्थः । त्रि० निष्ठे । मध्यवर्ति  
नि । विवदमानयोस्तुभयोरपिहितै  
षिणि ॥ उभयपक्षरहिते ॥ स्वार्था  
विरोधेनपरार्थघटके ॥ यथा । एके  
सत्पुरुषाः परार्थघटकाः स्वार्थस्य  
बाधेनयेमध्यस्थाः परकीयकार्यकुश  
लाः स्वार्थाविरोधेनये । तेऽमीमानु  
षराक्षसाः परहितयैः स्वार्थतोहन्य  
ते० येतुमन्तिनिरर्थकंपरहितंतेकेन  
जानीमहे ॥ पुं० पुरुषे ॥ अत्रैगुण्या  
त्पुरुषोहिमध्यस्थः । सुखीहिमुखे  
नतृप्यन्० दुःखीचदुःखं द्विषन्नमध्य  
स्थोभवति । तदुभयरहितोमध्यस्थइ  
ति० उदासीनइतिचाख्यायते ॥ म

## मध्यासवर्णिक

धेतिष्ठति । षा० । कः ॥

मध्यस्थलम् । न० कटिदेशे ॥ यथा ।  
कुचौमरिचसन्निभौसुरजमध्यमध्यस्थ  
लीअहीतिमिरमञ्जरीसहचरीनरीनृ  
त्यते । इति ॥मध्या । स्त्री० मध्यमायाम् ॥ व्यचरा  
याम्बृत्तौ ॥ नायिकाभेदे ॥मध्याङ्गः । पुं० अङ्गोमध्यभागे । त्रि  
धाविभक्तदिनस्यमध्यभागे । पञ्चधा  
विभक्तस्याङ्गस्तृतीयभागेवा ॥ अङ्गो  
मध्यम् । सङ्ख्याविसायेतिज्ञापका  
त्समासः ॥मध्येचित्तम् । अ० चित्तमध्ये ॥ मध्यं  
चित्तस्येतिविग्रहे० पारेमध्येषष्ठ्या  
वेति० अव्ययीभावः० निपातना  
देदंतत्वम् ॥

मध्यदः । पुं० कर्मफलभुजिजीवे ॥

मधुकर्मफलम्० अत्ति । अद० ।  
कर्मण्यण् ॥ संज्ञापूर्वकत्वाद्वृद्ध्य  
भावः ॥

मध्याधारः । पुं० सिक्थके ॥

मध्यालुः । ) न० कन्दविशेषे । मधु  
मध्यालुकम् । ) न० रतायुक्तेरोमान्वि  
ते । दीर्घमुयिनीति० भा० । मौआ  
लु इ० गौ० भा० ॥मध्यासवः । पुं० मधूकपुष्पजातेमद्य  
। माधवके । मधुनि । माध्वीके ॥

मधूकपुष्पंमधु । तस्यासवः ॥

मध्यासवर्णिक । पुं० शौण्डिके ॥



## मननम्

मध्वजा । स्त्री० मद्ये ॥

मनः । पुं० जटासांस्थाम् ॥

मनश्चापः । त्रि० मनोज्ञे ॥

मनःप्रवहान् । त्रि० प्रगृहीतमनसि ।

समाहितचित्ते ॥

मनःप्रसादः । पुं० विषयचिन्ताव्याकुल

त्वरहित्ये ॥ मनसः स्वच्छतायाम्

॥ मनसः प्रसादः ॥

मनः शिला ॥ मनः शिलाया  
म् ।

मनः शिला । स्त्री० रक्तवर्णाधातुविशे

षे । कुनव्याम् । मनोज्ञायाम् । ना

यजिह्विकायाम् । मनसिल्० इ०

भा० ॥ मनः शिलागुरुवर्ण्यासरो

ष्णालिखनौकटुः । तित्तास्तिग्धावि

षण्णासकासभूतकफासनुत् ॥ मनः

शिलामन्दबलं करोति जन्तुं ध्रुवं शोध

नमन्तरेण । मलानुबन्धं किलमूचरो

धंसशर्करं कृच्छ्रगदं च कुर्यात् ॥ ताल

कलैवभेदोस्ति मनोगुप्तैतदन्तरम् ।

तालकं त्वतिपीतस्याद्भवेद्रक्तामनः

शिला ॥ अथशोधनम् । पचेत्त्यह

मजामूर्चे दोलायन्मनः शिलाम्

। भावयेत्सप्तधापित्तैरजायाः सावि

शुध्यति ॥ मनःशब्दवाच्याशिला ।

शाकपार्थिवादिः ॥

मननम् । न० बुद्धौ ॥ युक्तिभिरनुचि

न्तने ॥ ध्याने ॥ असम्भावनाविप-

रीतभावनानिरासेन युक्तेरनुचिन्त

## मनः

ने ॥ ऊहे ॥ श्रुतकार्यस्याद्वितीयव

स्तुनोवेदान्तार्थानुगुणयुक्तिभिरनवर

तमनुचिन्तने ॥ केवलपुरुषबुद्धो

त्प्रेक्षितशुष्कतर्कव्यावृत्त्यर्थवेदान्ता

र्थानुगुणेतिविशेषणम् ॥ अर्थाऽस

म्भावभोक्तेदौतर्कमननमीरितम्

। वेदशास्त्राविरोधाच्चतर्केशा-

ह्योनचेतरः ॥ आत्मन्यतीतेसर्व-

स्मात्सर्वरूपेयवातते क्रोवन्धः

कश्चवामोक्षोनिर्मलमननंकुरु ॥

मनः । न० ज्ञानेन्द्रियविशेषे । बुद्धौ

न्द्रियाणां प्रधाने भगवतो विभूतौ ।

चित्ते । चेतसि । हृदये । स्वान्ते ।

हृदि । मानसे ॥ अपिचास्यपर्या-

याः यथाभारते । मनोमहान्म-

तिर्वृत्त्यापूर्वबुद्धिः स्यातिरीश्वरः ।

प्रज्ञासंविच्चित्तिसैवस्मृतिश्चपरिप-

व्यते । पर्यायवाचकाः शब्दामन

सः परिकीर्त्तिताः ॥ इति । न्या

यमतेऽस्यगुणाः । यथा । परापर-

त्वंसङ्ख्याद्याः पञ्चवेगाश्चमान

से । मनोयाह्नंमुखंदुःखमिच्छा-

द्वेषोमतिः कृतिः ॥ अयौगपद्या

ज्ज्ञानानांतस्याणुत्वमिदृश्यते । इ

ति ॥ जन्यज्ञानसामान्यं प्रति त्वङ्

मनोयोगः कारणम् । त्वचोयोगो

मनसाज्ञानकरणम्बुद्ध्युक्तेः ॥ त-

स्यनवगुणायथा । धैर्योपपत्तिव्य-

क्तिश्चविसर्गः कल्पनाक्षमा । सदं

मन :

सच्चाशुताचैवमनसोनववैगुणाः ॥  
 धैर्यम् १ । उपपत्तिः ऊहापोह-  
 कौशलम् २ । व्यक्तिः स्मरणम् ३ ।  
 कल्पनामनोरथवृत्तिः ४ । विसर्गः  
 विपरीतसर्गोभान्तिः ५ । क्षमा ६ ।  
 सत्त्वैराग्यादि ७ । असत्त्वरोग-  
 द्वेषादि ८ । आशुताऽस्थिरत्व-  
 म् ९ । इत्यर्थः ॥ अन्तःकरणे ॥  
 अस्यचातुर्विध्यं यथा । मनोबुद्धिरह-  
 ज्ञारश्चित्तं करणमान्तरम् । संशयो  
 निश्चयोगर्वः स्मरणं विषयाश्रमी ॥  
 तस्याध्यात्मत्वादियथा । अध्या-  
 त्ममन इत्याहुः पञ्चभूतात्मवार-  
 कम् । अधिभूतञ्च सङ्कल्पश्चन्द्रमाश्चा-  
 धिदैवतम् ॥ इति ॥ तस्य स्वरूपं य-  
 था । अनिरुध्यमदृश्यञ्च ज्ञानभेदं म-  
 नः स्मृतमिति ॥ तस्य प्राशस्त्या-  
 प्राशस्त्यानुमापकानियथा । जना-  
 नां हृदयंसद्यः सुव्यक्तं वचनेन वै ।  
 शिष्यकलत्रे कन्यायां दौहित्रे बान्ध-  
 वे पि च ॥ पुत्रे प्रौत्रे च वचसि प्रतापे  
 यशसि श्रियाम् । बुद्धौ वारिणि वि-  
 द्यायां ज्ञायते हृदयं नृणाम् इति ब्रह्म  
 वैवर्त्तपुराणम् ॥ तस्य बन्धमोक्षं प्रति  
 हेतुत्वं यथा । न देहो न च जीवात्माने  
 न्द्रियाणि परन्तप । मन एव मनुष्या-  
 णां कारणं बन्धमोक्षयोः । बन्धस्य-  
 विषया सङ्गिमुक्ते निर्विषयन्तथेति ॥  
 तच्च आयवीयपरमाणुरूपमिति शिरो

मन :

मणिमतम् । स्पर्शरहितत्वे सति-  
 क्रियावत्त्वञ्चाखलक्षणम् ॥ अस्य क्लो-  
 बत्वमेव न पुंसकमिति ज्ञात्वा प्रिया-  
 यै प्रेषितं मनः । तत्तु तत्रैव रमते ह-  
 ताः पाणिनिनावयम् ॥ सुखदुःखा-  
 द्युपलब्धिसाधने ॥ इन्द्रियविशेषे ॥  
 सङ्कल्पविकल्पात्मिकायामन्तःक-  
 रणवृत्तौ ॥ तच्च प्रच्यात्मनियतत्वा-  
 दनन्तं परमाणुरूपं निश्च्युतिता-  
 किंकाः ॥ एकैकस्यात्मन एकैकं मन-  
 इत्यात्मनामनेकत्वान्मनसोऽनेकत्व-  
 म् ॥ प्रदीपज्वालासन्तानवृत्तिसन्ता-  
 नरूपेण परिणममानमन्तःकरणद्र-  
 व्यमननात्मकत्वान्मन इत्युच्यते ॥ ए-  
 कादशेन्द्रियाणां मध्ये प्रवर्त्तकं मनो  
 वामुदेव विभूतिः ॥ उभयात्मकमत्र  
 मनः सङ्कल्पकमिन्द्रियञ्च साध-  
 र्म्यात् । एकादशसिन्द्रियेषु मध्ये  
 मन उभयात्मकम् ॥ बुद्धीन्द्रियङ्क-  
 र्मेन्द्रियञ्च । चक्षुरादीनां वागादी-  
 नाञ्च मनोधिष्ठितानां स्वविषये प्रवृ-  
 त्तेः । तदसाधारणे न रूपेण लक्ष्य-  
 ति ॥ सङ्कल्पकमत्र मनः । आलो-  
 चितमिन्द्रियेण वस्तुदमिति सम्मु-  
 ग्धम् ॥ इदमेवं नैवमिति सम्यक्कल्प-  
 यति ॥ विशेषणविशेष्यभावेन विवेच-  
 यतीति यावत् । यथाहुः । सम्मुग्धं  
 वस्तुमात्रञ्च प्राग्गृह्णात्याविकल्पि-  
 तम् । तत्सामान्यविशेषाभ्यां क-

मन :

ल्पयन्तिमनीषिण इति ॥ तथा० अ  
 स्तिह्यालोचनं ज्ञानं प्रथमं निर्विक-  
 ल्यकम् । बालमूकादिविज्ञानसदृ-  
 शं शुद्धवस्तुजम् ॥ ततः परं पुनर्व  
 स्तुधमैर्जात्यादिभिर्यथा ॥ बुद्ध्या  
 वसोयतेसापिप्रत्यक्षत्वेन सम्मतेति ॥  
 सोयंसङ्कल्पलक्षणोव्यापारोमा-  
 नसः समानासमानजातीयाभ्यां-  
 व्यवच्छिन्दन् मनोलक्षयति ॥ स्यादे-  
 तत् । असाधारणव्यापारयोगिनौ  
 यथामहदहङ्कारौनेन्द्रियम्० एवं  
 मनोप्यसाधारणव्यापारंनेन्द्रियंभ-  
 वितुमर्हतीत्यत आहइन्द्रियञ्च० कु-  
 तः साधर्म्यात्० इन्द्रियान्तरैः ।  
 सात्त्विकाहङ्कारोपादानत्वञ्चसाध-  
 र्म्यम् । नत्त्विन्द्रलिङ्गत्वम्० महत्-  
 तत्त्वादीनामपि० इन्द्रलिङ्गत्वेनेन्द्रि-  
 यत्वप्रसङ्गात् । तस्मादव्युत्पत्तिनिमि-  
 त्तमात्रमिन्द्रलिङ्गत्वंनप्रवृत्तिनिमि-  
 त्तम् ॥ मनुतेऽनेनेतिविज्ञाननि-  
 मित्तान्तःकरणे ॥ युगपज्ज्ञा-  
 नानुत्पत्तिर्मनसोलिङ्गम् ॥ १६ ।  
 इतिगोतमसूत्रम् । युगपत्एकका-  
 ले० एकात्मनीतिपूरणीयम्० ज्ञाना-  
 नामनुत्पत्तिर्यतः स एवधर्मो ज्ञानक-  
 रणायुत्वं मनसोलिङ्गं लक्षणमित्य-  
 र्थः । तथाहि । चक्षुरादिषु विष-  
 यसम्बन्धेपि० यस्यासत्त्वभावादेकंन  
 ज्ञानं जनयतितत्सम्बन्धादपरञ्चज्ञा-

मनसादेवी

नं जनयति० तदेवचाणु निखिलज्ञा-  
 नजनकं सुखादिसाक्षात्कारासाधा-  
 रणकारणं तदेकमेवलाघवात् सिद्धं  
 मन इत्यर्थः ॥ लग्नाद्भवमभवने ॥  
 मन एवमनुष्याणां कारणं बन्धमोक्ष-  
 योः । बन्धायविषयासक्तं मुक्त्यैनि-  
 विषयं स्मृतम् ॥ यतोनिर्विषयं  
 नित्यं मनः कार्यं मुमुक्षुणा ॥ निर-  
 स्तंविषयासङ्गं सन्निरुद्धं मनो हृदि  
 यदायात्युन्मनीभावं तदातत्परमं  
 पदम् ॥ तावदेवनिरोद्धव्यं यावद्धृ-  
 तिगतंक्षयम् । एतज्ज्ञानञ्च ध्यानञ्च  
 शेषोन्यायस्यविस्तरः ॥ मन्यतेनेन  
 मनुतेनेनवा । मनज्ञाने० मनुअवबो-  
 धनेवाअमुन् ॥ मनसोनैर्मल्यन्त्ववश्यं क-  
 रणीयम् । यथोक्तं श्रीदेवीभागवते । अम-  
 न्सर्वेषु तीर्थेषु स्नात्वा स्नात्वा पुनः  
 पुनः । निर्मलं मनो यावत्तावत्  
 सर्वं निरर्थकमिति ॥

मनसा । स्त्री० विषयहर्याम् । जरत्स्रा-  
 रुमुनेः पत्न्याम् ॥

मनसादेवी । स्त्री० कद्रौ । मनसा  
 याम् ॥ अस्याः प्रणाममन्तो यथा  
 । आस्तीकुरुमुनेः माता भगिनी  
 वासुकीस्तथा । जरत्कारुमुनेः पत्नी  
 मनसादेवी नमोस्तुते ॥ अस्याध्या-  
 नं यथा । देवीमम्बामहीनां शशधर-  
 वदनां चारुकान्तिं वदान्याहं सारु-  
 ठामदारामरुणितवसनां सर्वदांस-

## मनस्वी

वर्दैव । स्मैरास्यामण्डिताङ्गीकन  
कमणिगणैर्नागरलैरनेकैर्वन्देहं  
साष्टनागामुरुकुचयुगलाभोगिनीं  
कामरूपामितितित्यादितत्त्वम् ॥  
मनसिजः । पुं० कामदेवे ॥ शृङ्गाररूपे  
णमनसिजायते स्म । जनौ सप्त  
म्यांजनेडः । तत्पुरुषे कृतीत्यलुक्  
हलदन्तादितिवा ॥

मनसिशयः । पुं० स्मरे । कामदेवे  
। मनसिशेते । शीङ् । अधिकरणे  
शेतेरित्यच् । हलदन्तादित्यलुक् ॥  
मनस्कारः । पुं० चित्ताभोगे । मन  
सः सुखादौ । एकस्मिन्विषयेचि  
त्तस्यैर्य ॥ मनसः कारोव्यापार  
विशेषः । डुकृञ् । भावे वञ् ।  
अतः कृकमीतिसत्वम् ॥

मनस्तापः । पुं० मनः पीडायाम् ॥  
अनुतापे । पञ्चात्तापे ॥ यथा  
। परनिन्दानिजोत्कर्षव्यसनायुक्त  
भाषणम् । अयुक्तं कर्म कुर्वाणोम  
नस्तापैर्विशुद्ध्यतीतिमहानिर्वा  
णतन्त्रम् ॥ ब्राह्मणेनयदादैवा  
च्छिन्नयज्ञोपवीतकम् । मनस्ता  
पेनशुद्धिः स्यादापस्तम्बोऽब्रवीन्  
मुनिः ॥

मनस्तालः । पुं० दुर्गायाः सिंह ॥

मनस्यः । त्रि० मनसिस्थितवस्तुनि ॥

मनस्यनम् । न० विवक्षाबुद्धौ ॥

मनस्वी । पुं० शूरे ॥ अभिमानि

## मनाकरम्

नि ॥ मनोऽस्यास्ति । असन्ता  
त्वाद्विनिः ॥ शरभे ॥ त्रि० सुम  
नसि । प्रशस्तमनीयुक्ते ॥ प्रशंसा  
यांविनिः ॥ क्वचिद्भूमौशय्याक्वचि  
दपिचपर्यङ्कशयनः क्वचिच्छाका  
हारः क्वचिदपिचशाल्योदनस्वचिः  
। क्वचित्कन्याधारीक्वचिदपिचदि  
व्याम्बरधरोमनस्वीकार्यार्थी नगण  
यतिदुःखंनचसुखम् ॥

मनस्विनौ । स्त्री० प्रशस्तमनसिस्त्रि  
याम् ॥ नान्तलक्षणेडोप् ॥

मनहंसः । पुं० अतिशर्करौच्छन्दः  
१५ प्रभेदे ॥ सगणंविधायपयो  
धरद्वयसुन्दरम् । भगणंततोपिवि  
धायचामरतोमरम् । मनहंसवृत्त  
मिदञ्चपञ्चदशाक्षरम् भणितम्भुज  
ङ्गमनायकेनमनोहरम् ॥ यथा ।  
नवमञ्जुवञ्जुलकुञ्जकूजितकोकि  
ले० मधुमत्तचञ्चलचञ्चरीककुलाकु  
ले । समयेतिधीरसमीरकम्पित  
मानसे० किमुचण्डिमानमनोरथे  
नविखिद्यसे ॥

मनाक् । अ० अल्पे ॥ मन्दे ॥ मन  
नम् । मनज्ञाने । आक् प्रत्ययः ॥

मनाका । स्त्री० करिष्याम् ।

हस्तिन्याम् ॥ मन्यते । मन० ।

बलाकादयश्चेतिसाधुः ॥

मनाकरम् । न० संगल्यायाम् । म-

ल्लिकागन्धयुक्तागुरुणि ॥ त्रि० द्वे-

मनीषी

पत्करे ॥

मनायी । स्त्री० मनोः पत्न्याम् ॥

मनुशब्दपुंयोगे० मनोरौवे च्यैकारा  
देशस्ततोऽङीप् च ॥

मनावी । स्त्री० मनाय्याम् ॥ मनोः

स्त्रीतिपुंयोगेमनुशब्दस्य मनोरौवेच्यौ  
कारादेशस्ततोऽङीप् च ॥

मनितः । त्रि० बुद्धे । ज्ञाते ॥ मन्यते

स्म । मनुश्चबोधने । क्तः । यस्य-  
विभाषेच्यस्यानित्यत्वादिट् ॥

मनीकम् । न० अञ्जने ॥

मनीषा । स्त्री० बुद्धौ । धिषणायाम् ।

श्रेमुष्याम् ॥ ईषणम्० ईषा । ईष  
गतिहिंसादर्शनेषु । गुरोश्चहलद्वत्य  
प्रत्ययः । टाप् । मनसर्इषा । श-  
कन्ध्वादिः ॥

मनीषिका । स्त्री० मनीषायाम् ॥

मनीषितम् । न० मनीषायामभिनिवि

ष्टं मनीषितम् । प्रातिपदिकाद्वात्व  
र्थेवहुलमिष्टवच्चेति० णिचि० तद-  
न्तात्० क्तः ॥ इच्छायाम् ॥

मनीषी । पुं० ज्ञे । प्राज्ञे । धीरे ।

पण्डिते ॥ मनीषाऽस्यास्ति । व्रीह्या  
दित्वादिनिः ॥ यद्वा । मनसर्इषी  
चित्तशुद्धिक्रमेणमनसोवशीकर्ता ॥मनसर्इषितरिसर्वज्ञर्इश्वरे ॥ पृषोद-  
रादिः ॥ ब्रह्मविदि ॥ अकृतफला  
भिसम्बो । सत्त्वशुद्धिदारेणमहावा-  
क्यजन्यात्ममनीषावति ॥ किवेकि

मनुः

नि ॥ प्रमाणकुशले ॥

मनुः । पुं० ब्रह्मणः पुत्रे ॥ सचप्र-  
जापतिर्धर्मशास्त्रवक्ताच ॥ स्वाय-  
म्भुवादिषु ॥ प्रतिकल्पे चतुर्दशम-  
नवोभवन्ति । तेषां नामानियथा ।  
स्वयम्भुवः १ सचगायत्र्यांब्रह्मणो  
जातः । स्वारोचिषः २ । उत्तमः  
३ । तामसः ४ । रैवतः ५ । चा-  
वुषः ६ । सचध्रुवपौत्रात्त्रिपुञ्ज-  
यात्ब्रह्मदौहित्यांबीरणकन्यायांवैरि-  
ण्यांजातः । एतेषडतीताः । वैव-  
स्वतः ७ । अयश्चसूर्यात्सज्ज्ञायां  
जातोवर्त्तमानएव ॥ सावर्णिः ८ ।  
सतुसूर्याच्छायायांभविष्यति । द-  
क्षसावर्णिः ९ । ब्रह्मसावर्णिः  
१० । धर्मसावर्णिः ११ ।  
रुद्रसावर्णिः १२ । देवसावर्णिः  
१३ । इन्द्रसावर्णिः १४ । एतेभ-  
विष्यन्ति ॥ मात्स्ये नवमादिमनूनां  
नामान्तराण्युक्तानि । यथा० रौ-  
च्यः ९ असौरुचिप्रजापतेः पुत्रः  
। भौत्यः १० । असौभूतिप्रजाप-  
तेः पुत्रः । मेरुसावर्णिः ११ अ-  
सौब्रह्मणः पुत्रः । ऋतुः १२ ऋ-  
तुधामा १३ । विष्वक्सेनः १४ ॥  
इतिमात्स्ये नवमाध्यायमारभ्यैकविं-  
शत्यध्यायपर्यन्तंचतुर्दशमनूनांनि-  
रूपणमस्ति ॥ ब्रह्मणोदिवसे ब्रह्म-  
न् मनवश्चचतुर्दश । भवन्तिपरिमा



## मनुजपति :

णञ्चतेषां कालकृतं शृणु ॥ सप्तर्षयः  
सुराः शक्रो मनुस्तत्सूनवो नृपाः ।  
एककाले हि सृज्यन्ते संक्रियन्ते च पूर्ववत् ॥ चतुर्युगाणां संख्या तत्राधिक्ये  
काक्षिकसप्ततिः । मन्वन्तरं जनीः  
कालः सुरादीनाञ्च सत्तम ॥ अष्टौ  
शतसहस्राणि दिव्ययासङ्ख्यया स्मृताः ।  
द्वापञ्चाशत्तथान्यानि सहस्राण्यधिकानि च ॥ त्रिंशत्कोट्यस्तु  
सम्पूर्णाः सङ्ख्याताः सङ्ख्यया द्विज ।  
सप्तषष्ठिस्तथान्यानि नियुतानि महानुने ॥  
विंशतिश्च सहस्राणि कालोयमधिकं विना ।  
मन्वन्तरस्य सङ्ख्येयं मानुषैर्वत्परैर्द्विज ॥ मन्वते ।  
मनुष्ये ० । जिनभेदे ॥ प्रजापतौ ॥  
कवि विशेषे ॥ स्वायम्भुवप्रणीत स्मृतिविशेषे ॥  
मनुते । मनुश्च बोधने । शृष्टृस्त्रिहिरण्यसि वसिष्ठ  
निष्ठादिबन्धिमनिभ्यश्चेत्युः ॥ मन्वते ।  
मनज्ञाने । पूर्वेण ० उः ॥

मनुः । स्त्री० मनोः पत्न्याम् । मनो स्त्रीतिविग्रहे ० पुंयोगे ० मनोरौवे लौकारैकाराभावे ० तत्सन्नियोगशिष्टोऽङोपचनभवति ॥ पृक्कायाम् ॥

मनुजः । पुं० मनुष्ये ॥ मनोजातः । जनी० । पञ्चम्यामितिङः ॥

मनुजपतिः । पुं० नरेन्द्रे ॥ मनुजा नांपतिः ॥ मध्यगुरुसंज्ञायाम् ० । ५ । ० ॥

## मनुष्यतीर्थम्

मनुजी । स्त्री० मनुष्याम् ॥

मनुभूः । पुं० मनुष्ये ॥

मनुराट् । पुं० कुवेरे । निधिनाये । श्वेतोदरे ॥

मनुषी । स्त्री० मानुषस्त्रियाम् । मनुष्यस्त्रीजातौ ॥ योपधप्रतिषेधे ० गवयहयमुकयमनुष्यमत्यानामप्रतिषेधइतियोपधाज्जातेर्डीप् । हलस्तद्वितस्येतियलोपः ॥

मनुष्यः । पुं० मानुषे । मर्त्ये । मनुजे । मानवे । नरे ॥ अयन्तुच्चाक्स्त्रोतोत्रच्चाणीनवमः । सर्गएकविधश्च । यथा । अर्वाक्स्त्रोतस्तुनवमः । क्षतरेकाविधो नृणाम् । रजोधिकाः कर्मपरादुः खिचसुखमानिनः ॥ अपिच । तस्यापि ध्यायतः सर्गसत्याभिध्यायिनस्ततः । प्रादुर्बभूवचाव्यक्तादर्वाक्स्त्रोतस्तुसाधकः ॥ यस्यादर्वाक्प्रपद्यन्ते ततोर्वाक्स्त्रोतस्तुते । तेचप्रकाशबहुलास्तमोद्विक्तरजोधिकाः ॥ तस्यात्ते दुःखबहुलाभूयोभूयश्चकारिणः । प्रकाशाबहिरन्तश्चमनुष्यासाधकास्तुते इतिवक्त्रिपुराणम् ॥ शास्त्रीयज्ञानकर्मयोग्यो ह्ययम् ॥ अचपञ्चमनुष्यविभागो वाराह्याम् ६७ अध्याये ॥ मनोरपत्यम् । मनोजातावज्यतौषुक्च ॥

मनुष्यतीर्थम् । न० प्रजापतितीर्थे । कनिष्ठामूले ॥

## मनोजवस :

मनुष्यधर्मा । पुं० धनदे । श्रीदे । कुवे  
रे ॥ मनुष्यस्थे वधम् आचारः ।  
श्मश्रुलत्वादिर्वाच्य । धर्मादनिच्के  
वलात् ॥

मनुष्ययज्ञः । पुं० अतिथिपूजने ।  
नृपयज्ञे ॥

मनुष्यलोकः । पुं० अधिकृतब्राह्मणा  
दिविशिष्टदेहे ॥

मनोगुप्ता । स्त्री० नागजिह्वायाम् ।  
मनः शिलायाम् ॥ मनसागुप्ता ।  
कर्तृकरणसमासः ॥ इक्षुप्रभेदे ।  
मनोगुप्तावातहरीटुणामयविनाशि  
नी । सुशीतामधुरातीवरक्तपित्तप्र-  
णाशिनी ॥

मनोजः । पुं० कामदेवे ॥ मनसिजा  
यतेश्चङ्गारादिरूपेण प्रादुर्भवति । ज  
नी० । सप्तम्यांजनेर्दः । तत्पुरुषेक  
तिबहुलमितिबहुलग्रहणात्पुलगा  
वाभावः ॥

मनोजन्मा । पुं० कामदेवे ॥ मनसोज  
न्मयस्थसः ॥

मनोजवः । पुं० हरौ ॥ मनसोवेगव  
जवोऽस्यसर्वगतत्वात् ॥ हनुमति  
मनसोवेगे ॥ त्रि० पितृसन्निभे ।  
पितृतुल्ये ॥ अतिशयवेगवति ॥  
जवति । जुः सौत्रः । अच् । मनो  
जवेवेगवदस्मिन् ॥

मनोजवसः । पुं० पितृसन्निभे ॥ मनो  
जवतेस्मिन् । औणादिकोऽसः ॥

## मनोनाशः

मनोजवद्विः । पुं० कामवृद्धिचतुषे ॥  
मनोज्ञम् । न० सरलकाष्ठे ॥ त्रि०  
शोभने । मनोहरे । सुन्दरे । रुचि  
रे मनसाजानाति । इगुपधेति  
तः । निवृत्तप्रेषणोच्चजानातिः ॥  
मनःज्ञा । स्त्री० मनः शिलायाम् ॥  
राजपुत्रायाम् ॥ बन्ध्याकर्कोटक्याम्  
॥ जात्याम् ॥ मदिरायाम् ॥ स्थूल  
जीरके ॥

मनोनाशः । पुं० मनसोलये ॥ मन  
सोनाशोनामवृत्तिरूपपरिणामंपरि  
त्यज्यसर्ववृत्तिबिरोधिनानिरोधाका  
रेणपरिणामः ॥ सहस्रांकुरुशाखा  
त्मफलपल्लवशालिनः । अस्थसंसा  
रवृक्षस्यमनोमूलमितिस्थितम् ॥ सं  
कल्पमेवतन्मन्ये संकल्पोपशमेनतत्  
। शोषयामियथाशोषमेतिसंसारपाद  
पः ॥ प्रबुद्धोस्मिप्रबुद्धोस्मिदृष्टश्चैरोम  
यात्मनः । मनोनामनिहन्त्ये नमन  
साहंचिरंहतः ॥ इतिजनकः ॥ वशिष्ठो  
प्याह । अस्थसंसारवृक्षस्यसर्वोपद्रव  
दायिनः । उपायएकएवास्तिमन  
सः स्वस्थनिग्रहः ॥ मनसोभ्युद  
योनाशोमनोनाशोमहोदयः । ज्ञो  
मनोनाशमभ्येतिमनोज्ञस्यहिशृङ्ग-  
ला ॥ तावन्निशीववेतालावल्गान्तिह  
दिवासनाः । एकतत्त्वदृढाभ्यासा  
द्यावन्नविजितंमनः ॥ प्रचीणचित्त  
दर्पस्यनिगृहीतेन्द्रियद्विषः । पद्मि

## मनोन्मनी

न्यद्रवहेमन्ते क्षीयन्ते भोगवासना :  
 ॥ हस्तं हस्ते न सम्पीडादन्तैर्दन्तान्-  
 विचूर्ण्य च । अङ्गान्यङ्गैः समाक्रम्य  
 जयेदादौ स्वकं मनः ॥ एतावतिभूमि  
 तले सुभगास्ते साधुचेतनाः पुरुषाः  
 । पुरुषकथासु च गण्यन्ताजिता ये चेत  
 सास्त्रेण ॥ हृदयविलेकतकुण्डलउ  
 त्वणकलनाविषो मनोभुजगः । य-  
 क्षोपशान्तिमागतमुदितं तमव्ययं व  
 न्दे ॥ इति ॥ द्वौ क्रमौ चित्तनाशस्य  
 योगो ज्ञानचुराधव । योगस्तद्वृत्ति  
 रोधे हि ज्ञानं सम्यगवेक्षणम् ॥ असा  
 ध्यः कस्यचिद्योगः कस्यचिदज्ञान  
 निश्चयः । प्रकारौ द्वौ ततो देवो जगा  
 दपरमेश्वरः ॥ इति च ॥ मनोनाशा  
 भ्यासस्तु ० अत्यन्ताभावसम्पत्तौ ज्ञा  
 तुर्ज्ञेयस्य वस्तुनः । युक्ताशास्त्रैर्यत  
 न्ते ये तेऽप्यत्राभ्यासिनः स्थिताः ॥  
 ज्ञातृज्ञेययोर्मिथ्यात्वधीरभावसम्प  
 त्तिः ० स्वस्वरूपेणाप्यप्रतीतिरत्य-  
 न्ताभावसम्पत्तिः । युक्त्योगः ।  
 सोऽयं मनोनाशाभ्यासः ॥  
 मनोन्मनी । स्त्री ० योगिनोऽवस्थावि-  
 शेषे ॥ यथा ह्युर्योगतारावल्यां श्रीश  
 ङ्कराचार्याः । नेत्रे यथोन्मेषनिमेष  
 शुन्ये वायुर्यथावर्जितरेचपूरः मनश्च  
 सङ्कल्पावकल्पशून्यं मनोन्मनीसाम  
 यिसन्निधत्ताम् ॥ चित्तेन्द्रियाणां  
 चिरनिग्रहेण प्रवासप्रवाहेऽस्मिन्नेव सम

## मनोरमः

स्ते । निवातदीपायुतनिश्चलाङ्गा-  
 मनोन्मनीसामयिसन्निधत्तामिति ॥  
 मनोभवः । पुं० कामदेवे । मनसि भ  
 वोऽस्य ।  
 मनोभूः । पुं० कन्दर्पे । मनसा ० मन  
 सः मनसि वा भवति । भुवः क्तिप् ॥  
 मनोमयः । पुं० पञ्चकोषान्तर्गततृतीय  
 कोषे । इच्छाशक्तिमति ० करणरूपे  
 मनस्तु कर्मेन्द्रियैः सहितं मनोमय-  
 कोषो भवतीति ॥ अहन्तां ममतां दे-  
 हे गृहादौ च करोति यः । कामाद्यव  
 स्थया भ्रान्तो नासावात्मा मनोमयः ॥  
 आत्मनि ॥ मनोवृत्तिभिर्विभाव्यमा  
 नत्वात् ॥ त्रि० मनः प्राये ॥  
 मनोयोनिः । पुं० कामदेवे ॥ मनो  
 योनिरस्य ॥  
 मनोरथः । पुं० इच्छायाम् । सुहा  
 याम् ॥ मन एव रथोऽत्र । मनसोरथ  
 इव वा ॥ मनोरथानां न समाप्तिरस्ति  
 वर्षायुतेनाप्यथवा वृद्धौ चैः । पूर्वेषु  
 पूर्वेषु पुनर्नवानामुत्पत्तयः सन्ति मनोर  
 थानाम् । त्रि० मनस्तुष्टिकरे । चित्त  
 परिकल्पिते ० चित्तपरिच्छेदो मनस्य  
 न्तर्वर्तमाने ॥  
 मनोरमः । त्रि० सुन्दरे । रुचिरे ।  
 चारुणि । सुषमे । साधौ । शोभने  
 ॥ मनोरमयति । रम् ० । गन्तः  
 । कर्मण्यण् ॥ दक्षिणपश्चिमद्वोरगृ  
 हे ॥

मनोहत :

मनोरमा । स्त्री० मनोज्ञायाम् । का  
न्तायाम् । मञ्जुलायाम् । मनोह  
रायाम् । सुन्दर्याम् ॥ बुद्धशक्तिवि  
शेषे । तारायाम् । लोकेश्वरात्म  
जायाम् ॥ पङ्क्तिश्चन्द्रः १० प्र-  
भेदे । यथानरजगैर्भवेन्मनोरमा ।  
यथा । तरणिजातटेविहारिणी०  
ब्रजविलासिनीविलासतः । सुररि  
स्तनुः पुनातुवः ० सुकृतशालि  
नामनोरमा ॥

मनोवती । स्त्री० ब्रह्मणः पुर्याम् ॥  
यथा । चतुर्दशसहस्राणियोजनानां  
स्वयम्भुवः । मध्येमनोवतीनामपु  
रीलोकेशवन्दिता ॥ याचकारारुणा  
नुच्चैर्वियन्मार्गान्महः श्रिया ।  
सावित्याः स्पृष्टमानेवस्वर्गकामाति  
वर्तिनी ॥ तस्यामुपासतेदेवामुनय  
श्चमहौजसः । महायोगेश्वरंसिद्धै  
यमाद्यैर्भूतबैधसम् ॥ मध्ये० इन्द्रा  
द्यष्टदिक्पाना समरावत्याद्यष्टपुरी  
णांमध्यवृत्त्यर्थः ॥ इतिमृगेन्द्रसंहि  
ता ॥

मनोवित् । पुं० लोकायतभेदे ॥ सहिभ्रा  
न्त्यामनएवात्मेतिनिश्चिनोति । म  
नसः स्नातन्त्रेच ० घटवदनात्म  
त्वात् ० करणत्वाच्चदीपवदात्मत्वा  
योगात् ॥

मनोहतः । त्रि० प्रतिहते । कृतमनो  
भङ्गे ॥ मनोहतंयस्यसः ॥

मन्त्रः

मनोहरः । पुं० कुन्दवृक्षे ॥ न० सुव  
र्णे ॥ त्रि० मनोज्ञे ॥ मनोहरति  
हरतेरनुद्यमने० इत्यच् ॥

मनोहरा । स्त्री० जातीवृक्षे ॥ स्वर्णयू  
थ्याम् ॥ मनोज्ञायाम् ॥ टाप् ॥  
मनोहर्ता । त्रि० मनोहरणकर्त्तरि ॥  
मनोहारि । न० सुन्दरवाक्ये ॥ त्रि०  
मनोहरे ॥ प्रिये ॥

मनोह्वा । स्त्री० मनः शिलायाम् ॥  
मनः शब्दे ह्वयते । ह्वेज्शब्दे ।  
आतश्चोपसर्गइत्यङ् । टाप् ॥

मन्त्रव्यः । त्रि० ज्ञेये ॥ मननीये ।  
भाव्ये । विभावनीये ॥ मन्त्रव्यश्चो  
पपत्तिभिः ॥

मन्तुः । पुं० अपराधे ॥ मनुष्ये ॥  
प्रजापतौ ॥ न० मन्त्रणायाम् ॥ म  
न्यते । मनज्ञाने । कमिमनिजनी  
त्यादिना० तुः ॥

मन्ता । पुं० मन्त्रिणि ॥ मन्यते । मन  
। बहुलमन्यवापीति० ढच् ॥

मन्त्रः । पुं० वेदविशेषे ब्राह्मणभिन्ने  
वेदभागे । याज्यापुरोनुवाक्यादौ ।  
देवेभ्योयेनोद्दिश्यहविर्दीयतेतच्च ॥  
स्वरतोवर्णतोवाहीनस्यमन्त्रस्यानिष्ट  
फलजनकत्वमुक्तं शिखायांमहाभाष्ये  
च । मन्त्रोहीनः स्वरतोवर्णतोवा  
मिथ्याप्रयुक्तोनतमर्थमाह । सवाग्  
वज्जीयजमानंहिनस्तियथेन्द्रशत्रुः  
स्वरतोपराधादितिशिखा । दुष्टः

मन्त्रः

शब्दः स्वरतद्भूतिभाष्यपाठः । दु-  
ष्टान्शब्दान् माप्रयुक्त्यहीत्यध्वं व्याक-  
रणमिति ॥ अत्रकैयटः । स्वरेणस्व-  
रतः । आद्यादित्वात्तसिः । मि-  
थ्याप्रयुक्तइति । यदर्थप्रतिपादना-  
यप्रयुक्तस्ततोऽर्थान्तरं स्वरवर्णदोषात्  
प्रतिपादयन्नाभिमतमर्थमाहेत्यर्थः ।  
वागेववज्रोहिंसकत्वात्ययेन्द्रशत्रु-  
शब्दः स्वरदोषात्यजमानंहिसित-  
वानित्यर्थः । इन्द्रस्याभिचारोद्व-  
चेणारब्धः । तत्रेन्द्रशत्रुर्वर्द्धस्वे-  
तिमन्त्रजहितः । तत्रेन्द्रस्यशमयि-  
ताशातयितावाभवितिक्रियाशब्दो-  
ऽत्रशत्रुशब्दश्चाश्रितोनतुरुद्धिशब्दः  
। तदाश्रयणं हिवहुव्रीहितत्पुरुष-  
योरर्थाभेदः । तत्रेन्द्रादिमित्रत्वं  
सिद्धे सति इन्द्रस्य शत्रुर्भवेत्यर्थ-  
प्रतिपाद्ये अन्तोदात्ते प्रयोक्तव्ये आ-  
द्युदात्तकृत्वजाप्रयुक्तइत्यर्थान्तरा-  
भिधानादिन्द्रएव ० वृत्रस्यशातयिता  
सम्पन्नः । इन्द्रशत्रुत्वस्यविधेयत्वा-  
त्सम्बोधनविभक्तेरनुवाद्यविषय-  
त्वादिहाभावः । यथाराजाभवयु-  
ध्यस्वेति । ऊह्यमानस्यचामन्त्रत्वा-  
त्यज्जकर्मणीतिजपादिपर्युदासेम-  
न्त्राणामेकश्रुतिर्विधीयमानानेहभ-  
वतीति ॥ \* ॥ मन्त्रान्ते कर्मसन्नि-  
पातइतिन्यायः ॥ प्रयोगसमवेता  
र्थस्मारकेवेदभागे ॥ मन्त्राणां तादृशा

मन्त्रकृत्

र्थस्मारकत्वेनैवार्थवत्त्वम् ० नतुतदुच्चार-  
णमदृष्टार्थं सम्भवति । दृष्टफलकत्वे ०  
अदृष्टकल्पनायाश्चन्याय्यत्वात् । न  
चदृष्टार्थस्मरणस्यप्रकारान्तरेणापि  
सम्भवान् मन्त्रास्मान् व्यर्थमितिवा-  
च्यम् । मन्त्रैरेवस्मर्तव्यमिति निय-  
मविध्याश्रयणात् ॥ देवादीनांसा-  
धने । मायाबीजादौ ॥ गुह्यवादे ।  
रहसिकत्तव्याऽवधारणे । मन्त्र-  
णायाम् ॥ तस्यच ० पञ्चाङ्गानिभव-  
न्ति । तानिच । कर्मणामारम्भोपा-  
यः ० पुरुषद्रव्यसम्पत् ० देशकाल-  
विभागः ० विनिपातप्रकारः ०  
कार्यसिद्धिरिति ॥ मन्त्रमूलं यतो  
राज्यमतोमन्त्रं सुरक्षितं । कुर्या-  
द्यथातन्नविदुः कर्मणामाफलोदय-  
म् ॥ गिरिपृष्ठं समारुह्य प्रासादं वा-  
रहोगतः । अरण्ये निःशलाके वा  
मन्त्रयेदविभावितः ॥ षट्कर्णी-  
भियतेमन्त्रश्चतुष्कर्णश्चधार्यते ।  
द्विकर्णस्य तु मन्त्रस्य ब्रह्माप्येकोन  
वुद्ध्यते ॥ मन्त्रं ते ० मन्त्रं वा । म-  
न्त्रिगुप्तभाषणे । घञ् ॥ पञ्चमरा-  
शौ ॥

मन्त्रकृत् । पुं० मन्त्रिणि । मन्त्र-  
णाकारके ॥ मन्त्रान् कृतवान् ।  
सुकर्मपापमन्त्रपुण्येषु कृञ् इति-  
क्विप् ॥ मन्त्रश्चष्टरि ॥ दौत्यकृ-  
ति ॥ मन्त्राणां द्रष्टरि ० प्रयोक्तारि-



## मन्त्रदाता

च ॥

मन्त्रगण्डकः । पुं० विद्यायाम् ॥

मन्त्रगूढः । पुं० चरे ॥ मन्त्रोगूढोय-  
स्मिन् ॥

मन्त्रगृहम् । न० मन्त्रागारे ।

मन्त्रजा । स्त्री० मन्त्रशक्तौ ॥

मन्त्रजिह्वः । पुं० वक्त्रौ ॥

मन्त्रज्ञः । पुं० चरे ॥ त्रि० । मन्त्र-  
विदि ॥

मन्त्रज्वालः । पुं० अग्नौ ॥

मन्त्रणम् । न० मन्त्रे ॥ मन्त्रि० । भा-  
वेत्युट् ॥ मन्त्रणायाम् ॥मन्त्रणा । स्त्री० मन्त्रे ॥ रहसिकर्तव्या  
वधारणे ॥ तत्रवर्णनीयानि  
यथा । मन्त्रे पञ्चाङ्गताशक्तिषाङ्गु-  
ल्योपायसिद्धयः । उदयाश्विन्तनी-  
याश्चस्यैर्यौन्नत्यादिसूक्तयः ॥

मन्त्रणागारम् । न० मन्त्रगृहे ॥

मन्त्रदः । त्रि० मन्त्रदातरि ॥

मन्त्रदाता । त्रि० मन्त्रप्रदानकर्तारि ।

श्रीगुरौ ॥ अदीक्षितस्यमूर्खस्यनि-  
ष्कृतिर्नास्तिनिश्चितम् । सर्व-  
कर्मस्वनर्हस्यनरकेतत्पशाः स्थि-  
तिः ॥ जन्मदातान्नदातावामा-  
तान्येगुरवस्तथा । पारिकर्तुं न  
शक्यन्ते धारेसंसारसागरे ॥ विद्या  
मन्त्रज्ञानदातानिपुणः पारकर्म-  
णि । नशक्तः शिष्यमुद्धर्तुमीश्वर-  
श्च श्वरेऽपरः ॥

## मन्त्रवित्

मन्त्रदीधितिः । पुं० अग्नौ ॥

मन्त्रनिर्णयः । पुं० मन्त्रनिश्चये ॥

यथा । मन्त्रमूलं यतीराज्यंततो  
मन्त्रंसुरक्षितम् । कुर्याद्यथात-  
न्नभिदुः कर्मणामाफलोदयात्  
॥ अर्थानर्थौ हि यत्राभौ संशयश्चपरी-  
व्यते । समन्त्रद्वतिविज्ञेयः श्रेष्ठा-  
श्चखलुविभ्रमाः ॥ एकमेवविषं ह-  
न्तिशस्त्रेणैकश्चवध्यते । सराष्ट्रसम्प-  
दं हन्तिराजानंमन्त्रविप्लवः ॥ करि-  
ष्यन्नप्रभाषेतकृतान्येवतुदर्शयेत् ।  
धर्मार्थकामकार्याणि कृतोमंचेन  
भिद्यते ॥ गिरिपृष्ठमुपारुह्यप्रासादं  
वारहेगतः ॥ स्वपथे निःशला-  
केवातत्रमंचेविधीयते ॥ तत्रसाम-  
प्रयोक्तव्यं कार्येषुगुणवत्स्वपि ।  
दानंलुब्धेपिभेदश्चशङ्कितेष्वपिनि-  
श्चयः ॥ जडमूकांधवधिरांस्तिर्य-  
ग्योनीन्वयोधिकान् । स्त्रीस्तेच्छ-  
व्याधितव्यङ्गान्मन्त्रकालेनिषेधये-  
त् ॥ इतिसम्यक्कृतः प्रोक्ताराजनी-  
तिरियंमया । यत्त्रिवर्गाविरुद्धं  
स्याद्राजनीतिस्तदुच्यते ॥ इति  
युक्तिकल्पतरौतीतियुक्तिः ॥मन्त्रपूतः । त्रि० मन्त्रेणपवित्री-  
कृते ॥

मन्त्रपूतात्मा । पुं० गरुडे ॥ त्रि०

मन्त्रेणपवित्रात्मनि ॥

मन्त्रवित् । पुं० चरे ॥ मन्त्रं -

मंत्वी

वेति । विद० । क्षिप् ॥  
 वि० मन्त्रज्ञातरि ॥  
 मन्त्रवेष्टम् । न० मन्त्रगृहे । चिन्तो  
 दवसिते ॥  
 मन्त्रशक्तिः । स्त्री० राज्ञश्चिन्ता  
 विशेषे । ज्ञानबले ॥ सन्ध्या  
 दिप्रसांयथावत्स्थापनं ज्ञानबलं मं  
 त्रशक्तिः । पञ्चाङ्गमन्त्रो मन्त्रश  
 क्तिरित्यन्ये ॥  
 मन्त्रस्पृक् । वि० मन्त्रकरणकस्पृ  
 शकृत्तरि ॥  
 मन्त्रितः । वि० मन्त्रेण संस्कृते ।  
 अभिमन्त्रिते ॥  
 मन्त्री । त्रि० उपदेष्टरि । साधके ॥  
 पुं० मन्त्रज्ञातकर्त्तव्यनिश्चयकर्त्त-  
 रि । धीसचिवे । अमात्ये ॥ कार्य  
 सहायाः सचिवावुद्धितहायाश्चम-  
 न्त्रिणः प्रोक्ता इति भेदः । तस्य ल  
 क्षणं यथा । मन्त्रीभक्तः शुचिः शु  
 रोऽनुकृतो बुद्धिमान् क्षमी । आन्वी  
 क्षिक्यादिकुशलः परिच्छेदी सुदेश  
 जः ॥ विद्यादिगुणसम्पन्ना विप्राः  
 कार्या हि मन्त्रिणः । यथोक्तं कालिकापु  
 राणे । मन्त्रिणस्तु नृपः कुर्याद्विप्रान्  
 विद्याविशारदान् । विशुद्धांश्च कुलीनां  
 अधर्माय कुशलान् नृजून ॥ मन्त्रयेत्तैः  
 समंकालेनात्यर्थं बहुभिश्चरेत् एकैके  
 नैव कर्त्तव्यं मन्त्रस्तु विनिश्चयम् ॥ व्य  
 सौश्चैव समस्तैश्च वान्यैश्च व्यपदेशतः

मन्थः

। स्वयं हतं मन्त्रगृहं स्यात् । अत्रासुहृम  
 न्वयेत् ॥ अरण्यानिः शलाकेवान-  
 यामिन्यां कदाचन । शिशुन्शाखासु  
 गान् पण्डान् शुक्रान् वैसारिकांस्तथा  
 ॥ वर्जयेत् मन्त्रगृहेषु मनुष्यानुद्धतां-  
 स्तथा । दूषणं मन्त्रभेदेषु नृपाणां यत्र  
 जायते ॥ न तत् सम्यक्समाधातुं द-  
 क्षैर्नृपशतैरपीति ॥ अपि च मन्त्रपुरा  
 णे । बहुभिर्मन्त्रयेत् कामं राजा मन्त्रं-  
 पृथक् पृथक् । मन्त्रिणामपि नो कुर्वीत  
 मन्त्री मन्त्रप्रकाशनम् ॥ न क्वचित् कस्य  
 विश्वासा भवती ह सदानुष्ठाम् । नि  
 श्वस्य स दामन्त्रे कार्यं एकेन सूरिणा ॥  
 भवेद्वा निश्चयावाप्तिः परवुद्ध्यनु-  
 जीवनात् । एकस्यैव महीभक्तुर्भू-  
 यः कार्यो विनिश्चयः ॥ इति ॥ मं  
 त्रोगुप्तभाषणमस्यास्ति । अतद्वनिः  
 ॥ यदा । अवश्यं मन्त्रयेत् । मन्त्रिगु-  
 प्तभाषणे । आवश्यकैरिनिः ॥ य  
 द्यादिणि न्यन्तो वा ॥  
 मन्थः । पुं० मन्थानदण्डे ॥ दिवा क  
 रे ॥ सातवे । द्रवद्रव्यसंयुक्तेषु सक्तु  
 षु । यथा । सक्तुभिः सर्पिषाभ्यक्तैः  
 शीतवारिपरिष्कृतैः । नात्यच्छेदनाति  
 सान्द्रश्च मन्थश्च्यभिधीयते ॥ पेय-  
 विशेषेयथा । जले च तुषले शीते च सु-  
 द्रव्यं पलं क्षिपेत् । मृत्पात्रे मन्थयेत्  
 सम्यक्तस्माच्च द्विपलं पिबेत् ॥ क्षु-  
 चूर्णीकृतं मन्थयेत् । रुदनीयात् ॥

## मन्यान :

नेत्ररोगे ॥ नेत्रमले ॥ मारणै ॥ म  
 ध्यतेऽनेन । मधिहिंसासंक्लेशनयोः  
 । हलश्चेतिघञ् ॥ मन्यने ॥  
 मन्यजम् । न० नवनौते ॥  
 मन्यदण्डः । पुं० मन्यानि । मन्यान-  
 दण्डे । रई० इ० भा० ॥  
 मन्यनम् । न० विलोडने । कुन्यने ॥  
 पुं० मन्यानदण्डे ॥  
 मन्यनघटी । स्त्री० दधिमन्यनपात्रे ॥  
 मन्यनी । स्त्री० गर्गर्याम् । मन्यनपात्रे  
 ॥ मध्यतेऽस्याम् । मन्यविलोडने ।  
 करणेतिव्युट् ॥  
 मन्यरः । पुं० कोषे ॥ फले ॥ वाधे ॥  
 मन्यानि ॥ सूचके । मन्दगामिनि ॥  
 याङ्गिरि ॥ कोषे ॥ केशे ॥ न० कुसु-  
 न्नागाम् ॥ त्रि० मन्दे ॥ पृथौ ॥ वक्रे  
 ॥ मन्दगामिनि ॥ जडे ॥ सूचके ॥  
 नीचे ॥ मन्यतिपादौ । मधि० ।  
 बाहुलकादरन् ॥  
 मन्यरा । स्त्री० कैकेय्यादास्याम् ॥  
 मन्यरुः । पुं० कुठेरौ । चामरवाते ॥  
 मन्यशैलः । पुं० मन्दराचले ॥  
 मन्या । स्त्री० मेधिकाशाम् ॥  
 मन्यानः । पुं० मन्यदण्डे । वैशाखे  
 रई० इ० भा० ॥ आरग्वधे ॥ न०  
 गायत्रीच्छन्दः ६ प्रमेदे ॥ यथा ।  
 कर्णध्वजानन्दमाधायनित्यञ्च । व-  
 णैरसैर्यत्तु मन्यानमेतत्तु ॥ यथा ।  
 शीतांशुवक्त्रायपायोजनेचाय ।

## मन्दनम्

बन्दस्वनन्दस्यभव्यायपुत्राय ॥ मन्य  
 ति । मधि० । बाहुलकादानच् ॥  
 मन्यानकः । पुं० तृणभेदे । रहिते ।  
 दृढमूले । तृणाङ्घ्रिपे ॥  
 मन्यिती । स्त्री० दधिमन्यनपात्रे ।  
 गर्गर्याम् । कलस्याम् । मधानौ०  
 इ० भा० ॥  
 मन्दः । पुं० शनैश्चरे ॥ हस्तिजात्य  
 न्तरे ॥ शौर्णपादे । यमे ॥ प्रलये ॥  
 त्रि० अतीच्छे । अलसे । शीतके ॥  
 मूर्खे ॥ स्वैरे ॥ अभाग्ये । भाग्यर  
 हिते ॥ रोगिणि ॥ अल्पे ॥ मदर  
 ते ॥ खले ॥ अशुद्धचित्तत्वेनज्ञाना  
 धिकारमप्राप्ते ॥ मन्दते । मदिस्तु  
 तिमोदमदस्वप्नकान्तिगतिषु । पचा  
 यच् ॥ न० ईषदर्थे ॥  
 मन्दगः । त्रि० मृदुगामिनि । अशीघ्र  
 ने ॥  
 मन्दगतिः । पुं० शनौ ॥ त्रि० मन्द  
 गामिनि ॥  
 मन्दगामी । त्रि० मन्दगमनशीले ।  
 मन्यरे ॥ मन्दगच्छति० तच्छीलः  
 । गम्ल० । सुधजातावितिणिनिः  
 मन्दजननी । स्त्री० सूर्यपद्मशाम् । शनि  
 मातरि । छायायाम् । तपस्याम् ॥  
 मन्दटः । पुं० पारिभद्रवृक्षे ॥  
 मन्दता । स्त्री० आलस्ये । मन्दत्वे ॥  
 मन्दनम् । न० स्तोत्रे ॥ मन्दते । मदि  
 । कृपृष्ठजिमन्दीत्यादिनाक्युः ॥

## मंदाकिनो

मन्दप्रज्ञः । त्रि० जडबुद्धौ ॥ मन्दाज  
डाप्रज्ञाधीर्यस्यसः ॥

मंदभाग्यः । त्रि० विघ्नाकुले ॥

मंदभूः । पुं० मन्दभूमौ ॥

मन्दरः । पुं० मन्यशैले ॥ मन्दारपा  
दपे । स्वर्गे ॥ हारभेदे ॥ मेरोदा  
व्यर्थिप्राच्यादिशिर्ष्व तवर्णे पञ्चाशत्  
सहस्रोच्छायेविष्कम्भशैले ॥ तत्र  
याजनसहस्रे । नृतिमान्कदम्बपाद  
पास्ति । सुराङ्गनाक्रोडाप्रधानोहि  
मन्दरः । न० वर्णवृत्तान्तरे ॥  
छन्दसिभोयदि । मन्दरमञ्चति ॥  
शङ्करुशङ्कर । वैरिभयङ्कर ॥ त्रि०  
बहुले ॥ मन्दे ॥

मन्दिरहरिणः । पुं० जम्बुद्वीपोपद्वीप  
विशेषे ॥

मन्दसानः । पुं० अग्नौ ॥ जीवे ॥  
निद्रायाम् ॥ मन्दते । मदि० । ऋ  
ञ्जिह्वधिमन्दिसहिभ्यः किदिच्यसा  
नच् ॥ वेदभाष्येयौगिकार्थएवपुरस्कृ  
तः ॥

मन्दा । स्त्री० सङ्क्रान्तिविशेषे ॥ अ  
जादित्वाष्टाप् ॥

मन्दाकम् । न० स्तवने ॥

मन्दाकिनी । स्त्री० वियङ्ग्यायाम् ।  
स्वर्णायाम् । सुरदीर्घिकायाम् ॥  
प्रधानधारायास्वर्गसाचमन्दाकिनी  
स्मृता । योजनायुतविस्तीर्णाप्रस्थे  
नयोजनास्मृता ॥ वीरतुल्यजलाश

## मंदाग्निः

श्वदत्तुत्तुत्तरङ्गिणी । वैकुण्ठाद्  
ब्रह्मलोकञ्चततः स्वर्गसमागता ॥  
सङ्क्रान्तिविशेषे ॥ यथा । बुधेमे  
वसंज्ञे तुमन्दाकिनीसानृपायान्तुसौ  
ख्यं भवेत्तत्रमासे ॥ जगतीच्छन्दः  
१२ प्रभेदे ॥ ननररघटितातुमंदा  
किनी । यथा । वलिदमनविधौवभौ  
सङ्गता० पदजलरुहियस्यमंदाकिनी  
सुरनिहितसिताम्बुजसङ्गनिभाहर  
तुजगदघंसपीताम्बरः ॥ मंदमक  
ति० तच्छैला । अककुटिलायांग-  
तौ । सुपीतिष्णिनिः । डीप् ॥

मंदाक्रान्ता । स्त्री० अत्यष्टिच्छंदः १७  
प्रभेदे ॥ मंदाक्रान्ताम्बुधिरसनंगैर्मी  
भनौतौगयुग्मम् । यथा । प्रेमाला  
पैः प्रियवितरणैः प्रौणितालिङ्ग  
नाद्यैर्मंदाक्रान्तातदनुनियतंवश्यता  
मेतिवाला । एवंश्चिन्नावचनमुधया-  
राधिकायाः सखीनांप्रीतः पायात्  
स्मितसुवदनोदेवकीनंदनोनः ॥

मंदाक्षम् । न० लज्जायाम् ॥ मंदमक्षं  
वागाद्यच्च ॥

मंदाग्निः । पुं० अर्कनिष्कासनाथाग्नि  
विशेषे ॥ कफद्वाराल्पजठरानले ॥  
तस्यनिदानादियथा । मंदस्तीक्ष्णोय  
विषमः समश्चेतिचतुर्विधः । क  
फपित्तानिलाधिकात्तत्त्वाभ्याज्जा  
ठरोऽनलः ॥ विषमोवातजानूरा-  
गांस्तीक्ष्णः पित्तसमुन्नतान् । करा

मंदिकुर :

ह्यग्निस्तथामंदोविकारान्कफसम्भ-  
वान् ॥ समासमाने रशितामावा  
सम्यग्विपच्यते । अल्पापिनैवमंदाम्ने  
विप्रमानेस्तुदेहिनः ॥ कदाचित्प  
च्यतेसम्यक् कदाचिच्चनपच्यते ॥  
इति ॥ तस्यौषधंयथा । चित्रकस्या  
ष्टभागानिशूरणस्यचषोडश । शुण्-  
ठ्याश्चत्वारिभागानिमरिचानांद्वयं-  
तथा ॥ पिप्पलीपिप्पलीमूलंविडङ्  
गानांचतुष्टयम् । अष्टौमूषलिभागा  
श्चत्रिफलायाश्चतुष्टयम् ॥ द्विगुणे-  
नगुडंनैषांमोदकानिहिकारयेत् ।  
तद्गन्धमजीर्णं हिपाण्डुरोगञ्चका-  
मलाम् ॥ अतिशीणितमन्दाग्निस्त्री  
हाद्यञ्चनिवारयेत् ॥ इ० ॥

मन्दायुः । चि० अल्पायुषि ॥

मन्दारः । पुं० सुरद्रुमविशेषे । पारि  
भट्टे । निम्बतरौ । वकायन० इ०  
भा० ॥ अर्कपर्णे । आक० इ० भा०  
॥ मन्दते० मोदयति । मदिस्तुच्या  
दौ । अङ्गिमदिमन्दिभ्यच्चारन् ॥ म  
न्दाञ्चरायस्य ॥ यद्वा ॥ मन्दाञ्चाराधा  
रात्रस्यसरत्त्वात् ॥ मन्दमृच्छतिवा  
क्तगतौ ॥ कर्मण्यस्य ॥ मन्दानिय  
र्त्ति । अण् । मन्दैर्यतेवा । घञ् ॥  
तीर्थविशेषे ॥

मन्दारुः । पुं० प्रारिजाते । मन्दते ।

मदि० । बाहुलकादारुः ॥

मन्दिकुरः । पुं० मत्स्यविशेषे ॥

मंदोदरीशः

मन्दिरः । पुं० मकरावासे । ममुद्रे ॥  
जानुपञ्चाङ्गागे ॥ न० नगरे ॥ अगा  
रे । निशान्ते । वस्त्ये । सदने ॥  
देवतागृहे ॥ मन्दते० मन्द्यते० सु  
प्यतेऽत्रवा । मदि० । इषिमदिमु-  
दौतिकिरच् ॥

मन्दिरपशुः । पुं० विडाले ॥

मन्दिरा । स्त्री० मन्दिरे ॥ अजादि-  
त्वाट्टाप ॥

मन्दुरा । स्त्री० वाजिशालायाम् ॥ श  
यनीयार्थवस्तुनि । मादरी० इ०  
भा० ॥ मन्दतेऽत्र । मदिस्तुच्यादौ ।  
मन्दिवासीत्युरच् ॥

मन्देहः । पुं० राक्षसविशेषाणांसंज्ञा  
याम् ॥ यथा । सन्ध्याकालेतुस-  
म्प्राप्तेरौद्रेपरमदारुणे । मन्देहारा  
क्षसाधोराः सूर्यमिच्छन्निखादितु  
म् ॥ प्रजापतिकृतः शापस्तेषांमै  
वेयरक्षसाम् ॥ अक्षयत्त्वशरीराणां  
मरणञ्चदिनेदिने ॥ ततः सूर्यस्थ-  
तैर्युद्धंभवत्त्यन्तदारुणम् । ततो  
द्विजोत्तमास्तोयं प्रक्षिपन्तिमहामु-  
ने ॥ ओङ्कारब्रह्मसंयुक्तं गायत्र्या-  
भिनिर्वाचितम् । तेनदह्यन्तितेषा  
पावत्रीभूतेनवारिणा ॥ इत्यादि-  
विष्णुपुराणे द्रष्टव्यम् ॥

मन्दोदरी । स्त्री० रावणस्यपत्न्या-  
म् । मयामुररुपुत्र्याम् ॥

मन्दोदरीशः । पुं० रावणे ॥ मन्दो



सन्मयः

द्वयः द्वयः ॥

मन्दोदरीसुतः । पुं० इन्द्रजिति ।  
मन्दोष्णम् । न० ईषदुष्णे । मन्दश्च  
तदुष्णञ्च ॥ वि० तद्वति ॥

मन्दः । पुं० गम्भीरध्वनौ ॥ मेघादि-  
ध्वन् ॥ मन्दते । मदि० । स्फायि  
तञ्चीतिरक् । वाद्यत्रिषेधे । मृद  
इके ॥ वि० गम्भीरध्वनिवति ॥

मन्मथः । पुं० कामदेवे । कुसुमायु-  
धे ॥ कपित्थे ॥ मननंमत्० चेत-  
ना । मन० । सम्यदादित्वात्किप् ।  
गमादीनांकावितिनलोपः । ह्रस्वस्ये  
तितुक् । मयतौतिमथः । मथे० ।  
अच् । मतोज्ञानमथः मन्मथः ॥  
मनोमयनातिवा । पृषोदरादिः ।  
मिथुनलम्बे ॥ वत्सरविशेषे । २६॥  
सरोगचतथादेविदाहज्वरसमन्वि-  
तम् । अभिभूतजगत्सर्वमन्मथेसु-  
रपूजिते ॥

मन्मथानन्दः । पुं० महाराजचूते ॥

मन्मथालयः । पुं० आन्त्रे ॥

मन्मथः । पुं० गद्गदध्वनौ ॥ न० दम्प-  
त्योः शनैर्भाषणे । सुरतेकर्णमू-  
लेषुयच्चदेशीयभाषया । दम्पत्यो-  
र्जल्पितमन्दमन्मथनंतविदुर्बुधाः ॥

मन्मथस्कः । वि० मन्मथसि ॥ म-  
य्यवमनः सङ्कल्पात्मकयस्य ॥

मन्मथः । वि० मदेकचित्ते ॥ मांपर  
मात्मानं तत्पदार्थत्वं पदार्थाभेदे-

मन्वन्तरम्

नसाक्षात्करणशीले ॥

मन्या । स्त्री० ग्रीवायाः पश्चाद्भागे-  
स्थितायांशिरायाम् ॥ गलपार्श्वशि-  
रायाम् ॥ मन्यतेऽनया । संज्ञायां  
समर्जेतिक्वप् ॥

मन्याका । स्त्री० मन्यायाम् ॥

मन्युः । पुं० क्रुधि ॥ दैन्ये ॥ शोके ॥  
यज्ञे ॥ मन्यते । मनज्ञाने । यजि  
मनिशुभ्विदसिजनिभ्योयुच् ॥ मृ-  
गव्यादिर्वा ॥

मन्ये । अ० वितर्के ॥

मन्वन्तरम् । न० दिव्यानांयुगानामे-  
कसप्ततौ । किञ्चिदधिकैकसप्तति-  
युगात्मकैमनोः कालविशेषे ॥ ए-  
वंचतुर्युगाख्यानांसाधिकाच्चेकसप्त-  
तिः । कृतत्रेतादियुक्तानांमनोर-  
न्तरमुच्यते ॥ मनवः स्वायम्भुवा-  
दयस्तेषामन्तरमवकाशः स्थितिरि-  
तियावत् ॥ एकसप्ततिरित्यमरो-  
क्तिः । अत्रयद्यपिगणनया० अर्द्ध-  
युगेनाधिकासङ्ख्यासम्पद्यते० ।  
यतः ० दैविकानांयुगानानुसह-  
स्रब्रह्मणोदिनम् । मन्वन्तरं तथैवै-  
कं तस्यभागाश्चतुर्दश ॥ तत् किञ्चि-  
दधिकादिव्ययुगानामेकसप्ततिरि-  
ति० नामविधाने सर्वज्ञनारायणे नो-  
क्तत्वात् । तथापि० अल्पत्वादिह-  
तथानोक्तमितिबोध्यम् । मन्वन्तर-  
स्यसङ्ख्यातवर्षाण्यथा । त्रिंश-

मर्त्यः

श्रेष्ठे ॥ संज्ञायांकन् ॥

मर्कटतिन्दुकः । पुं० कुपीली ।

मर्कटप्रिणली । स्त्री० अपामार्गे ॥

मर्कटप्रियः । पुं० क्षीरवृक्षे ॥

मर्कटवासः । पुं० आशावर्धे ॥ लू-

तातन्ती । मकडीकाजाल० इ०

भा० ॥

मर्कटशीर्षम् । न० हिङ्गुले ॥

मर्कटायम् । न० ताम्बे ॥ वानरमु-

खे ॥ पुं० स्नेच्छविशेषे ॥ त्रि०

वानरमुखसदृशमुखविशिष्टे ॥

मर्कटी । स्त्री० करञ्जप्रभेदे । मकडाक

रैजुवा० इ० भा० ॥ शूकशिम्व्या

म् ॥ मर्कटीर्वावविधवेष्टाहेतुत्वा-

त् ॥ अजमोदायाम् ॥ अपामार्गे ॥

वानर्याम् ॥ गौरादिस्त्वान्डीप् ॥

मर्कटेन्दुः । पुं० काकतिन्दुके ॥

मर्करः । पुं० मृङ्गराजे ॥

मर्करा । स्त्री० निष्कलायाम् ॥ द-

र्याम् ॥ सुरङ्गायाम् ॥ भाण्डे ॥

मर्जुः । पुं० धावके । रजके ॥ पीठ

मर्दे । स्त्री० शुद्धौ । माष्टि ।

मृजुशुद्धौ । मृजेर्गुणश्चेत्य् ॥ मा

र्जनंवा ॥

मर्त्तः । पुं० मर्त्यलोके ॥ मानुषे ॥

त्रियन्तेऽत्र । मृड् ॥ हसिमृयि-

ण्वामिदमिलूपधूर्विभ्यस्तन्नितित-

न् ॥

मर्त्यः । पुं० मनुष्ये ॥ त्रियते ।

मर्त्य

मृड् ॥ हसिमृयितितन् । ततः

स्वार्थेयत् । प्राक्प्रबोधात् ॥ सर्वो-

हिमर्त्यः ॥ मध्यलोके ॥ त्रियन्तेऽ

त्रेतिमर्त्यः । हसिमृयिति० मृ-

ड्धातोस्तन् ॥ मर्त्तः । ततो नवसू

रमर्त्तयविष्टेभ्यः स्वार्थेयत् ॥ मर्त्त

भवोवा । दिगादिराकृतिगणत्वाद्-

यत् ॥

मर्त्यमुखः । पुं० यक्षे ॥ ॐ

मर्त्या । स्त्री० मानुषस्त्रियाम् ॥

मर्त्येन्द्रा । स्त्री० मातरि ॥ अग्निदम

न्याम् ॥ राजमातरि ॥

मर्द्दनम् । न० अङ्गस्यमर्द्दने । पादम

र्द्दनादौ । संवाहने ॥ मृदक्षोदे ।

ल्युट् । कदने ॥ चूर्णने ॥ त्रि०

मर्दयितरि ॥ मर्दयति । मृदक्षोदे०

मृदमर्दनेवा । हेतुमस्त्रिजन्तात्कर्त्त

रित्युट् । बहुलमन्यत्रापीतियुज्वा ॥

मर्द्दलः । पुं० वाद्यप्रभेदे ॥ मर्द्दलो

मादल इति० नेपालेख्यातो० मृद

ङ्गसजातीयः ॥ मर्द्दमुपमर्द्दलाति० ।

ला० । आतङ्गतिक् ॥

मर्द्दितः । त्रि० चूर्णिते ॥ ग्रन्थिते ॥

मर्द्दिता । त्रि० मर्द्दिनि ॥

मर्द्दी । त्रि० मर्द्दितरि ॥

मर्काकीलः । पुं० भर्त्तरि ॥

मर्काञ्जः । त्रि० मर्मविदि । तत्त्व-

ज्ञे ॥

मर्का । न० स्वरूपे । तत्त्वे ॥ यथा ।

मर्मरः

मृगयानविगीयतेनैरपिधर्मात्म-  
मर्मपारगैः । स्मरमुन्दरमांयद-  
त्यजस्तवधर्मः सहयोदयोज्ज्वला ॥  
सन्निस्थाने ॥ जीवस्थाने ॥ परस्ते-  
त्रेगांचरन्तीनवाचचीतकस्यचित् ।  
नसंवसेत्सूतकीचनकंवैमर्मणिस्पृ-  
शेत् ॥ अरुषि ॥

मर्मरः । पुं० वस्त्रविशेषे ॥ शुष्कप-  
र्यध्वनी ॥ वस्त्रपर्णानांस्वनिते ।  
मर्ममर्मरड्मरड् । इतिचभाषा ॥  
मर्मराति । रा० कः ॥ अनुकरण-  
शब्दोवा ॥

मर्मरी । स्त्री० पीतदारुणि ॥  
मर्मरीकः । त्रि० दौनजने ॥ म्रियते ।  
मृड्० । पर्फरीकादिन्नादीकन्० धा-  
तोर्विस्वरुक्चाभ्यासस्य ॥

मर्मवित् । पुं० मर्मज्ञे । कर्पटि-  
के ॥

मर्मवेदी । पुं० मर्मविदि ॥

मर्मस्पृक् । त्रि० मर्मपीडके । अरु-  
न्तुदे ॥ मर्मस्पृशति । स्पृशउपता-  
पे । स्पृशोऽनुदकइति० क्तिन् ॥

मर्मावित्०द् । त्रि० सन्निस्थानवेधक-  
र्त्तरि ॥ मर्मज्ञे ॥ मर्माणिबिध्य-  
ति । व्यधताडने । क्तिप् । ग्रहिज्य-  
तिसम्प्रसारणम् । नहिष्ठतीतिदी-  
र्घः ॥

मर्मिकः । त्रि० मर्मज्ञे ॥

मर्मुरः । पुं० तुषानले ॥

मलः

मर्त्यः । पुं० मरणधर्माणि । मनु-  
ष्ये ॥

मर्त्या । अ० सौमांयान् ॥

मर्त्यादा । स्त्री० सीमनि । अवधौ ।  
तेनविनेत्यर्थे ॥ स्थितौ । धारणा-  
याम् । सत्पयस्थितौ ॥ अनुदङ्घनी-  
यायांव्यवस्थायाम् ॥ स्थित्यनतिक्र-  
मे ॥ कुलभूमौ ॥ मर्येतिसीमार्थेऽ-  
व्ययम् । तत्रदीयते । डुदाज्० ।  
आतश्चोपसर्गइत्यङ् ॥

मर्षः । पुं० क्षान्तौ ॥ मर्षणम् । मृ-  
षतितिचायाम् ॥ घञ् ॥

मर्षणम् । न० अपराधिसत्यपिकोपा-  
नाविष्करणे । क्षमायाम् । मृष०  
भावेल्ह्युट् ॥

मर्षितः । त्रि० क्षान्तियुक्ते ॥ मृषेः  
कर्त्तरिक्तः । भावेक्तेक्षीवम् ॥

मर्षितवान् । त्रि० क्षान्ते ॥ मृषेः  
कर्त्तरिक्तवतुः ॥

मर्षी । त्रि० क्षमाशौले ॥

मलः । पुं० न० पापे । किल्बिषे ॥

विशि । विष्टायाम् । यथा । मला  
यत्तंवलंपुंसांशुक्रायत्तन्तुजीवनम् ।  
तस्माद्यत्नेनतरन्नेत्यक्षिणोमलरे-  
तसीइति ॥ किट्टे । मण्डूरादौ ॥

खेदादौ ॥ वसाशुक्रममृड्मज्जामू-  
त्रंविट् कर्णविग्नखाः । श्लेष्माशुदू-  
षिकास्त्रे दोहादशैतेनृणांमलाः ॥

वातादिषु ॥ यथा । शरीरदूषणाहो

मल :

पामलिनीकरणाज्जला : । धारणा  
 हातवर्त्तयुवातपित्तकफास्त्रयः ॥  
 सर्वेषामेव रोगाणां निदानं कुपिता-  
 मला : । तत्पुकोपस्तु प्रोक्तं विवि-  
 धाहितसेवनम् । हरेद्वसन्तेऽप्येषां  
 पित्तं शरदिनिर्हरेत् वर्षासुशमये  
 जायं प्राग्विकारसमुच्छ्रयात् ॥ अत्र-  
 विशेषमाहमाधवः कफपित्तानि  
 लाः पूर्वमध्यान्तेषु व्यवस्थिताः ।  
 देहाहोरात्रिवयसां सन्धिष्वपि कफा-  
 तिलादिति ॥ अथार्थः । कफपि-  
 त्तानिलाः देहाहोरात्रिवयसां पूर्व  
 मध्यान्तेषु यथासंख्यं व्यवस्थिताः ।  
 देहस्य पूर्वभागे शिरश्चारम्यवज्जोन्ते-  
 कफो व्यवस्थितः । मध्ये चामाशय-  
 मारभ्य नाभ्यन्ते पित्तं व्यवस्थितम् ।  
 अन्ते नाभ्यधोभागे वायुर्व्यवस्थितः  
 । शिरोमूलत्वात् देहस्यैव पूर्वादिक  
 ल्पना । अहस्त्रिधा विभक्तस्य पूर्व-  
 भागे कफो मध्ये पित्तमन्ते वायुः ।  
 एवं रात्रेरपि दयसोऽपि पूर्वभागे वात्या  
 वस्थायां श्लेष्मा मध्ये तरुणावस्थायां  
 पित्तमन्ते वृद्धावस्थायां वायुः ।  
 सन्धिष्विति । देहाहोरात्रिवयसा-  
 मिष्येव । तत्र देहस्य पूर्वभागमध्य-  
 भागयोः सन्धौ कफो व्यवस्थितः म-  
 ध्यभागान्तर्यभागयोः सन्धौ पक्वाश-  
 याख्यो वायुः एतच्च यथासङ्ख्यमि-  
 त्यतोलभ्यते । अहः सन्धौ रात्र्या-

मलमासः

साकामहः सन्धिः प्रातः तन्त्रक-  
 सस्मिन् कफः । अक्तासाकं रात्रेः  
 सन्धिः सायंतस्मिन् धातः । वयः  
 सन्धौ वात्यतादृश्ययोः सन्धौ श्लेष्मा  
 तारुण्यवचचयोः सन्धौ वायुरिति  
 । मृज्यतेऽसौ । मृजुशुभौ । मृजेष्टि-  
 लोपश्चेति कलः ॥ मलयति । मल-  
 तत्कृतौ । अदन्तः । मलतेषा ।  
 मलधारणे । पञ्चाक्षम् ॥ कर्पूरे ॥  
 चि० कृपणे । कटुष्ये ॥

मलघ्नः । पुं० शाक्यलीकण्डे । चि०  
 मलनाशके ॥

मलघ्नी । स्त्री० नागदमन्याम् ॥

मलजम् । न० पूये । चि० मलोद्भवे ।

मलदूषितः । चि० मलिने । मलेन दू-  
 षितः । कटुकरणे इति समासः ॥

मलद्रावी । पुं० जवपाले ॥

मलधीः । पुं० कामिनि ॥

मलनः । पुं० पटवासे । जंशुकालये  
 ॥ न० मर्द्दने । पीडना० मलना०  
 इ० भा० ॥

मलपूः । स्त्री० काकोदुम्बरिकाया-  
 म् ॥ मलयूतम्लकृतृतिक्ताशीतला  
 तुवराजयेत् । कफपित्तव्रणश्चिचकु-  
 छपाण्डुर्शकामलाः ॥ मलात्पापा-  
 त् । पुनाति । पूज्पवने । क्विप् ॥

मलभुक् । पुं० काके ॥

मलभेदिनी । स्त्री० कटुकायाम् ॥

मलमासः । पुं० अधिमासे । मलि

## मलिनमुख :

म् । इक्षिन्याम् ॥

मलापकर्षणम् । न० पापमोचने ॥

मलस्यदूरीकरणे ॥

मलापहा । स्त्री० नदीविशेषे ॥ यथा ।

मलापहाभीमरथीचघट्टगायथाचक्र

ष्णाजलसाम्यगागुणैः । मलापहा

घट्टगयोस्तथापिपथ्यलघुस्तादुतरं-

मुक्कान्तिदम् ॥

मलावहम् । न० मलिनोकरणे । पा

पत्रिशेषे ॥ यथा । कृमिकीटवयोद्ध

त्यामदानुगतभोजनम् । फलैधः

कुसुमस्तेयमधैयंश्चमलावहम् ॥

मलारिः । पुं० सर्वक्षारे । सावन०

इ० भा० ॥

मलिनम् । न० दोषे ॥ टङ्गणे ।

घोले ॥ चि० मलयुक्तेवस्तुनि ।

मलीमसे । कच्चरे । मलदूषिते ॥

यथा । यथाभवतिबालानांगगनं

मलिनंमलैः । तथाभवत्यबुद्धाना

मात्मापिमलिनोमलैरिति ॥ मलैः

क्लेशकर्मफलैरात्मा । अन्यचम

लैर्घनरजोधूमादिभिराकाशद्वय

र्थः ॥ निच्यनैमित्तिकक्रियाव्या

गिनि ॥ कृष्णे ॥ दूषिते ॥ मलो

स्यास्ति ज्योत्स्नातमिस्त्रेतिसाधुः

॥ यद्वा । मलते । मल० । बहु

लमन्यआपीतो न च् ॥

मलिनमुखः । पुं० अम्नी ॥ गोला

ङ्गले० मृगे ॥ प्रीते ॥ चि० क्रूरे

## मलिष्ठा

। खले ॥

मलिनात्मा । पुं० कृष्णदेहे ॥ दुष्ट

चित्ते ॥ नपरिचयोमलिनात्मनां

प्रधानम् ॥

मलिनाम्बु । न० मस्याम् ॥

मलिनास्यः । चि० खले ॥

मलिनिमा । पुं० कृष्णत्वे ॥ मलिन

त्वे ॥ मलिनस्यभावः । इमनि

च् ॥

मलिनौ । स्त्री० रजलललायांनार्या

म् । ऋतुमस्याम् ॥ मलोऽस्थस्याः

। अतद्वनिठनौ ।

मलिनोकरणम् । न० मलावहे ॥

मलिङ्गुचः । पुं० मलमासे ॥ यथा

। तमतिक्रम्यतुरविर्यदागच्छेत्

कथञ्चन । आद्योमलिङ्गुचोच्चेयो

द्वितीयः प्रकृतः स्मृतः ॥ यदा

दर्शान्तमासमतिक्रम्यतत्पूर्वमासा

न्त्यक्षणवृत्तिराशिस्थः सन्सूर्योऽ

तिवाह्यगच्छेत् मासान्तरे राश्यन्त

रसंयोगंगच्छेत्० तदाआद्योऽति

क्रान्तमासोमलिङ्गुचोच्चेयः । मलौ

सन्स्त्रीचति० गच्छतीति० मलि

ङ्गुचः । द्वितीयस्तुप्रकृतः शुद्धः

कर्माहत्वात् ॥ चौरैः ॥ ज्वलने

॥ वाते ॥ मल्यते । मल० ।

इच्छ् । मलिधृतंस्त्रीचति । स्त्रुच

स्तेये । मूलविभुजादित्वात्कः ॥

मलिष्ठा । स्त्री० ऋतुमस्यांनार्याम् ॥



## मल्लतूर्यम्

मल्लोमसः । पुं० पुष्पकासीसे ॥ लौ  
हे ॥ मल्लिने ॥ मल्लोऽस्यालि ।  
ज्योत्स्नातमिर्ल तिलाधुः ॥

मल्लकः । पुं० कृत्तिविशेषे ॥

मल्लः । पुं० पात्रे ॥ कपोले ॥ म  
ल्लभेर्दे ॥ बलीयसि ॥ कल्ले ।  
निच्छिद्यौ । बाहुबोधिनि० मल्ले  
तिनाम्नाप्रसिद्धे ॥ अयश्चब्राह्म्यात्  
चक्षियात्सवर्णायांजातः । यथा  
इमनुः । मल्लोमल्लुकराज्याद्वाह्या  
लिच्छिविरेवच । नटश्चकरयश्चैव  
खलोद्विडएवच ॥ इति ॥ देशवि  
शेषे ॥ यथा । दशार्णानवराष्ट्रश्चम  
ल्लाः शाल्लाः युगत्बराः । इति  
। विराटपर्वणि १ अध्यायः ॥ बर्ण  
सङ्हरजातिविशेषे । माला० इ०  
गौ० दे० भा० प्रसिद्धे ॥ अयश्च  
० लोटात्तीवरकन्यायांजातः ।  
इ० ब्र० वै० पु० ॥ तन्त्रवाच्यांलु  
न्दकाराज्यातः । इ० प० पु० ॥  
नियुद्धुयलोमल्लु सङ्घितिलपरा  
यणः ॥

मल्लकः । पुं० इत्ये ॥ पुं० स्त्री० द  
पाधारे ॥ कौशिकायाम् । नारिके  
लफलनिर्मितेष्वक्षे । बरेली० इ०  
भा० ॥ मल्लते । मल्लधारणे । लु  
ल् ॥

मल्लतूर्यम् । न० वाद्यविशेषे । महा-  
खने ॥

## मल्लिका

मल्लनागः । पुं० चम्पनातडे ॥ बाह्या  
यनतुलौ । कामशास्त्रविशेषे ॥ ले  
खहारे ।

मल्लभूः । स्त्री० मल्लभूमौ ।

मल्लभूमिः । स्त्री० रङ्गभूमौ । चक्षवाटे  
। अखाडा० इ० भा० ॥ देशविशे  
षे ॥

मल्लयात्रा । स्त्री० मालव्याम् । मल्ला  
नायुजायैप्रयागे ॥

मल्लयुद्धम् । न० नियुद्धे । बाहुयुद्धे ।  
मल्लानांसङ्ग्रामे ॥

मल्ला । स्त्री० नार्याम् ॥ पञ्चवल्क्याम्  
॥ मल्लिकायाम् ॥

मल्लारः । पुं० षष्ठांरागाणांमध्येद्विती  
यरागे ॥ नैवमल्लाररागस्यगानंवर्षा  
सुसर्वदा ॥

मल्लारी । स्त्री० वसन्तरागस्यरागिण्या  
म् ॥ यथा । आन्धोलिताब्देशाख्या  
लोलाप्रयममल्लारी । मल्लारीचेतिरा  
गिण्योवसन्तस्यसदातुगाः ॥ नैवरा  
गस्यरागिण्याम् ।

मल्लिः । पुं० वृत्तार्धविशेषे ॥ स्त्री०  
मल्लिकायाम् ॥ नल्लते । मल्ल० ।  
सर्वधातुभ्यङ्गन् ॥

मल्लिकः । पुं० मल्लिनचक्षुचरणयु  
क्तैर्हंसविशेषे । किञ्चिद्धूस्वदर्थैश्च  
क्षुचरणैरुपलक्षितैर्हंसप्रभेदे ॥ मल्ल  
ते । मल्ल० । इन् । स्वार्थेकः ॥

मल्लिका । स्त्री० तण्डूल्या । भूपद्याम् ॥

## मल्लिकाचः

। शतभीरौ । वेल्लि० वेल्ला० वेली०  
 इ० प्र० पुष्पवृक्षे ॥ मल्लुतेगन्धं०  
 मल्लुतेवा । मल्लु० । सर्वधातुभ्यङ्  
 । वाङीष् । स्वार्थकन् । ह्रस्वः ।  
 टाप् ॥ मल्लिकोष्णालघुर्वाप्याति  
 क्वाचकटुकाहरेत् । वातपित्तासृष्ट  
 ग्याधिकुष्ठारुचिविषव्रणान् ॥ मी  
 नविशेषे ॥ मृत्पाचविशेषे ॥ पान  
 पात्रे ॥ सबैय्यान्तर्गतवृक्षविशेषे ॥  
 यथा । अशेषगुणाधिकशोभनशोभन  
 सौरभयुद्धविशुद्धयगते० विधेहि वि  
 धेहि विवेकनिधेहि पुरोजगन्निह  
 सप्तलङ्गुसुमते । विशोभियशोभिरु  
 पेतितयेति विनिर्मितमल्लिकयेशर-  
 ते० निधेहि निधेहि मुदं हृदये सदये  
 यशवन्तधराधिपते ॥ वर्णवृत्तान्तरे ॥  
 यथा । हारशङ्ककक्रमेणमण्डिताष्ट  
 वर्णकेन । वर्णिताकुतूहलेनमल्लिके  
 पिङ्गलेन ॥ यथा । वेद्वेदिवालखि  
 ल्यनारदादिसंस्तुताय । अस्तुमेन  
 तिः सदैवतुभ्यमम्बुजप्रियाय ॥ भू  
 पदीपुष्पे ॥ मल्लिकायाः पुष्पम् ।  
 पुष्पमूलेषु बहुलमिति० अनुदात्ता  
 देरजोऽणश्चलुप् । लुपियुक्तिवत् ॥  
 वर्णपात्रे ॥ इ० श० माला ॥  
 मल्लिकाचः । पुं० किञ्चिद्भूषणैश्च च  
 रणैश्चालक्षितेहंसविशेषे ॥ शुक्लव  
 र्णवैष्टितचक्षुर्द्वययुक्ताश्वे । मल्लिका  
 कारमल्लियस्यशुक्लापाङ्गत्वात् । व

## मशकः

हुव्रीहौसकथ्यच्छोरितिषच् ॥  
 मल्लिकास्थः । पुं० मल्लिकाचाभिधे  
 इंसि ॥  
 मल्लिकास्था । स्त्री० मोहिन्याम् । त्रि  
 पुरमालोतिगौडदेशप्रसिद्धेपुष्पे ॥  
 मल्लिकागन्धम् । न० मल्लिकागुरुणि  
 मल्लिकापुष्पः । पुं० कुटजवृक्षे ॥ कस  
 णवृक्षे । कसणालेबु० इ० गौ०  
 दे० भा० ॥ स्वनाम्नाप्रसिद्धेपुष्पवृ  
 क्षे ॥  
 मल्लिगन्धि । न० मल्लिकागुरुणि ॥ भ  
 ल्लिकापुष्पस्यैवगन्धोयस्य । उपमा  
 नाच्चेति० इत् ॥  
 मल्लिपत्रम् । न० कृत्राके ॥  
 मल्ली । स्त्री० मल्लिकायाम् ॥  
 मल्लीकरः । त्रि० चौरै ॥  
 मल्लुः । पुं० भालूके ॥  
 मलितः । त्रि० वक्षे ॥  
 मशकः । पुं० कीटविशेषे । वक्षतु  
 र्गडे । सूच्यास्ये । रात्रिजागरदे ।  
 मच्छर० इतिभाषा ॥ तन्नाशकधू  
 पोयथा । त्रिफलार्जुनपुष्पाणिभक्ष्या  
 तकशिरीषकम् । लाक्षासर्जरस  
 स्यैवविडङ्गस्यैवगुग्गुलुः । एतैर्धूपै  
 र्मल्लिकाणांमशकानांविनाशनम् ॥  
 क्षुद्ररोगविशेषे । मश्या० इ० भा०  
 प्रसिद्धे ॥ यथा । अवेदनंस्थिरंचेव  
 यत्तुगान्धेप्रदृश्यते । माषवत्कृष्णमु  
 त्सन्नंमलिनंमशकंदिशेत् ॥ स्थिर

## मसी

म० अचलम् ॥ जलचिकित्सायथा  
। चर्मकीलंजतुमर्षिमशकांस्तिलका  
लकान् । उत्कृष्टशस्त्रेणद्वैत्वा  
राग्नित्यामशेषतः ॥ अग्निच । ल  
शुनानान्तुषूय ॥ अघर्षोमशकनाशनः  
॥ इति ॥

मशकी । पुं० उदुम्बरवृक्षे ॥

मशहरी । स्त्री० चतुष्क्याम् । शयन  
तिरस्करिण्याम् ॥

मशुनः । पुं० कुक्षुरे ॥

मसजम् । न० सोमराजीवृक्षे ॥

मसरा । स्त्री० मसूरे ॥

मसारः । ) पुं० इन्द्रनील

मसारकः । ) पुं० मशी ॥

मसिः । स्त्री० लिपिप्रयोजनायाम् ।

पचाञ्चने । मस्याम् ॥ मस्यति ।

मसौपरिणामे । इन् ॥ शिकालिका  
वृक्षे ॥

मसिकूरी । ) स्त्री० मसा-

मसिधानम् । ) न० धा-

मसौधाना । ) स्त्री० रे ।

मसिकूपिकायाम्

मसिनम् । न० सपिंडके ॥

मसिपथ्यः । पुं० लेखके ॥

मसिप्रसूः । स्त्री० मस्याधारे ॥ मस्याः

प्रसूः ॥ लेखन्याम् ॥

मसिमणिः । पुं० मस्याधारे ॥

मसिवर्द्धनम् । न० रसगन्धे ॥

मसी । स्त्री० मेलायाम् । लिपिसाधन

## मसूरविदला

भिरिमे । काशी० इ० गौ० भा० ।

स्याही० इ० भाषा० ॥ शिकालिका

वृक्षे । मस्यति । मसी० । पचाद्यच्

। गौरादिच्चान्ङीप् ॥

मसौजलम् । न० मस्याम् ॥

मसौधानम् । न० मस्याधारे ।

मसौधानी । स्त्री० मस्याधारे ॥

मसौना । स्त्री० खनाद्याख्यातैधान्ये ।

उमायाम् ॥

मसीशः । पुं० कायस्थे ॥ मसार्द्ध

शः ॥

मसुरः । पुं० मसूरे । मसूर्यकी ॥ म

स्यति० मस्यतेवा । मसी० । मसि

शैत्युरन् ॥ उपधाने ॥ मसुरा

। स्त्री० वेश्यायाम् ॥ ब्रीहिप्रभे दे

। टाप् ॥

मसुरी । स्त्री० पापरोगे । मसूर्याम् ॥

मसूरः । पुं० ब्रीहिप्रभे दे । मसूर्य-

की ॥ मसूरोमसुरः पाकेसङ्ग्राही

शीतलोलवृः । कफपित्तास्रजिद्रू

क्षोवातक्षौज्वरनाशनः ॥ मस्यति०

मस्यतेवा । मसी० । मसेरुरन्निति

पाञ्चमिकजरन् । उपधाने ॥

मसूरकः । पुं० उपवर्द्धविशेषे । चातु

रे । चक्रगण्डौ । गोलसिर्हा

ना० इ० भा० ॥ मसूरे ॥ स्वार्ये

कः ॥

मसूरविदला । स्त्री० कृष्णाभिहताया

म् ॥ मसूरवद्विदलमस्याः ॥

## मस्करी

मसूरा । स्त्री० मसूर० दू० प्रसिद्धे त्री  
हिभेदे । मङ्गल्यके ॥ वेष्टायाम् ॥  
टाप् ॥

मसूरिका । स्त्री० कुट्टन्याम् ॥ मङ्गल्य  
के ॥ मसूरीरोगे । शीतलाख्यरोगे ॥  
मसूराकृतिसंस्थानाः पिण्डकाः स्युर्म  
सूरिकाः ॥ अतीसारं ॥ मशहर्षा  
म् ॥ यथोक्तपात्रे क्रियायोगसारे ।  
दंशांश्चमशकांश्चैव दर्पाकाद्ये निवार  
येत् । मसूरिकाभिः प्रावृत्त्यमञ्च  
शायिनमुच्यतमिति ॥

मसूरी । स्त्री० पापरोगे । रक्तवद्व्याम्  
। शीतलाख्यरोगे ॥ चिह्नि ॥ रक्त  
चिह्नि ॥

मसूयः । पुं० सोमं ॥ चि० अककंशे  
। अकठिने ॥ स्निग्धे ॥ मस्यति ।  
मसी० बाहुलकात् ० ऋणः ॥ यद्वा  
। सम्पृणोति । ऋणुगतौ ॥ द्रुगु  
पधितिकः । पृषोदरादिः ॥

मसूया । स्त्री० उमायाम् । अतस्याम् ॥  
मस्करः । पुं० वेष्टौ । वंशे ॥ मस्क-  
तेऽनेनवा । मस्कगतौ । बाहुलका  
दरः ॥ यद्वा । मङ्गते । मकिमण्डने ।  
अरः । आगमशास्त्रस्यानिश्चत्वा-  
न्ननुम् । मस्करमस्करिणौवेषुपरि-  
व्राजकयोरितिसुट् ॥ रन्ध्रवंशे ॥

मस्करी । पुं० परिव्राजके । भिक्षौ ।  
संन्यासिनि ॥ मस्कनम् । मस्कग  
तौ । बाहुलकादरः । मस्करोश्चानं

## मस्तु

गतिर्वाऽस्यास्ति । मस्करमस्करि-  
णावितौनिः ॥ यद्वा । मस्करोवे-  
शुरस्यास्ति । इनिः ॥ यद्वा । मा  
कर्तुं कर्मनिषेधुंशीलमस्य । मस्क-  
रमस्करिणावितिसाधुः ॥ यद्वा ।  
मकुरद्ववश्रुदमन्तः करणमस्यास्ति-  
। प्राग्वन्निपातः ॥ यद्वा । मङ्गते ।  
मक्ति० । बाहुलकादरः । आगम  
शास्त्रस्यानिश्चत्वान्ननुम् ॥ मक्करो-  
निधिभेदोवाऽस्यास्ति । पूर्ववन्निपा  
तः ॥ चन्द्रे ॥

मस्तम् । न० मस्तके ॥ मस्यतेऽस्म । म  
सी० । क्तः ॥

मस्तकः । पुं० व० उत्तमाङ्गे । शिर-  
सि । मूर्धनि ॥ स्वार्थेकन् ॥

मस्तकस्नेहः । पुं० शिरोमज्जनि ॥  
मस्तकाख्यः । पुं० शिखरे ॥ वृक्षशि-  
रसि ॥ मस्तकमिच्छाख्यायस्य ॥

मस्तदारु । न० देवदारुणि ॥

मस्तमूलकम् । न० शिरोधौ ॥

मस्तिष्कम् । न० गोर्धे । मस्तकस्थवृ-  
ताकारस्नेहे ॥ मस्यते० मसनंवा० ।  
मसी० । क्तिन् । मस्तिमस्कते ।  
मस्कगतौ । पचाद्यच् । पृषोदरादिः ॥

मस्तु । न० दधिभवमण्डे । दधिजले  
। तोड० दू० भाषा ॥ दधुस्तूपरि  
योभागोघनः स्नेहसमन्वितः । स  
लोकैसरद्वयुक्तोदधौमण्डस्तुमस्तिव  
ति ॥ मस्तुक्तमहरवस्थं लघुमुक्ता-

महान्

भिलापकत् । स्त्रीतोविशोधनं ह्य-  
दिक्कफटणानिलापहम् । अष्टप्यं-  
प्रीणनंशीघ्रं भिन्नतिमलसङ्घट्टम् ।  
अपिच । उष्णाऽन्तं रुचिपित्तहंश्रम  
हरं वल्यं कषायं सरं भुक्तिच्छन्दपरं ह  
बोदरगद्वीहार्शसांनाशनम् । स्त्री  
तः शुद्धिकरं कफानिलहरं विष्टम्-  
शूलापहम् पाण्डु श्वासविफारगुल्मा  
शमनं मस्तुप्रमत्तं लघु ॥ मल्लये ।  
मसी० । सितनीतितुन् ॥

मस्तुलुङ्गः । पुं० मल्लकलुङ्गताजार  
की हे । मल्लिके ॥

मस्तुलुङ्गकः । पुं० मल्लिके ॥

महः । पुं० उत्सवे ॥ तेजसि ॥ महि  
ये ॥ महनम् । महपूजायाम् । घ-  
ञ् । संज्ञापूर्वकत्वाद् दृष्टाभावः ।  
घोवा ॥ यद्वा । महति । अच् ।  
बच्चे ॥

महकः । पुं० बहुलामोदे । महक०  
इ० भा० ॥

महत् । न० राज्ये ॥

महान् । पुं० ज्ञानक्रियाशक्तिमतिम  
हत्तत्त्वे । बुद्धितत्त्वे । अध्यवसाय  
लक्षणे ॥ यथा । सविकारात्प्रधा  
नात्तु महत्तत्त्वं प्रजायते । महानि-  
तियतः स्थातिलोकानां जायते स  
दा ॥ सर्वकार्यापेक्षयाऽधिकत्वात्  
कारणे । हिरण्यगर्भे । प्रथमजे ।  
दुर्गायाम् । महान् व्याप्यस्थितासर्व

महत्तत्त्वम्

महान्वाप्रकृतिर्मतेति देवीपुराणा-  
त् ॥ उद्धे ॥ नवधाभक्तियुक्तश्रीहा-  
स्यभक्तेः शिवशेषधर्मादौ ॥ चि०  
दृष्टे । विशङ्कटे । दृढति । विशा-  
ले । वद्धे । विपुले । उत्कटे ॥ अ  
तिप्रमाणे । अप्रमेये । चापातमधु  
रसांसारिकसुखनिस्तृप्ते ॥ यथा ।  
महत्त्वे बांधारमाहुर्विमुक्तो लमोदा  
रं यो जितं सङ्गि सङ्गम् । महान्तस्ते  
समचित्ताः प्रशान्ताविमन्यवः सु  
हृदः साधनीये ॥ महति । मह०  
। वत्तमानेपृषद्वृहत्त्वहदिति निपा-  
तितः ॥ मद्यतेवा । महच्छब्दप्रयो  
गनिषेधोयथा । शङ्खेतैलेतयामां  
सेवैद्यैर्ज्यौतिषिकैर्द्विजे । यात्रायां प  
थिनिन्द्रायां महच्छब्देन दीयते ॥ इ  
ति ॥ देशादिपरिच्छेदशून्यं सर्वं  
तेपरमात्मनि ॥

महती । स्त्री० नारदस्य वल्लक्याम् ॥

शततन्त्रीवीणामहतीति० स्वामी ॥

विततायाम् ॥ वृहत्प्रमाणायाम्

॥ वृहत्क्याम् ॥ वार्त्ताक्याम् ॥ म-

द्यते । मह० । वत्तमानेपृषदिति

साधुः । गौरादिः ।

महतीद्वादशी । स्त्री० श्वशुरद्वादश्याम्

। वामनद्वादश्याम् ॥

महत्तत्त्वम् । न० चतुर्विंशतितत्त्व न्त

गंतद्वितीयतत्त्वे । प्रकृतेरुत्पन्ने सम

ष्टिबुद्धिस्वरूपे ॥ तत्पर्यायाश्चो । म



महत्तमम्

हामारते । यथा । महानात्मा मति  
विष्णुर्जिष्णुः शम्भुश्चवीर्यवान् ।  
बुद्धिः प्रज्ञोपलब्धिश्च तथाख्याति  
धृतिः स्मृतिः ॥ पर्यायवाचकैः श  
ब्दैर्महानात्माविभाव्यते ॥

महत्तरः । पुं० शूद्रविशेषे । ग्रामकू  
टे । महता० इ० भा० ॥ इ० चि०  
काण्डशेषः ॥

महत्पुत्र्यम् । न० । हृत्तीसहस्राख्य  
शस्त्रे ॥

महत्त्वम् । न० । महतोभावे । यथा ।  
महत्त्वं प्रबुद्धिहेतुरिन्द्रियकरणं मतम्  
। इ० भा० प्र० । महत्त्वं प्रबुद्धिद्व  
ति० । द्रव्यप्रत्यक्षमहत्त्वं समवायसम  
बन्धनकारणम् । द्रव्यसमवेतानां  
गुणकर्मसामान्यानां प्रत्यक्षे । स्वाश्र  
यसमवेतसमवायसम्बन्धेनकारणम्  
। इ० सिद्धान्तमुक्तावली ॥ स्वाध्यस्त  
सर्वसम्बन्धित्वे ॥ श्रेष्ठतायाम् ॥

महत्पुष्पा । स्त्री० हस्तिघोषायाम् ॥

महद्ब्रह्म । न० । अव्याकृते । प्रकृतौ ।  
त्रिगुणात्मिकायां मायायाम् ॥ स-  
र्वकार्यामिच्छयाधिकत्वात्कारणं मह  
त् । सर्वकार्याणां बद्धिहेतुत्वरूपात् ।  
बृंहणत्वाद्वा । ब्रह्मणत्वाद्वा । ब्रह्मच  
भवत्यव्याकृतम् ॥ महच्चतद्ब्रह्मच  
तिविग्रहः ॥

महद्भूतम् । न० । परमात्मनि ॥ महत्  
ब्रह्मविद्योत्कर्षेणवर्तमानत्वात् । भू

महल्लिकः

तंपरमार्थसत्त्वम् । महच्चतद्भूतम् ॥

महनीयः । त्रि० पूजनीये ।

महर्घ्यता । स्त्री० अधिकन्यूनत्वे ॥

महर्षिः । स्त्री० सत्त्वही । ऋषेराधि  
क्ये ॥

महर्लोकः । पुं० । भूरादिसप्तलोकान्त  
गंतचतुर्थलोके ॥ चतुर्मुखदिनस्या  
न्ते जगदेतच्चराचरम् । तदादिदृष्ट्य  
ते सर्वे वै लोक्यं भूर्भुनादिजम् ॥ जन  
म्ययान्तितापातामिहर्लोकनिवासि  
नः ॥ चतुर्थेतुमहर्लोकितिष्ठन्ते कल्प  
वासिनः ॥ अपिच । महोदिकौटि  
यं वासोमरीच्यादिमुनिजः ॥ भू-  
पृष्ठादिकोऽप्युच्छादोमरीच्यादिमुनि  
हृन्दस्थानं महर्लोकउत्तर्यः ॥

महर्षभौ । स्त्री० कपिकच्छाम् ॥

महर्षिः । पुं० व्यासादिषु ॥ भृग्व  
दिसप्तसु ॥ वेदतदर्थद्रष्टृषु । सर्वज्ञे  
षु । विद्यासम्प्रदायप्रवर्तकेषु ॥ भृ  
गुं मरीचिमपिचपुलस्त्यं पुलहंक्रतु  
म् । वसिष्ठश्च महातेजाः सोऽखन्  
मनसासुतान् ॥ सप्तब्रह्माण्डव्येते  
पुराणे निखण्डताः ॥ महंश्चासौ ।  
ऋषिश्च । कृतज्ञस्य वेदस्य दर्शनात् ।  
। अन्ये तु वेदैकदेशदर्शनादप्यः ॥

महल्लिकः । पुं० । अन्तःपुररक्षके ।

सौविदल्ले । कञ्चुकिनि ॥ महती

लाति । ला० । कः । कः ॥

महल्लिकः । पुं० । अन्तःपुररक्षके ।

## महागुरु :

महाकोशफला । स्त्री० देवदालीलता  
याम् ॥

महाकोशलः । पुं० देशविशेषे ॥ य  
था । गोकर्णेशात्पूर्वभागेऽर्थाव  
र्त्तात्तुचीचरे । तौरभुक्तात्पश्चिमे-  
तुमहापुर्याश्चसर्वतः । महाकोश-  
लदेशश्चसूर्यवंशपरायणः ॥

महाकोषातकी । स्त्री० हस्तिघोषाया  
म् । नेनुवां० घीयातोरजी० इ०  
भा० प्र० शाक्ती ॥ महाकोषातकी  
स्त्रिगधासरापित्तानिलापहा ॥

महाक्रतुः । पुं० अश्वमेधे ॥ महांश्चा  
सौक्रतुश्च ॥

महाखरः । पुं० अश्वतरे ॥

महागदः । पुं० ज्वरे ॥

महागन्धः । पुं० कुटजवृक्षे ॥ अम्बु  
वेतसे ॥ न० हरिचन्दने ॥ महान्  
गन्धोयस्य० यस्मिन्वा ॥ बोले ॥  
महागन्धा । स्त्री० चामुण्डायां देव्या-  
म् ॥ केविकापुष्पे ॥ नागवलाया-  
म् ॥

महागत्रः । पुं० गवये । वनगवे ॥

महागिरिः । पुं० वीरमेदे ॥ वृहत्-  
पर्वते ॥

महागुरुः । पुं० मातरि ॥ पितरि ॥  
आचार्ये ॥ यथा । मातापिताब्रह्म  
दातामहान्तोगुरुवः स्मृताः । इ  
ति ॥ महांश्चासौगुरुश्च । आत्मह  
तइत्यात्मम् ॥ स्त्रियाः पतिरेवम

## महाचीनः

हागुरुः ॥

महागुल्मा । स्त्री० सोमबल्स्याम् ॥

महागुहा । स्त्री० पृश्निपण्याम् ॥

महागोधूमः । पुं० पञ्चाहेशभवे गो-  
धूमविशेषे । वडा० गोह्रं० इ०  
भाषा ॥

महाग्रहः । पुं० सूर्ये ॥

महाग्रीवः । पुं० उष्ट्रे ॥ जि० वृहत्  
ग्रीवायुक्ते ॥

महाघूर्णा । स्त्री० सुरायाम् ॥ महती  
घूर्णायस्यादयाना ॥

महाघोरः । जि० अतिशयभयानके ॥

महाघोषः । पुं० अतिघोषणे । म-  
हाशब्दे । न० वृष्टे । आपणे ॥  
जि० वृहच्छब्दयुक्ते ॥

महाघोषा । स्त्री० कर्काटवृष्ट्याम् ॥  
कुन्दुवयाम् ॥

महाङ्गः । पुं० उष्ट्रे ॥ महान्यङ्गान्य  
स्य । अनेकमिति बहुव्रीहिः ॥ गो-  
क्षुरङ्गे ॥ महामूषिके ॥ रत्नविज-  
के ॥ जि० वृहद्वययुक्ते ॥

महाचक्षुः । पुं० वृहच्चक्षुमतिख-  
गे ॥ शाकविशेषे । लुचक्षुकाया-  
म् । दीर्घपल्याम् । दिव्यगन्धायाम् ॥

महाचण्डः । पुं० कालक्षमण्ये ॥  
जि० प्रचण्डे ॥

महाचीनः । पुं० देशविशेषे ॥ यथा  
कैलानीरंसमारभ्यसरयूपरितः प-

महाजन :

रे । अक्षरगानहिसाविमहादीना  
भिधीमयेत् ॥

महाच्छब्दः । पुं० विवताडवृद्धे ॥ वृ  
हत्वावे ॥

महाच्छाद्यः । पुं० घटहृदि । चि० वृहच्छा  
यायुक्ते ॥ महतीच्छायाऽयम् ॥

महाच्छिद्रा । स्त्री० महामेदायाम् ॥  
चि० वृहच्छिद्रयुक्ते ॥

महाजः । पुं० वृहच्छागे ॥ चि० स-  
हाकुलोद्भवे । महान्छासावजश्च ॥  
महतोजायतेवा ॥

महाजटा । स्त्री० रुद्रजटायामोषधी  
॥ वृहत्त्यांजटायाम् ॥

महाजनः । पुं० सज्जने । साधौ ॥  
यथा । बंदाविभिन्नाः स्मृतयो  
विभिन्नानाऽसौमुनिर्यस्यमतं नभिन्न  
म् । धर्म्मस्यतत्त्वं निहितं गुहायां  
महाजनोदेनगतः सपत्न्याः ॥ स  
हाजनोपर्यनुकोशयुक्तः सन्नाहरा  
जाविवेकः । यथा । आः पाप  
महामोहहतकसर्वाहृतस्त्वयायं  
महाजनः । यतः । शान्तेऽनन्त  
महिम्निनिर्मलविदानन्देतरह्राव  
लीनिर्मुक्तेऽसुतसागरात्सिस्रना  
क्ममनोपिनाचामलि । निः सारे  
मृगलक्षिकाणं वजले द्यन्तोपिमू  
ढः पिवत्याधावत्यवगाहतेऽभिर  
मते मज्जत्ययोमज्जतीति ॥ मन्वा  
दौ । यथा । प्रायेणैव दत्तदिदं नम

महाडीनम्

हाजनीषं देव्यापिनोदितजतिर्नत  
माययाजम् । जप्यांगीप्राप्तजति  
सर्वेषु पितासर्वैतानिदितवृत्तिका  
संक्षिप्युज्जमानः ॥

महाजम्बुः । स्त्री० )

महाजम्बू । स्त्री० ) वृहज्जम्बूम् ।

राजजम्बूम् ॥

महाजवः । पुं० गणये ॥ श्रीकारिणि  
कृषी ॥ चि० अतिशयवेगदति ॥

महाजातिः । स्त्री० वासन्त्याभूजता  
याम् । माधव्याम् ॥ श्रेष्ठवर्णे ॥

महाजाली । स्त्री० पीतवर्णघोषाया  
म् ॥ राजकोषातक्याम् ॥ जालय  
ति । जालभाष्ठादने । चु० । पचा  
द्यच् । गौरादिः । महतोचासौ  
जालौच ॥

महाज्यैष्ठी । स्त्री० नक्षत्रविशेषादिवु  
क्तायांज्यैष्ठ्यांपूर्णिमायाम् ॥ प्रज्या  
चशब्दकल्पद्रुमम् ॥

महाज्योतिष्मती । स्त्री० लताविशेषे  
। तेजोवत्याम् । बहुरसायाम् ।

जनकप्रभायाम् । लवणायाम् ।

बडीमालकांगणौ । इ० भा० ॥

महाज्वाला । पुं० यज्ञवह्नी ॥ चि  
त्याम् ॥

महाज्वाला । स्त्री० जिज्ञानांविद्याध  
रीविशेषे ॥ बृहदग्निशिखायाम् ॥

महाडीनम् । न० पक्षिणः शुद्धपत  
नेनप्रत्यावृत्तौ ॥

महातेजा :

महादानम्

महाव्यः । पुं० कदम्बे ॥ त्रि० अ  
तिशयधनवति ॥

महातपाः । पुं० विष्णौ ॥ महत्पृ  
ष्टिविषयंतपोज्ञानमस्य । ऐश्वर्यं  
प्रतापोवामहदस्य ॥

महातमप्रभा । स्त्री० अतिशयाभका  
रमयेनरकविशेषे ॥

महातरुः । पुं० सुहोवृक्षे ॥ बृहद्  
वृक्षे ॥

महातलम् । न० पातालप्रभेदे ॥

महातारा । स्त्री० जिनानां देवीविशे  
षे ॥

महाताली । स्त्री० आवर्तक्याम् ॥

महातिक्तः । पुं० महानिखे ॥ त्रि०  
अतिशयतिक्तस्त्रयुक्ते ॥

महातिक्ता । स्त्री० यवतिक्तायाम् ॥  
पाठायाम् ॥

महातीक्ष्णा । स्त्री० भस्मातकशृङ्गे ॥  
त्रि० अतिशयतीक्ष्णे ॥

महातुम्बी । स्त्री० राजालाव्याम् ॥

महातेजाः । पुं० अग्नी ॥ कार्त्तिके  
केये ॥ विष्णौ ॥ यथा । तेजस्वि  
नोयदौयेन तेजसाभास्करादयः

। तत्तेजोमहदस्येति महातेजाः

स ईश्वरः ॥ क्रौंयं शौर्यादिभिर्द्वौ

महद्भिः समलङ्कृतः । इति वास्या

न्महातेजाः । शत्रुपातन ईश्वरः

॥ न० पारदे ॥ त्रि० अतिशयते

जस्विनि ॥ महत्प्रकाशं तेजस्यैत

व्यलक्षणमस्य ॥

महात्मा । त्रि० महामनसि । महाश  
ये ॥ अथान्यमुद्धान्तः करणत्वाज्जी  
वन्मुक्ते ॥ सर्वोत्कृष्टे ॥ रजस्तमो  
मलरहितान्तःकरणे । शुद्धसत्त्वे  
। समुत्पन्नसस्यगुद्दर्शने ॥ साधूना  
मभयदायके । परमोदारचित्ते ॥  
परमकारुणिके । सर्वेश्वरे । सर्वज्ञे ।  
परमात्मनि ॥ अक्षुद्रबुद्धौ ॥ महा  
न्अनेकजन्मसुकृतैः संस्कृतः । क्षु  
द्रकामाद्यनभिभूतः । आत्मा ।  
अन्तःकरणयस्यसः ॥ महांश्चा  
सावात्माचेति वा ॥

महात्त्वयः । पुं० चतुर्थके । विषमज्व  
रे ॥ गच्छीरे ॥ महति कष्टे ॥

महादण्डः । पुं० यमदूतप्रभेदे ॥

महादन्तः । पुं० गजदन्ते । ईशाद-  
न्ते ॥ बृहदन्तमात्रे ॥ त्रि० तद्वति ।

महादानम् । न० श्रेष्ठदाने । तुलापुरु  
षादिषोडशप्रकारे ॥ यथा । आद्य  
स्तुसर्पदानानां तुलापुरुषसंज्ञितम् ।  
। हिरण्यगर्भदानश्च ब्रह्माण्डं तदन-  
न्तरम् ॥ कल्पपादपदानञ्च गोसहस्र

स्तुपञ्चमम् । हिरण्यकामधेनुश्च हिरण्या  
श्वसथैव च ॥ पञ्चलांगलकं तद्वज्रादा

यंतयैव च । हिरण्याश्वरथस्तद्वज्रं मह  
स्तिरथस्तथा ॥ द्वादशं विष्णुचक्रञ्च ततः

कल्पलतात्मकम् । सप्तसागरदानञ्च  
रत्नधेनुसथैव च ॥ महाभूतघटस्तद्व

## महादेवी

तपोडणः परिकीर्तितः ॥

महाहात । न० देवदारुणि ॥

महाहातः । पुं० नरकान्तरे ॥

महादेवः । पुं० शिवे ॥ महांशासौ-

देवश्च । आत्महतइत्यात्वम् ॥ म-

हान्देशोन्मत्त्यादिहपाक्रीडायत्येतिवा

॥ ब्रह्मादीनां सुराणाञ्चमुनीनां ब्रह्म

वादिनाम् । तेषाञ्च महतो देवो महा

देवः प्रकीर्तितः ॥ महती पूजिता वि

श्वे मूलप्रकृतिरीश्वरी । तस्या देवः पू

जितश्च महादेवः सच स्मृतः ॥ इ०

ब्र० वै० पु० ॥ सर्वदेशानां महनोय

स्याञ्च महादेवः । तथोक्तं साम्बपुरा-

णे । पूज्यते यत्सुरैः सर्वैर्महांश्चैव

प्रमाणतः । धातुर्महेति पूजायां म

हादेवस्ततस्मृतः ॥ स्कादिपि । म

हतामपि देवनामहमेव महान्यतः ।

न तु मत्तो महानन्यो महादेवस्ततोऽह

मिति ॥ कोटयो ब्रह्महत्यानामग

म्यागमकोटयः । सद्यः प्रलयमा-

यान्ति महादेवेति कीर्त्तनात् ॥ महा

देवमहादेवमहादेवेति वादिनम् ।

वत्संगौरिव गौरो शोभा वन्तमनुधाव

ति ॥ अत्रोक्तमथर्वशिरसि । सर्वा

न्भावान्परित्यज्यात्मज्ञानयोगैश्च

र्यमहतिमहीयते तस्मादुच्यते महा-

देवइति । अस्यार्थो विष्णुसहस्रनाम

भाष्यटीकायां द्रष्टव्यः ॥

महादेवी । स्त्री० दुर्गायाम् ॥ महतो-

## महाद्रोणा

ब्रह्मादीनपि देवयतिसमांश्चिद्व्यव

हारयति० इति महादेवी । दिवु० ।

अच् । टित्वा नुडीप् ॥ पूज्यते यासु

रैः सर्वैर्महती च प्रमाणतः । धातु

र्महेति पूजायां महादेवीततः स्मृते

ति देवो पुराणम् । सर्वैर्दृश्यं महादेवी

द्रष्टा साक्षी च सैव हीति देवी भागवत-

म् । द्रष्टा जीवः साक्षी० ईश्वरः०

दृश्यं सध्वं न गत्० इदं च यं सैव भगवती

भवतीत्यर्थः ॥ राक्ष्याम् । महिष्या

म् । पट्टदेव्याम् ॥

महादैत्यः । पुं० भौत्यमन्वन्तरीयदै-

त्यविशेषे । उक्तुष्टदैत्ये ॥

महाद्युतिः । त्रि० ईश्वरे ॥ महती-

वाङ्माभ्यन्तरव्यापिनी द्युतिश्चैतन्य

लक्षणास्य कामादिपराभवेन स्वहित

साधनोन्मुखे० पुरुषर्षभे । महती

द्युतिरस्य ॥

महाद्रिधृक् । पुं० हरौ महान्तबद्धि-

मन्दरंगो वर्धनं वाऽऽमृतमयने गोरक्ष-

शोबाधृतवानिति व्युत्पत्तिः फलिता

र्यक्तयनपरा । वस्तुतस्तु महाद्रये धृ

ष्णोति० धर्तुं प्रगल्भते । जिधृ-

षा प्रागल्भ्ये । क्रिप् । किन् प्रच्यय

स्तुतुः ॥

महाद्रुमः । पुं० अश्वत्थे ॥ महांशा

सौद्रुमश्च ॥ वृहदृक्षे ॥

महाद्रोणा । स्त्री० देवकुरुम्बायाम् । दि

व्यपुष्पायाम् ॥



## महानल :

महाद्रुणी । स्त्री० महाद्रुणाक्षुपे ॥  
महाद्वन्द्वः । पुं० युद्धवाद्ये ॥ अतिक  
लङ्गे ॥

महाधनम् । न० महामूल्ये । बहुमू  
ल्ये वस्तुनि । महगी० इ० भा० । सु  
वर्णे ॥ सिङ्गके ॥ चारुवाससि ॥  
महाधनमूल्यमस्य ॥ कृषिकर्मणि  
चि० अतिशयधनयुक्ते ॥

महाधातुः । पुं० स्वर्णे ॥

महाध्वजः । पुं० उष्ट्रे ॥

महानटः । पुं० महादेवे ॥

महानदः । पुं० नदविशेषे ॥

महानदी । स्त्री० पुरुषोत्तमक्षेत्रान्तर्ग  
तनदीविशेषे । चित्रोत्पलायाम् ॥  
गङ्गायाम् ॥ यथा । अम्बुजमम्बु-  
निजातं जातुन जायतेम्बु जादम्बु ।  
मुरहरतत्रविपरीतं पदाम्बु जादम्बु  
हानदीजाता ॥

महानन्दः । पुं० सुक्ती ॥ अधिकाङ्क्षा  
दे ।

महानन्दा । स्त्री० अमृतायाम् । सुरा  
याम् ॥ माघशुक्लनवम्याम् ॥ नदी  
विशेषे । देवीविशेषे । अट्टहासेम  
हानन्दादेवी ॥

महानन्दिः । पुं० नन्दिवर्षनाख्यरा  
जपुत्रे ॥

महानरकः । पुं० अतिशयनानाप्रका  
रयातनास्थाने ॥

महान ॥ पु० वृहदग्नौ ॥ देवनखे ।

## महानिशा

महानवमी । स्त्री० अश्विनशुक्लनव-  
म्याम् ॥

महानसम् । न० पाकस्थाने । रसव-  
त्त्वाम् ॥ तत्ररक्षणीयजनामाख्ये उ  
क्ताः । यथा । सूदशास्त्रविधानज्ञाः  
पराऽभेदाः कुलोद्भूताः । सर्वे म-  
हानसेधार्याः क्लृप्तकेशनखाजनाः  
॥ इति ॥ पुं० छिन्नीप्ययमितिकश्चि-  
त् ॥ महच्चतदनस्य । अनोश्मायः  
सरसां जातिसंज्ञयोरितिसंज्ञायां ट-  
च् ॥

महानसाधिकृतः । चि० पौरीगवे ॥  
महानसेऽधिकृतः ॥

महानाटकम् । न० इमुमन्नाटके ॥  
नाटकविशेषे ॥

महानाडी । स्त्री० कण्डरायाम् ॥

महानादः । पुं० कुञ्जरे ॥ वर्षुषान्दे  
॥ महाखने ॥ ध्वनिग्रहे । कर्णे ॥  
सिंहे ॥ उष्ट्रे ॥ शङ्खे ॥ कीहला  
याम् ॥ महान्नादोयस्यसः ॥

महानिद्रा । स्त्री० मरणे ॥

महानिम्बः । पुं० पवनेष्टे । पार्वते ।  
वकायन० द्रेक्० डेक्० इ० भा-  
षा । महानिम्बो हिमोरुचस्तितो-  
याहीकषायकः । कफपित्तकृमि  
च्छर्दि कुष्ठहृत्तासरक्तजित् ॥ प्रमेह-  
श्वासगुल्माशीं भूषिकाविषनाशनः ॥

महानिशा । स्त्री० निशामध्यभागे ।  
निशीथे ॥ रात्रिर्मध्यस्थप्रहरद्वये ॥

**सद्गान्धर्व :**

यथा । महानिशातुविज्ञेयामध्य-  
स्थंप्रहरद्वयम् । तत्रस्तानंनकुर्वीत  
काम्यनैमित्तिकादृते ॥ स्मृत्युक्तम-  
हानिशासार्द्धप्रहरीपरिप्रहरद्वयमि-  
तिरघुनन्दनः । देशलोक्तामहोनि-  
शाराधिमध्यमदण्डद्वयात्मिकासाहि  
तीयप्रहरशेषदण्डतृतीयप्रहरप्रथम  
दण्डरूपा ॥

महानीचः । पुं० रजकी अतिशयहीन  
वर्णः ।

महानीलः । पं० भृङ्गराज ॥ नागवि  
शेषे ॥ सिंहलद्वीपाकरोद्भूते० मणि  
विशेषे ॥ सिंहलस्याकरोद्भूतामहा  
नीलास्तुतेस्मृताद्भुत्यगस्त्योक्तेः ॥ त  
ल्लक्ष्यं यथा । यस्तुवर्णस्य भूयस्त्वात्  
क्षौरिशतगुणं स्थितः । नीलतांतनु  
यात्सर्वं महानीलः सचच्यते ॥ इ  
तिगारुडि० ७२ अध्यायः ॥

महानीला । स्त्री० महाजस्राम् ॥

महामौली । स्त्री० नौलापराजिता-  
याम् ॥ वृहन्नील्याम् । श्रीफलिका  
याम् । कीशार्हायाम् ॥

महानुभावः । पुं० श्रीहरी ॥ महा  
शये । सुकृतिनि । महामाहात्म्ये  
॥ महान्श्रुताध्ययनतपश्चाधारादि  
निबन्धनोऽनुभावः प्रभावोयस्यसः ॥

महान्तकः । पुं० महेन्द्राचलपीठस्थे  
शिवे ॥ स्त्री० देवीविशेषे ॥ महेन्द्रे  
चमहान्तका ॥

महापातकम्

महापञ्च : । पुं० बहुपुत्रादिपरिच-  
ने ॥

महापञ्चमूलम् । न० बृहत्पञ्चमूले ।  
तद्यथा । वित्त्वोग्निमन्यः श्योना  
कः काश्मर्यः पाटलातया । सर्वै  
रुमिषितैरेतैः स्यान्महापञ्चमूल-  
कम् ॥

महापञ्चविषम् । न० बृहद्विषपञ्चके ॥

तद्यथा । शृङ्गीषकालकूटश्चमुत्तको  
वत्सनाभक्तः । शङ्खकर्णीतियो  
गोयमहाप्रवृद्धिषाभिधः ।

सहाप्रज्ञाकुलः । पुं० स्वयैरुद्धे ।

महापद्मः । पुं० शकवृक्षे ॥ मानके ।  
मानकचू० इ० गौ० दे० भा० प्र०  
कन्दे ॥ त्रि० बृहत्पर्वण्युक्ते ॥ महा  
न्तिपञ्चाणियस्थसः ॥

महापद्मा । स्त्री० महाजम्बुम् ॥

महापयः । पुं० प्रधानेऽध्वनि । घण्टा  
पये । राजवर्त्मनि ॥ आकाशे ॥ वि  
स्तीर्णेपयि ॥ श्मशाने ॥ महतांप  
न्याः • अः ॥

महापथगमः । पुं० मरणे ॥

[illegible]

महापातकम् ॥ न० ब्रह्महत्यादिषु ॥

## महापातकी

यथा । ब्रह्महत्यासुरापानं स्तेयं गुर्व-  
ङ्गनागमः । महान्तिपातकान्याहु-  
स्त्वं सर्गश्चापितैः सह ॥ महापात-  
कजं विह्वलं सप्तजन्मसु जायते । बाध-  
ते व्याधिरूपेण तस्य कृच्छ्रादिभिः श-  
मः ॥ महच्चतुष्पातकञ्च ॥

महापातकी । स्त्री • ब्रह्महत्यादन्यतम-  
पातकयस्ते ॥ बीरहनादन्यतममहा-  
पातकयस्ते ॥ यथा । बीरघातौ दृष्ट्या  
पायी बीराणां स्त्री गमस्तथा । स्त्री यीम-  
हापातकिनस्तत्संसर्गो वपञ्चमः ॥  
सचपतितः ॥ यथा । महापातकि-  
नो ये वपतितास्ते प्रकीर्तिताः । प-  
तितानां न द्राहः स्त्रान्नान्येष्टिर्ना-  
स्ति सञ्चयः । न चाश्रुपातः पिण्डो  
वाकार्यं श्लाघादिकं क्वचित् ॥ ए-  
तानि पतितानां तु यः करोति विमो-  
हितः । तमकृच्छ्रद्वयेनैव तस्य शुद्धि-  
र्न वान्यथा ॥ इति शुद्धितत्त्वधृतं वि-  
ष्णुपुराणवचनम् ॥ महापातकिनो  
जीवत एव प्रेतश्लोदकक्रियावच्च मा-  
यरोह्यासपिण्डैः समानोदकैश्च वा  
माद्विर्गत्वा ज्ञात्वा त्विगुरुसन्निधा-  
ने रिक्तायां न वस्यांति यौ दिनात्के कर्त्त-  
व्ये ह्यहमनुः ॥ पतितश्लोदकं का-  
र्यं सपिण्डैर्वाभ्यवैर्बहिः । निन्दि-  
ते ह निसायाङ्गे ज्ञात्वा त्विगुरुसन्नि-  
धौ ॥ दासीघटमपां पूर्णपर्यं स्येत्प्रे-  
तवत्यदा ॥ अहोरात्रमुपासीरन्नशौ

## महापापः

च' बांधवैः सह ॥ निर्वर्णं वंश्च तस्या-  
त्तु सन्नाषणसहाशने । दायादस्य  
प्रदानञ्च यादाचैर्बहिर्लोकांश्च ॥  
ज्येष्ठताच निवर्त्तत ज्येष्ठादाप्यञ्च य-  
नम् । ज्येष्ठांशं प्राप्नुयाच्चास्य यवीया-  
नगुणतोधिकः ॥ प्रायश्चित्तं तु च-  
रिते पूर्णकुम्भमपां न वम् । तेनैव सा-  
हं प्राप्स्येयुः क्वात्वा शुद्धिं जलाशये-  
॥ सत्त्वप्सु तं घटं प्राप्य प्रविश्य भवनं  
स्वकम् । सर्वाणि ज्ञातकार्याणि यथा  
पूर्वं समाचरेत् ॥ एवमेव विधिं कुर्या-  
द्योषित्स्वपतिता स्वपि । ब्रह्माद्रपा-  
नं देयन्तु वसेयुश्च गृहान्तिके ॥ महा-  
पातकमस्य स्यात्सिन्धा । दानः ॥  
पारिभाषिकमहापातकीयथा ॥ क्वा-  
तप्राणप्रतिष्ठाध्वनी चैर्या प्रतिमां हि ज-  
दुर्गानप्रणमेद्यस्तु समहापातकी स्मृ-  
तः ॥ अपिच । पितरं मातरं भार्यां  
गुरुपत्नीं गुरुं परम् । योनपुण्यातिका-  
पव्यात् समहापातकी शिवे ब्र० वै०  
पु० ॥

महापापम् । न० महापातकी ॥ अत्यु-  
त्कटपापे ॥

महापापम् । पुं० अत्युत्तमं ॥ कामे ॥  
महतः पापस्य हेतुत्वात् ॥

महापारेषतम् । न० हृदयपारेषते ।  
द्वीपखर्जूरैः ॥

महापापः । पुं० यमदूतविशेषे । ह-  
हृत्पापे ॥

## महापुरुषदन्तिका

महापुरुषः । पुं० गोमिनि । चेलु

के । बुद्धभिक्षुश्रवणः ।

महापिण्डोत्तकः । पुं० कृष्णवर्णमह  
नद्रुमे । वाराहे ॥

महापिण्डोत्तकः । पुं० वृक्षविशेषे  
। श्वेतपिण्डोत्तके । शस्त्रकोषतरो  
। शरे । पिण्डोत्तरो । पेडिरा-  
ह । भा० ॥

महापीठम् । न० एकपञ्चाशत्पीठे ॥

महापीठः । पुं० बृहत्पीठवृक्षे ।

महाफले । मधुपीलौ ॥

महापुराणम् । न० एकादशलक्षणयुक्ते  
व्यासप्रणीते ऽष्टादशसङ्ख्यकपुरा-  
णविशेषे ॥ तल्लक्षणं यथा । सृष्टि-  
स्थापिविसृष्टिसंस्थितिक्षेपाक्षपाल-  
नम् । कर्मणां भासनावार्त्तामिनूना-  
क्षक्रमेण च ॥ वर्णनं प्रलयाक्षमो-  
क्षस्य अनिरुपणम् । उत्कीर्तनं हरे-  
रेवदेवानाञ्च पृथक् पृथक् ॥ दशा-  
धिकं लक्षणञ्च महतां परिकीर्त्तितम्  
॥ इति ब्रह्मवैवर्ते कृष्णजन्मखण्डे  
१३२ अध्यायः ॥

महापुरुषः । पुं० नारायणे ॥ श्रेष्ठ  
नरे ॥ लक्षणं वाराह्या ६७ च० ॥

ब्रह्मात्माभेदज्ञानिनि । जीवन्मुक्ते

। महांश्चासीपुरुषश्च । सन्महदिति

समासः । आन्ममहतद्रव्यात्वम् ॥

महापुरुषदन्ता । स्त्री० शतमूल्याम् ॥

महापुरुषदन्तिका । स्त्री० महाशता

## महाप्रसादः

वर्ग्याम् ।

महापुष्पा । स्त्री० अपराजिताद्याम् ।

महापृष्ठः । पुं० उद्वेचि० बृहत्पृष्ठे ॥

महापौलस्त्यः । पुं० वैकुण्ठनाया  
नुचरे ॥

महाप्रकृतिः । स्त्री० दुर्गायाम् ॥

महाप्रपञ्चः । पुं० स्थूलसूक्ष्मकारण-  
प्रपञ्चानांसमष्टौ ॥ यथाऽवान्तरव-  
नानांसमष्टिरेकं महद्वनम् । यथाऽवा-  
न्तरजलाशयानांसमष्टिरेको महान्  
जलाशयो भवति । तद्वत्स्थूलसूक्ष्म-  
कारणशरीरप्रपञ्चानामपि समष्टिरे-  
को महान् प्रपञ्चो भवतीति ॥

महाप्रभः । चि० अतिशयदीप्तियु-  
क्ते ॥

महाप्रभावः । चि० अतिशयतेजः-  
शक्तिविशिष्टे ॥

महाप्रभुः । पुं० जगन्नाथे ॥

महाप्रलयः । पुं० सर्वसंहारे । एक

कालिकसमस्तजगत्पदार्थनाशे ॥

महांश्चासीप्रलयश्च ॥ न्यायमते ज-

न्यभावानधिकरणे कासो महाप्रल-

यः । सचचरमध्वंसरूपः ॥

महाप्रसादः । पुं० विष्णुनैवेद्यादौ

॥ यथा । पादोदकञ्च निर्माल्यं नै-

वेद्याञ्च विशेषतः । महाप्रसाद इत्यु-

क्तायाश्च विष्णोः प्रयत्नतः ॥ ब्राह्मे

शब्रह्ममंवेण ब्रह्मणे प्रीतवस्तुनि । त-

न्माहात्म्यं महानिर्वाणतन्त्रे सम्यक्

## महाबोधि :

निरूपितम् ॥

महाप्रस्थानम् । न० शास्त्रीयेदेहत्या  
गविशेषे ॥ महत्० आवृत्तिशून्यं प्र  
स्थानम्० सर्पवृश्चिकसिंहव्याघ्रादि  
विषमभूम्याद्यपरिहारेणगमनं याव  
च्छरीरपातं तन्महाप्रस्थानम्० वृत्त्यु  
च्यते ॥

महाप्राणः । पुं० द्रोणकाके ॥

महाप्रेतः । पुं० ब्रह्मादिषु ॥ यथा  
। ब्रह्माविष्णुशक्रब्रह्मर्षेश्वरसदाशि  
वः । एतेपञ्चमहाप्रेताभूताधिपतयो  
मताः ॥ चत्वारोमञ्चचरणाः पञ्चमः  
प्रच्छदः पटः । सञ्चित्प्रकाशरूपेणशि  
वेनाभिन्नविग्रहाः ॥ तत्रासनेसमा  
सीनानिर्भरानन्दरूपिणीति ॥

महाफलः । पुं० मालूरे । विल्वे ॥

त्रि० उत्कृष्टफले ॥ न० बृहत्फले ॥

महाफला । स्त्री० इन्द्रवारुण्याम् ॥

राजजम्ब्वाम् ॥ तुम्बाम् ॥ महा

क्षोशातक्याम् ॥ मधुबीजपुरे ॥

महाफेना । स्त्री० अश्विफेने । हिण्डी  
रे ॥

महावलः । पुं० वायौ ॥ बुद्धे ॥ न०  
सीसके ॥ त्रि० वलीत्कटे । वलीय  
सि ॥ महासामर्थ्ये ॥ महत्प्रकृष्टं  
वलमस्य ॥

महावला । स्त्री० अतिवलायाम् । पी

तपुष्याम् । पीतवाय्यालके ॥

महाबोधिः । पुं० बुद्धे ॥

## महाभिषः

महाब्राह्मणः । पुं० निन्दितब्राह्मणे  
। कव्या० अचारज० इ० भा० ॥

महाभद्रा । स्त्री० काश्यप्याम् ॥ गङ्गा  
याम् ॥

महाभटः । पुं० अतिशययोद्धरि ॥

महाभागः । त्रि० अतिधन्ये ॥ दयाद्य  
ष्टगुणयोगोमहाभागता० तद्विशिष्टे  
॥ महान्भागोभाग्यमस्य ॥ महान्  
असाधारणोभागऐश्वर्यादिभगसमु  
दायोयस्यवा ॥

महाभागा । स्त्री० महालयतीर्थस्थायां  
देव्याम् ॥

महाभारतम् । न० व्यासप्रणीतेतिहास  
शास्त्रे ॥ तन्नामकारणं यथा । एक  
तश्चतुरोविंशतभारतश्चैतदेकतः ।  
पुराकिलसुरैः सर्वैः समस्यतुलया  
धृतम् ॥ चतुर्भ्यः सरस्वत्येभ्योदेवे  
भ्योभ्यधिकंयदा । तदाप्रभृतिलोके  
स्मिन्महाभारतमुच्यते ॥ महत्त्वा  
ज्ञारतत्वाच्चमहाभारतमुच्यते ॥

महाभाष्यम् । न० पातञ्जलिव्याकरण  
भाष्ये ॥महाभिलाषः । त्रि० महेच्छे ॥ महा  
नभिलाषोऽस्य ॥

महाभिषः । पुं० राजर्षिविशिष्टे । प्रा  
तीपे । शन्तनौ ॥ यथा । महाभि  
षोऽनृपोऽज्ञातः प्रतीपस्यमुतस्तदा ।  
शन्तनुर्नामराजर्षिर्धर्मात्मासत्यसङ्ग  
रद्वति ॥



## महामना :

महाभीता । स्त्री० लज्जालुवर्चः ॥ त्रि०  
अतिशयभययुक्ते ॥

महाभीमः । पुं० शान्तनुवृषे ॥ भृ  
ङ्गिनामकशिवद्वारपाले ॥ त्रि०  
अतिशयभयानके ॥

महाभीरुः । पुं० कीटविशेषे । गोपा  
लिक० इ० गौ० दे० भा० प्र० ॥  
ग्वाली० इ० दे० भा० ॥ अतिशय  
भयशीले ॥

महाभौषः । पुं० शान्तनुवृषे ॥

महाभूतम् । न० व्योमादिपञ्चसु ।  
भूत्यादिपञ्चसु ॥ महाभूतानिपञ्चैव  
खानिलान्नाम्बुभूमयः ॥

महाभृङ्गः । पुं० नीलभृङ्गराजे ॥

महाभैरवः । पुं० शरभरूपिणिहरे ॥

महाभोगः । त्रि० नारायणे ॥ अति  
सुखिनि ॥ महान्भोगः सुखरूपो  
ऽस्य ॥

महाभोगा । स्त्री० दुर्गायाम् । महार्थं  
साधिनीदेवीमहाभोगाततः स्मृता ॥

महामण्डूकः । पुं० पीतमण्डूके ॥

महामतिः । त्रि० अतिशयबुद्धिबिशि  
ष्टे ॥

महामदः । पुं० मत्तगर्जे ॥ त्रि० अ  
तिशयहर्षयुक्ते ॥

महामनाः । त्रि० सदनतः करणे ॥ उ  
द्गटे । महेच्छे । उदारे । महाशये  
। अचुद्रचित्ते ॥ सर्वश्रेष्ठोहमितिम  
न्यमाने ॥ महद्भूमीरमन्यैरसममा

## महामाया

त्मानंमन्यमानंमनोयस्यसः ॥ पर  
मेश्वरे ॥ दृष्टिस्थित्यन्तकर्माणिजग  
तामनसैवकरोतीतिमहामनाः ॥  
मनसैवजगत्सृष्टिं संहारश्चकरो  
तिय इतिविष्णुपुराणम् ॥ मनसै  
व० सङ्कल्पमात्रेणैव ॥

महामाघः । पुं० योगविशेषे ॥ मा  
घीचमघसंयुक्तामघायांचगुरुर्यदा  
। महामाघस्तदाप्रोक्तोब्रतोवाहादि  
वर्ज्ययेत् ॥

महामात्रः । पुं० प्रधाने । अमात्ये  
। सेनान्यादौ ॥ समृद्धे । हस्तिप्र  
काधिपे । हस्तिशिञ्जाजीविनि ॥  
महतीमात्रापरिच्छेदोऽस्य ॥

महामात्री । स्त्री० आचार्यपत्न्याम्  
॥ महामात्रयोषायाम् ॥

महामानसौ । स्त्री० जिनाननाविद्या  
देवीभेदे ॥

महामायः । पुं० हरौ ॥ मायाविना  
मपिमायाकारित्वात् ॥ महतीप्रकृ  
ष्टामायास्य । महामायात्वंचमायावि  
नामपिमयशस्वरप्रभृतोनांबिविधप्र  
पञ्चविभ्रमकारिमायाप्रयोक्तृत्वात् ॥

महामाया । स्त्री० दुर्गायाम् ॥ ईश्व  
रशक्त्याम् ॥ विसदृशप्रतीतिसाध  
नंमाया० तस्याश्चमहत्त्वंसर्वविषय  
स्वमिति व्याख्यानात् ॥ तस्याः स्व  
रूपंयथा । कालिकापुराणे । गर्भा  
न्तर्ज्ञानसम्पन्नं प्रेरितं सूतिमारुतैः

## महामुख :

। उत्पन्नं ज्ञानरहितं सुखं त्वेयानिरन्तरम् ॥ पूर्वातिपूर्वसम्बन्धसंस्कारैश्च-  
निशोज्यश्च । आहारादीततो मोह-  
समत्वं ज्ञानलंघयम् ॥ क्रोधोपरोध-  
लोभेषु चिन्मात्रिष्वापुनः पुनः । प-  
ञ्चाङ्गाभिनसंयोज्यचिन्तायुक्तमहर्नि-  
शम् ॥ आमोदयुक्तं व्यसनासक्तं ज-  
न्तुं करोति या । महामायेतिसाप्रो-  
क्ता तेन सा जगदीश्वरी ॥ इति ॥

महामायी । पुं० ईश्वरे ॥

महामायी । स्त्री० दुर्गायाम् ॥

महामारी । स्त्री० महाकाल्याम् ॥ भा-  
मयैशभूतायां महाजनक्षयकर्यादेव  
ताग्राम् । संहारशक्तौ ॥ महतो मा-  
रयतीति तथा । महती चासौ मारी  
चेति वा ॥ व्याप्तं तयैतत्सकलं ब्रह्मा-  
ण्डं मनुजेश्वर । महाकाल्या महा-  
काले महामारी स्वरूपया ॥ सैव का-  
ले महामारी सैव दृष्टिर्भवत्यजा ॥ स्थि-  
तिं करो भूतानां सैव काले समातनी-  
ति मार्कण्डेयपुराणम् ॥ अतिशय-  
मारके ॥

महामार्गः । पुं० राजमार्गे ॥

महामालिनी । स्त्री० नाराचाभिषेक-  
तविशेषे ॥ यदि हनयुगलं ततो वेदरे  
फैर्महामालिनीति लक्षणम् ॥

महामाषः । पुं० राजमाषे । चौरा-  
लोविषा । इ० भा० ॥

महामुखः । पुं० कुम्भीरे । न० बृह

## महामेदा

न्मुखे ॥ चि० तद्वति ॥

महामुंडी । स्त्री० महाश्रावणिका-  
याम् ॥

महामुनिः । पुं० नारायणे ॥ अग-  
स्त्ये ॥ बुद्धे काले ॥ कृपाचार्ये ॥  
व्यासि ॥ महंश्चासौ मुनिश्च । सन्म-  
हदितिसमासः । आन्महतद्वत्या-  
त्वम् ॥ ब्रह्मविदि ॥ तुम्बुरुहचे ॥  
न० कुसुम्बुरुषि । धन्याके ॥

महामूर्धा । पुं० शिवे ॥ चि० बृहन्मस-  
कयुक्ते ॥

महामूलः । पुं० राजपलाण्डौ ॥ छि-  
लिहिण्टे ॥

महामूल्यः । पुं० पद्मरागे ॥ न० म-  
हार्घे ॥ चि० तद्वति ॥

महामूषिकः । पुं० बृहदुंदुरौ । महा-  
ह्वे ॥

महामृगः । पुं० हस्तिनि ॥ शरभे ॥

महामृत्युञ्जयः । पुं० मृत्योर्हृत्युक्-  
रेशिवमन्त्रविशेषे ॥ नित्यमष्टशतं  
जपत्वामृत्युं मृत्युं पयं नयेत् ॥

महामेघः । पुं० अतिशयमेघे ॥

महामेदः । पुं० अष्टवर्गाङ्गीषधे ।  
पुरोङ्गवे । बृहन्मेदे ॥

महामेदा । स्त्री० अष्टवर्गाङ्गीषधविशे-  
षे । वसुच्छिद्रायाम् । जीवन्त्याम्  
पांशुरागिष्याम् ॥ महामेदाभिधः  
कन्दो मोरङ्गादौ प्रजायते । शुक्राद्र-  
कनिभः कन्दोलतानातः सुपांडुरः ।

## महारस :

ल्युट् । रजकरजनरञ्जनरजस्युप  
सङ्ख्यानामलोपः ॥ रञ्जेः क्युन्  
वा ॥ महच्चतद्वृज्जनच । सन्महदिति  
समासः ॥

महारण्यम् । न० चरणान्याम् ॥ मह  
च्चतद्वरण्यञ्च । सन्महत्परमोत्तमो  
त्कृष्टाः पूज्यमानैरितिसमासः ।  
चान्महत्तद्व्यात्त्वम् ॥

महारत्नम् । न० मुक्तादिनवसु । मु-  
क्ताफलहीरकचूवैदूर्यपद्मरागकम् ।  
पुष्परागङ्गोमेदं नीलंगाकृतमतं त-  
था ॥ प्रवाल्युक्तान्युक्तानिमहार-  
त्नानिवैभव ॥

महारथः । पुं० रथिकविशेषे । अयु-  
तधन्विभिः सहयोद्धरि ॥ यथा ।  
एकोदशसहस्राण्योधयेद्यस्तुधन्वि-  
नाम् । शस्त्रशास्त्रप्रवीणश्चमहा-  
रथइतिसमृतः ॥ अपिच । आत्मा  
नसारयिञ्चाश्वान् रचन् युद्धे त-  
यो नरः । समहारथसंज्ञः स्यादि-  
त्याहुर्नीतिकोविदाः ॥ शिवे ॥ वि-  
ष्णौ ॥ महान् महात्मा नन्दी गुरु  
होधारथोयस्यसः ॥

महारत्नम् । न० गडसवणे । सांभ-  
र० इ० भा० ॥

महारसः । पुं० खजुरे ॥ कोशका-  
रे । इक्षुविशेषे । कोसिचार० इ०  
भा० ॥ कशेरुणि ॥ पारदे । रसे  
न्द्रे ॥ न० काञ्चिके ॥

## महाराष्ट्र :

महारसाष्टकम् । न० हिङ्गुलाद्यष्ट-  
सु ॥ यथा । दरदंपारदः सहीवै  
क्रान्तकान्तमभकम् । माचिकं वि-  
मलञ्चेति स्युरेतेष्टौ महारसाः ॥

महाराजः । पुं० बुद्धभेदे । मञ्जुषो-  
षे । असपत्नराज्य इति । नृप-  
श्रेष्ठे ॥

महाराजचूतः । पुं० उत्तमाख्ये । म-  
न्मथानन्दे ॥

महाराजद्रुमः । पुं० आरग्वधे  
महाराजिकः । पुं० गणदेवताविशि-  
ष्टे ॥ सत्यसुधन्वसवनादयोविंश-  
त्यधिकशतद्वयसङ्ख्यातागौरवा-  
द्भर्त्ताः । महाराजिकनामानो  
द्विंशतैर्विंशतितथा ॥ महतीराजः  
पञ्क्तिर्येषाभितिविद्यहेष्टे वा द्विभा-  
षेतिक् ॥

महारात्रिः । स्त्री० महाष्टम्याम् ॥  
अर्द्धरात्रात्परं मुहूर्त्तद्वये ॥ ब्रह्म-  
लयोपलक्षितायां महाप्रलयरात्रा-  
म् ॥ ब्रह्मणस्तु निपातैश्च महाकल्पो  
भवेन्नृप । प्रकीर्त्तिता महारात्रिः  
सा एव च पुरातनैरिति त्र० बै० पु० ॥

महाराष्ट्रः । पुं० देशविशेषे ॥ त्रिप-  
क्षकंसमारभ्य मध्ये चोज्जयिनीशिवे ।  
मार्जारतीर्थराजिन्द्रकोलापुरनिवा-  
सिनी ॥ तावद्देशो महाराष्ट्रः क-  
र्णाटस्वामिगीचरः । इ० शक्तिसङ्घ-  
मे ० पटलः ॥ अपिच । नैर्ऋते

## महार्णव :

विडानत्तमहाराष्ट्राक्षरैवतः । ज-  
वनः पल्लवः सिन्धुः पारसीकाद-  
योमताः । इन्द्रोत्तिष्ठतत्त्वे कृ-  
मंश्चक्रं ॥

महाराष्ट्री । स्त्री० जलप्रिप्लव्याम् ॥  
आश्वविशेषे । सरैठी० इ० भा० ।  
भाषाप्रभेदे ।

महारिष्टः । पुं० महानिखे । गिरि-  
निखे ।

महारुद्रः । पुं० महादेवे ।

महारूपः । पुं० शिवे

महारूपकम् । न० नाटके ॥

महारोगः । पुं० पापरोगे ॥ सचाष्ट-  
विधीयथा । उन्मादः १ । त्व-  
दोषः २ । राजयक्ष्मा ३ । श्वासः  
४ । मधुमेहः ५ । भगन्दरः ६ ।  
उदरः ७ । अक्षरी ८ । इति ॥

महारोगी । वि० महारोगयुक्ते ॥

महारौरवः । पुं० नरव्यान्तरे ॥ महा-  
रौरवसंज्ञकमुग्रधोर्बृताससम्पुटम् ।  
धम्यते खदिराङ्गारैर्गुरुदारापनाय-  
कः ॥ देवद्रव्यापहारी च पच्यते का-  
लमघयम् ॥ महानरौद्रोरवोऽत्र ।  
शकम्बादिस्वाद्विशेषः । यद्वा ।  
रुक्मार्शशृङ्गाख्यो मृगः । महतोरु-  
रौरवम् । अण् ॥

महार्घः । पुं० लावण्याख्यखगे ॥ वि०  
महामूल्ये ॥

महार्णवः । पुं० अष्टासमुद्रे ॥

## महालीलसरस्वती

महार्यः । पुं० परमार्ये ॥

महार्घः । पुं० वृषविशेषे । महाभा-  
द्र० गौ० दे० भा० ॥

महाद्रुम् । न० चन्दने ॥

महाद्रुकम् । न० वनाद्रुके ॥

महारुद्रम् । न० दशरुदे । शतक्रो-  
टि १०००००००० सङ्ख्यायाम् ।

अजे ॥

महार्हः । पुं० विष्णौ । महः पूजा-  
तामर्हति । अर्हद्वतिसूत्रात् अर्हदेः  
कर्मण्युपपदेशप्रत्ययः ॥ न०  
श्चेतचन्दने ॥

महालक्ष्मीः । नारायणशक्त्याम् । रा-  
जायाम् ॥ यन्माययामोहिताश्चत्र-  
द्वाविष्णुशिवादयः । वैष्णवास्तां  
महालक्ष्मीं पराराधां वदन्ति ॥ यद्  
वाङ्माहालक्ष्मीः प्रियानारायण-  
स्य चेति ब्र० वै० पुराणम् ॥

महालयः । पुं० विहारे ॥ तौर्धमहा-  
भागादेव्याश्चेत्ते ॥ परमात्मनि ॥  
पितृणामुत्सवाश्रये कन्यागतापरपक्षे  
कन्यागत० इ० भा० ॥

महालसा । स्त्री० देवीविशेषे । दक्षि-  
णदेशे । महादिस्थानमिति विख्या-  
ते । देवीस्थाने ।

महालिकटभी । स्त्री० श्वेतकिण्वी-  
वृक्षे ॥

महालीलसरस्वती । स्त्री० तारादेव्याः  
प्रभेदे ॥ लीलया वाक्प्रदायितेव

## महाव्याधि :

सर्पे ॥

महाविषम् । न० लेषसङ्क्रान्ती ॥

मदूरं विषपात्राभ्यां दोऽशिले प्रग  
लेरवी । अग्निरोष्णयित्वा लघुतल्लक्ष  
विं करिष्यति ॥

महाविष्णुः । पु० महाविराजि ॥

महावीचिः । पु० नरकविशेषे ।

महावीचिर्ब्रह्महाकलोलिनतुलीय  
ते ॥

महावीर्यम् । न० विटपे । सुप्लव  
ज्जलदोरन्तरे ॥

महावीरः । पु० गरुडे ॥ शूरे ॥

विहि । मखानले । यज्ञाग्नौ ॥

वज्रे ॥ श्वेततुरङ्गे । अन्तिमजि

ने ॥ कोकिले ॥ लक्ष्मणे । हनुम

ति ॥ एकवीरवृक्षे ॥ सञ्ज्ञानविह

ने । जराटके ॥ कामदेवे । मारे

महावीरा । स्त्री० क्षीरकाकोल्याम् ॥

महावीर्यः । पु० ब्रह्मणि । महदु

त्पत्तिकारणमविद्यालक्षणवीर्यम

ह ॥ बृहभेदे ॥ वाराहीकन्दे ॥

वि० महाप्रभावे । अतिशयबलयुक्ते ॥

महावीर्या । स्त्री० संज्ञायाम् । सूर्य

पत्न्याम् ॥ वनकापास्याम् ॥ महा

शताव्याम् ॥

महावृक्षः । पु० स्नुहीद्रुमे ।

महावृहती । स्त्री० वार्ताक्याम् ॥

महावेगः । वि० अधिकवेगवति ॥

महाव्याधिः । पु० कुष्ठादिमहारोगे ॥

## महाव्रतम्

महाव्रणम् । न० दुष्टवृक्षे ॥

महाव्रतम् । न० वादशर्मापि कनते ॥

यथा । ते नवधकालादूर्ध्वं विशिष्य

ऽधिकशतसंख्यावद्विष्टं तावत्प्र

रिमाणमहाव्रतानुरूपधे नवीदात

व्याः शरत्कालिकदुर्गापूजने ॥ य-

था । महाव्रतं महापुण्यं शङ्कराद्यै

रनुष्ठितम् । कर्त्तव्यं सुरराजेन्द्रदे

वीभक्तिसमन्वितैः ॥ अक्षयोदय

कालिकमाघश्रावणे ॥ अस्तिजयोग

शास्त्रे ऽचविशेषः । सद्यथा । अहिं

सासत्यास्ते यत्र ह्यवर्ग्यं परिप्रणय

माः ॥ ३० ॥ एते जातिदेशकाल

समयाऽनवच्छिन्नाः सार्वभौमाज

हान्नतम् ॥ ३१ ॥ येचाहिंसायाः

पञ्चयमाउक्तास्त एवनात्याद्यमवच्छे

देन० दृढभूमयो महाव्रतमव्धवाच्याः

तत्रहिंसाजात्यवच्छिन्नायथा० नृग

योर्मुग्धातिरिक्तान्नहनिष्यामीति

० सैवकालावच्छिन्नायथा० तत्रतु

हंश्यान्पुष्ट्येऽहनीतिसैवप्रयोजन

विशेषरूपसमवायच्छिन्नायथा० अ-

विदस्यदेवब्राह्मणप्रयोजनव्यतिरे

केणनहनिष्यामीति० तुष्टं दिवामह

निष्यामीतिच । एवं शिवाहादिप्र

योजनव्यतिरेकेणानृतं नवदिष्या

मीति । एवमापत्कालव्यतिरेकेण

क्षुब्धयाद्व्यतिरिक्तः स्तेयं न करि

ष्यामीति । एवमनुकालव्यतिरिक्त



महाशुद्धः ख :

कालेपत्नीं न गमिष्यामीति । एवं  
 गुर्वादिप्रयोजनमन्तरे बन्धनपरिग्रही  
 ष्यामीति • यथायोग्यमवच्छेदोद्घट  
 व्यः । एतादृशवच्छेदोपरिहारश्च  
 यदासर्वजातिसर्वदेशसर्वकाल  
 सर्वप्रयोजनेषु भवाः सावर्भौमा  
 अहिंसाद्योभवन्ति महताप्रयत्नेन  
 परिपाक्यमानत्वात् • तदा ते महाव्रत  
 तशब्देनोच्यन्ते । एवं काष्ठमौना  
 दिव्रतमपि द्रष्टव्यम् । एतादृशव्रत  
 दार्ढ्ये च • कामक्रोधलोभमोहानां च  
 तुर्णामपिन रक्तद्वारभूतानां निवृत्तिः ।  
 तत्राहिंसमयाक्षमयाचक्रोधस्य • ब्रह्म-  
 चर्येण वस्तुविचारेण च कामस्य • च-  
 स्तेयापरिग्रहरूपेण सन्तोषेण च लोभ-  
 स्य सत्येन यथायथं ज्ञानरूपेण विवेके-  
 न मोहस्य • तन्मूलानाञ्च सर्वेषां निवृ-  
 त्तिरिति द्रष्टव्यम् । इतराणि च फला  
 निसकामानां योगशास्त्रे कथितानि ॥

महाव्रती । पुं० शिवे ॥ चरखेटे ॥

त्रि० महाव्रतयुक्ते ॥

महाशक्तिः । पुं० स्त्री० । शक्तिः । शक्तिः ।  
शक्तिः । महाशक्तिः । सामर्थ्यम् । शक्तिः ।

अतिशयपराक्रमे । स्त्रीः सायाशङ्क-  
लत्रज्ञाहृदिष्याम् । निर्गुणायाम् ॥

पि. तद्युक्तं ॥

महाशङ्खः पुं० नरास्थानि । कथं  
नेत्रयोर्मध्यगतास्थि ॥ कर्णनेत्रान्त-  
रालास्थि महाशङ्खः प्रकीर्ति-

## अनाश्रयः

तः ॥ दशनिखर्वे

१०..... निधिप्रभे  
दे ॥ अलिकी । ललाटे ॥ बृहस्पद-  
खे ॥ याज्ञायोगान्तरे ॥ यथा । खो  
अस्य लाभगेशुक्रि त्रिषष्टि देवपूजितै  
। महाशब्दं खाद्ययोगः प्रतिप-  
क्षापमानदः ॥

महाशठः । पुं० राजधत्तूरे ॥ वि० च  
तिवृत्ते ॥

महाशयमुष्पिका । स्त्री० वृहस्परापु-  
ष्याम् । वृत्तपर्याम् । श्वेतमुष्या  
याम् ॥

महाशता । स्त्री० महाशतापर्याम् ।  
 महाशतावरी । स्त्री० महाशतीर्यावा-  
 न् । सुरसायाम् । शतबीर्यायाम् ।  
 महाशतावरीभिध्याह्व्याह्व्यारसाय  
 नी । शीतबीर्यानिहत्यर्थीमहशी-  
 नयनामयाम् ॥

महाशनः । पुं० दिव्यौ ॥ कल्पा-  
न्ती सर्वगतवात्सल्यवृत्त्यनसंहार्य-  
मस्य । महाभैरवी ॥ कामे ॥ मह-  
दशनं विषयजातं यस्य सः ॥ अन्ना-  
सुरे ॥ वि० अतिभक्ष्यशीले ।

महाशफरः । पुं० एकसाध्यमव्ये ॥  
महाशफरसंज्ञस्तुतिः । पित्तकफा-  
पहः । शिशिरोमधुरोरुच्योवात-  
सोधारणः स्तुतः ॥

महाशयः । त्रि० महीच्छे ॥ महान्-  
शयोय ॥ पुं० समुद्रे ॥

## महाशौषिर :

महाशय्या । स्त्री० राजतल्ये । वृह-  
क्षय्यायाम् ॥

महाशरः । पुं० स्थूलशरे ॥

महाशल्कः । पुं० चिह्नटमख्ये ॥

महाशाकः । पुं० शाकवृक्षे ॥

महाशोखा । स्त्री० नागवलायाम् ॥

महाशालः । पुं० महावृक्षे । बिस्ती

र्णाभिः शालाभिर्युक्ते । सम्यन्त्रे ॥

महतीविस्तीर्णाशाला० वृहन्वृक्षसः ॥

महाशालिः । पुं० स्थूलशालौ ।

सुगन्धिके ॥ महान्श्रेष्ठः शालिः ॥

महाशिवः । पुं० महादेवे ॥

महाशौता । स्त्री० शतमूल्याम् ॥

महाशुक्तिः । पुं० सुक्तामातरि ॥

महाशुक्ला । स्त्री० सरस्वत्याम् ॥ त्रि०

अतिशुक्लवर्णयुक्ते ॥

महाशुभः । त्रि० अतिशुभवर्णयु-

क्ते ॥ न० रजते ॥

महाशुद्धः । पुं० आभीरे ॥

महाशुद्रा । स्त्री० महत्यांशुद्रायाम् ॥

महतीशुद्रेतिविशेषः ॥

महाशुद्धी । स्त्री० आभीर्याम् ॥ महा

शुद्धस्यस्त्री०जातीयावा । पुं० योगा

दिति०जातेरितिशाङ्गीष् ॥

महाशौण्डौ । स्त्री० श्वेतकिण्विहीव-

क्षे ॥

महाशौषिरः । पुं० दन्तरीगविशेषे ॥

दन्ताश्चलन्तिवेषे भ्यस्तालुवाग्रवदौ

यन्ते । दन्तमांसानिपच्यन्तेमुखश्च-

## महाष्टमी

तुल्यते ॥ यस्मिन्सर्वज्ञोव्याधिर्म  
हाशौषिरसंज्ञितः ॥

महाश्मशानम् । न० शानन्दवने । का

श्याम् ॥ महान्त्यपिचभूतानिप्रलये

समुपस्थिते । शैरतेऽत्रमवाभूत्वाश्म

शानन्तुततोभवेत् ॥ वाराणसीति

विख्याताहद्रावासइतिदिज्ञः । म

हाश्मशाननिखेवंप्रोक्तमानन्दका-

ननम् ॥

महाश्याखा । स्त्री० शिंशपावृक्षे ॥

श्यामल्याम् ॥

महाश्रमः । पुं० तीर्थविशेषे ॥

महाश्रमणः । पुं० वृद्धमेदे । श्राव्य

सुनौ ॥

महाश्रावणिका । स्त्री० कदम्बपुष्पा

म् । महासुडायाम् ॥

महाश्रोः । स्त्री० वृद्धशक्त्यन्तरे । ता

रायाम् ॥

महाश्रोत्रियः । पुं० महत्त्वसतिश्रुता

ऽध्ययनवृत्तसम्यन्त्रे ॥ महान्चात्तौशो

त्रियश्च ॥

महाश्वेता । स्त्री० शुक्लभूषणप्राण्डे ।

श्वेतगन्धिकायाम् ॥ १ ॥ आभूनिष्-

प्राण्डे ॥ सरस्वत्याम् ॥ श्वेताप-

राजितायाम् ॥ सितायाम् ॥ मधुजा-

याम् ॥ श्वेतकिण्विहीवृक्षे । दुर्गायाम् ॥

महतीचासौ च ताच ॥

रुद्राष्टमी । स्त्री० दुर्गायाम् ॥

महष्टमी । स्त्री० आश्विनशुक्लाष्टम्याम्

## महासमझा

। शरत्कालीनवायातुसैवप्रोक्ताम  
हाष्टमो। महारात्रिरितिख्यातातस्या  
मव्यांयजेत्सुधीः ॥ अष्टम्यांरुधिरै  
मांसैर्महामांसेः सुगंधिभिः । पू  
जयेद्बहुजातीयैर्वलिभिर्भोजनैः शि  
वाम् । सिन्दूरैः पट्टवासोभिर्नाना  
विधविलेपनैः । पुष्पैरनेकजातीयैः  
फलैर्बहुविधैरपि ॥ उपवासंमहाष्टम्यां  
पुचवान्नसमाचरेत् । यथातथैवपूता  
त्साव्रतीदेवींप्रपूजयेत् ॥ पूजयि  
त्त्वामहाष्टम्यांनवम्यांवलिभिस्तथा  
। विसर्जयेद्दशम्यान्तुश्रवणेतांबरी  
त्ववैः तच्चाहंरात्रपूजा यथा ।  
कन्यासंस्थेरवाविषे शुक्लाष्टम्यांप्रपू  
जयेत् । सोपवासोनिर्धारितुमहा  
विभवविस्तरैः ॥ पूजांसमारभे  
द्देव्यानक्षत्रवारुणपिवा । पशुवा  
तश्चकर्तव्योगवलाजवधस्तथेतिदे  
वीपुराणे वारुणपदेनपुर्वाषाढोच्यत  
द्वातिरघुनन्दनः ॥ महाष्टम्युपवा  
सोपारबन्तु । अष्टम्यांसमुपोष्यैव  
नवम्यामपरिऽअहनि । मध्यमांसो  
पहारेणदद्यान्नैवेद्यमुत्तमम् ॥ ते  
नैवविधिनान्नन्तुखयंमुञ्चीतनान्य  
थेति ॥

महासन्नः । पुं० कुवेर । त्रि० अति-  
निकटे ॥

महासमझा । स्त्री० हवलायाम् ।  
खिरडिट्याम् । षलायाम् । कगडि

## महासिंहः

या० कांवी० खरैटी० इ० भा० ॥

महासर्पः । पुं० असनवृक्षे ॥ प-  
नसे ॥

महासहः । पुं० कुल्लकवृक्षे ॥ त्रि०  
अतिक्षमे ॥

महासहा । स्त्री० सापपण्याम् । अम्ला  
ने । कठसरैया० इ० भा० ॥ मह  
तीचासौसहाच । सन्महदितिसमा  
सः । आम्नाहतद्रव्याख्यम् ॥

महासन्तापनम् । न० व्रतविशिषे ॥  
अत्रयान्नबलवत्तः । कुशोदकक्षुण्णो  
क्षीरंदधिमूत्रंशकृतंघृतम् । न  
गंध्यापरे हृत्पुपवसे तल्लक्ष्मं सान्त  
पनंचरन् ॥ दाहसाध्यसान्तपनमु  
क्त्वाह । पृथक् सान्तपनद्रव्यैः षड  
हः सोपवासकः । सप्ताहेनैवक  
च्छीयं महासान्तपनं स्मृतम् ॥ म-  
हासान्तपनंधेनु षट्कदानसम  
म् ॥

महासारः । पुं० दुर्गखद्विरे ॥ त्रि०  
युक्तियुक्ते ॥

महासाहसम् । न० अतिबलात्कारकृत  
कार्ये ॥ अतिशयदण्डे ॥

महासाहसिकः । त्रि० अतिसाहसयु  
क्ते ॥ प्रसङ्गापहारिणि ॥ महांश्चा-  
सौसाहसिकश्च ॥

महासिंहः । पुं० शरभे । पर्वताश्रये ॥  
देव्याः सिंहे ॥ यथा । तीक्ष्णदंष्ट्रः  
करालास्यः शठाशोभितकम्बरः ।

महासि :

चतुरङ्गिर्विश्वमखिलमहासिः ।  
कीर्तितमिति ॥

महासुखः । पुं० सुखे ॥ न० लीला  
रत्ने ॥ प्रचुरसुखे । वि० तदति ।

महासुगन्धा । स्त्री० गन्धानामुपशान् ॥  
वि० अतिसुगन्धयुक्ते ॥

महासूक्ष्मा । स्त्री० बालुकायाम् ॥  
त्रि० अतिशयसूक्ष्मे ॥

महासेनः । पुं० क्षार्त्तिकेये ॥ महासैन्य  
पती ॥ बौद्धभेदे ॥ महतीसेनाऽस्य ॥

महास्वान्तः । पुं० शरभे ॥ वि० वृह  
त्स्वान्तयुक्ते ॥

महास्वन्धा । स्त्री० जम्बूद्वे ॥

महास्वन्धी । पुं० शरभे ॥

महास्यली । स्त्री० पृथिव्याम् ॥ श्रेष्ठ  
स्यामी ॥

महाज्ञायुः । पुं० काण्डरायाम् ॥

महासग्वी । पुं० शिवे ॥

महास्वनः । पुं० वाद्यप्रभेदे । महत्तू  
र्ये ॥ विष्णौ ॥ महान्जर्ज्वितः

स्वनः नादोऽस्य । यद्वा । महान्  
स्वनः श्रुतिलक्षणेनादोऽस्य ॥ सन्म  
हदितिसमासे ० आत्मन् ॥ वृहत्पद्वे  
॥ वि० तदति ॥

महाहनुः । पुं० शिवे ॥ हनूमति ॥

त्रि० वृहहनुयुक्ते ॥

महाहविः । न० गोष्ठते ॥ ब्रह्मणि ॥

महत्तत्त्वविश्वं ब्रह्मात्मनिसर्वजग

त्तदात्मतयाहूयते इति महाहविः ।

महिरः

। यदासहस्रिणोऽपि दामपुरीडा  
यमशुभोमादिरुपायस्य ० इन्द्रादि  
देवतासुपस्थयमानसमस्तवैति ॥  
आहविः ॥

महाहासः । पुं० अट्टहासे ॥

महाहिमन्धा । स्त्री० गन्धनाम् ॥ त्याज्यम् ॥

महाहस्ता । स्त्री० कपिः ॥ च्याम् ।  
शूकशिम्व्याम् ॥ वि० अतिखर्वे ॥

महि । अ० महिमनि ॥

महिः । स्त्री० भूमौ । मच्चते । मह  
पूजायाम् । चुरादिदस्तः । ग्य-  
त्तादचङ् ॥

महिका । स्त्री० हिने ॥ मच्चते । मह  
० । कुन्शिखिसंज्ञायोः ॥

महितः । वि० पूजिते ॥ मच्चतेत्य  
॥ मह० । मतिबुद्धिपूजार्थेभ्यश्चे  
तिङ् ॥

महिनम् । न० राज्ये ॥ वि० पूजनीये  
॥ मच्चते । मह० । महिरिणश्चेति  
पक्षे हनन् ॥

महिमा । पुं० शिवैश्वर्ये । ऐश्वर्यमिति  
शये । भूतिप्रभेदे ॥ महान्भवति ०  
येनसमस्तब्रह्माण्डेऽपि न समवैति ॥  
विभूतिविस्तारे ॥ आत्मनः कर्म  
निमित्तवृद्धिचयराहित्ये ॥ महतो  
भावः । पृथादिच्चादिमनिच् ।  
उत्कर्षे ॥

महिमभृत् । वि० ऐश्वर्यवति ॥

महिरः । पुं० पीथे । मिहिरि । सूर्ये ॥

मा

मांसम्

इषीषमनाम उल्लङ्घनामाविधास्तु  
ता ॥

महौषा : । चि० वीर्यवति । महानु  
भावे ॥ महत्पोजीयस्येतिविष-  
यः ॥

महौषधम् । न० शुद्ध्याम् ॥ विषया  
म् । अतिविषयाम् । अतीस० पू०  
भा० ॥ लघुने ॥ भूम्यादुल्लेख्ये ॥ वा  
राहीकन्दे ॥ वत्सनाभे ॥ पिप्प-  
ल्याम् ॥ सुरायाम् ॥ महौषधं ब-  
ज्जीवानां दुः खविस्मारकं महत् ।  
आमन्जनकं यच्च तदाद्यातत्पल्लव-  
यम् ॥ महत्तत्तत्तौषधम् ॥

महौषधिः । स्त्री० दूर्वायाम् ॥ लज्जा  
लुचुपे ॥

महौषधिगणः । पुं० पृश्निपर्ण्यादिव  
॥ यथा । पृश्निपर्णी श्यामलताभृङ्गरा  
जगतावरी । गुडूची सप्तदेवाचमहौ  
षधिगणः स्मृतः ॥

महौषधी । स्त्री० हिलमोचिकायाम् ॥  
श्वेतकण्टकार्याम् ॥ कटुकायाम् ॥  
अतिविषायाम् ॥

महौषधवृक्षम् । न० महास्नानीयद्रव्य  
विशेषे ॥ यथा । सहदेवी तथाव्या  
घ्रीवलाघातिवलातया । शङ्खपुष्पी  
तथाभिहोषष्टमीचमुवर्चला ॥ महौ  
षधवृक्षां पोक्तं महाजनेनियोजयेत् ॥

मा । च० बारणे ॥ त्रिकल्पे ॥

मा । स्त्री० लक्ष्म्याम् । पद्माक्षयाम्

॥ विद्यायाम् ॥ माभे ॥ मातरि ॥

मानम् । माधातोः सम्प्रदादि  
त्वात्क्रियम् ॥

मांसम् । न० पिशिते । तरसे । पल-  
ले । घासिषे । चक्षजे । रक्तपथा-  
ती । मांस० पू० भा० ॥ मांसं वा  
तहरं सर्वं हृत्पुंस्त्वमुत्कृतम् । प्री-  
त्यनंगुहृद्यस्त्वमधुरं सपापयोः ॥

मांसवर्गी विधाक्ते योजाङ्गलाऽनूपमे-  
दतः ॥ तत्रसद्यो हतादिमांसेषु दिशि  
बउक्तः सचीच्यते । यथा । सद्यो  
हतस्य मांसं ह्यद्व्याधिधातियवान्  
तम् । बयस्यं ह्यद्व्यं सातम्यमन्त्रा  
तस्मिन् बर्जयेत् ॥ स्वर्गं गन्तव्यं वा  
मतीत्यारुणं गुह ॥ अथानां दोषं  
मांसं वात्यानां वलदंसद् ॥ विशेष  
कृद्व्यालमुष्टं शुष्कं शुलकरं गुह ॥

विषाम्बुसङ्गतस्यैतन् भक्ष्यं ह्रीं क-  
जाकरम् ॥ किञ्चमुत्तरीयजनकं काशं  
घातप्रदीपनम् ॥ लोचनं कृमिरा-  
जालं मृतमसुविहीरहात् ॥ पिह्ये  
पुपुनान् श्वेदः स्त्रीचतुर्मासं तिष्ठ  
। परार्धं लघुपुंसां स्थात् स्त्रीयां पूर्वां  
ईमादिशेत् ॥ देहमध्यं बुद्धमायः  
सर्वेषां प्राणिनां स्मृतम् । पक्षीत्  
क्षेपादिहृद्गानां तदेव लघु फल्यते ॥  
गुह्यं ह्यग्निं सर्वेषां गुर्वीशं च प-  
क्षिणाम् । करस्त्वन्मोहरं मूर्धापाणौ  
पादौ कटिस्थया । पृष्ठं त्वग्यकृद-



मात्रम्

वाचा

सुविज्ञेयमाहवाच्यः ।

माहभोगीणः । चि० नातुर्हिते ॥ मा

तुर्भोगः शरीरम्० तस्मै हितः ।

आत्मविश्वजनेत्यादिनाखः ॥

माहमुखः । चि० जडे । इतिचिका  
एडशेषः ॥

माहयोगः । पुं० यात्रायोगोन्तरे ॥

यथा । अधिमात्रांशगेसौम्यसितैवा

प्यसुरार्विते । लज्जगेमाहयोगीयं

चूणांसन्विह्यत्सदा ॥

माहवाहिनी । स्त्री० वल्गुलायाम् ।

मांसिष्टायाम् । पक्षिविशेषे ॥

माहशासितः । पुं० मुखे ॥

माहप्रसा । स्त्री० मातुर्भगिन्याम् ॥

मातुः खसा । माहपितृभ्यांखसी  
तिपत्यम् ॥

माहप्रक्षेयः । पुं० माहप्रक्षुते । मा

हप्रक्षेये ॥ माहप्रसुरपत्यम् । ट-

क्विलोपः । अतएवज्ञापकाड्ठक् ॥

माहप्रक्षयी । स्त्री० मातुर्भगिनीसु

तायाम् ॥ डीप् ॥

माहप्रक्षायः । पुं० माहप्रक्षुते ॥ माह

प्रसुरपत्यम् । माहप्रमुखेतिहण् ॥

माहप्रक्षौया । स्त्री० मातुर्भगिन्याः

कन्यायाम् ॥ टाप् ॥

माहसिंही । स्त्री० वासके ॥

मात्रम् । न० कात्स्न्ये ॥ यथा ।

जीवमात्रं नहिंसेत ॥ अवधारणे ॥

यथा । पयोमात्रं भुङ्क्ते ॥ मीयन्ते ॥

अनयाया । मति० मिमीतेवा ।

मासाने । माङ्मासैवा । हुयामा

शुभसिन्धुखन् ॥ स्वार्थे ॥

मात्रा । स्त्री० कर्णभूषणे ॥ वित्ते ।

द्रव्ये ॥ माने ॥ इत्यश्वादीपरिच्छ

दे ॥ अक्षराऽवयवे ॥ स्वल्पे ॥ का

ले । अकारादिलघुक्षरकाले ॥ वृ

त्ते ॥ कालविशेषे ॥ यथा । काले

नयावतापाणिः पथ्येतिजानुमण्ड

ले । सामाजिकविभिः प्रोक्ताऽ

खदीर्घम् । तैमता । अपिच । नाम

जानुनितद्वस्तभमणं यावताभवेत् ।

कालेनमात्रमाह्वयामुनिभिर्वेदपा

रगैः ॥ पुनश्च । खजानुवः करा-

वर्त्तुयाच्छोटिकयायुतम् । एषा-

मात्राभवेदेकासर्ववैषनिश्चयः ॥

याथाव्ये ॥ विषयेषु ॥ मीयन्ते ॥

इ० मात्राः विषयाः ॥ उपभोग

योग्यविशेषे । इन्द्रियवृत्तिषु । इ

न्द्रियेषु ॥ मीयन्तेऽनया० इतिमा

त्रा० परिच्छित्तिः ॥ मियन्ते वि

षयात्राभिरितिमात्राः ० इन्द्रिय

वृत्तयः ॥ मीयन्ते ॥ अनयाया । मा

ति० मिमीतेवा । मासाने० माङ्

मानेवा । इ० । अनित्यः क्षितां

डीप् । टाप् । हुयामेतिवाचन् ॥

पञ्चलक्षक्षरकाले ॥ अंशे ॥ यथा ।

नयोषिष्टाः पृथग्दद्यादवसानदि

नाहते । स्वभर्तृपिण्डमात्राभ्यस्तु

## मानभाक्

बोधकमानमितिमानलक्षम् । माना  
नांस्वविषयावभासकत्वंनिरपेक्षमि-  
तितार्किकाः । आत्मसापेक्षमिति  
वैदिकाः । मानाधीनानेयसिद्धिर्मा-  
नसिद्धिश्चलक्षणादिष्याद् । प्रस्था-  
दौपरिमाणे । यौतवे । द्रुवये ।  
वाप्ये ॥ तत्तुलानुलिप्रस्थैस्त्रि-  
विधंभवति । तत्तुलयायइष्टेनो-  
मानाद्युपलक्ष्यते । अङ्गुल्याहस्ता-  
दि । प्रस्थेनद्रोणादि ॥ ऊर्ध्व-  
मानंक्लिन्मानंपरिमाणन्तुसर्वतः  
। आयामस्तुप्रमाणंस्वात्सङ्ख्या-  
वाङ्मातुसर्वतः ॥ जगनम् । मनु-  
चयबोधने । घञ् ॥

मानकः । पुं० न० कक्षीप्रभेदे । अक्षा-  
पञ्चे । मानकचू० मानसागर० इ०  
भा० प्रसिद्धकण्डे ॥ मानकः शोथह-  
र्छीतः पित्तरक्तहरोलघुः ॥

मानग्रन्थिः । पुं० अपराधि ॥

मानधनः । चि० अभिमानवति ॥

मानधानिका । स्त्री० कर्कश्यान् ॥

मानना । स्त्री० हनने ॥ माने ॥ म-  
नस्तन्मेचुरादिः । ततोयुच् । चि  
चोलुक् ॥

माननीयः । चि० मान्ये । पूजनीये ॥

मानफलम् । न० अज्ञातार्थप्रकाशने ॥

मानभाक् । चि० अभिमानवति ॥

मान्ये । यथा तेषान्तुसमवेता  
नामान्योस्मात्कपार्थिनी । राज्ञा

## मानसः

तत्तयोद्यैवज्ञातकोमुपमानभाजि-  
ति ॥

मानरन्ध्रा । स्त्री० ताड्याम् । लांघी०  
इ० गौ० दे० भा० प्र० वाद्यविशेषे  
॥ यथा । यन्मघोषोऽयतालीत्या-  
मानरन्ध्राविकालिकेति० त्रिकारण-  
शेषः ॥

मानवः । पुं० मनुष्ये । मनुजे ॥  
मनोरयम् । तस्येदमिच्छन् ॥ य-  
द्वा । मनोरपच्यम् । ब्राह्मणमाख्ये-  
तिज्ञापकादण् ॥ चि० मनुप्रोक्ते  
॥ न० उपपुराणविशेषे ॥

मानवकः । पुं० बाले ॥

मानवर्जितः । चि० मानरहिते ॥  
नीचे ॥

मानवाम् । चि० सत्कारयति ॥ को-  
पयति । मानोविद्यतेऽस्य । मनु-  
प् ॥ स्त्री० उगित्त्वान्डीपि०  
मानवती ॥

मानवी । स्त्री० मनोः कन्यायाम् ॥

मानुष्याम् ॥ शासनदेवीविशेषे ॥

मनुप्रोक्तायाम् ॥ मनोरियम् ।

तस्येदमिच्छन् । डीप् ॥ विद्यादे-  
वीविशेषे ॥

मानसः । पुं० अपविशेषे ॥ यच्चजि-  
ह्वौष्ठमनागपिनचलतिसमानसः  
विधियन्नाज्जपयन्नोविशिष्टोदशभिर्गु-  
णैः । उपांशुः स्याच्छतगुणः सा-  
हस्रोमनसः स्युस्तद्वृत्तिमनूक्तेः ॥

## मानस :

न० खान्ते । मनसि ॥ अस्यगुणा  
यथा । परापरत्वं सङ्ख्याद्याः प  
स्रवेगश्च मानसः । इति० भा० प०  
॥ मानसतापोयथा । कामक्रोध  
भयईशलोभमोहविषादजः । शो  
कासुखानमानेष्ट्यामात्सर्यादिभयन्त  
या ॥ मानसोपि द्विजश्रेष्ठतापोभ  
वति नैकधा । इ० वि० पु० ॥ मा  
नसं चिद्विधं कर्म यथा । परद्रव्येष्व  
भिध्यानं मनसाऽनिष्टचिन्तनम् ।  
वितथाभिनिवेशश्च चिद्विधं कर्म मा  
नसम् ॥ सरोविशेषे ॥ यद्योक्तमा  
र्षे रामायणे । कैलासपर्वते राम  
मनसानिर्मितं परम् । ब्रह्मणानरशा  
दूर्लभं ते नैदं मानसं सरः ॥ तस्मात्  
सुखादसरसः सायोध्यामुपगूहते  
। सरः प्रवृत्तासरवूः पुण्याब्रह्मस  
रश्च्युता ॥ इति ॥ मृगेन्द्रसंहिता  
यान्तु० मेरोर्याम्ये गन्धमादनोनाम  
विष्कम्भशैलस्तस्य मूलेनन्दनाख्यमु  
पवनमसि० तत्र मानसं नाम सरश्च्यु  
क्तं यथा । यामाद्रिमूले गन्धर्वसुरसि  
हाप्सरोष्ठतम् । नन्दनं मानसं तत्र स  
रो मानसतस्करम् ॥ इति ॥ चि०  
मनोभवे ॥ यथा । विषयेष्वतिसं  
रागो मानसो मल उच्यते ॥ अनूठा  
नङ्गपीठे वसमेयं मानसी व्यथा ॥  
सङ्कल्पः कर्म मानसमिति ॥ न०  
गिरिविशेषे ॥ मन्यतेऽनेन । मन

## मानसीका :

ज्ञाने । असुन् । ततः प्रज्ञाद्यम् ॥  
मानसतीर्थम् । न० रागादिरहिते  
मनसि ॥ मनोनिर्मलतीर्थं हिराभा  
दिभिरनाविलमिति ॥  
मानसपूजा । स्त्री० जनोरक्षितद्रव्यय  
रणश्रमपर्यायम् ॥  
मानसयागः । पुं० यागेषु प्रयत्ने ॥ अ-  
कृत्वा मानसं यागं योन्यं यागं समा-  
रभेत् । अग्निबः सतु विष्णो योनो  
ज्ञायविधीयते ॥ आत्मयागे कृतै चै-  
व देहशुद्धिः प्रजायते ।  
मानसवासना । स्त्री० कामक्रोधदम्भ  
दपांद्यासुरसम्पदि ॥ काम्यमानत्व  
दृशाजन्यसंस्कारे ॥  
मानसव्रतम् । न० अहिंसादी ॥ यथा  
। अहिंसासत्यमस्तेयं ब्रह्मचर्यं जका  
म्यता । एतानि मानसान्धादूर्लभा  
नितुधराधरे ॥ इ० बराहपुराण  
म् ॥  
मानसालयः । पुं० हंसे ॥ मानस  
आलयोऽस्य ॥  
मानसिकम् । न० मनः कल्पिते ॥  
मानसी । स्त्री० विद्यादेवीविशेषे ॥ म-  
नः कल्पितायाम् ॥  
मानसूत्रम् । न० स्वर्णादिनिर्मितैक  
टिसूत्रे ॥  
मानसोत्तरः । पुं० मेरोः प्रकारवत्  
परितः स्थितैमहापर्वते ॥  
मानसौकाः । पुं० हंसे ॥ मानसं सर

## मानिनी

धीवीऽय ॥

मानायः । पुं० लक्ष्मीभाक्ते । मारा  
यर्थे ॥

मानार्थकम् । ज० यौतवे ॥ मानम  
र्थोयस्यतत् ॥

मानासः । चि० प्रराहङ्कारहारिणि ॥

मानमस्यति । चतु० । कर्मास्य  
य ॥

मानिका । स्त्री० मध्ये ॥ शरावे । से-  
र० इतिभाषा ॥ इतिवैद्यकपरि  
भाषा ॥

मानितः चि० पूजिते ॥ मानः स-  
ङ्घातोऽय ॥ तारकादित्वादितम् ॥

मानिता । स्त्री० अभिमानितायाम् ॥

मानिनीभाषः । तत् ॥

मानित्वम् । न० विद्यमानैरविद्यमा-  
नैर्वागुणैरात्मनः श्लाघने ॥ भा-  
वेत्वः ॥

मानो । पुं० सिंहे ॥ चि० मानवि  
शिष्टे ॥ अहङ्कारिणि ॥ मननशी  
ले ॥

मानोत्यास्ति० अस्तिन्वा ।

इनिः । अनात्मवस्तुषु आत्माभि-  
मानोमानः । सोऽस्यास्तीतिमा  
नो ॥

मानिनी । स्त्री० फल्याम् । प्रियङ्गौ  
॥ मानवल्याम् । स्त्रीविशेषे ॥ उ

त्तमयोषिति ॥ मानश्चित्तोन्नतिरस्य

स्याः । इनिः । डीप् ॥ कोपना

याम् ॥ स्त्रीणामीर्याकृतः कोपी

## मानुषः

मानोन्मासङ्गिमिप्रिये० दूतिलय-  
यात् ॥

मानिषाहः । पुं० श्रीरामे । मा० ल  
क्ष्मीरक्षिन्विष्यौनिषोदति० तिष्ठ  
ति । षट् ॥ हलश्चेतिषन् । त  
द्विप्रसेरितिषत्वम् ॥

मानुजः । पुं० मनुष्ये ॥ मनोरपस्य  
म् । मनोजातावज्यतौषुक्च ॥

आसुरविवाहे ॥ शुक्लनासुरइति  
हारीतसूत्रात् ॥ चि० मनुष्यसम्ब  
धिनि ॥ मनुष्यस्त्रायम् । तस्येदमि  
त्यण् । आपत्यस्येतियलोपः ॥

थेऽचु धामन्दमतयोविधिनामुषिता  
स्ये । तेषामनुषं लक्ष्मणुनर्दत्तं  
विशस्युत ॥

मानुषतीर्थम् । न० तीर्थविशेषे ॥

मानुषचित्तम् । पुं० शरीरपाठके ॥  
गोभूहिरण्यादिसाधनसम्पत्तौ ॥  
मानुषञ्चतद्वित्तञ्च ॥

मानुषी । स्त्री० नरभार्यायाम् ॥ म  
नोरपत्यं स्त्री । मनोजातावज्य  
तौषुक्च । टिड्ढेतिडीप् ॥ जा

तिविषयायांपरत्वान्डीन् ॥ पुं० योने  
तुडीष् ॥ चिकित्साप्रभेदे ॥ यथा

आसुरीमानुषीदेवीचिकित्सासा-  
चिधामता ॥

मानुष्यः । पुं० चिबिधभौतिकसर्गे ॥

सचैकविधः ० ब्राह्मणाद्यष्टान्तर-  
जातिभेदाविषयया० संस्थानस्य

मान्यः

मनुष्यमिहोपनिषत् । न. ॥  
 त्वमिहोपनिषत्तारतम्यमनुष्यमिहोपनिषत्  
 अमादिनवैविध्योपनिषत् ॥ न.  
 मनुष्यत्वे । मनुष्यशरीरे । मनु  
 ष्ये कश्चिद्विषयः । मनुष्यमनुष्यमनु  
 ष्यम् ॥

मानुष्यकम् । न. मानुषसङ्घे । मनु  
 ष्याणां समूहः । गोत्रोत्रोद्गोरभरा  
 जराजन्मराजपुत्रः त्वमनुष्या जातु  
 व् । प्रकृत्याक्षिराजन्ममनुष्ययुगल  
 कृतयलोपनिषत् । मनुष्याणां भावेऽपि  
 प्रकृत्याक्षिराजन्ममनुष्यम् ॥

मानोज्ञकम् । न. मनोज्ञतायाम् ।  
 मनोज्ञत्वभावः । इन्द्रमनोज्ञदि  
 भ्यश्चेतिवुञ् ॥

मानवार्थिकम् । न. मनुष्यार्थिके ।  
 मनुष्यार्थि ।

मानव्यम् । न. मनुष्यत्वे । मनुष्यत्वमनु  
 भावयोः ॥ मनुष्यपुरोहितादिभ्यो  
 यञ् । रणे ॥

मान्याता । पुं. युवनाश्वनृपात्मने  
 यौवनाश्वराजनि ॥ मामयंधास्य  
 तातिदे । इ. इ. वचनात्. मान्याता  
 नामतोऽमन्तु । यावत्सूर्यउदेति  
 स्यादावच्छतिरिति । सर्वान्तद्वीपना  
 श्च मान्यातुः श्वेचमुच्यते ॥

मान्यः । चि. पूज्य । मन्तव्ये ।  
 मानाहे ॥ मानपूजायामस्मान्मन्त्रा  
 दिष्टानादहंकार्येयत्प्रत्ययः ॥

मान्यका नमः । न. ॥ मान्यका  
 ॥ दया । विसृज्यमान्यः । मान्यनि  
 दास्यतिप्रसन्नो । एतानिमान्य  
 द्यातानिनरौद्योवदुत्तरम् ॥ प  
 क्षानादिपुत्रर्षिपुत्रादिपुत्रान्ति  
 य । यदस्यः सोपमानाहः । शु  
 द्धोपिदशमीगतः ॥

मान्या । स्त्री. पृक्षायाम् । मनुष्या  
 लावामौषधी ॥

मापकः । पुं. प्रमापके । प्रमापनके  
 । शब्दे ॥

मापत्यः । पुं. मापत्ये ।

मापनः । पुं. तूले ॥ न. परिमा  
 ने ॥

मापितः । चि. परिच्छिन्ने ॥ माते  
 माडोवा. मनुष्यात्कर्मणिक्तः ।  
 चर्त्तिह्रीत्यादिनापुमागमः ॥

माभीः । स्त्री. समये । नचर्यमा  
 शब्दरभीशब्देन सुस्पष्टैतिसमा  
 सः ॥

माभीदः । चि. अभयप्रभेदे । माभी  
 ददाति । छुदाञ्. । आतद्वति  
 कः ॥

मामकः । पुं. मातुले ॥ कृपणे ॥  
 चि. मदीये ॥ ममतायुक्ते ॥ ममा  
 यम्. चय्. ममकादेशः ॥

मामकीनः । चि. मदीये । मामकी  
 ममाऽयम् । युष्मदस्मादोरन्यतरा  
 खञ्चेति खञ्. तत्रकममकादेशः



मायाकारः

मायाधमः

मायाकारः । पुं० । मायाकारि । प्राति-  
हारिके ॥  
मायाजौबी । पुं० । प्रातिहारिके । या-  
जीकर इ० भा० । प्रसिद्धे ॥  
मायातिः । पुं० । नरवत् ॥  
मायादः । पुं० । कुम्भीरे ॥  
मायादेवो । स्त्री० । शाक्यमुनेर्जमन्या-  
म् ॥  
मायादेवैस्तुतः । पुं० । शाक्यमुनौ ।  
शाक्यसिद्धे । गौतमे । अर्कवन्तौ ।  
भुवमेदे ॥ मायाचासौदेवीच । त-  
स्याः सुतः ॥  
मायाधमनः । पुं० । मायाधमने । भ-  
गवति ॥  
मायाफलम् । न० । फलविशिष्टे । हि-  
द्राफले । मायफले । माद्रफल-  
इ० गौ० भा० ॥  
मायामयः । चि० । सायाविनाकृते ॥  
न० । जगति ॥ ननिरुप्रयितुं शक्या  
विस्पष्टं भासतेत्या । सामावितौ  
न्द्रजाकादौलीकाः सन्प्रतिपेदिरे ॥  
स्पष्टं भातिजगच्चेदमशक्यं तन्निरुप-  
णम् । मायामयं जगत्तस्मादौच-  
खाप्रचपाततः ॥  
मायामोहः । पुं० । अहंममप्रवर्तकै-  
भगवदंशेऽसुराणां मोहायोत्पन्ने ॥  
मायारसिकः । चि० । परप्रतारके ॥  
मायायारसिकः ॥  
मायावान् । चि० । मायामयुक्ते । मा-

मायाकारः । चि० । ऐन्द्रजालिके ।  
प्रातिहारिके । मायां । स्थलजला-  
दीजलस्थलादिज्ञानं करोति । बुद्ध-  
कः । कर्मस्थः ॥

मायावान् । चि० । मायामयुक्ते । मा-



ଦତ୍ତାତ୍ରିୟାବିମଳାଃ । ପ୍ରାଣିନାମାମହମ୍ଭା  
 ସଂସାରାଦିକାମହମ୍ଭା । ଶୁଦ୍ଧିନାମ  
 ସାମାନ୍ୟାଃ । ସଂସାରାଦିକାମହମ୍ଭା ।  
 ସଂସାରାଦିକାମହମ୍ଭା । ସଂସାରାଦିକାମହମ୍ଭା  
 ସଂସାରାଦିକାମହମ୍ଭା । ସଂସାରାଦିକାମହମ୍ଭା

महाराष्ट्र : वि. नरेश्वरी : संस्कृत  
वि. संस्कृत महाराष्ट्र

6000

১৯৭৩ সালের ১০ মার্চ তারিখে  
 ১৯৭৩

संज्ञा : १. श्री गणेशाय नमः ।

ॐ । नमो ॥ नारायणाय नमः ।  
नमः । नमः । नमः ।

[illegible]

प्राप्तः : श्रीमति श्रीमिनिश्वर,  
२ : बालक सुवर्णनिर्यातः

समाधिनिमित्तः । यथासाक्षात्पुण्यनिमित्तः  
समाधिनिमित्तः सारः । श्री गुरुः ।

1. 1. The first part of the report is a general introduction to the project.

प्रा. प्रो. एम. एस. रानाभायान । वा-

भारिपा । श्री. द्वाव्यायान् । वा-  
व्याम् । प्रवितसां भार्यायाम् ॥

मासौ । स्त्री० चण्डालम् ॥ जमजय ॥  
मासौ नामद्वयपद्मेकलोकावयवौ-

सत्यातोषिनिष्ठदयसाधिष्ठानः ।  
साचदेवताप्रेतपतिमाज्जमायपक्व-

सिद्धार्थस्य नाम ॥ अथोक्तं ॥  
॥ ॥

॥ श्रीगणेशाय नमः ॥  
 श्रीगणेशाय नमः ॥

निर्देशावली : १. प्रश्न १ से ५ तक

[illegible]

1952年1月1日

१०५

[illegible]

1. The first part of the document is a list of names and titles, including "The Hon. Mr. Justice" and "The Hon. Mr. Justice".

Page 23

15. The following information was obtained from the above mentioned sources:

[illegible]

॥ श्रीगणेशाय नमः ॥

श्री राज्ञोऽब्रतविज्ञे

मिमांसकतः । तयाजानिः प्रवे-

प्रियमेतद्विभाषतम् ॥  
तत्र ॥ पृ० इति मति ॥ मह

**SECRET**

## मालिकी

यादूबद्धभा० ॥

मालाधरः । पुं० वर्णवृत्तविशेषे ॥

द्विजवरगणान्वितोगजपतिः पुन-  
स्तूर्यवान्० करतलपरिस्फुरत्कन-  
ककुण्डलेनान्वितः । सुरपतिगुरु  
श्रियापरिगतः समन्तात्सखी० जय  
तिभुविष्ठतभूपतिरयन्तुमालाधरः  
॥ यथा । क्वचिदपि वयस्ययासहविनो  
दलः सन्तुली० कतिपयकथारसैर्न  
प्रतिदासरीर्वांरुजम् । सुभगतवक्ता  
मिनीलमधितन्यसायाधिनो मनु  
भपतिभासिनो मदनवैदना लल  
तः ॥

मालारिष्टा । स्त्री० पाच्यान् । सरकतप  
तल्यान् । हरितलतायाम् ॥

मालाश्लिका । स्त्री० पृष्ठायाम् ॥

मालाली । स्त्री० पृष्ठायाम् ॥

मालिः । पुं० सुकेशराक्षसपुत्रे ॥

मालिकः । पुं० मालाकारे ॥ पक्षि  
विशेषे ॥ मालाशिल्पमस्य । शिल्प  
मितिठक् ॥ मालास्थास्तिवा । व्री  
ह्यादिभ्यश्चेतिठन् ॥

मालिका । स्त्री० सप्तलायाम् ॥ पुत्  
त्याम् ॥ ग्रीवालङ्करणे ॥ पुष्पमा  
ल्य ॥ नदीविशेषे ॥ सुरायाम् ।  
मद्ये ॥ टाप् ॥

मालिकी । स्त्री० मालिकयोषिति ।

मालिन्० इ० भा० ॥ टिड्ढेति  
डीप् ॥

## मालुधानी

माली । पुं० मालावति ॥ मालाव्यस्य  
। सुखादिषु० मालार्चये० इतिपाठा  
दिनिः ॥ व्रीह्यादित्त्वाद्वा० इनिः  
। सतुल्येपादन्यत्रापि ॥ सुकेशराक्ष  
सपुत्रे ॥

मालिनी । स्त्री० नाटकायाम् ॥ मा  
लिकयोषिति ॥ गौर्याम् । उमाया  
म् ॥ चम्पानगर्याम् ॥ मन्दाकिन्या  
म् ॥ नदीविशेषे ॥ मालाश्लि  
कस्याः । अस्यांवा । व्रीह्यादित्त्वादि  
निः । डीप् ॥ यद्वा । मल्ल  
धारणे । लितिः । डीप् ॥ अग्नि  
शिखायाम् ॥ दुरालभायाम् ॥ च  
तिशर्करौच्छन्दो १५ भेदे ॥ यथा  
। ननमयययुतेयं मालिनीभोगिलो  
कौः ॥ मृगसदृक्ततचर्चापीतकौशे  
यवात्सारुचिरशिखिशिखण्डादङ्ग  
मिक्षपाशा । अनृजुनिहितमंसैव श  
मुत्क्रान्तयन्तीधृतमधुरिपुलीलामालि  
नीपातुराधा ॥

मालिन्यम् । न० मलिनत्वे ॥

मालायः । चि० मालायाश्चवे ॥ वृद्धा  
च्छः ॥मालुः । स्त्री० पत्रलतायाम् । पत्र  
बल्ल्याम् ॥ नार्याम् ॥

मालुधानः । पुं० मातुलाह्वी । चित्रसर्पे  
॥ मालुरोषधी० तत्रधानमस्य ॥ म  
हापद्मे ॥

मालुधानी । स्त्री० लतान्तरे ॥

## माल्यवान्

मालूकः । पुं० कृष्णार्जके ॥

मालूरः । पुं० शाण्डिल्यवृक्षे । श्री  
फले । विल्वे । त्रैल० इ० भा० ॥  
मांलक्ष्मीपरेषांलुनाति । लूञ्छे द  
ने । बाहुलकाद्रक् ॥ कपित्थवृ  
क्षे ॥

मालेया । स्त्री० स्थूलैलायाम् ॥

माल्यम् । न० कुसुमे । पुष्पे ॥ माला  
यांसाधुमाल्यं पुष्पमिति विवरणम्  
यथा । यथाचाल्येनमाल्येनवासि  
तंतिलसर्पपम् । नमुच्चतिस्वकंगन्धं  
तद्वत्सूक्ष्मस्यदर्शनम् ॥ पुष्पमाला  
याम् ॥ मूर्द्धिन्यस्तपुष्पदामनि ॥  
केशकलापावर्द्धिमाल्यधारणनिर्घे  
धोयथा । नविगर्ह्यकथांकुर्याद्वहि  
र्माल्यं नधारयेत् । गवाञ्चयानं पृष्ठे  
नसर्वथैवविगर्हितम् ॥ रत्नमयस्त्र  
ज्जि ॥ मालामात्रे ॥ मल्यते । मल  
धारणे कटहलोर्यत् ॥ यद्वा । मा  
लैव । चतुर्वर्णादिच्चात्प्यञ् ॥

माल्यपुष्पः । पुं० शण्डवृक्षे ॥

माल्यपुष्पिका । स्त्री० शण्डपुष्पा  
म् ॥

माल्यवान् । पुं० पर्वतविशेषे । मेरु  
तः प्राच्यामानीलनिषधं याव्योत्त  
रायते द्विसहस्रयोजनविस्तीर्णं केतु  
मालेलावृत्तवर्षयोर्मर्यादाद्रौ ॥ मा  
ल्याकारतास्यास्तिमतुप् ॥ राक्षस  
सभेदे ॥

## माषः

माषः । पुं० लेटातृतीवरकन्यायामु  
त्पन्ने० सङ्करजातौ ॥

माषवी । स्त्री० मल्लयात्रायाम् ॥

माशब्दिकः । त्रि० प्रतिषेधरि । नि  
षेधके ॥ माशब्दः इतियआहसः  
। तदाहेतिमाशब्दादिभ्यउपसङ्ख्या  
नमितिठक् ॥

माषः । पुं० ग्रीहिप्रभेदे । कुरुविन्दे  
। धान्यबीरे । वृषाकरे । मांसले  
। बलाव्ये । पित्त्ये । भोजने । मा  
ह० उडद० इ० भा० ॥ माषस्यफ  
लंमाषः । अवयवेचप्राण्योषधिवृक्षे  
भ्यङ्ग्यत् ॥ तस्यफलपाकशुषामिति  
लुपि० युक्तावज्ञावः ॥ माषोगुरुः  
स्वादुपाकः स्निग्धोरुच्योऽनिलाप  
हः । उष्णः सन्तर्पणोवल्गुः शुक्र  
लोर्ध्वहृणः परः ॥ भिन्नमूत्रमल  
स्तन्यमेदः पित्तकफप्रदः । गुदकी  
लादिर्तश्वासपक्तिशूलानि नाशये  
त् ॥ कफपित्तकरामाषाः कफपि  
त्तकरंदधि । कफपित्तकरामत्स्या  
वृन्ताकंकफपित्तकृत् ॥ मूलकं माषसूपे  
नमधुनाचनभक्षयेत् ॥ रूप्यपरिमाण  
विशेषे ॥ देकृष्णालैसमधुते विज्ञे  
योरूप्यमाषकः ॥ परिमाणविशेषे  
। माषके ॥ सचमागधमानेमुश्रुतम  
ते ५ गुञ्जाचरकमते ६ ८ गुञ्जाप  
रिमाणम् । कालिङ्गमानेमुश्रुतम  
ते ५ ७ ८ गुञ्जापरिमाणम् । वै



माषवटी

द्यकान्तरे १० गुञ्जापरिमाणम् ।  
यथा । गुञ्जाभिर्दशभिर्माषः शाणो  
माषचतुष्टयमिति वैद्यकपरिभाषा  
। मासादिति भाषा ॥ ज्यातिः स्मृ-  
तिमते १२ गुञ्जापरिमाणम् । य-  
था । पलन्तुलौकिकैर्मनैः साष्ट-  
रत्तिद्विमाषकम् । तोलकचितयं  
ज्ञेयं ज्योतिर्ज्ञैः स्मृतिसम्मतमि-  
तितिथ्यादितत्त्वधृतवचनेन पलमष्ट-  
रत्तिकाधिकमाषद्वयाधिकतोलकच-  
यम् । एतेन माषकपरिमाणं द्वादश-  
रत्तिकं भवति ॥ मूर्खे ॥ त्वग्दोष-  
भेदे । मखादिति भाषा ॥

माषकः । पुं० पञ्चरत्तिकपरिमाणे  
॥ गुञ्जाः पञ्चाद्यमाषकद्वयमरः  
॥ दशार्द्धगुञ्जं प्रवदन्ति माषं माषाह्व-  
यैः षोडशभिश्च कर्षमितिलीलाव-  
तीच ॥ षड्भिसुरत्तिकाभिः स्थान्  
माषकोद्दिमधान्यकौ । माषोगुञ्जा-  
भिरष्टाभिः सप्तभिर्वा भवेत्तत्तच्चिद्वि-  
तिभावप्रकाशः ॥

माषपर्णी । स्त्री० महासहायाम् । ह-  
यपुच्छौषधौ । काम्बोज्याम् । वन-  
माषे । माषाणीति० गौ० दे० मा०  
॥ माषपर्णी हि मातिक्ता रुक्षा शुक्रव-  
लासकृत् । मधुरा ग्राहणी शोषावात-  
पित्तज्वरासृजित् ॥

माषवर्द्धकः । पुं० स्वर्णकारे ॥

माषवटी । स्त्री० वटिकाविशेषे । उ

मा :

डदौ० वडौ० इ० भा० ॥ माषा-  
णां पिष्टिका हिङ्गुलवणाद्रकसंस्कृ-  
ता । तया बिरजिता वस्त्रे वटिका सा  
धुशोषिताः ॥ तस्मिन्तास्तप्ततैलेता  
अथवासुप्रलेहिताः । वटकस्य गुणै-  
र्युक्ता ज्ञातव्या रुचिदाहृद्यम् ॥

माषशः । अ० प्रतिमाषम्० इत्य-  
र्थे ॥

माषादः । पुं० कच्छपे ॥ त्रि० माष-  
भक्षके ॥

माषादिः । पुं० शमीधान्यगणे । मा-  
षादिर्वर्त्यगणविशेषस्तसः । मा-  
षो मुद्गो राजमाषः कुलत्यश्च कस्ति-  
लः । काकाण्डश्चीवर इति शमीधा-  
न्यगणः स्मृतः ॥

माषीणम् । न० माषक्षेत्रे । माष्ये ॥  
माषाणां भवनं क्षेत्रम् । विभाषां  
तिलमाषो माभङ्गाण्युभय इति पक्षे ख-  
ञ् ॥

माषेण्डरौ । स्त्री० इण्डरे० इन्दरे०  
सेफ० इति हिमपर्वतप्रसिद्धे खाद्य-  
द्रव्ये ॥

माष्यम् । न० माषीणे । माषक्षेत्रे  
॥ माषाणां भवनम् क्षेत्रम् । वि-  
भाषा तिलमाषेति पक्षे यत् माषे  
भ्योहितं वा । खलयवमाषीत्यादिना  
यत् ॥

माः । पुं० चन्द्रे ॥ मासे ॥ मिसीते  
आनन्दमिति माः । बाहुलकात्के

## मासतमः

बलादप्यसिः ॥

मासः । पुं० आमे । वर्षांशे । शुक्लकृ  
ष्णपक्षद्वयात्मकेकाले ॥ मासोद्विभि  
धः शुक्लादिः कृष्णादिश्च । तच्च  
चैवशुक्लप्रतिपदमारभ्यामावास्याप  
र्यन्तंशुक्लादिः । कृष्णपक्षप्रतिपद  
मारभ्यपूर्णिमापर्यन्तं कृष्णादिः ॥

मासश्चतुर्विधः । अथ सौरा  
दिषु यथा । मासश्चतुर्विधः प्रो  
क्तः सावनादिप्रभेदतः । त्रिंशद्वि  
नात्मकस्तत्रसावनः परिकीर्तितः

॥ एकस्मात्सङ्क्रमादासङ्क्रान्तिः  
सौरोभिधीयते । शुक्लपक्षादिहाणा  
न्तस्तान्द्रः स्यादन्यथापिवा ॥ सर्व  
नयचक्षुस्त्यातुनाचक्षोमासउच्यते ॥

तच्च । आदिकैपितृकृच्छ्रमासश्चा  
न्द्रमसः स्मृतः । विवाहादौस्मृतः सौ  
रोयज्ञादौसावनीमतइतिविवेकः ॥

मस्यते परिमीयते चन्द्रवृद्धिचयाभ्यां  
यः । जसौपरिणामे । कर्मणिषञ् ॥

मासजातः । त्रि० जननाटूर्द्ध्वं यस्मा  
सोगतस्तच्च ॥ तत्रैवव्यवहारात् । मा  
सोजातस्ययस्यसः । कालाः परि  
माणिनेतिसमासः ॥

मासज्ञः । पुं० दात्यङ् ॥ त्रि० मास  
विदि ॥

मासतमः । पुं० मासस्यपूरणे ॥

निच्यं शताक्षीतिडटस्तमडागमः ।

अतएवज्ञापकाट् डट् ॥

## मास्य

मासनम् । न० सोमराज्याम् ॥

मासमानः । पुं० बत्सरे ॥ न० मास  
परिमाणे ॥

मासरः । पुं० निस्त्रावे । भक्तसमुद्भवे  
मंडे । मांड० पीच० द्व० भा० ॥

मास्यते । मसीपरिणामे० ग्यन्तः

। बाहुलकादरन् ॥ यहा । मा०

श्रीः सरस्वत् । सृ० पुंसीति  
ङ् ॥

मासवर्तिका स्त्री० सर्षपीपक्षिवि  
शेषे ॥

मासान्तः । पुं० अमावास्यायाम् ॥  
संक्रान्तिदिने ।

मासिकम् । न० अन्वाहार्ये । दर्शश्चा  
ह्ने । पितृणांमासिकं श्राद्धमन्वाहार्यं  
विदुर्बुधाः । तस्मामिषेणकर्त्तव्यं  
प्रशस्तेनप्रयत्नतः ॥ मासेभवद् ।

कालाट् ठञ् ॥ प्रेतस्य० संवत्सरा

भ्यन्तरे० प्रतिमासंमृताहेक्रियमा

णेश्राद्धे ॥ मासोदेवताऽष्टवा । का

लेभ्योभववत् ॥ ऋणे ॥ मासेदेयं ।

देयमृणे । ठक् ॥ त्रि० माससम्ब

न्धिनि । मासेननिर्वृत्तम् । ठञ्

॥ मासेभवंवा ॥

मासुरी । स्त्री० श्मश्रौ ॥

मासूरः । त्रि० मसूरधिकृतौ ॥ मसूर

स्यावयवोविकारोवा । त्रिल्लाद्यण् ॥

मास्य । अ० अलम् । वारणे ॥ माच

स्मच । अनयोः समाहारः ॥

## माहिषम्

माहाकुलः । त्रि० महाकुलीने ॥ महाकुलस्यापत्यम् । महाकुलादण् ।  
खजावितिञ्ज ॥

माहाकुलीनः । त्रि० महाकुले ॥ महाकुलस्यापत्यम् । महाकुलादितिपक्षेञ् ॥

माहाजनिकः । त्रि० महाजनायहिते ॥ महांश्चासौजनश्च । महाजनादृज् । बहुव्रीहिसु । महाजनीयः ॥

माहात्म्यम् । न० महात्मत्वे ॥ प्रभावे ॥ महात्मनोभावः । व्यञ् ॥ अनतिशयैश्वर्ये । दिश्वल्लुप्त्यादिकर्तृत्वेऽप्यविकारित्वे । शुभाशुभकर्मकारयितृत्वेऽप्यवैषम्ये । बन्धमोक्षादिफलदातृत्वेऽप्यसङ्गौदासीन्ये ॥

माहाराजिकः । पुं० गणदेवताभेदे ॥ महाराजोदेवतैषाम् । महाराजप्रीष्टपदादृष्टिति० ठञ् ॥ महाराजो भक्तिरथवा । महाराजादृज् ॥

माहाव्रती । स्त्री० पाशुपतव्रतसम्बन्धिन्यांपडती ॥

माहिनम् । न० राज्ये ॥ मच्चतेऽस्मिन् । मह० महेरिणश्चेतीनण् ॥ त्रि० महनीये ॥

माहिरः । पुं० देवराजे । इन्द्रे ॥

माहिषम् । न० महिष्याधर्मे ॥ अण्म

हिष्यादिभ्यः ॥ त्रि० महिषसम्बन्धिनि ॥ महिषोपजीविनि । महि

## माहिन्द्रः

थाः ० महिषलवा० इदम् । अण् ॥

माहिषसस्तकः । पुं० शालिप्रभेदे ॥

माहिषिकः । पुं० महिषजीवने ॥ महिषीपतौ । व्यभिचारिण्यनुरक्तपतौ ॥ यथा । महिषीत्युच्यतेनारोयाचस्याद्व्यभिचारिणी । तांदुष्टाकामयतियः सवैमाहिषिकः स्मृतः ॥ भगदारोपार्जितस्त्रीधनोपजीविनि ॥ यथा । महिषीत्युच्यतेभार्याभिनेनोपार्जितधनम् । उपजीवतियस्तस्याः सवैमाहिषिकः स्मृत इति ॥

माहिष्मती । स्त्री० शिशुपालनगर्याम् ॥

माहिष्यः । पुं० वर्षसङ्करजातिविशेषे । वैश्यायाञ्चित्रियादुत्पन्ने ॥ नक्षत्रजीवनं नृत्तगीतेऽस्य स्वरक्षणम् । माहिष्याणां भावतिः प्रोक्ताचोशनसास्तयम् ॥

माहिन्द्रः । पुं० शुभदण्डविशेषे ॥ रव्यादिवारेषु वायुवरुणयममहेन्द्राणामेकैकदण्डाभवन्ति । तत्रवरुणमहेन्द्रयोर्दण्डौ शुभौ । वायुयमयोर्दण्डावशुभौ ॥ यथा । ख्यातं वावयमासूर्यमावावयकलानिधौ । वयमावाकुजेऽज्ञायामावावयसुधांशुजे ॥ गुरौ वावयमाचैव । मावावयतथाभृगौ । सूर्यपुत्रेयमावावघटीयुग्मं शु

## मासतमः

बलादप्यसिः ॥

मासः । पुं० आमे । वर्षांशे । शुक्लकृ  
ष्णपक्षद्वयात्मकेकाले ॥ मासोद्विधि  
धः शुक्लादिः कृष्णादिश्च । तच्च  
चैत्रशुक्लप्रतिपदमारभ्यामावास्याप  
र्यन्तंशुक्लादिः । कृष्णपक्षप्रतिपद  
मारभ्यपूर्णिमापर्यन्तं कृष्णादिः ॥  
मासश्चतुर्विधः । अथ सौरा  
दिषु यथा । मासश्चतुर्विधः प्रो  
क्तः सावनादिप्रभेदतः । त्रिंशद्वि  
नात्मकस्तत्रसावनः परिकीर्तितः  
॥ एकस्मात्सङ्क्रमादासङ्क्रान्तिः  
सौरोभिधीयते । शुक्लपक्षादिहृष्णा  
न्तस्माद्भेदः स्यादन्यथापिवा ॥ सर्व  
नक्षत्रभुक्त्यातुनाक्षत्रोमासउच्यते ॥  
तच्च । आर्द्रकीपितृकृच्छ्रमासश्चा  
न्द्रमसः स्मृतः । विवाहादौस्मृतः सौ  
रोयज्ञादौसावनोमतद्वतिविवेकः ॥  
मस्यते परिमीयते चन्द्रवृद्धिचयाभ्यां  
यः । मसीपरिणामे । कर्मणिषञ् ॥  
मासजातः । त्रि० जननादूर्द्ध्वं यस्य मा  
सोगतस्तत्र ॥ तच्चैवव्यवहारात् । मा  
सोजातस्ययस्यसः । कालाः परि  
माणेनेतिसमासः ॥

मासज्ञः । पुं० दात्यङ् ॥ त्रि० मास  
विदि ॥

मासतमः । पुं० मासस्यपूरणे ॥  
निच्यं शतादीतिडटस्तमडागमः ।  
अतएवज्ञापकाट् डट् ॥

## मास्य

मासनम् । न० सोमराज्याम् ॥  
मासमानः । पुं० वत्सरे ॥ न० मास  
परिमाणे ॥  
मासरः । पुं० निस्त्रावे । भक्तसमुद्भव  
मंडे । मांड० पीच० दू० भा० ॥  
मास्यते । मसीपरिणामे० ग्यन्तः  
। बाहुलकादरन् ॥ यहा । मा०  
श्रीः सरस्वत् । सृ० पुंसीति  
इ ॥

मासवर्तिका स्त्री० सर्षपौपक्षिवि  
शेषे ॥

मासान्तः । पुं० अमावास्यायाम् ॥  
संक्रान्तिदिने ।

मासिकम् । न० अन्वाहार्ये । दर्शश्चा  
र्द्धे ॥ पितृणांमासिकंश्चाहमन्वाहार्यं  
विदुर्बुधाः । तच्चाभिषेककर्तव्यं  
प्रशस्तेनप्रयत्नतः ॥ मासेभवन् ।  
कालाट्ठञ् ॥ प्रेतस्य० संवत्सरा  
भ्यन्तरे० प्रतिमासंमृताहेक्रियमा  
णेश्राद्धे ॥ मासोदेवताऽष्टवा । का  
लेभ्योभववत् ॥ ऋणे ॥ मासेदेयं ।  
देयमृणे । ठक् ॥ त्रि० माससम्ब  
न्धिनि । मासेननिर्वृत्तम् । ठञ्  
॥ मासेभवन्वा ॥

मासुरौ । स्त्री० श्मश्रौ ॥

मासूरः । त्रि० मसूरविकृतौ ॥ मसूर  
स्यावयवोविकारोवा । त्रिल्याद्यण् ॥  
मास्य । अ० चलम् । वारणे ॥ माच  
स्याच । अनयोः समाहारः ॥

## माहिषम्

माहाकुलः । त्रि० महाकुलीने ॥ महाकुलस्थापत्यम् । महाकुलादण् खजावितिञ्ज ॥

माहाकुलीनः । त्रि० महाकुले ॥ महाकुलस्थापत्यम् । महाकुलादितिपक्षेञ्ज ॥

माहाजनिकः । त्रि० महाजनायहिते ॥ महांश्चासौजनश्च । महाजनादृञ् । बहुव्रीहिसु । महाजनीयः ॥ माहात्म्यम् । न० महात्मत्वे ॥ प्रभावे ॥ महात्मनोभावः । प्यञ् ॥ अनतिशयैश्वर्ये । विश्वरूपादिकर्तृत्वे प्यविकारित्वे । शुभाशुभकर्मकारयितृत्वे प्यवैषम्ये । बन्धसो जादिफलदातृत्वे प्यसङ्गौदासीन्ये ॥

माहाराजिकः । पुं० गणदेवताभेदे ॥ महाराजोदेवतैषाम् । महाराजप्रोष्ठपदादृञ्जिति० ठञ् ॥ महाराजो भक्तिरथवा । महाराजादृञ् ॥

माहाव्रती । स्त्री० पाशुपतव्रतसम्बन्धिन्यांपद्वती ॥

माहिनम् । न० राज्ये ॥ मह्यतेऽस्मिन् । मह० महेरिण्यचेतीनण् ॥ त्रि० महनीये ॥

माहिरः । पुं० देवराजे । इन्द्रे ॥ माहिषम् । न० माहिष्याधर्मे ॥ अण्महिष्यादिभ्यः ॥ त्रि० माहिषसम्बन्धिनि ॥ माहिषोपजीविनि । माहि

## माहिन्द्रः

ध्याः ० माहिषरुवा० इदम् । अण् ॥

माहिषमस्तकः । पुं० शालिप्रभेदे ॥

माहिषिकः । पुं० माहिषजीवने ॥ माहिषीपतौ । व्यभिचारिण्यनुरक्तपतौ ॥ यथा । माहिषीत्युच्यतेनारोयाचम्याद्व्यभिचारिणी । तांदुष्टांकामयतिथः सवैमाहिषिकः स्मृतः ॥ भगद्गारोपार्जितस्त्रीधनोपजीविनि ॥ यथा । माहिषीत्युच्यतेभार्याभिगीनोपार्जितंधनम् । उपजीवितियस्तस्याः सवैमाहिषिकः स्मृत इति ॥

माहिष्यती । स्त्री० शिशुपालनगर्याम् ॥

माहिष्यः । पुं० वरुणसङ्करजातिविशेषे । वैश्यायांचत्रियादुत्पन्ने ॥ नक्षत्रजीवनं नृत्यगीतेसख्यरक्षणम् । माहिष्याणांशुभावतिः प्रोक्ताचोशनसाश्वयम् ॥

माहिन्द्रः । पुं० शुभदण्डविशेषे ॥ रव्यादिवारिषुवायुवरुणयममहिन्द्राणामेकैकदण्डाभवन्ति० तत्रवरुणमहिन्द्रयोर्दण्डौशुभौ । वायुयमयोर्दण्डावशुभौ ॥ यथा । ख्यातंवावयमासूर्यमावावयकलानिधौ । वयमावाकुजेज्ञेयमावावयसुधांशुजे ॥ गुरौवावयमाचैव० मावावयतथाभृगौ । सूर्यपुत्रेयमावावयटीयुग्मंशु



मिथो

मिथः । अ० अन्योन्यस्मिन् सहार्थे ॥

रहोर्थे ॥ मेयति । मेयृतङ्गमे । असु

न् । पृषोदरादित्वाद्भ्रस्वः ॥

मिथिः । पुं० निमिराजपुत्रे । जन

के ॥

मिथिला । स्त्री० जनकपुर्याम् ॥ विदे

हायाम् ॥ देशविशेषे । तैरभुक्ते

। तिरुहित० इ० भा० प्र० ॥ यथा

। गण्डकीतीरमारभ्यचम्यारण्यान्त

कंशिवे । विदेशभूः समाख्याता

तैरभुक्ताभिधः सतु ॥ मथ्यतेरिप

दोऽत्र । मथे विलोडने । मिथिला

दयश्चेतीलच् । अकारश्चैत्वंनिपा

तनात् ॥

मिथु । अ० द्वावित्यर्थे ॥

मिथुनम् । न० स्त्रीपुंसयोर्युग्मे । द्व

न्द्वे । युगले ॥ जुगल० जोडी० इ०

भा० ॥ द्वयोः ॥ सुरते । द्वन्द्वज

निते सुखे ॥ तृतीयराशौ । मिथु

ने ॥ मिथुनलग्नजस्यफलं यथा । मि

थुनोदयसञ्जातोमानीस्वजनवत्सलः

। त्यागीभोगीधनीकामीदीर्घसूचो

रिमहान् । मेयति । मिथृतङ्गमेच

। क्षुधिपिशिमिथिभ्यः क्तिदित्युन

न् उपसर्गविशिष्टेधातौ । सम्ब

न्धे ॥

मिथुनाधिपः । पुं० बुधग्रहे ॥

मिथो । अ० रहसि ॥ सहार्थे । अन्यो

न्यस्मिन् ॥ मेयति । मेयृत० । बाहु

मिथ्यादृष्टः

लकादौः । पृषोदरादित्वाद्भ्रस्वः ॥

मिथ्या । अ० अनृते । वितथे ॥ प्रा

गभावयुतत्वेसत्यचिन्तारचनात्त्वं

मिथ्यात्वमिति मिथ्यालक्षणम् ॥

यदसङ्गासमानतान्मिथ्यास्वप्नगजा

दिवदितिच ॥ स्त्री० अधर्मपत्

न्याम् ॥ यथा । अधर्मपत्नीमिथ्या

सासर्वधूर्तैश्चपूजिता । यथाविना

जगत्सर्वमुच्छिन्नं विधिनिर्मितम् ॥

मिथ्याविनाचूर्तसमुदाय रूपमु

च्छिन्नंभवति । मिथ्याभोषणा

भावेधूर्तत्वस्याभावात् इत्यर्थः ।

सत्येचादर्शनायाचने तायांसू

क्ष्मरूपिणी । अर्द्धावयवरूपाच

द्वापरचैवसंवृता ॥ कलौमहाप्रग

ल्भाचसर्वत्रव्यापिकाबलात् । कप

टेनसमंभावाभ्रमत्वं वरुहेरुहेइति

॥ मथते । मथे० । अध्वन्यादित्वा

त्साधुः ॥

मिथ्याचारः । त्रि० पापाचारे ॥ स

त्वशुद्धभावेनफलायोग्यत्वात् ॥

मिथ्याज्ञानम् । न० भेदाग्रहपूर्वके०

अन्यस्यान्यात्मताबभासे ॥

मिथ्यादर्शनम् । न० शास्त्रोपपत्तिवा

द्येद्वैतदर्शने ॥

मिथ्यादृष्टिः । स्त्री० कर्मफलापवादक

ज्ञाने । नास्तिकतायाम् ॥ मिथ्ये

त्यपङ्गवे० तद्विषयिणीदृष्टिज्ञान

म् ॥ असत्यदर्शने ॥

## मिथ्योत्तरम्

मिथ्याभावसिद्धिः । स्त्री० मिथ्याभाव  
साये ॥

मिथ्यानिरसनम् । न० अक्षये ।

मिथ्याप्रयुक्तः । त्रि० यदर्थप्रतिपाद  
नायप्रयुक्तस्ततोऽर्थान्तरं स्वरवर्णो  
धात्प्रतिपादयति । शब्दे ॥

मिथ्याभियोगः । पुं० अभ्याख्याने ।  
शतमेधारयसौत्यादिमिथ्योक्तावन  
रूपे० मिथ्यापवादे ॥ मिथ्याचासा  
वभियोगश्च ॥

मिथ्याभिशंसनम् । न० अभिशापे ।  
। स्वर्णस्तेयत्वयाकृतमिथ्यादिमि  
थ्यास्तेयादिसाधनरूपे मिथ्यारोप  
वाक्ये ॥ अभिशंसंभावे ल्युट् ॥

मिथ्याभिशापः । पुं० मिथ्यापवादे  
॥ यथा । शुक्रपक्षे चतुर्थ्यान्तुसिंहे  
चन्द्रस्य दर्शनम् । मिथ्याभिशापं  
कुरुते न पश्येत्तत्र ततः ॥

मिथ्यामतिः । स्त्री० भ्रान्तौ । भ्रमे ॥  
मिथ्याचासौमतिश्च ॥

मिथ्याविनीतः । त्रि० कपटे न विन  
यिनि ॥

मिथ्यासाक्षी । त्रि० कूटसाक्षिणि ॥  
तस्य ज्ञानप्रकारमाह याज्ञवल्क्यः  
। उक्ते पिसाक्षिभिः साक्ष्ये यद्यन्मे  
गुणवत्तमाः । द्विगुणावान्यथात्र  
युः कूटाः स्युः पूर्वसाक्षिणः ॥

मिथ्योत्तरम् । न० चतुर्थोत्तरान्तर्गतो  
त्तरविशेषः ॥ तच्च चण्यथा । अभि

## मिथ्याभियोगः

युक्तोऽभियोगस्तथापि पञ्चवन्  
। मिथ्यातत्तु विज्ञानादुत्तरं व्यव  
हारतः ॥ तच्चतुर्विधम् । मि  
थ्यैतन्नाभिज्ञानानि यतश्च न  
संनिधिः । अजातयास्त्रिणां लो  
क्यतिमिथ्याचतुर्विधम् ॥ इति  
हारतत्त्वं ॥

मिथ्योपलब्धिः । स्त्री० मायागन्धर्व  
नगरादिज्ञाने ॥ मिथ्याचासावुपल  
ब्धिश्च ॥

मिथ्यम् । न० चिन्ताभिसङ्क्षेपे ॥  
चालस्त्रे ॥ वित्ते ॥ निद्राया  
म् ॥

मिथ्यनः । त्रि० सानुनासिकवाग्वि  
शिष्टे । गुणगुणा० इ० भा० ॥ स्त्री  
ना० इ० गौ० दे० भा० । मौमणा  
इ० पर्वतीयभाषा ॥ अस्य निदान  
न्तु । आहत्यवायुः सकफोधमनीः  
शब्दवाहिनीः । नरान्करोत्यक्रि  
यकान्मूकमिथ्यनगद्गदान् ॥

मिमङ्क्षुः । त्रि० मङ्क्षुमिच्छौ ॥  
मज्जेः सन्नन्तादुप्रत्ययः ॥

मिमन्त्रिषुः । त्रि० मथितुमिच्छौ ॥  
मथेः सन्नन्तादुः ॥

मिमानः । त्रि० मानङ्कुर्वाणे ॥  
माङ्गोलटः शानजादेशः । श्वावि  
तिहिर्भावः ॥

मिमिषः । त्रि० )

मिमिनः । त्रि० ) मिमिने ॥

मिश्रः

मिश्रितः । मि० । स्रवते । युक्ते । मि

श्रिते । मिष्टे । सन्त्यविशिष्टे ॥

मिश्रसंज्ञे । कर्त्तरि क्तः ॥

मिश्रिः । स्त्री० । जटामांश्याम् । मधु  
रिचयायाम् । धानसौफ० इ० भा०

॥ मिश्रति । मिश्र० । इन् ।

मिश्री । स्त्री० । जटामांश्याम् । मधुरा

याम् । धानसौफइतिभावा ॥ मि

श्रति । मिश्र० । इन् । ह्लादकारा

दितिङौष् ॥

मिश्रः । पुं० । गजजातिविशेषे ॥ य

था । भद्रोमन्द्रोमृगोमिश्रश्चतुर्वाग

जजातयः ॥ न० । विशेषनञ्चञसं

ज्ञायाम् । यथा । द्विद्वौकृतिका

यैवमिश्रसाधारणवृक्षः । एषु मि

श्राणिकायां विषयोत्सर्गादिकं तथा

॥ चाणक्यमूलके ॥ मिश्रफले ॥

त्रि० । आर्ये । श्रेष्ठे ॥ संयुक्ते ।

सम्पुक्ते । मिश्रिते ॥ मिश्रयति ।

मिश्र० । चत् ।

मिश्रकम् । न० । तीर्थविशेषे । देवो

द्याने ॥ औपरलवणे ।

मिश्रकावणम् । न० । इन्द्रस्योद्याने ।

नन्दनवने ॥ मिश्रकाणांवनम् ।

वनगिर्योः सञ्ज्ञायांकोटरकिंशुलु

कादौनामितिदीर्घः । वनपुरगा

मिश्रकासिद्धकासारिकाकोटराद्येभ्य

इतिणत्त्वम् ॥

मिश्रजः । पुं० । अश्वतरे । खेस

मिश्रशकुनम्

है ॥

मिश्रफलम् । न० । एकचौकरणे । संज्ञो

कने ॥ मिश्र० । ल्युट् ॥

मिश्रपुष्पा । स्त्री० । जेषिजायाम् ।

मिश्रफलम् । न० । इष्टानिष्टसंयुक्तेना

नुष्यलक्षणे पापपुण्ययुगलस्यफले ।

मिश्रश्रुततत्फलम् ।

मिश्रवर्षम् । न० । ह्यण्यारुण्यि ॥ त्रि० ।

नानावर्षयुक्ते ॥

मिश्रवर्षफला । स्त्री० । वात्तांश्याम् ॥

मिश्रशकुनम् । न० । शुभाशुभयोः सू

चक्रेनिमित्ते । यथा । वदन्तिवामं

रुदितं प्रशस्तमदृष्टदेहोयदिरोदिता

स्यात्निन्दन्त्यवामं प्रथिसर्वकामान्

शुभं विधत्ते रुदितं रजन्याम् मृत्युः

सुतानां रुदितेन पृष्ठे लाभा भवेत्तत्र

निवर्त्तनेन । मृत्युस्तथापि रुदितेन

गन्तुः सिद्धिं विधत्ते रुदितं रिपूणा-

म् ॥ उग्रं भवेद्भोगमश्रमाभिभवं भवे

द्विज्जिविभागभूते । नैऋत्यकोणेर-

णमार्गं रोधीषादव्यकोणं रुदितं स-

मृद्वौ ॥ पृष्ठांशयोर्दक्षिणवामयोश्च-

सिद्धिः सदातीरणरोदनेन । शुभो

पिसन्ययदिरोदनायोर्ज्ञातो विभा-

व्यः सपुनस्तथापि ॥ यदालकोनो-

क्तममूदितेन तत्स्यादसंख्यं न युगा-

न्तरेपि । कृतं न कार्थ्यं कचिदेव शसं

गवांचुतम्प्राणहरं मतन्तु ॥ निषेधम-

येऽक्षिणिदक्षिणे च धनचयंदक्षिण-

## मीन :

मिलि : । स्त्री० मधुरायाम् ॥ जटा-  
मांश्याम् ॥ शतपुष्पायाम् ॥ अज  
मोदायाम् ॥ मस्यति । मसीपरि-  
णामे । सर्वधातुभ्यङ् ॥ बाहुलका  
दत : स्त्रानेङ् ॥ उशीर्याम् ॥  
मिसी । स्त्री० मिसी । तपस्विन्याम् ।  
जटामांश्याम् ॥ मस्यति । मसी० ।  
ङ् ॥ कटिकारादितिङीष् । पृ-  
षादरादि : ॥  
मिहिका । स्त्री० अत्रश्याये । नीहारे ।  
तुषारे । मेहति । मिहसेचने । कृ-  
न् शिल्पिसंज्ञयोरितिङ् ॥  
मिहिर : । पुं० विकर्त्तने । अर्के । मा-  
र्त्तण्डे । सूर्ये ॥ मेघे ॥ बुद्धे ॥ मे-  
हति । मिह० । इषिमदिसुदिखि-  
दीतिकिरच् ॥ वायौ । इद् ॥  
मिहिराण : । पुं० जगद्योनौ । शि-  
वे ॥  
मोठ : । त्रि० मूचिते । मिच्छतेस्म ।  
मिह० । क्त : ॥ सित्ते ॥  
मोठष्टम : । पुं० शिवे ॥  
मोठान् । पुं० शिवे ॥ मोठांसी० मी-  
ठांस : इच्छादि ॥  
मीत : । त्रि० मृते ॥ मीयतेस्म । मी-  
जहिंसायाम् । गच्छर्येतिक्त्तरिक  
क्त्वात् ॥  
मीन : । पुं० मत्स्ये ॥ राशिविशेष  
। अन्त्यभे । अत्रवातस्यफलं यथा  
। मीन लम्ब समुत्पन्नो रत्नकाञ्चन

## मीना

पूरित : । अल्परोमासहाप्राज्ञोदी-  
र्घकालपरीक्षक : । मीनाति० मी-  
यते वा । मञ्० फेनमीनाविति  
निपातित : ॥ भगवतीविष्णो :  
प्रथमावतारे ॥ प्रकृतिविष्णुरुपाच  
पुरुषस्यमहेश्वर : । एवं प्रकृतिभे-  
देनभेदास्तुप्रकृतेर्दृश्य ॥ कृष्णरुपा  
कालिकास्याद्रामरुपाचतारिणी ।  
वगलाकूर्ममूर्त्तिः स्थान्मीनाधूमा  
वतीभवेत् । हिममस्तान्मिहः  
स्याद्वराहश्चैवभैरवी । सुन्दरीजा  
मदग्न्य : स्याद्वामनोभुवनेश्वरी ॥  
कमलावीडरुपास्यान्मातङ्गीकल्कि  
रूपिणी । स्वयंभगवतीकालीकृष्ण  
सुभगवान्स्वयम् ॥ स्वयम्भगवान्  
कृष्ण : कालीरूपोभवद्ब्रजे ॥  
मीनकेतन : । पुं० प्रद्युम्ने । कन्दर्पे ॥  
मीनशब्दोजलचरेपैलक्षणार्थ : ।  
मीनामकर : केतनंध्वजोयस्यसः ॥  
मीनगोधिका । स्त्री० जलाशये ॥  
मीनघाती । पुं० वक्त्रे ॥ त्रि० मत्स्यघा-  
तके ॥  
मीननेत्रा । स्त्री० गण्डदूर्वायाम् ॥  
मीनर : । पुं० जलरूपे । मकरे ।  
अतिदंष्ट्रके ॥  
मीनरंक : । पुं० पद्मविशेषे । मत्स्या-  
शने ॥  
मीना । स्त्री० उषाकन्यायाम् । कश्य-  
पस्यभार्यायाम् ॥

मुक्ताभरणम्

तिस्रिह । एतन्महादेवतस्त्रीयः ।  
 समुक्तः कर्तव्यवशात् । समुक्तिर्वा  
 यनाडोदादुपवासमन्त्रैरपि ब्रह्मै  
 वाहमितिज्ञात्वा मुक्ती भवति देहभृ  
 त् ॥ आत्मासाक्षीविभुः पूर्णः ।  
 सत्योऽद्वैतः परात्परः । देहल्यो  
 पिनदेहल्योच्चाख्यैः सुक्ताभाग्मवे  
 त् वातलोडनमत्सर्वरूपनामादि  
 कल्पनम् । विहाय ब्रह्मभिष्टोयः स  
 मुक्ती । आचलं शयद्गतिश्रीमहानिर्वाण  
 तन्मे कुलार्णवसं तौ चतुर्हं शिवाः सः  
 मुच्यतेऽस्य । मुचलुं । क्तः ॥  
 मुक्तवाङ्मुक्तः । पुं० निमुक्ते । अद्विर  
 स्वमनिर्वाचितपै ॥ मुक्तः कचुक्ता  
 येन ॥  
 मुक्तवद्मुक्तः । पुं० सिंहे ॥ चि० मुक्त  
 मेव ॥  
 मुक्तवन्धनः । चि० त्यक्ताभिमाने ॥  
 त्यक्तप्राप्ते ॥ मुक्तवन्धनं येनयस्य  
 वा ॥  
 मुक्तरता । स्त्री० राणावात् ॥ चि०  
 त्यक्तरसे ॥  
 मुक्तसङ्गः । चि० त्यक्तफलाभिसन्धी ॥  
 मुक्तस्वापः । चि० त्यक्तनिद्रे ॥  
 मुक्ता । स्त्री० मौक्तिके । इन्द्रुर्बे ।  
 शौक्तिके । मोती० इ० भा० प्र०  
 रवे मुच्यतेऽस्य । मुचलुं । क्तः  
 ॥ व्यपगतपाशायां । पुं० हल्याम् ॥  
 मुक्ताफलपः । पुं० मुक्ताहारे ॥

मुक्ताभरणम्

मुक्ताभरणम् । न० मुक्ताभरणम् । मुक्ताभरा  
 चरणम् ॥  
 मुक्तागारा । स्त्री० पुं० हल्याम् ॥ मुक्त  
 त्यक्तमगारं यथासा ॥  
 मुक्तापुष्पः । पुं० कुन्दवर्णे ॥ मुक्ते  
 वपुष्याख्ये ॥  
 मुक्ताप्रसूः । स्त्री० मुक्तौ । मुक्तोवाः  
 प्रसूः ॥  
 मुक्ताप्राप्तव्यः । पुं० मुक्ताहारे ॥  
 मुक्ताफलम् । न० वनसारे । कपूरे ।  
 लवलीफले ॥ मौक्तिके । गजेन्द्रजी  
 मूतपराहमङ्गमत्स्यादिशुक्लपुष्पवेण  
 जानि । मुक्ताफलानिप्रयितानिली  
 कैतेषामुशुक्लपुष्पमेवभूरि ॥ विशेषो  
 न्ययनतडपुराणादीद्रव्यः । अथ  
 वाराः मुक्तं लक्षणादिकं यथा । विप्रभुज  
 गशक्तिश्रद्धाभवेतिमिसूक्तप्रसूता  
 नि । मुक्ताफलानितेषां बहुसाधुच  
 शुक्तिषंभवति ॥ सिंहलकपारलौकि  
 कसौराद्रिकतामपरिपरशयाः ।  
 मौर्विर्यपाण्ड्यावाटकहैनकद्रव्याकरा  
 स्त्वष्टी ॥ बहुसंख्यानाः लिग्धाहं  
 साभाः सिंहलाकराः स्थूलाः ।  
 ईषत्ताम्बाः श्वेतास्तमोवियुक्ताश्च  
 ताम्बाख्याः ॥ कृष्णाः श्वेताः  
 पीताः सशर्कराः पारलौकिकावि  
 षमाः । नस्थूलानाच्यल्पानवनीत  
 निभाश्चसौराष्ट्राः ॥ ज्योतिष्मन्तः  
 शुभागुरमोऽतिमहागुणाश्चपरशया



## गुणावयवम्

। तद्वत्तत्त्वैरपि विभिन्नं हृदि स्थितम्  
 अपि हेतुम् ॥ विषयं ह्यस्यांशं तैलं च  
 कोविदैर्मना एतैर्लोपत् ॥ निम्नमव  
 विरुद्धपान्थस्य धृष्टः ॥ अत्रात्रात्रा  
 उभयाः ॥ ९ ॥ एतेषां विभिन्नमात्रा  
 यतः सौष्ठवं न स्यात्तन्मैत्रैर्नृपमात्र  
 संकाशम् ॥ इति तावन्निर्भास्यतम  
 सितं वनमैतन्भवति ॥ परिणतिश्च  
 छिनगुटिकाशुक्लातामसुवायुदैवम  
 न् ॥ निर्वृत्तमानसकमजप्रभश्च विप्रो  
 वमाने यम् ॥ ८ ॥ एतेषां मुख्यपरि  
 ज्ञानार्थमाह । माषकचतुष्टयतल्लो  
 कस्य तावता हि पञ्चाशत् ॥ काषां  
 पञ्चानि गदितान् मुख्यं तीजो गुणयुतस्य  
 ॥ माषकद्वयद्वयातोडाचिंशद्विंश  
 तिलयोदश ॥ अष्टौ शतानि त्रिंशतच  
 रं विप्रश्चायतासहितम् ॥ पञ्चविंश  
 शतमिति ॥ पत्वारः ॥ कृष्णलानवलि  
 मूल्याः । साक्षात्तिलो गुञ्जाः सप्त  
 तिमूल्यावतं रूपम् ॥ गुञ्जाचयस्य मू  
 ल्यं पञ्चाशद्रूपका गुणयुतस्य । रूपक  
 पञ्चविंशत्तत्रयस्य गुञ्जाध्वंहीनस्य ॥ १२  
 पञ्चममूल्यपरिज्ञानमाह । पञ्चदश  
 भागो धरतस्तद्वदिमुक्तास्योदशतक  
 याः । त्रिंशतीसपञ्चविंशारूपकस  
 ह्युक्तातं मूल्यम् ॥ षोडशकस्य द्वि  
 त्रिंशतीति रूपस्य सप्ततिः सप्त  
 ताः ॥ यः पञ्चविंशतिधृतस्य सप्ततं  
 विंशतासहितम् ॥ विंशतिसप्त

## सुखानन्दम्

तिरुपुष्यतारि शक्ततामूल्यस्य  
 ॥ पट्टिः ॥ पट्टो नाभावरणं पञ्चाष्ट  
 यं मुख्यम् ॥ मुक्ताः शोभाचिंशक्तत  
 कलास्य सममिहोया । विविक्त  
 तुल्यममतादाहमपट्टं पञ्चाशतितक  
 न् ॥ १३ ॥ अथ योदशका नाध  
 रयानां संज्ञार्थमाह । पिक्ताः पि  
 क्तायां खलित्तया योदशकायां ना  
 म् ॥ संज्ञाः परतो निगराश्चूर्णा  
 खात्रीति पूर्ववान् ॥ १० ॥ एता  
 खाकरस्यामेव चारावर्गं मुख्यमन्ते  
 ॥ अथ तरेषां मुख्यपरिज्ञानार्थमाह  
 । एतद् मुख्यतानां वरणधृतानां प्रकी  
 र्तिता मूल्यम् ॥ परिकल्प्यमन्तरा  
 लीहीनगुणानां द्वयः कार्यः ॥  
 कृष्णश्चैतन्मपीतकताव्याजामीषद  
 विप्रविप्रमाणात् ॥ ल्यं शोभं विषय  
 पीतयोखपट्टं भागएव हीनम् ॥ १६  
 ॥ गजमुक्ताफललक्ष्यमाह । ऐरा  
 वतकुलजानां पुष्पप्रवर्णेन्दुसूर्यदि  
 वसेषु । ये चोत्तरायणमहाजहणे कौ  
 न्दोश्चमद्देभाः ॥ तेषां जिलजा  
 यन्ते मुक्ताः कुम्भेषु सरदकोशेषु ।  
 वज्रवोदहत्प्रमाणावहुतं ह्यनाः  
 प्रभायुक्ताः ॥ नैषामर्घः कार्यो न  
 च वधोऽतीवताः प्रभायुक्ताः ।  
 सुतविजयारोप्यकरा महापवित्रा  
 धृताराज्याम् ॥ २ ॥ अथ वाराहति  
 मिश्रयोर्लक्ष्यम् ॥ दंष्ट्रामूल्यं शशि

मुक्तामाला

क्षान्तिसमभं बहुयुग्मवाराहम् ।  
 तिमिजंमल्ल्याश्चिनिमं हतृपविशं  
 विजयदह ॥ २२ ॥ मेघसङ्गतस  
 मुक्तामाला लक्ष्मणम् ॥ वर्षोपखेप  
 जातं वायुस्त्वान्धसप्तमादुभयम् ।  
 क्रियते किल्लादुदेवैस्तद्विप्रभं  
 मेघसङ्गतम् ॥ २३ ॥ इति ।  
 तद्वकवातुकिमुखाः क्षान्तिसमा  
 येषमग्न्यास्तोषात् । क्षिप्रानील  
 द्युतयोभयन्तिमुक्ताः फललाभे ॥  
 अस्तेऽनिप्रदेशिरजतमये भावने  
 स्थिते चयदि । वर्षातिदेवीऽकक्षा  
 तज्ज्ञेयं नामसङ्गतं ॥ अपहरति  
 विषमलक्ष्मीं चयतिश्च न्यशोवि  
 काशयति । भौजङ्गं नृपतीनां धृत  
 मल्लतायै विजयदह ॥ २७ ॥ वेणुश  
 ङ्कोरवल्गुलक्षणाह । कर्पूरस्फटि  
 कनिभं चिपिटं विषमश्च येन जंज्ञेय  
 म् । शङ्कोरव शशिनभं हतं भाञ्जि  
 ण्युत्तचिरह ॥ २८ ॥ एतेषां परि  
 भाषाज्ञानार्थमाह । शङ्कतिमिवेषु  
 वारणधराह मुक्तामालान्यवेध्यानि  
 । अमितगुणत्वाच्चैषामघः शा  
 स्त्रे न निर्दिष्टः ॥ २९ ॥ एतेषां प्र  
 शंसार्थमाह । एतानि सर्वाणि महा  
 गुणानि सुतार्यसौ भाव्ययमस्कराणि  
 । रुक्मेशकहतृ विचपादिं वानां मुक्ता  
 मलानोपितकामदानि ॥ ३० ॥  
 मुक्तारचितानामाभरणानां सङ्गा

मुक्तामाला :

आह । सुरभूषणं वानां सरद्वज  
 होतरं चतुर्हं कम् । इन्दुसंदीना  
 क्षान्तिसङ्गतसद्वर्णेन ॥ अतमह  
 युतं हारो देवस्येन्द्रो ज्ञेयोतिरेकदु  
 तारि एव होतो हारो रस्मिकलाप  
 एतवष्टकाः ॥ क्षान्तिशतातुयु  
 ष्यो विंशत्याञ्जीतिं तोषयुक्ताः  
 । शिङ्गयमिर्माषवलोद्गादशतिश्चा  
 र्द्धमात्रवक्त्राः । मन्दरसंज्ञोद्गाभिः  
 पञ्चलताहारफलकमिच्छुः शम्भुसत्ता  
 विंशतिमुक्ताहस्तो नक्षत्रमालेति  
 अन्तरमणिसंयुक्तामणिसोपानं सुव  
 र्णशुल्लिकैर्वा । तरलकर्मणि मध्यग  
 तीमिच्छेयं काटुकाकार मिति  
 एकावलीनामयर्थेष्टसंख्याहस्तमा  
 णामणिविप्रयुक्ता । संयोजिताया  
 मणिना तु मध्यगीतिसाभूषणविशि  
 रुक्ता ॥ ३६ ॥ इति वाराह्यासं हि  
 तायां ७८ अध्यायः ॥ शीपदेनकृते  
 गन्यविशेषे ॥

मुक्तामुक्तः । वि० क्षिप्रान्ति च  
 स्यात्प्रयोगेऽस्ते शस्त्रेच प्रायोवर्तते ॥  
 मुक्तामोदकः । पुं० मोतीचूर० मोती  
 लाडु इति ख्याते । मुद्गानां धू-  
 मसीसम्यग्घोलयेद्भिर्मलाम्बना ।  
 कटाहस्य घृतस्योर्ध्वं भर्त्सरं स्यादये  
 चतः ॥ धूमसीतुद्रवीभूतां प्रक्षिपे  
 त्स्फूर्त्तरोपरि । पतन्ति विन्दवस्त  
 आत्सुपक्षांस्तान्समुद्धरेत् । सि



## मुखचपला

न० दू० भा० प्र० ॥

मुक्तिमुक्तः । स्त्री० मुक्तिबोधनप्र-  
कारे ॥मुखः । पुं० उद्गी । लज्जुवे । बह-  
ल० दू० भा० ॥

मुखम् । न० शरीरागवगद्विधे । व  
कले । आखे । बहने । तुंछे । आ  
नने । लपने ॥ तत्त्वस्वरूपं यथा ।  
ओष्ठीचहकमूलानिदमाजिह्वाच-  
तालुच । गलोगलादिसकलसप्ता-  
ङ्गमुखमुच्यते ॥ कवयस्तु ललाटः शि-  
चिबुकान्तसमुदाये प्रदृश्यते ॥ निर्ग-  
मे । निःसरणे । गृहस्थनिर्गतम्  
प्रवेशनयोर्वर्त्मनि ॥ प्रारम्भे ॥ उ-  
पाये ॥ नाटकादेः सन्धिविशेषे ॥  
शब्दे ॥ निःशेषे ॥ खलते । ख-  
नुचबहारणे । डित्खनेर्मुट् चोदा  
तद्वत्त्वच्० आदिर्मुडागमः ॥

मुखमजलम् । न० बह्वारविन्दे ॥

मखंलमवलिब । उपमितसमालः ॥

मुखगन्धः । पुं० मुखामोदे ॥

मुखगन्धकः । पुं० पलाण्डौ ॥

मुखघण्टा । स्त्री० हुलहुल्याम् । म-  
हुलकर्मणि स्त्रीषां मुखध्वनिविशेषे ।  
उल्लू । हुलु० दू० गौ० भा० ॥

मुखचपला । स्त्री० आर्याप्रभेदे । आ  
यंदलंसमस्तंभजेतु लज्जेचपलागमं  
यस्याः । शेषपूर्वजलक्ष्मां मुखचप-  
लासीदिताम् निना ॥ यथा । नन्द

## मुखरः

सुतवचकस्त्वद्वदं वतीमगच्छतश्चैव-

। यमभवति तेरागः कापिकगादे-

तिम् । खचपला ॥

मुखदीदी । स्त्री० रसनायाम् । जि-  
ह्वायै ॥

मुखतायः । वि० मुखतीकाताहौ ॥

आद्यादिवात्तसौ० मुखपञ्चत-

सार्थोपपत्तिः ॥

मुखदूषणः । पुं० पलाण्डौ ॥

मुखधावनम् । न० आख्यप्रलापने ॥ प  
टोलनिम्बजम्ब्यामालतीवनपक्ष  
वैः । पक्षपक्षजः श्रुतः कषायो  
मुखधावने ॥

मुखधीता । स्त्री० ब्राह्मण्यटिकाया  
म् ॥

मुखनिरीक्षणः । पुं० जलसे ॥

मुखपूरणम् । न० गण्डूषे ॥

मुखप्रियः । पुं० ऐरावते । नागरङ्गे ॥

मुखभूषणम् । न० ताम्बूले ॥

मुखमण्डनम् । पुं० तिलकवृत्ते ।

वि० आख्यभूषणे ॥

मुखामोदः । पुं० शोभाजने ॥

मुखयन्त्रणम् । न० कविकायाम् । ख-  
लीने ॥

मुखयानिः । पुं० आसीक्ये ॥

मुखरः । वि० दुर्मुखे । अवहमुखे ।

अप्रियवादिनि ॥ निन्दितं मुखम्

स्य । रप्रकारखे खमुखकुक्षे म्बच

यसङ्ख्यागम् । मुखशब्दोत्पत्तिः

## मुखरोगः

यथायनपरः । निरन्तरभाषिणि  
 ॥ मुखं वागलासिः पूर्वभ्रूः ॥  
 शब्दायनानि ॥ यथा । मुखरमृष्ट  
 खलकर्मिष्यति ॥ पुं० काशे ॥ य  
 छी ॥  
 मुखरता । स्त्री० बाधालतायाम् ॥  
 भावे तल् ॥  
 मुखरिका । स्त्री० वक्षने ॥  
 मुखरितः । वि० कौर्तिते ॥ प्रकटि  
 ते ॥ यथा । सख्युखरितम् ॥  
 मुखरोगः । पुं० वक्षःशयने ॥ मुखरो  
 गायां निदानं यथा । अनूपनिमित्त  
 क्षीरदधिमावादिसंवेनात् । मुख  
 मध्ये गशनकुयुः क्रुद्धादोषाकफो  
 सराः ॥ तेषां सङ्ख्यायथा । सु  
 रष्टाक्षोष्ठयोर्दन्तमूले तु दशषट् तथा ।  
 दन्तोष्णैरसन्नायां पञ्चस्युर्ज्वलातु  
 नि ॥ कण्ठे त्वष्टादशप्रोक्तास्त्रयः  
 सर्वसराः स्मृताः । एवं मुखाम  
 याः सर्वे सप्तषष्टिर्मता बुधैः ॥ त  
 शुद्धनीयकगोक्षरमूलं पीतं पयोन्वि  
 तम् । कामलादिहरं प्रोक्तं मुखरोग  
 हरं तथा ॥ शुष्कमूलकशुण्ठीनां चा  
 रोहिङ्गुलनागरम् । शुष्कं चतुर्गुणं  
 दद्यात् तैलमेतैर्विपाचयेत् ॥ वा  
 धिर्यं कर्णशूलक्षूपयस्त्रावक्ष्य कर्णयोः  
 । पूरणादस्य तैलस्य क्लमयः कर्णयोः  
 खिलाः ॥ क्षिप्रं विनाशमायान्ति  
 शशाङ्कतग्रीवर । चारतैलमिदं

## मुखलक्षणः

ये ठं मुखदन्तामशपदम् ॥  
 मुखलाङ्गलः । पुं० मुखरीः क्रीडो  
 भूतरी ॥ मुखलाङ्गलं वक्ष्य ॥  
 मुखलघः । पुं० दाडिमवर्णे । वि०  
 मुखप्रिये ॥  
 मुखनायिका । स्त्री० जम्बूजाम् ॥  
 मुखनायम् । न० वक्रनालवाद्ये ।  
 वांकवृत्ति गौ० भाषाप्रसिद्धे ॥ मु  
 खस्य मुखे न च वाद्ये ॥  
 मुखवासः । पुं० गन्धद्वये ॥  
 मुखवासनः । पुं० मुखसङ्गमनाय  
 द्रव्ये । आमोदिनि । मुखवासय  
 ति । वस० । नन्यादिच्छाल  
 ल्युः ॥  
 मुखविलुप्तिता । स्त्री० अजायाम् ।  
 क्षाम्याम् ॥  
 मुखविष्टा । स्त्री० तैलमायिकाया  
 म् ॥  
 मुखशफः । पुं० दुर्मुखे ॥  
 मुखशुद्धिः । स्त्री० वक्त्रशोधने ॥  
 यथा । अभावे दन्तकाष्ठानां प्रतिषि  
 द्धिने तथा । अपांहादशगण्डूषैर्मु  
 खशुद्धिर्विधीयते ॥  
 मुखशोधनः । पुं० कटुरसे । न०  
 त्वचे ॥  
 मुखशोधी । स्त्री० जम्बीरे ।  
 मुखशीलः । वि० दुर्मुखे ॥  
 मुखसम्भवः । पुं० ब्राह्मणे । मुख  
 त्सम्भवोऽस्य ॥



सुखी

सुखीकारादिफलानिवसतः ।

सुखीफलानिवसत्वा ॥

सुखमांसम् । न० सुखामिपे । त  
 त्रपाकप्रकारो यथा । समग्रविदहे  
 न्म सुखमग्निनाख्यलहेतिना । प्रक्षा  
 ल्यतप्तपानीयैर्लीभान्यपिच घर्षये  
 त् ॥ सुखदित्वापचै सौख्येष्टेनो  
 पस्तरान्विते ॥ सुखामिषं वातह  
 रं सिग्धं गुदतरं कृतम् । पशोयं  
 स्रष्टियम् सुखं तन्मांसैक गुणावह  
 म् ॥

सुखशालिः । पुं० शालिप्रभेदे ।

सुखनके । निः शूके ॥

सुखी । स्त्री० सुखीरिकायाम् ॥

सुखितशिरस्कायां स्त्रियाम् ॥

सुखीया । स्त्री० महाश्रावयिका  
 यां ॥

सुखीयसम् । न० लौहे ॥

सुखितम् । न० लौहे ॥ त्रि० परि  
 वापिते । सुखितमुखे ॥ सुखी  
 तैलम् । मुडि० । क्तः ॥

सुखितिका । स्त्री० सुखीयाम् । क  
 दम्बपुष्पायाम् ॥

सुखी । पुं० नापिते ॥ सुखं करोति  
 । सुखमिष्टे तिणिच् । यच्चादित्वा  
 स्त्रिनिः ॥ शृङ्गहीने मृगविशेषे ॥  
 योमृगः शृङ्गहीनः स्यात्सुखी  
 तिनिगद्यते ॥ सुखीतुज्वरकासा  
 स्रव्यप्रकासाप होहिमः ॥

सुदिरः

सुखिनिका । स्त्री० श्रावयाम् । सु  
 खीयाम् ॥

सुखी । स्त्री० सुखीयाम् । जोरश्च  
 सुखीतिव्यातीवधी ॥ सुखीति  
 काण्टः । पाकेनोर्ध्वं मधुरासुः  
 । मेध्यागखडापचीलच्छक्रमियोन्म  
 तिमाखडमुत् ॥ श्रीपदाख्यपक्षा  
 रक्षीहमेदोशुदातिहत् । महानु  
 खीच सुखीवदुर्षैकता महर्षि  
 भिः ॥

सुखीरिका । स्त्री० सुखीयाम् ॥

सुत्० द् । स्त्री० हर्ष ॥ मोदनम् ।

सुदहर्षे । सन्पदादिन्यात्क्षिप् ॥

वृद्धिनामीषधी ॥

सुदा । स्त्री० हर्षे । सुखे ॥

सुदितः । पुं० सप्तम्यांसिद्धौ ॥ त्रि०  
 आनन्दिते । हर्षिते ॥ विहारादि  
 भिः सन्तुष्टे ॥ सुद० । क्तः उदु-  
 पधादिति० वाकित् । न० शालिङ्ग  
 नविशेषे ॥ तल्लवणं यथा । नायि-  
 कयानायकस्त्वानपाद्वैउपित्वावा  
 मपादंतस्योत्तममध्यस्थापयित्वाभी  
 मिलित्वायदवस्थानमितिकामशास्त्रं ॥

सुदिता । स्त्री० हर्षे ॥ पुण्यक्रियेषु सु  
 दितांभावयेत् । पुण्यवत्सु पुण्यानु-  
 मोदनेन हर्षं कुर्यात् । नतुविदेष न-  
 चोपेक्षाम् ॥

सुदिरः । पुं० मेघे । वारिवाहे ॥ मो  
 दन्तेनेन । सुद० । इषिमदिमुदी-

मुद्रः

तिशिरस् ॥ कामुके ॥ भंके ॥

मुद्रः । पुं० समोधादभेद । सूत्रप्रधा-  
न । शिखरे । मुक्तिप्रदे । हयान-  
न्दे ॥ मुद्रो हजोलचुर्याहीकप्रपि-  
नपराहणः । तदुत्पत्त्यानिष्ठोने  
योज्यरहोभनजलया । लणमुद्रो  
महामुद्राहरितः प्रोक्तकस्तथा । श्वे-  
तोक्तश्चेतयोस्तु ॥ पूर्वोक्तघुः  
स्तुतः ॥ सुशुभिनपुनः प्रोक्तोहरि-  
तः प्रवरोगुणैः । चरकादिभिर-  
भ्युक्तएषयदगुणाधिकः ॥ मुद्रस्तफ-  
लमुद्रः । विल्लादिभ्योऽपि । तस्य-  
फलमाकेतिलुपियुक्तवद्भावः ॥ य-  
द्वा । मोदयति । मुद० । मुदियो-  
र्गन्गावितिगक् ॥

मुद्रपर्णी । स्त्री० वनमुद्रे । काकमु-  
द्रायाम् । सहायाम् । सूर्यपथ्या-  
म् । मुद्रपर्णीहिमालयवृत्तिकास्ता-  
दुसकण्ठला । चक्षुष्याक्षतशोयघ्नी-  
याहिणीज्वरदाहनुत् ॥ दापत्रयह-  
रीलघ्यायहृद्यशीतिसारहृत् । मु-  
द्रः परममत्याः । मुद्रशब्देनमुद्रप-  
णसदृशलक्ष्यते । पाककर्णेतिडीष् ॥

मुद्रमुक् । पुं० घोटके ॥

मुद्रभोजी । पुं० घोटके । अश्वे ॥

मुद्रमोदकः । पुं० मुक्तामोदके ॥

मुद्ररः । पुं० खोष्टादिभेदने ॥ कर्मा-  
रवृक्षे ॥ मोगरा० इ० भा० प्र० पुष्पवृ-  
क्षविशेषे । गन्धसारे । सप्तपत्रे । च

मुद्राद्रिकावटः

तिमये । खण्डे । मगालाप्रमदे०  
अस्त्रादिभिः । द्वयमे० शौरवी । अ०  
मल्लिकाप्रभैः । शिरस्त । सु० गण-  
नं । अय० । सुदोषरः ॥

मुद्ररक्तः । पुं० कालारहते । इत्येव  
इतिभाषा ॥

मुद्रमः । पुं० गोचकारकैर्मुनिविहीनैः ।  
हर्यश्वराजपुत्रे ॥ ल० रा० हिषटके ॥

मुद्रवटकः । पुं० । भृंगरा० इतिलोकप्र-  
सिद्धे ॥ मुद्रानांवटकास्तर्कमजि-  
ताकवदोहिमाः । संस्कारजप्रभा-  
वैश्वानिदोषशमनाहिताः ॥

मुद्रवटिका । स्त्री० मुंगौडीइ० लोकप्र-  
सिद्धवटिकायाम् ॥ मुद्रानांवटिका-  
स्तद्वचितासाधितास्तथा । पथ्या  
रुच्यास्ततोलघ्व्योमुद्रसूपगुणाः स्मृ-  
ताः ॥ तद्वत्० माषवटीवत् ॥

मुद्राद्रिकावटः । पुं० । अ० । अ० । अ० ।  
देवरा० इ० भा० ॥ अ० दावडा० इ०  
गौ० भा० ॥ मद्रपिष्ट्याविरचितान्  
बटकांस्तैलपातितान् । हस्तेन च-  
र्णयेत्सम्यक्त्तस्मिन्पूर्णे विनिर्दिष्टे-  
त् ॥ भृष्टं हिङ्ग्वार्द्रकंसूक्ष्मं मार-  
चजीरकंतथा । निम्बूरसयवानोच्च  
युक्त्यासर्वविमिश्रयेत् ॥ मुद्रपिष्टीप-  
चेत्सम्यक्स्थाल्यामास्तारकोपरि ।  
तस्यासुगोलकान्कुर्यात्तन्मध्ये पू-  
रणं चिपेत् ॥ तैलितान्गोलकान्प-  
क्ताक्वाथितायांनिमज्जयेत् । गोल-

मुद्रा

का : पाचकै : प्रोक्तास्ते त्वाद्रङ्कव  
टाचपि ॥ मुद्राद्रङ्कवटासुच्या  
लघवोवलकारका : । दीपना  
सर्पणापय्या स्निग्ध दोषेषु पूजि  
ता : ॥

मुद्रा । स्त्री० प्रत्ययकारिण्याम् । छा  
प० इ० भाषाप्रसिद्धायाम् ॥ मोद-  
तेऽनया । मुद्र० । स्फुरितञ्चोति  
रक्त् ॥ चिह्ने ॥ पञ्चविधलिप्यन्तर्ग-  
तलिपिविशेषे । छापाचक्षरवृत्ति-  
भा० प्र० ॥ यथोक्तं वाराहीतन्त्रे  
मुद्रालिपि : शिल्पालिपिलिपिले-  
खनिसम्भवा । गुण्डिकावुणसम्भू-  
ताल्लिपयः पञ्चधा स्मृताः । एता  
भिलिपिभिर्व्याप्ताधरिचौ शुभदा हरे  
ति ॥ मुण्डमालातन्त्रे प्रियथा ।  
लेखन्यालिखितं विप्रैर्मुद्राभिरङ्कित  
स्यत् । शिल्पादिनिर्मितं च चपा-  
ठ्यंधार्यञ्च सर्वदा ॥ इ० ॥ लोकप्र-  
सिद्धा० स्वर्णरौप्यतुद्रकयोः ॥ पु-  
राणां तुल्या० शरीरेधारणीये भगव-  
तचायुधादिचिह्ने ॥ कृष्णायुधाङ्कि-  
तदेहं गोवोचन्दनमृत्स्नया । प्रया-  
गादिषु तीर्थेषु सगत्वा किं करिष्य-  
ति ॥ यदायस्य प्रपश्ये तदेहं शङ्खा  
दिचिह्नितं । तदा तदा जगत्स्वामी-  
तुष्टो हरति पातकम् ॥ भवते यस्य दे-  
हे तु शङ्खे रात्रिदिने दिने । शङ्खच  
क्रमदापन्न लिखितसोऽच्युतः स्व

मुनिः

यम् ॥ नारायणायुधैर्युक्तं कृत्वा त्मा-  
नं कलौ युगे । कुरुते पुण्यकर्माणि मे  
रुतुल्यायितस्य वै ॥ शङ्खादिना-  
ङ्कितो भूत्वा श्राद्धं यः कुरुते द्विजः ।  
निधिहीनस्तु सम्युक्तं पितृणां पुत्रया-  
ससम् यथाग्निर्दहते कक्षं वायुना प्रे-  
रितो भृशम् । तथा दृष्टान्तिपापानि  
दृष्ट्वा कृष्णायुधानिव ॥ देवताप्रौति  
र्जानिकाङ्गुलिरचनायाम् ॥ मो-  
दनात्सर्वदेवानां द्रावणात्पापस-  
न्तते : । तस्मात्सुद्रे तिसाख्यां ता-  
सर्वकामार्थसाधनी

मुद्राङ्कितः । चि० मुद्रिते । मुद्रया  
चिह्निते । मोहरकियो० इ० भा०  
प्र० ॥

मुद्रालिपिः । स्त्री० पञ्चधालिप्यन्तर्ग-  
तलिपिविशेषे । छापिकाचक्षर०  
वृत्तिभाषा ॥

मुद्रिका । स्त्री० स्वर्णरुप्यादिनिर्मितं  
तमुद्रायाम् ॥

मुद्रितः । चि० चपफुले । लघुचि-  
ते । निद्राणे । मीलिते । मुद्रा०  
इ० भा० ॥ मुद्राङ्किते ॥

मुद्रा । च० व्यर्थं ॥ मुद्रति । मुद्र  
वैचित्र्ये । काप्रत्ययः । पृष्ठादरा  
दिच्वात् ह्रस्वः ॥

मुनिः । पुं वशिष्ठादौ ॥ वाचं यमे  
। मौनिनि ॥ ज्ञानातिशयवति ॥  
मननशीले । विवेकिनि । सन्न्या

## मुनिपित्तलम्

सिनि । परमार्थतत्त्वस्यमननान्मु  
निरतिशारुक्तताव्युत्पत्तिर्नेतरे  
जनः शास्त्रविदपित्तज्ञानाभा  
वात् । सदासननशीले ये जाः न्मु  
ह्यमनिः संह । स्थितद्रिष्टादिभिः  
शब्दैर्मोक्षशब्देषु वर्ण्यते ॥ दुः  
खेष्वनुद्विग्नमनाः सुखेषु विगतस्पृ  
हः । वीतरागभयक्रोधः स्थित  
धीर्मुनिरुच्यते ॥ मौनान्नमनिर्भ  
वतिनारयणवसनान्मुनिः । खलक्षण  
न्युयोर्वदसमुनिः श्रुतुच्यते ॥  
अगस्त्ये ॥ बुधे ॥ मन्यते । मन  
ज्ञाने । मनेरुच्च तीन् । उपधाया  
उत्त्वञ्च । किदिच्यनुत्तनान्नगुणः  
॥ वङ्गसेने । अगस्त्यद्रुमे ॥ अहं  
ति ॥ पियाली किंशुके ॥ दम  
नकवृक्षे ॥ सप्ताह्ने  
मुनिखर्जूरिका । स्त्री० खर्जूरप्रभे  
दे ॥  
मुनिच्छदः । पुं० सप्तच्छदवृक्षे ॥  
मुनितरुः । पुं० वक्रवृक्षे ॥  
मुनिद्रुमः । पुं० वक्रपुष्पे । वङ्गसे  
ने । अगस्तिया० इ० भा० प्र०  
वृक्षे ॥ श्योनाकवृक्षे ॥ मुनिसंज्ञ  
कोद्रुमः । शाकपार्थिवादिः ॥  
मुनिनिर्मितः । पुं० डिण्डिने ।  
डिंडिसौ० टिंडा० इ० प्र० फल  
शके ॥ मुनिनानिर्मितः ॥  
मुनिपित्तलम् । न० ताम्बे ॥

## मुमुक्षुता

मुनिपुत्रः । पुं० दमनकद्रुमे ॥ क  
षिसुते ॥  
मुनिपुत्रकः । पुं० भद्रनामनि । ख  
ञ्जने  
मुनिपुष्पः । पुं० अगस्त्यद्रुमे ॥ न०  
अगस्त्यपुष्पे  
मुनिपूगः । पुं० रामपूगे । कामी  
ने ॥  
मुनिभेषजम् । न० आगस्त्यहरीत  
क्याम् । अगस्त्यपुष्पायाम् ॥ ल  
ङ्गने ॥  
मुनिव्रतः । वि० उपज्ञान्ते ॥ मुनी  
नां व्रतमस्य ॥  
मुनिसुव्रतः । पुं० सुव्रताख्ये बुधभे  
दे ॥  
मुनिस्थानम् । न० आश्रमे ॥  
मुनीन्द्रः । पुं० श्रीधने । बुधे । जि  
ने ॥ मुनिषुन्द्रः श्रेष्ठः ॥  
मुन्यन्नम् । न० नीवारादौ ॥ मुने  
र्वानप्रस्थस्य अन्नम् ॥  
मुमुक्षुः । पुं० यतौ । संसारग्रान्थि  
भेदनेच्छतप्रयत्ने ॥ साधनचतुष्टय  
सम्पन्ने ॥ यथा । काव्यनाटकत  
कादीनभ्यस्तितनिरन्तरम् । विजि  
गीषुर्यथातद्वन्मुमुक्षुः स्वविचा  
रयेदिति ॥  
मुमुक्षुता । स्त्री० मोक्षच्छायाम् ॥  
संसारबन्धनिर्मुक्तिः कथंस्यान्मो  
क्षधाविधे । इति यासुहृदावुद्धिवं

## मुरला

क्त्यासामुमुक्षता ॥ मुमुक्षाभाजः  
तत् ॥

मुमुक्षत्वम् । न० मुमुक्षतायाम् ॥  
ैराग्यञ्चममुक्षत्वंतौत्रयस्थतुवि  
द्यते । तस्मिन्नकार्यवन्तः स्युः  
फलवन्तः शमादयः ॥ मोक्षेच्छा  
मोक्षविषयेच्छा० तत्त्वत्वममुमुक्षु  
त्वं । भावेतत्त्वः ।

मुमुक्षानः । पुं० मेघे ।

मुमुषिषुः । चि० चौरैः ।

मुमुषुः । चि० आसन्नमृत्त्यौ । म  
र्तुमिच्छौ ॥ सन्नन्तान्मृडः सना  
शंसभिचउः ॥

मुरः । पुं० दैत्यविशेषे । मुरति ।  
मुरसंवेष्टने । इगुपधत्वात्कः ॥  
न० वेष्टने ॥

मुरजः । पुं० मृदङ्गे ॥ मुरणम् । मु  
र० । तुहादिः । घञर्थेकविधान-  
मितिकः । मुरवेष्टनंजातमस्य ॥

मुरजफलः । पुं० प्रनसहृत्ते । मुरज  
सदृशानिफलानियस्यसः ॥

मुरजबन्धः । पुं० चित्रकान्यविशेषे ॥

मुरण्डः । पुं० लम्पाकदेशे । तद्देश  
स्थे तुमुरण्डाः ॥

मुरन्दला । स्त्री० मुरलानद्याम् ॥

मुरमर्दनः । पुं० विष्णौ ॥

मुररिपुः । पुं० विष्णौ ॥ भुरस्यरि-

पुः ॥

मुरला । स्त्री० मुरन्दलायांसरिति ॥

## मुशलिका

मुरली । स्त्री० वंशोन्माद्ये । वंशिकाया-  
म् ॥ द्रुतिशब्दरत्नावली ॥

मुरलीधरः । पुं० श्रीकृष्णे ॥

मुरहा । पुं० केशवे । विष्णौ ॥

मुरा । स्त्री० स्वयम्भुवाम् । तद्द्रव्ये  
। तालपण्ड्याम् । शब्दमुद्राम् ।

मुरातिक्ताहिमत्वात्तान्द्रोपिमानि  
लापहा । ज्वरादभयतरङ्गाद्भौकुष्ठ  
कासविनाशिनौ मुराति । मुर०

। इगुपधत्वात्कः टाप्

मुरारिः । पुं० श्रीकृष्णे ॥ मुरस्यच-  
रिः । मुरः कृष्णेचसन्नापेकर्म  
णेचकर्मिणाम् । दैत्यभेदेप्यरिस्ते-  
षाम्मुरारिस्तेनकीर्तितः ॥

मुरुः । पुं० लाहविशेषे ॥

मुर्मिणी । स्त्री० चङ्गारधान्याम् ॥

मुष्मुरः । पुं० तुषवङ्गौ । मन्मथे ॥  
राजवाहिनौ ।

मुलतानः । पुं० देशविशेषे ॥ कर  
तीर्थासमारब्धाहङ्गलाजान्तकंशि  
वे मुलतानदेशादेवेतिमहास्त्रेच्छ  
परायणः ।

मुशटौ । स्त्री० सितकङ्कुन्याम् ॥

मुशलः । पुं० न० मुसले । मृश्यात्  
नेनवा । मुसखण्डने । उज्ज्वलदत्ता  
दयामुतालव्यमध्यमाहुस्ततोवृषादि  
त्वात्कलः ॥

मुशलिका । स्त्री० पद्मनाम् ॥ द्रुतिह  
लायुधः ॥



## मुष्कर :

मुशली । स्त्री० पल्ल्याम् ॥ तालमूल  
ल्याम् ॥ इ० राजनिर्घण्टः ॥

मुषलः । पुं० न० मुसले ॥ मुषत्त्यने  
नवा । मुषखण्डने० इतिधातोर्दे  
न्यान्ते षुमूर्द्धन्यान्ते षुचवोपदेवा  
चेयादिभिः पठित्वात्कलः ॥

मुषा । स्त्री० मूषायाम् ॥ मुष्णाति ।  
मुषस्तेये । भिदाद्यङ् । टाप् ॥

मुषितः । चि० वञ्चिते ॥ हृते ॥ ख-  
ण्डिते ॥ मुष्यतेस्म । सुषस्तेये ।  
झः ॥ नमुषितांस्त्रियं प्रेक्षेत । अ-  
नमुषितेयमुषितादीरैर्दन्तमखेव०  
नन्मैस्त्वर्थ इतिव्याख्येयम् ॥

मुष्कः । पुं० अण्डकोषे । दृषये ॥  
मुष्णातिरेतः । मुष० । दृष्टभूशु  
षिमुषिभ्यः कक् ॥ खड्गाते ॥ मो-  
क्षकञ्च । मुष्कके ॥ मुष्कहञ्चस्तुवि-  
विधः श्वेतहञ्चप्रभेदतः । तस्क-  
रे ॥ मांसले ॥

मुष्ककः । पुं० घण्टापाटली । गोलौ  
ठे । मुष्के । भाटले । मोक्षे ॥  
मुष्ककः काटुकस्तिक्तोद्याद्युष्णः  
कफवातहृत् । विषमेदोगुल्मकण्डू-  
वस्तिरुक्कामिश्रुक्रानुत् ॥ मुष्णाति  
रोमम् । मुषेः ककान्तात्० स्वार्थे  
कन् ॥

मुष्करः । पुं० समुष्के ॥ प्रलम्बाण्डे  
॥ मुष्कोण्डः । सोस्यास्ति । जष  
सुषीतिरः ॥

## मुष्टिभ्यः

मुष्कगन्धः । पुं० दृषणरहिते । अनु-  
पत्ये । स्त्रीस्वभावे । महल्लिके ।  
राज्ञीन्तः पुररक्षके । खोजा० भा-  
षा ॥

मुष्टः । चि० चोरिते ॥ मुषेक्तः ॥

मुष्टिः । पुं० स्त्री० पलपरिमाणे ।  
चारतोला इतिभाषा ॥ बद्धपाणौ  
। मुष्टौ० इ० भा० । अङ्गुलिसन्नि-  
वेशोमुष्टिः ॥ दद्या । घासमुष्टिं  
परगवेसान्नं दद्याच्चयः सदा । अह्म-  
त्वास्त्रयसाहारं स्वर्गलोकं सगच्छती-  
तिश्रीमहाभारतम् ॥ त्वरी । मूठ-  
० इतिभाषा ॥ धान्यमानमेदे ।

कुञ्ज्यष्टभागे । छटांक० इ० भा०  
॥ मोषणे । सङ्कोपने । मुष्यतेन-  
या । मुष० । स्त्रियांस्त्रिन् ॥ यहा  
। मुष्णाति । क्षिब् ॥ ग्रहारविशेषे  
। नुदीइतिभाषा ॥ पथिचुधार्त्तस्य  
तिलादीनां मुष्टिग्रहणे चौर्याभावो  
यथा । तिलमुद्गयवादीनां मुष्टिर्गा-  
द्यापथिस्थितैः । चुधार्त्तैर्नान्यथा  
विप्रविधिविज्ञिरितिस्थितिः ॥

मुष्टिकः । पुं० कंसासुरसमस्तविशे-  
षे ॥ स्वर्णकारे ॥

मुष्टिकान्तकः । पुं० वलदेवे ॥ मु-  
ष्टिकस्यन्तकः ॥

मुष्टिद्युतम् । न० चुङ्कके । द्यूतप्रभे-  
दे ॥

मुष्टिभ्यः । पुं० बालके ॥ मुष्टिं ध-

मुहूर्तः

मुदीत्यादिनाकिञ्च ॥  
 मुहुर्भाषा । स्त्री० पुनः पुनः कथने  
 । अनुलापे ॥ मुहुर्भाषणम् । भाष  
 ० घञ् ॥  
 मुहुः । अ० पौनः पुन्ये । संहनम्  
 । मुह० । मुहेः क्तिञ्चेत्युसिः ॥  
 पुनरर्थे ॥  
 मुहूर्तः । पुं० न० द्वादशक्षणात्मके  
 काले ॥ त्रिंशत्कालात्मकेकाले ॥  
 द्वादश्यात्मकेकाले ॥ मुहूर्तं घटि  
 काद्वयमित्युक्तः ॥ अक्षिपक्षपरि  
 क्षेपोनिमेषः परिकीर्तितः । द्वौ  
 निमेषौ च त्रिणांमद्वै त्रुटीतुल्यः  
 स्मृतः ॥ द्वौलक्षौ चण्डित्युक्तः का  
 ष्ठाप्रोक्तादशक्षणः । त्रिंशत्काष्ठा  
 कलाप्रोक्ताकलात्रिंशन्मुहूर्तकः  
 ॥ पुराणोक्तलक्षणान्तु । रौद्रः श्वेत  
 स्तथामैत्रस्ततः सारभटः स्मृतः  
 ॥ सावित्रो वैश्वदेवश्चगन्धर्वः कु  
 तपस्तथा । रोहिणस्तिलकश्चैव वि  
 जयो निष्कंतिस्तथा ॥ सवरो वरुण  
 श्चैव भगः पञ्चदशस्मृतः ॥ इति  
 दिनपञ्चदशभागैकभागे ॥ यथा  
 । प्रातः कालो मुहूर्ता स्त्रीन्सङ्गव  
 स्तावदेवतु । मध्याह्नस्त्रिमुहूर्तः  
 स्यादपराह्णस्ततः परम् ॥ साया  
 ह्नस्त्रिमुहूर्तः स्याच्छादितचनका  
 रयेत् । रात्रिसीनामसावेलागर्हिता  
 सर्वकर्मसु ॥ हूँति । हूँत्कारौ

मूढग्राहः

टिल्ये । अक्षाल्लिङ्गोद्गमौहू  
 र्त्तिकद्वतिनिर्देशान्मुहूर्तशब्दो नि  
 ष्पन्नः ॥ अल्पकाले ॥ दिनशु  
 द्विविशेषे । लक्षणया तदुपलक्षिते  
 काले ॥  
 मुहूरः । त्रि० मूर्खे ॥ मुह्यति । मु  
 ह० । मूर्खे रादयश्चेति साधुः ॥  
 मुह्यमानः । त्रि० अनेकानर्थप्रकारै  
 रविवेकतया विक्षिप्तचित्ततया चि  
 न्तामापद्यमाने ॥  
 मूः । स्त्री० बन्धने ॥  
 मूकः । पुं० जलशये । मल्ले ॥ ह्ये  
 त्ये ॥ त्रि० अवाचि । वर्णानुच्चार  
 के ॥ दीने ॥ मूर्धितिकायति । कै  
 ० । आतोनुपेतिकः ॥  
 मूढः । त्रि० तन्द्रित ॥ बाले । जड  
 ॥ मूर्खे । यथाजाते ॥ स्वाज्ञान  
 कार्यविपर्ययसोहृद्वाप्ते ॥ ब्रह्म  
 र्थसाधनमिदमनर्थसाधनमिति वि  
 वेकशून्ये । अविचारके । अविवे  
 किनि । अनात्मविदि ॥ तन्द्रादि  
 यस्तचित्ते । तमसाच्छन्ने । मोहयु  
 क्ते ॥ चित्तस्य द्वितीयायाश्च मूर्खौ ॥  
 मुह्यति स्म । मुह० । गत्यर्थेति क्तः  
 ॥ आकाशादिषु स्थलेषु केचित्तमः  
 प्रधानतयामूढाः मोहप्रकाशकाः  
 विषणाः गुरवः केचिद्विशेषास्ते  
 मूढाः कथ्यन्ते ॥  
 मूढग्राहः । पुं० अविवेकातिशय

## मूत्रम्

कृतेदुराग्रहे ॥ ग्राहीग्रहणम् । मू  
ठानां ग्राहः ॥

मूठता । स्त्री० अंकायपरिज्ञानत्वे ॥  
अविवेकतायाम् ॥ यथा । यानं चि  
तौ यानगतश्च देहो देहेऽपि चान्यः पु  
रुषो निविष्टः । समस्तमुर्व्यां न तथा  
यथाऽस्मिन् देहेऽतिमात्रं वतमूठतै  
षेति ॥

मूठदृक् । त्रि० देहमानिनि । देहमा  
त्मत्वेनाभिमानमाने ॥

मूठयोनिः । पुं० प्रस्तादौ ॥

मूठा । स्त्री० तालस्यामनसो हतौ ॥  
मूतः । त्रि० बडे ॥ मूयतेऽस्म । मूड्  
वर्धते । क्तः ॥ आलानपाशे ॥

मूत्रम् । न० प्रस्तावे । मूत० प्रस्ताव०  
इ० भा० ॥ मूत्र्यते । मूत्रप्रखवणे ।

घञ् ॥ मूत्रमित्याहुर्दकं वस्तिश्चा  
निलनिर्गतम् ॥ यद्वा । मुच्यते

यत् । मुचलृ० । सिविमुच्योष्टे  
चेतिष्टन् ॥ अथाख्यगुणाः । गोमू

त्रं कटुतीक्ष्णोष्णं चारं तिक्तं कषा  
यकम् । लघ्वग्निदीपनं मेध्यं पित्त

कृत्कफघातहृत् ॥ शूलगुल्मोदरा  
नाहकण्डूक्षिमुखरोगजित् । किलास

गदवातामवस्तिरुक्कुष्ठनाशनम् ॥  
कासश्वासापहं शोथकामलापाण्डुरो

गहृत् । कण्डूकिलासमदशूलमुखा  
क्षिरोगान्गुल्मातिसारमरुदामयमू

त्ररोधान् । कासं सङ्कुष्टजठरकृमि

## मूत्रकृच्छ्रम्

पाण्डुरोगान् गोमूत्रमेकमपि पीत्  
मपाकरोति ॥ सर्वेष्वपि चमूत्रेषु  
गोमूत्रं गुणतीक्ष्णम् । अतोविशि  
ष्टात्कथनेमूत्रं गोमूत्रमुच्यते ॥ श्री  
होदिरश्वासकासशोथवर्चीग्रहापह  
म् । शूलगुल्मरुजानाह कामलापा  
ण्डुरोगनुत् ॥ कषायं तिक्ततीक्ष्ण  
ञ्चपूरणात्कर्णशूलहृत् ॥ नरमूत्रं  
गरं हन्ति सेवितं तद्रसायनम् । रक्त  
प्रामोहरं तीक्ष्णं सचारलवणं लघु  
म् ॥ गोजाविमहिषीणान्मुखीणां  
मूत्रं प्रशस्यते । खगेष्टं भनराश्वा  
नांपुंसां मूत्रं हितं मतम् ॥ अथमूत्र  
परीक्षा । वातेन पाण्डुरं मूत्रं रक्तं  
नीलञ्च पित्ततः । रक्तमेव भवेद्रक्ता  
द्धवलां फेनिलं कफादिति ॥

मूत्रकृच्छ्रम् । न० प्रस्तावघटितरोग  
विशेषे । मूत्ररोधे । अश्मर्याम् ।  
कृच्छ्रे ॥ मूत्रे कृच्छ्रमत्र ॥ अथाख्य  
चिकित्सा । त्रिकण्टकारग्वधदर्भ  
काशयबासधात्रीगिरिभेदपथ्याः  
। निघ्नन्ति पीतामधुनाश्मरीञ्च समी  
पवृत्तोरपि मूत्रकृच्छ्रम् ॥ त्रिकण्ट  
कादिकायः ॥ १ ॥ एलाश्मभेदक  
शिलाजतुगोक्षुराणां मेवांरुबीजलव  
द्योत्तमकुङ्कुमानाम् । चूर्णानित  
गडुलजले तुलितानि पीत्वा प्रत्यक्ष  
मृच्युरपि जीवति मूत्रकृच्छ्री ॥ ए  
लादिचूर्णम् ॥ २ ॥ अयोरजः

मूत्रनिरोधः

सूक्ष्मपिष्टं मधुना सह योजितम् । पृ-  
चकृच्छ्रं निहृत्वा शुभ्रं लीढं दिवसत्रय-  
म् ॥ ३ ॥ गुडं गमिश्रितं क्षीरं कटु-  
ष्णं काणतः पिबेत् । सूक्ष्मकृच्छ्रे  
सर्वेषु कर्षरासाश्च निवृत्त्यः ॥ ४ ॥  
धातोरसं चक्षुरसं पिवेद्वा कृच्छ्रे सरक्ते  
मधुना विमिश्रम् । शल्याभिघातो  
त्यक्तमूत्रकृच्छ्रे कार्या क्रिया मारुतकृ-  
च्छ्रे तु ह्या ॥ ५ ॥ क्वाथो गोक्षुरबीज-  
स्य रज्ज्वारसमन्वितः । पीतः प्र-  
शमयत्येककृच्छ्रं विद्धि धारणोत्थितम्  
॥ ६ ॥ त्रिफलायाः सुपिष्टायाः  
कल्कां कोलसमन्वितम् । वारिणा-  
लवकीकृत्य पिवेन्मूत्ररुजापहम् ॥  
कोलं बहरन् ॥ ७ ॥ गुडमामलकं-  
द्वयं शज्जतर्पणं प्रियम् । पित्तासृ-  
ग्दाहशूलजं मूत्रकृच्छ्रहरं परम् ॥ ८ ॥  
रुपादधातुतुलितो यवचारः सिता-  
युतः । भक्षितो नाशयत्येवमूत्रकृ-  
च्छ्रं न संशयः ॥ ९ ॥ द्राक्षासितोप-  
लाकल्काः पीतः कर्षमितो नरैः ॥  
मस्तुनापलमात्रेण मूत्रकृच्छ्रं व्यपोह-  
ति ॥ १० ॥ समूलगोक्षुरक्वाथः  
सितामाक्षिकसंयुतः । नाशयेन्मू-  
त्रकृच्छ्राणितयैवोष्णं समीरणम् ॥ उ-  
ष्णसमीरणं उष्णवातं मूत्राघातविशेष-  
म् ॥ वृत्तिभावप्रज्ञाशः ॥

मूत्रदोषः । पुं० प्रमेहे ॥

मूत्रनिरोधः । पुं० मूत्रप्रतिवन्धकरोग

मूत्राघातः

विशेषः ॥ यथा । पिष्टं वैजात्यली-  
सूतं श्रीलङ्कातेरुमाहृतम् । साधितं  
काण्डुमर्धं नपीतं मर्धरयान्वितम् । ह-  
रेत्तु मूत्रनिरोधकृच्छ्ररहेत्प्राग्दुर्गमं ॥  
मूत्रपतनः । पुं० यन्ममाजिर्षि ॥  
मूत्रपुटम् । न० नाभेरधोभागे । मू-  
त्राशये ॥  
मूत्रफला । स्त्री० कर्कश्याम् ॥ तपु-  
ष्याम् ॥  
मूत्रलम् । न० तपुषि ॥ लि० मूत्रवर्ध-  
क्षि ॥  
मूत्रला । स्त्री० कर्कश्याम् ॥ बालु-  
ष्याम् ॥  
मूत्राघातः । पुं० प्रस्तावरोधकरोग-  
विशेषः ॥ प्रायोमूत्रविघातं चैव प्रोक्तं  
कुण्डलिकादयः । जायन्ते कृच्छि-  
तैर्दीर्घैर्मूत्राघातास्तथादयः ॥ मू-  
त्रविघाताद्यैरित्याद्यमर्थं मनुदीपशु-  
क्रादिवैगविघातादीनां रूक्षाशनादी-  
नाञ्च ग्रहणम् । मूत्रविघाताद्यैः क्षुपि-  
तैर्दीर्घैरित्यन्वयः । ननु मूत्रकृच्छ्रं  
मूत्रघातयोः को भेदः । उच्यते । मू-  
त्रकृच्छ्रे कृच्छ्रं भक्षिकं धिक्कृत्यादयः ।  
मूत्राघाते तु विषम्यो वलवान् कृच्छ्रं  
मल्पमित्यनयोर्भेदः ॥ अस्यात्रिकि-  
त्सम्यथा । नलकुम्भकाश्रीकुबलाका-  
यं प्रगतः सुशीतलंससितम् । पिव-  
तो नश्यति नियतं मूत्रग्रहणं युवाच-  
कविः ॥ वायिः शुक्रः । कर्पूरर-

मूर्खः

जसायुक्तावत्तवर्ति : शनैः शनैः ।  
 मेढ्रमार्गान्तरेन्यस्तामूत्राघातव्यपी  
 इति ॥ धान्यगीचुरकः कायः क  
 त्कमिहं हितं घृतम् । मूत्राघाते-  
 त्कृच्छ्रे शुक्रदोषे च दारुणे ॥ धान्य  
 गीचुरकं घृतम् ॥ मूत्रकृच्छ्रे श्मरो  
 रोभिषेजं घृतप्रकीर्तितम् । मूत्राघा  
 तेषु सर्वेषु तत्कुर्याद्देवकालवित् ॥  
 मूत्रातिसारः । पुं० प्रस्त्रावातिसरस्य  
 रोगे ॥ तस्यौषधं यथा । वलामूल-  
 त्चञ्चूरौ पीतसञ्जीवकं रमम् । मू  
 त्रातिसारं हरति दृष्टमेतन्नसंशयद्व-  
 त्ति ॥  
 मूत्रातीतः । पुं० मूत्ररोगविशेषे ॥  
 यथाहुः । चिरं धारयतीत्युच्चतरया  
 नप्रवर्तते । तेहमानस्यमन्दं बामू-  
 त्रातीतः सञ्च्यते ॥ इति ॥  
 मूत्राशयः । पुं० वस्ती । मूत्र-  
 पुटे ॥  
 मूत्राशयपुटः । पुं० उल्याम् । मू-  
 त्रपुटे ॥  
 मूर्खितः । लि० कृतमूर्खात्पुगे । सी  
 ठे ॥ मूर्खतिस्य । मूल० । क्तः ॥  
 मूर्खः । पुं० पुरोषस्य । माषे ॥ गाय  
 त्रीरहिते । सार्धं गायत्रीरहिते ॥  
 चि० अजि । वैधेये । वालिशे ॥  
 शास्त्रज्ञानशून्ये ॥ शून्यवादिनि ॥  
 देहात्मवादिनि अधीत्यवेदशास्त्रा  
 गिसंसारे रागिणश्चये । तेभ्यः प

मूर्खस्त्वम्

रेवमूर्खोऽस्ति सुधर्मः । प्रज्ञानमूर्खरेः  
 ॥ तस्य वातिमेषः । मासुख्यं दुर्लभं  
 प्राप्य वेदशास्त्राख्यधीत्ययः । पश्यते  
 यद्विषं सारिको विविच्ये तमानवः ॥  
 मुह्यति । मुहः । मुहः खोमूर्खः ॥  
 मूर्खोऽप्याप्रवासी सति निजविभवे  
 सञ्चयोनस्ति गेहे नानाधान्यौषधी  
 नांसति पितरि गृहे नार्जितायेन विद्या  
 । भार्याय क्त्वासु रूपं रतिमिह कु  
 रते भर्तृमत्यां च दास्यां वास्यां वैरा  
 भिलाषी कुमतिजनकविर्दक्षिराज  
 न्खगोयम् ॥ बाण्याम् । गीर्वाण  
 भाषायाम् । उत्पृष्टपुरुषार्थलाभे  
 सम्भवत्यधमं कामममानो मूर्खः  
 ॥ मूर्खेण सह संयोगो विषादपितु  
 पुत्रैः । विज्ञे न सह संयोगः सुधा  
 रससमः स्मृतः ॥ अत्र मूर्खनि  
 न्दादेवी भागवते द्रष्टव्या ।  
 मूर्खता । स्त्री० मूर्खत्वे ॥ मूर्खस्य  
 भावः । तस्य भावस्त्वतया पितित  
 ल् ॥  
 मूर्खत्वम् । न० मूर्खतायाम् । अ  
 ज्ञत्वे । मूर्खपण्० इ० भा० ॥  
 मूर्खत्वं सुलभं भजस्व कुमते मूर्खस्य  
 चाष्टौ गुणानि श्रुन्तो बहुभोजकीति  
 मुखरोराविं दिवा खप्रभाक् । कार्या  
 कार्यविचारणादि राहितो मानापमा  
 ने समो दत्त्वो सर्वजनस्य मूर्ध्नि चर  
 णी मूर्खश्चिरम् जीवतु ॥



मूर्च्छालः

मूर्च्छनम् । न० मूर्च्छायाम् ॥ मूर्च्छा  
क्षीपिततमः प्राया ॥

मूर्च्छना । स्त्री० गीताद्विप्रिये ।  
प्रायस्त्रयसप्तमारी ॥ चतुर्दशविधा  
वाल । प्रवृत्तादिभिरुक्तं मूर्च्छाया  
म् । बहुलांशारिडत्वेन । यत्नैव  
स्युः स्वराः प्रवृत्तामूर्च्छनासि स्यु  
दाहतेति ॥ अन्यत्नमूर्च्छनाखलस्य  
धया । क्रमात्स्वराणां तप्तानानारी  
हृत्वावरोहणम् । सामूर्च्छे स्युः स्यु  
ते प्रायस्यायताः सप्तसप्तमः । प्रा  
सजयेपिप्रत्येकं सप्तसप्तममूर्च्छनाम् । पु  
त्येकविंशतिमूर्च्छनाभवन्ति ।

मूर्च्छा । स्त्री० कश्मले । मोहे ॥  
संज्ञावहासुनाडीषु पिहितास्त्रनि  
लादिभिः । तमोभ्युपैतिसहस्रासु  
पुष्टुः खल्वपिहकृत् ॥ सुखदुःख  
व्यधौहाद्वतरः यतति काष्ठवत् ।  
मोहोमूर्च्छेतितांप्राहुः षड्विधा  
साप्रकौर्त्तिता । मूर्च्छनम् । मूर्  
च्छामोहसमुच्छ्राययोः । गुरोः  
चङ्गलवृत्त्यः । उपधायाश्चेतिदी  
र्घः । टाप् ॥ इन्द्रियैः सहमन-  
सउपपन्नमूर्च्छेतिव्याख्यातारः ॥

मूर्च्छायः । पुं० मूर्च्छायाम् ॥

मूर्च्छालः । वि० मोहयुक्ते । मूर्च्छ  
ते ॥ मूर्च्छायाति । सिध्मादि-  
षु० चतुर्दशतूपतोप्रयोश्चेतिपठि-  
तालम् । प्राणिस्थादातइतिनभव-

मूर्त्तिवत्

ति० प्राण्डङ्गादिइतिभाष्याना-  
त् ॥

मूर्त्तितः । वि० मूर्त्ते । मूर्च्छायु  
क्ते । मूर्त्तौ ॥ विचेतने ॥ मो  
हये ॥ मूर्त्ते ॥ इदं ॥ मूर्च्छ  
तिस्म । मूर्त्तां । अत्येतिताः ॥  
मूर्च्छासञ्ज्ञातास्त्रया । तारकाहि-  
त्यादितच् ॥

मूर्त्तः । वि० मूर्त्तौ । मूर्च्छि  
ते ॥ कठिने ॥ मूर्त्तिमति । स-  
न्निवेशिनेदृष्ट्योयत्तन्मूर्त्तमुच्य-  
ते । चित्तवृत्तिमयं मूर्त्तममूर्त्तवित्त  
रवयम् ॥ मूर्च्छतिस्म । मूर्त्तां ।  
अकर्मकत्वात्कतः । राक्षोघः ।  
नध्यास्येतिनत्त्वंन ॥ म्यायमते०  
पृथिवी० जलं० तेजः० वायुः  
मनश्च । एषांगुणाः रूपं० रसः०  
गन्धः स्पर्शः० परत्वम्० अरर  
त्वम्० गुरुत्वम्० खिहः० वेगश्च  
मूर्त्तामूर्त्तसाधारणगुणाः । सङ्  
ख्या० परिमितिः० पृथक्त्व  
म्० संयोगः० विभागश्च इतिभा-  
षापरिच्छेदः० ॥

मूर्त्तवित् । वि० आगमिके ॥ विशु  
लधारीमहेश्वरः शङ्खचक्रादिधा  
रोबिष्णुर्वापरमार्थोभवतीत्यागमि-  
काः कल्पयन्ति । तच्चतैर्षाकल्प  
नम्० भ्रान्तिमात्रम् । अस्यदादि  
शरीरवत्तस्यापिशरीरस्यपाञ्चभौ

## मूर्तिमान्

तिलत्वात्पीलावियहकल्पनञ्च ।  
 विषयाभावे पीलायोगादयुक्तमेव ॥  
 मूर्तिः । स्त्री० क्वाठिन्ये ॥ प्रतिमा  
 याम् । असर्वगतस्यद्रव्यस्यपरिमा-  
 न्ये ॥ शिवस्याष्टमूर्त्येयथा । सर्व  
 जितिः समुद्दिष्टाभवोक्तलमुदाह-  
 ता । रुद्रोन्निरुपोवायुः स्यात्भीम  
 चाकाशशब्दिता ॥ पश्याः पतिर्य  
 जजानीनहादेवः सुधाकरः । ई  
 शानः सूर्यइत्येतामूर्त्येष्टौप्रकी  
 र्तिताः ॥ मूर्तिर्हिधर्मस्यपत्नी ।  
 यथा । मूर्तिश्चधर्मपत्नीसाकान्ति  
 रूपामनोहरा । कान्तिरूपाशोभा  
 रूपा । परमात्माचविश्वीषोनिराधा  
 रोयथादिना ॥ शोभाविनापरा  
 त्माविनिराधारोनिरर्थकइत्यर्थः ॥  
 सर्वत्रशोभा रूपाचलक्ष्मीमूर्तिर्मती  
 सती । श्रोतृपासूर्तिरूपाचमान्या  
 धन्यातिपूजितेतिभागवते ६ स्कन्धे  
 १ ध्यायः ॥ काये । देहे । जरायु  
 जाण्डजोद्भिज्जादिभेदेनविलक्षणवि  
 विधसंस्थानासुतनुषु ॥ मूर्च्छति०  
 मूर्च्छतेवा । मूर्च्छाः । तिन् ।  
 राक्षोपः ॥ रूपे ॥ स्वभावे ॥  
 लम् ।  
 मूर्तिमान् । त्रि० कठिने । मूर्तिर्वि  
 शिष्टे ॥ मूर्तिः क्वाठिन्यमस्यास्ति ।  
 तद्वत्स्यस्मिन्नितिमतुष् । स्त्रि  
 याम्० मूर्तिर्मती । उगिचान्डी

## मूर्धाभिषिक्तः

प् ॥ न० शरीरे ॥  
 मूर्ध्नुपचयः । पुं० स्त्रील्ये ॥  
 मूर्धकः । पुं० क्वचित् ॥  
 मूर्धकपर्शो । स्त्री० जलशायाम् ॥  
 मूर्धस्तेजसम् । न० क्वचि ॥  
 नूर्धजः । पुं० केशि । त्रि० मूर्ध्विजा  
 ते ॥  
 मूर्धतैलम् । न० तैलविशेषे ॥ अभ्य-  
 ङ्गः परिषेकश्चपिचुञ्चस्तिरितिक्त  
 मात् । मूर्धतैलचतुर्धास्यादलवत्  
 तद्यद्योत्तरं ॥  
 मूर्धा । पुं० उत्तमाङ्गे । शिरसि ।  
 मस्तके ॥ छात्राः कारैः शिरोभि  
 स्तुनृशानिश्चशिराधनौ । त्रिपिटेस्तु  
 पितुर्हस्त्युर्गवाभ्याः परिभण्डलैः  
 घटमूर्धाप्रापदधिर्धनाद्यैः परिव-  
 र्जितः ॥ सुहृन्त्यस्त्रिग्राहते । सु-  
 ह० । श्वन्नृचन्निति० मुहेः कलि  
 न्० निपातनादुपधादीर्घोधात्तादे  
 शीरमागतञ्च ॥  
 मूर्धन्यः । त्रि० मूर्धनिभवे । शरीरा  
 वयवाञ्चेतिवत् । येचाभावकर्म  
 षोरितिप्रकृतिभावाद्भस्तद्धितइति०  
 टिलोपाभावः ॥  
 मूर्धपुष्पः । पुं० शिरीषवृक्षे ॥  
 मूर्धरसः । पुं० भक्तफले ॥  
 मूर्धवेष्टनम् । न० उष्णीषे ॥  
 मूर्ध्वाभिषिक्तः । पुं० भूपाले । राज  
 नि ॥ क्वचित् । राजन्ये । बाहुजे ॥

मूलकम्

तद्वैद्वज्जदन्तवत् ॥ लघुमूलकम्  
आद्याद्युलघुचपाचनम् । दोष  
चयहरं स्वयंज्वरघ्नातविनाशनम् ॥  
नासिकाकण्ठरोगघ्नं नयनाभयना  
शनम् । महत्तदेव हृषीकेशं गुरुदोष  
चयप्रदम् ॥ के हसिहं तदेव व्याडो  
ज्वरविनाशनम् । तत्पुष्पं ह्येषां  
सत्तं कलंसातकप्रदमिति ॥ मूल  
ति । मूल० । कृ० । सदा मूलय  
ति । मूलरोहणे । कु० । अ० ।  
संज्ञायाम् ॥ यथा । मूलीजातः  
। पूर्वाह्णापराह्णाद्रां मूलप्रदोषा  
वत्काराहुः ॥

मूलकदण्डः । पुं० गांडर० गण्डल०  
द्र० प्र० मूलकावयवे । सपत्रः  
खेदितस्तत्र दण्डो मूलसूत्रकः  
। घृतेपक्वस्तु हिङ्गुवाक्ये लवणे नवि  
मिश्रितः ॥ मुरुच्यं मूलकं शाकं  
विष्टम्भकफकारकम् । वातपित्त  
हरं सौम्यं कृष्णं सुगुणवहम् ॥

मूलकपत्रम् । न० मूलकसपत्रे ॥  
पाचनं लघुच्योष्णं पत्रं मूलकजं न  
यम् । के हसिहं चिदोषघ्नमसिद्धं  
कफपित्तकृत् ॥

मूलकपर्णी । स्त्री० शिमासुने ॥

मूलकमूला । स्त्री० क्षीरकण्डुका-  
म् । घात्रीशृङ्गे ॥

मूलकर्म । न० कर्मणे । टी० ना०  
इ० मा० प्र० कर्मविशेषे । मूलै

मूलविशेषभवनम्

रीषधीमूलैः कर्म० आशनीपाट-  
नसत्वनमशीकरादिः मूलकर्म  
। उपपातकविशेषतत् । यथा ।  
सर्वाकरेषधीकारोमहाभयप्रवर्त  
नम् । हिंस्रीपधीनां स्याज्जीवोऽ  
भिचारो मूलकर्म च ॥ इति मनुः ।  
मूलकर्म० मूलैषादिनामधीकर  
णमिति कुल्लुमहः ॥

मूलकारः । पुं० मूलग्रन्थकर्तारिः ।  
मूलं करोति । कृजः कर्मण्यम् ॥  
मूलकारिणा । स्त्री० पुस्त्याम् ।  
मूलग्रन्थार्थप्रकाशकपद्ये ॥ मूल  
धनस्य ग्रन्थविशेषे ॥

मूलकच्छः । पुं० न० एकादशविध-  
पर्यं कच्छत्रतामार्गतत्रतविशेषे ।  
यदा कृषितानिष्ठमूलानि मांसपी-  
यन्ते । तदा मूलकच्छव्यपदेशं लभ-  
न्ते । यथाह मार्कण्डेयः । फले मां  
सिनकथितः फलकच्छो मनीषिणीः  
। श्रीकच्छः श्रीफलैः प्रोक्तः पक्षा  
क्षीरपरस्तथा ॥ मालिनामलकैरेव  
श्रीकच्छमपरं स्मृतम् । पत्रैर्मृतः  
पत्रकच्छः पुष्पैस्तत्कच्छ उच्यते ॥  
मूलकच्छः स्मृतो मूलैस्तोयकच्छो-  
जलेन तु । इति ॥

मूलजः । पुं० उत्पत्तादी । न० भा-  
द्र० के । त्रि० मूलोत्पत्ते ॥

मूलविशेषभवनम् । न० सूर्यादिव्या  
धारादिपञ्चविशेषे ॥ यथा । सिंह



मृग :

हानिचकीर्षिताः ॥ इतिकालिका  
पुराणे ६० अध्यायः चतुष्टयपरी  
क्षा । लुगनाभिसमादातुं कौतुका-  
र्यतथापुनः । मृगाः पोष्यामही-  
न्द्राणां तैर्वाच्यमिलक्षणम् ॥ पु-  
त्रियमृगायुगमनतैर्जीविकास्तु पञ्च  
धा । भिद्यन्ते नैव भेदास्तु तस्य स्थाभुग  
जातयः ॥ तद्यथा । येनम्बिनः स्त्री  
वधरीरकर्णास्ते पार्थिवागन्धमृगाः  
प्रदिष्टाः । सर्वाङ्गमेषां सुरभिपक्षा  
संमुख्ये प्रदेशे प्रभवन्ति ते तु ॥ ये वै वि-  
शालागुरुदीर्घशृङ्गाश्च मांसलास्तौ  
ब्रह्मरुदेशाः । आप्यास्तुते वै प्रसर-  
न्ति भूरि सर्वे प्रदेशे प्रभवन्ति चैव ॥ धा-  
वन्ति ये वातमिवान्तरीक्षे दीर्घास्तुते-  
वातमृगाः प्रदिष्टाः । ते यत्र यत्र  
वभवन्ति शक्तास्तत्रैव सर्वाणि शुभा-  
निसन्ति ॥ लघुप्रमाणालघुवीर्यस-  
त्त्वानिर्गन्धदेहाश्च गलप्रमाणाः ।  
ते गागनावेगकरानराणां स्युं श्रान्ते  
नापि निरोक्षणीयाः ॥ ये कृष्णवर्णा  
गुरुदीर्घशृङ्गाः क्रुद्धाभृशं यान्ति  
च वायुवेगाः । ते कृष्णसाराः खलु  
तैजसास्तु पुण्यप्रदेशे प्रभवन्ति ते तु ॥  
भोजीप्याह । पार्थिवादिमृगः सर्व  
श्चतुर्जातिर्भवेत्पृथक् । सुशृङ्गास्तु  
नुलोमानो ब्राह्मणामृगजातयः ॥

क्रुद्धाः पश्वरिशृङ्गाश्चर्चित्रियाः  
खरलोमशाः । आवर्त्तशृङ्गास्तनवो

मृग :

हरिणा वै श्यजातयः ॥ कुशुङ्गावाप्य  
शृङ्गावाशुद्राः खरतनूकहाः । अप्रजा  
नयितुयादोषा स्त्री चैवाहरिणे प्व  
पि ॥ तथापि दोषाः पञ्चामीवक्ष्य-  
न्ते हरिणाश्रयाः । नेत्रयोरन्तरे य-  
स्य लोमावर्त्ताः सपापकृत् ॥ विष-  
मौ विकृतौ शृङ्गौ यस्य स च मनाशनः  
। आवर्त्तः पृष्ठतो यस्य आनाभिः  
भिविन्दति ॥ पश्चाद्द्वयस्य वावर्त्त-  
स्तौ स्त्याज्यौ भयकारकौ । वर्त्तने च  
पदादीनां वै कृताङ्गननाशनः ॥ गा-  
र्यः । दोषवन्मृगजातीनां विजा-  
तीनामथापि वा । दर्शनात्स्पर्शना-  
च्चैव गन्धादानाञ्च पोषणात् ॥ भवे-  
द्युर्विपदः सर्वास्तथा चैवाद्यपोष-  
णात् ॥ शङ्कोपि । हरिणपोषणतो  
धरिणीभुजानंहि भवेन्मरुदुद्भवपीड-  
नम् । नपविबद्धिरुजारिपुञ्जभयंत  
दवतं हरिणं शुण्ठिनं नृपः ॥ इति मृग-  
परीक्षा युक्तिकल्पतरौ ॥ चतुर्विध-  
पुरुषेषु पुरुषविशेषे ॥ तस्य लक्षणं  
यथा । वदन्ति मधुरवाणी दीर्घनेत्रो  
ऽतिभीरुश्च पलमतिमुदेहः शीघ्रवे-  
गो मृगो यम् ॥ शशके पद्मिनी तुष्टा  
मृगे तुष्टा च चित्रिणी । वृषभे शङ्खिनी  
तुष्टा ह्येतुष्टा च हस्तिनी ॥ पद्मिनी  
शशयोर्योनिमेढ्रकौ चतुरङ्गुलौ ।  
चित्रिणी मृगयोर्योनिमेढ्रकौ च तथा  
विधौ ॥ इ० रतिमञ्जरी ॥



## मृगहृणा

मृगगामिनी । स्त्री० बिडङ्गे ॥ मृगस  
दृशमनशीलतायाम् ॥

मृगवर्जजम् । न० जवादिनामकम्  
व्यङ्ग्ये ॥ चि० मृगवर्जजाते ॥

मृगजेटकः । पुं० खड्गारे ॥

मृगजेटितम् । न० मृगेजिते ॥ तद्य  
था । सीमागतावन्यमृगावन्तः । सम्

स्थितव्रजलीयसमापतन्तः । सम्

प्रत्यतौतै ध्यभयानिदीप्ताः कुर्वन्ति

मून्यं परितोभयन्तः । दीप्ताः

भयं कुर्वन्ति प्रावेद्यन्तीति सर्वान्

देवाधिः ॥ तेषां सत्त्वैरनुवाच्य

मानाभयायरोधायभवन्ति वन्त्याः ।

द्वाभ्यामपि प्रत्यनुवाशितास्ते बन्दि

ग्रहायै वमृगावन्ति ॥ वन्त्ये सत्त्वे

हारमस्थे पुरस्सरोधोवाच्यः संप्रवि

ष्टे विनाशः । सूतेत्युः स्याज्जयं

संस्थिते च गीहं याति वन्त्यनंसंप्रदिष्टम् ॥

मृगजहुः । पुं० मृगापत्ये ॥

मृगजालिका । स्त्री० बागुरायाम् ॥

मृगजीवनः । पुं० व्याधे ॥ मृगाः

जीवनमस्य ॥

मृगणा । स्त्री० अपहृतद्रव्यान्वेषणे

॥ मृग० । ग्यासेतियुच् ॥

मृगहृट् । स्त्री० मृगहृणायाम् ॥

मृगहृषा । स्त्री० मरीचिकायाम् ॥

मृगाणां हृषा च स्थलाम् । अर्शश्चा

द्वच् । टाप् ॥

मृगहृणा । स्त्री० मरीचिकायाम् ॥

## मृगपिप्पुः

बीप्पे मरुदेशेयिकतासुर्वारण्यः

प्रतिकल्पितादूरस्थानां जलमिति बु

द्धिद्विषयास्तान् मृगहृणा च स्थलाम्

अर्शश्चाद्वच् । टाप् ॥

मृगापिप्पुः । स्त्री० मृगहृणायाम्

॥ मृगहृणा च । स्वार्थे कन् ॥ र

चित्तचित्तयचरं चरन्मुरारेः

पारंगमिष्यसि दलौभवसागरस्य ।

मुञ्चाः कलत्रमितरे सुहृदः सहायाः

सर्वे विलोक्य सखे मृगहृणा काभ

म् ॥

मृगदशकः । पुं० कुक्षुरे ॥ मृगा

मदशति । दंष्ट्रदशने । कर्मण्य

च् । कः ॥

मृगधूर्तकः । पुं० गोमाथौ । मृगा

ले ॥ मृगेषु धूर्तद्वय । संज्ञायां

कन् ॥

मृगनाभिः । पुं० कस्तूर्याम् ॥ मृगस्य

नाभिः ॥

मृगनाभजा । स्त्री० कस्तूर्याम् ॥

मृगनेत्रा । स्त्री० रात्रिविशेषे ॥ त्व-

यापुत्रकनाधीतं मृगनेत्रासुरात्रिषु-

तेन त्वं विदुषां मध्ये पङ्के गौरिव सौ-

दसि ॥ मृगेन च त्रविशेषेनेताय

स्याः । नेतुर्न च त्रैवृत्तव्यः ॥

योषित्प्रभेदे । मृगलोचनायाम् ॥

मृगस्य नेत्रे द्वयनेत्रे चक्षुले यस्थोः ॥

मृगपतिः । पुं० मृगेन्द्रे । सिंहे ॥

मृगपिप्पुः । पुं० पक्षजे । चन्द्रे । हि

मृगयु :

सांशी ॥

मृगप्रियम् । न० पर्वततट्ये ॥

मृगवधाजीवः । पुं० व्याधे ॥ मृगवध

आजीवायसः ॥ मृगवधेनाजी-

वतित्रा । जीव० । द्रुगुपधेतिङः ॥

मृगवन्धनी । स्त्री० मृगवन्धनार्थं जा

लविशेषे । खावल० इ० पर्वत

भा० ॥ बागुरायाम् ॥ मृगोवध्यते

ऽनया । वन्धवन्धने । करणे ल्युट् ।

डीप् ॥

मृगभक्ष्या । स्त्री० जटामांस्थाम् ॥

मृगमदः । पुं० कस्तूर्याम् ॥ मृगस-

मदः ॥

मृगमदवासा । स्त्री० कस्तूरीमल्लिका

याम् ॥

मृगमाटशः । पुं० मृगविशेषे ॥ ख-

ल्यः पृथ्वीराज्येयः शरभो मृगमा

टकः । गुणैः शशेनसदृशो गदितो

मृगपमाटकः ॥

मृगया स्त्री० आच्छादने । मृगव्ये । आ

खेटे । खेटे । हेडा० इ० भा० ॥ अवल

स्तकुलाशिनीभक्षान्निजनीडद्रुम

पीडिनः खगान् । अनवद्यतया

हिंनो मृगान् मृगयाघायनभूभृतांस्त

ताम् ॥ इतिश्रीहर्षः ॥ मृग्यन्ते

मृगात्रयाम् । मृग० । चु० अद

न्तः । परिचर्यापरिसर्गमृगयाऽटा

व्यानामुपसङ्ख्यानमितिसाधुः ॥

मृगयुः । पुं० व्याधे । लुब्धके । हे

मृगशिरः

डिया० इ० भा० प्र० । मांसवि

ज्ञयार्थं मृगादिपशुहन्तरि ॥ मृगा

न्वधार्थं याति । या० । मृगया

दित्वात्कुः ॥ गोमाये । शृगाले

॥ परैमेष्टिनि ॥

मृगरसा । स्त्री० सहदेव्याम् ॥

मृगराट् । पुं० सिंहे । मृगेषुराज

ते । राजृ० । क्तिप् ॥

मृगराजः । पुं० सिंहे ॥ मृगाणां रा

जा । राजाहः सखिभ्यष्टच् ॥

मृगराटिका । स्त्री० जीवन्त्याम् ॥

मृगरिपुः । पुं० सिंहे ॥ मृगाणां रि

पुः ॥

मृगरोमजम । न० राज्ञवे । मृगरो

मजेवस्ते ॥

मृगलाञ्छनः । पुं० चन्द्रे । शशिनि

॥ मृगोलाञ्छनं यस्य ॥

मृगवल्गवः । पुं० कुन्दरुतये ॥

मृगवाहनः । पुं० वायौ ॥ मृगोवाह

नं यस्य ॥

मृगव्ययम् । न० मृगयायाम् ॥ मृगा

व्ययन्तं ऽच् । व्ययगतौ । अन्येष्वपी

तिङः ।

मृगशिराः । स्त्री० पञ्चमनक्षत्रे ॥ मृ

गः शिरोऽस्य ॥

मृगशिरः । न० मृगशीर्षे । पञ्चमै

नक्षत्रे ॥ अत्रजातफलम् । शरा

सनाभ्यासरतो विनीतः सदानुरक्ती

गुणिनां गुणेष्ु । भक्तानुपस्मि हभरे

## मृगेन्द्रमुखम्

जातिस्त्रियाम् । मृगोणां जङ्गलोत्था  
 नां कृगोचौरगुणं पयः ॥ कश्यपक  
 न्यायाम् । पुलहभार्यायाम् । हरि  
 णादिमृगाणां मातरि ॥ मध्यावृत्ति  
 प्रभेदे । रोमृगी । द्रुतिलक्षणलक्षि  
 ते ॥ यथा । सामृगीलोचना । रा  
 धिकाश्रीपती ॥ हरिण्याम् ॥  
 सितोदरेपीतपृष्ठे वराटके ॥  
 मृगेक्षणा । स्त्री० मृगनेत्रायाम् ॥ मृ  
 गेश्वरी ॥  
 मृगेन्द्रः । पुं० सिंहे ॥ नाभिषेको  
 नसंस्कारः सिंहस्य क्रियते वने ।  
 विक्रमार्जितसत्त्वस्य स्वयमेव मृगेन्द्र  
 ता ॥ मृगाणामिन्द्रः ॥ वर्णवृत्ता  
 न्तरे ॥ पयोधरधारिमृगेन्द्रमवेहि ॥  
 यथा । वृथाविलपानि ॥ मध्यलघोः  
 पञ्चमात्रापरायि० ५ । ५० ॥ यात्रा  
 योगान्तरे ॥ लग्ने शुक्रः शशीवन्धौ  
 कर्मस्थाने गुरुर्यदा । मृगेन्द्रयोगो  
 विख्यातो यातुः सर्वार्थसाधकः ॥  
 मृगेन्द्रचटकः । पुं० श्येने ॥ चटका  
 नां मृगेन्द्रः ॥ राजदन्तादिः ॥  
 मृगेन्द्रमुखम् । न० अतिजगती १३  
 कंदोभेदे ॥ भवति मृगेन्द्रमुखं नजौ  
 जरौगः ॥ यथा । गुरुभुजवीर्यभरं  
 हरिं मदात्वा युधिसमुपेत्य नदानवा  
 जिजीवुः । क्षुधितमृगेन्द्रमुखं मृगा  
 उपेत्य कानुखलविभ्रतिजीवर्नस्य यो  
 गम् ॥

## मृगालम्

मृगेन्द्राशी । स्त्री० वासके ॥  
 मृगेर्वारुः । स्त्री० श्वेतन्द्रवारुण्या  
 म् । मृगाच्याम् । श्वेतपुष्पायाम् ।  
 मरुजायाम् ॥  
 मृगेशः । पुं० मुद्गरवृक्षे ॥  
 मृग्यः । त्रि० अन्वेष्ये । मृगितव्ये ॥  
 मृजः । पुं० वाद्यविशेषे । मर्दले ।  
 दारुजे । मादल० इ० गौ० दे०  
 भा० प्र० ॥  
 मृजा । स्त्री० मार्जनायाम् । प्रोज्झनां  
 दिनाङ्गनिर्मलीकरणे ॥ मार्जनम्  
 । मृजुशुद्धौ । मृजुशौचालङ्कारययो  
 च्चुरादिर्वा । भिदाद्यङ् ॥  
 मृज्यः । त्रि० मार्जनीये ॥  
 मृडः । पुं० शिवे ॥ मृडति । मृडसु  
 खने । मृड्यातिवा । मृडचचात्  
 क्षोदे । इगुपधत्त्वात्कः ॥  
 मृडङ्गणः । पुं० बालके ॥ मृडति ।  
 मृड० । मृडः कीकच्कङ्गणाविति  
 कङ्गणः प्रत्ययः ॥  
 मृडा । स्त्री० दुर्गायां ॥  
 मृडानी । स्त्री० चण्डिकायाम् । अ  
 स्त्रिकायाम् ॥ मृडस्य स्त्री । इन्द्रव  
 रुणे तिडीषानुकौ ॥  
 मृडी । स्त्री० दुर्गायाम् ॥  
 मृडीकः । पुं० मृगे । हरिणे ॥ मृ  
 डति । मृडः कीकच्कङ्गणावितिकी  
 कच् ॥  
 मृगालम् । न० नलदे । उशीरे ॥ पुं०

मृत :

न० वसि । पद्मनालि ॥ मृणालंशी  
तलं वृष्यं पित्तदाहासजिह्वरु । दुर्ज  
रं स्वादुपाकश्च स्तन्या नलकफप्रदम् ॥  
सङ्गाहिमधुरं रुचं शालूकमपितह  
णम् । विसाङ्कुराश्चन्द्रकानानुका  
राविभाविताः सैश्वर्यनिखुकाभ्या  
म् । विकीर्णखण्डौकृतमृङ्गवेराज  
लेपिवह्निं लघुदीपवन्ति ॥ मृण्यते  
। मृणहिंसायाम् । तमिविशिवि  
डिमृणीतिकालन् ॥

मृणालिनी । स्त्री० पद्मिन्याम् ॥  
मृणालाविलम्बित । पुष्करादिभ्यो  
देशद्वयैः ॥

मृणाली । स्त्री० वसि । अजादिमूले  
॥ अपक्वविज्यायाम् गौरादित्वा  
नङीप् । मृण्यमृणालजाती ॥

मृतः । त्रि० परासी । प्राप्तपञ्चत्वे ।  
परिते । प्रीते । संस्थिते । प्रमीते  
। मरा० झ० भा० ॥ यथा । धर्मः  
प्रव्रजितस्तपः प्रवसितं सत्यञ्च दूरे  
गतं पृथ्वीमन्दफलाजनाः कपटिनो  
लौल्ये स्थिता ब्राह्मणाः । मर्त्याः  
स्त्रीवशगाः स्त्रियश्च पलाः नीचा  
जना उन्नताश्च कष्टं खलु जीवितं कलि  
युगे धन्या नरा ये मृताः ॥ इति गारु  
डो ११५ अध्यायः ॥ न० मृत्त्यू ॥  
याचिते ॥ मृतन्तु याचितं प्रोक्तमि  
ति मनुः । याचनवृत्तिर्हि मरणमि  
वदुः खजनकत्वात् मृतमुच्यते ॥

मृतालकम्

स्त्रियते स्म । मृत्प्राणस्य वि । मृत्त  
येति क्तः ॥ तन्मृत्तुभ्यामिदं ति  
तन्वा ॥

मृतकम् । न० शवे ॥ मरणाशौचे ॥  
यथा । यदि स्यान्मृतके सूतिमृतके  
च मृतिस्तथा । शेषेणैव भवेच्छुद्धिर  
हः शेषे द्विरात्रकम् ॥

मृतकल्पः । त्रि० मृतप्राये ॥ ईषदू  
नो मृतः । ईषदसमाप्तावितिकल्प  
प्रप्रत्ययः ॥

मृतकान्तकः । पुं० मृगाले ॥

मृतजीवः । पुं० तिलकवर्णे ॥

मृतमत्तः । पुं० )

मृतमत्तकः । पुं० ) मृगाले ॥

मृतवत्सा । स्त्री० अजीवत्सन्तानाया  
म् । मृतापत्यायाम् ॥

मृतसञ्जीवनी । स्त्री० मृतजीवनार्थि  
कायां विद्यायाम् ॥ गोरक्षदुग्धाया  
म् ॥ मृतः सञ्जीव्यतेऽनया । जीव  
प्राणधारणे । ल्युट् । डीप् ॥

मृतस्नातः । त्रि० अपस्नाते । मृत  
मुद्दिश्य कृतस्नाने जने ॥ मृते स्नातः  
। सप्तमीतिसमासः ॥

मृतस्नानम् । न० अपस्नाने । मृतोद्दे  
शेन स्नाने ॥

मृतसमोक्ता । पुं० राजर्षिर्विशेषे ॥

मृतामदम् । न० तुल्ये ॥

मृतालकम् । न० तुवरिकायाम् ॥

मृतमालयति । अलभूषणादौ ।

मृत्तु :

मृत्तुः । संज्ञायाम् ॥

मृत्तिः । स्त्री० मरणे ॥ मृत्प्रान्  
त्यागे । स्त्रियांक्तिन् ॥ मृत्तिः प्रा  
णवियोगः । खान्ननुनाशः सतो  
मतः । मृत्प्रान्त्यागद्वयत्वं  
यंनष्टः कथं त्यजेत् ॥

मृत्तरः । पुं० सुखाकारे ॥

मृत्तराजः । ज० मरणे ॥

मृत्तरा । स्त्री० जमजमुविधीपि ।

पुष्टुदीप् ॥

मृत्तुधारम् । ज० सुपक्षे ॥

मृत्तुखिनी । स्त्री० जमजायाम् ।

जमजायाम् ॥

मृत्तुयाम् । ज० सुपरिकायाम् ।

सुराष्ट्रजमृत्तिकायाम् ॥ मृत्तिता

तः प्रतिष्ठाऽस्याः ॥

मृत्तावयम् । ज० मृत्ताले ॥ स्त्री०  
कम् ॥

मृत्तिका । स्त्री० मृदि ॥ माटी०

इ० भा० ॥ मृदेव । स्त्री० मृ

दक्षिणम् । प्रत्ययस्यादिष्वसिद्धे

० प्रकारोच्चारणप्रक्रियालाघवार्थं

म् । टापीलुक्प्रतिश्रवणार्थं च । प

ञ्चभिर्गुणैस्तिकाभिः ज्ञीतः पञ्च

मृत्तिकाः पटः ॥

मृत्प्राली । स्त्री० कुष्ठौषधे ॥

मृत्तुः । पुं० मरणे । पञ्चतायाम्

। निधने । शरीराद्यारम्भककर्मक्षय

निमित्ते । सर्वमर्मच्छेदनहपे ॥

मृत्तुः

शरीरादिविच्छेदे ॥ सचसर्वेषां  
ह्यादीनां प्राणप्राप्यावश्यमेव भवति  
। तथाहि । प्राप्ते काले स्वयं ब्रह्मापरा  
र्द्धदयसंस्थिते । निधनं याति तस्मात्  
जगत्कर्ता स्वयंप्रभुः । चतुर्गुणसह

स्त्री पुत्रस्योदिवसे जित् । पतन्ति

भवनात्पञ्चनवचैः स्त्रीयथा पुनः

तथैव द्विगुणैर्विष्णुर्मरणायोपकृष्टा

ते ॥ तथैव द्विगुणैः कोटिगणैः

शक्तिवैलम्ब ॥ द्वाविंशत्यारण्ये

गूढानिष्टले दैवनिर्मिते । महीमही

धराणाद्यनाशः सूर्यशशाङ्कयोः

॥ जातस्तद्विष्णुर्बोमृत्तुप्रवृत्तस्त

त्ययः । अमुर्वेद्विष्णुशरीरे तु रजनी

यंशः स्थिरम् ॥ द्रुतिषीदेजीभा

गवते ५ स्वायं ३१ अध्यायः ॥

असिन्नमृत्तुर्लोकोदंष्ट्रुवादीन्नहिप

श्यति ॥ तथाहि । अरुन्धतीध्रुव

स्यैव विष्णोस्त्रीणि प्रदानिष । आस

न्नमृत्तुर्नोपम्येत्तुर्थं भाटमण्डल

म् ॥ अरुन्धती भवेज्जिह्वाध्रुवोना

साग्रमुच्यते । विष्णोः पदानिभू

मध्येनेत्रयोर्माटमण्डलमिति काशी

खण्डे १२ अध्यायः ॥ संसारे ।

अविद्याकामकर्मसमुदाये । स्वाभा

विकेकर्मणि ॥ स्वाभाविके ज्ञाने ॥

संहारकारिणां मध्ये विनाशहेतौ

भगवतो विभूतौ । यमे । वैवस्वते

॥ मरणम् । मृत् ० मृजिमृद्भ्यां



मृत्युञ्जयः

युक्त्युक्ताविति च्छुम् ॥ योगवि  
शेषे ॥ यथा । रत्नचतुराधा । सोमे  
उत्तराषाढा । कुजेष्टतभिषा । कुर्षे  
अश्विनी । गुरौ मृगशीर्षम् । अ  
मौलौषा । शनीहस्तनक्षत्रे नृमृ  
त्युयोगे भवति ॥ लज्जादष्टमभवने  
॥ यात्रायोगान्तरे ॥ अन्योन्यत्रे च  
माविकर्त्तृत्रे वाकविधास्करौ । मृ  
त्युयोगीयमाख्यातो यातुर्नृत्युप्र  
दायकः ॥

मृत्युञ्जरे । स्त्री० द्वि० प्रज्वारस्यप्रिया  
प्रिययोः ॥ यथा । कालकन्ये नृ  
त्युञ्जरे प्रज्वारस्यप्रियाप्रिये । या  
भ्यांजगत्समुच्छिन्नं विधात्रानिर्मि  
तं विधी ॥ जरामृत्योरपिकालादु  
त्पन्नत्वात्कन्यासदृशत्वात्कन्यात्व  
म् । तैमृत्युञ्जरे कालस्यकन्ये प्र  
ज्वारस्यप्रकृष्टज्वारस्यप्रियाप्रिये प्रत्  
न्यौभवतः । प्रियातोप्रियेऽतिशयि  
तप्रियेद्वत्यर्थः ॥

मृत्युञ्जयः । पुं० कृत्तिवाससि ।  
शिवे ॥ मृत्युकन्याजिताप्रश्नच्छि  
वे नगुरुणामम । नमृत्युनाजि  
तः शम्भुः कल्पिकल्पेश्वरौश्रुतम्  
॥ मृत्युञ्जयति । जिजये । संज्ञा  
यांभृतृवृजिधारिसहितपिदमः ।  
इति छच् । मुम् ॥ यात्रायोगान्त  
रे ॥ लाभे भौमोगुरुच्छिद्रे षष्ठ्या  
नेत्रभास्करः । मृत्युञ्जयसमा

मृत्या

स्वीयं सर्वं शत्रुनिर्वहणः ॥

मृत्युनामकः । पुं० पारदं ॥ त्रि०  
मरणहर्त्तरि ॥

मृत्युपात्रः । पुं० अधर्माज्ञानराग  
द्वेषादौ ॥

मृत्युपुष्पः । पुं० इक्षौ ॥

मृत्युफलः । पुं० महाकालफले ॥

मृत्युफली । स्त्री० कदल्याम् ॥

मृत्युभङ्गुरकः । पुं० भवरुति ।

प्रेतपटहे । मरणसमयवाद्ये ॥

मृत्युभृत्यः । पुं० रोगे ॥

मृत्युमान् । त्रि० मृते ॥

मृत्युवस्तुनः । पुं० शयनी ॥ श्रीफल  
॥ द्रोणकाक्षे ॥

मृत्युबीजः । पुं० वंशे ॥

मृत्युसूतिः । स्त्री० कर्कश्याम् ।

मागमायाम् ॥ मृत्युसूतिः प्रसवी  
यस्याः ॥ यथाकर्कटकीगर्भमाध  
ते मृत्युमात्मनः ॥

मृत्या । स्त्री० प्रशस्तमृदि ॥ प्रशस्तामृ  
त् । सस्त्रीप्रशंसायामितिसः । टा  
प् ॥ तुवरिकायाम् । तूचर० इ०  
भा० ॥ मृत्याऽख्यस्याः स्त्रीत्वेन  
। अर्शआद्यच् । टाप् ॥

मृत्या । स्त्री० प्रशस्त्यामृत्तिकायाम्  
। मृत्यायाम् ॥ प्रशस्तामृत् । स  
स्त्रीप्रशंसायामितिसः । टाप् ॥  
तुवर्याम् । आठक्याम् । अरहर  
तूचर० इ० भा० ॥

## मृदङ्ग :

मृत्० दृ । स्त्री० मृत्तिकायाम् ॥ शौ  
चे मृद्विशेषो यथा विष्णु पुराणे । व  
स्त्रीकम्पकोत्खातां मृदमन्तर्जला  
तया । शौचावशिष्टं गेहाच्चनाद  
द्याल्लेपसम्भयाम् ॥ अन्तः प्राग्य  
वपन्नाच्चहलोत्खातांचपार्थिव ।  
परित्यजेन्मृदस्त्वेताः सकला  
शौचसाधनकृति ॥ अन्तः प्राग्य  
वयन्मासकौटाम् ॥ मृदति० मृद्य  
तैवा । मृद्वोदेसम्पदादित्वात्क्रि  
प् । काच्याम् । तुवरिकाया  
म् ॥

मृदङ्गुरः । पुं० हारीतपक्षिणि ॥

मृदङ्गः । पुं० स्तनाम्नाप्रसिद्धे वाद्ये ।  
मुरजे ॥ अयमृदङ्गादित्रिवरणन-  
म् । मर्दलः खादिरः श्रेष्ठोहीनः  
स्यादन्यदारुजः । रक्तचन्दनजी-  
वाद्योगभीरध्वनिरुच्चकैः ॥ साङ्ग-  
हस्तप्रमाणन्तुदैर्घ्यमस्यविधीयते ।  
त्रयोदशाङ्गुलं वाममथवा द्वादशाङ्गुल  
म् ॥ दक्षिणञ्जम्बवेहीनमेकेनाऽङ्ग-  
ङ्गुलेन वा । करणानङ्गवदनोमध्ये चै  
वपृथुर्भवेत् ॥ षण्मासीयोभवेदस्त  
स्तच्चर्मकरणं मतम् । मृत्तिकानि-  
र्मितश्चैवमृदङ्गः परिकीर्तितः ॥  
पातयेत्खरलिं वाद्यवादनार्थं चम-  
र्दले । विभूतिगौरिकंभक्तं क्लिन्दुके-  
नचसंयुतम् ॥ यदाचिर्पीठकंदैयं-  
जोविनीसत्त्वमिश्रितम् । सर्वमेकच

## मृदिनी

पिष्टं तल्लेपः खरलिरुच्यते ॥ वा-  
माख्ये पूरिकांकृत्वालेपं दद्याच्चर्द-  
क्षिणे । एवमर्दलकः प्रोक्तः स-  
र्ववाद्योत्तमो मतः ॥ अस्य संयोग-  
मास्त्राय सर्ववाद्यञ्च शोभते । एतद-  
ङ्गे बीजकोष्ठे दलमर्द्धाङ्गुलं विदुः ॥ इ  
ति । विशेषः सङ्गीतशास्त्रे द्रष्टव्यः  
॥ पटहे ॥ द्योषे ॥ वंशे ॥ मृद्यते ।  
मृद० । बिडादिभ्यः किदिच्यङ्ग-  
च् ॥ मृत्तङ्गमस्येति वा ॥

मृदङ्गकः । पुं० मृदङ्गे ॥

मृदङ्गफलः । पुं० पनसवृक्षे ॥ मृद-  
ङ्गवृक्षफलान्यस्य ॥

मृदङ्गफलिनी । स्त्री० कोषातक्या  
म् ।

मृदङ्गौ । स्त्री० कोषातक्यम् । श्वेत  
घोषाद्वृत्तिगौ० दे० भा० ॥

मृदरः । पुं० विषे ॥ त्रि० विलस  
सति ॥ स्त्रियतेऽनेन० मृदातिवा-  
। मृड्मद० वा । कृदरादयश्चेति०  
अरप्रत्ययान्तो निपातितः ॥ भ-  
ये ॥

मृदा । स्त्री० मृत्तिकायाम् ॥

मृदाकरः । पुं० वज्रे ॥

मृदितः । त्रि० अभिनष्टे । विनाशि  
ते ॥ निष्पीडिते ॥ चूणीकृतै ॥

मृद्यतेस्म । मृद० । क्तः । इट् ।

कृदितिचेतिनगुणः ॥ क्षीणे ॥

मृदिनी । स्त्री० मृत्सायाम् ॥

## मृदुपत्रम्

मृदुः । त्रि० कीमले ॥ अतीक्ष्ण ॥ मृ  
दुः सर्वत्र बाध्यते ॥ मृद्यते । मृद  
महने । प्रथिस्त्रिभस्त्राभितिकुः  
सम्प्रसारणं च ॥ मृदुशब्दो मृदुत्व-  
गुणमुक्त्वा तद्द्रव्यमविधत्ते दूनिगुणव-  
चनो मृदुशब्दः । तेन स्त्रियां ङीष्-  
भावे ० मृदुः ॥ न० विशेषनञ्चा-  
दौ ॥ यथा । चित्रेन्दुमित्रपौष्णा-  
श्च मृदुमैत्रं तथा भृगुः । तत्र गीशा-  
स्वरज्जोडामित्रकार्यश्च शोभनम् ॥  
स्त्री० गृहकन्यायाम् ॥

मृदुक्लृणायसम् । न० सीसके ॥

मृदुगमना । स्त्री० हंस्याम् ॥ त्रि० म  
न्दगमने ॥

मृदुचर्मी । पुं० भूर्ज्जुत्वे । त्रि० को  
मलत्तृग्निशिष्टे ॥

मृदुक्कदः । पुं० भूर्जे । कुक्कुरद्रुमे ॥  
श्रीताले ॥ अक्षोटे ॥

मृदुता । स्त्री० मृदुत्वे ॥

मृदुतालः । पुं० श्रीतालवृत्ते ॥

मृदुत्तृक् । पुं० भूर्जपत्रवृत्ते ॥ मृद्वीत्तृ-  
गस्य ॥

मृदुत्तृचः । पुं० नृदुत्तृचि ॥ मृद्वी-  
त्तृचायस्यसः ॥

मृदुन्नक्षम् । न० सुवर्णे ॥ इतिशब्दच  
न्द्रिका ॥

मृदुपत्रः । पुं० नले ॥ न० कीमपलर्णे ॥  
त्रि० कीमलपणं वति ॥ मृदूनिपत्रा-  
णियस्यसः ॥

## मृद्वीका

मृदुपत्री । स्त्री० घिञ्जीशाके ॥

मृदुपर्वकः । पुं० वेवे ॥ त्रि० कीम-  
लपर्ववति ॥

मृदुपुष्पः । पुं० शिरीषवृत्ते ॥ त्रि०  
कीमलकुसुमविशिष्टे ॥ मृदूनिपु-  
ष्पाणियस्यसः ॥

मृदुफलः । पुं० मधुनारिकेलि ॥ त्रि  
कङ्कते ॥ त्रि० कीमलफलवति ॥

मृदूनिफलानियस्यसः ॥

मृदुवस्त्रः । पुं० सात्त्विकराजसर्वात्ति-  
द्वये ॥

मृदुरेचनी । स्त्री० मार्कण्डिकायाम् ॥

मृदुलः । त्रि० कीमले ॥ मृदुर्गुणोऽस्या-  
स्ति । सिद्धादिभ्यश्चेति लच् ॥ न०  
जले ॥

मृदुलोमकः । पुं० शशके ॥ त्रि० की-  
मलरोमविशिष्टे ॥

मृदूत्पलम् । न० नीलपद्मे ॥

मृद्वङ्गम् । न० वङ्गे ॥ कीमलावयवे ॥  
त्रि० तद्वति । मृदून्यङ्गानियस्यस्य ॥

कर्मधारयोवा ॥

मृद्वी । स्त्री० कपिलद्राक्षायां ॥ कीम-  
लाङ्ग्याम् ॥ मृदुशब्दो मृदुत्तृगु-  
णमुक्त्वा ० मृदुत्तृगुणयुक्तं द्रव्यमभि-  
धत्ते इति गुणवचनत्वे न० वातीगुण-  
वचनादिति पाक्षिको ङीष् ॥

मृद्वीका । स्त्री० गोस्तन्यायाम् । द्रक्षा-  
याम् । मुनक्का ० इ० भा० ॥ मृ-  
द्राति । मृदु० । अलीकादयश्चेति ल-

लुष्ट :

मेखला

साधु : ॥ कपिलद्राक्षादाम् ॥

लुधम् । न० युद्धे ॥ मईनम् । लुधु  
हिंसायाम् । बाहुलकात् । भावे०  
घञर्थेवाकः ।लुन्मयः । चि० लुदोविकारे ॥ मय  
ट् ॥ स्त्री० लुन्मयी ॥

लुन्मलः । पुं० अश्लनि । पाषाणे ॥

लुषा । अ० वितथे । मिथ्या झूठ०

इ० भा० ॥ लुष्यते । लुषुसहने ।

काप्रत्ययः ॥

लुषाध्यायी । पुं० वक्त्रे ॥

लुषार्थकम् । न० आहते । अत्यन्ता

सम्भनार्थवाक्ये ॥ यथा । एषपन्-

ध्यामुतोवालिखपुष्पकतश्चिखरः । कू-

र्मलोमतनुनाणः प्रमृद्वधनुर्द-

रः ॥ इ० । लुषाऽर्थीयस्यतत् ।

कप् ।

लुषालकः । पुं० आस्रवक्षे ॥

लुषावादः । पुं० मिथ्योदिते । मि-

थ्यावाक्ये । टट्ट्याम् ॥

लुषावादौ चि० मिथ्यावादिनि । लु-

षोद्ये । लुषावादोस्यास्ति । द्वनिः

॥ मिथ्याभियोक्तारि ।

लुषोद्यः । चि० मिथ्यावादिनि ॥ रा-

जसूयसूयं लुषोद्ये तन्मिथ्यामृषो-

पपत्तरेः । लुषोद्ये । लुषो-

द्ये । लुषोद्ये । लुषो-

लुष्टः । लुषोद्ये । लुषो-

लुष्टः । लुषोद्ये । लुषो-

मरिचे ॥

मृष्टिः । स्त्री० चन्द्रादेः संस्कारविशे-  
षे ।मृष्टेरुकः । पुं० वदान्ते । दानशौ-  
ण्डे ॥ मिष्टाश्लिनि ॥ अतिथिदि-  
शि ॥

मेकः । पुं० अजी । हागे ॥

मेकलः । पुं० ऋष्यन्तरे ॥ गिरिवि-  
शेषे ॥मेकलकन्यका । स्त्री० नर्मदायांसरि-  
ति । रेवायाम् ॥ मेकलस्यर्षे रद्रे  
वाकन्यका ॥

मेकलाद्रिजा स्त्री० सोमोद्भवायाम् ।

रेवायाम् ॥ मेकलाद्विजाता ।

लनी० । डः ॥

मेखलम् । न० यज्ञीयपात्रविशेषे ॥

मेखलः । पुं० मेकलपर्वते ॥

मेखलकन्यका । स्त्री० रेवायाम् ॥

मेखला । स्त्री० खड्गवत्ये । खड्गा

देश्चर्मादिनिर्मितकटिवन्धने ॥ यु-

द्धे हस्तात्पतनवारणायमखिवन्धे

प्रक्षिप्यमाणे चर्मादौ ॥ स्त्रीकन्या

भरणे । काञ्च्याम् ॥ रशनाया

म् ॥ केचित्तु० एकग्रष्टिर्भवेत्का

स्त्रीमेखलात्त्वष्टयष्टिका । रशनाषोड

शज्ञेयाकलापः पञ्चविंशकः ॥ इ-

तिपठन्ति० इहत्वभेदात्पर्यायता ॥

स्त्रीकन्यावस्त्रग्रन्थने ॥ श्रोणिस्था

ने ॥ शैलनितम्बे । उपनयनकाले

## मेखला

धारणीयमुच्चनिर्मितसूत्रत्रय ॥ य-  
था । मौञ्जीचिवृत्समाश्रयाका-  
र्याविप्रस्यमेखला । चत्रियस्तुमौ-  
षींज्यावैश्यस्यशरतान्तवी ॥ लुञ्जा-  
लाभेतुकर्तव्या : कुशाश्रान्तकव-  
ल्यजैः । चिवृताग्रान्यनैकेनचिभिः  
पञ्चभिरेववा ॥ इ० मनुः ॥ होम-  
कुण्डीपरिमृद्घटितविष्ठनविशेषि ॥  
यथोक्तंविशेषपञ्चरात्रे । यावान्कु-  
ण्डस्यविस्तारः स्वननतावदिष्य-  
ते । हस्तैकेमेखलास्तिस्रोविदाग्नि-  
नयनाङ्गुलाः ॥ कुण्डेद्विहस्तौ ता-  
न्नेयारसवेदगुणाङ्गुलाः । चतुर्ह-  
स्तौ तुकुण्डे तावमुतर्कयुगाङ्गुलाः ॥  
मेखलाब्रह्मचारिमेखलावत्कुण्ड-  
वेष्टितामृद्घटिताः ताश्चखातदेशा-  
द्वाह्ये एकाङ्गुलिरुपमं कुण्डं परित्यज्यो-  
च्छ्रायेणविस्तारेणचेत्यादिक्रमेणवे-  
दाद्यङ्गुलाः एतद्विपरीतास्तन्वा-  
न्तरोक्ताश्चवहोरविरुद्धाः ॥ पिङ्ग-  
लामतेपि । खातादेकाङ्गुलं त्यक्त्वा  
मेखलानांविधिर्भवेदिति ॥ मखंग-  
तिलाति । ला० । आतइतिकः ।  
पृषोदरादिः ॥ मांलक्ष्मीमर्द्धखति  
० मर्द्धखतिवा । माशब्दोनिषेधेर्द्ध-  
खगतौ । बाहुलकात्कलच् ॥ य-  
था । मर्द्धखलति । खलसञ्चयेसि  
चनेच । मूलविभुजादिच्चात्कः ।  
अणितु० वृद्धिः स्यात् ॥ नर्मदा-

## मेघजीवनः

याम् ॥ प्रश्निप्रथ्या

मेखलिकः । पुं० मेखलिनि । मेख-  
लास्यास्ति । त्रीद्यादिच्चादृक् ॥  
मेखली । पुं० मेखलावति । मेखलि-  
के । मेखलास्यास्ति । त्रीद्यादिच्चा-  
दिनिः ॥

मेघः । न० अग्ने । वारिवाहै । घने ।  
जलदे ॥ मेघास्तुत्रिविधास्तत्रवज्रि-  
जाधूमयोनयः । निश्वासजास्तुजी-  
मूतास्तेज्जेयाजीवरूपिणः ॥ यज्ञ-  
जास्तुघनाघोराः पुष्करावर्त्तकाद-  
यः । इतिविशेषउक्तः शब्दार्थवे-  
॥ मेहतिसिञ्चति । मिहसेचने ।  
अच् । न्यङ्क्वादिच्चात्कुत्त्वम् ॥  
मुक्तायाम् ॥ राक्षसे ॥ पद्मागान्धर्व-  
तरागविशेषे ॥ यथा । सैरवीथव-  
सन्तञ्जनटोनारायणस्तथा । श्रीरा-  
गोमेघरागश्चषड्तेपुरुषाह्वयाः ॥

मेघकफः । पुं० करकायाम् ॥

मेघकालः । पुं० वर्षात्तौ ॥

मेघचिन्तकः । पुं० चातकपक्षिणि ॥

मेघङ्करः । पुं० मेघजनने ॥ मेघान्क-  
रोति । मेघर्त्तिभयेषु कृजः खल्-  
प्रत्ययः । अरुर्हिप्रदितिमुम् ॥

मेघजः । चि० मेघभवदस्तुनि ॥

मेघजालम् । न० कालिकायाम् । मे-  
घावली ॥

मेघजीवनः । पुं० चातके ॥ मेघजी-  
वनमस्य ॥



## मेघनायक :

मेघज्योतिः । पुं० इरस्मदे । वज्रा-  
ग्नी ॥ मेघस्यज्योतिः ॥ अन्योन्य-  
सङ्घट्टनेनमेघान्निःसृत्यवृक्षादौयो  
ज्योतिरग्निः पततिसः ॥

मेघडम्बरः । पुं० मेघमर्जने ॥ मेघ-  
स्यडम्बरः ॥

मेघतिमिरम् । न० मेघाच्छन्नदिने ॥

मेघदीपः । पुं० विद्युति ॥

मेघध्वनिः । पुं० गर्जिते । मेघनि-  
र्घोषे ॥

मेघनादः । पुं० वरुणे ॥ रावणात्म-  
जे । इन्द्रजिति ॥ मेघस्यनादइव-  
नादोयस्य ॥ मेघशब्दे ॥ पलाशवृ-  
क्षे ॥ तण्डुलीयशाके ॥ इतिराज  
निर्घण्टः ॥ मेघस्यनादः ॥

मेघनादजित् । पुं० रामानुजे । ल-  
क्ष्मणे ॥ मेघनादमजैषीत् । जि०  
। सत्सूद्विषेतिक्लिप् । तुक् ॥

मेघनादानुलासकः । पुं० मयूरे ॥

मेघनादानुलासी । पुं० मयूरे ॥

मेघनादेनअनुलसति० तच्छीलः

। लसन्निषण्णक्रौडनयोः । सुप्यजा  
तावितिणिनिः ॥

मेघनामा । पुं० मुस्तके ॥ मेघनामा  
निनामास्य ॥ आदिलघौपञ्चमात्र  
के० । १११ ॥

मेघनायकः । पुं० आवर्त्तादौ ॥ यथा  
। त्रियुते शाकवर्षे तुचतुर्भिः शोधि  
तेक्रमात् । आवर्त्तविधिसंवर्त्तपुष्क

## मेघवह्निः

रद्रोणमम्बुदम् ॥ फलंयथा । आब  
र्त्तौनिर्जलोमेघः संवर्त्तश्चबहूदकाः  
। पुष्करोदुष्करजलौद्रोणः सस्यप्रपू  
रकइति ॥

मेघनिर्घोषः । पुं० स्तनिते । गर्जि-  
ते ॥ मेघस्यनिर्घोषः ॥

मेघपर्यायः । पुं० आदिलघौपञ्चमा  
त्रके० । १११ ॥ मुस्तके ॥ मेघोमे-  
घवाचकः शब्दः पर्यायोऽस्य ॥

मेघपुष्पम् । न० पिण्डाभे । वर्षोप  
ले ॥ अम्बुनि ॥ नदीजले ॥ पुं०  
इन्द्रस्याश्वे ॥ कृष्णस्यघोटके ॥

मेघस्यपुष्पमिव ॥

मेघप्रसवः । पुं० जले ॥

मेघभवः । वि० मेघोत्पन्नवस्तुनि ॥

मेघभूतिः । पुं० बज्जे ॥

मेघमालः । पुं० पञ्चद्वीपस्ये गिरिवि  
शेषे ॥ रमागर्भजातकल्किदेवपु  
त्रे ॥

मेघमाला । स्त्री० कादम्बिन्याम् ।

मेघानामाला ॥

मेघयोनिः । पुं० धूमे ॥

मेघरागः । पुं० रागविशेषे ॥ मेघ  
संज्ञकोरागः ॥

मेघवर्णा । स्त्री० नीलीवृक्षे ॥ वि०  
घनसमानवर्णवति ॥

मेघवत्स । न० नभसि । गगने ॥

मेघवह्निः । पुं० वज्राग्नी । इरस्म  
दे ॥

## मेघाख्यम्

मेघवाहः । पुं० इन्द्रे ॥ यथा । राजा  
स्वर्गान्समाहृत्य कुर्यादिन्द्रमहोत्स-  
वम् । प्रणीतो मेघवाहस्तु महतीं  
वृष्टिमाहवेदिति दण्डनीतिः ॥

मेघवाहनः । पुं० इन्द्रे । तुलसाहि  
॥ मेघाः महामेघा गज रूप धारि-  
ण एरावतादयो वाहनमस्य ॥ मेघा-  
न्वाहयति चालयति वा । ल्युः ॥  
इन्द्रो हि मेघानां विश्ववर्षतीत्याग-  
मः ॥

मेघविस्फूर्जिता । स्त्री० अतिधृति  
च्छन्दः १६ प्रभेदे ॥ तल्लक्षणोदा-  
हरणं यथा । रसत्त्वैश्वर्यौ न्नीररगु-  
क्युता मेघविस्फूर्जिता स्यात् ॥ य-  
था । कदम्बामोदा व्याविपिनपवनाः  
केकिनः कान्तकेकाः ॥ विनिद्राः  
कन्दल्यो दिशि दिशि मुदादुर्गोदस-  
नादाः । निशान्त्यद्विद्युद्विलसि-  
तलसन्नेषविस्फूर्जिता चेत् प्रियः  
स्वाधीनो सौदनुजदलनो राज्यमस्मा-  
त्किमन्यत् ॥

मेघवेक्ष्म । न० खे ॥

मेघसारः । पुं० चीनकर्पूरे ॥

मेघसुहृत् । पुं० मयूरे ॥ मेघः सु-  
हृदस्य ॥

मेघस्तनितोद्भवः । पुं० विकण्ठक-  
वृक्षे ॥

मेघाकाशः । पुं० अम्भाकाशे ॥

मेघाख्यम् । न० सुस्तके ॥

## मेटुला

मेघागमः । पुं० प्रावृष्टि । वर्षाकाले  
॥ मेघस्यागमो यस्मिन् ॥ मेघस्या-  
गमने ॥

मेघानन्दा । स्त्री० बलाकायाम् ॥

मेघानन्दी पुं० मयूरे ।

मेघान्तः । पुं० शरदि ॥ मेघानाम-  
न्तो यस्मिन् ॥

मेघारः । पुं० शरद्वती ॥

मेघास्थि । न० करकायाम्

मेघाश्रदम् । न० आकाशे ॥

मेघोदरः । पुं० अर्हत्पितरि ॥

मेघ्यः । त्रि० मेघभवे ॥ दिगादित्वा  
त्यत् ॥

मेचकः । पुं० मयूरस्य चन्द्रके ॥ मे-  
चको वर्णीस्यस्य । अर्श आद्यच् ॥

श्यामलवर्णे । कृष्णे ॥ मेचकः कृ-  
ष्णनीलः स्नादतसौ पुष्पसन्निभः ।

इति शब्दार्थविभेदः । बर्हिकण्ठसमं  
वर्णं मेचकं ब्रुवते बुधा इति काव्यः ॥

मचति मिश्री भवति वर्णान्तरेण । मच-  
मुचिकल्कने । कृजादिभ्यः संज्ञा

यां वुन् । पचिमच्योरिच्चोपधाया  
इतीत्त्वे लघूपधगुणः ॥ धूमे ॥

मेघे ॥ शोभाञ्जने ॥ न० स्रोतोञ्जने  
॥ अम्भकारे ॥ नीलाञ्जने ॥ त्रि०

श्यामलयुक्ते ॥

मेचकाभिधा । स्त्री० पातालगरु-  
डौलतयाम् ॥

मेटुला । स्त्री० आमलक्याम् ॥

मेदः

मेठः । पुं० हस्तिपक्षे । निषादि  
नि ।

मेढ्रः पुं० मेहने । शिष्टे ॥ मेहन्  
त्यनेन । मिहर्त्तने । दास्यतीतिष्टन्  
॥ मेहतिवा ॥ मेघे ॥

मेढ्रशृङ्गो । स्त्री० मेघशृङ्गीवृक्षे ॥

मेरुः । पुं० हस्तिपक्षे ॥

मेरुडः पुं० मेठे । हस्तिपक्षे ॥

मेरुः । पुं० मेघे ॥

मेयिः । पुं० मेधिकाष्ठे । खले वा  
ल्याम् । खले प्रशुबन्धनार्थकाष्ठे  
॥ मेय्यन्ते पशवोऽव । मेयृसङ्गमे  
। सर्वधातुभ्यङ्गन् ॥

मेयिका । स्त्री० मेयिन्याम् । मेय्या  
म् । गन्धबीजायाम् । मेयीतिप्र  
सिद्धशब्दे ॥ मेयिकावातशमनी  
श्चेष्टाजीवरनाशिनी । ततः स्वल्प  
गुणावन्यावाजिनांसातुपूजिता ॥  
अपिच । मेयिकादीपनौहृद्यावह  
विट्कृमिशुक्रनुत् ॥ रुक्षोष्णतत्  
फलं कासानिलश्च भवमीन्जयेत् ॥

मेयिनी । स्त्री० मेयिकायाम् ॥

मेयी । स्त्री० मेयिकायाम् । गौरादि  
त्वात्कृदिकारादितिवाङ्गीष् ॥

मेदः । पुं० मेदसि । वपायाम् ।

शुद्धमांसस्नेहे ॥ अलम्बुषायाम् ॥

मेद्यति । जिमिदास्नेहने । वज्र् ॥

वैदेहेन निषादभार्यायां जनिते । अ  
नृत्यजविशेषे ॥

मेदा

मेदः पुच्छः । पुं० दुम्बके । दुम्बा०  
दुम्बा० इ० भा० प्र० मेषविशेषे

॥ मेदः पुच्छोद्भवं मांसं हृद्यं हृद्यश्च  
मापहम् । पित्तश्चेष्टाकरं किञ्चिद्वा  
तस्याधिविनाशनम् ।

मेदः सारा । स्त्री० मेदायाम् ॥

मेदकः । पुं० जगले । सुराकल्के ॥

मेद्यतिजिमिदा० । कृजादिभ्यो  
वुन् ॥

मेदजः । पुं० भूमिजगुग्गुली ॥ त्रि०

मेदोद्भवे ॥

मेदः । न० शुद्धमांसप्रभवस्नेहविशेषे ॥

वपायाम् । वसायाम् ॥ मेदसः

स्वरूपं यथा । यन्मांसं स्वाग्निना पक्वं

तन्मेद इति कथ्यते । तदतीव गुरुस्त्रि

गधं बलकार्यतिष्ठं हृद्यम् ॥ स्थानं

यथा । मेदोहिसर्वभूतानामुदरेष्व

स्थिषु स्थितम् । अतएवादरेष्वपि

प्रायोमेदस्त्रिभवेत् ॥ रोगविशि-

षे ॥ तन्निदानं यथा । अव्यायामदि

वास्त्रप्रज्ञे फलाहारसेविनः । मधु-

रोन्नरसः प्रायः स्नेहान्मेदोविवर्द्ध-

येत् ॥ अन्नरसः । आमद्रवः । अ

स्यवृद्धौ वैगुण्यं यथा । मेदसावृतमा-

र्गत्वात्पुष्ट्यन्यनेन धातवः । मेद-

सुचीयते तस्मादशक्तः सर्वकर्मसु-

॥ मेद्यति । जिमिदा० । असुन् ॥

मेदस्त्रात् । न० मांसे ॥

मेदा । स्त्री० अष्टवर्गाङ्गौषधिविशेषे

## मेदोवती

मेदोद्गवायाम् । जीवन्त्याम् । श्रेष्ठा  
याम् ॥ मणिच्छिद्रायाम् ॥ तल्लज्ज  
णादियथा । शुक्लकन्दो न खच्छेद्यो  
मेदोधातुमिव स्रवेत् । यः सर्न दे  
ति विज्ञे योजिज्ञासातत्परैर्जनैः  
॥ मेदायुगं गुरुस्वादुवृष्यं स्तन्यक  
फावहम् । वृंहणं शीतलं पित्तरक्त  
वातज्वरप्रणुत् ॥ मेदायुगम् ॥ मेदा  
महामेदे ॥ मेदोमहामेदास्थाने  
शतमूलीं प्रजिपन्ति ॥

मेदिनी । स्त्री० काश्मर्याम् । मेदा  
याम् ॥ मद्याम् । भूमौ ॥ मेदम  
ख्यखाम् । अतइनिः । मलघोर्मे  
दकुण्डलं तिगालिहोत्रेऽदन्तोपि मेद  
शब्दोस्ति ॥ यद्वा । मेद्यति । जि  
मिदा० । ग्रन्थादित्वास्तिनिः ॥  
मधुकौटभयोरासीन्मेदसैव परिप्लु  
ता । तेनेयं मेदिनी देवी प्रोच्यते ब्रह्म  
वादिभिः ॥

मेदिनौद्रवः । पुं० पांशौ । धूलौ ॥  
मेदुरः । पि० सान्द्रस्निग्धे । अति  
शयस्निग्धे ॥ मेदनशीलः । जि  
मिदा० । भञ्जभासमिदोधुरच् ।

मेदुरा । स्त्री० काकोल्याम् ॥

मेदोजम् । न० अस्थि ॥

मेदोद्गवा । स्त्री० मेदायाम् ॥

मेदोन्मूः । पुं० वर्णसङ्करजातिमे  
दे ॥

मेदोवती । स्त्री० मेदायाम् ॥

## मेधाकृत

मेधः । पुं० यागे । क्रतौ ॥ मेधति ।

मेधृसङ्गमे ॥ पचायच् ॥

मेधाः । पुं० मेधीभिधाने मुनिविशे  
षे ॥ वसिष्ठे ॥ स्वायम्भुवमनोः  
पुत्रे ॥

मेधा । स्त्री० धारणावच्छां बुद्धौ । अने  
कग्रन्थार्थधारणशक्तौ ॥ अतीतानु  
स्मृतिर्मेधातत्कालग्राहिणीमतिः

। शुभाशुभविचारज्ञाप्रज्ञाधीरैरु  
दाहता ॥ इति विशेषः ॥ साचियं  
ज्ञानरुभार्या । यथा । ज्ञानस्यति  
लोभार्याश्च बुद्धिर्मेधाधृतिस्तथा ।

याभिर्विना जगत्सर्वं मूढं भक्तसमं स  
देति । मेधते सङ्गच्छते सर्वमस्या

म् । मेधृ० । गुरोश्चेत्यः । टाप्

॥ मेधाकरमौषधं यथा । शङ्खपुष्पी  
वचासोमा ब्राह्मी ब्रह्मसुवर्चला ।

अभयाचगुडूची च अष्टरूपकवाकुची  
॥ एतैरक्षसमैर्भागैर्धृतं प्रस्थं विपा

चयेत् । कण्टकार्यारसं प्रस्थं वृ  
हत्याचसमन्वितम् ॥ एतद्ब्राह्मीवृ

तं नाम स्मृतिर्मेधाकरं परम् ॥ \* ॥

मेधाकरः । पुं० मेधाजनके गणविशे  
षे ॥ यथा । सतताध्ययनं तत्त्वज्ञा

नखचकथासदा । श्रेष्ठानां तन्त्रशा  
स्त्राणामवलोकनमेव च । सद्भिजा

चार्यसेवाच गणो मेधाकरः स्मृ  
तः ॥-

मेधाकृत । स्त्री० सुनिषण्णिके । सिता

मेधि :

वरशाके । त्रि० मेधाकारके ॥  
 मेधाजित् । पुं० कात्यायनमुनी ॥  
 मेधातिथिः । पुं० मुनिविशेषे । कण्व  
 र्धः पुत्रे ।  
 मेधारुद्रः । पुं० कालिदासे ॥  
 मेधावती । स्त्री० महाज्योतिष्मत्याम्  
 त्रि० मेधाविशिष्टायाम् ॥ मेधावा  
 न्० मेधावत्० इ० पुंनपुंसक  
 योः ॥

मेधाविकम् । न० तीर्थविशेषे ॥  
 मेधावी । पुं० शुकप्रक्षिणि ॥ पण्डिते  
 ॥ व्याडौ ॥ मदिरायाम् ॥ त्रि० मे  
 धान्विते ॥ प्रज्ञातिशयवति । ऊहा  
 पोहसमर्थे ॥ शमदमसर्वकमीपरम  
 गुंरूपसदनादिसामवापिकाङ्गयुक्ते  
 नमनननिदिध्यासनाख्यवेदान्तवा-  
 क्यविचारेणपरिनिष्ठान्नवेदान्तम-  
 हावाक्यकरणकानिरस्तसमस्ताप्रामा-  
 ण्याशङ्कंचिदन्याविषयकमहं ब्र-  
 ह्मास्मीतिब्रह्मात्मैक्यज्ञानमेवेमेधा  
 ०तयानित्यं युक्ते ० स्थितप्रज्ञे ० विप  
 क्षिति ॥ मेधास्यास्ति । असमाया-  
 मेधासज्जीविनिः ॥

मेधाविनी । स्त्री० ब्रह्मणः पत्न्या-  
 म् ब्राह्म्याम् ॥

मेधिः । पुं० खलेशाल्याम् । खलपशु  
 वन्धनायारोपितेकाष्ठे । पुंसिमेधिः  
 खलेदारुन्यस्तयत्पशुवन्धने ॥ मे-  
 धन्तोपशवोत्र । मेधृ० । इन् ॥

मेना

मेधिरः । त्रि० मेधाविनि ॥  
 मेध्यः । पुं० यवे ॥ छागे ॥ खदिरे ॥  
 त्रि० पवित्रे । शुचौ । शुद्धे । यज्ञि  
 ये ॥ मेधनार्हम् । मेधृ० । ऋहलो  
 र्णत् ॥ मेधायैहितीवा । उगवा-  
 दिभ्योयत् ॥ मेधामर्हतिवा । द-  
 गडादिच्चाद्यत् ॥ मेधइववा शी  
 खादिभ्योयः ॥ ज्ञानेनमेध्यमखि-  
 लममेध्यज्ञानतोभवेत् । ब्रह्मज्ञा  
 नेसमुत्पन्ने मेध्यामेध्यं न विद्यते ॥  
 मेध्या । स्त्री० रक्तवचायाम् । रोच-  
 नायाम् ॥ केतक्याम् ॥ ज्योति-  
 ष्मत्याम् ॥ शङ्खपुष्प्याम् ॥ ब्रा  
 ह्म्याम् ॥ मेधायैहिता । यत् ।  
 टाप् ॥ योषिति । नार्याम् ॥ सो  
 मः शौचं ददौ स्त्रीणांगस्थवृश्चशुभां  
 गिरम् । पावकः सर्वमेध्यत्वं मे  
 ध्यावैयोषितीक्षतः ॥

मेनका स्त्री० हिमालयस्यभार्याया-  
 म् । अपर्णामातरि ॥ खर्वेऽयाया-  
 म् । शकुन्तलायाजनयित्याम् ॥

मेनकात्मजा । स्त्री० गिरिजायाम् ।  
 दुर्गायाम् ॥ मेनकायाः आत्म-  
 जा ॥

मेनकापतिः । पुं० हिमालये ॥

मेनकापुत्रः । पुं० मैनाके ॥ मेनका  
 याः पुत्रः ॥

मेनकाप्राणेशः । पुं० हिमालये ॥

मेना । स्त्री० मेनकायाम् । हिमाद्रौ



मेरु :

भार्यायाम् ॥

मेनाजा । स्त्री० पाव्यायाम् ॥

मेनादः । पुं० केकिनि । मयूरे ॥ मा-  
जरि ॥ हगले । कानि ॥मेनाधवः । पुं० उमासुरौ । हिमाल-  
ये ॥

मेनासुतः । पुं० मैनाके ॥

मेयः । त्रि० प्रमेये ॥ मानाधीनामेय  
सिद्धिः ॥ मीयते । माङ्माने ।अचोयत् । ईदयति । गुणः ॥ मा  
तुं परिच्छेत्तुं योग्योवा ॥

मेयाभः । त्रि० मेयसमानाकारे ॥

मेघस्यआभेदाभायस्वसः ॥

मेरकः । पुं० विष्णोः शत्रुप्रभेदे

मेरुः । पुं० सुमेरौ । अत्युच्छ्रितानां  
शिखरिणामध्येभगवतोविभूतौ । हे  
माद्रौ । रत्नसानी । सुरालये ॥ ज  
म्बुद्वीपं चितेर्जाभिस्तद्वृत्तं लज्जयोज  
नम् । जाराब्धिनापरिवृतम् परिवृ  
त्तेन तावता ॥ तस्य मध्ये स्थितः  
शैलराजराजो हिरण्मयः । तिर-  
स्कृतांशुमज्ज्योतिर्मरुः सुरनिषेवितः  
स षोडशसहस्राणि द्वितौ विष्टौ मही-  
तलात् । तदूनमुन्नतो लज्जामूलेषो  
डशविस्तृतः ॥ समेरुभूमेरन्तः  
षोडशयोजनसहस्राणि प्रविष्टः म-  
हीतलादारभ्य ऊर्ध्वं यावच्चतुरशीति  
योजनसहस्रोन्नतिः मूलेषोडश-  
सहस्रविस्तारः । ऊर्ध्वतौ सगरावा

मेरु :

प्रतिविस्ताराधिक्येन वै तुल्यम् । उ  
त्तमश्रीमत्पतत्त्वं । षोडशैकसह  
स्राणि बुध्भागे प्ररूपितः । तान्द-  
स्यमूले विस्तारः स्याद्वृद्धे द्वियणसु-  
तः ॥ सगरावाह्यतिर्द्विजैर्देवा-  
श्रयाद्विराट् । इति । त्रिभुवादात्त-  
रेष्वस्य चतुर्वर्द्धेषु पर्वसु । तैमयः क  
टकाकारानिर्गता दीप्तिमत्तराः ॥ ए  
कादशसहस्रा तु मनुसाहस्रकीपरा ।  
तैमिर्यामस्तकोपात्ते लोकापालसरा  
श्रया ॥ चक्रवाटेतितामाहुः सर्वैर  
ब्रह्मभावतीम् । अस्य मेरोः स्त्रोच्छ्राय  
पादेन पञ्चविंशतिसहस्रात्मकेनान्त-  
रंयेषां तेषु तथा विधेषूत्तरंचतुः स  
सहस्रविवर्द्धेषु पर्वसु भागसन्धिषु-  
कटकाकराः सुष्ठु दीप्तास्तिस्त्रोने  
मयोमेखलानिर्गताः ० तदेवैषु-  
त्रिषु स्थानेषु चतुर्वर्द्धत्वं दर्शयति ।  
एकादशसहस्रेत्यादिना । एकाद्या-  
द्यादशसहस्रप्रमाणा । द्वितीयाम-  
नुसाहस्रिकाचतुर्दशसहस्रा । चतु  
र्वर्द्धत्वे त्वोक्तेश्च । तृतीयाऽष्टादशसा  
हस्रविस्तृता । सानेमिर्यामस्तकस  
मीपेलोकपालाश्रयभूता चानेकरत्न  
प्रभाभासुराच । तांचक्रवाटोक्त्या-  
आगमन्नामाहुः । एवञ्च प्रागुक्तच  
तुरशीतियोजनसहस्रोच्छ्रायस्य मे-  
रोः । पर्वत्रयंपञ्चसप्ततिसहस्रमान-  
कम् । कटकत्रयन्तुनवसहस्रोन्नत

मेरु :

मेकैकस्थानसहस्रमानकत्वमिच्छा-  
गमन्नाः । सिद्धगन्धर्वमरुतांतद-  
धः पर्वसुस्थितिः । चक्रवाटाधः  
स्थितेषु त्रिषु पर्वसु सिद्धादीनामास्पे-  
दम् । यातुचक्रवाटाख्योद्ध्वमेखला  
तस्यामष्टसु शृङ्गेषु पुर्योष्टौ समवस्थि-  
ताः । प्राच्यादिष्विन्द्रमुख्यानां-  
नाम तज्ज्ञानिबोधत ॥ नानारत्नप्र-  
भाजालमण्डलालङ्कृताहरेः ।  
सिद्धसाध्यमरुज्जुष्टारुक्मभूरमराव-  
ती ॥ रक्तपीतमणिप्रायहेमप्राकार-  
गोपुरा । वज्रस्तेजोवतीवज्रितुल्य-  
भूतनिषेविता ॥ मृत्त्योः संयमनी  
तुङ्गलोहप्राकारमण्डला । कालपाश-  
पिहव्याधिप्रेतमारीनिषेविता ॥ कृ-  
ष्णादैत्यपतेरुत्थोर्ध्वमवद्वैत्यसेविता  
। नीलरत्नप्रभाजालवितानवरभूष-  
णा ॥ शुद्धवत्सलनायक्यस्फटिकीम-  
लनिर्मिता । पाण्डुराभोपमैर्यादः  
सेविताभातिधामभिः ॥ वायोगन्ध-  
वतीतुङ्गश्वेतपीतध्वजाकुला । बल-  
वद्भूतसञ्जुष्टासर्वरत्नविनिर्मिता ॥ म-  
होदयाचन्द्रमसःश्वेतामुक्तादिनिर्मि-  
ता । द्विजसङ्घस्तुताभातिपुरै-  
र्हिमगिरिप्रभैः ॥ ज्वलज्जलाटह-  
ग्दग्धस्मरमृत्पुयशोभतः । पुरी-  
यशोवतीसर्वरत्नजारुद्रसेविता ॥ इ-  
तिसर्वत्तुसुखदाचक्रवाटार्धविस्तृ-  
ताः । पुर्योष्टावनिखोद्धूतपारि-

मेरुदेवी

जातरजीरुणाः ॥ चक्रवाटार्धेन  
नवसहस्रात्मकेन विस्तीर्णाः ॥ वैध-  
सानिर्मतालोकपालचक्रानुवर्ति-  
नाम् । भूतयेस्वर्गद्वयेतागीयन्ते  
कविभिः क्षितौ ॥ अथब्रह्मणः  
पुरी । चतुर्दशसहस्राण्योजना-  
नां स्वयम्भुवः । मध्ये मनोवतीनाम  
पुरीलोकेशवन्दिता ॥ याचकारा-  
रुणानुच्चैर्वियन्मार्गान्महः श्रिया  
। सावित्याः स्पर्द्धमानेवस्वर्गकामा-  
तिवर्त्तिनी ॥ तस्यामुपासते देवा  
मुनयश्चमहौजसः । महायोगीश्व-  
रंसिद्ध्यै यमाद्यैर्भूतवैधसम् ॥ त-  
दीशभागेतस्माद्रेः शृङ्गमादित्य-  
सन्निभम् । यत्तज्ज्योतिष्कमिच्छा-  
हुः सदापशुपतेः प्रियम् ॥ तस्य  
सानुषु हैमेपुरज्ज्वलेषु संस्थिताः ।  
स्कन्दनन्दिमहाकालगणेशादिगणे-  
श्वराः ॥ मूर्ध्नि देवादिदेवस्य  
स्थानं त्रिपुरविद्विषः । रुद्रायुतग-  
णैर्जुष्टब्रह्माद्यैश्चमुरोत्तमैः ॥ इ-  
ति मृगेन्द्रसंहितायां विद्यापादे भुव-  
नाध्वप्रकरणे मेरौ वर्णनम् ॥ जपमा-  
लायवर्त्तिन्येकस्मिन्मणौ ॥ मिनी-  
० ति क्षिपति ज्योतींष्युच्चत्वात् ।  
डुमिज्प्रक्षेपणे । मिपीभ्यां डः ॥  
मात्रामात्रे । ० । ० ॥

मेरुकः । पुं० यक्षधूपे ॥

मेरुदेवी । स्त्री० नाभिभूतेः पत्न्याम् ॥

मैत्र :

मैत्राक्षी । स्त्री० वस्तान्नीहृत्ते ॥

मैत्रालु : । पुं० वर्ज्यराहृत्ते ॥

मैत्राक्ष्य : । पुं० वर्ज्यमहृत्ते ॥

मैत्रिका । स्त्री० मैत्र्याम् ॥

मैत्री । स्त्री० मैत्रियाम् । मैड् ॥

मैडी० इ० भा० ॥ तिमिश्रवृत्ते ॥

जटानांस्त्र्याम् ॥

मैसूरयम् । न० दशमलङ्गे ॥ यथा ।

कर्मस्थानद्वदशमखंमैसूरयमास्पद  
म् ॥

मैह : । पुं० प्रमेहरोगे ॥ मैहति ।

मैहसेचने । पचाद्यच् ॥ मैहनंवा

। घञ् ॥ प्रसादे ॥ मैषि ॥

मैहृती । स्त्री० हरिद्राश्याम् ॥ मैहृहति

। हन् ॥ अननुष्यकट् कीर्त्तित्ठक्

डीप् ॥

मैहन् । चि० मूचयति ॥ मैहति ।

मैह० । शट् ॥

मैहन : । पुं० मुष्ककवृत्ते ॥ न० मूचे

॥ मिश्रे ॥ मैहन्त्यनेन । मिह० ।

कारणेल्युट् ॥

मैत्र : । पुं० ब्राह्मणे ॥ सुधन्याचार्ये ॥

न० अनुराधानचचे ॥ विशेषनच

चादौयथा । चित्रेन्दुमित्रप्रीणाश्च

मृदुमैत्रंतथाभृगु : । तत्रगीताम्बर

क्रौडामित्रकार्यश्चशोभनम् ॥ अष्ट

मताराश्याम् ॥ मित्रदेवताकपायु

सम्बन्धान्मूत्रपुरीषोत्सर्गं ॥ अत्राहा

पस्तम्ब : । मूत्रपुरीषेकुर्याद्विचिणां

मैत्री

दिशंदक्षिणापरान्वेति । दक्षिणापरां

मैर्हतीम्० गच्छेतिशेषः ॥ तथा

अलमितेजवहिर्यामादाराश्चापसथा

मूत्रपुरीषयोः कर्मवर्ज्येदिति ॥

शर्भैस्तृणैस्तथाकाष्ठैः पत्रैर्वेणुदक्षी

नवा । मृन्मयैर्भाजनैर्नापिघ्नन्तर्वाय

वसुम्बरामितिवायुपुराणम् ॥ मूत्रो

श्चारसमुत्सर्गदिवाकुर्यादुदङ्मुखः

। दक्षिणाभिमुखोरात्रौसन्ध्योश्चय

थादिवेतिमनुः ॥ चि० मित्रसम्ब

न्विनि ॥ मैत्रीस्निग्धता० तद्वति ॥

मित्रस्यकर्मभावीवा । युवादित्वा

दण् ॥ मित्रोदेवताख्यवा । सास्यदे

वतेत्यण् ॥

मैत्रभम् । न० अनुराधानचचे ॥

मैत्रायणीयः । पुं० यजुर्वेदस्थशाखामै

दे ॥

मैत्रावरुणः । पुं० पुरोनुवाक्यायाव

क्तारि० ऋत्विग्विशिषि ॥ यथा ।

मैत्रावरुणेनपुरोनाक्यायामुक्तायां

तत्प्रकाशितदेवतोद्देशेनाध्युद्घो

हपठितवाज्यान्नेवषट्कारेणसोमा

दिकंजुहोतीति ॥ अगस्त्यमुनी ॥

मैत्रावरुणिः । पुं० अगस्त्यमुनी ॥

मित्रश्चवरुणश्च० मित्रावरुणौ । देव

ताद्वन्द्वाचेत्यनङ् । तयोरपत्यम्

। अतपुञ्ज् ॥ पीत्वागर्जनृत्यप

स्ते० ॥

मैत्री । स्त्री० सौहार्ये ॥ स्निग्धताया

म् ॥ सर्वप्रापितुं पुण्यमयोयापितुं  
 ५० साध्वे तज्जन्मनितासां सुखिण्य  
 मिति मैत्रीभावयेद्भस्वीर्याम् ॥ अथ  
 स्वात्मैकमज्जान्छेप् ॥ तिमिष्ठम  
 तितोस्तत्तद्वद्वैरातिजौटपैः । स  
 त्वकीदृशत्वकीभर्तुद्रावृतकथैः स  
 ह ॥ तथातिव्ययशीलैश्चररीवादका  
 रैः शठैः । बुधोमैत्रीननुर्वीत  
 नैकः सत्यन्तकौटवत्पीडकः ॥  
 उत्कृष्टमध्यमनिष्कृष्टमेव मैत्रीयइ  
 ष्टिलासुसिक्तासुजलेषु रेखा ।  
 वैरंक्रमादधममध्यमसज्जनेषु यद्विष्टि  
 लासुसिक्तासुजलेषु रेखेत्युद्भूतः ॥  
 उपकारित्वे ॥ अनुराधाभे ॥  
 मैत्रीवलः । पुं० बुधे ॥ मैत्रीवलंयस्य  
 सः ॥  
 मैत्रेयः । पुं० त्यागनिधौ । इकी  
 । चैधितारणे ॥ सुनिविशेषे ॥ मि  
 त्वायाः अपत्यम् । गृह्यादिभ्यश्चे  
 तितठञ् । दाण्डिनायनेतिनिपात  
 नाद्व्युत्पन्नः ॥ वैदेहादायोगव्यां  
 जाते । सहस्रजातिविशेषे ॥ मैत्रे  
 यकन्तुवैदेहोमाधूकंसम्प्रसूयते । नृ  
 न्प्रशंसत्यजस्रं योषण्टाताडोरुणो  
 दये ॥ माधूकंसधुरभाषिणम् ॥  
 भाविबुद्धिविशेषे ॥  
 मैत्रेयिका । स्त्री० मित्रयुद्धे ॥ मित्रयू  
 नाभावे ॥ गोत्रचरणाच्छ्लाघात्या  
 कारतद्वेतेष्वितिबुञ् । कैकयमि

मैत्रेयी । स्त्री० वासवस्यस्यस्यः ।  
 पत्न्यात् ॥  
 मैथिलः । पुं० जनकनृपे ॥ द्वि०  
 मिथिलायांभरे ॥ ङष् ॥  
 मैथिली । स्त्री० जनक्याम् ॥ सीता  
 याम् ॥  
 मैथिलीयः । पुं० सीतायुक्ते । अम  
 ल्ये टच् ॥  
 मैथुनम् । न० मिथुनसाध्यैश्चाव्याधा  
 नयुक्तीमादवाहौ ॥ सङ्गते ॥ रते  
 । सुरते । धर्मिणे । व्याधये । या  
 म्यधर्मे । निधुवने ॥ मिथुनमेव ।  
 प्रज्ञाद्यच् ॥ मिथुनस्येदंवा ॥ स्मर  
 णं कौर्तनं केलिः प्रहणं गुह्यभाषणम्  
 । सङ्गत्पोष्यस्तावद्द्विभ्यानिवृत्ति  
 रेवच । एतन्मैथुनप्रष्टाङ्गं प्रवदन्ति  
 मनीषिणः ॥ अशास्त्रीयेस्त्रीपुंस  
 व्यतिकारे ॥ शीघ्रंमैथुनगामीदीर्घा  
 युरन्यथाख्यायुः ॥  
 मैथुनी । पुं० सारसे ॥  
 मैथुन्यः । द्वि० मिथुनायहिते । त  
 स्मैहितमितियत् ॥ न० मिथुनी  
 भावसुखे ॥  
 मैनाकः । पुं० पर्वतविशेषे । हिमा  
 लयस्यज्येष्ठपुत्रे । हिरण्यनाभे ।  
 सुनाभे ॥ क्रौञ्चगिरिमतिक्रम्यमै  
 कीनामपर्वतः । मयस्यभवनंतत्र  
 दानवस्यस्वयंकृतम् ॥

मोक्ष :

मौनसंन्यास । श्री० पार्वत्याम् ॥

मौनसंन्याससंन्याससंन्याससंन्यास ॥

मौनिकः । पुं० सावित्री ॥ मौनान्

शक्तिः । पश्चिमवर्ति ॥ तिष्ठत् ॥

मौन्दः । पुं० शान्तविशेषे ॥ विष्णु

वध्यापुरविशेषे ॥

मौन्दहा । श्री० विष्णौ ॥

मैरेयम् । न० मद्यविशेषे ॥ मैरेयंघात

कोपुष्पगुडधानाम्बुसहितमितिमा

धवः ॥ आसवे ॥ मिरायांदेशवि

शेषे० औषधिविशेषे वाभवम् । न

द्यादिभ्योठक् ॥ वारुण्येवमैरेयमि

तिव्याख्यातारः । तेषामैरेयदोषे

णविधमौक्तचेतसाम् । निम्नोच

तिरक्षणीलीलेणूनानिबन्धनम् ॥

तेषांयादवानाम् ॥

मोक्षः । पुं० पाटलिद्रुमे ॥ मोक्षने

मृतौ । मृत्त्युरेवापवर्गद्वयतिचार्या

कः ॥ प्रक्षीणसर्वावरणत्वात्स्वात

न्यसम्प्राप्तावूर्द्धपदासादनमोक्षद्व

त्यनेकान्तवादिनः । यदाहुः ।

लोहपद्मरविच्छेदात्प्रवर्तयन्तु

यथा । आरोहिततथांमोक्षंजीवो

मोहादिसंचयात् ॥ नित्यबोधमुखा

द्यौश्चधर्मैर्युक्तः सतिष्ठतीति ॥ मु

क्तौ । कैवल्ये । निर्वाणे । श्रेयसि

। निःश्रेयसे । अमृतै । अपवर्गे ।

तत्त्वज्ञानकृतेऽज्ञानतत्कार्याभावे ।

निरतिशयानन्दाभिव्यक्ती । निरव

मोक्षसाधनम्

शेषानर्थाच्छिन्तौ । स्वाविद्याकल्पि

तानात्मदेशाद्यात्मस्वामिमानरूप

बन्धनिवृत्तिद्वारास्वरूपमावस्थाने ॥

अनात्मभूतेदेशादाभात्मबुद्धिस्तुदेशि

नाम् ॥ साऽविद्यातत्कृतोवन्धस्तन्ना

शोमोक्षयच्यते ॥ मोक्षमिच्छन्सदा

कर्मच्यजेदेवसत्साधनम् । त्यजते

वहितजज्ञेयंत्यक्तुः प्रत्यक्परंपद

म् ॥ यथोक्तंनिर्वाणे । यावन्नक्षीय

तेकर्मशुभंवाऽशुभमेववा । तावन्न

जायतेमोक्षोन्मृणांकल्पयतैरपि ॥

यथालौहमयैः पाशैः पाशैः स्वर्ण

मयैरपि । तथाबद्धोभवेज्जीवः क

र्मभिश्चाशुभैः शुभैः ॥ कुर्वाणः

सततं कर्मकृत्वाजडपतान्यपि । ता

वन्नलमतेमोक्षंवावदृष्ट्वा न विन्दति

॥ मोक्षकम् । मोक्षचवसानेचुरादिः

। धञ् ॥ यद्वा । मोक्षयति । मुचेः

सन्नन्तादकर्मकाश्चिजन्तादच् ॥ मु

चेर्वाहुल्यत्वात्सीवा ॥

मोक्षकः । पुं० मुष्ककवृक्षे ॥

मोक्षणम् । न० मोक्षने ॥

मोक्षधर्मः । पुं० शमदमादिषु ॥

महाभारतोक्तप्रकरणविशेषे ॥

मोक्षपरायणः । त्रि० सर्वविषयविर

क्ते ॥ मोक्षः परमयनमस्य ॥

मोक्षमयः । त्रि० परमानन्दस्वरूपाव

स्थानरूपे ॥

मोक्षसाधनम् । न० ज्ञाने । कर्मणा-



नवनः । करणशुद्धिहासनादेउपयो  
गोनतेप्रासादाग्रीमसाधनत्वम् ।  
। यथा । कमायपतिः कर्माणिह्रा  
ननुपरणगतिः । कशयेजर्मेभिः  
पक्षीतमोक्षानप्रवर्तत इति ॥ उ  
पादनालानुचितैकामुखम् नवी  
वस्थमुपलनात् । तयाचनोदप्रा  
मौत्रयोमार्गाः । तत्रज्ञानमार्गः  
साक्षान्मोक्षसाधनमितरौचित्यशुद्धि  
द्वारेतिविवेकः ॥

मोक्षी । त्रि० मोक्षाधिकारिमानवे ।  
मोक्षयोग्य ॥ स्यावराः कुमयस्त्रा  
ज्ञाः पक्षिणः पशवोनराः । धा  
र्मिकास्त्रिदशस्तदन्मोक्षिणश्चयथा  
क्रमम् ॥ चतुर्विधशरीराणिधृत्वा  
मुक्तास्तद्वृक्षः । सुकृतान्मानवोभू  
त्वान्ज्ञानीचेन्मोक्षमाप्नुयात् ॥ चतु  
रशीतिलक्षेणुशरीरेषुशरीरिणाम् ।  
नमानुष्यविनान्यत्रत्वज्ञानानुलभ्य  
ते ॥ अवजन्मसहस्राणांसहस्रैरपि  
पार्श्वति । कदाचिद्विभक्तेजन्तुर्मानु  
ष्यपुण्यसञ्चयात् ॥ सोपानभूतमो  
क्षस्वमानुष्यप्राप्यदुर्लभम् । यस्ता  
रयतिनात्मानंतस्यात्पापतरोत्रकः  
॥ नरः प्राप्योत्तमं जन्मलब्ध्वाचे  
न्द्रियसौष्ठवम् । नवेत्यात्महितं व  
स्तुसमवेद्ब्रह्मधातवाः ॥ इतिश्रीकु  
लाश्विप्रथमोद्भासः ॥

मोक्षोपायः । पुं० विविदिपासया

ले ॥ साधनचतुष्टयमप्यहं ॥

मोक्षः । पुं० ललनरगट् ॥

मोक्षः । पुं० प्राचीरे ॥

त्रि० हीने ॥ इ० हे० चन्द्रः ॥

हीने ॥ कृतिमेदिनी ॥ निरर्थके ।

निम्नले ॥ मुक्तव्यस्मिन् । मुह० ।

इलक्षेतिप्रश्नः । न्यङ्क्तादित्वात्कु  
त्त्वम् ॥

मोक्षकर्मा । पुं० सकामकर्माणि ॥

मोक्षानिश्चयमात्ररूपाणिअग्निहोत्रा  
दीनिकर्माणियस्यसः ॥

मोक्षज्ञानः । त्रि० कुतर्कज्ञानविशि  
ष्टे ॥ मोक्षमर्द्वेश्वराप्रतिपादककुत  
र्कशास्त्रजनितंज्ञानंयस्य ॥ ..

मोक्षपुष्पा । स्त्री० वन्ध्यायाम् ॥

मोक्षवृत्तिः । त्रि० व्यर्थव्यापारे ॥

मोक्षा स्त्री० पाटलावृक्षे मोक्षयति  
। मुह० । प्रचाद्यच् । न्यङ्क्तादि  
त्वात्कुत्वन् ॥ विडङ्गे ॥

मोक्षाशः । त्रि० कर्मणि ॥ ईश्वर  
मन्तरेणकर्माण्येव नः फलंदास्यंती  
त्येवंरूपाभोक्षानिष्कलैवआशाफल  
प्राप्तंनायस्यसः ॥

मोक्षोलिः । पुं० प्राचीरे ॥

मोक्षः । पुं० शिभाञ्जने ॥ मोक्षयति  
। मुच्ल० । णिच् । चच् । न० क  
दलीफले ॥

मोक्षकः । पुं० कदल्याम् ॥ शिग्रौ  
। मुष्ककवृक्षे । त्रि० निर्मोचके ॥

## मोचाट :

विरागिणि । मोचयति । सुन्द०

। पिच् । अच् । स्वार्थे कन् ॥

मोचनम् । न० मोचयते । वि० मोच  
कृत्तरि ॥

मोचनिर्यासः । पुं० मोचरसे ।

मोचनी । स्त्री० कंटकार्याम् ॥ मो  
चकल्याम् ।

मोचरसः । पुं० शास्त्रलिनिर्यासे ।  
पिच्छिलसारे । शास्त्रलीवेष्टे ॥

मोचसारः । पुं० मोचरसे । मोच  
सावोहिमोयाहीस्निग्धोवृष्यः कषा  
यकः । प्रवाहिकातिसारामकफ  
पित्तास्रदाहनुत् ।

मोचसुत् । पुं० मोचसावे ।

मोचा । स्त्री० रम्भायाम् । कदल्या  
म् ॥ शास्त्रलीवृक्षे । नीलीवृक्षे  
। सुञ्जतिरसम् । मुच्छ० । पचा  
यच् । टाप् ॥ मोच्यते । घञ्  
वा ।

मोचाटः । पुं० कृष्णजीरे ॥ रम्भास्थि  
। कदलीगर्भे ॥ मलयोद्भव ॥  
मोचाफलम् । न० कदलीसखे ॥  
मोचाफलं स्त्रादुशीतं विष्टम्भिक्कफकृ  
द्गुरु । स्निग्धं पित्तास्रदृढाहन्त  
क्षयसमीरजित् ॥ पक्वं स्त्रादुहिमं  
पाके स्त्रादुवृष्यञ्च वृंहणम् । क्षुत्  
ण्णानैवगदहन्नेह्रमं रुचिमांसकृत् ।  
माणिक्यमर्थाश्च तच्चम्पकाद्याभेदाः  
कदल्यावहवोपि सन्ति । उक्तागुणा

## मोहायितम्

स्तेष्वधिकामपत्ति निदीपताख्यात  
धुतावर्तेषाम् ॥

मोचिका । स्त्री० मत्स्यविशेषे । मोह०  
इति ख्याते ॥ मोचिकावातहृदय्या  
वृंहणोमधुरागुरुः । पित्तहृत्कफ  
कृद्गुच्यावृष्यादीनामयेहिता ॥

मोचितः । वि० मुञ्चे । मोहं प्रा-  
पिते ।

मोटकम् । न० पित्तदानार्थं द्विगुणमु-  
न्नकुशचये ।

मोटकी । स्त्री० रागिणीविशेषे ।

मोटनः । पुं० वायौ । न० चूर्णीकर  
णे ॥ आक्षेपे ।

मोटनकम् । न० त्रिष्टुप्छन्दः ११  
प्रभेदे ॥ यथा । स्यान्मोटनकंतज  
जाञ्जलगौ ॥ रङ्गे खलुमल्लजलाकुश-  
लद्याणूरमहाभटमोटनकम् । यः  
कैलिलवेनचकारसमेसंसाररिपुं प-  
रिमोटयतु ॥

मोटा ॥ स्त्री० बलायाम् ॥

मोहायितम् । न० स्त्रीणां स्वाभाविक  
दशविधालङ्कारान्तर्गतालङ्कार-  
विशेषे ॥ तल्लक्षणं यथा । मोहायि  
तंप्रियं स्मृत्वा साङ्गमङ्गं विजृम्भण-  
म् ॥ अपिच । कान्तस्मरणवार्ता  
दौहृदितद्भावभावतः । प्राकट्यम  
भिलाषस्य मोहायितमुदीर्यते ॥ इ०  
॥ मोटनम् । मुटप्रमर्दने घञ् ।  
वाहुलाद्घञ्मुट् । मृशादिक्यङ्

मोदाद्या

मोदाद्याः ।

मोदः । पुं० श्रुत्यामते । वाने । नञ्

मन्त्रिकायाम् । सर्पकरण्डे ।

मोदः । पुं० हर्षे । सन्तोषे ॥

मोदकः । पुं० द्रविषाच्छूद्रायांजा

तेक्षणं सहरजातिविशेषे । जयरा०

इ० यौ० दे० भाषाप्रसिद्धे ॥ पुं०

न० खाद्यविशेषे । लडुकी । यथास्तश

कर्त्रायाम् ॥ शर्करादिद्वारापक्वौष

धविशेषे ॥ न० वर्णवृत्तप्रभेदे । यथा

। पादयुगंकुम्भनूपुरसुन्दरनाशुकरं

कुसुमहयनाहर । सुन्दरिसर्वजनी

ममनोहरमोदकवृत्तमिदं परिभावय

यथा । मानसमेतदनुक्षणमिच्छति

गोपकुलियदिहरिरोगच्छति । तत्

करवैप्रणतिं सुरविदिषिसर्वसपद्मज

नेविहतत्त्वेषि । लि० हर्षुषी ॥

मोदनम् । न० सिक्क्यते ॥ मोदे ॥

मोदनीयः । त्रि० हर्षणीये । आत्म

नि ॥

मोदमानः । त्रि० आनन्दावस्थाप्राप्ते

॥ प्रमुदिते ॥ अष्टम्यांसिद्धौ ॥

मोदमोदिनी । स्त्री० जम्ब्वाम् ॥

मोदयन्ती । स्त्री० वनमन्त्रिकायाम् ।

कठचैवेली० इ० भा० ॥

मोदा । स्त्री० अजमोदायाम् ॥

मोदाढ्यः । पुं० आश्वहवे ॥

मोदाढ्यः । त्रि० हर्षयुक्ते ॥

मोदाढ्या । स्त्री० मोहिन्याम् । अजमो

मोहः ।

दायां ।

मोदितः । त्रि० सुरभीकृति । हर्षिते ।

हृष्टे । लुब्धर्षे । कर्त्तरि क्तः ॥

मोदिनी । स्त्री० मन्त्रिकायाम् ॥ दूयि-

कायाम् । महिरायाम् ॥ मन्त्रुरि

कायाम् ॥ अजमोदायां ॥

मोरटः । पुं० लताप्रभेदे । अर्द्धदुमे ।

पीलुपर्णे । मधुसूवे । दीर्घमूले-

क्षीरमोरटे ॥ न० इक्षुमूले ॥ अङ्गो

ठप्रसूने ॥ सतरात्रात्क्षीरे ॥ न

ष्टदुग्धमवन्नीरमोरटं जैव्यटेऽत्रवी-

त् ॥ सुरति । सुरसवेष्टने । प्रका-

दिभ्योऽष्टन् ॥ अङ्गोठमूले ॥

मोरटकम् । न० इक्षुमूले ॥

मोरटा । स्त्री० मूर्धिकायाम् । सुरह

रा० इ० भा० । टाप-

मोषः । पुं० क्षौरधने ॥ लुप्यते । लु

प्यते । घञ् ॥

मोषकः । पुं० तस्करे ॥ लुप्याति ।

मुष० । खलुत् ॥

मोषणम् । न० लुंठने । मोसना० लूट

ना० इ० भा० ॥ छेदने ॥ वधे ॥

मोषिता । त्रि० चोरे । मोषणकर्त्त

रि ।

मोहः । पुं० मूर्च्छायाम् ॥ दुःखे ॥

देहादावात्मबुद्धौ ॥ यत्र कुण्ठोभवे

बुद्धिः समोहइतिलौकिकाः ॥ चि

त्तविभ्रमे ॥ अविद्यायाम् । विपर्य

ये । अस्मितायाम् । तमः कार्ये ।

मोहः

भवे । चित्ताहितविषयोऽसामर्थ्ये ।  
 तमसि । अज्ञानकृतविपर्यये । नि  
 र्वादासामर्थ्ये । व्याकुलताहेताव  
 विवेके ॥ मोहनभवतिभेदः क्लेशाः  
 सर्वेऽपि तन्मूलाः ॥ अष्टाष्टविधाभे  
 दः । देवाष्टविधमैश्वर्यमासा-  
 द्यामृताभिमानिनः । अणिमादि  
 कमात्मैयं शाश्वतमभिमन्यन्तइति  
 • सायमस्मितामोहोऽष्टविधैश्वर्यवि-  
 प्रयत्नादष्टविधः ॥ मोहनम् । सु-  
 हवैचित्ये । वज्रम् ॥ धर्मविमूढ-  
 त्वम् ॥ मोहो धर्मविमूढत्वमानस्त्वा  
 त्माभिमानिता ॥ मोहवृत्तयो यथापा  
 द्ये । सुमनोवाच । श्रूयतामभिधा-  
 स्यामि सर्वसंदेहनाशनम् । स्वरूप-  
 मुपदेशस्य सर्वविज्ञानदर्शनम् ॥  
 लोभः प्रापसखीजोऽयं मोहो मूलन्तु  
 तस्य हि । असत्यं तस्य वस्तुमोमा  
 याशाखासु विसरः ॥ दन्तः कौटि  
 ल्यपचायिकुलत्वापुष्पितः सदा ।  
 पैशुन्यं तस्य सौमन्ध्यामज्ञानं फल-  
 मेव हि ॥ कृष्णपाण्डुचौराश्च कू  
 टाः क्रूराश्च प्रापिनः । पक्षिणो मो  
 हवृत्तस्य मायाशाखासमाश्रिताः ॥  
 अज्ञानन्तु फलंतत्परसोऽधर्मः फल  
 स्य हि । भावोदकोत्संवहस्तस्य सत्त्वा  
 त्सतुप्रियः । अधर्मस्तस्य सुरभिः  
 क्लेशमधुरायते । तादृशैर्लफलेष्वै  
 व सुफलो लोभपादपः ॥ तस्य च्छा

मोहरात्रिः

यासमाश्रित्य योनरः परिवर्त्तते ।  
 फलानितस्य योऽश्नाति मुक्तानिदि  
 मेदिने ॥ फलानानुरसे नैव च धर्म  
 णतुपोषितः । सुसम्पुष्टो भवेन्न स  
 पतुनाय प्रयच्छति ॥ इति ॥  
 मोहकलिलम् । न० अविवेकात्मकालु  
 स्ये । अहमिदं मम इमिच्छाज्ञानवि  
 लसिते ॥ रजस्तमोमले ॥  
 मोहनः । पुं० कामदेवस्य बाणविशेषे  
 ॥ धूसूरवृक्षे ॥ गर्वे ॥ न० ग्राम्य  
 धर्मः । सुरते ॥ होममन्त्रौषधादि  
 द्वारासुगन्धताकरणे । त्रि० मोहका  
 रके ॥  
 मोहनलीला । स्त्री० सुरक्रीडायाम् ॥  
 मोहना । स्त्री० त्रिपुरमालीपुष्पे । म  
 रुन्मालायाम् । पृष्ठायां ॥  
 मोहनी । स्त्री० उपोदक्याम् ॥ वटप-  
 त्याम् ॥  
 मोहपक्षः । पुं० विपर्ययसंशयतर्कमा  
 नप्रमादभयशोकेषु ॥ मोहस्य पक्षः ॥  
 मोहरात्रिः । स्त्री० जन्माष्टम्याम् ॥ कृ  
 णजन्मनियामोक्ता मोहरात्रिश्च सा  
 मता ॥ अपिच । जन्माष्टमीमहेशा  
 निमोहरात्रिः प्रकीर्त्तिता ॥ दैनन्दि  
 नप्रलये ॥ यथा । एवं पञ्चाशदब्दे ग  
 ते तु ब्रह्मणो नृप । दैनन्दिनमुप्रलयं वि  
 देषु परिकीर्त्तितम् ॥ मोहरात्रिश्च  
 साप्रोक्ता विद्विद्भिः पुरातनैः ।  
 तत्र सर्वे प्रणष्टाश्चन्द्रार्कादिदिगी-

## मौक्तिकम्

ध्वरा : ॥ इत्यादिब्रह्मवैवर्तपुराण  
 म् ॥ महाप्रलये ० इ० कश्चित् ॥  
 मोहशास्त्रम् । न० अविद्याजनकग्रन्थे ॥  
 मोहान्वजारः । पुं० अज्ञानध्वान्ते ॥  
 मोहितः । चि० विवेकायोभ्युत्थमा  
 यादिते । निर्णयासाधय्यप्राप्ते ॥ मो  
 हः सञ्जातोऽय । तारकादित्वादितच्  
 ॥ अनात्मसुदेहेन्द्रियादिष्वात्माभि  
 मानरूपयुक्ते पुरुषे ॥

मोहिनी । स्त्री० त्रिपुरमालिकापुष्पे ॥  
 पृक्कायामौषधौ ॥ शास्त्रीयज्ञानभंस  
 हेतुभूतायांप्रकृतौ ॥ समुद्रमयनका  
 लेदेवानाममृतपानायासुराणामोह  
 नायचभगवदक्षतारविशेषे ॥ सर्वे  
 श्याविशेषे ।

मौक्तिकम् । न० मुक्तायाम् । इन्दुर  
 ने । मुक्ताफले । मोती० इ० भा०  
 ॥ मौक्तिकं शीतलं हृष्यं चक्षुष्यं बल  
 पुष्टिदम् ॥ अपिच । मौक्तिकञ्चम  
 धुरं सुशीतलं हृष्टि रोगशमनं विषाप  
 हम् । राजयक्ष्मपरिकोपनाशनं क्षी  
 णवीर्यबलपुष्टिवर्द्धनम् ॥ अस्य लक्ष  
 णं यथा । नक्षत्राभं शुद्धमत्यन्तमुक्तं  
 क्षिग्धं स्थूलं निर्मलं निर्ब्रणञ्च । न्य  
 स्तं धत्ते गौरवं यत्तु लायांतन्निर्मौल्यं  
 मौक्तिकं सौख्यदायि ॥ अस्य दोषल  
 क्षणं यथा । यद्विच्छायां मौक्तिकं व्यङ्ग्य  
 कायं शुक्तिस्पर्शरक्ततां चातिधत्ते ।  
 मत्स्याद्यङ्गं ह्रस्वमुत्ताननखं नैतद्वार्यं

## मौक्तिकयोनिः

धोमतादोषदायि ॥ अष्टधा मौक्ति  
 कं यथा । मातङ्गोरयलीनदीविशिर  
 सस्त्वन्तारमहाम्बुमृच्छतीनामुद  
 राच्चमौक्तिकमपि स्पष्टं भवत्यष्टधा ।  
 मौक्तिकविशिषो यथा । छायापाटल  
 नीलपीतधवलान्तरापितामान्यतः  
 समानां बहुशो नलच्चिरिति चेच्छौक्ते  
 यकंतूत्त्वणम् ॥ अस्य परीक्षायथा ।  
 लवणचारक्षोदिनिपात्रे ऽजगोमूत्र  
 पूरिते क्षिप्तम् । मर्दितमपिशालितु  
 षैर्यद्विकृतंतन्मौक्तिकं जात्यं । सु  
 क्तैव । विनयादिभ्यष्टक् ॥

मौक्तिकतण्डलः । पुं० धवलयाव्रनाले ॥  
 मौक्तिकदाम । न० वर्णवृत्तप्रभेदे ॥

यथा । पयोधरमन्त्रचतुष्कमवेष्टिक  
 लाचरणे किल षोडशदेहि । भुजङ्ग  
 पतेहृदि मौक्तिकदामसुवृत्तमिदं शृणु  
 मौक्तिकदाम ॥ यथा । मया तव कि  
 ञ्चिदकारिकदापि विलासिनिरास  
 मनुस्मरतापि । तथापि मनस्तव ना  
 श्वसनाय ब्रजामिकयं भवतीमपहाय ॥

मौक्तिकप्रसवा । स्त्री० शुक्तौ ॥

मौक्तिकयोनिः । पुं० शुक्तिशङ्काद्यष्टसु  
 ॥ यथा । शुक्तिः शङ्को गजः क्रोहः  
 फणीमत्स्यश्च ददुरः । बैणुरेते समा  
 ख्यातास्तज्जैर्मौक्तिकयोनयः ॥  
 अगस्त्योप्याह । जीमूतकरिमत्स्या  
 हिवं शशङ्गवराहजाः । शुक्त्युद्भवाश्च  
 विज्ञेयाश्चष्टौ मौक्तिकयोनयः । इति ॥



मौनम्

मौनी

मौल्यम् । न० सुखरस्ये ॥

मौली । स्त्री० सुसुनिर्मितमौल्यपापम् ॥

मौल्योदपाद्यः । पुं० सुज्ञे ॥

मौल्यविषयम् । न० उपमयने ॥

मौल्यविषयमन्त्रम् ॥

मौल्यपापम् । स्त्री० दुष्टजायाम् ॥

मौल्यवत् । पुं० उपमयने ॥

मौल्यवन्मत् । न० उपमयने ॥

मौल्यम् । न० मोह्ये ॥ मूढस्यकर्मभा

वाया । गुणवचनब्राह्मणादिभ्यः

कर्मणिचेतिष्यञ् ॥

मौदकिकः । पुं० कान्दविकविशेषे ॥ मो

दकाः पयसस्य । तदस्य पयसमितिठक्

मौदः । चि० मुद्रावयवे । मुद्राधिकारे

॥ मुद्राकावयवे । विकारोवा । लिखा

द्यम् । मुद्रास्य षट् । मुद्रादण् ॥

मौदलिः । पुं० काकी ॥

मौदल्यः । पुं० मुद्रलमुनिपुत्रे । गो

चकारके ॥

मौद्रीनम् । न० मुद्रादेषे ॥ मुद्रानां भव

नचेष्टम् । धान्यानां भवमेव । खञ् ॥

मौनम् । न० अभाषणे । तूष्णीम् ।

तूष्णोकाम् । शब्दप्रयोगराहित्ये ॥

कर्मविशेषमौनं यथा । उच्चारणे मेयुने

चैव प्रसादिदन्ताभावने । ज्ञाने मोक्ष-

नकाक्षे च षट् । सुमौनं समाचरेत् ॥ गो

प्यानां गोपन इति सुमौनं वाचं यमस्व-

भनवतो विभूतिः । न हि तूष्णीं स्थि

तस्याभिप्रायो ज्ञावते ॥ गुह्यानां भ-

धो ज्ञायास्य च यथा यथा पूर्वज्ञायास्त-

मो निदिध्यासनादव्ययं मौनं वा भगव-

तो विदुः । मौनं ह्येवास्मिन् गुह्याना

मिति भगवदुक्तेः ॥ मुनिभाषे । ए

काजतयात्मविस्तने । निदिध्यासना

द्ये वाक् जयमंथमपैतौ ॥ मनः सं

यमो मौनमिति भाष्यम् । मुनेः कर्म

वि० ज्ञानाभ्यासलक्षणे । निदिध्या-

सनशब्दिते ॥ यथा शोचो निवर्त-

न्ते अप्राप्य मनसा सह । यमौनं मौ-

निभिर्गम्य तद्वेत् सर्वदा बुधः ॥ वा

चोयस्मान्निवर्तन्ते तद्वक्तुं केन शक्य

ते । प्रपञ्चो यद्विबल्लव्यः सोऽपि शब्दवि

वर्जितः ॥ इति बालशब्देन मौनं स

तां सहजतं जितम् । गिरः मौनमुवा

सानां प्रयुक्तं ब्रह्मवादिभिः विवाद

स्थीने । मुनेः कर्म भाषेवा । इगं ता

ञ्चलषु पूर्वादिष्यञ् ॥

मौनधरः । चि० मौजिति । धरति ।

धृञ् । षष् । मौनधरः ॥

मौनधरतिवा ॥

मौनी । पुं० मुनी ॥ चि० संयतवा-

चि । मौनयुक्ते ॥ यथा । सिनी-

बालो कुर्वापि वदिसो मदिने भवेत् ।

नो स ह्यक्षफलं दद्यात् । ज्ञानं यन्मौनि

नाकृतम् ॥ एतच्च मौनमहोदय-

मारभ्य ज्ञानपर्यन्तं कार्यं न तु ज्ञाना

द्यमात्रे । मौनमस्यास्ति । अतश्च

निष्ठनापितो विः ॥

म्लेच्छः

ज्ञानिः । स्त्री० कान्तिचये ॥ ज्ञाय  
ति । स्त्री० । बाहुलकात्रिः ॥  
म्लिष्टम् । न० अविस्पष्टे । अस्पष्टवा  
क्ये ॥ त्रि० अव्यक्तवाचि । अस्पष्ट  
भाषिते ॥ ज्ञाने ॥ म्लेच्छतेस्य ।  
म्लेच्छव्यक्ते शब्दे । ज्ञुब्बखान्ते  
त्यादिनानिपातितम् ॥

म्लेच्छः । पुं० किरातशवरपुलन्दादि  
यामरभेदे ॥ म्लेच्छानांसर्वधर्मराहि  
त्यमुक्त हरिवंशे । सगरस्तांप्रतिज्ञा  
द्यगुरोर्वाक्यनिशम्यच । धर्मजघा  
नतेषांबैवेशान्यत्त्वंचकारह । अर्ध  
शकानांशिरसोमुण्डयित्वाव्यसर्ज्ज-  
यत् । शवनानांशिरः सर्वकास्त्रो-  
जानांतयैवच ॥ पारदामुक्तकेशाश्च  
पल्लवाः श्मश्रुधारिणः । निः स्वा  
ध्यायावषट्काराः कृतास्ते नमहात्म  
ना ॥ शकायवनकास्त्रोजाः पार  
दाः पल्लवास्तथा । कौलिसर्पाः स  
महिषादावांश्चोलाः सकेरलाः ॥  
वशिष्ठवचनाद्राजन्सगरेणमहात्मना  
॥ शकानांशकदेशोद्भवानांचत्रियाणा  
म् । एव यवनादीनाम् ॥ तेचात्म  
धर्मपरित्यागान्म्लेच्छत्वंययुरि-  
तिविष्णु० पुरा० बौधायनः गोमां  
समद्यक्रीयस्तुविरुद्धं बहुभाषते । स  
र्वाचारविहीनश्चम्लेच्छइत्यभिधीय  
ते ॥ आपरक्ते ॥ अपभाषणे ॥  
अपशब्दे ॥ म्लेच्छोह्वाएषयदपशब्द

म्लेच्छचित्तम्

इतिभाष्यम् ॥ न० दिङ्गुलि ॥ क  
च्छति । स्त्री० । पचाद्यद् ॥  
म्लेच्छकन्दः । पुं० लघुने ॥  
म्लेच्छजातीयः । त्रि० म्लेच्छप्रकारे  
॥ प्रकारवचनेजातीयर् ॥ ॥  
म्लेच्छदेशः । पुं० शिष्टाचाररहित-  
शशादिदेशे । प्रच्यन्तेयच्चियदेशाद्  
न्यस्मिन्देशे ॥ चातुर्वर्ण्यव्यवस्थानं  
यस्मिन्देशेनविद्यते । तंम्लेच्छ  
विषयंप्राहुरार्यावर्तमतः परम् ॥  
अत्रापिविशेषायथा । नधानीसफला  
यचनविष्णोस्तुलसीदलम् । तंम्  
लेच्छदेशंजानीयात्त्यचनायान्तिवै  
ष्णवाः ॥ म्लेच्छानांदेशः ।  
म्लेच्छभोजनः । पुं० गोधूने ॥ न०-  
यावके ॥  
म्लेच्छमण्डलम् । न० म्लेच्छदेशे ॥  
म्लेच्छमुखम् । न० ताम्बे । शुल्बे । तांवा  
० इतिभाषाप्रसिद्धे ॥ म्लेच्छदेशीमु  
खमुत्पत्तिरस्य ॥ म्लेच्छस्यमुखमि  
ववा ॥  
म्लेच्छास्यम् । न० ताम्बे ॥ म्लेच्छदेश  
आस्यमुत्पत्तिरस्य ॥ म्लेच्छस्यास्य-  
मिववा ॥  
म्लेच्छितम् । न० अपशब्दे । परभाषा  
याम् ॥ नम्लेच्छितव्यंयज्ञादीन्धौष  
नाप्राकृतं वदेत् । सङ्कीर्णनाभि  
जातेषु नाप्रवृद्धेषु संस्कृतम् ॥ म्ले  
च्छतेस्य । म्लेच्छ० क्तः । इट् ॥

श्रीरघुसिंहोदयप्रदी

स्वयंभवंतम्

शंभुर्जगत्सुखकरः प्रभुरेकलिङ्गः  
शैलप्रधानमिखरस्यसुधीवपुण्याम्  
रस्यद्रुपुष्पितलताङ्गुरयोभितारो  
संराधितोदितमदैरयताङ्गुलं यम्  
॥ १ ॥

सुमेहराठजयतिनृनोदःमिवावतारं  
परिच्छेदराज्यम् ॥ कर्तोतितम्भं  
दिरमानतन्मन्मिवाचनंनुधनहास  
मोति ॥ २ ॥

भूपः श्रीसञ्जनेषो धनतिगुणगणं  
वर्जयन्राज्यतेवंसदाविद्यासुहृदः  
सज्जयजयतो गङ्गारंभोजयज्यः  
द्रष्टुं चक्षुर्नृपालः भवतुसुनगरे  
सर्वविद्याप्रधानो यस्मिन्कार्यैष  
रिडस्तद्विजयसुमतः सर्वराज्यं प्र  
योयः ॥ ३ ॥

श्रीमत्श्रीसञ्जनेषश्चकलहितकरो  
राज्यकार्यं सुहृदः स्वीयवृत्तं  
विचिन्वन्निखिलगुणजयं वर्द्धयि  
ष्युः सहिष्युः ॥ तिष्ठन्गच्छन्स  
दायो नयजनसहितोभय्यकर्मप्रवृ  
त्तः कोशादौस्तेतिहासंविवरिषति  
धियास्त्रीयवाञ्छानुकूलः ॥ ४ ॥

स्वयंभवंतम्

श्रीवायो योहि वापा सकल जन  
ततो रावलीति प्रसिद्धोयेनेदंचिच  
कूटं विदित सुनयतोभूपमानास्य  
मौयात् ॥ नीतंतद्वंशभूपागजयत  
यतमेवैकमेरावलीयास्त सर्वेभाम्य

वस्योभुवस्वितुपिनो राज्यकार्येसु  
दद्याः ॥ ५ ॥

श्री विष्णुवीर यतकी युतजन्मवर्षे  
श्री राहमो नरपति वंशुभाव्य  
भायो ॥ तैमाहि रावत पहासि  
धृतादिसापातत् संज्ञया नृपतयः  
प्रयिता भवन्ति ॥ ६ ॥

तेपांसि वशी नयसिंह भूपः श्रील  
क्ष्मणोसायजयो नृपेयः ॥ नाप्ता  
ऽरि हस्मोर नृपा जभूताम् श्रीक्षेत्र  
सिंहोऽवनिप्रोवभूव ॥ ७ ॥

श्रीलक्ष्मिदेव वधुवीर योराजीर  
प्रतापोसकलारिहन्ता ॥ पद्यानृपो  
मोक्षक वीरधर्मा धर्मार्थकामोदि  
ककर्मकर्ता ॥ ८ ॥

शून्या ऽह्ना ऽधीन्द वर्षे सचिव  
जनहितः कुंभकर्षी भिषिक्तो  
राज्ये श्रीमोक्षलीये नयपहरवना  
दद्य वीरप्रतापी ॥ येनस्त्रीयेन ना  
स्त्रा वरतमनगरः कुंभलो मेरुदु  
र्गः देशेस्मिन् स्थापितो सौतद  
वनिप यशः कीर्तयन् भाति  
साम्बः ॥ ९ ॥

पञ्चद्वीध्विन्दु वर्षे उदय पतिनृपो  
राज्यसिंहासनस्थः सखीये नैव  
दुष्टा चरण पदहतो भूत्कनिष्ठः  
क्षितौभूः ॥ शून्यद्वीध्विन्दुवर्षेसक  
लजनमंतो रावतज्योवभूव संज्ञाम  
सस्यदुवीरस्यतुवरचेराज्यविंदा

स्ववंशवर्णनम्

जनस्य : ॥ १० ॥  
 षाष्टी चिन्दुवर्षे निखल जन  
 हितो रत्नसिंहो बभूव नन्दाष्टे  
 चिन्दुवर्षे सुनयन रुचिरो विक्रम  
 सप्तभाता ॥ द्वाष्टे चिन्दौहि  
 इत्या समय नरपतिबाणवीरः  
 कुदासो वेदाष्टे चिन्दुवर्षे उदय  
 नरपति संनिराकृत्यभूपः ॥ ११ ॥  
 षट् चन्द्र त्विन्दु वर्षे बृहदुदय  
 महा सागरस्याश्वपुर्याः प्रारम्भवे  
 महीपः श्रम धनतनुत सत्रपूर्णी  
 चकार ॥ वेदद्युष्टेन्दु वर्षे उदय  
 नरपतिचिचकूटे उपेत्य चेन्द्रप्रस्थे  
 शशाङ्गो अकवर यवनः संजिगा  
 यातियुद्धे नागद्युष्टेन्दुवर्षेनवतपन  
 समः श्रीप्रतापादिसिंहः ॥ १२ ॥  
 बीष्मङ्गेन्दौमितेन्दे अमरनरपती  
 राज्यसिंहासनस्थः शास्त्राद्युष्टेन्दु  
 वर्षेनव तरणि समः कर्णसिंहो  
 हितस्थौ ॥ वेदाष्टत्विन्दु वर्षेनय  
 निपुणजगत्सिंहभूपोच्छुदारोनन्दा  
 वान्द्रीन्दु वर्षे सकल जनसुहृद्  
 राजसिंहश्चरेजे ॥ १३ ॥  
 सुमेदपाटे रचितं सरोवरमस्वराज  
 सामुद्रिकनामशब्दितम् ॥ सुराज  
 सिंहेन कृतार्थ कर्मणा सुरम्य  
 कूलेभवने : सुशोभितम् ॥ १४ ॥  
 सप्तत्यद्रीन्दु वर्षे शुभगुणनिरतः  
 श्रीजयाध्यादिसिंहो येन स्त्रीयेन

स्ववंशवर्णनम्

नाम्ना बहुजय निरति निर्मितं  
 दिव्यखातम् ॥ षट् पंचाद्रीन्दु  
 वर्षे अपर नरपतिः राज्यदक्षो  
 द्वितीयः सप्तत्यद्रीन्दु वर्षे सकल  
 सुखदसंघामसिंहोन्यभूपः ॥ १५ ॥  
 शून्या ऽङ्गा ऽद्रीन्दु वर्षे अपरनृप  
 जगत्सिंहभूपश्च तस्थौ ॥ सप्तभाष्टे  
 न्दुवर्षे सुगुणपरनृपः श्रीप्रतापा  
 दिसिंहः ॥ १६ ॥  
 शून्ये नवष्टेन्दु वर्षे अपरनरपती  
 राजसिंहो नृपालो नागेन्द्रष्टेन्दु  
 वर्षे कुजन कुपथहन्तारिसिंहोवदा  
 न्यः ॥ १७ ॥  
 नन्दवाष्टेन्दुवर्षेऽपरनरपतिहस्तीर  
 सिंहो नृपालो वेदत्यष्टेन्दुवर्षे बहु  
 बलचपलोभौमसिंहोनरेशः ॥ वा  
 णाष्टाष्टेन्दु वर्षे रुचिरवचनयुक्  
 श्रीजवानादिसिंहः पंचाङ्गाष्टेन्दु  
 वर्षे सकलजनहितोभूपसदारसिंहः  
 ॥ १८ ॥  
 नन्दाङ्गाष्टेन्दुवर्षे प्रबलभट्टहितः  
 श्रीस्वरूपादिसिंहोभूपोदानीयशस्त्री  
 सकल जनहितो लोक विख्यात  
 कीर्तिः ॥ शीघ्र त्यागी स्वराज्यं  
 गज इय धनतः पूर्णयन् सर्वसा  
 रं सर्वराज्ये प्रबंधनयनिपुणधिया  
 प्राकृतोदार शीलः ॥ १९ ॥  
 नागेन्द्रष्टेन्दुवर्षेगुणजनसुखदः  
 शुभसिंहोवभूय भोगीदानीकपाल

श्री १०८ श्रीसज्जनसिंहः

धनुर्विध रसिको ह्यत्र लावण्य  
युक्तः । अल्पायुर्भोगभोक्तानिखिल  
जनहितो धर्मशीलः खलोका  
च्छंभुभूमौखलोलां निखिलमुख  
करीसंविधायाशुधातः ॥ २० ॥

इन्दुस्वर्गेन्दुवर्षेसकल सुखकरे  
सर्वसंपन्निधाने श्रीमच्छ्रीसज्जनेश  
सुजनसचिवबुक्त्राज्यसिंहासन  
स्थः । सर्वकार्यविजानन्मुनयगुण  
धिया स्वल्पकालेन पूर्वं पश्चाद्या  
यास्तुयोग्यानखिलजनहितान्ध्या  
पयन् राजतेयम् ॥ २१ ॥

स्त्रीयान् राज्यायं दद्यान् सचिवनय  
गुणान् ह्यवसंबीक्ष्य सर्वान् रा  
ज्ञांचिन्तानुकूलं निखिल समयकं  
प्रेमपूर्वानु भाषम् ॥ नित्यानन्द  
प्रकाशकविगुणकविताकर्मसंस्का  
पूति भावा भावप्रकारं प्रकटयति  
नरोयः समेचास्ति मन्त्री ॥ २२ ॥

भूपालासुतिकेचित्स्वमुखरसरता  
सुधार्यभाजसुभाजः केचिद्वित्तानु  
षक्ताः स्वपुरजनधनं कर्षयन्तीयतं  
तः सम्यग्ग्रीत्यामुनीत्या निखिल  
जनपदं पालयन् लालयन्वै श्रीमान्  
श्रीसज्जनेशो भुवनसुखकरोभाति  
लोकियमेकः ॥ २३ ॥

लोकिकार्यसमस्तं कठिनमतिधिया  
खाड्यपूर्वानुकूलन्तन्मध्यं राजकीयं  
स्वधनजनपदं च सलाभैकमूलम् ॥

जावदार्थमुत्तममल्लखी

तत्कार्येदंभुवरोवदन्निपुणरसैश्री  
यतेभूरसंवात् कोयंश्रीसज्जनेशो  
निखिलमतिमतां राजतेमध्यव-  
र्ती ॥ २४ ॥

श्रीमच्छ्रीसज्जनेशो नदन्निपुणसिद्धि  
तस्याष्टसिद्धौसर्पसंख्यैरुत्तममल्लखी  
वर्योमिहिरविधुनिभौ कानिकर्मा  
नुकूलौ ॥ एकश्रीश्यामलाख्योनिखिल  
जनमनो भारती भावदत्तः  
पद्मालालाद्वितीयः सकलविभवयुग्  
राज्यसर्वाधिकारो २५ - ( ५११० ) -  
लोभान्मोहादिरक्तो निखिलजन  
हितो राज्यलाभानुरोधौ संपदा  
पद्यरुष्टोनयपद्यकुशलो मन्त्रिमुख्यो  
द्वियोग्यः ॥ देशेऽस्मिन्मेदपाटे  
रणकरणभटे सर्वशस्याख्यभूमौसी  
यंश्रीश्यामलाख्यो निपुणकवित्रो  
वर्ततेसंजिराजः ॥ २६ ॥

काव्यालंकारवेत्ता सचिवकविवरः  
श्यामलोवीरसिंहः शास्त्रव्यासंग  
सक्तोगुणिगणरसिकः कोशपूर्ण  
भिलाषी ॥ कोशशब्दार्थचिन्ताम  
णिमतिफलदं सन्निरीच्यासमाप्तं  
वृत्तंयथस्यसर्ववहुधनविषयं पृष्ट्वा  
न्स्त्रीयमित्रात् ॥ २७ ॥

प्रसिद्धपत्रादज्ञातम्

सप्ताष्टेन्दुवर्षेऽदयपुरपुरे श्री  
जवानाख्यभूपे स्वर्गाधीशेन्द्रतुल्ये  
सकलजनपदंशासतिख्यातकीर्ती ॥



श्रीमद्भक्तिसूक्तम्

हैमवतमगौड विमलसुखतिभक्तः  
श्रीसुखानन्दनाथः कोशमध्यायं चि  
ता मणिमतिमज्जदं ज्ञानसंख्यवा  
नूतः ॥ २८ ॥

पञ्चाभरणभागा जतिगहनतरा  
द्यास्ययन्यस्यनूनं तेषामेकैकवर्ष  
स्वरपदरचने दीर्घकालीयतीतः ॥  
मन्दान्त्यात्मानं विचिन्वन्नतिवि  
दिततरे कोशसंवेहिदृष्टा चेत्यं  
विशन्मिताब्दाः श्रमसुरचनया  
संगताः कोशपूर्ता ॥ २९ ॥

(केनप्रकारेणकुचकोशस्य भागद्व-  
यमुद्भूतमित्युच्यते)

श्रीमन्मृदिपृच्छतिकोशवृत्तं विस्तार  
पूर्वकृततीयवाक्यम् ॥ बाह्यत्वमे  
वानुवदेयमित विस्तारतः संबद  
बोधनार्थम् ॥ ३० ॥

सुखानन्दनाथेन मांप्रत्यलेखिभव-  
द्भिः स्वमुद्रालये कोषएषः ॥  
सुसंमुद्रणीयसूतः प्रीतिभावात्त  
दाघोत्तरं तन्मया संव्यलेखि ॥ ३१ ॥  
भवच्छ्रीकृपापूर्णपत्रं सुलब्धम् पठ-  
स्तन्निजानन्दपूर्णोलिखामि ॥ मदी  
याहिमक्तिर्नविच्छेद्यदृष्ट्या सहाये-  
स्तिशक्तिस्तोदीर्घभूता ॥ ३२ ॥  
तदारभ्यचिन्ता सुकोशार्थमेषामदी  
येहदिव्यापिनीभव्यभावा ॥ कथंके  
नकस्मादनं संप्रयाचे जगत्याल्लिके  
परिता श्रेयहितम् ॥ ३३ ॥

श्रीमद्भक्तिसूक्तम्

हैमवतरुणे वसुमानिबूले भया  
दिपौरस्थितताजगंजे ॥ श्रीवासि  
रामस्य सुहृदरस्य वंशीधरस्यास्य  
समागमोऽभूत् ॥ ३४ ॥

मिथं तसन्ना गनभूत्यसिद्धं सामन्द  
सायाना ममदगत्या ॥ यस्यामि  
तानां भरतस्यभूमौ दृष्टाद्विजया  
नहिदानशूराः ॥ ३५ ॥

श्रीमन्सखेकिं कथितंभवद्भिः सर्वं  
स्थितंस्वल्पमनल्पमस्याम् ॥ कस्या  
पिबाहुल्यमतीव चास्तिन्यूनत्वम  
न्यस्य जगत्प्रभावात् ॥ ३६ ॥

श्रीमन्सखेकिं कथितंभवद्भिः शूरा  
नसंतीदमसह्यवाक्यम् ॥ श्रीर्येण  
कश्चिदनतीद्विजयिष्यवदितः कः

कतरोद्दिशूरः ॥ ३७ ॥

शूरंधमाञ्चेच्छसि कार्यदक्षं मत्तो  
यदाज्ञापयतत्करिष्ये ॥ श्रीमत्कृ  
पातोधनतः समर्थो हंतावकीनो  
निजभूत्यमुख्यः ॥ ३८ ॥

जानामिसन्निव मुदारभावं त्वांसा  
दरंप्राप्यवदामिहृदयम् ॥ इन्द्रस्यपु  
र्यातवमातुलोस्ति विद्वद्वरोधो तस  
मस्तविद्यः ॥ ३९ ॥

तेनैककोशो रचितोऽहोतसौ चिंश  
न्मिताब्दे नवहप्रयासात् ॥ द्रव्य-  
व्ययीलोक हितार्थकारिन् तन्मु  
द्रयंकारयभीसमर्थ ॥ ४० ॥

श्रीमन् सखेस्मिन् मुक्तते हिकार्ये

विश्वरूपेण

द्रव्यविषयं विनाशयित्वा ॥ ८० ॥  
 स्वात्मविशालिनां च ह्यसं द्रव्यमपि  
 नततो विषयः ॥ ८१ ॥  
 यत्किञ्चिद्द्रव्यं तु ह्यनन्तरं यत्किञ्चि  
 द्द्रव्यमपि नततो विषयः ॥ ८२ ॥  
 प्रातः स-  
 न्नामपि नततो विषयः ॥ ८३ ॥  
 मां नानाधम् ॥ ८४ ॥

प्रातर्घासीनं राजस्य तस्मिन् रक्तं  
 प्राप्य दष्टः कृतज्ञस्तं मां तवीक्ष्य यो  
 ब्राह्मिजजनसहितश्चासनादुत्थितश्च  
 न् ॥ ८५ ॥ गच्छन् विनाशोदादतिमम  
 त्वात्मात्मा ॥ ८६ ॥ विनाशोदादतिमम  
 त्वात्मात्मा ॥ ८७ ॥ विनाशोदादतिमम  
 त्वात्मात्मा ॥ ८८ ॥ विनाशोदादतिमम  
 त्वात्मात्मा ॥ ८९ ॥ विनाशोदादतिमम  
 त्वात्मात्मा ॥ ९० ॥ विनाशोदादतिमम  
 त्वात्मात्मा ॥ ९१ ॥ विनाशोदादतिमम  
 त्वात्मात्मा ॥ ९२ ॥ विनाशोदादतिमम  
 त्वात्मात्मा ॥ ९३ ॥ विनाशोदादतिमम  
 त्वात्मात्मा ॥ ९४ ॥ विनाशोदादतिमम  
 त्वात्मात्मा ॥ ९५ ॥ विनाशोदादतिमम  
 त्वात्मात्मा ॥ ९६ ॥ विनाशोदादतिमम  
 त्वात्मात्मा ॥ ९७ ॥ विनाशोदादतिमम  
 त्वात्मात्मा ॥ ९८ ॥ विनाशोदादतिमम  
 त्वात्मात्मा ॥ ९९ ॥ विनाशोदादतिमम  
 त्वात्मात्मा ॥ १०० ॥

इन्द्रप्रस्थे सुरस्ये बहुदिनवशतो मुख्य  
 मित्रेक्षणाय चायान्तदूरदेशादिवु  
 धवरमुखानन्दनाथो निरीक्ष्य ॥ १०१ ॥  
 भ्युत्थानं हि दत्त्वा निजजनसहितः स्या  
 पयन्नयभागे धन्योऽस्मिन्स्थितं मित्रं  
 निजं भवनगतं लोकयामि प्रस

विश्वरूपेण

द्रव्यः ॥ ८० ॥  
 भव्योऽस्मिन्स्थितः ॥ ८१ ॥  
 नं श्रीमन्ननन्दरयासनात्मात्मा  
 त्मात्मा ॥ ८२ ॥  
 प्रातः स-  
 न्नामपि नततो विषयः ॥ ८३ ॥  
 मां नानाधम् ॥ ८४ ॥

सिद्धिः कृता भगवता विनाशितम्  
 पा तस्मात्सुगन्धं कृपयागमनार्थमे  
 कम् ॥ पञ्चसुप्रेषयततो निजकर्मज्ञ  
 त्वा यास्यान्मन्त्रवतया भवद्विज्ज  
 लम् ॥ ८५ ॥

ह्यन्तर्यामिन् स्वपुरतस्तत्र भागिनेया  
 यातोऽस्मिन्कार्यमभिधायकवाद्ब्रह्म  
 यम् ॥ हास्यानिचारदिवसे हि ज  
 हस्तपञ्चगव्यामितत्र बहुकालसमा  
 मजः स्यात् ॥ ८६ ॥ घासीयराम  
 सुहृदस्य सुपञ्चरत्नां मां वीक्ष्य पञ्चनि  
 खिलाश्रयमाभिमन्य ॥ सानन्दतो  
 ह्यभिवदन् किमुकारं नदापञ्च  
 सुप्रेषययतस्त्वबुधः प्रयातु ॥ ८७ ॥  
 पञ्चं विलिख्य ददतेऽस्मै सुडाकनेष्ट  
 तत्प्राप्य परिणतवरस्य सजागतोच  
 सर्वं सुसाधनं मथत्वरया गृहीत्वा  
 कोशस्य कार्यमचलत् प्रतिवासरंत  
 त् ॥ ८८ ॥

दत्तादना दधिकदानं सुशक्त्यभावे  
 कोशस्य कार्यमरुधदितदर्दजाते ॥  
 पञ्चाङ्गनौ सहिवुधोऽपि परवगन्ता  
 शोकस्तयोऽस्मभ्यन्नगरस्य मध्ये

श्री १०८ श्रीसज्जनप्रियकरः कीर्तनम्

॥ ५० ॥

बुद्धमयस्यवासी द्विजवरजगदानन्द  
नाथो नृणां त्मात्मच्छिद्यो धीरवृत्तिः  
सकल बुधजनैस्ते विदो योम्यवर्ती  
कीशमन्यानुपूर्वैर्बहुतरनगरेभाम्य  
मायः प्रयासी ॥ ५१ ॥

तच्छिद्यपण्डितवरो जगदातिन-  
न्दः सारस्वतो निजगुणप्रथितेन्द्र  
प्रथः ॥ कीशार्घ्यं मुद्रयकरे बहु  
यत्रकारी द्रव्यव्यये बहुकृतेनूपाय  
दृष्टिः ॥ ५२ ॥

याकार्यकारण विचार परप्रधाना  
लोकाप्रसिद्धगुणशैरवपूर्वभावा ॥  
यत्कार्यमस्तिकठिनं परमंदुरुहं त-  
ज्जायते सुगमतः परयाद्विदृष्ट्या ॥ ५३ ॥  
देशे हि सन्निवहवोधनपाटपालाः  
कीशस्य पूर्णकरे कृतबुद्धिचित्ताः ॥  
कस्यापि शक्तिरभवद्बहिर्पूर्णविज्ञा  
पूर्णे हितस्य कृतधीः कविराजमं  
थी ॥ ५४ ॥

श्रीयावदार्थदुःखपददसूर्यभूषः श्री  
श्यामलात्कविदरादिनिशब्दविज्ञा  
त् ॥ कीशस्य लोकासुखदस्य समस्त  
वृत्तमाज्ञाददाति कुरुकोशसमाधि  
यत्नम् ॥ ५५ ॥

श्रीसज्जने प्रियकरे गुणशास्त्रपूर्ण  
विद्याप्रचाररसिके खिलभूपसूर्ये ॥  
श्रीसूर्यवंशवृद्धकीर्तिविशालमूर्तौ  
कीशस्य पूर्तिरिह संरचिता विधा

श्री १०८ श्रीसज्जनप्रियकरः कीर्तनम्

चा ॥ ५६ ॥

श्रीश्यामलेन कविराजवरेण तूर्णं वं  
शोधराद्बुधराजितदेवक्यात् ॥  
पञ्च कियद्व्यभिक्तं बहुसाधनाद्य  
सर्वं विचार्य धनतः परिपूरि  
तम् ॥ ५७ ॥

पञ्चसुधावनगरादिजले हरामादृष्टी  
दिसी सकमयं कलकातपीरान् ॥  
लाला मनोहर मुदास कराचटैप  
मिदीय साहिब कराद्वु मूख्य  
मात्रम् ॥ ५८ ॥

श्रीमच्छ्रीसज्जनेशस्य जनमुखकरो  
राज्यसिंहासनस्थ लावन्मासाहि  
जातानि खिलसुखकरावासराशानि  
नित्यम् ॥ न्यायन्यायप्रसक्ता उचि  
तमनुचितानुधीष्य कुर्वन्ति दिक्षाः  
स्थानं स्थानं विभिन्नं निखिलजनगतं  
तत्र कार्यस्य पूर्तिः ॥ ५९ ॥

यत्र स्थानं सुरम्भं सकल विप्रयक्तं  
तत्र सुद्वारिपञ्च देवीदेवीसुपासी  
मितदिनरचिते गिरिहृन्मापाजरा-  
णि ॥ श्रीमच्छ्रीसज्जनेन्द्रप्रतिगिय  
तविधेसूर्यवंशा वशिंच श्रीमच्छ्री  
श्यामलाख्यो विरचयति कदिष्टव  
धृतान्तगामी ॥ ६० ॥

देशे स्निग्धमेदपाटे निखिलनगरल  
वस्तुचायाति सर्वं श्रीमच्छ्री सज्जना  
ज्ञाऽप्रतिहतविषया श्रीमुखान्निष्ठा  
ताया ॥ तस्यादायै हि बुद्ध्या सकल

श्री १०८ श्रीसत्त्वनेन्द्रस्य चरणाख्य

जननसादेरदेशात् प्रय

तत्सर्वमनुष्या नृपवरि- ४-०

क्षांसंलभन्ते ॥ ६१ ॥

भूपालाभायवन्तः स्व

खेननाद्यान्नाभारु रण्यपांशुत्वाद्बुद्धिविभ्रमात् । मनसोस्त्रि

धात् निजमहिमधिरुद्रोक्तलेयन्ये ह्यपिपाण्डितशोधिते । अ

स्यदेशे ॥ यत्स्थानं ज २ तदेतस्यमुद्रितस्य शब्दार्थचिन्ताम

समयवशात्केनदृष्टिर्नाशुद्धिर्बोधः । शब्दाशुद्धिः १ श

सत्त्वनेन्द्रो विपुलधनयत्रपञ्चधा । यथा । मात्राशुद्धिः

विधत्ते ॥ ६२ ॥ काक्षरा ४ वर्णाविपर्यायः ॥

पञ्चक्रिन्नार्ति भृष्टोदवपुरनगरीय- निजमेतत् ॥

नदृष्टः पुरायसाक्षिन्सर्वबनीध्यांवि

विधनगलतादृश्यतेसर्वभागे ॥ स्व

च्छा सर्वाङ्गशुद्धा पुलित जनमधै

र्वीक्ष्यतेसर्वकाले श्रीमच्छ्रीसत्त्वने

न्द्रप्रणियत नियमात्संनिरीक्ष्याति

दृष्टः ॥ ६३ ॥

दृष्टानिपदानि प्रतिष्ठायाः

श्रीमेदपाठ प्रमुखाप्रसन्नस्तेहवर्ति

ना ॥ पददत्तप्रतिष्ठायाः कवि

श्यामलधीमते ॥ ६४ ॥

कविराजपदंचैकमभ्युत्थानंदितीय

कम् । तृतीयस्पर्शनं चार्द्धचतुर्थ

पादमूषणम् ॥ ६५ ॥

हैमादिकंचतत्सर्वबोटीदानंचपञ्च

मम् ॥ सुसन्स्थापकरतः षष्ठद

त्तादिमुद्रिका ॥ ६६ ॥

मुद्रिकाशयः

राणा श्री सत्त्वनेन्द्रस्य चरणाख्य

यचिन्तामणिगुणनिकरः । व्यंश

कः प्रीतिमायात् ॥ अभावाद्दे

न्दुर्धर्मबहुरसिधत्तरेभाक्तुमिश्रक

पक्षदैवाचार्ये धितित्यासकलसुख

करेसार्द्धवर्षद्वयेन ॥ ६६ ॥

श्रीभूपः सत्त्वनेन्द्रो निखिल जन

हितोराज्यकर्मप्रवीणो विद्याशो

खैकदक्षः सुभटसचिवदुग्धं सर्व

दाकार्यदर्शी ॥ स्वाहाबोभुर्गिरा

गमिवविधिवामला स्वामितुष्टौव

वालो मार्कण्डेयोऽख्य जीवी वर

वरदशिवाराधनाहीर्षजीवी ॥ ७० ॥

श्रीमच्छ्री सत्त्वनेन्द्रो वल्लभतया

वीरलक्ष्मीसुबाहौ जिज्ञायां दत्त

वाणीस्फुरतुदिननिशंनर्तनकारय

न्तो ॥ राज्यश्रीद्रव्ययुक्ता सकलवि

भवकेकीशगेहेप्रपूर्णाचित्त्वधान्यैर्ध

नौर्वैनिखिलजनचयं पूर्णवित्तवि

धेहि ॥ ७१ ॥

श्री १०८ श्रीसज्जनगणेश.वर्णनम्

॥ ५० ॥

सुन्दरप्रत्यक्षवासी द्विजवरजगदानन्द

नाथोत्तहात्मा तच्छिष्यो धीरवृत्ति :

लबल बुधजनैः समितो योग्यवर्तो

कीशयन्यानुपूर्वैर्बहुतरनगरेभ्याम्

नाथः प्रयासी ॥ ५१ ॥

तच्छिष्यप्रणितवरो जगदातिन-

न्द : सारस्वतो निजगुणप्रयितेन्द्र

प्रस्थ : ॥ कीशार्धं मुद्रयकरेवहु

यत्नमहमिहन्द्र योपदायकुलकर्म

भूताल मौलिमणिभिः श्री १०८ श्रीदुर्लभसज्जनसिद्धैः संस्थापिते  
न्युदयपुरस्थ सज्जनयन्त्रालये मुख्यमन्त्रि कविराजिराज श्रीश्यामलदास  
प्रेरणया पण्डितवाजपेयि वंशीधरेण अकिञ्चनार्जितदेव धर्मशास्त्रप्रोक्षितः  
जीवनराम यन्त्रालाय श्यामसुन्दर गुलावराम लक्ष्मीनाथ प्राणिनाथ  
लायसिंह प्रभृतिभिर्द्विजैः वर्णक्रमेण दर्भितः सदांरविगणवनेन परमानन्द  
ब्राह्मणेन मुद्रितः

श्री १०८ श्री

श्री ५१

श्रीश्यामले

श्रीधराह ध तुलाराम मिथ्यानाथ

पत्रं कियद् श्रीगणेशं न परिजान

सर्वं विचर्य ब्राह्मणधूत श्री

तच्च ॥ ५० नामश्री पवर्गः

पञ्चसर्गवन

दिसीसकमपरनाम ब्राह्मणधूत

लाला मनोधिपराज रविकुलाव

मिपीय साटदेशाधीशैः अखिल

एकीनविंशत्यधिकचत्वारिंशत्तमे १८४० वैक्रमाब्दे राजघा

न्युदयपुरे सज्जनयन्त्रालये श्रीमेदपाटेश्वर

कीशधनव्ययात् वाजपेयिवंशीधरस्य

प्रबन्धतोमुद्रितः



॥ नमः सुद्रीकता एनेकेषां कर्तृत्वाद्बुद्धिविभ्रमात् । मनसास्मि  
रस्युत्तिसम्भवः १ अतो सुद्रीकतेत्यर्थे ह्यपि परिण्डितशोधिते । अ  
शुद्धपञ्चस्यावश्यकमन्तन् २ तदेतस्य मुद्रितस्य शब्दार्थचिन्ताम  
शिधिसूचनापत्रलेखः तत्राशुद्धिर्द्वा । शब्दाशुद्धिः १ श  
ब्दार्थश्च २ इति ॥ सोभयत्रपञ्चधा । यथा । मात्राशुद्धिः  
१ व न्यूनाक्षरा २ अधिकाक्षरा ४ वर्णविपर्यया ५ चेति भे-  
दात्तद्विधौ सर्वत्र पूर्वस्मिन्नेव चिह्नमेतत् । व्याख्यानाशुद्धौ तु पू  
र्वत्र विधम् ॥ ततो मात्रावर्णाशुद्ध्योस्तु । अशुद्धिलेखपङ्क्ता  
विक्रमे लिख्यते । अग्रे । शुद्धिलेखेतु समस्ताः शब्दालिख्यन्ते ।  
तत्र धातुपरिच्छेदप्रमाणमेव—क्रियते वर्णेतु शुद्धाक्षरस्यामः  
शून्यमात्राशुद्ध्योस्तु ॥ अशुद्धौ पूर्वत्र ५२ न्यवर्णयोर्वाशुत्पू  
र्वपरमुद्रात्तस्य तस्य लेखः तत्र मध्ये लक्ष्मचेति—पतितरेखायाः  
। शुद्ध्याधस्तात् ॥ अत्र मध्यः—पतितरेखायाः । अधिकावर्णा  
शुद्धौ मध्यलिखिताधिकवर्णस्योद्धमेवम् ५ अशुद्धिलेखे विद्वं  
कृतम् ॥ अथार्थस्यैव लेखः ॥ अपित्र । न्यूनानेकाक्षराशुद्धौ तु  
पूर्वत्र लेखे पूर्वपरलेखमध्ये—एतद्रेखालेखः । शुद्धिलेखेतु लिखित  
न्यूनानेकाक्षरादिषु देव देवदत्त अनेन प्रकारेण वर्णसमानातावतीदीर्घा  
रेखास्तु अनेकवर्णाधिक्ये तु । अशुद्धिलेखे एवाधिकाक्षराणां लेखः ।  
नीचैस्तदीर्घरेखाच । शुद्धौ तु मुद्रादि । वर्णव्यत्यासाशुद्धौ तु । अशु  
द्धिलेखे योरुपरिद्धाकाङ्क्षयोः लेपः २ १ । शुद्धिलेखेतु यथायोग्यमेवेति  
दर्शनीयम् ॥ अग्रे पृष्ठाङ्क प्रथम द्वितीयस्तम्भपङ्क्त्यङ्कानां क्रमेण लेखः ।  
तत्र स्तम्भप्र० द्वि० इति पूर्ववर्णयोर्लेखेयावत्प्रथममधोधः शून्यमेव  
लिख्यते यथावद्वितीयम् ॥ अतो विशेषप्रकाराशुद्धौ तु तत्र तत्र विशेषो  
लेखः दर्शनीयः ॥ यदि सङ्क्षिप्तं पुस्तकवर्जिः क्रियेत शुद्धमिदम् ॥  
दर्शनीयं दृष्ट्वा शुद्धा दर्शनीयं भवेत्तदिति सुकृतम् ॥ १ ॥

शुद्धाशुद्धपत्रम्

अशुद्धिलिख :	शुद्धिलिख :	पृष्ठाङ्क :	स्तम्भ :	पर
२१ - नृहोः । न्वे	धूमवहन्योः सम्बन्धे		•	
- ष्टा	विशिष्टसिद्धाभावे ॥	२	•	
- र	रालोककारे	३	प्र०	६
- ध	घञ्	४	•	२
- सु	जल्युक्तपङ्क्ते	४	•	२५
- यि	निशामपि०	४	द्वि०	•
- व्	कुज्ज०	५	•	•
- ड्	अपाङ्क्ये ।	५	•	•
- न्या	अग्न्याः	६	प्र०	•
- ल्ये	जङ्घावैकल्ये न	६	•	•
- षि	हयिः । तच्	६	•	•
- म्य	पचम्य चा ।	६	•	•
- ता	ममतां देहे	७	•	•
- का :	निदिग्धिका	८	प्र०	•
- का - ॥	निदिग्धिकाशब्दं दृष्ट्वा समिलितं सु	८	•	•
- चं	पलमात्रं स्याद्	८	•	•
- भा	भण्डे ॥	८	•	•
- णि	पौर्णमास्याम्	९	•	•
• -	पञ्चपर्णिका	९	•	•
• -	पञ्चपर्णी } स्त्री० गोरची- चुपे ॥	९	•	•
- सी	सरसोत्तमम् ।	१०	•	•

अशुद्धिलेखः	शुद्धिलेखः	पृष्ठाङ्कः	रामः	पङ्क्तिः
- धा	फलं यथा :	६५	०	१०
- वा	० परिघातनः । पुं०	६५	द्वि०	२३
- तीत	परिचरतीति	६६	०	१
- ल्यं	शाल्य०	६७	प्र०	२३
- धिः	साधुः	६७	द्वि०	२
- नां - प्रा	गुणान्तरप्रादुर्भावि।	६७	०	२५
- स्य	रूपस्य०	६८	प्र०	८
- धो - ते	धीयते	७०	०	१३
- प्र	वर्धप्रधान्ये ।	७१	द्वि०	२०
- त्तिं	वर्तुलि ॥	७२	०	१२
- र्वे	दीर्घ	७३	प्र०	८
- ध्व	महद्भ्रसमिति	७३	०	८
- लु	परिमाणजमुच्यते	७३	०	१५
प्य-वे	महत्तिक्तं	७४	द्वि०	२६
गु	प्यभावेतु०	७५	द्वि०	१
धा	गड	७५	०	६
पच	दाचीसा	१२	०	१५
इ	पञ्चविंशति	१३	०	७
शा	द्रावणं	१३	प्र०	७
व	प्रभवाना	१४	०	२७
१०	सुगन्धिद्रव्ये	१४	०	१३
	पञ्चसीतः न०	१५	०	२१

अशुद्धिलेखः	शुद्धिलेखः	पृष्ठाङ्कः	सम्भः	पङ्क्तिः
- द्वि	वृद्धियुद्धं	७७	द्वि०	५
- स्ना	विनाशः स्यात्	७७	०	१२
- ठ - लि	गाठमालिङ्गितौ	८०	०	७
० झि :	० परिष्वङ्गः	८०	०	८
- च - का	अत्रचकथनं	८१	प्र०	६
- स - दो	अस्मिंसदोषतयेदोषद्वयं	८१	द्वि०	१८
- व	सएषलोकविख्यातः	८३	प्र०	१३
- टु	डु. वप्	८४	०	३
० रि	० परीवारः । पुं०	८४	०	५
- का - रो	उपकरणी	८४	०	६
- प	माचिकोदीर्घः	८४	०	२३
- ङ	वाहुलकादुः ॥	८४	०	२८
- न्त	वदन्ति	८४	द्वि०	१६
- णि - च	ब्राह्मणेतिच	८४	०	१८
- ष	ईषात्	८४	०	२०
- सु	भूतान्तरे	८५	प्र०	१४
० ज्ञ	० पर्जन्यहर्षः । पुं०	८६	द्वि०	५
- - पणं	॥ पृणति । पृणप्रीणनेपृ यद्वा । पणंयति । कर्णुकच ॥	११२	द्वि०	२५
- - ॥ - प	॥ केशसमूहे	११३	प्र०	१८
- ध्य	खण्डशिवस्यतद्वति०	११३	द्वि०	१६
- त	पितृपात्रद्वयोष०	११४	०	२४
- - - ॥	० षन् । गण्डभूमि०	११५	प्र०	२८

अशुद्धिलेखः	शुद्धिलेखः	पृष्ठाङ्कः	सप्तः	पङ्क्तिः
- व्या-म्	अटाव्यायाम् ।	८८	द्वि०	१०
- स्थ	प्राप्तस्थानियद्दि ॥	८८	०	१५
- न्तर्कक	क्रान्तकर्मणि ॥	८९	प्र०	७
- भा	मुञ्चमाने	८९	०	२४
- भु	पदभ्यामुक्ता०	९०	०	११
- क्र । म्	वक्त्रन्तद्वाचानां०	९०	०	१२
- छ - ज्ये	तिष्ठतिष्ठ्ये०	९१	०	२४
- क ।	कालेन ।	९१	द्वि०	१५
० र्व - अ	० पर्वताश्रयदेशः । पुं०	९२	०	१८
- र्व	पव्यतेवा ।	९३	प्र०	१४
रणाका	रोञ्चारकालः	९४	०	२८
- नम्	विवर्त्तकम् ॥	९५	०	१८
२ १	मोक्षि० गौ० भाषाशुद्धिः ०	९५	०	२०
- लोपो	शून्यधान्यनाले ॥	९६	०	५
- क	शब्दाम् ।	९६	द्वि०	८
- शा	परिहृण्यते नेनवा ।	९६	०	२९
- न्य	तण्डुलाङ्कुशचषा०	९८	०	१०
- ह्रुच		९८	०	२०
पच	पञ्चविंशति	१३		
२	द्रावणं	१४		
शा	प्रमत्तता	१४		
३	सुगन्धिद्रव्ये	१५		
०	पञ्चस्रोतः न०	१६		
॥	भाग्याम्	१४		



अशुद्धिलेखः	शुद्धिलेखः	पृष्ठाङ्कः	संज्ञा :	पङ्क्तिः
- १ - प	पूषतेनेनपुत्रः संज्ञायांमितीचः यद्वा । पवते	१००	प्र०	१
- का । जी०	अग्निं चादिभ्यद्वाजी ॥	१००	०	३
२१ - मह	दमनके ।	१००	०	५
- या	कुर्यान्मनसा ०	१०१	०	२६
- व - शु	सएवपशुभावेन	१०१	द्वि०	२१
- च प	पञ्चसुपर्वसु	१०१	०	२७
- शु	पांशुलातिवा	१०५	०	२
- चि	समुच्चितस्य	१०६	०	६
जा - म	ऽविभक्तानांविभक्तानामपि	१०६	०	१३
- क्त	मुक्तं	१०८	प्र०	१६
- जु	पातैर्वलिजुट्चेत्यमुन् ।	१०८	द्वि०	८
- पा०	पञ्चालिकायाम्	१०८	०	२८
- ण - स्य	परिमाणमेस्य	१०८	प्र	१
- ल्य - व	पाटल्याश्चयथि ।	१०८	द्वि०	१०
- न - क्त	येनहितमेण	११०	०	२६
- दा - ना	पदार्थानां	१११	प्र०	२
- म	सर्वलोकानां	११२	०	२
- ल्य - स्य	आयप्रत्ययस्यलुक्च ॥	११२	द्वि०	२५
- ण	पणः	११३	प्र०	१८
- ससम	समस्यतइति०	११३	द्वि०	१६
- वा	विषद्व्योष०	११४	०	२४
- भू	पाण्डुभूमि०	११५	प्र०	२८

अशुद्धिलेखः	शुद्धिलेखः	पृष्ठाङ्कः	स्तम्भः	पङ्क्तिः
- क	कृष्णोदक	११५	०	२८
२१ - मद	दमनकवृत्ते ॥	११५	द्वि०	२५
अत्रपाण्डाशब्दे पाण्डोरास्त्रिद्वयस्याग्रपाण्डूनामित्यादिपूर्वस्मिन्पाण्डूकशब्दे				
यल्लिखितं तद्धोदनीयम्		११६	प्र०	११
- तो । श्रि	आश्रयोयस्यसः ॥	११७	द्वि०	५
- र	पातेर्ङिति :	११७	०	८
- क	कुठेरके ।	११७	०	१६
- भू०	उपभूषणे	११८	०	१७
- रि :	पाथसीधरः ॥	११६	प्र०	११
- चि	वंशस्यविच्छेददौ	११६	द्वि०	२
- ॥ - प५	॥ इतिकर्मणिघञ्प्रत्यये	११६	०	१२
- त	पादन्त्रे पे ॥	१२०	०	१७
- पा । पा	पदातो ॥ पदातिरेव ।	१२१	प्र०	२०
ष	अमानुषेयुदधं०	१२१	द्वि०	८
- पा	पदातो	१२१	०	१५
- मीनन २१	कूर्मनक्रास्य०	१२१	०	२१
- हिन	उपानहि ।	१२२	प्र०	३
- तेनेन	पद्यतेनया ।	१२२	०	८
- द	नैवेद्यमुदरिहरेः ।	१२२	०	१४
- कां	एकैक०	१२४	०	७
- त्वे	परप्रखेष्टु	१२६	०	५
- अ-जे	अन्यजे ॥	१२७	प्र०	२८

अशुद्धिलेखः	शुद्धिलेखः	पृष्ठाङ्कः	स्तम्भः	पङ्क्तिः
- फ	फलम्	१२८	०	२७
- ॥ - म	॥ पायतेदेहेऽस्माद्वा । पारक्षणे ।			
- यो	पिबतिदेहं वामनिन्मन् ।	१२८	द्वि०	८
- ष्ट	रोगस्य	१३०	०	१८
- पा	वङ्गेनकुष्ठः	१३०	०	२७
- रा	योगवाही	१३१	प्र०	१४
- न्न	जलान्वितैः ।	१३१	०	२२
- वि	देलायन्त्रे	१३१	द्वि०	१४
- कः	सर्वमलैर्विमुच्यते ।	१३२	प्र०	४
- न्	कञ्जोहित्वितिटः	१३५	०	१
- न्यं	ठञ्	१३५	०	२६
- भे	परिपन्थं	१३७	०	२४
- ग	शोधमिदः	१३७	द्वि०	१७
- ष्टा	गजहृण्डः गौः भाषाशुद्धिः	१३८	प्र०	२८
० शटः	प्रकीष्टाभरणे	१३८	द्वि०	१७
- न	० पार्श्वटः पुं०	१३९	प्र०	१६
- ता	विधानात्	१४०	०	२
- वा - । पा०	पृष्ठवर्त्तनी	१४१	द्वि०	१०
- स्त्रि०	पाल्यतेवाञ्जानयावा पालः	१४२	०	१५
० शडा	शूलास्त्रं ॥	१४४	प्र०	२१
- तु	कङ्गारः	१४६	०	१७
- रा	तूले ।	१४७	०	२८
	चपुणि	१४७	द्वि०	१७

अशुद्धिलेखः	शुद्धिलेखः	पृष्ठाङ्क.	सन्धः	पङ्क्तिः
- ।- अन्ये •	। <u>टीक्ष्णगतौ</u> अन्ये •	१४७	•	१६
• क्	• <u>पिटङ्गाशः</u> पुं •	१४८	•	५
• का •	• <u>पिटङ्गाकी</u> । स्त्री •	१४८	•	६
- विधि	श्राद्धशेष •	१४८	•	२६
- ते	दृश्यन्ते	१५०	•	२३
- ॥ - ॥	॥ <u>स्वार्थकः</u> ॥	१५०	•	२८
- डी	भक्तपिंडी •	१५१	प्र •	२३
• रकः	• <u>पिंडीतगरः</u> पुं •	१५१	•	२८
- हः - ॥	पितामहः <u>पितृपिता</u> ॥	१५१	द्वि •	२६
२१				
- त्प	पितामहपत्न्याम्	१५२	प्र •	२
- ॥ सच •	॥ <u>मन्त्रदेसच</u> •	१५२	•	५
- ल्य	समेत्याचु •	१५२	•	१३
- च	मन्त्रदमिति	१५२	•	१६
•				
- कादिचि	नेष्टकाचिते	१५२	द्वि •	१२
- ते - पि	चितेदेवपितं स्तपयेत्	१५२	•	१२
- ठ	टक्	१५४	प्र •	२३
- क	पिनाकियोगाविज्ञेया	१५५	•	१३
- थ	च्छेदितोऽश्वत्थः	१५५	द्वि •	२२
- लि	बालबैधव्य •	१५६	प्र •	८
- णी	गुडोच	१५६	द्वि •	२
- क	मुद्गमः सुतदिपिष्टे ।	१५८	प्र •	१८
- ल्य	कतगन्धद्रव्यचूर्णे	१५८	•	२४

अशुद्धिलेखः	शुद्धिलेखः	पृष्ठाङ्कः	लघुः	पङ्क्तिः
- नी	वासिनी	१३०	०	२
- वो । क्रि	भैरवैक्रियते	१३१	प्र०	२३
० क	० पीठकैलः । पु०	१३१	द्वि०	११
- म	वन्दामहे	१३१	०	२१
- गङ्गा	मिहङ्गीतञ्च०	१३३	०	२
० - । आ	० पीतपुष्पा । स्त्री० आठव्याम् ।	१३३	०	५
- पुष्प्याम्	चपुष्याम्	१३३	द्वि०	१०
- ण	लक्ष्मणाकन्दे ।	१३५	०	२
- भू	कीष्टमूषा ।	१३५	०	२५
- ल्य	कल्काद्य	१३८	०	१७
- व्या	दाह्रुलिमाचकम्	१३८	०	१५
२१ - मद	दमनकवृक्षे	१००	०	२८
० प	० पुण्यजम् । पु०	१०२	प्र०	१८
- सु :	सुखिनतिष्ठति ॥	१०३	द्वि०	१०
- भ्या	अध्यायः	१०६	प्र०	१०
- ग्धी	दीग्ध्री	१०६	द्वि०	०
- ना	धनधान्यज्व	१०६	०	२५
० जे	० पुत्रैषणा । स्त्री०	१०८	०	८
० भं	० पुनर्नवः । पु०	१८०	प्र०	२
५ - नर्नवा - जा	पुनर्नवरजति ॥	१८०	०	२८
- स्त	अरिगृह्णे ।	१८३	०	१८
- स्या	पूर्वलोभा	१८३	०	२०



अशुद्धिलेखः	शुद्धिलेखः	पृष्ठाङ्कः	संज्ञाः	पङ्क्तिः
- ल्य	• पुराकल्पः । पुं०	१८३	द्वि०	१२
२१	उपदिश्यन्ते ।	१८३	•	२१
- श्यदि	संपूर्णः	१८५	प्र०	६
- स	पक्षे०	१८५	प्र०	१०
- वे	• पुरुदंशः । पुं०	१८५	द्वि०	६
- सा	आपत्सू. मूढो०	१८५	•	२२
- त्सु	परलोकं	१८६	प्र०	२३
- पु	साश्रीर्धान०	१८६	द्वि०	८
- स	दृश्यन्ते	१८७	प्र०	१३
- न्त	• पुरुषद्वयः । द्वि०	१८७	•	२६
- ष - न्नः	चतुर्वर्गं	१८७	द्वि०	२५
- व	क्षमाच	१८८	प्र०	५
- च	• पुरुषोत्तमः । पुं०	१८८	•	१३
- णा	वेदेच	१८८	•	२३
- वै	इतिदेवीभाग०	१८८	द्वि०	११
- ति - भा	पुरुषावा०	१८८	•	१०
- या	अग्रगे	१८८	•	१६
- मे	पुरोधसि ।	१८९	प्र०	२२
- प	मनीषुद्धि०	१८९	द्वि०	१५
- य	कामिभिर्दे ॥	१८९	•	२४
- मे	पुष्करेणोपमिते	१९१	द्वि०	३.
- गो	• पुष्करेणोपमिती	१९२	प्र०	१
- णः पं०				

अशुद्धिलेखः	शुद्धिलेखः	पृष्ठाङ्कः	रुक्ताः	मङ्गिः
पुष्पघातकः पुं०	अस्याग्रेसमध्यऽस्यार्थशब्दद्वयंचित्तं घ्य तृतीयशब्दस्यार्थलेखो जातः अवशु द्धम् । यथा वंशे । स्वक्सारि ॥ पुष्प चापाः पुं० कामदेवे ॥ पुष्पचामरः पुं०	१८३	०	१६
- ल्य	पुष्पधनुरस्य	१८३	प्र०	२७
- ल्य	लक्षणे	१८४	०	८
- र	रुक्ताः	१८४	०	१०
- ने . ०	वचनेन०	१८४	प्र०	२१
- पु - वि	पुष्पविशिष्टे ॥	१८४	०	२८
- ष्य	पुष्कर०	१८४	द्वि०	६
- ता	पित्तहरी०	१८४	०	२०
- ष्य	निष्कलायाम्	१८४	०	२७
- णा - र	भ्रमणार्थे रथे	१८५	०	१८
- विपत् - रो	दैववित्पुत्रो धोभ्याम् ।	१८५	०	२७
- र्मा	कर्मणि ॥	१८६	प्र०	५
- त	सुमनोहरैः	१८६	०	२०
- न्द्रे	वन्दे ।	१८६	द्वि०	६
- स्त्र	शास्त्रे	१८७	प्र०	२६
- ग	रोहिण्यष्ट	१८८	०	११
- ल्य	कर्ण०	१८८	०	२२
- ॥ -	॥ दुर्गन्धवायौ ॥	२००	०	६
- सो	गन्धैश्च	२००	०	१५
- आ	अग्रहायणी	२००	०	२८

अशुद्धिलेखः	शुद्धिलेखः	पृष्ठाङ्कः	संस्थः	पङ्क्तिः
- न	दक्षिणनासा०	२००	द्वि०	२२
- गी	पूरीआप्यायने	२०१	प्र०	१
- का - दे	कालदेय०	२०१	०	२
- सा	० पूरणः । पु०	२०१	०	४
- खि	खिन्नं	२०१	०	७
- शा	विचार०	२०२	द्वि०	२३
- सावर्वाचा २१	पूर्वाचासावर्वाचा ॥	२०५	प्र०	२
- जिष्ट	सखिभ्यष्टजि०	२०५	०	१४
- ए	पृष्ठवर्तिन्याम्	२०५	द्वि०	५
- नः	तन्	२०६	प्र०	१
- ॥ -	॥ अन्येषामितिदीर्घः	२०६	०	४
- अ	चित्र, पर्याम्	२०६	०	२७
- पृथक्	० पृथक् । अ०	२०६	द्वि०	२१
म॥ त्वहाम् - क	महत्याम्त्वक्प्रत्याम्	२०८	०	५
- रपयु	प्रयाधरयुता	२०८	०	१४
- ल्वा	वृहदेलायास्	२०८	०	२४
- पुं - श	दंशभीरौ ।	२१०	०	११
- ॥ - खे	॥ तड्ज्वरानिलदीर्घं ल्यकुक्षिरोग विनाशिकी	२११	०	१६
- ॥ - य	॥ खड्गापधाने । मांसपिण्डासु च खड्ग	२१२	०	१८
- म	० पैत्तिकम् । वि०	२१३	प्र०	२८
- पा - की	केनिपातके ।	२१५	०	१८
- दत्त - दु	जीमातमातपितृदुहित	२१५	द्वि०	१२

अशुद्धिलेखः	शुद्धिलेखः	पृष्ठाङ्कः	स्तम्भः	पङ्क्तिः
- न०	मीनः पुन्यम् । अ०	२१०	०	६
धुं	पुनर्भूत्वा	२१०	०	१०
- पुं	रामकपूर्व० इ० ख्याते ॥	२१०	०	२०
- नि	पौराणिकोहि०	२१२	प्र०	१०
- त्रि० - पू०	त्रि० पूर्वाह्नमेतत्वे ॥ पूर्वा०	२१६	०	२३
- न - त्व	पुलमहत्त्वे ।	२१६	द्वि०	३
- त् - पं	उत्कर्षे ॥	२२२	०	६
- श - ज्ञा	प्रकाशकस्यज्ञातरि ॥	२२६	प्र०	११
- शङ्क	भाण्डा०	२२६	द्वि०	१
- मध्यमे - वर्त० । रजसिक्तस्यतिगच्छनाममः श्रुतः । त्रिगुणात्मस्वरूपायाः सर्वप्रकृतिरम				
न्विता । प्रधानादृष्टिकरणे प्रकृतिर्लोककथ्यते । प्रथमेवर्त० ॥ २२४ ॥ प्र० ॥ १६				
- चञ्चल	अपराधेचलजया ।	२२५	प्र०	६
- प्र	विकृतिरिति०	२२५	०	१२
- वा - पृ	बीजादयोवा नपुविद्या०	२२५	द्वि०	२
- : - वै०	लयः प्रकृतिकथः । वैराग्यात्	२२५	०	१३
- । - प्र	। एकतेः सख्यम् त्रि० प्रकृतिः	२२६	प्र०	२
० म् -	० प्रलेपमन्त्र० ।	२२६	द्वि०	२८
- ता	अप्रकृतेरे ॥	२२७	प्र०	८
५ ५ ५				
- स्त्री - प्रकृष्टाया		२२७	०	२३
म् ।	० ० ० ० ० ० ० ०	२२८	०	२१
- श्मौ - सु	रश्मौ सुवर्णा०	२२८	०	२२
- हृणा	सुवर्णात्तु०	२२८	०	२२
५				
- ष्या	हृष्टादीनां०	२२८	०	२६

शुद्धिलिख :	शुद्धिलिख :	पृष्ठाङ्क	संज्ञा :	पङ्क्ति
- य०	प्रविशजि :	२२८	द्वि०	१०
- न्य	प्रहृष्ट्यते	२२८	०	११
- ये - पु	निर्वासयेत्पुरात	२३०	०	५
- स्यात्	रोगाख्येति ।	२३०	०	१३
- वा	सङ्गमाज्०	२३१	प्र०	१६
- छ	त्वष्टरि	२३१	द्वि०	२०
- छी	परमेष्टी	२३१	०	२८
- च	दक्षादीनां०	२३२	प्र०	७
- ज्ञा - धी	रक्षाप्रज्ञाधीरैरुदाहृता ।	२३२	द्वि०	२८
- च	मनुष्याश्वगवादिषु	२३३	प्र०	२१
- नि - व०	सन्दनानिप्रज्ञानानिघनीभूतानीक	२३३	०	२५
- च	पुराणे	२३३	द्वि०	२५
- अ	प्रशये	२३४	प्र०	६
- छ	प्रेमविशिष्टे ।	२३४	प्र०	१६
- धी	कर्मणि	२३४	०	२५
- छ	स्तेहोरप्	२३४	०	२७
- च	प्रत्यर्पणे	२३५	०	११
- ति	कृदिकारादितिङीष्	२३५	द्वि०	२६
- व - मा	अवयमाचैव	२३६	०	१६
- । - वा	प्रापूरी। प्रथमप्रत्यनिवावाहुल०	२३७	प्र०	१२

• अत्रप्रतिकर्म । शब्दाग्रे सकलशब्दार्थयोर्विस्तृतेरियमशुद्धिः यथा • प्रतिकायः । पुं •  
 शरव्ये । लक्ष्ये प्रतिकल्पके प्रतिकृतौ ॥ २३७ ० २४



अशुद्धिलिख :	शुद्धिलिख :	पृष्ठाङ्कः	रुक्मः	पङ्क्तिः
- ज् :	कञ्ज :	२३०	द्वि०	१४
- णि	घण्टिकायाम् ॥	२३८	०	१५
- ग	गादाधरी ॥	२३८	०	२१
- ल्य	ल्युट् •	२३८	प्र०	२२
- क्त - क्त०	ल्युक्ता • अयमसर्वविशिष्यत्वेन च परिणप्रत्युक्ती • क्त०	२३८	द्वि०	१०
- स	संन्यास :	२४०	प्र०	११
- वि	प्रतिवाक्ये	२४०	द्वि०	२३
- कर	कृतइतिमनु :	२४१	०	१८
- श्वप्रतिपदे०	विश्वदेवादिभिरनु०	२४१	०	२१
धे ॥ य	विधेयतयावा०	२४१	०	२८
- त - सा	विपरीतसाध्यसा०	२४२	प्र०	३
- ट - मा	घाटस्यमार्तण्डविम्बः ।	२४२	०	२८
- उपप्रति	प्रतिउपपद्यते	२४२	द्वि०	३
- की	बोधने	२४२	०	२१
- पा - इ	पालरक्षणे	२४२	०	२८
- इ	मनोहते ॥	२४३	प्र०	२२
० क	• प्रतिभयाकारः । पुं०	२४३	द्वि०	१०
- भ	प्रगल्भे	२४४	प्र०	६
- होअस्मा	प्रतिवाहोअस्मास्ति	२४५	द्वि०	२३
- धि	विशिष्टे ॥	२४८	प्र०	१४
- पुं०	• प्रतिवृत्तिः स्त्री०	२४८	०	१८
- । - नि	। अपेक्षायाम् निज्जाति०	२४८	द्वि०	२८

अशुद्धिलेखः	शुद्धिलेखः	पृष्ठाङ्कः	संज्ञा :	पङ्क्तिः
- प्रा	प्रतिपाल्ये०	२५०	प्र०	३
- शा	शन्तनुराजपितरि ॥	२५०	०	२६
- न - प्रा	पमानप्रयोजकधूर्वहृत्त्वं नोपमान	२५१	०	१३
कैतवात्	प्रातिक्षिप्त्यात् कैतवात्	२५१	०	१७
०।- अपा	० प्रत्यक्पथी० स्त्री० अपामार्गे ॥	२५२	हि०	६
- रे	प्रसरत्येतत्	२५४	०	४
- ल्य	तच्छोलेखपूर्वकज्ञानम् ।	२५५	०	१७
- ज्ञा	अर्थयाज्जायाम् ।	२५६	प्र०	१५
० व	० प्रत्यवस्थानम् । न०	२५६	हि०	१४
० पु०	० प्रत्यासत्तिः । स्त्री०	२५७	०	१८
- व -	ऽऽशयावैवनदेहमानिने	२५८	०	१८
- ल्य	प्रयप्रस्थाने	२५८	प्र०	१८
- दप्रदप्र	तुष्टिप्रदक्षिणम्	२५८	हि०	२१
दारर	द्विदरणे ।	२६०	०	४
- व	दीपवृक्षाश्चा०	२६०	०	२५
- धदेव्या	साङ्गदेवैर्निशामुखे	२६१	०	१६
- न्न	अत्रालाभा०	२६२	प्र०	३
- सा	रथस्यचक्रान्ति०	२६२	०	२६
- शा	राचार्या०	२६३	प्र०	१८
- ॥ - प	॥ पतितुमिच्छीपततिः०	२६४	०	२७
- टि - द्वि	पञ्चाटे ॥ द्वि०	२६४	हि०	३
- द	दुग्धे	२६४	०	१४

अशुद्धिलेख :	शुद्धिलेख :	पृष्ठाङ्कः	साधः	प्रज्ञाति
- ध्ये-पु	चक्षुष्य सुपुष्पेपु०	२३४	०	१०
- त्रि०	जिह्वाला०	२३४	०	२३
- य-क	अभिधेयवस्तुकात्मना०	२३५	प्र	८
- भा०	भार्येयम्	२३६	द्वि०	१४
- क्ष	धातुह्न	२३६	०	१०
- न	विरतिर्	२३६	०	२४
- ष	प्रत्युषे ।	२३७	प्र०	११
- लिङ्गाना	मालिनाम०	२३७	०	२३
- श्र	परमेश्वरे	२३७	द्वि०	२२
- छे	पत्यनुपलब्धिभेदेनषाढा ॥	२३८	०	२६
- र्णी	सन्निकर्षी०	२३०	प्र०	११
- मंख्यात	ज्ञानतद्विशेष्यकम् ॥	२३०	०	१८
- छ-म्	द्रष्टव्यम्	२३०	०	२८
- ।-हा	। यथाहास्तिनमुद्रकम्०	२३१	०	१४
- ।-त०	० प्रमणवाधितार्थकः पुं० तर्कवि०	२३१	द्वि०	१७
- घा	वाक्तरान्तरे	२३२	०	१४
- अ-नु	अनुष्ठान०	२३२	०	१७
- णि-क्तः	कर्मणिक्तोक्तः	२३३	०	१२
- सू	सूत्रम्	२३४	प्र०	१२
- मोदकः	० प्रमोदकः पुं०	२३४	०	१७
सा-र	अहिंसाद्विरते	२३४	द्वि०	२३
- र	शरीरे	२३५	प्र०	१७

अशुद्धिलेखः	शुद्धिलेखः	पृष्ठाङ्कः	सम्भः	पङ्क्तिः
- शः - श	स्पर्शः यकारैर्द्विषत्स्पर्शः शका०	२७५	द्वि०	१२
- भ्यान्त-	रूपाभ्यामाभ्यन्तराभ्यां०	२७६	प्र०	१३
- य	गंगायाम्	२७६	द्वि०	४
- ऽ	प्रस्थिते	२७६	०	२५
• चत्रप्रयुक्तः	शब्दः यो स कल शब्दार्थयोर्विस्मृतेरियम् शुद्धिः यथा प्रयुज्यायैः पुं० प्रतत्क्रमे प्र कृष्टं युद्धमधीत्य॥			
- प्रांश	प्रयोगप्राशुभावविधेय	२७७	प्र०	१५
- यंप्र	पद्योपप्रयोगः	२७७	०	२५
- कोभाकोभा	सात्त्विकोभावद्वयुक्त	२७८	०	२६
- क	विद्यमानत्यैव	२७८	०	३
- त्य	नित्यः	२७८	०	५
- तु	सिद्धेष्टु	२७८	द्वि०	१५
- न्य	धान्याकम्	२८०	प्र०	१६
- भा	भर्जितम्	२८०	द्वि०	११
- प्रवर्ता	प्रतोदे ॥	२८१	प्र०	३
- ह	वार्षं स्पृष्टाः	२८१	द्वि०	२२
- र्णा	पार्वणा	२८१	द्वि०	३
- । आङ्गि	। आङ्गिरसगोत्रस्य आङ्गिरस०	२८२	द्वि०	१६
- श्व	काश्वायन	२८२	प्र०	५
- व	वज्रवीनाम्	२८२	०	२४
- षष्ठ्यां नासत्वा	ज्यैष्ठ्यां समतीतायां०	२८३	प्र०	१८
- ख्य	ऐन्द्राग्न्याख्ये०	२८३	प्र०	२४
- वं	वायोहर्षं स्थितः	२८४	द्वि०	१७
			प्र०	५

अशुद्धिलिख :	शुद्धिलिख :	पृष्ठांक	प्रमाण :	पङ्क्ति :
- शित्तिरो	शित्तिशित्तिमदिः ॥	२८४	प्र०	१०
- दो - ह	सिद्धोपहृतावधानमिदं ॥	२८४	०	२३
- प्रा	हिंसादानेषु ।	२८४	प्रि०	१
- ज	प्राजापत्यैश्वर्यतीतिवाक्ये न०	२८५	प्र०	२६
- गा	सोनामूय० भाषाशुद्धिः	२८०	प्र०	५
- ज्ञा	निष्क्रान्ति ॥	२८०	द्वि०	२
- । शश	मद्वैतशातने ।	२८०	०	२०
- ॥ प्रस्तावे ॥	००००००	२८६	०	२१
- प्र	अप्राधान्यम्	२८०	प्र०	११
- वि	प्रधानता	२८०	०	११
- ज्ञ - या	प्रसन्नतया०	२८०	०	२५
- कु	कलुषितः	२८०	द्वि०	७
- वि	अतिरिचि०	२८०	०	२८
- ल्य	उत्पाद्यमाने	२८१	प्र०	१४
- म	व्याप्यमिह०	२८२	०	२५
- प्रा	प्रसविष्ट ।	२८३	द्वि०	१२
- प्रा	प्रसविष्ट ।	२८३	०	२३
० जनम्	० प्रसूतिजम् । न०	२८३	०	२६
- का	बीणाप्रा	२८४	०	१०
- का - शा	विदूषकादीनां परस्पर०	२८५	प्र०	२४
० र - का	० प्रहरणकलिका । स्त्री०	२८७	प्र०	२७
० । - सा	० प्रहारः । पुं० आघाते ।	२८८	प्र०	२



अशुद्धिलेखः	शुद्धिलेखः	पृष्ठाङ्कः	संख्या :	पङ्क्तिः
- फ	षोट० फ़ेट० भाषाशुद्धि :	२६८	०	९
- इनि : ॥	इण् ॥ डिच्च	२६८	०	१०
- न्त	स्वान्ते ॥	२६८	०	१६
- हु	प्रश्नटू त्याम्	२६८	द्वि०	०
=।- तु	उड्ये । तुङ्गे ॥	२६८	०	१
- हि	हिंसायाम् ।	२६८	०	१६
- विंशति	षोडश	२६८	०	२०
- धै	दीर्घे ०	३००	प्र०	१
- म	संयोगएव	३००	०	२५
० ती	० प्राखर्यम् । न० तीच्छातायाम् ० ।	३०१	०	२३
- स्ते	विद्यमानश्चैव	३०१	द्वि०	१
- दीपः	देशः	३०२	०	१५
- कृन्	शब्द. ल.	३०२	०	२६
- स्ते - डी	उगितश्चेति डीम्	३०३	प्र०	८
- प्रा	प्रति०	३०६	प्र०	०
- वर्तते	इ. न्मध्यै	३०६	०	२६
- दिकांसं	पानादिसञ्ज्ञां.	३०६	द्वि०	४
- वली	॥ अनिले ॥ वली ॥	३०६	०	१०
- न्ते - पु	उच्यन्ते न पुनरेकै.	३०६	०	२२
- ण	प्राणायामः	३०८	०	२६
२१	भगवदुक्ते	३०८	प्र०	२६
- दुव				
- न्म	जन्मिनि	३०८	द्वि०	५

अशुद्धिलिखः	शुद्धिलिखः	पृष्ठाङ्कः	स्तम्भः	प्रकृतिः
- त	मन्त्रिचित्ततया	३१०	प्र०	१४
- ॥ - अह	चि० अहमुखे०	३१०	०	३८
- स - भि	सम्बन्धिनि	३११	द्वि०	२६
- त्व - यो	कृत्वैत्यर्थे	३१२	प्र०	८
- ग	० श्रयन्तिर्गतै०	३१३	०	१४
- मा	प्राभाकरा०	३१३	द्वि०	५
- हि	अभिहिते	३१५	०	१५
- म	देवमेन्द्रे ॥	३१७	प्र०	१७
- प्री	पीतसालतरी	३१८	०	२२
- नि - व०	रोमभिर्युक्तोऽदूतः०	३१८	प्र०	२३
- न	प्रतने	३२०	द्वि०	७
- घ - ङ	पुष्पशङ्खे	३२१	०	१२
- म	खेलेनजलहारी	३२२	०	८
- ती	प्रभासे०	३२३	प्र०	८
- क्वा	देवत्वत्त्वैत्यर्थे	३२३	०	१४
- । - ई०	ईषउर्जै ईष०	३२४	द्वि०	१२
- : । - क्री	प्रेमः । पुं क्रीमे॥	३२४	०	१७
- त	तल्लजः०	३२५	०	१
- ग्ङ	मङ्गल	३२८	प्र०	१६
- ख	पञ्चकलख०	३२८	द्वि०	१
- दि	वन्दितम्	३२८	०	५
- ति	सुतिः	३२९	०	५

अवलिखितः	शुद्धिकृतः	पृष्ठाङ्कः	राजा :	पङ्क्तिः
- अं	लृप्तायाश्च	२२८	०	१८
- । - फणा	फणमासी । पुं० फणाभूतिः ॥	२२०	प्र०	१८
- फि०	फणिसंज्ञकः	२२०	हि०	२
- कृ	कौटादिद्रावतम्	२२२	प्र०	१३
- एव	एवम्	२२२	हि०	७
- मिषावा	समिक्	२२२	प्र०	२२
- ख - तु	फलवर्तुलम् । न०	२२३	०	२४
- ख	फलवृत्तिः	२२३	हि०	१
- म	द्रावायाश्च	२२४	०	१४
- गति - लु	मृतिवल्गु	२२४	०	२५
- लुर्गु	चेत्युनन्	२२५	प्र०	१५
- लु - न्योः	फला न्युत्तरफला न्योः	२२५	०	२०
- मे	प्रभेदे ॥	२२५	०	२८
- फा	॥ फाख्यते ।	२२५	हि०	१५
- फा	फणगतौ ।	२२५	हि०	१६
- भू	धूम्याटविहगे ।	२२६	०	१७
- दमनं	कङ्कनं	२२७	०	६
त्वा	फूत्करणम् ।	२२७	०	१८
- टु	कटुणाम् ।	२४२	०	१५
- ध्या - चा । हा	वध्याहाचार्यमुख्यागुरवस्तथैवेति ॥	२४३	प्र०	४
- ध्या	वध्याम् ।	२४३	०	१०
- च	तत्रासुरसम्पत्	२४३	०	२०

अग्रहणिलिखः	मुद्राग्रहणिलिखः	पृष्ठान्कः	संख्या :	पृष्ठान्कः
- प - त्वा	रूपत्वादाहुरसम्पत्तुत्वादाहुराह०	३०३	०	२२
- न	जीवमानियन्त्रः	३०३	द्वि०	३
- सां - क	पुंसांस्तुत्तराद्यैव	३०३	०	२३
- श	वाही	३०३	प्र०	११
- तं - प्र	तंस्तुप्रकाशः	३०४	प्र०	१०
- स	संस्तुद्विषयः	३०४	द्वि०	१३
- स	सम्पदपः	३०५	०	१०
- ठा । या	सद्यःगाथा :	३०६	प्र०	२०
- वि०	पारिभाषिकः	३०६	द्वि०	२३
- सं	समांसा.	३०६	०	१८
- व	वलात्समन्तुपयेदु	३०८	प्र०	२३
- स्था	पूर्वपदस्थः	३०८	द्वि०	२४
- र	गुरुहुरे	३५०	प्र०	२८
- कं	कुन्दहले	३५०	द्वि०	२०
- लि	बलीमुखे ॥	३५१	प्र०	१४
- धे	क्रोधेहि	३५१	द्वि०	१८
- नि०	बाल्मीकिसुनौ	३५२	प्र०	८
- पुं०	० बहुतन्वीकः । त्रि०	३५३	द्वि०	१०
- धावा ॥	दिधार्थेधा ॥	३५४	प्र०	३
- ॥ - अ०	॥ निश्चतिशय०	३५४	०	११
- तुकाका	चतुकायाम्	३५४	द्वि०	३
- स्मां०	श्लेषातके	३५६	०	२

अशुद्धिलेखः	शुद्धिलेखः	पृष्ठाङ्कः	संज्ञः	पङ्क्तिः
- चिताका-म	कुचिकायाम्	३५६	०	८
- नं	लानदयं	३५८	०	६
- न्न	नवान्न	३६१	प्र०	१
२१ - हाय	बालग्रहा०	३६१	०	१८
- यो - ति	करयेचेत्तिकि :	३६१	०	२६
- भि	भिन्व्याम्	३६२	हि०	२
- श	बालाशंखा०	३६२	हि०	७
- स्त्री - की	स्त्रीकेशप्रष्टा वृक्षकेश०	३६२	०	११
- वा	बलिश छ	३६३	प्र०	१०
- म	बलीयामाच् गौ०भाषाशुद्धिः	३६३	हि०	१
- प	कूपिके	३६३	०	८
२१ - मांसा	सांमाद्वयम् ।	३६३	०	२१
- द	कचायङ्गुल्य०	३६४	०	१०
- पुं०	सगणे ॥ ५ ॥	३६५	प्र०	२
- गगते	सुगते ।	३६६	हि०	२५
- छ - कु	निष्ठएकुर्वद्दृष्टपाव्य-	३६७	प्र०	११
- प्रा	प्रबुद्धे ।	३६७	हि०	१
- यो - सा	योबुद्धेसाधारणव्यापारः	३६७	०	२३
- । - म०	प्रज्ञायाम् शिसुष्याम् ॥ मती ।	३६८	प्र०	७
५ - शिसुष्याम् ॥	० ० ० ०	३६८	०	७
- ति - नि	प्रवृत्तिचुनिवृत्तिच	३६८	०	१३
- मा :	व्यवसायः	३६८	०	२३



अशुद्धिलेखः	शुद्धिलेखः	पृष्ठाङ्कः	लघुः	पङ्क्तिः
- ॥ - इ	॥ इष्टानिष्टविपत्तिः इष्टानिष्टानां -	३६८	०	२५
- र्यस्त	विपर्यस्तम् ॥	३६८	दि.	२५
- च	पक्षे प्रां	३६८	०	१०
- घ	घटइति	३७०	०	११
- ६ - ॥	॥ बुद्धवातविश्रामः ॥ बुद्धायाम्	३७१	०	१८
- पुं० - पा	पुं०-हितालि॥बृहत्तित्ताली-पाठायाम्	३७२	प्र०	१०
- म	वगटारवायाम्	३७२	०	२५
- ध्या	अरखेध्यायनादेतदा०	३७२	दि.	३
- स्थ	स्थूलैलायाम् ॥	३७२	दि.	८
- इ	० बृहद्गुणम् न०	३७२	०	२०
- देवव	देवगुरोर्मनुष्यः ॥	३७३	प्र०	२८
- टक्कः	० वेकटः ।	३७३	दि.	३
- ॥ - वो	॥ वैतालिकैर्वोधं करोति	३७४	प्र०	१३
- थ्ये	मिथ्यैव०	३७४	दि.	१२
- न०	पुं० श्रीकृष्णो ।	३७७	प्र०	२४
- येप्रलयेस्वा	प्रलयेऽस्वात्मनि०	३७७	०	१६
- सं - तम्	संज्ञितम् ।	३७७	दि.	२२
- शी	ब्राह्मणकृत्विस्वश्रीपदा०	३७८	प्र०	१०
- खि०	शिखरान्वितः	३७८	०	२२
- श्य	दृश्यते०	३७८	दि.	२
- ल	लक्ष्यते०	३७९	०	८
- लापय	कालापरिच्छिन्न०	३७९	०	२०

अक्षरलिखः	शुद्धिलिखः	पृष्ठाङ्कः	शब्दाः	पङ्क्तिः
- अ	सर्वज्ञः ।	३०२	०	२३
- त । त्	यत्तच्छब्दोपलक्षितः ॥	३००	०	१६
- र । ह्य	प्रसूतरेदितो योक्ता सेपरजज्ञो ।	३०१	प्र०	१३
- र । म	निरतिप्रश्नमहत्त्वः ।	३०१	द्वि०	२
- यो । यो	योजायते	३०२	प्र०	६
- ह्य	ब्रह्मैव	३०२	०	२२
- य	संयोगप्रतितैर्गत्या ।	३०३	०	१८
- स । यो	सादृश्यसहस्रयुगे ।	३०३	द्वि०	५
- म्य । नञ्	भोग्यं न नीयस्य न नीयम् ॥	३०४	प्र०	२८
- तो - ।	उत्पातोपा ।	३०४	द्वि०	१०
- र	पराविद्यायाम्	३०५	०	११
- स्था	यस्तुत्यामोहितो गर्भः ।	३०८	प्र०	६
- हा - ति	पूर्वपदादिति शब्दे	३०८	०	२०
- मर्पणि	ब्रह्मणिसर्पणे ॥	३०९	०	५
- ल	एतेषां पलिकैर्भागेः	३०९	द्वि०	२४
- ॥ - ब्र	॥ चितिकल्पम् ॥	३१०	प्र०	८
- ब्राह्मणाज्जाती	० ० ० ० ० ०	३११	०	२१
- न	० नशुतं न बहु ।	३११	द्वि०	४
- यः	अध्यापयति नो मिथ्याम्	३१२	०	१५
० च्छ	ब्राह्मणाच्छसी । पुं०	३१३	प्र०	३
- ण - व	ब्राह्मणमाणववाडवाद्यान्	३१३	द्वि०	०
- ध	मधुर	३१४	०	२८

अक्षरवर्णः	सूचकः	हजाः	काशः	सङ्कतिः
- नोन	नौनकभावे	२२५	.	२१
- पो	पोटकविशेषः	२२५	प्र०	२
- ॥ - अ०	॥ पञ्चकपाशु ॥ प्रजापतिः	२२५	दि०	२३
- नगर	नगरेन्द्रः	२२७	प्र०	२२
- छी	तन्मन्त्रे	२२७	.	२५
- मा	मध्यमाधिकारिणः	२२७	प्रि०	७
- भ	दुर्लभज्ञानं	२२७	.	२
- नृ	सुखमत्वात्मा०	२२७	.	२१
- ३ - क	सर्वसुखां	२२७	.	२३
- ना	न्यादे ।	४००	प्र०	२४
- क	कथितं	४००	प्र०	२७
- सु०	ब्राह्मणस्य	४००	दि०	२८
- गृहणा	गृहधनं	४०२	प्र०	३
- त	तथायत्नं	४०२	.	१०
- क	यथापाशं	४०२	.	११
• वि०	• भगवान् पुं०	४०२	.	२२
- पा :	रजुबाहूपो	४०३	.	१
- व०	तद्द्वारासूत्रं	४०३	दि०	१०
- तं	संयोगाच्च	४०३	.	२३
- च-ट्-॥	नक्षत्रपट्टकी ॥	४०४	प्र०	२८
- स्य	शरीरस्य	४०४	दि०	८
- ॥ - भं	वि० भंगार्हे ॥	४०५	.	८

अनुवर्णिकाः	गुह्यविषयः	पृष्ठाङ्कः	रासः	पङ्क्तिः
- सु	यथादिक्षु च	४०५	०	१५
- व - का	व्यापयोरेकारणात् ।	४०५	०	१८
- रा राणे	पुराणे	४०५	०	२५
- ॥ - भन०	भनक्ति । भन्यो० । खलु ॥ भन्यनपि०	४०६	प्र०	२०
- न - मि	वर्तमानभजायि॥ भन-	४०६	दि०	१४
- जी०	चमिवादिष्यन्नचोपाविति०	४०७	प्र०	२
- क्षा	पूज्ये ॥	४०७	०	७
- जी	नाम्योक्त्या	४०७	०	८
- अ०	पूज्ये	४०७	०	१४
- क्षा	आदिष्यमारे	४०७	०	१७
- ट	नाम्योक्त्या	४०८	०	२२
- १ - १	संप्रतिःपुं०	४११	प्र०	६
- क्षा	भक्षा, याम्	४११	०	८
- मकन्द	कामन्दकः	४११	दि०	८
- बाभय	बाभयस्यनामसम्	४११	०	१६
- कक्षरी	भावेकरीति	४११	०	२१
- जी०	जले, विलासो०	४१२	०	१८
- श्ये	मरिच्यो ॥	४१३	प्र०	१०
- त्वे - भ	ऽधिष्ठानत्वे नभरणात् ।	४१४	दि०	२८
- मि	भिषग्भिराप्तै०	४१५	०	१०
- सु - ई०	प्रभृतिप्रभर्मद्वति०	४१५	०	१२
- दि	मेदनम् ।	४१६	प्र०	८





अनुवर्णितः	अनुवर्णितः	पृष्ठाङ्कः	शब्दाः	पङ्क्तिः
- ए-रा	ए-मन्त्रावाजुमन्त्रम् ।	४३३	दि०	११
- श्रीलम्	० ० ० ० ० ०	४३४	०	८
- ह	पञ्चोक्तमागच्छी ।	४३५	०	१३
- लोपाश	द्राविडीशांतादेयीच	४३५	०	१३
- नाभम०	नाभरी ।	४३५	०	१८
- मि :	मि.लो.धर्म०	४३८	०	५
- र	मैलोपमत्तैर्ह०	४३८	प्र०	१३
- व्याधिर्भ	नातिदाक्षीभवेत्	४३८	दि०	५
- हडी	मि.हडा.लो.प्या०	४३८	०	२०
- मि	मि.हिर०	४४०	प्र०	२६
- हडजा	मि.हजा.त्यन्तरे	४४१	०	१८
- मो- वृ	मीमे । वृकोदरे ।	४४२	दि०	२०
- क-र	कपूर्वख्येति०	४४३	प्र०	४
- कु :	कु : ॥	४४३	०	२४
० ज्मि	० भुक्तसमुज्जितः ।	४४४	०	२४
- मे	रुग्णे ॥	४४४	दि०	८
- पीनीनी	वृत्तौपीनीनरेखरे	४४४	०	१८
- ज्	वृजिप्रत्ययः	४४६	०	१८
- ज्य०	विनाज्यं	४४८	प्र०	२०
- सु०	सु.वृत्तहीना	४४८	०	२१
- विप्रेष	विप्रेषिषु	४४८	दि०	११
- म०	उत्तरीतरंराज्यलक्ष्याः विवृष्टौ ॥	४५३	प्र०	१२

अशुद्धिलिखः	शुद्धिलिखः	पृष्ठाङ्कः	शब्दाः	पङ्क्तिः
के. सु. ह. र. म. प्र. वि. ज.	.....	४५५	०	१०
के.				
- म. - भू.	सप्तमभूमिका	४५६	०	१४
- प्र	वासाङ्के	४५७	वि.	८
- शी	अतिशोभने	४५८	प्र.	२०
० - वारं.	० भूपोभूयः । अ. वारं.	४५८	वि.	३
- वा	उत्तमैः ललये ॥	४५८	०	१८
- अ. न. - म	ओजपत्र.	४५९	प्र.	२२
- डा	लङ्काप्रति.	४५९	वि.	२४
- म. - तः	रिममतः	४६१	०	३
- इ	मिद्धे ॥	४६१	०	१५
- ल	अल्पपक्षिद्विप्रि	४६२	प्र.	१०
- भ.	भूमजपाङ्के	४६३	०	११
- प्र	अ. शः	४६३	०	१६
- मि.	अलिभमणशीलं	४६३	वि.	२०
- ॥ - शी.	॥ सुहृदर्थे ॥ शोभने ॥	४६४	प्र.	५
- ति - वि	रितिलीतिविहीमतम्	४६५	वि.	७
- छा	द्विष्टोयद्यपिसम्बन्धः	४६५	०	१०
- छ	मेष्टमये ।	४६६	वि.	१२
- यमस	प्राणसेव्यारणार्थं.	४६७	प्र.	७
- छि	पुष्टिबर्धनम्	४६७	वि.	८
- या - तत	मनुपातस्य	४६८	प्र.	२६
- व्य	नोव्य ।	४६८	वि.	२०

अशुद्धिलेखः	शुद्धिलेखः	पृष्ठाङ्कः	स्तम्भः	पङ्क्तिः
- ते०	जीर्यति	४७०	०	४
० पुं०	० भोजनपात्रम् । न०	४७१	प्र०	८
- स्थां	अमोशास्था	४७२	द्वि०	२
- अश्वाभ	अभुक्तादीना०	४७२	०	२६
- गी	मीगोनीगो०	४७४	प्र०	६
- मु०	सुवर्ण०	४७४	०	२२
- ष्टा	० भ्रष्टतीर्थ०	४७४	द्वि०	२१
- २००)	० भ्रातरौ । पुं० २	४७५	प्र०	६
- क्वा	क्वैहवासुखम्	४७५	द्वि०	१७
- स्वा	सभ्रान्तिमान्	४७६	प्र०	१२
- च-वा	क्वाचित्त्वचल्यवार्ति०	४७७	०	१६
- सु०	भुक्तांसे०	४७७	०	२१
- त्या । त्व	५ निव्यत्वात्तमुम्	४७८	द्वि०	२८
- ल	शूलं	४७९	प्र०	२३
- हे	मखगतौ ।	४७९	द्वि०	१५
- ल्य०	उद्धवीथस्याः	४८०	प्र०	२२
कविरिति मनोर मायां स्पुटम् ॥	कनिन्प्रत्यये ।	४८०	द्वि०	४
० पुं०	॥ मङ्गलप्रदा । स्त्री०	४८२	प्र०	३
- ॥ - य०	॥ प्रत्ययस्यादितौत्वमयथा	४८३	०	१
- का - क०	कामचर्चिकायाकृष्टि०	४८३	प्र०	२
- भे	मेदिमञ्जविवर्द्धनः ।	४८३	०	२०
- । - अ०	अतिशयेनमञ्जः । अति०	४८४	०	१६

अशुद्धिलेखः	शुद्धिलेखः	पृष्ठाङ्कः	स्तम्भः	पङ्क्तिः
ः ट	कुठरे	४८४	०	२०
० झरीरा	० मञ्जीरा । स्त्री०	४८४	०	२३
- व०	सौम्यान्ननयुक्ते	४८४	द्वि०	२०
- झी	दपरिर्क्षे ॥	४८५	प्र०	११
- वृ०	वृंहणी ।	४८५	०	२४
- प्रि	अपरेपिये	४८५	०	२०
- पं	सर्वलोकोस्तियः	४८६	द्वि०	५
- त्व	मणिवत्त्वं	४८७	प्र०	१३
- उ	मंड्राते	४८०	द्वि०	१२
- सु	सुनिविशेषे ॥	४८०	०	१६
- भमृता । या-	सूर्यभक्तायाम् ॥	४८१	प्र०	२
- नी०	ततोहीनः	४८१	०	८
- ने	ज्ञातिः ॥	४८१	०	१३
- ग्यमहा भा	ज्ञातिच [ ] ग्यभाष्यम्	४८१	द्वि०	२५
- पुं०	० मत्कुशा । स्त्री०	४८२	प्र०	२०
- ना	प्राज्ञणावर्ण	४८२	द्वि०	११
२१				
- सय	यस्यगामत्तमयूरः	४८२	०	१३
- ज	स्मरतुहरिः	४८३	प्र०	२०
- ना	प्राज्ञणावर्ण ।	४८३	०	२८
- गी	प्रयीवे	४८३	द्वि०	१
- त्वाः-भू०	नत्वाः पुं० भू०	४८४	प्र०	१५
- सुदे	० सुनादेयाः ॥	४८५	प्र०	६

अशुद्धिलेखः	शुद्धिलेखः	पृष्ठाङ्कः	लक्षणः	प्रज्ञप्तिः
- न्य	विषेयान्य	४८५	०	२३
- स	सांस	४८६	०	२४
- स - प्र	तुमडांसतमत्तांसैः	४८६	०	२५
- द्वा	जलमद्दी० ।	४८७	०	२६
- स	विषय	४८७	०	२७
- खासा	खानबख	४८७	दि०	२८
- सो	सरपलिनी०	४८८	प्र०	२९
- सा	खानबख	४८८	दि०	३०
- स	कामाख्यायाम्	५००	०	३१
कटः प्रह	कर्त्तरिह व तच्छीलाकार्यसूच्यः ॥	५०१	प्र०	३२
- रे - प्रो०	यस्यान्तरेभ्योप्राप्तताः ॥	५०१	दि०	३३
- इ	हेमिलोपदेशं	५०१	०	३४
- मी	मयीतमायाम् ।	५०२	प्र०	३५
- इ	गारिकिलजम्	५०२	दि०	३६
- ती०	धूमिरोरसः	५०३	०	३७
- त	बालपुष्परसो०	५०३	प्र०	३८
- वि - य	विष्णुहान्	५०३	०	३९
- य	अप्यमौहा०	५०३	०	४०
० म - धू	मधुबुलिः	५०७	दि०	४१
- ध	धनमदन०	५०७	०	४२
- ने	अतीतुपसर्ग०	५०८	प्र०	४३
- ललमं	गलगंडादिरोगकृतम्	५१०	०	४४



अशुद्धिलेखः	शुद्धिलेखः	पृष्ठाङ्कः	संज्ञः	पङ्क्तिः
- स्त्री	स्त्रीयंस्त्री०	५१०	प्र०	३
- र	वीरानृतं	५१०	द्वि०	०
- कामल्	कामलम्	५१०	०	८
- मो०	मैदार्याम्	५१०	०	२५
- का	काकाल्याम्	५१०	०	२५
- टुः	मधुरः	५१२	प्र०	५
- गं - की	मार्गप्रवर्तकी	५१२	०	२२
- छि - सा	उलूकादयश्चेति साधुः	५१३	०	१
- व्य	हृद्यं रुच्यं मुखप्रियम् ॥	५१३	०	१०
- मे - ॥	पञ्चमेस्त्ररे ॥	५१४	०	१४
मध्य -	मध्यमे ॥	५१४	द्वि०	२८
- य	मद्ये ।	५१५	०	२५
- य - वा	प्रयहवान् ।	५१६	प्र०	४
- गा०	पष्टुवेगश्च	५१६	द्वि०	२१
- त्या	प्राग्गृह्यात्यविक०	५१७	०	२८
- ता - नि	यतो निर्विषयस्यास्य मनसो मुक्तिरिति यतः । चतानिर्वि०	५१८	०	७
- त्वा	जरत्कारमुनेः	५१८	०	२०
- मेः	मुनेर्माता	५१८	०	२४
- न्दा	परजिन्दां	५१९	प्र०	१९
- म०	मानुष्याम् ॥	५२१	द्वि०	१
नृपय	नृपञ्चे ॥	५२२	प्र०	६
- य - स०	कलंकरणेति समासः ॥	५२२	०	११

अशुद्धिलिख :	शुद्धिलिख :	पृष्ठाङ्क :	संस्कृत :	प्रवृत्ति :
- द्वि	अन्वितायायिनि ॥	५३५	हि.	२४
- ए	भाविनः प्रविशति ॥	५३६	प्र.	४
- तिष्ठहृष्ट	लोपतिष्ठहृष्टेशः	५३७	हि.	१०
- जम्	प्रणिज्जके	५३८	प्र.	१९
- ह	असिद्धं के ।	५३९	हि.	८
- सु०	• मध्यमः । पु०	५४०	•	२
- वा	सुर्वातपित्तः	५४०	प्र.	२
- यू	मलपूः संभ.	५४०	हि.	२३
- वा	चान्द्रमासत्वे	५४१	प्र.	२०
- जलस	रजस्वलायां	५४२	हि.	१०
- ॥ - म०	वि० मलिने ॥	५४३	प्र.	२
- द	दीपाधारे ॥	५४३	•	२३
- ल्य	मल्लतेषां ।	५४४	•	३
५५५ - द्यते विधेहि वि	विश्रुगते विधेहि	५४४	•	११
- क	विवेकिनि	५४४	•	१२
- के - पि०	मल्लिकेतिपिहले	५४४	•	१८
- ण	कृष्णचिह्नतायाम् ॥	५४५	हि.	२८
- ॥ - म	॥ श्यामलतायाम् मसूरः	५४५	•	२८
- सु	मच्युतमि०	५४६	प्र.	११
- स्य	जनम्पयान्ति	५४८	हि.	१०
- वे	वनगवि	५५०	प्र.	२२
- स्याडा	यस्यां यथावा	५५०	हि.	११

अशुद्धिलेखः	शुद्धिलेखः	पृष्ठाङ्कः	संज्ञा :	सङ्ज्ञातिः
- क्	मनाग्मग्नी	५५१	प्र०	२५
- प्राक्लोपि	० स्त्रां तो विमूढः	५५१	०	२८
- धी-मे	स्थयोनमज्जतीति	५५१	०	२६
- शी	शौर्यादिभिः	५५२	०	२५
० द्र	० महाद्रोणी । स्त्री०	५५४	०	१
- को	काहलायाम् ॥	५५४	द्वि०	१६
- ह्या	लक्षणं वाराह्याम्	५५७	प्र०	२४
० पा	० महाप्रौरुषिकः । पुं०	५५७	द्वि०	४
२ १ - दे व	वेदेभ्यो०	५५८	द्वि०	१७
- ज्ञा	नृपोजातः	५५८	०	२७
५ - नानना	जिमानां विद्या०	५५८	द्वि०	१७
- रो-भू०	स्थितं करोति भूतानां०	५६०	प्र०	२०
- १-ह	। वृंहणं०	५६१	०	३
२ १ - ह अ	अहं दुपासकविशेषे ॥	५६१	०	२०
- य-यु	अतिशययुग्युक्ते ॥	५६१	द्वि०	२०
- स्म०	प्रवीणश्च०	५६२	प्र०	१७
- था	पारसीकादयोमताः	५६३	०	३
० रा	० महारोगः । पुं०	५६३	०	१३
० । - ना	महालक्ष्मीः । स्त्री० नारा०	५६३	द्वि०	१३
- र्थ	तीर्थमहाभागा०	५६३	०	१६
- क्ति	सक्तियुक्तवाक्यसमूहे ॥	५६४	प्र०	२२
० विषम	० महाविषुवम् । न०	५६५	०	२

अशुद्धिलेखः	शुद्धिलेखः	पृष्ठाङ्कः	सूत्रः	पङ्क्तिः
- पा	पञ्चाभ्यां	५३५	.	३६
- ति - सं	नीतिरेषा च नानाविधविधायी	५३६	वि०	१८
- समहा	ति० सैव० तत्राहंशया०	५३६	प्र०	१३
- हा	हरी	५३६	.	२२
- ट	विपट्टे	५३६	वि०	५
- ट - स्त्री	ट्टहल्ये	५३७	प्र०	७
• पु०	• महाशुक्तिः । स्त्री०	५३७	.	१४
- प - तु०	परितुष्टते	५३७	.	२८
- स्त्री०	सप्तर्षीजोत्थापि०	५३७	वि०	१
- श्या	काश्यान्	५३७	वि०	४
- ज :	इतिविजा :	५३७	.	७
- श्या - ल्या	श्यामवल्याम्	५३७	.	११
- रेऽयह०	परिऽहनि ।	५३८	प्र०	२२
- स्त्री	मुञ्जीतनान्यथेति॥	५३८	.	२४
• सन्ता	• महासोत्सपनम् ।	५३८	वि०	१०
- ॥ - •	॥ चौरि	५३८	.	२६
- टि	वृष्यञ्चसृष्टविष्णु०	५७०	प्र०	१५
- नि०	मोचिकायाम्	५७१	.	१६
- सौ०	सावर्ण्य०	५७१	.	२२
- हयति	मद्यारोहति ।	५७१	दि०	१६
- हा	महोत्सवम्	५७२	प्र०	७
- द्या	तदाद्यतत्त्वलक्षणम्	५७४	.	१२

अशुद्धिलिख :	शुद्धिलिख :	पृष्ठाङ्क :	सम्भ :	पङ्क्ति :
स	असंस्कृतान्	५७५	द्वि.	२८
- कृ	प्राप्नुवन्त्युत्पत्ती : पुनः ॥	५७६	प्र.	१२
- द	अवेदेवनसंशयः ।	५७६	द्वि.	२८
- दृ	तद्दृष्टं	५७८	प्र.	६
- प्र	सर्पिषिसम्भृष्टं	५७८	•	८
- को	ङ्कारउच्चारणार्थः	५७८	•	२१
• या	• माकोटः । पुं.	५७९	•	२
• शु	• माक्षीकशर्करा । स्त्री.	५७९	प्र.	२०
- रा	पुरवासि.	५८०	•	२
- नवरा	जनयामासप्रणनरान्	५८१	•	१०
- त्व - दृ	ठत्वधत्वष्ट्वठलोपदीर्घाः ॥	५८१	•	२८
- मा	भातलगामा.	५८१	द्वि.	१०
- क्वा	• माणिक्यम् । न.	५८२	प्र.	८
- दं	सुरङ्गदसमाङ्गम् ।	५८२	•	१३
- लं	प्रार्कुरिलभिन्न.	५८२	•	१६
- च	पितुर्दशगुणं	५८३	•	१५
- रा	पुत्रद्वय	५८३	द्वि.	७
- पु	परादेव्या	५८५	प्र.	१२
- या	सिधनीय	५८५	•	१४
- कर्णे	करणे	५८५	द्वि.	१२
- मा	अधिमित्रांश.	५८६	प्र.	८
• से	• मोहप्रसेधः । पुं.	५८६	•	१०



अथ लिखः	अथ लिखः	पृष्ठाङ्कः	संख्या :	पङ्क्तिः
• खे	• मातृप्रसूयो । स्त्री०	५८३	•	२०
• त	• माधवोचितम् । न०	५८८	द्वि०	६
• ख	• माध्यस्थान् । न०	५८८	प्र०	१७
- सा	वास्य। द्विभूति	५८९	•	२२
- द	विद्याभक्ति	५८३	द्वि०	३
- प्रभेदे	समयप्रदे	५८३	•	२१
- क्ष	सायानुप्रकृतिं	५८५	•	५
- तय	पादकस्योप्यतेदेय०	५८५	•	२८
- य - मे०	सजातीयविजातीयस्वगतभेद०	५८६	प्र०	५
- ले	नरवलौ ।	५८६	द्वि०	५
- या	मायया	५८७	प्र०	१०
- म	मासतस्य०	५८८	द्वि०	२८
- रि - णं	परिमाणं	५८८	•	१६
- णं मा	पौर्णमास्यस्मिन्मासि । सास्मिन्पौर्ण मासौच्य०	६००	द्वि०	१३
- म	मार्ग	६००	•	२०
• घी	• मार्गीवीघी । स्त्री०	६००	•	२१
- हा	देव्याष्टहन्तुयः	६००	प्र०	४
- क्रो	शुक्र०	६०१	•	४
- मार	मार्जारः	६०१	•	२४
- र प	नपरचार्थ०	६०१	द्वि०	२
- ज -	सृजरालीयच्	६०१	•	२८
- शी	सृजशीचालंका०	६०२	प्र०	५

अशुद्धिलेखः	शुद्धिलेखः	पृष्ठाङ्कः	संख्या :	पङ्क्तिः
- न्द्र	स्कन्दनन्दि .	६६४	•	१८
। पीत्वागर्जनं	• • • • •	६६६	•	२०
ल्यपले . ॥				
- कः च०	नैकाः पन्थानमाश्रयेत् अतिकीटकः	६६७	प्र०	८
- ल	अल्लः	६६७	प्र०	१३
- । - य	। स्त्रीभ्योऽकः ॥ यद्वा । मिचयोरपत्यम्	६६७	•	१८
- मै - का	यस्याः			
• स्त्री०	मैनाकोनामपर्वतः ।	६६७	द्वि०	२०
- प्का	• मैन्दहा । पुं०	६६८	प्र०	७
- ला - द	निष्काले	६६८	द्वि०	६
- हि	वाहुलकादयजस्तुट् ।	६७०		
- या	मोदिन्याम् ।	६७१	•	
- यो	मापादिते ।	६७३	•	
- यो	मोनप्राचि०	६७३	द्वि०	२
- यो	भक्तुत्तीनामु०	६७३	•	३
- तद्	भुजङ्गपतेर्द्वि०	६७३	•	१०
- मौनि	योगिभिर्गम्य	६७४	•	१०
	। शुभसंस्तु ।			

शुद्धाशुद्ध

प्रशुद्धिलेखः	शुद्धिलेखः	पृष्ठः	संख्या :	पङ्क्ति
- टुकाका	चाटुकारमिति ०	६२२	द्वि०	१४
- ने	प्रयोगोऽस्ते	६२२	०	२२
- स्फ०	० मुक्तास्फोटः । पुं०	६२३	प्र०	८
- स्फ०	मुक्तास्फोटा । स्त्री०	६२३	प्र०	११
- ज	मोक्षे	६२३	०	१४
- त्य	श्रुत्युक्तासर्व०	६२३	द्वि०	३
० त्मु	यद्वयान्मुक्तिरि०	६२३	०	१३
- लाप	प्रक्षालने	६२४	०	१०
- पुं०	० मुखशफः । त्रि०	६२५	०	१८
- व्य	व्युत्क्रमेणा	६२६	०	१५
- प्र	इषिमदि ०	६२७	प्र०	२०
- स	निम्बूरसं	६२८	द्वि०	२४
- का	कथितायां ०	६२८	०	२८
- य	सङ्ग्राहे ।	६२४	प्र०	३
० चे - ति	वृषादिभ्यश्चिदितिकलः ॥	६२४	०	१०
- दि - क	वृषादिभ्यश्चिदितिकलः	६२४	प्र०	२६
- ॥ - सु०	। सुस्तयतिमुस्त०	६३४	द्वि०	१५
० म०	० सुस्तुः । पुं०	६३४	द्वि०	२४
० षां	० सुहर्भाषा । स्त्री०	६३५	प्र०	२
० ड	जडे ।	६३५	द्वि०	१६
स्थ	स्थूलेषु ०	६३५	द्वि०	२५
काय	अकार्यपरिज्ञानचु ॥	६३६	प्र०	३

अशुभलक्षणः	शुभलक्षणः	पुष्पाङ्कः	लक्षणः	पङ्क्तिः
- दू	कदुष्णं	३३०	०	३
- वि०	कीर्तिमुच्येतमानवः ॥	३३८	दि०	४
- द्वि	सूक्ष्मजाते	३४०	०	५
- छा। वा :	इवाकारैः	३४०	०	१३
- दा - स	राजदानसमये	३४१	प्र०	२
- ले	० सुत्पन्ने ॥	३४१	०	६
- धा	मधुरसायाम् ।	३४१	०	१४
- मा	वर्तनपात्रे ।	३४५	०	२०
- ज	सुगणिरानन्दने ॥	३४५	दि०	३
- ३	पशुविशेषे	३४५	०	८
- ६	बहति०	३४६	०	२२
- णा - ज०	सुगहणाशब्देनोच्यते । सुगाणां ल	३४७	०	९
० पु०	णाद्यस्य०			
० पु०	० सुगन्ताभिः स्त्री०	३४७	०	१८
- गयमा	सुगमाहवः ॥	३४८	प्र०	१८
- स	सुगरीसजम् । न०	३४८	दि०	१४
- ॥ - मध्य०	। हरिणमद्यासि मध्य०	३५०	०	१६
- ल०	खलुविधति०	३५०	०	२८
- व	द्विसे ।	३५१	०	१
- व	दीपयन्ति०	३५१	०	८
- स	चमकषायाम्	३५२	०	१३
- ही । धा	कुष्ठीपथे ॥	३५२	०	२६
- भ	सुजिसृङ्ग्यां	३५२	दि०	२८

